ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถา

(ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถา

อุตฺตมํ วนฺทเนยฺยานํ, วนฺทิตฺวา รตนตฺตยํ;
โย ขุทฺทกนิกายมฺหิ, ขุทฺทาจารปฺปหายินาฯ

เทสิโต โลกนาเถน, โลกนิสฺสรเณสินา;
ตสฺส สุตฺตนิปาตสฺส, กริสฺสามตฺถวณฺณนํฯ

อยํ สุตฺตนิปาโต จ, ขุทฺทเกเสฺวว โอคโธ;
ยสฺมา ตสฺมา อิมสฺสาปิ, กริสฺสามตฺถวณฺณนํฯ

คาถาสตสมากิณฺโณ, เคยฺยพฺยากรณงฺกิโต;
กสฺมา สุตฺตนิปาโตติ, สงฺขเมส คโตติ เจฯ

สุวุตฺตโต สวนโต, อตฺถานํ สุฏฺฐุ ตาณโต;
สูจนา สูทนา เจว, ยสฺมา สุตฺตํ ปวุจฺจติฯ

ตถารูปานิ สุตฺตานิ, นิปาเตตฺวา ตโต ตโต;
สมูหโต อยํ ตสฺมา, สงฺขเมวมุปาคโตฯ

สพฺพานิ จาปิ สุตฺตานิ, ปมาณเนฺตน ตาทิโน;
วจนานิ อยํ เตสํ, นิปาโต จ ยโต ตโตฯ

อญฺญสงฺขานิมิตฺตานํ, วิเสสานมภาวโต;
สงฺขํ สุตฺตนิปาโตติ, เอวเมว สมชฺฌคาติฯ

๑. อุรควโคฺค

๑. อุรคสุตฺตวณฺณนา

เอวํ สมธิคตสโงฺข จ ยสฺมา เอส วคฺคโต อุรควโคฺค, จูฬวโคฺค, มหาวโคฺค, อฏฺฐกวโคฺค, ปารายนวโคฺคติ ปญฺจ วคฺคา โหนฺติ; เตสุ อุรควโคฺค อาทิฯ สุตฺตโต อุรควเคฺค ทฺวาทส สุตฺตานิ, จูฬวเคฺค จุทฺทส, มหาวเคฺค ทฺวาทส, อฏฺฐกวเคฺค โสฬส, ปารายนวเคฺค โสฬสาติ สตฺตติ สุตฺตานิฯ เตสํ อุรคสุตฺตํ อาทิฯ ปริยตฺติปมาณโต อฏฺฐ ภาณวาราฯ เอวํ วคฺคสุตฺตปริยตฺติปมาณวโต ปนสฺส –

> ‘‘โย อุปฺปติตํ วิเนติ โกธํ, วิสฏํ สปฺปวิสํว โอสเธหิ;
> โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารํ, อุรโค ชิณฺณมิว ตจํ ปุราณ’’นฺติฯ –

อยํ คาถา อาทิฯ ตสฺมา อสฺสา อิโต ปภุติ อตฺถวณฺณนํ กาตุํ อิทํ วุจฺจติ –

> ‘‘เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, วุตฺตา คาถา อยํ อิมํ;
> วิธึ ปกาสยิตฺวาสฺสา, กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติฯ

เกน ปนายํ คาถา วุตฺตา, กตฺถ, กทา, กสฺมา จ วุตฺตาติ? วุจฺจเต – โย โส ภควา จตุวีสติ พุทฺธสนฺติเก ลทฺธพฺยากรโณ ยาว เวสฺสนฺตรชาตกํ, ตาว ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวเน อุปฺปชฺชิ, ตโตปิ จวิตฺวา สกฺยราชกุเล อุปฺปตฺตึ คเหตฺวา, อนุปุพฺเพน กตมหาภินิกฺขมโน โพธิรุกฺขมูเล สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา, ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา เทว-มนุสฺสานํ หิตาย ธมฺมํ เทเสสิ, เตน ภควตา สยมฺภุนา อนาจริยเกน สมฺมาสมฺพุเทฺธน วุตฺตาฯ สา จ ปน อาฬวิยํฯ ยทา จ ภูตคามสิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตทา ตตฺถ อุปคตานํ ธมฺมเทสนตฺถํ วุตฺตาติฯ อยเมตฺถ สเงฺขปวิสฺสชฺชนาฯ วิตฺถารโต ปน ทูเรนิทานอวิทูเรนิทานสนฺติเกนิทานวเสน เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **ทูเรนิทานํ** นาม ทีปงฺกรโต ยาว ปจฺจุปฺปนฺนวตฺถุกถา , **อวิทูเรนิทานํ** นาม ตุสิตภวนโต ยาว ปจฺจุปฺปนฺนวตฺถุกถา, **สนฺติเกนิทานํ** นาม โพธิมณฺฑโต ยาว ปจฺจุปฺปนฺนวตฺถุกถาติฯ

ตตฺถ ยสฺมา อวิทูเรนิทานํ สนฺติเกนิทานญฺจ ทูเรนิทาเนเยว สโมธานํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ทูเรนิทานวเสเนเวตฺถ วิตฺถารโต วิสฺสชฺชนา เวทิตพฺพาฯ สา ปเนสา ชาตกฏฺฐกถายํ วุตฺตาติ อิธ น วิตฺถาริตาฯ ตโต ตตฺถ วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส – ตตฺถ ปฐมคาถาย สาวตฺถิยํ วตฺถุ อุปฺปนฺนํ, อิธ อาฬวิยํฯ ยถาห –

> ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา อาฬวิยํ วิหรติ อคฺคาฬเว เจติเยฯ เตน โข ปน สมเยน อาฬวกา ภิกฺขู นวกมฺมํ กโรนฺตา รุกฺขํ ฉินฺทนฺติปิ เฉทาเปนฺติปิฯ อญฺญตโรปิ อาฬวโก ภิกฺขุ รุกฺขํ ฉินฺทติฯ ตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา ตํ ภิกฺขุํ เอตทโวจ – ‘มา, ภเนฺต, อตฺตโน ภวนํ กตฺตุกาโม มยฺหํ ภวนํ ฉินฺที’ติฯ โส ภิกฺขุ อนาทิยโนฺต ฉินฺทิเยวฯ ตสฺสา จ เทวตาย ทารกสฺส พาหุํ อาโกเฏสิฯ อถ โข ตสฺสา เทวตาย เอตทโหสิ – ‘ยํนูนาหํ อิมํ ภิกฺขุํ อิเธว ชีวิตา โวโรเปยฺย’นฺติฯ อถ โข ตสฺสา เทวตาย เอตทโหสิ – ‘น โข เมตํ ปติรูปํ, ยาหํ อิมํ ภิกฺขุํ อิเธว ชีวิตา โวโรเปยฺยํ, ยํนูนาหํ ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจยฺย’นฺติฯ อถ โข สา เทวตา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ ‘สาธุ, สาธุ เทวเต, สาธุ โข ตฺวํ, เทวเต, ตํ ภิกฺขุํ ชีวิตา น โวโรเปสิฯ สเจชฺช ตฺวํ, เทวเต, ตํ ภิกฺขุํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาสิ, พหุญฺจ ตฺวํ, เทวเต, อปุญฺญํ ปสเวยฺยาสิฯ คจฺฉ ตฺวํ, เทวเต, อมุกสฺมึ โอกาเส รุโกฺข วิวิโตฺต, ตสฺมึ อุปคจฺฉา’’’ติ (ปาจิ. ๘๙)ฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ปุน ภควา ตสฺสา เทวตาย อุปฺปนฺนโกธวินยนตฺถํ –

> ‘‘โย เว อุปฺปติตํ โกธํ, รถํ ภนฺตํว วารเย’’ติฯ (ธ. ป. ๒๒๒) –

อิมํ คาถํ อภาสิฯ ตโต ‘‘กถญฺหิ นาม สมณา สกฺยปุตฺติยา รุกฺขํ ฉินฺทิสฺสนฺติปิ, เฉทาเปสฺสนฺติปิ, เอกินฺทฺริยํ สมณา สกฺยปุตฺติยา ชีวํ วิเหเฐนฺตี’’ติ เอวํ มนุสฺสานํ อุชฺฌายิตํ สุตฺวา ภิกฺขูหิ

อาโรจิโต ภควา – ‘‘ภูตคามปาตพฺยตาย ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปาจิ. ๙๐) อิมํ สิกฺขาปทํ ปญฺญา เปตฺวา ตตฺถ อุปคตานํ ธมฺมเทสนตฺถํ –

‘‘โย อุปฺปติตํ วิเนติ โกธํ,
วิสฏํ สปฺปวิสํว โอสเธหี’’ติฯ –

อิมํ คาถํ อภาสิฯ เอวมิทํ เอกํเยว วตฺถุ ตีสุ ฐาเนสุ สงฺคหํ คตํ – วินเย, ธมฺมปเท, สุตฺตนิปาเต ติฯ เอตฺตาวตา จ ยา สา มาติกา ฐปิตา –

‘‘เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, วุตฺตา คาถา อยํ อิมํ;
วิธิ ปกาสยิตฺวาสฺสา, กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติฯ –

สา สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ ปกาสิตา โหติ ฐเปตฺวา อตฺถวณฺณนํฯ

๑. อยํ ปเนตฺถ อตฺถวณฺณนาฯ **โย**ติ โย ยาทิโส ขตฺติยกุลา วา ปพฺพชิโต, พฺราหฺมณ กุลา วา ปพฺพชิโต, นโว วา มชฺฌิโม วา เถโร วาฯ **อุปฺปติต**นฺติ อุทฺธมุทฺธํ ปติตํ คตํ, ปวตฺตนฺ ติ อโตฺถ, อุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อุปฺปนฺนญฺจ นาเมตํ วตฺตมานภุตฺวาปคโตกาสกตภูมิลทฺธว เสน อเนกปฺปเภทํฯ ตตฺถ สพฺพมฺปิ สงฺขตํ อุปฺปาทาทิสมงฺคิ **วตฺตมานุปฺปนฺนํ** นาม, ยํ สนฺธาย ‘‘อุปฺปนฺนา ธมฺมา, อนุปฺปนฺนา ธมฺมา, อุปฺปาทิโน ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๗) วุตฺตํฯ อารมฺมณรสมนุภวิตฺวา นิรุทฺธํ อนุภุตฺวาปคตสงฺขาตํ กุสลากุสลํ, อุปฺปาทาทิตฺตยม นุปฺปตฺวา นิรุทฺธํ ภุตฺวาปคตสงฺขาตํ เสสสงฺขตญฺจ **ภุตฺวาปคตุปฺปนฺนํ** นามฯ ตเทตํ ‘‘เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗) จ, ‘‘ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส สติส โมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาปาริปูรี โหตี’’ติ จ เอวมาทีสุ สุตฺตเนฺตสุ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ยานิสฺส ตานิ ปุ เพฺพ กตานิ กมฺมานี’’ติ เอวมาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔๘; เนตฺติ. ๑๒๐) นเยน วุตฺตํ กมฺมํ อตีตมฺปิ สมานํ อญฺญสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากโสฺสกาสํ กตฺวา ฐิตตฺตา, ตถา กโต กาสญฺจ วิปากํ อนุปฺปนฺนมฺปิ เอวํ กเต โอกาเส อวสฺสมุปฺปตฺติโต **โอกาสกตุปฺปนฺนํ** นามฯ ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ อสมูหตมกุสลํ **ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ** นามฯ

เอตฺถ จ ภูมิยา ภูมิลทฺธสฺส จ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – ภูมิ นาม วิปสฺสนาย อา รมฺมณภูตา เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธาฯ ภูมิลทฺธํ นาม เตสุ อุปฺปตฺตารหํ กิเลสชาตํฯ เตน หิ สา ภู มิลทฺธา นาม โหตีติฯ ตสฺมา ‘‘ภูมิลทฺธ’’นฺติ วุจฺจติฯ ตญฺจ ปน น อารมฺมณวเสนฯ อารมฺมณว เสน หิ สเพฺพปิ อตีตาทิเภเท ปริญฺญาเตปิ จ ขีณาสวานํ ขเนฺธ อารพฺภ กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ มหากจฺจายนอุปฺปลวณฺณาทีนํ ขเนฺธ อารพฺภ โสเรยฺยเสฏฺฐิปุตฺตนนฺทมาณวกาทีนํ วิยฯ ยทิ เจตํ ภูมิลทฺธํ นาม สิยา, ตสฺส อปฺปเหยฺยโต น โกจิ ภวมูลํ ชเหยฺยฯ วตฺถุวเสน ปน ภูมิลทฺธํ นาม เวทิตพฺพํฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ วิปสฺสนาย อปริญฺญาตา ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ อุปฺ ปาทโต ปภุติ เตสุ วฏฺฏมูลํ กิเลสชาตํ อนุเสติฯ ตํ อปฺปหีนเฏฺฐน ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ นามาติ เวทิ ตพฺพํฯ ตตฺถ จ ยสฺส ขเนฺธสุ อปฺปหีนานุสยิตา กิเลสา, ตสฺส เต เอว ขนฺธา เตสํ กิเลสานํ วตฺถุ, น อิตเร ขนฺธาฯ อตีตกฺขเนฺธสุ จสฺส อปฺปหีนานุสยิตานํ กิเลสานํ อตีตกฺขนฺธา เอว วตฺถุ, น อิตเรฯ เอเสว นโย อนาคตาทีสุฯ ตถา กามาวจรกฺขเนฺธสุ อปฺปหีนานุสยิตานํ กิเลส านํ กามาวจรกฺขนฺธา เอว วตฺถุ, น อิตเรฯ เอส นโย รูปารูปาวจเรสุฯ

โสตาปนฺนาทีนํ ปน ยสฺส ยสฺส อริยปุคฺคลสฺส ขเนฺธสุ ตํ ตํ วฏฺฏมูลํ กิเลสชาตํ เตน เตน มเคฺคน ปหีนํ, ตสฺส ตสฺส เต เต ขนฺธา ปหีนานํ เตสํ เตสํ วฏฺฏมูลกิเลสานํ อวตฺถุโต ภูมีติ

สงฺขํ น ลภนฺติฯ ปุถุชฺชนสฺส ปน สพฺพโส วฏฺฏมูลานํ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา ยํ กิญฺจิ กริยมานํ กมฺมํ กุสลํ วา อกุสลํ วา โหติ, อิจฺจสฺส กิเลสปฺปจฺจยา วฏฺฏํ วฑฺฒติฯ ตเสฺสตํ วฏฺฏมูลํ รูปกฺขเนฺธ เอว, น เวทนากฺขนฺธาทีสุ…เป…. วิญฺญาณกฺขเนฺธ เอว วา, น รูปกฺขนฺธาทีสูติ น วตฺตพฺพํฯ กสฺมา? อวิเสเสน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อนุสยิตตฺตาฯ กถํ? ปถวีรสาทิมิว รุเกฺขฯ ยถา หิ มหารุเกฺข ปถวีตลํ อธิฏฺฐาย ปถวีรสญฺจ อาโปรสญฺจ นิสฺสาย ตปฺปจฺจยา มูลขนฺธสาขปสาขปตฺตปลฺลวปลาสปุปฺผผเลหิ วฑฺฒิตฺวา นภํ ปูเรตฺวา ยาวกปฺปาวสานํ พีชปรมฺปราย รุกฺขปเวณีสนฺตาเนน ฐิเต ‘‘ตํ ปถวีรสาทิ มูเล เอว, น ขนฺธาทีสุ, ผเล เอว วา, น มูลาทีสู’’ติ น วตฺตพฺพํฯ กสฺมา? อวิเสเสน สเพฺพเสฺวว มูลาทีสุ อนุคตตฺตา, เอวํฯ ยถา ปน ตเสฺสว รุกฺขสฺส ปุปฺผผลาทีสุ นิพฺพิโนฺน โกจิ ปุริโส จตูสุ ทิสาสุ มณฺฑูกกณฺฏกํ นาม รุเกฺข วิสํ ปโยเชยฺย, อถ โส รุโกฺข เตน วิสสมฺผเสฺสน ผุโฏฺฐ ปถวีรสอาโปรสปริยาทิเนฺนน อปฺปสวนธมฺมตํ อาคมฺม ปุน สนฺตานํ นิพฺพเตฺตตุํ สมโตฺถ น ภเวยฺย, เอวเมวํ ขนฺธปฺปวตฺติยํ นิพฺพิโนฺน กุลปุโตฺต ตสฺส ปุริสสฺส จตูสุ ทิสาสุ รุเกฺข วิสปฺปโยชนํ วิย อตฺตโน สนฺตาเน จตุมคฺคภาวนํ อารภติฯ อถสฺส โส ขนฺธสนฺตาโน เตน จตุมคฺควิสสมฺผเสฺสน สพฺพโส วฏฺฏมูลกิเลสานํ ปริยาทินฺนตฺตา กิริยภาวมตฺตมุปคตกายกมฺมาทิ สพฺพกมฺมปฺปเภโท อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตธมฺมตมาคมฺม ภวนฺตรสนฺตานํ นิพฺพเตฺตตุํ สมโตฺถ น โหติฯ เกวลํ ปน จริมวิญฺญาณนิโรเธน นิรินฺธโน วิย ชาตเวโท อนุปาทาโน ปรินิพฺพาติฯ เอวํ ภูมิยา ภูมิลทฺธสฺส จ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ อปรมฺปิ สมุทาจารารมฺมณาธิคฺคหิตาวิกฺขมฺภิตาสมูหตวเสน จตุพฺพิธมุปฺปนฺนํฯ ตตฺถ วตฺตมานุปฺปนฺนเมว **สมุทาจารุปฺปนฺนํ**ฯ จกฺขาทีนํ ปน อาปาถคเต อารมฺมเณ ปุพฺพภาเค อนุปฺปชฺชมานมฺปิ กิเลสชาตํ อารมฺมณสฺส อธิคฺคหิตตฺตา เอว อปรภาเค อวสฺสมุปฺปตฺติโต **อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺน**นฺติ วุจฺจติฯ กลฺยาณิคาเม ปิณฺฑาย จรโต มหาติสฺสเตฺถรสฺส วิสภาครูปทสฺสเนน อุปฺปนฺนกิเลสชาตเญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ ตสฺส ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺก’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๖.๕๘) ปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ สมถวิปสฺสนานํ อญฺญตรวเสน อวิกฺขมฺภิตกิเลสชาตํ จิตฺตสนฺตติมนารูฬฺหํ อุปฺปตฺตินิวารกสฺส เหตุโน อภาวา **อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ** นามฯ ตํ ‘‘อยมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสติสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สโนฺต เจว ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ฐานโส อนฺตรธาเปตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑๖๕) ทฏฺฐพฺพํฯ สมถวิปสฺสนาวเสน วิกฺขมฺภิตมฺปิ กิเลสชาตํ อริยมเคฺคน อสมูหตตฺตา อุปฺปตฺติธมฺมตํ อนตีตนฺติ กตฺวา **อสมูหตุปฺปนฺน**นฺติ วุจฺจติฯ อากาเสน คจฺฉนฺตสฺส อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน เถรสฺส กุสุมิตรุเกฺข อุปวเน ปุปฺผานิ โอจินนฺตสฺส มธุรสฺสเรน คายโต มาตุคามสฺส คีตสฺสรํ สุตวโต อุปฺปนฺนกิเลสชาตเญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ ตสฺส ‘‘อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรโนฺต อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธเมฺม อนฺตราเยว อนฺตรธาเปตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๑๕๗) ปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ ติวิธมฺปิ เจตํ อารมฺมณาธิคฺคหิตาวิกฺขมฺภิตาสมูหตุปฺปนฺนํ ภูมิลเทฺธเนว สงฺคหํ คจฺฉตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอวเมตสฺมิํ ยถาวุตฺตปฺปเภเท อุปฺปเนฺน ภูมิลทฺธารมฺมณาธิคฺคหิตาวิกฺขมฺภิตาสมูหตุปฺปนฺนวเสนายํ โกโธ อุปฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? เอวํวิธสฺส วิเนตพฺพโตฯ เอวํวิธเมว หิ อุปฺปนฺนํ เยน เกนจิ วินเยน วิเนตุํ สกฺกา โหติฯ ยํ ปเนตํ วตฺตมานภูตฺวาปคโตกาสกตสมุทาจารสงฺขาตํ อุปฺปนฺนํ, เอตฺถ อผโล จ อสโกฺย จ วายาโมฯ อผโล หิ ภูตฺวาปคเต วายาโม วายามนฺตเรนาปิ ตสฺส นิรุทฺธตฺตาฯ ตถา โอกาสกเตฯ อสโกฺย จ วตฺตมานสมุทาจารุปฺปเนฺน กิเลสโวทานานํ เอกชฺฌมนุปฺปตฺติโตติฯ

วิเนตีติ เอตฺถ ปน –

‘‘ทุวิโธ วินโย นาม, เอกเมเกตฺถ ปญฺจธา;
เตสุ อฎฺฐวิเธเนส, วิเนตีติ ปวุจฺจติ’’ฯ

อยญฺหิ สํวรวินโย, ปหานวินโยติ ทุวิโธ วินโยฯ เอตฺถ จ ทุวิเธ วินเย เอกเมโก วินโย ปญฺจธา ภิชฺชติฯ **สํวรวินโย**ปิ หิ สีลสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธฯ **ปหานวินโย**ปิ ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุจฺเฉทปฺปหานํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิโธฯ

ตตฺถ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต’’ติอาทีสุ (วิภ. ๕๑๑) **สีลสํวโร,** ‘‘รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๑๓; ม. นิ. ๑.๒๙๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖) **สติสํวโร**ฯ

‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมิํ, (อชิตาติ ภควา)
สติ เตสํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ,
ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑) –

อาทีสุ **ญาณสํวโร,** ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔; อ. นิ. ๔.๑๑๔) **ขนฺติสํวโร,** ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ, ปชหติ, วิโนเทตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๑๔) **วีริยสํวโร** เวทิตพฺโพฯ สพฺโพปิ จายํ สํวโร ยถาสกํ สํวริตพฺพานํ วิเนตพฺพานญฺจ กายวจีทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต สํวโร, วินยนโต วินโยติ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว สํวรวินโย ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตพฺโพฯ

ตถา ยํ นามรูปปริจฺเฉทาทีสุ วิปสฺสนงฺเคสุ ยาว อตฺตโน อปริหานวเสน **ปวตฺติ,** ตาว เตน เตน ญาเณน ตสฺส ตสฺส อนตฺถสนฺตานสฺส ปหานํฯ เสยฺยถิทํ – นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฏฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฏฺฐีนํ, ตเสฺสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน ‘‘อหํ มมา’’ติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมคฺเค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุจฺเฉททิฏฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเยสุ อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสเนน อภิรติสญฺญาย, มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุญฺจิตุกมฺยตาย, อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฏฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส ปหานํ, เอตํ **ตทงฺคปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภทสฺส สมาธิโน ยาว อตฺตโน อปริหานิปวตฺติ , ตาว เตนาภิหตานํ นีวรณานํ ยถาสกํ วิตกฺกาทิปจฺจนีกธมฺมานญฺจ อนุปฺปตฺติสงฺขาตํ ปหานํ, เอตํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตาเน ยถาสกํ ‘‘ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗) นเยน วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลสคหนสฺส ปุน อจฺจนฺตอปฺปวตฺติภาเวน สมุจฺเฉทสงฺขาตํ ปหานํ, อิทํ **สมุจฺเฉทปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ ปหานํ, อิทํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน สพฺพสงฺขตนิสฺสรณตฺตา ปหีนสพฺพสงฺขตํ นิพฺพานํ, เอตํ **นิสฺสรณปฺปหานํ** นามฯ สพฺพมฺปิ เจตํ ปหานํ ยสฺมา จาคฏฺเฐน ปหานํ, วินยนฏฺเฐน วินโย, ตสฺมา ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติ, ตํตํปหานวโต วา ตสฺส ตสฺส วินยสฺส สมฺภวโตเปตํ ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ปหานวินโยปิ ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตพฺโพฯ เอวเมเกกสฺส ปญฺจธา ภินฺนตฺตา ทเสเต วินยา โหนฺติฯ

เตสุ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวินยํ นิสฺสรณวินยญฺจ ฐเปตฺวา อวเสเสน อฏฺฐวิเธน วินเยเนส เตน เตน ปริยาเยน วิเนตีติ ปวุจฺจติฯ กถํ? สีลสํวเรน กายวจีทุจฺจริตานิ วิเนนฺโตปิ หิ ตํสมฺปยุตฺตํ โกธํ วิเนติ, สติปญฺญาสํวเรหิ อภิชฺฌาโทมนสฺสาทีนิ วิเนนฺโตปิ โทมนสฺสสมฺปยุตฺตํ โกธํ วิเนติ, ขนฺติสํวเรน สีตาทีนิ ขมนฺโตปิ ตํตํอาฆาตวตฺถุสมฺภวํ โกธํ วิเนติ, วีริยสํวเรน พฺยาปาทวิตกฺกํ วิเนนฺโตปิ ตํสมฺปยุตฺตํ โกธํ วิเนติฯ เยหิ ธมฺเมหิ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุจฺเฉทปฺปหานานิ โหนฺติ, เตสํ ธมฺมานํ อตฺตนิ นิพฺพตฺตเนน เต เต ธมฺเม ปชหนฺโตปิ ตทงฺคปฺปหาตพฺพํ วิกฺขมฺภิตพฺพํ สมุจฺฉินฺทิตพฺพญฺจ โกธํ วิเนติฯ กามญฺเจตฺถ ปหานวินเยน วินโย น สมฺภวติฯ เยหิ ปน ธมฺเมหิ ปหานํ โหติ, เตหิ วิเนนฺโตปิ ปริยายโต ‘‘ปหานวินเยน วิเนตี’’ติ วุจฺจติฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานกาเล ปน วิเนตพฺพาภาวโต นิสฺสรณปฺปหานสฺส จ อนุปฺปาเทตพฺพโต น เตหิ กิญฺจิ วิเนตีติ วุจฺจติฯ เอวํ เตสุ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวินยํ นิสฺสรณวินยญฺจ ฐเปตฺวา อวเสเสน อฏฺฐวิเธน วินเยเนส เตน เตน ปริยาเยน วิเนตีติ ปวุจฺจตีติฯ เย วา –

> ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, อาฆาตปฏิวินยา, ยตฺถ ภิกฺขุโน อุปฺปนฺโน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตพฺโพฯ กตเม ปญฺจ? ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, ปุคฺคเล อาฆาโต ชาเยถ, เมตฺตา ตสฺมิํ ปุคฺคเล ภาเวตพฺพา…เป.… กรุณา… อุเปกฺขา… อสติ-อมนสิกาโร ตสฺมิํ ปุคฺคเล อาปชฺชิตพฺโพ, เอวํ ตสฺมิํ ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตพฺโพฯ กมฺมสฺสกตา เอว วา ตสฺมิํ ปุคฺคเล อธิฏฺฐาตพฺพา กมฺมสฺสโก อยมายสฺมา…เป.… ทายาโท ภวิสฺสตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๑) –

เอวํ ปญฺจ อาฆาตปฏิวินยา วุตฺตาฯ เย จ –

> ‘‘ปญฺจิเม, อาวุโส, อาฆาตปฏิวินยา, ยตฺถ ภิกฺขุโน อุปฺปนฺโน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตพฺโพฯ กตเม ปญฺจ? อิธาวุโส , เอกจฺโจ ปุคฺคโล อปริสุทฺธกายสมาจาโร โหติ, ปริสุทฺธวจีสมาจาโร, เอวรูเปปิ, อาวุโส, ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตพฺโพ’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๒) –

เอวมาทินาปิ นเยน ปญฺจ อาฆาตปฏิวินยา วุตฺตาฯ เตสุ เยน เกนจิ อาฆาตปฏิวินเยน วิเนนฺโตเปส วิเนตีติ ปวุจฺจติฯ อปิจ ยสฺมา –

> ‘‘อุภโตทณฺฑเกน เจปิ, ภิกฺขเว, กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกฺกเนฺตยฺยุํ, ตตฺราปิ โย มโน ปโทเสยฺย, น เม โส เตน สาสนกโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๒) –-

เอวํ สตฺถุ โอวาทํ,

> ‘‘ตเสฺสว เตน ปาปิโย, โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ;
> กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌโนฺต, สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํฯ
>
> ‘‘อุภินฺนมตฺถํ จรติ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
> ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา, โย สโต อุปสมฺมตี’’ฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๘);
>
> ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สปตฺตกนฺตา สปตฺตกรณา โกธนํ อาคจฺฉนฺติ อิตฺถิํ วา ปุริสํ วาฯ กตเม สตฺต? อิธ, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส เอวํ อิจฺฉติ – ‘อโห, วตายํ ทุพฺพโณฺณ อสฺสา’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส วณฺณวตาย นนฺทติฯ โกธนายํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล โกธาภิภูโต โกธปเรโต กิญฺจาปิ โส โหติ สุนฺหา

โต สุวิลิโตฺต กปฺปิตเกสมสฺสุ โอทาตวตฺถวสโน, อถ โข โส ทุพฺพโณฺณว โหติ โกธาภิภูโตฯ อยํ, ภิกฺขเว, ปฐโม ธโมฺม สปตฺตกโนฺต สปตฺตกรโณ โกธนํ อาคจฺฉติ อิตฺถึ วา ปุริสํ วา (อ. นิ. ๗.๖๔)ฯ

‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส เอวํ อิจฺฉติ – ‘อโห, วตายํ ทุกฺขํ สเยยฺยา’ติ…เป…. ‘น ปจุรโตฺถ อสฺสา’ติ…เป…. ‘น โภควา อสฺสา’ติ…เป…. ‘น ยสวา อสฺสา’ติ…เป…. ‘น มิตฺตวา อสฺสา’ติ…เป…. ‘กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปเชฺชยฺยา’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส สุคติคมเนน นนฺทติฯ โกธนายํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล โกธาภิภูโต โกธปเรโต กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ, วาจาย… มนสา ทุจฺจริตํ จรติฯ โส กาเยน ทุจฺจริตํ จริตฺวา…เป…. วาจาย…เป…. มนสา ทุจฺจริตํ จริตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา…เป…. นิรยํ อุปปชฺชติ โกธาภิภูโต’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๔)ฯ

‘‘กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ…เป….ฯ (อ. นิ. ๗.๖๔; มหานิ. ๕);

‘‘เยน โกเธน กุทฺธาเส, สตฺตา คจฺฉนฺติ ทุคฺคตึ;
ตํ โกธํ สมฺมทญฺญาย, ปชหนฺติ วิปสฺสิโนฯ (อิติวุ. ๔);

‘‘โกธํ ชเห วิปฺปชเหยฺย มานํ, สํโยชนํ สพฺพมติกฺกเมยฺยฯ (ธ. ป. ๒๒๑);

‘‘อนตฺถชนโน โกโธ, โกโธ จิตฺตปฺปโกปโนฯ (อ. นิ. ๗.๖๔; อิติวุ. ๘๘);

‘‘เอกาปราธํ ขม ภูริปญฺญ, น ปณฺฑิตา โกธพลา ภวนฺตี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๑๙) –

เอวมาทินา นเยน โกเธ อาทีนวญฺจ ปจฺจเวกฺขโตปิ โกโธ วินยํ อุเปติฯ ตสฺมา เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โกธํ วิเนโนฺตปิ เอส วิเนตีติ วุจฺจติฯ

โกธนฺติ ‘‘อนตฺถํ เม อจรีติ อาฆาโต ชายตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๔๐; อ. นิ. ๙.๒๙) นเยน สุเตฺต วุตฺตานํ นวนฺนํ, ‘‘อตฺถํ เม น จรี’’ติ อาทีนญฺจ ตปฺปฏิปกฺขโต สิทฺธานํ นวนฺนเมวาติ อฎฺฐารสนฺนํ, **ขาณุกณฺฎกาทินา** อฎฺฐาเนน สทฺธึ เอกูนวีสติยา อาฆาตวตฺถูนํ อญฺญตราฆาตวตฺถุสมฺภวํ อาฆาตํฯ **วิสฎ**นฺติ วิตฺถตํฯ **สปฺปวิส**นฺติ สปฺปสฺส วิสํฯ **อิวา**ติ โอปมฺมวจนํ, อิ-การ โลปํ กตฺวา ว-อิเจฺจว วุตฺตํฯ **โอสเธหี**ติ อคเทหิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา วิสติกิจฺฉโก เวโชฺช สเปฺปน ทฎฺฐํ สพฺพํ กายํ ผริตฺวา ฐิตํ วิสฎํ สปฺปวิสํ มูลขนฺธตจปตฺตปุปฺผาทีนํ อญฺญตเรหิ นานาเภสเชฺชหิ ปโยเชตฺวา กเตหิ วา โอสเธหิ ขิปฺปเมว วิเนยฺย, เอวเมวํ โย ยถาวุเตฺตนเตฺถน อุปฺปติตํ จิตฺตสนฺตานํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ โกธํ ยถาวุเตฺตสุ วินยนูปาเยสุ เยน เกนจิ อุปาเยน วิเนติ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรตีติฯ

โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารนฺติ โส เอวํ โกธํ วิเนโนฺต ภิกฺขุ ยสฺมา โกโธ ตติยมเคฺคน สพฺพโส ปหียติ, ตสฺมา โอรปารสญฺญิตานิ ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานิ ชหาตีติ เวทิตโพฺพฯ อวิเสเสน หิ ปารนฺติ ตีรสฺส นามํ, ตสฺมา โอรานิ จ ตานิ สํสารสาครสฺส ปารภูตานิ จาติ กตฺวา ‘‘โอรปาร’’นฺติ วุจฺจติฯ อถ วา ‘‘โย อุปฺปติตํ วิเนติ โกธํ วิสฎํ สปฺปวิสํว โอสเธหิ’’, โส ตติยมเคฺคน สพฺพโส โกธํ วิเนตฺวา อนาคามิผเล ฐิโต ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารํฯ ตตฺถ โอรนฺติ สกตฺตภาโว, ปารนฺติ ปรตฺตภาโวฯ โอรํ วา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, ปารํ ฉ พาหิรายตนานิฯ ตถา โอรํ มนุสฺสโลโก, ปารํ เทวโลโกฯ โอรํ กามธาตุ, ปารํ รูปารูปธาตุฯ โอรํ กามรูปภโว,

ปารํ อรูปภโวฯ โอรํ อตฺตภาโว, ปารํ อตฺตภาวสุขูปกรณานิฯ เอวเมตสฺมึ โอรปาเร จตุตฺถมคฺคน ฉนฺทราคํ ปชหนฺโต ''ชหาติ โอรปาร''นฺติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อนาคามิโน กามราคสฺส ปหีนตฺตา อิธตฺตภาวาทีสุ ฉนฺทราโค เอว นตฺถิ; อปิจ โข ปนสฺส ตติยมคฺคาทีนํ วิย วณฺณปฺปกาสนตฺถํ สพฺพเมตํ โอรปารเภทํ สงฺคเหตฺวา ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ''ชหาติ โอรปาร''นฺติ วุตฺตํฯ

อิทานิ ตสฺสตฺถสฺส วิภาวนตฺถาย อุปมํ อาห **''อุรโค ชิณฺณมิว ตจํ ปุราณ''**นฺติฯ ตตฺถ อุเรน คจฺฉตีติ **อุรโค,** สปฺปสฺเสตํ อธิวจนํฯ โส ทุวิโธ – กามรูปี จ อกามรูปี จฯ กามรูปีปิ ทุวิโธ – ชลโช ถลโช จฯ ชลโช ชเล เอว กามรูปํ ลภติ, น ถเล, สงฺขปาลชาตเก สงฺขปาลนาคราชา วิยฯ ถลโช ถเล เอว, น ชเลฯ โส ชชฺชรภาเวน ชิณฺณํ, จิรกาลตาย ปุราณญฺจาติ สงฺขํ คตํฯ ตจํ ชหนฺโต จตุพฺพิเธน ชหาติ – สชาติยํ ฐิโต, ชิคุจฺฉนฺโต, นิสฺสาย, ถาเมนาติฯ สชาติ นาม สปฺปชาติ ทีฆตฺตภาโวฯ อุรคา หิ ปญฺจสุ ฐาเนสุ สชาตึ นาติวตฺตนฺติ – อุปปตฺติยํ, จุติยํ, วิสฺสฏฺฐนิทฺทกฺกมเน, สมานชาติยา เมถุนปฏิเสวเน, ชิณฺณตจาปนยเน จาติฯ สโปฺป หิ ยทา ตจํ ชหาติ, ตทา สชาติยํเยว ฐตฺวา ชหาติฯ สชาติยํ ฐิโตปิ จ ชิคุจฺฉนฺโต ชหาติฯ ชิคุจฺฉนฺโต นาม ยทา อุปฑฺฒฏฺฐาเน มุตฺโต โหติ, อุปฑฺฒฏฺฐาเน อมุตฺโต โอลมฺพติ, ตทา นํ อฏฺฏียนฺโต ชหาติฯ เอวํ ชิคุจฺฉนฺโตปิ จ ทณฺฑนฺตรํ วา มูลนฺตรํ วา ปาสาณนฺตรํ วา นิสฺสาย ชหาติฯ นิสฺสาย ชหนฺโตปิ จ ถามํ ชเนตฺวา, อุสฺสาหํ กตฺวา, วีริเยน วงฺกํ นงฺคุฏฺฐํ กตฺวา, ปสฺสสนฺโตว ผณํ กริตฺวา ชหาติฯ เอวํ ชหิตฺวา เยนกามํ ปกฺกมติฯ เอวเมวํ อยมฺปิ ภิกฺขุ โอรปารํ ชหิตุกาโม จตุพฺพิเธน ชหาติ – สชาติยํ ฐิโต, ชิคุจฺฉนฺโต, นิสฺสาย, ถาเมนาติฯ สชาติ นาม ภิกฺขุโน ''อริยาย ชาติยา ชาโต''ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑) วจนโต สีลํฯ เตเนวาห ''สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปฺปโญฺญ''ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓; เปฏโก. ๒๒)ฯ เอวเมติสฺสํ สชาติยํ ฐิโต ภิกฺขุ ตํ สกตฺตภาวาทิเภทํ โอรปารํ ชิณฺณปุราณตจมิว ทุกฺขํ ชเนนฺตํ ตตฺถ ตตฺถ อาทีนวทสฺสเนน ชิคุจฺฉนฺโต กลฺยาณมิตฺเต นิสฺสาย อธิมตฺตวายามสงฺขาตํ ถามํ ชเนตฺวา ''ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี''ติ (อ. นิ. ๓.๑๖; วิภ. ๕๑๙) วุตฺตนเยน รตฺตินฺทิวํ ฉธา วิภชิตฺวา ฆเฏนฺโต วายมนฺโต อุรโค วิย, วงฺกํ นงฺคุฏฺฐํ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุรโค วิย ปสฺสสนฺโต, อยมฺปิ อสิถิลปรกฺกมตาย วายมนฺโต อุรโค วิย ผณํ กริตฺวา, อยมฺปิ ญาณวิปฺผารํ ชเนตฺวา อุรโคว ตจํ โอรปารํ ชหาติฯ ชหิตฺวา จ อุรโค วิย โอหิตตโจ เยนกามํ อยมฺปิ โอหิตภาโร อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุทิสํ ปกฺกมตีติฯ เตนาห ภควา –

> ''โย อุปฺปติตํ วิเนติ โกธํ, วิสฏํ สปฺปวิสํว โอสเธหิ;
> โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารํ, อุรโค ชิณฺณมิว ตจํ ปุราณ''นฺติฯ

เอวเมสา ภควตา อรหตฺตนิกูเฏน ปฐมคาถา เทสิตาติฯ

๒. อิทานิ ทุติยคาถาย อตฺถวณฺณนากฺกโม อนุปฺปโตฺตฯ ตตฺราปิ –

> ''เยน ยตฺถ ยทา ยสฺมา, วุตฺตา คาถา อยํ อิมํ;
> วิธึ ปกาสยิตฺวาสฺสา, กริสฺสามตฺถวณฺณน''นฺติฯ –

อยเมว มาติกาฯ ตโต ปรญฺจ สพฺพคาถาสุฯ อติวิตฺถารภเยน ปน อิโต ปภุติ มาติกํ อนิกฺขิปิตฺวา อุปฺปตฺติทสฺสนนเยเนว ตสฺสา ตสฺสา อตฺถํ ทเสฺสนฺโต อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามิฯ เสยฺยถิทํ **โย ราคมุทจฺฉิทา อเสส**นฺติ อยํ ทุติยคาถาฯ

ตสฺสุปฺปตฺติ – เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมฯ เตน โข ปน สมเยน อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส อุปฏฺฐาโก อญฺญตโร สุวณฺณการปุตฺโต เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิโตฯ เถโร ตสฺส ‘‘ทหรานํ อสุภํ สปฺปาย’’นฺติ มนฺตฺวา ราควิฆาตตฺถํ อสุภกมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ ตสฺส ตสฺมิํ อาเสวนมตฺตมฺปิ จิตฺตํ น ลภติฯ โส ‘‘อนุปการํ มเมต’’นฺติ เถรสฺส อาโรเจสิฯ เถโร ‘‘ทหรานเมตํ สปฺปาย’’นฺติ มนฺตฺวา ปุนปิ ตเทวาจิกฺขิฯ เอวํ จตฺตาโร มาสา อตีตา, โส กิญฺจิมตฺตมฺปิ วิเสสํ น ลภติฯ ตโต นํ เถโร ภควโต สนฺติกํ เนสิฯ ภควา ‘‘อวิสโย, สาริปุตฺต, ตุเยฺหตสฺส สปฺปายํ ชานิตุํ, พุทฺธเวเนยฺโย เอโส’’ติ วตฺวา ปภสฺสรวณฺณํ ปทุมํ อิทฺธิยา นิมฺมินิตฺวา ตสฺส หตฺเถ ปาทาสิ – ‘‘หนฺท, ภิกฺขุ, อิมํ วิหารปจฺฉายายํ วาลิกาตเล นาเฬน วิชฺฌิตฺวา ฐเปหิ, อภิมุขญฺจสฺส ปลฺลงฺเกน นิสีท ‘โลหิตํ โลหิต’นฺติ อาวเชฺชโนฺต’’ติฯ อยํ กิร ปญฺจ ชาติสตานิ สุวณฺณกาโรว อโหสิฯ เตนสฺส ‘‘โลหิตกนิมิตฺตํ สปฺปาย’’นฺติ ญตฺวา ภควา โลหิตกกมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส ตถา กตฺวา มุหุเตฺตเนว ยถากฺกมํ ตตฺถ จตฺตาริปิ ฌานานิ อธิคนฺตฺวา อนุโลมปฏิโลมาทินา นเยน ฌานกีฬํ อารภิฯ อถ ภควา ‘ตํ ปทุมํ มิลายตู’ติ อธิฏฺฐาสิฯ โส ฌานา วุฏฺฐิโต ตํ มิลาตํ กาฬวณฺณํ ทิสฺวา ‘‘ปภสฺสรรูปํ ชราย ปริมทฺทิต’’นฺติ อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภิฯ ตโต นํ อชฺฌตฺตมฺปิ อุปสํหริฯ ตโต ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ ตโยปิ ภเว อาทิเตฺต วิย ปสฺสิฯ เอวํ ปสฺสโต จสฺสาวิทูเร ปทุมสฺสโร อตฺถิฯ ตตฺถ ทารกา โอโรหิตฺวา ปทุมานิ ภญฺชิตฺวา ภญฺชิตฺวา ราสิํ กโรนฺติฯ ตสฺส ตานิ อุทเก ปทุมานิ นฬวเน อคฺคิชาลา วิย ขายิํสุ, ปตฺตานิ ปตนฺตานิ ปปาตํ ปวิสนฺตานิ วิย ขายิํสุ, ถเล นิกฺขิตฺตปทุมานํ อคฺคานิ มิลาตานิ อคฺคิฑฑฺฒานิ วิย ขายิํสุฯ อถสฺส ตทนุสาเรน สพฺพธเมฺม อุปนิชฺฌายโต ภิโยฺยโสมตฺตาย ตโย ภวา อาทิตฺตมิว อคารํ อปฺปฏิสรณา หุตฺวา อุปฏฺฐหิํสุฯ ตโต ภควา คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺนว ตสฺส ภิกฺขุโน อุปริ สรีราภํ มุญฺจิฯ สา จสฺส มุขํเยว อโชฺฌตฺถริฯ ตโต โส ‘‘กิเมต’’นฺติ อาวเชฺชโนฺต ภควนฺตํ อาคนฺตฺวา สมีเป ฐิตมิว ทิสฺวา อุฏฺฐายาสนา อญฺชลิํ ปณาเมสิฯ อถสฺส ภควา สปฺปายํ วิทิตฺวา ธมฺมํ เทเสโนฺต อิมํ โอภาสคาถํ อภาสิ **‘‘โย ราคมุทจฺฉิทา อเสส’’**นฺติฯ

ตตฺถ รญฺชนวเสน **ราโค,** ปญฺจกามคุณราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อุทจฺฉิทา**ติ อุจฺฉินฺทติ, ภญฺชติ , วินาเสติฯ อตีตกาลิกานมฺปิ หิ ฉนฺทสิ วตฺตมานวจนํ อกฺขรจินฺตกา อิจฺฉนฺติฯ **อเสส**นฺติ สานุสยํฯ **ภิสปุปฺผํว สโรรุห**นฺติ สเร วิรูฬฺหํ ปทุมปุปฺผํ วิยฯ **วิคยฺหา**ติ โอคยฺห, ปวิสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ ปุพฺพสทิสเมวฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยถา นาม เอเต ทารกา สรํ โอรุยฺห ภิสปุปฺผํ สโรรุหํ ฉินฺทนฺติ, เอวเมวํ โย ภิกฺขุ อิมํ เตธาตุกโลกสนฺนิวาสํ โอคยฺห –

‘‘นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ’’; (ธ. ป. ๒๐๒);

‘‘กามราเคน ฑยฺหามิ, จิตฺตํ เม ปริฑยฺหติ’’; (สํ. นิ. ๑.๒๑๒);

‘‘เย ราครตฺตานุปตนฺติ โสตํ, สยํ กตํ มกฺกฏโกว ชาลํ’’ฯ (ธ. ป. ๓๔๗);

‘‘รโตฺต โข, อาวุโส, ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ปาณมฺปิ หนตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๕๖, ๗๒) –

เอวมาทินยมนุคนฺตฺวา ราคาทีนวปจฺจเวกฺขเณน ยถาวุตฺตปฺปกาเรหิ สีลสํวราทีหิ สํวเรหิ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณเกสุ วตฺถูสุ อสุภสญฺญาย จ โถกํ โถกํ ราคํ สมุจฺฉินฺทโนฺต อนาคามิมเคฺคน อวเสสํ อรหตฺตมเคฺคน จ ตโต อนวเสสมฺปิ อุจฺฉินฺทติ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเรเนว โส ภิกฺขุ ช

หาติ โอรปารํ อุรโค ชิณฺณมิว ตจํ ปุราณนฺติฯ เอวเมสา ภควตา อรหตฺตนิกูเฏน คาถา เทสิตาฯ เทสนาปริโยสาเน จ โส ภิกฺขุ อรหตฺเต ปติฏฺฐิโตติฯ

๓. **โย ตณฺหมุทจฺฉิทา**ติ กา อุปฺปตฺติ? ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ อญฺญตโร ภิกฺขุ คงฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร วิหรนฺโต ตณฺหาวเสน อกุสลวิตกฺกํ วิตเกฺกติฯ ภควา ตสฺสชฺฌาสยํ วิทิตฺวา อิมํ โอภาสคาถมภาสิฯ

ตตฺถ ตสฺสตีติ **ตณฺหา**ฯ วิสเยหิ ติตฺตึ น อุเปตีติ อโตฯ กามภววิภวตณฺหานเมตํ อธิวจนํฯ **สริต**นฺติ คตํ ปวตฺตํ, ยาว ภวคฺคา อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สีฆสร**นฺติ สีฆคามินึ, สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิกํ อาทีนวํ อคเณตฺวา มุหุเตฺตเนว ปรจกฺกวาฬมฺปิ ภวคฺคมฺปิ สมฺปาปุณิตุํ สมตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวเมตํ สริตํ สีฆสรํ สพฺพปฺปการมฺปิ ตณฺหํ –

‘‘อุปริวิสาลา ทุปฺปูรา, อิจฺฉา วิสฏคามินี;
เย จ ตํ อนุคิชฺฌนฺติ, เต โหนฺติ จกฺกธาริโน’’ติฯ

‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธานสํสรํ;
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตตี’’ติฯ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗);

‘‘อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโสติ โข, มหาราชา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) จ –

เอวมาทีนวปจฺจเวกฺขเณน วุตฺตปฺปกาเรหิ สีลสํวราทีหิ จ โย โถกํ โถกํ วิโสสยิตฺวา อรหตฺตมเคฺคน อเสสํ อุจฺฉิชฺชติ, โส ภิกฺขุ ตสฺมึเยว ขเณ สพฺพปฺปการมฺปิ ชหาติ โอรปารนฺติฯ เทสนาปริโยสาเน โส ภิกฺขุ อรหเตฺต ปติฏฺฐิโตติฯ

๔. **โย มานมุทพฺพธี**ติ กา อุปฺปตฺติ? ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ อญฺญตโร ภิกฺขุ คงฺคาย ตีเร วิหรโนฺต คิมฺหกาเล อโปฺปทเก โสเต กตํ นฬเสตุํ ปจฺฉา อาคเตน มโหเฆน วุยฺหมานํ ทิสฺวา ‘‘อนิจฺจา สงฺขารา’’ติ สํวิโคฺค อฏฺฐาสิฯ ตสฺสชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ภควา อิมํ โอภาสคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **มาโน**ติ ชาติอาทิวตฺถุโก เจตโส อุณฺณาโมฯ โส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน, ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน, ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโนติ เอวํ ติวิโธ โหติฯ ปุน ‘‘เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมีติ, เสยฺยสฺส สทิโส, เสยฺยสฺส หีโน, สทิสสฺส เสโยฺย, สทิสสฺส สทิโส, สทิสสฺส หีโน, หีนสฺส เสโยฺย, หีนสฺส สทิโส, หีนสฺส หีโนหมสฺมี’’ติ มาโนติ เอวํ นววิโธ โหติฯ ตํ สพฺพปฺปการมฺปิ มานํ –

‘‘เยน มาเนน มตฺตาเส, สตฺตา คจฺฉนฺติ ทุคฺคติ’’นฺติฯ (อิติวุ. ๖) –

อาทินา นเยน ตตฺถ อาทีนวปจฺจเวกฺขเณน วุตฺตปฺปกาเรหิ สีลสํวราทีหิ จ โย โถกํ โถกํ วเธโนฺต กิเลสานํ อพลทุพฺพลตฺตา นฬเสตุสทิสํ โลกุตฺตรธมฺมานํ อติพลตฺตา มโหฆสทิเสน อรหตฺตมเคฺคน อเสสํ อุทพฺพธิ, อนวเสสปฺปหานวเสน อุจฺฉินฺทโนฺต วเธตีติ วุตฺตํ โหติฯ โส ภิกฺขุ ตสฺมึเยว ขเณ สพฺพปฺปการมฺปิ ชหาติ โอรปารนฺติฯ เทสนาปริโยสาเน โส ภิกฺขุ อรหเตฺต ปติฏฺฐิโตติฯ

๕. ติ กา อุปฺปตฺติ? อิมิสฺสา คาถาย อิโต ปรานญฺจ ทฺวาทสนฺนํ เอกาเยว อุปฺปตฺติฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร พฺราหฺมโณ อตฺตโน ธีตุยา วาเรยฺยํ ปจฺจุปฏฺฐิเต จินฺเตสิ – ‘‘เกนจิ วสเลน อปริภุตฺตปุพฺเพหิ ปุปฺเผหิ ทาริกํ อลงฺกริตฺวา ปติกุลํ เปเสสฺสามี’’ติฯ โส สนฺตรพาหิรํ สาวตฺถึ วิจินนฺโต กิญฺจิ ติณปุปฺผมฺปิ อปริภุตฺตปุพฺพํ นาทฺทสฯ อถ สมฺพหุเล ธุตฺตกชาติเก พฺราหฺมณทารเก สนฺนิปติเต ทิสฺวา ‘‘เอเต ปุจฺฉิสฺสามิ, อวสฺสํ สมฺพหุเลสุ โกจิ ชานิสฺสตี’’ติ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิฯ เต ตํ พฺราหฺมณํ อุปฺปเณฺฑนฺตา อาหํสุ – ‘‘อุทุมฺพรปุปฺผํ นาม, พฺราหฺมณ, โลเก น เกนจิ ปริภุตฺตปุพฺพํฯ เตน ธีตรํ อลงฺกริตฺวา เทหี’’ติฯ โส ทุติยทิวเส กาลเสฺสว วุฏฺฐาย ภตฺตวิสฺสคฺคํ กตฺวา อจิรวติยา นทิยา ตีเร อุทุมฺพรวนํ คนฺตฺวา เอกเมกํ รุกฺขํ วิจินนฺโต ปุปฺผสฺส วณฺฏมตฺตมฺปิ นาทฺทสฯ อถ วีติวเตฺต มชฺฌนฺหิเก ทุติยตีรํ อคมาสิฯ ตตฺถ จ อญฺญตโร ภิกฺขุ อญฺญตรสฺมึ มนฺเณฺญ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติฯ โส ตตฺถ อุปสงฺกมิตฺวา อมนสิกริตฺวา, สกึ นิสีทิตฺวา, สกึ อุกฺกุฏิโก หุตฺวา, สกึ ฐตฺวา, ตํ รุกฺขํ สพฺพสาขาวิฏปปตฺตนฺตเรสุ วิจินนฺโต กิลมติฯ ตโต นํ โส ภิกฺขุ อาห – ‘‘พฺราหฺมณ, กึ มคฺคสี’’ติ? ‘‘อุทุมฺพรปุปฺผํ, โภ’’ติฯ ‘‘อุทุมฺพรปุปฺผํ นาม, พฺราหฺมณ, โลเก นตฺถิ, มุสา เอตํ วจนํ, มา กิลมา’’ติฯ อถ ภควา ตสฺส ภิกฺขุโน อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา โอภาสํ มุญฺจิตฺวา สมฺปฺปนฺนสมนฺนาหารพหุมานสฺส อิมา โอภาสคาถาโย อภาสิ **‘‘โย นาชฺฌคมา ภเวสุ สาร’’**นฺติ สพฺพา วตฺตพฺพาฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **นาชฺฌคมา**ติ นาธิคจฺฉิ, นาธิคจฺฉติ วาฯ **ภเวสู**ติ กามรูปารูปสญฺญีอสญฺญีเนวสญฺญีนาสญฺญีเอกโวการจตุโวการปญฺจโวการภเวสุฯ **สาร**นฺติ นิจฺจภาวํ อตฺตภาวํ วาฯ **วิจิน**นฺติ ปญฺญาย คเวสโนฺตฯ **ปุปฺผมิว อุทุมฺพเรสู**ติ ยถา อุทุมฺพรรุกฺเขสุ ปุปฺผํ วิจินนฺโต เอส พฺราหฺมโณ นาชฺฌคมา, เอวํ โย โยคาวจโรปิ ปญฺญาย วิจินนฺโต สพฺพภเวสุ กิญฺจิ สารํ นาชฺฌคมาฯ โส อสารกเฏฺฐน เต ธเมฺม อนิจฺจโต อนตฺตโต จ วิปสฺสโนฺต อนุปุเพฺพน โลกุตฺตรธเมฺม อธิคจฺฉโนฺต ชหาติ โอรปารํ อุรโค ชิณฺณมิว ตจํ ปุราณนฺติ อยมโตฺถ โยชนา จฯ อวเสสคาถาสุ ปนสฺส โยชนํ อวตฺวา วิเสสตฺถมตฺตเมว วกฺขามฯ

๖. ‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา,
อิติภวาภวตญฺจ วีติวโตฺต’’ติฯ (อุทา. ๒๐) –

เอตฺถ ตาว อยํ ‘อนฺตรสโทฺท’ –

‘‘นทีตีเรสุ สณฺฐาเน, สภาสุ รถิยาสุ จ;
ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ, มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตร’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘);

‘‘อปฺปมตฺตเกน วิเสสาธิคเมน อนฺตรา โวสานมาปาที’’ (อ. นิ. ๑๐.๘๔);
‘‘อนตฺถชนโน โกโธ, โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน;
ภยมนฺตรโต ชาตํ, ตํ ชโน นาวพุชฺฌตี’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๖๔; อิติวุ. ๘๘) –

เอวํ การณเวมชฺฌจิตฺตาทีสุ สมฺพหุเลสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ อิธ ปน จิเตฺตฯ ตโต **ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา**ติ ตติยมเคฺคน สมูหตตฺตา ยสฺส จิเตฺต น สนฺติ โกปาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน **ภโว**ติ สมฺปตฺติ, **วิภโว**ติ วิปตฺติฯ ตถา ภโวติ วุทฺธิ, วิภโวติ หานิฯ ภโวติ สสฺสโต, วิภโวติ อุเจฺฉโทฯ ภโวติ ปุญฺญํ, วิภโวติ ปาปํฯ วิภโว อภโวติ จ อตฺถโต เอกเมวฯ ตสฺมา **อิติภวาภวตญฺจ วีติวโตฺต**ติ เอตฺถ ยา เอสา สมฺปตฺติวิปตฺติวุฑฺฒิหานิสสฺสตุเจฺฉทปุญฺญปาปวเสน

อิติ อเนกปฺปการา ภวาภวตา วุจฺจติฯ จตูหิปิ มเคฺคหิ ยถาสมฺภวํ เตน เตน นเยน ตํ อิติภวาภวตญฺจ วีติวตฺตติ เอวมตฺถ ญาตโพฺพฯ

๗. **ยสฺส วิตกฺกา**ติ เอตฺถ ปน ยสฺส ภิกฺขุโน ตโย กามพฺยาปาทวิหิํสาวิตกฺกา, ตโย ญาติชนปทามรวิตกฺกา, ตโย ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุตฺตลาภสกฺการสิโลกอนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺตวิตกฺกาติ เอเต นว วิตกฺกา สมนฺตภทฺทเก วุตฺตนเยน ตตฺถ ตตฺถ อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิปกฺขววตฺถาเนน ตสฺส ตสฺส ปหานสมตฺเถหิ ตีหิ เหฏฺฐิมมเคฺคหิ จ วิธูปิตา ภุสํ ธูปิตา สนฺตาปิตา ทฑฺฒาติ อตฺโถฯ เอวํ วิธูเปตฺวา จ **อชฺฌตฺตํ สุวิกปฺปิตา อเสสา,** นิยกชฺฌตฺตภูเต อตฺตโน ขนฺธสนฺตาเน อชฺฌตฺตชฺฌตฺตภูเต จิเตฺต จ ยถา น ปุน สมฺภวนฺติ, เอวํ อรหตฺตมเคฺคน อเสสา ฉินฺนาฯ ฉินฺนญฺหิ กปฺปิตนฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๒; ๔.๓๖๕)ฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๘. อิทานิ **โย นาจฺจสารี**ติ เอตฺถ **โย นาจฺจสารี**ติ โย นาติธาวิฯ **น ปจฺจสารี**ติ น โอหียิฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? อจฺจารทฺธวีริเยน หิ อุทฺธเจฺจ ปตโนฺต อจฺจาสรติ, อติสิถิเลน โกสเชฺช ปตโนฺต ปจฺจาสรติฯ ตถา ภวตณฺหาย อตฺตานํ กิลเมโนฺต อจฺจาสรติ, กามตณฺหาย กามสุขมนุยุญฺชโนฺต ปจฺจาสรติฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา อจฺจาสรติ, อุเจฺฉททิฏฺฐิยา ปจฺจาสรติฯ อตีตํ อนุโสจโนฺต อจฺจาสรติ, อนาคต ปฏิกงฺขโนฺต ปจฺจาสรติฯ ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิยา อจฺจาสรติ, อปรนฺตานุทิฏฺฐิยา ปจฺจาสรติฯ ตสฺมา โย เอเต อุโภ อเนฺต วเชฺชตฺวา มชฺฌิมํ ปฏิปทํ ปฏิปชฺชโนฺต นาจฺจสารี น ปจฺจสารีติ เอวํ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพํ อจฺจคมา อิมํ ปปญฺจ**นฺติ ตาย จ ปน อรหตฺตมคฺคโวสานาย มชฺฌิมาย ปฏิปทาย สพฺพํ อิมํ เวทนาสญฺญาวิตกฺกปฺปภวํ ตณฺหามานทิฏฺฐิสงฺขาตํ ติวิธํ ปปญฺจํ อจฺจคมา อติกฺกโนฺต, สมติกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ

๙. ตทนนฺตรคาถาย ปน **สพฺพํ วิตถมิทนฺติ ญตฺวา โลเก**ติ อยเมว วิเสโสฯ ตสฺสโตฺถ – **สพฺพ**นฺติ อนวเสสํ, สกลมนูนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ปน วิปสฺสนุปคํ โลกิยขนฺธายตนธาตุปฺปเภทํ สงฺขตเมว อิธาธิเปฺปตํฯ **วิตถ**นฺติ วิคตตถภาวํฯ นิจฺจนฺติ วา สุขนฺติ วา สุภนฺติ วา อตฺตาติ วา ยถา ยถา กิเลสวเสน พาลชเนหิ คยฺหติ, ตถาตถาภาวโต วิตถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อิท**นฺติ ตเมว สพฺพํ ปจฺจกฺขภาเวน ทเสฺสโนฺต อาหฯ **ญตฺวา**ติ มคฺคปญฺญาย ชานิตฺวา, ตญฺจ ปน อสโมฺมหโต, น วิสยโตฯ **โลเก**ติ โอกาสโลเก สพฺพํ ขนฺธาทิเภทํ ธมฺมชาตํ ‘‘วิตถมิท’’นฺติ ญตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐-๑๓. อิทานิ อิโต ปราสุ จตูสุ คาถาสุ **วีตโลโภ วีตราโค วีตโทโส วีตโมโห**ติ เอเต วิเสสาฯ เอตฺถ ลุพฺภนวเสน **โลโภ**ฯ สพฺพสงฺคาหิกเมตํ ปฐมสฺส อกุสลมูลสฺส อธิวจนํ, วิสมโลภสฺส วาฯ โย โส ‘‘อเปฺปกทา มาตุมตฺตีสุปิ โลภธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ภคินิมตฺตีสุปิ โลภธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ธีตุมตฺตีสุปิ โลภธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๑๒๗) เอวํ วุโตฺตฯ รชฺชนวเสน **ราโค,** ปญฺจกามคุณราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทุสฺสนวเสน **โทโส,** ปุเพฺพ วุตฺตโกธเสฺสตํ อธิวจนํฯ มุยฺหนวเสน **โมโห,** จตูสุ อริยสเจฺจสุ อญฺญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ ยสฺมา อยํ ภิกฺขุ โลภํ ชิคุจฺฉโนฺต วิปสฺสนํ อารภิ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ โลภํ วิเนตฺวา วิคตโลโภ วิหเรยฺย’’นฺติ, ตสฺมา ตสฺส โลภปฺปหานูปายํ สพฺพสงฺขารานํ วิตถภาวทสฺสนํ โลภปฺปหานานิสํสญฺจ โอรปารปฺปหานํ ทเสฺสโนฺต อิมํ คาถมาหฯ เอส นโย อิโต ปราสุปิฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘ยถาวุเตฺตเนว นเยน เอเต ธเมฺม ชิคุจฺฉิตฺวา วิปสฺสนมารทฺธสฺส ตสฺส ตสฺส ภิกฺขุโน เอกเมกาว เอตฺถ คาถา วุตฺตา’’ติฯ ยํ รุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปราสุ จตูสุ คาถาสุฯ

๑๔. อยํ ปเนตฺถ อตฺถวณฺณนา – อปฺปหีนเฏฺฐน สนฺตาเน สยนฺตีติ **อนุสยา** กามราคปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาภวราคาวิชฺชานํ เอตํ อธิวจนํฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อตฺตโน อาการานุวิธานเฏฺฐน **มูลา;** อเขมเฏฺฐน **อกุสลา;** ธมฺมานํ ปติฏฺฐาภูตาติปิ **มูลา;** สาวชฺชทุกฺขวิปากเฏฺฐน **อกุสลา;** อุภยเมฺปตํ โลภโทสโมหานํ อธิวจนํฯ เต หิ ‘‘โลโภ, ภิกฺขเว, อกุสลญฺจ อกุสลมูลญฺจา’’ติอาทินา นเยน เอวํ นิทฺทิฏฺฐาฯ เอวเมเต อนุสยา เตน เตน มเคฺคน ปหีนตฺตา ยสฺส เกจิ น สนฺติ, เอเต จ อกุสลมูลา ตเถว **สมูหตาเส,** สมูหตา อิเจฺจว อโตฺถฯ ปจฺจตฺตพหุวจนสฺส หิ เส-การาคมํ อิจฺฉนฺติ สทฺทลกฺขณโกวิทาฯ อฎฺฐกถาจริยา ปน **‘‘เส**ติ นิปาโต’’ติ วณฺณยนฺติฯ ยํ รุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพํฯ เอตฺถ ปน ‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํวิโธ ภิกฺขุ ขีณาสโว โหติ, ขีณาสโว จ เนว อาทิยติ, น ปชหติ, ปชหิตฺวา ฐิโต’’ติ วุโตฺตฯ ตถาปิ วตฺตมานสมีเป วตฺตมานวจนลกฺขเณน ‘‘ชหาติ โอรปาร’’นฺติ วุจฺจติฯ อถ วา อนุปาทิเสสาย จ นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายโนฺต อตฺตโน อชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตํ ชหาติ โอรปารนฺติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ กิเลสปฏิปาฏิยา มคฺคปฏิปาฏิยา จาติ ทฺวิธา อนุสยานํ อภาโว เวทิตโพฺพฯ กิเลสปฏิปาฏิยา หิ กามราคานุสยปฏิฆานุสยานํ ตติยมเคฺคน อภาโว โหติ, มานานุสยสฺส จตุตฺถมเคฺคน, ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยานํ ปฐมมเคฺคน, ภวราคานุสยาวิชฺชานุสยานํ จตุตฺถมเคฺคเนวฯ มคฺคปฏิปาฏิยา ปน ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยานํ อภาโว โหติฯ ทุติยมเคฺคน กามราคานุสยปฏิฆานุสยานํ ตนุภาโว, ตติยมเคฺคน สพฺพโส อภาโว, จตุตฺถมเคฺคน มานานุสยภวราคานุสยาวิชฺชานุสยานํ อภาโว โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา น สเพฺพ อนุสยา อกุสลมูลา; กามราคภวราคานุสยา เอว หิ โลภากุสลมูเลน สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ปฏิฆานุสยาวิชฺชานุสยา จ ‘‘โทโส อกุสลมูลํ, โมโห อกุสลมูลํ’’ อิเจฺจว สงฺขํ คจฺฉนฺติ, ทิฏฺฐิมานวิจิกิจฺฉานุสยา ปน น กิญฺจิ อกุสลมูลํ โหนฺติ, ยสฺมา วา อนุสยาภาววเสน จ อกุสลมูลสมุคฺฆาตวเสน จ กิเลสปฺปหานํ ปฎฺฐเปสิ, ตสฺมา –

‘‘ยสฺสานุสยา น สนฺติ เกจิ, มูลา จ อกุสลา สมูหตาเส’’ฯ –

อิติ ภควา อาหฯ

๑๕. **ยสฺส ทรถชา**ติ เอตฺถ ปน ปฐมุปฺปนฺนา กิเลสา ปริฬาหเฏฺฐน ทรถา นาม, อปราปรุปฺปนฺนา ปน เตหิ ทรเถหิ ชาตตฺตา ทรถชา นามฯ **โอร**นฺติ สกฺกาโย วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘โอริมํ ตีรนฺติ โข, ภิกฺขุ, สกฺกายเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘)ฯ **อาคมนายา**ติ อุปฺปตฺติยาฯ **ปจฺจยาเส**ติ ปจฺจยา เอวฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยสฺส ปน อุปาทานกฺขนฺธคฺคหณาย ปจฺจยภูตา อริยมเคฺคน ปหีนตฺตา, เกจิ ทรถชเววจนา กิเลสา น สนฺติ, ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารนฺติฯ

๑๖. **ยสฺส วนถชา**ติ เอตฺถปิ ทรถชา วิย วนถชา เวทิตพฺพาฯ วจนเตฺถ ปน อยํ วิเสโส – วนฺเต, วโนตีติ วา วนํ ยาจติ เสวติ ภชตีติ อโตฺถฯ ตณฺหาเยตํ อธิวจนํฯ สา หิ วิสยานํ ปตฺถนโต เสวนโต จ ‘‘วน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปริยุฎฺฐานวเสน วนํ ถรติ ตโนตีติ วนโถ, ตณฺหานุสยเสฺสตํ อธิวจนํฯ วนถา ชาตาติ วนถชาติฯ เกจิ ปนาหุ ‘‘สเพฺพปิ กิเลสา คหนเฏฺฐน วนโถติ วุจฺจนฺติ, อปราปรุปฺปนฺนา ปน วนถชา’’ติฯ อยเมว เจตฺถ อุรคสุเตฺต อโตฺถ อธิเปฺปโต, อิตโร ปน ธมฺมปทคาถายํฯ **วินิพนฺธาย ภวายา**ติ ภววินิพนฺธายฯ อถ วา จิตฺตสฺส วิสเยสุ วินิพนฺธาย อายตึ อุปฺปตฺติยา จาติ อโตฺถฯ เหตุเยว **เหตุกปฺปาฯ**

๑๗. **โย นีวรเณ**ติ เอตฺถ นีวรณาติ จิตฺตํ, หิตปฏิปตฺตึ วา นีวรนฺตีติ **นีวรณา,** ปฏิจฺฉาเทนฺตีติ อโตฺถฯ **ปหายา**ติ ฉเฑฺฑตฺวาฯ **ปญฺจา**ติ เตสํ สงฺขฺยาปริเจฺฉโทฯ อีฆาภาวโต **อนีโฆ**ฯ กถํกถาย ติณฺณตฺตา **ติณฺณกถํกโถ**ฯ วิคตสลฺลตฺตา **วิสโลฺล**ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โย ภิกฺขุ กามจฺฉนฺทาทีนิ ปญฺจ นีวรณานิ สมนฺตภทฺทเก วุตฺตนเยน สามญฺญโต วิเสสโต จ นีวรเณสุ อาทีนวํ ทิสฺวา เตน เตน มเคฺคน ปหาย เตสญฺจ ปหีนตฺตา เอว กิเลสทุกฺขสงฺขาตสฺส อีฆสฺสาภาเวน **อนีโฆ,** ''อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) นเยน ปวตฺตาย กถํกถาย ติณฺณตฺตา **ติณฺณกถํกโถ** , ''ตตฺถ กตเม ปญฺจ สลฺลา? ราคสโลฺล, โทสสโลฺล, โมหสโลฺล, มานสโลฺล, ทิฎฺฐิสโลฺล''ติ วุตฺตานํ ปญฺจนฺนํ สลฺลานํ วิคตตฺตา **วิสโลฺล**ฯ โส ภิกฺขุ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ชหาติ โอรปารนฺติฯ

อตฺราปิ จ กิเลสปฎิปาฎิยา มคฺคปฎิปาฎิยา จาติ ทฺวิธา เอว นีวรณปฺปหานํ เวทิตพฺพํฯ กิเลสปฎิปาฎิยา หิ กามจฺฉนฺทนีวรณสฺส พฺยาปาทนีวรณสฺส จ ตติยมเคฺคน ปหานํ โหติ, ถินมิทฺธนีวรณสฺส อุทฺธจฺจนีวรณสฺส จ จตุตฺถมเคฺคนฯ ''อกตํ วต เม กุสล''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔๘; เนตฺติ. ๑๒๐) นเยน ปวตฺตสฺส วิปฺปฎิสารสงฺขาตสฺส กุกฺกุจฺจนีวรณสฺส วิจิกิจฺฉานีวรณสฺส จ ปฐมมเคฺคนฯ มคฺคปฎิปาฎิยา ปน กุกฺกุจฺจนีวรณสฺส วิจิกิจฺฉานีวรณสฺส จ ปฐมมเคฺคน ปหานํ โหติ, กามจฺฉนฺทนีวรณสฺส พฺยาปาทนีวรณสฺส จ ทุติยมเคฺคน ตนุภาโว โหติ, ตติเยน อนวเสสปฺปหานํฯ ถินมิทฺธนีวรณสฺส อุทฺธจฺจนีวรณสฺส จ จตุตฺถมเคฺคน ปหานํ โหตีติฯ เอวํ –

> ''โย นีวรเณ ปหาย ปญฺจ, อนีโฆ ติณฺณกถํกโถ วิสโลฺล;
> โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารํ, อุรโค ชิณฺณมิวตฺตจํ ปุราณ''นฺติฯ –

อรหตฺตนิกูเฎเนว ภควา เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน โส ภิกฺขุ อรหเตฺต ปติฎฺฐิโตฯ ''เอกเจฺจ เยน เยน เตสํ ภิกฺขูนํ ยา ยา คาถา เทสิตา, เตน เตน ตสฺสา ตสฺสา คาถาย ปริโยสาเน โส โส ภิกฺขุ อรหเตฺต ปติฎฺฐิโต''ติ วทนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย อุรคสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ธนิยสุตฺตวณฺณนา

๑๘. **ปโกฺกทโน**ติ ธนิยสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ เตน สมเยน ธนิโย โคโป มหีตีเร ปฎิวสติฯ ตสฺสายํ ปุพฺพโยโค – กสฺสปสฺส ภควโต ปาวจเน ทิพฺพมาเน วีสติ วสฺสสหสฺสานิ ทิวเส ทิวเส สงฺฆสฺส วีสติ สลากภตฺตานิ อทาสิฯ โส ตโต จุโต เทเวสุ อุปฺปโนฺนฯ เอวํ เทวโลเก เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล วิเทหรฎฺฐมเชฺฌ ปพฺพตรฎฺฐํ นาม อตฺถิ ตตฺถ ธมฺมโกรณฺฑํ นาม นครํ, ตสฺมึ นคเร เสฎฺฐิปุโตฺต หุตฺวา อภินิพฺพโตฺต, โคยูถํ นิสฺสาย ชีวติฯ ตสฺส หิ ตึสมตฺตานิ โคสหสฺสานิ โหนฺติ, สตฺตวีสสหสฺสา คาโว ขีรํ ทุยฺหนฺติฯ โคปา นาม นิพทฺธวาสิโน น โหนฺติฯ วสฺสิเก จตฺตาโรมาเส ถเล วสนฺติ, อวเสเส อฎฺฐมาเส ยตฺถ ติโณทกํ สุขํ ลพฺภติ, ตตฺถ วสนฺติฯ ตญฺจ นทีตีรํ วา ชาตสฺสรตีรํ วา โหติฯ อถายมฺปิ วสฺสกาเล อตฺตโน วสิตคามโต นิกฺขมิตฺวา คุนฺนํ ผาสุวิหารตฺถาย โอกาสํ คเวสโนฺต มหามหึ ภินฺทิตฺวา เอกโต กาลมหี เอกโต มหามหิเจฺจว สงฺขํ คนฺตฺวา สนฺทมานา ปุน สมุทฺทสมีเป สมาคนฺตฺวา ปวตฺตาฯ ยํ โอกาสํ อนฺตรทีปํ อกาสิ, ตํ ปวิสิตฺวา วจฺฉานํ สาลํ

อตฺตโน จ นิเวสนํ มาเปตฺวา วาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺส สตฺต ปุตฺตา, สตฺต ธีตโร, สตฺต สุณิสา, อเนเก จ กมฺมกรา โหนฺติฯ โคปา นาม **วสฺสนิมิตฺตํ** ชานนฺติฯ ยทา สกุณิกา กุลาวกานิ รุกฺขเคคกโรนฺติ, กกฺกฏกา อุทกสมีเป ทฺวารํ ปิทหิตฺวา ถลสมีปทฺวาเรน วฬญฺชนฺติ, ตทา สุวุฏฺฐิกา ภวิสฺสตีติ คณฺหนฺติฯ ยทา ปน สกุณิกา กุลาวกานิ นีจฏฺฐาเน อุทกปิฏฺฐ กโรนฺติ, กกฺกฏกา ถลสมีเป ทฺวารํ ปิทหิตฺวา อุทกสมีปทฺวาเรน วฬญฺชนฺติ, ตทา ทุพฺพุฏฺฐิกา ภวิสฺสตีติ คณฺหนฺติฯ

อถ โส ธนิโย สุวุฏฺฐิกนิมิตฺตานิ อุปสลฺลเกฺขตฺวา อุปกเฏฺฐ วสฺสกาเล อนฺตรทีปา นิกฺขมิตฺวา มหามหิยา ปรตีเร สตฺตสตฺตาหมฺปิ เทเว วสฺสเนฺต อุทเกน อนโชฺฌตฺถรโณกาเส อตฺตโน วสโนกาสํ กตฺวา สมนฺตา ปริกฺขิปิตฺวา, วจฺฉสาลาโย มาเปตฺวา, ตตฺถ นิวาสํ กเปฺปสิฯ อถสฺส ทารุติณาทิสงฺคเห กเต สเพฺพสุ ปุตฺตทารกมฺมกรโปริเสสุ สมานิเยสุ ชาเตสุ นานปฺปกาเร ขชฺชโภเชฺช ปฏิยเตฺต สมนฺตา จตุทฺทิสา เมฆมณฺฑลานิ อุฎฺฐหึสุฯ โส เธนุโย ทุหาเปตฺวา , วจฺฉสาลาสุ วเจฺฉ สณฺฐาเปตฺวา, คุนฺนํ จตุทฺทิสา ธูมํ การาเปตฺวา, สพฺพปริชนํ โภชาเปตฺวา, สพฺพกิจฺจานิ การาเปตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ทีเป อุชฺชาลาเปตฺวา, สยํ ขีเรน ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา, มหาสยเน สยโนฺต อตฺตโน สิริสมฺปตฺตึ ทิสฺวา, ตุฏฺฐจิโตฺต หุตฺวา, อปรทิสาย เมฆตฺถนิตสทฺทํ สุตฺวา นิปโนฺน อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ **“ปโกฺกทโน ทุทฺธขีโรหมสฺมี”**ติฯ

ตตฺรายํ อตฺถวณฺณนา – **ปโกฺกทโน**ติ สิทฺธภโตฺตฯ **ทุทฺธขีโร**ติ คาโว ทุหิตฺวา คหิตขีโรฯ **อหนฺ**ติ อตฺตานํ นิทเสฺสติ , **อสฺมี**ติ อตฺตโน ตถาภาวํฯ ปโกฺกทโน ทุทฺธขีโร จ อหมสฺมิ ภวามีติ อโตฺถฯ **อิตี**ติ เอวมาหาติ อโตฺถฯ นิเทฺทเส ปน **“อิตี**ติ ปทสนฺธิ, ปทสํสโคฺค, ปทปาริปูริ, อกฺขรสมวาโย พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตา ปทานุปุพฺพตาเมต’’นฺติ (จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑) เอวมสฺส อโตฺถ วณฺณิโตฯ โสปิ อิทเมว สนฺธายาติ เวทิตโพฺพฯ ยํ ยํ หิ ปทํ ปุพฺพปเทน วุตฺตํ, ตสฺส ตสฺส เอวมาหาติ เอตมตฺถํ ปกาเสโนฺตเยว อิติสโทฺท ปจฺฉิเมน ปเทน เมเตฺตโยฺย อิติ วา ภควา อิติ วา เอวมาทินา ปทสนฺธิ โหติ, นาญฺญถาฯ

ธนิโย โคโปติ ตสฺส เสฏฺฐิปุตฺตสฺส นามสโมธานํฯ โส หิ ยานิมานิ ถาวราทีนิ ปญฺจ ธนานิ, เตสุ ฐเปตฺวา ทานสีลาทิอนุคามิกธนํ, เขตฺตวตฺถุ-อารามาทิโต ถาวรธนโตปิ, ควสฺสาทิโต ชงฺคมธนโตปิ หิรญฺญสุวณฺณาทิโต สํหาริมธนโตปิ, สิปฺปายตนาทิโต องฺคสมธนโตปิ ยํ ตํ โลกสฺส ปญฺจโครสานุปฺปทาเนน พหูปการํ ตํ สนฺธาย ‘‘นตฺถิ โคสมิตํ ธน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๓; เนตฺติ. ๑๒๓) เอวํ วิเสสิตํ โคธนํ, เตน สมนฺนาคตตฺตา **ธนิโย,** คุนฺนํ ปาลนโต **โคโป**ฯ โย หิ อตฺตโน คาโว ปาเลติ, โส ‘‘โคโป’’ติ วุจฺจติฯ โย ปเรสํ เวตเนน ภโฏ หุตฺวา, โส โคปาลโกฯ อยํ ปน อตฺตโนเยว, เตน โคโปติ วุโตฺตฯ

อนุตีเรติ ตีรสฺส สมีเปฯ **มหิยา**ติ มหามหีนามิกาย นทิยาฯ สมาเนน อนุกูลวตฺตินา ปริชเนน สทฺธึ วาโส ยสฺส โส สมานวาโส, อยญฺจ ตถาวิโธฯ เตนาห **“สมานวาโส”**ติฯ **ฉนฺนา**ติ ติณปณฺณจฺฉทเนหิ อโนวสฺสกา กตาฯ **กุฎี**ติ วสนฆรเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อาหิโต**ติ อาภโต, ชาลิโต วาฯ **คินี**ติ อคฺคิฯ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อคฺคิ ‘‘คินี’’ติ โวหรียติฯ **อถ เจ ปตฺถยสี**ติ อิทานิ ยทิ อิจฺฉสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปวสฺสา**ติ สิญฺจ, ปคฺฆร, อุทกํ มุญฺจาติ อโตฺถฯ **เทวา**ติ เมฆํ อาลปติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทวณฺณนาฯ

อยํ ปน อตฺถวณฺณนา – เอวมยํ ธนิโย โคโป อตฺตโน สยนฆเร มหาสยเน นิปโนฺน เมฆตฺถนิตํ สุตฺวา ‘‘ปโกฺกทโนหมสฺมี’’ติ ภณโนฺต กายทุกฺขวูปสมูปายํ กายสุขเหตุญฺจ อตฺตโน สนฺนิหิตํ ทีเปติฯ ‘‘ทุทฺธขีโรหมสฺมี’’ติ ภณโนฺต จิตฺตทุกฺขวูปสมูปายํ จิตฺตสุขเหตุญฺจฯ ‘‘อนุตีเร มหิยา’’ติ นิวาสฏฺฐานสมฺปตฺตึ, ‘‘สมานวาโส’’ติ ตาทิเส กาเล ปิยวิปฺปโยคปทฏฺฐานสฺส

โสกสฺสาภาวํฯ ‘‘ฉนฺนา กุฏี’’ติ กายทุกฺขาปคมปฏิฆาตํฯ ‘‘อาหิโต คินี’’ติ ยสฺมา โคปาลกา ปริเกฺขปธูมทารุอคฺคิวเสน ตโย อคฺคี กโรนฺติฯ เต จ ตสฺส เคเห สเพฺพ กตา, ตสฺมา สพฺพทิสาสุ ปริเกฺขปคฺคึ สนฺธาย ‘‘อาหิโต คินี’’ติ ภณโนฺต วาฬมิคาคมนนิวารณํ ทีเปติ, คุนฺนํ มเชฺฌ โคมยาทีหิ ธูมคฺคึ สนฺธาย ฑํสมกสาทีหิ คุนฺนํ อนาพาธํ, โคปาลกานํ สยนฏฺฐาเน ทารุอคฺคึ สนฺธาย โคปาลกานํ สีตาพาธปฏิฆาตํฯ โส เอวํ ทีเปโนฺต อตฺตโน วา คุนฺนํ วา ปริชนสฺส วา วุฑฺฒิปจฺจยสฺส กสฺสจิ อาพาธสฺส อภาวโต ปีติโสมนสฺสชาโต อาห – ‘‘อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติฯ

๑๙. เอวํ ธนิยสฺส อิมํ คาถํ ภาสมานสฺส อโสฺสสิ ภควา ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย เชตวนมหาวิหาเร คนฺธกุฏิยํ วิหรโนฺตฯ สุตฺวา จ ปน พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต อทฺทส ธนิยญฺจ ปชาปติญฺจสฺส ‘‘อิเม อุโภปิ เหตุสมฺปนฺนาฯ สเจ อหํ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, อุโภปิ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺติฯ โน เจ คมิสฺสามิ, เสฺว อุทโกเฆน วินสฺสิสฺสนฺตี’’ติ ตํ ขเณเยว สาวตฺถิโต สตฺต โยชนสตานิ ธนิยสฺส นิวาสฏฺฐานํ อากาเสน คนฺตฺวา ตสฺส กุฏิยา อุปริ อฏฺฐาสิฯ ธนิโย ตํ คาถํ ปุนปฺปุนํ ภาสติเยว , น นิฏฺฐาเปติ, ภควติ คเตปิ ภาสติฯ ภควา จ ตํ สุตฺวา ‘‘น เอตฺตเกน สนฺตุฏฺฐา วา วิสฺสตฺถา วา โหนฺติ, เอวํ ปน โหนฺตี’’ติ ทเสฺสตุํ –

> **‘‘อโกฺกธโน วิคตขิโลหมสฺมิ, อนุตีเร มหิเยกรตฺติวาโส;**
> **วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินิ, อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติฯ –**

อิมํ ปฏิคาถํ อภาสิ พฺยญฺชนสภาคํ โน อตฺถสภาคํฯ น หิ ‘‘ปโกฺกทโน’’ติ, ‘‘อโกฺกธโน’’ติ จ อาทีนิ ปทานิ อตฺถโต สเมนฺติ มหาสมุทฺทสฺส โอริมปาริมตีรานิ วิย, พฺยญฺชนํ ปเนตฺถ กิญฺจิ กิญฺจิ สเมตีติ พฺยญฺชนสภาคานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ปุริมคาถาย สทิสปทานํ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

วิเสสปทานํ ปนายํ ปทโต อตฺถโต จ วณฺณนา – **อโกฺกธโน**ติ อกุชฺฌนสภาโวฯ โย หิ โส ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการอาฆาตวตฺถุสมฺภโว โกโธ เอกจฺจสฺส สุปริโตฺตปิ อุปฺปชฺชมาโน หทยํ สนฺตาเปตฺวา วูปสมฺมติ, เยน จ ตโต พลวตรุปฺปเนฺนน เอกโจฺจ มุขวิกุณนมตฺตํ กโรติ, ตโต พลวตเรน เอกโจฺจ ผรุสํ วตฺตุกาโม หนุสญฺจลนมตฺตํ กโรติ, อปโร ตโต พลวตเรน ผรุสํ ภณติ, อปโร ตโต พลวตเรน ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา คเวสโนฺต ทิสา วิโลเกติ, อปโร ตโต พลวตเรน ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา อามสติ, อปโร ตโต พลวตเรน ทณฺฑาทีนิ คเหตฺวา อุปธาวติ, อปโร ตโต พลวตเรน เอกํ วา เทฺว วา ปหาเร เทติ, อปโร ตโต พลวตเรน อปิ ญาติสาโลหิตํ ชีวิตา โวโรเปติ, เอกโจฺจ ตโต พลวตเรน ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อตฺตานมฺปิ ชีวิตา โวโรเปติ สีหฬทีเป กาลคามวาสี อมโจฺจ วิยฯ เอตฺตาวตา จ โกโธ ปรมเวปุลฺลปฺปโตฺต โหติฯ โส ภควตา โพธิมเณฺฑเยว สพฺพโส ปหีโน อุจฺฉินฺนมูโล ตาลาวตฺถุกโต, ตสฺมา ภควา ‘‘อโกฺกธโนหมสฺมี’’ติ อาหฯ

วิคตขิโลติ อปคตขิโลฯ เย หิ เต จิตฺตพนฺธภาเวน ปญฺจ เจโตขิลา วุตฺตา, เย หิ จ ขิลภูเต จิเตฺต เสยฺยถาปิ นาม ขิเล ภูมิภาเค จตฺตาโร มาเส วสฺสเนฺตปิ เทเว สสฺสานิ น รุหนฺติ, เอวเมวํ สทฺธมฺมสฺสวนาทิกุสลเหตุวเสฺส วสฺสเนฺตปิ กุสลํ น รุหติ เต จ ภควตา โพธิมเณฺฑเยว สพฺพโส ปหีนา, ตสฺมา ภควา ‘‘วิคตขิโลหมสฺมี’’ติ อาหฯ

เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส ฯ ยถา หิ ธนิโย ตตฺถ จตฺตาโร วสฺสิเก มาเส นิพทฺธวาสํ อุปคโต, น ตถา ภควาฯ ภควา หิ ตํเยว รตฺตึ ตสฺส อตฺถกามตาย ตตฺถ วาสํ อุปคโตฯ ตสฺมา ‘‘เอกรตฺติวาโส’’ติ อาหฯ **วิวฏา**ติ อปนีตจฺฉทนาฯ **กุฏี**ติ อตฺตภาโวฯ อตฺตภาโว หิ ตํ ตํ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ กาโยติปิ คุหาติปิ เทโหติปิ สเนฺทโหติปิ นาวาติปิ รโถติปิ วโณติปิ ธโชติปิ วมฺมิโกติปิ กุฏีติปิ กุฏิกาติปิ วุจฺจติฯ อิธ ปน กฏฺฐาทีนิ ปฏิจฺจ เคหนามิกา กุฏิ วิย อฏฺฐิอาทีนิ ปฏิจฺจ สงฺขฺยํ คตตฺตา ‘‘กุฏี’’ติ วุตฺโตฯ ยถาห –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, อาวุโส, กฏฺฐญฺจ ปฏิจฺจ, วลฺลิญฺจ ปฏิจฺจ, มตฺติกญฺจ ปฏิจฺจ, ติณญฺจ ปฏิจฺจ, อากาโส ปริวาริโต อคารํเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ; เอวเมว โข, อาวุโส, อฏฺฐิญฺจ ปฏิจฺจ, นฺหารุญฺจ ปฏิจฺจ, มํสญฺจ ปฏิจฺจ, จมฺมญฺจ ปฏิจฺจ, อากาโส ปริวาริโต รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๖)ฯ

จิตฺตมกฺกฏสฺส นิวาสโต วา กุฏิฯ ยถาห –

> ‘‘อฏฺฐิกงฺกลกุฏิ เจ สา, มกฺกฏาวสโถ อิติ;
> มกฺกโฏ ปญฺจทฺวาราย, กุฏิกาย ปสกฺกิย;
> ทฺวาเรน อนุปริยาติ, ฆฏฺฏยโนฺต ปุนปฺปุน’’นฺติฯ (เถรคา. ๑๒๕);

สา กุฏิ เยน ตณฺหามานทิฏฺฐิฉทเนน สตฺตานํ ฉนฺนตฺตา ปุนปฺปุนํ ราคาทิกิเลสวสฺสํ อติวสฺสติฯ ยถาห –

> ‘‘ฉนฺนมติวสฺสติ, วิวฏํ นาติวสฺสติ;
> ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ, เอวํ ตํ นาติวสฺสตี’’ติฯ (อุทา. ๔๕; เถรคา. ๔๔๗; ปริ. ๓๓๙);

อยํ คาถา ทฺวีสุ ฐาเนสุ วุตฺตา ขนฺธเก เถรคาถายญฺจฯ ขนฺธเก หิ ‘‘โย อาปตฺตึ ปฏิจฺฉาเทติ, ตสฺส กิเลสา จ ปุนปฺปุนํ อาปตฺติโย จ อติวสฺสนฺติ, โย ปน น ปฏิจฺฉาเทติ, ตสฺส นาติวสฺสนฺตี’’ติ อิมํ อตฺถํ ปฏิจฺจ วุตฺตาฯ เถรคาถายํ ‘‘ยสฺส ราคาทิจฺฉทนํ อตฺถิ, ตสฺส ปุน อิฏฺฐารมฺมณาทีสุ ราคาทิสมฺภวโต ฉนฺนมติวสฺสติ ฯ โย วา อุปฺปเนฺน กิเลเส อธิวาเสติ, ตเสฺสว อธิวาสิตกิเลสจฺฉทนจฺฉนฺนา อตฺตภาวกุฏิ ปุนปฺปุนํ กิเลสวสฺสํ อติวสฺสติฯ ยสฺส ปน อรหตฺตมคฺคญาณวาเตน กิเลสจฺฉทนสฺส วิทฺธํสิตตฺตา วิวฏา, ตสฺส นาติวสฺสตี’’ติฯ อยมโตฺถ อิธ อธิเปฺปโตฯ ภควตา หิ ยถาวุตฺตํ ฉทนํ ยถาวุเตฺตเนว นเยน วิทฺธํสิตํ, ตสฺมา ‘‘วิวฏา กุฏี’’ติ อาหฯ **นิพฺพุโต**ติ อุปสโนฺตฯ **คินี**ติ อคฺคิฯ เยน หิ เอกาทสวิเธน อคฺคินา สพฺพมิทํ อาทิตฺตํฯ ยถาห – ‘‘อาทิตฺตํ ราคคฺคินา’’ติ วิตฺถาโรฯ โส อคฺคิ ภควโต โพธิมูเลเยว อริยมคฺคสลิลเสเกน นิพฺพุโต, ตสฺมา ‘‘นิพฺพุโต คินี’’ติ อาหฯ

เอวํ วทโนฺต จ ธนิยํ อตฺถุฏฺฐเพฺพน ตุสฺสมานํ อญฺญาปเทเสเนว ปริภาสติ, โอวทติ, อนุสาสติฯ กถํ? ‘‘อโกฺกธโน’’ติ หิ วทมาโน, ธนิย, ตฺวํ ‘‘ปโกฺกทโนหมสฺมี’’ติ ตุโฏฺฐ, โอทนปาโก จ ยาวชีวํ ธนปริกฺขเยน กตฺตโพฺพ, ธนปริกฺขโย จ อารกฺขาทิทุกฺขปทฏฺฐาโน, เอวํ สเนฺต ทุเกฺขเนว ตุโฏฺฐ โหสิฯ อหํ ปน ‘‘อโกฺกธโนหมสฺมี’’ติ ตุสฺสโนฺต สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิกทุกฺขาภาเวน ตุโฏฺฐ โหมีติ ทีเปติฯ ‘‘วิคตขิโล’’ติ วทมาโน ตฺวํ ‘‘ทุทฺธขีโรหมสฺมี’’ติ ตุสฺสโนฺต อกตกิโจฺจว ‘‘กตกิโจฺจหมสฺมี’’ติ มนฺตฺวา ตุโฏฺฐ, อหํ ปน ‘‘วิคตขิโลหมสฺมี’’ติ ตุสฺสโนฺต กตกิโจฺจว ตุโฏฺฐ โหมีติ ทีเปติฯ ‘‘อนุตีเร มหิเยกรตฺติวาโส’’ติ วทมาโน ตฺวํ อนุตีเร มหิยา สมานวาโสติ ตุสฺสโนฺต จตุมาสนิพทฺธวาเสน ตุโฏฺฐฯ นิพทฺธวาโส จ อาวาสสเงฺคน โหติ, โส จ ทุโกฺข,

เอวํ สเนฺต ทุเกฺขเนว ตุโฎฺฐ โหสิฯ อหํ ปน เอกรตฺติวาโสติ ตุสฺสโนฺต อนิพทฺธวาเสน ตุโฎฺฐ, อนิพทฺธวาโส จ อาวาสสงฺคาภาเวน โหติ, อาวาสสงฺคาภาโว จ สุโขติ สุเขเนว ตุโฎฺฐ โหมีติ ทีเปติฯ

‘‘วิวฎา กุฎี’’ติ วทมาโน ตฺวํ ฉนฺนา กุฎีติ ตุสฺสโนฺต ฉนฺนเคหตาย ตุโฎฺฐ, เคเห จ เต ฉเนฺนปิ อตฺตภาวกุฎิกํ กิเลสวสฺสํ อติวสฺสติ, เยน สญฺชนิเตหิ จตูหิ มโหเฆหิ วุยฺหมาโน อนยพฺยสนํ ปาปุเณยฺยาสิ, เอวํ สเนฺต อตุฎฺฐเพฺพเนว ตุโฎฺฐ โหสิฯ อหํ ปน ‘‘วิวฎา กุฎี’’ติ ตุสฺสโนฺต อตฺตภาวกุฎิยา กิเลสจฺฉทนาภาเวน ตุโฎฺฐฯ เอวญฺจ เม วิวฎาย กุฎิยา น ตํ กิเลสวสฺสํ อติวสฺสติ, เยน สญฺชนิเตหิ จตูหิ มโหเฆหิ วุยฺหมาโน อนยพฺยสนํ ปาปุเณยฺยํ, เอวํ สเนฺต ตุฎฺฐเพฺพเนว ตุโฎฺฐ โหมีติ ทีเปติฯ ‘‘นิพฺพุโต คินี’’ติ วทมาโน ตฺวํ อาหิโต คินีติ ตุสฺสโนฺต อกตูปทฺทวนิวารโณว กตูปทฺทวนิวารโณสฺมีติ มนฺตฺวา ตุโฎฺฐฯ อหํ ปน นิพฺพุโต คินีติ ตุสฺสโนฺต เอกาทสคฺคิปริฬาหาภาวโต กตูปทฺทวนิวารณตาเยว ตุโฎฺฐติ ทีเปติฯ ‘‘อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติ วทมาโน เอวํ วิคตทุกฺขานํ อนุปฺปตฺตสุขานํ กตสพฺพกิจฺจานํ อมฺหาทิสานํ เอตํ วจนํ โสภติ, อถ เจ ปตฺถยสิ, ปวสฺส เทว, น โน ตยิ วสฺสเนฺต วา อวสฺสเนฺต วา วุฑฺฒิ วา หานิ วา อตฺถิ, ตฺวํ ปน กสฺมา เอวํ วทสีติ ทีเปติฯ ตสฺมา ยํ วุตฺตํ ‘‘เอวํ วทโนฺต จ ธนิย อตุฎฺฐเพฺพเนว ตุสฺสมานํ อญฺญาปเทเสเนว ปริภาสติ โอวทติ, อนุสาสตี’’ติ, ตํ สมฺมเทว วุตฺตนฺติฯ

๒๐. เอวมิมํ ภควตา วุตฺตํ คาถํ สุตฺวาปิ ธนิโย โคโป ‘‘โก อยํ คาถํ ภาสตี’’ติ อวตฺวา เตน สุภาสิเตน ปริตุโฎฺฐ ปุนปิ ตถารูปํ โสตุกาโม อปรมฺปิ คาถมาห **‘‘อนฺธกมกสา’’**ติฯ ตตฺถ **อนฺธกา**ติ กาฬมกฺขิกานํ อธิวจนํ, ปิงฺคลมกฺขิกานนฺติปิ เอเกฯ **มกสา**ติ มกสาเยวฯ **น วิชฺชเร**ติ นตฺถิฯ **กเจฺฉ**ติ เทฺว กจฺฉา – นทีกโจฺฉ จ ปพฺพตกโจฺฉ จฯ อิธ นทีกโจฺฉฯ **รูฬฺหติเณ**ติ สญฺชาตติเณฯ **จรนฺตี**ติ ภตฺตกิจฺจํ กโรนฺติฯ **วุฎฺฐิมฺปี**ติ วาตวุฎฺฐิอาทิกา อเนกา วุฎฺฐิโย, ตา อาฬวกสุเตฺต ปกาสยิสฺสามฯ อิธ ปน วสฺสวุฎฺฐิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สเหยฺยุ**นฺติ ขเมยฺยุํฯ เสสํ ปากฎเมวฯ เอตฺถ ธนิโย เย อนฺธกมกสา สนฺนิปติตฺวา รุธิเร ปิวนฺตา มุหุเตฺตเนว คาโว อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติ, ตสฺมา วุฎฺฐิตมเตฺตเยว เต โคปาลกา ปํสุนา จ สาขาหิ จ มาเรนฺติ, เตสํ อภาเวน คุนฺนํ เขมตํ, กเจฺฉ รูฬฺหติณจรเณน อทฺธานคมนปริสฺสมาภาวํ วตฺวา ขุทากิลมถาภาวญฺจ ทีเปโนฺต ‘‘ยถา อเญฺญสํ คาโว อนฺธกมกสสมฺผเสฺสหิ ทิสฺสมานา อทฺธานคมเนน กิลนฺตา ขุทาย มิลายมานา เอกวุฎฺฐินิปาตมฺปิ น สเหยฺยุํ, น เม ตถา คาโว, มยฺหํ ปน คาโว วุตฺตปฺปการาภาวา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา วุฎฺฐิมฺปิ สเหยฺยุ’’นฺติ ทีเปติฯ

๒๑. ตโต ภควา ยสฺมา ธนิโย อนฺตรทีเป วสโนฺต ภยํ ทิสฺวา, กุลฺลํ พนฺธิตฺวา, มหามหิํ ตริตฺวา, ตํ กจฺฉํ อาคมฺม ‘‘อหํ สุฎฺฐุ อาคโต, นิพฺภเยว ฐาเน ฐิโต’’ติ มญฺญมาโน เอวมาห, สภเย เอว จ โส ฐาเน ฐิโต, ตสฺมา ตสฺส อาคมนฎฺฐานา อตฺตโน อาคมนฎฺฐานํ อุตฺตริตรญฺจ ปณีตตรญฺจ วเณฺณโนฺต **‘‘พทฺธาสิ ภิสี’’**ติ อิมํ คาถมภาสิ, อตฺถสภาคํ โน พฺยญฺชนสภาคํฯ

ตตฺถ **ภิสี**ติ ปตฺถริตฺวา ปุถุลํ กตฺวา พทฺธกุโลฺล วุจฺจติ โลเกฯ อริยสฺส ปน ธมฺมวินเย อริยมคฺคเสฺสตํ อธิวจนํฯ อริยมโคฺค หิ –

> ‘‘มโคฺค ปโชฺช ปโถ ปโนฺถ, อญฺชสํ วฎุมายนํ;
> นาวา อุตฺตรเสตุ จ, กุโลฺล จ ภิสิ สงฺกโม’’ฯ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๑๐๑);

‘‘อทฺธานํ ปภโว เจว, ตตฺถ ตตฺถ ปกาสิโต’’ฯ

อิมายปิ คาถาย ภควา ปุริมนเยเนว ตํ โอวทโนฺต อิมํ อตฺถํ อาหาติ เวทิตโพฺพ – ธนิย, ตฺวํ กุลฺลํ พนฺธิตฺวา, มหึ ตริตฺวา, อิมํ ฐานมาคโต, ปุนปิ จ เต กุโลฺล พนฺธิตโพฺพ เอว ภวิสฺสติ, นที จ ตริตพฺพา, น เจตํ ฐานํ เขมํฯ มยา ปน เอกจิเตฺต มคฺคงฺคานิ สโมธาเนตฺวา ญาณพนฺธเนน พทฺธา อโหสิ ภิสิฯ สา จ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมปริปุณฺณตาย เอกรสภาวูปคตตฺตา อญฺญมญฺญํ อนติวตฺตเนน ปุน พนฺธิตพฺพปฺปโยชนาภาเวน เทวมนุเสฺสสุ เกนจิ โมเจตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย จ สุสงฺขตาฯ ตาย จมฺหิ **ติโณฺณ,** ปุเพฺพ ปตฺถิตํ ตีรปฺปเทสํ คโตฯ คจฺฉโนฺตปิ จ น โสตาปนฺนาทโย วิย กญฺจิเทว ปเทสํ คโตฯ อถ โข **ปารคโต** สพฺพาสวกฺขยํ สพฺพธมฺมปารํ ปรมํ เขมํ นิพฺพานํ คโต, **ติโณฺณ**ติ วา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, **ปารคโต**ติ อรหตฺตํ ปโตฺต ฯ กึ วิเนยฺย ปารคโตติ เจ? **วิเนยฺย โอฆํ,** กาโมฆาทิจตุพฺพิธํ โอฆํ ตริตฺวา อติกฺกมฺม ตํ ปารํ คโตติฯ อิทานิ จ ปน เม ปุน ตริตพฺพาภาวโต **อโตฺถ ภิสิยา น วิชฺชติ,** ตสฺมา มเมว ยุตฺตํ วตฺตุํ ‘‘อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติฯ

๒๒. ตมฺปิ สุตฺวา ธนิโย ปุริมนเยเนว **‘‘โคปี มม อสฺสวา’’**ติ อิมํ คาถํ อภาสิฯ ตตฺถ **โคปี**ติ ภริยํ นิทฺทิสติฯ **อสฺสวา**ติ วจนกรา กึการปฏิสาวินีฯ **อโลลา**ติ มาตุคาโม หิ ปญฺจหิ โลลตาหิ โลโล โหติ – อาหารโลลตาย, อลงฺการโลลตาย, ปรปุริสโลลตาย, ธนโลลตาย, ปาทโลลตายฯ ตถา หิ มาตุคาโม ภตฺตปูวสุราทิเภเท อาหาเร โลลตาย อนฺตมโส ปาริวาสิกภตฺตมฺปิ ภุญฺชติ, หโตฺถตาปกมฺปิ ขาทติ, ทิคุณํ ธนมนุปฺปทตฺวาปิ สุรํ ปิวติฯ อลงฺการโลลตาย อญฺญํ อลงฺการํ อลภมาโน อนฺตมโส อุทกเตลเกนปิ เกเส โอสเณฺฑตฺวา มุขํ ปริมชฺชติฯ ปรปุริสโลลตาย อนฺตมโส ปุเตฺตนปิ ตาทิเส ปเทเส ปโกฺกสิยมาโน ปฐมํ อสทฺธมฺมวเสน จิเนฺตติฯ ธนโลลตาย ‘‘หํสราชํ คเหตฺวาน สุวณฺณา ปริหายถ’’ฯ ปาทโลลตาย อารามาทิคมนสีโล หุตฺวา สพฺพํ ธนํ วินาเสติฯ ตตฺถ ธนิโย ‘‘เอกาปิ โลลตา มยฺหํ โคปิยา นตฺถี’’ติ ทเสฺสโนฺต **อโลลา**ติ อาหฯ

ทีฆรตฺตํ สํวาสิยาติ ทีฆกาลํ สทฺธึ วสมานา โกมารภาวโต ปภุติ เอกโต วฑฺฒิตาฯ เตน ปรปุริเส น ชานาตีติ ทเสฺสติฯ **มนาปา**ติ เอวํ ปรปุริเส อชานนฺตี มเมว มนํ อลฺลียตีติ ทเสฺสติฯ **ตสฺสา น สุณามิ กิญฺจิ ปาปนฺ**ติ ‘‘อิตฺถนฺนาเมน นาม สทฺธึ อิมาย หสิตํ วา ลปิตํ วา’’ติ เอวํ ตสฺสา น สุณามิ, กญฺจิ อติจารโทสนฺติ ทเสฺสติฯ

๒๓. อถ ภควา เอเตหิ คุเณหิ โคปิยา ตุฏฺฐํ ธนิยํ โอวทโนฺต ปุริมนเยเนว **‘‘จิตฺตํ มม อสฺสว’’**นฺติ อิมํ คาถมภาสิ, อตฺถสภาคํ, พฺยญฺชนสภาคญฺจฯ ตตฺถ อุตฺตานตฺถาเนว ปทานิฯ อยํ ปน อธิปฺปาโย – ธนิย, ตฺวํ ‘‘โคปี มม อสฺสวา’’ติ ตุโฏฺฐ, สา ปน เต อสฺสวา ภเวยฺย วา น วา; ทุชฺชานํ ปรจิตฺตํ, วิเสสโต มาตุคามสฺสฯ มาตุคามญฺหิ กุจฺฉิยา ปริหรนฺตาปิ รกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติ, เอวํ ทุรกฺขจิตฺตตฺตา เอว น สกฺกา ตุมฺหาทิเสหิ อิตฺถี อโลลาติ วา สํวาสิยาติ วา มนาปาติ วา นิปฺปาปาติ วา ชานิตุํฯ มยฺหํ ปน จิตฺตํ อสฺสวํ โอวาทปฏิกรํ มม วเส วตฺตติ, นาหํ ตสฺส วเส วตฺตามิฯ โส จสฺส อสฺสวภาโว ยมกปาฏิหาริเย ฉนฺนํ วณฺณานํ อคฺคิธาราสุ จ อุทกธาราสุ จ ปวตฺตมานาสุ สพฺพชนสฺส ปากโฏ อโหสิฯ อคฺคินิมฺมาเน หิ เตโชกสิณํ สมาปชฺชิตพฺพํ อุทกนิมฺมาเน อาโปกสิณํ, นีลาทินิมฺมาเน นีลาทิกสิณานิฯ พุทฺธานมฺปิ หิ เทฺว จิตฺตานิ เอกโต นปฺปวตฺตนฺติ, เอกเมว ปน อสฺสวภาเวน เอวํ วสวตฺติ อโหสิฯ ตญฺจ โข ปน สพฺพกิเลสพนฺธนาปคมา **วิมุตฺตํ,** วิมุตฺตตฺตา ตเทว **อโลลํ,** น ตว โคปีฯ ทีปงฺกรพุทฺธกาลโต จ ปภุติ ทานสีลาทีหิ ทีฆรตฺตํ ปริภาวิตตฺตา **สํวาสิยํ,** น ตว โคปีฯ ตเทตํ อนุตฺตเรน ทมเถน

ทมิตตฺตา **สุทนฺตํ,** สุทนฺตตฺตา อตฺตโน วเสน ฉทฺวารวิเสวนํ ปหาย มเมว อธิปฺปายมนสฺส ว เสนานุวตฺตนโต **มนาปํ,** น ตว โคปีฯ

ปาปํ ปน เม น วิชฺชตีติ อิมินา ปน ภควา ตสฺส อตฺตโน จิตฺตสฺส ปาปาภาวํ ทเสฺสติ, ธนิโย วิย โคปิยาฯ โส จสฺส ปาปาภาโว น เกวลํ สมฺมาสมฺพุทฺธกาเลเยว, เอกูนตึส วสฺสานิ สราคาทิกาเล อคารมชฺฌ วสนฺตสฺสาปิ เวทิตโพฺพฯ ตทาปิ หิสฺส อคาริยภาวานุรูปํ วิญฺญุปฏิกุฏฺฐํ กายทุจฺจริตํ วา วจีทุจฺจริตํ วา มโนทุจฺจริตํ วา น อุปฺปนฺนปุพฺพํฯ ตโต ปรํ มาโรปิ ฉพฺพสฺสานิ อนภิสมฺพุทฺธํ, เอกํ วสฺสํ อภิสมฺพุทฺธนฺติ สตฺต วสฺสานิ ตถาคตํ อนุพนฺธิ ''อเปฺปว นาม วาลคฺคนิตุทนมตฺตมฺปิสฺส ปาปสมาจารํ ปเสฺสยฺย''นฺติฯ โส อทิสฺวาว นิพฺพิโนฺน อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ''สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
> โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต''ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘);

พุทฺธกาเลปิ นํ อุตฺตรมาณโว สตฺต มาสานิ อนุพนฺธิ อาภิสมาจาริกํ ทฏฺฐุกาโมฯ โส กิญฺจิ วชฺชํ อทิสฺวาว ปริสุทฺธสมาจาโร ภควาติ คโตฯ จตฺตาริ หิ ตถาคตสฺส อรเกฺขยฺยานิฯ ยถาห –

> ''จตฺตาริมานิ , ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส อรเกฺขยฺยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ปริสุทฺธกายสมาจาโร, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย 'มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี'ติ, ปริสุทฺธวจีสมาจาโร…เป.… ปริสุทฺธมโนสมาจาโร…เป.… ปริสุทฺธาชีโว, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส มิจฺฉาชีโว, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย 'มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี'''ติ (อ. นิ. ๗.๕๘)ฯ

เอวํ ยสฺมา ตถาคตสฺส จิตฺตสฺส น เกวลํ สมฺมาสมฺพุทฺธกาเล, ปุเพฺพปิ ปาปํ นตฺถิ เอว, ตสฺมา อาห – ''ปาปํ ปน เม น วิชฺชตี''ติฯ ตสฺสาธิปฺปาโย – มเมว จิตฺตสฺส ปาปํ น สกฺกา สุณิตุํ, น ตว โคปิยาฯ ตสฺมา ยทิ เอเตหิ คุเณหิ ตุฏฺฐีน ''อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา''ติ วตฺตพฺพํ, มยาเวตํ วตฺตพฺพนฺติฯ

๒๔. ตมฺปิ สุตฺวา ธนิโย ตตฺุตฺตริปิ สุภาสิตรสายนํ ปิวิตุกาโม อตฺตโน ภุชิสฺสภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **''อตฺตเวตนภโตหมสฺมี''**ติฯ ตตฺถ **อตฺตเวตนภโต**ติ อตฺตนิเยเนว ฆาสจฺฉาทเนน ภโต, อตฺตโนเยว กมฺมํ กตฺวา ชีวามิ, น ปรสฺส เวตนํ คเหตฺวา ปรสฺส กมฺมํ กโรมีติ ทเสฺสติฯ **ปุตฺตา**ติ ธีตโร จ ปุตฺตา จ, เต สเพฺพ ปุตฺตาเตฺวว เอกชฺฌํ วุจฺจนฺติฯ **สมานิยา**ติ สนฺนิหิตา อวิปฺปวุฏฺฐาฯ **อโรคา**ติ นิราพาธา, สเพฺพว อูรุพาหุพลาติ ทเสฺสติฯ **เตสํ น สุณามิ กิญฺจิ ปาป**นฺติ เตสํ โจราติ วา ปรทาริกาติ วา ทุสฺสีลาติ วา กิญฺจิ ปาปํ น สุณามีติฯ

๒๕. เอวํ วุเตฺต ภควา ปุริมนเยเนว ธนิยํ โอวทโนฺต อิมํ คาถํ อภาสิ – **''นาหํ ภตโก''**ติฯ อตฺราปิ อุตฺตานตฺถาเนว ปทานิฯ อยํ ปน อธิปฺปาโย – ตฺวํ ''ภุชิโสฺสหมสฺมี''ติ มนฺตฺวา ตุโฏฺฐ, ปรมตฺถโต จ อตฺตโน กมฺมํ กริตฺวา ชีวโนฺตปิ ทาโส เอวาสิ ตณฺหาทาสตฺตา, ภตกวาทา จ น ปริมุจฺจสิฯ วุตฺตเญฺหตํ ''อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโส''ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕)ฯ ปรมตฺถโต ปน นาหํ ภตโกสฺมิ กสฺสจิฯ อหญฺหิ กสฺสจิ ปรสฺส วา อตฺตโน วา ภตโก น โหมิฯ กึ การณา? ยสฺมา **นิพฺพิเฏฺฐน จรามิ สพฺพโลเก**ฯ อหญฺหิ ทีปงฺกรปาทมูลโต ยาว โพธิ, ตาว สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ภตโก อโหสึฯ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ปน นิพฺพิโฏฺฐ นิพฺพิโส

ราชภโต วิยฯ เตเนว นิพฺพิเฏฺฐน สพฺพญฺญุภาเวน โลกุตฺตรสมาธิสุเขน จ ชีวามิฯ ตสฺส เม อิทานิ อุตฺตริกรณียสฺส กตปริจยสฺส วา อภาวโต อปฺปหีนปฏิสนฺธิกานํ ตาทิสานํ วิย ปตฺตโพฺพ โกจิ **อโตฺถ ภติยา น วิชฺชติ**ฯ ‘‘ภฎิยา’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺมา ยทิ ภุชิสฺสตาย ตุเฏฺฐน ‘‘อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติ วตฺตพฺพํ, มยาเวตํ วตฺตพฺพนฺติฯ

๒๖. ตมฺปิ สุตฺวา ธนิโย อติโตฺตว สุภาสิตามเตน อตฺตโน ปญฺจปฺปการโคมณฺฑลปริปุณฺณภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อตฺถิ วสา’’**ติฯ ตตฺถ **วสา**ติ อทมิตวุฑฺฒวจฺฉกาฯ **เธนุปา**ติ เธนุํ ปิวนฺตา ตรุณวจฺฉกา, ขีรทายิกา วา คาโวฯ **โคธรณิโย**ติ คพฺภินิโยฯ **ปเวณิโย**ติ วยปฺปตฺตา พลีพเทฺทหิ สทฺธิํ เมถุนปตฺถนกคาโวฯ **อุสโภปิ ควมฺปตี**ติ โย โคปาลเกหิ ปาโต เอว นฺหาเปตฺวา, โภเชตฺวา, ปญฺจงฺคุลํ ทตฺวา, มาลํ พนฺธิตฺวา – ‘‘เอหิ, ตาต, คาโว โคจรํ ปาเปตฺวา รกฺขิตฺวา อาเนหี’’ติ เปสียติ, เอวํ เปสิโต จ ตา คาโว อโคจรํ ปริหริตฺวา, โคจเร จาเรตฺวา, สีหพฺยคฺฆาทิภยา ปริตฺตายิตฺวา อาเนติ, ตถารูโป อุสโภปิ ควมฺปติ อิธ มยฺหํ โคมณฺฑเล อตฺถีติ ทเสฺสสิฯ

๒๗. เอวํ วุเตฺต ภควา ตเถว ธนิยํ โอวทโนฺต อิมํ ปจฺจนีกคาถํ อาห **‘‘นตฺถิ วสา’’**ติฯ เอตฺถ เจส อธิปฺปาโย – อิธ อมฺหากํ สาสเน อทมิตเฏฺฐน วุฑฺฒเฏฺฐน จ วสาสงฺขาตา ปริยุฏฺฐานา วา, ตรุณวจฺฉเก สนฺธาย วสานํ มูลเฏฺฐน ขีรทายินิโย สนฺธาย ปคฺฆรณเฏฺฐน เธนุปาสงฺขาตา อนุสยา วา, ปฏิสนฺธิคพฺภธารณเฏฺฐน โคธรณิสงฺขาตา ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารเจตนา วา, สํโยคปตฺถนเฏฺฐน ปเวณิสงฺขาตา ปตฺถนา ตณฺหา วา, อาธิปจฺจเฏฺฐน ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน เสฎฺฐเฏฺฐน จ ควมฺปติอุสภสงฺขาตํ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ วา นตฺถิ, สฺวาหํ อิมาย สพฺพโยคเกฺขมภูตาย นตฺถิตาย ตุโฎฺฐฯ ตฺวํ ปน โสกาทิวตฺถุภูตาย อตฺถิตาย ตุโฎฺฐ ฯ ตสฺมา สพฺพโยคเกฺขมตาย ตุฎฺฐสฺส มเมเวตํ ยุตฺตํ วตฺตุํ ‘‘อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติฯ

๒๘. ตมฺปิ สุตฺวา ธนิโย ตตุตฺตริปิ สุภาสิตํ อมตรสํ อธิคนฺตุกาโม อตฺตโน โคคณสฺส ขิลพนฺธนสมฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ขิลา นิขาตา’’**ติฯ ตตฺถ **ขิลา**ติ คุนฺนํ พนฺธนตฺถมฺภาฯ **นิขาตา**ติ อาโกเฏตฺวา ภูมิยํ ปเวสิตา ขุทฺทกา มหนฺตา ขณิตฺวา ฐปิตาฯ **อสมฺปเวธี**ติ อกมฺปกาฯ **ทามา**ติ วจฺฉกานํ พนฺธนตฺถาย กตา คนฺถิตปาสยุตฺตา รชฺชุพนฺธนวิเสสาฯ **มุญฺชมยา**ติ มุญฺชติณมยาฯ **นวา**ติ อจิรกตาฯ **สุสณฺฐานา**ติ สุฏฺฐุ สณฺฐานา, สุวฏฺฏิตสณฺฐานา วาฯ **น หิ สกฺขินฺตี**ติ เนว สกฺขิสฺสนฺติฯ **เธนุปาปิ เฉตฺตุ**นฺติ ตรุณวจฺฉกาปิ ฉินฺทิตุํฯ

๒๙. เอวํ วุเตฺต ภควา ธนิยสฺส อินฺทฺริย-ปริปากกาลํ ญตฺวา ปุริมนเยเนว ตํ โอวทโนฺต อิมํ จตุสจฺจทีปิกํ คาถํ อภาสิ **‘‘อุสโภริว เฉตฺวา’’**ติฯ ตตฺถ **อุสโภ**ติ โคปิตา โคปริณายโก โคยูถปติ พลีพโทฺทฯ เกจิ ปน ภณนฺติ ‘‘ควสตเชโฎฺฐ อุสโภ, สหสฺสเชโฎฺฐ วสโภ, สตสหสฺสเชโฎฺฐ นิสโภ’’ติฯ อปเร ‘‘เอกคามเขเตฺต เชโฎฺฐ อุสโภ, ทฺวีสุ เชโฎฺฐ วสโภ, สพฺพตฺถ อปฺปฏิหโต นิสโภ’’ติฯ สเพฺพเปเต ปปญฺจา, อปิจ โข ปน อุสโภติ วา วสโภติ วา นิสโภติ วา สเพฺพเปเต อปฺปฏิสมเฏฺฐน เวทิตพฺพาฯ ยถาห – ‘‘นิสโภ วต โภ สมโณ โคตโม’’ติ (สํ. นิ. ๑.๓๘)ฯ ร-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **พนฺธนานี**ติ รชฺชุพนฺธนานิ กิเลสพนฺธนานิ จฯ **นาโค**ติ หตฺถีฯ **ปูติลต**นฺติ คโฬจีลตํฯ ยถา หิ สุวณฺณวโณฺณปิ กาโย ปูติกาโย, วสฺสสติโกปิ สุนโข กุกฺกุโร, ตทหุชาโตปิ สิงฺคาโล ‘‘ชรสิงฺคาโล’’ติ วุจฺจติ, เอวํ อภินวาปิ คโฬจีลตา อสารกเตฺตน ‘‘ปูติลตา’’ติ วุจฺจติฯ **ทาลยิตฺวา**ติ ฉินฺทิตฺวาฯ คพฺภญฺจ เสยฺยญฺจ **คพฺภเสยฺยํ**ฯ ตตฺถ คพฺภคฺคหเณน ชลาพุชโยนิ, เสยฺยคฺคหเณน อวเสสาฯ คพฺภเสยฺยมุเขน วา สพฺพาปิ ตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ ปทตฺถโต อุตฺตานเมวฯ

อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ธนิย, ตฺวํ พนฺธเนน ตุโฏฺฐ, อหํ ปน พนฺธเนน อฏฺฏียโนฺต ถามวีริยูเปโต มหาอุสโภริว พนฺธนานิ ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ จตุตฺถอริยมคฺคถามวีริเยน เฉตฺวา, นาโค ปูติลตํว ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนพนฺธนานิ เหฏฺฐามคฺคตฺตยถามวีริเยน ทาลยิตฺวา, อถ วา อุสโภริว พนฺธนานิ อนุสเย นาโค ปูติลตํว ปริยุฏฺฐานานิ เฉตฺวา ทาลยิตฺวาว ฐิโตฯ ตสฺมา น ปุน คพฺภเสยฺยํ อุเปสฺสํฯ โสหํ ชาติทุกฺขวตฺถุเกหิ สพฺพทุเกฺขหิ ปริมุโตฺต โสภามิ – ‘‘อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’ติ วทมาโนฯ ตสฺมา สเจ ตฺวมฺปิ อหํ วิย วตฺตุมิจฺฉสิ, ฉินฺท ตานิ พนฺธนานีติฯ เอตฺถ จ พนฺธนานิ สมุทยสจฺจํ, คพฺภเสยฺยา ทุกฺขสจฺจํ, ‘‘น อุเปสฺส’’นฺติ เอตฺถ อนุปคโม อนุปาทิเสสวเสน, ‘‘เฉตฺวา ทาลยิตฺวา’’ติ เอตฺถ เฉโท ปทาลนญฺจ สอุปาทิเสสวเสน นิโรธสจฺจํ, เยน ฉินฺทติ ปทาเลติ จ, ตํ มคฺคสจฺจนฺติฯ

เอวเมตํ จตุสจฺจทีปิกํ คาถํ สุตฺวา คาถาปริโยสาเน ธนิโย จ ปชาปติ จสฺส เทฺว จ ธีตโร ติ จตฺตาโร ชนา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ อถ ธนิโย อเวจฺจปฺปสาทโยเคน ตถาคเต มูลชาตาย ปติฏฺฐิตาย สทฺธาย ปญฺญาจกฺขุนา ภควโต ธมฺมกายํ ทิสฺวา ธมฺมตาย โจทิตหทโย จิเนฺตสิ – ‘‘พนฺธนานิ ฉินฺทิํ, คพฺภเสโยฺย จ เม นตฺถี’’ติ อวีจิํ ปริยนฺตํ กตฺวา ยาว ภวคฺคา โก อโญฺญ เอวํ สีหนาทํ นทิสฺสติ อญฺญตฺร ภควตา, อาคโต นุ โข เม สตฺถาติฯ ตโต ภควา ฉพฺพณฺณรสฺมิชาลวิจิตฺรํ สุวณฺณรสเสกปิญฺชรํ วิย สรีราภํ ธนิยสฺส นิเวสเน มุญฺจิ ‘‘ปสฺส ทานิ ยถาสุข’’นฺติฯ

๓๐. อถ ธนิโย อโนฺต ปวิฏฺฐจนฺทิมสูริยํ วิย สมนฺตา ปชฺชลิตปทีปสหสฺสสมุชฺชลิตมิว จ นิเวสนํ ทิสฺวา ‘‘อาคโต ภควา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตสฺมิํเยว จ สมเย เมโฆปิ ปาวสฺสิฯ เตนาหุ สงฺคีติการา **‘‘นินฺนญฺจ ถลญฺจ ปูรยโนฺต’’**ติฯ ตตฺถ **นินฺน**นฺติ ปลฺลลํฯ **ถล**นฺติ อุกฺกูลํฯ เอวเมตํ อุกฺกูลวิกูลํ สพฺพมฺปิ สมํ กตฺวา ปูรยโนฺต มหาเมโฆ ปาวสฺสิ, วสฺสิตุํ อารภีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตาวเทวา**ติ ยํ ขณํ ภควา สรีราภํ มุญฺจิ, ธนิโย จ ‘‘สตฺถา เม อาคโต’’ติ สทฺธามยํ จิตฺตาภํ มุญฺจิ, ตํ ขณํ ปาวสฺสีติฯ เกจิ ปน ‘‘สูริยุคฺคมนมฺปิ ตสฺมิํเยว ขเณ’’ติ วณฺณยนฺติฯ

๓๑-๓๒. เอวํ ตสฺมิํ ธนิยสฺส สทฺธุปฺปาทตถาคโตภาสผรณสูริยุคฺคมนกฺขเณ วสฺสโต เทวสฺส สทฺทํ สุตฺวา ธนิโย ปีติโสมนสฺสชาโต อิมมตฺถํ อภาสถ **‘‘ลาภา วต โน อนปฺปกา’’**ติ เทฺว คาถา วตฺตพฺพาฯ

ตตฺถ ยสฺมา ธนิโย สปุตฺตทาโร ภควโต อริยมคฺคปฏิเวเธน ธมฺมกายํ ทิสฺวา, โลกุตฺตรจกฺขุนา รูปกายํ ทิสฺวา, โลกิยจกฺขุนา สทฺธาปฏิลาภํ ลภิฯ ตสฺมา อาห – ‘‘ลาภา วต โน อนปฺปกา, เย มยํ ภควนฺตํ อทฺทสามา’’ติฯ ตตฺถ **วต** อิติ วิมฺหยเตฺถ นิปาโตฯ **โน** อิติ อมฺหากํฯ **อนปฺปกา**ติ วิปุลาฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ **สรณํ ตํ อุเปมา**ติ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ มคฺคปฏิเวเธเนวสฺส สิทฺธํ สรณคมนํ, ตตฺถ ปน นิจฺฉยคมนเมว คโต, อิทานิ วาจาย อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ กโรติฯ มคฺควเสน วา สนฺนิยฺยาตนสรณตํ อจลสรณตํ ปโตฺต, ตํ ปเรสํ วาจาย ปากฏํ กโรโนฺต ปณิปาตสรณคมนํ คจฺฉติฯ **จกฺขุมา**ติ ภควา ปกติทิพฺพปญฺญาสมนฺตพุทฺธจกฺขูหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ ตํ อาลปโนฺต อาห – ‘‘สรณํ ตํ อุเปม จกฺขุมา’’ติฯ **‘‘สตฺถา โน โหหิ ตุวํ มหามุนี’’**ติ อิทํ ปน วจนํ สิสฺสภาวูปคมเนนาปิ สรณคมนํ ปูเรตุํ ภณติ, **โคปี จ อหญฺจ อสฺสวา, พฺรหฺมจริยํ สุคเต จรามเส**ติ อิทํ สมาทานวเสนฯ

ตตฺถ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติมคฺคสมณธมฺมสาสนสทารสโนฺตสานเมตํ อธิวจนํฯ ‘‘พฺรหฺมจารี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๘๓) หิ เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘อิทํ โข ปน เม ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) มโคฺคฯ ‘‘อภิชานามิ

โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๕) สมณธมฺมฯ ‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๗๔) สาสนํฯ

> ‘‘มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม, อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
> อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม, ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติฯ (ชา. ๑.๑๐.๙๗) –

เอวมาทีสุ สทารสโนฺตโสฯ อิธ ปน สมณธมฺมพฺรหฺมจริยปุพฺพงฺคมํ อุปริมคฺคพฺรหฺมจริยมธิเปฺปตํฯ **สุคเต**ติ สุคตสฺส สนฺติเกฯ ภควา หิ อนฺตทฺวยมนุปคฺคมฺม สุฎฺฐุ คตตฺตา, โสภเณน จ อริยมคฺคคมเนน สมนฺนาคตตฺตา, สุนฺทรญฺจ นิพฺพานสงฺขาตํ ฐานํ คตตฺตา สุคโตติ วุจฺจติฯ สมีปเตฺถ เจตฺถ ภุมฺมวจนํ, ตสฺมา สุคตสฺส สนฺติเกติ อโตฺถฯ **จรามเส**ติ จรามฯ ยญฺหิ ตํ สกฺกเต จรามสีติ วุจฺจติ, ตํ อิธ จรามเสติฯ อฎฺฐกถาจริยา ปน ‘‘เสติ นิปาโต’’ติ ภณนฺติฯ เตเนว เจตฺถ อายาจนตฺถํ สนฺธาย ‘‘จเรม เส’’ติปิ ปาฐํ วิกเปฺปนฺติฯ ยํ รุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพํฯ

เอวํ ธนิโย พฺรหฺมจริยจรณาปเทเสน ภควนฺตํ ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชฺชปโยชนํ ทีเปโนฺต อาห **‘‘ชาตีมรณสฺส ปารคู, ทุกฺขสฺสนฺตกรา ภวามเส’’**ติฯ **ชาติมรณสฺส ปารํ** นาม นิพฺพานํ, ตํ อรหตฺตมเคฺคน คจฺฉามฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฎฺฎทุกฺขสฺสฯ **อนฺตกรา**ติ อภาวกราฯ **ภวามเส**ติ ภวาม, อถ วา อโห วต มยํ ภเวยฺยามาติฯ ‘‘จรามเส’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว ตํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ วตฺวาปิ จ ปุน อุโภปิ กิร ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘ปพฺพาเชถ โน ภควา’’ติ เอวํ ปพฺพชฺชํ ยาจิํสูติฯ

๓๓. อถ มาโร ปาปิมา เอวํ เต อุโภปิ วนฺทิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจเนฺต ทิสฺวา – ‘‘อิเม มม วิสยํ อติกฺกมิตุกามา, หนฺท เนสํ อนฺตรายํ กโรมี’’ติ อาคนฺตฺวา ฆราวาเส คุณํ ทเสฺสโนฺต อิมํ คาถมาห **‘‘นนฺทติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา’’**ติฯ ตตฺถ **นนฺทตี**ติ ตุสฺสติ โมทติฯ **ปุเตฺตหี**ติ ปุเตฺตหิปิ ธีตเรหิปิ, สหโยคเตฺถ, กรณเตฺถ วา กรณวจนํ, ปุเตฺตหิ สห นนฺทติ, ปุเตฺตหิ กรณภูเตหิ นนฺทตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปุตฺติมา**ติ ปุตฺตวา ปุคฺคโลฯ **อิตี**ติ เอวมาหฯ **มาโร**ติ วสวตฺติภูมิยํ อญฺญตโร ทามริกเทวปุโตฺตฯ โส หิ สฎฺฐานาติกฺกมิตุกามํ ชนํ ยํ สโกฺกติ, ตํ มาเรติฯ ยํ น สโกฺกติ, ตสฺสปิ มรณํ อิจฺฉติฯ เตน ‘‘มาโร’’ติ วุจฺจติฯ **ปาปิมา**ติ ลามกปุคฺคโล, ปาปสมาจาโร วาฯ สงฺคีติการานเมตํ วจนํ, สพฺพคาถาสุ จ อีทิสานิฯ ยถา จ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา, โคปิโย โคหิ ตเถว นนฺทติฯ ยสฺส คาโว อตฺถิ, โสปิ โคปิโย, โคหิ สห, โคหิ วา กรณภูเตหิ ตเถว นนฺทตีติ อโตฺถฯ

เอวํ วตฺวา อิทานิ ตสฺสตฺถสฺส สาธกการณํ นิทฺทิสติ, **‘‘อุปธี หิ นรสฺส นนฺทนา’’**ติฯ ตตฺถ **อุปธี**ติ จตฺตาโร อุปธโย – กามูปธิ, ขนฺธูปธิ, กิเลสูปธิ, อภิสงฺขารูปธีติฯ กามา หิ ‘‘ยํ ปญฺจกามคุเณ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต อุปธียติ เอตฺถ สุขนฺติ อิมินา วจนเตฺถน อุปธีติ วุจฺจนฺติฯ ขนฺธาปิ ขนฺธมูลกทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต, กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต, อภิสงฺขาราปิ ภวทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโตติฯ อิธ ปน กามูปธิ อธิเปฺปโตฯ โส สตฺตสงฺขารวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ สตฺตปฎิพทฺธ ปธาโน, ตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ปุเตฺตหิ โคหี’’ติ วตฺวา การณมาห – ‘‘อุปธี หิ นรสฺส นนฺทนา’’ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา อิเม กามูปธี นรสฺส นนฺทนา, นนฺทยนฺติ นรํ ปีติโสมนสฺสํ อุปสํหรนฺตา, ตสฺมา เวทิตพฺพเมตํ ‘‘นนฺทติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา, โคปิโย โคหิ ตเถว นนฺทติ, ตฺวญฺจ ปุตฺติมา โคปิโย จ, ตสฺมา เอเตหิ, นนฺท, มา ปพฺพชฺชํ ปาฎิกงฺขิฯ ปพฺพชิตสฺส หิ เอเต อุปธโย น สนฺติ, เอวํ สเนฺต ตฺวํ ทุกฺขสฺสนฺตํ ปเตฺถโนฺตปิ ทุกฺขิโตว ภวิสฺสสี’’ติฯ

อิทานิ ตสฺสปิ อตฺถสฺส สาธกการณํ นิทฺทิสติ **“น หิ โส นนฺทติ, โย นิรูปธี”**ติฯ ตสฺส โตฺถ – ยสฺมา ยเสฺสเต อุปธโย นตฺถิ, โส ปิเยหิ ญาตีหิ วิปฺปยุโตฺต นิโพฺภคูปกรโณ น นนฺทติ, ตสฺมา ตฺวํ อิเม อุปธโย วเชฺชตฺวา ปพฺพชิโต ทุกฺขิโตว ภวิสฺสสีติฯ

๓๔. อถ ภควา ‘‘มาโร อยํ ปาปิมา อิเมสํ อนฺตรายาย อาคโต’’ติ วิทิตฺวา ผเลน ผลํ ปาเตโนฺต วิย ตาเยว มาเรนาภตาย อุปมาย มารวาทํ ภินฺทโนฺต ตเมว คาถํ ปริวเตฺตตฺวา ‘‘อุปธิโสกวตฺถู’’ติ ทเสฺสโนฺต อาห **“โสจติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา”**ติฯ ตตฺถ สพฺพํ ปทตฺถโต อุตฺตานเมวฯ อยํ ปน อธิปฺปาโย – มา, ปาปิม, เอวํ อวจ ‘‘นนฺทติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา’’ติฯ สเพฺพเหว หิ ปิเยหิ, มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว, อนติกฺกมนีโย อยํ วิธิ, เตสญฺจ ปิยมนาปานํ ปุตฺตทารานํ ควาสฺสวฬวหิรญฺญสุวณฺณาทีนํ วินาภาเวน อธิมตฺตโสกสลฺลสมปฺปิตหทยา สตฺตา อุมฺมตฺตกาปิ โหนฺติ ขิตฺตจิตฺตา, มรณมฺปิ นิคจฺฉนฺติ มรณมตฺตมฺปิ ทุกฺขํฯ ตสฺมา เอวํ คณฺห – **โสจติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา**ฯ ยถา จ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา, **โคปิโย โคหิ ตเถว โสจตี**ติฯ กึ การณา? **อุปธี หิ นรสฺส โสจนา**ฯ ยสฺมา จ อุปธี หิ นรสฺส โสจนา, ตสฺมา เอว **“น หิ โส โสจติ, โย นิรูปธิ”**ฯ โย อุปธีสุ สงฺคปฺปหาเนน นิรุปธิ โหติ, โส สนฺตุโฎฺฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรน, กุจฺฉิปริหาริเกน ปิณฺฑปาเตน, เยน เยเนว ปกฺกมติ, สมาทาเยว ปกฺกมติฯ เสยฺยถาปิ นาม ปกฺขี สกุโณ …เป.… นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติฯ เอวํ สพฺพโสกสมุคฺฆาตา ‘‘น หิ โส โสจติ, โย นิรุปธี’’ติฯ อิติ ภควา อรหตฺตนิกูเฎน เทสนํ โวสาเปสิฯ อถ วา โย นิรุปธิ, โย นิกฺกิเลโส, โส น โสจติฯ ยาวเทว หิ กิเลสา สนฺติ, ตาวเทว สเพฺพ อุปธโย โสกปฺผลาว โหนฺติฯ กิเลสปฺปหานา ปน นตฺถิ โสโกติฯ เอวมฺปิ อรหตฺตนิกูเฎเนว เทสนํ โวสาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน ธนิโย จ โคปี จ อุโภปิ ปพฺพชิํสุฯ ภควา อากาเสเนว เชตวนํ อคมาสิฯ เต ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกริํสุฯ วสนฎฺฐาเน จ เนสํ โคปาลกา วิหารํ กาเรสุํฯ โส อชฺชาปิ โคปาลกวิหาโรเตฺวว ปญฺญายตีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย ธนิยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ขคฺควิสาณสุตฺตวณฺณนา

สเพฺพสุ ภูเตสูติ ขคฺควิสาณสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? สพฺพสุตฺตานํ จตุพฺพิธา อุปฺปตฺติ – อตฺตชฺฌาสยโต, ปรชฺฌาสยโต, อฎฺฐุปฺปตฺติโต, ปุจฺฉาวสิโต จาติฯ ทฺวยตานุปสฺสนาทีนญฺหิ อตฺตชฺฌาสยโต อุปฺปตฺติ, เมตฺตสุตฺตาทีนํ ปรชฺฌาสยโต, อุรคสุตฺตาทีนํ อฎฺฐุปฺปตฺติโต, ธมฺมิกสุตฺตาทีนํ ปุจฺฉาวสิโตฯ ตตฺถ ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส อวิเสเสน ปุจฺฉาวสิโต อุปฺปตฺติฯ วิเสเสน ปน ยสฺมา เอตฺถ กาจิ คาถา เตน เตน ปเจฺจกสมฺพุเทฺธน ปุเฎฺฐน วุตฺตา, กาจิ อปุเฎฺฐน อตฺตนา อธิคตมคฺคนยานุรูปํ อุทานํเยว อุทาเนเนฺตน, ตสฺมา กายจิ คาถาย ปุจฺฉาวสิโต, กายจิ อตฺตชฺฌาสยโต อุปฺปตฺติฯ

ตตฺถ ยา อยํ อวิเสเสน ปุจฺฉาวสิโต อุปฺปตฺติ, สา อาทิโต ปภุติ เอวํ เวทิตพฺพา – เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ อถ โข อายสฺมโต อานนฺทสฺส รโหคตสฺส ปฎิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ – ‘‘พุทฺธานํ ปตฺถนา จ อภินีหาโร จ ทิสฺสติ; ตถา สาวกานํ, ปเจฺจกพุทฺธานํ น ทิสฺสติ; ยํนูนาหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุเจฺฉยฺย’’นฺติฯ โส ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐิโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ยถากฺกเมน เอตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา ปุพฺพโยคาวจรสุตฺตํ อภาสิ –

‘‘ปญฺจิเม, อานนฺท, อานิสํสา ปุพฺพโยคาวจเร ทิฏฺเฐว ธมฺเม ปฏิกจฺจว อญฺญํ อาราเธติฯ โน เจ ทิฏฺเฐว ธมฺเม ปฏิกจฺจว อญฺญํ อาราเธติ, อถ มรณกาเล อญฺญํ อาราเธติฯ โน เจ มรณกาเล อญฺญํ อาราเธติ, อถ เทวปุตฺโต สมาโน อญฺญํ อาราเธติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิญฺโญ โหติ, อถ ปจฺฉิเม กาเล ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ โหตี’’ติ –

เอวํ วตฺวา ปุน อาห –

> ‘‘ปเจฺจกพุทฺธา นาม, อานนฺท, อภินีหารสมฺปนฺนา ปุพฺพโยคาวจรา โหนฺติฯ ตสฺมา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ สเพฺพสํ ปตฺถนา จ อภินีหาโร จ อิจฺฉิตโพฺพ’’ติฯ

โส อาห – ‘‘พุทฺธานํ, ภเนฺต, ปตฺถนา กีว จิรํ วฏฺฏตี’’ติ? พุทฺธานํ, อานนฺท, เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มชฺฌิมปริเจฺฉเทน อฏฺฐ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, อุปริมปริเจฺฉเทน โสฬส อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจฯ เอเต จ เภทา ปญฺญาธิกสทฺธาธิกวีริยาธิกวเสน ญาตพฺพาฯ ปญฺญาธิกานญฺหิ สทฺธา มนฺทา โหติ, ปญฺญา ติกฺขาฯ สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มชฺฌิมา โหติ, สทฺธา พลวาฯ วีริยาธิกานํ สทฺธาปญฺญา มนฺทา, วีริยํ พลวนฺติฯ อปฺปตฺวา ปน จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทานสทิสํ ทานํ เทโนฺตปิ ตทนุรูปสีลาทิสพฺพปารมิธเมฺม อาจิโนฺตปิ อนฺตรา พุโทฺธ ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ กสฺมา? ญาณํ คพฺภํ น คณฺหาติ, เวปุลฺลํ นาปชฺชติ, ปริปากํ น คจฺฉตีติฯ ยถา นาม ติมาสจตุมาสปญฺจมาสจฺจเยน นิปฺผชฺชนกํ สสฺสํ ตํ ตํ กาลํ อปฺปตฺวา ทิวเส ทิวเส สหสฺสกฺขตฺตุํ เกฬายโนฺตปิ อุทเกน สิญฺจโนฺตปิ อนฺตรา ปเกฺขน วา มาเสน วา นิปฺผาเทสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ กสฺมา? สสฺสํ คพฺภํ น คณฺหาติ, เวปุลฺลํ นาปชฺชติ, ปริปากํ น คจฺฉตีติฯ เอวเมวํ อปฺปตฺวา จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ…เป.… เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตเมว กาลํ ปารมิปูรณํ กาตพฺพํ ญาณปริปากตฺถายฯ เอตฺตเกนปิ จ กาเลน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยโต อภินีหารกรเณ อฏฺฐ สมฺปตฺติโย อิจฺฉิตพฺพาฯ อยญฺหิ –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙);

อภินีหาโรติ จ มูลปณิธานเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสชาติฯ อญฺญตฺร หิ มนุสฺสชาติยา อวเสสชาตีสุ เทวชาติยมฺปิ ฐิตสฺส ปณิธิ น อิชฺฌติฯ เอตฺถ ฐิเตน ปน พุทฺธตฺตํ ปเตฺถเนฺตน ทานาทีนิ ปุญฺญกมฺมานิ กตฺวา มนุสฺสตฺตํเยว ปเตฺถตพฺพํฯ ตตฺถ ฐตฺวา ปณิธิ กาตโพฺพฯ เอวญฺหิ สมิชฺฌติฯ **ลิงฺคสมฺปตฺตี**ติ ปุริสภาโวฯ มาตุคามนปุํสกอุภโตพฺยญฺชนกานญฺหิ มนุสฺสชาติยํ ฐิตานมฺปิ ปณิธิ น สมิชฺฌติฯ ตตฺถ ฐิเตน ปน พุทฺธตฺตํ ปเตฺถเนฺตน ทานาทีนิ ปุญฺญกมฺมานิ กตฺวา ปุริสภาโวเยว ปเตฺถตโพฺพฯ ตตฺถ ฐตฺวา ปณิธิ กาตโพฺพฯ เอวญฺหิ สมิชฺฌติฯ **เหตู**ติ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปตฺติฯ โย หิ ตสฺมิํ อตฺตภาเว วายมโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ, ตสฺส สมิชฺฌติ, โน อิตรสฺส, ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ ทีปงฺกรปาทมูเล ปพฺพชิตฺวา เตนตฺตภาเวน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ อโหสิ ฯ **สตฺถารทสฺสน**นฺติ พุทฺธานํ สมฺมุขาทสฺสนํฯ เอวญฺหิ อิชฺฌติ, โน อญฺญถา; ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ ทีปงฺกรํ สมฺมุขา ทิสฺวา ปณิเธสิฯ **ปพฺพชฺชา**ติ อนคาริยภาโวฯ โส จ โข สาสเน วา กมฺมวาทิกิริยวาทิตาปสปริพฺพาชกนิกาเย วา วฏฺฏติ ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ สุเมโธ นาม ตาปโส หุตฺวา ปณิเธสิฯ **คุณสมฺปตฺตี**ติ ฌานาทิคุณปฏิลาโภฯ ปพฺพชิตสฺสาปิ หิ คุณสมฺปนฺนเสฺสว อิชฺฌติ, โน อิตรสฺส; ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ ปญฺจาภิญฺโญ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี จ หุตฺวา ปณิเธสิฯ

อธิกาโรติ อธิกกาโร, ปริจฺจาโคติ อโตฺถฯ ชีวิตาทิปริจฺจาคญฺหิ กตฺวา ปณิทหโตเยว อิชฺฌติ, โน อิตรสฺส; ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ –

> ‘‘อกฺกมิตฺวาน มํ พุโทฺธ, สห สิเสฺสหิ คจฺฉตุ;
> มา นํ กลเล อกฺกมิตฺถ, หิตาย เม ภวิสฺสตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๓) –

เอวํ ชีวิตปริจฺจาคํ กตฺวา ปณิเธสิฯ **ฉนฺทตา**ติ กตฺตุกมฺยตาฯ สา ยสฺส พลวตี โหติ, ตสฺส อิชฺฌติฯ สา จ, สเจ โกจิ วเทยฺย ‘‘โก จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ สตสหสฺสญฺจ กเปฺป นิรเย ปจฺจิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉตี’’ติ, ตํ สุตฺวา โย ‘‘อห’’นฺติ วตฺตุํ อุสฺสหติ, ตสฺส พลวตีติ เวทิตพฺพาฯ ตถา ยทิ โกจิ วเทยฺย ‘‘โก สกลจกฺกวาฬํ วีตจฺจิกานํ องฺคารานํ ปูรํ อกฺกมโนฺต อติกฺกมิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉติ, โก สกลจกฺกวาฬํ สตฺติสูเลหิ อากิณฺณํ อกฺกมโนฺต อติกฺกมิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉติ, โก สกลจกฺกวาฬํ สมติตฺติกํ อุทกปุณฺณํ อุตฺตริตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉติ, โก สกลจกฺกวาฬํ นิรนฺตรํ เวฬุคุมฺพสญฺฉนฺนํ มทฺทโนฺต อติกฺกมิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉตี’’ติ ตํ สุตฺวา โย ‘‘อห’’นฺติ วตฺตุํ อุสฺสหติ, ตสฺส พลวตีติ เวทิตพฺพาฯ เอวรูเปน จ กตฺตุกมฺยตาฉเนฺทน สมนฺนาคโต สุเมธปณฺฑิโต ปณิเธสีติฯ

เอวํ สมิทฺธาภินีหาโร จ โพธิสโตฺต อิมานิ อฎฺฐารส อภพฺพฎฺฐานานิ น อุเปติฯ โส หิ ตโต ปภุติ น ชจฺจโนฺธ โหติ, น ชจฺจพธิโร, น อุมฺมตฺตโก, น เอฬมูโค, น ปีฐสปฺปี, น มิลกฺขูสุ อุปฺปชฺชติ, น ทาสิกุจฺฉิยา นิพฺพตฺตติ, น นิยตมิจฺฉาทิฎฺฐิโก โหติ, นาสฺส ลิงฺคํ ปริวตฺตติ, น ปญฺจานนฺตริยกมฺมานิ กโรติ, น กุฎฺฐี โหติ, น ติรจฺฉานโยนิยํ วฎฺฎกโต ปจฺฉิมตฺตภาโว โหติ, น ขุปฺปิปาสิกนิชฺฌามตณฺหิกเปเตสุ อุปฺปชฺชติ, น กาลกญฺจิกาสุเรสุ, น อวีจินิรเย, น โลกนฺตริเกสุ, กามาวจเรสุ น มาโร โหติ, รูปาวจเรสุ น อสญฺญีภเว, น สุทฺธาวาสภเวสุ อุปฺปชฺชติ, น อรูปภเวสุ, น อญฺญํ จกฺกวาฬํ สงฺกมติฯ

ยา จิมา อุสฺสาโห อุมฺมโงฺค อวตฺถานํ หิตจริยา จาติ จตโสฺส พุทฺธภูมิโย, ตาหิ สมนฺนาคโต โหติฯ ตตฺถ –

> ‘‘อุสฺสาโห วีริยํ วุตฺตํ, อุมฺมโงฺค ปญฺญา ปวุจฺจติ;
> อวตฺถานํ อธิฎฺฐานํ, หิตจริยา เมตฺตาภาวนา’’ติฯ –

เวทิตพฺพาฯ เย จาปิ อิเม เนกฺขมฺมชฺฌาสโย, ปวิเวกชฺฌาสโย, อโลภชฺฌาสโย, อโทสชฺฌาสโย, อโมหชฺฌาสโย, นิสฺสรณชฺฌาสโยติ ฉ อชฺฌาสยา โพธิปริปากาย สํวตฺตนฺติ, เยหิ สมนฺนาคตตฺตา เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา กาเม โทสทสฺสาวิโน, ปวิเวกชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สงฺคณิกาย โทสทสฺสาวิโน, อโลภชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โลเภ โทสทสฺสาวิโน, อโทสชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โทเส โทสทสฺสาวิโน, อโมหชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โมเห โทสทสฺสาวิโน, นิสฺสรณชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สพฺพภเวสุ โทสทสฺสาวิโนติ วุจฺจนฺติ, เตหิ จ สมนฺนาคโต โหติฯ

ปเจฺจกพุทฺธานํ ปน กีว จิรํ ปตฺถนา วฎฺฎตีติ? ปเจฺจกพุทฺธานํ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจฯ ตโต โอรํ น สกฺกาฯ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวตฺถ การณํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตเกนาปิ จ กาเลน ปเจฺจกพุทฺธตฺตํ ปตฺถยโต อภินีหารกรเณ ปญฺจ สมฺปตฺติโย อิจฺฉิตพฺพาฯ เตสญฺหิ –

มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, วิคตาสวทสฺสนํ;
อธิกาโร ฉนฺทตา เอเต, อภินีหารการณาฯ

ตตฺถ **วิคตาสวทสฺสน**นฺติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ ยสฺส กสฺสจิ ทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อถ สาวกานํ ปตฺถนา กิตฺตกํ วฎฺฎตีติ? ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, อสีติมหาสาวกานํ กปฺปสตสหสฺสํ, ตถา พุทฺธสฺส มาตาปิตูนํ อุปฎฺฐากสฺส ปุตฺตสฺส จาติฯ ตโต โอรํ น สกฺกาฯ วุตฺตนยเมเวตฺถ การณํฯ อิเมสํ ปน สเพฺพสมฺปิ อธิกาโร ฉนฺทตาติ ทฺวงฺคสมฺปโนฺนเยว อภินีหาโร โหติฯ

เอวํ อิมาย ปตฺถนาย อิมินา จ อภินีหาเรน ยถาวุตฺตปฺปเภทํ กาลํ ปารมิโย ปูเรตฺวา พุทฺธา โลเก อุปฺปชฺชนฺตา ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา อุปฺปชฺชนฺติ, ปเจฺจกพุทฺธา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติกุลานํ อญฺญตรสฺมิํ, อคฺคสาวกา ปน ขตฺติยพฺราหฺมณกุเลเสฺวว พุทฺธา อิว สพฺพพุทฺธา สํวฎฺฎมาเน กเปฺป น อุปฺปชฺชนฺติ, วิวฎฺฎมาเน กเปฺป อุปฺปชฺชนฺติฯ ปเจฺจกพุทฺธา พุเทฺธ อปฺปตฺวา พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนกาเลเยว อุปฺปชฺชนฺติฯ พุทฺธา สยญฺจ พุชฺฌนฺติ, ปเร จ โพเธนฺติฯ ปเจฺจกพุทฺธา สยเมว พุชฺฌนฺติ, น ปเร โพเธนฺติฯ อตฺถรสเมว ปฎิวิชฺฌนฺติ, น ธมฺมรสํฯ น หิ เต โลกุตฺตรธมฺมํ ปญฺญตฺติํ อาโรเปตฺวา เทเสตุํ สโกฺกนฺติ, มูเคน ทิฎฺฐสุปิโน วิย วนจรเกน นคเร สายิตพฺยญฺชนรโส วิย จ เนสํ ธมฺมาภิสมโย โหติฯ สพฺพํ อิทฺธิสมาปตฺติปฎิสมฺภิทาปเภทํ ปาปุณนฺติ, คุณวิสิฎฺฐตาย พุทฺธานํ เหฎฺฐา สาวกานํ อุปริ โหนฺติ, อเญฺญ ปพฺพาเชตฺวา อาภิสมาจาริกํ สิกฺขาเปนฺติ, ‘‘จิตฺตสเลฺลโข กาตโพฺพ, โวสานํ นาปชฺชิตพฺพ’’นฺติ อิมินา อุเทฺทเสน อุโปสถํ กโรนฺติ, ‘อชฺชุโปสโถ’ติ วจนมเตฺตน วาฯ อุโปสถํ กโรนฺตา จ คนฺธมาทเน มญฺชูสกรุกฺขมูเล รตนมาเฬ สนฺนิปติตฺวา กโรนฺตีติฯ เอวํ ภควา อายสฺมโต อานนฺทสฺส ปเจฺจกพุทฺธานํ สพฺพาการปริปูรํ ปตฺถนญฺจ อภินีหารญฺจ กเถตฺวา, อิทานิ อิมาย ปตฺถนาย อิมินา จ อภินีหาเรน สมุทาคเต เต เต ปเจฺจกพุเทฺธ กเถตุํ **‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑ’’**นฺติอาทินา นเยน อิมํ ขคฺควิสาณสุตฺตํ อภาสิฯ อยํ ตาว อวิเสเสน ปุจฺฉาวสิโต ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส อุปฺปตฺติฯ

๓๕. อิทานิ วิเสเสน วตฺตพฺพาฯ ตตฺถ อิมิสฺสา ตาว คาถาย เอวํ อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา – อยํ กิร ปเจฺจกพุโทฺธ ปเจฺจกโพธิสตฺตภูมิํ โอคาหโนฺต เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา อารญฺญิโก หุตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต สมณธมฺมํ อกาสิฯ เอตํ กิร วตฺตํ อปริปูเรตฺวา ปเจฺจกโพธิํ ปาปุณนฺตา นาม นตฺถิฯ กิํ ปเนตํ **คตปจฺจาคตวตฺตํ** นาม? หรณปจฺจาหรณนฺติฯ ตํ ยถา วิภูตํ โหติ, ตถา กเถสฺสามฯ

อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ หรติ, น ปจฺจาหรติ; เอกโจฺจ ปจฺจาหรติ, น หรติ; เอกโจฺจ ปน เนว หรติ, น ปจฺจาหรติ; เอกโจฺจ หรติ จ ปจฺจาหรติ จฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ปเคว วุฎฺฐาย เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา, โพธิรุเกฺข อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา, ปานียฆฎํ ปูเรตฺวา ปานียมาเฬ ฐเปตฺวา, อาจริยวตฺตํ อุปชฺฌายวตฺตํ กตฺวา, เทฺวอสีติ ขุทฺทกวตฺตานิ จุทฺทส มหาวตฺตานิ จ สมาทาย วตฺตติ, โส สรีรปริกมฺมํ กตฺวา, เสนาสนํ ปวิสิตฺวา, ยาว ภิกฺขาจารเวลา ตาว วิวิตฺตาสเน วีตินาเมตฺวา, เวลํ ญตฺวา, นิวาเสตฺวา, กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา, อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา, สงฺฆาฎิํ ขเนฺธ กริตฺวา, ปตฺตํ อํเส อาลเคฺคตฺวา, กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรโนฺต เจติยงฺคณํ ปตฺวา, เจติยญฺจ โพธิญฺจ วนฺทิตฺวา, คามสมีเป จีวรํ ปารุปิตฺวา, ปตฺตมาทาย คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอวํ ปวิโฎฺฐ จ

ลาภี ภิกฺขุ ปุญฺญวา อุปาสเกหิ สกฺกตครุกโต อุปฏฺฐากกุเล วา ปฏิกฺกมนสาลายํ วา ปฏิกฺกมิตฺวา อุปาสเกหิ ตํ ตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิยมาโน เตสํ ปญฺหวิสฺสชฺชเนน ธมฺมเทสนาวิเกฺขเปน จ ตํ มนสิการํ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขมติ, วิหารํ อาคโตปิ ภิกฺขูนํ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ กเถติ, ธมฺมํ ภณติ, ตํ ตํ พฺยาปารมาปชฺชติ, ปจฺฉาภตฺตมฺปิ ปุริมยามมฺปิ มชฺฌิมยามมฺปิ เอวํ ภิกฺขูหิ สทฺธึ ปปญฺจิตฺวา กายทุฏฺฐุลฺลาภิภูโต ปจฺฉิมยาเมปิ สยติ, เนว กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, อยํ วุจฺจติ **หรติ, น ปจฺจาหรตี**ติฯ

โย ปน พฺยาธิพหุโล โหติ, ภุตฺตาหาโร ปจฺจูสสมเย น สมฺมา ปริณมติ, ปเคว วุฏฺฐาย ยถาวุตฺตํ วตฺตํ กาตุํ น สโกฺกติ กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิ กาตุํ, อญฺญทตฺถุ ยาคุํ วา เภสชฺชํ วา ปตฺถยมาโน กาลเสฺสว ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปวิสติฯ ตตฺถ ยาคุํ วา เภสชฺชํ วา ภตฺตํ วา ลทฺธา ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา, ปญฺญตฺตาสเน นิสิโนฺน กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กตฺวา, วิเสสํ ปตฺวา วา อปฺปตฺวา วา, วิหารํ อาคนฺตฺวา, เตเนว มนสิกาเรน วิหรติฯ อยํ วุจฺจติ **ปจฺจาหรติ น หรตี**ติฯ เอทิสา จ ภิกฺขู ยาคุํ ปิวิตฺวา, วิปสฺสนํ อารภิตฺวา, พุทฺธสาสเน อรหตฺตํ ปตฺตา คณนปถํ วีติวตฺตาฯ สีหฬทีเปเยว เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาลาย น ตํ อาสนํ อตฺถิ, ยตฺถ ยาคุํ ปิวิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต ภิกฺขุ นตฺถีติฯ

โย ปน ปมาทวิหารี โหติ นิกฺขิตฺตธุโร, สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา ปญฺจวิธเจโตขิลวินิพนฺธนพทฺธจิโตฺต วิหรโนฺต กมฺมฏฺฐานมนสิการมนนุยุโตฺต คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา คิหิปปเญฺจน ปปญฺจิโต ตุจฺฉโก นิกฺขมติ, อยํ วุจฺจติ **เนว หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

โย ปน ปเคว วุฏฺฐาย ปุริมนเยเนว สพฺพวตฺตานิ ปริปูเรตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติฯ กมฺมฏฺฐานํ นาม ทุวิธํ – สพฺพตฺถกํ, ปาริหาริยญฺจฯ สพฺพตฺถกํ นาม เมตฺตา จ มรณสฺสติ จฯ ตํ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพโต **“สพฺพตฺถก”**นฺติ วุจฺจติฯ เมตฺตา นาม อาวาสาทีสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ อาวาเสสุ หิ เมตฺตาวิหารี ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ, เตน ผาสุ อสงฺฆโฏฺฐ วิหรติฯ เทวตาสุ เมตฺตาวิหารี เทวตาหิ รกฺขิตโคปิโต สุขํ วิหรติฯ ราชราชมหามตฺตาทีสุ เมตฺตาวิหารี, เตหิ มมายิโต สุขํ วิหรติฯ คามนิคมาทีสุ เมตฺตาวิหารี สพฺพตฺถ ภิกฺขาจริยาทีสุ มนุเสฺสหิ สกฺกตครุกโต สุขํ วิหรติฯ มรณสฺสติภาวนาย ชีวิตนิกนฺตึ ปหาย อปฺปมโตฺต วิหรติฯ

ยํ ปน สทา ปริหริตพฺพํ จริตานุกูเลน คหิตตฺตา ทสาสุภกสิณานุสฺสตีสุ อญฺญตรํ, จตุธาตุววตฺถานเมว วา, ตํ สทา ปริหริตพฺพโต, รกฺขิตพฺพโต, ภาเวตพฺพโต จ **ปาริหาริย**นฺติ วุจฺจติ, มูลกมฺมฏฺฐานนฺติปิ ตเทวฯ ตตฺถ ยํ ปฐมํ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กริตฺวา ปจฺฉา ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, ตํ จตุธาตุววตฺถานมุเขน ทเสฺสสฺสามฯ

อยญฺหิ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ กายํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ – ยํ อิมสฺมึ สรีเร วีสติโกฏฺฐาเสสุ กกฺขฬํ ขรคตํ, สา ปถวีธาตุฯ ยํ ทฺวาทสสุ อาพนฺธนกิจฺจกรํ เสฺนหคตํ, สา อาโปธาตุฯ ยํ จตูสุ ปริปาจนกรํ อุสฺมคตํ, สา เตโชธาตุฯ ยํ ปน ฉสุ วิตฺถมฺภนกรํ วาโยคตํ, สา วาโยธาตุฯ ยํ ปเนตฺถ จตูหิ มหาภูเตหิ อสมฺผุฏฺฐํ ฉิทฺทํ วิวรํ, สา อากาสธาตุฯ ตํวิชานนกํ จิตฺตํ วิญฺญาณธาตุฯ ตโต อุตฺตริ อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถิฯ เกวลํ สุทฺธสงฺขารปุโญฺชว อยนฺติฯ

เอวํ อาทิมชฺฌปริโยสานโต กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กริตฺวา, กาลํ ญตฺวา, อุฏฺฐายาสนา นิวาเสตฺวา, ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว คามํ ปิณฺฑาย คจฺฉติฯ คจฺฉโนฺต จ ยถา อนฺธปุถุชฺชนา อภิกฺกมาทีสุ ‘‘อตฺตา อภิกฺกมติ, อตฺตนา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา, ‘‘อหํ อภิกฺกมามิ, มยา อภิกฺก

โม นิพฺพตฺติโต''ติ วา สมฺมุยฺหนฺติ, ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต ''อภิกฺกมามีติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เต เนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา สนฺธารณวาโยธาตุ อุปฺปชฺชติฯ สา อิมํ ปถวีธาตฺวาทิสนฺนิเวสภูตํ กายสมฺมตํ อฏฺฐิกสงฺฆาฏํ วิปฺผรติ, ตโต จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อยํ กายสมฺมโต อฏฺฐิกสงฺฆาโฏ อภิกฺกมติฯ ตเสฺสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธารเณ จตูสุ ธาตูสุ วาโยธาตุอนุคตา เตโชธาตุ อธิกา อุปฺปชฺชติ, มนฺทา อิตราฯ อติหรณวีติหรณาปหรเณสุ ปน เตโชธาตุอนุคตา วาโยธาตุ อธิกา อุปฺปชฺชติ, มนฺทา อิตราฯ โอโรหเณ ปน ปถวีธาตุอนุคตา อาโปธาตุ อธิกา อุปฺปชฺชติ, มนฺทา อิตราฯ สนฺนิเกฺขปนสมฺปีฬเนสุ อาโปธาตุอนุคตา ปถวีธาตุ อธิกา อุปฺปชฺชติ, มนฺทา อิตราฯ อิเจฺจตา ธาตุโย เตน เตน อตฺตโน อุปฺปาทกจิเตฺตน สทฺธึ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ ฯ ตตฺถ โก เอโก อภิกฺกมติ, กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมน''นฺติ เอวํ เอเกกปาทุทฺธารณาทิปฺปกาเรสุ เอเกกสฺมึ ปกาเร อุปฺปนฺนธาตุโย, ตทวินิพฺภุตฺตา จ เสสา รูปธมฺมา, ตํสมุฏฺฐาปกํ จิตฺตํ, ตํสมฺปยุตฺตา จ เสสา อรูปธมฺมาติ เอเต รูปารูปธมฺมาฯ ตโต ปรํ อติหรณวีติหรณาทีสุ อญฺญํ ปการํ น สมฺปาปุณนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติฯ ตสฺมา อนิจฺจาฯ ยญฺจ อนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํฯ ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตาติ เอวํ สพฺพาการปริปูรํ กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติฯ อตฺถกามา หิ กุลปุตฺตา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ สตมฺปิ เอกโต วสนฺตา กติกวตฺตํ กตฺวา วิหรนฺติ – ''อาวุโส, ตุเมฺห น อิณฏฺฐา, น ภยฏฺฐา, น ชีวิกาปกตา ปพฺพชิตา; ทุกฺขา มุจฺจิตุกามา ปเนตฺถ ปพฺพชิตาฯ ตสฺมา คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ คมเนเยว นิคฺคณฺหถ, ฐาเน นิสชฺชาย, สยเน อุปฺปนฺนกิเลสํ คมเนเยว นิคฺคณฺหถา''ติฯ เต เอวํ กติกวตฺตํ กตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา อฑฺฒอุสภอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตนฺตเรสุ ปาสาณา โหนฺติ, ตาย สญฺญาย กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาว คจฺฉนฺติฯ สเจ กสฺสจิ คมเน กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตเตฺถว นํ นิคฺคณฺหาติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต ติฏฺฐติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ ติฏฺฐติฯ โส – ''อยํ ภิกฺขุ ตุยฺหํ อุปฺปนฺนวิตกฺกํ ชานาติ, อนนุจฺฉวิกํ เต เอต''นฺติ อตฺตานํ ปฏิโจเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตเตฺถว อริยภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ นิสีทตีติ โสเยว นโยฯ อริยภูมิ โอกฺกมิตุํ อสโกฺกโนฺตปิ ตํ กิเลสํ วิกฺขเมฺภตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติฯ น กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรติฯ อุทฺธรติ เจ, ปฏินิวตฺติตฺวา ปุริมปฺปเทสํเยว เอติ สีหฬทีเป **อาลินฺทกวาสี มหาผุสฺสเทวเตฺถโร** วิย ฯ

โส กิร เอกูนวีสติ วสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต เอว วิหาสิฯ มนุสฺสาปิ สุทํ อนฺตรามเคฺค กสนฺตา จ วปนฺตา จ มทฺทนฺตา จ กมฺมานิ กโรนฺตา เถรํ ตถา คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา – ''อยํ เถโร ปุนปฺปุนํ นิวตฺติตฺวา คจฺฉติ, กึ นุ โข มคฺคมูโฬฺห, อุทาหุ กิญฺจิ ปมุโฏฺฐ''ติ สมุลฺลปนฺติฯ โส ตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน สมณธมฺมํ กโรโนฺต วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตปฺปตฺตทิวเส จสฺส จงฺกมนโกฏิยํ อธิวตฺถา เทวตา องฺคุลีหิ ทีปํ อุชฺชาเลตฺวา อฏฺฐาสิฯ จตฺตาโรปิ มหาราชาโน สโกฺก จ เทวานมิโนฺท, พฺรหฺมา จ สหมฺปติ อุปฏฺฐานํ อาคมํสุฯ ตญฺจ โอภาสํ ทิสฺวา วนวาสี มหาติสฺสเตฺถโร ตํ ทุติยทิวเส ปุจฺฉิ ''รตฺติภาเค อายสฺมโต สนฺติเก โอภาโส อโหสิ, กึ โส โอภาโส''ติ? เถโร วิเกฺขปํ กโรโนฺต ''โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ, มณิโอภาโสปี''ติ เอวมาทึ อาหฯ โส ''ปฏิจฺฉาเทถ ตุเมฺห''ติ นิพโทฺธ ''อามา''ติ ปฏิชานิตฺวา อาโรเจสิฯ

กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย จฯ โสปิ กิร คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต ''ปฐมํ ตาว ภควโต มหาปธานํ ปูเชมี''ติ สตฺต วสฺสานิ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาสิฯ ปุน โสฬส วสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เอวํ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต วิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน อุทฺธเฏ ปน ปฏินิวตฺตโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา, ''คาวี นุ ปพฺพ

ชิโต นู’’ติ อาสงฺกนียปฺปเทเส ฐตฺวา, สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา, คามทฺวารํ ปตฺวา, กจฺฉกนฺตรโต อุทกํ คเหตฺวา, คณฺฑูสํ กตฺวา คามํ ปวิสติ ‘‘ภิกฺขํ ทาตุํ วา วนฺทิตุํ วา อุปคเต มนุสฺเส ‘ทีฆายุกา โหถา’ติ วจนมตฺเตนปิ มา เม กมฺมฏฺฐานวิกฺเขโป อโหสี’’ติ สเจ ปน ‘‘อชฺช, ภนฺเต, กึ สตฺตมี, อุทาหุ อฏฺฐมี’’ติ ทิวสํ ปุจฺฉนฺติ, อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจติฯ สเจ ทิวสปุจฺฉกา น โหนฺติ, นิกฺขมนเวลายํ คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวาว ยาติฯ

สีหฬทีเปเยว **กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา ปญฺญาสภิกฺขู** วิย จฯ เต กิร วสฺสูปนายิกอุโปสถทิวเส กติกวตฺตํ อกํสุ – ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อญฺญมญฺญํ นาลปิสฺสามา’’ติฯ คามญฺจ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา คามทฺวาเร อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา ปวิสึสุ, ทิวเส ปุจฺฉิเต อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจสุํ, อปุจฺฉิเต คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวา วิหารํ อาคมํสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา นิฏฺฐุภนฏฺฐานํ ทิสฺวา ชานึสุ ‘‘อชฺช เอโก อาคโต, อชฺช เทฺว’’ติฯ เอวญฺจ จินฺเตสุํ ‘‘กึ นุ โข เอเต อเมฺหเหว สทฺธึ น สลฺลปนฺติ, อุทาหุ อญฺญมญฺญมฺปิ? ยทิ อญฺญมญฺญมฺปิ น สลฺลปนฺติ, อทฺธา วิวาทชาตา ภวิสฺสนฺติ, หนฺท เนสํ อญฺญมญฺญํ ขมาเปสฺสามา’’ติ สเพฺพ วิหารํ อคมํสุฯ ตตฺถ ปญฺญาสภิกฺขูสุ วสฺสํ อุปคเตสุ เทฺว ภิกฺขู เอโกกาเส นาทฺทสํสุฯ ตโต โย เตสุ จกฺขุมา ปุริโส, โส เอวมาห – ‘‘น, โภ, กลหการกานํ วสโนกาโส อีทิโส โหติ, สุสมฺมฏฺฐํ เจติยงฺคณํ โพธิยงฺคณํ, สุนิกฺขิตฺตา สมฺมชฺชนิโย, สูปฏฺฐปิตํ ปานียปริโภชนีย’’นฺติฯ เต ตโตว นิวตฺตาฯ เต ภิกฺขู อโนฺตเตมาเสเยว วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุํฯ

เอวํ กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตภิกฺขู วิย จ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต คามสมีปํ ปตฺวา, อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา, วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา, ยตฺถ สุราโสณฺฑธุตฺตาทโย กลหการกา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทโย วา นตฺถิ, ตํ วีถึ ปฏิปชฺชติฯ ตตฺถ จ ปิณฺฑาย จรมาโน น ตุริตตุริโต วิย ชเวน คจฺฉติ, ชวนปิณฺฑปาติกธุตงฺคํ นาม นตฺถิฯ วิสมภูมิภาคปฺปตฺตํ ปน อุทกภริตสกฏมิว นิจฺจโลว หุตฺวา คจฺฉติฯ อนุฆรํ ปวิโฏฺฐ จ ทาตุกามํ อทาตุกามํ วา สลฺลเกฺขตุํ ตทนุรูปํ กาลํ อาคเมโนฺต ภิกฺขํ คเหตฺวา, ปติรูเป โอกาเส นิสีทิตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรโนฺต อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา, อกฺขพฺภญฺชนวณาเลปนปุตฺตมํสูปมาวเสน ปจฺจเวกฺขโนฺต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติ, เนว ทวาย น มทาย…เป.… ภุตฺตาวี จ อุทกกิจฺจํ กตฺวา, มุหุตฺตํ ภตฺตกิลมถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา, ยถา ปุเร ภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉา ภตฺตํ ปุริมยามํ ปจฺฉิมยามญฺจ กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ **หรติ เจว ปจฺจาหรติ จา**ติฯ เอวเมตํ หรณปจฺจาหรณํ คตปจฺจาคตวตฺตนฺติ วุจฺจติฯ

เอตํ ปูเรโนฺต ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติ, ปฐมวเย เอว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ ปฐมวเย ปาปุณาติ, อถ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติฯ โน เจ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติ, อถ มรณสมเย ปาปุณาติฯ โน เจ มรณสมเย ปาปุณาติ, อถ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติฯ โน เจ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติ, อถ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพาติฯ โน เจ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพาติ, อถ พุทฺธานํ สนฺติเก ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ; เสยฺยถาปิ – เถโร พาหิโย, มหาปโญฺญ วา โหติ; เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุโตฺตฯ

อยํ ปน ปเจฺจกโพธิสโตฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา, อารญฺญิโก หุตฺวา, วีสติ วสฺสสหสฺสานิ เอตํ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา, กาลํ กตฺวา, กามาวจรเทวโลเก อุปฺปชฺชิฯ ตโต จวิตฺวา พาราณสิรโญฺญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ กุสลา อิตฺถิโย ตทเหว คพฺภสณฺฐานํ ชานนฺติ, สา จ ตาสมญฺญตรา , ตสฺมา ตํ คพฺภปติฏฺฐานํ รโญฺญ นิเวเทสิฯ

ธมฺมตา เอสา, ยํ ปุญฺญวเนฺต สเตฺต คเพฺภ อุปฺปเนฺน มาตุคาโม คพฺภปริหารํ ลภติฯ ตสฺมา ราชา ตสฺสา คพฺภปริหารํ อทาสิฯ สา ตโต ปฏฺฐิ นาจฺจุณฺหํ กิญฺจิ อโชฺฌหริตุํ ลภติ, นาติสีตํ, นาติอมฺพิลํ, นาติโลณํ, นาติกฏุกํ, นาติติตฺตกํฯ อจฺจุเณฺห หิ มาตรา อโชฺฌหเฏ คพฺภสฺส โลหกุมฺภิวาโส วิย โหติ, อติสีเต โลกนฺตริกวาโส วิย, อจฺจมฺพิลโลณกฏุกติตฺตเกสุ ภุเตฺตสุ สเตฺถน ผาเลตฺวา อมฺพิลาทีหิ สิตฺตานิ วิย คพฺภเสยฺยกสฺส องฺคานิ ติพฺพเวทนานิ โหนฺติฯ อติจงฺกมนฏฺฐานนิสชฺชาสยนโตปิ นํ นิวาเรนฺติ – ‘‘กุจฺฉิคตสฺส สญฺจลนทุกฺขํ มา อโหสี’’ติฯ มุทุกตฺถรณตฺถตาย ภูมิยํ จงฺกมนาทีนิ มตฺตาย กาตุํ ลภติ, วณฺณคนฺธาทิสมฺปนฺนํ สาทุสปฺปายํ อนฺนปานํ ลภติฯ ปริคฺคเหตฺวาว นํ จงฺกมาเปนฺติ, นิสีทาเปนฺติ, วุฏฺฐาเปนฺติฯ

สา เอวํ ปริหริยมานา คพฺภปริปากกาเล สูติฆรํ ปวิสิตฺวา ปจฺจูสสมเย ปุตฺตํ วิชายิ ปกฺกเตลมทฺทิตมโนสิลาปิณฺฑิสทิสํ ธญฺญปุญฺญลกฺขณูเปตํฯ ตโต นํ ปญฺจมทิวเส อลงฺกตปฺปฏิยตฺตํ รโญฺญ ทเสฺสสุํ, ราชา ตุโฏฺฐ ฉสฏฺฐิยา ธาตีหิ อุปฏฺฐาเปสิฯ โส สพฺพสมฺปตฺตีหิ วฑฺฒมาโน น จิรเสฺสว วิญฺญุตํ ปาปุณิฯ ตํ โสฬสวสฺสุเทฺทสิกเมว สมานํ ราชา รเชฺช อภิสิญฺจิ, วิวิธนาฏกานิ จสฺส อุปฏฺฐาเปสิฯ อภิสิโตฺต ราชปุโตฺต รชฺชํ กาเรสิ นาเมน พฺรหฺมทโตฺต สกลชมฺพุทีเป วีสติยา นครสหเสฺสสุฯ ชมฺพุทีเป หิ ปุเพฺพ จตุราสีติ นครสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตานิ ปริหายนฺตานิ สฏฺฐิ อเหสุํ, ตโต ปริหายนฺตานิ จตฺตาลีสํ, สพฺพปริหายนกาเล ปน วีสติ โหนฺติฯ อยญฺจ พฺรหฺมทโตฺต สพฺพปริหายนกาเล อุปฺปชฺชิฯ เตนสฺส วีสติ นครสหสฺสานิ อเหสุํ, วีสติ ปาสาทสหสฺสานิ, วีสติ หตฺถิสหสฺสานิ, วีสติ อสฺสสหสฺสานิ, วีสติ รถสหสฺสานิ , วีสติ ปตฺติสหสฺสานิ, วีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ – โอโรธา จ นาฏกิตฺถิโย จ, วีสติ อมจฺจสหสฺสานิฯ โส มหารชฺชํ การยมาโน เอว กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ปญฺจ อภิญฺญาโย, อฏฺฐ สมาปตฺติโย จ นิพฺพเตฺตสิฯ ยสฺมา ปน อภิสิตฺตรญฺญา นาม อวสฺสํ อฏฺฏกรเณ นิสีทิตพฺพํ, ตสฺมา เอกทิวสํ ปเคว ปาตราสํ ภุญฺชิตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐาเน นิสีทิฯ ตตฺถ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํ อกํสุฯ โส ‘‘อยํ สโทฺท สมาปตฺติยา อุปกฺกิเลโส’’ติ ปาสาทตลํ อภิรุหิตฺวา ‘‘สมาปตฺตึ อเปฺปมี’’ติ นิสิโนฺน นาสกฺขิ อเปฺปตุํ, รชฺชวิเกฺขเปน สมาปตฺติ ปริหีนาฯ ตโต จิเนฺตสิ ‘‘กึ รชฺชํ วรํ, อุทาหุ สมณธโมฺม’’ติฯ ตโต ‘‘รชฺชสุขํ ปริตฺตํ อเนกาทีนวํ, สมณธมฺมสุขํ ปน วิปุลมเนกานิสํสํ อุตฺตมปุริสเสวิตญฺจา’’ติ ญตฺวา อญฺญตรํ อมจฺจํ อาณาเปสิ – ‘‘อิมํ รชฺชํ ธเมฺมน สเมน อนุสาส, มา โข อธมฺมการํ อกาสี’’ติ สพฺพํ นิยฺยาเตตฺวา ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สมาปตฺติสุเขน วิหรติ, น โกจิ อุปสงฺกมิตุํ ลภติ อญฺญตฺร มุขโธวนทนฺตกฏฺฐทายกภตฺตนีหารกาทีหิฯ

ตโต อทฺธมาสมเตฺต วีติกฺกเนฺต มเหสี ปุจฺฉิ ‘‘ราชา อุยฺยานคมนพลทสฺสนนาฏกาทีสุ กตฺถจิ น ทิสฺสติ, กุหึ คโต’’ติ? ตสฺสา ตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ สา อมจฺจสฺส ปาเหสิ ‘‘รเชฺช ปฏิจฺฉิเต อหมฺปิ ปฏิจฺฉิตา โหมิ, เอตุ มยา สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปตู’’ติฯ โส อุโภ กเณฺณ ถเกตฺวา ‘‘อสวนียเมต’’นฺติ ปฏิกฺขิปิฯ สา ปุนปิ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ เปเสตฺวา อนิจฺฉมานํ ตชฺชาเปสิ – ‘‘ยทิ น กโรสิ, ฐานาปิ เต จาเวมิ, ชีวิตาปิ โวโรเปมี’’ติฯ โส ภีโต ‘‘มาตุคาโม นาม ทฬฺหนิจฺฉโย, กทาจิ เอวมฺปิ การาเปยฺยา’’ติ เอกทิวสํ รโห คนฺตฺวา ตาย สทฺธึ สิริสยเน สํวาสํ กเปฺปสิฯ สา ปุญฺญวตี สุขสมฺผสฺสาฯ โส ตสฺสา สมฺผสฺสราเคน รโตฺต ตตฺถ อภิกฺขณํ สงฺกิตสงฺกิโตว อคมาสิฯ อนุกฺกเมน อตฺตโน ฆรสามิโก วิย นิพฺพิสงฺโก ปวิสิตุมารทฺธฯ

ตโต ราชมนุสฺสา ตํ ปวตฺตึ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา น สทฺทหติฯ ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ อาโรเจสุํฯ ตโต นิลีโน สยเมว ทิสฺวา สพฺพามเจฺจ สนฺนิปาตาเปตฺวา อาโรเจสิฯ เต – ‘‘อยํ ราชาปราธิโก หตฺถเจฺฉทํ อรหติ, ปาทเจฺฉทํ อรหตี’’ติ ยาว สูเล อุตฺตาสนํ, ตาว สพฺพกมฺมการณานิ นิทฺทิสึสุฯ ราชา – ‘‘เอตสฺส วธพนฺธนตาฬเน มยฺหํ วิหึสา อุปฺปเชฺชยฺย, ชีวิตา โวโร

ปเน ปาณาติปาโต ภเวยฺย, ธนหรเณ อทินฺนาทานํ, อลํ เอวรูเปหิ กเตหิ, อิมํ มม รชฺชา นิกฺกฑฺฒถา''ติ อาหฯ อมจฺจา ตํ นิพฺพิสยํ อกํสุฯ โส อตฺตโน ธนสารญฺจ ปุตฺตทารญฺจ คเหตฺวา ปรวิสยํ อคมาสิฯ ตตฺถ ราชา สุตฺวา ''กึ อาคโตสี''ติ ปุจฺฉิฯ ''เทว, อิจฺฉามิ ตํ อุปฏฺฐาตุ''นฺติฯ โส ตํ สมฺปฏิจฺฉิฯ อมจฺโจ กติปาหจฺจเยน ลทฺธวิสฺสาโส ตํ ราชานํ เอตทโวจ – ''มหาราช, อมกฺขิกมธุํ ปสฺสามิ, ตํ ขาทโนฺต นตฺถี''ติฯ ราชา ''กึ เอตํ อุปฺปเณฺฑตุกาโม ภณฺตี''ติ น สุณาติฯ โส อนฺตรํ ลภิตฺวา ปุนปิ สุฏฺฐุตรํ วเณฺณตฺวา อาโรเจสิฯ ราชา ''กึ เอต''นฺติ ปุจฺฉิฯ ''พาราณสิรชฺชํ, เทวา''ติฯ ราชา ''มํ เนตฺวา มาเรตุกาโมสี''ติ อาหฯ โส ''มา, เทว, เอวํ อวจ, ยทิ น สทฺทหสิ, มนุสฺเส เปเสหี''ติฯ โส มนุสฺเส เปเสสิฯ เต คนฺตฺวา โคปุรํ ขณิตฺวา รโญฺญ สยนฆเร อุฏฺฐหึสุฯ

ราชา ทิสฺวา ''กิสฺส อาคตาตฺถา''ติ ปุจฺฉิฯ ''โจรา มยํ, มหาราชา''ติฯ ราชา เตสํ ธนํ ทาเปตฺวา ''มา ปุน เอวมกตฺถา''ติ โอวทิตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ เต อาคนฺตฺวา ตสฺส รโญฺญ อาโรเจสุํฯ โส ปุนปิ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ตเถว วีมํสิตฺวา ''สีลวา ราชา''ติ จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา สีมนฺตเร เอกํ นครํ อุปคมฺม ตตฺถ อมจฺจสฺส ปาเหสิ ''นครํ วา เม เทหิ ยุทฺธํ วา''ติฯ โส พฺรหฺมทตฺตสฺส ตมตฺถํ อาโรจาเปสิ ''อาณาเปตุ เทโว กึ ยุชฺฌามิ, อุทาหุ นครํ เทมี''ติฯ ราชา ''น ยุชฺฌิตพฺพํ, นครํ ทตฺวา อิธาคจฺฉา''ติ เปเสสิฯ โส ตถา อกาสิฯ ปฏิราชาปิ ตํ นครํ คเหตฺวา อวเสสนคเรสุปิ ตเถว ทูตํ ปาเหสิฯ เตปิ อมจฺจา ตเถว พฺรหฺมทตฺตสฺส อาโรเจตฺวา เตน ''น ยุชฺฌิตพฺพํ, อิธาคนฺตพฺพ''นฺติ วุตฺตา พาราณสึ อาคมํสุฯ

ตโต อมจฺจา พฺรหฺมทตฺตํ อาหํสุ – ''มหาราช, เตน สห ยุชฺฌามา''ติฯ ราชา – ''มม ปาณาติปาโต ภวิสฺสตี''ติ วาเรสิฯ อมจฺจา – ''มยํ, มหาราช, ตํ ชีวคฺคาหํ คเหตฺวา อิเธว อาเนสฺสามา''ติ นานาอุปาเยหิ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา ''เอหิ มหาราชา''ติ คนฺตุํ อารทฺธาฯ ราชา ''สเจ สตฺตมารณปฺปหรณวิลุมฺปนกมฺมํ น กโรถ, คจฺฉามี''ติ ภณติฯ อมจฺจา ''น, เทว, กโรม, ภยํ ทเสฺสตฺวา ปลาเปมา''ติ จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา ฆเฏสุ ทีเป ปกฺขิปิตฺวา รตฺตึ คจฺฉึสุฯ ปฏิราชา ตํ ทิวสํ พาราณสิสมีเป นครํ คเหตฺวา อิทานิ กินฺติ รตฺตึ สนฺนาหํ โมจาเปตฺวา ปมโตฺต นิทฺทํ โอกฺกมิ สทฺธึ พลกาเยนฯ ตโต อมจฺจา พาราณสิราชานํ คเหตฺวา ปฏิรโญฺญ ขนฺธาวารํ คนฺตฺวา สพฺพฆเฏหิ ทีเป นิหราเปตฺวา เอกปโชฺชตาย เสนาย สทฺทํ อกํสุฯ ปฏิรโญฺญ อมโจฺจ มหาพลํ ทิสฺวา ภีโต อตฺตโน ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ''อุเฏฺฐหิ อมกฺขิกมธุํ ขาทาหี''ติ มหาสทฺทํ อกาสิฯ ตถา ทุติโยปิ, ตติโยปิฯ ปฏิราชา เตน สเทฺทน ปฏิพุชฺฌิตฺวา ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชิฯ อุกฺกุฏฺฐิสตานิ ปวตฺตึสุฯ โส ''ปรวจนํ สทฺทหิตฺวา อมิตฺตหตฺถํ ปโตฺตมฺหี''ติ สพฺพรตฺตึ ตํ ตํ วิปฺปลปิตฺวา ทุติยทิวเส ''ธมฺมิโก ราชา, อุปโรธํ น กเรยฺย, คนฺตฺวา ขมาเปมี''ติ จิเนฺตตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ชณฺณุเกหิ ปติฏฺฐหิตฺวา ''ขม, มหาราช, มยฺหํ อปราธ''นฺติ อาหฯ ราชา ตํ โอวทิตฺวา ''อุเฏฺฐหิ, ขมามิ เต''ติ อาหฯ โส รญฺญา เอวํ วุตฺตมเตฺตเยว ปรมสฺสาสปฺปโตฺต อโหสิ, พาราณสิรโญฺญ สมีเปเยว ชนปเท รชฺชํ ลภิฯ เต อญฺญมญฺญํ สหายกา อเหสุํฯ

อถ พฺรหฺมทโตฺต เทฺวปิ เสนา สโมฺมทมานา เอกโต ฐิตา ทิสฺวา ''มเมกสฺส จิตฺตานุรกฺขณาย อสฺมึ ชนกาเย ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตพินฺทุ น อุปฺปนฺนํฯ อโห สาธุ, อโห สุฏฺฐุ, สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ, อเวรา โหนฺตุ, อพฺยาปชฺฌา โหนฺตู''ติ เมตฺตาฌานํ อุปฺปาเทตฺวา, ตเทว ปาทกํ กตฺวา, สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา, ปเจฺจกโพธิญาณํ สจฺฉิกตฺวา, สยมฺภุตํ ปาปุณิฯ ตํ มคฺคสุเขน ผลสุเขน สุขิตํ หตฺถิกฺขเนฺธ นิสินฺนํ อมจฺจา ปณิปาตํ กตฺวา อาหํสุ – ''ยานกาโล, มหาราช, วิชิตพลกายสฺส สกฺกาโร กาตโพฺพ, ปราชิตพลกายสฺส ภตฺตปริพฺพ

โย ทาตโพฺพ’’ติฯ โส อาห – ‘‘นาหํ, ภเณ, ราชา, ปเจฺจกพุโทฺธ นามาห’’นฺติฯ กึ เทโว ภณติ, น เอทิสา ปเจฺจกพุทฺธา โหนฺตีติ? กีทิสา, ภเณ, ปเจฺจกพุทฺธาติ? ปเจฺจกพุทฺธา นาม ทฺวงฺคุลเกสมสฺสุ อฎฺฐปริกฺขารยุตฺตา ภวนฺตีติฯ โส ทกฺขิณหเตฺถน สีสํ ปรามสิ, ตาวเทว คิหิลิงฺคํ อนฺตรธายิ, ปพฺพชิตเวโส ปาตุรโหสิ, ทฺวงฺคุลเกสมสฺสุ อฎฺฐปริกฺขารสมนฺนาคโต วสฺสสติกเตฺถรสทิโส อโหสิฯ โส จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา หตฺถิกฺขนฺธโต เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปทุมปุเปฺผ นิสีทิฯ อมจฺจา วนฺทิตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต, กมฺมฎฺฐานํ, กถํ อธิคโตสี’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ โส ยโต อสฺส เมตฺตาฌานกมฺมฎฺฐานํ อโหสิ , ตญฺจ วิปสฺสนํ วิปสฺสิตฺวา อธิคโต, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อุทานคาถญฺจ พฺยากรณคาถญฺจ อิมเญฺญว คาถํ อภาสิ **‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑ’’**นฺติฯ

ตตฺถ **สเพฺพสู**ติ อนวเสเสสุฯ **ภูเตสู**ติ สเตฺตสุฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารํ ปน รตนสุตฺตวณฺณนายํ วกฺขามฯ **นิธายา**ติ นิกฺขิปิตฺวาฯ **ทณฺฑ**นฺติ กายวจีมโนทณฺฑํ, กายทุจฺจริตาทีนเมตํ อธิวจนํฯ กายทุจฺจริตญฺหิ ทณฺฑยตีติ ทโณฺฑ, พาเธติ อนยพฺยสนํ ปาเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตํ จฯ ปหรณทโณฺฑ เอว วา ทโณฺฑ, ตํ นิธายาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **อวิเหฐย**นฺติ อวิเหฐยโนฺตฯ **อญฺญตรมฺปี**ติ ยํกิญฺจิ เอกมฺปิฯ **เตส**นฺติ เตสํ สพฺพภูตานํฯ **น ปุตฺตมิเจฺฉยฺยา**ติ อตฺรโช, เขตฺรโช, ทิโนฺนโก, อเนฺตวาสิโกติ อิเมสุ จตูสุ ปุเตฺตสุ ยํ กิญฺจิ ปุตฺตํ น อิเจฺฉยฺยฯ **กุโต สหาย**นฺติ สหายํ ปน อิเจฺฉยฺยาติ กุโต เอว เอตํฯ

เอโกติ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน เอโก, อทุติยเฎฺฐน เอโก, ตณฺหาปหาเนน เอโก, เอกนฺตวิคตกิเลโสติ เอโก, เอโก ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ เอโกฯ สมณสหสฺสสฺสาปิ หิ มเชฺฌ วตฺตมาโน คิหิสโญฺญชนสฺส ฉินฺนตฺตา เอโก – เอวํ **ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน** เอโกฯ เอโก ติฎฺฐติ, เอโก คจฺฉติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก อิริยติ วตฺตตีติ – เอวํ **อทุติยเฎฺฐน** เอโกฯ

‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธานสํสรํ;
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตติฯ

‘‘เอวมาทีนวํ ญตฺวา, ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ;
วีตตโณฺห อนาทาโน, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติฯ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗) –

เอวํ **ตณฺหาปหานเฎฺฐน** เอโกฯ สพฺพกิเลสาสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายติํ อนุปฺปาทธมฺมาติ – เอวํ **เอกนฺตวิคตกิเลโส**ติ เอโกฯ อนาจริยโก หุตฺวา สยมฺภู สามเญฺญว ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ – เอวํ **เอโก ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ**ติ เอโกฯ

จเรติ ยา อิมา อฎฺฐ จริยาโย; เสยฺยถิทํ – ปณิธิสมฺปนฺนานํ จตูสุ อิริยาปเถสุ อิริยาปถจริยา , อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ อชฺฌตฺติกายตเนสุ อายตนจริยา, อปฺปมาทวิหารีนํ จตูสุ สติปฎฺฐาเนสุ สติจริยา, อธิจิตฺตมนุยุตฺตานํ จตูสุ ฌาเนสุ สมาธิจริยา, พุทฺธิสมฺปนฺนานํ จตูสุ อริยสเจฺจสุ ญาณจริยา, สมฺมา ปฎิปนฺนานํ จตูสุ อริยมเคฺคสุ มคฺคจริยา, อธิคตปฺผลานํ จตูสุ สามญฺญผเลสุ ปตฺติจริยา, ติณฺณํ พุทฺธานํ สพฺพสเตฺตสุ โลกตฺถจริยา, ตตฺถ ปเทสโต ปเจฺจกพุทฺธสาวกานนฺติฯ ยถาห – ‘‘จริยาติ อฎฺฐ จริยาโย อิริยาปถจริยา’’ติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๙๗; ๓.๒๘) วิตฺถาโรฯ ตาหิ จริยาหิ สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ อถ วา ยา อิมา ‘‘อธิมุจฺจโนฺต

สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหโนฺต วีริเยน จรติ, อุปฏฺฐหโนฺต สติยา จรติ, อวิกฺขิโตฺต สมาธินา จรติ, ปชานโนฺต ปญฺญาย จรติ, วิชานโนฺต วิญฺญาเณน จรติ, เอวํ ปฏิปนฺนสฺส กุสลา ธมฺมา อายตนฺตีติ อายตนจริยาย จรติ, เอวํ ปฏิปโนฺน วิเสสมธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย จรตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๙๗; ๓.๒๙) เอวํ อปราปิ อฏฺฐ จริยา วุตฺตาฯ ตาหิปิ สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ขคฺควิสาณกโปฺป**ติ เอตฺถ ขคฺควิสาณํ นาม ขคฺคมิคสิงฺคํฯ กปฺปสทฺทสฺส อตฺถํ วิตฺถารโต มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ ปกาสยิสฺสามฯ อิธ ปนายํ ''สตฺถุกเปฺปน วต, โภ, กิร สาวเกน สทฺธึ มนฺตยมานา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) เอวมาทีสุ วิย ปฏิภาโค เวทิตโพฺพฯ ขคฺควิสาณกโปฺปติ ขคฺควิสาณสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโต อตฺถวณฺณนาฯ

อธิปฺปายานุสนฺธิโต ปน เอวํ เวทิตพฺพา – ยฺวายํ วุตฺตปฺปกาโร ทโณฺฑ ภูเตสุ ปวตฺติยมาโน อหิโต โหติ, ตํ เตสุ อปฺปวตฺตเนน ตปฺปฏิปกฺขภูตาย เมตฺตาย ปรหิตูปสํหาเรน จ สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ, นิหิตทณฺฑตฺตา เอว จฯ ยถา อนิหิตทณฺฑา สตฺตา ภูตานิ ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา วิเหฐยนฺติ, ตถา อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตสํฯ อิมํ เมตฺตากมฺมฏฺฐานมาคมฺม ยเทว ตตฺถ เวทนาคตํ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณคตํ ตญฺจ ตทนุสาเรเนว ตทญฺญญฺจ สงฺขารคตํ วิปสฺสิตฺวา อิมํ ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติ อยํ ตาว อธิปฺปาโยฯ

อยํ ปน อนุสนฺธิ – เอวํ วุเตฺต เต อมจฺจา อาหํสุ – ''อิทานิ, ภเนฺต, กุหึ คจฺฉถา''ติ? ตโต เตน ''ปุพฺพปเจฺจกสมฺพุทฺธา กตฺถ วสนฺตี''ติ อาวเชฺชตฺวา ญตฺวา ''คนฺธมาทนปพฺพเต''ติ วุเตฺต ปุนาหํสุ – ''อเมฺห ทานิ, ภเนฺต, ปชหถ, น อิจฺฉถา''ติฯ อถ ปเจฺจกพุโทฺธ อาห – ''น ปุตฺตมิเจฺฉยฺยา''ติ สพฺพํฯ ตตฺราธิปฺปาโย – อหํ อิทานิ อตฺรชาทีสุ ยํ กิญฺจิ ปุตฺตมฺปิ น อิเจฺฉยฺยํ, กุโต ปน ตุมฺหาทิสํ สหายํ? ตสฺมา ตุเมฺหสุปิ โย มยา สทฺธึ คนฺตุํ มาทิโส วา โหตุํ อิจฺฉติ, โส เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ อถ วา เตหิ ''อเมฺห ทานิ, ภเนฺต, ปชหถ น อิจฺฉถา''ติ วุเตฺต โส ปเจฺจกพุโทฺธ ''น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหาย''นฺติ วตฺวา อตฺตโน ยถาวุเตฺตนเตฺถน เอกจริยาย คุณํ ทิสฺวา ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ – ''เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ เอวํ วตฺวา เปกฺขมานเสฺสว มหาชนสฺส อากาเส อุปฺปติตฺวา คนฺธมาทนํ อคมาสิฯ

คนฺธมาทโน นาม หิมวติ จูฬกาฬปพฺพตํ, มหากาฬปพฺพตํ, นาคปลิเวฐนํ, จนฺทคพฺภํ, สูริยคพฺภํ, สุวณฺณปสฺสํ, หิมวนฺตปพฺพตนฺติ สตฺต ปพฺพเต อติกฺกมฺม โหติฯ ตตฺถ นนฺทมูลกํ นาม ปพฺภารํ ปเจฺจกพุทฺธานํ วสโนกาโสฯ ติโสฺส จ คุหาโย – สุวณฺณคุหา, มณิคุหา, รชตคุหาติฯ ตตฺถ มณิคุหาทฺวาเร มญฺชูสโก นาม รุกฺโข โยชนํ อุเพฺพเธน, โยชนํ วิตฺถาเรนฯ โส ยตฺตกานิ อุทเก วา ถเล วา ปุปฺผานิ, สพฺพานิ ตานิ ปุปฺผยติ วิเสเสน ปเจฺจกพุทฺธาคมนทิวเสฯ ตสฺสูปริโต สพฺพรตนมาโฬ โหติฯ ตตฺถ สมฺมชฺชนกวาโต กจวรํ ฉเฑฺฑติ, สมกรณวาโต สพฺพรตนมยํ วาลิกํ สมํ กโรติ, สิญฺจนกวาโต อโนตตฺตทหโต อาเนตฺวา อุทกํ สิญฺจติ, สุคนฺธกรณวาโต หิมวนฺตโต สเพฺพสํ คนฺธรุกฺขานํ คเนฺธ อาเนติ, โอจินกวาโต ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ปาเตติ, สนฺถรกวาโต สพฺพตฺถ สนฺถรติฯ สทา ปญฺญตฺตาเนว เจตฺถ อาสนานิ โหนฺติ, เยสุ ปเจฺจกพุทฺธุปฺปาททิวเส อุโปสถทิวเส จ สพฺพปเจฺจกพุทฺธา สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฺติฯ อยํ ตตฺถ ปกติฯ อภิสมฺพุทฺธ-ปเจฺจกพุโทฺธ ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทติฯ ตโต สเจ ตสฺมึ กาเล อเญฺญปิ ปเจฺจกพุทฺธา สํวิชฺชนฺติ, เตปิ ตงฺขณํ สนฺนิปติตฺวา ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทนฺติฯ นิสีทิตฺวา จ กิญฺจิเทว สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐหนฺติ, ตโต สงฺฆเตฺถโร อธุนาคตปเจฺจกพุทฺธํ สเพฺพสํ อนุโมทนตฺถาย ''กถมธิคต''นฺติ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉติฯ ตทาปิ โส ตเมว อตฺตโน อุทานพฺยากรณคาถํ ภาสติฯ ปุน ภควาปิ อายสฺมตา อานเนฺทน ปุโฏฺฐ ตเมว คาถํ ภาสติ, อาน

โนฺท จ สงฺคีติยนฺติ เอวเมเกกา คาถา ปเจฺจกสโมฺพธิอภิสมฺพุทฺธฏฺฐาเน, มณฺชูสกมาเฬ , อานเนฺทน ปุจฺฉิตกาเล, สงฺคีติยนฺติ จตุกฺขตฺตุํ ภาสิตา โหตีติฯ

ปฐมคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๖. **สํสคฺคชาตสฺสา**ติ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปเจฺจกโพธิสโตฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน วีสติ วสฺสสหสฺสานิ ปุริมนเยเนว สมณธมฺมํ กโรโนฺต กสิณปริกมฺมํ กตฺวา, ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา, นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา, ลกฺขณสมฺมสนํ กตฺวา, อริยมคฺคํ อนธิคมฺม พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ โส ตโต จุโต พาราณสิรโญฺญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ปุริมนเยเนว วฑฺฒมาโน ยโต ปภุติ ‘‘อยํ อิตฺถี อยํ ปุริโส’’ติ วิเสสํ อญฺญาสิ, ตตุปาทาย อิตฺถีนํ หเตฺถ น รมติ, อุจฺฉาทนนฺหาปนมณฺฑนาทิมตฺตมฺปิ น สหติฯ ตํ ปุริสา เอว โปเสนฺติ, ถญฺญปายนกาเล ธาติโย กญฺจุกํ ปฎิมุญฺจิตฺวา ปุริสเวเสน ถญฺญํ ปาเยนฺติฯ โส อิตฺถีนํ คนฺธํ ฆายิตฺวา สทฺทํ วา สุตฺวา โรทติ, วิญฺญุตํ ปโตฺตปิ อิตฺถิโย ปสฺสิตุํ น อิจฺฉติ, เตน ตํ **อนิตฺถิคโนฺธ**เตฺวว สญฺชานิํสุฯ

ตสฺมิํ โสฬสวสฺสุเทฺทสิเก ชาเต ราชา ‘‘กุลวํสํ สณฺฐเปสฺสามี’’ติ นานากุเลหิ ตสฺส อนุรูปา กญฺญาโย อาเนตฺวา อญฺญตรํ อมจฺจํ อาณาเปสิ ‘‘กุมารํ รมาเปหี’’ติฯ อมโจฺจ อุปาเยน ตํ รมาเปตุกาโม ตสฺส อวิทูเร สาณิปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา นาฏกานิ ปโยชาเปสิฯ กุมาโร คีตวาทิตสทฺทํ สุตฺวา – ‘‘กเสฺสโส สโทฺท’’ติ อาหฯ อมโจฺจ ‘‘ตเวโส, เทว, นาฏกิตฺถีนํ สโทฺท, ปุญฺญวนฺตานํ อีทิสานิ นาฏกานิ โหนฺติ, อภิรม, เทว, มหาปุโญฺญสิ ตฺว’’นฺติ อาหฯ กุมาโร อมจฺจํ ทเณฺฑน ตาฬาเปตฺวา นิกฺกฑฺฒาเปสิฯ โส รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา กุมารสฺส มาตรา สห คนฺตฺวา, กุมารํ ขมาเปตฺวา, ปุน อมจฺจํ อเปฺปสิฯ กุมาโร เตหิ อตินิปฺปีฬิยมาโน เสฏฺฐสุวณฺณํ ทตฺวา สุวณฺณกาเร อาณาเปสิ – ‘‘สุนฺทรํ อิตฺถิรูปํ กโรถา’’ติฯ เต วิสฺสกมฺมุนา นิมฺมิตสทิสํ สพฺพาลงฺการวิภูสิตํ อิตฺถิรูปํ กตฺวา ทเสฺสสุํฯ กุมาโร ทิสฺวา วิมฺหเยน สีสํ จาเลตฺวา มาตาปิตูนํ เปเสสิ ‘‘ยทิ อีทิสิํ อิตฺถิํ ลภิสฺสามิ, คณฺหิสฺสามี’’ติฯ มาตาปิตโร ‘‘อมฺหากํ ปุโตฺต มหาปุโญฺญ, อวสฺสํ เตน สห กตปุญฺญา กาจิ ทาริกา โลเก อุปฺปนฺนา ภวิสฺสตี’’ติ ตํ สุวณฺณรูปํ รถํ อาโรเปตฺวา อมจฺจานํ อเปฺปสุํ ‘‘คจฺฉถ, อีทิสิํ ทาริกํ คเวสถา’’ติฯ เต คเหตฺวา โสฬสมหาชนปเท วิจรนฺตา ตํ ตํ คามํ คนฺตฺวา อุทกติตฺถาทีสุ ยตฺถ ยตฺถ ชนสมูหํ ปสฺสนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ เทวตํ วิย สุวณฺณรูปํ ฐเปตฺวา นานาปุปฺผวตฺถาลงฺกาเรหิ ปูชํ กตฺวา, วิตานํ พนฺธิตฺวา, เอกมนฺตํ ติฎฺฐนฺติ – ‘‘ยทิ เกนจิ เอวรูปา ทิฎฺฐปุพฺพา ภวิสฺสติ, โส กถํ สมุฎฺฐาเปสฺสตี’’ติ? เอเตนุปาเยน อญฺญตฺร มทฺทรฎฺฐา สเพฺพ ชนปเท อาหิณฺฑิตฺวา ตํ ‘‘ขุทฺทกรฎฺฐ’’นฺติ อวมญฺญมานา ตตฺถ ปฐมํ อคนฺตฺวา นิวตฺติํสุฯ

ตโต เนสํ อโหสิ ‘‘มทฺทรฎฺฐมฺปิ ตาว คจฺฉาม, มา โน พาราณสิํ ปวิเฎฺฐปิ ราชา ปุน ปาเหสี’’ติ มทฺทรเฎฺฐ สาคลนครํ อคมํสุฯ สาคลนคเร จ มทฺทโว นาม ราชาฯ ตสฺส ธีตา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา อภิรูปา โหติฯ ตสฺสา วณฺณทาสิโย นฺหาโนทกตฺถาย ติตฺถํ คตาฯ ตตฺถ อมเจฺจหิ ฐปิตํ ตํ สุวณฺณรูปํ ทูรโตว ทิสฺวา ‘‘อเมฺห อุทกตฺถาย เปเสตฺวา ราชปุตฺตี สยเมว อาคตา’’ติ ภณนฺติโย สมีปํ คนฺตฺวา ‘‘นายํ สามินี, อมฺหากํ สามินี อิโต อภิรูปตรา’’ติ อาหํสุฯ อมจฺจา ตํ สุตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา อนุรูเปน นเยน ทาริกํ ยาจิํสุ, โสปิ อทาสิฯ ตโต พาราณสิรโญฺญ ปาเหสุํ ‘‘ลทฺธา ทาริกา, สามํ อาคจฺฉิสฺสติ, อุทาหุ อเมฺหว อาเนมา’’ติ? โส จ ‘‘มยิ อาคจฺฉเนฺต ชนปทปีฬา ภวิสฺสติ, ตุเมฺหว อาเนถา’’ติ เปเสสิฯ

อมจฺจา ทาริกํ คเหตฺวา นครา นิกฺขมิตฺวา กุมารสฺส ปาเหสุํ – ‘‘ลทฺธา สุวณฺณรูปสทิสี ทาริกา’’ติฯ กุมาโร สุตฺวาว ราเคน อภิภูโต ปฐมชฺฌานา ปริหายิฯ โส ทูตปรมฺปรํ เปเสสิ ‘‘สีฆํ อาเนถ, สีฆํ อาเนถา’’ติฯ เต สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสเนว พาราณสึ ปตฺวา พหินคเร ฐิตา รโญฺญ ปาเหสุํ – ‘‘อชฺช ปวิสิตพฺพํ, โน’’ติ? ราชา ‘‘เสฏฺฐกุลา อานีตา ทาริกา, มงฺคลกิริยํ กตฺวา มหาสกฺกาเรน ปเวเสสฺสาม, อุยฺยานํ ตาว นํ เนถา’’ติ อาณาเปสิฯ เต ตถา อกํสุฯ สา อจฺจนฺตสุขุมาลา ยานุคฺฆาเตน อุพฺพาฬฺหา อทฺธานปริสฺสเมน อุปฺปนฺนวาตโรคา มิลาตมาลา วิย หุตฺวา รตฺติํเยว กาลมกาสิฯ อมจฺจา ‘‘สกฺการา ปริภฏฺฐมฺหา’’ติ ปริเทวิํสุฯ ราชา จ นาครา จ ‘‘กุลวํโส วินโฏฺฐ’’ติ ปริเทวิํสุฯ นคเร มหาโกลาหลํ อโหสิฯ กุมารสฺส สุตมตฺตเยว มหาโสโก อุทปาทิฯ ตโต กุมาโร โสกสฺส มูลํ ขณิตุมารโทฺธฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ โสโก นาม น อชาตสฺส โหติ, ชาตสฺส ปน โหติ, ตสฺมา ชาติํ ปฏิจฺจ โสโก’’ติฯ ‘‘ชาติ ปน กิํ ปฏิจฺจา’’ติ? ตโต ‘‘ภวํ ปฏิจฺจ ชาตี’’ติ เอวํ ปุพฺพภาวนานุภาเวน โยนิโส มนสิกโรโนฺต อนุโลมปฏิโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทิสฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตเตฺถว นิสิโนฺน ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตํ มคฺคผลสุเขน สุขิตํ สนฺตินฺทฺริยํ สนฺตมานสํ นิสิน्नํ ทิสฺวา, ปณิปาตํ กตฺวา, อมจฺจา อาหํสุ – ‘‘มา โสจิ, เทว, มหโนฺต ชมฺพุทีโป, อญฺญํ ตโต สุนฺทรตรํ อาเนสฺสามา’’ติฯ โส อาห – ‘‘นาหํ โสจโก, นิโสฺสโก ปเจฺจกพุโทฺธ อห’’นฺติฯ อิโต ปรํ สพฺพํ ปุริมคาถาสทิสเมว ฐเปตฺวา คาถาวณฺณนํฯ

คาถาวณฺณนายํ ปน **สํสคฺคชาตสฺสา**ติ ชาตสํสคฺคสฺสฯ ตตฺถ ทสฺสน, สวน, กาย, สมุลฺลปน, สโมฺภคสํสคฺควเสน ปญฺจวิโธ สํสโคฺคฯ ตตฺถ อญฺญมญฺญํ ทิสฺวา จกฺขุวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปนฺนราโค **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ ตตฺถ สีหฬทีเป กาฬทีฆวาปีคาเม ปิณฺฑาย จรนฺตํ กลฺยาณวิหารวาสีทีฆภาณกทหรภิกฺขุํ ทิสฺวา ปฏิพทฺธจิตฺตา เกนจิ อุปาเยน ตํ อลภิตฺวา, กาลกตา กุฎุมฺพิยธีตา, ตสฺสา นิวาสนโจฬขณฺฑํ ทิสฺวา ‘‘เอวรูปวตฺถธาริณิยา นาม สทฺธิํ สํวาสํ นาลตฺถ’’นฺติ หทยํ ผาเลตฺวา กาลกโตฯ โส เอว จ ทหโร นิทสฺสนํฯ

ปเรหิ ปน กถิยมานํ รูปาทิสมฺปตฺติํ อตฺตนา วา หสิตลปิตคีตสทฺทํ สุตฺวา โสตวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **สวนสํสโคฺค** นามฯ ตตฺราปิ คิริคามวาสีกมฺมารธีตาย ปญฺจหิ กุมารีหิ สทฺธิํ ปทุมสฺสรํ คนฺตฺวา, นฺหตฺวา มาลํ อาโรเปตฺวา, อุจฺจาสเทฺทน คายนฺติยา อากาเสน คจฺฉโนฺต สทฺทํ สุตฺวา กามราเคน วิเสสา ปริหายิตฺวา อนยพฺยสนํ ปโตฺต ปญฺจคฺคฬเลณวาสีติสฺสทหโร นิทสฺสนํฯ

อญฺญมญฺญํ องฺคปรามสเนน อุปฺปนฺนราโค **กายสํสโคฺค** นามฯ ธมฺมคายนทหรภิกฺขุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ มหาวิหาเร กิร ทหรภิกฺขุ ธมฺมํ ภาสติ ฯ ตตฺถ มหาชเน อาคเต ราชาปิ อคมาสิ สทฺธิํ อเนฺตปุเรนฯ ตโต ราชธีตาย ตสฺส รูปญฺจ สทฺทญฺจ อาคมฺม พลวราโค อุปฺปโนฺน, ตสฺส จ ทหรสฺสาปิฯ ตํ ทิสฺวา ราชา สลฺลเกฺขตฺวา สาณิปากาเรน ปริกฺขิปาเปสิฯ เต อญฺญมญฺญํ ปรามสิตฺวา อาลิงฺคิํสุฯ ปุน สาณิปาการํ อปเนตฺวา ปสฺสนฺตา เทฺวปิ กาลกเตเยว อทฺทสํสูติฯ

อญฺญมญฺญํ อาลปนสมุลฺลปเน อุปฺปโนฺน ราโค ปน **สมุลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ ภิกฺขุภิกฺขุนีหิ สทฺธิํ ปริโภคกรเณ อุปฺปนฺนราโค **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ ทฺวีสุปิ เจเตสุ ปาราชิกปฺปโตฺต ภิกฺขุ จ ภิกฺขุนี จ นิทสฺสนํฯ มริจิวฏฺฏินามมหาวิหารมเห กิร ทุฏฺฐคามณิ อภยมหาราชา มหาทานํ ปฏิยาเทตฺวา อุภโตสงฺฆํ ปริวิสติฯ ตตฺถ อุณฺหยาคุยา ทินฺนาย สงฺฆนวกสามเณรี อนาธารกสฺส สงฺฆนวกสามเณรสฺส ทนฺตวลยํ ทตฺวา สมุลฺลาปํ อกาสิฯ เต อุโภปิ อุปสมฺปชฺชิตฺ

วา สฏฺฐิวสฺสา หุตฺวา ปรตีรํ คตา อญฺญมญฺญํ สมุลฺลาเปน ปุพฺพสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา ตาวเทว ชาตสิเนหา สิกฺขาปทํ วีติกฺกมิตฺวา ปาราชิกา อเหสุนฺติฯ

เอวํ ปญฺจวิเธ สํสคฺเค เยน เกนจิ สํสคฺเคน ชาตสํสคฺคสฺส **ภวติ เสฺนโห,** ปุริมราคปจฺจยา พลวราโค อุปฺปชฺชติฯ ตโต **เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ** ตเมว เสฺนหํ อนุคจฺฉนฺตํ สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิกโสกปริเทวาทินานปฺปการกํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ, นิพฺพตฺตติ, ภวติ, ชายติฯ อปเร ปน ''อารมฺมเณ จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค สํสโคฺค''ติ ภณนฺติฯ ตโต เสฺนโห, เสฺนหา ทุกฺขมิทนฺติฯ

เอวมตฺถปฺปเภทํ อิมํ อฑฺฒคาถํ วตฺวา โส ปเจฺจกพุโทฺธ อาห – ''สฺวาหํ ยมิทํ เสฺนหนฺวยํ โสกาทิทุกฺขํ ปโหติ, ตสฺส ทุกฺขสฺส มูลํ ขนโนฺต ปเจฺจกสโมฺพธิมธิคโต''ติฯ เอวํ วุเตฺต เต อมจฺจา อาหํสุ – ''อเมฺหหิ ทานิ, ภเนฺต, กิํ กาตพฺพ''นฺติ? ตโต โส อาห – ''ตุเมฺห วา อเญฺญ วา โย อิมมฺหา ทุกฺขา มุจฺจิตุกาโม, โส สโพฺพปิ **อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''**ติฯ เอตฺถ จ ยํ ''เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหตี''ติ วุตฺตํ ''ตเทว สนฺธาย อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน''ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ยถาวุเตฺตน สํสเคฺคน สํสคฺคชาตสฺส ภวติ เสฺนโห, เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ, เอตํ ยถาภูตํ อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน อหํ อธิคโตติฯ เอวํ อภิสมฺพนฺธิตฺวา จตุตฺถปาโท ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อุทานวเสน วุโตฺตปิ เวทิตโพฺพฯ ตโต ปรํ สพฺพํ ปุริมคาถาย วุตฺตสทิสเมวาติฯ

สํสคฺคคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๗. มิเตฺต สุหเชฺชติ กา อุปฺปตฺติ? อยํ ปเจฺจกโพธิสโตฺต ปุริมคาถาย วุตฺตนเยเนว อุปฺปชฺชิตฺวา พาราณสิยํ รชฺชํ กาเรโนฺต ปฐมํ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ''กิํ สมณธโมฺม วโร, รชฺชํ วร''นฺติ วีมํสิตฺวา จตุนฺนํ อมจฺจานํ หเตฺถ รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ อมจฺจา ''ธเมฺมน สเมน กโรถา''ติ วุตฺตาปิ ลญฺชํ คเหตฺวา อธเมฺมน กโรนฺติฯ เต ลญฺชํ คเหตฺวา สามิเก ปราเชนฺตา เอกทา อญฺญตรํ ราชวลฺลภํ ปราเชสุํฯ โส รโญฺญ ภตฺตหารเกน สทฺธิํ ปวิสิตฺวา สพฺพํ อาโรเจสิฯ ราชา ทุติยทิวเส สยํ วินิจฺฉยฏฺฐานํ อคมาสิฯ ตโต มหาชนกายา – ''อมจฺจา สามิเก อสามิเก กโรนฺตี''ติ มหาสทฺทํ กโรนฺตา มหายุทฺธํ วิย อกํสุฯ อถ ราชา วินิจฺฉยฏฺฐานา วุฏฺฐาย ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สมาปตฺติํ อเปฺปตุํ นิสิโนฺน เตน สเทฺทน วิกฺขิตฺตจิโตฺต น สโกฺกติ อเปฺปตุํฯ โส ''กิํ เม รเชฺชน, สมณธโมฺม วโร''ติ รชฺชสุขํ ปหาย ปุน สมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกสโมฺพธิํ สจฺฉากาสิฯ กมฺมฏฺฐานญฺจ ปุจฺฉิโต อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ''มิเตฺต สุหเชฺช อนุกมฺปมาโน, หาเปติ อตฺถํ ปฏิพทฺธจิโตฺต;
> เอตํ ภยํ สนฺถเว เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ

ตตฺถ เมตฺตายนวเสน **มิตฺตา**ฯ สุหทยภาเวน **สุหชฺชา**ฯ เกจิ หิ เอกนฺตหิตกามตาย มิตฺตาว โหนฺติ, น สุหชฺชาฯ เกจิ คมนาคมนฏฺฐานนิสชฺชาสมุลฺลาปาทีสุ หทยสุขชนเนน สุหชฺชาว โหนฺติ, น มิตฺตาฯ เกจิ ตทุภยวเสน สุหชฺชา เจว มิตฺตา จฯ เต ทุวิธา โหนฺติ – อคาริยา อนคาริยา จฯ ตตฺถ อคาริยา ติวิธา โหนฺติ – อุปกาโร, สมานสุขทุโกฺข, อนุกมฺปโกติฯ อนคาริยา วิเสเสน อตฺถกฺขายิโน เอวฯ เต จตูหิ องฺคหิ สมนฺนาคตา โหนฺติฯ ยถาห –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อุปกาโร มิตฺโต สุหโท เวทิตพฺโพ – ปมตฺตํ รกฺขติ, ปมตฺตสฺส สาปเตยฺยํ รกฺขติ, ภีตสฺส สรณํ โหติ, อุปฺปนฺเนสุ กิจฺจกรณีเยสุ ตทฺทิคุณํ โภคํ อนุปฺปเทติ’’ (ที. นิ. ๓.๒๖๑)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ สมานสุขทุกฺโข มิตฺโต สุหโท เวทิตพฺโพ – คุยฺหมสฺส อาจิกฺขติ, คุยฺหมสฺส ปริคูหติ, อาปทาสุ น วิชหติ, ชีวิตมฺปิสฺส อตฺถาย ปริจฺจตฺตํ โหติ’’ (ที. นิ. ๓.๒๖๒)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อนุกมฺปโก มิตฺโต สุหโท เวทิตพฺโพ – อภเวนสฺส น นนฺทติ, ภเวนสฺส นนฺทติ, อวณฺณํ ภณมานํ นิวาเรติ, วณฺณํ ภณมานํ ปสํสติ’’ (ที. นิ. ๓.๒๖๔)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อตฺถกฺขายี มิตฺโต สุหโท เวทิตพฺโพ – ปาปา นิวาเรติ, กลฺยาเณ นิเวเสติ, อสฺสุตํ สาเวติ, สคฺคสฺส มคฺคํ อาจิกฺขตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๓)ฯ

เตสฺวิธ อคาริยา อธิเปฺปตาฯ อตฺถโต ปน สเพฺพปิ ยุชฺชนฺติฯ เต มิเตฺต สุหเชฺชฯ **อนุกมฺปมาโน**ติ อนุทยมาโนฯ เตสํ สุขํ อุปสํหริตุกาโม ทุกฺขํ อปหริตุกาโม จฯ

หาเปติ อตฺถนฺติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถวเสน ติวิธํ, ตถา อตฺตตฺถปรตฺถอุภยตฺถวเสนาปิ ติวิธํฯ อตฺถํ ลทฺธวินาสเนน อลทฺธานุปฺปาทเนนาติ ทฺวิธาปิ หาเปติ วินาเสติฯ **ปฎิพทฺธจิโตฺต**ติ ‘‘อหํ อิมํ วินา น ชีวามิ, เอส เม คติ, เอส เม ปรายณ’’นฺติ เอวํ อตฺตานํ นีเจ ฐาเน ฐเปโนฺตปิ ปฎิพทฺธจิโตฺต โหติฯ ‘‘อิเม มํ วินา น ชีวนฺติ, อหํ เตสํ คติ, เตสํ ปรายณ’’นฺติ เอวํ อตฺตานํ อุเจฺจ ฐาเน ฐเปโนฺตปิ ปฎิพทฺธจิโตฺต โหติฯ อิธ ปน เอวํ ปฎิพทฺธจิโตฺต อธิเปฺปโตฯ **เอตํ ภย**นฺติ เอตํ อตฺถหาปนภยํ, อตฺตโน สมาปตฺติหานิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สนฺถเว**ติ ติวิโธ สนฺถโว – ตณฺหาทิฎฺฐิมิตฺตสนฺถววเสนฯ ตตฺถ อฎฺฐสตปฺปเภทาปิ ตณฺหา ตณฺหาสนฺถโว, ทฺวาสฎฺฐิเภทาปิ ทิฎฺฐิ ทิฎฺฐิสนฺถโว, ปฎิพทฺธจิตฺตตาย มิตฺตานุกมฺปนา มิตฺตสนฺถโวฯ โสอิธาธิเปฺปโตฯ เตน หิสฺส สมาปตฺติ ปริหีนาฯ เตนาห – ‘‘เอตํ ภยํ สนฺถเว เปกฺขมาโน อหมธิคโต’’ติฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวาติ เวทิตพฺพนฺติฯ

มิตฺตสุหชฺชคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๘. **วํโส วิสาโล**ติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ตโย ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาฯ ตโต จวิตฺวา เตสํ เชฎฺฐโก พาราณสิราชกุเล นิพฺพโตฺต, อิตเร ปจฺจนฺตราชกุเลสุฯ เต อุโภปิ กมฺมฎฺฐานํ อุคฺคณฺหิตฺวา, รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา, อนุกฺกเมน ปเจฺจกพุทฺธา หุตฺวา, นนฺทมูลกปพฺภาเร วสนฺตา เอกทิวสํ สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย ‘‘มยํ กิํ กมฺมํ กตฺวา อิมํ โลกุตฺตรสุขํ อนุปฺปตฺตา’’ติ อาวเชฺชตฺวา ปจฺจเวกฺขมานา กสฺสปพุทฺธกาเล อตฺตโน จริยํ อทฺทสํสุฯ ตโต

‘‘ตติโย กุหิ’’นฺติ อาวเชฺชนฺตา พาราณสิยํ รชฺชํ กาเรนฺตํ ทิสฺวา ตสฺส คุเณ สริตฺวา ‘‘โส ปกติยาว อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคโต อโหสิ, อมฺหากเญฺญว โอวาทโก วตฺตา วจนกฺขโม ปาปครหี, หนฺท, นํ อารมฺมณํ ทเสฺสตฺวา โมเจสฺสามา’’ติ โอกาสํ คเวสนฺตา ตํ เอกทิวสํ สพฺพาลงฺการวิภูสิตํ อุยฺยานํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา อุยฺยานทฺวาเร เวฬุคุมฺพมูเล อฏฺฐํสุ ฯ มหาชโน อติโตฺต ราชทสฺสเนน ราชานํ โอโลเกติฯ ตโต ราชา ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ มม ทสฺสเน อพฺยาวโฎ’’ติ โอโลเกโนฺต ปเจฺจกพุเทฺธ อทฺทกฺขิฯ สห ทสฺสเนเนว จสฺส เตสุ สิเนโห อุปฺปชฺชิฯ

โส หตฺถิกฺขนฺธา โอรุยฺห สเนฺตน อุปจาเรน เต อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ภเนฺต, กึ นามา ตุเมฺห’’ติ ปุจฺฉิฯ เต อาหํสุ ‘‘มยํ, มหาราช, อสชฺชมานา นามา’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ‘อสชฺชมานา’ติ เอตสฺส โก อโตฺถ’’ติ? ‘‘อลคฺคนโตฺถ, มหาราชา’’ติฯ ตโต ตํ เวฬุคุมฺพํ ทเสฺสนฺตา อาหํสุ – ‘‘เสยฺยถาปิ, มหาราช, อิมํ เวฬุคุมฺพํ สพฺพโส มูลขนฺธสาขานุสาขาหิ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตํ อสิหโตฺถ ปุริโส มูเล เฉตฺวา อาวิญฺฉโนฺต น สกฺกุเณยฺย อุทฺธริตุํ , เอวเมว ตฺวํ อโนฺต จ พหิ จ ชฎาย ชฎิโต อาสโตฺต วิสโตฺต ตตฺถ ลโคฺคฯ เสยฺยถาปิ วา ปนสฺส เวมชฺฌคโตปิ อยํ วํสกฬีโร อสญฺชาตสาขตฺตา เกนจิ อลโคฺค ฐิโต, สกฺกา จ ปน อเคฺค วา มูเล วา เฉตฺวา อุทฺธริตุํ, เอวเมว มยํ กตฺถจิ อสชฺชมานา สพฺพทิสา คจฺฉามา’’ติ ตาวเทว จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ปสฺสโต เอว รโญฺญ อากาเสน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมํสุฯ ตโต ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘กทา นุ โข อหมฺปิ เอวํ อสชฺชมาโน ภเวยฺย’’นฺติ ตเตฺถว นิสีทิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ปุริมนเยเนว กมฺมฎฺฐานํ ปุจฺฉิโต อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘วํโส วิสาโลว ยถา วิสโตฺต, ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา;
> วํสกฺกฬีโรว อสชฺชมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **วํโส**ติ เวฬุฯ **วิสาโล**ติ วิตฺถิโณฺณฯ จกาโร อวธารณโตฺถ, เอวกาโร วา อยํ, สนฺธิวเสเนตฺถ เอกาโร นโฎฺฐฯ ตสฺส ปรปเทน สมฺพโนฺธ, ตํ ปจฺฉา โยเชสฺสามฯ **ยถา**ติ ปฎิภาเคฯ **วิสโตฺต**ติ ลโคฺค, ชฎิโต สํสิพฺพิโตฯ **ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จา**ติ ปุตฺตธีตุภริยาสุฯ **ยา อเปกฺขา**ติ ยา ตณฺหา โย เสฺนโหฯ **วํสกฺกฬีโรว อสชฺชมาโน**ติ วํสกฬีโร วิย อลคฺคมาโนฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา วํโส วิสาโล วิสโตฺต เอว โหติ, ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา, สาปิ เอวํ ตานิ วตฺถูนิ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตตฺตา วิสตฺตา เอวฯ สฺวาหํ ตาย อเปกฺขาย อเปกฺขวา วิสาโล วํโส วิย วิสโตฺตติ เอวํ อเปกฺขาย อาทีนวํ ทิสฺวา ตํ อเปกฺขํ มคฺคญาเณน ฉินฺทโนฺต อยํ วํสกฬีโรว รูปาทีสุ วา โลภาทีสุ วา กามภวาทีสุ วา ทิฎฺฐาทีสุ วา ตณฺหามานทิฎฺฐิวเสน อสชฺชมาโน ปเจฺจกโพธึ อธิคโตติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

วํสกฬีรคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๙. **มิโค อรญฺญมฺหีติ** กา อุปฺปตฺติ? เอโก กิร ภิกฺขุ กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน โยคาวจโร กาลํ กตฺวา, พาราณสิยํ เสฎฺฐิกุเล อุปฺปโนฺน อเฑฺฒ มหทฺธเน มหาโภเค, โส สุภโค อโหสิฯ ตโต ปรทาริโก หุตฺวา ตตฺถ กาลกโต นิรเย นิพฺพโตฺต ตตฺถ ปจฺจิตฺวา วิปากาวเสเสน เสฎฺฐิภริยาย กุจฺฉิมฺหิ อิตฺถิปฎิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ นิรยโต อาคตานํ คตฺตานิ อุณฺหานิ โหนฺติฯ เตน เสฎฺฐิภริยา ฑยฺหมาเนน อุทเรน กิเจฺฉน กสิเรน ตํ คพฺภํ ธาเรตฺวา กาเลน ทาริกํ วิชายิฯ สา ชาตทิวสโต ปภุติ มาตาปิตูนํ เสสพนฺธุปริชนานญฺจ เทสฺสา อโหสิฯ วยปฺปตฺตา จ ยมฺหิ กุเล ทินฺนา, ตตฺถาปิ สามิกสสฺสุสสุรานํ เทสฺสาว อโหสิ อปฺปิยา อมนาปาฯ อถ นกฺขเตฺต โฆสิเต เสฎฺฐิปุโตฺต ตาย สทฺธึ กีฬิตุํ อนิจฺฉโนฺต เวสึ อาเนตฺวา กีฬติฯ สา ตํ ทาสีนํ สนฺติกา สุตฺ

วา เสฏฺฐิปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา นานปฺปกาเรหิ อนุนยิตฺวา อาห – ‘‘อยฺยปุตฺต, อิตฺถี นาม สเจปิ ทสนฺนํ ราชูนํ กนิฏฺฐา โหติ, จกฺกวตฺติโน วา ธีตา, ตถาปิ สามิกสฺส เปสนกรา โหติฯ สามิเก อนาลปนฺเต สูเล อาโรปิตา วิย ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทติฯ สเจ อหํ อนุคฺคหารหา, อนุคฺคเหตพฺพาฯ โน เจ, วิสฺสเชฺชตพฺพา, อตฺตโน ญาติกุลํ คมิสฺสามี’’ติฯ เสฏฺฐิปุตฺโต – ‘‘โหตุ, ภเทฺท, มา โสจิ, กีฬนสชฺชา โหหิ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา’’ติ อาหฯ เสฏฺฐิธีตา ตาวตเกนปิ สลฺลาปมตฺเตน อุสฺสาหชาตา ‘‘เสฺว นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี’’ติ พหุํ ขชฺชโภชฺชํ ปฏิยาเทติฯ เสฏฺฐิปุตฺโต ทุติยทิวเส อนาโรเจตฺวาว กีฬนฏฺฐานํ คโตฯ สา ‘‘อิทานิ เปเสสฺสติ, อิทานิ เปเสสฺสตี’’ติ มคฺคํ โอโลเกนฺตี นิสินฺนา อุสฺสูรํ ทิสฺวา มนุสฺเส เปเสสิฯ เต ปจฺจาคนฺตฺวา ‘‘เสฏฺฐิปุตฺโต คโต’’ติ อาโรเจสุํฯ สา สพฺพํ ตํ ปฏิยาทิตํ อาทาย ยานํ อภิรุหิตฺวา อุยฺยานํ คนฺตุํ อารทฺธาฯ

อถ นนฺทมูลกปพฺภาเร ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ สตฺตเม ทิวเส นิโรธา วุฏฺฐาย อโนตตฺเต มุขํ โธวิตฺวา นาคลตาทนฺตโปณํ ขาทิตฺวา ‘‘กตฺถ อชฺช ภิกฺขํ จริสฺสามี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ตํ เสฏฺฐิธีตรํ ทิสฺวา ‘‘อิมิสฺสา มยิ สกฺการํ กริตฺวา ตํ กมฺมํ ปริกฺขยํ คมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ปพฺภารสมีเป สฏฺฐิโยชนํ มโนสิลาตลํ, ตตฺถ ฐตฺวา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา ตสฺสา ปฏิปเถ โอรุยฺห พาราณสีภิมุโข อคมาสิฯ ตํ ทิสฺวา ทาสิโย เสฏฺฐิธีตาย อาโรเจสุํฯ สา ยานา โอรุยฺห สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา, ปตฺตํ คเหตฺวา, สพฺพรสสมฺปเนฺนน ขาทนียโภชนีเยน ปูเรตฺวา, ปทุมปุเปฺผน ปฏิจฺฉาเทตฺวา เหฏฺฐาปิ ปทุมปุปฺผํ กตฺวา, ปุปฺผกลาปํ หเตฺถน คเหตฺวา, ปเจฺจกพุทฺธํ อุปสงฺกมิตฺวา, ตสฺส หเตฺถ ปตฺตํ ทตฺวา, วนฺทิตฺวา, ปุปฺผกลาปหตฺถา ปเตฺถสิ ‘‘ภเนฺต, ยถา อิทํ ปุปฺผํ, เอวาหํ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปชฺชามิ, ตตฺถ ตตฺถ มหาชนสฺส ปิยา ภเวยฺยํ มนาปา’’ติฯ เอวํ ปเตฺถตฺวา ทุติยํ ปเตฺถสิ ‘‘ภเนฺต, ทุโกฺข คพฺภวาโส, ตํ อนุปคมฺม ปทุมปุเปฺผ เอวํ ปฏิสนฺธิ ภเวยฺยา’’ติฯ ตติยมฺปิ ปเตฺถสิ ‘‘ภเนฺต, ชิคุจฺฉนีโย มาตุคาโม, จกฺกวตฺติธีตาปิ ปรวสํ คจฺฉติ, ตสฺมา อหํ อิตฺถิภาวํ อนุปคมฺม ปุริโส ภเวยฺย’’นฺติฯ จตุตฺถมฺปิ ปเตฺถสิ ‘‘ภเนฺต, อิมํ สํสารทุกฺขํ อติกฺกมฺม ปริโยสาเน ตุเมฺหหิ ปตฺตํ อมตํ ปาปุเณยฺย’’นฺติฯ

เอวํ จตฺุโร ปณิธโย กตฺวา, ตํ ปทุมปุปฺผกลาปํ ปูเชตฺวา, ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ‘‘ปุปฺผสทิโส เอว เม คโนฺธ เจว วโณฺณ จ โหตู’’ติ อิมํ ปญฺจมํ ปณิธึ อกาสิฯ ตโต ปเจฺจกพุโทฺธ ปตฺตํ ปุปฺผกลาปญฺจ คเหตฺวา อากาเส ฐตฺวา –

‘‘อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ;
สเพฺพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปา, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา’’ติฯ –

อิมาย คาถาย เสฏฺฐิธีตาย อนุโมทนํ กตฺวา ‘‘เสฏฺฐิธีตา มํ คจฺฉนฺตํ ปสฺสตู’’ติ อธิฏฺฐหิตฺวา นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ เสฏฺฐิธีตาย ตํ ทิสฺวา มหตี ปีติ อุปฺปนฺนาฯ ภวนฺตเร กตํ อกุสลกมฺมํ อโนกาสตาย ปริกฺขีณํ, จิญฺจมฺพิลโธตตมฺพภาชนมิว สุทฺธา ชาตาฯ ตาวเทว จสฺสา ปติกุเล ญาติกุเล จ สโพฺพ ชโน ตุโฏฺฐ ‘‘กึ กโรมา’’ติ ปิยวจนานิ ปณฺณาการานิ จ เปเสสิฯ เสฏฺฐิปุโตฺต มนุเสฺส เปเสสิ ‘‘สีฆํ สีฆํ อาเนถ เสฏฺฐิธีตรํ, อหํ วิสฺสริตฺวา อุยฺยานํ อาคโต’’ติฯ ตโต ปภุติ จ นํ อุเร วิลิตฺตจนฺทนํ วิย อามุตฺตมุตฺตาหารํ วิย ปุปฺผมาลํ วิย จ ปิยายโนฺต ปริหริฯ

สา ตตฺถ ยาวตายุกํ อิสฺสริยโภคสุขํ อนุภวิตฺวา กาลํ กตฺวา ปุริสภาเวน เทวโลเก ปทุมปุเปฺผ อุปฺปชฺชิฯ โส เทวปุโตฺต คจฺฉโนฺตปิ ปทุมปุปฺผคเพฺภเยว คจฺฉติ, ติฏฺฐโนฺตปิ, นิสีทโนฺตปิ, สยโนฺตปิ ปทุมคเพฺภเยว สยติฯ มหาปทุมเทวปุโตฺตติ จสฺส นามํ อกํสุฯ เอวํ โส เตน อิทฺธานุภาเวน อนุโลมปฏิโลมํ ฉเทวโลเก เอว สํสรติฯ

เตน จ สมเยน พาราณสิรโญฺญ วีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ โหนฺติฯ ราชา เอกิสฺสาปิ กุจฺฉิยํ ปุตฺตํ น ลภติฯ อมจฺจา ราชานํ วิญฺญาเปสุํ ‘‘เทว, กุลวํสานุปาลโก ปุตฺโต อิจฺฉิตพฺโพ, อตฺรเช อวิชฺชมาเน เขตฺรโชปิ กุลวํสธโร โหตี’’ติฯ ราชา ‘‘ฐเปตฺวา มเหสึ อวเสสา นาฏกิตฺถิโย สตฺตาหํ ธมฺมนาฏกํ กโรถา’’ติ ยถากามํ พหิ จราเปสิ, ตถาปิ ปุตฺตํ นาลตฺถฯ ปุน อมจฺจา อาหํสุ – ‘‘มหาราช, มเหสี นาม ปุญฺเญน จ ปญฺญาย จ สพฺพิตฺถีนํ อคฺคา, อปฺเปว นาม เทโว มเหสิยาปิ กุจฺฉิสฺมึ ปุตฺตํ ลเภยฺยา’’ติฯ ราชา มเหสิยา เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ สา อาห – ‘‘มหาราช, ยา อิตฺถี สจฺจวาทินี สีลวตี, สา ปุตฺตํ ลเภยฺย, หิโรตฺตปฺปรหิตาย กุโต ปุตฺโต’’ติ ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา ปญฺจ สีลานิ สมาทิยิตฺวา ปุนปฺปุนํ อนุมชฺชติฯ สีลวติยา ราชธีตาย ปญฺจ สีลานิ อนุมชฺชนฺติยา ปุตฺตปตฺถนาจิตฺเต อุปฺปนฺนมตฺเต สกฺกสฺส อาสนํ สนฺตปฺปิฯ

อถ สกฺโก อาสนตาปการณํ อาวชฺเชนฺโต เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ‘‘สีลวติยา ราชธีตาย ปุตฺตวรํ เทมี’’ติ อากาเสนาคนฺตฺวา เทวิยา สมฺมุเข ฐตฺวา ‘‘กึ ปตฺเถสิ เทวี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปุตฺตํ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘ทมฺมิ เต, เทวิ, ปุตฺตํ, มา จินฺตยี’’ติ วตฺวา เทวโลกํ คนฺตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข เอตฺถ ขีณายุโก’’ติ อาวชฺเชนฺโต ‘‘อยํ มหาปทุโม อุปริเทวโลเก อุปฺปชฺชิตุํ อิโต จวตี’’ติ ญตฺวา ตสฺส วิมานํ คนฺตฺวา ‘‘ตาต มหาปทุม, มนุสฺสโลกํ คจฺฉาหี’’ติ ยาจิฯ โส อาห – ‘‘มหาราช, มา เอวํ ภณิ, เชคุจฺโฉ มนุสฺสโลโก’’ติฯ ‘‘ตาต, ตุวํ มนุสฺสโลเก ปุญฺญํ กตฺวา อิธูปปนฺโน, ตตฺเถว ฐตฺวา ปารมิโย ปูเรตพฺพา, คจฺฉ, ตาตา’’ติฯ ‘‘ทุกฺโข, มหาราช, คพฺภวาโส, น สกฺกมิ ตตฺถ วสิตุ’’นฺติฯ ‘‘กึ เต, ตาต, คพฺภวาเสน, ตถา หิ ตุวํ กมฺมมกาสิ, ยถา ปทุมคพฺภเยว นิพฺพตฺติสฺสสิ, คจฺฉ, ตาตา’’ติ ปุนปฺปุนํ วุจฺจมาโน อธิวาเสสิฯ

ตโต มหาปทุโม เทวโลกา จวิตฺวา พาราณสิรโญฺญ อุยฺยาเน สิลาปฏฺฏโปกฺขรณิยํ ปทุมคพฺเภ นิพฺพตฺโตฯ ตญฺจ รตฺตึ มเหสี ปจฺจูสสมเย สุปินนฺเตน วีสติอิตฺถิสหสฺสปริวุตา อุยฺยานํ คนฺตฺวา สิลาปฏฺฏโปกฺขรณิยํ ปทุมสฺสเร ปุตฺตํ ลทฺธา วิย อโหสิฯ สา ปภาตาย รตฺติยา สีลานิ รกฺขมานา ตเถว ตตฺถ คนฺตฺวา เอกํ ปทุมปุปฺผํ อทฺทสฯ ตํ เนว ตีเร โหติ น คมฺภีเรฯ สหทสฺสเนเนว จสฺสา ตตฺถ ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิฯ สา สามํเยว ปวิสิตฺวา ตํ ปุปฺผํ อคฺคเหสิฯ ปุปฺเผ คหิตมตฺเตเยว ปตฺตานิ วิกสึสุฯ ตตฺถ ตฏฺฏเก อาสิตฺตสุวณฺณปฏิมํ วิย ทารกํ อทฺทสฯ ทิสฺวาว ‘‘ปุตฺโต เม ลทฺโธ’’ติ สทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ มหาชโน สาธุการสหสฺสานิ มุญฺจิ, รโญฺญ จ เปเสสิฯ ราชา สุตฺวา ‘‘กตฺถ ลทฺโธ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ลทฺธกาสญฺจ สุตฺวา ‘‘อุยฺยานญฺจ โปกฺขรณิยํ ปทุมญฺจ อมฺหากเมฺเวว เขตฺตํ, ตสฺมา อมฺหากํ เขตฺเต ชาตตฺตา เขตฺรโช นามายํ ปุตฺโต’’ติ วตฺวา นครํ ปเวเสตฺวา วีสติสหสฺสอิตฺถิโย ธาติกิจฺจํ การาเปสิฯ ยา ยา กุมารสฺส รุจึ ญตฺวา ปตฺถิตปตฺถิตํ ขาทนียํ ขาทาเปติ, สา สา สหสฺสํ ลภติฯ สกลพาราณสี จลิตา, สพฺพชโน กุมารสฺส ปณฺณาการสหสฺสานิ เปเสสิฯ กุมาโร ตํ ตํ อติเนตฺวา ‘‘อิมํ ขาท, อิมํ ภุญฺชา’’ติ วุจฺจมาโน โภชเนน อุพฺพาโฬฺห อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา, โคปุรทฺวารํ คนฺตฺวา, ลาขาคุฬเกน กีฬติฯ

ตทา อญฺญตโร ปเจฺจกพุทฺโธ พาราณสึ นิสฺสาย อิสิปตเน วสติฯ โส กาลเสฺสว วุฏฺฐาย เสนาสนวตฺตสรีรปริกมฺมมนสิการาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กตฺวา, ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต ‘‘อชฺช กตฺถ ภิกฺขํ คเหสฺสามี’’ติ อาวชฺเชนฺโต กุมารสฺส สมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘เอส ปุเพฺพ กึ กมฺมํ กรี’’ติ วีมํสนฺโต ‘‘มาทิสสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา, จตโสฺส ปตฺถนา ปเตฺถสิ ตตฺถ ติโสฺส สิทฺธา, เอกา ตาว น สิชฺฌติ, ตสฺส อุปาเยน อารมฺมณํ ทเสฺสมี’’ติ ภิกฺขาจริยวเสน กุมารสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ กุมาโร ตํ ทิสฺวา ‘‘สมณ, มา อิธ อาคจฺฉิ, อิเม หิ ตมฺปิ ‘อิทํ ขาท, อิทํ ภุญฺชา’ติ วเทยฺยุ’’นฺติ อาหฯ โส เอกวจเนเนว ตโต นิวตฺติตฺวา อตฺตโน เสนาสนํ ปาวิสิฯ กุมาโร ปริชนํ อาห – ‘‘อยํ

สมโณ มยา วุตฺตมโตฺตว นิวโตฺต, กุโทฺธ, นุ, โข มมา’’ติฯ ตโต เตหิ ‘‘ปพฺพชิตา นาม, เทว, น โกธปรายณา โหนฺติ, ปเรน ปสนฺนมเนน ยํ ทินฺนํ โหติ, เตน ยาเปนฺตี’’ติ วุจฺจมาโนปิ ‘‘กุโทฺธ เอว มมายํ สมโณ, ขมาเปสฺสามิ น’’นฺติ มาตาปิตูนํ อาโรเจตฺวา หตฺถึ อภิรุหิตฺวา, มหตา ราชานุภาเวน อิสิปตนํ คนฺตฺวา, มิคยูถํ ทิสฺวา, ปุจฺฉิ ‘‘กึ นาม เอเต’’ติ? ‘‘เอเต, สามิ, มิคา นามา’’ติฯ เอเตสํ ‘‘อิมํ ขาทถ, อิมํ ภุญฺชถ, อิมํ สายถา’’ติ วตฺวา ปฏิชคฺคนฺตา อตฺถีติฯ นตฺถิ สามิ, ยตฺถ ติโณทกํ สุลภํ, ตตฺถ วสนฺตีติฯ

กุมาโร ‘‘ยถา อิเม อรกฺขิยมานาว ยตฺถ อิจฺฉนฺติ, ตตฺถ วสนฺติ, กทา นุ, โข, อหมฺปิ เอวํ วเสยฺย’’นฺติ เอตมารมฺมณํ อคฺคเหสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธปิ ตสฺส อาคมนํ ญตฺวา เสนาสนมคฺคญฺจ จงฺกมญฺจ สมฺมชฺชิตฺวา, มฏฺฐํ กตฺวา, เอกทฺวิกฺขตฺตุํ จงฺกมิตฺวา, ปทนิเกฺขปํ ทเสฺสตฺวา, ทิวาวิหาโรกาสญฺจ ปณฺณสาลญฺจ สมฺมชฺชิตฺวา, มฏฺฐํ กตฺวา, ปวิสนปทนิเกฺขปํ ทเสฺสตฺวา, นิกฺขมนปทนิเกฺขปํ อทเสฺสตฺวา, อญฺญตฺร อคมาสิฯ กุมาโร ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ปเทสํ สมฺมชฺชิตฺวา มฏฺฐํ กตํ ทิสฺวา ‘‘วสติ มเญฺญ เอตฺถ โส ปเจฺจกพุโทฺธ’’ติ ปริชเนน ภาสิตํ สุตฺวา อาห – ‘‘ปาโตปิ โส สมโณ กุโทฺธ, อิทานิ หตฺถิอสฺสาทีหิ อตฺตโน โอกาสํ อกฺกนฺตํ ทิสฺวา, สุฏฺฐุตรํ กุเชฺฌยฺย, อิเธว ตุเมฺห ติฏฺฐถา’’ติ หตฺถิกฺขนฺธา โอรุยฺห เอกโกว เสนาสนํ ปวิโฏฺฐ วตฺตสีเสน สุสมฺมโฏฺฐกาเส ปทนิเกฺขปํ ทิสฺวา, ‘‘อยํ สมโณ เอตฺถ จงฺกมโนฺต น วณิชฺชาทิกมฺมํ จิเนฺตสิ, อทฺธา อตฺตโน หิตเมว จิเนฺตสิ มเญฺญ’’ติ ปสนฺนมานโส จงฺกมํ อารุหิตฺวา, ทูรีกตปุถุวิตโกฺก คนฺตฺวา, ปาสาณผลเก นิสีทิตฺวา, สญฺชาตเอกโคฺค หุตฺวา, ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา, วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิญาณํ อธิคนฺตฺวา, ปุริมนเยเนว ปุโรหิเตน กมฺมฏฺฐาเน ปุจฺฉิเต คคนตเล นิสิโนฺน อิมํ คาถมาห –

‘‘มิโค อรญฺญมฺหิ ยถา อพโทฺธ, เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย;
วิญฺญู นโร เสริตํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **มิโค**ติ เทฺว มิคา เอณีมิโค, ปสทมิโค จาติฯ อปิจ สเพฺพสํ อารญฺญิกานํ จตุปฺปทานเมตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน ปสทมิโค อธิเปฺปโตฯ **อรญฺญมฺหี**ติ คามญฺจ คามูปจารญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ อรญฺญํ, อิธํ ปน อุยฺยานมธิเปฺปตํ, ตสฺมา อุยฺยานมฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา**ติ ปฏิภาเคฯ **อพโทฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ อพโทฺธ, เอเตน วิสฺสตฺถจริยํ ทีเปติฯ **เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย**ติ เยน เยน ทิสาภาเคน คนฺตุมิจฺฉติ, เตน เตน ทิสาภาเคน โคจราย คจฺฉติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อารญฺญโก มิโค อรเญฺญ ปวเน จรมาโน วิสฺสโตฺถ คจฺฉติ, วิสฺสโตฺถ ติฏฺฐติ, วิสฺสโตฺถ นิสีทติ, วิสฺสโตฺถ เสยฺยํ กเปฺปติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อนาปาถคโต, ภิกฺขเว, ลุทฺทสฺส; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อนฺธมกาสิ มารํ อปทํ, วธิตฺวา มารจกฺขุํ อทสฺสนํ คโต ปาปิมโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๗; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๕) วิตฺถาโรฯ

วิญฺญู นโรติ ปณฺฑิตปุริโสฯ **เสริต**นฺติ สจฺฉนฺทวุตฺติตํ อปรายตฺตตํฯ **เปกฺขมาโน**ติ ปญฺญาจกฺขุนา โอโลกยมาโนฯ อถ วา ธมฺมเสริตํ ปุคฺคลเสริตญฺจฯ โลกุตฺตรธมฺมา หิ กิเลสวสํ อคมนโต เสริโน เตหิ สมนฺนาคตา ปุคฺคลา จ, เตสํ ภาวนิเทฺทโส เสริตาฯ ตํ เปกฺขมาโนติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ‘‘ยถา มิโค อรญฺญมฺหิ อพโทฺธ เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย, กทา นุ โข อหมฺปิ เอวํ คเจฺฉยฺย’’นฺติ อิติ เม ตุเมฺหหิ อิโต จิโต จ ปริวาเรตฺวา ฐิเตหิ พทฺธสฺส เยนิจฺฉกํ

คนฺตุํ อลภนฺตสฺส ตสฺมึ เยนิจฺฉกคมนาภาเวน เยนิจฺฉกคมเน จานิสํสํ ทิสฺวา อนุกฺกเมน สมถวิปสฺสนา ปาริปูรึ อคมํสุฯ ตโต ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ วิญฺญู ปณฺฑิโต นโร เสริตํ เปกฺขมาโน เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

มิคอรญฺญคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๐. อามนฺตนา โหตีติ กา อุปฺปตฺติ? อตีเต กิร เอกวชฺชิกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา อโหสิ มุทุกชาติโกฯ ยทา อมจฺจา เตน สห ยุตฺตํ วา อยุตฺตํ วา มเนฺตตุกามา โหนฺติ, ตทา นํ ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ เอกมนฺตํ เนนฺติฯ ตํ เอกทิวสํ ทิวาเสยฺยํ อุปคตํ อญฺญตโร อมโจฺจ ‘‘เทว, มม โสตพฺพํ อตฺถี’’ติ เอกมนฺตํ คมนํ ยาจิฯ โส อุฎฺฐาย อคมาสิฯ ปุน เอโก มหาอุปฎฺฐาเน นิสินฺนํ วรํ ยาจิ, เอโก หตฺถิกฺขเนฺธ, เอโก อสฺสปิฎฺฐิยํ , เอโก สุวณฺณรเถ, เอโก สิวิกาย นิสีทิตฺวา อุยฺยานํ คจฺฉนฺตํ ยาจิฯ ราชา ตโต โอโรหิตฺวา เอกมนฺตํ อคมาสิฯ อปโร ชนปทจาริกํ คจฺฉนฺตํ ยาจิ, ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา หตฺถิโต โอรุยฺห เอกมนฺตํ อคมาสิฯ เอวํ โส เตหิ นิพฺพิโนฺน หุตฺวา ปพฺพชิฯ อมจฺจา อิสฺสริเยน วฑฺฒนฺติฯ เตสุ เอโก คนฺตฺวา ราชานํ อาห – ‘‘อมุกํ, มหาราช, ชนปทํ มยฺหํ เทหี’’ติฯ ราชา ‘‘ตํ อิตฺถนฺนาโม ภุญฺชตี’’ติ ภณติฯ โส รโญฺญ วจนํ อนาทิยิตฺวา ‘‘คจฺฉามหํ ตํ ชนปทํ คเหตฺวา ภุญฺชามี’’ติ ตตฺถ คนฺตฺวา, กลหํ กตฺวา, ปุน อุโภปิ รโญฺญ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา, อญฺญมญฺญสฺส โทสํ อาโรเจนฺติฯ ราชา ‘‘น สกฺกา อิเม โตเสตุ’’นฺติ เตสํ โลเภ อาทีนวํ ทิสฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกสโมฺพธึ สจฺฉากาสิฯ โส ปุริมนเยเนว อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘อามนฺตนา โหติ สหายมเชฺฌ, วาเส ฐาเน คมเน จาริกาย;
> อนภิชฺฌิตํ เสริตํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – สหายมเชฺฌ ฐิตสฺส ทิวาเสยฺยสงฺขาเต วาเส จ, มหาอุปฎฺฐานสงฺขาเต ฐาเน จ, อุยฺยานคมนสงฺขาเต คมเน จ, ชนปทจาริกสงฺขาตาย จาริกาย จ ‘‘อิทํ เม สุณ, อิทํ เม เทหี’’ติอาทินา นเยน ตถา ตถา อามนฺตนา โหติ, ตสฺมา อหํ ตตฺถ นิพฺพิชฺชิตฺวา ยายํ อริยชนเสวิตา อเนกานิสํสา เอกนฺตสุขา, เอวํ สเนฺตปิ โลภาภิภูเตหิ สพฺพกาปุริเสหิ อนภิชฺฌิตา อนภิปตฺถิตา ปพฺพชฺชา, ตํ อนภิชฺฌิตํ ปเรสํ อวสวตฺตเนน ธมฺมปุคฺคลวเสน จ เสริตํ เปกฺขมาโน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อนุกฺกเมน ปเจฺจกสโมฺพธึ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อามนฺตนาคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๑. ขิฑฺฑา รตีติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ เอกปุตฺตกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา อโหสิฯ โส จสฺส เอกปุตฺตโก ปิโย อโหสิ มนาโป ปาณสโมฯ โส สพฺพิริยาปเถสุ ปุตฺตํ คเหตฺวาว วตฺตติฯ โส เอกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต ตํ ฐเปตฺวา คโตฯ กุมาโรปิ ตํ ทิวสํเยว อุปฺปเนฺนน พฺยาธินา มโตฯ อมจฺจา ‘‘ปุตฺตสิเนเหน รโญฺญ หทยมฺปิ ผเลยฺยา’’ติ อนาโรเจตฺวาว นํ ฌาเปสุํฯ ราชา อุยฺยาเน สุรามเทน มโตฺต ปุตฺตํ เนว สริ, ตถา ทุติยทิวเสปิ นฺหานโภชนเวลาสุฯ อถ ภุตฺตาวี นิสิโนฺน สริตฺวา ‘‘ปุตฺตํ เม อาเนถา’’ติ อาหฯ ตสฺส อนุรูเปน วิธาเนน ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ ตโต โสกาภิภูโต นิสิโนฺน เอวํ โยนิโส มนสากาสิ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ โส เอวํ อนุกฺกเมน อนุโลมปฎิโลมํ ปฎิจฺจสมุปฺปาทํ สมฺมสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ เสสํ สํสคฺคคาถาย วุตฺตสทิสเมว ฐเปตฺวา คาถายตฺถวณฺณนํฯ

อตฺถวณฺณนายํ ปน **ขิฑฺฑา**ติ กีฬนาฯ สา ทุวิธา โหติ – กายิกา, วาจสิกา จฯ ตตฺถ กายิกา นาม หตฺถีหิปิ กีฬนฺติ, อสฺเสหิปิ, รเถหิปิ, ธนูหิปิ, ถรูหิปีติ เอวมาทิฯ วาจสิกา นาม คีตํ, สิโลกภณนํ, มุขเภรีติ เอวมาทิฯ **รตี**ติ ปญฺจกามคุณรติฯ **วิปุล**นฺติ ยาว อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ฐาเนน สกลตฺตภาวพฺยาปกํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ อนุสนฺธิโยชนาปิ เจตฺถ สํสคฺคคาถาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา, ตโต ปรญฺจ สพฺพนฺติฯ

ขิฑฺฑารติคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๒. **จาตุทฺทิโส**ติ กา อุปฺปตฺติ? ปุพฺเพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปญฺจ ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาฯ ตโต จวิตฺวา เตสํ เชฏฺฐโก พาราณสิยํ ราชา อโหสิ, เสสา ปากติกราชาโนฯ เต จตฺตาโรปิ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหิตฺวา, รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา, อนุกฺกเมน ปเจฺจกพุทฺธา หุตฺวา นนฺทมูลกปพฺภาเร วสนฺตา เอกทิวสํ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วํสกฬีรคาถายํ วุตฺตนเยเนว อตฺตโน กมฺมญฺจ สหายญฺจ อาวเชฺชตฺวา ญตฺวา พาราณสิรโญฺญ อุปาเยน อารมฺมณํ ทเสฺสตุํ โอกาสํ คเวสนฺติฯ โส จ ราชา ติกฺขตฺตุํ รตฺติยา อุพฺพิชฺชติ, ภีโต วิสฺสรํ กโรติ, มหาตเล ธาวติฯ ปุโรหิเตน กาลเสฺสว วุฏฺฐาย สุขเสยฺยํ ปุจฺฉิโตปิ ''กุโต เม, อาจริย, สุข''นฺติ สพฺพํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ ปุโรหิโตปิ ''อยํ โรโค น สกฺกา เยน เกนจิ อุทฺธํวิเรจนาทินา เภสชฺชกเมฺมน วิเนตุํ , มยฺหํ ปน ขาทนูปาโย อุปฺปโนฺน''ติ จิเนฺตตฺวา ''รชฺชหานิชีวิตนฺตรายาทีนํ ปุพฺพนิมิตฺตํ เอตํ มหาราชา''ติ ราชานํ สุฏฺฐุตรํ อุเพฺพเชตฺวา ตสฺส วูปสมนตฺถํ ''เอตฺตเก จ เอตฺตเก จ หตฺถิอสฺสรถาทโย หิรญฺญสุวณฺณญฺจ ทกฺขิณํ ทตฺวา ยโญฺญ ยชิตโพฺพ''ติ ตํ ยญฺญยชเน สมาทเปสิฯ

ตโต ปเจฺจกพุทฺธา อเนกานิ ปาณสหสฺสานิ ยญฺญตฺถาย สมฺปิณฺฑิยมานานิ ทิสฺวา ''เอตสฺมึ กเมฺม กเต ทุโพฺพธเนโยฺย ภวิสฺสติ, หนฺท นํ ปฏิกเจฺจว คนฺตฺวา เปกฺขามา''ติ วํสกฬีรคาถายํ วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา ปิณฺฑาย จรมานา ราชงฺคเณ ปฏิปาฏิยา อคมํสุฯ ราชา สีหปญฺชเร ฐิโต ราชงฺคณํ โอโลกยมาโน เต อทฺทกฺขิ , สห ทสฺสเนเนว จสฺส สิเนโห อุปฺปชฺชิฯ ตโต เต ปโกฺกสาเปตฺวา อากาสตเล ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สกฺกจฺจํ โภเชตฺวา กตภตฺตกิเจฺจ ''เก ตุเมฺห''ติ ปุจฺฉิฯ ''มยํ, มหาราช, จาตุทฺทิสา นามา''ติฯ ''ภเนฺต, จาตุทฺทิสาติ อิมสฺส โก อโตฺถ''ติ? ''จตูสุ ทิสาสุ กตฺถจิ กุโตจิ ภยํ วา จิตฺตุตฺราโส วา อมฺหากํ นตฺถิ, มหาราชา''ติฯ ''ภเนฺต, ตุมฺหากํ ตํ ภยํ กึ การณา น โหตี''ติ? ''มยญฺหิ, มหาราช, เมตฺตํ ภาเวม, กรุณํ ภาเวม, มุทิตํ ภาเวม, อุเปกฺขํ ภาเวม, เตน โน ตํ ภยํ น โหตี''ติ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา อตฺตโน วสตึ อคมํสุฯ

ตโต ราชา จิเนฺตสิ ''อิเม สมณา เมตฺตาทิภาวนาย ภยํ น โหตีติ ภณนฺติ, พฺราหฺมณา ปน อเนกสหสฺสปาณวธํ วณฺณยนฺติ, เกสํ นุ โข วจนํ สจฺจ''นฺติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ''สมณา สุเทฺธน อสุทฺธํ โธวนฺติ, พฺราหฺมณา ปน อสุเทฺธน อสุทฺธํฯ น จ สกฺกา อสุเทฺธน อสุทฺธํ โธวิตุํ, ปพฺพชิตานํ เอว วจนํ สจฺจ''นฺติฯ โส ''สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตู''ติอาทินา นเยน เมตฺตาทโย จตฺตาโรปิ พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา หิตผรณจิเตฺตน อมเจฺจ อาณาเปสิ ''สเพฺพ ปาเณ มุญฺจถ, สีตานิ ปานียานิ ปิวนฺตุ, หริตานิ ติณานิ ขาทนฺตุ, สีโต จ เนสํ วาโต อุปวายตู''ติฯ เต ตถา อกํสุฯ

ตโต ราชา ''กลฺยาณมิตฺตานํ วจเนเนว ปาปกมฺมโต มุโตฺตมฺหี''ติ ตเตฺถว นิสิโนฺน วิปสฺสิตฺวา ปเจฺจกสโมฺพธึ สจฺฉากาสิฯ อมเจฺจหิ จ โภชนเวลายํ ''ภุญฺช, มหาราช, กาโล''ติ วุเตฺต ''นาหํ ราชา''ติ ปุริมนเยเนว สพฺพํ วตฺวา อิมํ อุทานพฺยากรณคาถํ อภาสิ –

‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ, สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ **จาตุทฺทิโส**ติ จตูสุ ทิสาสุ ยถาสุขวิหารี, ‘‘เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๐๘; อ. นิ. ๔.๑๒๕; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิทฺเทส ๑๒๘) วา นเยน พฺรหฺมวิหารภาวนาผริตา จตโสฺส ทิสา อสฺส สนฺตีติปิ จาตุทฺทิโสฯ ตาสุ ทิสาสุ กตฺถจิ สตฺเต วา สงฺขาเร วา ภเยน น ปฏิหญฺญตีติ **อปฺปฏิโฆ**ฯ **สนฺตุสฺสมาโน**ติ ทฺวาทสวิธสฺส สโนฺตสสฺสวเสน สนฺตุสฺสโก, **อิตรีตเรนา**ติ อุจฺจาวเจน ปจฺจเยนฯ **ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี**ติ เอตฺถ ปริสฺสยนฺติ กายจิตฺตานิ, ปริหาเปนฺติ วา เตสํ สมฺปตฺติํ, ตานิ วา ปฏิจฺจ สยนฺตีติ ปริสฺสยา, พาหิรานํ สีหพฺยคฺฆาทีนํ อพฺภนฺตรานญฺจ กามจฺฉนฺทาทีนํ กายจิตฺตุปทฺทวานํ เอตํ อธิวจนํฯ เต ปริสฺสเย อธิวาสนขนฺติยา จ วีริยาทีหิ ธมฺเมหิ จ สหตีติ **ปริสฺสยานํ สหิตา**ฯ ถทฺธภาวกรภยาภาเวน **อฉมฺภี**ฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยถา เต จตฺตาโร สมณา, เอวํ อิตรีตเรน ปจฺจเยน สนฺตุสฺสมาโน เอตฺถ ปฏิปตฺติปทฏฺฐาเน สโนฺตเส ฐิโต จตูสุ ทิสาสุ เมตฺตาทิภาวนาย จาตุทฺทิโส, สตฺตสงฺขาเรสุ ปฏิหนนภยาภาเวน อปฺปฏิโฆ จ โหติฯ โส จาตุทฺทิสตฺตา วุตฺตปฺปการานํ ปริสฺสยานํ สหิตา, อปฺปฏิฆตฺตา อฉมฺภี จ โหตีติ เอวํ ปฏิปตฺติคุณํ ทิสฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตมฺหีติฯ อถ วา เต สมณา วิย สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน วุตฺตนเยเนว จาตุทฺทิโส โหตีติ ญตฺวา เอวํ จาตุทฺทิสภาวํ ปตฺถยโนฺต โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา อธิคโตมฺหิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ อีทิสํ ฐานํ ปตฺถยมาโน จาตุทฺทิสตาย ปริสฺสยานํ สหิตา อปฺปฏิฆตาย จ อฉมฺภี หุตฺวา เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

จาตุทฺทิสคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๓. ทุสฺสงฺคหาติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร อคฺคมเหสี กาลมกาสิฯ ตโต วีติวเตฺตสุ โสกทิวเสสุ เอกํ ทิวสํ อมจฺจา ‘‘ราชูนํ นาม เตสุ เตสุ กิเจฺจสุ อคฺคมเหสี อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพา, สาธุ, เทโว, อญฺญํ เทวิํ อาเนตู’’ติ ยาจิํสุฯ ราชา‘‘เตน หิ, ภเณ, ชานาถา’’ติ อาหฯ เต ปริเยสนฺตา สามนฺตรเชฺช ราชา มโตฯ ตสฺส เทวี รชฺชํ อนุสาสติฯ สา จ คพฺภินี โหติฯ อมจฺจา ‘‘อยํ รโญฺญ อนุรูปา’’ติ ญตฺวา ตํ ยาจิํสุฯ สา ‘‘คพฺภินี นาม มนุสฺสานํ อมนาปา โหติ, สเจ อาคเมถ, ยาว วิชายามิ, เอวํ โหตุ, โน เจ, อญฺญํ ปริเยสถา’’ติ อาหฯ เต รโญฺญปิ เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ ราชา ‘‘คพฺภินีปิ โหตุ อาเนถา’’ติฯ เต อาเนสุํฯ ราชา ตํ อภิสิญฺจิตฺวา สพฺพํ มเหสีโภคํ อทาสิฯ ตสฺสา ปริชนญฺจ นานาวิเธหิ ปณฺณากาเรหิ สงฺคณฺหาติฯ สา กาเลน ปุตฺตํ วิชายิฯ ตมฺปิ ราชา อตฺตโน ชาตปุตฺตมิว สพฺพิริยาปเถสุ องฺเก จ อุเร จ กตฺวา วิหรติฯ ตโต เทวิยา ปริชโน จิเนฺตสิ ‘‘ราชา อติวิย สงฺคณฺหาติ กุมารํ, อติวิสฺสาสนิยานิ ราชหทยานิ, หนฺท นํ ปริเภเทมา’’ติฯ

ตโต กุมารํ – ‘‘ตฺวํ, ตาต, อมฺหากํ รโญฺญ ปุโตฺต, น อิมสฺส รโญฺญ, มา เอตฺถ วิสฺสาสํ อาปชฺชี’’ติ อาหํสุฯ อถ กุมาโร ‘‘เอหิ ปุตฺตา’’ติ รญฺญา วุจฺจมาโนปิ หเตฺถ คเหตฺวา อากฑฺฒิยมาโนปิ ปุเพฺพ วิย ราชานํ น อลฺลียติฯ ราชา ‘‘กิํ เอต’’นฺติ วีมํสโนฺต ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา ‘‘อเร, เอเต มยา เอวํ สงฺคหิตาปิ ปฏิกูลวุตฺติโน เอวา’’ติ นิพฺพิชฺชิตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโตฯ ‘‘ราชา ปพฺพชิโต’’ติ อมจฺจปริชนาปิ พหู ปพฺพชิตา , ‘‘สปริชโน ราชา ปพฺพชิโต’’ติ มนุสฺสา ปณีเต ปจฺจเย อุปเนนฺติฯ ราชา ปณีเต ปจฺจเย ยถาวุฑฺฒํ ทาเปติฯ ตตฺถ เย สุนฺทรํ ลภนฺติ, เต ตุสฺสนฺติฯ อิตเร อุชฺฌายนฺติ ‘‘มยํ ปริเวณสมฺมชฺชนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กโรนฺตา ลูขภตฺตํ ชิณฺณวตฺถญฺจ ลภามา’’ติฯ โส ตมฺปิ ญตฺวา ‘‘อเร, ยถาวุฑฺฒํ ทิยฺยมาเนปิ นาม อุชฺฌายนฺติ,

อโห, อยํ ปริสา ทุสฺสงฺคหา’’ติ ปตฺตจีวรํ อาทาย เอโก อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตตฺถ อาคเตหิ จ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉิโต อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘ทุสฺสงฺคหา ปพฺพชิตาปิ เอเก, อโถ คหฏฺฐา ฆรมาวสนฺตา;
> อโปฺปสฺสุโกฺก ปรปุเตฺตสุ หุตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

สา อตฺถโต ปากฏา เอวฯ อยํ ปน โยชนา – ทุสฺสงฺคหา ปพฺพชิตาปิ เอเก, เย อสโนฺต สาภิภูตา, ตถาวิธา เอว จ อโถ คหฏฺฐา ฆรมาวสนฺตาฯ เอตมหํ ทุสฺสงฺคหภาวํ ชิคุจฺฉโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ทุสฺสงฺคหคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๔. **โอโรปยิตฺวา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร จาตุมาสิกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา คิมฺหานํ ปฐเม มาเส อุยฺยานํ คโตฯ ตตฺถ รมณีเย ภูมิภาเค นีลฆนปตฺตสญฺฉนฺนํ โกวิฬารรุกฺขํ ทิสฺวา ‘‘โกวิฬารมูเล มม สยนํ ปญฺญาเปถา’’ติ วตฺวา อุยฺยาเน กีฬิตฺวา สายนฺหสมยํ ตตฺถ เสยฺยํ กเปฺปสิฯ ปุน คิมฺหานํ มชฺฌิเม มาเส อุยฺยานํ คโตฯ ตทา โกวิฬาโร ปุปฺผิโต โหติ, ตทาปิ ตเถว อกาสิฯ ปุน คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส คโตฯ ตทา โกวิฬาโร สญฺฉินฺนปโตฺต สุกฺขรุโกฺข วิย โหติฯ ตทาปิ โส อทิสฺวาว ตํ รุกฺขํ ปุพฺพปริจเยน ตเตฺถว เสยฺยํ อาณาเปสิฯ อมจฺจา ชานนฺตาปิ ‘‘รญฺญา อาณตฺต’’นฺติ ภเยน ตตฺถ สยนํ ปญฺญาเปสุํฯ โส อุยฺยาเน กีฬิตฺวา สายนฺหสมยํ ตตฺถ เสยฺยํ กเปฺปโนฺต ตํ รุกฺขํ ทิสฺวา ‘‘อเร, อยํ ปุเพฺพ สญฺฉนฺนปโตฺต มณิมโย วิย อภิรูปทสฺสโน อโหสิฯ ตโต มณิวณฺณสาขนฺตเร ฐปิตปวาฬงฺกุรสทิเสหิ ปุเปฺผหิ สสฺสิริกจารุทสฺสโน อโหสิฯ มุตฺตาทลสทิสวาลิกากิโณฺณ จสฺส เหฏฺฐา ภูมิภาโค พนฺธนา ปมุตฺตปุปฺผสญฺฉโนฺน รตฺตกมฺพลสนฺถโต วิย อโหสิฯ โส นามชฺช สุกฺขรุโกฺข วิย สาขามตฺตาวเสโส ฐิโตฯ ‘อโห, ชราย อุปหโต โกวิฬาโร’’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อนุปาทินฺนมฺปิ ตาว ชรา หญฺญติ, กิมงฺค ปน อุปาทินฺน’’นฺติ อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภิฯ ตทนุสาเรเนว สพฺพสงฺขาเร ทุกฺขโต อนตฺตโต จ วิปสฺสโนฺต ‘‘อโห วตาหมฺปิ สญฺฉินฺนปโตฺต โกวิฬาโร วิย อเปตคิหิพฺยญฺชโน ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถยมาโน อนุปุเพฺพน ตสฺมิํ สยนตเล ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปโนฺนเยว ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตโต คมนกาเล อมเจฺจหิ ‘‘กาโล คนฺตุํ, มหาราชา’’ติ วุเตฺต ‘‘นาหํ ราชา’’ติอาทีนิ วตฺวา ปุริมนเยเนว อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ, สญฺฉินฺนปโตฺต ยถา โกวิฬาโร;
> เฉตฺวาน วีโร คิหิพนฺธนานิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **โอโรปยิตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **คิหิพฺยญฺชนานี**ติ เกสมสฺสุโอทาตวตฺถาลงฺการมาลาคนฺธวิเลปนอิตฺถิปุตฺตทาสิทาสาทีนิฯ เอตานิ หิ คิหิภาวํ พฺยญฺชยนฺติ, ตสฺมา ‘‘คิหิพฺยญฺชนานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สญฺฉินฺนปโตฺต**ติ ปติตปโตฺตฯ **เฉตฺวานา**ติ มคฺคญาเณน ฉินฺทิตฺวาฯ **วีโร**ติ มคฺควีริยสมนฺนาคโตฯ **คิหิพนฺธนานี**ติ กามพนฺธนานิฯ กามา หิ คิหีนํ พนฺธนานิฯ อยํ ตาว ปทโตฺถฯ

อยํ ปน อธิปฺปาโย – ‘‘อโห วตาหมฺปิ โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ สญฺฉินฺนปโตฺต ยถา โกวิฬาโร ภเวยฺย’’นฺติ เอวญฺหิ จินฺตยมาโน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

๔๕-๔๖. สเจ ลเภถาติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน เทฺว ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาฯ ตโต จวิตฺวา เตสํ เชฏฺฐโก พาราณสิรโญฺญ ปุโตฺต อโหสิ, กนิโฏฺฐ ปุโรหิตสฺส ปุโตฺต อโหสิฯ เต เอกทิวสํเยว ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา เอกทิวสเมว มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิตฺวา สหปํสุกีฬิตสหายกา อเหสุํฯ ปุโรหิตปุโตฺต ปญฺญวา อโหสิฯ โส ราชปุตฺตํ อาห – ‘‘สมฺม, ตฺวํ ปิตุโน อจฺจเยน รชฺชํ ลภิสฺสสิ, อหํ ปุโรหิตฏฺฐานํ, สุสิกฺขิเตน จ สุขํ รชฺชํ อนุสาสิตุํ สกฺกา, เอหิ สิปฺปํ อุคฺคเหสฺสามา’’ติฯ ตโต อุโภปิ ปุโพฺพปจิตกมฺมา หุตฺวา คามนิคมาทีสุ ภิกฺขํ จรมานา ปจฺจนฺตชนปทคามํ คตาฯ ตญฺจ คามํ ปเจฺจกพุทฺธา ภิกฺขาจารเวลาย ปวิสนฺติฯ อถ มนุสฺสา ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา อุสฺสาหชาตา อาสนานิ ปญฺญาเปนฺติ, ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ อุปนาเมนฺติ, มาเนนฺติ, ปูเชนฺติฯ เตสํ เอตทโหสิ – ‘‘อเมฺหหิ สทิสา อุจฺจากุลิกา นาม นตฺถิ, อถ จ ปนิเม มนุสฺสา ยทิ อิจฺฉนฺติ, อมฺหากํ ภิกฺขํ เทนฺติ, ยทิ จ นิจฺฉนฺติ, น เทนฺติ, อิเมสํ ปน ปพฺพชิตานํ เอวรูปํ สกฺการํ กโรนฺติ, อทฺธา เอเต กิญฺจิ สิปฺปํ ชานนฺติ, หนฺท เนสํ สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหามา’’ติฯ

เต มนุเสฺสสุ ปฏิกฺกเนฺตสุ โอกาสํ ลภิตฺวา ‘‘ยํ, ภเนฺต, ตุเมฺห สิปฺปํ ชานาถ, ตํ อเมฺหปิ สิกฺขาเปถา’’ติ ยาจิํสุฯ ปเจฺจกพุทฺธา ‘‘น สกฺกา อปพฺพชิเตน สิกฺขิตุ’’นฺติ อาหํสุฯ เต ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชิํสุฯ ตโต เนสํ ปเจฺจกพุทฺธา ‘‘เอวํ โว นิวาเสตพฺพํ, เอวํ ปารุปิตพฺพ’’นฺติอาทินา นเยน อาภิสมาจาริกํ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘อิมสฺส สิปฺปสฺส เอกีภาวาภิรติ นิปฺผตฺติ, ตสฺมา เอเกเนว นิสีทิตพฺพํ, เอเกน จงฺกมิตพฺพํ, ฐาตพฺพํ, สยิตพฺพ’’นฺติ ปาฏิเยกฺกํ ปณฺณสาลมทํสุฯ ตโต เต อตฺตโน อตฺตโน ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิสีทิํสุฯ ปุโรหิตปุโตฺต นิสินฺนกาลโต ปภุติ จิตฺตสมาธานํ ลทฺธา ฌานํ ลภิฯ ราชปุโตฺต มุหุเตฺตเนว อุกฺกณฺฐิโต ตสฺส สนฺติกํ อาคโตฯ โส ตํ ทิสฺวา ‘‘กิํ, สมฺมา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อุกฺกณฺฐิโตมฺหี’’ติ อาหฯ ‘‘เตน หิ อิธ นิสีทา’’ติฯ โส ตตฺถ มุหุตฺตํ นิสีทิตฺวา อาห – ‘‘อิมสฺส กิร, สมฺม, สิปฺปสฺส เอกีภาวาภิรติ นิปฺผตฺตี’’ติ ปุโรหิตปุโตฺต ‘‘เอวํ, สมฺม, เตน หิ ตฺวํ อตฺตโน นิสิโนฺนกาสํ เอว คจฺฉ, อุคฺคเหสฺสามิ อิมสฺส สิปฺปสฺส นิปฺผตฺติ’’นฺติ อาหฯ โส คนฺตฺวา ปุนปิ มุหุเตฺตเนว อุกฺกณฺฐิโต ปุริมนเยเนว ติกฺขตฺตุํ อาคโตฯ

ตโต นํ ปุโรหิตปุโตฺต ตเถว อุโยฺยเชตฺวา ตสฺมิํ คเต จิเนฺตสิ ‘‘อยํ อตฺตโน จ กมฺมํ หาเปติ, มม จ อิธาภิกฺขณํ อาคจฺฉโนฺต’’ติฯ โส ปณฺณสาลโต นิกฺขมฺม อรญฺญํ ปวิโฏฺฐฯ อิตโร อตฺตโน ปณฺณสาลาเยว นิสิโนฺน ปุนปิ มุหุเตฺตเนว อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา ตสฺส ปณฺณสาลํ อาคนฺตฺวา อิโต จิโต จ มคฺคโนฺตปิ ตํ อทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘โย คหฏฺฐกาเล ปณฺณาการมฺปิ อาทาย อาคโต มํ ทฏฺฐุํ น ลภติ, โส นาม มยิ อาคเต ทสฺสนมฺปิ อทาตุกาโม ปกฺกามิ, อโห, เร จิตฺต, น ลชฺชสิ, ยํ มํ จตุกฺขตฺตุํ อิธาเนสิ, โสทานิ เต วเส น วตฺติสฺสามิ, อญฺญทตฺถุ ตํเยว มม วเส วตฺตาเปสฺสามี’’ติ อตฺตโน เสนาสนํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อากาเสน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ อิตโรปิ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา ตเตฺถว อคมาสิฯ เต อุโภปิ มโนสิลาตเล นิสีทิตฺวา ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ อิมา อุทานคาถาโย อภาสิํสุ –

‘‘สเจ ลเภถ นิปกํ สหายํ, สทฺธิํ จรํ สาธุวิหาริ ธีรํ;
อภิภุยฺย สพฺพานิ ปริสฺสยานิ, จเรยฺย เตนตฺตมโน สตีมาฯ

‘‘โน เจ ลเภถ นิปกํ สหายํ, สทฺธิํ จรํ สาธุวิหาริ ธีรํ;

ราชาว รฏฺฐํ วิชิตํ ปหาย, เอโก จเร มาตงฺครเญฺญว นาโค’’ติฯ

ตตฺถ **นิปก**นฺติ ปกตินิปุณํ ปณฺฑิตํ กสิณปริกมฺมาทีสุ กุสลํฯ **สาธุวิหาริ**นฺติ อปฺปนาวิหาเรน วา อุปจาเรน วา สมนฺนาคตํฯ **ธีร**นฺติ ธิติสมฺปนฺนํฯ ตตฺถ นิปกเตฺตน ธิติสมฺปทา วุตฺตาฯ อิธ ปน ธิติสมฺปนฺนเมวาติ อโตฺถฯ ธิติ นาม อสิถิลปรกฺกมตา, ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ ปวตฺตวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ อปิจ ธิกตปาโปติปิ ธีโรฯ **ราชาว รฏฺฐํ วิชิตํ ปหายา**ติ ยถา ปฏิราชา ‘‘วิชิตํ รฏฺฐํ อนตฺถาวห’’นฺติ ญตฺวา รชฺชํ ปหาย เอโก จรติ, เอวํ พาลสหายํ ปหาย เอโก จเรฯ อถ วา **ราชาว รฏฺฐ**นฺติ ยถา สุตโสโม ราชา วิชิตํ รฏฺฐํ ปหาย เอโก จริ, ยถา จ มหาชนโก, เอวํ เอโก จเรติ อยมฺปิ ตสฺสโตฺถฯ เสสํ วุตฺตานุสาเรน สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

สหายคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๗. **อทฺธา ปสํสามา**ติ อิมิสฺสา คาถาย ยาว อากาสตเล ปญฺญตฺตาสเน ปเจฺจกพุทฺธานํ นิสชฺชา, ตาว จาตุทฺทิสคาถาย อุปฺปตฺติสทิสา เอว อุปฺปตฺติฯ อยํ ปน วิเสโส – ยถา โส ราชา รตฺติยา ติกฺขตฺตุํ อุพฺพิชฺชิ, น ตถา อยํ, เนวสฺส ยโญฺญ ปจฺจุปฏฺฐิโต อโหสิฯ โส อากาสตเล ปญฺญเตฺตสุ อาสเนสุ ปเจฺจกพุเทฺธ นิสีทาเปตฺวา ‘‘เก ตุเมฺห’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘มยํ, มหาราช, อนวชฺชโภชิโน นามา’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ‘อนวชฺชโภชิโน’ติ อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ? ‘‘สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา ลทฺธา นิพฺพิการา ภุญฺชาม, มหาราชา’’ติฯ ตํ สุตฺวา รโญฺญ เอตทโหสิ ‘‘ยํนูนาหํ อิเม อุปปริเกฺขยฺยํ เอทิสา วา โน วา’’ติฯ ตํ ทิวสํ กณาชเกน พิลงฺคทุติเยน ปริวิสิฯ ปเจฺจกพุทฺธา อมตํ ภุญฺชนฺตา วิย นิพฺพิการา ภุญฺชิํสุฯ ราชา ‘‘โหนฺติ นาม เอกทิวสํ ปฏิญฺญาตตฺตา นิพฺพิการา, เสฺว ชานิสฺสามี’’ติ สฺวาตนายปิ นิมเนฺตสิฯ ตโต ทุติยทิวเสปิ ตเถวากาสิฯ เตปิ ตเถว ปริภุญฺชิํสุฯ อถ ราชา ‘‘อิทานิ สุนฺทรํ ทตฺวา วีมํสิสฺสามี’’ติ ปุนปิ นิมเนฺตตฺวา, เทฺว ทิวเส มหาสกฺการํ กตฺวา, ปณีเตน อติวิจิเตฺรน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริวิสิฯ เตปิ ตเถว นิพฺพิการา ภุญฺชิตฺวา รโญฺญ มงฺคลํ วตฺวา ปกฺกมิํสุฯ ราชา อจิรปกฺกเนฺตสุ เตสุ ‘‘อนวชฺชโภชิโนว เอเต สมณา, อโห วตาหมฺปิ อนวชฺชโภชี ภเวยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา มหารชฺชํ ปหาย ปพฺพชฺชํ สมาทาย วิปสฺสนํ อารภิตฺวา, ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา, มญฺชูสกรุกฺขมูเล ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ อตฺตโน อารมฺมณํ วิภาเวโนฺต อิมํ คาถํ อภาสิ –

‘‘อทฺธา ปสํสาม สหายสมฺปทํ, เสฏฺฐา สมา เสวิตพฺพา สหายา;
เอเต อลทฺธา อนวชฺชโภชี, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

สา ปทตฺถโต อุตฺตานา เอวฯ เกวลํ ปน **สหายสมฺปท**นฺติ เอตฺถ อเสเขหิ สีลาทิกฺขเนฺธหิ สมฺปนฺนา สหายา เอว สหายสมฺปทาติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ปเนตฺถ โยชนา – ยายํ วุตฺตา สหายสมฺปทา, ตํ สหายสมฺปทํ **อทฺธา ปสํสาม,** เอกํเสเนว โถเมมาติ วุตฺตํ โหติฯ กถํ? **เสฏฺฐา สมา เสวิตพฺพา สหายา**ติฯ กสฺมา? อตฺตโน หิ สีลาทีหิ เสเฏฺฐ เสวมานสฺส สีลาทโย ธมฺมา อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปาปุณนฺติฯ สเม เสวมานสฺส อญฺญมญฺญํ สมธารเณน กุกฺกุจฺจสฺส วิโนทเนน จ ลทฺธา น ปริหายนฺติฯ เอเต ปน สหายเก เสเฏฺฐ จ สเม จ อลทฺธา กุหนาทิมิจฺฉาชีวํ วเชฺชตฺวา ธเมฺมน สเมน อุปฺปนฺนํ โภชนํ ภุญฺชโนฺต ตตฺถ จ ปฏิฆานุนยํ อนุปฺปาเทโนฺต อนวชฺชโภชี หุตฺวา อตฺถกาโม กุลปุโตฺต เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ อหมฺปิ หิ เอวํ จรโนฺต อิมํ สมฺปตฺติํ อธิคโตมฺหีติฯ

อนวชฺชโภชิคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๘. ทิสฺวา สุวณฺณสฺสาติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร พาราณสิราชา คิมฺหสมเย ทิวาเสยฺยํ อุปคโตฯ สนฺติเก จสฺส วณฺณทาสี โคสีตจนฺทนํ ปิสติฯ ตสฺสา เอกพาหายํ เอกํ สุวณฺณวลยํ, เอกพาหายํ เทฺว, ตานิ สงฺฆฏฺฏนฺติ อิตรํ น สงฺฆฏฺฏติฯ ราชา ตํ ทิสฺวา ''เอวเมว คณวาเส สงฺฆฏฺฏนา, เอกวาเส อสงฺฆฏฺฏนา''ติ ปุนปฺปุนํ ตํ ทาสึ โอโลกยมาโน จินฺเตสิฯ เตน จ สมเยน สพฺพาลงฺการภูสิตา เทวี ตํ พีชยนฺตี ฐิตา โหติฯ สา ''วณฺณทาสิยา ปฏิพทฺธจิตฺโต มญฺเญ ราชา''ติ จินฺเตตฺวา ตํ ทาสึ อุฏฺฐาเปตฺวา สยเมว ปิสิตุมารทฺธา ฯ ตสฺสา อุโภสุ พาหาสุ อเนเก สุวณฺณวลยา, เต สงฺฆฏฺฏนฺตา มหาสทฺทํ ชนยึสุฯ ราชา สุฏฺฐุตรํ นิพฺพิโนฺน ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปโนฺนเยว วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปจฺเจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ตํ อนุตฺตเรน สุเขน สุขิตํ นิปนฺนํ จนฺทนหตฺถา เทวี อุปสงฺกมิตฺวา ''อาลิมฺปามิ, มหาราชา''ติ อาหฯ ราชา – ''อเปหิ, มา อาลิมฺปาหี''ติ อาหฯ สา ''กิสฺส, มหาราชา''ติ อาหฯ โส ''นาหํ ราชา''ติฯ เอวเมเตสํ ตํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา อมจฺจา อุปสงฺกมึสุฯ เตหิปิ มหาราชวาเทน อาลปิโต ''นาหํ, ภเณ, ราชา''ติ อาหฯ เสสํ ปฐมคาถาย วุตฺตสทิสเมวฯ

อยํ ปน คาถาวณฺณนา – **ทิสฺวา**ติ โอโลเกตฺวาฯ **สุวณฺณสฺสา**ติ กญฺจนสฺส ''วลยานี''ติ ปาฐเสโสฯ สาวเสสปาโฐ หิ อยํ อโตฺถฯ **ปภสฺสรานี**ติ ปภาสนสีลานิ, ชุติมนฺตานีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อยํ ปน โยชนา – ทิสฺวา ภุชสฺมึ สุวณฺณสฺส วลยานิ ''คณวาเส สติ สงฺฆฏฺฏนา, เอกวาเส อสงฺฆฏฺฏนา''ติ เอวํ จินฺตโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปจฺเจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

สุวณฺณวลยคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๙. เอวํ ทุติเยนาติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร พาราณสิราชา ทหโรว ปพฺพชิตุกาโม อมเจฺจ อาณาเปสิ ''เทวึ คเหตฺวา รชฺชํ ปริหรถ, อหํ ปพฺพชิสฺสามี''ติฯ อมจฺจา ''น, มหาราช, อราชกํ รชฺชํ อเมฺหหิ สกฺกา รกฺขิตุํ, สามนฺตราชาโน อาคมฺม วิลุมฺปิสฺสนฺติ, ยาว เอกปุโตฺตปิ อุปฺปชฺชติ, ตาว อาคเมหี''ติ สญฺญาเปสุํฯ มุทุจิโตฺต ราชา อธิวาเสสิฯ อถ เทวี คพฺภํ คณฺหิฯ ราชา ปุนปิ เต อาณาเปสิ – ''เทวี คพฺภินี, ปุตฺตํ ชาตํ รเชฺช อภิสิญฺจิตฺวา รชฺชํ ปริหรถ, อหํ ปพฺพชิสฺสามี''ติฯ อมจฺจา ''ทุชฺชานํ, มหาราช, เอตํ เทวี ปุตฺตํ วา วิชายิสฺสติ ธีตรํ วา, วิชายนกาลํ ตาว อาคเมหี''ติ ปุนปิ สญฺญาเปสุํฯ อถ สา ปุตฺตํ วิชายิฯ ตทาปิ ราชา ตเถว อมเจฺจ อาณาเปสิฯ อมจฺจา ปุนปิ ราชานํ ''อาคเมหิ, มหาราช, ยาว, ปฏิพโล โหตี''ติ พหูหิ การเณหิ สญฺญาเปสุํฯ ตโต กุมาเร ปฏิพเล ชาเต อมเจฺจ สนฺนิปาตาเปตฺวา ''ปฏิพโล อยํ, ตํ รเชฺช อภิสิญฺจิตฺวา ปฏิปชฺชถา''ติ อมจฺจานํ โอกาสํ อทตฺวา อนฺตราปณา กาสายวตฺถาทโย สพฺพปริกฺขาเร อาหราเปตฺวา อเนฺตปุเร เอว ปพฺพชิตฺวา มหาชนโก วิย นิกฺขมิฯ สพฺพปริชโน นานปฺปการกํ ปริเทวมาโน ราชานํ อนุพนฺธิฯ

ราชา ยาว อตฺตโน รชฺชสีมา, ตาว คนฺตฺวา กตฺตรทเณฺฑน เลขํ กตฺวา ''อยํ เลขา นาติกฺกมิตพฺพา''ติ อาหฯ มหาชโน เลขาย สีสํ กตฺวา, ภูมิยํ นิปโนฺน ปริเทวมาโน ''ตุยฺหํ ทานิ, ตาต, รโญฺญ อาณา, กึ กริสฺสตี''ติ กุมารํ เลขํ อติกฺกมาเปสิฯ กุมาโร ''ตาต, ตาตา''ติ ธาวิตฺวา ราชานํ สมฺปาปุณิฯ ราชา กุมารํ ทิสฺวา ''เอตํ มหาชนํ ปริหรโนฺต รชฺชํ กาเรสึ, กึ ทานิ เอกํ ทารกํ ปริหริตุํ น สกฺขิสฺส''นฺติ กุมารํ คเหตฺวา อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ, ตตฺถ ปุพฺพปเจฺจกพุเทฺธหิ วสิตปณฺณสาลํ ทิสฺวา วาสํ กเปฺปสิ สทฺธึ ปุเตฺตนฯ ตโต กุมาโร วรสยนาทีสุ กตปริจโย ติณสนฺถารเก วา รชฺชุมญฺจเก วา สยมาโน โรทติฯ สีตวาตาทีหิ ผุโฏฺฐ สมาโน ''สีตํ, ตาต, อุณฺหํ, ตาต, มกฺขิกา, ตาต, ขาทนฺติ, ฉาโตมฺหิ, ตาต, ปิปาสิโตมฺหิ, ตาตา''ติ วทติฯ ราชา ตํ

สญฺญาเปโนฺตเยว รตฺตึ วีตินาเมติฯ ทิวาปิสฺส ปิณฺฑาย จริตฺวา ภตฺตํ อุปนาเมติ, ตํ โหติ มิสฺสกภตฺตํ กงฺคุวรกมุคฺคาทิพหุลํฯ กุมาโร อจฺฉาเทนฺตมฺปิ ตํ ชิฆจฺฉาวเสน ภุญฺชมาโน กติปาเหเนว อุเณฺห ฐปิตปทุมํ วิย มิลายิฯ ปเจฺจกโพธิสโตฺต ปน ปฏิสงฺขานพเลน นิพฺพิการาโรเยว ภุญฺชติฯ

ตโต โส กุมารํ สญฺญาเปโนฺต อาห – ‘‘นครสฺมึ, ตาต, ปณีตาหาโร ลพฺภติ, ตตฺถ คจฺฉามา’’ติฯ กุมาโร ‘‘อาม, ตาตา’’ติ อาหฯ ตโต นํ ปุรกฺขตฺวา อาคตมเคฺคเนว นิวตฺติฯ กุมารมาตาปิ เทวี ‘‘น ทานิ ราชา กุมารํ คเหตฺวา อรเญฺญ จิรํ วสิสฺสติ, กติปาเหเนว นิวตฺติสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา รญฺญา กตฺตรทเณฺฑน ลิขิตฏฺฐาเนเยว วตึ การาเปตฺวา วาสํ กเปฺปสิฯ ตโต ราชา ตสฺสา วติยา อวิทูเร ฐตฺวา ‘‘เอตฺถ เต, ตาต, มาตา นิสิโนฺน, คจฺฉาหี’’ติ เปเสสิฯ ยาว จ โส ตํ ฐานํ ปาปุณาติ, ตาว อุทิกฺขโนฺต อฏฺฐาสิ ‘‘มา เหว นํ โกจิ วิเหเฐยฺยา’’ติฯ กุมาโร มาตุ สนฺติกํ ธาวโนฺต อคมาสิฯ อารกฺขกปุริสา จ นํ ทิสฺวา เทวิยา อาโรเจสุํฯ เทวี วีสตินาฏกิตฺถิสหสฺสปริวุตา คนฺตฺวา ปฏิคฺคเหสิ, รโญฺญ จ ปวตฺตึ ปุจฺฉิฯ อถ ‘‘ปจฺฉโต อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา มนุเสฺส เปเสสิฯ ราชาปิ ตาวเทว สกวสตึ อคมาสิฯ มนุสฺสา ราชานํ อทิสฺวา นิวตฺตึสุฯ ตโต เทวี นิราสาว หุตฺวา, ปุตฺตํ คเหตฺวา, นครํ คนฺตฺวา, ตํ รเชฺช อภิสิญฺจิฯ ราชาปิ อตฺตโน วสตึ ปตฺวา, ตตฺถ นิสิโนฺน วิปสฺสิตฺวา, ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา, มญฺชูสกรุกฺขมูเล ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘เอวํ ทุติเยน สห มมสฺส, วาจาภิลาโป อภิสชฺชนา วา;
> เอตํ ภยํ อายตึ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

สา ปทตฺถโต อุตฺตานา เอวฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ยฺวายํ เอเตน ทุติเยน กุมาเรน สีตุณฺหาทีนิ นิเวเทเนฺตน สหวาเสน ตํ สญฺญาเปนฺตสฺส มม วาจาภิลาโป, ตสฺมึ สิเนหวเสน อภิสชฺชนา จ ชาตา, สเจ อหํ อิมํ น ปริจฺจชามิ, ตโต อายติมฺปิ เหสฺสติ ยเถว อิทานิ; เอวํ ทุติเยน สห มมสฺส วาจาภิลาโป อภิสชฺชนา วาฯ อุภยมฺปิ เจตํ อนฺตรายกรํ วิเสสาธิคมสฺสาติ เอตํ ภยํ อายตึ เปกฺขมาโน ตํ ฉเฑฺฑตฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อายติภยคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๐. **กามา หิ จิตฺรา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร เสฏฺฐิปุโตฺต ทหโรว เสฏฺฐิฏฺฐานํ ลภิฯ ตสฺส ติณฺณํ อุตูนํ ตโย ปาสาทา โหนฺติ ฯ โส ตตฺถ สพฺพสมฺปตฺตีหิ เทวกุมาโร วิย ปริจาเรติฯ โส ทหโรว สมาโน ‘‘ปพฺพชิสฺสามี’’ติ มาตาปิตโร ยาจิฯ เต นํ วาเรนฺติฯ โส ตเถว นิพนฺธติฯ ปุนปิ นํ มาตาปิตโร ‘‘ตฺวํ, ตาต, สุขุมาโล, ทุกฺกรา ปพฺพชฺชา, ขุรธาราย อุปริ จงฺกมนสทิสา’’ติ นานปฺปการาเรหิ วาเรนฺติฯ โส ตเถว นิพนฺธติฯ เต จิเนฺตสุํ ‘‘สจายํ ปพฺพชติ, อมฺหากํ โทมนสฺสํ โหติฯ สเจ นํ นิวาเรม, เอตสฺส โทมนสฺสํ โหติฯ อปิจ อมฺหากํ โทมนสฺสํ โหตุ, มา จ เอตสฺสา’’ติ อนุชานิํสุฯ ตโต โส สพฺพปริชนํ ปริเทวมานํ อนาทิยิตฺวา อิสิปตนํ คนฺตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สนฺติเก ปพฺพชิฯ ตสฺส อุฬารเสนาสนํ น ปาปุณาติ, มญฺจเก ตฏฺฏิกํ ปตฺถริตฺวา สยิฯ โส วรสยเน กตปริจโย สพฺพรตฺตึ อติทุกฺขิโต อโหสิฯ ปภาเตปิ สรีรปริกมฺมํ กตฺวา, ปตฺตจีวรมาทาย ปเจฺจกพุเทฺธหิ สทฺธึ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตตฺถ วุฑฺฒา อคฺคาสนญฺจ อคฺคปิณฺฑญฺจ ลภนฺติ, นวกา ยํกิญฺจิเทว อาสนํ ลูขโภชนญฺจฯ โส เตน ลูขโภชเนนาปิ อติทุกฺขิโต อโหสิฯ โส กติปาหํเยว กิโส ทุพฺพโณฺณ หุตฺวา นิพฺพิชฺชิ ยถา ตํ อปริปากคเต สมณธเมฺมฯ ตโต มาตาปิตูนํ ทูตํ เปเสตฺวา อุปฺปพฺพชิฯ โส กติปาหํเยว พลํ คเหตฺวา ปุนปิ ปพฺพชิ

ตุกาโม อโหสิฯ ตโต เตเนว กเมน ปพฺพชิตฺวา ปุนปิ อุปฺปพฺพชิตฺวา ตติยวาเร ปพฺพชิตฺวา สมฺมา ปฏิปโนฺน ปเจฺจกสโมฺพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ วตฺวา ปุน ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ อิมเมว พฺยากรณคาถํ อภาสิ –

‘‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ;
อาทีนวํ กามคุเณสุ ทิสฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **กามา**ติ เทฺว กามา วตฺถุกามา จ กิเลสกามา จฯ ตตฺถ วตฺถุกามา มนาปิยรูปาทโย ธมฺมา, กิเลสกามา ฉนฺทาทโย สเพฺพปิ ราคปฺปเภทาฯ อิธ ปน วตฺถุกามา อธิเปฺปตาฯ รูปาทิอเนกปฺปการวเสน **จิตฺรา**ฯ โลกสฺสาทวเสน **มธุรา**ฯ พาลปุถุชฺชนานํ มนํ รเมนฺตีติ **มโนรมาฯ วิรูปรูเปนา**ติ วิรูเปน รูเปน, อเนกวิเธน สภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ เต หิ รูปาทิวเสน จิตฺรา, รูปาทีสุปิ นีลาทิวเสน วิวิธรูปาฯ เอวํ เตน วิรูปรูเปน ตถา ตถา อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา **มเถนฺติ จิตฺตํ** ปพฺพชฺชาย อภิรมิตุํ น เทนฺตีติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ ทฺวีหิ ตีหิ วา ปเทหิ โยเชตฺวา ปุริมคาถาสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

กามคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๑. **อีตี จา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร รโญฺญ คโณฺฑ อุฑปาทิฯ พาฬฺหา เวทนา วตฺตนฺติฯ เวชฺชา ‘‘สตฺถกเมฺมน วินา ผาสุ น โหตี’’ติ ภณนฺติฯ ราชา เตสํ อภยํ ทตฺวา สตฺถกมฺมํ การาเปสิฯ เต ผาเลตฺวา, ปุพฺพโลหิตํ นีหริตฺวา, นิเพฺพทนํ กตฺวา, วณํ ปเฏฺฏน พนฺธึสุ, อาหาราจาเรสุ จ นํ สมฺมา โอวทึสุฯ ราชา ลูขโภชเนน กิสสรีโร อโหสิ, คโณฺฑ จสฺส มิลายิฯ โส ผาสุกสญฺญี หุตฺวา สินิทฺธาหารํ ภุญฺชิฯ เตน จ สญฺชาตพโล วิสเย ปฏิเสวิฯ ตสฺส คโณฺฑ ปุน ปุริมสภาวเมว สมฺปาปุณิฯ เอวํ ยาว ติกฺขตฺตุํ สตฺถกมฺมํ การาเปตฺวา, เวเชฺชหิ ปริวชฺชิโต นิพฺพิชฺชิตฺวา, รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา, อรญฺญํ ปวิสิตฺวา, วิปสฺสนํ อารภิตฺวา, สตฺตหิ วเสฺสหิ ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา, อิมํ อุทานคาถํ ภาสิตฺวา นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ

‘‘อีตี จ คโณฺฑ จ อุปทฺทโว จ, โรโค จ สลฺลญฺจ ภยญฺจ เมตํ;
เอตํ ภยํ กามคุเณสุ ทิสฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ เอตีติ **อีติ,** อาคนฺตุกานํ อกุสลภาคิยานํ พฺยสนเหตูนํ เอตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา กามคุณาปิ เอเต อเนกพฺยสนาวหเฏฺฐน ทฬฺหสนฺนิปาตเฏฺฐน จ อีติฯ คโณฺฑปิ อสุจึ ปคฺฆรติ, อุทฺธุมาตปริปกฺกปริภิโนฺน โหติฯ ตสฺมา เอเต กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปริปกฺกปริภินฺนภาวโต จ **คโณฺฑ**ฯ อุปทฺทวตีติ **อุปทฺทโว;** อนตฺถํ ชเนโนฺต อภิภวติ; อโชฺฌตฺถรตีติ อโตฺถ, ราชทณฺฑาทีนเมตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา กามคุณาเปเต อวิทิตนิพฺพานตฺถาวหเหตุตาย สพฺพุปทฺทววตฺถุตาย จ อุปทฺทโวฯ ยสฺมา ปเนเต กิเลสาตุรภาวํ ชเนนฺตา สีลสงฺขาตมาโรคฺยํ, โลลุปฺปํ วา อุปฺปาเทนฺตา ปากติกเมว อาโรคฺยํ วิลุมฺปนฺติ, ตสฺมา อิมินา อาโรคฺยวิลุมฺปนเฏฺฐเนว **โรโค**ฯ อพฺภนฺตรมนุปฺปวิฏฺฐเฏฺฐน ปน อโนฺตตุทกเฏฺฐน ทุนฺนิหรณียเฏฺฐน จ **สลฺลํ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกภยาวหนโต **ภยํ**ฯ เม เอตนฺติ **เมตํ**ฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ นิคมนํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

อีติคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๒. **สีตญฺจา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร สีตาลุกพฺรหฺมทตฺต นาม ราชา อโหสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา อรญฺญกุฏิกาย วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ ปเทเส สีเต สีตํ, อุณฺเห อุณฺหเมว จ โหติ อโพฺภกาสตฺตา ปเทสสฺสฯ โคจรคาเม ภิกฺขา ยาวทตฺถาย น ลพฺภติฯ ปิวนกปานียมฺปิ ทุลฺลภํ, วาตาตปฑํสสรีสปาปิ พาเธนฺติฯ ตสฺส เอตทโหสิ – ''อิโต อฑฺฒโยชนมตฺเต สมฺปนฺโน ปเทโส, ตตฺถ สเพฺพปิ เอเต ปริสฺสยา นตฺถิฯ ยํนูนาหํ ตตฺถ คเจฺฉยฺยํ; ผาสุกํ วิหรเนฺตน สกฺกา วิเสสํ อธิคนฺตุ''นฺติฯ ตสฺส ปุน อโหสิ – ''ปพฺพชิตา นาม น ปจฺจยวสิกา โหนฺติ, เอวรูปญฺจ จิตฺตํ วเส วเตฺตนฺติ, น จิตฺตสฺส วเส วเตฺตนฺติ, นาหํ คมิสฺสามี''ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา น อคมาสิฯ เอวํ ยาวตติยกํ อุปฺปนฺนจิตฺตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิวเตฺตสิฯ ตโต ตเตฺถว สตฺต วสฺสานิ วสิตฺวา, สมฺมา ปฏิปชฺชมาโน ปเจฺจกสโมฺพธิํ สจฺฉิกตฺวา, อิมํ อุทานคาถํ ภาสิตฺวา นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ

> ''สีตญฺจ อุณฺหญฺจ ขุทํ ปิปาสํ, วาตาตเป ฑํสสรีสเป จ;
> สพฺพานิเปตานิ อภิสมฺภวิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ

ตตฺถ **สีตญฺจา**ติ สีตํ นาม ทุวิธํ อพฺภนฺตรธาตุโกฺขภปจฺจยญฺจ, พาหิรธาตุโกฺขภปจฺจยญฺจ; ตถา อุณฺหํฯ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **สรีสปา**ติ เย เกจิ ทีฆชาติกา สริตฺวา คจฺฉนฺติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

สีตาลุกคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๓. **นาโควา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา วีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรตฺวา กาลกโต นิรเย วีสติ เอว วสฺสานิ ปจฺจิตฺวา หิมวนฺตปฺปเทเส หตฺถิโยนิยํ อุปฺปชฺชิตฺวา สญฺชาตกฺขโนฺธ ปทุมวณฺณสกลสรีโร อุฬาโร ยูถปติ มหานาโค อโหสิฯ ตสฺส โอภโคฺคภคฺคํ สาขาภงฺคํ หตฺถิฉาปาว ขาทนฺติฯ โอคาเหปิ นํ หตฺถินิโย กทฺทเมน ลิมฺปนฺติ , สพฺพํ ปาลิเลยฺยกนาคเสฺสว อโหสิฯ โส ยูถา นิพฺพิชฺชิตฺวา ปกฺกมิฯ ตโต นํ ปทานุสาเรน ยูถํ อนุพนฺธิฯ เอวํ ยาวตติยํ ปกฺกโนฺต อนุพโทฺธวฯ ตโต จิเนฺตสิ – ''อิทานิ มยฺหํ นตฺตโก พาราณสิยํ รชฺชํ กาเรติ, ยํนูนาหํ อตฺตโน ปุริมชาติยา อุยฺยานํ คเจฺฉยฺยํ, ตตฺร มํ โส รกฺขิสฺสตี''ติฯ ตโต รตฺติํ นิทฺทาวสํ คเต ยูเถ ยูถํ ปหาย ตเมว อุยฺยานํ ปาวิสิฯ อุยฺยานปาโล ทิสฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ''หตฺถิํ คเหสฺสามี''ติ เสนาย ปริวาเรสิฯ หตฺถี ราชานํ เอว อภิมุโข คจฺฉติฯ ราชา ''มํ อภิมุโข เอตี''ติ ขุรปฺปํ สนฺนยฺหิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตโต หตฺถี ''วิเชฺฌยฺยาปิ มํ เอโส''ติ มานุสิกาย วาจาย ''พฺรหฺมทตฺต, มา มํ วิชฺฌ, อหํ เต อยฺยโก''ติ อาหฯ ราชา ''กิํ ภณสี''ติ สพฺพํ ปุจฺฉิฯ หตฺถีปิ รเชฺช จ นรเก จ หตฺถิโยนิยญฺจ ปวตฺติํ สพฺพํ อาโรเจสิฯ ราชา ''สุนฺทรํ, มา ภายิ, มา จ กญฺจิ ภิํสาเปหี''ติ หตฺถิโน วฏฺฏญฺจ อารกฺขเก จ หตฺถิภเณฺฑ จ อุปฏฺฐาเปสิฯ

อเถกทิวสํ ราชา หตฺถิกฺขนฺธคโต ''อยํ วีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กตฺวา นิรเย ปโกฺก, วิปากาวเสเสน จ ติรจฺฉานโยนิยํ อุปฺปโนฺน, ตตฺถปิ คณวาสสงฺฆฏฺฏนํ อสหโนฺต อิธาคโตฯ อโห ทุโกฺข คณวาโส, เอกีภาโว เอว จ ปน สุโข''ติ จิเนฺตตฺวา ตเตฺถว วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตํ โลกุตฺตรสุเขน สุขิตํ อมจฺจา อุปสงฺกมิตฺวา, ปณิปาตํ กตฺวา ''ยานกาโล มหาราชา''ติ อาหํสุฯ ตโต ''นาหํ ราชา''ติ วตฺวา ปุริมนเยเนว อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ''นาโคว ยูถานิ วิวชฺชยิตฺวา, สญฺชาตขโนฺธ ปทุมี อุฬาโร;
> ยถาภิรนฺตํ วิหรํ อรเญฺญ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ

สา ปทตฺถโต ปากฏา เอวฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปายโยชนาฯ สา จ โข ยุตฺติวเสเนว, น อนุสฺสววเสนฯ ยถา อยํ หตฺถี มนุสฺสกนฺเตสุ สีเลสุ ทนฺตตฺตา อทนฺตภูมึ นาคจฺฉตีติ วา, สรีรมหนฺตตาย วา นาโค, เอวํ กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อริยกนฺเตสุ สีเลสุ ทนฺตตฺตา อทนฺตภูมึ นาคมเนน อาคุํ อกรเณน ปุน อิตฺถตฺตํ อนาคมเนน จ คุณสรีรมหนฺตตาย วา นาโค ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ยูถานิ วิวชฺชตฺวา เอกจริยสุเขน ยถาภิรนฺตํ วิหรํ อรเญฺญ เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป, กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ คณํ วิวชฺชตฺวา เอกวิหารสุเขน ฌานสุเขน ยถาภิรนฺตํ วิหรํ อรเญฺญ อตฺตโน ยถา ยถา สุขํ, ตถา ตถา ยตฺตกํ วา อิจฺฉามิ, ตตฺตกํ อรเญฺญ นิวาสํ เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป จเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ ยถา เจส สุสณฺฐิตกฺขนฺธตาย **สญฺชาตกฺขโนฺธ,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ อเสขสีลกฺขนฺธมหนฺตตาย สญฺชาตกฺขโนฺธ ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ปทุมสทิสคตฺตตาย วา ปทุมกุเล อุปฺปนฺนตาย วา **ปทุมี,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ ปทุมสทิสอุชุคตฺตตาย วา อริยชาติปทุเม อุปฺปนฺนตาย วา ปทุมี ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ถามพลชวาทีหิ อุฬาโร, กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ ปริสุทฺธกายสมาจารตาทีหิ สีลสมาธินิเพฺพธิกปญฺญาทีหิ วา อุฬาโร ภเวยฺยนฺติ เอวํ จินฺเตโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ

นาคคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๔. **อฏฺฐาน ต**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร ปุโตฺต ทหโร เอว สมาโน ปพฺพชิตุกาโม มาตาปิตโร ยาจิฯ มาตาปิตโร นํ วาเรนฺติฯ โส วาริยมาโนปิ นิพนฺธติเยว ‘‘ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ตโต นํ ปุเพฺพ วุตฺตเสฏฺฐิปุตฺตํ วิย สพฺพํ วตฺวา อนุชานึสุฯ ปพฺพชิตฺวา จ อุยฺยาเนเยว วสิตพฺพนฺติ ปฏิชานาเปสุํ, โส ตถา อกาสิฯ ตสฺส มาตา ปาโตว วีสติสหสฺสนาฏกิตฺถิปริวุตา อุยฺยานํ คนฺตฺวา, ปุตฺตํ ยาคุํ ปาเยตฺวา, อนฺตรา ขชฺชกาทีนิ จ ขาทาเปตฺวา, ยาว มชฺฌนฺหิกสมยํ เตน สทฺธึ สมุลฺลปิตฺวา, นครํ ปวิสติฯ ปิตา จ มชฺฌนฺหิเก อาคนฺตฺวา, ตํ โภเชตฺวา อตฺตนาปิ ภุญฺชิตฺวา, ทิวสํ เตน สทฺธึ สมุลฺลปิตฺวา, สายนฺหสมเย ชคฺคนปุริเส ฐเปตฺวา นครํ ปวิสติฯ โส เอวํ รตฺตินฺทิวํ อวิวิโตฺต วิหรติฯ เตน โข ปน สมเยน อาทิจฺจพนฺธุ นาม ปเจฺจกพุโทฺธ นนฺทมูลกปพฺภาเร วิหรติฯ โส อาวเชฺชโนฺต ตํ อทฺทส – ‘‘อยํ กุมาโร ปพฺพชิตุํ อสกฺขิ, ชฏํ ฉินฺทิตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ ตโต ปรํ อาวชฺชิ ‘‘อตฺตโน ธมฺมตาย นิพฺพิชฺชิสฺสติ, โน’’ติฯ อถ ‘‘ธมฺมตาย นิพฺพินฺทโนฺต อติจิรํ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘ตสฺส อารมฺมณํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว มโนสิลาตลโต อาคนฺตฺวา อุยฺยาเน อฏฺฐาสิฯ ราชปุริโส ทิสฺวา ‘‘ปเจฺจกพุโทฺธ อาคโต, มหาราชา’’ติ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘อิทานิ เม ปุโตฺต ปเจฺจกพุเทฺธน สทฺธึ อนุกฺกณฺฐิโต วสิสฺสตี’’ติ ปมุทิตมโน หุตฺวา ปเจฺจกพุทฺธํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิตฺวา ตเตฺถว วาสํ ยาจิตฺวา ปณฺณสาลาทิวาวิหารฏฺฐานจงฺกมาทิสพฺพํ กาเรตฺวา วาเสสิฯ

โส ตตฺถ วสโนฺต เอกทิวสํ โอกาสํ ลภิตฺวา กุมารํ ปุจฺฉิ ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ? โส อาห ‘‘อหํ ปพฺพชิโต’’ติฯ ‘‘ปพฺพชิตา นาม น เอทิสา โหนฺตี’’ติฯ ‘‘อถ ภเนฺต, กีทิสา โหนฺติ, กึ มยฺหํ อนนุจฺฉวิก’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ตฺวํ อตฺตโน อนนุจฺฉวิกํ น เปกฺขสิ , นนุ เต มาตา วีสติสหสฺสอิตฺถีหิ สทฺธึ ปุพฺพณฺหสมเย อาคจฺฉนฺตี อุยฺยานํ อวิวิตฺตํ กโรติ, ปิตา มหตา พลกาเยน สายนฺหสมเย, ชคฺคนปุริสา สกลรตฺตึ; ปพฺพชิตา นาม ตว สทิสา น โหนฺติ, ‘เอทิสา ปน โหนฺตี’’’ติ ตตฺร ฐิโตเสฺสว อิทฺธิยา หิมวเนฺต อญฺญตรํ วิหารํ ทเสฺสสิฯ โส ตตฺถ ปเจฺจกพุเทฺธ อาลมฺพนพาหํ นิสฺสาย ฐิเต จ จงฺกมเนฺต จ รชนกมฺมสูจิกมฺมาทีนิ กโรเนฺต จ ทิสฺวา อาห – ‘‘ตุเมฺห อิธ, นาคจฺฉถ, ปพฺพชฺชา นาม ตุเมฺหหิ อนุญฺญาตา’’ติฯ ‘‘อาม, ปพฺพชฺชา อนุญฺญาตา, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สมณา นาม อตฺตโน นิสฺสรณํ กาตุํ อิจฺฉิตปตฺถิตญฺจ ปเทสํ คนฺตุํ ลภนฺติ, เอตฺตกํว วฏฺฏตี’’ติ วตฺวา อากาเส ฐตฺวา –

“อฏฺฐาน ตํ สงฺคณิการตสฺส, ยํ ผสฺสเย สามยิกํ วิมุตฺติ’’นฺติฯ –

อิมํ อุปฑฺฒคาถํ วตฺวา, ทิสฺสมาเนเนว กาเยน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ เอวํ คเต ปเจฺจกพุเทฺธ โส อตฺตโน ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชิฯ อารกฺขกปุริโสปิ “สยิโต กุมาโร, อิทานิ กุหึ คมิสฺสตี’’ติ ปมโตฺต นิทฺทํ โอกฺกมิฯ โส ตสฺส ปมตฺตภาวํ ญตฺวา ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อรญฺญํ ปาวิสิฯ ตตฺร จ วิวิโตฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา, ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา, ปเจฺจกพุทฺธฏฺฐานํ คโตฯ ตตฺร จ “กถมธิคต’’นฺติ ปุจฺฉิโต อาทิจฺจพนฺธุนา วุตฺตํ อุปฑฺฒคาถํ ปริปุณฺณํ กตฺวา อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – **อฏฺฐาน ต**นฺติฯ อฏฺฐานํ ตํ, อการณํ ตนฺติ วุตฺตํ โหติ, อนุนาสิกโลโป กโต “อริยสจฺจาน ทสฺสน’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๕.๑๑; สุ. นิ. ๒๗๐) วิยฯ **สงฺคณิการตสฺสา**ติ คณาภิรตสฺสฯ **ย**นฺติ กรณวจนเมตํ “ยํ หิรียติ หิรียิตเพฺพนา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๓๐) วิยฯ **ผสฺสเย**ติ อธิคเจฺฉฯ **สามยิกํ วิมุตฺติ**นฺติ โลกิยสมาปตฺติํฯ สา หิ อปฺปิตปฺปิตสมเย เอว ปจฺจนีเกหิ วิมุจฺจนโต “สามยิกา วิมุตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ตํ สามยิกํ วิมุตฺติํฯ อฏฺฐานํ ตํ, น ตํ การณํ วิชฺชติ สงฺคณิการตสฺส, เยน การเณน ผสฺสเยติ เอตํ อาทิจฺจพนฺธุสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส วโจ นิสมฺม สงฺคณิการติํ ปหาย โยนิโส ปฏิปชฺชโนฺต อธิคโตมฺหีติ อาหฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อฏฺฐานคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทุติโย วโคฺค นิฏฺฐิโตฯ

๕๕. **ทิฏฺฐีวิสูกานี**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา รโหคโต จิเนฺตสิ – “ยถา สีตาทีนํ ปฏิฆาตกานิ อุณฺหาทีนิ อตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เอวํ วฏฺฏปฏิฆาตกํ วินฏฺฏํ, โน’’ติฯ โส อมเจฺจ ปุจฺฉิ – “วิวฏฺฏํ ชานาถา’’ติ? เต “ชานาม, มหาราชา’’ติ อาหํสุฯ ราชา – “กิํ ต’’นฺติ? ตโต “อนฺตวา โลโก’’ติอาทินา นเยน สสฺสตุเจฺฉทํ กเถสุํฯ อถ ราชา “อิเม น ชานนฺติ, สเพฺพปิเม ทิฏฺฐิคติกา’’ติ สยเมว เตสํ วิโลมตญฺจ อยุตฺตตญฺจ ทิสฺวา “วฏฺฏปฏิฆาตกํ วิวฏฺฏํ อตฺถิ, ตํ คเวสิตพฺพ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ อิมญฺจ อุทานคาถํ อภาสิ ปเจฺจกพุทฺธมเชฺฌ พฺยากรณคาถญฺจ –

“ทิฏฺฐีวิสูกานิ อุปาติวโตฺต, ปโตฺต นิยามํ ปฏิลทฺธมโคฺค;
อุปฺปนฺนญาโณมฺหิ อนญฺญเนโยฺย, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – **ทิฏฺฐีวิสูกานี**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิฯ ตานิ หิ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา วิสูกเฏฺฐน วิชฺฌนเฏฺฐน วิโลมเฏฺฐน จ วิสูกานิฯ เอวํ ทิฏฺฐิยา วิสูกานิ, ทิฏฺฐิ เอว วา วิสูกานิ ทิฏฺฐิวิสูกานิฯ **อุปาติวโตฺต**ติ ทสฺสนมเคฺคน อติกฺกโนฺตฯ **ปโตฺต นิยาม**นฺติ อวินิปาตธมฺมตาย สโมฺพธิปรายณตาย จ นิยตภาวํ อธิคโต, สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ วา ปฐมมคฺคนฺติฯ เอตฺตาวตา ปฐมมคฺคกิจฺจนิปฺผตฺติ จ ตสฺส ปฏิลาโภ จ วุโตฺตฯ อิทานิ **ปฏิลทฺธมโคฺค**ติ อิมินา เสสมคฺคปฏิลาภํ ทเสฺสติฯ **อุปฺปนฺนญาโณมฺหี**ติ อุปฺปนฺนปเจฺจกโพธิญาโณ อมฺหิฯ เอเตน ผลํ ทเสฺสติฯ **อนญฺญเนโยฺย**ติ อเญฺญหิ “อิทํ สจฺจํ, อิทํ สจฺจ’’นฺติ น เนตเพฺพฯ เอเตน สยมฺภุตํ ทีเปติ, ปเตฺต วา ปเจฺจกโพธิญาเณ อเนยฺยตาย อภาวา สยํวสิตํฯ สมถวิปสฺสนาย วา ทิฏฺฐิวิสูกานิ อุปาติวโตฺต, อาทิมเคฺคน ปโตฺต นิยามํ, เสเสหิ ปฏิลทฺธมโคฺค, ผลญาเณน อุปฺปนฺนญาโณ, ตํ สพฺพํ อตฺตนาว อธิคโตติ อนญฺญเนโยฺยฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ทิฏฺฐิวิสูกคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๖. **นิโลฺลลุโป**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร สูโท อนฺตรภตฺตํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิ มนุญฺญทสฺสนํ สาทุรสํ ‘‘อเปฺปว นาม เม ราชา ธนมนุปฺปเทยฺยา’’ติฯ ตํ รโญฺญ คเนฺธเนว โภตฺตุกามตํ ชเนสิ มุเข เขฬํ อุปฺปาเทนฺตํฯ ปฐมกพเฬ ปน มุเข ปกฺขิตฺตมเตฺต สตฺตรสหรณิสหสฺสานิ อมเตเนว ผุฏฺฐานิ อเหสุํฯ สูโท ‘‘อิทานิ เม ทสฺสติ, อิทานิ เม ทสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ราชาปิ ‘‘สกฺการารโห สูโท’’ติ จิเนฺตสิ – ‘‘รสํ สายิตฺวา ปน สกฺกโรนฺตํ มํ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคเจฺฉยฺย – ‘โลโล อยํ ราชา รสครุโก’’’ติ น กิญฺจิ อภณิฯ เอวํ ยาว โภชนปริโยสานํ, ตาว สูโทปิ ‘‘อิทานิ ทสฺสติ, อิทานิ ทสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ราชาปิ อวณฺณภเยน น กิญฺจิ อภณิฯ ตโต สูโท ‘‘นตฺถิ อิมสฺส รโญฺญ ชิวฺหาวิญฺญาณ’’นฺติ ทุติยทิวเส อรสภตฺตํ อุปนาเมสิฯ ราชา ภุญฺชโนฺต ‘‘นิคฺคหารโห อชฺช สูโท’’ติ ชานโนฺตปิ ปุเพฺพ วิย ปจฺจเวกฺขิตฺวา อวณฺณภเยน น กิญฺจิ อภณิฯ ตโต สูโท ‘‘ราชา เนว สุนฺทรํ นาสุนฺทรํ ชานาตี’’ติ จิเนฺตตฺวา สพฺพํ ปริพฺพยํ อตฺตนา คเหตฺวา ยํกิญฺจิเทว ปจิตฺวา รโญฺญ เทติฯ ราชา ‘‘อโห วต โลโภ, อหํ นาม วีสติ นครสหสฺสานิ ภุญฺชโนฺต อิมสฺส โลเภน ภตฺตมตฺตมฺปิ น ลภามี’’ติ นิพฺพิชฺชิตฺวา, รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา, วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิ, ปุริมนเยเนว จ อิมํ คาถํ อภาสิ –

‘‘นิโลฺลลุโป นิกฺกุโห นิปฺปิปาโส, นิมฺมโกฺข นิทฺธนฺตกสาวโมโห;
นิราสโย สพฺพโลเก ภวิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **นิโลฺลลุโป**ติ อโลลุโปฯ โย หิ รสตณฺหาภิภูโต โหติ, โส ภุสํ ลุปฺปติ ปุนปฺปุนญฺจ ลุปฺปติ, เตน โลลุโปติ วุจฺจติฯ ตสฺมา เอส ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต อาห ‘‘นิโลฺลลุโป’’ติฯ **นิกฺกุโห**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ยสฺส ติวิธํ กุหนวตฺถุ นตฺถิ, โส นิกฺกุโหติ วุจฺจติฯ อิมิสฺสา ปน คาถาย มนุญฺญโภชนาทีสุ วิมฺหยมนาปชฺชนโต นิกฺกุโหติ อยมธิปฺปาโย ฯ **นิปฺปิปาโส**ติ เอตฺถ ปาตุมิจฺฉา ปิปาสา, ตสฺสา อภาเวน นิปฺปิปาโส, สาทุรสโลเภน โภตฺตุกมฺยตาวิรหิโตติ อโตฺถฯ **นิมฺมโกฺข**ติ เอตฺถ ปรคุณวินาสนลกฺขโณ มโกฺข, ตสฺส อภาเวน นิมฺมโกฺขฯ อตฺตโน คหฏฺฐกาเล สูทสฺส คุณมกฺขนาภาวํ สนฺธายาหฯ **นิทฺธนฺตกสาวโมโห**ติ เอตฺถ ราคาทโย ตโย, กายทุจฺจริตาทีนิ จ ตีณีติ ฉ ธมฺมา ยถาสมฺภวํ อปฺปสนฺนฏฺเฐน สกภาวํ วิชหาเปตฺวา ปรภาวํ คณฺหาปนฏฺเฐน กสฏฏฺเฐน จ กสาวาติ เวทิตพฺพาฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ, กตเม ตโย กสาวา? ราคกสาโว, โทสกสาโว, โมหกสาโว, อิเม ตโย กสาวาฯ ตตฺถ, กตเม อปเรปิ ตโย กสาวา? กายกสาโว, วจีกสาโว, มโนกสาโว’’ติ (วิภ. ๙๒๔)ฯ

เตสุ โมหํ ฐเปตฺวา ปญฺจนฺนํ กสาวานํ เตสญฺจ สเพฺพสํ มูลภูตสฺส โมหสฺส นิทฺธนฺตตฺตา นิทฺธนฺตกสาวโมโห, ติณฺณํ เอว วา กายวจีมโนกสาวานํ โมหสฺส จ นิทฺธนฺตตฺตา นิทฺธนฺตกสาวโมโหฯ อิตเรสุ นิโลฺลลุปตาทีหิ ราคกสาวสฺส, นิมฺมกฺขตาย โทสกสาวสฺส นิทฺธนฺตภาโว สิโทฺธ เอวฯ **นิราสโย**ติ นิตฺตโณฺหฯ **สพฺพโลเก**ติ สกลโลเก, ตีสุ ภเวสุ ทฺวาทสสุ วา อายตเนสุ ภววิภวตณฺหาวิรหิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อถ วา ตโยปิ ปาเทวตฺวา **เอโก จเร**ติ เอโก จริตุํ สกฺกุเณยฺยาติ เอวมฺปิ เอตฺถ สมฺพโนฺธ กาตโพฺพติฯ

นิโลฺลลุปคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๗. **ปาปํ สหาย**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา มหจฺจราชานุภาเวน นครํ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต มนุเสฺส โกฏฺฐาคารโต ปุราณธญฺญานิ พหิทฺธา นีหรเนฺต ทิสฺวา ‘‘กึ, ภเณ, อิท’’นฺติ อมเจฺจ ปุจฺฉิฯ ‘‘อิทานิ, มหาราช, นวธญฺญานิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, เตสํ โอ

กาสํ กาตุํ อิเม มนุสฺสา ปุราณธญฺญาทีนิ ฉเฑฺฑนฺตี’’ติฯ ราชา – ‘‘กึ, ภเณ, อิตฺถาคารพลกายาทีนํ วฎฺฎํ ปริปุณฺณ’’นฺติ ? ‘‘อาม, มหาราช, ปริปุณฺณนฺติ’’ฯ ‘‘เตน หิ, ภเณ, ทานสาลํ การาเปถ, ทานํ ทสฺสามิ, มา อิมานิ ธญฺญานิ อนุปการานิ วินสฺสึสู’’ติฯ ตโต นํ อญฺญตโร ทิฎฺฐิคติโก อมจฺจ ‘‘มหาราช, นตฺถิ ทินฺน’’นฺติ อารพฺภ ยาว ‘‘พาลา จ ปณฺฑิตา จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติ วตฺวา นิวาเรสิฯ โส ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ โกฎฺฐาคาเร วิลุมฺปเนฺต ทิสฺวา ตเถว อาณาเปสิฯ ตติยมฺปิ นํ ‘‘มหาราช, ทตฺตุปญฺญตฺตํ ยทิทํ ทาน’’นฺติอาทีนิ วตฺวา นิวาเรสิฯ โส ‘‘อเร, อหํ อตฺตโน สนฺตกมฺปิ น ลภามิ ทาตุํ, กึ เม อิเมหิ ปาปสหาเยหี’’ติ นิพฺพิโนฺน รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ตญฺจ ปาปํ สหายํ ครหโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘ปาปํ สหายํ ปริวชฺชเยถ, อนตฺถทสฺสึ วิสเม นิวิฎฺฐํ;
สยํ น เสเว ปสุตํ ปมตฺตํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยฺวายํ ทสวตฺถุกาย ปาปทิฎฺฐิยา สมนฺนาคตตฺตา **ปาโป,** ปเรสมฺปิ อนตฺถํ ปสฺสตีติ **อนตฺถทสฺสี,** กายทุจฺจริตาทิมฺหิ จ **วิสเม นิวิโฎฺฐ,** ตํ อตฺถกาโม กุลปุโตฺต ปาปํ สหายํ ปริวชฺชเยถ อนตฺถทสฺสึ วิสเม นิวิฎฺฐํฯ **สยํ น เสเว**ติ อตฺตโน วเสน น เสเวฯ ยทิ ปน ปรวโส โหติ, กึ สกฺกา กาตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปสุต**นฺติ ปสฎํ , ทิฎฺฐิวเสน ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนฺติ อโตฺถฯ **ปมตฺต**นฺติ กามคุเณสุ โวสฺสฎฺฐจิตฺตํ, กุสลภาวนารหิตํ วาฯ ตํ เอวรูปํ น เสเว, น ภเช, น ปยิรุปาเส, อญฺญทตฺถุ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ

ปาปสหายคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๘. **พหุสฺสุต**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน อฎฺฐ ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาติ สพฺพํ อนวชฺชโภชีคาถายวุตฺตสทิสเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – ปเจฺจกพุเทฺธ นิสีทาเปตฺวา ราชา อาห ‘‘เก ตุเมฺห’’ติ? เต อาหํสุ – ‘‘มยํ, มหาราช, พหุสฺสุตา นามา’’ติฯ ราชา – ‘‘อหํ สุตพฺรหฺมทโตฺต นาม, สุเตน ติตฺติํ น คจฺฉามิ, หนฺท, เนสํ สนฺติเก วิจิตฺรนยํ สทฺธมฺมเทสนํ โสสฺสามี’’ติ อตฺตมโน ทกฺขิโณทกํ ทตฺวา, ปริวิสิตฺวา, ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สงฺฆเตฺถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา, วนฺทิตฺวา, ปุรโต นิสีทิ ‘‘ธมฺมกถํ, ภเนฺต, กโรถา’’ติฯ โส ‘‘สุขิโต โหตุ, มหาราช, ราคกฺขโย โหตู’’ติ วตฺวา อุฎฺฐิโตฯ ราชา ‘‘อยํ น พหุสฺสุโต, ทุติโย พหุสฺสุโต ภวิสฺสติ, เสฺว ทานิ วิจิตฺรธมฺมเทสนํ โสสฺสามี’’ติ สฺวาตนาย นิมเนฺตสิฯ เอวํ ยาว สเพฺพสํ ปฎิปาฎิ คจฺฉติ, ตาว นิมเนฺตสิฯ เต สเพฺพปิ ‘‘โทสกฺขโย โหตุ, โมหกฺขโย, คติกฺขโย, วฎฺฎกฺขโย, อุปธิกฺขโย, ตณฺหกฺขโย โหตู’’ติ เอวํ เอเกกํ ปทํ วิเสเสตฺวา เสสํ ปฐมสทิสเมว วตฺวา อุฎฺฐหิํสุฯ

ตโต ราชา ‘‘อิเม ‘พหุสฺสุตา มย’นฺติ ภณนฺติ, น จ เตสํ วิจิตฺรกถา, กิเมเตหิ วุตฺต’’นฺติ เตสํ วจนตฺถํ อุปปริกฺขิตุมารทฺธฯ อถ ‘‘ราคกฺขโย โหตู’’ติ อุปปริกฺขโนฺต ‘‘ราเค ขีเณ โทโสปิ โมโหปิ อญฺญตรญฺญตเรปิ กิเลสา ขีณา โหนฺตี’’ติ ญตฺวา อตฺตมโน อโหสิ – ‘‘นิปฺปริยายพหุสฺสุตา อิเม สมณาฯ ยถา หิ ปุริเสน มหาปถวิํ วา อากาสํ วา องฺคุลิยา นิทฺทิสเนฺตน น องฺคุลิมโตฺตว ปเทโส นิทฺทิโฎฺฐ โหติ, อปิจ, โข, ปน ปถวีอากาสา เอว นิทฺทิฎฺฐา โหนฺติ, เอวํ อิเมหิ เอกเมกํ อตฺถํ นิทฺทิสเนฺตหิ อปริมาณา อตฺถา นิทฺทิฎฺฐา โหนฺตี’’ติฯ ตโต โส ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ พหุสฺสุโต ภวิสฺสามี’’ติ ตถารูปํ พหุสฺสุตภาวํ ปเตฺถโนฺต รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา, วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา, อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ ภเชถ, มิตฺตํ อุฬารํ ปฏิภานวนฺตํ;
อญฺญาย อตฺถานิ วิเนยฺย กงฺขํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถายํ สงฺเขปโตฺถ – **พหุสฺสุต**นฺติ ทุวิโธ พหุสฺสุโต ตีสุ ปิฏเกสุ อตฺถโต นิขิโล ปริยตฺติพหุสฺสุโต จ, มคฺคผลวิชฺชาภิญฺญานํ ปฏิวิทฺธตฺตา ปฏิเวธพหุสฺสุโต จฯ อาคตาคโม **ธมฺมธโร**ฯ อุฬาเรหิ ปน กายวจีมโนกมฺเมหิ สมนฺนาคโต **อุฬาโร**ฯ ยุตฺตปฏิภาโน จ มุตฺตปฏิภาโน จ ยุตฺตมุตฺตปฏิภาโน จ **ปฏิภานวา**ฯ ปริยตฺติปริปุจฺฉาธิคมวเสน วา ติธา ปฏิภานวา เวทิตพฺโพฯ ยสฺส หิ ปริยตฺติ ปฏิภาติ, โส ปริยตฺติปฏิภานวาฯ ยสฺส อตฺถญฺจ ญาณญฺจ ลกฺขณญฺจ ฐานาฏฺฐานญฺจ ปริปุจฺฉนฺตสฺส ปริปุจฺฉา ปฏิภาติ, โส ปริปุจฺฉาปฏิภานวาฯ เยน มคฺคาทโย ปฏิวิทฺธา โหนฺติ, โส อธิคมปฏิภานวาฯ ตํ เอวรูปํ **พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ ภเชถ มิตฺตํ อุฬารํ ปฏิภานวนฺตํ**ฯ ตโต ตสฺสานุภาเวน อตฺตตฺถปรตฺถอุภยตฺถเภทโต วา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถเภทโต วา อเนกปฺปการานิ **อญฺญาย อตฺถานิ**ฯ ตโต – ‘‘อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) กงฺขฏฺฐาเนสุ **วิเนยฺย กงฺขํ,** วิจิกิจฺฉํ วิเนตฺวา วินาเสตฺวา เอวํ กตสพฺพกิจฺโจ เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปติฯ

พหุสฺสุตคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๙. **ขิฑฺฑํ รติ**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ วิภูสกพฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา ปาโตว ยาคุํ วา ภตฺตํ วา ภุญฺชิตฺวา นานาวิธวิภูสเนหิ อตฺตานํ วิภูสาเปตฺวา มหาอาทาเส สกลสรีรํ ทิสฺวา ยํ น อิจฺฉติ ตํ อปเนตฺวา อเญฺญน วิภูสเนน วิภูสาเปติฯ ตสฺส เอกทิวสํ เอวํ กโรโต ภตฺตเวลา มชฺฌนฺหิกสมโย ปตฺโตฯ อถ อวิภูสิโตว ทุสฺสปเฏฺฏน สีสํ เวเฐตฺวา, ภุญฺชิตฺวา, ทิวาเสยฺยํ อุปคจฺฉิฯ ปุนปิ อุฏฺฐหิตฺวา ตเถว กโรโต สูริโย อตฺถงฺคโตฯ เอวํ ทุติยทิวเสปิ ตติยทิวเสปิฯ อถสฺส เอวํ มณฺฑนปฺปสุตสฺส ปิฏฺฐิโรโค อุทปาทิฯ ตเสฺสตทโหสิ – ‘‘อโห เร, อหํ สพฺพถาเมน วิภูสโนฺตปิ อิมสฺมึ กปฺปเก วิภูสเน อสนฺตุโฎฺฐ โลภํ อุปฺปาเทสึฯ โลโภ จ นาเมส อปายคมนีโย ธโมฺม, หนฺทาหํ, โลภํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘ขิฑฺฑํ รตึ กามสุขญฺจ โลเก, อนลงฺกริตฺวา อนเปกฺขมาโน;
วิภูสนฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ **ขิฑฺฑา จ รติ** จ ปุเพฺพ วุตฺตาวฯ **กามสุข**นฺติ วตฺถุกามสุขํฯ วตฺถุกามาปิ หิ สุขสฺส วิสยาทิภาเวน สุขนฺติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห – ‘‘อตฺถิ รูปํ สุขํ สุขานุปติต’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๖๐)ฯ เอวเมตํ ขิฑฺฑํ รตึ กามสุขญฺจ อิมสฺมึ โอกาสโลเก **อนลงฺกริตฺวา** อลนฺติ อกตฺวา, เอตํ ตปฺปกนฺติ วา สารภูตนฺติ วา เอวํ อคฺคเหตฺวาฯ **อนเปกฺขมาโน**ติ เตน อลงฺกรเณน อนเปกฺขณสีโล, อปิหาลุโก, นิตฺตโณฺห, วิภูสนฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที เอโก จเรติฯ ตตฺถ วิภูสา ทุวิธา – อคาริกวิภูสา, อนคาริกวิภูสา จฯ ตตฺถ อคาริกวิภูสา สาฏกเวฐนมาลาคนฺธาทิ, อนคาริกวิภูสา ปตฺตมณฺฑนาทิฯ วิภูสา เอว **วิภูสนฏฺฐานํ**ฯ ตสฺมา วิภูสนฏฺฐานา ติวิธาย วิรติยา **วิรโต**ฯ อวิตถวจนโต **สจฺจวาที**ติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิภูสนฏฺฐานคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๐. **ปุตฺตญฺจ ทาร**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร ปุโตฺต ทหรกาเล เอว อภิสิโตฺต รชฺชํ กาเรสิฯ โส ปฐมคาถาย วุตฺตปเจฺจกโพธิสโตฺต วิย รชฺชสิริมนุภวโนฺต เอกทิวสํ จิ

เนฺตสิ – ‘‘อหํ รชฺชํ กาเรนฺโต พหูนํ ทุกฺขํ กโรมิฯ กึ เม เอกภตฺตตฺถาย อิมินา ปาเปน, หนฺท สุขมุปฺปาเทมี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนฺโต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘ปุตฺตญฺจ ทารํ ปิตรญฺจ มาตรํ, ธนานิ ธญฺญานิ จ พนฺธวานิ;
หิตฺวาน กามานิ ยโถธิกานิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ **ธนานี**ติ มุตฺตามณิเวฬุริยสงฺขสิลาปวาฬรชตชาตรูปาทีนิ รตนานิฯ **ธญฺญานี**ติ สาลิวีหิยวโคธุมกงฺกุวรกกุทฺรูสกปเภทานิ สตฺต เสสาปรณฺณานิ จฯ **พนฺธวานี**ติ ญาติพนฺธุโคตฺตพนฺธุมิตฺตพนฺธุสิปฺปพนฺธุวเสน จตุพฺพิเธ พนฺธเวฯ **ยโถธิกานี**ติ สกสกโอธิวเสน ฐิตาเนวฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ปุตฺตทารคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๑. **สโงฺค เอโส**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร ปาทโลลพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา อโหสิฯ โส ปาโตว ยาคุํ วา ภตฺตํ วา ภุญฺชิตฺวา ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธนาฏกานิ ปสฺสติฯ ติวิธนาฏกานีติ กิร ปุพฺพราชโต อาคตํ, อนนฺตรราชโต อาคตํ, อตฺตโน กาเล อุฏฺฐิตนฺติฯ โส เอกทิวสํ ปาโตว ทหรนาฏกปาสาทํ คโตฯ ตา นาฏกิตฺถิโย ‘‘ราชานํ รมาเปสฺสามา’’ติ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส อจฺฉราโย วิย อติมโนหรํ นจฺจคีตวาทิตํ ปโยเชสุํฯ ราชา – ‘‘อนจฺฉริยเมตํ ทหราน’’นฺติ อสนฺตุโฏฺฐ หุตฺวา มชฺฌิมนาฏกปาสาทํ คโตฯ ตาปิ นาฏกิตฺถิโย ตเถว อกํสุฯ โส ตตฺถาปิ ตเถว อสนฺตุโฏฺฐ หุตฺวา มหานาฏกปาสาทํ คโตฯ ตาปิ นาฏกิตฺถิโย ตเถว อกํสุฯ ราชา เทฺว ตโย ราชปริวเฏฺฏ อตีตานํ ตาสํ มหลฺลกภาเวน อฏฺฐิกีฬนสทิสํ นจฺจํ ทิสฺวา คีตญฺจ อมธุรํ สุตฺวา ปุนเทว ทหรนาฏกปาสาทํ, ปุน มชฺฌิมนาฏกปาสาทนฺติ เอวํ วิจริตฺวา กตฺถจิ อสนฺตุโฏฺฐ จิเนฺตสิ – ‘‘อิมา นาฏกิตฺถิโย สกฺกํ เทวานมินฺทํ อจฺฉราโย วิย มํ รมาเปตุกามา สพฺพถาเมน นจฺจคีตวาทิตํ ปโยเชสุํ, สฺวาหํ กตฺถจิ อสนฺตุโฏฺฐ โลภเมว วเฑฺฒมิ, โลโภ จ นาเมส อปายคมนีโย ธโมฺม, หนฺทาหํ โลภํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนฺโต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘สโงฺค เอโส ปริตฺตเมตฺถ โสขฺยํ, อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมตฺถ ภิโยฺย;
คโฬ เอโส อิติ ญตฺวา มติมา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – **สโงฺค เอโส**ติ อตฺตโน อุปโภคํ นิทฺทิสติฯ โส หิ สชฺชนฺติ ตตฺถ ปาณิโน กทฺทเม ปวิโฏฺฐ หตฺถี วิยาติ **สโงฺคฯ ปริตฺตเมตฺถ โสขฺย**นฺติ เอตฺถ ปญฺจกามคุณูปโภคกาเล วิปรีตสญฺญาย อุปฺปาเทตพฺพโต กามาวจรธมฺมปริยาปนฺนโต วา ลามกเฏฺฐน โสขฺยํ ปริตฺตํ, วิชฺชุปฺปภาย โอภาสิตนจฺจทสฺสนสุขํ วิย อิตฺตรํ , ตาวกาลิกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมตฺถ ภิโยฺย**ติ เอตฺถ จ ยฺวายํ ‘‘ยํ โข, ภิกฺขเว, อิเม ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) วุโตฺตฯ โส ยทิทํ ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, กามานํ อาทีนโว? อิธ, ภิกฺขเว, กุลปุโตฺต เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิกํ กเปฺปติ, ยทิ มุทฺทาย, ยทิ คณนายา’’ติ เอวมาทินา (ม. นิ. ๑.๑๖๗) นเยเนตฺถ ทุกฺขํ วุตฺตํฯ ตํ อุปนิธาย อโปฺป อุทกพินฺทุมโตฺต โหติฯ อถ โข ทุกฺขเมว ภิโยฺย พหุ, จตูสุ สมุเทฺทสุ อุทกสทิสํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมตฺถ ภิโยฺย’’ติฯ **คโฬ เอโส**ติ อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา อากฑฺฒนวเสน พฬิโส วิย เอโส ยทิทํ ปญฺจ กามคุณาฯ **อิติ ญตฺวา มติมา**ติ เอวํ ญตฺวา พุทฺธิมา ปณฺฑิโต ปุริโส สพฺพเมฺปตํ ปหาย เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ

สงฺคคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๒. **สนฺทาลยิตฺวานา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อนิวตฺตพฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา อโหสิ ฯ โส สงฺคามํ โอติณฺโณ อชินิตฺวา อญฺญํ วา กิจฺจํ อารทฺโธ อนิฏฺฐเปตฺวา น นิวตฺตติ, ตสฺมา นํ เอวํ สญฺชานิํสุฯ โส เอกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉติฯ เตน จ สมเยน วนทาโห อุฏฺฐาสิฯ โส อคฺคิ สุกฺขานิ จ หริตานิ จ ติณาทีนิ ทหนฺโต อนิวตฺตมาโน เอว คจฺฉติฯ ราชา ตํ ทิสฺวา ตปฺปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ‘‘ยถายํ วนทาโห, เอวเมว เอกาทสวิโธ อคฺคิ สพฺพสตฺเต ทหนฺโต อนิวตฺตมาโนว คจฺฉติ มหาทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺโต, กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อิมสฺส ทุกฺขสฺส นิวตฺตนตฺถํ อยํ อคฺคิ วิย อริยมคฺคญาณคฺคินา กิเลเส ทหนฺโต อนิวตฺตมาโน คเจฺฉยฺย’’นฺติ? ตโต มุหุตฺตํ คนฺตฺวา เกวเฏฺฏ อทฺทส นทิยํ มเจฺฉ คณฺหเนฺต ฯ เตสํ ชาลนฺตรํ ปวิโฏฺฐ เอโก มหามโจฺฉ ชาลํ เภตฺวา ปลายิฯ เต ‘‘มโจฺฉ ชาลํ เภตฺวา คโต’’ติ สทฺทมกํสุฯ ราชา ตมฺปิ วจนํ สุตฺวา ตปฺปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปาเทสิ – ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อริยมคฺคญาเณน ตณฺหาทิฏฺฐิชาลํ เภตฺวา อสชฺชมาโน คเจฺฉยฺย’’นฺติฯ โส รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิ, อิมญฺจ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘สนฺทาลยิตฺวาน สํโยชนานิ, ชาลํว เภตฺวา สลิลมฺพุจารี;
อคฺคีว ทฑฺฒํ อนิวตฺตมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตสฺสา ทุติยปาเท **ชาล**นฺติ สุตฺตมยํ วุจฺจติฯ **อมฺพู**ติ อุทกํ, ตตฺถ จรตีติ **อมฺพุจารี,** มจฺฉสฺเสตํ อธิวจนํฯ สลิเล อมฺพุจารี **สลิลมฺพุจารี,** ตสฺมิํ นทีสลิเล ชาลํ เภตฺวา อมฺพุจารีวาติ วุตฺตํ โหติฯ ตติยปาเท **ทฑฺฒ**นฺติ ทฑฺฒฏฺฐานํ วุจฺจติฯ ยถา อคฺคิ ทฑฺฒฏฺฐานํ ปุน น นิวตฺตติ, น ตตฺถ ภิโยฺย อาคจฺฉติ, เอวํ มคฺคญาณคฺคินา ทฑฺฒํ กามคุณฏฺฐานํ อนิวตฺตมาโน ตตฺถ ภิโยฺย อนาคจฺฉนฺโตติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

สนฺทาลนคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๓. **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร จกฺขุโลลพฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา ปาทโลลพฺรหฺมทตฺโต วิย นาฏกทสฺสนมนุยุตฺโต โหติฯ อยํ ปน วิเสโส – โส อสนฺตุโฏฺฐ ตตฺถ ตตฺถ คจฺฉติ, อยํ ตํ ตํ นาฏกํ ทิสฺวา อติวิย อภินนฺทิตฺวา นาฏกปริวตฺตทสฺสเนน ตณฺหํ วเฑฺฒนฺโต วิจรติฯ โส กิร นาฏกทสฺสนาย อาคตํ อญฺญตรํ กุฏุมฺพิยภริยํ ทิสฺวา ราคํ อุปฺปาเทสิฯ ตโต สํเวคมาปชฺชิตฺวา ปุน ‘‘อหํ อิมํ ตณฺหํ วเฑฺฒนฺโต อปายปริปูรโก ภวิสฺสามิ, หนฺท นํ นิคฺคณฺหามี’’ติ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปุริมปฏิปตฺติํ ครหโนฺต ตปฺปฏิปกฺขคุณทีปิกํ อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘โอกฺขิตฺตจกฺขู น จ ปาทโลโล, คุตฺตินฺทฺริโย รกฺขิตมานสาโน;
อนวสฺสุโต อปริฑยฺหมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ เหฏฺฐาขิตฺตจกฺขุ, สตฺต คีวฏฺฐีนิ ปฏิปาฏิยา ฐเปตฺวา ปริวชฺชคเหตพฺพทสฺสนตฺถํ ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ น ตุ หนุกฏฺฐินา หทยฏฺฐิํ สงฺฆเฏฺฏโนฺตฯ เอวญฺหิ โอกฺขิตฺตจกฺขุตา น สมณสารุปฺปา โหตีฯ **น จ ปาทโลโล**ติ เอกสฺส ทุติโย, ทุวินฺนํ ตติโยติ เอวํ คณมชฺฌํ ปวิสิตุกามตาย กณฺฑูยมานปาโท วิย อภวโนฺต, ทีฆจาริกอนวฏฺฐิตจาริกวิรโต วาฯ **คุตฺตินฺทฺริโย**ติ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ อิธ วิสุํวุตฺตาวเสสวเสน โคปิตินฺทฺริโยฯ **รกฺขิตมานสาโน**ติ มานสํ เยว มานสานํ, ตํ รกฺขิตมสฺสาติ รกฺขิตมานสาโนฯ ยถา กิเลเสหิ น

วิลุปฺปติ, เอวํ รกฺขิตจิตฺโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อนวสฺสุโต**ติ อิมาย ปฏิปตฺติยา เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ กิเลสอนฺวาสฺสววิรหิโตฯ **อปริฑยฺหมาโน**ติ เอวํ อนฺวาสฺสววิรหาว กิเลสคฺคีหิ อปริฑยฺหมาโนฯ พหิทฺธา วา อนวสฺสุโต, อชฺฌตฺตํ อปริฑยฺหมาโนฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

โอกฺขิตฺตจกฺขุคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๔. **โอหารยิตฺวา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อยํ อโญฺญปิ จาตุมาสิกพฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา จตุมาเส จตุมาเส อุยฺยานกีฬํ คจฺฉติฯ โส เอกทิวสํ คิมฺหานํ มชฺฌิเม มาเส อุยฺยานํ ปวิสโนฺต อุยฺยานทฺวาเร ปตฺตสญฺฉนฺนํ ปุปฺผาลงฺกตวิฏปํ ปาริจฺฉตฺตกโกวิฬารํ ทิสฺวา เอกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา อุยฺยานํ ปาวิสิฯ ตโต ‘‘รญฺญา อคฺคปุปฺผํ คหิต’’นฺติ อญฺญตโรปิ อมโจฺจ หตฺถิกฺขเนฺธ ฐิโต เอว เอกํ ปุปฺผํ อคฺคเหสิฯ เอเตเนว อุปาเยน สโพฺพ พลกาโย อคฺคเหสิฯ ปุปฺผํ อนสฺสาเทนฺตา ปตฺตมฺปิ คณฺหิํสุฯ โส รุโกฺข นิปฺปตฺตปุปฺโผ ขนฺธมโตฺตว อโหสิฯ ตํ ราชา สายนฺหสมเย อุยฺยานา นิกฺขมโนฺต ทิสฺวา ‘‘กิํ กโต อยํ รุโกฺข, มม อาคมนเวลายํ มณิวณฺณสาขนฺตเรสุ ปวาฬสทิสปุปฺผาลงฺกโต อโหสิ, อิทานิ นิปฺปตฺตปุปฺโผ ชาโต’’ติ จิเนฺตโนฺต ตเสฺสวาวิทูเร อปุปฺผิตํ รุกฺขํ สญฺฉนฺนปลาสํ อทฺทสฯ ทิสฺวา จสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อยํ รุโกฺข ปุปฺผภริตสาขตฺตา พหุชนสฺส โลภนีโย อโหสิ, เตน มุหุเตฺตเนว พฺยสนํ ปโตฺต, อยํ ปนโญฺญ อโลภนียตฺตา ตเถว ฐิโตฯ อิทมฺปิ รชฺชํ ปุปฺผิตรุโกฺข วิย โลภนียํ, ภิกฺขุภาโว ปน อปุปฺผิตรุโกฺข วิย อโลภนีโยฯ ตสฺมา ยาว อิทมฺปิ อยํ รุโกฺข วิย น วิลุปฺปติ, ตาว อยมโญฺญ สญฺฉนฺนปโตฺต ยถา ปาริจฺฉตฺตโก, เอวํ กาสาเวน ปริสญฺฉเนฺนน หุตฺวา ปพฺพชิตพฺพ’’นฺติฯ โส รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘โอหารยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ, สญฺฉนฺนปโตฺต ยถา ปาริฉโตฺต;
> กาสายวโตฺถ อภินิกฺขมิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **กาสายวโตฺถ อภินิกฺขมิตฺวา**ติ อิมสฺส ปาทสฺส เคหา อภินิกฺขมิตฺวา กาสายวโตฺถ หุตฺวาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเนว สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

ปาริจฺฉตฺตกคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

ตติโย วโคฺค นิฎฺฐิโตฯ

๖๕. **รเสสู**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา อุยฺยาเน อมจฺจปุเตฺตหิ ปริวุโต สิลาปฏฺฏโปกฺขรณิยํ กีฬติฯ ตสฺส สูโท สพฺพมํสานํ รสํ คเหตฺวา อตีว สุสงฺขตํ อมตกปฺปํ อนฺตรภตฺตํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิฯ โส ตตฺถ เคธมาปโนฺน กสฺสจิ กิญฺจิ อทตฺวา อตฺตนาว ภุญฺชิฯ อุทกกีฬโต จ อติวิกาเล นิกฺขโนฺต สีฆํ สีฆํ ภุญฺชิฯ เยหิ สทฺธิํ ปุเพฺพ ภุญฺชติ, น เตสํ กญฺจิ สริฯ อถ ปจฺฉา ปฏิสงฺขานํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘อโห, มยา ปาปํ กตํ, ยฺวาหํ รสตณฺหาย อภิภูโต สพฺพชนํ วิสริตฺวา เอกโกว ภุญฺชิํฯ หนฺท รสตณฺหํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปุริมปฏิปตฺติํ ครหโนฺต ตปฺปฏิปกฺขคุณทีปิกํ อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘รเสสุ เคธํ อกรํ อโลโล, อนญฺญโปสี สปทานจารี;
> กุเล กุเล อปฺปฏิพทฺธจิโตฺต, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **รเสสูติ** อมฺพิลมธุรติตฺตกกฏุกโลณิกขาริกกสาวาทิเภเทสุ สายนีเยสุฯ **เคธํ อกรนฺติ** คิทฺธึ อกโรนฺต, ตณฺหํ อนุปฺปาเทนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **อโลโลติ** ‘‘อิทํ สายิสฺสามิ, อิทํ สายิสฺสามี’’ติ เอวํ รสวิเสเสสุ อนากุโลฯ **อนญฺญโปสีติ** โปเสตพฺพกสทฺธิวิหาริกาทิวิรหิโต , กายสนฺธารณมตฺเตน สนฺตุฏฺโฐติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา วา ปุพฺเพ อุยฺยาเน รเสสุ เคธกรณโลโล หุตฺวา อญฺญโปสี อาสึ, เอวํ อหุตฺวา ยาย ตณฺหาย โลโล หุตฺวา รเสสุ เคธํ กโรติฯ ตํ ตณฺหํ หิตฺวา อายตึ ตณฺหามูลกสฺส อญฺญสฺส อตฺตภาวสฺส อนิพฺพตฺตเนน อนญฺญโปสีติ ทเสฺสติฯ อถ วา อตฺถภญฺชนกฏฺเฐน อญฺญาติ กิเลสา วุจฺจนฺติฯ เตสํ อโปสเนน อนญฺญโปสีติ อยเมฺปตฺถ อโตฺถฯ **สปทานจารีติ** อโวกฺกมฺมจารี อนุปุพฺพจารี, ฆรปฏิปาฏึ อฉเฑฺฑตฺวา อฑฺฒกุลญฺจ ทลิทฺทกุลญฺจ นิรนฺตรํ ปิณฺฑาย ปวิสมาโนติ อโตฺถฯ **กุเล กุเล อปฺปฏิพทฺธจิโตฺตติ** ขตฺติยกุลาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ กิเลสวเสน อลคฺคจิโตฺต, จนฺทูปโม นิจฺจนวโก หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

รสเคธคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๖. ปหาย ปญฺจาวรณานีติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา ปฐมชฺฌานลาภี อโหสิฯ โส ฌานานุรกฺขณตฺถํ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติสมฺปทํ ทีเปโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘ปหาย ปญฺจาวรณานิ เจตโส, อุปกฺกิเลเส พฺยปนุชฺช สเพฺพ;
> อนิสฺสิโต เฉตฺว สิเนหโทสํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **อาวรณานีติ** นีวรณาเนวฯ ตานิ อตฺถโต อุรคสุเตฺต วุตฺตานิฯ ตานิ ปน ยสฺมา อพฺภาทโย วิย จนฺทสูริเย เจโต อาวรนฺติ, ตสฺมา ‘‘อาวรณานิ เจตโส’’ติ วุตฺตานิฯ ตานิ อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา ปหายฯ **อุปกฺกิเลเสติ** อุปคมฺม จิตฺตํ วิพาเธเนฺต อกุสเล ธเมฺม, วโตฺถปมาทีสุ วุเตฺต อภิชฺฌาทโย วาฯ **พฺยปนุชฺชาติ** ปนุทิตฺวา วินาเสตฺวา, วิปสฺสนามเคฺคน ปชหิตฺวาติ อโตฺถฯ **สเพฺพติ** อนวเสเสฯ เอวํ สมถวิปสฺสนาสมฺปโนฺน ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐินิสฺสยสฺส ปหีนตฺตา **อนิสฺสิโตฯ** เสสมเคฺคหิ เฉตฺวา เตธาตุกํ **สิเนหโทสํ,** ตณฺหาราคนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สิเนโห เอว หิ คุณปฏิปกฺขโต สิเนหโทโสติ วุโตฺตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อาวรณคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๗. วิปิฏฺฐิกตฺวานาติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา จตุตฺถชฺฌานลาภี อโหสิฯ โส ฌานานุรกฺขณตฺถํ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติสมฺปทํ ทีเปโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘วิปิฏฺฐิกตฺวาน สุขํ ทุขญฺจ, ปุเพฺพว จ โสมนสฺสโทมนสฺสํ;
> ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **วิปิฏฺฐิกตฺวานาติ** ปิฏฺฐิโต กตฺวา, ฉเฑฺฑตฺวา ชหิตฺวาติ อโตฺถฯ **สุขํ ทุขญฺจาติ** กายิกํ สาตาสาตํฯ **โสมนสฺสโทมนสฺสนฺติ** เจตสิกํ สาตาสาตํฯ **อุเปกฺขนฺติ** จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํฯ **สมถนฺติ** จตุตฺถชฺฌานสมถเมวฯ **วิสุทฺธนฺติ** ปญฺจนีวรณวิตกฺกวิจารปีติสุขสงฺขาเตหิ นวหิ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา วิสุทฺธํ, นิทฺธนฺตสุวณฺณมิว วิคตูปกฺกิเลสนฺติ อโตฺถฯ

อยํ ปน โยชนา – วิปิฏฺฐิกตฺวาน สุขํ ทุกฺขญฺจ ปุเพฺพว ปฐมชฺฌานุปจารภูมิยํเยว ทุกฺขํ, ตติยชฺฌานุปจารภูมิยํ สุขนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปุน อาทิโต วุตฺตํ จการํ ปรโต เนตฺวา ‘‘โสมนสฺสํ โทมนสฺสญฺจ วิปิฏฺฐิกตฺวาน ปุเพฺพวา’’ติ อธิกาโรฯ เตน โสมนสฺสํ จตุตฺถชฺฌานุปจาเร, โทมนสฺสญฺจ ทุติยชฺฌานุปจาเรเยวาติ ทีเปติฯ เอตานิ หิ เอเตสํ ปริยายโต ปหานฏฺฐานานิฯ นิปฺปริยายโต ปน ทุกฺขสฺส ปฐมชฺฌานํ, โทมนสฺสสฺส ทุติยชฺฌานํ, สุขสฺส ตติยชฺฌานํ, โสมนสฺสสฺส จตุตฺถชฺฌานํ ปหานฏฺฐานํฯ ยถาห – ‘‘ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๕๑๐)ฯ ตํ สพฺพํ อฏฺฐสาลินิยา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖๕) วุตฺตํฯ ยโต ปุเพฺพว ตีสุ ปฐมชฺฌานาทีสุ ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ วิปิฏฺฐิกตฺวา เอเตฺถว จตุตฺถชฺฌาเนน โสมนสฺสํ วิปิฏฺฐิกตฺวา อิมาย ปฏิปทาย ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ เอโก จเรติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

วิปิฏฺฐิกตฺวาคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๘. **อารทฺธวีริโย**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร ปจฺจนฺตราชา สหสฺสโยธปริมาณพลกาโย รเชฺชน ขุทฺทโก, ปญฺญาย มหนฺโต อโหสิฯ โส เอกทิวสํ ‘‘กิญฺจาปิ อหํ ขุทฺทโก, ปญฺญวตา จ ปน สกฺกา สกลชมฺพุทีปํ คเหตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา สามนฺตรโญฺญ ทูตํ ปาเหสิ – ‘‘สตฺตทิวสพฺภนฺตเร เม รชฺชํ วา เทตุ ยุทฺธํ วา’’ติฯ ตโต โส อตฺตโน อมเจฺจ สโมธาเนตฺวา อาห – ‘‘มยา ตุเมฺห อนาปุจฺฉาเยว สาหสํ กตํ, อมุกสฺส รโญฺญ เอวํ ปหิตํ, กึ กาตพฺพ’’นฺติ? เต อาหํสุ – ‘‘สกฺกา, มหาราช, โส ทูโต นิวเตฺตตุ’’นฺติ? ‘‘น สกฺกา, คโต ภวิสฺสตี’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ วินาสิตมฺหา ตยา, เตน หิ ทุกฺขํ อญฺญสฺส สเตฺถน มริตุํฯ หนฺท, มยํ อญฺญมญฺญํ ปหริตฺวา มราม, อตฺตานํ ปหริตฺวา มราม, อุพฺพนฺธาม, วิสํ ขาทามา’’ติฯ เอวํ เตสุ เอกเมโก มรณเมว สํวเณฺณติฯ ตโต ราชา – ‘‘กึ เม, อิเมหิ, อตฺถิ, ภเณ, มยฺหํ โยธา’’ติ อาหฯ อถ ‘‘อหํ, มหาราช, โยโธ, อหํ, มหาราช, โยโธ’’ติ ตํ โยธสหสฺสํ อุฏฺฐหิฯ

ราชา ‘‘เอเต อุปปริกฺขิสฺสามี’’ติ มนฺตฺวา จิตกํ สเชฺชตฺวา อาห – ‘‘มยา, ภเณ, อิทํ นาม สาหสํ กตํ, ตํ เม อมจฺจา ปฏิโกฺกสนฺติ, โสหํ จิตกํ ปวิสิสฺสามิ, โก มยา สทฺธึ ปวิสิสฺสติ, เกน มยฺหํ ชีวิตํ ปริจฺจตฺต’’นฺติ? เอวํ วุเตฺต ปญฺจสตา โยธา อุฏฺฐหึสุ – ‘‘มยํ, มหาราช, ปวิสามา’’ติฯ ตโต ราชา อปเร ปญฺจสเต โยเธ อาห – ‘‘ตุเมฺห อิทานิ, ตาตา, กึ กริสฺสถา’’ติ? เต อาหํสุ – ‘‘นายํ, มหาราช, ปุริสกาโร, อิตฺถิกิริยา เอสา, อปิจ มหาราเชน ปฏิรโญฺญ ทูโต เปสิโต, เตน มยํ รญฺญา สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา มริสฺสามา’’ติฯ ตโต ราชา ‘‘ปริจฺจตฺตํ ตุเมฺหหิ มม ชีวิต’’นฺติ จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา เตน โยธสหเสฺสน ปริวุโต คนฺตฺวา รชฺชสีมาย นิสีทิฯ

โสปิ ปฏิราชา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ‘‘อเร, โส ขุทฺทกราชา มม ทาสสฺสาปิ นปฺปโหตี’’ติ กุชฺฌิตฺวา สพฺพํ พลกายํ อาทาย ยุชฺฌิตุํ นิกฺขมิฯ ขุทฺทกราชา ตํ อพฺภุยฺยาตํ ทิสฺวา พลกายํ อาห – ‘‘ตาตา, ตุเมฺห น พหุกา; สเพฺพ สมฺปิณฺฑิตฺวา, อสิจมฺมํ คเหตฺวา, สีฆํ อิมสฺส รโญฺญ ปุรโต อุชุกํ เอว คจฺฉถา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ อถ สา เสนา ทฺวิธา ภิชฺชิตฺวา อนฺตรมทาสิฯ เต ตํ ราชานํ ชีวคฺคาหํ คณฺหึสุ, อเญฺญ โยธา ปลายึสุฯ ขุทฺทกราชา ‘‘ตํ มาเรมี’’ติ ปุรโต ธาวติ, ปฏิราชา ตํ อภยํ ยาจิฯ ตโต ตสฺส อภยํ ทตฺวา, สปถํ การาเปตฺวา, ตํ อตฺตโน มนุสฺสํ กตฺวา, เตน สห อญฺญํ ราชานํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา, ตสฺส รชฺชสีมาย ฐตฺวา เปเสสิ – ‘‘รชฺชํ วา เม เทตุ ยุทฺธํ วา’’ติฯ โส ‘‘อหํ เอกยุทฺธมฺปิ น สหามี’’ติ รชฺชํ นิยฺยาเตสิฯ เอเตเนว อุปาเยน สพฺพราชาโน คเหตฺวา อเนฺต พาราณสิราชานมฺปิ อคฺคเหสิฯ

โส เอกสตราชปริวุโต สกลชมฺพุทีเป รชฺชํ อนุสาสโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ปุเพฺพ ขุทฺทโก อโหสึ, โสมฺหิ อตฺตโน ญาณสมฺปตฺติยา สกลชมฺพุทีปสฺส อิสฺสโร ชาโตฯ ตํ โข ปน เม ญาณํ โลกิยวีริยสมฺปยุตฺตํ, เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย สํวตฺตติ, สาธุ วตสฺส สฺวาหํ อิมินา ญาเณน โลกุตฺตรธมฺมํ คเวเสยฺย’’นฺติฯ ตโต พาราณสิรโญฺญ รชฺชํ ทตฺวา, ปุตฺตทารญฺจ สกชนปทเมว เปเสตฺวา, ปพฺพชฺชํ สมาทาย วิปสฺสนํ อารภิตฺวา, ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน วีริยสมฺปตฺตึ ทีเปโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> ‘‘อารทฺธวิริโย ปรมตฺถปตฺติยา, อลีนจิโตฺต อกุสีตวุตฺติ;
> ทฬฺหนิกฺกโม ถามพลูปปโนฺน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ อารทฺธํ วีริยมสฺสาติ **อารทฺธวิริโย**ฯ เอเตน อตฺตโน วีริยารมฺภํ อาทิวีริยํ ทเสฺสติฯ ปรมโตฺถ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตสฺส ปตฺติยา **ปรมตฺถปตฺติยา**ฯ เอเตน วีริยารเมฺภน ปตฺตพฺพผลํ ทเสฺสติฯ **อลีนจิโตฺต**ติ เอเตน พลวีริยูปตฺถมฺภานํ จิตฺตเจตสิกานํ อลีนตํ ทเสฺสติฯ **อกุสีตวุตฺตี**ติ เอเตน ฐานอาสนจงฺกมนาทีสุ กายสฺส อนวสีทนํฯ **ทฬฺหนิกฺกโม**ติ เอเตน ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ ปวตฺตํ ปทหนวีริยํ ทเสฺสติ, ยํ ตํ อนุปุพฺพสิกฺขาทีสุ ปทหโนฺต ‘‘กาเยน เจว ปรมสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ นํ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา เอเตน มคฺคสมฺปยุตฺตวีริยํ ทเสฺสติฯ ตญฺหิ ทฬฺหญฺจ ภาวนาปาริปูรึ คตตฺตา, นิกฺกโม จ สพฺพโส ปฏิปกฺขา นิกฺขนฺตตฺตา, ตสฺมา ตํสมงฺคีปุคฺคโลปิ ทโฬฺห นิกฺกโม อสฺสาติ ‘‘ทฬฺหนิกฺกโม’’ติ วุจฺจติฯ **ถามพลูปปโนฺน**ติ มคฺคกฺขเณ กายถาเมน ญาณพเลน จ อุปปโนฺน, อถ วา ถามภูเตน พเลน อุปปโนฺนติ ถามพลูปปโนฺน, ถิรญาณพลูปปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ตสฺส วีริยสฺส วิปสฺสนาญาณสมฺปโยคํ ทีเปโนฺต โยนิโส ปทหนภาวํ สาเธติฯ ปุพฺพภาคมชฺฌิมอุกฺกฏฺฐวีริยวเสน วา ตโยปิ ปาทา โยเชตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อารทฺธวีริยคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖๙. **ปฏิสลฺลาน**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อิมิสฺสา คาถาย อาวรณคาถาย อุปฺปตฺติสทิสา เอว อุปฺปตฺติ, นตฺถิ โกจิ วิเสโสฯ อตฺถวณฺณนายํ ปนสฺสา **ปฏิสลฺลาน**นฺติ เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลีนํ เอกตฺตเสวิตา เอกีภาโว, กายวิเวโกติ อโตฺถฯ **ฌาน**นฺติ ปจฺจนีกฌาปนโต อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานโต จ จิตฺตวิเวโก วุจฺจติฯ ตตฺถ อฏฺฐสมาปตฺติโย นีวรณาทิปจฺจนีกฌาปนโต อารมฺมณูปนิชฺฌานโต จ ฌานนฺติ วุจฺจติ, วิปสฺสนามคฺคผลานิ สตฺตสญฺญาทิปจฺจนีกฌาปนโต, ลกฺขณูปนิชฺฌานโตเยว เจตฺถ ผลานิฯ อิธ ปน อารมฺมณูปนิชฺฌานเมว อธิเปฺปตํฯ เอวเมตํ ปฏิสลฺลานญฺจ ฌานญฺจ **อริญฺจมาโน,** อชหมาโน, อนิสฺสชฺชมาโนฯ **ธเมฺมสู**ติ วิปสฺสนูปเคสุ ปญฺจกฺขนฺธาทิธเมฺมสุฯ **นิจฺจ**นฺติ สตตํ, สมิตํ, อโพฺภกิณฺณํฯ **อนุธมฺมจารี**ติ เต ธเมฺม อารพฺภ ปวตฺตมาเนน อนุคตํ วิปสฺสนาธมฺมํ จรมาโนฯ อถ วา ธมฺมาติ นว โลกุตฺตรธมฺมา, เตสํ ธมฺมานํ อนุโลโม ธโมฺมติ อนุธโมฺม, วิปสฺสนาเยตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ ‘‘ธมฺมานํ นิจฺจํ อนุธมฺมจารี’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ วิภตฺติพฺยตฺตเยน ‘‘ธเมฺมสู’’ติ วุตฺตํ สิยาฯ **อาทีนวํ สมฺมสิตา ภเวสู**ติ ตาย อนุธมฺมจริตาสงฺขาตาย วิปสฺสนาย อนิจฺจาการาทิโทสํ ตีสุ ภเวสุ สมนุปสฺสโนฺต เอวํ อิมํ กายวิเวกจิตฺตวิเวกํ อริญฺจมาโน สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาสงฺขาตาย ปฏิปทาย อธิคโตติ วตฺตโพฺพ เอโก จเรติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ปฏิสลฺลานคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗๐. **ตณฺหกฺขย**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา มหจฺจราชานุภาเวน นครํ ปทกฺขิณํ กโรติฯ ตสฺส สรีรโสภาย อาวฏฺฏิตหทยา สตฺตา ปุรโต คจฺฉนฺตาปิ นิวตฺติตฺวา ตเมว อุโลฺลเกนฺติ, ปจฺฉโต คจฺฉนฺตาปิ, อุโภหิ ปเสฺสหิ คจฺฉนฺตาปิฯ ปกติยา เอว หิ พุทฺธทสฺสเน ปุณฺณจนฺทสมุทฺทราชทสฺสเน จ อติโตฺต โลโกฯ อถ อญฺญตรา กุฎุมฺพิยภริยาปิ อุปริปาสาทคตา สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา โอโลกยมานา อฏฺฐาสิฯ ราชา ตํ ทิสฺวาว ปฏิพทฺธจิโตฺต หุตฺวา อมจฺจํ อาณาเปสิ – ‘‘ชานาหิ ตาว, ภเณ, อยํ อิตฺถี สสามิกา วา อสามิกา วา’’ติฯ โส คนฺตฺวา ‘‘สสามิกา’’ติ อาโรเจสิฯ อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อิมา วีสติสหสฺสนาฎกิตฺถิโย เทวจฺฉราโย วิย มํเยว เอกํ อภิรเมนฺติ, โส ทานาหํ เอตาปิ อตุสิตฺวา ปรสฺส อิตฺถิยา ตณฺหํ อุปฺปาเทสิํ, สา อุปฺปนฺนา อปายเมว อากฑฺฒตี’’ติ ตณฺหาย อาทีนวํ ทิสฺวา ‘‘หนฺท นํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘ตณฺหกฺขยํ ปตฺถยมปฺปมโตฺต, อเนฬมูโค สุตวา สตีมา;
สงฺขาตธโมฺม นิยโต ปธานวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **ตณฺหกฺขย**นฺติ นิพฺพานํ, เอวํ ทิฎฺฐาทีนวาย ตณฺหาย เอว อปฺปวตฺติํฯ **อปฺปมโตฺต**ติ สาตจฺจการี สกฺกจฺจการีฯ **อเนฬมูโค**ติ อลาลามุโขฯ อถ วา อเนโฬ จ อมูโค จ, ปณฺฑิโต พฺยโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ หิตสุขสมฺปาปกํ สุตมสฺส อตฺถีติ **สุตวา** อาคมสมฺปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ **สตีมา**ติ จิรกตาทีนํ อนุสฺสริตาฯ **สงฺขาตธโมฺม**ติ ธมฺมุปปริกฺขาย ปริญฺญาตธโมฺมฯ **นิยโต**ติ อริยมเคฺคน นิยามํ ปโตฺตฯ **ปธานวา**ติ สมฺมปฺปธานวีริยสมฺปโนฺนฯ อุปฺปฏิปาฎิยา เอส ปาโฐ โยเชตโพฺพฯ เอวเมเตหิ อปฺปมาทาทีหิ สมนฺนาคโต นิยามสมฺปาปเกน ปธาเนน ปธานวา, เตน ปธาเนน ปตฺตนิยามตฺตา นิยโต, ตโต อรหตฺตปฺปตฺติยา สงฺขาตธโมฺมฯ อรหา หิ ปุน สงฺขาตพฺพาภาวโต ‘‘สงฺขาตธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘เย จ สงฺขาตธมฺมาเส, เย จ เสขา ปุถู อิธา’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๔; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๗)ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ตณฺหกฺขยคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗๑. **สีโห วา**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตรสฺส กิร พาราณสิรโญฺญ ทูเร อุยฺยานํ โหติฯ โส ปเคว วุฎฺฐาย อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค ยานา โอรุยฺห อุทกฏฺฐานํ อุปคโต ‘‘มุขํ โธวิสฺสามี’’ติฯ ตสฺมิญฺจ ปเทเส สีหี โปตกํ ชเนตฺวา โคจราย คตาฯ ราชปุริโส ตํ ทิสฺวา ‘‘สีหโปตโก เทวา’’ติ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘สีโห กิร น กสฺสจิ ภายตี’’ติ ตํ อุปปริกฺขิตุํ เภริอาทีนิ อาโกฎาเปสิฯ สีหโปตโก ตํ สทฺทํ สุตฺวาปิ ตเถว สยิฯ ราชา ยาวตติยกํ อาโกฎาเปสิ, โส ตติยวาเร สีสํ อุกฺขิปิตฺวา สพฺพํ ปริสํ โอโลเกตฺวา ตเถว สยิฯ อถ ราชา ‘‘ยาวสฺส มาตา นาคจฺฉติ, ตาว คจฺฉามา’’ติ วตฺวา คจฺฉโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘ตํ ทิวสํ ชาโตปิ สีหโปตโก น สนฺตสติ น ภายติ, กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ ตณฺหาทิฎฺฐิปริตาสํ เฉตฺวา น สนฺตเสยฺยํ น ภาเยยฺย’’นฺติฯ โส ตํ อารมฺมณํ คเหตฺวา, คจฺฉโนฺต ปุน เกวเฏฺฏหิ มเจฺฉ คเหตฺวา สาขาสุ พนฺธิตฺวา ปสาริเต ชาเล วาตํ อลคฺคํเยว คจฺฉมานํ ทิสฺวา, ตมฺปิ นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ – ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ ตณฺหาทิฎฺฐิชาลํ โมหชาลํ วา ผาเลตฺวา เอวํ อสชฺชมาโน คเจฺฉยฺย’’นฺติฯ

อถ อุยฺยานํ คนฺตฺวา สิลาปฏฺฏโปกฺขรณิตีเร นิสิโนฺน วาตพฺภาหตานิ ปทุมานิ โอนมิตฺวา อุทกํ ผุสิตฺวา วาตวิคเม ปุน ยถาฐาเน ฐิตานิ อุทเกน อนุปลิตฺตานิ ทิสฺวา ตมฺปิ นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ – ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ ยถา เอตานิ อุทเก ชาตานิ อุทเกน อนุปลิตฺตานิ ติฎฺฐนฺติ, เอวเมวํ โลเก ชาโต โลเกน อนุปลิโตฺต ติเฎฺฐยฺย’’นฺติฯ โส ปุนปฺปุนํ ‘‘ยถา สีหวาตปทุมานิ, เอวํ

อสนฺตสเนฺตน อสชฺชมาเนน อนุปลิเตฺตน ภวิตพฺพ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา, รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา, วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

“สีโหว สเทฺทสุ อสนฺตสโนฺต, วาโตว ชาลมฺหิ อสชฺชมาโน;
ปทุมํว โตเยน อลิปฺปมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ **สีโห**ติ จตฺตาโร สีหา – ติณสีโห, ปณฺฑุสีโห, กาฬสีโห, เกสรสีโหติฯ เกสรสีโห เตสํ อคฺคมกฺขายติฯ โสว อิธ อธิเปฺปโตฯ **วาโต** ปุรตฺถิมาทิวเสน อเนกวิโธ, **ปทุมํ** รตฺตเสตาทิวเสนฯ เตสุ โย โกจิ วาโต ยํกิญฺจิ ปทุมญฺจ วฏฺฏติเยวฯ ตตฺถ ยสฺมา สนฺตาโส อตฺตสิเนเหน โหติ, อตฺตสิเนโห จ ตณฺหาเลโป, โสปิ ทิฏฺฐิสมฺปยุเตฺตน วา ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตน วา โลเภน โหติ, โส จ ตณฺหาเยวฯ สชฺชนํ ปน ตตฺถ อุปปริกฺขาวิรหิตสฺส โมเหน โหติ, โมโห จ อวิชฺชาฯ ตตฺถ สมเถน ตณฺหาย ปหานํ โหติ, วิปสฺสนาย, อวิชฺชายฯ ตสฺมา สมเถน อตฺตสิเนหํ ปหาย **สีโหว สเทฺทสุ** อนิจฺจาทีสุ **อสนฺตสโนฺต,** วิปสฺสนาย โมหํ ปหาย **วาโตว ชาลมฺหิ** ขนฺธายตนาทีสุ **อสชฺชมาโน,** สมเถเนว โลภํ โลภสมฺปยุตฺตํ เอว ทิฏฺฐิญฺจ ปหาย, **ปทุมํว โตเยน** สพฺพภวโภคโลเภน อลิปฺปมาโนฯ เอตฺถ จ สมถสฺส สีลํ ปทฏฺฐานํ, สมโถ สมาธิ, วิปสฺสนา ปญฺญาติฯ เอวํ เตสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ สิเทฺธสุ ตโยปิ ขนฺธา สิทฺธา โหนฺติฯ ตตฺถ สีลกฺขเนฺธน สุรโต โหติฯ โส สีโหว สเทฺทสุ อาฆาตวตฺถูสุ กุชฺฌิตุกามตาย น สนฺตสติฯ ปญฺญากฺขเนฺธน ปฏิวิทฺธสภาโว วาโตว ชาลมฺหิ ขนฺธาทิธมฺมเภเท น สชฺชติ, สมาธิกฺขเนฺธน วีตราโค ปทุมํว โตเยน ราเคน น ลิปฺปติฯ เอวํ สมถวิปสฺสนาหิ สีลสมาธิปญฺญากฺขเนฺธหิ จ ยถาสมฺภวํ อวิชฺชาตณฺหานํ ติณฺณญฺจ อกุสลมูลานํ ปหานวเสน อสนฺตสโนฺต อสชฺชมาโน อลิปฺปมาโน จ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อสนฺตสนฺตคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗๒. **สีโห ยถา**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา ปจฺจนฺตํ กุปฺปิตํ วูปสเมตุํ คามานุคามิมคฺคํ ฉเฑฺฑตฺวา, อุชุํ อฏวิมคฺคํ คเหตฺวา, มหติยา เสนาย คจฺฉติฯ เตน จ สมเยน อญฺญตรสฺมิํ ปพฺพตปาเท สีโห พาลสูริยาตปํ ตปฺปมาโน นิปโนฺน โหติฯ ตํ ทิสฺวา ราชปุริโส รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา “สีโห กิร สเทฺทน น สนฺตสตี’’ติ เภริสงฺขปณวาทีหิ สทฺทํ การาเปสิฯ สีโห ตเถว นิปชฺชิฯ ทุติยมฺปิ การาเปสิฯ สีโห ตเถว นิปชฺชิฯ ตติยมฺปิ การาเปสิฯ สีโห “มม ปฏิสตฺตุ อตฺถี’’ติ จตูหิ ปาเทหิ สุปฺปติฏฺฐิตํ ปติฏฺฐหิตฺวา สีหนาทํ นทิฯ ตํ สุตฺวาว หตฺถาโรหาทโย หตฺถิอาทีหิ โอโรหิตฺวา ติณคหนานิ ปวิฏฺฐา, หตฺถิอสฺสคณา ทิสาวิทิสา ปลาตาฯ รโญฺญ หตฺถีปิ ราชานํ คเหตฺวา วนคหนานิ โปถยมาโน ปลายิฯ โส ตํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต รุกฺขสาขาย โอลมฺพิตฺวา , ปถวิํ ปติตฺวา, เอกปทิกมเคฺคน คจฺฉโนฺต ปเจฺจกพุทฺธานํ วสนฏฺฐานํ ปาปุณิตฺวา ตตฺถ ปเจฺจกพุเทฺธ ปุจฺฉิ – “อปิ, ภเนฺต, สทฺทมสฺสุตฺถา’’ติ? “อาม, มหาราชา’’ติฯ “กสฺส สทฺทํ, ภเนฺต’’ติ? “ปฐมํ เภริสงฺขาทีนํ, ปจฺฉา สีหสฺสา’’ติฯ “น ภายิตฺถ, ภเนฺต’’ติ? “น มยํ, มหาราช, กสฺสจิ สทฺทสฺส ภายามา’’ติฯ “สกฺกา ปน, ภเนฺต, มยฺหมฺปิ เอทิสํ กาตุ’’นฺติ? “สกฺกา, มหาราช, สเจ ปพฺพชสี’’ติฯ “ปพฺพชามิ, ภเนฺต’’ติฯ ตโต นํ ปพฺพาเชตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนยเนว อาภิสมาจาริกํ สิกฺขาเปสุํฯ โสปิ ปุเพฺพ วุตฺตนยเนว วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

“สีโห ยถา ทาฐพลี ปสยฺห, ราชา มิคานํ อภิภุยฺย จารี;
เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตตฺถ สหนา จ หนนา จ สีฆชวตฺตา จ **สีโห**ฯ เกสรสีโหว อิธ อธิเปฺปโตฯ ทาฐา พลมสฺส อตฺถีติ **ทาฐพลีฯ ปสยฺห อภิภุยฺยา**ติ, อุภยํ **จารี**สทฺเทน สห โยเชตพฺพํ **ปสยฺหจารี อภิภุยฺยจารี**ติ ตตฺถ ปสยฺห นิคฺคเหตฺวา จรเณน ปสยฺหจารี, อภิภวิตฺวา, สนฺตาเสตฺวา, วสีกตฺวา, จรเณน อภิภุยฺยจารีฯ สฺวายํ กายพเลน ปสยฺหจารี, เตชสา อภิภุยฺยจารีฯ ตตฺถ สเจ โกจิ วเทยฺย – ''กึ ปสยฺห อภิภุยฺย จารี''ติ, ตโต **มิคาน**นฺติ สามิวจนํ อุปโยควจนํ กตฺวา ''มิเค ปสยฺห อภิภุยฺย จารี''ติ ปฏิวตฺตพฺพํฯ **ปนฺตานี**ติ ทูรานิฯ **เสนาสนานี**ติ วสนฏฺฐานานิฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

ทาฐพลีคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗๓. **เมตฺตํ อุเปกฺข**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร ราชา เมตฺตาทิฌานลาภี อโหสิฯ โส ''ฌานสุขนฺตรายกรํ รชฺช''นฺติ ฌานานุรกฺขณตฺถํ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา, อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

> เมตฺตํ อุเปกฺขํ กรุณํ วิมุตฺตึ, อาเสวมาโน มุทิตญฺจ กาเล;
> สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป''ติฯ

ตตฺถ ''สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตู''ติอาทินา นเยน หิตสุขุปนยนกามตา **เมตฺตา**ฯ ''อโห วต อิมมฺหา ทุกฺขา วิมุเจฺจยฺยุ''นฺติอาทินา นเยน อหิตทุกฺขาปนยนกามตา **กรุณา**ฯ ''โมทนฺติ วต โภโนฺต สตฺตา โมทนฺติ สาธุ สุฏฺฐู''ติอาทินา นเยน หิตสุขาวิปฺปโยคกามตา **มุทิตา**ฯ ''ปญฺญายิสฺสนฺติ สเกน กเมฺมนา''ติ สุขทุเกฺขสุ อชฺฌุเปกฺขนตา **อุเปกฺขา**ฯ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปน อุปฺปฏิปาฏิยา เมตฺตํ วตฺวา อุเปกฺขา วุตฺตา, มุทิตา ปจฺฉาฯ **วิมุตฺติ**นฺติ จตโสฺสปิ หิ เอตา อตฺตโน ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติโยฯ เตน วุตฺตํ ''เมตฺตํ อุเปกฺขํ กรุณํ, วิมุตฺตึ, อาเสวมาโน มุทิตญฺจ กาเล''ติฯ

ตตฺถ **อาเสวมาโน**ติ ติโสฺส ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน, อุเปกฺขํ จตุตฺถชฺฌานวเสน ภาวยมาโนฯ **กาเล**ติ เมตฺตํ อาเสวิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย กรุณํ, ตโต วุฏฺฐาย มุทิตํ, ตโต อิตรโต วา นิปฺปีติกฌานโต วุฏฺฐาย อุเปกฺขํ อาเสวมาโน ''กาเล อาเสวมาโน''ติ วุจฺจติ, อาเสวิตุํ ผาสุกาเล วาฯ **สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน**ติ ทสสุ ทิสาสุ สเพฺพน สตฺตโลเกน อวิรุชฺฌมาโนฯ เมตฺตาทีนญฺหิ ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติฯ สเตฺตสุ จ วิโรธภูโต ปฏิโฆ วูปสมฺมติฯ เตน วุตฺตํ – ''สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน''ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาเรน ปน เมตฺตาทิกถา อฏฺฐสาลินิยา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๕๑) วุตฺตาฯ เสสํ ปุพฺพวุตฺตสทิสเมวาติฯ

อปฺปมญฺญาคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗๔. **ราคญฺจ โทสญฺจา**ติ กา อุปฺปตฺติ? ราชคหํ กิร อุปนิสฺสาย มาตโงฺค นาม ปเจฺจกพุโทฺธ วิหรติ สพฺพปจฺฉิโม ปเจฺจกพุทฺธานํฯ อถ อมฺหากํ โพธิสเตฺต อุปฺปเนฺน เทวตาโย โพธิสตฺตสฺส ปูชนตฺถาย อาคจฺฉนฺติโย ตํ ทิสฺวา ''มาริสา, มาริสา, พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน''ติ ภณึสุ ฯ โส นิโรธา วุฏฺฐหโนฺต ตํ สทฺทํ สุตฺวา, อตฺตโน จ ชีวิตกฺขยํ ทิสฺวา, หิมวเนฺต มหาปปาโต นาม ปพฺพโต ปเจฺจกพุทฺธานํ ปรินิพฺพานฏฺฐานํ, ตตฺถ อากาเสน คนฺตฺวา ปุเพฺพ ปรินิพฺพุตปเจฺจกพุทฺธสฺส อฏฺฐิสงฺฆาตํ ปปาเต ปกฺขิปิตฺวา, สิลาตเล นิสีทิตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ, สนฺทาลยิตฺวาน สํโยชนานิ;
อสนฺตสํ ชีวิตสงฺขยมฺหิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ ราคโทสโมหา อุรคสุตฺเต วุตฺตาฯ **สํโยชนานี**ติ ทส สํโยชนานิฯ ตานิ จ เตน เตน มคฺเคน สนฺทาลยิตฺวาฯ **อสนฺตสํ ชีวิตสงฺขยมฺหี**ติ ชีวิตสงฺขโย วุจฺจติ จุติจิตฺตสฺส ปริเภโท, ตสฺมิญฺจ ชีวิตสงฺขเย ชีวิตนิกนฺติยา ปหีนตฺตา อสนฺตสนฺติฯ เอตฺตาวตา โสปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํ อตฺตโน ทเสฺสตฺวา คาถาปริโยสาเน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายีติฯ

ชีวิตสงฺขยคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗๕. **ภชนฺตี**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา อาทิคาถาย วุตฺตปฺปการเมว ผีตํ รชฺชํ สมนุสาสติฯ ตสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ทุกฺขา เวทนา วตฺตนฺติฯ วีสติสหสฺสิตฺถิโย ปริวาเรตฺวา หตฺถปาทสมฺพาหนาทีนิ กโรนฺติฯ อมจฺจา ‘‘น ทานายํ ราชา ชีวิสฺสติ, หนฺท มยํ อตฺตโน สรณํ คเวสามา’’ติ จินฺเตตฺวา อญฺญสฺส รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา อุปฏฺฐานํ ยาจึสุฯ เต ตตฺถ อุปฏฺฐหนฺติเยว, น กิญฺจิ ลภนฺติฯ ราชาปิ อาพาธา วุฏฺฐหิตฺวา ปุจฺฉิ ‘‘อิตฺถนฺนาโม จ อิตฺถนฺนาโม จ กุหิ’’นฺติ? ตโต ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา สีสํ จาเลตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ เตปิ อมจฺจา ‘‘ราชา วุฏฺฐิโต’’ติ สุตฺวา ตตฺถ กิญฺจิ อลภมานา ปรเมน ปาริชุเญฺญน สมนฺนาคตา ปุนเทว อาคนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ เตน จ รญฺญา ‘‘กุหึ, ตาตา, ตุเมฺห คตา’’ติ วุตฺตา อาหํสุ – ‘‘เทวํ ทุพฺพลํ ทิสฺวา อาชีวิกภเยนมฺหา อสุกํ นาม ชนปทํ คตา’’ติฯ ราชา สีสํ จาเลตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘ยํนูนาหํ อิเม วีมํเสยฺยํ, กึ ปุนปิ เอวํ กเรยฺยุํ โน’’ติ? โส ปุเพฺพ อาพาธิกโรเคน ผุฏฺโฐ วิย พาฬฺหเวทนํ อตฺตานํ ทเสฺสนฺโต คิลานาลยํ อกาสิฯ อิตฺถิโย สมฺปริวาเรตฺวา ปุพฺพสทิสเมว สพฺพํ อกํสุฯ เตปิ อมจฺจา ตเถว ปุน พหุตรํ ชนํ คเหตฺวา ปกฺกมึสุฯ เอวํ ราชา ยาวตติยํ สพฺพํ ปุพฺพสทิสํ อกาสิฯ เตปิ ตเถว ปกฺกมึสุฯ ตโต จตุตฺถมฺปิ เต อาคเต ทิสฺวา ‘‘อโห อิเม ทุกฺกรํ อกํสุ, เย มํ พฺยาธิตํ ปหาย อนเปกฺขา ปกฺกมึสู’’ติ นิพฺพิโนฺน รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิ –

‘‘ภชนฺติ เสวนฺติ จ การณตฺถา, นิกฺการณา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตา;
อตฺตฏฺฐปญฺญา อสุจี มนุสฺสา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ **ภชนฺตี**ติ สรีเรน อลฺลียิตฺวา ปยิรุปาสนฺติฯ **เสวนฺตี**ติ อญฺชลิกมฺมาทีหิ กึ การปฏิสฺสาวิตาย จ ปริจรนฺติฯ การณํ อโตฺถ เอเตสนฺติ **การณตฺถา,** ภชนาย เสวนาย จ นาญฺญํ การณมตฺถิ, อโตฺถ เอว เนสํ การณํ, อตฺถเหตุ เสวนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นิกฺการณา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตา**ติ ‘‘อิโต กิญฺจิ ลจฺฉามา’’ติ เอวํ อตฺตปฏิลาภการเณน นิกฺการณา, เกวลํ –

‘‘อุปกาโร จ โย มิโตฺต,
สุเข ทุเกฺข จ โย สขา;
อตฺถกฺขายี จ โย มิโตฺต,
โย จ มิตฺตานุกมฺปโก’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวํ วุเตฺตน อริเยน มิตฺตภาเวน สมนฺนาคตา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตาฯ อตฺตนิ ฐิตา เอเตสํ ปญฺญา, อตฺตานํเยว โอโลเกนฺติ, น อญฺญนฺติ **อตฺตฏฺฐปญฺญา**ฯ ทิฏฺฐตฺถปญฺญาติ อยมฺปิ กิร โปราณปาโฐ, สมฺปติ ทิฏฺฐิเยว อเตฺถ เอเตสํ ปญฺญา, อายตึ น เปกฺขนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อสุจี**ติ อสุจินา อนริเยน กายวจีมโนกเมฺมน สมนฺนาคตาฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

การณตฺถคาถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

จตุโตฺถ วโคฺค นิฏฺฐิโต เอกาทสหิ คาถาหิฯ

เอวเมตํ เอกจตฺตาลีสคาถาปริมาณํ ขคฺควิสาณสุตฺตํ กตฺถจิเทว วุเตฺตน โยชนานเยน สพฺพตฺถ ยถานุรูปํ โยเชตฺวา อนุสนฺธิโต อตฺถโต จ เวทิตพฺพํฯ อติวิตฺถารภเยน ปน อเมฺหหิ น สพฺพตฺถ โยชิตนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ขคฺควิสาณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กสิภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ กสิภารทฺวาชสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควา มคเธสุ วิหรโนฺต ทกฺขิณาคิริสฺมิํ เอกนาลายํ พฺราหฺมณคาเม ปุเรภตฺตกิจฺจํ ปจฺฉาภตฺตกิจฺจนฺติ อิเมสุ ทฺวีสุ พุทฺธกิเจฺจสุ ปุเรภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา ปจฺฉาภตฺตกิจฺจาวสาเน พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต กสิภารทฺวาชํ พฺราหฺมณํ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘ตตฺถ มยิ คเต ยถา ปวตฺติสฺสติ, ตโต กถาวสาเน ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เอส พฺราหฺมโณ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ จ ญตฺวา, ตตฺถ คนฺตฺวา, กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา, อิมํ สุตฺตํ อภาสิฯ

ตตฺถ สิยา ‘‘กตมํ พุทฺธานํ ปุเรภตฺตกิจฺจํ, กตมํ ปจฺฉาภตฺตกิจฺจ’’นฺติ? วุจฺจเต – พุโทฺธ ภควา ปาโต เอว อุฏฺฐาย อุปฏฺฐากานุคฺคหตฺถํ สรีรผาสุกตฺถญฺจ มุขโธวนาทิสรีรปริกมฺมํ กตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว วิวิตฺตาสเน วีตินาเมตฺวา, ภิกฺขาจารเวลาย นิวาเสตฺวา, กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา, จีวรํ ปารุปิตฺวา, ปตฺตมาทาย กทาจิ เอกโกว กทาจิ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คามํ วา นิคมํ วา ปิณฺฑาย ปวิสติ, กทาจิ ปกติยา, กทาจิ อเนเกหิ ปาฏิหาริเยหิ วตฺตมาเนหิฯ เสยฺยถิทํ – ปิณฺฑาย ปวิสโต โลกนาถสฺส ปุรโต ปุรโต คนฺตฺวา มุทุคติโย วาตา ปถวิํ โสเธนฺติ; วลาหกา อุทกผุสิตานิ มุญฺจนฺตา มเคฺค เรณุํ วูปสเมตฺวา อุปริ วิตานํ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ อปเร วาตา ปุปฺผานิ อุปสํหริตฺวา มเคฺค โอกิรนฺติ, อุนฺนตา ภูมิปฺปเทสา โอนมนฺติ, โอนตา อุนฺนมนฺติ, ปาทนิเกฺขปสมเย สมาว ภูมิ โหติ, สุขสมฺผสฺสานิ รถจกฺกมตฺตานิ ปทุมปุปฺผานิ วา ปาเท สมฺปฏิจฺฉนฺติ, อินฺทขีลสฺส อโนฺต ฐปิตมเตฺต ทกฺขิณปาเท สรีรา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย นิจฺฉริตฺวา สุวณฺณรสปิญฺชรานิ วิย จิตฺรปฏปริกฺขิตฺตานิ วิย จ ปาสาทกูฏาคาราทีนิ กโรนฺติโย อิโต จิโต จ วิธาวนฺติ, หตฺถิอสฺสวิหงฺคาทโย สกสกฏฺฐาเนสุ ฐิตาเยว มธุเรนากาเรน สทฺทํ กโรนฺติ, ตถา เภริวีณาทีนิ ตูริยานิ มนุสฺสานํ กายูปคานิ จ อาภรณานิ, เตน สญฺญาเณน มนุสฺสา ชานนฺติ ‘‘อชฺช ภควา อิธ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ’’ติฯ เต สุนิวตฺถา สุปารุตา คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย ฆรา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรวีถิํ ปฏิปชฺชิตฺวา ภควนฺตํ คนฺธปุปฺผาทีหิ สกฺกจฺจํ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘อมฺหากํ , ภเนฺต, ทส ภิกฺขู, อมฺหากํ วีสติ, อมฺหากํ ภิกฺขุสตํ เทถา’’ติ ยาจิตฺวา ภควโตปิ ปตฺตํ คเหตฺวา, อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา สกฺกจฺจํ ปิณฺฑปาเตน ปฏิมาเนนฺติฯ

ภควา กตภตฺตกิโจฺจ เตสํ สนฺตานานิ โอโลเกตฺวา ตถา ธมฺมํ เทเสติ, ยถา เกจิ สรณคมเน ปติฏฺฐหนฺติ, เกจิ ปญฺจสุ สีเลสุ, เกจิ โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลานํ อญฺญตรสฺมิํ, เกจิ ปพฺพชิตฺวา อคฺคผเล อรหเตฺตติฯ เอวํ ตถา ตถา ชนํ อนุคฺคเหตฺวา อุฏฺฐายาสนา วิหารํ คจฺฉติฯ ตตฺถ มณฺฑลมาเฬ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทติ ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสานํ

อาคมยมาโนฯ ตโต ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน อุปฏฺฐาโก ภควโต นิเวเทติฯ อถ ภควา คนฺธกุฏึ ปวิสติฯ อิทํ ตาว **ปุเรภตฺตกิจฺจํ**ฯ ยเญฺจตฺถ น วุตฺตํ, ตํ พฺรหฺมายุสุเตฺต วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ

อถ ภควา เอวํ กตปุเรภตฺตกิโจฺจ คนฺธกุฏิยา อุปฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา, ปาเท ปกฺขาเลตฺวา, ปาทปีเฐ ฐตฺวา, ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทติ – ''ภิกฺขเว, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, พุทฺธุปฺปาโท ทุลฺลโภ โลกสฺมึ, มนุสฺสปฏิลาโภ ทุลฺลโภ, สทฺธาสมฺปตฺติ ทุลฺลภา, ปพฺพชฺชา ทุลฺลภา, สทฺธมฺมสฺสวนํ ทุลฺลภํ โลกสฺมิ''นฺติฯ ตโต ภิกฺขู ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉนฺติฯ อถ ภควา ภิกฺขูนํ จริยวเสน กมฺมฏฺฐานํ เทติฯ เต กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา, ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา, อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ; เกจิ อรญฺญํ, เกจิ รุกฺขมูลํ, เกจิ ปพฺพตาทีนํ อญฺญตรํ, เกจิ จาตุมหาราชิกภวนํ…เป.… เกจิ วสวตฺติภวนนฺติฯ ตโต ภควา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน มุหุตฺตํ สีหเสยฺยํ กเปฺปติฯ อถ สมสฺสาสิตกาโย อุฏฺฐหิตฺวา ทุติยภาเค โลกํ โวโลเกติฯ ตติยภาเค ยํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหรติ, ตตฺถ ชโน ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สุนิวโตฺถ สุปารุโต คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย วิหาเร สนฺนิปตติฯ ตโต ภควา สมฺปตฺตปริสาย อนุรูเปน ปาฏิหาริเยน คนฺตฺวา ธมฺมสภายํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสชฺช ธมฺมํ เทเสติ กาลยุตฺตํ ปมาณยุตฺตํฯ อถ กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชติฯ

ตโต สเจ คตฺตานิ โอสิญฺจิตุกาโม โหติฯ อถ พุทฺธาสนา อุฏฺฐาย อุปฏฺฐาเกน อุทกปฏิยาทิโตกาสํ คนฺตฺวา, อุปฏฺฐากหตฺถโต อุทกสาฏิกํ คเหตฺวา, นฺหานโกฏฺฐกํ ปวิสติฯ อุปฏฺฐาโกปิ พุทฺธาสนํ อาเนตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญาเปติฯ ภควา คตฺตานิ โอสิญฺจิตฺวา, สุรตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา , กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา, อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา, ตตฺถ อาคนฺตฺวา, นิสีทติ เอกโกว มุหุตฺตํ ปฏิสลฺลีโนฯ อถ ภิกฺขู ตโต ตโต อาคมฺม ภควโต อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เอกเจฺจ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ กมฺมฏฺฐานํ, เอกเจฺจ ธมฺมสฺสวนํ ยาจนฺติฯ ภควา เตสํ อธิปฺปายํ สมฺปาเทโนฺต ปฐมํ ยามํ วีตินาเมติฯ

มชฺฌิมยาเม สกลทสสหสฺสิโลกธาตุเทวตาโย โอกาสํ ลภมานา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ ยถาภิสงฺขตํ อนฺตมโส จตุรกฺขรมฺปิฯ ภควา ตาสํ เทวตานํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต มชฺฌิมยามํ วีตินาเมติฯ ตโต ปจฺฉิมยามํ จตฺตาโร ภาเค กตฺวา เอกํ ภาคํ จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ, ทุติยภาคํ คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ กเปฺปติ, ตติยภาคํ ผลสมาปตฺติยา วีตินาเมติ, จตุตฺถภาคํ มหากรุณาสมาปตฺตึ ปวิสิตฺวา พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกติ อปฺปรชกฺขมหารชกฺขาทิสตฺตทสฺสนตฺถํฯ อิทํ **ปจฺฉาภตฺตกิจฺจํ**ฯ

เอวมิมสฺส ปจฺฉาภตฺตกิจฺจสฺส โลกโวโลกนสงฺขาเต จตุตฺถภาคาวสาเน พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ ทานสีลอุโปสถกมฺมาทีสุ จ อกตาธิกาเร กตาธิกาเร จ อนุปนิสฺสยสมฺปเนฺน อุปนิสฺสยสมฺปเนฺน จ สเตฺต ปสฺสิตุํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต กสิภารทฺวาชํ พฺราหฺมณํ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ ทิสฺวา ''ตตฺถ มยิ คเต กถา ปวตฺติสฺสติ, ตโต กถาวสาเน ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เอส พฺราหฺมโณ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี''ติ จ ญตฺวา, ตตฺถ คนฺตฺวา, กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติอาทิ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล ธมฺมสงฺคีตึ กโรเนฺตน อายสฺมตา มหากสฺสปเตฺถเรน ปุเฏฺฐน ปญฺจนฺนํ อรหนฺตสตานํ วุตฺตํ, ''อหํ, โข, สมณ กสามิ จ วปามิ จา''ติ กสิภารทฺวาเชน วุตฺตํ, ''อหมฺปิ โข พฺราหฺมณ กสามิ จ วปามิ จา''ติอาทิ ภควตา วุตฺตํฯ ตเทตํ สพฺพมฺปิ สโมธาเนตฺวา ''กสิภารทฺวาชสุตฺต''นฺติ วุจฺจติฯ

ตตฺถ **เอวนฺ**ติ อยํ อาการนิทสฺสนาวธารณโตฺถ เอวํ-สโทฺทฯ อาการเตฺถน หิ เอเตน เอตมตฺถํ ทีเปติ – นานานยนิปุณมเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสเตฺตหิ สกสกภาสานุรูปมุปลกฺขณิยสภาวํ ตสฺส ภควโต วจนํ, ตํ สพฺพากาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ; อถ, โข, ''เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอเกนากาเรน สุต''นฺติฯ นิทสฺสนเตฺถน ''นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต''นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจโนฺต ''เอวํ เม สุตํ, มยา เอวํ สุต''นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลสุตฺตํ นิทเสฺสติฯ อวธารณเตฺถน ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท''ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) เอวํ ภควตา ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสโนฺต สตฺตานํ โสตุกมฺยตํ ชเนติ ''เอวํ เม สุตํ ตญฺจ อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว, น อญฺญถา ทฏฺฐพฺพ''นฺติฯ **เม สุตนฺ**ติ เอตฺถ มยาสทฺทโตฺถ เม-สโทฺท, โสตทฺวารวิญฺญาณโตฺถ สุตสโทฺทฯ ตสฺมา เอวํ เม สุตนฺติ เอวํ มยา โสตวิญฺญาณปุพฺพงฺคมาย วิญฺญาณวีถิยา อุปธาริตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เอกํ สมยนฺติ เอกํ กาลํฯ **ภควา**ติ ภาคฺยวา, ภคฺควา, ภตฺตวาติ วุตฺตํ โหติฯ **มคเธสุ วิหรตี**ติ มคธา นาม ชนปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน ''มคธา''ติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ มคเธสุ ชนปเทฯ เกจิ ปน ''ยสฺมา เจติยราชา มุสาวาทํ ภณิตฺวา ภูมิํ ปวิสโนฺต 'มา คธํ ปวิสา'ติ วุโตฺต, ยสฺมา วา ตํ ราชานํ มคฺคนฺตา ภูมิํ ขนนฺตา ปุริสา 'มา คธํ กโรถา'ติ วุตฺตา, ตสฺมา มคธา''ติ เอวมาทีหิ นเยหิ พหุธา ปปเญฺจนฺติฯ ยํ รุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพนฺติฯ **วิหรตี**ติ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อปเรน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ, ปวเตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ วา สตฺตานํ วิวิธํ หิตํ หรตีติ วิหรติฯ หรตีติ อุปสํหรติ, อุปเนติ, ชเนติ, อุปฺปาเทตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ ยทา สตฺตา กาเมสุ วิปฺปฏิปชฺชนฺติ, ตทา กิร ภควา ทิเพฺพน วิหาเรน วิหรติ เตสํ อโลภกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ – ''อเปฺปว นาม อิมํ ปฏิปตฺติํ ทิสฺวา เอตฺถ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา กาเมสุ วิรเชฺชยฺยุ''นฺติฯ ยทา ปน อิสฺสริยตฺถํ สเตฺตสุ วิปฺปฏิปชฺชนฺติ, ตทา พฺรหฺมวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโทสกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ – ''อเปฺปว นาม อิมํ ปฏิปตฺติํ ทิสฺวา เอตฺถ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อโทเสน โทสํ วูปสเมยฺยุ''นฺติฯ ยทา ปน ปพฺพชิตา ธมฺมาธิกรณํ วิวทนฺติ, ตทา อริยวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโมหกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ – ''อเปฺปว นาม อิมํ ปฏิปตฺติํ ทิสฺวา เอตฺถ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อโมเหน โมหํ วูปสเมยฺยุ''นฺติฯ อิริยาปถวิหาเรน ปน น กทาจิ น วิหรติ ตํ วินา อตฺตภาวปริหรณาภาวโตติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารํ ปน มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ วกฺขามฯ

ทกฺขิณาคิริสฺมินฺติ โย โส ราชคหํ ปริวาเรตฺวา ฐิโต คิริ, ตสฺส ทกฺขิณปเสฺส ชนปโท ''ทกฺขิณาคิรี''ติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ ชนปเทติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ วิหารสฺสาปิ ตเทว นามํฯ **เอกนาฬายํ พฺราหฺมณคาเม**ติ เอกนาฬาติ ตสฺส คามสฺส นามํฯ พฺราหฺมณา เจตฺถ สมฺพหุลา ปฏิวสนฺติ, พฺราหฺมณโภโค วา โส, ตสฺมา ''พฺราหฺมณคาโม''ติ วุจฺจติฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ ยํ สมยํ ภควา อปราชิตปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก มคธรเฏฺฐ เอกนาฬํ พฺราหฺมณคามํ อุปนิสฺสาย ทกฺขิณาคิริมหาวิหาเร พฺราหฺมณสฺส อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน วิหรติ, เตน สมเยน กรณภูเตนาติ วุตฺตํ โหติฯ **โข ปนา**ติ อิทํ ปเนตฺถ นิปาตทฺวยํ ปทปูรณมตฺตํ, อธิการนฺตรทสฺสนตฺถํ วาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กสิภารทฺวาชสฺส พฺราหฺมณสฺสา**ติ โส พฺราหฺมโณ กสิยา ชีวติ, ภารทฺวาโชติ จสฺส โคตฺตํ, ตสฺมา เอวํ วุจฺจติฯ **ปญฺจมตฺตานี**ติ ยถา – ''โภชเน มตฺตญฺญู''ติ เอตฺถ มตฺตสโทฺท ปมาเณ วตฺตติ, เอวมิธาปิ, ตสฺมา ปญฺจปมาณานิ อนูนานิ อนธิกานิ, ปญฺ

จนงฺคลสตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปยุตฺตานี**ติ ปโยชิตานิ, พลิพทฺทานํ ขเนฺธสุ ฐเปตฺวา ยุเค โยเตฺตหิ โยชิตานิ โหนฺตีติ อโตฺถฯ

วปฺปกาเลติ วปนกาเล, พีชนิกฺขิปกาเลติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เทฺว วปฺปานิ กลลวปฺปญฺจ, ปํสุวปฺปญฺจฯ ปํสุวปฺปํ อิธ อธิเปฺปตํฯ ตญฺจ โข ปฐมทิวเส มงฺคลวปฺปํฯ ตตฺถายํ อุปกรณสมฺปทา – ตีณิ พลิพทฺทสหสฺสานิ อุปฏฺฐาปิตานิ โหนฺติ, สเพฺพสํ สุวณฺณมยานิ สิงฺคานิ ปฏิมุกฺกานิ, รชตมยา ขุรา, สเพฺพ เสตมาลาหิ สพฺพคนฺธสุคเนฺธหิ ปญฺจงฺคุลิเกหิ จ อลงฺกตา ปริปุณฺณงฺคปจฺจงฺคา สพฺพลกฺขณสมฺปนฺนา, เอกเจฺจ กาฬา อญฺชนวณฺณาเยว, เอกเจฺจ เสตา ผลิกวณฺณา, เอกเจฺจ รตฺตา ปวาฬวณฺณา, เอกเจฺจ กมฺมาสา มสารคลฺลวณฺณาฯ ปญฺจสตา กสฺสกปุริสา สเพฺพ อหตเสตวตฺถนิวตฺถา มาลาลงฺกตา ทกฺขิณอํสกูเฏสุ ฐปิตปุปฺผจุมฺพฏกา หริตาลมโนสิลาลญฺฉนุชฺชลิตคตฺตภาคา ทส ทส นงฺคลา เอเกกคุมฺพา หุตฺวา คจฺฉนฺติฯ นงฺคลานํ สีสญฺจ ยุคญฺจ ปโตทา จ สุวณฺณวินทฺธาฯ ปฐมนงฺคเล อฏฺฐ พลิพทฺทา ยุตฺตา, เสเสสุ จตฺตาโร จตฺตาโร, อวเสสา กิลนฺตปริวตฺตนตฺถํ อานีตาฯ เอเกกคุเมฺพ เอกเมกํ พีชสกฏํ เอเกโก กสติ, เอเกโก วปติฯ

พฺราหฺมโณ ปน ปเคว มสฺสุกมฺมํ การาเปตฺวา นฺหตฺวา สุคนฺธคเนฺธหิ วิลิโตฺต ปญฺจสตคฺฆนกํ วตฺถํ นิวาเสตฺวา สหสฺสคฺฆนกํ เอกํสํ กริตฺวา เอกเมกิสฺสา องฺคุลิยา เทฺว เทฺว กตฺวา วีสติ องฺคุลิมุทฺทิกาโย, กเณฺณสุ สีหกุณฺฑลานิ, สีเส จ พฺรหฺมเวฐนํ ปฏิมุญฺจิตฺวา สุวณฺณมาลํ กเณฺฐ กตฺวา พฺราหฺมณคณปริวุโต กมฺมนฺตํ โวสาสติฯ อถสฺส พฺราหฺมณี อเนกสตภาชเนสุ ปายาสํ ปจาเปตฺวา มหาสกเฏสุ อาโรเปตฺวา คโนฺธทเกน นฺหายิตฺวา สพฺพาลงฺการวิภูสิตา พฺราหฺมณีคณปริวุตา กมฺมนฺตํ อคมาสิฯ เคหมฺปิสฺส สพฺพตฺถ คเนฺธหิ สุวิลิตฺตํ ปุเปฺผหิ สุกตพลิกมฺมํ, เขตฺตญฺจ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ สมุสฺสิตปฏากํ อโหสิฯ ปริชนกมฺมกาเรหิ สห กมฺมนฺตํ โอสฏปริสา อฑฺฒเตยฺยสหสฺสา อโหสิฯ สเพฺพ อหตวตฺถนิวตฺถา, สเพฺพสญฺจ ปายาสโภชนํ ปฏิยตฺตํ อโหสิฯ

อถ พฺราหฺมโณ ยตฺถ สามํ ภุญฺชติ, ตํ สุวณฺณปาตึ โธวาเปตฺวา ปายาสสฺส ปูเรตฺวา สปฺปิมธุผาณิตาทีนิ อภิสงฺขริตฺวา นงฺคลพลิกมฺมํ การาเปสิฯ พฺราหฺมณี ปญฺจ กสฺสกสตานิ สุวณฺณรชตกํสตมฺพมยานิ ภาชนานิ คเหตฺวา นิสินฺนานิ สุวณฺณกฏจฺฉุํ คเหตฺวา ปายาเสน ปริวิสนฺตี คจฺฉติฯ พฺราหฺมโณ ปน พลิกมฺมํ การาเปตฺวา รตฺตสุวณฺณพนฺธูปาหนาโย อาโรหิตฺวา รตฺตสุวณฺณทณฺฑํ คเหตฺวา ‘‘อิธ ปายาสํ เทถ, อิธ สปฺปึ, อิธ สกฺขรํ เทถา’’ติ โวสาสมาโน วิจรติฯ อถ ภควา คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺนว พฺราหฺมณสฺส ปริเวสนํ วตฺตมานํ ญตฺวา ‘‘อยํ กาโล พฺราหฺมณํ ทเมตุ’’นฺติ นิวาเสตฺวา, กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา, สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา, ปตฺตํ คเหตฺวา, คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิ ยถา ตํ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิฯ เตนาห อายสฺมา อานโนฺท **‘‘อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา’’**ติฯ

ตตฺถ **อถ** อิติ นิปาโต อญฺญาธิการวจนารเมฺภ **โข**ติ ปทปูรเณฯ **ภควา**ติ วุตฺตนยเมวฯ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ ทิวสสฺส ปุพฺพภาคสมยํ, ปุพฺพณฺหสมเยติ อโตฺถ, ปุพฺพเณฺห วา สมยํ ปุพฺพณฺหสมยํ, ปุพฺพเณฺห เอกํ ขณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ ลพฺภติฯ **นิวาเสตฺวา**ติ ปริทหิตฺวา, วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสเนตํ เวทิตพฺพํฯ น หิ ภควา ตโต ปุเพฺพ อนิวโตฺถ อาสิฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ ปตฺตํ หเตฺถหิ, จีวรํ กาเยน อาทิยิตฺวา, สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ ภควโต กิร ปิณฺฑาย ปวิสิตุกามสฺส ภมโร วิย วิกสิตปทุมทฺวยมชฺฌํ, อินฺทนีลมณิวณฺณํ เสลมยํ ปตฺตํ หตฺถทฺวยมชฺฌํ อาคจฺฉติฯ ตสฺมา เอวมาคตํ ปตฺตํ หเตฺถหิ

สมฺปฏิจฺฉิตฺวา จีวรญฺจ ปริมณฺฑลํ ปารุตํ กาเยน ธาเรตฺวาติ เอวมสฺส อโตฺถ เวทิตพฺโพฯ เยน วา เตน วา หิ ปกาเรน คณฺหนฺโต อาทาย อิเจฺจว วุจฺจติ ยถา ‘‘สมาทาเยว ปกฺกมตี’’ติฯ

เยนาติ เยน มเคฺคนฯ **กมฺมโนฺต**ติ กมฺมกรโณกาโสฯ **เตนา**ติ เตน มเคฺคนฯ **อุปสงฺกมี**ติ คโต, เยน มเคฺคน กสิภารทฺวาชสฺส พฺราหฺมณสฺส กมฺมโนฺต คมฺมติ, เตน มเคฺคน คโตติ วุตฺตํ โหติฯ อถ กสฺมา, ภิกฺขู, ภควนฺตํ นานุพนฺธึสูติ? วุจฺจเต – ยทา ภควา เอกโกว กตฺถจิ อุปสงฺกมิตุกาโม โหติ, ภิกฺขาจารเวลายํ ทฺวารํ ปิทหิตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏึ ปวิสติฯ ตโต ภิกฺขู ตาย สญฺญาย ชานนฺติ – ‘‘อชฺช ภควา เอกโกว คามํ ปวิสิตุกาโม, อทฺธา กญฺจิ เอว วิเนตพฺพ ปุคฺคลํ อทฺทสา’’ติฯ เต อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา, คนฺธกุฏึ ปทกฺขิณํ กตฺวา, ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺติฯ ตทา จ ภควา เอวมกาสิฯ ตสฺมา ภิกฺขู ภควนฺตํ นานุพนฺธึสูติฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ เยน สมเยน ภควา กมฺมนฺตํ อุปสงฺกมิ, เตน สมเยน ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ปริเวสนา วตฺตติ, ภตฺตวิสฺสโคฺค วตฺตตีติ อโตฺถฯ ยํ ปุเพฺพ อโวจุมฺห – ‘‘พฺราหฺมณี ปญฺจ กสฺสกสตานิ สุวณฺณรชตกํสตมฺพมยานิ ภาชนานิ คเหตฺวา นิสินฺนานิ สุวณฺณกฏจฺฉุํ คเหตฺวา ปายาเสน ปริวิสนฺตี คจฺฉตี’’ติฯ อถ โข ภควา เยน ปริเวสนา เตนุปสงฺกมิฯ กึ การณาติ? พฺราหฺมณสฺส อนุคฺคหกรณตฺถํฯ น หิ ภควา กปณปุริโส วิย โภตฺตุกามตาย ปริเวสนํ อุปสงฺกมติฯ ภควโต หิ เทฺว อสีติสหสฺสสงฺขฺยา สกฺยโกลิยราชาโน ญาตโย, เต อตฺตโน สมฺปตฺติยา นิพทฺธภตฺตํ ทาตุํ อุสฺสหนฺติฯ น ปน ภควา ภตฺตตฺถาย ปพฺพชิโต, อปิจ โข ปน ‘‘อเนกานิ อสเงฺขฺยยฺยานิ ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชโนฺต ปารมิโย ปูเรตฺวา มุโตฺต โมเจสฺสามิ, ทโนฺต ทเมสฺสามิ; สโนฺต สเมสฺสามิ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปสฺสามี’’ติ ปพฺพชิโตฯ ตสฺมา อตฺตโน มุตฺตตฺตา…เป.… ปรินิพฺพุตตฺตา จ ปรํ โมเจโนฺต…เป.… ปรินิพฺพาเปโนฺต จ โลเก วิจรโนฺต พฺราหฺมณสฺส อนุคฺคหกรณตฺถํ เยน ปริเวสนา เตนุปสงฺกมีติ เวทิตพฺพํฯ

อุปสงฺกมิตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสีติ เอวํ อุปสงฺกมิตฺวา จ เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิฯ **เอกมนฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, เอโกกาสํ เอกปสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ภุมฺมเตฺถ วา อุปโยควจนํ, ตสฺส ทสฺสนูปจาเร กถาสวนฏฺฐาเน, ยตฺถ ฐิตํ พฺราหฺมโณ ปสฺสติ, ตตฺถ อุจฺจฏฺฐาเน อฎฺฐาสิฯ ฐตฺวา จ สุวณฺณรสปิญฺชรํ สหสฺสจนฺทสูริโยภาสาติภาสยมานํ สรีราภํ มุญฺจิ สมนฺตโต อสีติหตฺถปริมาณํ, ยาย อโชฺฌตฺถริตตฺตา พฺราหฺมณสฺส กมฺมนฺตสาลาภิตฺติรุกฺขกสิตมตฺติกาปิณฺฑาทโย สุวณฺณมยา วิย อเหสุํฯ อถ มนุสฺสา ปายาสํ ภุตฺตา อสีติอนุพฺยญฺชนปริวารทฺวตฺตึสวรลกฺขณปฏิมณฺฑิตสรีรํ พฺยามปฺปภาปริเกฺขปวิภูสิตพาหุยุคฬํ เกตุมาลาสมุชฺชลิตสสฺสิริกทสฺสนํ ชงฺคมมิว ปทุมสฺสรํ, รํสิชาลุชฺชลิตตาราคณมิว คคนตลํ, อาทิตฺตมิว จ กนกคิริสิขรํ สิริยา ชลมานํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ เอกมนฺตํ ฐิตํ ทิสฺวา หตฺถปาเท โธวิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห สมฺปริวาเรตฺวา อฎฺฐํสุฯ เอวํ เตหิ สมฺปริวาริตํ อทฺทส โข กสิภารทฺวาโช พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย ฐิตํฯ ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ **‘‘อหํ โข, สมณ, กสามิ จ วปามิ จา’’**ติฯ

กสฺมา ปนายํ เอวมาห? กึ สมนฺตปาสาทิเก ปสาทนีเย อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปเตฺตปิ ภควติ อปฺปสาเทน, อุทาหุ อฑฺฒเตยฺยานํ ชนสหสฺสานํ ปายาสํ ปฏิยาเทตฺวาปิ กฏจฺฉุภิกฺขาย มเจฺฉเรนาติ? อุภยถาปิ โน, อปิจ ขฺวาสฺส ภควโต ทสฺสเนน อติตฺตํ นิกฺขิตฺตกมฺมนฺตํ ชนํ ทิสฺวา ‘‘กมฺมภงฺคํ เม กาตุํ อาคโต’’ติ อนตฺตมนตา อโหสิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ ภควโต จ ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘สจายํ กมฺมเนฺต ปโยชยิสฺส, สกลชมฺพุทีเป มนุสฺสานํ สีเส จูฬามณิ วิย อภวิสฺส, โก นามสฺส อโตฺถ น สมฺปชฺชิสฺส, เอวเมวํ อลสตาย กมฺมเนฺต อปฺปโยเชตฺวา วปฺปมงฺคลาทีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา ภุญฺชโนฺต กายทฬฺหีพหุโล วิจรตี’’ติปิสฺส อโหสิฯ เตนาห –

‘‘อหํ โข, สมณ, กสามิ จ วปามิ จ, กสิตฺวา จ วปิตฺวา จ ภุญฺชามี’’ติฯ น เม กมฺมนฺตา พฺยาปชฺชนฺติ, น จมฺหิ ยถา ตฺวํ เอวํ ลกฺขณสมฺปนฺโนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตฺวมฺปิ สมณ…เป…. ภุญฺชสฺสุ,** โก เต อโตฺถ น สมฺปชฺเชยฺย เอวํ ลกฺขณสมฺปนฺนสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

อปิจายํ อโสฺสสิ – ‘‘สกฺยราชกุเล กิร กุมาโร อุปฺปโนฺน, โส จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต’’ติฯ ตสฺมา ‘‘อิทานิ อยํ โส’’ติ ญตฺวา ‘‘จกฺกวตฺติรชฺชํ กิร ปหาย กิลโนฺตสี’’ติ อุปารมฺภํ กโรโนฺต อาห **‘‘อหํ โข สมณา’’**ติฯ อปิจายํ ติกฺขปโญฺญ พฺราหฺมโณ, น ภควนฺตํ อวกฺขิปโนฺต ภณติ, ภควโต ปน รูปสมฺปตฺติํ ทิสฺวา ปญฺญาสมฺปตฺติํ สมฺภาวยมาโน กถาปวตฺตนตฺถมฺปิ เอวมาห – ‘‘อหํ โข สมณา’’ติฯ ตโต ภควา เวเนยฺยวเสน สเทวเก โลเก อคฺคกสฺสกวปฺปกภาวํ อตฺตโน ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อหมฺปิ โข พฺราหฺมณา’’**ติฯ

อถ พฺราหฺมณสฺส จิน्ตา อุทปาทิ – ‘‘อยํ สมโณ ‘กสามิ จ วปามิ จา’ติ อาหฯ น จสฺส โอฬาริกานิ ยุคนงฺคลาทีนิ กสิภณฺฑานิ ปสฺสามิ, โส มุสา นุ โข ภณติ, โน’’ติ ภควนฺตํ ปาทตลา ปฏฺฐาย ยาว อุปริ เกสนฺตา สมฺมาโลกยมาโน องฺควิชฺชาย กตาธิการตฺตา ทฺวตฺติํสวรลกฺขณสมฺปตฺติมสฺส ญตฺวา ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอวรูโป มุสา ภเณยฺยา’’ติ ตาวเทว สญฺชาตพหุมาโน ภควติ สมณวาทํ ปหาย โคเตฺตน ภควนฺตํ สมุทาจรมาโน อาห **‘‘น โข ปน มยํ ปสฺสาม โภโต โคตมสฺสา’’**ติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ติกฺขปโญฺญ พฺราหฺมโณ ‘‘คมฺภีรตฺถํ สนฺธาย อิมินา เอตํ วุตฺต’’นฺติ ญตฺวา ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ ญาตุกาโม ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสิฯ เตนาห อายสฺมา อานโนฺท **‘‘อถ โข กสิภารทฺวาโช พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสี’’**ติฯ ตตฺถ **คาถายา**ติ อกฺขรปทนิยมิเตน วจเนนฯ **อชฺฌภาสี**ติ อภาสิฯ

๗๖-๗๗. ตตฺถ พฺราหฺมโณ ‘‘กสิ’’นฺติ ยุคนงฺคลาทิกสิสมฺภารสมาโยคํ วทติฯ ภควา ปน ยสฺมา ปุพฺพธมฺมสภาเคน โรเปตฺวา กถนํ นาม พุทฺธานํ อานุภาโว, ตสฺมา พุทฺธานุภาวํ ทีเปโนฺต ปุพฺพธมฺมสภาเคน โรเปโนฺต อาห – ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติฯ โก ปเนตฺถ ปุพฺพธมฺมสภาโค, นนุ พฺราหฺมเณน ภควา ยุคนงฺคลาทิกสิสมฺภารสมาโยคํ ปุจฺฉิโต อถ จ ปน อปุจฺฉิตสฺส พีชสฺส สภาเคน โรเปโนฺต อาห – ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติ, เอวญฺจ สติ อนนุสนฺธิกาว อยํ กถา โหตีติ? วุจฺจเต – น พุทฺธานํ อนนุสนฺธิกา นาม กถา อตฺถิ, นาปิ พุทฺธา ปุพฺพธมฺมสภาคํ อนาโรเปตฺวา กเถนฺติฯ เอวเญฺจตฺถ อนุสนฺธิ เวทิตพฺพา – อเนน หิ พฺราหฺมเณน ภควา ยุคนงฺคลาทิกสิสมฺภารวเสน กสิํ ปุจฺฉิโตฯ โส ตสฺส อนุกมฺปาย ‘‘อิทํ อปุจฺฉิต’’นฺติ อปริหาเปตฺวา สมูลํ สอุปการํ สสมฺภารํ สผลํ กสิํ ญาเปตุํ มูลโต ปฏฺฐาย กสิํ ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติฯ พีชญฺหิ กสิยา มูลํ ตสฺมิํ สติ กตฺตพฺพโต, อสติ อกตฺตพฺพโต, ตปฺปมาเณน จ กตฺตพฺพโตฯ พีเช หิ สติ กสิํ กโรนฺติ, อสติ น กโรนฺติฯ พีชปฺปมาเณน จ กุสลา กสฺสกา เขตฺตํ กสนฺติ, น อูนํ ‘‘มา โน สสฺสํ ปริหายี’’ติ, น อธิกํ ‘‘มา โน โมโฆ วายาโม อโหสี’’ติฯ ยสฺมา จ พีชเมว มูลํ, ตสฺมา ภควา มูลโต ปฏฺฐาย กสิํ ทเสฺสโนฺต ตสฺส พฺราหฺมณสฺส กสิยา ปุพฺพธมฺมสฺส พีชสฺส สภาเคน อตฺตโน กสิยา ปุพฺพธมฺมํ โรเปโนฺต อาห – ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติฯ เอวเมตฺถ ปุพฺพธมฺมสภาโค เวทิตโพฺพฯ

ปุจฺฉิตํเยว วตฺวา อปุจฺฉิตํ ปจฺฉา กิํ น วุตฺตนฺติ เจ? ตสฺส อุปการภาวโต ธมฺมสมฺพนฺธสมตฺถภาวโต จฯ อยญฺหิ พฺราหฺมโณ ปญฺญวา, มิจฺฉาทิฏฺฐิกุเล ปน ชาตตฺตา สทฺธาวิรหิโตฯ สทฺธาวิรหิโต จ ปญฺญวา ปเรสํ สทฺธาย อตฺตโน วิสเย อปฏิปชฺชมาโน วิเสสํ นาธิคจฺฉติ, กิเลสกาลุสฺสิยภาวาปคมปฺปสาทมตฺตลกฺขณาปิ จสฺส ทุพฺพลา สทฺธา พลวติยา ปญฺญาย

สห วตฺตมานา อตฺถสิทฺธึ น กโรติ, หตฺถินา สห เอกธุเร ยุตฺตโคโณ วิยฯ ตสฺมา ตสฺส สทฺธา อุปการิกาฯ เอวํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สอุปการภาวโต ตํ พฺราหฺมณํ สทฺธาย ปติฎฺฐาเปเนฺตน ปจฺฉาปิ วตฺตโพฺพ อยมโตฺถ ปุเพฺพ วุโตฺต เทสนากุสลตาย ยถา อญฺญตฺราปิ ‘‘สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๙) จ, ‘‘สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๕๙) จ, ‘‘สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฎฺฐ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๓, ๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔) จ, ‘‘สทฺธาย ตรติ โอฆ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖) จ, ‘‘สทฺธาหโตฺถ มหานาโค’’ติ (อ. นิ. ๖.๔๓; เถรคา. ๖๙๔) จ, ‘‘สเทฺธสิโก โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโกติ จา’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗)ฯ พีชสฺส จ อุปการิกา วุฎฺฐิ, สา ตทนนฺตรเญฺญว วุจฺจมานา สมตฺถา โหติ ฯ เอวํ ธมฺมสมฺพนฺธสมตฺถภาวโต ปจฺฉาปิ วตฺตโพฺพ อยมโตฺถ ปุเพฺพ วุโตฺต, อโญฺญ จ เอวํวิโธ อีสาโยตฺตาทิฯ

ตตฺถ สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา, โอกปฺปนลกฺขณา วา, ปกฺขนฺทนรสา, อธิมุตฺติปจฺจุปฎฺฐานา, อกาลุสฺสิยปจฺจุปฎฺฐานา วา, โสตาปตฺติยงฺคปทฎฺฐานา, สทฺทหิตพฺพธมฺมปทฎฺฐานา วา, อาทาสชลตลาทีนํ ปสาโท วิย เจตโส ปสาทภูตา, อุทกปฺปสาทกมณิ วิย อุทกสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปสาทิกาฯ **พีช**นฺติ ปญฺจวิธํ – มูลพีชํ, ขนฺธพีชํ, ผลุพีชํ, อคฺคพีชํ, พีชพีชเมว ปญฺจมนฺติฯ ตํ สพฺพมฺปิ วิรุหนเฎฺฐน พีชํเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ ยถาห – ‘‘พีชเญฺจตํ วิรุหนเฎฺฐน’’ติฯ

ตตฺถ ยถา พฺราหฺมณสฺส กสิยา มูลภูตํ พีชํ เทฺว กิจฺจานิ กโรติ, เหฎฺฐา มูเลน ปติฎฺฐาติ, อุปริ องฺกุรํ อุฎฺฐาเปติ; เอวํ ภควโต กสิยา มูลภูตา สทฺธา เหฎฺฐา สีลมูเลน ปติฎฺฐาติ, อุปริ สมถวิปสฺสนงฺกุรํ อุฎฺฐาเปติฯ ยถา จ ตํ มูเลน ปถวิรสํ อาโปรสํ คเหตฺวา นาเฬน ธญฺญปริปากคหณตฺถํ วฑฺฒติ; เอวมยํ สีลมูเลน สมถวิปสฺสนารสํ คเหตฺวา อริยมคฺคนาเฬน อริยผลธญฺญปริปากคหณตฺถํ วฑฺฒติฯ ยถา จ ตํ สุภูมิยํ ปติฎฺฐหิตฺวา มูลงฺกุรปณฺณนาฬกณฺฑปฺปสเวหิ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปตฺวา, ขีรํ ชเนตฺวา, อเนกสาลิผลภริตํ สาลิสีสํ นิปฺผาเทติ; เอวมยํ จิตฺตสนฺตาเน ปติฎฺฐหิตฺวา สีลจิตฺตทิฎฺฐิกงฺขาวิตรณมคฺคามคฺคญาณทสฺสนปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีหิ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปตฺวา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิขีรํ ชเนตฺวา อเนกปฎิสมฺภิทาภิญฺญาภริตํ อรหตฺตผลํ นิปฺผาเทติฯ เตนาห ภควา – ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติฯ

ตตฺถ สิยา ‘‘ปโรปญฺญาสกุสลธเมฺมสุ เอกโต อุปฺปชฺชมาเนสุ กสฺมา สทฺธาว พีชนฺติ วุตฺตา’’ติ? วุจฺจเต – พีชกิจฺจกรณโตฯ ยถา หิ เตสุ วิญฺญาณํเยว วิชานนกิจฺจํ กโรติ, เอวํ สทฺธา พีชกิจฺจํ, สา จ สพฺพกุสลานํ มูลภูตาฯ ยถาห –

> ‘‘สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสติ, ปยิรุปาสโนฺต โสตํ โอทหติ , โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, สุตฺวา ธมฺมํ ธาเรติ, ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถํ อุปปริกฺขติ , อตฺถํ อุปปริกฺขโต ธมฺมา นิชฺฌานํ ขมนฺติ, ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา สติ ฉโนฺท ชายติ, ฉนฺทชาโต อุสฺสหติ, อุสฺสาเหตฺวา ตุลยติ, ตุลยิตฺวา ปทหติ, ปหิตโตฺต สมาโน กาเยน เจว ปรมสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ นํ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๓, ๔๓๒)ฯ

ตปติ อกุสเล ธเมฺม กายญฺจาติ **ตโป;** อินฺทฺริยสํวรวีริยธุตงฺคทุกฺกรการิกานํ เอตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน อินฺทฺริยสํวโร อธิเปฺปโตฯ **วุฎฺฐี**ติ วสฺสวุฎฺฐิวาตวุฎฺฐีติอาทินา อเนกวิธาฯ อิธ วสฺสวุฎฺฐิ อธิเปฺปตาฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส วสฺสวุฎฺฐิสมนุคฺคหิตํ พีชํ พีชมูลกญฺจ สสฺสํ วิรุหติ น มิลายติ นิปฺผตฺตึ คจฺฉติ, เอวํ ภควโต อินฺทฺริยสํวรสมนุคฺคหิตา สทฺธา สทฺธามูลา จ สีลาทโย ธมฺมา วิรุหนฺติ น มิลายนฺติ นิปฺผตฺตึ คจฺฉนฺติฯ เตนาห – ‘‘ตโป วุฎฺฐี’’ติฯ ‘‘ปญฺญา เม’’ติ

เอตฺถ จ วุตฺต เม-สทฺท อิเมสุปิ ปเทสุ โยเชตพฺพ “สทฺธา เม พีชํ, ตโป เม วุฏฺฐี”ติฯ เตน กึ ทีเปติ? ยถา, พฺราหฺมณ, ตยา วปิเต พีเช สเจ วุฏฺฐิ อตฺถิ, สาธุ, โน เจ อตฺถิ, อุทกมฺปิ ทาตพฺพํ โหติ, ตถา มยา หิริ-อีเส ปญฺญายุคนงฺคเล มโนโยเตฺตน เอกาพเทฺธ กเต วีริยพลิพเทฺท โยเชตฺวา สติปาจเนน วิชฺฌิตฺวา อตฺตโน จิตฺตสนฺตานเขเตฺต สทฺธาพีเช วปิเต วุฏฺฐิ-อภาโว นาม นตฺถิฯ อยํ ปน เม สตตํ สมิตํ ตโป วุฏฺฐีติฯ

ปชานาติ เอตาย ปุคฺคโล, สยํ วา ปชานาตีติ **ปญฺญา,** สา กามาวจราทิเภทโต อเนกวิธาฯ อิธ ปน สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญา อธิเปฺปตาฯ **ยุคนงฺคล**นฺติ ยุคญฺจ นงฺคลญฺจฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส ยุคนงฺคลํ, เอวํ ภควโต ทุวิธาปิ ปญฺญาฯ ตตฺถ ยถา ยุคํ อีสาย อุปนิสฺสยํ โหติ, ปุรโต โหติ, อีสาพทฺธํ โหติ, โยตฺตานํ นิสฺสยํ โหติ, พลิพทฺทานํ เอกโต คมนํ ธาเรติ, เอวํ ปญฺญา หิริปมุขานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยา โหติฯ ยถาห – “ปญฺญุตฺตรา สเพฺพ กุสลา ธมฺมา”ติ (อ. นิ. ๘.๘๓) จ, “ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ, นกฺขตฺตราชาริว ตารกาน”นฺติ (ชา. ๒.๑๗.๘๑) จฯ กุสลานํ ธมฺมานํ ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน ปุรโต จ โหติฯ ยถาห – “สีลํ หิรี จาปิ สตญฺจ ธโมฺม, อนฺวายิกา ปญฺญวโต ภวนฺตี”ติฯ หิริวิปฺปโยเคน อนุปฺปตฺติโต อีสาพทฺธา โหติ, มโนสงฺขาตสฺส สมาธิโยตฺตสฺส นิสฺสยปจฺจยโต โยตฺตานํ นิสฺสโย โหติ, อจฺจารทฺธาติลีนภาวปฏิเสธนโต วีริยพลิพทฺทานํ เอกโต คมนํ ธาเรติฯ ยถา จ นงฺคลํ ผาลยุตฺตํ กสนกาเล ปถวิฆนํ ภินฺทติ, มูลสนฺตานกานิ ปทาเลติ, เอวํ สติยุตฺตา ปญฺญา วิปสฺสนากาเล ธมฺมานํ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนํ ภินฺทติ, สพฺพกิเลสมูลสนฺตานกานิ ปทาเลติฯ สา จ โข โลกุตฺตราว อิตรา ปน โลกิยาปิ สิยาฯ เตนาห – “ปญฺญา เม ยุคนงฺคล”นฺติฯ

หิรียติ เอตาย ปุคฺคโล, สยํ วา หิรียติ อกุสลปฺปวตฺตึ ชิคุจฺฉตีติ **หิรี**ฯ ตคฺคหเณน สหจรณภาวโต โอตฺตปฺปํ คหิตํเยว โหติฯ **อีสา**ติ ยุคนงฺคลสนฺธาริกา ทารุยฏฺฐิฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส อีสา ยุคนงฺคลํ สนฺธาเรติ, เอวํ ภควโตปิ หิรี โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาสงฺขาตํ ยุคนงฺคลํ สนฺธาเรติ หิริยา อสติ ปญฺญาย อภาวโตฯ ยถา จ อีสาปฏิพทฺธํ ยุคนงฺคลํ กิจฺจกรํ โหติ อจลํ อสิถิลํ, เอวํ หิริปฏิพทฺธา จ ปญฺญา กิจฺจการี โหติ อจลา อสิถิลา อโพฺพกิณฺณา อหิริเกนฯ เตนาห “หิรี อีสา”ติฯ

มุนาตีติ **มโน,** จิตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน มโนสีเสน ตํสมฺปยุโตฺต สมาธิ อธิเปฺปโตฯ **โยตฺต**นฺติ รชฺชุพนฺธนํฯ ตํ ติวิธํ อีสาย สห ยุคสฺส พนฺธนํ, ยุเคน สห พลิพทฺทานํ พนฺธนํ, สารถินา สห พลิพทฺทานํ พนฺธนนฺติฯ ตตฺถ ยถา พฺราหฺมณสฺส โยตฺตํ อีสายุคพลิพเทฺท เอกาพเทฺธ กตฺวา สกกิเจฺจ ปฏิปาเทติ, เอวํ ภควโต สมาธิ สเพฺพว เต หิริปญฺญาวีริยธเมฺม เอการมฺมเณ อวิเกฺขปภาเวน พนฺธิตฺวา สกกิเจฺจ ปฏิปาเทติฯ เตนาห – “มโน โยตฺต”นฺติฯ

สรติ เอตาย จิรกตาทิมตฺถํ ปุคฺคโล, สยํ วา สรตีติ **สติ,** สา อสมฺมุสฺสนลกฺขณาฯ ผาเลตีติ **ผาโล**ฯ ปาเชติ เอเตนาติ **ปาชนํ**ฯ ตํ อิธ “ปาจน”นฺติ วุจฺจติ, ปโตทเสฺสตํ อธิวจนํฯ ผาโล จ ปาจนญฺจ **ผาลปาจนํ**ฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส ผาลปาจนํ, เอวํ ภควโต วิปสฺสนายุตฺตา มคฺคยุตฺตา จ สติฯ ตตฺถ ยถา ผาโล นงฺคลมนุรกฺขติ, ปุรโต จสฺส คจฺฉติ, เอวํ สติ กุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมานา อารมฺมเณ วา อุปฏฺฐาปยมานา ปญฺญานงฺคลํ รกฺขติ, ตถา หิ “สตารเกฺขน เจตสา วิหรตี”ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๒๐) “อารกฺขา”ติ วุตฺตาฯ อสมฺมุสฺสนวเสน จสฺส ปุรโต โหติฯ สติปริจิเต หิ ธเมฺม ปญฺญา ปชานาติ, โน สมฺมุเฏฺฐฯ ยถา จ ปาจนํ พลิพทฺทานํ วิชฺฌนภยํ ทเสฺสนฺตํ สํสีทนํ น เทติ, อุปฺปถคมนญฺจ วาเรติ, เอวํ สติ วีริยพลิพทฺทานํ อปาย

ภยํ ทเสฺสนฺตี โกสชฺชสํสีทนํ น เทติ, กามคุณสงฺขาเต อโคจเร จารํ นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชนฺตี อุปฺปถคมนญฺจ วาเรติฯ เตนาห – ‘‘สติ เม ผาลปาจน’’นฺติฯ

๗๘. **กายคุตฺต**ติ ติวิเธน กายสุจริเตน คุตฺโตฯ **วจีคุตฺโต**ติ จตุพฺพิเธน วจีสุจริเตน คุตฺโตฯ เอตฺตาวตา ปาติโมกฺขสํวรสีลํ วุตฺตํฯ **อาหาเร อุทเร ยโต**ติ เอตฺถ อาหารมุเขน สพฺพปจฺจยานํ สงฺคหิตตฺตา จตุพฺพิเธปิ ปจฺจเย ยโต สํยโต นิรุปกฺกิเลโสติ อโตฺถฯ อิมินา อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ วุตฺตํฯ **อุทเร ยโต**ติ อุทเร ยโต สํยโต มิตโภชี, อาหาเร มตฺตญฺญูติ วุตฺตํ โหติฯ อิมินา โภชเน มตฺตญฺญุตามุเขน ปจฺจยปฏิเสวนสีลํ วุตฺตํฯ เตน กึ ทีเปติ? ยถา ตฺวํ, พฺราหฺมณ, พีชํ วปิตฺวา สสฺสปริปาลนตฺถํ กณฺฏกวตึ วา รุกฺขวตึ วา ปาการปริเกฺขปํ วา กโรสิ, เตน เต โคมหึสมิคคณา ปเวสํ อลภนฺตา สสฺสํ น วิลุมฺปนฺติ, เอวมหมฺปิ สทฺธาพีชํ วปิตฺวา นานปฺปการกุสลสสฺสปริปาลนตฺถํ กายวจีอาหารคุตฺติมยํ ติวิธปริเกฺขปํ กโรมิฯ เตน เม ราคาทิอกุสลธมฺมโคมหึสมิคคณา ปเวสํ อลภนฺตา นานปฺปการกุสลสสฺสํ น วิลุมฺปนฺตีติฯ

สจฺจํ กโรมิ นิทฺทานนฺติ เอตฺถ ทฺวีหิ ทฺวาเรหิ อวิสํวาทนํ **สจฺจํฯ นิทฺทาน**นฺติ เฉทนํ ลุนนํ อุปฺปาฏนํ, กรณเตฺถ เจตํ อุปโยควจนํ เวทิตพฺพํฯ อยญฺหิ เอตฺถ อโตฺถ ‘‘สเจฺจน กโรมิ นิทฺทาน’’นฺติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา ตฺวํ พาหิรํ กสึ กสิตฺวา สสฺสทูสกานํ ติณานํ หเตฺถน วา อสิเตน วา นิทฺทานํ กโรสิ; เอวมหมฺปิ อชฺฌตฺติกํ กสึ กสิตฺวา กุสลสสฺสทูสกานํ วิสํวาทนติณานํ สเจฺจน นิทฺทานํ กโรมิฯ ญาณสจฺจํ วา เอตฺถ สจฺจนฺติ เวทิตพฺพํ, ยํ ตํ ยถาภูตญาณนฺติ วุจฺจติฯ เตน อตฺตสญฺญาทีนํ ติณานํ นิทฺทานํ กโรมีติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ อถ วา **นิทฺทาน**นฺติ เฉทกํ ลาวกํ, อุปฺปาฏกนฺติ อโตฺถฯ เอวํ สเนฺต ยถา ตฺวํ ทาสํ วา กมฺมกรํ วา นิทฺทานํ กโรสิ, ‘‘นิเทฺทหิ ติณานี’’ติ ติณานํ เฉทกํ ลาวกํ อุปฺปาฏกํ กโรสิ; เอวมหํ สจฺจํ กโรมีติ อุปโยควจเนเนว วตฺตุํ ยุชฺชติฯ อถ วา **สจฺจ**นฺติ ทิฏฺฐิสจฺจํฯ ตมหํ นิทฺทานํ กโรมิ, ฉินฺทิตพฺพํ ลุนิตพฺพํ อุปฺปาเฏตพฺพํ กโรมีติ เอวมฺปิ อุปโยควจเนเนว วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

โสรจฺจํ เม ปโมจนนฺติ เอตฺถ ยํ ตํ ‘‘กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม’’ติ, เอวํ สีลเมว ‘‘โสรจฺจ’’นฺติ วุตฺตํ, น ตํ อิธ อธิเปฺปตํ, วุตฺตเมว เอตํ ‘‘กายคุตฺโต’’ติอาทินา นเยน, อรหตฺตผลํ ปน อธิเปฺปตํฯ ตมฺปิ หิ สุนฺทเร นิพฺพาเน รตภาวโต ‘‘โสรจฺจ’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปโมจน**นฺติ โยคฺควิสฺสชฺชนํฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา ตว ปโมจนํ ปุนปิ สายเนฺห วา ทุติยทิวเส วา อนาคตสํวจฺฉเร วา โยเชตพฺพโต อปฺปโมจนเมว โหติ, น มม เอวํฯ น หิ มม อนฺตรา โมจนํ นาม อตฺถิฯ อหญฺหิ ทีปงฺกรทสพลกาลโต ปภุติ ปญฺญานงฺคเล วีริยพลิพเทฺท โยเชตฺวา จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ มหากสึ กสเนฺต ตาว น มุญฺจึ, ยาว น สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌึฯ ยทา จ เม สพฺพํ ตํ กาลํ เขเปตฺวา โพธิรุกฺขมูเล อปราชิตปลฺลเงฺก นิสินฺนสฺส สพฺพคุณปริวารํ อรหตฺตผลํ อุทปาทิ, ตทา มยา ตํ สพฺพุสฺสุกฺกปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปตฺติยา ปมุตฺตํ, น ทานิ ปุน โยเชตพฺพํ ภวิสฺสตีติฯ เอตมตฺถํ สนฺธายาห ภควา – ‘‘โสรจฺจํ เม ปโมจน’’นฺติฯ

๗๙. **วีริยํ เม ธุรโธรยฺห**นฺติ เอตฺถ **วีริย**นฺติ ‘‘กายิโก วา, เจตสิโก วา วีริยารโมฺภ’’ติ อาทินา นเยน วุตฺตปธานํฯ ธุรายํ โธรยฺหํ **ธุรโธรยฺหํ,** ธุรํ วหตีติ อโตฺถฯ ยถา หิ พฺราหฺมณสฺส ธุรายํ โธรยฺหากฑฺฒิตํ นงฺคลํ ภูมิฆนํ ภินฺทติ, มูลสนฺตานกานิ จ ปทาเลติ, เอวํ ภควโต วีริยากฑฺฒิตํ ปญฺญานงฺคลํ ยถาวุตฺตํ ฆนํ ภินฺทติ, กิเลสสนฺตานกานิ จ ปทาเลติฯ เตนาห – ‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺห’’นฺติฯ อถ วา ปุริมธุรํ วหนฺตา ธุรา, มูลธุรํ วหนฺตา โธรยฺหา; ธุรา จ โธรยฺหา จ **ธุรโธรยฺหา**ฯ ตตฺถ ยถา พฺราหฺมณสฺส เอกเมกสฺมึ นงฺคเล จตุพลิพทฺทปฺปเภทํ ธุรโธรยฺหํ วหนฺตํ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนติณมูลฆาตํ สสฺสสมฺปตฺติญฺจ สาเธติ, เอวํ ภควโต จตุสมฺมปฺปธานวี

ริยปฺปเภทํ ธุรโธรยฺหํ วหนฺตํ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนากุสลมูลฆาตํ กุสลสมฺปตฺติญฺจ สาเธติฯ เตนาห – ‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺห’’นฺติฯ

โยคเกฺขมาธิวาหนนฺติ เอตฺถ โยเคหิ เขมตฺตา ‘‘โยคเกฺขม’’นฺติ นิพฺพานํ วุจฺจติ, ตํ อธิกตฺวา วาหียติ, อภิมุขํ วา วาหียตีติ อธิวาหนํฯ โยคเกฺขมสฺส อธิวาหนํ โยคเกฺขมาธิวาหนํฯ เตน กึ ทีเปติ? ยถา ตว ธุรโธรยฺหํ ปุรตฺถิมํ ทิสํ ปจฺฉิมาทีสุ วา อญฺญตรํ อภิมุขํ วาหียติ, ตถา มม ธุรโธรยฺหํ นิพฺพานาภิมุขํ วาหียติฯ

เอวํ วาหิยมานญฺจ **คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตํ**ฯ ยถา ตว นงฺคลํ วหนฺตํ ธุรโธรยฺหํ เขตฺตโกฏึ ปตฺวา ปุน นิวตฺตติ, เอวํ อนิวตฺตนฺตํ ทีปงฺกรกาลโต ปภุติ คจฺฉเตวฯ ยสฺมา วา เตน เตน มเคฺคน ปหีนา กิเลสา ปุนปฺปุนํ ปหาตพฺพา น โหนฺติ, ยถา ตว นงฺคเลน ฉินฺนานิ ติณานิ ปุนปิ อปรสฺมึ สมเย ฉินฺทิตพฺพานิ โหนฺติ, ตสฺมาปิ เอตํ ปฐมมเคฺควเสน ทิฏฺฐิเกฺลสฏฺฐ กิเลเส, ทุติยวเสน โอฬาริเก, ตติยวเสน อนุสหคเต กิเลเส, จตุตฺถวเสน สพฺพกิเลเส ปชหนฺตํ **คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตํ**ฯ อถ วา **คจฺฉติ อนิวตฺตน**นฺติ นิวตฺตนรหิตํ หุตฺวา คจฺฉตีติ อโตฺถฯ นฺติ ตํ ธุรโธรยฺหํฯ เอวเมฺปตฺถ ปทเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ เอวํ คจฺฉนฺตญฺจ ยถา ตว ธุรโธรยฺหํ น ตํ ฐานํ คจฺฉติ, ยตฺถ คนฺตฺวา กสฺสโก อโสโก นิโสฺสโก วิรโช หุตฺวา น โสจติ, เอตํ ปน ตํ ฐานํ คจฺฉติ, **ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ**ฯ ยตฺถ สติปาจเนน เอตํ วีริยธุรโธรยฺหํ โจเทโนฺต คนฺตฺวา มาทิโส กสฺสโก อโสโก นิโสฺสโก วิรโช หุตฺวา น โสจติ, ตํ สพฺพโสกสลฺลสมุคฺฆาตภูตํ นิพฺพานามตสงฺขาตํ ฐานํ คจฺฉตีติฯ

๘๐. อิทานิ นิคมนํ กโรโนฺต ภควา อิมํ คาถมาห –

> ‘‘เอวเมสา กสี กฏฺฐา, สา โหติ อมตปฺผลา;
> เอตํ กสึ กสิตฺวาน, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ

ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – มยา พฺราหฺมณ **เอสา** สทฺธาพีชา ตโปวุฏฺฐิยา อนุคฺคหิตา **กสิ,** ปญฺญามยํ ยุคนงฺคลํ, หิริมยญฺจ อีสํ, มโนมเยน โยเตฺตน, เอกาพทฺธํ กตฺวา, ปญฺญานงฺคเล สติผาลํ อาโกเฏตฺวา, สติปาจนํ คเหตฺวา, กายวจีอาหารคุตฺติยา โคเปตฺวา, สจฺจํ นิทฺทานํ กตฺวา, โสรจฺจํ ปโมจนํ วีริยํ ธุรโธรยฺหํ โยคเกฺขมาภิมุขํ อนิวตฺตนฺตํ วาเหเนฺตน **กฏฺฐา,** กสิกมฺมปริโยสานํ จตุพฺพิธํ สามญฺญผลํ ปาปิตา, **สา โหติ อมตปฺผลา,** สา เอสา กสิ อมตปฺผลา โหติฯ อมตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, นิพฺพานานิสํสา โหตีติ อโตฺถฯ สา โข ปเนสา กสิ น มเมวกสฺส อมตปฺผลา โหติ, อปิจ, โข, ปน โย โกจิ ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวโสฺส วา สุโทฺท วา คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วา เอตํ กสึ กสติ, โส สโพฺพปิ **เอตํ กสึ กสิตฺวาน, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ,** สพฺพสฺมา วฏฺฏทุกฺขทุกฺขทุกฺขสงฺขารทุกฺขวิปริณามทุกฺขา ปมุจฺจตีติฯ เอวํ ภควา พฺราหฺมณสฺส อรหตฺตนิกูเฏน นิพฺพานปริโยสานํ กตฺวา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

ตโต พฺราหฺมโณ คมฺภีรตฺถํ เทสนํ สุตฺวา ‘‘มม กสิผลํ ภุญฺชิตฺวา อปรชฺชุ เอว ฉาโต โหติ, อิมสฺส ปน กสิ อมตปฺผลา, ตสฺสา ผลํ ภุญฺชิตฺวา สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติ จ วิทิตฺวา ปสโนฺน ปสนฺนาการํ กาตุํ ปายาสํ ทาตุมารโทฺธฯ เตนาห **‘‘อถ โข กสิภารทฺวาโช’’**ติฯ ตตฺถ **มหติยา**ติ มหติยนฺติ อโตฺถฯ **กํสปาติยา**ติ สุวณฺณปาติยํ, สตสหสฺสคฺฆนเก อตฺตโน สุวณฺณถาเลฯ **วเฑฺฒตฺวา**ติ ฉุปิตฺวา, อากิริตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ภควโต อุปนาเมสี**ติ สปฺปิมธุผาณิตาทีหิ วิจิตฺรํ กตฺวา, ทุกูลวิตาเนน ปฏิจฺฉาเทตฺวา, อุกฺขิปิตฺวา, สกฺกจฺจํ ตถาคตสฺส อภิหริฯ กินฺติ? **‘‘ภุญฺชตุ ภวํ โคตโม ปายาสํ, กสฺสโก ภว’’**นฺติฯ ตโต กสฺสกภาวสาธกํ การณมาห

“ยญฺหิ…เป…. กสตี”ติ, ยสฺมา ภวํ…เป…. กสตีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ ภควา **“คาถาภิคีตํ เม”**ติ อาหฯ

๘๑. ตตฺถ **คาถาภิคีต**นฺติ คาถาหิ อภิคีตํ, คาถาโย ภาสิตฺวา ลทฺธนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เม**ติ มยาฯ **อโภชเนยฺย**นฺติ ภุญฺชนารหํ น โหติฯ **สมฺปสฺสต**นฺติ สมฺมา อาชีวสุทฺธิํ ปสฺสตํ , สมนฺตา วา ปสฺสตํ สมฺปสฺสตํ, พุทฺธานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เนส ธโมฺม**ติ ‘‘คาถาภิคีตํ ภุญฺชิตพฺพ’’นฺติ เอส ธโมฺม เอตํ จาริตฺตํ น โหติ, ตสฺมา **คาถาภิคีตํ ปนุทนฺติ พุทฺธา** ปฏิกฺขิปนฺติ น ภุญฺชนฺตีติฯ กิํ ปน ภควตา ปายาสตฺถํ คาถา อภิคีตา, เยน เอวมาหาติ? น เอตทตฺถํ อภิคีตา, อปิจ, โข, ปน ปาโต ปฏฺฐาย เขตฺตสมีเป ฐตฺวา กฏจฺฉุภิกฺขมฺปิ อลภิตฺวา ปุน สกลพุทฺธคุเณ ปกาเสตฺวา ลทฺธํ ตเทตํ นฏนจฺจกาทีหิ นจฺจิตฺวา คายิตฺวา จ ลทฺธสทิสํ โหติ, เตน ‘‘คาถาภิคีต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตาทิสญฺจ ยสฺมา พุทฺธานํ น กปฺปติ, ตสฺมา ‘‘อโภชเนยฺย’’นฺติ วุตฺตํฯ อปฺปิจฺฉตานุรูปเญฺจตํ น โหติ, ตสฺมาปิ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาเนน จ เอวํ วุตฺตํฯ ยตฺร จ นาม ปรปฺปกาสิเตนาปิ อตฺตโน คุเณน อุปฺปนฺนํ ลาภํ ปฏิกฺขิปนฺติ เสยฺยถาปิ อปฺปิโจฺฉ ฆฏิกาโร กุมฺภกาโร, ตตฺร กถํ โกฏิปฺปตฺตาย อปฺปิจฺฉตาย สมนฺนาคโต ภควา อตฺตนาว อตฺตโน คุณปฺปกาสเนน อุปฺปนฺนํ ลาภํ สาทิยิสฺสติ, ยโต ยุตฺตเมว เอตํ ภควโต วตฺตุนฺติฯ

เอตฺตาวตา ‘‘อปฺปสนฺนํ อทาตุกามํ พฺราหฺมณํ คาถาคายเนน ทาตุกามํ กตฺวา, สมโณ โคตโม โภชนํ ปฏิคฺคเหสิ, อามิสการณา อิมสฺส เทสนา’’ติ อิมมฺหา โลกาปวาทา อตฺตานํ โมเจโนฺต เทสนาปาริสุทฺธิํ ทีเปตฺวา, อิทานิ อาชีวปาริสุทฺธิํ ทีเปโนฺต อาห **“ธเมฺม สตี พฺราหฺมณ วุตฺติเรสา”**ติ ตสฺสโตฺถ – อาชีวปาริสุทฺธิธเมฺม วา ทสวิธสุจริตธเมฺม วา พุทฺธานํ จาริตฺตธเมฺม วา **สติ** สํวิชฺชมาเน อนุปหเต วตฺตมาเน **วุตฺติเรสา** เอกนฺตโวทาตา อากาเส ปาณิปฺปสารณกปฺปา เอสนา ปริเยสนา ชีวิตวุตฺติ พุทฺธานํ **พฺราหฺมณา**ติฯ

๘๒. เอวํ วุเตฺต พฺราหฺมโณ ‘‘ปายาสํ เม ปฏิกฺขิปติ, อกปฺปิยํ กิเรตํ โภชนํ, อธโญฺญ วตสฺมิํ, ทานํ ทาตุํ น ลภามี’’ติ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘อเปฺปว นาม อญฺญํ ปฏิคฺคเณฺหยฺยา’’ติ จ จิเนฺตสิฯ ตํ ญตฺวา ภควา ‘‘อหํ ภิกฺขาจารเวลํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาคโต – ‘เอตฺตเกน กาเลน อิมํ พฺราหฺมณํ ปสาเทสฺสามี’ติ, พฺราหฺมโณ จ โทมนสฺสํ อกาสิฯ อิทานิ เตน โทมนเสฺสน มยิ จิตฺตํ ปโกเปตฺวา อมตวรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น สกฺขิสฺสตี’’ติ พฺราหฺมณสฺส ปสาทชนนตฺถํ เตน ปตฺถิตมโนรถํ ปูเรโนฺต อาห **‘‘อเญฺญน จ เกวลิน’’**นฺติฯ ตตฺถ **เกวลิน**นฺติ สพฺพคุณปริปุณฺณํ, สพฺพโยควิสํยุตฺตํ วาติ อโตฺถฯ มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ คุณานํ เอสนโต **มเหสิํ**ฯ ปริกฺขีณสพฺพาสวตฺตา **ขีณาสวํ**ฯ หตฺถปาทกุกฺกุจฺจมาทิํ กตฺวา วูปสนฺตสพฺพกุกฺกุจฺจตฺตา **กุกฺกุจฺจวูปสนฺตํ**ฯ **อุปฏฺฐหสฺสู**ติ ปริวิสสฺสุ ปฏิมานยสฺสุฯ เอวํ พฺราหฺมเณน จิเตฺต อุปฺปาทิเตปิ ปริยายเมว ภณติ, น ตุ ภณติ ‘‘เทหิ, อาหราหี’’ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อถ พฺราหฺมโณ ‘‘อยํ ปายาโส ภควโต อานีโต นาหํ อรหามิ ตํ อตฺตโน ฉเนฺทน กสฺสจิ ทาตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อาห **“อถ กสฺส จาห”**นฺติฯ ตโต ภควา ‘‘ตํ ปายาสํ ฐเปตฺวา ตถาคตํ ตถาคตสาวกญฺจ อญฺญสฺส อชีรณธโมฺม’’ติ ญตฺวา อาห – **“น ขฺวาหํ ต”**นฺติฯ ตตฺถ **สเทวก**วจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ, **สมารก**วจเนน ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ, **สพฺรหฺมก**วจเนน รูปาวจรพฺรหฺมคฺคหณํ อรูปาวจรา ปน ภุเญฺชยฺยุนฺติ อสมฺภาวเนยฺยาฯ **สสฺสมณพฺราหฺมณิ**วจเนน สาสนปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจฯ **ปชา**วจเนน สตฺตโลกคฺคหณํ, **สเทวมนุสฺส**วจเนน สมฺมุติเทวอวเส

สมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ วจเนหิ โอกาสโลโก, ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโก คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ เอส สเงฺขโป, วิตฺถารํ ปน อาฬวกสุเตฺต วณฺณยิสฺสามฯ

กสฺมา ปน สเทวกาทีสุ กสฺสจิ น สมฺมา ปริณามํ คเจฺฉยฺยาติ? โอฬาริเก สุขุโมชาปกฺขิ ปนโตฯ อิมสฺมิญฺหิ ปายาเส ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส คหิตมเตฺตเยว เทวตาหิ โอชา ปกฺขิตฺตา ยถา สุชาตาย ปายาเส, จุนฺทสฺส จ สูกรมทฺทเว ปจฺจมาเน, เวรญฺชายญฺจ ภควตา คหิตคหิตา โลเป, เภสชฺชกฺขนฺธเก จ กจฺจานสฺส คุฬกุมฺภสฺมึ อวสิฏฺฐคุเฬหฯ โส โอฬาริเก สุขุโมชา ปกฺขิปนโต เทวานํ น ปริณมติฯ เทวา หิ สุขุมสรีรา, เตสํ โอฬาริโก มนุสฺสาหาโร น สมฺมา ปริณมติฯ มนุสฺสานมฺปิ น ปริณมติฯ มนุสฺสา หิ โอฬาริกสรีรา, เตสํ สุขุมา ทิโพฺพชา น สมฺมา ปริณมติฯ ตถาคตสฺส ปน ปกติอคฺคินาว ปริณมติ, สมฺมา ชีรติฯ กายพลญาณพลปฺปภาเวนา ติ เอเก ตถาคตสาวกสฺส ขีณาสวเสฺสตํ สมาธิพเลน มตฺตญฺญุตาย จ ปริณมติ, อิตเรสํ อิทฺธิ มนฺตานมฺปิ น ปริณมติฯ อจินฺตนียํ วา เอตฺถ การณํ, พุทฺธวิสโย เอโสติฯ

เตน หิ ตฺวนฺติ ยสฺมา อญฺญํ น ปสฺสามิ, มม น กปฺปติ, มม อกปฺปนฺตํ สาวกสฺสาปิ เม น กปฺปติ, ตสฺมา ตฺวํ พฺราหฺมณาติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปหริเต**ติ ปริตฺตหริตติเณ, อปฺปรุฬฺหริตติเณ วา ปาสาณปิฏฺฐิสทิเสฯ **อปฺปาณเก**ติ นิปฺปาณเก, ปายาสโชฺฌตฺถรณการเณน มริตพฺพปาณ รหิเต วา มหาอุทกกฺขเนฺธฯ สห ติณนิสฺสิเตหิ ปาเณหิ ติณานํ ปาณกานญฺจ อนุรกฺขณตฺถาย เอตํ วุตฺตํฯ **จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายตี**ติ เอวํ สทฺทํ กโรติฯ **สํธูปายตี**ติ สมนฺตา ธูปายติฯ **สมฺป ธูปายตี**ติ ตเถว อธิมตฺตํ ธูปายติฯ กสฺมา เอวํ อโหสีติ? ภควโต อานุภาเวน, น อุทกสฺส, น ปายาสสฺส, น พฺราหฺมณสฺส, น อเญฺญสํ เทวยกฺขาทีนํฯ ภควา หิ พฺราหฺมณสฺส ธมฺมสํเวคตฺถํ ตถา อธิฏฺฐาสิฯ **เสยฺยถาปิ นามา**ติ โอปมฺมนิทสฺสนมตฺตเมตํ, ยถา ผาโลติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ โหติฯ **สํวิโคฺค** จิเตฺตน, **โลมหฏฺฐชาโต** สรีเรนฯ สรีเร กิรสฺส นวนวุติโลมกูปสหสฺสานิ สุว ณฺณภิตฺติยา อาหตมณินาคทนฺตา วิย อุทฺธคฺคา อเหสุํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

ปาเทสุ ปน นิปติตฺวา ภควโต ธมฺมเทสนํ อพฺภนุโมทมาโน ภควนฺตํ เอตทโวจ **“อภิกฺ กนฺตํ, โภ โคตม, อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมา**”ติฯ อพฺภนุโมทเน หิ อยมิธ **อภิกฺกนฺต** สโทฺทฯ วิตฺถารโต ปนสฺส มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ อตฺถวณฺณนา อาวิ ภวิสฺสติฯ ยสฺมา จ อพฺภนุโมทน เตฺถ, ตสฺมา สาธุ สาธุ โภ โคตมาติ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

> ‘‘ภเย โกเธ ปสํสายํ, ตุริเต โกตูหลจฺฉเร;
> หาเส โสเก ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธ’’ติฯ –

อิมินา จ ลกฺขเณน อิธ ปสาทวเสน ปสํสาวเสน จายํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ อถ วา **อภิกฺกนฺต**นฺติ อภิกนฺตํ อติอิฏฺฐํ, อติมนาปํ, อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสเทฺทน เทสนํ โถเมติ, เอเกน อตฺตโน ปสาทํฯ อยญฺหิ เอตฺถ อธิปฺปาโย – อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตม, ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนา, อภิกฺกนฺตํ ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโทติฯ ภควโต เอว วา วจนํ เทฺว เทฺว อเตฺถ สนฺธาย โถเมติ – โภโต โคตมสฺส วจนํ อภิกฺกนฺตํ โทสนาสนโต, อภิกฺกนฺตํ คุณาธิคมนโต, ตถา สทฺธาชนนโต, ปญฺญาชนนโต, สาตฺถโต, สพฺยญฺชนโต, อุตฺตานปทโต, คมฺภีรตฺถโต, กณฺณสุขโต, หทยงฺคมโต, อนตฺตุกฺกํสนโต, อปรวมฺภนโต, กรุณาสีตลโต, ปญฺญาวทาตโต, อาปาถรมณียโต, วิมทฺทกฺขมโต, สุยฺยมานสุขโต, วีมํสิยมานหิตโตติ เอวมาทีหิ โยเชตพฺพํฯ

ตโต ปรมฺปิ จตูหิ อุปมาหิ เทสนํเยว โถเมติฯ ตตฺถ **นิกฺกุชฺชิต**นฺติ อโธมุขฏฺฐปิตํ, เหฏฺฐา มุขชาตํ วาฯ **อุกฺกุชฺเชยฺยา**ติ อุปริมุขํ กเรยฺยฯ **ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ติณปณฺณาทิจฺฉาทิตํฯ **วิวเรยฺยา**ติ อุคฺฆาเฏยฺยฯ **มูฬฺหสฺสา**ติ ทิสามูฬฺหสฺสฯ **มคฺคํ อาจิเกฺขยฺยา**ติ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ วเทยฺยฯ **อนฺธกาเร**ติ กาฬปกฺขจาตุทฺทสีอฑฺฒรตฺตฆนวนสณฺฑเมฆปฏลเหิ จตุรเงฺค ตมสิฯ อยํ ตาว ปทโตฺถฯ

อยํ ปน อธิปฺปายโยชนา – ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธมฺมปติตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปเนฺตน, ยถา ปฏิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย; เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานา ปภุติ มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ กุมฺมคฺคมิจฺฉามคฺคปฏิปนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาจิกฺขเนฺตน, ยถา อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย, เอวํ โมหนฺธการนิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิรตนรูปานิ อปสฺสโต ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสกเทสนาปโชฺชตธารเณน มยฺหํ โภตา โคตเมน เอเตหิ ปริยาเยหิ เทสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตฯ

อถ วา เอกจฺจิเยน มเตฺตน ยสฺมา อยํ ธโมฺม ทุกฺขทสฺสเนน อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน จ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชิตสทิโส, สมุทยทสฺสเนน ทุเกฺข ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน จ ปฏิจฺฉนฺนวิวรณสทิโส, นิโรธทสฺสเนน อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน จ มูฬฺหสฺส มคฺคาจิกฺขณสทิโส, มคฺคทสฺสเนน อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน จ อนฺธกาเร ปโชฺชตสทิโส, ตสฺมา เสยฺยถาปิ นาม นิกฺกุชฺชิตํ วา อุกฺกุเชฺชยฺย…เป.… ปโชฺชตํ ธาเรยฺย ‘‘จกฺขุมโนฺต รูปานิ ทกฺขนฺตี’’ติ, เอวํ ปกาสิโต โหติฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ สทฺธาตปกายคุตฺตตาทีหิ สีลกฺขโนฺธ ปกาสิโต โหติ, ปญฺญาย ปญฺญากฺขโนฺธ, หิริมนาทีหิ สมาธิกฺขโนฺธ, โยคเกฺขเมน นิโรโธติ เอวํ ติกฺขโนฺธ อริยมโคฺค นิโรโธ จาติ สรูเปเนว เทฺว อริยสจฺจานิ ปกาสิตานิฯ ตตฺถ มโคฺค ปฏิปโกฺข สมุทยสฺส, นิโรโธ ทุกฺขสฺสาติ ปฏิปเกฺขน เทฺวฯ อิติ อิมินา ปริยาเยน จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาสิตานิฯ ตสฺมา อเนกปริยาเยน ปกาสิโต โหตีติ เวทิตโพฺพ ฯ

เอสาหนฺติอาทีสุ เอโส อหนฺติ เอสาหํฯ **สรณํ คจฺฉามี**ติ ปาเทสุ นิปติตฺวา ปณิปาเตน สรณคมเนน คโตปิ อิทานิ วาจาย สมาทิยโนฺต อาหฯ อถ วา ปณิปาเตน พุทฺธํเยว สรณํ คโตติ อิทานิ ตํ อาทิํ กตฺวา เสเส ธมฺมสเงฺฆปิ คนฺตุํ อาหฯ **อชฺชตเคฺค**ติ อชฺชตํ อาทิํ กตฺวา, อชฺชทเคฺคติ วา ปาโฐ, ท-กาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อคฺคํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ ปาเณหิ อุเปตํ **ปาณุเปตํ,** ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํ, อนญฺญสตฺถุกํ ตีหิ สรณคมเนหิ สรณํ คตํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ ชานาตูติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺตาวตา อเนน สุตานุรูปา ปฏิปตฺติ ทสฺสิตา โหติฯ นิกฺกุชฺชิตาทีหิ วา สตฺถุสมฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิมินา ‘‘เอสาห’’นฺติอาทินา สิสฺสสมฺปตฺติ ทสฺสิตาฯ เตน วา ปญฺญาปฏิลาภํ ทเสฺสตฺวา อิมินา สทฺธาปฏิลาโภ ทสฺสิโตฯ อิทานิ เอวํ ปฏิลทฺธสเทฺธน ปญฺญวตา ยํ กตฺตพฺพํ, ตํ กตฺตุกาโม ภควนฺตํ ยาจติ **‘‘ลเภยฺยาห’’**นฺติฯ ตตฺถ ภควโต อิทฺธิยาทีหิ อภิปฺปสาทิตจิโตฺต ‘‘ภควาปิ จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต, กิมงฺคํ ปนาห’’นฺติ สทฺธาย ปพฺพชฺชํ ยาจติ, ตตฺถ ปริปูรการิตํ ปเตฺถโนฺต ปญฺญาย อุปสมฺปทํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

เอโก วูปกโฏฺฐติอาทีสุ ปน **เอโก** กายวิเวเกน, **วูปกโฏฺฐ** จิตฺตวิเวเกน, **อปฺปมโตฺต** กมฺมฏฺฐาเน สติอวิชหเนน, **อาตาปี** กายิกเจตสิกวีริยสงฺขาเตน อาตาเปน, **ปหิตโตฺต** กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย **วิหรโนฺต** อญฺญตรอิริยาปถวิหาเรนฯ **น จิรเสฺสวา**ติ ปพฺพชฺชํ อุปา

ทาย วุจฺจติฯ **กุลปุตฺตา**ติ ทุวิธา กุลปุตฺตา, ชาติกุลปุตฺตา, อาจารกุลปุตฺตา จฯ อยํ ปน อุภยถาปิ กุลปุตฺโตฯ **อคารสฺมา**ติ ฆราฯ อคารานํ หิตํ อคาริยํ กสิโครกฺขาทิกุฏุมฺพโปสนกมฺมํ วุจฺจติฯ นตฺถิ เอตฺถ อคาริยนฺติ **อนคาริยํ,** ปพฺพชฺชาเยตํ อธิวจนํ **ปพฺพชนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติ อุปสงฺกมนฺติฯ **ตทนุตฺตร**นฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานํ, อรหตฺตผลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺส หิ อตฺถาย กุลปุตฺตา ปพฺพชนฺติฯ **ทิฏฺเฐว ธมฺเม**ติ ตสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปฺปจฺจยํ ญตฺวาติ อตฺโถฯ **อุปสมฺปชฺช วิหาสี**ติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วา วิหาสิฯ เอวํ วิหรนฺโต จ **ขีณา ชาติ...เป.... อพฺภญฺญาสิ**ฯ เอเตนสฺส ปจฺจเวกฺขณภูมึ ทเสฺสติฯ

กตมา ปนสฺส ชาติ ขีณา, กถญฺจ นํ อพฺภญฺญาสีติ? วุจฺจเต – น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา ปุเพฺพว ขีณตฺตา, น อนาคตา อนาคเต วายามาภาวโต, น ปจฺจุปฺปนฺนา วิชฺชมานตฺตาฯ ยา ปน มคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺย เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติ, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณาฯ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายตึ อปฺปฏิสนฺธิกํ โหตีติ ชานนฺโต ชานาติฯ

วุสิตนฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํ, กตํ จริตํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อตฺโถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อตฺโถฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อิทานิ ปุน อิตฺถภาวาย เอวํ โสฬสกิจฺจภาวาย กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนา นตฺถีติฯ อถ วา **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวโต, อิมสฺมา เอวํปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ นตฺถิฯ อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลโก รุโกฺข วิยาติ อพฺภญฺญาสิฯ **อญฺญตโร**ติ เอโกฯ **อรหต**นฺติ อรหนฺตานํฯ มหาสาวกานํ อพฺภนฺตโร อายสฺมา ภารทฺวาโช อโหสีติ อยํ กิเรตฺถ อธิปฺปาโยติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย กสิภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๘๓. **ปุจฺฉามิ มุนึ ปหูตปญฺญ**นฺติ จุนฺทสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? สเงฺขปโต ตาว อตฺตชฺฌาสยปรชฺฌาสยอฏฺฐุปฺปตฺติปุจฺฉาวสิกเภทโต จตูสุ อุปฺปตฺตีสุ อิมสฺส สุตฺตสฺส ปุจฺฉาวสิกา อุปฺปตฺติฯ วิตฺถารโต ปน เอกํ สมยํ ภควา มเลฺลสุ จาริกํ จรมาโน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ เยน ปาวา ตทวสริฯ ตตฺร สุทํ ภควา ปาวายํ วิหรติ จุนฺทสฺส กมฺมารปุตฺตสฺส อมฺพวเนฯ อิโต ปฏฺฐาย ยาว ‘‘อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน จุนฺทสฺส กมฺมารปุตฺตสฺส นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๙), ตาว สุเตฺต อาคตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ

เอวํ ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ นิสิเนฺน ภควติ จุโนฺท กมฺมารปุโตฺต พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสโนฺต พฺยญฺชนสูปาทิคหณตฺถํ ภิกฺขูนํ สุวณฺณภาชนานิ อุปนาเมสิฯ อปญฺญเตฺต สิกฺขาปเท เกจิ ภิกฺขู สุวณฺณภาชนานิ ปฏิจฺฉึสุ เกจิ น ปฏิจฺฉึสุฯ ภควโต ปน เอกเมว ภาชนํ อตฺตโน เสลมยํ ปตฺตํ, ทุติยภาชนํ พุทฺธา น คณฺหนฺติฯ ตตฺถ อญฺญตโร ปาปภิกฺขุ สหสฺสคฺฆนกํ สุวณฺณภาชนํ อตฺตโน โภชนตฺถาย สมฺปตฺตํ เถยฺยจิเตฺตน กุญฺจิกตฺถวิกาย ปกฺขิปิฯ จุโนฺท ปริวิสิตฺวา

หตฺถปาทํ โธวิตฺวา ภควนฺตํ นมสฺสมาโน ภิกฺขุสงฺฆํ โอโลเกนฺโต ตํ ภิกฺขุํ อทฺทส, ทิสฺวา จ ปน อปสฺสมาโน วิย หุตฺวา น นํ กิญฺจิ อภณิ ภควติ เถเรสุ จ คารเวน, อปิจ ''มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ วจน ปโถ มา อโหสี''ติฯ โส ''กึ นุ โข สํวรยุตฺตาเยว สมณา, อุทาหุ ภินฺนสํวรา อีทิสาปิ สมณา''ติ ญาตุกาโม สายนฺหสมเย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห **''ปุจฺฉามิ มุนิ''**นฺติฯ

ตตฺถ **ปุจฺฉามี**ติ อิทํ ''ติโสฺส ปุจฺฉา อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉา''ติอาทินา (จูฬนิ. ปุณฺณ กมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑๒) นเยน นิเทฺทเส วุตฺตนยเมวฯ **มุนิ**นฺติ เอตมฺปิ ''โมนํ วุจฺจติ ญาณํฯ ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิ, เตน ญาเณน สมนฺนาคโต มุนิ, โมนปฺปตฺโตติ, ตีณิ โมเนยฺยานิ กายโมเนยฺย''นฺติอาทินา (มหานิ. ๑๔) นเยน ตเตฺถว วุตฺตนยเมว ฯ อยมฺปเนตฺถ สงฺเขโปฯ **ปุจฺฉามี**ติ โอกาสํ กาเรนฺโต **มุนิ**นฺติ มุนิมุนิํ ภควนฺตํ อาลปติฯ **ปหูตปญฺญ**นฺติอาทีนิ ถุติวจนานิ, เตหิ ตํ มุนิํ ถุนาติฯ ตตฺถ **ปหูตปญฺญ**นฺติ วิปุลปญฺญํฯ เญยฺยปริยนฺติกตฺตา จสฺส วิปุลตา เวทิตพฺพาฯ **อิติ จุโนฺท กมฺมารปุโตฺต**ติ อิทํ ทฺวยํ ธนิยสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ อิโต ปรํ ปน เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา สพฺพํ วุตฺตนยํ ฉเฑฺฑตฺวา อวุตฺตนยเมว วณฺณยิสฺสามฯ

พุทฺธนฺติ ตีสุ พุเทฺธสุ ตติยพุทฺธํฯ **ธมฺมสฺสามิ**นฺติ มคฺคธมฺมสฺส ชนกตฺตา ปุตฺตเสฺสว ปิตรํ อตฺตนา อุปฺปาทิตสิปฺปายตนาทีนํ วิย จ อาจริยํ ธมฺมสฺส สามิํ, ธมฺมิสฺสรํ ธมฺมราชํ ธมฺมวสวตฺตินฺติ อโตฺถฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''โส หิ, พฺราหฺมณ, ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา, อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา, มคฺคญฺญู, มคฺควิทู, มคฺคโกวิโทฯ มคฺคานุคา จ ปน เอตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉา สมนฺนาคตา''ติ (ม. นิ. ๓.๗๙)ฯ

วีตตณฺหนฺติ วิคตกามภววิภวตณฺหํฯ **ทฺวิปทุตฺตม**นฺติ ทฺวิปทานํ อุตฺตมํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ภควา น เกวลํ ทฺวิปทุตฺตโม เอว, อถ โข ยาวตา สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา…เป.… เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา, เตสํ สเพฺพสํ อุตฺตโมฯ อถ โข อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน ทฺวิปทุตฺตโม เตฺวว วุจฺจติฯ ทฺวิปทา หิ สพฺพสตฺตานํ อุกฺกฏฺฐา จกฺกวตฺติมหาสาวกปเจฺจกพุทฺธานํ ตตฺถ อุปฺปตฺติโต, เตสญฺจ อุตฺตโมติ วุเตฺต สพฺพสตฺตุตฺตโมติ วุโตฺตเยว โหติฯ **สารถีนํ ปวร**นฺติ สาเรตีติ **สารถิ,** หตฺถิทมกาทีนเมตํ อธิวจนํฯ เตสญฺจ ภควา **ปวโร** อนุตฺตเรน ทมเนน ปุริสทเมฺม ทเมตุํ สมตฺถภาวโตฯ ยถาห –

> ''หตฺถิทมเกน, ภิกฺขเว, หตฺถิทโมฺม สาริโต เอกํ เอว ทิสํ ธาวติ ปุรตฺถิมํ วา ปจฺฉิมํ วา อุตฺตรํ วา ทกฺขิณํ วาฯ อสฺสทมเกน, ภิกฺขเว, อสฺสทโมฺม…เป.… โคทมเกน, ภิกฺขเว, โคทโมฺม…เป.… ทกฺขิณํ วาฯ ตถาคเตน หิ, ภิกฺขเว, อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปุริสทโมฺม สาริโต อฏฺฐ ทิสา วิธาวติ, รูปี รูปานิ ปสฺสติ, อยเมกา ทิสา…เป.… สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อยํ อฏฺฐมี ทิสา''ติ (ม. นิ. ๓.๓๑๒)ฯ
>
> **กตี**ติ อตฺถปฺปเภทปุจฺฉาฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **สมณา**ติ ปุจฺฉิตพฺพอตฺถนิทสฺสนํฯ **อิงฺฆา**ติ ยาจนเตฺถ นิปาโตฯ **ตทิงฺฆา**ติ เต อิงฺฆฯ **พฺรูหี**ติ อาจิกฺข กถยสฺสูติฯ

๘๔. เอวํ วุเตฺต ภควา จุนฺทํ กมฺมารปุตฺตํ ''กึ, ภเนฺต, กุสลํ, กึ อกุสล''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๙๖) นเยน คิหิปญฺหํ อปุจฺฉิตฺวา สมณปญฺหํ ปุจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อาวเชฺชโนฺต ''ตํ ปาปภิกฺขุํ สนฺธาย อยํ ปุจฺฉตี''ติ ญตฺวา ตสฺส อญฺญตฺร โวหารมตฺตา อสฺสมณภาวํ ทีเปโนฺต อาห **''จตฺโร สมณา''**ติฯ ตตฺถ **จตฺโร**ติ สงฺขฺยาปริเจฺฉโทฯ **สมณา**ติ กทาจิ ภควา ติตฺถิเย สมณวา

เทน วทติ; ยถาห – ‘‘ยานิ ตานิ ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ วตโกตูหลมงฺคลานี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๗)ฯ กทาจิ ปุถุชฺชเน; ยถาห – ‘‘สมณา สมณาติ โข, ภิกฺขเว, ชโน สญฺชานาตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๕)ฯ กทาจิ เสเกฺข; ยถาห – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; ที. นิ. ๒.๒๑๔; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ กทาจิ ขีณาสเว; ยถาห – ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๘)ฯ กทาจิ อตฺตานํเยว; ยถาห – ‘‘สมโณติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๘๕)ฯ อิธ ปน ตีหิ ปเทหิ สเพฺพปิ อริเย สีลวนฺตํ ปุถุชฺชนญฺจ , จตุเตฺถน อิตรํ อสฺสมณมฺปิ ภณฺฑุํ กาสาวกณฺฐํ เกวลํ โวหารมเตฺตน สมโณติ สงฺคณฺหิตฺวา ‘‘จตฺโร สมณา’’ติ อาหฯ **น ปญฺจมตฺถี**ติ อิมสฺมิํ ธมฺมวินเย โวหารมเตฺตน ปฏิญฺญามเตฺตนาปิ ปญฺจโม สมโณ นาม นตฺถิฯ

เต เต อาวิกโรมีติ เต จตฺโร สมเณ ตว ปากเฏ กโรมิฯ **สกฺขิปุเฏฺฐ**ติ สมฺมุขา ปุจฺฉิโตฯ **มคฺคชิโน**ติ มเคฺคน สพฺพกิเลเส วิชิตาวีติ อโตฺถฯ **มคฺคเทสโก**ติ ปเรสํ มคฺคํ เทเสตาฯ **มเคฺค ชีวตี**ติ สตฺตสุ เสเกฺขสุ โย โกจิ เสโกฺข อปริโยสิตมคฺควาสตฺตา โลกุตฺตเร, สีลวนฺตปุถุชฺชโน จ โลกิเย มเคฺค ชีวติ นาม, สีลวนฺตปุถุชฺชโน วา โลกุตฺตรมคฺคนิมิตฺตํ ชีวนโตปิ มเคฺค ชีวตีติ เวทิตโพฺพฯ **โย จ มคฺคทูสี**ติ โย จ ทุสฺสีโล มิจฺฉาทิฏฺฐิ มคฺคปฏิโลมาย ปฏิปตฺติยา มคฺคทูสโกติ อโตฺถฯ

๘๕. ‘‘อิเม เต จตฺโร สมณา’’ติ เอวํ ภควตา สเงฺขเปน อุทฺทิเฏฺฐ จตฺโร สมเณ ‘‘อยํ นาเมตฺถ มคฺคชิโน, อยํ มคฺคเทสโก, อยํ มเคฺค ชีวติ, อยํ มคฺคทูสี’’ติ เอวํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสโกฺกโนฺต ปุน ปุจฺฉิตุํ จุโนฺท อาห **‘‘กํ มคฺคชิน’’**นฺติฯ ตตฺถ **มเคฺค ชีวติ เม**ติ โย โส มเคฺค ชีวติ, ตํ เม พฺรูหิ ปุเฏฺฐติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๘๖. อิทานิสฺส ภควา จตฺโรปิ สมเณ จตูหิ คาถาหิ นิทฺทิสโนฺต อาห **‘‘โย ติณฺณกถํกโถ วิสโลฺล’’**ติฯ ตตฺถ **ติณฺณกถํกโถ วิสโลฺล**ติ เอตํ อุรคสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ อยํ ปน วิเสโสฯ ยสฺมา อิมาย คาถาย มคฺคชิโนติ พุทฺธสมโณ อธิเปฺปโต, ตสฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน กถํกถาปติรูปกสฺส สพฺพธเมฺมสุ อญฺญาณสฺส ติณฺณตฺตาปิ ‘‘ติณฺณกถํกโถ’’ติ เวทิตโพฺพฯ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน หิ ติณฺณกถํกถาปิ โสตาปนฺนาทโย ปเจฺจกพุทฺธปริโยสานา สกทาคามิวิสยาทีสุ พุทฺธวิสยปริโยสาเนสุ ปฏิหตญาณปฺปภาวตฺตา ปริยาเยน อติณฺณกถํกถาว โหนฺติฯ ภควา ปน สพฺพปฺปกาเรน ติณฺณกถํกโถติฯ **นิพฺพานาภิรโต**ติ นิพฺพาเน อภิรโต, ผลสมาปตฺติวเสน สทา นิพฺพานนินฺนจิโตฺตติ อโตฺถฯ ตาทิโส จ ภควาฯ ยถาห –

> ‘‘โส โข อหํ, อคฺคิเวสฺสน, ตสฺสา เอว กถาย ปริโยสาเน, ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ, สนฺนิสาเทมิ, เอโกทิํ กโรมิ, สมาทหามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ

อนานุคิโทฺธติ กญฺจิ ธมฺมํ ตณฺหาเคเธน อนนุคิชฺฌโนฺตฯ **โลกสฺส สเทวกสฺส เนตา**ติ อาสยานุสยานุโลเมน ธมฺมํ เทเสตฺวา ปารายนมหาสมยาทีสุ อเนเกสุ สุตฺตเนฺตสุ อปริมาณานํ เทวมนุสฺสานํ สจฺจปฏิเวธสมฺปาทเนน สเทวกสฺส โลกสฺส เนตา, คมยิตา, ตาเรตา, ปารํ สมฺปาเปตาติ อโตฺถฯ **ตาทิ**นฺติ ตาทิสํ ยถาวุตฺตปฺปการโลกธเมฺมหิ นิพฺพิการนฺติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๘๗. เอวํ ภควา อิมาย คาถาย ‘‘มคฺคชิน’’นฺติ พุทฺธสมณํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ขีณาสวสมณํ นิทฺทิสโนฺต อาห **‘‘ปรมํ ปรมนฺตี’’**ติฯ ตตฺถ **ปรมํ** นาม นิพฺพานํ, สพฺพธมฺมานํ อคฺคํ อุตฺ

ตมนฺติ อโตฺถฯ **ปรมนฺติ โยธ ญตฺวา**ติ ตํ ปรมํ ปรมมิเจฺจว โย อิธ สาสเน ญตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณนฯ **อกฺขาติ วิภชเต อิเธว ธมฺม**นฺติ นิพฺพานธมฺมํ อกฺขาติ, อตฺตนา ปฏิวิทฺธตฺตา ปเรสํ ปากฏํ กโรติ ‘‘อิทํ นิพฺพาน’’นฺติ, มคฺคธมฺมํ วิภชติ ‘‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา…เป…. อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติฯ อุภยมฺปิ วา อุคฺฆฏิตญฺญูนํ สเงฺขปเทสนาย อาจิกฺขติ, วิปญฺจิตญฺญูนํ วิตฺถารเทสนาย วิภชติฯ เอวํ อาจิกฺขโนฺต วิภชโนฺต จ ‘‘อิเธว สาสเน อยํ ธโมฺม, น อิโต พหิทฺธา’’ติ สีหนาทํ นทโนฺต อกฺขาติ จ วิภชติ จฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อกฺขาติ วิภชเต อิเธว ธมฺม’’นฺติฯ **ตํ กงฺขฉิทํ มุนิํ อเนช**นฺติ ตํ เอวรูปํ จตุสจฺจปฏิเวเธน อตฺตโน, เทสนาย จ ปเรสํ กงฺขเจฺฉทเนน กงฺขจฺฉิทํ , โมเนยฺยสมนฺนาคเมน มุนิํ, เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย อภาวโต อเนชํ **ทุติยํ ภิกฺขุนมาหุ มคฺคเทสิ**นฺติฯ

๘๘. เอวํ อิมาย คาถาย สยํ อนุตฺตรํ มคฺคํ อุปฺปาเทตฺวา เทสนาย อนุตฺตโร มคฺคเทสี สมาโนปิ ทูตมิว เลขวาจกมิว จ รโญฺญ อตฺตโน สาสนหรํ สาสนโชตกญฺจ ‘‘มคฺคเทสิ’’นฺติ ขีณาสวสมณํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ เสกฺขสมณญฺจ สีลวนฺตปุถุชฺชนสมณญฺจ นิทฺทิสโนฺต อาห **‘‘โย ธมฺมปเท’’**ติฯ ตตฺถ ปทวณฺณนา ปากฏาเยวฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถวณฺณนา – โย นิพฺพานธมฺมสฺส ปทตฺตา **ธมฺมปเท,** อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม เทสิตตฺตา อาสยานุรูปโต วา สติปฏฺฐานาทินานปฺปการเรหิ เทสิตตฺตา **สุเทสิเต,** มคฺคสมงฺคีปิ อนวสิตมคฺคกิจฺจตฺตา **มเคฺค ชีวติ,** สีลสํยเมน **สญฺญโต,** กายาทีสุ สูปฏฺฐิตาย จิรกตาทิสรณาย วา สติยา **สติมา,** อณุมตฺตสฺสาปิ วชฺชสฺส อภาวโต อนวชฺชตฺตา, โกฏฺฐาสภาเวน จ ปทตฺตา สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขาตานิ **อนวชฺชปทานิ** ภงฺคญาณโต ปภุติ ภาวนาเสวนาย **เสวมาโน,** ตํ **ภิกฺขุนํ ตติยํ มคฺคชีวิ**นฺติ **อาหู**ติฯ

๘๙. เอวํ ภควา อิมาย คาถาย ‘‘มคฺคชีวิ’’นฺติ เสกฺขสมณํ สีลวนฺตปุถุชฺชนสมณญฺจ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ตํ ภณฺฑุํ กาสาวกณฺฐํ เกวลํ โวหารมตฺตสมณํ นิทฺทิสโนฺต อาห **‘‘ฉทนํ กตฺวานา’’**ติฯ ตตฺถ **ฉทนํ กตฺวานา**ติ ปติรูปํ กริตฺวา, เวสํ คเหตฺวา, ลิงฺคํ ธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ **สุพฺพตาน**นฺติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํฯ เตสญฺหิ สุนฺทรานิ วตานิ, ตสฺมา เต สุพฺพตาติ วุจฺจนฺติฯ **ปกฺขนฺที**ติ ปกฺขนฺทโก, อโนฺต ปวิสโกติ อโตฺถฯ ทุสฺสีโล หิ คูถปฏิจฺฉาทนตฺถํ ติณปณฺณาทิจฺฉทนํ วิย อตฺตโน ทุสฺสีลภาวํ ปฏิจฺฉาทนตฺถํ สุพฺพตานํ ฉทนํ กตฺวา ‘‘อหมฺปิ ภิกฺขู’’ติ ภิกฺขุมเชฺฌ ปกฺขนฺทติ, ‘‘เอตฺตกวเสฺสน ภิกฺขุนา คเหตพฺพํ เอต’’นฺติ ลาเภ ทียมาเน ‘‘อหํ เอตฺตกวโสฺส’’ติ คณฺหิตุํ ปกฺขนฺทติ, เตน วุจฺจติ ‘‘ฉทนํ กตฺวาน สุพฺพตานํ ปกฺขนฺที’’ติฯ จตฺุนฺนมฺปิ ขตฺติยาทิกุลานํ อุปฺปนฺนํ ปสาทํ อนนุรูปปฏิปตฺติยา ทูเสตีติ **กุลทูสโกฯ ปคโพฺภ**ติ อฏฺฐฏฺฐาเนน กายปาคพฺภิเยน, จตุฏฺฐาเนน วจีปาคพฺภิเยน, อเนกฏฺฐาเนน มโนปาคพฺภิเยน จ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารํ ปน เมตฺตสุตฺตวณฺณนายํ วกฺขามฯ

กตปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย มายาย สมนฺนาคตตฺตา **มายาวี**ฯ สีลสํยมาภาเวน **อสญฺญโต**ฯ ปลาปสทิสตฺตา **ปลาโป**ฯ ยถา หิ ปลาโป อโนฺต ตณฺฑุลรหิโตปิ พหิ ถุเสน วีหิ วิย ทิสฺสติ, เอวมิเธกโจฺจ อโนฺต สีลาทิคุณสารวิรหิโตปิ พหิ สุพฺพตจฺฉทเนน สมณเวเสน สมโณ วิย ทิสฺสติฯ โส เอวํ ปลาปสทิสตฺตา ‘‘ปลาโป’’ติ วุจฺจติฯ อานาปานสฺสติสุเตฺต ปน ‘‘อปลาปายํ, ภิกฺขเว, ปริสา, นิปฺปลาปายํ, ภิกฺขเว, ปริสา, สุทฺธา สาเร ปติฏฺฐิตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๖) เอวํ ปุถุชฺชนกลฺยาโณปิ ‘‘ปลาโป’’ติ วุโตฺต ฯ อิธ ปน กปิลสุเตฺต จ ‘‘ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเน’’ติ (สุ. นิ. ๒๘๔) เอวํ ปราชิตโก ‘‘ปลาโป’’ติ วุโตฺตฯ **ปติรูเปน จรํ สมคฺคทูสี**ติ ตํ สุพฺพตานํ ฉทนํ กตฺวา ยถา จรนฺตํ ‘‘อารญฺญิโก อยํ รุกฺขมูลิโก, ปํสุกูลิโก,

ปิณฺฑปาติโก, อปฺปิจฺโฉ, สนฺตุฏฺโฐ''ติ ชโน ชานาติ, เอวํ ปติรูเปน ยุตฺตรูเปน พาหิรมฏฺเฐน อาจาเรน จรนฺโต ปุคฺคโล อตฺตโน โลกุตฺตรมคฺคสฺส, ปเรสํ สุคติมคฺคสฺส จ ทูสนโต ''มคฺคทูสี''ติ เวทิตพฺโพฯ

๙๐. เอวํ อิมาย คาถาย ''มคฺคทูสี''ติ ทุสฺสีลํ โวหารมตฺตกสมณํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ เตสํ อญฺญมญฺญํ อพฺยามิสฺสีภาวํ ทีเปนฺโต อาห **''เอเต จ ปฏิวิชฺฌี''**ติฯ ตสฺสตฺโถ – เอเต จตฺโร สมเณ ยถาวุตฺเตน ลกฺขเณน **ปฏิวิชฺฌิ** อญฺญาสิ สจฺฉากาสิ **โย คหโฏฺฐ** ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา อโญฺญ วา โกจิ, อิเมสํ จตุนฺนํ สมณานํ ลกฺขณสฺสวนมตฺเตน **สุตวา,** ตเสฺสว ลกฺขณสฺส อริยานํ สนฺติเก สุตตฺตา **อริยสาวโก,** เตเยว สมเณ ''อยญฺจ อยญฺจ เอวํลกฺขโณ''ติ ปชานนมตฺเตน **สปฺปโญฺญ,** ยาทิโส อยํ ปจฺฉา วุโตฺต มคฺคทูสี, อิตเรปิ **สเพฺพ เนตาทิสาติ ญตฺวา อิติ ทิสฺวา** เอวํ ปาปํ กโรนฺตมฺปิ เอตํ ปาปภิกฺขุํ ทิสฺวาฯ ตตฺถายํ โยชนา – เอเต จ ปฏิวิชฺฌิ โย คหโฏฺฐ สุตวา อริยสาวโก สปฺปโญฺญ, ตสฺส ตาย ปญฺญาย สเพฺพ ''เนตาทิสา''ติ ญตฺวา วิหรโต อิติ ทิสฺวา น หาเปติ สทฺธา, เอวํ ปาปกมฺมํ กโรนฺตํ ปาปภิกฺขุํ ทิสฺวาปิ น หาเปติ, น หายติ, น นสฺสติ สทฺธาติฯ

เอวํ อิมาย คาถาย เตสํ อพฺยามิสฺสีภาวํ ทีเปตฺวา อิทานิ อิติ ทิสฺวาปิ ''สเพฺพ เนตาทิสา''ติ ชานนฺตํ อริยสาวกํ ปสํสโนฺต อาห **''กถญฺหิ ทุเฏฺฐนา''**ติฯ ตสฺส สมฺพโนฺธ – เอตเทว จ ยุตฺตํ สุตวโต อริยสาวกสฺส, ยทิทํ เอกจฺจํ ปาปํ กโรนฺตํ อิติ ทิสฺวาปิ สเพฺพ ''เนตาทิสา''ติ ชานนํฯ กึ การณา? กถญฺหิ ทุเฏฺฐน อสมฺปทุฏฺฐํ, สุทฺธํ อสุเทฺธน สมํ กเรยฺยาติ? ตสฺสตฺโถ – กถญฺหิ สุตวา อริยสาวโก สปฺปโญฺญ, สีลวิปตฺติยา ทุเฏฺฐน มคฺคทูสินา อทุฏฺฐํ อิตรํ สมณตฺตยํ, สุทฺธํ สมณตฺตยเมวํ อปริสุทฺธกายสมาจารตาทีหิ อสุเทฺธน ปจฺฉิเมน โวหารมตฺตกสมเณน สมํ กเรยฺย สทิสนฺติ ชาเนยฺยาติฯ สุตฺตปริโยสาเน อุปาสกสฺส มโคฺค วา ผลํ วา น กถิตํฯ กงฺขามตฺตเมว หิ ตสฺส ปหีนนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย จุนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปราภวสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ ปราภวสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? มงฺคลสุตฺตํ กิร สุตฺวา เทวานํ เอตทโหสิ – ''ภควตา มงฺคลสุเตฺต สตฺตานํ วุฑฺฒิญฺจ โสตฺถิญฺจ กถยมาเนน เอกํเสน ภโว เอว กถิโต, โน ปราภโวฯ หนฺท ทานิ เยน สตฺตา ปริหายนฺติ วินสฺสนฺติ, ตํ เนสํ ปราภวมฺปิ ปุจฺฉามา''ติฯ อถ มงฺคลสุตฺตํ กถิตทิวสโต ทุติยทิวเส ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตาโย ปราภวสุตฺตํ โสตุกามา อิมสฺมึ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา เอกวาลคฺคโกฏิโอกาสมเตฺต ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ อสีติปิ สุขุมตฺตภาเว นิมฺมินิตฺวา สพฺพเทวมารพฺรหฺมาโน สิริยา จ เตเชน จ อธิคยฺห วิโรจมานํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺนํ ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุฯ ตโต สเกฺกน เทวานมิเนฺทน อาณโตฺต อญฺญตโร เทวปุโตฺต ภควนฺตํ ปราภวปญฺหํ ปุจฺฉิฯ อถ ภควา ปุจฺฉาวเสน อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ ''เอวํ เม สุต''นฺติอาทิ อายสฺมตา อานเนฺทน วุตฺตํฯ ''ปราภวนฺตํ ปุริส''นฺติอาทินา นเยน เอกนฺตริกา คาถา เทวปุเตฺตน วุตฺตา, ''สุวิชาโน ภวํ โหตี''ติอาทินา นเยน เอกนฺตริกา

เอว อวสานคาถา จ ภควตา วุตฺตา, ตเทตํ สพฺพมฺปิ สโมธาเนตฺวา ‘‘ปราภวสุตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ วกฺขามฯ

๙๑. **ปราภวนฺตํ ปุริส**นฺติอาทีสุ ปน **ปราภวนฺต**นฺติ ปริหายนฺตํ วินสฺสนฺตํฯ **ปุริส**นฺติ ยํกิญฺจิ สตฺตํ ชนฺตุํฯ **มยํ ปุจฺฉาม โคตมา**ติ เสสเทเวหิ สทฺธิํ อตฺตานํ นิทเสฺสตฺวา โอกาสํ กาเรนฺต โส เทวปุตฺโต โคเตฺตน ภควนฺตํ อาลปติฯ **ภวนฺตํ ปุฎฺฐุมาคมฺมา**ติ มยญฺหิ ภวนฺตํ ปุจฺฉิสฺสามาติ ตโต ตโต จกฺกวาฬา อาคตาติ อโตฺถฯ เอเตน อาทรํ ทเสฺสติฯ **กิํ ปราภวโต มุข**นฺติ เอวํ อาคตานํ อมฺหากํ พฺรูหิ ปราภวโต ปุริสสฺส กิํ มุขํ, กิํ ทฺวารํ, กา โยนิ, กิํ การณํ, เยน มยํ ปราภวนฺตํ ปุริสํ ชาเนยฺยามาติ อโตฺถฯ เอเตน ‘‘ปราภวนฺตํ ปุริส’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตสฺส ปราภวโต ปุริสสฺส ปราภวการณํ ปุจฺฉติฯ ปราภวการเณ หิ ญาเต เตน การณสามเญฺญน สกฺกา โย โกจิ ปราภวปุริโส ชานิตุนฺติ ฯ

๙๒. อถสฺส ภควา สุฎฺฐุ ปากฎีกรณตฺถํ ปฎิปกฺขํ ทเสฺสตฺวา ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย เทสนาย ปราภวมุขํ ทีเปโนฺต อาห **‘‘สุวิชาโน ภว’’**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ **ภวํ** วฑฺฒโนฺต อปริหายโนฺต ปุริโส, โส **สุวิชาโน โหติ,** สุเขน อกสิเรน อกิเจฺฉน สกฺกา วิชานิตุํฯ โยปายํ ปราภวตีติ **ปราภโว,** ปริหายติ วินสฺสติ, ยสฺส ตุเมฺห ปราภวโต ปุริสสฺส มุขํ มํ ปุจฺฉถ, โสปิ **สุวิชาโน**ฯ กถํ? อยญฺหิ **ธมฺมกาโม ภวํ โหติ** ทสกุสลกมฺมปถธมฺมํ กาเมติ, ปิเหติ, ปเตฺถติ, สุณาติ, ปฎิปชฺชติ, โส ตํ ปฎิปตฺติํ ทิสฺวา สุตฺวา จ ชานิตพฺพโต สุวิชาโน โหติฯ อิตโรปิ **ธมฺมเทสฺสี ปราภโว,** ตเมว ธมฺมํ เทสฺสติ, น กาเมติ, น ปิเหติ, น ปเตฺถติ, น สุณาติ, น ปฎิปชฺชติ, โส ตํ วิปฺปฎิปตฺติํ ทิสฺวา สุตฺวา จ ชานิตพฺพโต สุวิชาโน โหตีติฯ เอวเมตฺถ ภควา ปฎิปกฺขํ ทเสฺสโนฺต อตฺถโต ธมฺมกามตํ ภวโต มุขํ ทเสฺสตฺวา ธมฺมเทสฺสิตํ ปราภวโต มุขํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ

๙๓. อถ สา เทวตา ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทมานา อาห **‘‘อิติ เหต’’**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – อิติ หิ ยถา วุโตฺต ภควตา, ตเถว เอตํ วิชานาม, คณฺหาม, ธาเรม, **ปฐโม โส ปราภโว** โส ธมฺมเทสฺสิตาลกฺขโณ ปฐโม ปราภโวฯ ยานิ มยํ ปราภวมุขานิ วิชานิตุํ อาคตมฺหา, เตสุ อิทํ ตาว เอกํ ปราภวมุขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ วิคฺคโห, ปราภวนฺติ เอเตนาติ ปราภโวฯ เกน จ ปราภวนฺติ? ยํ ปราภวโต มุขํ, การณํ, เตนฯ พฺยญฺชนมเตฺตน เอว หิ เอตฺถ นานากรณํ, อตฺถโต ปน ปราภโวติ วา ปราภวโต มุขนฺติ วา นานากรณํ นตฺถิฯ เอวเมกํ ปราภวโต มุขํ วิชานามาติ อภินนฺทิตฺวา ตโต ปรํ ญาตุกามตายาห **‘‘ทุติยํ ภควา พฺรูหิ, กิํ ปราภวโต มุข’’**นฺติฯ อิโต ปรญฺจ **ตติยํ จตุตฺถ**นฺติอาทีสุปิ อิมินาว นเยนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙๔. พฺยากรณปเกฺขปิ จ ยสฺมา เต เต สตฺตา เตหิ เตหิ ปราภวมุเขหิ สมนฺนาคตา, น เอโกเยว สเพฺพหิ, น จ สเพฺพ เอเกเนว, ตสฺมา เตสํ เตสํ ตานิ ตานิ ปราภวมุขานิ ทเสฺสตุํ **‘‘อสนฺตสฺส ปิยา โหนฺตี’’**ติอาทินา นเยน ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย เอว เทสนาย นานาวิธานิ ปราภวมุขานิ พฺยากาสีติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺรายํ สเงฺขปโต อตฺถวณฺณนา – **อสโนฺต** นาม ฉ สตฺถาโร, เย วา ปนเญฺญปิ อวูปสเนฺตน กายวจีมโนกเมฺมน สมนฺนาคตา, เต อสโนฺต อสฺสปิยา โหนฺติ สุนกฺขตฺตาทีนํ อเจลกโกรขตฺติยาทโย วิยฯ **สโนฺต** นาม พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกาฯ เย วา ปนเญฺญปิ วูปสเนฺตน กายวจีมโนกเมฺมน สมนฺนาคตา, เต **สเนฺต น กุรุเต ปิยํ,** อตฺตโน ปิเย อิเฎฺฐ กเนฺต มนาเป น กุรุเตติ อโตฺถฯ วเจนยฺยวเสน เหตฺถ วจนเภโท กโตติ เวทิตโพฺพฯ อถ วา **สเนฺต น กุรุเต**ติ สเนฺต น เสวตีติ อโตฺถ, ยถา ‘‘ราชานํ เสวตี’’ติ เอตสฺมิญฺหิ อเตฺถ ราชานํ ปิยํ กุรุเตติ สทฺทวิ

ทู มเนฺตนฺติฯ **ปิย**นฺติ ปิยมาโน, ตุสฺสมาโน, โมทมาโนติ อโตฺถฯ **อสตํ ธมฺมํ** นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ, ทสากุสลกมฺมปถา วาฯ ตํ อสตํ ธมฺมํ **โรเจติ,** ปิเหติ, ปเตฺถติ, เสวติฯ เอวเมตาย คาถาย อสนฺตปิยตา, สนฺตอปฺปิยตา, อสทฺธมฺมโรจนญฺจาติ ติวิธํ ปราภวโต มุขํ วุตฺตํฯ เอเตน หิ สมนฺนาคโต ปุริโส ปราภวติ ปริหายติ, เนว อิธ น หุรํ วุฑฺฒิํ ปาปุณาติ, ตสฺมา ''ปราภวโต มุข''นฺติ วุจฺจติฯ วิตฺถารํ ปเนตฺถ ''อเสวนา จ พาลานํ, ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา''ติ คาถาวณฺณนายํ วกฺขามฯ

๙๖. **นิทฺทาสีลี** นาม โย คจฺฉโนฺตปิ, นิสีทโนฺตปิ, ติฏฺฐโนฺตปิ, สยาโนปิ นิทฺทายติเยวฯ **สภาสีลี** นาม สงฺคณิการามตํ, ภสฺสารามตมนุยุโตฺตฯ **อนุฏฺฐาตา**ติ วีริยเตชวิรหิโต อุฏฺฐานสีโล น โหติ, อเญฺญหิ โจทิยมาโน คหโฏฺฐ วา สมาโน คหฏฺฐกมฺมํ , ปพฺพชิโต วา ปพฺพชิตกมฺมํ อารภติฯ **อลโส**ติ ชาติอลโส, อจฺจนฺตาภิภูโต ถิเนน ฐิตฏฺฐาเน ฐิโต เอว โหติ, นิสินฺนฏฺฐาเน นิสิโนฺน เอว โหติ, อตฺตโน อุสฺสาเหน อญฺญํ อิริยาปถํ น กเปฺปติฯ อตีเต อรเญฺญ อคฺคิมฺหิ อุฏฺฐิเต อปลายนอลสา เจตฺถ นิทสฺสนํฯ อยเมตฺถ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉโท, ตโต ลามกปริเจฺฉเทนาปิ ปน อลโส อลโสเตฺวว เวทิตโพฺพฯ ธโชว รถสฺส, ธูโมว อคฺคิโน, โกโธ ปญฺญาณมสฺสาติ **โกธปญฺญาโณ**ฯ โทสจริโต ขิปฺปโกปี อรุกูปมจิโตฺต ปุคฺคโล เอวรูโป โหติฯ อิมาย คาถาย นิทฺทาสีลตา, สภาสีลตา, อนุฏฺฐานตา, อลสตา, โกธปญฺญาณตาติ ปญฺจวิธํ ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ เอเตน หิ สมนฺนาคโต เนว คหโฏฺฐ คหฏฺฐวุฑฺฒิํ, น ปพฺพชิโต ปพฺพชิตวุฑฺฒิํ ปาปุณาติ, อญฺญทตฺถุ ปริหายติเยว ปราภวติเยว, ตสฺมา ''ปราภวโต มุข''นฺติ วุจฺจติฯ

๙๘. **มาตา**ติ ชนิกา เวทิตพฺพาฯ **ปิตา**ติ ชนโกเยวฯ **ชิณฺณกํ** สรีรสิถิลตายฯ **คตโยพฺพนํ** โยพฺพนาติกฺกเมน อาสีติกํ วา นาวุติกํ วา สยํ กมฺมานิ กาตุมสมตฺถํฯ **ปหุ สโนฺต**ติ สมโตฺถ สมาโน สุขํ ชีวมาโนฯ **น ภรตี**ติ น โปเสติฯ อิมาย คาถาย มาตาปิตูนํ อภรณํ, อโปสนํ, อนุปฏฺฐานํ เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ เอเตน หิ สมนฺนาคโต ยํ ตํ –

> ''ตาย นํ ปาริจริยาย, มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา;
> อิเธว นํ ปสํสนฺติ, เปจฺจ สเคฺค ปโมทตี''ติฯ (อิติวุ. ๑๐๖; อ. นิ. ๔.๖๓) –

มาตาปิตุภรเณ อานิสํสํ วุตฺตํฯ ตํ น ปาปุณาติ, อญฺญทตฺถุ ''มาตาปิตโรปิ น ภรติ, กํ อญฺญํ ภริสฺสตี''ติ นินฺทญฺจ วชฺชนียตญฺจ ทุคฺคติญฺจ ปาปุณโนฺต ปราภวติเยว, ตสฺมา ''ปราภวโต มุข''นฺติ วุจฺจติฯ

๑๐๐. ปาปานํ พาหิตตฺตา **พฺราหฺมณํ,** สมิตตฺตา **สมณํ**ฯ พฺราหฺมณกุลปฺปภวมฺปิ วา พฺราหฺมณํ, ปพฺพชฺชุปคตํ สมณํ, ตโต **อญฺญํ วาปิ** ยํกิญฺจิ ยาจนกํฯ **มุสาวาเทน วเญฺจตี**ติ ''วท, ภเนฺต, ปจฺจเยนา''ติ ปวาเรตฺวา ยาจิโต วา ปฏิชานิตฺวา ปจฺฉา อปฺปทาเนน ตสฺส ตํ อาสํ วิสํวาเทติฯ อิมาย คาถาย พฺราหฺมณาทีนํ มุสาวาเทน วญฺจนํ เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ เอเตน หิ สมนฺนาคโต อิธ นินฺทํ, สมฺปราเย ทุคฺคติํ สุคติยมฺปิ อธิปฺปายวิปตฺติญฺจ ปาปุณาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ทุสฺสีลสฺส สีลวิปนฺนสฺส ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี''ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๙; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเยฯ กตเมหิ จตูหิ? มุสาวาที โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๘๒)ฯ

ตถา –

‘‘อิธ, สาริปุตฺต, เอกโจฺจ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกมิตฺวา ปวาเรติ, ‘วท, ภเนฺต, ปจฺจเยนา’ติ, โส เยน ปวาเรติ, ตํ น เทติฯ โส เจ ตโต จุโต อิตฺถตฺตํ อาคจฺฉติฯ โส ยํ ยเทว วณิชฺชํ ปโยเชติ, สาสฺส โหติ เฉทคามินีฯ อิธ ปน สาริปุตฺต…เป…. โส เยน ปวาเรติ, น ตํ ยถาธิปฺปายํ เทติฯ โส เจ ตโต จุโต อิตฺถตฺตํ อาคจฺฉติฯ โส ยํ ยเทว วณิชฺชํ ปโยเชติ, สาสฺส น โหติ ยถาธิปฺปายา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๙)ฯ

เอวมิมานิ นินฺทาทีนิ ปาปุณโนฺต ปราภวติเยว, ตสฺมา ‘‘ปราภวโต มุข’’นฺติ วุตฺตํฯ

๑๐๒. **ปหูตวิโตฺต**ติ ปหูตชาตรูปรชตมณิรตโนฯ **สหิรโญฺญ**ติ สกหาปโณฯ **สโภชโน**ติ อเนกสูปพฺยญฺชนโภชนสมฺปโนฺนฯ **เอโก ภุญฺชติ สาทูนี**ติ สาทูนิ โภชนานิ อตฺตโน ปุตฺตานมฺปิ อทตฺวา ปฏิจฺฉโนฺนกาเส ภุญฺชตีติ เอโก ภุญฺชติ สาทูนิฯ อิมาย คาถาย โภชนคิทฺธตาย โภชนมจฺฉริยํ เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ เอเตน หิ สมนฺนาคโต นินฺทํ วชฺชนียํ ทุคฺคตินฺติ เอวมาทีนิ ปาปุณโนฺต ปราภวติเยว, ตสฺมา ‘‘ปราภวโต มุข’’นฺติ วุตฺตํฯ วุตฺตนเยเนว สพฺพํ สุตฺตานุสาเรน โยเชตพฺพํ, อติวิตฺถารภเยน ปน อิทานิ โยชนานยํ อทเสฺสตฺวา อตฺถมตฺตเมว ภณามฯ

๑๐๔. **ชาติตฺถโทฺธ** นาม โย ‘‘อหํ ชาติสมฺปโนฺน’’ติ มานํ ชเนตฺวา เตน ถโทฺธ วาตปูริตภสฺตา วิย อุทฺธุมาโต หุตฺวา น กสฺสจิ โอนมติฯ เอส นโย ธนโคตฺตตฺถเทฺธสุฯ **สญฺญาติํ อติมเญฺญตี**ติ อตฺตโน ญาติมฺปิ ชาติยา อติมญฺญติ สกฺยา วิย วิฏฏูภํฯ ธเนนาปิ จ ‘‘กปโณ อยํ ทลิโทฺท’’ติ อติมญฺญติ, สามีจิมตฺตมฺปิ น กโรติ, ตสฺส เต ญาตโย ปราภวเมว อิจฺฉนฺติฯ อิมาย คาถาย วตฺถุโต จตุพฺพิธํ, ลกฺขณโต เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ

๑๐๖. **อิตฺถิธุโตฺต**ติ อิตฺถีสุ สารโตฺต, ยํกิญฺจิ อตฺถิ, ตํ สพฺพมฺปิ ทตฺวา อปราปรํ อิตฺถิํ สงฺคณฺหาติฯ ตถา สพฺพมฺปิ อตฺตโน สนฺตกํ นิกฺขิปิตฺวา สุราปานปยุโตฺต **สุราธุโตฺต**ฯ นิวตฺถสาฏกมฺปิ นิกฺขิปิตฺวา ชูตกีฬนมนุยุโตฺต **อกฺขธุโตฺต**ฯ เอเตหิ ตีหิ ฐาเนหิ ยํกิญฺจิปิ ลทฺธํ โหติ, ตสฺส วินาสนโต ลทฺธํ ลทฺธํ วินาเสตีติ เวทิตโพฺพฯ เอวํวิโธ ปราภวติเยว, เตนเสฺสตํ อิมาย คาถาย ติวิธํ ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ

๑๐๘. **เสหิ ทาเรหี**ติ อตฺตโน ทาเรหิฯ โย อตฺตโน ทาเรหิ อสนฺตุโฎฺฐ หุตฺวา **เวสิยาสุ ปทุสฺสติ,** ตถา **ปรทาเรสุ,** โส ยสฺมา เวสีนํ ธนปฺปทาเนน ปรทารเสวเนน จ ราชทณฺฑาทีหิ ปราภวติเยว, เตนเสฺสตํ อิมาย คาถาย ทุวิธํ ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ

๑๑๐. **อตีตโยพฺพโน**ติ โยพฺพนมติจฺจ อาสีติโก วา นาวุติโก วา หุตฺวา **อาเนติ** ปริคฺคณฺหาติฯ **ติมฺพรุตฺถนิ**นฺติ ติมฺพรุผลสทิสตฺถนิํ ตรุณทาริกํฯ **ตสฺสา อิสฺสา น สุปตี**ติ ‘‘ทหราย มหลฺลเกน สทฺธิํ รติ จ สํวาโส จ อมนาโป, มา เหว โข ตรุณํ ปเตฺถยฺยา’’ติ อิสฺสาย ตํ รกฺขโนฺต น สุปติฯ โส ยสฺมา กามราเคน จ อิสฺสาย จ ฑยฺหโนฺต พหิทฺธา กมฺมเนฺต จ อปฺปโยเชโนฺต ปราภวติเยว, เตนเสฺสตํ อิมาย คาถาย อิมํ อิสฺสาย อสุปนํ เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ

๑๑๒. **โสณฺฑินฺ**ติ มจฺฉมํสาทีสุ โลลํ เคธชาติกํฯ **วิกิรณินฺ**ติ เตสํ อตฺถาย ธนํ ปํสุกํ วิย วิกิริตฺวา นาสนสีลํฯ **ปุริสํ วาปิ ตาทิสนฺ**ติ ปุริโส วาปิ โย เอวรูโป โหติ, ตํ โย อิสฺสริยสฺมึ **ฐเปติ,** ลญฺฉนมุทฺทิกาทีนิ ทตฺวา ฆราวาเส กมฺมเนฺต วา วณิชฺชาทิโวหาเรสุ วา ตเทว วาวฏํ กาเรติฯ โส ยสฺมา ตสฺส โทเสน ธนกฺขยํ ปาปุณเนฺต ปราภวติเยว, เตนเสฺสตํ อิมาย คาถาย ตถาวิธสฺส อิสฺสริยสฺมึ ฐปนํ เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ

๑๑๔. **อปฺปโภโค** นาม สนฺนิจิตานญฺจ โภคานํ อายมุขสฺส จ อภาวโตฯ **มหาตโณฺห**ติ มหติยา โภคตณฺหาย สมนฺนาคโต, ยํ ลทฺธํ, เตน อสนฺตุโฎฺฐฯ **ขตฺติเย ชายเต กุเล**ติ ขตฺติยานํ กุเล ชายติฯ **โส จ รชฺชํ ปตฺถยตี**ติ โส เอตาย มหาตณฺหตาย อนุปาเยน อุปฺปฎิปาฎิยา อตฺตโน ทายชฺชภูตํ อลพฺภเนยฺยํ วา ปรสนฺตกํ รชฺชํ ปเตฺถติ, โส เอวํ ปเตฺถเนฺต ยสฺมา ตมฺปิ อปฺปกํ โภคํ โยธาชีวาทีนํ ทตฺวา รชฺชํ อปาปุณเนฺต ปราภวติเยว, เตนเสฺสตํ อิมาย คาถาย รชฺชปตฺถนํ เอกํเยว ปราภวมุขํ วุตฺตํฯ

๑๑๕. อิโต ปรํ ยทิ สา เทวตา ‘‘เตรสมํ ภควา พฺรูหิ…เป.… สตสหสฺสิมํ ภควา พฺรูหี’’ติ ปุเจฺฉยฺย, ตมฺปิ ภควา กเถยฺยฯ ยสฺมา ปน สา เทวตา ‘‘กึ อิเมหิ ปุจฺฉิเตหิ, เอกเมตฺถ วุฑฺฒิกรํ นตฺถี’’ติ ตานิ ปราภวมุขานิ อสุยฺยมานา เอตฺตกมฺปิ ปุจฺฉิตฺวา วิปฺปฎิสารี หุตฺวา ตุณฺหี อโหสิ, ตสฺมา ภควา ตสฺสาสยํ วิทิตฺวา เทสนํ นิฎฺฐาเปเนฺต อิมํ คาถํ อภาสิ **‘‘เอเต ปราภเว โลเก’’**ติฯ

ตตฺถ **ปณฺฑิโต**ติ ปริวีมํสาย สมนฺนาคโตฯ **สมเวกฺขิยา**ติ ปญฺญาจกฺขุนา อุปปริกฺขิตฺวาฯ **อริโย**ติ น มเคฺคน, น ผเลน, อปิจ โข, ปน เอตสฺมึ ปราภวสงฺขาเต อนเย น อิริยตีติ อริโยฯ เยน ทสฺสเนน ยาย ปญฺญาย ปราภเว ทิสฺวา วิวเชฺชติ, เตน สมฺปนฺนตฺตา **ทสฺสนสมฺปโนฺน**ฯ **ส โลกํ ภชเต สิวนฺ**ติ โส เอวรูโป สิวํ เขมมุตฺตมมนุปทฺทวํ เทวโลกํ ภชติ, อลฺลียติ, อุปคจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ เทสนาปริโยสาเน ปราภวมุขานิ สุตฺวา อุปฺปนฺนสํเวคานุรูปํ โยนิโส ปทหิตฺวา โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลานิ ปตฺตา เทวตา คณนํ วีติวตฺตาฯ ยถาห –

‘‘มหาสมยสุเตฺต จ, อโถ มงฺคลสุตฺตเก;
สมจิเตฺต ราหุโลวาเท, ธมฺมจเกฺก ปราภเวฯ

‘‘เทวตาสมิตี ตตฺถ, อปฺปเมยฺยา อสงฺขิยา;
ธมฺมาภิสมโย เจตฺถ, คณนาโต อสงฺขิโย’’ติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย ปราภวสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. อคฺคิกภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ อคฺคิกภารทฺวาชสุตฺตํ, ‘‘วสลสุตฺต’’นฺติปิ วุจฺจติฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมฯ กสิภารทฺวาชสุเตฺต วุตฺตนเยน ปจฺฉาภตฺตกิจฺจาวสาเน พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกเนฺต อคฺคิกภารทฺวาชํ พฺราหฺมณํ สรณสิกฺขาปทานํ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘ตตฺถ มยิ คเต กถา ปวตฺติสฺสติ, ตโต กถาวสาเน ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เอส พฺราหฺมโณ สรณํ คนฺตฺวา สิกฺขาปทานิ สมาทิยิสฺสตี’’ติ ญตฺวา, ตตฺถ คนฺตฺวา, ปวตฺตาย กถาย พฺราหฺมเณน ธมฺมเทสนํ ยาจิโต อิมํ สุตฺตํ อภาสิฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทึ มงฺคล

สุตฺตวณฺณนายํ วณฺณยิสฺสาม, ‘‘อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมย’’นฺติอาทิ กสิภารทฺวาชสุตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

เตน โข ปน สมเยน อคฺคิกภารทฺวาชสฺสาติ ยํ ยํ อวุตฺตปุพฺพํ, ตํ ตเทว วณฺณยิสฺสามฯ เสยฺยถิทํ – โส หิ พฺราหฺมโณ อคฺคึ ชุหติ ปริจรตีติ กตฺวา อคฺคิโกติ นาเมน ปากโฏ อโหสิ, ภารทฺวาโชติ โคเตฺตนฯ ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘อคฺคิกภารทฺวาชสฺสา’’ติฯ **นิเวสเน**ติ ฆเรฯ ตสฺส กิร พฺราหฺมณสฺส นิเวสนทฺวาเร อนฺตรวีถิยํ อคฺคิหุตสาลา อโหสิฯ ตโต ‘‘นิเวสนทฺวาเร’’ติ วตฺตเพฺพ ตสฺสปิ ปเทสสฺส นิเวสเนเยว ปริยาปนฺนตฺตา ‘‘นิเวสเน’’ติ วุตฺตํฯ สมีปเตฺถ วา ภุมฺมวจนํ, นิเวสนสมีเปติ อเตฺถฯ **อคฺคิ ปชฺชลิโต โหตี**ติ อคฺคิยาธาเน ฐิโต อคฺคิ กตพฺภุทฺธรโณ สมิธาปเกฺขปํ พีชนวาตญฺจ ลภิตฺวา ชลิโต อุทฺธํ สมุคฺคตจฺจิสมากุโล โหติฯ **อาหุติ ปคฺคหิตา**ติ สสีสํ นฺหายิตฺวา มหตา สกฺกาเรน ปายาสสปฺปิมธุผาณิตาทีนิ อภิสงฺขตานิ โหนฺตีติ อเตฺถฯ ยญฺหิ กิญฺจิ อคฺคิมฺหิ ชุหิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ ‘‘อาหุตี’’ติ วุจฺจติฯ **สปทาน**นฺติ อนุฆรํฯ ภควา หิ สพฺพชนานุคฺคหตฺถาย อาหารสนฺตุฏฺฐิยา จ อุจฺจนีจกุลํ อโวกฺกมฺม ปิณฺฑาย จรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สปทานํ ปิณฺฑาย จรมาโน’’ติฯ

อถ กิมตฺถํ สพฺพาการสมฺปนฺนํ สมนฺตปาสาทิกํ ภควนฺตํ ทิสฺวา พฺราหฺมณสฺส จิตฺตํ นปฺปสีทติ? กสฺมา จ เอวํ ผรุเสน วจเนน ภควนฺตํ สมุทาจรตีติ? วุจฺจเต – อยํ กิร พฺราหฺมโณ ‘‘มงฺคลกิเจฺจสุ สมณทสฺสนํ อวมงฺคล’’นฺติ เอวํทิฏฺฐิโก, ตโต ‘‘มหาพฺรหฺมุโน ภุญฺชนเวลาย กาฬกณฺณี มุณฺฑกสมณโก มม นิเวสนํ อุปสงฺกมตี’’ติ มนฺตฺวา จิตฺตํ นปฺปสาเทสิ, อญฺญทตฺถุ โทสวสํเยว อคมาสิฯ อถ กุโทฺธ อนตฺตมโน อนตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสิ **‘‘ตเตฺรว มุณฺฑกา’’**ติ อาทิฯ ตตฺราปิ จ ยสฺมา ‘‘มุโณฺฑ อสุโทฺธ โหตี’’ติ พฺราหฺมณานํ ทิฏฺฐิ, ตสฺมา ‘‘อยํ อสุโทฺธ, เตน เทวพฺราหฺมณปูชโก น โหตี’’ติ ชิคุจฺฉโนฺต ‘‘มุณฺฑกา’’ติ อาหฯ มุณฺฑกตฺตา วา อุจฺฉิโฏฺฐ เอส, น อิมํ ปเทสํ อรหติ อาคจฺฉิตุนฺติ สมโณ หุตฺวาปิ อีทิสํ กายกิเลสํ น วเณฺณตีติ จ สมณภาวํ ชิคุจฺฉโนฺต **‘‘สมณกา’’**ติ อาหฯ น เกวลํ โทสวเสเนว, วสเล วา ปพฺพาเชตฺวา เตหิ สทฺธึ เอกโต สโมฺภคปริโภคกรเณน ปติโต อยํ วสลโตปิ ปาปตโรติ ชิคุจฺฉโนฺต **‘‘วสลกา’’**ติ อาห – ‘‘วสลชาติกานํ วา อาหุติทสฺสนมตฺตสวเนน ปาปํ โหตี’’ติ มญฺญมาโนปิ เอวมาหฯ

ภควา ตถา วุโตฺตปิ วิปฺปสเนฺนเนว มุขวเณฺณน มธุเรน สเรน พฺราหฺมณสฺส อุปริ อนุกมฺปาสีตเลน จิเตฺตน อตฺตโน สพฺพสเตฺตหิ อสาธารณตาทิภาวํ ปกาเสโนฺต อาห **‘‘ชานาสิ ปน, ตฺวํ พฺราหฺมณา’’**ติฯ อถ พฺราหฺมโณ ภควโต มุขปฺปสาทสูจิตํ ตาทิภาวํ ญตฺวา อนุกมฺปาสีตเลน จิเตฺตน นิจฺฉาริตํ มธุรสฺสรํ สุตฺวา อมเตเนว อภิสิตฺตหทโย อตฺตมโน วิปฺปสนฺนินฺทฺริโย นิหตมาโน หุตฺวา ตํ ชาติสภาวํ วิสอุคฺคิรสทิสํ สมุทาจารวจนํ ปหาย ‘‘นูน ยมหํ หีนชจฺจํ วสลนฺติ ปเจฺจมิ, น โส ปรมตฺถโต วสโล, น จ หีนชจฺจตา เอว วสลกรโณ ธโมฺม’’ติ มญฺญมาโน **‘‘น ขฺวาหํ, โภ โคตมา’’**ติ อาหฯ ธมฺมตา เหสา, ยํ เหตุสมฺปโนฺน ปจฺจยาลาเภน ผรุโสปิ สมาโน ลทฺธมเตฺต ปจฺจเย มุทุโก โหตีติฯ

ตตฺถ **สาธู**ติ อยํ สโทฺท อายาจนสมฺปฏิจฺฉนสมฺปหํสนสุนฺทรทฬฺหีกมฺมาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๙๕; อ. นิ. ๗.๘๓) หิ อายาจเนฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) สมฺปฏิจฺฉเนฯ ‘‘สาธุ, สาธุ, สาริปุตฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๙) สมฺปหํสเนฯ

‘‘สาธุ ธมฺมรุจี ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;

สาธุ มิตฺตานมทฺทุโพฺภ, ปาปสฺสากรณํ สุข''นฺติฯ (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑) –

อาทีสุ สุนฺทเรฯ ''ตํ สุณาถ, สาธุกํ มนสิ กโรถา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) ทฬฺหีกมฺเมฯ อิธ ปน อายาจเนฯ

เตน หีติ ตสฺสาธิปฺปายนิทสฺสนํ, สเจ ญาตุกาโมสีติ วุตฺตํ โหติฯ การณวจนํ วา, ตสฺส ยสฺมา ญาตุกาโมสิ, ตสฺมา, พฺราหฺมณ, สุณาหิ, สาธุกํ มนสิ กโรหิ, ตถา เต ภาสิสฺสามิ, ยถา ตฺวํ ชานิสฺสสีติ เอวํ ปรปเทหิ สทฺธึ สมฺพนฺโธ เวทิตโพฺพฯ ตตฺร จ **สุณาหี**ติ โสตินฺทฺริยวิกฺเขปวารณํ, **สาธุกํ มนสิ กโรหี**ติ มนสิกาเร ทฬฺหีกมฺมนิโยชเนน มนินฺทฺริยวิกฺเขปวารณํฯ ปุริมเญฺจตฺถ พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ, ปจฺฉิมํ อตฺถวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ ฯ ปุริเมน จ ธมฺมสฺสวเน นิโยเชติ, ปจฺฉิเมน สุตานํ ธมฺมานํ ธารณตฺถูปปริกฺขาทีสุฯ ปุริเมน จ ''สพฺยญฺชโน อยํ ธโมฺม, ตสฺมา สวนีโย''ติ ทีเปติ, ปจฺฉิเมน ''สาโตฺถ, ตสฺมา มนสิ กาตโพฺพ''ติฯ สาธุกปทํ วา อุภยปเทหิ โยเชตฺวา ''ยสฺมา อยํ ธโมฺม ธมฺมคมฺภีโร จ เทสนาคมฺภีโร จ, ตสฺมา สุณาหิ สาธุกํฯ ยสฺมา อตฺถคมฺภีโร ปฏิเวธคมฺภีโร จ, ตสฺมา สาธุกํ มนสิ กโรหี''ติ เอตมตฺถํ ทีเปโนฺต อาห – ''สุณาหิ สาธุกํ มนสิ กโรหี''ติฯ

ตโต ''เอวํ คมฺภีเร กถมหํ ปติฏฺฐํ ลภิสฺสามี''ติ วิสีทนฺตมิว ตํ พฺราหฺมณํ สมสฺสาเหโนฺต อาห – ''ภาสิสฺสามี''ติฯ ตตฺถ ''ยถา ตฺวํ ญสฺสสิ, ตถา ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหิ อุตฺตาเนน นเยน ภาสิสฺสามี''ติ เอวมธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ ตโต อุสฺสาหชาโต หุตฺวา **''เอวํ โภ''ติ โข อคฺคิกภารทฺวาโช พฺราหฺมโณ ภควโต ปจฺจโสฺสสิ,** สมฺปฏิจฺฉิ ปฏิคฺคเหสีติ วุตฺตํ โหติ, ยถานุสิฏฺฐํ วา ปฏิปชฺชเนน อภิมุโข อโสฺสสีติฯ อถสฺส **''ภควา เอตทโวจา''**ติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สนฺธาย วุตฺตํ ''โกธโน อุปนาหี''ติ เอวมาทิกํฯ

๑๑๖. ตตฺถ **โกธโน**ติ กุชฺฌนสีโลฯ **อุปนาหี**ติ ตเสฺสว โกธสฺส ทฬฺหีกเมฺมน อุปนาเหน สมนฺนาคโตฯ ปเรสํ คุเณ มเกฺขติ ปุญฺฉตีติ มกฺขี, ปาโป จ โส มกฺขี จาติ **ปาปมกฺขีฯ วิปนฺนทิฏฺฐี**ติ วินฏฺฐสมฺมาทิฏฺฐิ, วิปนฺนาย วา วิรูปํ คตาย ทสวตฺถุกาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโตฯ **มายาวี**ติ อตฺตนิ วิชฺชมานโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย มายาย สมนฺนาคโตฯ **ตํ ชญฺญา วสโล อิตี**ติ ตํ เอวรูปํ ปุคฺคลํ เอเตสํ หีนธมฺมานํ วสฺสนโต สิญฺจนโต อนฺวาสฺสวนโต ''วสโล''ติ ชาเนยฺยาติ, เอเตหิ สเพฺพหิ พฺราหฺมณมตฺถเก ชาโตฯ อยญฺหิ ปรมตฺถโต วสโล เอว, อตฺตโน หทยตฺถฏฺฐิมตฺตํ, น ปรนฺติฯ เอวเมตฺถ ภควา อาทิปเทเนว ตสฺส พฺราหฺมณสฺส โกธนิคฺคหํ กตฺวา ''โกธาทิธโมฺม หีนปุคฺคโล''ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย จ เทสนาย โกธาทิธเมฺม เทเสโนฺต เอเกน ตาว ปริยาเยน วสลญฺจ วสลกรเณ จ ธเมฺม เทเสสิฯ เอวํ เทเสโนฺต จ ''ตฺวํ อห''นฺติ ปรวมฺภนํ อตฺตุกฺกํสนญฺจ อกตฺวา ธเมฺมเนว สเมน ญาเยน ตํ พฺราหฺมณํ วสลภาเว, อตฺตานญฺจ พฺราหฺมณภาเว ฐเปสิฯ

๑๑๗. อิทานิ ยายํ พฺราหฺมณานํ ทิฏฺฐิ ''กทาจิ ปาณาติปาตอทินฺนาทานาทีนิ กโรโนฺตปิ พฺราหฺมโณ เอวา''ติฯ ตํ ทิฏฺฐึ ปฏิเสเธโนฺต, เย จ สตฺตวิหึสาทีสุ อกุสลธเมฺมสุ เตหิ เตหิ สมนฺนาคตา อาทีนวํ อปสฺสนฺตา เต ธเมฺม อุปฺปาเทนฺติ, เตสํ ''หีนา เอเต ธมฺมา วสลกรณา''ติ ตตฺถ อาทีนวญฺจ ทเสฺสโนฺต อปเรหิปิ ปริยาเยหิ วสลญฺจ วสลกรเณ จ ธเมฺม เทเสตุํ ''เอกชํ วา ทฺวิชํ วา''ติ เอวมาทิคาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ **เอกโช**ติ ฐเปตฺวา อณฺฑชํ อวเสสโยนิโชฯ โส หิ เอกทา เอว ชายติฯ **ทฺวิโช**ติ อณฺฑโชฯ โส หิ มาตุกุจฺฉิโต อณฺฑโกสโต จาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายติฯ ตํ เอกชํ วา ทฺวิชํ วาปิฯ

โยธ ปาณนฺติ โย อิธ สตฺตํฯ **วิหึสตี**ติ กายทฺวาริกเจตนาสมุฏฺฐิเตน วา วจีทฺวาริกเจตนาสมุฏฺฐิเตน วา ปโยเคน ชีวิตา โวโรเปติฯ ‘‘ปาณานิ หึสตี’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ เอกชํ วา ทฺวิชํ วาติ เอวํปเภทานิ โยธ ปาณานิ หึสตีติ เอวํ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพฯ **ยสฺส ปาเณ ทยา นตฺถี**ติ เอเตน มนสา อนุกมฺปาย อภาวํ อาหฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ อิโต ปราสุ จ คาถาสุ, ยโต เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา อิโต ปรํ อุตฺตานตฺถานิ ปทานิ ปริหรนฺตา อวณฺณิตปทวณฺณนามตฺตเมว กริสฺสามฯ

๑๑๘. **หนฺตี**ติ หนติ วินาเสติฯ **ปริรุนฺธตี**ติ เสนาย ปริวาเรตฺวา ติฏฺฐติฯ **คามานิ นิคมานิ จา**ติ เอตฺถ จ-สเทฺทน นครานีติปิ วตฺตพฺพํฯ **นิคฺคาหโก สมญฺญาโต**ติ อิมินา หนนปริรุนฺธเนน คามนิคมนครฆาตโกติ โลเก วิทิโตฯ

๑๑๙. **คาเม วา ยทิ วารเญฺญ**ติ คาโมปิ นิคโมปิ นครมฺปิ สโพฺพว อิธ คาโม สทฺธึ อุปจาเรน, ตํ ฐเปตฺวา เสสํ อรญฺญํฯ ตสฺมึ คาเม วา ยทิ วารเญฺญ **ยํ ปเรสํ มมายิตํ,** ยํ ปรสตฺตานํ ปริคฺคหิตมปริจฺจตฺตํ สโตฺต วา สงฺขาโร วาฯ **เถยฺยา อทินฺนมาเทตี**ติ เตหิ อทินฺนํ อนนุญฺญาตํ เถยฺยจิเตฺตน อาทิยติ, เยน เกนจิ ปโยเคน เยน เกนจิ อวหาเรน อตฺตโน คหณํ สาเธติฯ

๑๒๐. **อิณมาทายา**ติ อตฺตโน สนฺตกํ กิญฺจิ นิกฺขิปิตฺวา นิเกฺขปคฺคหเณน วา, กิญฺจิ อนิกฺขิปิตฺวา ‘‘เอตฺตเกน กาเลน เอตฺตกํ วฑฺฒึ ทสฺสามี’’ติ วฑฺฒิคฺคหเณน วา, ‘‘ยํ อิโต อุทยํ ภวิสฺสติ, ตํ มยฺหํ มูลํ ตเวว ภวิสฺสตี’’ติ วา ‘‘อุทยํ อุภินฺนมฺปิ สาธารณ’’นฺติ วา เอวํ ตํตํอาโยคคฺคหเณน วา อิณํ คเหตฺวาฯ **จุชฺชมาโน ปลายติ น หิ เต อิณมตฺถี**ติ เตน อิณายิเกน ‘‘เทหิ เม อิณ’’นฺติ โจทิยมาโน ‘‘น หิ เต อิณมตฺถิ, มยา คหิตนฺติ โก สกฺขี’’ติ เอวํ ภณเนน ฆเร วสโนฺตปิ ปลายติฯ

๑๒๑. **กิญฺจิกฺขกมฺยตา**ติ อปฺปมตฺตเกปิ กิสฺมิญฺจิเทว อิจฺฉายฯ **ปนฺถสฺมึ วชนฺตํ ชน**นฺติ มเคฺค คจฺฉนฺตํ ยํกิญฺจิ อิตฺถึ วา ปุริสํ วาฯ **หนฺตฺวา กิญฺจิกฺขมาเทตี**ติ มาเรตฺวา โกเฏฺฏตฺวา ตํ ภณฺฑกํ คณฺหาติฯ

๑๒๒. **อตฺตเหตู**ติ อตฺตโน ชีวิตการณา, ตถา **ปรเหตุฯ ธนเหตู**ติ สกธนสฺส วา ปรธนสฺส วา การณาฯ จ-กาโร สพฺพตฺถ วิกปฺปนโตฺถฯ **สกฺขิปุโฏฺฐ**ติ ยํ ชานาสิ, ตํ วเทหีติ ปุจฺฉิโตฯ **มุสา พฺรูตี**ติ ชานโนฺต วา ‘‘น ชานามี’’ติ อชานโนฺต วา ‘‘ชานามี’’ติ ภณติ, สามิเก อสามิเก, อสามิเก จ สามิเก กโรติฯ

๑๒๓. **ญาตีน**นฺติ สมฺพนฺธีนํฯ **สขีน**นฺติ วยสฺสานํ **ทาเรสู**ติ ปรปริคฺคหิเตสุฯ **ปฏิทิสฺสตี**ติ ปฏิกูเลน ทิสฺสติ, อติจรโนฺต ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ **สาหสา**ติ พลกฺกาเรน อนิจฺฉํฯ **สมฺปิเยนา**ติ เตหิ เตสํ ทาเรหิ ปตฺถิยมาโน สยญฺจ ปตฺถยมาโน, อุภยสิเนหวเสนาปีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๒๔. **มาตรํ ปิตรํ วา**ติ เอวํ เมตฺตาย ปทฏฺฐานภูตมฺปิ, **ชิณฺณกํ คตโยพฺพน**นฺติ เอวํ กรุณาย ปทฏฺฐานภูตมฺปิ ฯ **ปหุ สโนฺต น ภรตี**ติ อตฺถสมฺปโนฺน อุปกรณสมฺปโนฺน หุตฺวาปิ น โปเสติฯ

๑๒๕. **สสฺ**นฺติ สสฺสุํฯ **หนฺตี**ติ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา อเญฺญน วา เกนจิ ปหรติฯ **โรเสตี**ติ โกธมสฺส สญฺชเนติ **วาจาย** ผรุสวจเนนฯ

๑๒๖. **อตฺถ**นฺติ สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิกปรมตฺเถสุ ยํกิญฺจิฯ **ปุจฺฉิโต สโนฺต**ติ ปุโฏฺฐ สมาโนฯ **อนตฺถมนุสาสตี**ติ ตสฺส อหิตเมว อาจิกฺขติฯ **ปฏิจฺฉเนฺนน มเนฺตตี**ติ อตฺถํ อาจิกฺขโนฺตปิ ยถา โส น ชานาติ, ตถา อปากเฏหิ ปทพฺยญฺชเนหิ ปฏิจฺฉเนฺนน วจเนน มเนฺตติ, อาจริยมุฏฺฐึ วา กตฺวา ทีฆรตฺตํ วสาเปตฺวา สาวเสสเมว มเนฺตติฯ

๑๒๗. **โย กตฺวา**ติ เอตฺถ มยา ปุพฺพภาเค ปาปิจฺฉตา วุตฺตาฯ ยา สา ''อิเธกโจฺจ กาเยน ทุจฺจริตํ จริตฺวา, วาจาย ทุจฺจริตํ จริตฺวา, มนสา ทุจฺจริตํ จริตฺวา, ตสฺส ปฏิจฺฉาทนเหตุ ปาปิกํ อิจฺฉํ ปณิทหติ, มา มํ ชญฺญาติ อิจฺฉตี''ติ เอวํ อาคตาฯ ยถา อเญฺญ น ชานนฺติ, ตถา กรเณน กตานญฺจ อวิวรเณน ปฏิจฺฉนฺนา อสฺส กมฺมนฺตาติ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมโนฺต**ฯ

๑๒๘. **ปรกุล**นฺติ ญาติกุลํ วา มิตฺตกุลํ วาฯ **อาคต**นฺติ ยสฺส เตน กุเล ภุตฺตํ, ตํ อตฺตโน เคหมาคตํ ปานโภชนาทีหิ **นปฺปฏิปูเชติ,** น วา เทติ, อวภุตฺตํ วา เทตีติ อธิปฺปาโยฯ

๑๒๙. **โย พฺราหฺมณํ วา**ติ ปราภวสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ

๑๓๐. **ภตฺตกาเล อุปฏฺฐิเต**ติ โภชนกาเล ชาเตฯ อุปฏฺฐิตนฺติปิ ปาโฐ, ภตฺตกาเล อาคตนฺติ อโตฺถฯ **โรเสติ วาจา น จ เทตี**ติ ''อตฺถกาโม เม อยํ พลกฺกาเรน มํ ปุญฺญํ การาเปตุํ อาคโต''ติ อจิเนฺตตฺวา อปฺปติรูเปน ผรุสวจเนน โรเสติ, อนฺตมโส สมฺมุขภาวมตฺตมฺปิ จสฺส น เทติ, ปเคว โภชนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๑๓๑. **อสตํ โยธ ปพฺรูตี**ติ โย อิธ ยถา นิมิตฺตานิ ทิสฺสนฺติ ''อสุกทิวเส อิทญฺจิทญฺจ เต ภวิสฺสตี''ติ เอวํ อสชฺชนานํ วจนํ ปพฺรูติฯ ''อสนฺต''นฺติปิ ปาโฐ, อภูตนฺติ อโตฺถฯ **ปพฺรูตี**ติ ภณติ ''อมุกสฺมึ นาม คาเม มยฺหํ อีทิโส ฆรวิภโว, เอหิ ตตฺถ คจฺฉาม, ฆรณี เม ภวิสฺสสิ, อิทญฺจิทญฺจ เต ทสฺสามี''ติ ปรภริยํ ปรทาสึ วา วเญฺจโนฺต ธุโตฺต วิยฯ **นิชิคีสาโน**ติ นิชิคีสมาโน มคฺคมาโน, ตํ วเญฺจตฺวา ยํกิญฺจิ คเหตฺวา ปลายิตุกาโมติ อธิปฺปาโยฯ

๑๓๒. **โย จตฺตาน**นฺติ โย จ อตฺตานํฯ **สมุกฺกํเสติ** ชาติอาทีหิ สมุกฺกํสติ อุจฺจฏฺฐาเน ฐเปติฯ **ปเร จ มวชานาตี**ติ เตหิเยว ปเร อวชานาติ, นีจํ กโรติฯ ม-กาโร ปทสนฺธิกโร ฯ **นิหีโน**ติ คุณวุฑฺฒิโต ปริหีโน, อธมภาวํ วา คโตฯ **เสน มาเนนา**ติ เตน อุกฺกํสนาวชานนสงฺขาเตน อตฺตโน มาเนนฯ

๑๓๓. **โรสโก**ติ กายวาจาหิ ปเรสํ โรสชนโกฯ **กทริโย**ติ ถทฺธมจฺฉรี, โย ปเร ปเรสํ เทเนฺต อญฺญํ วา ปุญฺญํ กโรเนฺต วาเรติ, ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปาปิโจฺฉ**ติ อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย สมนฺนาคโตฯ **มจฺฉรี**ติ อาวาสาทิมจฺฉริยยุโตฺตฯ **สโฐ**ติ อสนฺตคุณปฺปกาสนลกฺขเณน สาเเยฺยน สมนฺนาคโต, อสมฺมาภาสี วา อกาตุกาโมปิ ''กโรมี''ติอาทิวจเนนฯ นาสฺส ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณา หิรี, นาสฺส อุตฺตาสนโต อุเพฺพคลกฺขณํ โอตฺตปฺปนฺติ **อหิริโก อโนตฺตปฺปี**ฯ

๑๓๔. **พุทฺธ**นฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธํฯ **ปริภาสตี**ติ ''อสพฺพญฺญู''ติอาทีหิ อปวทติ, **สาวกญฺจ** ''ทุปฺปฏิปโนฺน''ติอาทีหิฯ **ปริพฺพาชํ คหฏฺฐํ วา**ติ สาวกวิเสสนเมเวตํ ปพฺพชิตํ วา ตสฺส สาวกํ, คหฏฺฐํ วา ปจฺจยทายกนฺติ อโตฺถฯ พาหิรกํ วา ปริพฺพาชกํ ยํกิญฺจิ คหฏฺฐํ วา อภูเตน โทเสน ปริภาสตีติ เอวเมฺปตฺถ อตฺถํ อิจฺฉนฺติ โปราณาฯ

๑๓๕. **อนรหํ สโนฺต**ติ อขีณาสโว สมาโนฯ **อรหํ ปฏิชานาตี**ติ ''อหํ อรหา''ติ ปฏิชานาติ, ยถา นํ ''อรหา อย''นฺติ ชานนฺติ, ตถา วาจํ นิจฺฉาเรติ, กาเยน ปรกฺกมติ, จิเตฺตน อิจฺฉติ

อธิวาเสติฯ **โจโร**ติ เถโนฯ **สพฺรหฺมเก โลเก**ติ อุกฺกฏฺฐวเสน อาห – สพฺพโลเกติ วุตฺตํ โหติฯ โลเก หิ สนฺธิเจฺฉทนนิโลฺลปหรณเอกาคาริกกรณปริปนฺถติฏฺฐนาทีหิ ปเรสํ ธนํ วิลุมฺปนฺตา โจราติ วุจฺจนฺติฯ สาสเน ปน ปริสสมฺปตฺติอาทีหิ ปจฺจยาทีนิ วิลุมฺปนฺตาฯ ยถาห –

> ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, มหาโจรา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิํฯ กตเม ปญฺจ? อิธ, ภิกฺขเว, เอกจฺจสฺส มหาโจรสฺส เอวํ โหติ ‘กุทาสฺสุ นามาหํ สเตน วา สหเสฺสน วา ปริวุโต คามนิคมราชธานีสุ อาหิณฺฑิสฺสามิ หนโนฺต, ฆาเตโนฺต, ฉินฺทโนฺต, เฉทาเปโนฺต, ปจโนฺต ปาเจโนฺตติ, โส อปเรน สมเยน สเตน วา สหเสฺสน วา ปริวุโต คามนิคมราชธานีสุ อาหิณฺฑติ หนโนฺต…เป.… ปาเจโนฺตฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิเธกจฺจสฺส ปาปภิกฺขุโน เอวํ โหติ ‘กุทาสฺสุ นามาหํ สเตน วา…เป.… ราชธานีสุ จาริกํ จริสฺสามิ สกฺกโต, ครุกโต, มานิโต, ปูชิโต, อปจิโต, คหฏฺฐานเญฺจว ปพฺพชิตานญฺจ ลาภี จีวร…เป.… ปริกฺขาราน’นฺติฯ โส อปเรน สมเยน สเตน วา สหเสฺสน วา ปริวุโต คามนิคมราชธานีสุ จาริกํ จรติ สกฺกโต…เป.… ปริกฺขารานํฯ อยํ, ภิกฺขเว, ปฐโม มหาโจโร สโนฺต สํวิชฺชมาโน โลกสฺมิํฯ
>
> ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหติ, อยํ, ภิกฺขเว, ทุติโย…เป.… โลกสฺมิํฯ
>
> ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ สุทฺธํ พฺรหฺมจาริํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตํ อมูลเกน อพฺรหฺมจริเยน อนุทฺธํเสติฯ อยํ, ภิกฺขเว, ตติโย…เป.… โลกสฺมิํฯ
>
> ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ, ปาปภิกฺขุ ยานิ ตานิ สงฺฆสฺส ครุภณฺฑานิ ครุปริกฺขารานิ, เสยฺยถิทํ – อาราโม, อารามวตฺถุ, วิหาโร, วิหารวตฺถุ, มโญฺจ, ปีฐํ, ภิสิ, พิโมฺพหนํ, โลหกุมฺภี, โลหภาณกํ, โลหวารโก, โลหกฏาหํ, วาสิ, ผรสุ, กุฐารี, กุทาโล, นิขาทนํ, วลฺลิ, เวฬุ, มุญฺชํ, ปพฺพชํ, ติณํ, มตฺติกา, ทารุภณฺฑํ, มตฺติกาภณฺฑํ, เตหิ คิหิํ สงฺคณฺหาติ อุปลาเปติฯ อยํ, ภิกฺขเว, จตุโตฺถ…เป.… โลกสฺมิํฯ
>
> ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย อยํ อโคฺค มหาโจโร, โย อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปตี’’ติ (ปารา. ๑๙๕)ฯ

ตตฺถ โลกิยโจรา โลกิยเมว ธนธญฺญาทิํ เถเนนฺติฯ สาสเน วุตฺตโจเรสุ ปฐโม ตถารูปเมว จีวราทิปจฺจยมตฺตํ, ทุติโย ปริยตฺติธมฺมํ, ตติโย ปรสฺส พฺรหฺมจริยํ, จตุโตฺถ สงฺฆิกครุภณฺฑํ, ปญฺจโม ฌานสมาธิสมาปตฺติมคฺคผลปฺปเภทํ โลกิยโลกุตฺตรคุณธนํ, โลกิยญฺจ จีวราทิปจฺจยชาตํฯ ยถาห – ‘‘เถยฺยาย โว, ภิกฺขเว, รฏฺฐปิโณฺฑ ภุโตฺต’’ติฯ ตตฺถ ยฺวายํ ปญฺจโม มหาโจโร, ตํ สนฺธายาห ภควา ‘‘โจโร สพฺรหฺมเก โลเก’’ติฯ โส หิ ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย อยํ อโคฺค มหาโจโร, โย อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปตี’’ติ (ปารา. ๑๙๕) เอวํ โลกิยโลกุตฺตรธนเถนนโต อโคฺค มหาโจโรติ วุโตฺต, ตสฺมา ตํ อิธาปิ ‘‘สพฺรหฺมเก โลเก’’ติ อิมินา อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน ปกาเสสิฯ

เอโส โข วสลาธโมติฯ เอตฺถ **โข**ติ อวธารณโตฺถ, เตน เอโส เอว วสลาธโมฯ วสลานํ หีโน สพฺพปจฺฉิมโกติ อวธาเรติฯ กสฺมา? วิสิฏฺฐวตฺถุมฺหิ เถยฺยธมฺมวสฺสนโต, ยาว ตํ ปฏิญฺญํ น วิสฺสเชฺชติ, ตาว อวิคตวสลกรณธมฺมโต จาติฯ

เอเต โข วสลาติฯ อิทานิ เย เต ปฐมคาถาย อาสยวิปตฺติวเสน โกธนาทโย ปญฺจ, ปาปมกฺขึ วา ทฺวิธา กตฺวา ฉ, ทุติยคาถาย ปโยควิปตฺติวเสน ปาณหึสโก เอโก, ตติยาย ปโยควิปตฺติวเสเนว คามนิคมนิคฺคาหโก เอโก, จตุตฺถาย เถยฺยาวหารวเสน เอโก, ปญฺจมาย อิณวญฺจนวเสน เอโก, ฉฏฺฐาย ปสยฺหาวหารวเสน ปนฺถทูสโก เอโก, สตฺตมาย กูฏสกฺขิวเสน เอโก, อฏฺฐมาย มิตฺตทุพฺภิวเสน เอโก, นวมาย อกตญฺญุวเสน เอโก, ทสมาย กตนาสนวิเหสนวเสน เอโก, เอกาทสมาย หทยวญฺจนวเสน เอโก, ทฺวาทสมาย ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตวเสน เทฺว, เตรสมาย อกตญฺญุวเสน เอโก, จุทฺทสมาย วญฺจนวเสน เอโก, ปนฺนรสมาย วิเหสนวเสน เอโก, โสฬสมาย วญฺจนวเสน เอโก, สตฺตรสมาย อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนวเสน เทฺว, อฏฺฐารสมาย ปโยคาสยวิปตฺติวเสน โรสกาทโย สตฺต, เอกูนวีสติมาย ปริภาสนวเสน เทฺว, วีสติมาย อคฺคมหาโจรวเสน เอโกติ เอวํ เตตฺตึส จตุตฺตึส วา วสลา วุตฺตาฯ เต นิทฺทิสนฺโต อาห **“เอเต โข วสลา วุตฺตา, มยา เย เต ปกาสิตา”**ติฯ ตสฺสตฺโถ – เย เต มยา ปุพฺเพ ‘‘ชานาสิ ปน ตฺวํ, พฺราหฺมณ, วสล’’นฺติ เอวํ สงฺเขปโต วสลา วุตฺตา, เต วิตฺถารโต เอเต โข ปกาสิตาติฯ อถ วา เย เต มยา ปุคฺคลวเสน วุตฺตา, เต ธมฺมวเสนาปิ เอเต โข ปกาสิตาฯ อถ วา เอเต โข วสลา วุตฺตา อริเยหิ กมฺมวเสน, น ชาติวเสน, มยา เย เต ปกาสิตา ‘‘โกธโน อุปนาหี’’ติ อาทินา นเยนฯ

๑๓๖. เอวํ ภควา วสลํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา พฺราหฺมโณ สกาย ทิฏฺฐิยา อตีว อภินิวิโฏฺฐ โหติ, ตสฺมา ตํ ทิฏฺฐึ ปฏิเสเธนฺโต อาห **“น ชจฺจา วสโล โหตี**’’ติฯ ตสฺสตฺโถ – ปรมตฺถโต หิ น ชจฺจา วสโล โหติ, น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ, อปิจ โข กมฺมุนา วสโล โหติ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ, อปริสุทฺธกมฺมวสฺสนโต วสโล โหติ, ปริสุเทฺธน กมฺมุนา อปริสุทฺธวาหนโต พฺราหฺมโณ โหติฯ ยสฺมา วา ตุเมฺห หีนํ วสลํ อุกฺกฏฺฐํ พฺราหฺมณํ มญฺญิตฺถ, ตสฺมา หีเนน กมฺมุนา วสโล โหติ, อุกฺกเฏฺฐน กมฺมุนา พฺราหฺมโณ โหตีติ เอวมฺปิ อตฺถํ ญาเปนฺโต เอวมาหฯ

๑๓๗-๑๓๙. อิทานิ ตเมวตฺถํ นิทสฺสเนน สาเธตุํ **“ตทมินาปิ ชานาถา”**ติอาทิกา ติโสฺส คาถาโย อาหฯ ตาสุ เทฺว จตุปฺปาทา, เอกา ฉปฺปาทา, ตาสํ อโตฺถ – ยํ มยา วุตฺตํ ‘‘น ชจฺจา วสโล โหตี’’ติอาทิ, **ตทมินาปิ ชานาถ, ยถา เมทํ นิทสฺสนํ,** ตํ อิมินาปิ ปกาเรน ชานาถ, เยน เม ปกาเรน เยน สามเญฺญน อิทํ นิทสฺสนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กตมํ นิทสฺสนนฺติ เจ? **จณฺฑาลปุโตฺต โสปาโก…เป…. พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา**ติฯ

จณฺฑาลสฺส ปุโตฺต **จณฺฑาลปุโตฺต**ฯ อตฺตโน ขาทนตฺถาย มเต สุนเข ลภิตฺวา ปจตีติ **โสปาโก**ฯ **มาตโงฺค**ติ เอวํนาโม **วิสฺสุโต**ติ เอวํ หีนาย ชาติยา จ ชีวิกาย จ นาเมน จ ปากโฏฯ

โสติ ปุริมปเทน สมฺพนฺธิตฺวา โส มาตโงฺค **ยสํ ปรมํ ปโตฺต,** อพฺภุตํ อุตฺตมํ อติวิสิฏฺฐํ ยสํ กิตฺตึ ปสํสํ ปโตฺตฯ **ยํ สุทุลฺลภ**นฺติ ยํ อุฬารกุลูปปเนฺนนาปิ ทุลฺลภํ, หีนกุลูปปเนฺนน สุทุลฺลภํฯ เอวํ ยสปฺปตฺตสฺส จ **อาคจฺฉุํ ตสฺสุปฏฺฐานํ, ขตฺติยา พฺราหฺมณา พหู,** ตสฺส มาตงฺคสฺส ปาริจริยตฺถํ ขตฺติยา จ พฺราหฺมณา จ อเญฺญ จ พหู เวสฺสสุทฺทาทโย ชมฺพุทีปมนุสฺสา เยภุเยฺยน อุปฏฺฐานํ อาคมึสูติ อโตฺถฯ

เอวํ อุปฏฺฐานสมฺปโนฺน โส มาตโงฺค วิคตกิเลสรชตฺตา **วิรชํ,** มหเนฺตหิ พุทฺธาทีหิ ปฏิปนฺนตฺตา **มหาปถํ,** พฺรหฺมโลกสงฺขาตํ เทวโลกํ ยาเปตุํ สมตฺถตฺตา เทวโลกยานสญฺญิตํ อฏฺฐสมาปตฺติยานํ **อภิรุยฺห,** ตาย ปฏิปตฺติยา **กามราคํ วิราเชตฺวา,** กายสฺส เภทา **พฺรหฺม**

โลกูปโค อหุ, สา ตถา หีนาปิ **น นํ ชาติ นิวาเรสิ พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา,** พฺรหฺมโลกูปปตฺติโตติ วุตฺตํ โหติฯ

อยํ ปนโตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพ – อตีเต กิร มหาปุริโส เตน เตนุปาเยน สตฺตหิตํ กโรโนฺต โสปากชีวิเก จณฺฑาลกุเล อุปฺปชฺชิฯ โส นาเมน มาตโงฺค , รูเปน ทุทฺทสิโก หุตฺวา พหินคเร จมฺมกุฏิกาย วสติ, อโนฺตนคเร ภิกฺขํ จริตฺวา ชีวิกํ กเปฺปติฯ อเถกทิวสํ ตสฺมิํ นคเร สุรานกฺขเตฺต โฆสิเต ธุตฺตา ยถาสเกน ปริวาเรน กีฬนฺติฯ อญฺญตราปิ พฺราหฺมณมหาสาลธีตา ปนฺนรสโสฬสวสฺสุเทฺทสิกา เทวกญฺญา วิย รูเปน ทสฺสนียา ปาสาทิกา ‘‘อตฺตโน กุลวํสานุรูปํ กีฬิสฺสามี’’ติ ปหูตํ ขชฺชโภชฺชาทิกีฬนสมฺภารํ สกเฏสุ อาโรเปตฺวา สพฺพเสตวฬวยุตฺตํ ยานมารุยฺห มหาปริวาเรน อุยฺยานภูมิํ คจฺฉติ **ทิฏฺฐมงฺคลิกา**ติ นาเมนฯ สา กิร ‘‘ทุสฺสณฺฐิตํ รูปํ อวมงฺคล’’นฺติ ทฏฺฐุํ น อิจฺฉติ, เตนสฺสา ทิฏฺฐมงฺคลิกาเตฺวว สงฺขา อุทปาทิฯ

ตทา โส มาตโงฺค กาลเสฺสว วุฏฺฐาย ปฏิปิโลติกํ นิวาเสตฺวา, กํสตาฬํ หเตฺถ พนฺธิตฺวา, ภาชนหโตฺถ นครํ ปวิสติ, มนุเสฺส ทิสฺวา ทูรโต เอว กํสตาฬํ อาโกเฏโนฺตฯ อถ ทิฏฺฐมงฺคลิกา ‘‘อุสฺสรถ, อุสฺสรถา’’ติ ปุรโต ปุรโต หีนชนํ อปเนเนฺตหิ ปุริเสหิ นียมานา นครทฺวารมเชฺฌ มาตงฺคํ ทิสฺวา ‘‘โก เอโส’’ติ อาหฯ อหํ มาตงฺคจณฺฑาโลติฯ สา ‘‘อีทิสํ ทิสฺวา คตานํ กุโต วุฑฺฒี’’ติ ยานํ นิวตฺตาเปสิฯ มนุสฺสา ‘‘ยํ มยํ อุยฺยานํ คนฺตฺวา ขชฺชโภชฺชาทิํ ลเภยฺยาม, ตสฺส โน มาตเงฺคน อนฺตราโย กโต’’ติ กุปิตา ‘‘คณฺหถ จณฺฑาล’’นฺติ เลฑฺฑูหิ ปหริตฺวา ‘‘มโต’’ติ ปาเท คเหตฺวา เอกมเนฺต ฉเฑฺฑตฺวา กจวเรน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อคมํสุฯ โส สติํ ปฏิลภิตฺวา อุฏฺฐาย มนุเสฺส ปุจฺฉิ – ‘‘กิํ, อยฺยา, ทฺวารํ นาม สพฺพสาธารณํ, อุทาหุ พฺราหฺมณานํเยว กต’’นฺติ? มนุสฺสา อาหํสุ – ‘‘สเพฺพสํ สาธารณ’’นฺติฯ ‘‘เอวํ สพฺพสาธารณทฺวาเรน ปวิสิตฺวา ภิกฺขาหาเรน ยาเปนฺตํ มํ ทิฏฺฐมงฺคลิกาย มนุสฺสา อิมํ อนยพฺยสนํ ปาเปสุ’’นฺติ รถิกาย รถิกํ อาหิณฺฑโนฺต มนุสฺสานํ อาโรเจตฺวา พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวาเร นิปชฺชิ – ‘‘ทิฏฺฐมงฺคลิกํ อลทฺธา น วุฏฺฐหิสฺสามี’’ติฯ

พฺราหฺมโณ ‘‘ฆรทฺวาเร มาตโงฺค นิปโนฺน’’ติ สุตฺวา ‘‘ตสฺส กากณิกํ เทถ, เตเลน องฺคํ มเกฺขตฺวา คจฺฉตู’’ติ อาหฯ โส ตํ น อิจฺฉติ, ‘‘ทิฏฺฐมงฺคลิกํ อลทฺธา น วุฏฺฐหิสฺสามิ’’เจฺจว อาหฯ ตโต พฺราหฺมโณ ‘‘เทฺว กากณิกาโย เทถ, กากณิกาย ปูวํ ขาทตุ, กากณิกาย เตเลน องฺคํ มเกฺขตฺวา คจฺฉตู’’ติ อาหฯ โส ตํ น อิจฺฉติ, ตเถว วทติฯ พฺราหฺมโณ สุตฺวา ‘‘มาสกํ เทถ, ปาทํ, อุปฑฺฒกหาปณํ, กหาปณํ เทฺว ตีณี’’ติ ยาว สตํ อาณาเปสิฯ โส น อิจฺฉติ, ตเถว วทติฯ เอวํ ยาจนฺตานํเยว สูริโย อตฺถงฺคโตฯ อถ พฺราหฺมณี ปาสาทา โอรุยฺห สาณิปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ยาจิ – ‘‘ตาต มาตงฺค, ทิฏฺฐมงฺคลิกาย อปราธํ ขม, สหสฺสํ คณฺหาหิ, เทฺว ตีณี’’ติ ยาว ‘‘สตสหสฺสํ คณฺหาหี’’ติ อาหฯ โส ตุณฺหีภูโต นิปชฺชิเยวฯ

เอวํ จตูหปญฺจาเห วีติวเตฺต พหุมฺปิ ปณฺณาการํ ทตฺวา ทิฏฺฐมงฺคลิกํ อลภนฺตา ขตฺติยกุมาราทโย มาตงฺคสฺส อุปกณฺณเก อาโรจาเปสุํ – ‘‘ปุริสา นาม อเนกานิปิ สํวจฺฉรานิ วีริยํ กตฺวา อิจฺฉิตตฺถํ ปาปุณนฺติ, มา โข ตฺวํ นิพฺพิชฺชิ, อทฺธา ทฺวีหตีหจฺจเยน ทิฏฺฐมงฺคลิกํ ลจฺฉสี’’ติฯ โส ตุณฺหีภูโต นิปชฺชิเยวฯ อถ สตฺตเม ทิวเส สมนฺตา ปฏิวิสฺสกา อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘ตุเมฺห มาตงฺคํ วา อุฏฺฐาเปถ, ทาริกํ วา เทถ, มา อเมฺห สเพฺพ นาสยิตฺถา’’ติ อาหํสุฯ เตสํ กิร อยํ ทิฏฺฐิ ‘‘ยสฺส ฆรทฺวาเร เอวํ นิปโนฺน จณฺฑาโล มรติ, ตสฺส ฆเรน สห สมนฺตา สตฺตสตฺตฆรวาสิโน จณฺฑาลา โหนฺตี’’ติฯ ตโต ทิฏฺฐมงฺคลิกํ นีลปฏปิโลติกํ นิวาสาเปตฺวา อุฬุงฺกกโฬปิกาทีนิ ทตฺวา ปริเทวมานํ ตสฺส สนฺติกํ เนตฺวา ‘‘คณฺห ทาริกํ, อุฏฺฐาย คจฺฉาหี’’ติ อทํสุฯ สา ปเสฺส

ฐตฺวา ‘‘อุฎฺฐาหี’’ติ อาห, โส ‘‘หตฺเถน มํ คเหตฺวา อุฎฺฐาเปหี’’ติ อาหฯ สา นํ อุฎฺฐาเปสิฯ โส นิสีทิตฺวา อาห – ‘‘มยํ อโนฺตนคเร วสิตุํ น ลภาม, เอหิ มํ พหินคเร จมฺมกุฏิํ เนหี’’ติฯ สา นํ หตฺเถ คเหตฺวา ตตฺถ เนสิฯ ‘‘ปิฎฺฐิยํ อาโรเปตฺวา’’ติ ชาตกภาณกาฯ เนตฺวา จสฺส สรีรํ เตเลน มกฺเขตฺวา, อุโณฺหทเกน นฺหาเปตฺวา, ยาคุํ ปจิตฺวา อทาสิฯ โส ‘‘พฺราหฺมณกญฺญา อยํ มา วินสฺสี’’ติ ชาติสเมฺภทํ อกตฺวาว อชฺฌมาสมตฺตํ พลํ คเหตฺวา ‘‘อหํ วนํ คจฺฉามิ, ‘อติจิรายตี’ติ มา ตฺวํ อุกฺกณฺฐี’’ติ วตฺวา ฆรมานุสกานิ จ ‘‘อิมํ มา ปมชฺชิตฺถา’’ติ อาณาเปตฺวา ฆรา นิกฺขมฺม ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา, กสิณปริกมฺมํ กตฺวา, กติปาเหเนว อฎฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา ‘‘อิทานาหํ ทิฎฺฐมงฺคลิกาย มนาโป ภวิสฺสามี’’ติ อากาเสนาคนฺตฺวา นครทฺวาเร โอโรหิตฺวา ทิฎฺฐมงฺคลิกาย สนฺติกํ เปเสสิฯ

สา สุตฺวา ‘‘โกจิ มเญฺญ มม ญาตโก ปพฺพชิโต มํ ทุกฺขิตํ ญตฺวา ทฎฺฐุํ อาคโต ภวิสฺสตี’’ติ จินฺตยมานา คนฺตฺวา, ตํ ญตฺวา, ปาเทสุ นิปติตฺวา ‘‘กิสฺส มํ อนาถํ ตุเมฺห อกตฺถา’’ติ อาหฯ มหาปุริโส ‘‘มา ตฺวํ ทิฎฺฐมงฺคลิเก ทุกฺขินี อโหสิ, สกลชมฺพุทีปวาสีหิ เต สกฺการํ กาเรสฺสามี’’ติ วตฺวา เอตทโวจ – ‘‘คจฺฉ ตฺวํ โฆสนํ กโรหิ – ‘มหาพฺรหฺมา มม สามิโก น มาตโงฺค, โส จนฺทวิมานํ ภินฺทิตฺวา สตฺตเม ทิวเส มม สนฺติกํ อาคมิสฺสตี’’’ติฯ สา อาห – ‘‘อหํ, ภเนฺต, พฺราหฺมณมหาสาลธีตา หุตฺวา อตฺตโน ปาปกเมฺมน อิมํ จณฺฑาลภาวํ ปตฺตา, น สโกฺกมิ เอวํ วตฺตุ’’นฺติฯ มหาปุริโส ‘‘น ตฺวํ มาตงฺคสฺส อานุภาวํ ชานาสี’’ติ วตฺวา ยถา สา สทฺทหติ, ตถา อเนกานิ ปาฎิหาริยานิ ทเสฺสตฺวา ตเถว ตํ อาณาเปตฺวา อตฺตโน วสติํ อคมาสิฯ สา ตถา อกาสิฯ

มนุสฺสา อุชฺฌายนฺติ หสนฺติ – ‘‘กถญฺหิ นามายํ อตฺตโน ปาปกเมฺมน จณฺฑาลภาวํ ปตฺวา ปุน ตํ มหาพฺรหฺมานํ กริสฺสตี’’ติฯ สา อธิมานา เอว หุตฺวา ทิวเส ทิวเส โฆสนฺตี นครํ อาหิณฺฑติ ‘‘อิโต ฉเฎฺฐ ทิวเส, ปญฺจเม, จตุเตฺถ, ตติเย, สุเว, อชฺช อาคมิสฺสตี’’ติฯ มนุสฺสา ตสฺสา วิสฺสตฺถวาจํ สุตฺวา ‘‘กทาจิ เอวมฺปิ สิยา’’ติ อตฺตโน อตฺตโน ฆรทฺวาเรสุ มณฺฑปํ การาเปตฺวา, สาณิปาการํ สเชฺชตฺวา, วยปฺปตฺตา ทาริกาโย อลงฺกริตฺวา ‘‘มหาพฺรหฺมนิ อาคเต กญฺญาทานํ ทสฺสามา’’ติ อากาสํ อุโลฺลเกนฺตา นิสีทิํสุฯ อถ มหาปุริโส ปุณฺณมทิวเส คคนตลํ อุปารูเฬฺห จเนฺท จนฺทวิมานํ ผาเลตฺวา ปสฺสโต มหาชนสฺส มหาพฺรหฺมรูเปน นิคฺคจฺฉิฯ มหาชโน ‘‘เทฺว จนฺทา ชาตา’’ติ อติมญฺญิฯ ตโต อนุกฺกเมน อาคตํ ทิสฺวา ‘‘สจฺจํ ทิฎฺฐมงฺคลิกา อาห, มหาพฺรหฺมาว อยํ ทิฎฺฐมงฺคลิกํ ทเมตุํ ปุเพฺพ มาตงฺคเวเสนาคจฺฉี’’ติ นิฎฺฐํ อคมาสิฯ เอวํ โส มหาชเนน ทิสฺสมาโน ทิฎฺฐมงฺคลิกาย วสนฎฺฐาเน เอว โอตริฯ สา จ ตทา อุตุนี อโหสิฯ โส ตสฺสา นาภิํ องฺคุฎฺฐเกน ปรามสิฯ เตน ผเสฺสน คโพฺภ ปติฎฺฐาสิฯ ตโต นํ ‘‘คโพฺภ เต สณฺฐิโต , ปุตฺตมฺหิ ชาเต ตํ นิสฺสาย ชีวาหี’’ติ วตฺวา ปสฺสโต มหาชนสฺส ปุน จนฺทวิมานํ ปาวิสิฯ

พฺราหฺมณา ‘‘ทิฎฺฐมงฺคลิกา มหาพฺรหฺมุโน ปชาปติ อมฺหากํ มาตา ชาตา’’ติ วตฺวา ตโต ตโต อาคจฺฉนฺติฯ ตํ สกฺการํ กาตุกามานํ มนุสฺสานํ สมฺปีฬเนน นครทฺวารานิ อโนกาสานิ อเหสุํฯ เต ทิฎฺฐมงฺคลิกํ หิรญฺญราสิมฺหิ ฐเปตฺวา, นฺหาเปตฺวา, มเณฺฑตฺวา, รถํ อาโรเปตฺวา, มหาสกฺกาเรน นครํ ปทกฺขิณํ การาเปตฺวา, นครมเชฺฌ มณฺฑปํ การาเปตฺวา, ตตฺร นํ ‘‘มหาพฺรหฺมุโน ปชาปตี’’ติ ทิฎฺฐฎฺฐาเน ฐเปตฺวา วสาเปนฺติ ‘‘ยาวสฺสา ปติรูปํ วสโนกาสํ กโรม, ตาว อิเธว วสตู’’ติฯ สา มณฺฑเป เอว ปุตฺตํ วิชายิฯ ตํ วิสุทฺธทิวเส สทฺธิํ ปุเตฺตน สสีสํ นฺหาเปตฺวา มณฺฑเป ชาโตติ ทารกสฺส **‘‘มณฺฑพฺยกุมาโร’’**ติ นามํ อกํสุฯ ตโต ปภุติ จ นํ พฺราหฺมณา

‘‘มหาพฺรหฺมุโน ปุโตฺต’’ติ ปริวาเรตฺวา จรนฺติฯ ตโต อเนกสตสหสฺสปฺปการา ปณฺณาการา อาคจฺฉนฺติ, เต พฺราหฺมณา กุมารสฺสารกฺขํ ฐเปสุํ, อาคตา ลหุํ กุมารํ ทฏฺฐุํ น ลภนฺติฯ

กุมาโร อนุปุเพฺพน วุฑฺฒิมนฺวาย ทานํ ทาตุํ อารโทฺธฯ โส สาลาย สมฺปตฺตานํ กปณทฺธิกานํ อทตฺวา พฺราหฺมณานํเยว เทติฯ มหาปุริโส ‘‘กึ มม ปุโตฺต ทานํ เทตี’’ติ อาวเชฺชตฺวา พฺราหฺมณานํเยว ทานํ เทนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ยถา สเพฺพสํ ทสฺสติ, ตถา กริสฺสามี’’ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา อากาเสน อาคมฺม ปุตฺตสฺส ฆรทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ กุมาโร ตํ ทิสฺวา ‘‘กุโต อยํ เอวํ วิรูปเวโส วสโล อาคโต’’ติ กุโทฺธ อิมํ คาถมาห –

‘‘กุโต นุ อาคจฺฉสิ ทุมฺมวาสี, โอตลฺลโก ปํสุปิสาจโกว;
สงฺการโจฬํ ปฏิมุญฺจ กเณฺฐ, โก เร ตุวํ โหสิ อทกฺขิเณโยฺย’’ติฯ

พฺราหฺมณา ‘‘คณฺหถ คณฺหถา’’ติ ตํ คเหตฺวา อาโกเฏตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปสุํฯ โส อากาเสน คนฺตฺวา พหินคเร ปจฺจฏฺฐาสิ ฯ เทวตา กุปิตา กุมารํ คเล คเหตฺวา อุทฺธํปาทํ อโธสิรํ ฐเปสุํฯ โส อกฺขีหิ นิคฺคเตหิ มุเขน เขฬํ ปคฺฆรเนฺตน ฆรุฆรุปสฺสาสี ทุกฺขํ เวทยติฯ ทิฏฺฐมงฺคลิกา สุตฺวา ‘‘โกจิ อาคโต อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อาม, ปพฺพชิโต อาคจฺฉี’’ติฯ ‘‘กุหึ คโต’’ติ? ‘‘เอวํ คโต’’ติฯ สา ตตฺถ คนฺตฺวา ‘‘ขมถ, ภเนฺต, อตฺตโน ทาสสฺสา’’ติ ยาจนฺตี ตสฺส ปาทมูเล ภูมิยา นิปชฺชิฯ เตน จ สมเยน มหาปุริโส ปิณฺฑาย จริตฺวา, ยาคุํ ลภิตฺวา, ตํ ปิวโนฺต ตตฺถ นิสิโนฺน โหติ, โส อวสิฏฺฐํ โถกํ ยาคุํ ทิฏฺฐมงฺคลิกาย อทาสิฯ ‘‘คจฺฉ อิมํ ยาคุํ อุทกกุมฺภิยา อาโลเลตฺวา เยสํ ภูตวิกาโร อตฺถิ, เตสํ อกฺขิมุขกณฺณนาสาพิเลสุ อาสิญฺจ, สรีรญฺจ ปริโปฺผเสหิ, เอวํ นิพฺพิการา ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ สา ตถา อกาสิฯ ตโต กุมาเร ปกติสรีเร ชาเต ‘‘เอหิ, ตาต มณฺฑพฺย, ตํ ขมาเปสฺสามา’’ติ ปุตฺตญฺจ สเพฺพ พฺราหฺมเณ จ ตสฺส ปาทมูเล นิกฺกุชฺชิตฺวา นิปชฺชาเปตฺวา ขมาเปสิฯ

โส ‘‘สพฺพชนสฺส ทานํ ทาตพฺพ’’นฺติ โอวทิตฺวา, ธมฺมกถํ กตฺวา, อตฺตโน วสนฏฺฐานํเยว คนฺตฺวา, จิเนฺตสิ ‘‘อิตฺถีสุ ปากฏา ทิฏฺฐมงฺคลิกา ทมิตา, ปุริเสสุ ปากโฏ มณฺฑพฺยกุมาโร, อิทานิ โก ทเมตโพฺพ’’ติฯ ตโต ชาติมนฺตตาปสํ อทฺทส พนฺธุมตีนครํ นิสฺสาย กุมฺภวตีนทีตีเร วิหรนฺตํฯ โส ‘‘อหํ ชาติยา วิสิโฏฺฐ, อเญฺญหิ ปริภุโตฺตทกํ น ปริภุญฺชามี’’ติ อุปรินทิยา วสติฯ มหาปุริโส ตสฺส อุปริภาเค วาสํ กเปฺปตฺวา ตสฺส อุทกปริโภคเวลายํ ทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวา อุทเก ปกฺขิปิฯ ตาปโส ตํ อุทเกน วุยฺหมานํ ทิสฺวา ‘‘เกนิทํ ขิตฺต’’นฺติ ปฏิโสตํ คนฺตฺวา มหาปุริสํ ทิสฺวา ‘‘โก เอตฺถา’’ติ อาหฯ ‘‘มาตงฺคจณฺฑาโล, อาจริยา’’ติฯ ‘‘อเปหิ, จณฺฑาล, มา อุปรินทิยา วสี’’ติฯ มหาปุริโส ‘‘สาธุ, อาจริยา’’ติ เหฏฺฐานทิยา วสติ, ปฏิโสตมฺปิ ทนฺตกฏฺฐํ ตาปสสฺส สนฺติกํ อาคจฺฉติฯ ตาปโส ปุน คนฺตฺวา ‘‘อเปหิ, จณฺฑาล, มา เหฏฺฐานทิยํ วส, อุปรินทิยาเยว วสา’’ติ อาหฯ มหาปุริโส ‘‘สาธุ, อาจริยา’’ติ ตถา อกาสิ, ปุนปิ ตเถว อโหสิฯ ตาปโส ปุนปิ ‘‘ตถา กโรตี’’ติ ทุโฏฺฐ มหาปุริสํ สปิ ‘‘สูริยสฺส เต อุคฺคมนเวลาย สตฺตธา มุทฺธา ผลตู’’ติฯ มหาปุริโสปิ ‘‘สาธุ, อาจริย, อหํ ปน สูริยุฏฺฐานํ น เทมี’’ติ วตฺวา สูริยุฏฺฐานํ นิวาเรสิฯ ตโต รตฺติ น วิภายติ, อนฺธกาโร ชาโต, ภีตา พนฺธุมตีวาสิโน ตาปสสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข, อาจริย, อมฺหากํ โสตฺถิภาโว’’ติ ปุจฺฉึสุฯ เต หิ ตํ ‘‘อรหา’’ติ มญฺญนฺติฯ โส เตสํ สพฺพมาจิกฺขิฯ เต มหาปุริสํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘สูริยํ, ภเนฺต, มุญฺจถา’’ติ ยาจึสุฯ มหาปุริโส ‘‘ยทิ ตุมฺหากํ อรหา อาคนฺตฺวา มํ ขมาเปติ, มุญฺจามี’’ติ อาหฯ

มนุสฺสา คนฺตฺวา ตาปสํ อาหํสุ – ‘‘เอหิ, ภเนฺต, มาตงฺคปณฺฑิตํ ขมาเปหิ, มา ตุมฺหากํ กลหการณา มยํ นสฺสิมฺหา’’ติฯ โส ‘‘นาหํ จณฺฑาลํ ขมาเปมี’’ติ อาหฯ มนุสฺสา ‘‘อเมฺห ตุวํ

นาเสสี’’ติ ตํ หตฺถปาเทสุ คเหตฺวา มหาปุริสสฺส สนฺติกํ เนสุํฯ มหาปุริโส ‘‘มม ปาทมูเล กุจฺฉิยา นิปชฺชิตฺวา ขมาเปเนฺต ขมามี’’ติ อาหฯ มนุสฺสา ‘‘เอวํ กโรหี’’ติ อาหํสุฯ ตาปโส ‘‘นาหํ จณฺฑาลํ วนฺทามี’’ติฯ มนุสฺสา ‘‘ตว ฉเนฺทน น วนฺทิสฺสสี’’ติ หตฺถปาทมสฺสุคีวาทีสุ คเหตฺวา มหาปุริสสฺส ปาทมูเล สยาเปสุํฯ โส ‘‘ขมามหํ อิมสฺส, อปิจาหํ ตเสฺสวานุกมฺปาย สูริยํ น มุญฺจามิ, สูริเย หิ อุคฺคตมเตฺต มุทฺธา อสฺส สตฺตธา ผลิสฺสตี’’ติ อาหฯ มนุสฺสา ‘‘อิทานิ, ภเนฺต, กิํ กาตพฺพ’’นฺติ อาหํสุฯ มหาปุริโส ‘‘เตน หิ อิมํ คลปฺปมาเณ อุทเก ฐเปตฺวา มตฺติกาปิเณฺฑนสฺส สีสํ ปฏิจฺฉาเทถ, สูริยรสฺมีหิ ผุฏฺฐ มตฺติกาปิโณฺฑ สตฺตธา ผลิสฺสติฯ ตสฺมิํ ผลิเต เอส อญฺญตฺร คจฺฉตู’’ติ อาหฯ เต ตาปสํ หตฺถปาทาทีสุ คเหตฺวา ตถา อกํสุฯ สูริเย มุญฺจิตมเตฺต มตฺติกาปิโณฺฑ สตฺตธา ผลิตฺวา ปติ, ตาปโส ภีโต ปลายิฯ มนุสฺสา ทิสฺวา ‘‘ปสฺสถ, โภ, สมณสฺส อานุภาว’’นฺติ ทนฺตกฏฺฐปกฺขิปนมาทิํ กตฺวา สพฺพํ วิตฺถาเรตฺวา ‘‘นตฺถิ อีทิโส สมโณ’’ติ ตสฺมิํ ปสีทิํสุฯ ตโต ปภุติ สกลชมฺพุทีเป ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย คหฏฺฐปพฺพชิตา มาตงฺคปณฺฑิตสฺส อุปฏฺฐานํ อคมํสุฯ โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา กายสฺส เภทา พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชิฯ เตนาห ภควา ‘‘ตทมินาปิ ชานาถ…เป.… พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา’’ติฯ

๑๔๐-๑๔๑. เอวํ ‘‘น ชจฺจา วสโล โหติ, กมฺมุนา วสโล โหตี’’ติ สาเธตฺวา อิทานิ ‘‘น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ’’ติ เอตํ สาเธตุํ อาห **‘‘อชฺฌายกกุเล ชาตา …เป.… ทุคฺคตฺยา ครหาย วา’’**ติฯ ตตฺถ **อชฺฌายกกุเล ชาตา**ติ มนฺตชฺฌายเก พฺราหฺมณกุเล ชาตาฯ ‘‘อชฺฌายกากุเฬ ชาตา’’ติปิ ปาโฐฯ มนฺตานํ อชฺฌายเก อนุปกุเฏฺฐ จ พฺราหฺมณกุเล ชาตาติ อโตฺถฯ มนฺตา พนฺธวา เอเตสนฺติ **มนฺตพนฺธวา**ฯ เวทพนฺธู เวทปฏิสฺสรณาติ วุตฺตํ โหติฯ **เต จ ปาเปสุ กเมฺมสุ อภิณฺหมุปทิสฺสเร**ติ เต เอวํ กุเล ชาตา มนฺตพนฺธวา จ สมานาปิ ยทิ ปาณาติปาตาทีสุ ปาปกเมฺมสุ ปุนปฺปุนํ อุปทิสฺสนฺติ, อถ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม คารยฺหา สมฺปราเย จ ทุคฺคติ** เต เอวมุปทิสฺสมานา อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว มาตาปิตูหิปิ ‘‘นยิเม อมฺหากํ ปุตฺตา, ทุชฺชาตา เอเต กุลสฺส องฺคารภูตา, นิกฺกฑฺฒถ เน’’ติ, พฺราหฺมเณหิปิ ‘‘คหปติกา เอเต, น เอเต พฺราหฺมณา, มา เนสํ สทฺธยญฺญถาลิปากาทีสุ ปเวสํ เทถ, มา เนหิ สทฺธิํ สลฺลปถา’’ติ, อเญฺญหิปิ มนุเสฺสหิ ‘‘ปาปกมฺมนฺตา เอเต, น เอเต พฺราหฺมณา’’ติ เอวํ คารยฺหา โหนฺติฯ สมฺปราเย จ เนสํ ทุคฺคติ นิรยาทิเภทา, ทุคฺคติ เอเตสํ ปรโลเก โหตีติ อโตฺถฯ สมฺปราเย วาติปิ ปาโฐฯ ปรโลเก เอเตสํ ทุกฺขสฺส คติ **ทุคฺคติ,** ทุกฺขุปฺปตฺติเยว โหตีติ อโตฺถฯ **น เน ชาติ นิวาเรติ, ทุคฺคตฺยา ครหาย วา**ติ สา ตถา อุกฺกฏฺฐาปิ ยํ ตฺวํ สารโต ปเจฺจสิ, ชาติ เอเต ปาปกเมฺมสุ ปทิสฺสเนฺต พฺราหฺมเณ ‘‘สมฺปราเย จ ทุคฺคตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการาย ทุคฺคติยา วา, ‘‘ทิเฏฺฐว ธเมฺม คารยฺหา’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการาย ครหาย วา น นิวาเรติฯ

๑๔๒. เอวํ ภควา อชฺฌายกกุเล ชาตานมฺปิ พฺราหฺมณานํ คารยฺหาทิกมฺมวเสน ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปติตภาวํ ทีเปโนฺต ทุคฺคติคมเนน จ สมฺปราเย พฺราหฺมณชาติยา อภาวํ ทีเปโนฺต ‘‘น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ’’ติ เอตมฺปิ อตฺถํ สาเธตฺวา อิทานิ ทุวิธมฺปิ อตฺถํ นิคเมโนฺต อาห, เอวํ พฺราหฺมณ –

> ‘‘น ชจฺจา วสโล โหติ, น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ;
> กมฺมุนา วสโล โหติ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ’’ติฯ

เสสํ กสิภารทฺวาชสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ วิเสสโต วา เอตฺถ **นิกฺกุชฺชิตํ วา**ติอาทีนํ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา – ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ วา อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ มํ กมฺมวิมุขํ ชาติวาเท ปติตํ

‘‘ชาติยา พฺราหฺมณวสลภาโว โหตี’’ติ ทิฏฺฐิโต วุฏฺฐาเปนฺเตน, ยถา ปฏิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย, เอวํ ชาติวาทปฏิจฺฉนฺนํ กมฺมวาทํ วิวรนฺเตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ พฺราหฺมณวสลภาวสฺส อสมฺภินฺนอุชุมคฺคํ อาจิกฺขนฺเตน, ยถา อนฺธกาเร วา เตลปชฺโชตํ ธาเรยฺย, เอวํ มาตงฺคาทินิทสฺสนปชฺโชตธารเณน มยฺหํ โภตา โคตเมน เอเตหิ ปริยาเยหิ ปกาสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโตติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อคฺคิกภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา

กรณียมตฺถกุสเลนาติ เมตฺตสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? หิมวนฺตปสฺสโต กิร เทวตาหิ อุพฺพาฬฺหา ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ สาวตฺถึ อาคจฺฉึสุฯ เตสํ ภควา ปริตฺตตฺถาย กมฺมฏฺฐานตฺถาย จ อิมํ สุตฺตํ อภาสิฯ อยํ ตาว สเงฺขโปฯ

อยํ ปน วิตฺถาโร – เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกายฯ เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา นานาเวรชฺชกา ภิกฺขู ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วสฺสํ อุปคนฺตุกามา ภควนฺตํ อุปสงฺกมนฺติฯ ตตฺร สุทํ ภควา ราคจริตานํ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณกวเสน เอกาทสวิธํ อสุภกมฺมฏฺฐานํ, โทสจริตานํ จตุพฺพิธํ เมตฺตาทิกมฺมฏฺฐานํ, โมหจริตานํ มรณสฺสติกมฺมฏฺฐานาทีนิ, วิตกฺกจริตานํ อานาปานสฺสติปถวีกสิณาทีนิ, สทฺธาจริตานํ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานาทีนิ, พุทฺธิจริตานํ จตุธาตุววตฺถนาทีนีติ อิมินา นเยน จตุราสีติสหสฺสปฺปเภทจริตานุกูลานิ กมฺมฏฺฐานานิ กเถติฯ

อถ โข ปญฺจมตฺตานิ ภิกฺขุสตานิ ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา สปฺปายเสนาสนญฺจ โคจรคามญฺจ ปริเยสมานานิ อนุปุพฺเพน คนฺตฺวา ปจฺจนฺเต หิมวนฺเตน สทฺธึ เอกาพทฺธํ นีลกาจมณิสนฺนิภสิลาตลํ สีตลฆนจฺฉายนีลวนสณฺฑมณฺฑิตํ มุตฺตาตลรชตปฏฺฏสทิสวาลุกากิณฺณภูมิภาคํ สุจิสาตสีตลชลาสยปริวาริตํ ปพฺพตมทฺทสํสุฯ อถ โข เต ภิกฺขู ตเตฺถกรตฺตึ วสิตฺวา ปภาตาย รตฺติยา สรีรปริกมฺมํ กตฺวา ตสฺส อวิทูเร อญฺญตรํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ คาโม ฆนนิเวสสนฺนิวิฏฺฐกุลสหสฺสยุโตฺต, มนุสฺสา เจตฺถ สทฺธา ปสนฺนา, เต ปจฺจเนฺต ปพฺพชิตทสฺสนสฺส ทุลฺลภตาย ภิกฺขู ทิสฺวา เอว ปีติโสมนสฺสชาตา หุตฺวา เต ภิกฺขู โภเชตฺวา ‘‘อิเธว, ภเนฺต, เตมาสํ วสถา’’ติ ยาจิตฺวา ปญฺจปธานกุฏิสตานิ การาเปตฺวา ตตฺถ มญฺจปีฐปานียปริโภชนียฆฏาทีนิ สพฺพูปกรณานิ ปฏิยาเทสุํฯ

ภิกฺขู ทุติยทิวเส อญฺญํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ ตตฺถาปิ มนุสฺสา ตเถว อุปฏฺฐหิตฺวา วสฺสาวาสํ ยาจึสุฯ ภิกฺขู ‘‘อสติ อนฺตราเย’’ติ อธิวาเสตฺวา ตํ วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา สพฺพรตฺตินฺทิวํ อารทฺธวีริยา หุตฺวา ยามคณฺฑิกํ โกเฏฺฏตฺวา โยนิโสมนสิการพหุลา วิหรนฺตา รุกฺขมูลานิ อุปคนฺตฺวา นิสีทึสุฯ สีลวนฺตานํ ภิกฺขูนํ เตเชน วิหตเตชา รุกฺขเทวตา อตฺตโน อตฺตโน วิมานา โอรุยฺห ทารเก คเหตฺวา อิโต จิโต จ วิจรนฺติฯ เสยฺยถาปิ นาม ราชูหิ วา ราชมหามเตฺตหิ วา คามกาวาสํ คเตหิ คามวาสีนํ ฆเรสุ โอกาเส คหิเต ฆรมานุสกา ฆรา นิกฺขมิตฺวา อญฺญตฺร วสนฺตา ‘‘กทา นุ โข คมิสฺสนฺตี’’ติ ทูรโต โอโลเกนฺติ; เอวเมว เทวตา อตฺตโน อตฺตโน วิมานานิ ฉเฑฺฑตฺวา อิโต จิโต จ วิจรนฺติโย ทูรโตว โอโลเกนฺติ – ‘‘กทา นุ โข ภทนฺตา คมิสฺสนฺตี’’ติฯ ตโต เอวํ สมจิเนฺตสุํ ‘‘ปฐมวสฺสูปคตา ภิกฺขู อวสฺสํ เตมาสํ วสิสฺสนฺติฯ มยํ ปน ตาว จิรํ

ทารเก คเหตฺวา โอกฺกมฺม วสิตุํ น สกฺขิสฺสามฯ หนฺท มยํ ภิกฺขูนํ ภยานกํ อารมฺมณํ ทเสฺสมา’’ติฯ ตา รตฺตึ ภิกฺขูนํ สมณธมฺมกรณเวลาย ภึสนกานิ ยกฺขรูปานิ นิมฺมินิตฺวา ปุรโต ปุรโต ติฏฺฐนฺติ, เภรวสทฺทญฺจ กโรนฺติฯ ภิกฺขูนํ ตานิ รูปานิ ปสฺสนฺตานํ ตญฺจ สทฺทํ สุณนฺตานํ หทยํ ผนฺทิ, ทุพฺพณฺณา จ อเหสุํ อุปฺปณฺฑุปณฺฑุกชาตาฯ เตน เต จิตฺตํ เอกคฺคํ กาตุํ นาสกฺขึสุฯ เตสํ อเนกคฺคจิตฺตานํ ภเยน จ ปุนปฺปุนํ สํวิคฺคานํ สติ สมฺมุสฺสิฯ ตโต เนสํ มุฏฺฐสฺสตีนํ ทุคฺคนฺธานิ อารมฺมณานิ ปโยเชสุํฯ เตสํ เตน ทุคฺคนฺเธน นิมฺมถิยมานมิว มตฺถลุงฺคํ อโหสิ, พาฬฺหา สีสเวทนา อุปฺปชฺชึสุ, น จ ตํ ปวตฺตึ อญฺญมญฺญสฺส อาโรเจสุํฯ

อเถกทิวสํ สงฺฆตฺเถรสฺส อุปฏฺฐานกาเล สเพฺพสุ สนฺนิปติเตสุ สงฺฆตฺเถโร ปุจฺฉิ – ‘‘ตุมฺหากํ, อาวุโส, อิมํ วนสณฺฑํ ปวิฏฺฐานํ กติปาหํ อติวิย ปริสุทฺโธ ฉวิวณฺโณ อโหสิ ปริโยทาโต, วิปฺปสนฺนานิ จ อินฺทฺริยานิ เอตรหิ ปนตฺถ กิสา ทุพฺพณฺณา อุปฺปณฺฑุปณฺฑุกชาตา, กึ โว อิธ อสปฺปาย’’นฺติ? ตโต เอโก ภิกฺขุ อาห – ‘‘อหํ, ภเนฺต, รตฺตึ อีทิสญฺจ อีทิสญฺจ เภรวารมฺมณํ ปสฺสามิ จ สุณามิ จ, อีทิสญฺจ คนฺธํ ฆายามิ, เตน เม จิตฺตํ น สมาธิยตี’’ติฯ เอเตเนว อุปาเยน สเพฺพ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ สงฺฆตฺเถโร อาห – ‘‘ภควตา อาวุโส เทฺว วสฺสูปนายิกา ปญฺญตฺตา, อมฺหากญฺจ อิทํ เสนาสนํ อสปฺปายํ, อายามาวุโส ภควโต สนฺติกํ, คนฺตฺวา อญฺญํ สปฺปายํ เสนาสนํ ปุจฺฉามา’’ติฯ ‘‘สาธุ ภเนฺต’’ติ เต ภิกฺขู เถรสฺส ปฏิสฺสุณิตฺวา สเพฺพ เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อนุปลิตฺตตฺตา กุเลสุ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา เอว เยน สาวตฺถิ เตน จาริกํ ปกฺกมึสุฯ อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ คนฺตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมึสุฯ

ภควา เต ภิกฺขู ทิสฺวา เอตทโวจ – ‘‘น, ภิกฺขเว, อโนฺตวสฺสํ จาริกา จริตพฺพาติ มยา สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, กิสฺส ตุเมฺห จาริกํ จรถา’’ติฯ เต ภควโต สพฺพํ อาโรเจสุํฯ ภควา อาวเชฺชโนฺต สกลชมฺพุทีเป อนฺตมโส จตุปฺปาทปีฐกฏฺฐานมตฺตมฺปิ เตสํ สปฺปายํ เสนาสนํ นาทฺทสฯ อถ เต ภิกฺขู อาห – ‘‘น, ภิกฺขเว, ตุมฺหากํ อญฺญํ สปฺปายํ เสนาสนํ อตฺถิ, ตเตฺถว ตุเมฺห วิหรนฺตา อาสวกฺขยํ ปาปุเณยฺยาถฯ คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตเมว เสนาสนํ อุปนิสฺสาย วิหรถฯ สเจ ปน เทวตาหิ อภยํ อิจฺฉถ, อิมํ ปริตฺตํ อุคฺคณฺหถ, เอตญฺหิ โว ปริตฺตญฺจ กมฺมฏฺฐานญฺจ ภวิสฺสตี’’ติ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

อปเร ปนาหุ – ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตเมว เสนาสนํ อุปนิสฺสาย วิหรถา’’ติ อิทญฺจ วตฺวา ภควา อาห – ‘‘อปิจ โข อารญฺญเกน ปริหรณํ ญาตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – สายํปาตํ กรณวเสน เทฺว เมตฺตา, เทฺว ปริตฺตา, เทฺว อสุภา, เทฺว มรณสฺสตี อฏฺฐ มหาสํเวควตฺถุสมาวชฺชนญฺจฯ อฏฺฐ มหาสํเวควตฺถูนิ นาม ชาติ ชรา พฺยาธิ มรณํ จตฺตาริ อปายทุกฺขานีติ ฯ อถ วา ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺข’’นฺติฯ เอวํ ภควา ปริหรณํ อาจิกฺขิตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ เมตฺตตฺถญฺจ ปริตฺตตฺถญฺจ วิปสฺสนาปาทกฌานตฺถญฺจ อิมํ สุตฺตํ อภาสีติฯ

๑๔๓. ตตฺถ **กรณียมตฺถกุสเลนา**ติ อิมิสฺสา ปฐมคาถาย ตาว อยํ ปทวณฺณนา – **กรณีย**นฺติ กาตพฺพํ, กรณารหนฺติ อโตฺถฯ **อโตฺถ**ติ ปฏิปทา, ยํ วา กิญฺจิ อตฺตโน หิตํ, ตํ สพฺพํ อรณียโต อโตฺถติ วุจฺจติ, อรณียโต นาม อุปคนฺตพฺพโตฯ อเตฺถ กุสเลน **อตฺถกุสเลน,** อตฺถเฉเกนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ย**นฺติ อนิยมิตปจฺจตฺตํฯ นฺติ นิยมิตอุปโยคํฯ อุภยมฺปิ วา **ยํ ต**นฺติ ปจฺจตฺตวจนํฯ **สนฺตํ ปท**นฺติ อุปโยควจนํฯ ตตฺถ ลกฺขณโต สนฺตํ, ปตฺตพฺพโต ปทํ, นิพฺพานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อภิสเมจฺจา**ติ อภิสมาคนฺตฺวาฯ สโกฺกตีติ **สโกฺก,** สมโตฺถ ปฏิพโลติ วุตฺตํ

โหติฯ **อุชู**ติ อชฺชวยุตฺโตฯ สุฏฺฐุ อุชูติ **สุหุชุ**ฯ สุขํ วโจ อสฺมินฺติ **สุวโจฯ อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ **มุทู**ติ มทฺทวยุตฺโตฯ น อติมานีติ **อนติมานี**ฯ

อยํ ปเนตฺถ อตฺถวณฺณนา – **กรณียมตฺถกุสเลน ยนฺต สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา**ติฯ เอตฺถ ตาว อตฺถิ กรณียํ, อตฺถิ อกรณียํฯ ตตฺถ สเงฺขปโต สิกฺขตฺตยํ **กรณียํ,** สีลวิปตฺติ, ทิฏฺฐิวิปตฺติ, อาจารวิปตฺติ, อาชีววิปตฺตีติ เอวมาทิ **อกรณียํ**ฯ ตถา อตฺถิ อตฺถกุสโล, อตฺถิ อนตฺถกุสโลฯ

ตตฺถ โย อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา น อตฺตานํ สมฺมา ปโยเชติ, ขณฺฑสีโล โหติ, เอกวีสติวิธํ อเนสนํ นิสฺสาย ชีวิกํ กเปฺปติฯ เสยฺยถิทํ – เวฬุทานํ, ปตฺตทานํ, ปุปฺผทานํ, ผลทานํ, ทนฺตกฏฺฐทานํ, มุโขทกทานํ, สินานทานํ, จุณฺณทานํ, มตฺติกาทานํ, จาฏุกมฺยตํ, มุคฺคสูปฺยตํ, ปาริภฏฺยตํ, ชงฺฆเปสนิยํ, เวชฺชกมฺมํ, ทูตกมฺมํ, ปหิณคมนํ, ปิณฺฑปฏิปิณฺฑทานานุปฺปทานํ, วตฺถุวิชฺชํ, นกฺขตฺตวิชฺชํ, องฺควิชฺชนฺติฯ ฉพฺพิเธ จ อโคจเร จรติ ฯ เสยฺยถิทํ – เวสิยโคจเร วิธวาถุลฺลกุมาริกปณฺฑกภิกฺขุนิปานาคารโคจเรติฯ สํสโฏฺฐ จ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน คิหิสํสเคฺคนฯ ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อโนปานภูตานิ อโกฺกสกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตอผาสุกอโยคเกฺขมกามานิ ภิกฺขูนํ…เป…. อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติฯ อยํ **อนตฺถกุสโล**ฯ

โย ปน อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา อตฺตานํ สมฺมา ปโยเชติ, อเนสนํ ปหาย จตุปาริสุทฺธิสีเล ปติฏฺฐาตุกาโม สทฺธาสีเสน ปาติโมกฺขสํวรํ, สติสีเสน อินฺทฺริยสํวรํ, วีริยสีเสน อาชีวปาริสุทฺธึ, ปญฺญาสีเสน ปจฺจยปฏิเสวนํ ปูเรติ อยํ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา สตฺตาปตฺติกฺขนฺธโสธนวเสน ปาติโมกฺขสํวรํ, ฉทฺวาเร ฆฏฺฏิตารมฺมเณสุ อภิชฺฌาทีนํ อนุปฺปตฺติวเสน อินฺทฺริยสํวรํ, อเนสนปริวชฺชนวเสน วิญฺญุปสตฺถพุทฺธพุทฺธสาวกวณฺณิตปจฺจยปฏิเสวเนน จ อาชีวปาริสุทฺธึ, ยถาวุตฺตปจฺจเวกฺขณวเสน ปจฺจยปฏิเสวนํ, จตุอิริยาปถปริวตฺตเน สาตฺถกาทีนํ ปจฺจเวกฺขณวเสน สมฺปชญฺญญฺจ โสเธติ, อยมฺปิ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา ยถา อูโสทกํ ปฏิจฺจ สํกิลิฏฺฐํ วตฺถํ ปริโยทาปยติ, ฉาริกํ ปฏิจฺจ อาทาโส, อุกฺกามุขํ ปฏิจฺจ ชาตรูปํ, ตถา ญาณํ ปฏิจฺจ สีลํ โวทายตีติ ญตฺวา ญาโณทเกน โธวโนฺต สีลํ ปริโยทาเปติฯ ยถา จ กิกี สกุณิกา อณฺฑํ, จมรีมิโค วาลธึ, เอกปุตฺติกา นารี ปิยํ เอกปุตฺตกํ, เอกนยโน ปุริโส ตํ เอกนยนํ รกฺขติ, ตถา อติวิย อปฺปมโตฺต อตฺตโน สีลกฺขนฺธํ รกฺขติ, สายํปาตํ ปจฺจเวกฺขมาโน อณุมตฺตมฺปิ วชฺชํ น ปสฺสติ, อยมฺปิ **อตฺถกุสโล**ฯ

โย วา ปน อวิปฺปฏิสารกรสีเล ปติฏฺฐาย กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทํ ปคฺคณฺหาติ, ตํ ปคฺคเหตฺวา กสิณปริกมฺมํ กโรติ, กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, อยมฺปิ **อตฺถกุสโล**ฯ โย วา ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ อตฺถกุสลานํ อโคฺคฯ

ตตฺถ เย อิเม ยาว อวิปฺปฏิสารกรสีเล ปติฏฺฐาเนน, ยาว วา กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทาย ปคฺคหเณน มคฺคผเลน วณฺณิตา อตฺถกุสลา, เต อิมสฺมึ อเตฺถ **อตฺถกุสลา**ติ อธิเปฺปตาฯ ตถา

วิธา จ เต ภิกฺขู ฯ เตน ภควา เต ภิกฺขู สนฺธาย เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ‘‘กรณียมตฺถกุสเลนา’’ติ อาหฯ

ตโต ‘‘กึ กรณีย’’นฺติ เตสํ สญฺชาตกงฺขานํ อาห **‘‘ยนฺต สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา’’**ติฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – ตํ พุทฺธานุพุทฺเธหิ วณฺณิตํ สนฺตํ นิพฺพานปทํ ปฏิเวธวเสน อภิสเมจฺจ วิหริตุกาเมน ยํ กรณียนฺติฯ เอตฺถ จ **ยนฺ**ติ อิมสฺส คาถาปาทสฺส อาทิโต วุตฺตเมว กรณียนฺติฯ อธิการโต อนุวตฺตติ ตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจาติฯ อยํ ปน ยสฺมา สาวเสสปาโฐ อโตฺถ, ตสฺมา ‘‘วิหริตุกาเมนา’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อถ วา **สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา**ติ อนุสฺสวาทิวเสน โลกิยปญฺญาย นิพฺพานปทํ สนฺตนฺติ ญตฺวา ตํ อธิคนฺตุกาเมน ยนฺตํ กรณียนฺติ อธิการโต อนุวตฺตติ, ตํ กรณียมตฺถกุสเลนาติ เอวเมฺปตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ อถ วา ‘‘กรณียมตฺถกุสเลนา’’ติ วุเตฺต ‘‘กิ’’นฺติ จิเนฺตนฺตานํ อาห **‘‘ยนฺต สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจา’’**ติฯ ตเสฺสวํ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพ – โลกิยปญฺญาย สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ ยํ กรณียํ, ตนฺติฯ ยํ กาตพฺพํ, ตํ กรณียํ, กรณารหเมว ตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

กึ ปน ตนฺติ? กิมญฺญํ สิยา อญฺญตฺร ตทธิคมูปายโตฯ กามเญฺจตํ กรณารหเตฺถน สิกฺขตฺตยทีปเกน อาทิปเทเนว วุตฺตํฯ ตถา หิ ตสฺส อตฺถวณฺณนายํ อโวจุมฺหา ‘‘อตฺถิ กรณียํ อตฺถิ อกรณียํฯ ตตฺถ สเงฺขปโต สิกฺขตฺตยํ กรณีย’’นฺติฯ อติสเงฺขปเทสิตตฺตา ปน เตสํ ภิกฺขูนํ เกหิจิ วิญฺญาตํ, เกหิจิ น วิญฺญาตํฯ ตโต เยหิ น วิญฺญาตํ, เตสํ วิญฺญาปนตฺถํ ยํ วิเสสโต อารญฺญเกน ภิกฺขุนา กาตพฺพํ, ตํ วิตฺถาเรโนฺต **‘‘สโกฺก อุชู จ สุหุชู จ, สุวโจ จสฺส มุทุ อนติมานี’’**ติ อิมํ ตาว อุปฑฺฒคาถํ อาหฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกาโม โลกิยปญฺญาย วา ตํ อภิสเมจฺจ ตทธิคมาย ปฏิปชฺชมาโน อารญฺญโก ภิกฺขุ ทุติยจตุตฺถปธานิยงฺคสมนฺนาคเมน กาเย จ ชีวิเต จ อนเปโกฺข หุตฺวา สจฺจปฏิเวธาย ปฏิปชฺชิตุํ สโกฺก อสฺส, ตถา กสิณปริกมฺมวตฺตสมาทานาทีสุ, อตฺตโน ปตฺตจีวรปฏิสงฺขรณาทีสุ จ ยานิ ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กึ กรณียานิ, เตสุ อเญฺญสุ จ เอวรูเปสุ สโกฺก อสฺส ทโกฺข อนลโส สมโตฺถฯ สโกฺก โหโนฺตปิ จ ตติยปธานิยงฺคสมนฺนาคเมน อุชุ อสฺสฯ อุชุ โหโนฺตปิ จ สกึ อุชุภาเวน สโนฺตสํ อนาปชฺชิตฺวา ยาวชีวํ ปุนปฺปุนํ อสิถิลกรเณน สุฏฺฐุ อุชุ อสฺสฯ อสฐตาย วา อุชุ, อมายาวิตาย สุหุชุฯ กายวจีวงฺกปฺปหาเนน วา อุชุ, มโนวงฺกปฺปหาเนน สุหุชุฯ อสนฺตคุณสฺส วา อนาวิกรเณน อุชุ, อสนฺตคุเณน อุปฺปนฺนสฺส ลาภสฺส อนธิวาสเนน สุหุชุฯ เอวํ อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌาเนหิ ปุริมทฺวยตติยสิกฺขาหิ ปโยคาสยสุทฺธีหิ จ อุชุ จ สุหุชุ จ อสฺสฯ

น เกวลเญฺจ อุชุ จ สุหุชุ จ, อปิจ ปน **สุพฺพโจ จ อสฺส**ฯ โย หิ ปุคฺคโล ‘‘อิทํ น กาตพฺพ’’นฺติ วุโตฺต ‘‘กึ เต ทิฏฺฐํ, กึ เต สุตํ, โก เม หุตฺวา วทสิ, กึ อุปชฺฌาโย อาจริโย สนฺทิโฏฺฐ สมฺภโตฺต วา’’ติ วทติ, ตุณฺหีภาเวน วา ตํ วิเหเฐติ, สมฺปฏิจฺฉิตฺวา วา น ตถา กโรติ, โส วิเสสาธิคมสฺส ทูเร โหติฯ โย ปน โอวทิยมาโน ‘‘สาธุ, ภเนฺต, สุฏฺฐุ วุตฺตํ, อตฺตโน วชฺชํ นาม ทุทฺทสํ โหติ, ปุนปิ มํ เอวรูปํ ทิสฺวา วเทยฺยาถ อนุกมฺปํ อุปาทาย, จิรสฺสํ เม ตุมฺหากํ สนฺติกา โอวาโท ลโทฺธ’’ติ วทติ, ยถานุสิฏฺฐญฺจ ปฏิปชฺชติ, โส วิเสสาธิคมสฺส อวิทูเร โหติฯ ตสฺมา เอวํ ปรสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา กโรโนฺต สุพฺพโจ จ อสฺสฯ

ยถา จ สุวโจ, เอวํ **มุทุ อสฺสฯ มุทู**ติ คหเฏฺฐหิ ทูตคมนปฺปหิณคมนาทีสุ นิยุญฺชิยมาโน ตตฺถ มุทุภาวํ อกตฺวา ถโทฺธ หุตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยํ สกลพฺรหฺมจริเย จ มุทุ อสฺส สุปริกมฺมกต

สุวณฺณํ วิย ตตฺถ ตตฺถ วินิโยคกฺขโมฯ อถ วา **มุทูติ** อภากุฏิโก อุตฺตานมุโข สุขสมฺภาโส ปฏิสนฺถารวุตฺติ สุติตฺถํ วิย สุขาวคาโห อสฺสฯ น เกวลญฺจ มุทุ, อปิจ ปน **อนติมานี อสฺส,** ชาติโคตฺตาทีหิ อติมานวตฺถูหิ ปเร นาติมเญฺญยฺย, สาริปุตฺตตฺเถโร วิย จณฺฑาลกุมารกสเมน เจตสา วิหเรยฺยาติฯ

๑๔๔. เอวํ ภควา สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกามสฺส ตทธิคมาย วา ปฏิปชฺชมานสฺส วิเสสโต อารญฺญกสฺส ภิกฺขุโน เอกจฺจํ กรณียํ วตฺวา ปุน ตตฺตตฺตริปิ วตฺตุกาโม **''สนฺตุสฺสโก จา''**ติ ทุติยํ คาถมาหฯ

ตตฺถ ''สนฺตุฏฺฐี จ กตญฺญุตา''ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปเภเทน ทฺวาทสวิเธน สโนฺตเสน สนฺตุสฺสตีติ **สนฺตุสฺสโก**ฯ อถ วา ตุสฺสตีติ ตุสฺสโก, สเกน ตุสฺสโก, สเนฺตน ตุสฺสโก, สเมน ตุสฺสโกติ **สนฺตุสฺสโก**ฯ ตตฺถ **สกํ** นาม ''ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสายา''ติ (มหาว. ๗๓) เอวํ อุปสมฺปทมาฬเก อุทฺทิฏฺฐํ อตฺตนา จ สมฺปฏิจฺฉิตํ จตุปจฺจยชาตํฯ เตน สุนฺทเรน วา อสุนฺทเรน วา สกฺกจฺจํ วา อสกฺกจฺจํ วา ทิเนฺนน ปฏิคฺคหณกาเล ปริโภคกาเล จ วิการมทเสฺสตฺวา ยาเปโนฺต ''สเกน ตุสฺสโก''ติ วุจฺจติฯ **สนฺตํ** นาม ยํ ลทฺธํ โหติ อตฺตโน วิชฺชมานํ, เตน สเนฺตเนว ตุสฺสโนฺต ตโต ปรํ น ปเตฺถโนฺต อตฺริจฺฉตํ ปชหโนฺต ''สเนฺตน ตุสฺสโก''ติ วุจฺจติฯ **สมํ** นาม อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อนุนยปฏิฆปฺปหานํฯ เตน สเมน สพฺพารมฺมเณสุ ตุสฺสโนฺต ''สเมน ตุสฺสโก''ติ วุจฺจติฯ

สุเขน ภรียตีติ **สุภโร,** สุโปโสติ วุตฺตํ โหติฯ โย หิ ภิกฺขุ สาลิมํโสทนาทีนํ ปเตฺต ปูเรตฺวา ทิเนฺนปิ ทุมฺมุขภาวํ อนตฺตมนภาวเมว จ ทเสฺสติ, เตสํ วา สมฺมุขาว ตํ ปิณฺฑปาตํ ''กิํ ตุเมฺหหิ ทินฺน''นฺติ อปสาเทโนฺต สามเณรคหฏฺฐาทีนํ เทติ, เอส ทุพฺภโรฯ เอตํ ทิสฺวา มนุสฺสา ทูรโตว ปริวเชฺชนฺติ ''ทุพฺภโร ภิกฺขุ น สกฺกา โปสิตุ''นฺติฯ โย ปน ยํกิญฺจิ ลูขํ วา ปณีตํ วา อปฺปํ วา พหุํ วา ลภิตฺวา อตฺตมโน วิปฺปสนฺนมุโข หุตฺวา ยาเปติ, เอส สุภโรฯ เอตํ ทิสฺวา มนุสฺสา อติวิย วิสฺสตฺถา โหนฺติ – ''อมฺหากํ ภทโนฺต สุภโร โถกโถเกนปิ ตุสฺสติ, มยเมว นํ โปเสสฺสามา''ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา โปเสนฺติฯ เอวรูโป อิธ สุภโรติ อธิเปฺปโตฯ

อปฺปํ กิจฺจมสฺสาติ **อปฺปกิโจฺจ,** น กมฺมารามตาภสฺสารามตาสงฺคณิการามตาทิอเนกกิจฺจพฺยาวโฏฯ อถ วา สกลวิหาเร นวกมฺมสงฺฆโภคสามเณรอารามิกโวสาสนาทิกิจฺจวิรหิโต, อตฺตโน เกสนขเจฺฉทนปตฺตจีวรปริกมฺมาทิํ กตฺวา สมณธมฺมกิจฺจปโร โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

สลฺลหุกา วุตฺติ อสฺสาติ **สลฺลหุกวุตฺติ**ฯ ยถา เอกโจฺจ พหุภณฺฑ ภิกฺขุ ทิสาปกฺกมนกาเล พหุํ ปตฺตจีวรปจฺจตฺถรณเตลคุฬาทิํ มหาชเนน สีสภารกฏิภาราทีหิ อุจฺจาราเปตฺวา ปกฺกมติ, เอวํ อหุตฺวา โย อปฺปปริกฺขาโร โหติ, ปตฺตจีวราทิอฏฺฐสมณปริกฺขารมตฺตเมว ปริหรติ, ทิสาปกฺกมนกาเล ปกฺขี สกุโณ วิย สมาทาเยว ปกฺกมติ, เอวรูโป อิธ สลฺลหุกวุตฺตีติ อธิเปฺปโตฯ สนฺตานิ อินฺทฺริยานิ อสฺสาติ **สนฺตินฺทฺริโย,** อิฏฺฐารมฺมณาทีสุ ราคาทิวเสน อนุทฺธตินฺทฺริโยติ วุตฺตํ โหติฯ **นิปโก**ติ วิญฺญู วิภาวี ปญฺญวา, สีลานุรกฺขณปญฺญาย จีวราทิวิจารณปญฺญาย อาวาสาทิสตฺตสปฺปายปริชานนปญฺญาย จ สมนฺนาคโตติ อธิปฺปาโยฯ

น ปคโพฺภติ **อปฺปคโพฺภ,** อฏฺฐฏฺฐาเนน กายปาคพฺภิเยน, จตุฏฺฐาเนน วจีปาคพฺภิเยน, อเนกฏฺฐาเนน มโนปาคพฺภิเยน จ วิรหิโตติ อโตฺถฯ

อฏฺฐฏฺฐานํ กายปาคพฺภิยํ (มหานิ. ๘๗) นาม สงฺฆคณปุคฺคลโภชนสาลาชนฺตาฆรนฺหานติตฺถภิกฺขาจารมคฺคอนฺตรฆรปเวสเนสุ กาเยน อปฺปติรูปกรณํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ สงฺฆมชฺฌ ปลฺลตฺถิกาย วา นิสีทติ, ปาเท ปาทโมทหิตฺวา วาติ เอวมาทิ, ตถา คณมชฺฌ, คณมชฺฌติ จตุปริสสนฺนิปาเต, ตถา วุฑฺฒตเร ปุคฺคเลฯ โภชนสาลายํ ปน วุฑฺฒานํ อาสนํ น เทติ, นวานํ อาสนํ ปฏิพาหติ, ตถา ชนฺตาฆเรฯ วุฑฺเฒ เจตฺถ อนาปุจฺฉา อคฺคิชาลนาทีนิ กโรติฯ นฺหานติเตฺถ จ ยทิทํ ''ทหโร วุโฑฺฒติ ปมาณํ อกตฺวา อาคตปฏิปาฏิยา นฺหายิตพฺพ''นฺติ วุตฺตํ , ตมฺปิ อนาทิยโนฺต ปจฺฉา อาคนฺตฺวา อุทกํ โอตริตฺวา วุเฑฺฒ จ นเว จ พาเธติฯ ภิกฺขาจารมเคฺค ปน อคฺคาสนอโคฺคทกอคฺคปิณฺฑตฺถํ วุฑฺฒานํ ปุรโต ปุรโต ยาติ พาหาย พาหํ ปหรโนฺต, อนฺตรฆรปฺปเวสเน วุฑฺฒานํ ปฐมตรํ ปวิสติ, ทหเรหิ กายกีฬํ กโรตีติ เอวมาทิฯ

จตุฏฺฐานํ วจีปาคพฺภิยํ นาม สงฺฆคณปุคฺคลอนฺตรฆเรสุ อปฺปติรูปวาจานิจฺฉารณํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ สงฺฆมชฺฌ อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภาสติ, ตถา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเร คเณ วุฑฺฒตเร ปุคฺคเล จฯ ตตฺถ มนุเสฺสหิ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ วุฑฺฒตรํ อนาปุจฺฉา วิสฺสเชฺชติฯ อนฺตรฆเร ปน ''อิตฺถนฺนาเม กึ อตฺถิ, กึ ยาคุ อุทาหุ ขาทนียํ โภชนียํ, กึ เม ทสฺสสิ, กิมชฺช ขาทิสฺสามิ, กึ ภุญฺชิสฺสามิ, กึ ปิวิสฺสามี''ติ เอทมาทึ ภาสติฯ

อเนกฏฺฐานํ มโนปาคพฺภิยํ นาม เตสุ เตสุ ฐาเนสุ กายวาจาหิ อชฺฌาจารํ อนาปชฺชิตฺวาปิ มนสา เอว กามวิตกฺกาทินานปฺปการอปฺปติรูปวิตกฺกนํฯ

กุเลสฺวนนุคิโทฺธติ ยานิ กุลานิ อุปสงฺกมติ, เตสุ ปจฺจยตณฺหาย วา อนนุโลมิยคิหิสํสคฺควเสน วา อนนุคิโทฺธ, น สหโสกี, น สหนนฺที, น สุขิเตสุ สุขิโต, น ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต, น อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา วา โยคมาปชฺชิตาติ วุตฺตํ โหติฯ อิมิสฺสา จ คาถายํ ''สฺวโจ จสฺสา''ติ เอตฺถ วุตฺตํ ''อสฺสา''ติ วจนํ, ตํ สพฺพปเทหิ สทฺธึ ''สนฺตุสฺสโก จ อสฺส, สุภโร จ อสฺสา''ติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ

๑๔๕. เอวํ ภควา สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกามสฺส ตทธิคมาย วา ปฏิปชฺชิตุกามสฺส วิเสสโต อารญฺญกสฺส ภิกฺขุโน ตตุตฺตริปิ กรณียํ อาจิกฺขิตฺวา อิทานิ อกรณียมฺปิ อาจิกฺขิตุกาโม **''น จ ขุทฺทมาจเร กิญฺจิ, เยน วิญฺญู ปเร อุปวเทยฺยุ''**นฺติ อิมํ อุปฑฺฒคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – เอวมิมํ กรณียํ กโรโนฺต ยํ ตํ กายวจีมโนทุจฺจริตํ ขุทฺทํ ลามกนฺติ วุจฺจติ, ตํ น จ ขุทฺทํ สมาจเรฯ อสมาจรโนฺต จ น เกวลํ โอฬาริกํ, กึ ปน กิญฺจิ น สมาจเร, อปฺปมตฺตกํ อณุมตฺตมฺปิ น สมาจเรติ วุตฺตํ โหติฯ

ตโต ตสฺส สมาจาเร สนฺทิฏฺฐิกเมวาทีนวํ ทเสฺสติ **''เยน วิญฺญู ปเร อุปวเทยฺยุ''**นฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อวิญฺญู ปเร อปฺปมาณํฯ เต หิ อนวชฺชํ วา สาวชฺชํ กโรนฺติ, อปฺปสาวชฺชํ วา มหาสาวชฺชํฯ วิญฺญู เอว ปน ปมาณํฯ เต หิ อนุวิจฺจ ปริโยคาเหตฺวา อวณฺณารหสฺส อวณฺณํ ภาสนฺติ, วณฺณารหสฺส จ วณฺณํ ภาสนฺติ, ตสฺมา ''วิญฺญู ปเร''ติ วุตฺตํฯ

เอวํ ภควา อิมาหิ อฑฺฒเตยฺยาหิ คาถาหิ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกามสฺส, ตทธิคมาย วา ปฏิปชฺชิตุกามสฺส วิเสสโต อารญฺญกสฺส อารญฺญกสีเสน จ สเพฺพสมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหริตุกามานํ กรณียากรณียเภทํ กมฺมฏฺฐานูปจารํ วตฺวา อิทานิ เตสํ ภิกฺขูนํ ตสฺส เทวตาภยสฺส ปฏิฆาตาย ปริตฺตตฺถํ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานวเสน กมฺมฏฺฐานตฺถญฺจ **''สุขิโน ว เขมิโน โหนฺตู''**ติอาทินา นเยน เมตฺตกถํ กเถตุมารโทฺธฯ

ตตฺถ **สุขิโน**ติ สุขสมงฺคิโนฯ **เขมิโน**ติ เขมวโนฺต, อภยา นิรุปทฺทวาติ วุตฺตํ โหติฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสสาฯ **สตฺตา**ติ ปาณิโนฯ **สุขิตตฺตา**ติ สุขิตจิตฺตาฯ เอตฺถ จ กายิเกน สุเขน สุขิโน, มานเสน สุขิตตฺตา, ตทุภเยนาปิ สพฺพภยูปทฺทววิคเมน วา เขมิโนติ เวทิตพฺพาฯ กสฺมา ปน เอวํ วุตฺตํ? เมตฺตาภาวนาการทสฺสนตฺถํฯ เอวญฺหิ เมตฺตา ภาเวตพฺพา ''สเพฺพ สตฺตา สุขิโน โหนฺตู''ติ วา, ''เขมิโน โหนฺตู''ติ วา, ''สุขิตตฺตา โหนฺตู''ติ วาฯ

๑๔๖. เอวํ ยาว อุปจารโต อปฺปนาโกฏิ, ตาว สงฺเขเปน เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิตฺถารโตปิ ตํ ทเสฺสตุํ **''เย เกจี''**ติ คาถาทฺวยมาหฯ อถ วา ยสฺมา ปุถุตฺตารมฺมเณ ปริจิตํ จิตฺตํ น อาทิเกเนว เอกเตฺต สณฺฐาติ, อารมฺมณปฺปเภทํ ปน อนุคนฺตฺวา กเมน สณฺฐาติ, ตสฺมา ตสฺส ตสถาวราทิทุกติกปฺปเภเท อารมฺมเณ อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา สณฺฐานตฺถมฺปิ ''เย เกจี''ติ คาถาทฺวยมาหฯ อถ วา ยสฺมา ยสฺส ยํ อารมฺมณํ วิภูตํ โหติ, ตสฺส ตตฺถ จิตฺตํ สุขํ ติฎฺฐติฯ ตสฺมา เตสํ ภิกฺขูนํ ยสฺส ยํ วิภูตํ อารมฺมณํ, ตสฺส ตตฺถ จิตฺตํ สณฺฐาเปตุกาโม ตสถาวราทิทุกตฺติกอารมฺมณปฺปเภททีปกํ ''เย เกจี''ติ อิมํ คาถาทฺวยมาหฯ

เอตฺถ หิ ตสถาวรทุกํ ทิฎฺฐาทิฎฺฐทุกํ ทูรสนฺติกทุกํ ภูตสมฺภเวสิทุกนฺติ จตฺตาริ ทุกานิ, ทีฆาทีหิ จ ฉหิ ปเทหิ มชฺฌิมปทสฺส ตีสุ, อณุกปทสฺส จ ทฺวีสุ ติเกสุ อตฺถสมฺภวโต ทีฆรสฺสมชฺฌิมตฺติกํ มหนฺตาณุกมชฺฌิมตฺติกํ ถูลาณุกมชฺฌิมตฺติกนฺติ ตโย ติเก ทีเปติฯ ตตฺถ **เย เกจี**ติ อนวเสสวจนํฯ ปาณา เอว ภูตา **ปาณภูตา**ฯ อถ วา ปาณนฺตีติ ปาณาฯ เอเตน อสฺสาสปสฺสาสปฏิพเทฺธ ปญฺจโวการสเตฺต คณฺหาติฯ ภวนฺตีติ **ภูตา**ฯ เอเตน เอกโวการจตุโวการสเตฺต คณฺหาติฯ **อตฺถี**ติ สนฺติ, สํวิชฺชนฺติฯ

เอวํ **''เย เกจิ ปาณภูตตฺถี''**ติ อิมินา วจเนน ทุกตฺติเกหิ สงฺคเหตเพฺพ สเพฺพ สเตฺต เอกชฺฌํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สเพฺพปิ เต **ตสา วา ถาวรา วา อนวเสสา**ติ อิมินา ทุเกน สงฺคเหตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ ตสนฺตีติ **ตสา,** สตณฺหานํ สภยานเญฺจตํ อธิวจนํฯ ติฎฺฐนฺตีติ **ถาวรา,** ปหีนตณฺหาภยานํ อรหตํ เอตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เตสํ อวเสสนฺติ **อนวเสสา,** สเพฺพปีติ วุตฺตํ โหติฯ ยญฺจ ทุติยคาถาย อเนฺต วุตฺตํ, ตํ สพฺพทุกติเกหิ สมฺพนฺธิตพฺพํ – เย เกจิ ปาณภูตตฺถิ ตสา วา ถาวรา วา อนวเสสา, อิเมปิ สเพฺพ สตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตาฯ เอวํ ยาว ภูตา วา สมฺภเวสี วา อิเมปิ สเพฺพ สตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตาติฯ

อิทานิ ทีฆรสฺสมชฺฌิมาทิติกตฺตยทีปเกสุ **ทีฆา วา**ติอาทีสุ ฉสุ ปเทสุ **ทีฆา**ติ ทีฆตฺตภาวา นาคมจฺฉโคธาทโยฯ อเนกพฺยามสตปฺปมาณาปิ หิ มหาสมุเทฺท นาคานํ อตฺตภาวา อเนกโยชนปฺปมาณาปิ มจฺฉโคธาทีนํ อตฺตภาวา โหนฺติฯ **มหนฺตา**ติ มหนฺตตฺตภาวา ชเล มจฺฉกจฺฉปาทโย, ถเล หตฺถินาคาทโย, อมนุเสฺสสุ ทานวาทโยฯ อาห จ – ''ราหุคฺคํ อตฺตภาวีน''นฺติ (อ. นิ. ๔.๑๕)ฯ ตสฺส หิ อตฺตภาโว อุเพฺพเธน จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ อฎฺฐ จ โยชนสตานิ, พาหู ทฺวาทสโยชนสตปริมาณา, ปญฺญาสโยชนํ ภมุกนฺตรํ, ตถา องฺคุลนฺตริกา, หตฺถตลานิ เทฺว โยชนสตานีติฯ **มชฺฌิมา**ติ อสฺสโคณมหิํสสูกราทีนํ อตฺตภาวาฯ **รสฺสกา**ติ ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ วามนาทโย ทีฆมชฺฌิเมหิ โอมกปฺปมาณา สตฺตาฯ **อณุกา**ติ มํสจกฺขุสฺส อโคจรา, ทิพฺพจกฺขุวิสยา อุทกาทีสุ นิพฺพตฺตา สุขุมตฺตภาวา สตฺตา, อูกาทโย วาฯ อปิจ เย ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ มหนฺตมชฺฌิเมหิ ถูลมชฺฌิเมหิ จ โอมกปฺปมาณา สตฺตา, เต อณุกาติ เวทิตพฺพาฯ **ถูลา**ติ ปริมณฺฑลตฺตภาวา มจฺฉกุมฺมสิปฺปิกสมฺพุกาทโย สตฺตาฯ

๑๔๗. เอวํ ตีหิ ติเกหิ อนวเสสโต สเตฺต ทเสฺสตฺวา อิทานิ **“ทิฏฺฐา วา เยว อทิฏฺฐา”**ติอาทีหิ ตีหิ ทุเกหิปิ เต สงฺคเหตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **ทิฏฺฐา**ติ เย อตฺตโน จกฺขุสฺส อาปาถมาคตวเสน ทิฏฺฐปุพฺพาฯ **อทิฏฺฐา**ติ เย ปรสมุทฺทปรเสลปรจกฺกวาฬาทีสุ ฐิตาฯ **“เยว ทูเร วสนฺติ อวิทูเร”**ติ อิมินา ปน ทุเกน อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ทูเร จ อวิทูเร จ วสเนฺต สเตฺต ทเสฺสติฯ เต อุปาทายุปาทาวเสน เวทิตพฺพาฯ อตฺตโน หิ กาเย วสนฺตา สตฺตา อวิทูเร, พหิกาเย วสนฺตา ทูเรฯ ตถา อโนฺตอุปจาเร วสนฺตา อวิทูเร, พหิอุปจาเร วสนฺตา ทูเรฯ อตฺตโน วิหาเร คาเม ชนปเท ทีเป จกฺกวาเฬ วสนฺตา อวิทูเร, ปรจกฺกวาเฬ วสนฺตา ทูเร วสนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ

ภูตาติ ชาตา, อภินิพฺพตฺตาฯ เย ภูตา เอว, น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ขีณาสวานเมตํ อธิวจนํฯ สมฺภวเมสนฺตีติ **สมฺภเวสี**ฯ อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา อายติมฺปิ สมฺภวํ เอสนฺตานํ เสกฺขปุถุชฺชนานเมตํ อธิวจนํฯ อถ วา จตูสุ โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว สมฺภเวสี นามฯ อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ ภินฺทิตฺวา พหิ นิกฺขนฺตา ภูตา นามฯ สํเสทชา โอปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ สมฺภเวสี นามฯ ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปภุติ ภูตา นามฯ เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว สมฺภเวสี นามฯ ตโต ปรํ ภูตาติฯ

๑๔๘. เอวํ ภควา ‘‘สุขิโน วา’’ติอาทีหิ อฑฺฒเตยฺยาหิ คาถาหิ นานปฺปการโต เตสํ ภิกฺขูนํ หิตสุขาคมปตฺถนาวเสน สเตฺตสุ เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อหิตทุกฺขานาคมปตฺถนาวเสนาปิ ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **“น ปโร ปรํ นิกุเพฺพถา”**ติฯ เอส โปราณปาโฐ, อิทานิ ปน ‘‘ปรํ หี’’ติปิ ปฐนฺติ, อยํ น โสภโนฯ

ตตฺถ **ปโร**ติ ปรชโนฯ **ปร**นฺติ ปรชนํฯ **น นิกุเพฺพถา**ติ น วเญฺจยฺยฯ **นาติมเญฺญถา**ติ น อติกฺกมิตฺวา มเญฺญยฺยฯ **กตฺถจี**ติ กตฺถจิ โอกาเส, คาเม วา นิคเม วา เขเตฺต วา ญาติมเชฺฌ วา ปูคมเชฺฌ วาติอาทิฯ **น**นฺติ เอตํฯ **กญฺจี**ติ ยํ กญฺจิ ขตฺติยํ วา พฺราหฺมณํ วา คหฏฺฐํ วา ปพฺพชิตํ วา สุคตํ วา ทุคฺคตํ วาติอาทิฯ **พฺยาโรสนา ปฏิฆสญฺญา**ติ กายวจีวิกาเรหิ พฺยาโรสนาย จ, มโนวิกาเรน ปฏิฆสญฺญาย จฯ ‘‘พฺยาโรสนาย ปฏิฆสญฺญายา’’ติ หิ วตฺตเพฺพ ‘‘พฺยาโรสนา ปฏิฆสญฺญา’’ติ วุจฺจติ ยถา ‘‘สมฺม ทญฺญาย วิมุตฺตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘สมฺม ทญฺญา วิมุตฺตา’’ติ, ยถา จ ‘‘อนุปุพฺพสิกฺขาย อนุปุพฺพกิริยาย อนุปุพฺพปฏิปทายา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อนุปุพฺพสิกฺขา อนุปุพฺพกิริยา อนุปุพฺพปฏิปทา’’ติ (อ. นิ. ๘.๑๙; อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕)ฯ **นาญฺญมญฺญสฺส ทุกฺขมิเจฺฉยฺยา**ติ อญฺญมญฺญสฺส ทุกฺขํ น อิเจฺฉยฺยฯ กึ วุตฺตํ โหติ? น เกวลํ ‘‘สุขิโน วา เขมิโน วา โหนฺตู’’ติอาทิ มนสิการวเสเนว เมตฺตํ ภาเวยฺยฯ กึ ปน ‘‘อโห วต โย โกจิ ปรปุคฺคโล ยํ กญฺจิ ปรปุคฺคลํ วญฺจนาทีหิ นิกตีหิ น นิกุเพฺพถ, ชาติอาทีหิ จ นวหิ มานวตฺถูหิ กตฺถจิ ปเทเส ยํ กญฺจิ ปรปุคฺคลํ นาติมเญฺญยฺย, อญฺญมญฺญสฺส จ พฺยาโรสนาย วา ปฏิฆสญฺญาย วา ทุกฺขํ น อิเจฺฉยฺยา’’ติ เอวมฺปิ มนสิ กโรโนฺต ภาเวยฺยาติฯ

๑๔๙. เอวํ อหิตทุกฺขานาคมปตฺถนาวเสน อตฺถโต เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเมว อุปมาย ทเสฺสโนฺต อาห **“มาตา ยถา นิยํ ปุตฺต”**นฺติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยถา มาตา **นิยํ ปุตฺตํ** อตฺตนิ ชาตํ โอรสํ ปุตฺตํ, ตญฺจ **เอกปุตฺตเมว อายุสา อนุรเกฺข,** ตสฺส ทุกฺขาคมปฏิพาหนตฺถํ อตฺตโน อายุมฺปิ จชิตฺวา ตํ อนุรเกฺข, **เอวมฺปิ สพฺพภู**

เตสุ อิทํ **เมตฺตมานสํ ภาวเย,** ปุนปฺปุนํ ชนเย วฑฺฒเย, ตญฺจ อปริมาณสตฺตารมฺมณวเสน เอกสฺมึ วา สเตฺต อนวเสสผรณวเสน **อปริมาณํ** ภาวเยติฯ

๑๕๐. เอวํ สพฺพากาเรน เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเสฺสว วฑฺฒนํ ทเสฺสนฺโต อาห **"เมตฺตญฺจ สพฺพโลกสฺมี"**ติฯ

ตตฺถ มิชฺชติ ตายติ จาติ มิโตฺต, หิตชฺฌาสยตาย สินิยฺหติ, อหิตาคมโต รกฺขติ จาติ อ โตฺถฯ มิตฺตสฺส ภาโว **เมตฺตํฯ สพฺพสฺมิ**นฺติ อนวเสเสฯ **โลกสฺมิ**นฺติ สตฺตโลเกฯ มนสิ ภวนฺติ **มานสํ**ฯ ตญฺหิ จิตฺตสมฺปยุตฺตตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ **ภาวเย**ติ วฑฺฒเยฯ นาสฺส ปริมาณนฺติ **อปริ มาณํ,** อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตาย เอวํ วุตฺตํฯ **อุทฺธ**นฺติ อุปริฯ เตน อรูปภวํ คณฺหาติฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐาฯ เตน กามภวํ คณฺหาติฯ **ติริย**นฺติ เวมชฺฌํฯ เตน รูปภวํ คณฺหาติฯ **อสมฺพาธ**นฺติ สมฺ พาธวิรหิตํ, ภินฺนสีมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สีมา นาม ปจฺจตฺถิโก วุจฺจติ, ตสฺมิมฺปิ ปวตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อเวร**นฺติ เวรวิรหิตํ, อนฺตรนฺตราปิ เวรเจตนาปาตุภาววิรหิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อสปตฺต**นฺติ วิ คตปจฺจตฺถิกํฯ เมตฺตาวิหารี หิ ปุคฺคโล มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, นาสฺส โกจิ ปจฺจตฺถิโก โหติ, เตนสฺส ตํ มานสํ วิคตปจฺจตฺถิกตฺตา ''อสปตฺต''นฺติ วุจฺจติฯ ปริยายว จนญฺหิ เอตํ, ยทิทํ ปจฺจตฺถิโก สปโตฺตติฯ อยํ อนุปทโต อตฺถวณฺณนาฯ

อยํ ปเนตฺถ อธิเปฺปตตฺถวณฺณนา – ยเทตํ ''เอวมฺปิ สพฺพภูเตสุ มานสํ ภาวเย อปริ มาณ''นฺติ วุตฺตํฯ ตเญฺจตํ อปริมาณํ เมตฺตํ มานสํ สพฺพโลกสฺมึ ภาวเย วฑฺฒเย, วุฑฺฒึ, วิ รูฬฺหึ, เวปุลฺลํ คมเยฯ กถํ? **อุทฺธํ อโธ จ ติริยญฺจ,** อุทฺธํ ยาว ภวคฺคา, อโธ ยาว อวีจิโต, ติริยํ ยาว อวเสสทิสาฯ อุทฺธํ วา อารุปฺปํ, อโธ กามธาตุํ, ติริยํ รูปธาตุํ อนวเสสํ ผรโนฺตฯ เอวํ ภาเว โนฺตปิ จ ตํ ยถา อสมฺพาธํ, อเวรํ, อสปตฺตญฺจ, โหติ ตถา สมฺพาธเวรสปตฺตาภาวํ กโรโนฺต ภาวเยฯ ยํ วา ตํ ภาวนาสมฺปทํ ปตฺตํ สพฺพตฺถ โอกาสลาภวเสน อสมฺพาธํฯ อตฺตโน ปเรสุ อา ฆาตปฏิวินเยน อเวรํ, อตฺตนิ จ ปเรสํ อาฆาตปฏิวินเยน อสปตฺตํ โหติ, ตํ อสมฺพาธํ อเวรํ อสปตฺตํ อปริมาณํ เมตฺตํ มานสํ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาติ ติวิธปริเจฺฉเท สพฺพโลกสฺมึ ภาวเย วฑฺฒเยติฯ

๑๕๑. เอวํ เมตฺตาภาวนาย วฑฺฒนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส วิหรโต อิริยา ปถนิยมาภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **"ติฏฺฐํ จรํ...เป.... อธิเฏฺฐยฺยา"**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – เอวเมตํ เมตฺตํ มานสํ ภาเวโนฺต โส ''นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา, อุชุํ กายํ ปณิธายา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗; วิภ. ๕๐๘) วิย อิริยาปถนิยมํ อกตฺวา ยถา สุขํ อญฺญตรญฺญตรอิริยาปถพาธนวิโนทนํ กโรโนฺต ติฏฺฐํ วา จรํ วา นิสิโนฺน วา สยาโน วา ยาวตา วิคตมิโทฺธ อสฺส, อถ เอตํ เมตฺตาฌานสฺสตึ อธิเฏฺฐยฺยฯ

อถ วา เอวํ เมตฺตาภาวนาย วฑฺฒนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วสีภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **"ติฏฺฐํ จร"**นฺติฯ วสิปฺปโตฺต หิ ติฏฺฐํ วา จรํ วา นิสิโนฺน วา สยาโน วา ยาวตา อิริยาปเถน เอตํ เมตฺ ตาฌานสฺสตึ อธิฏฺฐาตุกาโม โหติฯ อถ วา ติฏฺฐํ วา จรํ วาติ น ตสฺส ฐานาทีนิ อนฺตรายกรานิ โหนฺติ, อปิจ โข โส ยาวตา เอตํ เมตฺตาฌานสฺสตึ อธิฏฺฐาตุกาโม โหติ, ตาวตา วิตมิโทฺธ หุตฺ วา อธิฏฺฐาติ, นตฺถิ ตสฺส ตตฺถ ทนฺธายิตตฺตํฯ เตนาห **"ติฏฺฐํ จรํ นิสิโนฺน ว สยาโน, ยาว ตาสฺส วิตมิโทฺธฯ เอตํ สตึ อธิเฏฺฐยฺยา"**ติฯ

ตสฺสายมธิปฺปาโย – ยํ ตํ ‘‘เมตฺตญฺจ สพฺพโลกสฺมิ, มานสํ ภาวเย’’ติ วุตฺตํ, ตํ ตถา ภาวเย, ยถา ฐานาทีสุ ยาวตา อิริยาปเถน, ฐานาทีนิ วา อนาทิยิตฺวา ยาวตา เอตํ เมตฺตาฌานสฺสติํ อธิฏฺฐาตุกาโม อสฺส, ตาวตา วิตมิโทฺธ หุตฺวา เอตํ สติํ อธิเฏฺฐยฺยาติฯ

เอวํ เมตฺตาภาวนาย วสีภาวํ ทเสฺสโนฺต ‘‘เอตํ สติํ อธิเฏฺฐยฺยา’’ติ ตสฺมิํ เมตฺตาวิหาเร นิโยเชตฺวา อิทานิ ตํ วิหารํ ถุนโนฺต อาห **‘‘พฺรหฺมเมตํ วิหารมิธมาหู’’**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ ‘‘สุขิโนว เขมิโน โหนฺตู’’ติอาทิํ กตฺวา ยาว ‘‘เอตํ สติํ อธิเฏฺฐยฺยา’’ติ สํวณฺณิโต เมตฺตาวิหาโร, **เอตํ** จตูสุ ทิพฺพพฺรหฺมอริยอิริยาปถวิหาเรสุ นิโทฺทสตฺตา อตฺตโนปิ ปเรสมฺปิ อตฺถกรตฺตา จ **อิธ** อริยสฺส ธมฺมวินเย **พฺรหฺมวิหารมาหุ,** เสฏฺฐวิหารมาหูติฯ ยโต สตตํ สมิตํ อโพฺพกิณฺณํ ติฎฺฐํ จรํ นิสิโนฺน วา สยาโน วา ยาวตาสฺส วิตมิโทฺธ, เอตํ สติํ อธิเฏฺฐยฺยาติฯ

๑๕๒. เอวํ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ นานปฺปการโต เมตฺตาภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา เมตฺตา สตฺตารมฺมณตฺตา อตฺตทิฎฺฐิยา อาสนฺนา โหติ ตสฺมา ทิฎฺฐิคหณนิเสธนมุเขน เตสํ ภิกฺขูนํ ตเทว เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา อริยภูมิปฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ทิฎฺฐิญฺจ อนุปคฺคมฺมา’’**ติฯ อิมาย คาถาย เทสนํ สมาเปสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ ‘‘พฺรหฺมเมตํ วิหารมิธมาหู’’ติ สํวณฺณิโต เมตฺตาฌานวิหาโร, ตโต วุฎฺฐาย เย ตตฺถ วิตกฺกวิจาราทโย ธมฺมา, เต, เตสญฺจ วตฺถาทิอนุสาเรน รูปธเมฺม ปริคฺคเหตฺวา อิมินา นามรูปปริเจฺฉเทน ‘‘สุทฺธสงฺขารปุโญฺชยํ, น อิธ สตฺตูปลพฺภตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑) เอวํ **ทิฎฺฐิญฺจ อนุปคฺคมฺม** อนุปุเพฺพน โลกุตฺตรสีเลน **สีลวา** หุตฺวา โลกุตฺตรสีลสมฺปยุเตฺตเนว โสตาปตฺติมคฺคสมฺมาทิฎฺฐิสงฺขาเตน **ทสฺสเนน สมฺปโนฺน**ฯ ตโต ปรํ โยปายํ วตฺถุกาเมสุ เคโธ กิเลสกาโม อปฺปหีโน โหติ, ตมฺปิ สกทาคามิอนาคามิมเคฺคหิ ตนุภาเวน อนวเสสปฺปหาเนน จ **กาเมสุ เคธํ วิเนยฺย** วินยิตฺวา วูปสเมตฺวา **น หิ ชาตุ คพฺภเสยฺยํ ปุน เรติ** เอกํเสเนว ปุน คพฺภเสยฺยํ น เอติ, สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพตฺติตฺวา ตเตฺถว อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา ปรินิพฺพาตีติฯ

เอวํ ภควา เทสนํ สมาเปตฺวา เต ภิกฺขู อาห – ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตสฺมิํเยว วนสเณฺฑ วิหรถฯ อิมญฺจ สุตฺตํ มาสสฺส อฎฺฐสุ ธมฺมสฺสวนทิวเสสุ คณฺฑิํ อาโกเฎตฺวา อุสฺสาเรถ, ธมฺมกถํ กโรถ, สากจฺฉถ, อนุโมทถ, อิทเมว กมฺมฎฺฐานํ อาเสวถ, ภาเวถ, พหุลีกโรถฯ เตปิ โว อมนุสฺสา ตํ เภรวารมฺมณํ น ทเสฺสสฺสนฺติ, อญฺญทตฺถุ อตฺถกามา หิตกามา ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ เต ‘‘สาธู’’ติ ภควโต ปฎิสฺสุณิตฺวา อุฎฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา, ปทกฺขิณํ กตฺวา, ตตฺถ คนฺตฺวา, ตถา อกํสุฯ เทวตาโย จ ‘‘ภทนฺตา อมฺหากํ อตฺถกามา หิตกามา’’ติ ปีติโสมนสฺสชาตา หุตฺวา สยเมว เสนาสนํ สมฺมชฺชนฺติ, อุโณฺหทกํ ปฎิยาเทนฺติ, ปิฎฺฐิปริกมฺมปาทปริกมฺมํ กโรนฺติ, อารกฺขํ สํวิทหนฺติฯ เต ภิกฺขู ตเถว เมตฺตํ ภาเวตฺวา ตเมว จ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา สเพฺพว ตสฺมิํเยว อโนฺตเตมาเส อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุนฺติฯ

เอวญฺหิ อตฺถกุสเลน ตถาคเตน,
ธมฺมิสฺสเรน กถิตํ กรณียมตฺถํ;
กตฺวานุภุยฺย ปรมํ หทยสฺส สนฺติํ,
สนฺตํ ปทํ อภิสเมนฺติ สมตฺตปญฺญาฯ

ตสฺมา หิ ตํ อมตมพฺภุตมริยกนฺตํ,
สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ วิหริตุกาโม;
วิญฺญู ชโน วิมลสีลสมาธิปญฺญา,
เภทํ กเรยฺย สตตํ กรณียมตฺถนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย เมตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เหมวตสุตฺตวณฺณนา

อชฺช ปนฺนรโสติ เหมวตสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ปุจฺฉาวสิกา อุปฺปตฺติฯ เหมวเตน หิ ปุฏฺโฐ ภควา ''ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน''ติอาทีนิ อภาสิฯ ตตฺถ ''อชฺช ปนฺนรโส''ติอาทิ สาตาคิเรน วุตฺตํ, ''อิติ สาตาคิโร''ติอาทิ สงฺคีติกาเรหิ, ''กจฺจิมโน''ติอาทิ เหมวเตน, ''ฉสุ โลโก''ติ อาทิ ภควตา, ตํ สพฺพมฺปิ สโมธาเนตฺวา ''เหมวตสุตฺต''นฺติ วุจฺจติฯ ''สาตาคิริสุตฺต''นฺติ เอก เจฺจหิฯ

ตตฺถ ยายํ ''อชฺช ปนฺนรโส''ติอาทิ คาถาฯ ตสฺสา อุปฺปตฺติ – อิมสฺมิํเยว ภทฺทกเปฺป วีสติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ปุริเสสุ อุปฺปชฺชิตฺวา โสฬสวสฺสสหสฺสายุกานิ ฐตฺวา ปรินิพฺพุตสฺส ภควโต กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส มหติยา ปูชาย สรีรกิจฺจํ อกํสุฯ ตสฺส ธาตุโย อวิกิริตฺวา สุวณฺณกฺขโนฺธ วิย เอกคฺฆนา หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ เอสา ธมฺมตาฯ อปฺปายุกพุทฺธา ปน ยสฺมา พหุตเรน ชเนน อทิฏฺฐา เอว ปรินิพฺพายนฺติ, ตสฺมา ธาตุปูชมฺปิ กตฺวา ''ตตฺถ ตตฺถ ชนา ปุญฺญํ ปสวิสฺสนฺตี''ติ อนุกมฺปาย ''ธาตุโย วิกิรนฺตู''ติ อธิฏฺฐหนฺติฯ เตน เตสํ สุวณฺณจุณฺณานิ วิย ธาตุโย วิกิรนฺติ, เสยฺยถาปิ อมฺหากํ ภควโตฯ

มนุสฺสา ตสฺส ภควโต เอกํเยว ธาตุฆรํ กตฺวา เจติยํ ปติฏฺฐาเปสุํ โยชนํ อุเพฺพเธน ปริเกฺขเปน จฯ ตสฺส เอเกกคาวุตนฺตรานิ จตฺตาริ ทฺวารานิ อเหสุํฯ เอกํ ทฺวารํ กิกี ราชา อคฺคเหสิ; เอกํ ตเสฺสว ปุโตฺต ปถวินฺธโร นาม; เอกํ เสนาปติปมุขา อมจฺจา; เอกํ เสฏฺฐิปมุขา ชานปทา รตฺตสุวณฺณมยา เอกคฺฆนา สุวณฺณรสปฏิภาคา จ นานารตนมยา อิฏฺฐกา อเหสุํ เอเกกา สตสหสฺสคฺฆนิกาฯ เต หริตาลมโนสิลาหิ มตฺติกากิจฺจํ สุรภิเตเลน อุทกกิจฺจญฺจ กตฺวา ตํ เจติยํ ปติฏฺฐาเปสุํฯ

เอวํ ปติฏฺฐิเต เจติเย เทฺว กุลปุตฺตา สหายกา นิกฺขมิตฺวา สมฺมุขสาวกานํ เถรานํ สนฺติเก ปพฺพชิํสุฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ สมฺมุขสาวกาเยว ปพฺพาเชนฺติ, อุปสมฺปาเทนฺติ, นิสฺสยํ เทนฺติ, อิตเร น ลภนฺติฯ ตโต เต กุลปุตฺตา ''สาสเน, ภเนฺต, กติ ธุรานี''ติ ปุจฺฉิํสุฯ เถรา ''เทฺว ธุรานี''ติ กเถสุํ – ''วาสธุรํ, ปริยตฺติธุรญฺจา''ติฯ ตตฺถ ปพฺพชิเตน กุลปุเตฺตน อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติเก ปญฺจ วสฺสานิ วสิตฺวา, วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรตฺวา, ปาติโมกฺขํ เทฺว ตีณิ ภาณวารสุตฺตนฺตานิ จ ปคุณํ กตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา, กุเล วา คเณ วา นิราลเยน อรญฺญํ ปวิสิตฺวา, อรหตฺตสจฺฉิกิริยาย ฆฏิตพฺพํ วายมิตพฺพํ, เอตํ **วาสธุรํ**ฯ อตฺตโน ถาเมน ปน เอกํ วา นิกายํ ปริยาปุณิตฺวา เทฺว วา ปญฺจ วา นิกาเย ปริยตฺติโต จ อตฺถโต จ สุวิสทํ สาสนํ อนุยุญฺชิตพฺพํ, เอตํ **ปริยตฺติธุร**นฺติฯ อถ เต กุลปุตฺตา ''ทฺวินฺนํ ธุรานํ วาสธุรเมว เสฏฺฐ''นฺติ วตฺวา ''มยํ ปนมฺหา ทหรา, วุฑฺฒกาเล วาสธุรํ ปริปูเรสฺสาม, ปริยตฺติธุรํ ตาว ปูเรมา''ติ ปริยตฺติํ อารภิํสุฯ เต ปกติยาว ปญฺญวโนฺต นจิรเสฺสว สกเล พุทฺธวจเน ปกตญฺญโน วินเย จ อติวิย วินิจฺฉยกุสลา

อเหสุํฯ เตสํ ปริยตฺตึ นิสฺสาย ปริวาโร อุปฺปชฺชิ, ปริวารํ นิสฺสาย ลาโภ, เอกเมกสฺส ปญฺจสตปญฺจสตา ภิกฺขู ปริวารา อเหสุํฯ เต สตฺถุสาสนํ ทีเปนฺตา วิหรึสุ, ปุน พุทฺธกาโล วิย อโหสิฯ

ตทา เทฺว ภิกฺขู คามกาวาเส วิหรนฺติ ธมฺมวาที จ อธมฺมวาที จฯ อธมฺมวาที จโณฺฑ โหติ ผรุโส, มุขโร, ตสฺส อชฺฌาจาโร อิตรสฺส ปากโฏ โหติฯ ตโต นํ ‘‘อิทํ เต, อาวุโส, กมฺมํ สาสนสฺส อปฺปติรูป’’นฺติ โจเทสิฯ โส ‘‘กึ เต ทิฏฺฐํ, กึ สุต’’นฺติ วิกฺขิปติฯ อิตโร ‘‘วินยธรา ชานิสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ ตโต อธมฺมวาที ‘‘สเจ อิมํ วตฺถุํ วินยธรา วินิจฺฉินิสฺสนฺติ, อทฺธา เม สาสเน ปติฏฺฐา น ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา อตฺตโน ปกฺขํ กาตุกาโม ตาวเทว ปริกฺขาเร อาทาย เต เทฺว เถเร อุปสงฺกมิตฺวา สมณปริกฺขาเร ทตฺวา เตสํ นิสฺสเยน วิหริตุมารทฺธฯ สพฺพญฺจ เนสํ อุปฏฺฐานํ กโรนฺโต สกฺกจฺจํ วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรตุกาโม วิย อกาสิฯ ตโต เอกทิวสํ อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เตหิ วิสฺสชฺชิยมาโนปิ อฏฺฐาสิเยวฯ เถรา ‘‘กิญฺจิ วตฺตพฺพมตฺถี’’ติ ตํ ปุจฺฉึสุฯ โส ‘‘อาม, ภนฺเต, เอเกน เม ภิกฺขุนา สห อชฺฌาจารํ ปฏิจฺจ วิวาโท อตฺถิฯ โส ยทิ ตํ วตฺถุํ อิธาคนฺตฺวา อาโรเจติ, ยถาวินิจฺฉยํ น วินิจฺฉินิตพฺพ’’นฺติฯ เถรา ‘‘โอสฏํ วตฺถุํ ยถาวินิจฺฉยํ น วินิจฺฉินิตุํ น วฏฺฏตี’’ติ อาหํสุฯ โส ‘‘เอวํ กริยมาเน, ภนฺเต, มม สาสเน ปติฏฺฐา นตฺถิ, มยฺหตํ ปาปํ โหตุ, มา ตุเมฺห วินิจฺฉินถา’’ติฯ เต เตน นิปฺปีฬิยมานา สมฺปฏิจฺฉึสุฯ โส เตสํ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ปุน ตํ อาวาสํ คนฺตฺวา ‘‘สพฺพํ วินยธรานํ สนฺติเก นิฏฺฐิต’’นฺติ ตํ ธมฺมวาทึ สุฏฺฐุตรํ อวมญฺญนฺโต ผรุเสน สมุทาจรติฯ ธมฺมวาที ‘‘นิสฺสโงฺก อยํ ชาโต’’ติ ตาวเทว นิกฺขมิตฺวา เถรานํ ปริวารํ ภิกฺขุสหสฺสํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ‘‘นนุ, อาวุโส, โอสฏํ วตฺถุ ยถาธมฺมํ วินิจฺฉินิตพฺพํ, อโนสราเปตฺวา เอว วา อญฺญมญฺญํ อจฺจยํ เทสาเปตฺวา สามคฺคี กาตพฺพาฯ อิเม ปน เถรา เนว วตฺถุํ วินิจฺฉินึสุ, น สามคฺคึ อกํสุฯ กึ นาเมต’’นฺติ? เตปิ สุตฺวา ตุณฺหี อเหสุํ – ‘‘นูน กิญฺจิ อาจริเยหิ ญาต’’นฺติฯ ตโต อธมฺมวาที โอกาสํ ลภิตฺวา ‘‘ตฺวํ ปุเพฺพ ‘วินยธรา ชานิสฺสนฺตี’ติ ภณสิฯ อิทานิ เตสํ วินยธรานํ อาโรเจหิ ตํ วตฺถุ’’นฺติ ธมฺมวาทึ ปีเฬตฺวา ‘‘อชฺชตเคฺค ปราชิโต ตฺวํ, มา ตํ อาวาสํ อาคจฺฉี’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ ตโต ธมฺมวาที เถเร อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุเมฺห สาสนํ อนเปกฺขิตฺวา ‘อเมฺห อุปเฏฺฐสิ ปริโตเสสี’ติ ปุคฺคลเมว อเปกฺขิตฺถ, สาสนํ อรกฺขิตฺวา ปุคฺคลํ รกฺขิตฺถ, อชฺชตเคฺค ทานิ ตุมฺหากํ วินิจฺฉยํ วินิจฺฉินิตุํ น วฏฺฏติ, อชฺช ปรินิพฺพุโต กสฺสโป ภควา’’ติ มหาสเทฺทน กนฺทิตฺวา ‘‘นฏฺฐํ สตฺถุ สาสน’’นฺติ ปริเทวมาโน ปกฺกามิฯ

อถ โข เต ภิกฺขู สํวิคฺคมานสา ‘‘มยํ ปุคฺคลมนุรกฺขนฺตา สาสนรตนํ โสเพฺภ ปกฺขิปิมฺหา’’ติ กุกฺกุจฺจํ อุปฺปาเทสุํ ฯ เต เตเนว กุกฺกุเจฺจน อุปหตาสยตฺตา กาลํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตุมสโกฺกนฺตา เอกาจริโย หิมวติ เหมวเต ปพฺพเต นิพฺพตฺติ **เหมวโต ยโกฺข**ติ นาเมนฯ ทุติยาจริโย มชฺฌิมเทเส สาตปพฺพเต **สาตาคิโร**ติ นาเมนฯ เตปิ เนสํ ปริวารา ภิกฺขู เตสํเยว อนุวตฺติตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตุมสโกฺกนฺตา เตสํ ปริวารา ยกฺขาว หุตฺวา นิพฺพตฺตึสุฯ เตสํ ปน ปจฺจยทายกา คหฏฺฐา เทวโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ เหมวตสาตาคิรา อฏฺฐวีสติยกฺขเสนาปตีนมพฺภนฺตรา มหานุภาวา ยกฺขราชาโน อเหสุํฯ

ยกฺขเสนาปตีนญฺจ อยํ ธมฺมตา – มาเส มาเส อฏฺฐ ทิวสานิ ธมฺมวินิจฺฉยตฺถํ หิมวติ มโนสิลาตเล นาควติมณฺฑเป เทวตานํ สนฺนิปาโต โหติ, ตตฺถ สนฺนิปติตพฺพนฺติฯ อถ สาตาคิรเหมวตา ตสฺมึ สมาคเม อญฺญมญฺญํ ทิสฺวา สญฺชานึสุ – ‘‘ตฺวํ, สมฺม, กุหึ อุปฺปโนฺน, ตฺวํ กุหิ’’นฺติ อตฺตโน อตฺตโน อุปฺปตฺติฏฺฐานญฺจ ปุจฺฉิตฺวา วิปฺปฏิสาริโน อเหสุํฯ ‘‘นฏฺฐา มยํ, สมฺม, ปุเพฺพ วีสติ วสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กตฺวา เอกํ ปาปสหายํ นิสฺสาย ยกฺขโยนิยํ อุปฺปนฺนา, อมฺหากํ ปน ปจฺจยทายกา กามาวจรเทเวสุ นิพฺพตฺตา’’ติฯ อถ สาตาคิโร อาห – ‘‘มาริส,

หิมวา นาม อจฺฉริยพฺภุตสมฺมโต, กิญฺจิ อจฺฉริยํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา มมาปิ อาโรเจยฺยาสี’’ติฯ เหมวโตปิ อาห – ‘‘มาริส, มชฺฌิมเทโส นาม อจฺฉริยพฺภุตสมฺมโต, กิญฺจิ อจฺฉริยํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา มมาปิ อาโรเจยฺยาสี’’ติฯ เอวํ เตสุ ทฺวีสุ สหาเยสุ อญฺญมญฺญํ กติกํ กตฺวา, ตเมว อุปฺปตฺตึ อวิวเชฺชตฺวา วสมาเนสุ เอกํ พุทฺธนฺตรํ วีติวตฺตํ, มหาปถวี เอกโยชนติคาวุตมตฺตํ อุสฺสทาฯ

อถมฺหากํ โพธิสตฺโต ทีปงฺกรปาทมูเล กตปณิธาโน ยาว เวสฺสนฺตรชาตกํ, ตาว ปารมิโย ปูเรตฺวา, ตุสิตภวเน อุปฺปชฺชิตฺวา, ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา, ธมฺมปทนิทาเน วุตฺตนเยน เทวตาหิ อายาจิโต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา, เทวตานํ อาโรเจตฺวา, ทฺวตฺตึสาย ปุพฺพนิมิเตฺตสุ วตฺตมาเนสุ อิธ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ กเมฺปตฺวาฯ ตานิ ทิสฺวาปิ อิเม ราชยกฺขา ‘‘อิมินา การเณน นิพฺพตฺตานี’’ติ น ชานิํสุฯ ‘‘ขิฑฺฑาปสุตตฺตา เนวาทฺทสํสู’’ติ เอเกฯ เอส นโย ชาติยํ อภินิกฺขมเน โพธิยญฺจฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน ปน ปญฺจวคฺคิเย อามเนฺตตฺวา ภควติ ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ วรธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต มหาภูมิจาลํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ปาฏิหาริยานิ จ เอเตสํ เอโก สาตาคิโรเยว ปฐมํ อทฺทสฯ นิพฺพตฺติการณญฺจ เตสํ ญตฺวา สปริโส ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม ธมฺมเทสนํ อโสฺสสิ, น จ กิญฺจิ วิเสสํ อธิคจฺฉิฯ กสฺมา? โส หิ ธมฺมํ สุณโนฺต เหมวตํ อนุสฺสริตฺวา ‘‘อาคโต นุ โข เม สหายโก, โน’’ติ ปริสํ โอโลเกตฺวา ตํ อปสฺสโนฺต ‘‘วญฺจิโต เม สหาโย, โย เอวํ วิจิตฺรปฏิภานํ ภควโต ธมฺมเทสนํ น สุณาตี’’ติ วิกฺขิตฺตจิโตฺต อโหสิฯ ภควา จ อตฺถงฺคเตปิ จ สูริเย เทสนํ น นิฏฺฐาเปสิฯ

อถ สาตาคิโร ‘‘สหายํ คเหตฺวา เตน สหาคมฺม ธมฺมเทสนํ โสสฺสามี’’ติ หตฺถิยานอสฺสยานครุฬยานาทีนิ มาเปตฺวา ปญฺจหิ ยกฺขสเตหิ ปริวุโต หิมวนฺตาภิมุโข ปายาสิ, ตทา เหมวโตปิฯ ยสฺมา ปฏิสนฺธิชาติ-อภินิกฺขมน-โพธิปรินิพฺพาเนเสฺวว ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตานิ หุตฺวาว ปติวิคจฺฉนฺติ, น จิรฏฺฐิติกานิ โหนฺติ, ธมฺมจกฺกปวตฺตเน ปน ตานิ สวิเสสานิ หุตฺวา, จิรตรํ ฐตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา หิมวติ ตํ อจฺฉริยปาตุภาวํ ทิสฺวา ‘‘ยโต อหํ ชาโต, น กทาจิ อยํ ปพฺพโต เอวํ อภิราโม ภูตปุโพฺพ, หนฺท ทานิ มม สหายํ คเหตฺวา อาคมฺม เตน สห อิมํ ปุปฺผสิริํ อนุภวิสฺสามี’’ติ ตเถว มชฺฌิมเทสาภิมุโข อาคจฺฉติฯ เต อุโภปิ ราชคหสฺส อุปริ สมาคนฺตฺวา อญฺญมญฺญสฺส อาคมนการณํ ปุจฺฉิํสุฯ เหมวโต อาห – ‘‘ยโต อหํ, มาริส, ชาโต, นายํ ปพฺพโต เอวํ อกาลกุสุมิเตหิ รุเกฺขหิ อภิราโม ภูตปุโพฺพ, ตสฺมา เอตํ ปุปฺผสิริํ ตยา สทฺธึ อนุภวิสฺสามีติ อาคโตมฺหี’’ติ ฯ สาตาคิโร อาห – ‘‘ชานาสิ, ปน, ตฺวํ มาริส, เยน การเณน อิมํ อกาลปุปฺผปาฏิหาริยํ ชาต’’นฺติ? ‘‘น ชานามิ, มาริสา’’ติฯ ‘‘อิมํ, มาริส, ปาฏิหาริยํ น เกวล หิมวเนฺตเยว, อปิจ โข ปน ทสสหสฺสิโลกธาตูสุ นิพฺพตฺตํ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, อชฺช ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, เตน การเณนา’’ติฯ เอวํ สาตาคิโร เหมวตสฺส พุทฺธุปฺปาทํ กเถตฺวา, ตํ ภควโต สนฺติกํ อาเนตุกาโม อิมํ คาถมาหฯ เกจิ ปน โคตมเก เจติเย วิหรเนฺต ภควติ อยเมว มาหาติ ภณนฺติ **‘‘อชฺช ปนฺนรโส’’**ติฯ

๑๕๓. ตตฺถ **อชฺชา**ติ อยํ รตฺตินฺทิโว ปกฺขคณนโต **ปนฺนรโส,** อุปวสิตพฺพโต **อุโปสโถ**ฯ ตีสุ วา อุโปสเถสุ อชฺช ปนฺนรโส อุโปสโถ, น จาตุทฺทสี อุโปสโถ, น สามคฺคีอุโปสโถฯ ยสฺมา วา ปาติโมกฺขุเทฺทสอฏฺฐงฺคอุปวาสปญฺญตฺติทิวสาทีสุ สมฺพหุเลสุ อเตฺถสุ อุโปสถสโทฺท วตฺตติฯ ‘‘อายามาวุโส, กปฺปิน, อุโปสถํ คมิสฺสามา’’ติอาทีสุ หิ ปาติโมกฺขุเทฺทเส อุโปสถสโทฺทฯ ‘‘เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ อุปวุโตฺถ’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๔๓) ปาณาติปาตา เวรมณิอาทิเกสุ อฏฺฐเงฺคสุฯ ‘‘สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ, สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๗๙) อุปวาเสฯ ‘‘อุโปสโถ นาม นาคราชา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๔๖; ม. นิ.

๓.๒๕๘) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส สีสํนฺหาตสฺสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๘๕; ม. นิ. ๓.๒๕๖) ทิวเสฯ ตสฺมา อวเสสตฺถํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อาสาฬฺหีปุณฺณมทิวสํเยว นิยาเมนฺโต อาห – ‘‘อชฺช ปนฺนรโส อุโปสโถ’’ติฯ ปาฏิปโท ทุติโยติ เอวํ คณิยมาเน อชฺช ปนฺนรโส ทิวโสติ อ โตฺถฯ

ทิวิ ภวานิ ทิพฺพานิ, ทิพฺพานิ เอตฺถ อตฺถีติ **ทิพฺพา**ฯ กานิ ตานิ? รูปานิฯ ตญฺหิ รตฺติํ เท วานํ ทสสหสฺสิโลกธาตุโต สนฺนิปติตานํ สรีรวตฺถาภรณวิมานปฺปภาหิ อพฺภาทิอุปกฺกิเลสวิ รหิตาย จนฺทปฺปภาย จ สกลชมฺพุทีโป อลงฺกโต อโหสิฯ วิเสสาลงฺกโต จ ปรมวิสุทฺธิเทวสฺส ภควโต สรีรปฺปภายฯ เตนาห **‘‘ทิพฺพา รตฺติ อุปฏฺฐิตา’’**ติฯ

เอวํ รตฺติคุณวณฺณนาปเทเสนาปิ สหายสฺส จิตฺตปฺปสาทํ ชเนนฺโต พุทฺธุปฺปาทํ กเถตฺวา อาห **‘‘อโนมนามํ สตฺถารํ, หนฺท ปสฺสาม โคตม’’**นฺติฯ ตตฺถ อโนเมหิ อลามเกหิ สพฺพา การปริปูเรหิ คุเณหิ นามํ อสฺสาติ **อโนมนาโม**ฯ ตถา หิสฺส ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพ เธตา ปชายาติ พุโทฺธ’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) นเยน พุโทฺธติ อโนเมหิ คุเณหิ นามํ, ‘‘ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโทโสติ ภควา’’ติอาทินา (มหานิ. ๘๔) นเยน จ อโนเมหิ คุเณหิ นามํฯ เอส นโย ‘‘อรหํ สมฺมาสมฺพุ โทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน’’ติอาทีสุฯ ทิฏฺฐธมฺมิกาทีสุ อเตฺถสุ เทวมนุเสฺส อนุสาสติ ‘‘อิมํ ปชหถ, อิมํ สมาทาย วตฺตถา’’ติ **สตฺถา**ฯ อปิจ ‘‘สตฺถา ภควา สตฺถวาโห, ยถา สตฺถวาโห ส เตฺต กนฺตารํ ตาเรตี’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๐) นิเทฺทเส วุตฺตนเยนาปิ สตฺถาฯ ตํ อโนมนามํ สตฺถารํฯ **หนฺทา**ติ พฺยวสานเตฺถ นิปาโตฯ **ปสฺสามา**ติ เตน อตฺตานํ สห สงฺคเหตฺวา ปจฺจุปฺ ปนฺนวจนํฯ **โคตม**นฺติ โคตมโคตฺตํฯ กิํ วุตฺตํ โหติ ? ‘‘สตฺถา, น สตฺถา’’ติ มา วิมติํ อกาสิ, เอ กนฺตพฺยวสิโต หุตฺวาว เอหิ ปสฺสาม โคตมนฺติฯ

๑๕๔. เอวํ วุเตฺต เหมวโต ‘‘อยํ สาตาคิโร ‘อโนมนามํ สตฺถาร’นฺติ ภณโนฺต ตสฺส สพฺพญฺญุตํ ปกาเสติ, สพฺพญฺญุโน จ ทุลฺลภา โลเก, สพฺพญฺญุปฏิเญฺญหิ ปูรณาทิสทิเสเหว โลโก อุปทฺทุโตฯ โส ปน ยทิ สพฺพญฺญู, อทฺธา ตาทิลกฺขณปฺปโตฺต ภวิสฺสติ, เตน ตํ เอวํ ปริ คฺคณฺหิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตาทิลกฺขณํ ปุจฺฉโนฺต อาห – **‘‘กจฺจิ มโน’’**ติฯ

ตตฺถ **กจฺจี**ติ ปุจฺฉาฯ **มโน**ติ จิตฺตํฯ **สุปณิหิโต**ติ สุฏฺฐุ ฐปิโต, อจโล อสมฺปเวธีฯ สเพฺ พสุ ภูเตสุ **สพฺพภูเตสุฯ ตาทิโน**ติ ตาทิลกฺขณปฺปตฺตเสฺสว สโตฯ ปุจฺฉา เอว วา อยํ ‘‘โส เต สตฺถา สพฺพภูเตสุ ตาที, อุทาหุ โน’’ติฯ **อิฏฺฐ อนิฏฺฐ จา**ติ เอวรูเป อารมฺมเณฯ **สงฺกปฺปา**ติ วิตกฺกาฯ **วสีกตา**ติ วสํ คมิตาฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยํ ตฺวํ สตฺถารํ วทสิ, ตสฺส เต สตฺถุโน กจฺจิ ตา ทิลกฺขณปฺปตฺตสฺส สโต สพฺพภูเตสุ มโน สุปณิหิโต, อุทาหุ ยาว จลนปจฺจยํ น ลภติ, ตาว สุ ปณิหิโต วิย ขายติฯ โส วา เต สตฺถา กจฺจิ สพฺพภูเตสุ สมจิเตฺตน ตาที, อุทาหุ โน, เย จ โข อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ อารมฺมเณสุ ราคโทสวเสน สงฺกปฺปา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตฺยาสฺส กจฺจิ วสีกตา, อุ ทาหุ กทาจิ เตสมฺปิ วเสน วตฺตตีติฯ

๑๕๕. ตโต สาตาคิโร ภควโต สพฺพญฺญุภาเว พฺยวสิตตฺตา สเพฺพ สพฺพญฺญุคุเณ อนุ ชานโนฺต อาห **‘‘มโน จสฺส สุปณิหิโต’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **สุปณิหิโต**ติ สุฏฺฐุ ฐปิโต, ปถวีสโม อ วิรุชฺฌนเฏฺฐน, สิเนรุสโม สุปฺปติฏฺฐิตาจลนเฏฺฐน, อินฺทขีลสโม จตุพฺพิธมารปรวาทิคเณหิ อกมฺปิยเฏฺฐนฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ภควโต อิทานิ สพฺพาการสมฺปนฺนตฺตา สพฺพญฺญุภาเว ฐิต สฺส มโน สุปณิหิโต อจโล ภเวยฺยฯ ยสฺส ติรจฺฉานภูตสฺสาปิ สราคาทิกาเล ฉทฺทนฺตนาคกุเล อุปฺปนฺนสฺส สวิเสน สเลฺลน วิทฺธสฺส อจโล อโหสิ, วธเกปิ ตสฺมิํ นปฺปทุสฺสิ, อญฺญทตฺถุ ต

เสฺสว อตฺตโน ทเนฺต เฉตฺวา อทาสิ; ตถา มหากปิภูตสฺส มหติยา สิลาย สีเส ปหฏสฺสาปิ ต เสฺสว จ มคฺคํ ทเสฺสสิ; ตถา วิธุรปณฺฑิตภูตสฺส ปาเทสุ คเหตฺวา สฏฺฐิโยชเน กาฬปพฺพตปปา เต ปกฺขิตฺตสฺสาปิ อญฺญทตฺถุ ตเสฺสว ยกฺขสฺสตฺถาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ตสฺมา สมฺมเทว อาห สา ตาคิโร – ‘‘มโน จสฺส สุปณิหิโต’’ติฯ

สพฺพภูเตสุ ตาทิโนติ สพฺพสเตฺตสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺตเสฺสว สโต มโน สุปณิหิโต, น ยาว ปจฺจยํ น ลภตีติ อโตฺถ ฯ ตตฺถ ภควโต ตาทิลกฺขณํ ปญฺจธา เวทิตพฺพํฯ ยถาห –

> ‘‘ภควา ปญฺจหากาเรหิ ตาที, อิฏฺฐานิฏฺเฐ ตาที, จตฺตาวีติ ตาที, มุตฺตาวีติ ตาที, ติณฺณาวีติ ตาที, ตนฺนิเทฺทสาติ ตาทีฯ กถํ ภควา อิฏฺฐานิฏฺเฐ ตาที? ภควา ลาเภปิ ตาที’’ติ (มหานิ. ๓๘)ฯ

เอวมาทิ สพฺพํ นิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ ลาภาทโย จ ตสฺส มหาอฏฺฐกถายํ วิตฺถาริตนเยน เวทิตพฺพาฯ ‘‘ปุจฺฉา เอว วา อยํฯ โส เต สตฺถา สพฺพภูเตสุ ตาที, อุทาหุ โน’’ติ อิมสฺมิมฺปิ วิกเปฺป สพฺพภูเตสุ สมจิตฺตตาย ตาที อมฺหากํ สตฺถาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ ภควา สุขูปสํหารกามตาย ทุกฺขาปนยนกามตาย จ สพฺพสเตฺตสุ สมจิโตฺต, ยาทิโส อตฺตนิ, ตาทิโส ปเรสุ, ยาทิโส มาตริ มหามายาย, ตาทิโส จิญฺจมาณวิกาย, ยาทิโส ปิตริ สุโทฺธทเน, ตาทิโส สุปฺปพุเทฺธ, ยาทิโส ปุเตฺต ราหุเล, ตาทิโส วธเกสุ เทวทตฺตธนปาลกองฺคุลิมาลาทีสุฯ สเทวเก โลเกปิ ตาทีฯ ตสฺมา สมฺมเทวาห สาตาคิโร – ‘‘สพฺพภูเตสุ ตาทิโน’’ติฯ

อโถ อิฏฺเฐ อนิฏฺเฐ จาติฯ เอตฺถ ปน เอวํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ – ยํ กิญฺจิ อิฏฺฐํ วา อนิฏฺฐํ วา อารมฺมณํ, สพฺพปฺปกาเรหิ ตตฺถ เย ราคโทสวเสน สงฺกปฺปา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตฺยาสฺส อนุตฺตเรน มเคฺคน ราคาทีนํ ปหีนตฺตา วสีกตา, น กทาจิ เตสํ วเส วตฺตติฯ โส หิ ภควา อนาวิลสงฺกโปฺป สุวิมุตฺตจิโตฺต สุวิมุตฺตปโญฺญติฯ เอตฺถ จ สุปณิหิตมนตาย อโยนิโสมนสิการาภาโว วุโตฺตฯ สพฺพภูเตสุ อิฏฺฐานิฏฺเฐหิ โส ยตฺถ ภเวยฺย, ตํ สตฺตสงฺขารเภทโต ทุวิธมารมฺมณํ วุตฺตํฯ สงฺกปฺปวสีภาเวน ตสฺมิํ อารมฺมเณ ตสฺส มนสิการาภาวโต กิเลสปฺปหานํ วุตฺตํฯ สุปณิหิตมนตาย จ มโนสมาจารสุทฺธิ, สพฺพภูเตสุ ตาทิตาย กายสมาจารสุทฺธิ, สงฺกปฺปวสีภาเวน วิตกฺกมูลกตฺตา วาจาย วจีสมาจารสุทฺธิฯ ตถา สุปณิหิตมนตาย โลภาทิสพฺพโทสาภาโว , สพฺพภูเตสุ ตาทิตาย เมตฺตาทิคุณสพฺภาโว, สงฺกปฺปวสีภาเวน ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญิตาทิเภทา อริยิทฺธิ, ตาย จสฺส สพฺพญฺญุภาโว วุโตฺต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

๑๕๖. เอวํ เหมวโต ปุเพฺพ มโนทฺวารวเสเนว ตาทิภาวํ ปุจฺฉิตฺวา ตญฺจ ปฏิชานนฺตมิมํ สุตฺวา ทฬฺหีกมฺมตฺถํ อิทานิ ทฺวารตฺตยวเสนาปิ, ปุเพฺพ วา สเงฺขเปน กายวจีมโนทฺวารสุทฺธิํ ปุจฺฉิตฺวา ตญฺจ ปฏิชานนฺตมิมํ สุตฺวา ทฬฺหีกมฺมตฺถเมว วิตฺถาเรนาปิ ปุจฺฉโนฺต อาห **‘‘กจฺจิ อทินฺน**’’นฺติฯ ตตฺถ คาถาพนฺธสุขตฺถาย ปฐมํ อทินฺนาทานวิรติํ ปุจฺฉติฯ **อารา ปมาทมฺหา**ติ ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสคฺคโต ทูรีภาเวน อพฺรหฺมจริยวิรติํ ปุจฺฉติฯ ‘‘อารา ปมทมฺหา’’ติปิ ปฐนฺติ, อารา มาตุคามาติ วุตฺตํ โหติฯ **ฌานํ น ริญฺจตี**ติ อิมินา ปน ตสฺสาเยว ติวิธาย กายทุจฺจริตวิรติยา พลวภาวํ ปุจฺฉติฯ ฌานยุตฺตสฺส หิ วิรติ พลวตี โหตีติฯ

๑๕๗. อถ สาตาคิโร ยสฺมา ภควา น เกวลํ เอตรหิ, อตีเตปิ อทฺธาเน ทีฆรตฺตํ อทินฺนาทานาทีหิ ปฏิวิรโต, ตสฺสา ตสฺสาเยว จ วิรติยา อานุภาเวน ตํ ตํ มหาปุริสลกฺขณํ ปฏิลภิ, สเทวโก จสฺส โลโก ‘‘อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม’’ติอาทินา นเยน วณฺณํ ภาสติฯ ตสฺมา วิสฺสฏฺฐาย วาจาย สีหนาทํ นทโนฺต อาห **‘‘น โส อทินฺนํ อาทิยตี’’**ติฯ ตํ อตฺถโต ปา

กฏเมวฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย ตติยปาเท ‘‘ปมาทมฺหา ปมทมฺหา’’ติ ทฺวิธา ปาโฐฯ จตุตฺถปาเท จ **ฌานํ น ริญฺจตี**ติ ฌานํ ริตฺตกํ สุญฺญกํ น กโรติ, น ปริจฺจชตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๕๘. เอวํ กายทฺวาเร สุทฺธิํ สุตฺวา อิทานิ วจีทฺวาเร สุทฺธิํ ปุจฺฉโนฺต อาห – **‘‘กจฺจิ มุสา น ภณตี’’**ติฯ เอตฺถ ขีณาตีติ ขีโณ, วิหิํสติ พธตีติ อโตฺถฯ วาจาย ปโถ พฺยปฺปโถ, ขีโณ พฺยปฺปโถ อสฺสาติ **ขีณพฺยปฺปโถ**ฯ ตํ น-กาเรน ปฏิเสเธตฺวา ปุจฺฉติ **‘‘น ขีณพฺยปฺปโถ’’**ติ, น ผรุสวาโจติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘นาขีณพฺยปฺปโถ’’ติปิ ปาโฐ, น อขีณวจโนติ อโตฺถฯ ผรุสวจนญฺหิ ปเรสํ หทเย อขียมานํ ติฏฺฐติฯ ตาทิสวจโน กจฺจิ น โสติ วุตฺตํ โหติฯ วิภูตีติ วินาโส, วิภูติํ กาสติ กโรติ วาติ วิภูติกํ, วิภูติกเมว **เวภูติกํ, เวภูติย**นฺติปิ วุจฺจติ, เปสุญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตญฺหิ สตฺตานํ อญฺญมญฺญโต เภทเนน วินาสํ กโรติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๕๙. อถ สาตาคิโร ยสฺมา ภควา น เกวลํ เอตรหิ, อตีเตปิ อทฺธาเน ทีฆรตฺตํ มุสาวาทาทีหิ ปฏิวิรโต, ตสฺสา ตสฺสาเยว จ วิรติยา อานุภาเวน ตํ ตํ มหาปุริสลกฺขณํ ปฏิลภิ, สเทวโก จสฺส โลโก ‘‘มุสาวาทา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม’’ติ วณฺณํ ภาสติฯ ตสฺมา วิสฺสฏฺฐาย วาจาย สีหนาทํ นทโนฺต อาห, **‘‘มุสา จ โส น ภณตี’’**ติฯ ตตฺถ **มุสา**ติ วินิธาย ทิฏฺฐาทีนิ ปรวิสํวาทนวจนํฯ ตํ โส น ภณติฯ ทุติยปาเท ปน ปฐมตฺถวเสน น ขีณพฺยปฺปโถติ, ทุติยตฺถวเสน นาขีณพฺยปฺปโถติ ปาโฐฯ จตุตฺถปาเท **มนฺตา**ติ ปญฺญา วุจฺจติฯ ภควา ยสฺมา ตาย มนฺตาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา อตฺถเมว ภาสติ อตฺถโต อนเปตวจนํ, น สมฺผํ ฯ อญฺญาณปุเรกฺขารญฺหิ นิรตฺถกวจนํ พุทฺธานํ นตฺถิฯ ตสฺมา อาห – ‘‘มนฺตา อตฺถํ โส ภาสตี’’ติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๑๖๐. เอวํ วจีทฺวารสุทฺธิมฺปิ สุตฺวา อิทานิ มโนทฺวารสุทฺธิํ ปุจฺฉโนฺต อาห **‘‘กจฺจิ น รชฺชติ กาเมสู’’**ติฯ ตตฺถ **กามา**ติ วตฺถุกามาฯ เตสุ กิเลสกาเมน น รชฺชตีติ ปุจฺฉโนฺต อนภิชฺฌาลุตํ ปุจฺฉติฯ **อนาวิล**นฺติ ปุจฺฉโนฺต พฺยาปาเทน อาวิลภาวํ สนฺธาย อพฺยาปาทตํ ปุจฺฉติฯ **โมหํ อติกฺกโนฺต**ติ ปุจฺฉโนฺต เยน โมเหน มูโฬฺห มิจฺฉาทิฏฺฐิํ คณฺหาติ, ตสฺสาติกฺกเมน สมฺมาทิฏฺฐิตํ ปุจฺฉติฯ **ธเมฺมสุ จกฺขุมา**ติ ปุจฺฉโนฺต สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตสฺส ญาณจกฺขุโน, ปญฺจจกฺขุวิสเยสุ วา ธเมฺมสุ ปญฺจนฺนมฺปิ จกฺขูนํ วเสน สพฺพญฺญุตํ ปุจฺฉติ ‘‘ทฺวารตฺตยปาริสุทฺธิยาปิ สพฺพญฺญู น โหตี’’ติ จิเนฺตตฺวาฯ

๑๖๑. อถ สาตาคิโร ยสฺมา ภควา อปฺปตฺวาว อรหตฺตํ อนาคามิมเคฺคน กามราคพฺยาปาทานํ ปหีนตฺตา เนว กาเมสุ รชฺชติ, น พฺยาปาเทน อาวิลจิโตฺต, โสตาปตฺติมเคฺคเนว จ มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยสฺส สจฺจปฏิจฺฉาทกโมหสฺส ปหีนตฺตา โมหํ อติกฺกโนฺต, สามญฺจ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา พุโทฺธติ วิโมกฺขนฺติกํ นามํ ยถาวุตฺตานิ จ จกฺขูนิ ปฏิลภิ, ตสฺมา ตสฺส มโนทฺวารสุทฺธิํ สพฺพญฺญุตญฺจ อุโคฺฆเสโนฺต อาห **‘‘น โส รชฺชติ กาเมสู’’**ติฯ

๑๖๒. เอวํ เหมวโต ภควโต ทฺวารตฺตยปาริสุทฺธิํ สพฺพญฺญุตญฺจ สุตฺวา หโฏฺฐ อุทโคฺค อตีตชาติยํ พาหุสจฺจวิสทาย ปญฺญาย อสชฺชมานวจนปฺปโถ หุตฺวา อจฺฉริยพฺภุตรูเป สพฺพญฺญุคุเณ โสตุกาโม อาห **‘‘กจฺจิ วิชฺชาย สมฺปโนฺน’’**ติฯ ตตฺถ **วิชฺชาย สมฺปโนฺน**ติ อิมินา ทสฺสนสมฺปตฺติํ ปุจฺฉติ, **สํสุทฺธจารโณ**ติ อิมินา คมนสมฺปตฺติํฯ ฉนฺทวเสน เจตฺถ ทีฆํ กตฺวา จาการมาห, สํสุทฺธจรโณติ อโตฺถฯ **อาสวา ขีณา**ติ อิมินา เอตาย ทสฺสนคมนสมฺปตฺติยา ปตฺตพฺพาย อาสวกฺขยสญฺญิตาย ปฐมนิพฺพานธาตุยา ปตฺติํ ปุจฺฉติ, **นตฺถิ ปุนพฺภโว**ติ อิมินา ทุติยนิพฺพานธาตุปตฺติสมตฺถตํ, ปจฺจเวกฺขณญาเณน วา ปรมสฺสาสปฺปตฺติํ ญตฺวา ฐิตภาวํฯ

๑๖๓. ตโต ยา เอสา ‘‘โส อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๕๒) นเยน ภยเภรวาทีสุ ติวิธา, ‘‘โส เอวํ สมาหิเต จิตฺเต…เป.… อาเนญฺชปฺปตฺเต ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๗๙) นเยน อมฺพฏฺฐาทีสุ อฏฺฐวิธา วิชฺชา วุตฺตา, ตาย ยสฺมา สพฺพายปิ สพฺพาการสมฺปนฺนาย ภควา อุเปโตฯ ยญฺจตํ ‘‘อิธ, มหานาม, อริยสาวโก สีลสมฺปนฺโน โหติ, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ, โภชเน มตฺตญฺญู โหติ , ชาคริยํ อนุยุตฺโต โหติ, สตฺตหิ สทฺธมฺเมหิ สมนฺนาคโต โหติ, จตุนฺนํ ฌานานํ อาภิเจตสิกานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ นิกามลาภี โหตี’’ติ เอวํ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘กถญฺจ, มหานาม, อริยสาวโก สีลสมฺปนฺโน โหตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๒๔) นเยน เสขสุตฺเต นิทฺทิฏฺฐํ ปนฺนรสปฺปเภทํ จรณํฯ ตญฺจ ยสฺมา สพฺพูปกฺกิเลสปฺปหาเนน ภควโต อติวิย สํสุทฺธํฯ เยปิเม กามาสวาทโย จตฺตาโร อาสวา, เตปิ ยสฺมา สเพฺพ สปริวารา สวาสนา ภควโต ขีณาฯ ยสฺมา จ อิมาย วิชฺชาจรณสมฺปทาย ขีณาสโว หุตฺวา ตทา ภควา ‘‘นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ฐิโต, ตสฺมา สาตาคิโร ภควโต สพฺพญฺญุภาเว พฺยวสาเยน สมุสฺสาหิตหทโย สเพฺพปิ คุเณ อนุชานนฺโต อาห **‘‘วิชฺชาย เจว สมฺปนฺโน’’**ติฯ

๑๖๔. ตโต เหมวโต ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา’’ติ ภควติ นิกฺกงฺโข หุตฺวา อากาเส ฐิโต เยว ภควนฺตํ ปสํสนฺโต สาตาคิรญฺจ อาราเธนฺโต อาห **‘‘สมฺปนฺนํ มุนิโน จิตฺต’’**นฺติฯ ตสฺสตฺโถ – สมฺปนฺนํ มุนิโน จิตฺตํ, ‘‘มโน จสฺส สุปณิหิโต’’ติ เอตฺถ วุตฺตตาทิภาเวน ปุณฺณํ สมฺปุณฺณํ, ‘‘น โส อทินฺนํ อาทิยตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตกายกมฺมุนา, ‘‘น โส รชฺชติ กาเมสู’’ติ เอตฺถ วุตฺตมโนกมฺมุนา จ ปุณฺณํ สมฺปุณฺณํ, ‘‘มุสา จ โส น ภณตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตพฺยปฺปเถน จ วจีกมฺมุนาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ สมฺปนฺนจิตฺตญฺจ อนุตฺตราย วิชฺชาจรณสมฺปทาย สมฺปนฺนตฺตา วิชฺชาจรณสมฺปนฺนญฺจ อิเมหิ คุเณหิ ‘‘มโน จสฺส สุปณิหิโต’’ติอาทินา นเยน ธมฺมโต นํ ปสํสสิ, สภาวโต ตจฺฉโต ภูตโต เอว นํ ปสํสสิ, น เกวลํ สทฺธามตฺตเกนาติ ทเสฺสติฯ

๑๖๕-๑๖๖. ตโต สาตาคิโรปิ ‘‘เอวเมตํ, มาริส, สุฏฺฐุ ตยา ญาตญฺจ อนุโมทิตญฺจา’’ติ อธิปฺปาเยน ตเมว สํราเธนฺโต อาห – **‘‘สมฺปนฺนํ มุนิโน…เป.… ธมฺมโต อนุโมทสี’’**ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา ปุน ภควโต ทสฺสเน ตํ อภิตฺถวยมาโน อาห **‘‘สมฺปนฺนํ…เป.… หนฺท ปสฺสาม โคตม’’**นฺติฯ

๑๖๗. อถ เหมวโต อตฺตโน อภิรุจิตคุเณหิ ปุริมชาติพาหุสจฺจพเลน ภควนฺตํ อภิตฺถุนนฺโต สาตาคิรํ อาห – **‘‘เอณิชงฺฆํ…เป.… เอหิ ปสฺสาม โคตม’’**นฺติฯ ตสฺสตฺโถ – เอณิมิคเสฺสว ชงฺฆา อสฺสาติ **เอณิชโงฺฆ**ฯ พุทฺธานญฺหิ เอณิมิคเสฺสว อนุปุพฺพวฏฺฏา ชงฺฆา โหนฺติ, น ปุรโต นิมฺมํสา ปจฺฉโต สุสุมารกุจฺฉิ วิย อุทฺธุมาตาฯ **กิสา** จ พุทฺธา โหนฺติ ทีฆรสฺสสมวฏฺฏิตยุตฺตฏฺฐาเนสุ ตถารูปาย องฺคปจฺจงฺคสมฺปตฺติยา, น วฐรปุริสา วิย ถูลาฯ ปญฺญาย วิลิขิตกิเลสตฺตา วา **กิสา**ฯ อชฺฌตฺติกพาหิรสปตฺตวิทฺธํสนโต **วีรา**ฯ เอกาสนโภชิตาย ปริมิตโภชิตาย **จ อปฺปาหารา,** น ทุวตฺติมตฺตาโลปโภชิตายฯ ยถาห –

> ‘‘อหํ โข ปน, อุทายิ, อเปฺปกทา อิมินา ปตฺเตน สมติตฺติกมฺปิ ภุญฺชามิ, ภิยฺยปิ ภุญฺชามิฯ ‘อปฺปาหาโร สมโณ โคตโม อปฺปาหารตาย จ วณฺณวาที’ติ อิติ เจ มํ, อุทายิ, สาวกา สกฺกเรยฺยุํ, ครุํ กเรยฺยุํ, มาเนยฺยุํ, ปูเชยฺยุํ, สกฺกตฺวา, ครุํ กตฺวา, อุปนิสฺสาย วิหเรยฺยุํฯ เย เต, อุทายิ, มม สาวกา โกสกาหาราปิ อฑฺฒโกสกาหาราปิ เพลุวาหาราปิ อฑฺฒเพลุวาหาราปิ, น มํ เต อิมินา ธเมฺมน สกฺกเรยฺยุํ…เป.… อุปนิสฺสาย วิหเรยฺยุ’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๔๒)ฯ

อาหาเร ฉนฺทราคาภาเวน **อโลลุปา** อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรนฺติ โมเนยฺย สมฺปตฺติยา **มุนิโน**ฯ อนคาริกตาย วิเวกนินฺนมานสตาย จ **วเน ฌายนฺติ**ฯ เตนาห เหมวโต ยโกฺข ''เอณิชงฺฆํ...เป.... เอหิ ปสฺสาม โคตม''นฺติฯ

๑๖๘. เอวญฺจ วตฺวา ปุน ตสฺส ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ โสตุกามตาย **''สีหํเวกจร''**นฺติ อิมํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **สีหํวา**ติ ทุราสทเฏฺฐน ขมนเฏฺฐน นิพฺภยเฏฺฐน จ เกสรสีหสทิสํฯ ยาย ตณฺหาย ''ตณฺหาทุติโย ปุริโส''ติ วุจฺจติ, ตสฺสา อภาเวน **เอกจรํ,** เอกิสฺสา โลกธาตุยา ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนุปฺปตฺติโตปิ **เอกจรํ**ฯ ขคฺควิสาณสุเตฺต วุตฺตนเยนาปิ เจตฺถ ตํ ตํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **นาค**นฺติ ปุนพฺภวํ เนว คนฺตารํ นาคนฺตารํฯ อถ วา อาคุํ น กโรตีติปิ **นาโค**ฯ พลวาติปิ **นาโค**ฯ ตํ นาคํฯ **กาเมสุ อนเปกฺขิน**นฺติ ทฺวีสุปิ กาเมสุ ฉนฺทราคาภาเวน อนเปกฺขินํฯ **อุปสงฺกมฺม ปุจฺฉาม, มจฺจุปาสปฺปโมจน**นฺติ ตํ เอวรูปํ มเหสึ อุปสงฺกมิตฺวา เตภูมกวฏฺฏสฺส มจฺจุปาสสฺส ปโมจนํ วิวฏฺฏํ นิพฺพานํ ปุจฺฉามฯ เยน วา อุปาเยน ทุกฺขสมุทยสงฺขาตา มจฺจุปาสา ปมุจฺจติ, ตํ มจฺจุปาสปฺปโมจนํ ปุจฺฉามาติฯ อิมํ คาถํ เหมวโต สาตาคิรญฺจ สาตาคิรปริสญฺจ อตฺตโน ปริสญฺจ สนฺธาย อาหฯ

เตน โข ปน สมเยน อาสาฬฺหีนกฺขตฺตํ โฆสิตํ อโหสิฯ อถ สมนฺตโต อลงฺกตปฏิยเตฺต เทวนคเร สิรึ ปจฺจนุโภนฺตี วิย ราชคเห กาฬี นาม กุรรฆริกา อุปาสิกา ปาสาทมารุยฺห สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา คพฺภปริสฺสมํ วิโนเทนฺตี สวาตปฺปเทเส อุตฺตุงฺคหณตฺถํ ฐิตา เตสํ ยกฺขเสนาปตีนํ ตํ พุทฺธคุณปฏิสํยุตฺตํ กถํ อาทิมชฺฌปริโยสานโต อโสฺสสิฯ สุตฺวา จ ''เอวํ วิวิธคุณสมนฺนาคตา พุทฺธา''ติ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตาย นีวรณานิ วิกฺขมฺภตฺวา ตเตฺถว ฐิตา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ ตโต เอว ภควตา ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวิกานํ อุปาสิกานํ อนุสฺสวปฺปสนฺนานํ, ยทิทํ กาฬี อุปาสิกา กุรรฆริกา''ติ (อ. นิ. ๑.๒๖๗) เอตทเคฺค ฐปิตาฯ

๑๖๙. เตปิ ยกฺขเสนาปตโย สหสฺสยกฺขปริวารา มชฺฌิมยามสมเย อิสิปตนํ ปตฺวา, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติตปลฺลเงฺกเนว นิสินฺนํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม วนฺทิตฺวา, อิมาย คาถาย ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา โอกาสมการยึสุ **''อกฺขาตารํ ปวตฺตาร''**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ฐเปตฺวา ตณฺหํ เตภูมเก ธเมฺม ''อิทํ โข ปน, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจ''นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๔) นเยน สจฺจานํ ววตฺถานกถาย **อกฺขาตารํ,** '''ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริเญฺญยฺย'นฺติ เม ภิกฺขเว''ติอาทินา นเยน เตสุ กิจฺจญาณกตญาณปฺปวตฺตเนน **ปวตฺตารํ**ฯ เย วา ธมฺมา ยถา โวหริตพฺพา, เตสุ ตถา โวหารกถเนน อกฺขาตารํ, เตสํเยว ธมฺมานํ สตฺตานุรูปโต ปวตฺตารํฯ อุคฺฆฏิตญฺญุวิปญฺจิตญฺญูนํ วา เทสนาย อกฺขาตารํ, เนยฺยานํ ปฏิปาทเนน ปวตฺตารํฯ อุเทฺทเสน วา อกฺขาตารํ, วิภเงฺคน เตหิ เตหิ ปกาเรหิ วจนโต ปวตฺตารํฯ โพธิปกฺขิยานํ วา สลกฺขณกถเนน อกฺขาตารํ, สตฺตานํ จิตฺตสนฺตาเน ปวตฺตเนน ปวตฺตารํฯ สเงฺขปโต วา ตีหิ ปริวเฏฺฏหิ สจฺจานํ กถเนน อกฺขาตารํ, วิตฺถารโต ปวตฺตารํฯ ''สทฺธินฺทฺริยํ ธโมฺม, ตํ ธมฺมํ ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก''นฺติ (ปฏิ. ม. ๒.๔๐) เอวมาทินา ปฏิสมฺภิทานเยน วิตฺถาริตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส ปวตฺตนโต ปวตฺตารํฯ

สพฺพธมฺมานนฺติ จตุภูมกธมฺมานํฯ **ปารคุ**นฺติ ฉหากาเรหิ ปารํ คตํ อภิญฺญาย, ปริญฺญาย, ปหาเนน, ภาวนาย, สจฺฉิกิริยาย, สมาปตฺติยาฯ โส หิ ภควา สพฺพธเมฺม อภิชานโนฺต คโตติ อภิญฺญาปารคู, ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ปริชานโนฺต คโตติ ปริญฺญาปารคู, สพฺพกิเลเส ปชหโนฺต คโตติ ปหานปารคู, จตฺตาโร มเคฺค ภาเวโนฺต คโตติ ภาวนาปารคู, นิโรธํ สจฺฉิกโรโนฺต คโตติ สจฺฉิกิริยาปารคู, สพฺพา สมาปตฺติโย สมาปชฺชโนฺต คโตติ สมาปตฺติปารคูฯ เอวํ

สพฺพธมฺมานํ ปารคูฯ **พุทฺธํ เวรภยาตีต**นฺติ อญฺญาณสยนโต ปฏิพุทฺธตฺตา พุทฺธํ, สเพฺพน วา สรณวณฺณนายํ วุตฺตนเยน พุทฺธํ, ปญฺจเวรภยานํ อตีตตฺตา เวรภยาตีตํฯ เอวํ ภควนฺตํ อติตฺถวนฺตา ‘‘มยํ ปุจฺฉาม โคตม’’นฺติ โอกาสมการยิํสุฯ

๑๗๐. อถ เนสํ ยกฺขานํ เตเชน จ ปญฺญาย จ อโคฺค เหมวโต ยถาธิเปฺปตํ ปุจฺฉิตพฺพํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘กิสฺมิํ โลโก’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตสฺสาทิปาเท **กิสฺมิ**นฺติ ภาเวนภาวลกฺขเณ ภุมฺมวจนํ, กิสฺมิํ อุปฺปเนฺน โลโก สมุปฺปโนฺน โหตีติ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ สตฺตโลกสงฺขารโลเก สนฺธาย ปุจฺฉติฯ **กิสฺมิํ กุพฺพติ สนฺถว**นฺติ อหนฺติ วา มมนฺติ วา ตณฺหาทิฎฺฐิสนฺถวํ กิสฺมิํ กุพฺพ ติ, อธิกรณเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ **กิสฺส โลโก**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, กิํ อุปาทาย โลโกติ สงฺขฺยํ คจฺฉตีติ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ **กิสฺมิํ โลโก**ติ ภาเวนภาวลกฺขณการณเตฺถสุ ภุมฺมวจนํฯ กิสฺมิํ สติ เกน การเณน โลโก วิหญฺญติ ปีฬียติ พาธียตีติ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ

๑๗๑. อถ ภควา ยสฺมา ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ อุปฺปเนฺนสุ สตฺตโลโก จ ธนธญฺญาทิวเสน สงฺขารโลโก จ อุปฺปโนฺน โหติ, ยสฺมา เจตฺถ สตฺตโลโก เตเสฺวว ฉสุ ทุวิธมฺปิ สนฺถวํ กโรติฯ จกฺขายตนํ วา หิ ‘‘อหํ มม’’นฺติ คณฺหาติ อวเสเสสุ วา อญฺญตรํฯ ยถาห – ‘‘จกฺขุ อตฺตาติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปปชฺชตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๔๒๒)ฯ ยสฺมา จ เอตานิเยว ฉ อุปาทาย ทุวิโธปิ โลโกติ สงฺขฺยํ คจฺฉติ, ยสฺมา จ เตเสฺวว ฉสุ สติ สตฺตโลโก ทุกฺขปาตุภาเวน วิหญฺญติฯ ยถาห –

‘‘หเตฺถสุ, ภิกฺขเว, สติ อาทานนิเกฺขปนํ โหติ, ปาเทสุ สติ อภิกฺกมปฏิกฺกโม โหติ, ปเพฺพสุ สติ สมิญฺชนปสารณํ โหติ, กุจฺฉิสฺมิํ สติ ชิฆจฺฉาปิปาสา โหติ; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, จกฺขุสฺมิํ สติ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขํ ทุกฺข’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๒๓๗)ฯ

ตถา เตสุ อาธารภูเตสุ ปฏิหโต สงฺขารโลโก วิหญฺญติฯ ยถาห –

‘‘จกฺขุสฺมิํ อนิทสฺสเน สปฺปฏิเฆ ปฏิหญฺญิ วา’’อิติ (ธ. ส. ๕๙๗-๘) จฯ

‘‘จกฺขุ, ภิกฺขเว, ปฏิหญฺญติ มนาปามนาเปสุ รูเปสู’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘) เอวมาทิฯ

ตถา เตหิเยว การณภูเตหิ ทุวิโธปิ โลโก วิหญฺญติฯ ยถาห –

‘‘จกฺขุ วิหญฺญติ มนาปามนาเปสุ รูเปสู’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘) จฯ

‘‘จกฺขุ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ, รูปา อาทิตฺตาฯ เกน อาทิตฺตํ? ราคคฺคินา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) เอวมาทิฯ

ตสฺมา ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนวเสน ตํ ปุจฺฉํ วิสฺสเชฺชโนฺต อาห **‘‘ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน’’**ติฯ

๑๗๒. อถ โส ยโกฺข อตฺตนา วฎฺฎวเสน ปุฎฺฐปญฺหํ ภควตา ทฺวาทสายตนวเสน สงฺขิปิตฺวา วิสฺสชฺชิตํ น สุฎฺฐุ อุปลเกฺขตฺวา ตญฺจ อตฺถํ ตปฺปฏิปกฺขญฺจ ญาตุกาโม สเงฺขเปเนว วฎฺฎวิวฎฺฎํ ปุจฺฉโนฺต อาห **‘‘กตมํ ต’’**นฺติฯ ตตฺถ อุปาทาตพฺพเฎฺฐน **อุปาทานํ,**

ทุกฺขสจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ยตฺถ โลโก วิหญฺญตี**ติ ‘‘ฉสุ โลโก วิหญฺญตี’’ติ เอวํ ภควตา ยตฺถ ฉพฺพิเธ อุปาทาเน โลโก วิหญฺญตีติ วุตฺตํ, ตํ กตมํ อุปาทานนฺติ? เอวํ อุปฺฑฺฒคาถาย สรูเปเนว ทุกฺขสจฺจํ ปุจฺฉิฯ สมุทยสจฺจํ ปน ตสฺส การณภาเวน คหิตเมว โหติฯ **นิยฺยานํ ปุจฺฉิโต**ติ อิมาย ปน อุปฑฺฒคาถาย มคฺคสจฺจํ ปุจฺฉิฯ มคฺคสเจฺจน หิ อริยสาวโก ทุกฺขํ ปริชานนฺโต, สมุทยํ ปชหนฺโต, นิโรธํ สจฺฉิกโรนฺโต, มคฺคํ ภาเวนฺโต โลกมฺหา นิยฺยาติ, ตสฺมา นิยฺยานนฺติ วุจฺจติฯ **กถ**นฺติ เกน ปกาเรนฯ **ทุกฺขา ปมุจฺจตี**ติ ‘‘อุปาทาน’’นฺติ วุตฺตา วฏฺฏทุกฺขา ปโมกฺขํ ปาปุณาติฯ เอวเมตฺถ สรูเปเนว มคฺคสจฺจํ ปุจฺฉิ, นิโรธสจฺจํ ปน ตสฺส วิสยภาเวน คหิตเมว โหติฯ

๑๗๓. เอวํ ยเกฺขน สรูเปน ทเสฺสตฺวา จ อทเสฺสตฺวา จ จตุสจฺจวเสน ปญฺหํ ปุฏฺโฐ ภควา เตเนว นเยน วิสฺสเชฺชนฺโต อาห **‘‘ปญฺจ กามคุณา’’**ติฯ ตตฺถ ปญฺจกามคุณสงฺขาต โคจรคฺคหเณน ตโคฺคจรานิ ปญฺจายตนานิ คหิตาเนว โหนฺติฯ มโน ฉฏฺโฐ เอเตสนฺติ **มโนฉฏฺฐาฯ ปเวทิตา**ติ ปกาสิตาฯ เอตฺถ อชฺฌตฺติเกสุ ฉฏฺฐสฺส มนายตนสฺส คหเณน ตสฺส วิสยภูตํ ธมฺมายตนํ คหิตเมว โหติฯ เอวํ ‘‘กตมํ ตํ อุปาทาน’’นฺติ อิมํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺโต ปุนปิ ทฺวาทสายตนานํ วเสเนว ทุกฺขสจฺจํ ปกาเสสิฯ มโนคหเณน วา สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ คหิตตฺตา ตาสุ ปุริมปญฺจวิญฺญาณธาตุคฺคหเณน ตาสํ วตฺถูนิ ปญฺจ จกฺขาทีนิ อายตนานิ, มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตุคฺคหเณน ตาสํ วตฺถุโคจรเภทํ ธมฺมายตนํ คหิตเมวาติ เอวมฺปิ ทฺวาทสายตนวเสน ทุกฺขสจฺจํ ปกาเสสิฯ โลกุตฺตรมนายตนธมฺมายตเนกเทโส ปเนตฺถ ยตฺถ โลโก วิหญฺญติ, ตํ สนฺธาย นิทฺทิฏฺฐตฺตา น สงฺคยฺหติฯ

เอตฺถ ฉนฺทํ วิราเชตฺวาติ เอตฺถ ทฺวาทสายตนเภเท ทุกฺขสเจฺจ ตาเนวายตนานิ ขนฺธโต ธาตุโต นามรูปโตติ ตถา ตถา ววตฺถเปตฺวา, ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา, วิปสฺสนฺโต อรหตฺตมคฺคปริโยสานาย วิปสฺสนาย ตณฺหาสงฺขาตํ **ฉนฺทํ** สพฺพโส **วิราเชตฺวา** วิเนตฺวา วิทฺธํเสตฺวาติ อโตฺถฯ **เอวํ ทุกฺขา ปมุจฺจตี**ติ อิมินา ปกาเรน เอตสฺมา วฏฺฏทุกฺขา ปมุจฺจตีติ ฯ เอวมิมาย อุปฑฺฒคาถาย ‘‘นิยฺยานํ ปุจฺฉิโต พฺรูหิ, กถํ ทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติ อยํ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติ, มคฺคสจฺจญฺจ ปกาสิตํ สมุทยนิโรธสจฺจานิ ปเนตฺถ ปุริมนเยเนว สงฺคหิตตฺตา ปกาสิตาเนว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ อุปฑฺฒคาถาย วา ทุกฺขสจฺจํ, ฉเนฺทน สมุทยสจฺจํ, ‘‘วิราเชตฺวา’’ติ เอตฺถ วิราเคน นิโรธสจฺจํ, ‘‘วิราคาวิมุจฺจตี’’ติ วจนโต วา มคฺคสจฺจํฯ ‘‘เอว’’นฺติ อุปายนิทสฺสเนน มคฺคสจฺจํ, ทุกฺขนิโรธนฺติ วจนโต วาฯ ‘‘ทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติ ทุกฺขปโมเกฺขน นิโรธสจฺจนฺติ เอวเมตฺถ จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาสิตานิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ

๑๗๔. เอวํ จตุสจฺจคพฺภาย คาถาย ลกฺขณโต นิยฺยานํ ปกาเสตฺวา ปุน ตเทว สเกน นิรุตฺตาภิลาเปน นิคเมโนฺต อาห **‘‘เอตํ โลกสฺส นิยฺยาน’’**นฺติฯ เอตฺถ **เอต**นฺติ ปุเพฺพ วุตฺตสฺส นิเทฺทโส, **โลกสฺสา**ติ เตธาตุกโลกสฺสฯ **ยถาตถ**นฺติ อวิปรีตํฯ **เอตํ โว อหมกฺขามี**ติ สเจปิ มํ สหสฺสกฺขตฺตุํ ปุเจฺฉยฺยาถ, เอตํ โว อหมกฺขามิ, น อญฺญํฯ กสฺมา? ยสฺมา เอวํ ทุกฺขา ปมุจฺจติ, น อญฺญถาติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา เอเตน นิยฺยาเนน เอกทฺวตฺติกฺขตฺตุํ นิคฺคตานมฺปิ เอตํ โว อหมกฺขามิ, อุปริวิเสสาธิคมายปิ เอตเทว อหมกฺขามีติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา เอวํ ทุกฺขา ปมุจฺจติ อเสสนิเสฺสสาติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน เทฺวปิ ยกฺขเสนาปตโย โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุ สทฺธิํ ยกฺขสหเสฺสนฯ

๑๗๕. อถ เหมวโต ปกติยาปิ ธมฺมครุ อิทานิ อริยภูมิยํ ปติฏฺฐาย สุฏฺฐุตรํ อติโตฺต ภควโต วิจิตฺรปฏิภานาย เทสนาย ภควนฺตํ เสกฺขาเสกฺขภูมิํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘โก สูธ ตรตี’’**ติ คาถมภา

สิฯ ตตฺถ **โก สูธ ตรติ โอฆ**นฺติ อิมินา จตุโรฆํ โก ตรตีติ เสกฺขภูมึ ปุจฺฉติ อวิเสเสนฯ ยสฺมา **อณฺณว**นฺติ น วิตฺถตมตฺตํ นาปิ คมฺภีรมตฺตํ อปิจ ปน ยํ วิตฺถตตรญฺจ คมฺภีรตรญฺจ, ตํ วุจฺจติฯ ตาทิโส จ สํสารณฺณโวฯ อยญฺหิ สมนฺตโต ปริยนฺตาภาเวน วิตฺถโต, เหฏฺฐา ปติฏฺฐาภาเวน อุปริ อาลมฺพนาภาเวน จ คมฺภีโร, ตสฺมา ''โก อิธ ตรติ อณฺณวํ, ตสฺมิญฺจ อปฺปติฏฺเฐ อนาลเมฺพ คมฺภีเร อณฺณเว โก น สีทตี''ติ อเสกฺขภูมึ ปุจฺฉติฯ

๑๗๖. อถ ภควา โย ภิกฺขุ ชีวิตเหตุปิ วีติกฺกมํ อกโรนฺโต สพฺพทา สีลสมฺปนฺโน โลกิยโลกุตฺตราย จ ปญฺญาย ปญฺญวา, อุปจารปฺปนาสมาธินา อิริยาปถเหฏฺฐิมมคฺคผเลหิ จ สุสมาหิโต, ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาย นิยกชฺฌตฺตจินฺตนสีโล, สาตจฺจกิริยาวหาย อปฺปมาทสติยา จ สมนฺนาคโตฯ ยสฺมา โส จตุตฺเถน มคฺเคน อิมํ สุทุตฺตรํ โอฆํ อนวเสสํ ตรติ, ตสฺมา เสกฺขภูมึ วิสฺสชฺเชนฺโต **''สพฺพทา สีลสมฺปนฺโน''**ติ อิมํ ติสิกฺขาคพฺภํ คาถมาหฯ เอตฺถ หิ สีลสมฺปทาย อธิสีลสิกฺขา, สติสมาธีหิ อธิจิตฺตสิกฺขา, อชฺฌตฺตจินฺติตาปญฺญาหิ อธิปญฺญาสิกฺขาติ ติโสฺส สิกฺขา สอุปการา สานิสํสา จ วุตฺตาฯ อุปกาโร หิ สิกฺขานํ โลกิยปญฺญา สติ จ, อนิสํโส สามญฺญผลานีติฯ

๑๗๗. เอวํ ปฐมคาถาย เสกฺขภูมึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเสกฺขภูมึ ทเสฺสนฺโต ทุติยคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ **วิรโต กามสญฺญายา**ติ ยา กาจิ กามสญฺญา, ตโต สพฺพโต จตุตฺถมคฺคสมฺปยุตฺตาย สมุเจฺฉทวิรติยา วิรโตฯ ''วิรโตฺต''ติปิ ปาโฐฯ ตทา ''กามสญฺญายา''ติ ภุมฺมวจนํ โหติ, สคาถาวเคฺค ปน ''กามสญฺญาสู''ติปิ (สํ. นิ. ๑.๙๖) ปาโฐฯ จตูหิปิ มเคฺคหิ ทสนฺนํ สํโยชนานํ อตีตตฺตา **สพฺพสํโยชนาติโค,** จตุเตฺถเนว วา อุทฺธมฺภาคิยสพฺพสํโยชนาติโค , ตตฺรตตฺราภินนฺทินีตณฺหาสงฺขาตาย นนฺทิยา ติณฺณญฺจ ภวานํ ปริกฺขีณตฺตา **นนฺทีภวปริกฺขีโณ โส** ตาทิโส ขีณาสโว ภิกฺขุ **คมฺภีเร** สํสารณฺณเว **น สีทติ** นนฺทีปริกฺขเยน สอุปาทิเสสํ, ภวปริกฺขเยน จ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานถลํ สมาปชฺช ปรมสฺสาสปฺปตฺติยาติฯ

๑๗๘. อถ เหมวโต สหายญฺจ ยกฺขปริสญฺจ โอโลเกตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต ''คมฺภีรปญฺญ''นฺติ เอวมาทีหิ คาถาหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา สพฺพาวติยา ปริสาย สหาเยน จ สทฺธึ อภิวาเทตฺวา, ปทกฺขิณํ กตฺวา, อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อคมาสิฯ

ตาสํ ปน คาถานํ อยํ อตฺถวณฺณนา – **คมฺภีรปญฺญ**นฺติ คมฺภีราย ปญฺญาย สมนฺนาคตํฯ ตตฺถ ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺตนเยน คมฺภีรปญฺญา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ''คมฺภีเรสุ ขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา''ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๓.๔)ฯ **นิปุณตฺถทสฺสิ**นฺติ นิปุเณหิ ขตฺติยปณฺฑิตาทีหิ อภิสงฺขตานํ ปญฺหานํ อตฺถทสฺสึ อตฺถานํ วา ยานิ นิปุณานิ การณานิ ทุปฺปฏิวิชฺฌานิ อเญฺญหิ เตสํ ทสฺสเนน นิปุณตฺถทสฺสึฯ ราคาทิกิญฺจนาภาเวน **อกิญฺจนํ**ฯ ทุวิเธ กาเม ติวิเธ เจ ภเว อลคฺคเนน **กามภเว อสตฺตํ**ฯ ขนฺธาทิเภเทสุ สพฺพารมฺมเณสุ ฉนฺทราคพนฺธนาภาเวน **สพฺพธิ วิปฺปมุตฺตํฯ ทิเพฺพ ปเถ กมมาน**นฺติ อฏฺฐสมาปตฺติเภเท ทิเพฺพ ปเถ สมาปชฺชนวเสน จงฺกมนฺตํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ น ตาย เวลาย ภควา ทิเพฺพ ปเถ กมติ, อปิจ โข ปุเพฺพ กมนํ อุปาทาย กมนสตฺติสพฺภาเวน ตตฺถ ลทฺธวสีภาวตาย เอวํ วุจฺจติฯ อถ วา เย เต วิสุทฺธิเทวา อรหโนฺต, เตสํ ปเถ สนฺตวิหาเร กมเนนาเปตํ วุตฺตํฯ มหนฺตานํ คุณานํ เอสเนน **มเหสึ**ฯ

๑๗๙. ทุติยคาถาย อปเรน ปริยาเยน ถุติ อารทฺธาติ กตฺวา ปุน นิปุณตฺถทสฺสิคฺคหณํ นิทเสฺสติฯ อถ วา นิปุณเตฺถ ทเสฺสตารนฺติ อโตฺถฯ **ปญฺญาทท**นฺติ ปญฺญาปฏิลาภสํวตฺตนิกายปฏิปตฺติยา กถเนน ปญฺญาทายกํฯ **กามาลเย อสตฺต**นฺติ ยฺวายํ กาเมสุ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ทุ

วิโธ อาลโย, ตตฺถ อสตฺตํฯ **สพฺพวิทุ**นฺติ สพฺพธมฺมวิทุํ, สพฺพญฺญุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สุเมธ**นฺติ ตสฺส สพฺพญฺญุภาวสฺส มคฺคภูตาย ปารมีปญฺญาสงฺขาตาย เมธาย สมนฺนาคตํฯ **อริเย ปเถ**ติ อฏฺฐงฺคิเก มคฺเค, ผลสมาปตฺติยํ วาฯ **กมมาน**นฺติ ปญฺญาย อโชฺฌคาหมานํ มคฺคลกฺขณํ ญตฺวา เทสนโต, ปวิสมานํ วา ขเณ ขเณ ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนโต, จตุพฺพิธมคฺคภาวนาสงฺขาตาย กมนสตฺติยา กมิตปุพฺพํ วาฯ

๑๘๐. **สุทิฏฺฐํ วต โน อชฺชา**ติฯ อชฺช อเมฺหหิ สุนฺทรํ ทิฏฺฐํ, อชฺช วา อมฺหากํ สุนฺทรํ ทิฏฺฐํ, ทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ **สุปฺปภาตํ สุหุฏฺฐิต**นฺติ อชฺช อมฺหากํ สุฏฺฐุ ปภาตํ โสภนํ วา ปภาตํ อโหสิฯ อชฺช จ โน สุนฺทรํ อุฏฺฐิตํ อโหสิ, อนุปโรเธน สยนโต อุฏฺฐิตํฯ กึ การณํ? **ยํ อทฺทสาม สมฺพุทฺธํ,** ยสฺมา สมฺพุทฺธํ อทฺทสามาติ อตฺตโน ลาภสมฺปตฺตึ อารพฺภ ปาโมชฺชํ ปเวเทติฯ

๑๘๑. **อิทฺธิมโนฺต**ติ กมฺมวิปากชิทฺธิยา สมนฺนาคตาฯ **ยสสฺสิโน**ติ ลาภคฺคปริวารคฺคสมฺปนฺนาฯ **สรณํ ยนฺตี**ติ กิญฺจาปิ มเคฺคเนว คตา, ตถาปิ โสตาปนฺนภาวปริทีปนตฺถํ ปสาททสฺสนตฺถญฺจ วาจํ ภินฺทติฯ

๑๘๒. **คามา คาม**นฺติ เทวคามา เทวคามํฯ **นคา นค**นฺติ เทวปพฺพตา เทวปพฺพตํฯ **นมสฺสมานา สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต**นฺติ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต ภควา, สฺวากฺขาโต วต ภควโต ธโมฺม’’ติอาทินา นเยน พุทฺธสุโพธิตญฺจ ธมฺมสุธมฺมตญฺจฯ ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน วต ภควโต สาวกสโงฺฆ’’ติอาทินา สงฺฆ-สุปฺปฏิปตฺติญฺจ อภิตฺถวิตฺวา อภิตฺถวิตฺวา นมสฺสมานา ธมฺมโฆสกา หุตฺวา วิจริสฺสามาติ วุตฺตํ โหติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย เหมวตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อาฬวกสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ อาฬวกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อตฺถวณฺณนานเยเนวสฺส อุปฺปตฺติ อาวิภวิสฺสติฯ อตฺถวณฺณนาย จ ‘‘เอวํ เม สุตํ, เอกํ สมยํ ภควา’’ติ เอตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **อาฬวิยํ วิหรติ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน**ติ เอตฺถ ปน กา อาฬวี, กสฺมา จ ภควา ตสฺส ยกฺขสฺส ภวเน วิหรตีติ? วุจฺจเต – **อาฬวี**ติ รฏฺฐมฺปิ นครมฺปิ วุจฺจติ, ตทุภยมฺปิ อิธ วฏฺฏติฯ อาฬวีนครสฺส หิ สมีเป วิหรโนฺตปิ ‘‘อาฬวิยํ วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺส จ นครสฺส สมีเป อวิทูเร คาวุตมเตฺต ตํ ภวนํ, อาฬวีรเฏฺฐ วิหรโนฺตปิ ‘‘อาฬวิยํ วิหรตี’’ติ วุจฺจติ, อาฬวีรเฏฺฐ เจตํ ภวนํฯ

ยสฺมา ปน อาฬวโก ราชา วิวิธนาฏกูปโภคํ ฉเฑฺฑตฺวา โจรปฏิพาหนตฺถํ ปฏิราชนิเสธนตฺถํ พฺยายามกรณตฺถญฺจ สตฺตเม สตฺตเม ทิวเส มิควํ คจฺฉโนฺต เอกทิวสํ พลกาเยน สทฺธึ กติกํ อกาสิ – ‘‘ยสฺส ปเสฺสน มิโค ปลายติ, ตเสฺสว โส ภาโร’’ติฯ อถ ตเสฺสว ปเสฺสน มิโค ปลายิ, ชวสมฺปโนฺน ราชา ธนุํ คเหตฺวา ปตฺติโกว ติโยชนํ ตํ มิคํ อนุพนฺธิฯ เอณิมิคา จ ติโยชนเวคา เอว โหนฺติฯ อถ ปริกฺขีณชวํ ตํ มิคํ อุทกํ ปวิสิตฺวา, ฐิตํ วธิตฺวา, ทฺวิธา เฉตฺวา, อนตฺถิโกปิ มํเสน ‘‘นาสกฺขิ มิคํ คเหตุ’’นฺติ อปวาทโมจนตฺถํ กาเชนาทาย อาคจฺฉโนฺต นครสฺสาวิทูเร พหลปตฺตปลาสํ มหานิโคฺรธํ ทิสฺวา ปริสฺสมวิโนทนตฺถํ ตสฺส มูลมุปคโตฯ ตสฺมิญฺจ นิโคฺรเธ อาฬวโก ยโกฺข มหาราชสนฺติกา วรํ ลภิตฺวา มชฺฌนฺหิกสมเย ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย ผุโฏฺฐกาสํ ปวิเฏฺฐ ปาณิโน ขาทโนฺต ปฏิวสติฯ โส ตํ ทิสฺวา ขาทิตุํ อุปคโตฯ อถ ราชา เตน

สทฺธึ กติกํ อกาสิ – ‘‘มุญฺจ มํ, อหํ เต ทิวเส ทิวเส มนุสฺสญฺจ ถาลิปากญฺจ เปเสสฺสามี’’ติฯ ยโกฺข ‘‘ตฺวํ ราชูปโภเคน ปมโตฺต สมฺมุสฺสสิ, อหํ ปน ภวนํ อนุปคตญฺจ อนนุญฺญาตญฺจ ขาทิตุํ น ลภามิ, สฺวาหํ ภวนฺตมฺปิ ชีเยยฺย’’นฺติ น มุญฺจิฯ ราชา ‘‘ยํ ทิวสํ น เปเสมิ, ตํ ทิวสํ มํ คเหตฺวา ขาทาหี’’ติ อตฺตานํ อนุชานิตฺวา เตน มุโตฺต นคราภิมุโข อคมาสิฯ

พลกาโย มเคฺค ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา ฐิโต ราชานํ ทิสฺวา – ‘‘กึ, มหาราช, อยสมตฺตภยา เอวํ กิลโนฺตสี’’ติ วทโนฺต ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปฏิคฺคเหสิฯ ราชา ตํ ปวตฺตึ อนาโรเจตฺวา นครํ คนฺตฺวา, กตปาตราโส นครคุตฺติกํ อามเนฺตตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ นครคุตฺติโก – ‘‘กึ, เทว, กาลปริเจฺฉโท กโต’’ติ อาหฯ ราชา ‘‘น กโต, ภเณ’’ติ อาหฯ ‘‘ทุฎฺฐุ กตํ, เทว, อมนุสฺสา หิ ปริจฺฉินฺนมตฺตเมว ลภนฺติ, อปริจฺฉิเนฺน ปน ชนปทสฺส อาพาโธ ภวิสฺสติฯ โหตุ, เทว, กิญฺจาปิ เอวมกาสิ, อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ รชฺชสุขํ อนุโภหิ, อหเมตฺถ กาตพฺพํ กริสฺสามี’’ติฯ โส กาลเสฺสว วุฎฺฐาย พนฺธนาคารํ คนฺตฺวา เย เย วชฺฌา โหนฺติ, เต เต สนฺธาย – ‘‘โย ชีวิตตฺถิโก โหติ, โส นิกฺขมตู’’ติ ภณติฯ โย ปฐมํ นิกฺขมติ ตํ เคหํ เนตฺวา, นฺหาเปตฺวา, โภเชตฺวา จ, ‘‘อิมํ ถาลิปากํ ยกฺขสฺส เทหี’’ติ เปเสติฯ ตํ รุกฺขมูลํ ปวิฎฺฐมตฺตํเยว ยโกฺข เภรวํ อตฺตภาวํ นิมฺมินิตฺวา มูลกนฺทํ วิย ขาทติ ฯ ยกฺขานุภาเวน กิร มนุสฺสานํ เกสาทีนิ อุปาทาย สกลสรีรํ นวนีตปิโณฺฑ วิย โหติฯ ยกฺขสฺส ภตฺตํ คาหาเปตฺตุํ คตปุริสา ตํ ทิสฺวา ภีตา ยถามิตฺตํ อาโรเจสุํฯ ตโต ปภุติ ‘‘ราชา โจเร คเหตฺวา ยกฺขสฺส เทตี’’ติ มนุสฺสา โจรกมฺมโต ปฎิวิรตาฯ ตโต อปเรน สมเยน นวโจรานํ อภาเวน ปุราณโจรานญฺจ ปริกฺขเยน พนฺธนาคารานิ สุญฺญานิ อเหสุํฯ

อถ นครคุตฺติโก รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา อตฺตโน ธนํ นครรจฺฉาสุ ฉฑฺฑาเปสิ – ‘‘อเปฺปว นาม โกจิ โลเภน คเณฺหยฺยา’’ติฯ ตํ ปาเทนปิ น โกจิ ฉุปิฯ โส โจเร อลภโนฺต อมจฺจานํ อาโรเจสิฯ อมจฺจา ‘‘กุลปฎิปาฎิยา เอกเมกํ ชิณฺณกํ เปเสม, โส ปกติยาปิ มจฺจุมุเข วตฺตตี’’ติ อาหํสุฯ ราชา ‘‘‘อมฺหากํ ปิตรํ, อมฺหากํ ปิตามหํ เปเสตี’ติ มนุสฺสา โขภํ กริสฺสนฺติ, มา โว เอตํ รุจฺจี’’ติ นิวาเรสิฯ ‘‘เตน หิ, เทว, ทารกํ เปเสม อุตฺตานเสยฺยกํ, ตถาวิธสฺส หิ ‘มาตา เม ปิตา เม’ติ สิเนโห นตฺถี’’ติ อาหํสุฯ ราชา อนุชานิฯ เต ตถา อกํสุฯ นคเร ทารกมาตโร จ ทารเก คเหตฺวา คพฺภินิโย จ ปลายิตฺวา ปรชนปเท ทารเก สํวเฑฺฒตฺวา อาเนนฺติฯ เอวํ สพฺพานิปิ ทฺวาทส วสฺสานิ คตานิฯ

ตโต เอกทิวสํ สกลนครํ วิจินิตฺวา เอกมฺปิ ทารกํ อลภิตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํ – ‘‘นตฺถิ, เทว, นคเร ทารโก ฐเปตฺวา อเนฺตปุเร ตว ปุตฺตํ อาฬวกกุมาร’’นฺติฯ ราชา ‘‘ยถา มม ปุโตฺต ปิโย, เอวํ สพฺพโลกสฺส, อตฺตนา ปน ปิยตรํ นตฺถิ, คจฺฉถ, ตมฺปิ ทตฺวา มม ชีวิตํ รกฺขถา’’ติ อาหฯ เตน จ สมเยน อาฬวกกุมารสฺส มาตา ปุตฺตํ นฺหาเปตฺวา, มเณฺฑตฺวา, ทุกูลจุมฺพฎเก กตฺวา, องฺเก สยาเปตฺวา, นิสินฺนา โหติฯ ราชปุริสา รโญฺญ อาณาย ตตฺถ คนฺตฺวา วิปฺปลปนฺติยา ตสฺสา โสฬสนฺนญฺจ อิตฺถิสหสฺสานํ สทฺธึ ธาติยา ตํ อาทาย ปกฺกมึสุ ‘‘เสฺว ยกฺขภโกฺข ภวิสฺสตี’’ติฯ ตํ ทิวสญฺจ ภควา ปจฺจูสสมเย ปจฺจุฎฺฐาย เชตวนมหาวิหาเร คนฺธกุฎิยํ มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ปุน พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต อทฺทส อาฬวกสฺส กุมารสฺส อนาคามิผลุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสยํ, ยกฺขสฺส จ โสตาปตฺติผลุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสยํ เทสนาปริโยสาเน จ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุปฎิลาภสฺสาติฯ ตสฺมา วิภาตาย รตฺติยา ปุเรภตฺตกิจฺจํ กตฺวา อนิฎฺฐิตปจฺฉาภตฺตกิโจฺจว กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส วตฺตมาเน โอคฺคเต สูริเย เอกโกว อทุติโย ปตฺตจีวรมาทาย ปาทคมเนเนว สาวตฺถิโต ตึส โยชนานิ คนฺตฺวา ตสฺส ยกฺขสฺส ภวนํ ปาวิสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน’’ติฯ

กึ ปน ภควา ยสฺมึ นิโคฺรเธ อาฬวกสฺส ภวนํ, ตสฺส มูเล วิหาสิ, อุทาหุ ภวเนเยวาติ? วุจฺจเต – ภวเนเยวฯ ยเถว หิ ยกฺขา อตฺตโน ภวนํ ปสฺสนฺติ, ตถา ภควาปิฯ โส ตตฺถ คนฺตฺวา ภวนทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ ตทา อาฬวโก หิมวนฺต ยกฺขสมาคมํ คโต โหติฯ ตโต อาฬวกสฺส ทฺวารปาโล คทฺรโภ นาม ยโกฺข ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, วนฺทิตฺวา – ''กึ, ภเนฺต, ภควา วิกาเล อาคโต''ติ อาหฯ ''อาม, คทฺรภ, อาคโตมฺหิฯ สเจ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺตึ อาฬวกสฺส ภวเน''ติฯ ''น เม, ภเนฺต, ครุ, อปิจ โข โส ยโกฺข กกฺขโฬ ผรุโส, มาตาปิตูนมฺปิ อภิวาทนาทีนิ น กโรติ, มา รุจฺจิ ภควโต อิธ วาโส''ติฯ ''ชานามิ, คทฺรภ, ตสฺส กกฺขฬตฺตํ, น โกจิ มมนฺตราโย ภวิสฺสติ, สเจ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺติ''นฺติ ฯ

ทุติยมฺปิ คทฺรโภ ยโกฺข ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''อคฺคิตตฺตกปาลสทิโส, ภเนฺต, อาฬวโก, 'มาตาปิตโร'ติ วา 'สมณพฺราหฺมณา'ติ วา 'ธโมฺม'ติ วา น ชานาติ, อิธาคตานํ จิตฺตเกฺขปมฺปิ กโรติ, หทยมฺปิ ผาเลติ, ปาเทปิ คเหตฺวา ปรสมุเทฺท วา ปรจกฺกวาเฬ วา ขิปตี''ติฯ ทุติยมฺปิ ภควา อาห – ''ชานามิ, คทฺรภ, สเจ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺติ''นฺติฯ ตติยมฺปิ คทฺรโภ ยโกฺข ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''อคฺคิตตฺตกปาลสทิโส, ภเนฺต, อาฬวโก, 'มาตาปิตโร'ติ วา 'สมณพฺราหฺมณา'ติ วา 'ธโมฺม'ติ วา น ชานาติ, อิธาคตานํ จิตฺตเกฺขปมฺปิ กโรติ, หทยมฺปิ ผาเลติ, ปาเทปิ คเหตฺวา ปรสมุเทฺท วา ปรจกฺกวาเฬ วา ขิปตี''ติฯ ตติยมฺปิ ภควา อาห – ''ชานามิ, คทฺรภ, สเจ เต อครุ, วิหเรยฺยาเมกรตฺติ''นฺติฯ ''น เม, ภเนฺต, ครุ, อปิจ โข โส ยโกฺข อตฺตโน อนาโรเจตฺวา อนุชานนฺตํ มํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, อาโรเจมิ, ภเนฺต, ตสฺสา''ติฯ ''ยถาสุขํ, คทฺรภ, อาโรเจหี''ติฯ ''เตน หิ, ภเนฺต, ตฺวเมว ชานาหี''ติ ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา หิมวนฺตาภิมุโข ปกฺกามิฯ ภวนทฺวารมฺปิ สยเมว ภควโต วิวรมทาสิฯ ภควา อโนฺตภวนํ ปวิสิตฺวา ยตฺถ อภิลกฺขิเตสุ มงฺคลทิวสาทีสุ นิสีทิตฺวา อาฬวโก สิรึ อนุโภติ, ตสฺมึเยว ทิพฺพรตนปลฺลเงฺก นิสีทิตฺวา สุวณฺณาภํ มุญฺจิฯ ตํ ทิสฺวา ยกฺขสฺส อิตฺถิโย อาคนฺตฺวา, ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา, สมฺปริวาเรตฺวา นิสีทึสุฯ ภควา ''ปุเพฺพ ตุเมฺห ทานํ ทตฺวา, สีลํ สมาทิยิตฺวา, ปูชเนยฺยํ ปูเชตฺวา, อิมํ สมฺปตฺตึ ปตฺตา, อิทานิปิ ตเถว กโรถ, มา อญฺญมญฺญํ อิสฺสามจฺฉริยาภิภูตา วิหรถา''ติอาทินา นเยน ตาสํ ปกิณฺณกธมฺมกถํ กเถสิฯ ตา จ ภควโต มธุรนิโคฺฆสํ สุตฺวา, สาธุการสหสฺสานิ ทตฺวา, ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทึสุเยวฯ คทฺรโภปิ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา อาฬวกสฺส อาโรเจสิ – ''ยเคฺฆ, มาริส, ชาเนยฺยาสิ, วิมาเน เต ภควา นิสิโนฺน''ติฯ โส คทฺรภสฺส สญฺญมกาสิ ''ตุณฺหี โหหิ, คนฺตฺวา กตฺตพฺพํ กริสฺสามี''ติฯ ปุริสมาเนน กิร ลชฺชิโต อโหสิ, ตสฺมา ''มา โกจิ ปริสมเชฺฌ สุเณยฺยา''ติ วาเรสิฯ

ตทา สาตาคิรเหมวตา ภควนฺตํ เชตวเนเยว วนฺทิตฺวา ''ยกฺขสมาคมํ คมิสฺสามา''ติ สปริวารา นานายาเนหิ อากาเสน คจฺฉนฺติฯ อากาเส จ ยกฺขานํ น สพฺพตฺถ มโคฺค อตฺถิ, อากาสฏฺฐานิ วิมานานิ ปริหริตฺวา มคฺคฏฺฐาเนเนว มโคฺค โหติฯ อาฬวกสฺส ปน วิมานํ ภูมฏฺฐํ สุคุตฺตํ ปาการปริกฺขิตฺตํ สุสํวิหิตทฺวารฏฺฎาลกโคปุรํ, อุปริ กํสชาลสญฺฉนฺนํ มญฺชูสสทิสํ ติโยชนํ อุเพฺพเธนฯ ตสฺส อุปริ มโคฺค โหติฯ เต ตํ ปเทสมาคมฺม คนฺตุํ อสมตฺถา อเหสุํฯ พุทฺธานญฺหิ นิสิโนฺนกาสสฺส อุปริภาเคน ยาว ภวคฺคา, ตาว โกจิ คนฺตุํ อสมโตฺถฯ เต ''กิมิท''นฺติ อาวชฺชตฺวา ภควนฺตํ ทิสฺวา อากาเส ขิตฺตเลฑฺฑุ วิย โอรุยฺห วนฺทิตฺวา, ธมฺมํ สุตฺวา, ปทกฺขิณํ กตฺวา ''ยกฺขสมาคมํ คจฺฉาม ภควา''ติ ตีณิ วตฺถูนิ ปสํสนฺตา ยกฺขสมาคมํ อคมํสุฯ อาฬวโก เต ทิสฺวา ''อิธ นิสีทถา''ติ ปฏิกฺกมฺม โอกาสมทาสิฯ เต อาฬวกสฺส นิเวเทสุํ ''ลาภา เต, อาฬวก, ยสฺส เต ภวเน ภควา วิหรติ, คจฺฉาวุโส ภควนฺตํ ปยิรุปาสสฺสู''ติฯ เอวํ ภควา ภวเนเยว วิหาสิ, น ยสฺมึ นิโคฺรเธ อาฬวกสฺส ภวนํ, ตสฺส มูเลติฯ เตน วุตฺตํ ''เอกํ สมยํ ภควา อาฬวิยํ วิหรติ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน''ติฯ

อถ โข อาฬวโก…เป…. ภควนฺตํ เอตทโวจ **“นิกฺขม สมณา”**ติฯ “กสฺมา ปนายํ เอตทโวจา”ติ? วุจฺจเต – โรเสตุกามตายฯ ตเตฺรวํ อาทิโต ปภุติ สมฺพนฺธ เวทิตพฺพ – อยญฺหิ ยสฺมา อสฺสทฺธสฺส สทฺธากถา ทุกฺกถา โหติ ทุสฺสีลาทีนํ สีลาทิกถา วิย, ตสฺมา เตสํ ยกฺขานํ สนฺติกา ภควโต ปสํสํ สุตฺวา เอว อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตโลณสกฺขรา วิย อพฺภนฺตรโกเปน ตฏตฏายมานหทโย หุตฺวา “โก โส ภควา นาม, โย มม ภวนํ ปวิโฏฺฐ”ติ อาหฯ เต อาหํสุ – “น ตฺวํ, อาวุโส, ชานาสิ ภควนฺตํ อมฺหากํ สตฺถารํ, โย ตุสิตภวเน ฐิโต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา”ติอาทินา นเยน ยาว ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ กเถนฺตา ปฏิสนฺธิอาทินา ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ วตฺวา “อิมานิปิ ตฺวํ, อาวุโส , อจฺฉริยานิ นาทฺทสา”ติ โจเทสุํฯ โส ทิสฺวาปิ โกธวเสน “นาทฺทส”นฺติ อาหฯ อาวุโส อาฬวก ปเสฺสยฺยาสิ วา ตฺวํ, น วา, โก ตยา อโตฺถ ปสฺสตา วา อปสฺสตา วา, กึ ตฺวํ กริสฺสสิ อมฺหากํ สตฺถุโน, โย ตฺวํ ตํ อุปนิธาย จลกฺกกุธมหาอุสภสมีเป ตทหุชาตวจฺฉโก วิย, ติธาปภินฺนมตฺตวารณสมีเป ภิงฺกโปตโก วิย, ภาสุรวิลมฺพเกสรอุปโสภิตกฺขนฺธสฺส มิครโญฺญ สมีเป ชรสิงฺคาโล วิย, ทิยฑฺฒโยชนสตปฺปวฑฺฒกายสุปณฺณราชสมีเป ฉินฺนปกฺขกากโปตโก วิย ขายสิ, คจฺฉ ยํ เต กรณียํ, ตํ กโรหีติฯ เอวํ วุเตฺต กุโทฺธ อาฬวโก อุฎฺฐหิตฺวา มโนสิลาตเล วามปาเทน ฐตฺวา “ปสฺสถ ทานิ ตุมฺหากํ วา สตฺถา มหานุภาโว, อหํ วา”ติ ทกฺขิณปาเทน สฏฺฐิโยชนมตฺตํ เกลาสปพฺพตกูฏํ อกฺกมิ, ตํ อโยกูฏปหโฏ นิทฺธนฺตอโยปิโณฺฑ วิย ปปฏิกาโย มุญฺจิฯ โส ตตฺร ฐตฺวา “อหํ อาฬวโก”ติ โฆเสสิ, สกลชมฺพุทีปํ สโทฺท ผริฯ

จตฺตาโร กิร สทฺทา สกลชมฺพุทีเป สุยฺยึสุ – ยญฺจ ปุณฺณโก ยกฺขเสนาปติ ธนญฺจยโกรพฺยราชานํ ชูเต ชินิตฺวา อโปฺผเฏตฺวา “อหํ ชินิ”นฺติ อุโคฺฆเสสิ, ยญฺจ สโกฺก เทวานมิโนฺทกสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปริหายมาเน วิสฺสกมฺมํ เทวปุตฺตํ สุนขํ กาเรตฺวา “อหํ ปาปภิกฺขู จ ปาปภิกฺขุนิโย จ อุปาสเก จ อุปาสิกาโย จ สเพฺพว อธมฺมวาทิโน ขาทามี”ติ อุโคฺฆสาเปสิ, ยญฺจ กุสชาตเก ปภาวติเหตุ สตฺตหิ ราชูหิ นคเร อุปรุเทฺธ ปภาวตึ อตฺตนา สห หตฺถิกฺขนฺธํ อาโรเปตฺวา นครา นิกฺขมฺม “อหํ สีหสฺสรกุสมหาราชา”ติ มหาปุริโส อุโคฺฆเสสิ, ยญฺจ อาฬวโก เกลาสมุทฺธนิ ฐตฺวา “อหํ อาฬวโก”ติฯ ตทา หิ สกลชมฺพุทีเป ทฺวาเร ทฺวาเร ฐตฺวา อุโคฺฆสิตสทิสํ อโหสิ, ติโยชนสหสฺสวิตฺถโต จ หิมวาปิ สงฺกมฺปิ ยกฺขสฺส อานุภาเวนฯ

โส **วาตมณฺฑลํ** สมุฎฺฐาเปสิ – “เอเตเนว สมณํ ปลาเปสฺสามี”ติฯ เต ปุรตฺถิมาทิเภทา วาตา สมุฎฺฐหิตฺวา อฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชนติโยชนปฺปมาณานิ ปพฺพตกูฏานิ ปทาเลตฺวา วนคจฺฉรุกฺขาทีนิ อุมฺมูเลตฺวา อาฬวีนครํ ปกฺขนฺตา ชิณฺณหตฺถิสาลาทีนิ จุเณฺณนฺตา ฉทนิฎฺฐกา อากาเส ภเมนฺตาฯ ภควา “มา กสฺสจิ อุปโรโธ โหตู”ติ อธิฎฺฐาสิฯ เต วาตา ทสพลํ ปตฺวา จีวรกณฺณมตฺตมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขึสุฯ ตโต **มหาวสฺสํ** สมุฎฺฐาเปสิ “อุทเกน อโชฺฌตฺถริตฺวา สมณํ มาเรสฺสามี”ติฯ ตสฺสานุภาเวน อุปรูปริ สตปฏลสหสฺสปฏลาทิเภทา วลาหกา อุฎฺฐหิตฺวา วสฺสึสุ, วุฎฺฐิธาราเวเคน ปถวี ฉิทฺทา อโหสิ, วนรุกฺขาทีนํ อุปริ มโหโฆ อาคนฺตฺวา ทสพลสฺส จีวเร อุสฺสาวพินฺทุมตฺตมฺปิ เตเมตุํ นาสกฺขิฯ ตโต **ปาสาณวสฺสํ** สมุฎฺฐาเปสิ, มหนฺตานิ มหนฺตานิ ปพฺพตกูฏานิ ธูมายนฺตานิ ปชฺชลนฺตานิ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลํ ปตฺวา ทิพฺพมาลาคุฬานิ สมฺปชฺชึสุฯ ตโต **ปหรณวสฺสํ** สมุฎฺฐาเปสิ, เอกโตธาราอุภโตธารา อสิสตฺติขุรปฺปาทโย ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลํ ปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ อเหสุํฯ ตโต **องฺคารวสฺสํ** สมุฎฺฐาเปสิ, กึสุกวณฺณา องฺคารา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา วิกิรึสุฯ ตโต **กุกฺกุลวสฺสํ** สมุฎฺฐาเปสิ, อจฺจุโณฺห กุกฺกุโล อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล จนฺทนจุณฺณํ หุตฺวา นิปติฯ ตโต **วาลุกาวสฺสํ** สมุฎฺฐาเปสิ, อติสุขุมา วาลุกา ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ

หุตฺวา นิปตึสุฯ ตโต **กลลวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิ, ตํ กลลวสฺสํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพคนฺธํ หุตฺวา นิปติฯ ตโต **อนฺธการํ** สมุฏฺฐาเปสิ ‘‘ภึเสตฺวา สมณํ ปลาเปสฺสามี’’ติฯ ตํ จตุรงฺคสมนฺนาคตนฺธการสทิสํ หุตฺวา ทสพลํ ปตฺวา สูริยปฺปภาวิหตมิวนฺธการํ อนฺตรธายิฯ

เอวํ ยกฺโข อิมาหิ นวหิ วาตวสฺสปาสาณปหรณงฺคารกุกฺกุลวาลุกกลลนฺธการวุฏฺฐีหิ ภควนฺตํ ปลาเปตุํ อสกฺโกนฺโต นานาวิธปหรณหตฺถาย อเนกปฺปการรูปภูตคณสมากุลาย จตุรงฺคินิยา เสนาย สยเมว ภควนฺตํ อภิคโตฯ เต ภูตคณา อเนกปฺปกาเร วิการเร กตฺวา ‘‘คณฺหถ หนถา’’ติ ภควโต อุปริ อาคจฺฉนฺตา วิย โหนฺติ, อปิจ เต นิทฺธนฺตโลหปิณฺฑํ วิย มกฺขิกา, ภควนฺตํ อลฺลียิตุํ อสมตฺถา เอวํ อเหสุํฯ เอวํ สเนฺตปิ ยถา โพธิมณฺเฑ มาโร อาคตเวลายเมว นิวโตฺต, ตถา อนิวตฺติตฺวา อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ พฺยากุลมกํสุฯ เอวํ อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ อเนกปฺปการวิภึสนทสฺสเนนปิ ภควนฺตํ จาเลตุมสกฺโกนฺโต อาฬวโก จิเนฺตสิ – ‘‘ยํนูนาหํ เกนจิ อเชยฺยํ ทุสฺสาวุธํ มุเญฺจยฺย’’นฺติฯ

จตฺตาริ กิร อาวุธานิ โลเก เสฏฺฐานิ – สกฺกสฺส วชิราวุธํ, เวสฺสวณสฺส คทาวุธํ, ยมสฺส นยนาวุธํ, อาฬวกสฺส ทุสฺสาวุธนฺติฯ ยทิ หิ สโกฺก กุโทฺธ วชิราวุธํ สิเนรุมตฺถเก ปหเรยฺย อฏฺฐสฎฺฐิสหสฺสาธิกโยชนสตสหสฺสํ สิเนรุํ วินิวิชฺฌิตฺวา เหฏฺฐโต คเจฺฉยฺย ฯ เวสฺสวณสฺส ปุถุชฺชนกาเล วิสฺสชฺชิตคทา พหูนํ ยกฺขสหสฺสานํ สีสํ ปาเตตฺวา ปุน หตฺถปาสํ อาคนฺตฺวา ติฏฺฐติฯ ยเมน กุเทฺธน นยนาวุเธน โอโลกิตมเตฺต อเนกานิ กุมฺภณฺฑสหสฺสานิ ตตฺตกปาเล ติลา วิย วิปฺผุรนฺตานิ วินสฺสนฺติฯ อาฬวโก กุโทฺธ สเจ อากาเส ทุสฺสาวุธํ มุเญฺจยฺย, ทฺวาทส วสฺสานิ เทโว น วเสฺสยฺยฯ สเจ ปถวิยํ มุเญฺจยฺย, สพฺพรุกฺขติณาทีนิ สุสฺสิตฺวา ทฺวาทสวสฺสนฺตรํ น ปุน รุเหยฺยุํฯ สเจ สมุเทฺท มุเญฺจยฺย, ตตฺตกปาเล อุทกพินฺทุ วิย สพฺพมุทกํ สุเสฺสยฺยฯ สเจ สิเนรุสทิเสปิ ปพฺพเต มุเญฺจยฺย, ขณฺฑาขณฺฑํ หุตฺวา วิกิเรยฺยฯ โส เอวํ มหานุภาวํ ทุสฺสาวุธํ อุตฺตรียกตํ มุญฺจิตฺวา อคฺคเหสิ ฯ เยภุเยฺยน ทสสหสฺสิโลกธาตุเทวตา เวเคน สนฺนิปตึสุ – ‘‘อชฺช ภควา อาฬวกํ ทเมสฺสติ, ตตฺถ ธมฺมํ โสสฺสามา’’ติฯ ยุทฺธทสฺสนกามาปิ เทวตา สนฺนิปตึสุฯ เอวํ สกลมฺปิ อากาสํ เทวตาหิ ปุริปุณฺณมโหสิฯ

อถ อาฬวโก ภควโต สมีเป อุปรูปริ วิจริตฺวา วตฺถาวุธํ มุญฺจิฯ ตํ อสนิวิจกฺกํ วิย อากาเส เภรวสทฺทํ กโรนฺตํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ ภควนฺตํ ปตฺวา ยกฺขสฺส มานมทฺทนตฺถํ ปาทมุญฺฉนโจฬกํ หุตฺวา ปาทมูเล นิปติฯ อาฬวโก ตํ ทิสฺวา ฉินฺนวิสาโณ วิย อุสโภ, อุทฺธฏทาโฐ วิย สโปฺป, นิเตฺตโช นิมฺมโท นิปติตมานทฺธโช หุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘ทุสฺสาวุธมฺปิ สมณํ นภิโภสิ, กึ นุ โข การณ’’นฺติ? อิทํ การณํ, เมตฺตาวิหารยุโตฺต สมโณ, หนฺท นํ โรเสตฺวา เมตฺตาย วิโยเชมีติฯ อิมินา สมฺพเนฺธเนตํ วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อาฬวโก ยโกฺข เยน ภควา…เป.… นิกฺขม สมณา’’ติฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – กสฺมา มยา อนนุญฺญาโต มม ภวนํ ปวิสิตฺวา ฆรสามิโก วิย อิตฺถาคารสฺส มเชฺฌ นิสิโนฺนสิ, นนุ อยุตฺตเมตํ สมณสฺส ยทิทํ อทินฺนปฏิโภโค อิตฺถิสํสโคฺค จ, ตสฺมา ยทิ ตฺวํ สมณธเมฺม ฐิโต, นิกฺขม สมณาติฯ เอเก ปน ‘‘เอตานิ อญฺญานิ จ ผรุสวจนานิ วตฺวา เอวาหํ เอตทโวจา’’ติ ภณนฺติฯ

อถ ภควา ‘‘ยสฺมา ถโทฺธ ปฏิถทฺธภาเวน วิเนตุํ น สกฺกา, โส หิ ปฏิถทฺธภาเว กริยมาเน เสยฺยถาปิ จณฺฑสฺส กุกฺกุรสฺส นาสาย ปิตฺตํ ภิเนฺทยฺย, โส ภิโยฺยโส มตฺตาย จณฺฑตโร อสฺส, เอวํ ถทฺธตโร โหติ, มุทุนา ปน โส สกฺกา วิเนตุ’’นฺติ ญตฺวา ‘‘สาธาวุโส’’ติ ปิยวจเนน ตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา นิกฺขมิ ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘**สาธาวุโสติ ภควา นิกฺขมี**’’ติฯ

ตโต อาฬวโก ‘‘สฺวโจ วตายํ สมโณ เอกวจเนเนว นิกฺขโนฺต, เอวํ นาม นิกฺขเมตุํ สุขํ สมณํ อการเณเนวาหํ สกลรตฺตึ ยุเทฺธน อพฺภุยฺยาสิ’’นฺติ มุทุจิโตฺต หุตฺวา ปุน จิเนฺตสิ ‘‘อิทานิปิ น สกฺกา ชานิตุํ, กึ นุ โข สุวจตาย นิกฺขโนฺต, อุทาหุ โกเธน, หนฺท นํ วีมํสามี’’ติฯ ตโต **‘‘ปวิส สมณา’’**ติ อาหฯ อถ ‘‘สุวโจ’’ติ มุทุภูตจิตฺตววตฺถานกรณตฺถํ ปุนปิ ปิยวจนํ วทโนฺต **สาธาวุโส**ติ ภควา ปาวิสิฯ อาฬวโก ปุนปฺปุนํ ตเมว สุวจภาวํ วีมํสโนฺต ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ **‘‘นิกฺขม ปวิสา’’**ติ อาหฯ ภควาปิ ตถา อกาสิฯ ยทิ น กเรยฺย, ปกติยาปิ ถทฺธยกฺขสฺส จิตฺตํ ถทฺธตรํ หุตฺวา ธมฺมกถาย ภาชนํ น ภเวยฺยฯ ตสฺมา ยถา นาม มาตา โรทนฺตํ ปุตฺตกํ ยํ โส อิจฺฉติ, ตํ ทตฺวา วา กตฺวา วา สญฺญาเปติ, ตถา ภควา กิเลสโรทเนน โรทนฺตํ ยกฺขํ สญฺญาเปตุํ ยํ โส ภณติ, ตํ อกาสิฯ ยถา จ ธาตี ถญฺญํ อปิวนฺตํ ทารกํ กิญฺจิ ทตฺวา อุปลาเฬตฺวา ปาเยติ, ตถา ภควา ยกฺขํ โลกุตฺตรธมฺมขีรํ ปาเยตุํ ตสฺส ปตฺถิตวจนกรเณน อุปลาเฬโนฺต เอวมกาสิฯ ยถา จ ปุริโส ลาพุมฺหิ จตุมธุรํ ปูเรตุกาโม ตสฺสพฺภนฺตรํ โสเธติ, เอวํ ภควา ยกฺขสฺส จิเตฺต โลกุตฺตรจตุมธุรํ ปูเรตุกาโม ตสฺส อพฺภนฺตเร โกธมลํ โสเธตุํ ยาว ตติยํ นิกฺขมนปเวสนํ อกาสิฯ

อถ อาฬวโก ‘‘สุวโจ อยํ สมโณ, ‘นิกฺขมา’ติ วุโตฺต นิกฺขมติ, ‘ปวิสา’ติ วุโตฺต ปวิสติ, ยํนูนาหํ อิมํ สมณํ เอวเมวํ สกลรตฺตึ กิลเมตฺวา, ปาเท คเหตฺวา, ปารคงฺคาย ขิเปยฺย’’นฺติ ปาปกํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา จตุตฺถวารํ อาห – **‘‘นิกฺขม สมณา’’**ติฯ ตํ ญตฺวา ภควา **‘‘น ขฺวาหํ ต’’**นฺติ อาหฯ ‘‘เอวํ วุเตฺต ตทุตฺตริํ กรณียํ ปริเยสมาโน ปญฺหํ ปุจฺฉิตพฺพํ มญฺญิสฺสติ, ตํ ธมฺมกถาย มุขํ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา **‘‘น ขฺวาหํ ต’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **น**อิติ ปฏิเกฺขเป, **โข**อิติ อวธารเณฯ **อห**นฺติ อตฺตนิทสฺสนํ, นฺติ เหตุวจนํฯ เตเนตฺถ ‘‘ยสฺมา ตฺวํ เอวํ จิเนฺตสิ, ตสฺมา อหํ อาวุโส เนว นิกฺขมิสฺสามิ, ยํ เต กรณียํ, ตํ กโรหี’’ติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตโต อาฬวโก ยสฺมา ปุเพฺพปิ อากาเสนาคมนเวลายํ ‘‘กึ นุ โข, เอตํ สุวณฺณวิมานํ, อุทาหุ รชตมณิวิมานานํ อญฺญตรํ, หนฺท นํ ปสฺสามา’’ติ เอวํ อตฺตโน วิมานํ อาคเต อิทฺธิมเนฺตตาปสปริพฺพาชเก ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตุมสโกฺกเนฺต จิตฺตเกฺขปาทีหิ วิเหเฐติฯ กถํ? อมนุสฺสา หิ ภึสนกรูปทสฺสเนน วา หทยวตฺถุปริมทฺทเนน วาติ ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตเกฺขปํ กโรนฺติฯ อยํ ปน ยสฺมา ‘‘อิทฺธิมโนฺต ภึสนกรูปทสฺสเนน น ตสนฺตี’’ติ ญตฺวา อตฺตโน อิทฺธิปฺปภาเวน สุขุมตฺตภาวํ นิมฺมินิตฺวา, เตสํ อโนฺต ปวิสิตฺวา หทยวตฺถุํ ปริมทฺทติ, ตโต จิตฺตสนฺตติ น สณฺฐาติ, ตสฺสา อสณฺฐมานาย อุมฺมตฺตกา โหนฺติ ขิตฺตจิตฺตาฯ เอวํ ขิตฺตจิตฺตานํ เอเตสํ อุรมฺปิ ผาเลติ, ปาเทปิ เน คเหตฺวา ปารคงฺคาย ขิปติ ‘‘มาสฺสุ เม ปุน เอวรูปา ภวนมาคมิํสู’’ติ, ตสฺมา เต ปเญฺห สริตฺวา ‘‘ยํนูนาหํ อิมํ สมณํ อิทานิ เอวํ วิเหเฐยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อาห **‘‘ปญฺหํ ตํ สมณา’’**ติอาทิฯ

กุโต ปนสฺส เต ปญฺหาติ? ตสฺส กิร มาตาปิตโร กสฺสปํ ภควนฺตํ ปยิรุปาสิตฺวา อฎฺฐ ปเญฺห สวิสฺสชฺชเน อุคฺคเหสุํฯ เต ทหรกาเล อาฬวกํ ปริยาปุณาเปสุํฯ โส กาลจฺจเยน วิสฺสชฺชนํ สมฺมุสฺสิฯ ตโต ‘‘อิเม ปญฺหาปิ มา วินสฺสนฺตู’’ติ สุวณฺณปเฎฺฎ ชาติหิงฺคุลเกน ลิขาเปตฺวา วิมาเน นิกฺขิปิฯ เอวเมเต พุทฺธปญฺหา พุทฺธวิสยา เอว โหนฺติฯ ภควา ตํ สุตฺวา ยสฺมา พุทฺธานํ ปริจฺจตฺตลาภนฺตราโย วา ชีวิตนฺตราโย วา สพฺพญฺญุตญฺญาณพฺยามปฺปภานํ ปฏิฆาโต วา น สกฺกา เกนจิ กาตุํ, ตสฺมา ตํ โลเก อสาธารณํ พุทฺธานุภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘น ขฺวาหํ ตํ, อาวุโส, ปสฺสามิ สเทวเก โลเก’’**ติฯ

ตตฺถ ‘‘สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณ’’นฺติอาทินา นเยน เอเตสํ ปทานํ อตฺถมตฺตทสฺสเนน สเงฺขโป วุตฺโต, น อนุสนฺธิโยชนากฺกเมน วิตฺถาโรฯ สฺวายํ วุจฺจติ – **สเทวก** วจเนน หิ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต สพฺพเทเวสุ คหิเตสุปิ เยสํ ตตฺถ สนฺนิปติเต เทวคเณ วิมติ อโหสิ ‘‘มาโร มหานุภาโว ฉกามาวจริสฺสโร วสวตฺตี ปจฺจนีกสาโต ธมฺมเทสฺสี กุรุรกมฺมโนฺต, กิํ นุ โข, โสปิสฺส จิตฺตเกฺขปาทีนิ น กเรยฺยา’’ติ, เตสํ วิมติปฏิพาหนตฺถํ **‘‘สมารเก’’**ติ อาหฯ ตโต เยสํ อโหสิ – ‘‘พฺรหฺมา มหานุภาโว เอกงฺคุลิยา เอกจกฺกวาฬสหเสฺส อาโลกํ กโรติ, ทฺวีหิ…เป…. ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ, อนุตฺตรญฺจ ฌานสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทติ, กิํ โสปิ น กเรยฺยา’’ติ, เตสํ วิมติปฏิพาหนตฺถํ **‘‘สพฺรหฺมเก’’**ติ อาหฯ อถ เยสํ อโหสิ ‘‘ปุถุสมณพฺราหฺมณา สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกา ปจฺจามิตฺตา มนฺตาทิพลสมนฺนาคตา, กิํ เตปิ น กเรยฺยุ’’นฺติ, เตสํ วิมติปฏิพาหนตฺถํ **‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชายา’’**ติ อาหฯ เอวํ อุกฺกฏฺฐฏฺฐาเนสุ กสฺสจิ อภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ **สเทวมนุสฺสายา**ติ วจเนน สมฺมุติเทเว อวเสสมนุเสฺส จ อุปาทาย อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสเนว เสสสตฺตโลเกปิ กสฺสจิ อภาวํ ทเสฺสสีติ เอวเมตฺถ อนุสนฺธิโยชนากฺกโม เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ภควา ตสฺส พาธนจิตฺตํ ปฏิเสเธตฺวา ปญฺหปุจฺฉเน อุสฺสาหํ ชเนโนฺต อาห **‘‘อปิจ ตฺวํ, อาวุโส, ปุจฺฉ ยทากงฺขสี’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ปุจฺฉ, ยทิ อากงฺขสิ, น เม ปญฺหวิสฺสชฺชเน ภาโร อตฺถิฯ อถ วา ‘‘ปุจฺฉ ยํ อากงฺขสิ, เต สพฺพํ วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิ อสาธารณํ ปเจฺจกพุทฺธอคฺคสาวกมหาสาวเกหิฯ เต หิ ‘‘ปุจฺฉาวุโส สุตฺวา เวทิสฺสามา’’ติ วทนฺติฯ พุทฺธา ปน ‘‘ปุจฺฉาวุโส ยทากงฺขสี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓๗, ๒๔๖) วา,

> ‘‘ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสี’’ติ วาฯ (ที. นิ. ๒.๓๕๖);
>
> ‘‘พาวริสฺส จ ตุยฺหํ วา, สเพฺพสํ สพฺพสํสยํ;
> กตาวกาสา ปุจฺฉโวฺห, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉถา’’ติ วาฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๖) –

เอวมาทินา นเยน เทวมนุสฺสานํ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺติฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ ภควา พุทฺธภูมิํ ปตฺวา เอวํ ปวารณํ ปวาเรยฺย, โย โพธิสตฺตภูมิยํ ปเทสญาเณ วตฺตมาโนปิ –

> ‘‘โกณฺฑญฺญ ปญฺหานิ วิยากโรหิ, ยาจนฺติ ตํ อิสโย สาธุรูปา;
> โกณฺฑญฺญ เอโส มนุเชสุ ธโมฺม, ยํ วุทฺธมาคจฺฉติ เอส ภาโร’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๐) –

เอวํ อิสีหิ ยาจิโต –

> ‘‘กตาวกาสา ปุจฺฉนฺตุ โภโนฺต, ยํ กิญฺจิ ปญฺหํ มนสาภิปตฺถิตํ;
> อหญฺหิ ตํ ตํ โว วิยากริสฺสํ, ญตฺวา สยํ โลกมิมํ ปรญฺจา’’ติฯ –

เอวํ สรภงฺคกาเล สมฺภวชาตเก จ สกลชมฺพุทีเป ติกฺขตฺตุํ วิจริตฺวา ปญฺหานํ อนฺตกรํ อทิสฺวา ชาติยา สตฺตวสฺสิโก รถิกาย ปํสุกีฬิกํ กีฬโนฺต สุจิรเตน พฺราหฺมเณน ปุโฏฺฐ –

> ‘‘ตคฺฆ เต อหมกฺขิสฺสํ, ยถาปิ กุสโล ตถา;
> ราชา จ โข นํ ชานาติ, ยทิ กาหติ วา น วา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๑๗๒) –

เอวํ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิฯ เอวํ ภควตา อาฬวกสฺส สพฺพญฺญุปวารณาย ปวาริตาย **อถ โข อาฬวโก ยกฺโข ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสิ "กึ สูธ วิตฺต"**นฺติฯ

๑๘๓. ตตฺถ **กิ**นฺติ ปุจฺฉาวจนํฯ **สูติ** ปทปูรณมตฺเต นิปาโตฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **วิตฺต**นฺติ วิทติ, ปีตึ กโรตีติ วิตฺตํ, ธนเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สุจิณฺณ**นฺติ สุกตํฯ **สุข**นฺติ กายิกเจตสิกํ สาตํฯ **อาวหาตี**ติ อาวหติ, อาเนติ, เทติ, อเปฺปตีติ วุตฺตํ โหติ **หเว**ติ ทฬฺหตฺเถ นิปาโตฯ **สาทุตร**นฺติ อติสเยน สาทุํฯ ''สาธุตร''นฺติปิ ปาโฐฯ **รสาน**นฺติ รสสญฺญิตานํ ธมฺมานํฯ **กถ**นฺติ เกน ปกาเรน, กถํชีวิโน ชีวิตํ **กถํชีวิชีวิตํ,** คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปน สานุนาสิกํ วุจฺจติฯ ''กถํชีวึ ชีวต''นฺติ วา ปาโฐฯ ตสฺส ชีวนฺตานํ กถํชีวินฺติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ เอวมิมาย คาถาย ''กึ สุ อิธ โลเก ปุริสสฺส วิตฺตํ เสฏฺฐํ, กึ สุ สุจิณฺณํ สุขมาวหาติ, กึ รสานํ สาทุตรํ, กถํชีวิโน ชีวิตํ เสฏฺฐมาหู''ติ อิเม จตฺตาโร ปเญฺห ปุจฺฉิฯ

๑๘๔. อถสฺส ภควา กสฺสปทสพเลน วิสฺสชฺชิตนเยเนว วิสฺสเชฺชโนฺต อิมํ คาถมาห **"สทฺธีธ วิตฺต"**นฺติฯ ตตฺถ ยถา หิรญฺญสุวณฺณาทิ วิตฺตํ อุปโภคปริโภคสุขํ อาวหติ, ขุปฺปิปาสาทิทุกฺขํ ปฏิพาหติ, ทาลิทฺทิยํ วูปสเมติ, มุตฺตาทิรตนปฏิลาภเหตุ โหติ, โลกสนฺถุติญฺจ อาวหติ, เอวํ โลกิยโลกุตฺตรา สทฺธาปิ ยถาสมฺภวํ โลกิยโลกุตฺตรวิปากสุขมาวหติ, สทฺธาธุเรน ปฏิปนฺนานํ ชาติชราทิทุกฺขํ ปฏิพาหติ, คุณทาลิทฺทิยํ วูปสเมติ, สติสโมฺพชฺฌงฺคาทิรตนปฏิลาภเหตุ โหติฯ

''สโทฺธ สีเลน สมฺปโนฺน, ยโส โภคสมปฺปิโต;
ยํ ยํ ปเทสํ ภชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ปูชิโต''ติฯ (ธ. ป. ๓๐๓) –

วจนโต โลกสนฺถุติญฺจ อาวหตีติ กตฺวา ''วิตฺต''นฺติ วุตฺตาฯ ยสฺมา ปเนตํ สทฺธาวิตฺตํ อนุคามิกํ อนญฺญสาธารณํ สพฺพสมฺปตฺติเหตุ, โลกิยสฺส หิรญฺญสุวณฺณาทิวิตฺตสฺสาปิ นิทานํฯ สโทฺธเยว หิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา วิตฺตํ อธิคจฺฉติ, อสฺสทฺธสฺส ปน วิตฺตํ ยาวเทว อนตฺถาย โหติ, ตสฺมา ''เสฏฺฐ''นฺติ วุตฺตํฯ **ปุริสสฺสา**ติ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทเทสนา; ตสฺมา น เกวลํ ปุริสสฺส , อิตฺถิอาทีนมฺปิ สทฺธาวิตฺตเมว เสฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ธโมฺมติ ทสกุสลกมฺมปถธโมฺม, ทานสีลภาวนาธโมฺม วาฯ **สุจิโณฺณ**ติ สุกโต สุจริโต ฯ **สุขมาวหาตี**ติ โสณเสฏฺฐิปุตฺตรฏฺฐปาลาทีนํ วิย มนุสฺสสุขํ, สกฺกาทีนํ วิย ทิพฺพสุขํ, ปริโยสาเน จ มหาปทุมาทีนํ วิย นิพฺพานสุขญฺจ อาวหตีติฯ

สจฺจนฺติ อยํ สจฺจสโทฺท อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ เสยฺยถิทํ – ''สจฺจํ ภเณ น กุเชฺฌยฺยา''ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๒๔) วาจาสเจฺจฯ ''สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จา''ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓) วิรติสเจฺจฯ ''กสฺมา นุ สจฺจานิ วทนฺติ นานา, ปวาทิยาเส กุสลาวทานา''ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๑) ทิฏฺฐิสเจฺจฯ ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมณสจฺจานี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๘๕) พฺราหฺมณสเจฺจฯ ''เอกญฺหิ สจฺจํ น ทุตียมตฺถี''ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๐) ปรมตฺถสเจฺจฯ ''จตุนฺนํ สจฺจานํ กติ กุสลา''ติอาทีสุ (วิภ. ๒๑๖) อริยสเจฺจฯ อิธ ปน ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานํ, วิรติสจฺจํ วา อพฺภนฺตรํ กตฺวา วาจาสจฺจํ อธิเปฺปตํ, ยสฺสานุภาเวน อุทกาทีนิ วเส วเตฺตนฺติ ชาติชรามรณปารํ ตรนฺติฯ ยถาห –

''สเจฺจน วาเจนุทกมฺปิ ธาวติ, วิสมฺปิ สเจฺจน หนนฺติ ปณฺฑิตา;
สเจฺจน เทโว ถนยํ ปวสฺสติ, สเจฺจ ฐิตา นิพฺพุตึ ปตฺถยนฺติฯ

‘‘เย เกจิเม อตฺถิ รสา ปถพฺยา, สจฺจํ เตสํ สาทุตรํ รสานํ;
สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จ, ตรนฺติ ชาติมรณสฺส ปาร’’นฺติฯ (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓);

สาทุตรนฺติ มธุรตรํ, ปณีตตรํฯ **รสาน**นฺติ เย อิเม ‘‘มูลรโส, ขนฺธรโส’’ติอาทินา (ธ. ส. ๖๒๘-๖๓๐) นเยน สายนียธมฺมา, เย จิเม ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, สพฺพํ ผลรสํ (มหาว. ๓๐๐) อรสรูโป ภวํ โคตโม, เย เต, พฺราหฺมณ, รูปรสา, สทฺทรสา (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๓), อนาปตฺติ รสรเส (ปาจิ. ๖๐๗-๖๐๙), อยํ ธมฺมวินโย เอกรโส วิมุตฺติรโส (อ. นิ. ๘.๑๙; จูฬว. ๓๘๕), ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺสา’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๔๙; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิทฺเทส ๒) นเยน วาจารสูปวชฺชา อวเสสพฺยญฺชนาทโย ธมฺมา ‘‘รสา’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสํ รสานํ **สจฺจํ หเว สาทุตรํ** สจฺจเมว สาทุตรํ, สาธุตรํ วา เสฏฺฐตรํ, อุตฺตมตรํฯ มูลรสาทโย หิ สรีรํ อุปพฺรูเหนฺติ, สํกิเลสิกญฺจ สุขมาวหนฺติฯ สจฺจรเส วิรติสจฺจวาจาสจฺจรสา สมถวิปสฺสนาทีหิ จิตฺตมุปพฺรูเหนฺติ, อสํกิเลสิกญฺจ สุขมาวหนฺติ, วิมุตฺติรโส ปรมตฺถสจฺจรสปริภาวิตตฺตา สาทุ, อตฺถรสธมฺมรสา จ ตทธิคมูปายภูตํ อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ นิสฺสาย ปวตฺติโตติฯ

ปญฺญาชีวินฺติ เอตฺถ ปน ยฺวายํ อเนฺธกจกฺขุทฺวิจกฺขุเกสุ ทฺวิจกฺขุปุคฺคโล คหฏฺโฐ วา กมฺมนฺตานุฏฺฐานสรณคมนทานสํวิภาคสีลสมาทานอุโปสถกมฺมาทิคหฏฺฐปฏิปทํ, ปพฺพชิโต วา อวิปฺปฏิสารกรสีลสงฺขาตํ ตทุตฺตริจิตฺตวิสุทฺธิอาทิเภทํ วา ปพฺพชิตปฏิปทํ ปญฺญาย อาราเธตฺวา ชีวติ, ตสฺส ปญฺญาชีวิโน ชีวิตํ, ตํ วา ปญฺญาชีวิํ ชีวิตํ เสฏฺฐมาหูติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๘๕-๖. เอวํ ภควตา วิสฺสชฺชิเต จตฺตาโรปิ ปเญฺห สุตฺวา อตฺตมโน ยโกฺข อวเสเสปิ จตฺตาโร ปเญฺห ปุจฺฉโนฺต **‘‘กถํ สุ ตรติ โอฆ’’**นฺติ คาถมาหฯ อถสฺส ภควา ปุริมนเยเนว วิสฺสเชฺชโนฺต **‘‘สทฺธาย ตรตี’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ โย จตุพฺพิธํ โอฆํ ตรติ, โส สํสารณฺณวมฺปิ ตรติ, วฏฺฏทุกฺขมฺปิ อเจฺจติ, กิเลสมลาปิ ปริสุชฺฌติ, เอวํ สเนฺตปิ ปน ยสฺมา อสฺสทฺโธ โอฆตรณํ อสทฺทหโนฺต น ปกฺขนฺทติ, ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสเคฺคน ปมโตฺต ตเตฺถว สตฺตวิสตฺตตาย สํสารณฺณวํ น ตรติ, กุสีโต ทุกฺขํ วิหรติ โวกิโณฺณ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ, อปฺปโญฺญ สุทฺธิมคฺคํ อชานโนฺต น ปริสุชฺฌติ, ตสฺมา ตปฺปฏิปกฺขํ ทเสฺสเนฺตน ภควตา อยํ คาถา วุตฺตาฯ

เอวํ วุตฺตาย เจตาย ยสฺมา โสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยํ, ตสฺมา **‘‘สทฺธาย ตรติ โอฆ’’**นฺติ อิมินา ปเทน ทิโฏฺฐฆตรณํ โสตาปตฺติมคฺคํ โสตาปนฺนญฺจ ปกาเสติฯ ยสฺมา ปน โสตาปโนฺน กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย สาตจฺจกิริยาสงฺขาเตน อปฺปมาเทน สมนฺนาคโต ทุติยมคฺคํ อาราเธตฺวา ฐเปตฺวา สกิเทว อิมํ โลกํ อาคมนมตฺตํ อวเสสํ โสตาปตฺติมเคฺคน อติณฺณํ ภโวฆวตฺถุํ สํสารณฺณวํ ตรติ, ตสฺมา **‘‘อปฺปมาเทน อณฺณว’’**นฺติ อิมินา ปเทน ภโวฆตรณํ สกทาคามิมคฺคํ สกทาคามิญฺจ ปกาเสติฯ ยสฺมา สกทาคามี วีริเยน ตติยมคฺคํ อาราเธตฺวา สกทาคามิมเคฺคน อนตีตํ กาโมฆวตฺถุํ; กาโมฆสญฺญิตญฺจ กามทุกฺขมเจฺจติ, ตสฺมา **‘‘วีริเยน ทุกฺขมเจฺจตี’’**ติ อิมินา ปเทน กาโมฆตรณํ อนาคามิมคฺคํ อนาคามิญฺจ ปกาเสติฯ ยสฺมา ปน อนาคามี วิคตกามปงฺกตาย ปริสุทฺธาย ปญฺญาย เอกนฺตปริสุทฺธํ จตุตฺถมคฺคปญฺญํ อาราเธตฺวา อนาคามิมเคฺคน อปฺปหีนํ อวิชฺชาสงฺขาตํ ปรมมลํ ปชหติ, ตสฺมา **‘‘ปญฺญาย ปริสุชฺฌตี’’**ติ อิมินา ปเทน อวิโชฺชฆตรณํ อรหตฺตมคฺคํ อรหนฺตญฺจ ปกาเสติฯ อิมาย จ อรหตฺตนิกูเฏน กถิตาย คาถาย ปริโยสาเน ยโกฺข โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ

๑๘๗. อิทานิ ตเมว ‘‘ปญฺญาย ปริสุชฺฌตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ ปญฺญาปทํ คเหตฺวา อตฺตโน ปฏิภาเนน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต **‘‘กถํ สุ ลภเต ปญฺญ’’**นฺติ อิมํ ฉปฺปทคาถมาหฯ ตตฺถ **กถํ สู**ติ สพฺพเตฺถว อตฺถยุตฺติปุจฺฉา โหติฯ อยญฺหิ ปญฺญาทิอตฺถํ ญตฺวา ตสฺส ยุตฺตึ ปุจฺฉติ **‘‘กถํ** กาย ยุตฺติยา เกน การเณน ปญฺญํ ลภตี’’ติฯ เอส นโย ธนาทีสุฯ

๑๘๘. อถสฺส ภควา จตูหิ การเณหิ ปญฺญาลาภํ ทเสฺสนฺโต **‘‘สทฺทหาโน’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – เยน ปุพฺพภาเค กายสุจริตาทิเภเทน, อปรภาเค จ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยเภเทน ธเมฺมน อรหโนฺต พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกา นิพฺพานํ ปตฺตา, ตํ **สทฺทหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปฺปตฺติยา** โลกิยโลกุตฺตรํ **ปญฺญํ ลภติ**ฯ ตญฺจ โข น สทฺธามตฺตเกเนว, ยสฺมา ปน สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสติ, ปยิรุปาสโนฺต โสตํ โอทหติ, โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ตสฺมา อุปสงฺกมนโต ปภุติ ยาว ธมฺมสฺสวเนน **สุสฺสูสํ ลภติ**ฯ กิ วุตฺตํ โหติ – ตํ ธมฺมํ สทฺทหิตฺวาปิ อาจริยุปชฺฌาเย กาเลน อุปสงฺกมิตฺวา วตฺตกรเณน ปยิรุปาสิตฺวา ยทา ปยิรุปาสนาย อาราธิตจิตฺตา กิญฺจิ วตฺตุกามา โหนฺติฯ อถ อธิคตาย โสตุกามตาย โสตํ โอทหิตฺวา สุณโนฺต ลภตีติฯ เอวํ สุสฺสูสมฺปิ จ สติอวิปฺปวาเสน **อปฺปมโตฺต** สุภาสิตทุพฺภาสิตญฺญุตาย **วิจกฺขโณ** เอว ลภติ, น อิตโรฯ เตนาห **‘‘อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณ’’**ติฯ

เอวํ ยสฺมา สทฺธาย ปญฺญาลาภสํวตฺตนิกํ ปฏิปทํ ปฏิปชฺชติ, สุสฺสูสาย สกฺกจฺจํ ปญฺญาธิคมูปายํ สุณาติ, อปฺปมาเทน คหิตํ น สมฺมุสฺสติ, วิจกฺขณตาย อนูนาธิกํ อวิปรีตญฺจ คเหตฺวา วิตฺถาริกํ กโรติฯ สุสฺสูสาย วา โอหิตโสโต ปญฺญาปฏิลาภเหตุํ ธมฺมํ สุณาติ, อปฺปมาเทน สุตฺวา ธมฺมํ ธาเรติ , วิจกฺขณตาย ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถมุปปริกฺขติ, อถานุปุเพฺพน ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ตสฺมาสฺส ภควา ‘‘กถํ สุ ลภเต ปญฺญ’’นฺติ ปุโฏฺฐ อิมานิ จตฺตาริ การณานิ ทเสฺสโนฺต อิมํ คาถมาห – ‘‘สทฺทหาโน…เป…. วิจกฺขโณ’’ติฯ

๑๘๙. อิทานิ ตโต ปเร ตโย ปเญฺห วิสฺสเชฺชโนฺต ‘‘ปติรูปการี’’ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ เทสกาลาทีนิ อหาเปตฺวา โลกิยสฺส โลกุตฺตรสฺส วา ธนสฺส ปติรูปํ อธิคมูปายํ กโรตีติ **ปติรูปการีฯ ธุรวา**ติ เจตสิกวีริยวเสน อนิกฺขิตฺตธุโรฯ **อุฎฺฐาตา**ติ ‘‘โย จ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิโยฺย น มญฺญตี’’ติอาทินา (เถรคา. ๒๓๒; ที. นิ. ๓.๒๕๓) นเยน กายิกวีริยวเสน อุฎฺฐานสมฺปโนฺน อสิถิลปรกฺกโมฯ **วินฺทเต ธน**นฺติ เอกมูสิกาย น จิรเสฺสว เทฺวสตสหสฺสสงฺขํ จูฬเนฺตวาสี วิย โลกิยธนญฺจ, มหลฺลกมหาติสฺสเตฺถโร วิย โลกุตฺตรธนญฺจ ลภติฯ โส หิ ‘‘ตีหิ อิริยาปเถหิ วิหริสฺสามี’’ติ วตฺตํ กตฺวา ถินมิทฺธาคมนเวลาย ปลาลจุมฺพฎกํ เตเมตฺวา, สีเส กตฺวา, คลปฺปมาณํ อุทกํ ปวิสิตฺวา, ถินมิทฺธํ ปฏิพาเหโนฺต ทฺวาทสหิ วเสฺสหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ **สเจฺจนา**ติ วจีสเจฺจนาปิ ‘‘สจฺจวาที ภูตวาที’’ติ, ปรมตฺถสเจฺจนาปิ ‘‘พุโทฺธ ปเจฺจกพุโทฺธ อริยสาวโก’’ติ เอวํ กิตฺตึ ปโปฺปติฯ **ททน**ฺติ ยํกิญฺจิ อิจฺฉิตปตฺถิตํ ททโนฺต **มิตฺตานิ คนฺถติ,** สมฺปาเทติ กโรตีติ อโตฺถฯ ทุทฺททํ วา ททํ คนฺถติ, ทานมุเขน วา จตฺตาริปิ สงฺคหวตฺถูนิ คหิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ เตหิ มิตฺตานิ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๙๐. เอวํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารเณน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเกน นเยน จตฺตาโร ปเญฺห วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ ‘‘กถํ เปจฺจ น โสจตี’’ติ อิมํ ปญฺจมํ ปญฺหํ คหฏฺฐวเสน วิสฺสเชฺชโนฺต อาห **‘‘ยเสฺสเต’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺส ‘‘สทฺทหาโน อรหต’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตาย สพฺพกลฺยาณธมฺมุปฺปาทิกาย สทฺธาย สมนฺนาคตตฺตา **สทฺธสฺส ฆรเมสิโน** ฆราวาสํ ปญฺจ วา กามคุเณ เอสนฺตสฺส คเวสนฺตสฺส กามโภคิโน คหฏฺฐสฺส ‘‘สเจฺจน กิตฺตึ ปโปฺปตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการํ **สจฺจํ,** ‘‘สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ’’นฺติ เอตฺถ สุสฺสูสปญฺญานาเมน วุโตฺต **ธโมฺม,** ‘‘ธุรวา

อุฏฺฐาตา''ติ เอตฺถ ธุรนาเมน อุฏฺฐานนาเมน จ วุตฺตา **ธีติ,** ''ททํ มิตฺตานิ คนฺถตี''ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปกาโร **จาโค** จาติ เอเต จตฺโร ธมฺมา สนฺติฯ **ส เว เปจฺจ น โสจตีติ** อิธโลกา ปรโลกํ คนฺตฺวา ส เว น โสจตีติฯ

๑๙๑. เอวํ ภควา ปญฺจมมฺปิ ปญฺหํ วิสฺสเชชตฺวา ตํ ยกฺขํ โจเทนฺโต อาห – ''**อิงฺฆ อเญฺญปี**''ติฯ ตตฺถ **อิงฺฆา**ติ โจทนตฺเถ นิปาโตฯ **อเญฺญปี**ติ อเญฺญปิ ธเมฺม ปุถู สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉสฺสุ, อเญฺญปิ วา ปูรณาทโย สพฺพญฺญุปฏิเญฺญ ปุถู สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉสฺสุฯ ยทิ อเมฺหหิ ''สเจฺจน กิตฺตึ ปโปฺปตี''ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการา **สจฺจา** ภิโยฺย กิตฺติปฺปตฺติการณํ วา, ''สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ''นฺติ เอตฺถ สุสฺสูสนปญฺญาปเทเสน วุตฺตา **ทมา** ภิโยฺย โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาปฏิลาภการณํ วาฯ ''ททํ มิตฺตานิ คนฺถตี''ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการา **จาคา** ภิโยฺย มิตฺตคนฺถนการณํ วา, ''ธุรวา อุฏฺฐาตา''ติ เอตฺถ ตํ ตํ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ ธุรนาเมน อุฏฺฐานนาเมน จ วุตฺตาย มหาภารสหนเฏฺฐน อุโสฺสฬฺหีภาวปฺปตฺตาย วีริยสงฺขาตาย **ขนฺตฺยา** ภิโยฺย โลกิยโลกุตฺตรธนวินฺทนการณํ วา, ''สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค''ติ เอวํ วุเตฺตหิ อิเมเหว จตูหิ ธเมฺมหิ ภิโยฺย อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ เปจฺจ อโสจนการณํ วา อิธ วิชฺชตีติ อยเมตฺถ สทฺธึ สเงฺขปโยชนาย อตฺถวณฺณนาฯ วิตฺถารโต ปน เอกเมกํ ปทํ อตฺถุทฺธารปทุทฺธารวณฺณนานเยหิ วิภชิตฺวา เวทิตพฺพาฯ

๑๙๒. เอวํ วุเตฺต ยโกฺข เยน สํสเยน อเญฺญ ปุเจฺฉยฺย, ตสฺส ปหีนตฺตา **''กถํ นุ ทานิ ปุเจฺฉยฺยํ, ปุถู สมณพฺราหฺมเณ**ติ วตฺวา เยปิสฺส อปุจฺฉนการณํ น ชานนฺติ, เตปิ ชานาเปโนฺต **''โยหํ อชฺช ปชานามิ, โย อโตฺถ สมฺปรายิโก''**ติ อาหฯ ตตฺถ **อชฺชา**ติ อชฺชาทึ กตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปชานามี**ติ ยถาวุเตฺตน ปกาเรน ชานามิฯ **โย อโตฺถ**ติ เอตฺตาวตา ''สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ''นฺติอาทินา นเยน วุตฺตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ ทเสฺสติ **สมฺปรายิโก**ติ อิมินา ''ยเสฺสเต จตุโร ธมฺมา''ติ วุตฺตํ เปจฺจ โสกาภาวกรํ สมฺปรายิกํฯ **อโตฺถ**ติ จ การณเสฺสตํ อธิวจนํฯ อยญฺหิ อตฺถสโทฺท ''สาตฺถํ สพฺยญฺชน''นฺติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑; ที. นิ. ๑.๒๕๕) ปาฐเตฺถ วตฺตติฯ ''อโตฺถ เม, คหปติ, หิรญฺญสุวเณฺณนา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๕๐; ม. นิ. ๓.๒๕๘) กิจฺจเตฺถ ''โหติ สีลวตํ อโตฺถ''ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๑๑) วุฑฺฒิมฺหิฯ ''พหุชโน ภชเต อตฺถเหตู''ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๘๙) ธเนฯ ''อุภินฺนมตฺถํ จรตี''ติอาทีสุ (ชา. ๑.๗.๖๖; สํ. นิ. ๑.๒๕๐; เถรคา. ๔๔๓) หิเตฯ ''อเตฺถ ชาเต จ ปณฺฑิต''นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๙๒) การเณฯ อิธ ปน การเณฯ ตสฺมา ยํ ปญฺญาทิลาภาทีนํ การณํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ, ยญฺจ เปจฺจ โสกาภาวสฺส การณํ สมฺปรายิกํ, ตํ โยหํ อชฺช ภควตา วุตฺตนเยน สามํเยว ปชานามิ, โส กถํ นุ ทานิ ปุเจฺฉยฺยํ ปุถู สมณพฺราหฺมเณติ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๙๓. เอวํ ยโกฺข ''ปชานามิ โย อโตฺถ สมฺปรายิโก''ติ วตฺวา ตสฺส ญาณสฺส ภควํมูลกตฺตํ ทเสฺสโนฺต **''อตฺถาย วต เม พุโทฺธ''**ติ อาหฯ ตตฺถ **อตฺถายา**ติ หิตาย, วุฑฺฒิยา วาฯ **ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผล**นฺติ ''ยเสฺสเต จตุโร ธมฺมา''ติ (ชา. ๑.๑.๙๗) เอตฺถ วุตฺตจาเคน ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ โหติ, ตํ อคฺคทกฺขิเณยฺยํ พุทฺธํ ปชานามีติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ''สงฺฆํ สนฺธาย เอวมาหา''ติ ภณนฺติฯ

๑๙๔. เอวํ อิมาย คาถาย อตฺตโน หิตาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปรหิตาย ปฏิปตฺตึ ทีเปโนฺต อาห **''โส อหํ วิจริสฺสามี''**ติฯ ตสฺสโตฺถ เหมวตสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

เอวมิมาย คาถาย ปริโยสานญฺจ รตฺติวิภายนญฺจ สาธุการสทฺทุฏฺฐานญฺจ อาฬวกกุมารสฺส ยกฺขสฺส ภวนํ อานยนญฺจ เอกกฺขเณเยว อโหสิฯ ราชปุริสา สาธุการสทฺทํ สุตฺวา ''เอวรู

โป สาธุการสโทฺท ฐเปตฺวา พุเทฺธ น อเญฺญสํ อพฺภุคฺคจฺฉติ, อาคโต นุ โข ภควา’’ติ อาวเชฺชนฺตา ภควโต สรีรปฺปภํ ทิสฺวา, ปุเพฺพ วิย พหิ อฏฺฐตฺวา, นิพฺพิสงฺกา อโนฺตเยว ปวิสิตฺวา, อทฺทสํสุ ภควนฺตํ ยกฺขสฺส ภวเน นิสินฺนํ, ยกฺขญฺจ อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา ฐิตํฯ ทิสฺวาน ยกฺขํ อาหํสุ – ‘‘อยํ เต, มหายกฺข, ราชกุมาโร พลิกมฺมาย อานีโต, หนฺท นํ ขาท วา ภุญฺช วา, ยถาปจฺจยํ วา กโรหี’’ติฯ โส โสตาปนฺนตฺตา ลชฺชิโต วิเสสโต จ ภควโต ปุรโต เอวํ วุจฺจมาโน, อถ ตํ กุมารํ อุโภหิ หเตฺถหิ ปฏิคฺคเหตฺวา ภควโต อุปนาเมสิ – ‘‘อยํ ภเนฺต กุมาโร มยฺหํ เปสิโต, อิมาหํ ภควโต ทมฺมิ, หิตานุกมฺปกา พุทฺธา, ปฏิคฺคณฺหาตุ, ภเนฺต, ภควา อิมํ ทารกํ อิมสฺส หิตตฺถาย สุขตฺถายา’’ติฯ อิมญฺจ คาถมาห –

‘‘อิมํ กุมารํ สตปุญฺญลกฺขณํ, สพฺพงฺคุเปตํ ปริปุณฺณพฺยญฺชนํ;
อุทคฺคจิโตฺต สุมโน ททามิ เต, ปฏิคฺคห โลกหิตาย จกฺขุมา’’ติฯ

ปฏิคฺคเหสิ ภควา กุมารํ, ปฏิคฺคณฺหโนฺต จ ยกฺขสฺส จ กุมารสฺส จ มงฺคลกรณตฺถํ ปาทูนคาถํ อภาสิฯ ตํ ยโกฺข กุมารํ สรณํ คเมโนฺต ติกฺขตฺตุํ จตุตฺถปาเทน ปูเรติฯ เสยฺยถิทํ –

‘‘ทีฆายุโก โหตุ อยํ กุมาโร,
ตุวญฺจ ยกฺข สุขิโต ภวาหิ;
อพฺยาธิตา โลกหิตาย ติฏฺฐถ,
อยํ กุมาโร สรณมุเปติ พุทฺธํ…เป…. ธมฺมํ…เป…. สงฺฆ’’นฺติฯ

ภควา กุมารํ ราชปุริสานํ อทาสิ – ‘‘อิมํ วเฑฺฒตฺวา ปุน มเมว เทถา’’ติฯ เอวํ โส กุมาโร ราชปุริสานํ หตฺถโต ยกฺขสฺส หตฺถํ ยกฺขสฺส หตฺถโต ภควโต หตฺถํ, ภควโต หตฺถโต ปุน ราชปุริสานํ หตฺถํ คตตฺตา นามโต ‘‘หตฺถโก อาฬวโก’’ติ ชาโตฯ ตํ อาทาย ปฏินิวเตฺต ราชปุริเส ทิสฺวา กสฺสกวนกมฺมิกาทโย ‘‘กิํ ยโกฺข กุมารํ อติทหรตฺตา น อิจฺฉตี’’ติ ภีตา ปุจฺฉิํสุฯ ราชปุริสา ‘‘มา ภายถ, เขมํ กตํ ภควตา’’ติ สพฺพมาโรเจสุํฯ ตโต ‘‘สาธุ สาธู’’ติ สกลํ อาฬวีนครํ เอกโกลาหเลน ยกฺขาภิมุขํ อโหสิฯ ยโกฺขปิ ภควโต ภิกฺขาจารกาเล อนุปฺปเตฺต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อุปฑฺฒมคฺคํ อาคนฺตฺวา นิวตฺติฯ

อถ ภควา นคเร ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ นครทฺวาเร อญฺญตรสฺมิํ วิวิเตฺต รุกฺขมูเล ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิฯ ตโต มหาชนกาเยน สทฺธิํ ราชา จ นาครา จ เอกโต สมฺปิณฺฑิตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม วนฺทิตฺวา ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ‘‘กถํ, ภเนฺต, เอวํ ทารุณํ ยกฺขํ ทมยิตฺถา’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ เตสํ ภควา ยุทฺธมาทิํ กตฺวา ‘‘เอวํ นววิธวสฺสํ วสฺสิ, เอวํ วิภิํสนกํ อกาสิ, เอวํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ตสฺสาหํ เอวํ วิสฺสเชฺชสิ’’นฺติ ตเมวาฬวกสุตฺตํ กเถสิฯ กถาปริโยสาเน จตุราสีติปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ตโต ราชา จ นาครา จ เวสฺสวณมหาราชสฺส ภวนสมีเป ยกฺขสฺส ภวนํ กตฺวา ปุปฺผคนฺธาทิสกฺการุเปตํ นิจฺจํ พลิํ ปวเตฺตสุํฯ ตญฺจ กุมารํ วิญฺญุตํ ปตฺตํ ‘‘ตฺวํ ภควนฺตํ นิสฺสาย ชีวิตํ ลภิ, คจฺฉ, ภควนฺตํเยว ปยิรุปาสสฺสุ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา’’ติ วิสฺสเชฺชสุํฯ โส ภควนฺตญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ปยิรุปาสมาโน น จิรเสฺสว อนาคามิผเล ปติฏฺฐาย สพฺพํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา ปญฺจสตอุปาสกปริวาโร อโหสิฯ ภควา จ นํ เอตทเคฺค นิทฺทิสิ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ อุปาสกานํ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ปริสํ สงฺคณฺหนฺตานํ ยทิทํ หตฺถโก อาฬวโก’’ติ (อ นิ. ๑.๒๕๑)ฯ

๑๑. วิชยสุตฺตวณฺณนา

จรํ วา ยทิ วา ติฏฺฐนฺติ นนฺทสุตฺตํฯ ‘‘วิชยสุตฺตํ กายวิจฺฉนฺทนิกสุตฺต’’นฺติปิ วุจฺจติฯ กา อุปฺปตฺติ? อิทํ กิร สุตฺตํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ วุตฺตํ, ตสฺมา อสฺส ทุวิธา อุปฺปตฺติฯ ตตฺถ ภควตา อนุปุพฺพน กปิลวตฺถุํ อนุปฺปตฺวา, สากิเย วินตฺวา นนฺทาทโย ปพฺพาเชตฺวา, อนุญฺญาตาย มาตุคามสฺส ปพฺพชฺชาย อานนฺทเตฺถรสฺส ภคินี นนฺทา, เขมกสกฺกรโญฺญ ธีตา อภิรูปนนฺทา, ชนปทกลฺยาณี นนฺทาติ ติโสฺส นนฺทาโย ปพฺพชึสุฯ เตน จ สมเยน ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ อภิรูปนนฺทา อภิรูปา เอว อโหสิ ทสฺสนียา ปาสาทิกา, เตเนวสฺสา อภิรูปนนฺทาติ นามมกํสุฯ ชนปทกลฺยาณี นนฺทาปิ รูเปน อตฺตนา สทิสํ น ปสฺสติฯ ตา อุโภปิ รูปมทมตฺตา ‘‘ภควา รูปํ วิวเณฺณติ, ครหติ, อเนกปริยาเยน รูเป อาทีนวํ ทเสฺสตี’’ติ ภควโต อุปฏฺฐานํ น คจฺฉนฺติ, ทฏฺฐุมฺปิ น อิจฺฉนฺติฯ เอวํ อปฺปสนฺนา กสฺมา ปพฺพชิตาติ เจ? อคติยาฯ อภิรูปนนฺทาย หิ วาเรยฺยทิวเสเยว สามิโก สกฺยกุมาโร กาลมกาสิฯ อถ นํ มาตาปิตโร อกามกํ ปพฺพาเชสุํฯ ชนปทกลฺยาณี นนฺทาปิ อายสฺมเนฺต นเนฺท อรหตฺตํ ปเตฺต นิราสา หุตฺวา ‘‘มยฺหํ สามิโก จ มาตา จ มหาปชาปติ อเญฺญ จ ญาตกา ปพฺพชิตา, ญาตีหิ วินา ทุกฺขํ ฆราวาโส’’ติ ฆราวาเส อสฺสาทมลภนฺตี ปพฺพชิตา, น สทฺธายฯ

อถ ภควา ตาสํ ญาณปริปากํ วิทิตฺวา มหาปชาปตึ อาณาเปสิ ‘‘สพฺพาปิ ภิกฺขุนิโย ปฏิปาฏิยา โอวาทํ อาคจฺฉนฺตู’’ติ ฯ ตา อตฺตโน วาเร สมฺปเตฺต อญฺญํ เปเสนฺติฯ ตโต ภควา ‘‘สมฺปเตฺต วาเร อตฺตนาว อาคนฺตพฺพํ, น อญฺญา เปเสตพฺพา’’ติ อาหฯ อเถกทิวสํ อภิรูปนนฺทา อคมาสิฯ ตํ ภควา นิมฺมิตรูเปน สํเวเชตฺวา ‘‘อฏฺฐีนํ นครํ กต’’นฺติ อิมาย ธมฺมปทคาถาย –

> ‘‘อาตุรํ อสุจึ ปูตึ, ปสฺส นเนฺท สมุสฺสยํ;
> อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ, พาลานํ อภิปตฺถิตํฯ (เถรีคา. ๑๙);
>
> ‘‘อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ, มานานุสยมุชฺชห;
> ตโต มานาภิสมยา, อุปสนฺตา จริสฺสสี’’ติฯ (สุ. นิ. ๓๔๔; เถรีคา. ๒๐) –

อิมาหิ เถรีคาถาหิ จ อนุปุพฺพน อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ อเถกทิวสํ สาวตฺถิวาสิโน ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา สมาทินฺนุโปสถา สุนิวตฺถา สุปารุตา คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย ธมฺมสฺสวนตฺถาย เชตวนํ คนฺตฺวา ธมฺมสฺสวนปริโยสาเน ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา นครํ ปวิสนฺติฯ ภิกฺขุนิสโงฺฆปิ ธมฺมกถํ สุตฺวา ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ คจฺฉติฯ ตตฺถ มนุสฺสา จ ภิกฺขุนิโย จ ภควโต วณฺณํ ภาสนฺติฯ จตุปฺปมาณิเก หิ โลกสนฺนิวาเส สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา อปฺปสีทโนฺต นาม นตฺถิฯ รูปปฺปมาณิกา หิ ปุคฺคลา ภควโต ลกฺขณขจิตมนุพฺยญฺชนวิจิตฺรํ สมุชฺชลิตเกตุมาลาพฺยามปฺปภาวินทฺธมลงฺการตฺถมิว โลกสฺส สมุปฺปนฺนํ รูปํ ทิสฺวา ปสีทนฺติ, โฆสปฺปมาณิกา อเนกสเตสุ ชาตเกสุ กิตฺติโฆสํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ กรวีกมธุรนิโคฺฆสํ พฺรหฺมสฺสรญฺจ สุตฺวา, ลูขปฺปมาณิกา ปตฺตจีวราทิลูขตํ ทุกฺกรการิกลูขตํ วา ทิสฺวา, ธมฺมปฺปมาณิกา สีลกฺขนฺธาทีสุ ยํกิญฺจิ ธมฺมกฺขนฺธํ อุปปริกฺขิตฺวาฯ ตสฺมา สพฺพฏฺฐาเนสุ ภควโต วณฺณํ ภาสนฺติฯ ชนปทกลฺยาณี นนฺทา ภิกฺขุนิปสฺสยํ ปตฺวาปิ อเนกปริยาเยน ภควโต วณฺณํ ภาสนฺตานํ เตสํ สุตฺวา ภควนฺตํ อุปคนฺตุกามา หุตฺวา ภิกฺขุนีนํ อาโรเจสิฯ ภิกฺขุนิโย ตํ คเหตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุฯ

ภควา ปฏิกเจฺจว ตสฺสาคมนํ วิทิตฺวา กณฺฏเกน กณฺฏกํ, อาณิยา จ อาณึ นีหริตุกาโม ปุริโส วิย รูเปเนว รูปมทํ วิเนตุํ อตฺตโน อิทฺธิพเลน ปนฺนรสโสฬสวสฺสุเทฺทสิกํ อติทสฺสนียํ อิตฺถึ ปเสฺส ฐตฺวา พีชมานํ อภินิมฺมินิฯ นนฺทา ภิกฺขุนีหิ สทฺธึ อุปสงฺกมิตฺวา, ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา, ภิกฺขุนิสงฺฆสฺส อนฺตเร นิสีทิตฺวา, ปาทตลา ปฏฺฐาย ยาว เกสคฺคา ภควโต รูปสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ปุน ตํ ภควโต ปเสฺส ฐิตํ นิมฺมตรูปญฺจ ทิสฺวา ‘‘อโห อยํ อิตฺถี รูปวตี’’ติ อตฺตโน รูปมทํ ชหิตฺวา ตสฺสา รูเป อภิรตฺตภาวา อโหสิฯ ตโต ภควา ตํ อิตฺถึ วีสติวสฺสปฺปมาณํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ มาตุคาโม หิ โสฬสวสฺสุเทฺทสิโกเยว โสภติ, น ตโต อุทฺธํฯ อถ ตสฺสา รูปปริหานึ ทิสฺวา นนฺทาย ตสฺมึ รูเป ฉนฺทราโค ตนุโก อโหสิฯ ตโต ภควา อวิชาตวณฺณํ, สกึวิชาตวณฺณํ, มชฺฌิมิตฺถิวณฺณํ, มหิตฺถิวณฺณนฺติ เอวํ ยาว วสฺสสติกํ โอภคฺคํ ทณฺฑปรายณํ ติลกาหตคตฺตํ กตฺวา, ทเสฺสตฺวา ปสฺสมานาเยว นนฺทาย ตสฺสา มรณํ อุทฺธุมาตกาทิเภทํ กากาทีหิ สมฺปริวาเรตฺวา ขชฺชมานํ ทุคฺคนฺธํ เชคุจฺฉปฏิกูลภาวญฺจ ทเสฺสสิ ฯ นนฺทาย ตํ กมํ ทิสฺวา ‘‘เอวเมวํ มมปิ อเญฺญสมฺปิ สพฺพสาธารโณ อยํ กโม’’ติ อนิจฺจสญฺญา สณฺฐาสิ, ตทนุสาเรน จ ทุกฺขนตฺตสญฺญาปิ, ตโย ภวา อาทิตฺตมิว อคารํ อปฺปฏิสรณา หุตฺวา อุปฏฺฐหึสุฯ อถ ภควา ‘‘กมฺมฏฺฐาเน ปกฺขนฺตํ นนฺทาย จิตฺต’’นฺติ ญตฺวา ตสฺสา สปฺปายวเสน อิมา คาถาโย อภาสิ –

‘‘อาตุรํ อสุจึ ปูตึ, ปสฺส นเนฺท สมุสฺสยํ;
อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ, พาลานํ อภิปตฺถิตํฯ (เถรีคา. ๑๙);

‘‘ยถา อิทํ ตถา เอตํ, ยถา เอตํ ตถา อิทํ;
ธาตุโส สุญฺญโต ปสฺส, มา โลกํ ปุนราคมิ;
ภเว ฉนฺทํ วิราเชตฺวา, อุปสนฺตา จริสฺสสี’’ติฯ (สุ. นิ. ๒๐๕);

คาถาปริโยสาเน นนฺทา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ อถสฺสา ภควา อุปริมคฺคาธิคมตฺถํ สุญฺญตปริวารํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ กเถนฺโต อิมํ สุตฺตมภาสิฯ อยํ ตาวสฺส เอกา อุปฺปตฺติฯ

ภควติ ปน ราชคเห วิหรเนฺต ยา สา จีวรกฺขนฺธเก (มหาว. ๓๒๖) วิตฺถารโต วุตฺตสมุฏฺฐานาย สาลวติยา คณิกาย ธีตา ชีวกสฺส กนิฏฺฐา สิริมา นาม มาตุ อจฺจเยน ตํ ฐานํ ลภิตฺวา ‘‘อโกฺกเธน ชิเน โกธ’’นฺติ (ธ. ป. ๒๒๓; ชา. ๑.๒.๑) อิมิสฺสา คาถาย วตฺถุมฺหิ ปุณฺณกเสฏฺฐิธีตรํ อวมญฺญิตฺวา, ภควนฺตํ ขมาเปนฺตี ธมฺมเทสนํ สุตฺวา, โสตาปนฺนา หุตฺวา อฏฺฐ นิจฺจภตฺตานิ ปวเตฺตสิฯ ตํ อารพฺภ อญฺญตโร นิจฺจภตฺติโก ภิกฺขุ ราคํ อุปฺปาเทสิฯ อาหารกิจฺจมฺปิ จ กาตุํ อสโกฺกนฺโต นิราหาโร นิปชฺชีติ ธมฺมปทคาถาวตฺถุมฺหิ วุตฺตํฯ ตสฺมึ ตถานิปเนฺนเยว สิริมา กาลํ กตฺวา ยามภวเน สุยามสฺส เทวี อโหสิฯ อถ ตสฺสา สรีรสฺส อคฺคิกิจฺจํ นิวาเรตฺวา อามกสุสาเน รญฺญา นิกฺขิปาปิตํ สรีรํ ทสฺสนาย ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อคมาสิ, ตมฺปิ ภิกฺขุํ อาทาย, ตถา นาครา จ ราชา จฯ ตตฺถ มนุสฺสา ภณนฺติ ‘‘ปุเพฺพ สิริมาย อฑฺฒุตฺตรสหเสฺสนาปิ ทสฺสนํ ทุลฺลภํ , ตํ ทานชฺช กากณิกายาปิ ทฏฺฐุกาโม นตฺถี’’ติฯ สิริมาปิ เทวกญฺญา ปญฺจหิ รถสเตหิ ปริวุตา ตตฺราคมาสิฯ ตตฺราปิ ภควา สนฺนิปติตานํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สุตฺตํ ตสฺส ภิกฺขุโน โอวาทตฺถํ ‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ พิมฺพ’’นฺติ (ธ. ป. ๑๔๗) อิมญฺจ ธมฺมปทคาถํ อภาสิฯ อยมสฺส ทุติยา อุปฺปตฺติฯ

๑๙๕. ตตฺถ **จรํ วา**ติ สกลรูปกายสฺส คนฺตพฺพทิสาภิมุเขนาภินีหาเรน คจฺฉโนฺต วาฯ **ยทิ วา ติฏฺฐ**นฺติ ตเสฺสว อุสฺสาปนภาเวน ติฏฺฐโนฺต วาฯ **นิสิโนฺน อุท วา สย**นฺติ ตเสฺสว เหฏฺฐิมภาคสมิญฺชนอุปริมภาคสมุสฺสาปนภาเวน นิสิโนฺน วา, ติริยํ ปสารณภาเวน สยโนฺต วาฯ **สมิเญฺชติ ปสาเรตี**ติ ตานิ ตานิ ปพฺพานิ สมิเญฺชติ จ ปสาเรติ จฯ

เอสา กายสฺส อิญฺชนาติ สพฺพาเปสา อิมสฺสาว สวิญฺญาณกสฺส กายสฺส อิญฺชนา จลนา ผนฺทนา, นเตฺถตฺถ อโญฺญ โกจิ จรโนฺต วา ปสาเรโนฺต วา, อปิจ โข ปน ‘‘จรามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชเนฺต ตํสมุฎฺฐานา วาโยธาตุ กายํ ผรติ, เตนสฺส คนฺตพฺพทิสาภิมุโข อภินีหาโร โหติ, เทสนฺตเร รูปนฺตรปาตุภาโวติ อโตฺถฯ เตน ‘‘จร’’นฺติ วุจฺจติฯ ตถา ‘‘ติฎฺฐามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชเนฺต ตํสมุฎฺฐานา วาโยธาตุ กายํ ผรติ, เตนสฺส สมุสฺสาปนํ โหติ, อุปรูปริฎฺฐาเนน รูปปาตุภาโวติ อโตฺถฯ เตน ‘‘ติฎฺฐ’’นฺติ วุจฺจติฯ ตถา ‘‘นิสีทามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชเนฺต ตํสมุฎฺฐานา วาโยธาตุ กายํ ผรติ, เตนสฺส เหฎฺฐิมภาคสมิญฺชนญฺจ อุปริมภาคสมุสฺสาปนญฺจ โหติ, ตถาภาเวน รูปปาตุภาโวติ อโตฺถฯ เตน ‘‘นิสิโนฺน’’ติ วุจฺจติฯ ตถา ‘‘สยามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชเนฺต ตํสมุฎฺฐานา วาโยธาตุ กายํ ผรติ, เตนสฺส ติริยํ ปสารณํ โหติ, ตถาภาเวน รูปปาตุภาโวติ อโตฺถฯ เตน ‘‘สย’’นฺติ วุจฺจติฯ

เอวํ จายมายสฺมา โย โกจิ อิตฺถนฺนาโม จรํ วา ยทิ วา ติฎฺฐํ, นิสิโนฺน อุท วา สยํ ยเมตํ ตตฺถ ตตฺถ อิริยาปเถ เตสํ เตสํ ปพฺพานํ สมิญฺชนปฺปสารณวเสน สมิเญฺชติ ปสาเรตีติ วุจฺจติฯ ตมฺปิ ยสฺมา สมิญฺชนปฺปสารณจิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน ยถาวุเตฺตเนว นเยน โหติ, ตสฺมา เอสา กายสฺส อิญฺชนา, นเตฺถตฺถ อโญฺญ โกจิ, สุญฺญมิทํ เกนจิ จรเนฺตน วา ปสาเรเนฺตน วา สเตฺตน วา ปุคฺคเลน วาฯ เกวลํ ปน –

‘‘จิตฺตนานตฺตมาคมฺม, นานตฺตํ โหติ วายุโน;
วายุนานตฺตโต นานา, โหติ กายสฺส อิญฺชนา’’ติฯ –

อยเมตฺถ ปรมโตฺถฯ

เอวเมตาย คาถาย ภควา ยสฺมา เอกสฺมิํ อิริยาปเถ จิรวินิโยเคน กายปีฬนํ โหติ, ตสฺส จ วิโนทนตฺถํ อิริยาปถปริวตฺตนํ กรียติ, ตสฺมา ‘‘จรํ วา’’ติอาทีหิ อิริยาปถปฎิจฺฉนฺนํ ทุกฺขลกฺขณํ ทีเปติ, ตถา จรณกาเล ฐานาทีนมภาวโต สพฺพเมตํ จรณาทิเภทํ ‘‘เอสา กายสฺส อิญฺชนา’’ติ ภณโนฺต สนฺตติปฎิจฺฉนฺนํ อนิจฺจลกฺขณํฯ ตาย ตาย สามคฺคิยา ปวตฺตาย ‘‘เอสา กายสฺส อิญฺชนา’’ติ จ อตฺตปฎิเกฺขเปน ภณโนฺต อตฺตสญฺญาฆนปฎิจฺฉนฺนํ อนตฺตลกฺขณํ ทีเปติฯ

๑๙๖. เอวํ ลกฺขณตฺตยทีปเนน สุญฺญตกมฺมฎฺฐานํ กเถตฺวา ปุน สวิญฺญาณกาวิญฺญาณกอสุภทสฺสนตฺถํ **‘‘อฎฺฐินหารุสํยุโตฺต’’**ติ อารภิฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺส เจสา กายสฺส อิญฺชนา, สฺวายํ กาโย วิสุทฺธิมเคฺค ทฺวตฺติํสาการวณฺณนายํ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทเภเทน อพฺยาปารนเยน จ ปกาสิเตหิ สฎฺฐาธิเกหิ ตีหิ อฎฺฐิสเตหิ นวหิ นฺหารุสเตหิ จ สํยุตฺตตฺตา อฎฺฐินหารุสํยุโตฺตฯ ตเตฺถว ปกาสิเตน อคฺคปาทงฺคุลิตจาทินา ตเจน จ นวเปสิสตปฺปเภเทน จ มํเสน อวลิตฺตตฺตตา **ตจมํสาวเลปโน** ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฎิกูโลติ เวทิตโพฺพ ฯ กิเญฺจตฺถ เวทิตพฺพํ สิยา, ยทิ เอส ยา สา มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส สกลสรีรโต สํกฑฺฒิตา พทรฎฺฐิปฺปมาณา ภเวยฺย, ตาย มกฺขิกาปตฺตสุขุมจฺฉวิยา นีลาทิรงฺคชาเตน เคหภิตฺติ วิย ปฎิจฺฉโนฺน น ภเวยฺย, อยํ ปน เอวํ สุขุมายปิ **ฉวิยา กาโย ปฎิจฺฉโนฺน** ปญฺญาจกฺขุวิรหิเตหิ พาลปุถุชฺชเนหิ **ยถาภูตํ น ทิสฺสติ**ฯ ฉวิราครญฺชิโต หิสฺส ปรมเชคุจฺฉปฎิกูลธมฺมสงฺขาโต ตโจปิ ตจปลิเวฐิตํ ยํ ตํ ปเภทโต –

‘‘นวเปสิสตา มํสา, อวลิตฺตา กเฬวเร;
นานากิมิกุลากิณฺณํ, มิฬฺหฎฺฐานํว ปูติกา’’ติฯ –

เอวํ วุตฺตํ นวมํสสตมฺปิ, มํสาวลิตฺตา เย เต –

“นวนฺหารุสตา โหนฺติ, พฺยามมเตฺต กเฬวเร;
พนฺธนฺติ อฏฺฐิสงฺฆาตํ, อคารมิว วลฺลิยา”ติฯ –

เตปิ, นฺหารุสมฺฏฺฐิตานิ ปฏิปาฏิยา อวฏฺฐิตานิ ปูตีนิ ทุคฺคนฺธานิ ตีณิ สฏฺฐาธิกานิ อฏฺฐิสตานิปิ ยถาภูตํ น ทิสฺสนฺติ ยโต อนาทิยิตฺวา ตํ มกฺขิกาปตฺตสุขุมจฺฉวึฯ ยานิ ปนสฺส ฉวิราครเตฺตน ตเจน ปลิเวฐิตตฺตา สพฺพโลกสฺส อปากฏานิ นานปฺปการานิ อพฺภนฺตรกุณปานิ ปรมาสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉนียปฏิกูลานิ, ตานิปิ ปญฺญาจกฺขุนา ปฏิวิชฺฌิตฺวา เอวํ ปสฺสิตโพฺพ **“อนฺตปูโร อุทรปูโร...เป.... ปิตฺตสฺส จ วสาย จา”**ติฯ

๑๙๗. ตตฺถ อนฺตสฺส ปูโร **อนฺตปูโร**ฯ อุทรสฺส ปูโร **อุทรปูโร**ฯ อุทรนฺติ จ อุทริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตญฺหิ ฐานนาเมน “อุทร”นฺติ วุตฺตํฯ **ยกนเปฬสฺสา**ติ ยกนปิณฺฑสฺสฯ **วตฺถิโน**ติ มุตฺตสฺสฯ ฐานูปจาเรน ปเนตํ “วตฺถี”ติ วุตฺตํฯ **ปูโร**ติ อธิกาโร, ตสฺมา ยกนเปฬสฺส ปูโร วตฺถิโน ปูโรติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย **หทยสฺสา**ติอาทีสุฯ สพฺพาเนว เจตานิ อนฺตาทีนิ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทเภเทน อพฺยาปารนเยน จ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนยเวเสเนว เวทิตพฺพานิฯ

๑๙๙-๒๐๐. เอวํ ภควา “น กิเญฺจตฺถ เอกมฺปิ คยฺหูปคํ มุตฺตามณิสทิสํ อตฺถิ, อญฺญทตฺถุ อสุจิปริปูโรวายํ กาโย”ติ อพฺภนฺตรกุณปํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเมว อพฺภนฺตรกุณปํ พหินิกฺขมนกุณเปน ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสนฺโต ปุเพฺพ วุตฺตญฺจ สงฺคณฺหิตฺวา **“อถสฺส นวหิ โสเตหี”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ

ตตฺถ **อถา**ติ ปริยายนฺตรนิทสฺสนํ, อปเรนาปิ ปริยาเยน อสุจิภาวํ ปสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **อสฺสา**ติ อิมสฺส กายสฺสฯ **นวหิ โสเตหี**ติ อุโภอกฺขิจฺฉิทฺทกณฺณจฺฉิทฺทนาสาฉิทฺทมุขวจฺจมคฺคปสฺสาวมเคฺคหิฯ **อสุจิ สวตี**ติ สพฺพโลกปากฏนานปฺปการปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉอสุจิเยว สวติ, สนฺทติ, ปคฺฆรติ, น อญฺญํ กิญฺจิ อครุจนฺทนาทิคนฺธชาตํ วา มณิมุตฺตาทิรตนชาตํ วาฯ **สพฺพทา**ติ ตญฺจ โข สพฺพทา รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ปุพฺพเณฺหปิ สายเณฺหปิ ติฏฺฐโตปิ คจฺฉโตปีติฯ กึ ตํ อสุจีติ เจ? **“อกฺขิมฺหา อกฺขิคูถโก”**ติอาทิฯ เอตสฺส หิ ทฺวีหิ อกฺขิจฺฉิเทฺทหิ อปนีตตจมํสสทิโส อกฺขิคูถโก, กณฺณจฺฉิเทฺทหิ รโชชลฺลสทิโส กณฺณคูถโก, นาสาฉิเทฺทหิ ปุพฺพสทิสา สิงฺฆาณิกา จ สวติ, มุเขน จ วมติฯ กึ วมตีติ เจ? **เอกทา ปิตฺตํ,** ยทา อพทฺธปิตฺตํ กุปฺปิตํ โหติ, ตทา ตํ วมตีติ อธิปฺปาโยฯ **เสมฺหญฺจา**ติ น เกวลญฺจ ปิตฺตํ, ยมฺปิ อุทรปฏเล เอกปตฺถปูรปฺปมาณํ เสมฺหํ ติฏฺฐติ, ตมฺปิ เอกทา วมติฯ ตํ ปเนตํ วณฺณาทิโต วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐๓-๒๐๔, ๒๑๐-๒๑๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ “เสมฺหญฺจา”ติ จ-สเทฺทน เสมฺหญฺจ อญฺญญฺจ เอวรูปํ อุทริยโลหิตาทิอสุจึ วมตีติ ทเสฺสติฯ เอวํ สตฺตหิ ทฺวาเรหิ อสุจิวมนํ ทเสฺสตฺวา กาลญฺญู ปุคฺคลญฺญู ปริสญฺญู จ ภควา ตทุตฺตริ เทฺว ทฺวารานิ วิเสสวจเนน อนามสิตฺวา อปเรน ปริยาเยน สพฺพสฺมาปิ กายา อสุจิสวนํ ทเสฺสนฺโต อาห **“กายมฺหา เสทชลฺลิกา”**ติฯ ตตฺถ **เสทชลฺลิกา**ติ เสโท จ โลณปฏลมลเภทา ชลฺลิกา จ, ตสฺส “สวติ สพฺพทา”ติ อิมินา สทฺธึ สมฺพโนฺธฯ

๒๐๑. เอวํ ภควา ยถา นาม ภเตฺต ปจฺจมาเน ตณฺฑุลมลญฺจ อุทกมลญฺจ เผเณน สทฺธึ อุฏฺฐหิตฺวา อุกฺขลิมุขํ มเกฺขตฺวา พหิ คฬติ, ตถา อสิตปีตาทิเภเท อาหาเร กมฺมเชน อคฺคินา ปจฺจมาเน ยํ อสิตปีตาทิมลํ อุฏฺฐหิตฺวา “อกฺขิมฺหา อกฺขิคูถโก”ติอาทินา เภเทน นิกฺขมนฺตํ

อกฺขิอาทีนิ มเกฺขตฺวา พหิ คฬติ, ตสฺสาปิ วเสน อิมสฺส กายสฺส อสุจิภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยํ โลเก อุตฺตมงฺคสมฺมตํ สีสํ อติวิสิฏฺฐภาวโต ปเจฺจนฺตา วนฺทเนยฺยานมฺปิ วนฺทนํ น กโรนฺติ, ตสฺสาปิ นิสฺสารตาย อสุจิตาย จสฺส อสุจิภาวํ ทเสฺสโนฺต **“อถสฺส สุสิรํ สีส”**นฺติ อิมํ คาถมาหฯ

ตตฺถ **สุสิร**นฺติ ฉิทฺทํฯ **มตฺถลุงฺคสฺส ปูริต**นฺติ ทธิภริตอลาพุกํ วิย มตฺถลุงฺคภริตํฯ ตญฺจ ปเนตํ มตฺถลุงฺคํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สุภโต นํ มญฺญติ พาโล**ติ ตเมนํ เอวํ นานาวิธกุณปภริตมฺปิ กายํ ทุจฺจินฺติตจินฺตี พาโล สุภโต มญฺญติ, สุภํ สุจิํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปนฺติ ตีหิปิ ตณฺหาทิฏฺฐิมานมญฺญนาหิ มญฺญติฯ กสฺมา? ยสฺมา **อวิชฺชาย ปุรกฺขโต** จตุสจฺจปฏิจฺฉาทเกน โมเหน ปุรกฺขโต, โจทิโต, ปวตฺติโต, ‘‘เอวํ อาทิย, เอวํ อภินิวิส เอวํ มญฺญาหี’’ติ คาหิโตติ อธิปฺปาโยฯ ปสฺส ยาว อนตฺถกรา จายํ อวิชฺชาติฯ

๒๐๒. เอวํ ภควา สวิญฺญาณกวเสน อสุภํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อวิญฺญาณกวเสน ทเสฺสตุํ, ยสฺมา วา จกฺกวตฺติรโญฺญปิ กาโย ยถาวุตฺตกุณปภริโตเยว โหติ, ตสฺมา สพฺพปฺปกาเรนปิ สมฺปตฺติภเว อสุภํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิปตฺติภเว ทเสฺสตุํ **“ยทา จ โส มโต เสตี”**ติ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – สฺวายเมวํวิโธ กาโย **ยทา** อายุอุสฺมาวิญฺญาณาปคเมน **มโต** วาตภริตภสฺตา วิย **อุทฺธุมาตโก** วณฺณปริเภทเน **วินีลโก สุสานสฺมิํ** นิรตฺถํว กลิงฺครํ ฉฑฺฑิตตฺตา **อปวิทฺโธ เสติ,** อถ ‘‘น ทานิสฺส ปุน อุฏฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ เอกํสโตเยว **อนเปกฺขา โหนฺติ ญาตโย**ฯ ตตฺถ **มโต**ติ อนิจฺจตํ ทเสฺสติ, **เสตี**ติ นิรีหกตฺตํฯ ตทุภเยน จ ชีวิตพลมทปฺปหาเน นิโยเชติฯ **อุทฺธุมาโต**ติ สณฺฐานวิปตฺติํ ทเสฺสติ, **วินีลโก**ติ ฉวิราควิปตฺติํฯ ตทุภเยน จ รูปมทปฺปหาเน วณฺณโปกฺขรตํ ปฏิจฺจ มานปฺปหาเน จ นิโยเชติฯ **อปวิทฺโธ**ติ คเหตพฺพาภาวํ ทเสฺสติ, **สุสานสฺมิ**นฺติ อโนฺต อธิวาเสตุมนรหํ ชิคุจฺฉนียภาวํฯ ตทุภเยนปิ ‘‘มม’’นฺติ คาหสฺส สุภสญฺญาย จ ปหาเน นิโยเชติฯ **อนเปกฺขา โหนฺติ ญาตโย**ติ ปฏิกิริยาภาวํ ทเสฺสติ, เตน จ ปริวารมทปฺปหาเน นิโยเชติฯ

๒๐๓. เอวมิมาย คาถาย อปริภินฺนาวิญฺญาณกวเสน อสุภํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปริภินฺนวเสนาปิ ทเสฺสตุํ **“ขาทนฺติ น”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เย จเญฺญ**ติ เย จ อเญฺญปิ กากกุลลาทโย กุณปภกฺขา ปาณิโน สนฺติ, เตปิ นํ ขาทนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

๒๐๔. เอวํ ‘‘จรํ วา’’ติอาทินา นเยน สุญฺญตกมฺมฏฺฐานวเสน, ‘‘อฏฺฐินหารุสํยุโตฺต’’ติอาทินา สวิญฺญาณกาสุภวเสน ‘‘ยทา จ โส มโต เสตี’’ติอาทินา อวิญฺญาณกาสุภวเสน กายํ ทเสฺสตฺวา เอวํ นิจฺจสุขตฺตภาวสุเญฺญ เอกนฺตอสุเภ จาปิ กายสฺมิํ ‘‘สุภโต นํ มญฺญติ พาโล, อวิชฺชาย ปุรกฺขโต’’ติ อิมินา พาลสฺส วุตฺติํ ปกาเสตฺวา อวิชฺชามุเขน จ วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปณฺฑิตสฺส วุตฺติํ ปริญฺญามุเขน จ วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **“สุตฺวาน พุทฺธวจน”**นฺติ อารภิฯ

ตตฺถ **สุตฺวานา**ติ โยนิโส นิสาเมตฺวาฯ **พุทฺธวจน**นฺติ กายวิจฺฉนฺทนกรํ พุทฺธวจนํฯ **ภิกฺขู**ติ เสโกฺข วา ปุถุชฺชโน วาฯ **ปญฺญาณวา**ติ ปญฺญาณํ วุจฺจติ วิปสฺสนา อนิจฺจาทิปฺปกาเรสุ ปวตฺตตฺตา, ตาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ สาสเนฯ **โส โข นํ ปริชานาตี**ติ โส อิมํ กายํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติฯ กถํ? ยถา นาม กุสโล วาณิโช อิทญฺจิทญฺจาติ ภณฺฑํ โอโลเกตฺวา ‘‘เอตฺตเกน คหิเต เอตฺตโก นาม อุทโย ภวิสฺสตี’’ติ ตุลยิตฺวา ตถา กตฺวา ปุน สอุทยํ มูลํ คณฺหโนฺต ตํ ภณฺฑํ ฉเฑฺฑติ, เอวเมวํ ‘‘อฏฺฐินฺหารุอาทโย อิเม เกสโลมาทโย จา’’ติ ญาณจกฺขุนา โอโลเกโนฺต ญาตปริญฺญาย ปริชานาติ, ‘‘อนิจฺจา เอเต ธมฺมา ทุกฺขา อนตฺตา’’ติ ตุลยโนฺต ตีรณปริญฺญาย ปริชานาติ, เอวํ ตีรยิตฺวา อริยมคฺคํ ปาปุณโนฺต ตตฺถ ฉนฺทราคปฺป

หาเนน ปหานปริญฺญาย ปริชานาติฯ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณกอสุภวเสน วา ปสฺสนฺโต ญาต ปริญฺญาย ปริชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ปสฺสนฺโต ตีรณปริญฺญาย, อรหตฺตมคฺเคน ตโต ฉนฺทราคํ อปกฑฺฒิตฺวา ตํ ปชหนฺโต ปหานปริญฺญาย ปริชานาติฯ

กสฺมา โส เอวํ ปริชานาตีติ เจ? **ยถาภูตญฺหิ ปสฺสติ,** ยสฺมา ยถาภูตํ ปสฺสตีติ อโตฺถฯ ‘‘ปญฺญาณวา’’ติอาทินา เอว จ เอตสฺมึ อเตฺถ สิเทฺธ ยสฺมา พุทฺธวจนํ สุตฺวา ตสฺส ปญฺญาณวตฺตํ โหติ, ยสฺมา จ สพฺพชนสฺส ปากโฏปายํ กาโย อสุตฺวา พุทฺธวจนํ น สกฺกา ปริชานิตุํ, ตสฺมา ตสฺส ญาณเหตุํ อิโต พาหิรานํ เอวํ ทฏฺฐุํ อสมตฺถตญฺจ ทเสฺสตุํ ‘‘สุตฺวาน พุทฺธวจน’’นฺติ อาหฯ นนฺทาภิกฺขุนึ ตญฺจ วิปลฺลตฺถจิตฺตํ ภิกฺขุํ อารพฺภ เทสนาปวตฺติโต อคฺคปริสโต ตปฺปฏิปตฺติปฺปตฺตานํ ภิกฺขุภาวทสฺสนโต จ ‘‘ภิกฺขู’’ติ อาหฯ

๒๐๕. อิทานิ ‘‘ยถาภูตญฺหิ ปสฺสตี’’ติ เอตฺถ ยถา ปสฺสนฺโต ยถาภูตํ ปสฺสติ, ตํ ทเสฺสตุํ อาห **‘‘ยถา อิทํ ตถา เอตํ, ยถา เอตํ ตถา อิท’’**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา อิทํ สวิญฺญาณกาสุภํ อายุอุสฺมาวิญฺญาณานํ อนปคมา จรติ, ติฏฺฐติ, นิสีทติ, สยติ; ตถา เอตํ เอตรหิ สุสาเน สยิตํ อวิญฺญาณกมฺปิ ปุเพฺพ เตสํ ธมฺมานํ อนปคมา อโหสิฯ ยถา จ เอตํ เอตรหิ มตสรีรํ เตสํ ธมฺมานํ อปคมา น จรติ, น ติฏฺฐติ, น นิสีทติ, น เสยฺยํ กเปฺปติ, ตถา อิทํ สวิญฺญาณกมฺปิ เตสํ ธมฺมานํ อปคมา ภวิสฺสติฯ ยถา จ อิทํ สวิญฺญาณกํ เอตรหิ น สุสาเน มตํ เสติ, น อุทฺธุมาตกาทิภาวมุปคตํ, ตถา เอตํ เอตรหิ มตสรีรมฺปิ ปุเพฺพ อโหสิฯ ยถา ปเนตํ เอตรหิ อวิญฺญาณกาสุภํ มตํ สุสาเน เสติ, อุทฺธุมาตกาทิภาวญฺจ อุปคตํ, ตถา อิทํ สวิญฺญาณกมฺปิ ภวิสฺสตีติฯ

ตตฺถ **ยถา อิทํ ตถา เอต**นฺติ อตฺตนา มตสฺส สรีรสฺส สมานภาวํ กโรนฺโต พาหิเร โทสํ ปชหติฯ **ยถา เอตํ ตถา อิท**นฺติ มตสรีเรน อตฺตโน สมานภาวํ กโรนฺโต อชฺฌตฺติเก ราคํ ปชหติฯ เยนากาเรน อุภยํ สภํ กโรติ, ตํ ปชานนฺโต อุภยตฺถ โมหํ ปชหติฯ เอวํ ยถาภูตทสฺสเนน ปุพฺพภาเคเยว อกุสลมูลปฺปหานํ สาเธตฺวา, ยสฺมา เอวํ ปฏิปโนฺน ภิกฺขุ อนุปุเพฺพน อรหตฺตมคฺคํ ปตฺวา สพฺพํ ฉนฺทราคํ วิราเชตุํ สมโตฺถ โหติ, ตสฺมา อาห **‘‘อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, กาเย ฉนฺทํ วิราชเย’’**ติฯ เอวํ ปฏิปโนฺน ภิกฺขุ อนุปุเพฺพนาติ ปาฐเสโสฯ

๒๐๖. เอวํ เสกฺขภูมึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเสกฺขภูมึ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘ฉนฺทราควิรโตฺต โส’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – โส ภิกฺขุ อรหตฺตมคฺคญาเณน **ปญฺญาณวา** มคฺคานนฺตรํ ผลํ ปาปุณาติ, อถ สพฺพโส ฉนฺทราคสฺส ปหีนตฺตา **‘‘ฉนฺทราควิรโตฺต’’**ติ จ, มรณาภาเวน ปณีตเฏฺฐน วา **อมตํ** สพฺพสงฺขารวูปสมนโต **สนฺตึ** ตณฺหาสงฺขาตวานาภาวโต **นิพฺพานํ,** จวนาภาวโต **อจฺจุต**นฺติ สํวณฺณิตํ ปทมชฺฌคาติ จ วุจฺจติฯ อถ วา โส ภิกฺขุ อรหตฺตมคฺคญาเณน ปญฺญาณวา มคฺคานนฺตรผเล ฐิโต ฉนฺทราควิรโตฺต นาม โหติ, วุตฺตปฺปการญฺจ ปทมชฺฌคาติ เวทิตโพฺพฯ เตน ‘‘อิทมสฺส ปหีนํ, อิทญฺจาเนน ลทฺธ’’นฺติ ทีเปติฯ

๒๐๗-๒๐๘. เอวํ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณกวเสน อสุภกมฺมฏฺฐานํ สห นิปฺผตฺติยา กเถตฺวา ปุน สเงฺขปเทสนาย เอวํ มหโต อานิสํสสฺส อนฺตรายกรํ ปมาทวิหารํ ครหนฺโต **‘‘ทฺวิปาทโกย’’**นฺติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อปาทกาทโยปิ กายา อสุจีเยว, อิธาธิการวเสน ปน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน วา, ยสฺมา วา อเญฺญ อสุจิภูตาปิ กายา โลณมฺพิลาทีหิ อภิสงฺขริตฺวา มนุสฺสานํ โภชเนปิ อุปนียนฺติ, น เตฺวว มนุสฺสกาโย, ตสฺมา อสุจิตรภาวมสฺส ทเสฺสนฺโตปิ ‘‘ทฺวิปาทโก’’ติ อาหฯ

อยนฺติ มนุสฺสกายํ ทเสฺสติฯ **ทุคฺคนฺธ ปริหีรตี**ติ ทุคฺคนฺธ สมาโน ปุปฺผคนฺธาทีหิ อภิสงฺขริตฺวา ปริหีรติฯ **นานากุณปปริปูโร**ติ เกสาทิอเนกปฺปการกุณปภริโตฯ **วิสฺสวนฺต ตโต ตโต**ติ ปุปฺผคนฺธาทีหิ ปฏิจฺฉาเทตุํ ฆเฏนฺตานมฺปิ ตํ วายามํ นิปฺผลํ กตฺวา นวหิ ทฺวาเรหิ เขฬสิงฺฆาณิกาทีนิ, โลมกูเปหิ จ เสทชลฺลิกํ วิสฺสวนฺตเยวฯ ตตฺถ ทานิ ปสฺสถ – **เอตาทิเสน กาเยน โย** ปุริโส วา อิตฺถี วา โกจิ พาโล **มเญฺญ อุณฺณเมตเว** ตณฺหาทิฏฺฐิมานมญฺญนาหิ ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา ‘‘นิจฺจ’’ติ วาติอาทินา นเยน โย อุณฺณมิตุํ มเญฺญยฺย, **ปรํ วา** ชาติอาทีหิ **อวชาเนยฺย** อตฺตานํ อุจฺเจ ฐาเน ฐเปนฺโต, **กิมญฺญตฺร อทสฺสนา** ฐเปตฺวา อริยมคฺคน อริยสจฺจทสฺสนาภาวํ กิมญฺญํ ตสฺส เอวํ อุณฺณมาวชานนการณํ สิยาติฯ

เทสนาปริโยสาเน นนฺทา ภิกฺขุนี สํเวคมาปาทิ – ‘‘อโห วต เร, อหํ พาลา, ยา มํเยว อารพฺภ เอวํ วิวิธธมฺมเทสนาปวตฺตกสฺส ภควโต อุปฏฺฐานํ นาคมาสิ’’นฺติฯ เอวํ สํวิคฺคา จ ตเมว ธมฺมเทสนํ สมนฺนาหริตฺวา เตเนว กมฺมฏฺฐาเนน กติปยทิวสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ ทุติยฏฺฐาเนปิ กิร เทสนาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, สิริมา เทวกญฺญา อนาคามิผลํ ปตฺตา, โส จ ภิกฺขุ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย วิชยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. มุนิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. **สนฺถวาโต ภยํ ชาต**นฺติ มุนิสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? น สพฺพเสฺสว สุตฺตสฺส เอกา อุปฺปตฺติ, อปิเจตฺถ อาทิโต ตาว จตุนฺนํ คาถานํ อยมุปฺปตฺติ – ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต คามกาวาเส อญฺญตรา ทุคฺคติตฺถี มตปติกา ปุตฺตํ ภิกฺขูสุ ปพฺพาเชตฺวา อตฺตนาปิ ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิฯ เต อุโภปิ สาวตฺถิยํ วสฺสํ อุปคนฺตฺวา อภิณฺหํ อญฺญมญฺญสฺส ทสฺสนกามา อเหสุํฯ มาตา กิญฺจิ ลภิตฺวา ปุตฺตสฺส หรติ, ปุโตฺตปิ มาตุฯ เอวํ สายมฺปิ ปาโตปิ อญฺญมญฺญํ สมาคนฺตฺวา ลทฺธํ ลทฺธํ สํวิภชมานา, สโมฺมทมานา, สุขทุกฺขํ ปุจฺฉมานา, นิราสงฺกา อเหสุํฯ เตสํ เอวํ อภิณฺหทสฺสเนน สํสโคฺค อุปฺปชฺชิ, สํสคฺคา วิสฺสาโส, วิสฺสาสา โอตาโร, ราเคน โอติณฺณจิตฺตานํ ปพฺพชิตสญฺญา จ มาตุปุตฺตสญฺญา จ อนฺตรธายิฯ ตโต มริยาทวีติกฺกมํ กตฺวา อสทฺธมฺมํ ปฏิเสวิํสุ, อยสปฺปตฺตา จ วิพฺภมิตฺวา อคารมเชฺฌ วสิํสุฯ ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ ‘‘กิํ นุ โส, ภิกฺขเว, โมฆปุริโส มญฺญติ น มาตา ปุเตฺต สารชฺชติ, ปุโตฺต วา ปน มาตรี’’ติ ครหิตฺวา ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกรูปมฺปิ สมนุปสฺสามี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๕.๕๕) อวเสสสุเตฺตนปิ ภิกฺขู สํเวเชตฺวา ‘‘ตสฺมาติห, ภิกฺขเว –

‘‘วิสํ ยถา หลาหลํ, เตลํ ปกฺกุถิตํ ยถา;
ตมฺพโลหวิลีนํว, มาตุคามํ วิวชฺชเย’’ติ จฯ –

วตฺวา ปุน ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ – ‘‘สนฺถวาโต ภยํ ชาต’’นฺติ อิมา อตฺตุปนายิกา จตโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **สนฺถโว** ตณฺหาทิฏฺฐิมิตฺตเภเทน ติวิโธติ ปุเพฺพ วุโตฺตฯ อิธ ตณฺหาทิฏฺฐิสนฺถโว อธิเปฺปโตฯ ตํ สนฺธาย ภควา อาห – ‘‘ปสฺสถ, ภิกฺขเว, ยถา อิทํ ตสฺส โมฆปุริสสฺส สนฺถวาโต ภยํ ชาต’’นฺติฯ ตณฺหิ ตสฺส อภิณฺหทสฺสนกามตาทิตณฺหาย พลวกิเลสภยํ ชาตํ, เยน สณฺฐาตุํ

อสโกฺกโนฺต มาตริ วิปฺปฏิปชฺชิฯ อตฺตานุวาทาทิกํ วา มหาภยํ, เยน สาสนํ ฉเฑฺฑตฺวา วิพฺภโนฺตฯ **นิเกตา**ติ ‘‘รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา โข, คหปติ, ‘นิเกตสารี’ติ วุจฺจตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๓) นเยน วุตฺตา อารมฺมณปฺปเภทาฯ **ชายเต รโช**ติ ราคโทสโมหรโช ชายเตฯ กึ วุตฺตํ โหติ? น เกวลญฺจ ตสฺส สนฺถวาโต ภยํ ชาตํ, อปิจ โข ปน ยเทตํ กิเลสานํ นิวาสเฏฺฐน สาสวารมฺมณํ ‘‘นิเกต’’นฺติ วุจฺจติ, อิทานิสฺส ภินฺนสํวรตฺตา อติกฺกนฺตมริยาทตฺตา สุฎฺฐุตรํ ตโต นิเกตา ชายเต รโช, เยน สํกิลิฏฺฐจิโตฺต อนยพฺยสนํ ปาปุณิสฺสติฯ อถ วา ปสฺสถ, ภิกฺขเว, ยถา อิทํ ตสฺส โมฆปุริสสฺส สนฺถวาโต ภยํ ชาตํ, ยถา จ สพฺพปุถุชฺชนานํ นิเกตา ชายเต รโชติ เอวเมฺปตํ ปททฺวยํ โยเชตพฺพํฯ

สพฺพถา ปน อิมินา ปุริมเทฺธน ภควา ปุถุชฺชนทสฺสนํ ครหิตฺวา อตฺตโน ทสฺสนํ ปสํสโนฺต **‘‘อนิเกต’’**นฺติ ปจฺฉิมทฺธมาหฯ ตตฺถ ยถาวุตฺตนิเกตปฏิเกฺขเปน **อนิเกตํ,** สนฺถวปฏิเกฺขเปน จ **อสนฺถวํ** เวทิตพฺพํฯ อุภยเมฺปตํ นิพฺพานสฺสาธิวจนํฯ **เอตํ เว มุนิทสฺสน**นฺติ เอตํ อนิเกตมสนฺถวํ พุทฺธมุนินา ทิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ **เว**ติ วิมฺหยเตฺถ นิปาโต ทฎฺฐโพฺพฯ เตน จ ยํ นาม นิเกตสนฺถววเสน มาตาปุเตฺตสุ วิปฺปฏิปชฺชมาเนสุ อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ มุนินา ทิฏฺฐํ อโห อพฺภุตนฺติ อยมธิปฺปาโย สิโทฺธ โหติฯ อถ วา มุนิโน ทสฺสนนฺติปิ มุนิทสฺสนํ, ทสฺสนํ นาม ขนฺติ รุจิ, ขมติ เจว รุจฺจติ จาติ อโตฺถฯ

๒๑๐. ทุติยคาถาย **โย ชาตมุจฺฉิชฺชา**ติ โย กิสฺมิญฺจิเทว วตฺถุสฺมึ ชาตํ ภูตํ นิพฺพตฺตํ กิเลสํ ยถา อุปฺปนฺนากุสลปฺปหานํ โหติ, ตถา วายมโนฺต ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ ปุน อนิพฺพตฺตนวเสน อุจฺฉินฺทิตฺวา โย อนาคโตปิ กิเลโส ตถารูปปฺปจฺจยสโมธาเน นิพฺพตฺติตุํ อภิมุขีภูตตฺตา วตฺตมานสมีเป วตฺตมานลกฺขเณน ‘‘ชายโนฺต’’ติ วุจฺจติ, ตญฺจ **น โรปเยยฺย ชายนฺตํ,** ยถา อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาโท โหติ, ตถา วายมโนฺต น นิพฺพเตฺตยฺยาติ อโตฺถฯ กถญฺจ น นิพฺพเตฺตยฺย? **อสฺส นานุปฺปเวเจฺฉ,** เยน ปจฺจเยน โส นิพฺพเตฺตยฺย ตํ นานุปฺปเวเสยฺย น สโมธาเนยฺยฯ เอวํ สมฺภารเวกลฺลกรเณน ตํ น โรปเยยฺย ชายนฺตํฯ อถ วา ยสฺมา มคฺคภาวนาย อตีตาปิ กิเลสา อุจฺฉิชฺชนฺติ อายตึ วิปากาภาเวน วตฺตมานาปิ น โรปียนฺติ ตทภาเวน, อนาคตาปิ จิตฺตสนฺตตึ นานุปฺปเวสียนฺติ อุปฺปตฺติสามตฺถิยวิฆาเตน, ตสฺมา โย อริยมคฺคภาวนาย ชาตมุจฺฉิชฺช น โรปเยยฺย ชายนฺตํ, อนาคตมฺปิ จสฺส ชายนฺตสฺส นานุปฺปเวเจฺฉ, ตมาหุ เอกํ มุนินํ จรนฺตํ, โส จ อทฺทกฺขิ สนฺติปทํ มเหสีติ เอวเมฺปตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เอกนฺตนิกฺกิเลสตาย **เอกํ,** เสฎฺฐเฏฺฐน วา เอกํฯ **มุนินฺ**นฺติ มุนึ, มุนีสุ วา เอกํฯ **จรนฺต**นฺติ สพฺพาการปริปูราย โลกตฺถจริยาย อวเสสจริยาหิ จ จรนฺตํฯ **อทฺทกฺขี**ติ อทฺทสฯ **โส**ติ โย ชาตมุจฺฉิชฺช อโรปเนน อนนุปฺปเวสเนน จ สมตฺถตาย ‘‘น โรปเยยฺย ชายนฺตมสฺส นานุปฺปเวเจฺฉ’’ติ วุโตฺต พุทฺธมุนิฯ **สนฺติปท**นฺติ สนฺติโกฏฺฐาสํ, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตวิปสฺสนานิพฺพานเภทาสุ ตีสุ สมฺมุติสนฺติ, ตทงฺคสนฺติ, อจฺจนฺตสนฺตีสุ เสฎฺฐํ เอวํ อนุปสเนฺต โลเก อจฺจนฺตสนฺตึ อทฺทส มเหสีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒๑๑. ตติยคาถาย **สงฺขายา**ติ คณยิตฺวา, ปริจฺฉินฺทิตฺวา วีมํสิตฺวา ยถาภูตโต ญตฺวา, ทุกฺขปริญฺญาย ปริชานิตฺวาติ อโตฺถฯ **วตฺถูนี**ติ เยสุ เอวมยํ โลโก สชฺชติ, ตานิ ขนฺธายตนธาตุเภทานิ กิเลสฏฺฐานานิฯ **ปมาย พีช**นฺติ ยํ เตสํ วตฺถูนํ พีชํ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ, ตํ ปมาย หึสิตฺวา, พาธิตฺวา, สมุเจฺฉทปฺปหาเนน ปชหิตฺวาติ อโตฺถฯ **สิเนหมสฺส นานุปฺปเวเจฺฉ**ติ เยน ตณฺหาทิฏฺฐิสิเนเหน สิเนหิตํ ตํ พีชํ อายตึ ปฏิสนฺธิวเสน ตํ ยถาวุตฺตํ วตฺถุสสฺสํ วิรุเหยฺย, ตํ สิเนหมสฺส นานุปฺปเวเจฺฉ, ตปฺปฏิปกฺขาย มคฺคภาวนาย ตํ นานุปฺปเวเสยฺยาติ อโตฺถฯ **ส เว มุนิ ชาติขยนฺตทสฺสี**ติ โส เอวรูโป พุทฺธมุนิ นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย ชาติยา จ มรณสฺส จ อนฺตภูต

สฺส นิพฺพานสฺส ทิฏฺฐตฺตา ชาติกฺขยนฺตทสฺสี **ตกฺกํ ปหาย น อุเปติ สงฺขํ**ฯ อิมาย จตุสจฺจภาวนาย นวปฺปเภทมฺปิ อกุสลวิตกฺกํ ปหาย สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุํ ปตฺวา โลกตฺถจริยํ กโรนฺโต อนุปุพฺเพน จริมวิญฺญาณกฺขยา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุปฺปตฺติยา ‘‘เทโว วา มนุสฺโส วา’’ติ น อุเปติ สงฺขํฯ อปรินิพฺพุโต เอว วา ยถา กามวิตกฺกาทิโน วิตกฺกสฺส อปฺปหีนตฺตา ‘‘อยํ ปุคฺคโล รโตฺต’’ติ วา ‘‘ทุโฏฺฐ’’ติ วา สงฺขํ อุเปติ, เอวํ ตกฺกํ ปหาย น อุเปติ สงฺขนฺติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ฯ

๒๑๒. จตุตฺถคาถาย **อญฺญายา**ติ อนิจฺจาทินเยน ชานิตฺวาฯ **สพฺพานี**ติ อนวเสสานิ, **นิเวสนานี**ติ กามภวาทิเก ภเวฯ นิวสนฺติ หิ เตสุ สตฺตา, ตสฺมา ‘‘นิเวสนานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อนิกามยํ อญฺญตรมฺปิ เตส**นฺติ เอวํ ทิฏฺฐาทีนวตฺตา เตสํ นิเวสนานํ เอกมฺปิ อปเตฺถโนฺต โส เอวรูโป พุทฺธมุนิ มคฺคภาวนาพเลน ตณฺหาเคธสฺส วิคตตฺตา **วีตเคโธ,** วีตเคธตฺตา เอว จ **อคิโทฺธ,** น ยถา เอเก อวีตเคธา เอว สมานา ‘‘อคิทฺธมฺหา’’ติ ปฏิชานนฺติ, เอวํฯ **นายูหตี**ติ ตสฺส ตสฺส นิเวสนสฺส นิพฺพตฺตกํ กุสลํ วา อกุสลํ วา น กโรติฯ กึ การณา? **ปารคโต หิ โหติ,** ยสฺมา เอวรูโป สพฺพนิเวสนานํ ปารํ นิพฺพานํ คโต โหตีติ อโตฺถฯ

เอวํ ปฐมคาถาย ปุถุชฺชนทสฺสนํ ครหิตฺวา อตฺตโน ทสฺสนํ ปสํสโนฺต ทุติยคาถาย เยหิ กิเลเสหิ ปุถุชฺชโน อนุปสโนฺต โหติ, เตสํ อภาเวน อตฺตโน สนฺติปทาธิคมํ ปสํสโนฺต ตติยคาถาย เยสุ วตฺถูสุ ปุถุชฺชโน ตกฺกํ อปฺปหาย ตถา ตถา สงฺขํ อุเปติ, เตสุ จตุสจฺจภาวนาย ตกฺกํ ปหาย อตฺตโน สงฺขานุปคมนํ ปสํสโนฺต จตุตฺถคาถาย อายติมฺปิ ยานิ นิเวสนานิ กามยมาโน ปุถุชฺชโน ภวตณฺหาย อายูหติ, เตสุ ตณฺหาภาเวน อตฺตโน อนายูหนํ ปสํสโนฺต จตูหิ คาถาหิ อรหตฺตนิกูเฏเนว เอกฏฺฐุปฺปตฺติกํ เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

๒๑๓. **สพฺพาภิภุ**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? มหาปุริโส มหาภินิกฺขมนํ กตฺวา อนุปุเพฺพน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถาย พาราณสึ คจฺฉโนฺต โพธิมณฺฑสฺส จ คยาย จ อนฺตเร อุปเกนาชีวเกน สมาคจฺฉิฯ เตน จ ‘‘วิปฺปสนฺนานิ โข เต, อาวุโส, อินฺทฺริยานี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๘๕; มหาว. ๑๑) นเยน ปุโฏฺฐ ‘‘สพฺพาภิภู’’ติอาทีนิ อาหฯ อุปโก ‘‘หุเปยฺยาวุโส’’ติ วตฺวา, สีสํ โอกเมฺปตฺวา, อุมฺมคฺคํ คเหตฺวา ปกฺกามิ ฯ อนุกฺกเมน จ วงฺกหารชนปเท อญฺญตรํ มาควิกคามํ ปาปุณิฯ ตเมนํ มาควิกเชโฏฺฐ ทิสฺวา – ‘‘อโห อปฺปิโจฺฉ สมโณ วตฺถมฺปิ น นิวาเสติ, อยํ โลเก อรหา’’ติ ฆรํ เนตฺวา มํสรเสน ปริวิสิตฺวา ภุตฺตาวิญฺจ นํ สปุตฺตทาโร วนฺทิตฺวา ‘‘อิเธว, ภเนฺต, วสถ, อหํ ปจฺจเยน อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ นิมเนฺตตฺวา, วสโนกาสํ กตฺวา อทาสิฯ โส ตตฺถ วสติฯ

มาควิโก คิมฺหกาเล อุทกสมฺปเนฺน สีตเล ปเทเส จริตุํ ทูรํ อปกฺกเนฺตสุ มิเคสุ ตตฺถ คจฺฉโนฺต ‘‘อมฺหากํ อรหนฺตํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหสฺสู’’ติ ฉาวํ นาม ธีตรํ อาณาเปตฺวา อคมาสิ สทฺธึ ปุตฺตภาตุเกหิฯ สา จสฺส ธีตา ทสฺสนียา โหติ โกฏฺฐาสสมฺปนฺนาฯ ทุติยทิวเส อุปโก ฆรํ อาคโต ตํ ทาริกํ สพฺพํ อุปจารํ กตฺวา, ปริวิสิตุํ อุปคตํ ทิสฺวา, ราเคน อภิภูโต ภุญฺชิตุมฺปิ อสโกฺกโนฺต ภาชเนน ภตฺตํ อาทาย วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา, ภตฺตํ เอกมเนฺต นิกฺขิปิตฺวา – ‘‘สเจ ฉาวํ ลภามิ, ชีวามิ, โน เจ, มรามี’’ติ นิราหาโร สยิฯ สตฺตเม ทิวเส มาควิโก อาคนฺตฺวา ธีตรํ อุปกสฺส ปวตฺตึ ปุจฺฉิฯ สา – ‘‘เอกทิวสเมว อาคนฺตฺวา ปุน นาคตปุโพฺพ’’ติ อาหฯ มาควิโก ‘‘อาคตเวเสเนว นํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ ตงฺขณเญฺญว คนฺตฺวา – ‘‘กึ, ภเนฺต, อผาสุก’’นฺติ ปาเท ปรามสโนฺต ปุจฺฉิฯ อุปโก นิตฺถุนโนฺต ปริวตฺตติเยวฯ โส ‘‘วท, ภเนฺต, ยํ มยา สกฺกา กาตุํ, สพฺพํ กริสฺสามี’’ติ อาหฯ อุปโก – ‘‘สเจ ฉาวํ ลภามิ, ชีวามิ, โน เจ, อิเธว มรณํ เสโยฺย’’ติ

อาหฯ ‘‘ชานาสิ ปน, ภนฺเต, กิญฺจิ สิปฺป’’นฺติ? ‘‘น ชานามี’’ติ ฯ ‘‘น, ภนฺเต, กิญฺจิ สิปฺปํ อชานนฺเตน สกฺกา ฆราวาสํ อธิฏฺฐาตุ’’นฺติ? โส อาห – ‘‘นาหํ กิญฺจิ สิปฺปํ ชานามิ, อปิจ ตุมฺหากํ มํสหารโก ภวิสฺสามิ, มํสญฺจ วิกฺกิณิสฺสามี’’ติฯ มาควิโกปิ ‘‘อมฺหากํ เอตเทว รุจฺจตี’’ติ อุตฺตรสาฏกํ ทตฺวา, ฆรํ อาเนตฺวา ธีตรํ อทาสิฯ เตสํ สํวาสมนฺวาย ปุโตฺต วิชายิฯ สุภโทฺทติสฺส นามํ อกํสุฯ ฉาวา ปุตฺตโตสนคีเตน อุปกํ อุปฺปเณฺฑสิฯ โส ตํ อสหโนฺต ‘‘ภเทฺท, อหํ อนนฺตชินสฺส สนฺติกํ คจฺฉามี’’ติ มชฺฌิมเทสาภิมุโข ปกฺกามิฯ

ภควา จ เตน สมเยน สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวนมหาวิหาเรฯ อถ โข ภควา ปฏิกเจฺจว ภิกฺขู อาณาเปสิ – ‘‘โย, ภิกฺขเว, อนนฺตชิโนติ ปุจฺฉมาโน อาคจฺฉติ, ตสฺส มํ ทเสฺสยฺยาถา’’ติฯ อุปโกปิ โข อนุปุเพฺพเนว สาวตฺถึ อาคนฺตฺวา วิหารมเชฺฌ ฐตฺวา ‘‘อิมสฺมึ วิหาเร มม สหาโย อนนฺตชิโน นาม อตฺถิ, โส กุหึ วสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ตํ ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ นยึสุฯ ภควา ตสฺสานุรูปํ ธมฺมํ เทเสสิฯ โส เทสนาปริโยสาเน อนาคามิผเล ปติฏฺฐาสิฯ ภิกฺขู ตสฺส ปุพฺพปฺปวตฺตึ สุตฺวา กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ – ‘‘ภควา ปฐมํ นิสฺสิริกสฺส นคฺคสมณสฺส ธมฺมํ เทเสสี’’ติฯ ภควา ตํ กถาสมุฏฺฐานํ วิทิตฺวา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ตงฺขณานุรูเปน ปาฏิหาริเยน พุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ? เต สพฺพํ กเถสุํฯ ตโต ภควา – ‘‘น, ภิกฺขเว, ตถาคโต อเหตุอปฺปจฺจยา ธมฺมํ เทเสติ, นิมฺมลา ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนา, น สกฺกา ตตฺถ โทสํ ทฏฺฐุํฯ เตน, ภิกฺขเว, ธมฺมเทสนูปนิสฺสเยน อุปโก เอตรหิ อนาคามี ชาโต’’ติ วตฺวา อตฺตโน เทสนามลาภาวทีปิกํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – สาสเวสุ สพฺพขนฺธายตนธาตูสุ ฉนฺทราคปฺปหาเนน เตหิ อนภิภูตตฺตา สยญฺจ เต ธเมฺม สเพฺพ อภิภุยฺย ปวตฺตตฺตา **สพฺพาภิภู**ฯ เตสญฺจ อเญฺญสญฺจ สพฺพธมฺมานํ สพฺพากาเรน วิทิตตฺตา **สพฺพวิทู**ฯ สพฺพธมฺมเทสนสมตฺถาย โสภนาย เมธาย สมนฺนาคตตฺตา **สุเมธํ**ฯ เยสํ ตณฺหาทิฏฺฐิเลปานํ วเสน สาสวขนฺธาทิเภเทสุ สพฺพธเมฺมสุ อุปลิมฺปติ, เตสํ เลปานํ อภาวา เตสุ **สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนุปลิตฺตํ**ฯ เตสุ จ สพฺพธเมฺมสุ ฉนฺทราคาภาเวน สเพฺพ เต ธเมฺม ชหิตฺวา ฐิตตฺตา **สพฺพญฺชหํ**ฯ อุปธิวิเวกนิเนฺนน จิเตฺตน ตณฺหกฺขเย นิพฺพาเน วิเสเสน มุตฺตตฺตา **ตณฺหกฺขเย วิมุตฺตํ,** อธิมุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี**ติ ตมฺปิ ปณฺฑิตา สตฺตา มุนึ เวทยนฺติ ชานนฺติฯ ปสฺสถ ยาว ปฏิวิสิโฏฺฐวายํ มุนิ, ตสฺส กุโต เทสนามลนฺติ อตฺตานํ วิภาเวติ ฯ วิภาวนโตฺถ หิ เอตฺถ วาสโทฺทติฯ เกจิ ปน วณฺณยนฺติ – ‘‘อุปโก ตทา ตถาคตํ ทิสฺวาปิ ‘อยํ พุทฺธมุนี’ติ น สทฺทหี’’ติ เอวํ ภิกฺขู กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ , ตโต ภควา ‘‘สทฺทหตุ วา มา วา, ธีรา ปน ตํ มุนึ เวทยนฺตี’’ติ ทเสฺสโนฺต อิมํ คาถมภาสีติฯ

๒๑๔. **ปญฺญาพล**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อยํ คาถา เรวตเตฺถรํ อารพฺภ วุตฺตาฯ ตตฺถ ‘‘คาเมวา ยทิ วารเญฺญ’’ติ อิมิสฺสา คาถาย วุตฺตนเยเนว เรวตเตฺถรสฺส อาทิโต ปภุติ ปพฺพชฺชา, ปพฺพชิตสฺส ขทิรวเน วิหาโร, ตตฺถ วิหรโต วิเสสาธิคโม, ภควโต ตตฺถ คมนปจฺจาคมนญฺจ เวทิตพฺพํฯ ปจฺจาคเต ปน ภควติ โย โส มหลฺลกภิกฺขุ อุปาหนํ สมฺมุสฺสิตฺวา ปฏินิวโตฺต ขทิรรุเกฺข อาลคฺคิตํ ทิสฺวา สาวตฺถึ อนุปฺปโตฺต วิสาขาย อุปาสิกาย ‘‘กึ, ภเนฺต, เรวตเตฺถรสฺส วสโนกาโส รมณีโย’’ติ ภิกฺขู ปุจฺฉมานาย เยหิ ภิกฺขูหิ ปสํสิโต, เต อปสาเทโนฺต ‘‘อุปาสิเก, เอเต ตุจฺฉํ ภณนฺติ, น สุนฺทโร ภูมิปฺปเทโส, อติลูขกกฺขฬํ ขทิรวนเมวา’’ติ อาหฯ โส วิสาขาย อาคนฺตุกภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ มณฺฑลมาเฬ สนฺนิปติเต ภิกฺขู อุชฺฌาเปโนฺต อาห – ‘‘กึ, อาวุโส, เรวตเตฺถรสฺส เสนาสเน รมณียํ ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐ’’นฺติ ฯ ภควา ตํ ญตฺวา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ตงฺขณานุรูเปน ปาฏิหาริเยน ปริสมชฺฌํ ปตฺวา, พุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ? เต อาหํสุ – ‘‘เรวตํ, ภเนฺต, อารพฺภ

กถา อุปฺปนฺนา ‘เอวํ นวกมฺมิโก กทา สมณธมฺมํ กริสฺสตี’’’ติฯ ‘‘น, ภิกฺขเว, เรวโต นวกมฺมิโก, อรหา เรวโต ขีณาสโว’’ติ วตฺวา ตํ อารพฺภ เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ทุพฺพลกรกิเลสปฺปหานสาธเกน วิกุพฺพนอธิฏฺฐานปฺปเภเทน วา ปญฺญาพเลน สมนฺนาคตตฺตา **ปญฺญาพลํ,** จตุปาริสุทฺธิสีเลน ธุตงฺควเตน จ อุปปนฺนตฺตา **สีลวตูปปนฺนํ,** มคฺคสมาธินา ผลสมาธินา อิริยาปถสมาธินา จ **สมาหิตํ,** อุปจารปฺปนาเภเทน ฌาเนน ฌาเน วา รตตฺตา **ฌานรตํ,** สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตา **สติมํ,** ราคาทิสงฺคโต ปมุตฺตตฺตา **สงฺคาปมุตฺตํ,** ปญฺจเจโตขิลจตุอาสวาภาเวน **อขิลํ อนาสวํ ตํ วาปิ ธีรา มุนึ เวทยนฺติ**ฯ ตมฺปิ เอวํ ปญฺญาทิคุณสํยุตฺตํ สงฺคาทิโทสวิสํยุตฺตํ ปณฺฑิตา สตฺตา มุนึ วา เวทยนฺติฯ ปสฺสถ ยาว ปฏิวิสิโฏฺฐวายํ ขีณาสวมุนิ, โส ‘‘นวกมฺมิโก’’ติ วา ‘‘กทา สมณธมฺมํ กริสฺสตี’’ติ วา กถํ วตฺตโพฺพฯ โส หิ ปญฺญาพเลน ตํ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ, น นวกมฺมกรเณน, กตกิโจฺจว โส, น อิทานิ สมณธมฺมํ กริสฺสตีติ เรวตเตฺถรํ วิภาเวติฯ วิภาวนโตฺถ หิ เอตฺถ วา-สโทฺทติฯ

๒๑๕. **เอกํ จรนฺต**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? โพธิมณฺฑโต ปภุติ ยถากฺกมํ กปิลวตฺถุํ อนุปฺปเตฺต ภควติ ปิตาปุตฺตสมาคเม วตฺตมาเน ภควา สโมฺมทมาเนน รญฺญา สุโทฺธทเนน ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, คหฏฺฐกาเล คนฺธกรณฺฑเก วาสิตานิ กาสิกาทีนิ ทุสฺสานิ นิวาเสตฺวา อิทานิ กถํ ฉินฺนกานิ ปํสุกูลานิ ธาเรถา’’ติ เอวมาทินา วุโตฺต ราชานํ อนุนยมาโน –

‘‘ยํ ตฺวํ ตาต วเท มยฺหํ, ปฏฺฏุณฺณํ ทุกูลกาสิกํ;
ปํสุกูลํ ตโต เสยฺยํ, เอตํ เม อภิปตฺถิต’’นฺติฯ –

อาทีนิ วตฺวา โลกธเมฺมหิ อตฺตโน อวิกมฺปภาวํ ทเสฺสโนฺต รโญฺญ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สตฺตปทคาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ปพฺพชฺชาสงฺขาตาทีหิ **เอกํ,** อิริยาปถาทีหิ จริยาหิ **จรนฺตํ**ฯ โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคเมน **มุนึ**ฯ สพฺพฏฺฐาเนสุ ปมาทาภาวโต **อปฺปมตฺตํ**ฯ อโกฺกสนครหนาทิเภทาย นินฺทาย วณฺณนโถมนาทิเภทาย ปสํสาย จาติ อิมาสุ นินฺทาปสํสาสุ ปฏิฆานุนยวเสน **อเวธมานํ**ฯ นินฺทาปสํสามุเขน เจตฺถ อฏฺฐปิ โลกธมฺมา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **สีหํว** เภริสทฺทาทีสุ **สเทฺทสุ** อฏฺฐสุ โลกธเมฺมสุ ปกติวิการานุปคเมน **อสนฺตสนฺตํ,** ปเนฺตสุ วา เสนาสเนสุ สนฺตาสาภาเวนฯ **วาตํว** สุตฺตมยาทิเภเท **ชาลมฺหิ** จตูหิ มเคฺคหิ ตณฺหาทิฏฺฐิชาเล **อสชฺชมานํ,** อฏฺฐสุ วา โลกธเมฺมสุ ปฏิฆานุนยวเสน อสชฺชมานํฯ **ปทุมํว โตเยน** โลเก ชาตมฺปิ เยสํ ตณฺหาทิฏฺฐิเลปานํ วเสน สตฺตา โลเกน ลิปฺปนฺติ, เตสํ เลปานํ ปหีนตฺตา โลเกน **อลิปฺปมานํ,** นิพฺพานคามิมคฺคํ อุปฺปาเทตฺวา เตน มเคฺคน **เนตารมเญฺญสํ** เทวมนุสฺสานํฯ อตฺตโน ปน อเญฺญน เกนจิ มคฺคํ ทเสฺสตฺวา อเนตพฺพตฺตา **อนญฺญเนยฺยํ ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺติ** พุทฺธมุนึ เวทยนฺตีติ อตฺตานํ วิภาเวติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

๒๑๖. **โย โอคหเณ**ติ กา อุปฺปตฺติ? ภควโต ปฐมาภิสมฺพุทฺธสฺส จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปูริตทสปารมิทสอุปปารมิทสปรมตฺถปารมิปฺปเภทํ อภินีหารคุณปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวเน อภินิพฺพตฺติคุณํ ตตฺถ นิวาสคุณํ มหาวิโลกนคุณํ คพฺภโวกฺกนฺตึ คพฺภวาสํ คพฺภนิกฺขมนํ ปทวีติหารํ ทิสาวิโลกนํ พฺรหฺมคชฺชนํ มหาภินิกฺขมนํ มหาปธานํ อภิสโมฺพธึ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ จตุพฺพิธํ มคฺคญาณํ ผลญาณํ อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ, ทสพลญาณํ, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ, ฉพฺพิธํ อสาธารณญาณํ, อฏฺฐวิธํ สาวกสาธารณพุทฺธญาณํ, จุทฺทสวิธํ พุทฺธญาณํ, อฏฺฐารสพุทฺธคุณปริเจฺฉทกญาณํ, เอกูนวีสติวิธ

ปจฺจเวกฺขณญาณํ, สตฺตสตฺตติวิธญาณวตฺถุ เอวมิจฺจาทิคุณสตสหเสฺส นิสฺสาย ปวตฺตํ มหาลาภสกฺการํ อสหมาเนหิ ติตฺถิเยหิ อุโยฺยชิตาย จิญฺจมาณวิกาย ‘‘เอกํ ธมฺมํ อตีตสฺสา’’ติ อิมิสฺสา คาถาย วตฺถุมฺหิ วุตฺตนเยน จตุปริสมชฺเฌ ภควโต อยเส อุปฺปาทิเต ตปฺปจฺจยา ภิกฺขู กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ ‘‘เอวรูเปปิ นาม อยเส อุปฺปนฺเน น ภควโต จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ อตฺถี’’ติฯ ตํ ญตฺวา ภควา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ตงฺขณานุรูเปน ปาฏิหาริเยน ปริสมชฺฌํ ปตฺวา, พุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา, ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ? เต สพฺพํ อาโรเจสุํฯ ตโต ภควา – ‘‘พุทฺธา นาม, ภิกฺขเว, อฏฺฐสุ โลกธเมฺมสุ ตาทิโน โหนฺตี’’ติ วตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ยถา นาม โอคหเณ มนุสฺสานํ นฺหานติเตฺถ องฺคฆํสนตฺถาย จตุรเสฺส วา อฏฺฐํเส วา ถเมฺภ นิขาเต อุจฺจกุลีนาปิ นีจกุลีนาปิ องฺคํ ฆํสนฺติ, น เตน ถมฺภสฺส อุนฺนติ วา โอนติ วา โหติฯ เอวเมวํ **โย โอคหเณ ถโมฺภริวาภิชายติ ยสฺมิํ ปเร วาจาปริยนฺตํ วทนฺติ**ฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ ปเร ติตฺถิยา วา อเญฺญ วา วณฺณวเสน อุปริมํ วา อวณฺณวเสน เหฏฺฐิมํ วา วาจาปริยนฺตํ วทนฺติ, ตสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ อนุนยํ วา ปฏิฆํ วา อนาปชฺชมาโน ตาทิภาเวน โย โอคหเณ ถโมฺภริว ภวตีติฯ **ตํ วีตราคํ สุสมาหิตินฺทฺริย**นฺติ ตํ อิฏฺฐารมฺมเณ ราคาภาเวน วีตราคํ, อนิฏฺฐารมฺมเณ จ โทสโมหาภาเวน สุสมาหิตินฺทฺริยํ, สุฏฺฐุ วา สโมธาเนตฺวา ฐปิตินฺทฺริยํ, รกฺขิตินฺทฺริยํ, โคปิตินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺติ** พุทฺธมุนิํ เวทยนฺติ, ตสฺส กถํ จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ ภวิสฺสตีติ อตฺตานํ วิภาเวติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๒๑๗. **โย เว ฐิตโตฺต**ติ กา อุปฺปตฺติ? สาวตฺถิยํ กิร อญฺญตรา เสฏฺฐิธีตา ปาสาทา โอรุยฺห เหฏฺฐาปาสาเท ตนฺตวายสาลํ คนฺตฺวา ตสรํ วเฏฺฏเนฺต ทิสฺวา ตสฺส อุชุภาเวน ตปฺปฏิภาคนิมิตฺตํ อคฺคเหสิ – ‘‘อโห วต สเพฺพ สตฺตา กายวจีมโนวงฺกํ ปหาย ตสรํ วิย อุชุจิตฺตา ภเวยฺยุ’’นฺติฯ สา ปาสาทํ อภิรุหิตฺวาปิ ปุนปฺปุนํ ตเทว นิมิตฺตํ อาวเชฺชนฺตี นิสีทิฯ เอวํ ปฏิปนฺนาย จสฺสา น จิรเสฺสว อนิจฺจลกฺขณํ ปากฏํ อโหสิ, ตทนุสาเรเนว จ ทุกฺขานตฺตลกฺขณานิปิฯ อถสฺสา ตโยปิ ภวา อาทิตฺตา วิย อุปฏฺฐหิํสุฯ ตํ ตถา วิปสฺสมานํ ญตฺวา ภควา คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺนว โอภาสํ มุญฺจิฯ สา ตํ ทิสฺวา ‘‘กิํ อิท’’นฺติ อาวเชฺชนฺตี ภควนฺตํ ปเสฺส นิสินฺนมิว ทิสฺวา อุฏฺฐาย ปญฺชลิกา อฏฺฐาสิฯ อถสฺสา ภควา สปฺปายํ วิทิตฺวา ธมฺมเทสนาวเสน อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – โย เว เอกคฺคจิตฺตตาย อกุปฺปวิมุตฺติตาย จ วุฑฺฒิหานีนํ อภาวโต วิกฺขีณชาติสํสารตฺตา ภวนฺตรูปคมนาภาวโต จ **ฐิตโตฺต,** ปหีนกายวจีมโนวงฺกตาย อคติคมนาภาเวน วา **ตสรํว อุชุ,** หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺนตฺตา **ชิคุจฺฉติ กเมฺมหิ ปาปเกหิ,** ปาปกานิ กมฺมานิ คูถคตํ วิย มุตฺตคตํ วิย จ ชิคุจฺฉติ, หิรียตีติ วุตฺตํ โหติฯ โยควิภาเคน หิ อุปโยคเตฺถ กรณวจนํ สทฺทสเตฺถ สิชฺฌติฯ **วีมํสมาโน วิสมํ สมญฺจา**ติ กายวิสมาทิวิสมํ กายสมาทิสมญฺจ ปหานภาวนากิจฺจสาธเนน มคฺคปญฺญาย วีมํสมาโน อุปปริกฺขมาโนฯ **ตํ วาปิ** ขีณาสวํ **ธีรา มุนิํ เวทยนฺตี**ติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยถาวุตฺตนเยน มคฺคปญฺญาย วีมํสมาโน วิสมํ สมญฺจ โย เว ฐิตโตฺต โหติ, โส เอวํ ตสรํว อุชุ หุตฺวา กิญฺจิ วีติกฺกมํ อนาปชฺชโนฺต ชิคุจฺฉติ กเมฺมหิ ปาปเกหิฯ ตํ วาปิ ธีรา มุนิํ เวทยนฺติฯ ยโต อีทิโส โหตีติ ขีณาสวมุนิํ ทเสฺสโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน คาถํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน เสฏฺฐิธีตา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ เอตฺถ จ วิกเปฺป วา สมุจฺจเย วา วาสโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ

๒๑๘. โย สญฺญตโตฺตติ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร อาฬวิยํ วิหรนฺเต อาฬวีนคเร อญฺญต โร ตนฺตวาโย สตฺตวสฺสิกํ ธีตรํ อาณาเปสิ – ‘‘อมฺม, หิโยฺย อวสิฏฺฐตสรํ น พหุ, ตสรํ วเฏฺฏตฺวา ลหุํ ตนฺตวายสาลํ อาคเจฺฉยฺยาสิ, มา โข จิรายี’’ติฯ สา ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิฯ โส สาลํ คนฺตฺวา ตนฺตํ วิเนโนฺต อฏฺฐาสิฯ ตํ ทิวสญฺจ ภควา มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย โลกํ โวโลเก โนฺต ตสฺสา ทาริกาย โสตาปตฺติผลูปนิสฺสยํ เทสนาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสาน ญฺจ ธมฺมาภิสมยํ ทิสฺวา ปเคว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย นครํ ปาวิสิฯ มนุสฺสา ภ ควนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘อทฺธา อชฺช โกจิ อนุคฺคเหตโพฺพ อตฺถิ, ปเคว ปวิโฎฺฐ ภควา’’ติ ภควนฺตํ อุป คจฺฉิํสุฯ ภควา เยน มเคฺคน สา ทาริกา ปิตุสนฺติกํ คจฺฉติ, ตสฺมิํ อฏฺฐาสิฯ นครวาสิโน ตํ ปเทสํ สมฺมชฺชิตฺวา, ปริโปฺผสิตฺวา, ปุปฺผูปหารํ กตฺวา, วิตานํ พนฺธิตฺวา, อาสนํ ปญฺญาเปสุํฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเน, มหาชนกาโย ปริวาเรตฺวา อฏฺฐาสิฯ สา ทาริกา ตํ ปเทสํ ปตฺตา มหาชนปริวุตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิฯ ตํ ภควา อามเนฺตตฺวา – ‘‘ทาริเก กุโต อาคตาสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘น ชานามิ ภควา’’ติฯ ‘‘กุหิํ คมิสฺสสี’’ติ? ‘‘น ชานามิ ภควา’’ติฯ ‘‘น ชา นาสี’’ติ? ‘‘ชานามิ ภควา’’ติฯ ‘‘ชานาสี’’ติ? ‘‘น ชานามิ ภควา’’ติฯ

ตํ สุตฺวา มนุสฺสา อุชฺฌายนฺติ – ‘‘ปสฺสถ, โภ, อยํ ทาริกา อตฺตโน ฆรา อาคตาปิ ภควตา ปุจฺฉิยมานา ‘น ชานามี’ติ อาห, ตนฺตวายสาลํ คจฺฉนฺตี จาปิ ปุจฺฉิยมานา ‘น ชานามี’ติ อาห, ‘น ชานาสี’ติ วุตฺตา ‘ชานามี’ติ อาห, ‘ชานาสี’ติ วุตฺตา ‘น ชานามี’ติ อาห, สพฺพํ ปจฺจนีก เมว กโรตี’’ติฯ ภควา มนุสฺสานํ ตมตฺถํ ปากฏํ กาตุกาโม ตํ ปุจฺฉิ – ‘‘กิํ มยา ปุจฺฉิตํ, กิํ ตยา วุตฺต’’นฺติ? สา อาห – ‘‘น มํ, ภเนฺต, โกจิ น ชานาติ, ฆรโต อาคตา ตนฺตวายสาลํ คจฺฉตี’’ติ; อปิจ มํ ตุเมฺห ปฏิสนฺธิวเสน ปุจฺฉถ, ‘‘กุโต อาคตาสี’’ติ, จุติวเสน ปุจฺฉถ, ‘‘กุหิํ คมิสฺสสี’’ติ อหญฺจ น ชานามิฯ ‘‘กุโต จมฺหิ อาคตา; นิรยา วา เทวโลกา วา’’ติ, น หิ ชานามิ, ‘‘กุหิมฺปิ คมิสฺสามิ นิรยํ วา เทวโลกํ วา’’ติ, ตสฺมา ‘‘น ชานามี’’ติ อวจํฯ ตโต มํ ภควา มรณํ สนฺธาย ปุจฺฉิ – ‘‘น ชานาสี’’ติ, อหญฺจ ชานามิฯ ‘‘สเพฺพสํ มรณํ ธุว’’นฺติ, เตนาโวจํ ‘‘ชานามี’’ติฯ ตโต มํ ภควา มรณกาลํ สนฺธาย ปุจฺฉิ ‘‘ชานาสี’’ติ, อหญฺจ น ชานามิ ‘‘กทา มริสฺสามิ กิํ อชฺช วา อุทาหุ เสฺว วา’’ติ, เตนาโวจํ ‘‘น ชานามี’’ติฯ ภควา ตาย วิสฺสชฺชิตํ ปญฺหํ ‘‘สาธุ สาธู’’ติ อนุโมทิฯ มหาชนกาโยปิ ‘‘ยาว ปณฺฑิตา อยํ ทาริกา’’ติ สาธุการสหสฺสานิ อทาสิฯ อถ ภควา ทาริกาย สปฺปายํ วิทิตฺวา ธมฺมํ เทเสโนฺต –

‘‘อนฺธภูโต อยํ โลโก, ตนุเกตฺถ วิปสฺสติ;
สกุโณ ชาลมุโตฺตว, อโปฺป สคฺคาย คจฺฉตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๗๔) –

อิมํ คาถมาหฯ สา คาถาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, จตุราสีติยา ปาณสหสฺสาน ญฺจ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ

สา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปิตุ สนฺติกํ อคมาสิฯ ปิตา ตํ ทิสฺวา ‘‘จิเรนาคตา’’ติ กุโทฺธ เวเคน ตเนฺต เวมํ ปกฺขิปิฯ ตํ นิกฺขมิตฺวา ทาริกาย กุจฺฉิํ ภินฺทิฯ สา ตเตฺถว กาลมกาสิฯ โส ทิสฺวา – ‘‘นาหํ มม ธีตรํ ปหริํ, อปิจ โข อิมํ เวมํ เวคสา นิกฺขมิตฺวา อิมิสฺสา กุจฺฉิํ ภินฺทิฯ ชีวติ นุ โข นนุ โข’’ติ วีมํสโนฺต มตํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘มนุสฺสา มํ ‘อิมินา ธีตา มาริตา’ติ ญตฺวา อุปโกฺกเสยฺ ยุํ, เตน ราชาปิ ครุกํ ทณฺฑํ ปเณยฺย, หนฺทาหํ ปฏิกเจฺจว ปลายามี’’ติฯ โส ทณฺฑภเยน ปลาย โนฺต ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ วสโนกาสํ ปาปุณิฯ เต จ ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ เต ตํ ปพฺพาเชตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ อทํสุฯ โส ตํ อุคฺ คเหตฺวา วายมโนฺต น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิ, เต จสฺส อาจริยุปชฺฌายาฯ อถ มหาปวารณา

ย สเพฺพว ภควโต สนฺติกํ อคมํสุ – ‘‘วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสฺสามา’’ติฯ ภควา ปวาเรตฺวา วุตฺถวโสฺส ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คามนิคมาทีสุ จาริกํ จรมาโน อนุปุพฺเพน อาฬวึ อคมาสิฯ ตตฺถ มนุสฺสา ภควนฺตํ นิมนฺเตตฺวา ทานาทีนิ กโรนฺตา ตํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ‘‘ธีตรํ มาเรตฺวา อิทานิ กํ มาเรตุํ อาคโตสี’’ติอาทีนิ วตฺวา อุปฺปเณฺฑสฺสุฯ ภิกฺขู ตํ สุตฺวา อุปฏฺฐานเวลายํ อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสฺสุฯ ภควา – ‘‘น, ภิกฺขเว , อยํ ภิกฺขุ ธีตรํ มาเรสิ, สา อตฺตโน กมฺเมน มตา’’ติ วตฺวา ตสฺส ภิกฺขุโน มนุเสฺสหิ ทุพฺพิชานํ ขีณาสวมุนิภาวํ ปกาเสนฺโต ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสตฺถ – โย ตีสุปิ กมฺมทฺวาเรสุ สีลสํยเมน **สํยตตฺโต** กาเยน วา วาจาย วา เจตสา วา หึสาทิกํ **น กโรติ ปาปํ,** ตญฺจ โข ปน **ทหโร** วา ทหรวเย ฐิโต, **มชฺฌิโม** วา มชฺฌิมวเย ฐิโต, เอเตเนว นเยน เถโร วา ปจฺฉิมวเย ฐิโตติ กทาจิปิ น กโรติฯ กึ การณา? **ยตตฺโต,** ยสฺมา อนุตฺตราย วิรติยา สพฺพปาเปหิ อุปรตจิตฺโตติ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ **มุนิ อโรสเนโยฺย น โส โรเสติ กญฺจีติ** เอเตสํ ปทานํ อยํ โยชนา จ อธิปฺปาโย จ – โส ขีณาสวมุนิ **อโรสเนโยฺย** ‘‘ธีตุมารโก’’ติ วา ‘‘เปสการโ’’ติ วา เอวมาทินา นเยน กาเยน วา วาจาย วา โรเสตุํ, ฆเฏฺฏตุํ, พาเธตุํ อรโห น โหติฯ **โส**ปิ หิ **น โรเสติ กญฺจิ,** ‘‘นาหํ มม ธีตรํ มาเรมิ, ตฺวํ มาเรสิ, ตุมฺหาทิโส วา มาเรตี’’ติอาทีนิ วตฺวา กญฺจิ น โรเสติ, น ฆเฏฺฏติ, น พาเธติ, ตสฺมา โสปิ น โรสเนโยฺยฯ อปิจ โข ปน ‘‘ติฏฺฐตุ นาโค, มา นาคํ ฆเฏฺฏสิ, นโม กโรหิ นาคสฺสา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๙) วุตฺตนเยน นมสฺสิตโพฺพเยว โหติฯ **ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตีติ** เอตฺถ ปน ตมฺปิ ธีราว มุนึ เวทยนฺตีติ เอวํ ปทวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อธิปฺปาโย เจตฺถ – ตํ ‘‘อยํ อโรสเนโยฺย’’ติ เอเต พาลมนุสฺสา อชานิตฺวา โรเสนฺติฯ เย ปน ธีรา โหนฺติ, เต ธีราว ตมฺปิ มุนึ เวทยนฺติ, อยํ ขีณาสวมุนีติ ชานนฺตีติฯ

๒๑๙. **ยทคฺคโต**ติ กา อุปฺปตฺติ? สาวตฺถิยํ กิร ปญฺจคฺคทายโก นาม พฺราหฺมโณ อโหสิฯ โส นิปฺผชฺชมาเนสุ สเสฺสสุ เขตฺตคฺคํ, ราสคฺคํ, โกฏฺฐคฺคํ, กุมฺภิอคฺคํ, โภชนคฺคนฺติ อิมานิ ปญฺจ อคฺคานิ เทติฯ ตตฺถ ปฐมปกฺกานิเยว สาลิ-ยว-โคธูม-สีสานิ อาหราเปตฺวา ยาคุปายาสปุถุกาทีนิ ปฏิยาเทตฺวา ‘‘อคฺคสฺส ทาตา เมธาวี, อคฺคํ โส อธิคจฺฉตี’’ติ เอวํทิฏฺฐิโก หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ เทติ, อิทมสฺส **เขตฺตคฺคทานํ**ฯ นิปฺผเนฺนสุ ปน สเสฺสสุ ลายิเตสุ มทฺทิเตสุ จ วรธญฺญานิ คเหตฺวา ตเถว ทานํ เทติ, อิทมสฺส **ราสคฺคทานํ** ฯ ปุน เตหิ ธเญฺญหิ โกฏฺฐาคารานิ ปูราเปตฺวา ปฐมโกฏฺฐาคารวิวรเณ ปฐมนีหฏานิ ธญฺญานิ คเหตฺวา ตเถว ทานํ เทติ, อิทมสฺส **โกฏฺฐคฺคทานํ**ฯ ยํ ยเทว ปนสฺส ฆเร รเนฺธติ, ตโต อคฺคํ อนุปฺปตฺตปพฺพชิตานํ อทตฺวา อนฺตมโส ทารกานมฺปิ น กิญฺจิ เทติ, อิทมสฺส **กุมฺภิอคฺคทานํ**ฯ ปุน อตฺตโน โภชนกาเล ปฐมูปนีตํ โภชนํ ปุเรภตฺตกาเล สงฺฆสฺส, ปจฺฉาภตฺตกาเล สมฺปตฺตยาจกานํ, ตทภาเว อนฺตมโส สุนขานมฺปิ อทตฺวา น ภุญฺชติ, อิทมสฺส **โภชนคฺคทานํ**ฯ เอวํ โส **ปญฺจคฺคทายโกเตฺวว** อภิลกฺขิโต อโหสิฯ

อเถกทิวสํ ภควา ปจฺจูสสมเย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต ตสฺส พฺราหฺมณสฺส พฺราหฺมณิยา จ โสตาปตฺติมคฺคอุปนิสฺสยํ ทิสฺวา สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา อติปฺปเคว คนฺธกุฏึ ปาวิสิฯ ภิกฺขู ปิหิตทฺวารํ คนฺธกุฏึ ทิสฺวา – ‘‘อชฺช ภควา เอกโกว คามํ ปวิสิตุกาโม’’ติ ญตฺวา ภิกฺขาจารเวลาย คนฺธกุฏึ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ ภควาปิ พฺราหฺมณสฺส โภชนเวลายํ นิกฺขมิตฺวา สาวตฺถึ ปาวิสิฯ มนุสฺสา ภควนฺตํ ทิสฺวา เอวํ – ‘‘นูนชฺช โกจิ สโตฺต อนุคฺคเหตโพฺพ อตฺถิ, ตถา หิ ภควา เอกโกว ปวิโฏฺฐ’’ติ ญตฺวา น ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุ นิมนฺตนตฺถายฯ

ภควาปิ อนุปุเพฺพน พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวารํ สมฺปตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตน จ สมเยน พฺราหฺมโณ โภชนํ คเหตฺวา นิสิโนฺน โหติ, พฺราหฺมณี ปนสฺส พีชนึ คเหตฺวา ฐิตาฯ สา ภควนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ส จายํ พฺราหฺมโณ ปเสฺสยฺย, ปตฺตํ คเหตฺวา สพฺพํ โภชนํ ทเทยฺย, ตโต เม ปุน ปจิตพฺพํ ภเวยฺยา’’ติ จิเนฺตตฺวา อปฺปสาทญฺจ มเจฺฉรญฺจ อุปฺปาเทตฺวา ยถา พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ น ปสฺสติ, เอวํ ตาลวเณฺฏน ปฏิจฺฉาเทสิฯ ภควา ตํ ญตฺวา สรีราภํ มุญฺจิฯ ตํ พฺราหฺมโณ สุวโณฺณภาสํ ทิสฺวา ‘‘กิเมต’’นฺติ อุโลฺลเกโนฺต อทฺทส ภควนฺตํ ทฺวาเร ฐิตํฯ พฺราหฺมณีปิ ‘‘ทิโฎฺฐเนน ภควา’’ติ ตาวเทว ตาลวณฺฏํ นิกฺขิปิตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิ, วนฺทิตฺวา จสฺสา อุฎฺฐหนฺติยา สปฺปายํ วิทิตฺวา –

> ‘‘สพฺพโส นามรูปสฺมิํ, ยสฺส นตฺถิ มมายิตํ;
> อสตา จ น โสจติ, ส เว ภิกฺขูติ วุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๖๗) –

อิมํ คาถมภาสิฯ สา คาถาปริโยสาเนเยว โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาสิฯ พฺราหฺมโณปิ ภควนฺตํ อโนฺตฆรํ ปเวเสตฺวา, วราสเน นิสีทาเปตฺวา, ทกฺขิโณทกํ ทตฺวา, อตฺตโน อุปนีตโภชนํ อุปนาเมสิ – ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยา, สาธุ, เม ตํ โภชนํ อตฺตโน ปเตฺต ปติฎฺฐาเปถา’’ติฯ ภควา ตสฺส อนุคฺคหตฺถํ ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชิฯ กตภตฺตกิโจฺจ จ พฺราหฺมณสฺส สปฺปายํ วิทิตฺวา อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ยํ กุมฺภิโต ปฐมเมว คหิตตฺตา **อคฺคโต,** อทฺธาวเสสาย กุมฺภิยา อาคนฺตฺวา ตโต คหิตตฺตา **มชฺฌโต,** เอกทฺวิกฎจฺฉุมตฺตาวเสสาย กุมฺภิยา อาคนฺตฺวา ตโต คหิตตฺตา **เสสโต วา ปิณฺฑํ ลเภถฯ ปรทตฺตูปชีวี**ติ ปพฺพชิโตฯ โส หิ อุทกทนฺตโปณํ ฐเปตฺวา อวเสสํ ปเรเนว ทตฺตํ อุปชีวติ, ตสฺมา ‘‘ปรทตฺตูปชีวี’’ติ วุจฺจติฯ **นาลํ ถุตุํ โนปิ นิปจฺจวาที**ติ อคฺคโต ลทฺธา อตฺตานํ วา ทายกํ วา โถเมตุมฺปิ นารหติ ปหีนานุนยตฺตาฯ เสสโต ลทฺธา ‘‘กิํ เอตํ อิมินา ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน ทายกํ นิปาเตตฺวา อปฺปิยวจนานิ วตฺตาปิ น โหติ ปหีนปฏิฆตฺตาฯ **ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี**ติ ตมฺปิ ปหีนานุนยปฏิฆํ ธีราว มุนิํ เวทยนฺตีติ พฺราหฺมณสฺส อรหตฺตนิกูเฏน คาถํ เทเสสิฯ คาถาปริโยสาเน พฺราหฺมโณ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหีติฯ

๒๒๐. **มุนิํ จรนฺต**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? สาวตฺถิยํ กิร อญฺญตโร เสฎฺฐิปุโตฺต อุตุวเสน ตีสุ ปาสาเทสุ สพฺพสมฺปตฺตีหิ ปริจารยมาโน ทหโรว ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา, มาตาปิตโร ยาจิตฺวา, ขคฺควิสาณสุเตฺต ‘‘กามา หิ จิตฺรา’’ติ (สุ. นิ. ๕๐) อิมิสฺสา คาถาย อฎฺฐุปฺปตฺติยํ วุตฺตนเยเนว ติกฺขตฺตุํ ปพฺพชิตฺวา จ อุปฺปพฺพชิตฺวา จ จตุตฺถวาเร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ ปุพฺพปริจเยน ภิกฺขู ภณนฺติ – ‘‘สมโย, อาวุโส, อุปฺปพฺพชิตุ’’นฺติฯ โส ‘‘อภโพฺพ ทานาหํ, อาวุโส, วิพฺภมิตุ’’นฺติ อาหฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ ภควา ‘‘เอวเมตํ, ภิกฺขเว, อภโพฺพ โส ทานิ วิพฺภมิตุ’’นฺติ ตสฺส ขีณาสวมุนิภาวํ อาวิกโรโนฺต อิมํ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคเมน **มุนิํ,** เอกวิหาริตาย, ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการาสุ วา จริยาสุ ยาย กายจิ จริยาย **จรนฺตํ,** ปุเพฺพ วิย เมถุนธเมฺม จิตฺตํ อกตฺวา อนฺตฺตราย วิรติยา **วิรตํ เมถุนสฺมา**ฯ ทุติยปาทสฺส สมฺพโนฺธ – กีทิสํ มุนิํ จรนฺตํ วิรตํ เมถุนสฺมาติ เจ? **โย โยพฺพเน โนปนิพชฺฌเต กฺวจิ,** โย ภเทฺรปิ โยพฺพเน วตฺตมาเน กฺวจิ อิตฺถิรูเป ยถา ปุเร, เอวํ เมถุนราเคน น อุปนิพชฺฌติฯ อถ วา กฺวจิ อตฺตโน วา ปรสฺส วา โยพฺพเน ‘‘ยุวา ตาวมฺหิ, อยํ วา ยุวาติ ปฏิเสวามิ ตาว กาเม’’ติ เอวํ โย ราเคน น อุปนิพชฺฌตีติ อยเมฺปตฺถ อโตฺถฯ น เกวลญฺจ วิรตํ เมถุนสฺมา, อปิจ โข ปน ชาติมทาทิเภทา **มทา,** กามคุเณสุ สติวิปฺปวาสสงฺขาตา **ปมาทา**ปิ จ **วิรตํ,** เอวํ มทปฺปมาทา วิรตตฺตา เอว จ **วิปฺปมุตฺตํ** สพฺพกิเลสพนฺธเนหิฯ ยถา วา เอโก

โลกิกายปิ วิรติยา วิรโต โหติ, น เอวํ, กึ ปน **วิปฺปมุตฺตํ วิรตํ,** สพฺพกิเลสพนฺธเนหิ วิปฺปมุตฺตตฺตา โลกุตฺตรวิรติยา วิรตนฺติปิ อโตฺถฯ **ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี**ติ ตมฺปิ ธีรา เอว มุนึ เวทยนฺติ, ตุเมฺห ปน นํ น เวทยถ, เตน นํ เอวํ ภณถาติ ทเสฺสติฯ

๒๒๑. **อญฺญาย โลก**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? ภควา กปิลวตฺถุสฺมึ วิหรติฯ เตน สมเยน นนฺทสฺส อาภรณมงฺคลํ, อภิเสกมงฺคลํ, อาวาหมงฺคลนฺติ ตีณิ มงฺคลานิ อกํสุฯ ภควาปิ ตตฺถ นิมนฺติโต ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ ตตฺถ คนฺตฺวา ภุญฺชิตฺวา นิกฺขมโนฺต นนฺทสฺส หเตฺถ ปตฺตํ อทาสิฯ ตํ นิกฺขมนฺตํ ทิสฺวา ชนปทกลฺยาณี ‘‘ตุวฏฺฏํ โข, อยฺยปุตฺต, อาคเจฺฉยฺยาสี’’ติ อาหฯ โส ภควโต คารเวน ‘‘หนฺท ภควา ปตฺต’’นฺติ วตฺตุํ อสโกฺกโนฺต วิหารเมว คโตฯ ภควา คนฺธกุฏิปริเวเณ ฐตฺวา ‘‘อาหร, นนฺท, ปตฺต’’นฺติ คเหตฺวา ‘‘ปพฺพชิสฺสสี’’ติ อาหฯ โส ภควโต คารเวน ปฏิกฺขิปิตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘ปพฺพชามิ, ภควา’’ติ อาหฯ ตํ ภควา ปพฺพาเชสิฯ โส ปน ชนปทกลฺยาณิยา วจนํ ปุนปฺปุนํ สรโนฺต อุกฺกณฺฐิฯ ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ ภควา นนฺทสฺส อนภิรตึ วิโนเทตุกาโม ‘‘ตาวตึสภวนํ คตปุโพฺพสิ, นนฺทา’’ติ อาหฯ นโนฺท ‘‘นาหํ, ภเนฺต, คตปุโพฺพ’’ติ อโวจฯ

ตโต นํ ภควา อตฺตโน อานุภาเวน ตาวตึสภวนํ เนตฺวา เวชยนฺตปาสาทฺทวาเร อฏฺฐาสิฯ ภควโต อาคมนํ วิทิตฺวา สโกฺก อจฺฉราคณปริวุโต ปาสาทา โอโรหิฯ ตา สพฺพาปิ กสฺสปสฺส ภควโต สาวกานํ ปาทมกฺขนเตลํ ทตฺวา กกุฏปาทินิโย อเหสุํฯ อถ ภควา นนฺทํ อามเนฺตสิ – ‘‘ปสฺสสิ โน, ตฺวํ นนฺท, อิมานิ ปญฺจ อจฺฉราสตานิ กกุฏปาทานี’’ติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ มาตุคามสฺส นาม นิมิตฺตานุพฺยญฺชนํ คเหตพฺพนฺติ สกเลปิ พุทฺธวจเน เอตํ นตฺถิฯ อถ จ ปเนตฺถ ภควา อุปายกุสลตาย อาตุรสฺส โทเส อุคฺคิเลตฺวา นีหริตุกาโม เวโชฺช สฺโภชนํ วิย นนฺทสฺส ราคํ อุคฺคิเลตฺวา นีหริตุกาโม นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคหณํ อนุญฺญาสิ ยถา ตํ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิฯ ตโต ภควา อจฺฉราเหตุ นนฺทสฺส พฺรหฺมจริเย อภิรตึ ทิสฺวา ภิกฺขู อาณาเปสิ – ‘‘ภตกวาเทน นนฺทํ โจเทถา’’ติฯ โส เตหิ โจทิยมาโน ลชฺชิโต โยนิโส มนสิ กโรโนฺต ปฏิปชฺชิตฺวา น จิรเสฺสว อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ ตสฺส จงฺกมนโกฏิยํ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ ภควโตปิ ญาณํ อุทปาทิฯ ภิกฺขู อชานนฺตา ตเถวายสฺมนฺตํ โจเทนฺติฯ ภควา ‘‘น, ภิกฺขเว, อิทานิ นโนฺท เอวํ โจเทตโพฺพ’’ติ ตสฺส ขีณาสวมุนิภาวํ ทีเปโนฺต เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ทุกฺขสจฺจววตฺถานกรเณน ขนฺธาทิ**โลกํ อญฺญาย** ชานิตฺวา ววตฺถเปตฺวา นิโรธสจฺจสจฺฉิกิริยาย **ปรมตฺถทสฺสึ,** สมุทยปฺปหาเนน จตุพฺพิธมฺปิ **โอฆํ,** ปหีนสมุทยตฺตา รูปมทาทิเวคสหเนน จกฺขาทิอายตน**สมุทฺทญฺจ** อติตริย อติตริตฺวา อติกฺกมิตฺวา มคฺคภาวนาย, ‘‘ตนฺนิเทฺทสา ตาที’’ติ อิมาย ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาทึ**ฯ โย วายํ กามราคาทิกิเลสราสิเยว อวหนนเฏฺฐน โอโฆ, กุจฺฉิตคติปริยาเยน สมุทฺทนเฏฺฐน สมุโทฺท, สมุทยปฺปหาเนเนว ตํ โอฆํ สมุทฺทญฺจ อติตริย อติติโณฺณฆตฺตา อิทานิ ตุเมฺหหิ เอวํ วุจฺจมาเนปิ วิการมนาปชฺชนตาย ตาทิมฺปิ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ จ อธิปฺปาโย จ เวทิตโพฺพฯ **ตํ ฉินฺนคนฺถํ อสิตํ อนาสว**นฺติ อิทํ ปนสฺส ถุติวจนเมว, อิมาย จตุสจฺจภาวนาย จตุนฺนํ คนฺถานํ ฉินฺนตฺตา **ฉินฺนคนฺถํ,** ทิฏฺฐิยา ตณฺหาย วา กตฺถจิ อนิสฺสิตตฺตา **อสิตํ,** จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน **อนาสว**นฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี**ติ ตมฺปิ ธีราว ขีณาสวมุนึ เวทยนฺติ ตุเมฺห ปน อเวทยมานา เอวํ ภณถาติ ทเสฺสติฯ

๒๒๒. **อสมา อุโภ**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร ภิกฺขุ โกสลรฏฺเ ปจฺจนฺตคามํ นิสฺสาย อรญฺเ วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ คาเม มิคลุทฺทโก ตสฺส ภิกฺขุโน วสโนกาสํ คนฺตฺวา มิเค พนฺธติฯ โส อรญฺญํ ปวิสโนฺต เถรํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตมฺปิ ปสฺสติ, อรญฺญา อาคจฺฉโนฺต คามโต นิกฺขมนฺตมฺปิ ปสฺสติฯ เอวํ อภิณฺหทสฺสเนน เถเร ชาตสิเนโห อโหสิฯ โส ยทา พหุํ มํสํ ลภติ, ตทา เถรสฺสาปิ รสปิณฺฑปาตํ เทติฯ มนุสฺสา อุชฺฌายนฺติ – ‘‘อยํ ภิกฺขุ ‘อมุกสฺมึ ปเทเส มิคา ติฏฺนฺติ, จรนฺติ, ปานียํ ปิวนฺตี’ติ ลุทฺทกสฺส อาโรเจติฯ ตโต ลุทฺทโก มิเค มาเรติ, เตน อุโภ สงฺคมฺม ชีวิกํ กเปฺปนฺตี’’ติฯ อถ ภควา ชนปทจาริกํ จรมาโน ตํ ชนปทํ อคมาสิฯ ภิกฺขู คามํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ภควโต อาโรเจสุํฯ ภควา ลุทฺทเกน สทฺธึ สมานชีวิกาภาวสาธกํ ตสฺส ภิกฺขุโน ขีณาสวมุนิภาวํ ทีเปโนฺต เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – โย จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ, โย จ ลุทฺทโก, เอเต **อสมา อุโภ**ฯ ยํ มนุสฺสา ภณนฺติ ‘‘สมานชีวิกา’’ติ, ตํ มิจฺฉาฯ กึ การณา? **ทูรวิหารวุตฺติโน,** ทูเร วิหาโร จ วุตฺติ จ เนสนฺติ ทูรวิหารวุตฺติโนฯ วิหาโรติ วสโนกาโส, โส จ ภิกฺขุโน อรเญฺ, ลุทฺทกสฺส จ คาเมฯ วุตฺตีติ ชีวิกา, สา จ ภิกฺขุโน คาเม สปทานภิกฺขาจริยา, ลุทฺทกสฺส จ อรเญฺ มิคสกุณมารณาฯ ปุน จปรํ **คิหี ทารโปสี,** โส ลุทฺทโก เตน กเมฺมน ปุตฺตทารํ โปเสติฯ **อมโม จ สุพฺพโต,** ปุตฺตทาเรสุ ตณฺหาทิฏฺฐิมมตฺตวิรหิโต สุจิวตตฺตา สุนฺทรวตตฺตา จ สุพฺพโต โส ขีณาสวภิกฺขุฯ ปุน จปรํ **ปรปาณโรธาย คิหี อสญฺญโต,** โส ลุทฺทโก คิหี ปรปาณโรธาย เตสํ ปาณานํ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทาย กายวาจาจิเตฺตหิ อสํยโตฯ **นิจฺจํ มุนี รกฺขติ ปาณิเน ยโต,** อิตโร ปน ขีณาสวมุนิ กายวาจาจิเตฺตหิ นิจฺจํ ยโต สํยโต ปาณิโน รกฺขติฯ เอวํ สเนฺต เต กถํ สมานชีวิกา ภวิสฺสนฺตีติ?

๒๒๓. **สิขี ยถา**ติ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กปิลวตฺถุสฺมึ วิหรเนฺต สากิยานํ กถา อุทปาทิ – ‘‘ปฐมกโสตาปโนฺน ปจฺฉา โสตาปตฺตึ ปตฺตสฺส ธเมฺมน วุฑฺฒตโร โหติ, ตสฺมา ปจฺฉา โสตาปเนฺนน ภิกฺขุนา ปฐมโสตาปนฺนสฺส คิหิโน อภิวาทนาทีนิ กตฺตพฺพานี’’ติ ตํ กถํ อญฺญตโร ปิณฺฑจาริโก ภิกฺขุ สุตฺวา ภควโต อาโรเจสิฯ ภควา ‘‘อญฺญา เอว หิ อยํ ชาติ, ปูชเนยฺยวตฺถุ ลิงฺค’’นฺติ สนฺธาย ‘‘อนาคามีปิ เจ, ภิกฺขเว, คิหี โหติ, เตน ตทหุปพฺพชิตสฺสาปิ สามเณรสฺส อภิวาทนาทีนิ กตฺตพฺพาเนวา’’ติ วตฺวา ปุน ปจฺฉา โสตาปนฺนสฺสาปิ ภิกฺขุโน ปฐมโสตาปนฺนคหฏฺฐโต อติมหนฺตํ วิเสสํ ทเสฺสโนฺต ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ มตฺถเก ชาตาย สิขาย สพฺภาเวน **สิขี,** มณิทณฺฑสทิสาย คีวาย **นีลคีโว**ติ จ มยูรวิหงฺคโม วุจฺจติฯ โส ยถา หริตหํสตมฺพหํสขีรหํสกาฬหํสปากหํสสุวณฺณหํเสสุ ยฺวายํ สุวณฺณหํโส, ตสฺส หํสสฺส ชเวน โสฬสิมฺปิ กลํ น อุเปติฯ สุวณฺณหํโส หิ มุหุตฺตเกน โยชนสหสฺสมฺปิ คจฺฉติ, โยชนมฺปิ อสมโตฺถ อิตโรฯ ทสฺสนียตาย ปน อุโภปิ ทสฺสนียา โหนฺติ, เอวํ คิหี ปฐมโสตาปโนฺนปิ กิญฺจาปิ มคฺคทสฺสเนน ทสฺสนีโย โหติฯ อถ โข โส ปจฺฉา โสตาปนฺนสฺสาปิ มคฺคทสฺสเนน ตุลฺยทสฺสนียภาวสฺสาปิ ภิกฺขุโน ชเวน นานุกโรติฯ กตเมน ชเวน? อุปริมคฺควิปสฺสนาญาณชเวนฯ คิหิโน หิ ตํ ญาณํ ทนฺธํ โหติ ปุตฺตทาราทิชฏาย ชฏิตตฺตา, ภิกฺขุโน ปน ติกฺขํ โหติ ตสฺสา ชฏาย วิชฏิตตฺตาฯ สฺวายมโตฺถ ภควตา ‘‘มุนิโน วิวิตฺตสฺส วนมฺหิ ฌายโต’’ติ อิมินา ปาเทน ทีปิโตฯ อยญฺหิ เสกฺขมุนิ ภิกฺขุ กายจิตฺตวิเวเกน จ วิวิโตฺต โหติ, ลกฺขณารมฺมณูปนิชฺฌาเนน จ นิจฺจํ วนสฺมึ ฌายติฯ กุโต คิหิโน เอวรูโป วิเวโก จ ฌานญฺจาติ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโยติ?

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย มุนิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จ ปฐโม วโคฺค อตฺถวณฺณนานยโต, นาเมน

อุรควโคฺคติฯ

๒. จูฬวคฺค

๑. รตนสุตฺตวณฺณนา

ยานีธ ภูตานีติ รตนสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อตีเต กิร เวสาลิยํ ทุพฺภิกฺขาทโย อุปทฺทวา อุปฺปชฺชึสุฯ เตสํ วูปสมนตฺถาย ลิจฺฉวโย ราชคหํ คนฺตฺวา, ยาจิตฺวา, ภควนฺตํ เวสาลิมานยึสุฯ เอวํ อานีโต ภควา เตสํ อุปทฺทวานํ วูปสมนตฺถาย อิทํ สุตฺตมภาสิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ โปราณา ปนสฺส เวสาลิวตฺถุโต ปภุติ อุปฺปตฺตึ วณฺณยนฺติฯ สา เอวํ เวทิตพฺพา – พาราณสิรโญฺญ กิร อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ คโพฺภ สณฺฐาสิฯ สา ตํ ญตฺวา รโญฺญ นิเวเทสิฯ ราชา คพฺภปริหารํ อทาสิฯ สา สมฺมา ปริหริยมานคพฺภา คพฺภปริปากกาเล วิชายนฆรํ ปาวิสิฯ ปุญฺญวตีนํ ปจฺจูสสมเย คพฺภวุฏฺฐานํ โหติ, สา จ ตาสํ อญฺญตรา, เตน ปจฺจูสสมเย อลตฺตกปฏลพนฺธุชีวกปุปฺผสทิสํ มํสเปสึ วิชายิฯ ตโต ‘‘อญฺญา เทวิโย สุวณฺณพิมฺพสทิเส ปุตฺเต วิชายนฺติ, อคฺคมเหสี มํสเปสินฺติ รโญฺญ ปุรโต มม อวโณฺณ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ จิเนฺตตฺวา เตน อวณฺณภเยน ตํ มํสเปสึ เอกสฺมึ ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา อเญฺญน ปฏิกุชฺชิตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลเญฺฉตฺวา คงฺคาย โสเต ปกฺขิปาเปสิฯ มนุเสฺสหิ ฉฑฺฑิตมเตฺต เทวตา อารกฺขํ สํวิทหึสุฯ สุวณฺณปฏฺฏิกเญฺจตฺถ ชาติหิงฺคุลเกน ‘‘พาราณสิรโญฺญ อคฺคมเหสิยา ปชา’’ติ ลิขิตฺวา พนฺธึสุฯ ตโต ตํ ภาชนํ อูมิภยาทีหิ อนุปทฺทุตํ คงฺคาย โสเตน ปายาสิฯ

เตน จ สมเยน อญฺญตโร ตาปโส โคปาลกุลํ นิสฺสาย คงฺคาย ตีเร วสติฯ โส ปาโตว คงฺคํ โอติโณฺณ ตํ ภาชนํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปํสุกูลสญฺญาย อคฺคเหสิฯ ตโต ตตฺถ ตํ อกฺขรปฏฺฏิกํ ราชมุทฺทิกาลญฺฉนญฺจ ทิสฺวา มุญฺจิตฺวา ตํ มํสเปสึ อทฺทสฯ ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ – ‘‘สิยา คโพฺภ, ตถา หิสฺส ทุคฺคนฺธปูติภาโว นตฺถี’’ติ ตํ อสฺสมํ เนตฺวา สุเทฺธ โอกาเส ฐเปสิฯ อถ อฑฺฒมาสจฺจเยน เทฺว มํสเปสิโย อเหสุํฯ ตาปโส ทิสฺวา สาธุกตรํ ฐเปสิฯ ตโต ปุน อทฺธมาสจฺจเยน เอกเมกิสฺสา เปสิยา หตฺถปาทสีสานมตฺถาย ปญฺจ ปญฺจ ปิฬกา อุฏฺฐหึสุฯ อถ ตโต อทฺธมาสจฺจเยน เอกา มํสเปสิ สุวณฺณพิมฺพสทิโส ทารโก; เอกา ทาริกา อโหสิฯ เตสุ ตาปสสฺส ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิ, องฺคุฏฺฐโต จสฺส ขีรํ นิพฺพตฺติ, ตโต ปภุติ จ ขีรภตฺตํ ลภติฯ โส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ขีรํ ทารกานํ มุเข อาสิญฺจติฯ เตสํ ยํ ยํ อุทรํ ปวิสติ, ตํ สพฺพํ มณิภาชนคตํ วิย ทิสฺสติฯ เอวํ นิจฺฉวี อเหสุํฯ อปเร ปน อาหุ – ‘‘สิพฺพิตฺวา ฐปิตา วิย เนสํ อญฺญมญฺญํ ลีนา ฉวิ อโหสี’’ติฯ เอวํ เต นิจฺฉวิตาย วา ลีนจฺฉวิตาย วา **ลิจฺฉวี**ติ ปญฺญายึสุฯ

ตาปโส ทารเก โปเสโนฺต อุสฺสูเร คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, อติทิวา ปฏิกฺกมติฯ ตสฺส ตํ พฺยาปารํ ญตฺวา โคปาลกา อาหํสุ – ‘‘ภเนฺต, ปพฺพชิตานํ ทารกโปสนํ ปลิโพโธ, อมฺหากํ ทารเก เทถ, มยํ โปเสสฺสาม, ตุเมฺห อตฺตโน กมฺมํ กโรถา’’ติฯ ตาปโส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิฯ โคปาลกา ทุติยทิวเส มคฺคํ สมํ กตฺวา, ปุเปฺผหิ โอกิริตฺวา; ธชปฏากา อุสฺสาเปตฺวา ตูริเยหิ วชฺชมาเนหิ อสฺสมํ อาคตาฯ ตาปโส ‘‘มหาปุญฺญา ทารกา, อปฺปมาเทน วเฑฺฒถ, วเฑฺฒตฺวา จ อญฺญมญฺญํ อาวาหวิวาหํ กโรถ, ปญฺจโครเสน ราชานํ โตเสตฺวา ภูมิภาคํ คเหตฺวา นครํ มาเปถ, ตตฺร กุมารํ อภิสิญฺจถา’’ติ วตฺวา ทารเก อทาสิฯ เต ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ทารเก เนตฺวา โปเสสุํฯ

ทารกา วฑฺฒิมนฺวาย กีฬนฺตา วิวาทฏฺฐาเนสุ อเญฺญ โคปาลทารเก หเตฺถนปิ ปาเทนปิ ปหรนฺติ, เต โรทนฺติฯ ‘‘กิสฺส โรทถา’’ติ จ มาตาปิตูหิ วุตฺตา ‘‘อิเม นิมฺมาตาปิติกา ตาปสโปสิตา อเมฺห อตีว ปหรนฺตี’’ติ วทนฺติฯ ตโต เตสํ มาตาปิตโร ‘‘อิเม ทารกา อเญฺญ ทารเก วิ

เหเฐนฺติ ทุกฺขาเปนฺติ, น อิเม สงฺคเหตพฺพา, วเชฺชตพฺพา อิเม''ติ อาหํสุฯ ตโต ปภุติ กิร โส ปเทโส ''วชฺชี''ติ วุจฺจติ โยชนสตํ ปริมาเณนฯ อถ ตํ ปเทสํ โคปาลกา ราชานํ โตเสตฺวา อคฺคเหสุํฯ ตเตฺถว นครํ มาเปตฺวา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกํ กุมารํ อภิสิญฺจิตฺวา ราชานํ อกํสุฯ ตาย จสฺส ทาริกาย สทฺธิํ วาเรยฺยํ กตฺวา กติกํ อกํสุ – ''น พาหิรโต ทาริกา อาเนตพฺพา, อิโต ทาริกา น กสฺสจิ ทาตพฺพา''ติฯ เตสํ ปฐมสํวาเสน เทฺว ทารกา ชาตา ธีตา จ ปุโตฺต จ, เอวํ โสฬสกฺขตฺตุํ เทฺว เทฺว ชาตาฯ ตโต เตสํ ทารกานํ ยถากฺกมํ วฑฺฒนฺตานํ อารามุยฺยานนิวาสนฏฺฐานปริวารสมฺปตฺติํ คเหตุํ อปฺปโหนฺตํ ตํ นครํ ติกฺขตฺตุํ คาวุตนฺตเรน คาวุตนฺตเรน ปาการเรน ปริกฺขิปิํสุฯ ตสฺส ปุนปฺปุนํ วิสาลีกตตฺตา **เวสาลี**เตฺวว นามํ ชาตํฯ อิทํ **เวสาลีวตฺถุฯ**

อยํ ปน เวสาลี ภควโต อุปฺปนฺนกาเล อิทฺธา เวปุลฺลปฺปตฺตา อโหสิฯ ตตฺถ หิ ราชูนํเยว สตฺต สหสฺสานิ สตฺต จ สตานิ สตฺต จ ราชาโน อเหสุํ, ตถา ยุวราชเสนาปติภณฺฑาคาริกปฺปภุตีนํฯ ยถาห –

> ''เตน โข ปน สมเยน เวสาลี อิทฺธา เจว โหติ ผีตา จ พหุชนา อากิณฺณมนุสฺสา สุภิกฺขา จ, สตฺต จ ปาสาทสหสฺสานิ, สตฺต จ ปาสาทสตานิ, สตฺต จ ปาสาทา, สตฺต จ กูฏาคารสหสฺสานิ, สตฺต จ กูฏาคารสตานิ, สตฺต จ กูฏาคารานิ, สตฺต จ อารามสหสฺสานิ, สตฺต จ อารามสตานิ, สตฺต จ อารามา, สตฺต จ โปกฺขรณิสหสฺสานิ, สตฺต จ โปกฺขรณิสตานิ, สตฺต จ โปกฺขรณิโย''ติ (มหาว. ๓๒๖)ฯ

สา อปเรน สมเยน ทุพฺภิกฺขา อโหสิ ทุพฺพุฏฺฐิกา ทุสฺสสฺสาฯ ปฐมํ ทุคฺคตมนุสฺสา มรนฺติ, เต พหิทฺธา ฉเฑฺฑนฺติฯ มตมนุสฺสานํ กุณปคเนฺธน อมนุสฺสา นครํ ปวิสิํสุฯ ตโต พหุตรา มียนฺติ, ตาย ปฏิกูลตาย จ สตฺตานํ อหิวาตกโรโค อุปฺปชฺชิฯ อิติ ตีหิ ทุพฺภิกฺขอมนุสฺสโรคภเยหิ อุปทฺทุตาย เวสาลิยา นครวาสิโน อุปสงฺกมิตฺวา ราชานมาหํสุ – ''มหาราช, อิมสฺมิํ นคเร ติวิธํ ภยมุปฺปนฺนํ, อิโต ปุเพฺพ ยาว สตฺตมา ราชกุลปริวฏฺฏา เอวรูปํ อนุปฺปนฺนปุพฺพํ, ตุมฺหากํ มเญฺญ อธมฺมิกเตฺตน เอตรหิ อุปฺปนฺน''นฺติฯ ราชา สเพฺพ สนฺถาคาเร สนฺนิปาตาเปตฺวา, ''มยฺหํ อธมฺมิกภาวํ วิจินถา''ติ อาหฯ เต สพฺพํ ปเวณิํ วิจินนฺตา น กิญฺจิ อทฺทสํสุฯ

ตโต รโญฺญ โทสํ อทิสฺวา ''อิทํ ภยํ อมฺหากํ กถํ วูปสเมยฺยา''ติ จิเนฺตสุํฯ ตตฺถ เอกเจฺจ ฉ สตฺถาโร อปทิสิํสุ – ''เอเตหิ โอกฺกนฺตมเตฺต วูปสมิสฺสตี''ติฯ เอกเจฺจ อาหํสุ – ''พุโทฺธ กิร โลเก อุปฺปโนฺน, โส ภควา สพฺพสตฺตหิตาย ธมฺมํ เทเสติ มหิทฺธิโก มหานุภาโว, เตน โอกฺกนฺตมเตฺต สพฺพภยานิ วูปสเมยฺยุ''นฺติฯ เตน เต อตฺตมนา หุตฺวา ''กหํ ปน โส ภควา เอตรหิ วิหรติ, อเมฺหหิ วา เปสิเต อาคเจฺฉยฺยา''ติ อาหํสุฯ อถาปเร อาหํสุ – ''พุทฺธา นาม อนุกมฺปกา, กิสฺส นาคเจฺฉยฺยุํ, โส ปน ภควา เอตรหิ ราชคเห วิหรติ, ราชา จ พิมฺพิสาโร ตํ อุปฏฺฐหติ, กทาจิ โส อาคนฺตุํ น ทเทยฺยา''ติฯ ''เตน หิ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา อาเนสฺสามา''ติ เทฺว ลิจฺฉวิราชาโน มหตา พลกาเยน ปหูตํ ปณฺณาการํ ทตฺวา รโญฺญ สนฺติกํ เปเสสุํ – ''พิมฺพิสารํ สญฺญาเปตฺวา ภควนฺตํ อาเนถา''ติฯ เต คนฺตฺวา รโญฺญ ปณฺณาการํ ทตฺวา ตํ ปวตฺติํ นิเวเทตฺวา ''มหาราช, ภควนฺตํ อมฺหากํ นครํ เปเสหี''ติ อาหํสุฯ ราชา น สมฺปฏิจฺฉิ – ''ตุเมฺห เอว ชานาถา''ติ อาหฯ เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอวมาหํสุ – ''ภเนฺต, อมฺหากํ นคเร ตีณิ ภยานิ อุปฺปนฺนานิฯ สเจ ภควา อาคเจฺฉยฺย, โสตฺถิ โน ภเวยฺยา''ติฯ ภควา อาวเชฺชตฺวา ''เวสาลิยํ รตนสุเตฺต วุเตฺต สา รกฺขา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬานิ ผริสฺสติ, สุตฺตปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย ภวิสฺสตี''ติ อธิวาเสสิฯ อถ ราชา พิมฺพิสาโร ภควโต อธิวาสนํ สุตฺวา ''ภควตา เวสาลิคมนํ อธิวาสิต''นฺติ นคเร โฆสนํ การาเปตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺ

กมิตฺวา อาห – ‘‘กึ, ภนฺเต, สมฺปฏิจฺฉิตฺถ เวสาลิคมน’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภนฺเต, อาคเมถ, ยาว มคฺคํ ปฏิยาเทมี’’ติฯ

อถ โข ราชา พิมฺพิสาโร ราชคหสฺส จ คงฺคาย จ อนฺตรา ปญฺจโยชนํ ภูมึ สมํ กตฺวา, โยชเน โยชเน วิหารํ มาเปตฺวา, ภควโต คมนกาลํ ปฏิเวเทสิฯ ภควา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ ปริวุโต ปายาสิฯ ราชา ปญฺจโยชนํ มคฺคํ ปญฺจวเณฺณหิ ปุเปฺผหิ ชาณุมตฺตํ โอกิราเปตฺวา ธชปฏากาปุณฺณฆฏกทลิอาทีนิ อุสฺสาเปตฺวา ภควโต เทฺว เสตจฺฉตฺตานิ, เอเกกสฺส จ ภิกฺขุสฺส เอกเมกํ อุกฺขิปาเปตฺวา สทฺธึ อตฺตโน ปริวาเรน ปุปฺผคนฺธาทีหิ ปูชํ กโรโนฺต เอเกกสฺมึ วิหาเร ภควนฺตํ วสาเปตฺวา มหาทานานิ ทตฺวา ปญฺจหิ ทิวเสหิ คงฺคาตีรํ เนสิฯ ตตฺถ สพฺพาลงฺกาเรหิ นาวํ อลงฺกโรโนฺต เวสาลิกานํ สาสนํ เปเสสิ – ‘‘อาคโต ภควา, มคฺคํ ปฏิยาเทตฺวา สเพฺพ ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กโรถา’’ติฯ เต ‘‘ทิคุณํ ปูชํ กริสฺสามา’’ติ เวสาลิยา จ คงฺคาย จ อนฺตรา ติโยชนํ ภูมึ สมํ กตฺวา ภควโต จตฺตาริ, เอเกกสฺส จ ภิกฺขุโน เทฺว เทฺว เสตจฺฉตฺตานิ สเชฺชตฺวา ปูชํ กุรุมานา คงฺคาตีเร อาคนฺตฺวา อฏฺฐํสุฯ

พิมฺพิสาโร เทฺว นาวาโย สงฺฆาเฏตฺวา, มณฺฑปํ กตฺวา, ปุปฺผทามาทีหิ อลงฺกริตฺวา ตตฺถ สพฺพรตนมยํ พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปสิฯ ภควา ตสฺมึ นิสีทิฯ ปญฺจสตา ภิกฺขูปิ นาวํ อภิรุหิตฺวา ยถานุรูปํ นิสีทึสุฯ ราชา ภควนฺตํ อนุคจฺฉโนฺต คลปฺปมาณํ อุทกํ โอโรหิตฺวา ‘‘ยาว, ภนฺเต, ภควา อาคจฺฉติ, ตาวาหํ อิเธว คงฺคาตีเร วสิสฺสามี’’ติ วตฺวา นิวโตฺตฯ อุปริ เทวตา ยาว อกนิฏฺฐภวนา ปูชมกํสุ, เหฏฺฐา คงฺคานิวาสิโน กมฺพลสฺสตราทโย นาคา ปูชมกํสุฯ เอวํ มหติยา ปูชาย ภควา โยชนมตฺตํ อทฺธานํ คงฺคาย คนฺตฺวา เวสาลิกานํ สีมนฺตรํ ปวิโฏฺฐฯ

ตโต ลิจฺฉวิราชาโน เตน พิมฺพิสาเรน กตปูชาย ทิคุณํ กโรนฺตา คลปฺปมาเณ อุทเก ภควนฺตํ ปจฺจุคฺคจฺฉึสุฯ เตเนว ขเณน เตน มุหุเตฺตน วิชฺชุปฺปภาวินทฺธนฺธการวิสฏกูโฏ คฬคฬายโนฺต จตูสุ ทิสาสุ มหาเมโฆ วุฎฺฐาสิฯ อถ ภควตา ปฐมปาเท คงฺคาตีเร นิกฺขิตฺตมเตฺต โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ เย เตเมตุกามา, เต เอว เตเมนฺติ, อเตเมตุกามา น เตเมนฺติฯ สพฺพตฺถ ชาณุมตฺตํ อูรุมตฺตํ กฏิมตฺตํ คลปฺปมาณํ อุทกํ วหติ, สพฺพกุณปานิ อุทเกน คงฺคํ ปเวสิตานิ ปริสุทฺโธ ภูมิภาโค อโหสิฯ

ลิจฺฉวิราชาโน ภควนฺตํ อนฺตรา โยชเน โยชเน วาสาเปตฺวา มหาทานานิ ทตฺวา ตีหิ ทิวเสหิ ทิคุณํ ปูชํ กโรนฺตา เวสาลึ นยึสุฯ เวสาลึ สมฺปเตฺต ภควติ สโกฺก เทวานมิโนฺท เทวสงฺฆปุรกฺขโต อาคจฺฉิ, มเหสกฺขานํ เทวานํ สนฺนิปาเตน อมนุสฺสา เยภุเยฺยน ปลายึสุฯ ภควา นครทฺวาเร ฐตฺวา อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘อิมํ อานนฺท, รตนสุตฺตํ อุคฺคเหตฺวา พลิกมฺมูปกรณานิ คเหตฺวา ลิจฺฉวิกุมาเรหิ สทฺธึ เวสาลิยา ตีสุ ปาการนฺตเรสุ วิจรโนฺต ปริตฺตํ กโรหี’’ติ รตนสุตฺตํ อภาสิฯ เอวํ ‘‘เกน ปเนตํ สุตฺตํ, กทา, กตฺถ, กสฺมา จ วุตฺต’’นฺติ เอเตสํ ปญฺหานํ วิสฺสชฺชนา วิตฺถาเรน เวสาลิวตฺถุโต ปภุติ โปราเณหิ วณฺณิยติฯ

เอวํ ภควโต เวสาลึ อนุปฺปตฺตทิวเสเยว เวสาลินครทฺวาเร เตสํ อุปทฺทวานํ ปฏิฆาตตฺถาย วุตฺตมิทํ รตนสุตฺตํ อุคฺคเหตฺวา อายสฺมา อานโนฺท ปริตฺตตฺถาย ภาสมาโน ภควโต ปเตฺตน อุทกํ อาทาย สพฺพนครํ อพฺภุกฺกิรโนฺต อนุวิจริฯ ‘‘ยํ กิญฺจี’’ติ วุตฺตมเตฺตเยว จ เถเรน เย ปุเพฺพ อปลาตา สงฺการกูฏภิตฺติปฺปเทสาทินิสฺสิตา อมนุสฺสา, เต จตูหิ ทฺวาเรหิ ปลายึสุ, ทฺวารานิ อโนกาสานิ อเหสุํฯ ตโต เอกเจฺจ ทฺวาเรสุ โอกาสํ อลภมานา ปาการํ ภินฺทิตฺวา ปลาตาฯ อมนุเสฺสสุ คตมเตฺตสุ มนุสฺสานํ คเตฺตสุ โรโค วูปสโนฺต, เต นิกฺขมิตฺวา สพฺพคนฺธปุปฺผา

ทีหิ เถรํ ปูเชสุํฯ มหาชโน นครมเชฺฌ สนฺถาคารํ สพฺพคนฺเธหิ ลิมฺปิตฺวา วิตานํ กตฺวา สพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกริตฺวา ตตฺถ พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ภควนฺตํ อาเนสิฯ

ภควา สนฺถาคารํ ปวิสิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิฯ ภิกฺขุสงฺโฆปิ โข ราชาโน มนุสฺสา จ ปติรูเป โอกาเส นิสีทิํสุฯ สกฺโกปิ เทวานมินฺโท ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวปริสาย สทฺธิํ อุปนิสีทิ อเญฺญ จ เทวาฯ อานนฺทตฺเถโรปิ สพฺพํ เวสาลิํ อนุวิจรนฺโต อารกฺขํ กตฺวา เวสาลินครวาสีหิ สทฺธิํ อาคนฺตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตตฺถ ภควา สเพฺพสํ ตเทว รตนสุตฺตํ อภาสีติฯ

๒๒๔. ตตฺถ **ยานีธ ภูตานี**ติ ปฐมคาถายํ **ยานี**ติ ยานิ มหาสกฺขานิ วา อเปฺปสกฺขานิ วาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ ปเทเส, ตสฺมิํ ขเณ สนฺนิปติตฏฺฐานํ สนฺธายาหฯ **ภูตานี**ติ กิญฺจาปิ ภูตสทฺโท ‘‘ภูตสฺมิํ ปาจิตฺติย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๖๙) วิชฺชมาเน, ‘‘ภูตมิทนฺติ, ภิกฺขเว, สมนุปสฺสถา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๐๑) ขนฺธปญฺจเก, ‘‘จตฺตาโร โข, ภิกฺขุ, มหาภูตา เหตู’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) จตุพฺพิเธ ปถวีธาตฺวาทิรูเป, ‘‘โย จ กาลฆโส ภูโต’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) ขีณาสเว, ‘‘สเพฺพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ, ภูตา โลเก สมุสฺสย’’นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๒๐) สพฺพสเตฺต, ‘‘ภูตคามปาตพฺยตายา’’ติ เอวมาทีสุ (ปาจิ. ๙๐) รุกฺขาทิเก, ‘‘ภูตํ ภูตโต สญฺชานาตี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓) จาตุมหาราชิกานํ เหฏฺฐา สตฺตนิกายํ อุปาทาย วตฺตติฯ อิธ ปน อวิเสสโต อมนุเสฺสสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

สมาคตานีติ สนฺนิปติตานิฯ **ภุมฺมานี**ติ ภูมิยํ นิพฺพตฺตานิฯ **วา**ติ วิกปฺปเนฯ เตน ยานีธ ภุมฺมานิ วา ภูตานิ สมาคตานีติ อิมเมกํ วิกปฺปํ กตฺวา ปุน ทุติยํ วิกปฺปํ กาตุํ **‘‘ยานิ วา อนฺตลิเกฺข’’**ติ อาหฯ อนฺตลิเกฺข วา ยานิ ภูตานิ นิพฺพตฺตานิ, ตานิ สพฺพานิ อิธ สมาคตานีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ยามโต ยาว อกนิฏฺฐํ, ตาว นิพฺพตฺตานิ ภูตานิ อากาเส ปาตุภูตวิมาเนสุ นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘อนฺตลิเกฺข ภูตานี’’ติ เวทิตพฺพานิฯ ตโต เหฏฺฐา สิเนรุโต ปภุติ ยาว ภูมิยํ รุกฺขลตาทีสุ อธิวตฺถานิ ปถวิยญฺจ นิพฺพตฺตานิ ภูตานิ, ตานิ สพฺพานิ ภูมิยํ ภูมิปฏิพเทฺธสุ จ รุกฺขลตาปพฺพตาทีสุ นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘ภุมฺมานิ ภูตานี’’ติ เวทิตพฺพานิฯ

เอวํ ภควา สพฺพาเนว อมนุสฺสภูตานิ ‘‘ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิเกฺข’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิ วิกเปฺปตฺวา ปุน เอเกน ปเทน ปริคฺคเหตฺวา **‘‘สเพฺพว ภูตา สุมนา ภวนฺตู’’**ติ อาหฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสสาฯ **เอวา**ติ อวธารเณ, เอกมฺปิ อนปเนตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ภูตา**ติ อมนุสฺสาฯ **สุมนา ภวนฺตู**ติ สุขิตมนา, ปีติโสมนสฺสชาตา ภวนฺตูติ อโตฺถฯ **อโถปี**ติ กิจฺจนฺตรสนฺนิโยชนตฺถํ วา โกฺยปาทาเน นิปาตทฺวยํฯ **สกฺกจฺจ สุณนฺตุ ภาสิต**นฺติ อฏฺฐิํ กตฺวา, มนสิ กตฺวา, สพฺพเจตโส สมนฺนาหริตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติโลกุตฺตรสุขาวหํ มม เทสนํ สุณนฺตุฯ

เอวเมตฺถ ภควา ‘‘ยานีธ ภูตานิ สมาคตานี’’ติ อนิยมิตวจเนน ภูตานิ ปริคฺคเหตฺวา ปุน ‘‘ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิเกฺข’’ติ ทฺวิธา วิกเปฺปตฺวา ตโต ‘‘สเพฺพว ภูตา’’ติ ปุน เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘สุมนา ภวนฺตู’’ติ อิมินา วจเนน อาสยสมฺปตฺติยํ นิโยเชนฺโต ‘‘สกฺกจฺจ สุณนฺตุ ภาสิต’’นฺติ ปโยคสมฺปตฺติยํ, ตถา โยนิโสมนสิการสมฺปตฺติยํ ปรโตโฆสสมฺปตฺติยญฺจ, ตถา อตฺตสมฺมาปณิธิสปฺปุริสูปนิสฺสยสมฺปตฺตีสุ สมาธิปญฺญาเหตุสมฺปตฺตีสุ จ นิโยเชนฺโต คาถํ สมาเปสิฯ

๒๒๕. **ตสฺมา หิ ภูตา**ติ ทุติยคาถาฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ การณวจนํฯ **ภูตา**ติ อามนฺตนวจนํฯ **นิสาเมถา**ติ สุณาถฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสสา ฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมา ตุเมฺห ทิพฺพฏฺฐานานิ ตตฺถ อุปโภคสมฺปทญฺจ ปหาย ธมฺมสฺสวนตฺถํ อิธ สมาคตา, น นฏนจฺจนาทิทสฺสนตฺถํ, ตสฺมา หิ

ภูตา นิสาเมถ สเพฺพติฯ อถ วา ‘‘สุมนา ภวนฺตุ สกฺกจฺจ สุณนฺตู’’ติ วจเนน เตสํ สุมนภาวํ สกฺกจฺจํ โสตุกมฺยตญฺจ ทิสฺวา อาห – ยสฺมา ตุเมฺห สุมนภาเวน อตฺตสมฺมาปณิธิโยนิโสมนสิการาสยสุทฺธีหิ สกฺกจฺจํ โสตุกมฺยตาย สปฺปุริสูปนิสฺสยปรโตโฆสปทฏฺฐานโต ปโยคสุทฺธีหิ จ ยุตฺตา, ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สเพฺพติฯ อถ วา ยํ ปุริมคาถาย อเนฺต ‘‘ภาสิต’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ การณภาเวน อปทิสเนฺต อาห – ‘‘ยสฺมา มม ภาสิตํ นาม อติทุลฺลภํ อฏฺฐกฺขณปริวชฺชิตสฺส ขณสฺส ทุลฺลภตฺตา, อเนกานิสํสญฺจ ปญฺญากรุณาคุเณน ปวตฺตตฺตา, ตญฺจาหํ วตฺตุกาโม ‘สุณนฺตุ ภาสิต’นฺติ อโวจํฯ ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สเพฺพ’’ติ อิทํ อิมินา คาถาปเทน วุตฺตํ โหติฯ

เอวเมตํ การณํ นิโรเปเนฺต อตฺตโน ภาสิตนิสามเน นิโยเชตฺวา นิสาเมตพฺพํ วตฺตุมารโทฺธ **‘‘เมตฺตํ กโรถ มานุสิยา ปชายา’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยายํ ตีหิ อุปทฺทเวหิ อุปทฺทุตา มานุสี ปชา, ตสฺสา มานุสิยา ปชาย มิตฺตภาวํ หิตชฺฌาสยตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปถาติฯ เกจิ ปน ‘‘มานุสิยํ ปช’’นฺติ ปฐนฺติ, ตํ ภุมฺมตฺถาสมฺภวา น ยุชฺชติฯ ยมฺปิ จเญฺญ อตฺถํ วณฺณยนฺติ, โสปิ น ยุชฺชติฯ อธิปฺปาโย ปเนตฺถ – นาหํ พุโทฺธติ อิสฺสริยพเลน วทามิ, อปิจ ปน ตุมฺหากญฺจ อิมิสฺสา จ มานุสิยา ปชาย หิตตฺถํ วทามิ – ‘‘เมตฺตํ กโรถ มานุสิยา ปชายา’’ติฯ เอตฺถ จ –

‘‘เย สตฺตสณฺฑํ ปถวิํ วิเชตฺวา, ราชิสโย ยชมานา อนุปริยคา;
อสฺสเมธํ ปุริสเมธํ, สมฺมาปาสํ วาชเปยฺยํ นิรคฺคฬํฯ

‘‘เมตฺตสฺส จิตฺตสฺส สุภาวิตสฺส, กลมฺปิ เต นานุภวนฺติ โสฬสิํฯ

‘‘เอกมฺปิ เจ ปาณมทุฏฺฐจิโตฺต, เมตฺตายติ กุสลี เตน โหติ;
สเพฺพ จ ปาเณ มนสานุกมฺปี, ปหูตมริโย ปกโรติ ปุญฺญ’’นฺติฯ (อ. นิ. ๘.๑) –

เอวมาทีนํ สุตฺตานํ เอกาทสานิสํสานญฺจ วเสน เย เมตฺตํ กโรนฺติ, เตสํ เมตฺตา หิตาติ เวทิตพฺพาฯ

‘‘เทวตานุกมฺปิโต โปโส, สทา ภทฺรานิ ปสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๑๕๓; อุทา. ๗๖; มหาว. ๒๘๖) –

เอวมาทีนํ วเสน เยสุ กรียติ, เตสมฺปิ หิตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ อุภเยสมฺปิ หิตภาวํ ทเสฺสเนฺต ‘‘เมตฺตํ กโรถ มานุสิยา ปชายา’’ติ วตฺวา อิทานิ อุปการมฺปิ ทเสฺสเนฺต อาห **‘‘ทิวา จ รโตฺต จ หรนฺติ เย พลิํ, ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – เย มนุสฺสา จิตฺตกมฺมกฏฺฐกมฺมาทีหิปิ เทวตา กตฺวา เจติยรุกฺขาทีนิ จ อุปสงฺกมิตฺวา เทวตา อุทฺทิสฺส ทิวา พลิํ กโรนฺติ, กาฬปกฺขาทีสุ จ รตฺติํ พลิํ กโรนฺติฯ สลากภตฺตาทีนิ วา ทตฺวา อารกฺขเทวตา อุปาทาย ยาว พฺรหฺมเทวตานํ ปตฺติทานนิยฺยาตเนน ทิวา พลิํ กโรนฺติ, ฉตฺตาโรปนทีปมาลา สพฺพรตฺติกธมฺมสฺสวนาทีนิ การาเปตฺวา ปตฺติทานนิยฺยาตเนน จ รตฺติํ พลิํ กโรนฺติ, เต กถํ น รกฺขิตพฺพาฯ ยโต เอวํ ทิวา จ รโตฺต จ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กโรนฺติ เย พลิํ, **ตสฺมา หิ เน รกฺขถ**ฯ ตสฺมา พลิกมฺมการณาปิ เต มนุเสฺส รกฺขถ โคปยถ, อหิตํ เตสํ อปเนถ, หิตํ อุปเนถ อปฺปมตฺตา หุตฺวา ตํ กตญฺญุภาวํ หทเย กตฺวา นิจฺจมนุสฺสรนฺตาติฯ

๒๒๖. เอวํ เทวตาสุ มนุสฺสานํ อุปการกภาวํ ทเสฺสตฺวา เตสํ อุปทฺทววูปสมนตฺถํ พุทฺธาทิคุณปฺปกาสเนน จ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมสฺสวนตฺถํ **''ยํกิญฺจิ วิตฺต''**นฺติอาทินา นเยน สจฺจวจนํ ปยุชฺชิตุมารโทฺธฯ ตตฺถ **ยํกิญฺจี**ติ อนิยมิตวเสน อนวเสสํ ปริยาทิยติ ยํกิญฺจิ ตตฺถ ตตฺถ โวหารูปคํ ฯ **วิตฺต**นฺติ ธนํฯ ตญฺหิ วิตฺตึ ชเนตีติ วิตฺตํฯ **อิธ วา**ติ มนุสฺสโลกํ นิทฺทิสติ, **หุรํ วา**ติ ตโต ปรํ อวเสสโลกํฯ เตน จ ฐเปตฺวา มนุเสฺส สพฺพโลกคฺคหเณ ปเตฺต ''สเคฺคสุ วา''ติ ปรโต วุตฺตตฺตา ฐเปตฺวา มนุเสฺส จ สเคฺค จ อวเสสานํ นาคสุปณฺณาทีนํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ ยํ มนุสฺสานํ โวหารูปคํ อลงฺการปริโภคูปคญฺจ ชาตรูปรชตมุตฺตามณิเวฬุริยปวาฬโลหิตงฺกมสารคลฺลาทิกํ, ยญฺจ มุตฺตามณิวาลุกตฺถตาย ภูมิยา รตนมยวิมาเนสุ อเนกโยชนสตวิตฺถเตสุ ภวเนสุ อุปฺปนฺนานํ นาคสุปณฺณาทีนํ วิตฺตํ, ตํ นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ

สเคฺคสุ วาติ กามาวจรรูปาวจรเทวโลเกสุฯ เต หิ โสภเนน กมฺมุนา อชียนฺติ คมฺมนฺตีติ สคฺคา, สุฏฺฐุ วา อคฺคาติปิ สคฺคาฯ **ยนฺ**ติ ยํ สสฺสามิกํ วา อสฺสามิกํ วาฯ **รตน**นฺติ รตึ นยติ, วหติ, ชนยติ, วเฑฺฒตีติ รตนํ, ยํกิญฺจิ จิตฺตีกตํ มหคฺฆํ อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ อโนมสตฺตปริโภคญฺจ, ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ ยถาห –

> ''จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี''ติฯ

ปณีตนฺติ อุตฺตมํ, เสฏฺฐํ, อตปฺปกํฯ เอวํ อิมินา คาถาปเทน ยํ สเคฺคสุ อเนกโยชนสตปฺปมาณสพฺพรตนมยวิมาเนสุ สุธมฺมเวชยนฺตปฺปภุตีสุ สสฺสามิกํ, ยญฺจ พุทฺธุปฺปาทวิรเหน อปายเมว ปริปูเรเนฺตสุ สเตฺตสุ สุญฺญวิมานปฏิพทฺธํ อสฺสามิกํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ ปถวีมหาสมุทฺทหิมวนฺตาทินิสฺสิตํ อสฺสามิกํ รตนํ, ตํ นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ

น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนาติ **น**-อิติ ปฏิเสเธ, **โน**-อิติ อวธารเณฯ **สม**นฺติ ตุลฺยํฯ **อตฺถี**ติ วิชฺชติฯ **ตถาคเตนา**ติ พุเทฺธนฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยํ เอตํ วิตฺตญฺจ รตนญฺจ ปกาสิตํ, เอตฺถ เอกมฺปิ พุทฺธรตเนน สทิสํ รตนํ เนวตฺถิฯ ยมฺปิ หิ ตํ **จิตฺตีกตเฏฺฐน รตนํ,** เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จกฺกรตนํ มณิรตนญฺจ, ยมฺหิ อุปฺปเนฺน มหาชโน น อญฺญตฺถ จิตฺตีการํ กโรติ, น โกจิ ปุปฺผคนฺธาทีนิ คเหตฺวา ยกฺขฏฺฐานํ วา ภูตฏฺฐานํ วา คจฺฉติ, สโพฺพปิ ชโน จกฺกรตนมณิรตนเมว จิตฺตึ กโรติ ปูเชติ, ตํ ตํ วรํ ปเตฺถติ, ปตฺถิตปตฺถิตญฺจสฺส เอกจฺจํ สมิชฺฌติ, ตมฺปิ รตนํ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ จิตฺตีกตเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคเต หิ อุปฺปเนฺน เย เกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา, น เต อญฺญตฺร จิตฺตีการํ กโรนฺติ, น กญฺจิ อญฺญํ ปูเชนฺติฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมเตฺตน รตนทาเมน ตถาคตํ ปูเชสิ, ยถาพลญฺจ อเญฺญ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสลราชอนาถปิณฺฑิกาทโยฯ ปรินิพฺพุตมฺปิ จ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา อโสกมหาราชา สกลชมฺพุทีเป จตุราสีติ วิหารสหสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิ, โก ปน วาโท อเญฺญสํ จิตฺตีการานํฯ อปิจ กสฺสญฺญสฺส ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ชาติโพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนปรินิพฺพานฏฺฐานานิ ปฏิมาเจติยาทีนิ วา อุทฺทิสฺส เอวํ จิตฺตีการครุกาโร วตฺตติ ยถา ภควโตฯ เอวํ จิตฺตีกตเฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **มหคฺฆเฏฺฐน รตนํ,** เสยฺยถิทํ – กาสิกํ วตฺถํฯ ยถาห – ''ชิณฺณมฺปิ, ภิกฺขเว, กาสิกํ วตฺถํ วณฺณวนฺตเญฺจว โหติ สุขสมฺผสฺสญฺจ มหคฺฆญฺจา''ติ, ตมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ มหคฺฆเฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคโต หิ เยสํ ปํสุกูลมฺปิ ปฏิคฺคณฺหาติ, เตสํ ตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํ, เสยฺยถาปิ อโสกสฺส รโญฺญฯ อิทมสฺส มหคฺฆตายฯ เอวํ มหคฺฆตาวจเน เจตฺถ โทสาภาวสาธกํ อิทํ ตาว สุตฺตปทํ เวทิตพฺพํ –

“เยสํ โข ปน โส ปฏิคฺคณฺหาติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺช ปริกฺขารํ, เตสํ ตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํฯ อิทมสฺส มหคฺฆตาย วทามิฯ เสยฺยถาปิ ตํ, ภิกฺขเว, กาสิกํ วตฺถํ มหคฺฆํ, ตถูปมาหํ, ภิกฺขเว, อิมํ ปุคฺคลํ วทามี”ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๐)ฯ

เอวํ มหคฺฆเฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **อตุลเฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส **จกฺกรตนํ** อุปฺปชฺชติ อินฺทนีลมณิมยนาภิ สตฺตรตนมยสหสฺสารํ ปวาฬมยเนมิ, รตฺตสุวณฺณมยสนฺธิ, ยสฺส ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานํ อุปริ เอกํ มุณฺฑารํ โหติ วาตํ คเหตฺวา สทฺทกรณตฺถํ, เยน กโต สโทฺท สุกุสลปฺปตาฬิตปญฺจงฺคิกตูริยสโทฺท วิย โหติฯ ยสฺส นาภิยา อุโภสุ ปเสฺสสุ เทฺว สีหมุขานิ โหนฺติ, อพฺภนฺตรํ สกฏจกฺกเสฺสว สุสิรํ, ตสฺส กตฺตา วา กาเรตา วา นตฺถิ, กมฺมปจฺจเยน อุตุโต สมุฏฺฐาติฯ ยํ ราชา ทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตํ ปูเรตฺวา ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส ปุณฺณมทิวเส สีสํนฺหาโต อุโปสถิโก อุปริปาสาทวรคโต สีลานิ โสเธโนฺต นิสิโนฺน ปุณฺณจนฺทํ วิย สูริยํ วิย จ อุเฏฺฐนฺตํ ปสฺสติ, ยสฺส ทฺวาทสโยชนโต สโทฺท สุยฺยติ, โยชนโต วโณฺณ ทิสฺสติ, ยํ มหาชเนน “ทุติโย มเญฺญ จโนฺท สูริโย วา อุฏฺฐิโต”ติ อติวิย โกตูหลชาเตน ทิสฺสมานํ นครสฺส อุปริ อาคนฺตฺวา รโญฺญ อเนฺตปุรสฺส ปาจีนปเสฺส นาติอุจฺจํ นาตินีจํ หุตฺวา มหาชนสฺส คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูเชตุํ ยุตฺตฎฺฐาเน อกฺขาหตํ วิย ติฏฺฐติฯ

ตเทว อนุพนฺธมานํ **หตฺถิรตนํ** อุปฺปชฺชติ, สพฺพเสโต รตฺตปาโท สตฺตปฺปติโฎฺฐ อิทฺธิมา เวหาสงฺคโม อุโปสถกุลา วา ฉทฺทนฺตกุลา วา อาคจฺฉติฯ อุโปสถกุลา อาคจฺฉโนฺต หิ สพฺพเชโฎฺฐ อาคจฺฉติ, ฉทฺทนฺตกุลา สพฺพกนิโฎฺฐ สิกฺขิตสิโกฺข ทมถูเปโตฯ โส ทฺวาทสโยชนํ ปริสํ คเหตฺวา สกลชมฺพุทีปํ อนุสํยายิตฺวา ปุเรปาตราสเมว สกํ ราชธานิํ อาคจฺฉติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **อสฺสรตนํ** อุปฺปชฺชติ, สพฺพเสโต รตฺตปาโท กากสีโส มุญฺชเกโส วลาหกสฺส ราชกุลา อาคจฺฉติฯ เสสเมตฺถ หตฺถิรตนสทิสเมวฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **มณิรตนํ** อุปฺปชฺชติฯ โส โหติ มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฎฺฐํโส สุปริกมฺมกโต อายามโต จกฺกนาภิสทิโส, เวปุลฺลปพฺพตา อาคจฺฉติ, โส จตุรงฺคสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร รโญฺญ ธชคฺคโต โยชนํ โอภาเสติ, ยโสฺสภาเสน มนุสฺสา “ทิวา”ติ มญฺญมานา กมฺมเนฺต ปโยเชนฺติ, อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย ปสฺสนฺติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **อิตฺถิรตนํ** อุปฺปชฺชติฯ ปกติอคฺคมเหสี วา โหติ, อุตฺตรกุรุโต วา อาคจฺฉติ มทฺทราชกุลโต วา, อติทีฆาทิฉโทสวิวชฺชิตา อติกฺกนฺตา มานุสํ วณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพฺพํ วณฺณํ, ยสฺสา รโญฺญ สีตกาเล อุณฺหานิ คตฺตานิ โหนฺติ, อุณฺหกาเล สีตานิ, สตธาโผฎิตตูลปิจุโน วิย สมฺผโสฺส โหติ, กายโต จนฺทนคโนฺธ วายติ, มุขโต อุปฺปลคโนฺธ, ปุพฺพุฎฺฐายิตาทิอเนกคุณสมนฺนาคตา จ โหติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **คหปติรตนํ** อุปฺปชฺชติ รโญฺญ ปกติกมฺมกโร เสฏฺฐิ, ยสฺส จกฺกรตเน อุปฺปนฺนมเตฺต ทิพฺพํ จกฺขุ ปาตุภวติ, เยน สมนฺตโต โยชนมเตฺต นิธิํ ปสฺสติ สสฺสามิกมฺปิ อสฺสามิกมฺปิฯ โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปวาเรติ “อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ, เทว, โหหิ, อหํ เต ธเนน ธนกรณียํ กริสฺสามี”ติฯ

ตมฺปิ อนุพนฺธมานํ **ปริณายกรตนํ** อุปฺปชฺชติ รโญฺญ ปกติเชฏฺฐปุตฺโต, จกฺกรตเน อุปฺปนฺนมเตฺต อติเรกปญฺญาเวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโต โหติ, ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย เจตสา จิตฺตํ ปริชานิตฺวา นิคฺคหปคฺคหสมตฺโถ โหติฯ โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปวาเรติ – ''อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ, เทว, โหหิ, อหํ เต รชฺชํ อนุสาสิสฺสามี''ติฯ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ อตุลเชฏฺฐน รตนํ, ยสฺส น สกฺกา ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา อโคฺฆ กาตุํ ''สตํ วา สหสฺสํ วา อคฺฆติ โกฏิํ วา''ติฯ ตตฺถ เอกรตนมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ อตุลเชฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคโต หิ น สกฺกา สีลโต วา สมาธิโต วา ปญฺญาทีนํ วา อญฺญตรโต เกนจิ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา ''เอตฺตกคุโณ วา อิมินา สโม วา สปฺปฏิภาโค วา''ติ ปริจฺฉินฺทิตุํฯ เอวํ อตุลเชฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **ทุลฺลภทสฺสนเชฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – ทุลฺลภปาตุภาโว ราชา จกฺกวตฺติ จกฺกาทีนิ จ ตสฺส รตนานิ, ตมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ ทุลฺลภทสฺสนเชฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํ, กุโต จกฺกวตฺติอาทีนํ รตนตฺตํ, ยานิ เอกสฺมิํเยว กเปฺป อเนกานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ยสฺมา ปน อสเงฺขฺยเยฺยปิ กเปฺป ตถาคตสุโญฺญ โลโก โหติ, ตสฺมา ตถาคโต เอว กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนโต ทุลฺลภทสฺสโนฯ วุตฺตํ เจตํ ภควตา ปรินิพฺพานสมเย –

> ''เทวตา, อานนฺท, อุชฺฌายนฺติ – 'ทูรา จ วตมฺห อาคตา ตถาคตํ ทสฺสนาย, กทาจิ กรหจิ ตถาคตา โลเก อุปฺปชฺชนฺติ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, อเชฺชว รตฺติยา ปจฺฉิเม ยาเม ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสติ, อยญฺจ มเหสโกฺข ภิกฺขุ ภควโต ปุรโต ฐิโต โอวาเรโนฺต, น มยํ ลภาม ปจฺฉิเม กาเล ตถาคตํ ทสฺสนายา'''ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๐)ฯ

เอวํ ทุลฺลภทสฺสนเชฏฺฐนปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ตถา ยมฺปิ ตํ **อโนมสตฺตปริโภคเชฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จกฺกรตนาทิฯ ตญฺหิ โกฏิสตสหสฺสธนานมฺปิ สตฺตภูมิกปาสาทวรตเล วสนฺตานมฺปิ จณฺฑาลเวนเนสาทรถการปุกฺกุสาทีนํ นีจกุลิกานํ โอมกปุริสานํ สุปินเนฺตปิ ปริโภคตฺถาย น นิพฺพตฺตติฯ อุภโต สุชาตสฺส ปน รโญฺญ ขตฺติยเสฺสว ปริปูริตทสวิธจกฺกวตฺติวตฺตสฺส ปริโภคตฺถาย นิพฺพตฺตนโต อโนมสตฺตปริโภคํเยว โหติ, ตมฺปิ พุทฺธรตเนน สมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ อโนมสตฺตปริโภคเชฏฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ ตถาคโต หิ โลเก อโนมสตฺตสมฺมตานมฺปิ อนุปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ วิปรีตทสฺสนานํ ปูรณกสฺสปาทีนํ ฉนฺนํ สตฺถารานํ อเญฺญสญฺจ เอวรูปานํ สุปินเนฺตปิ อปริโภโค, อุปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ ปน จตุปฺปทายปิ คาถาย ปริโยสาเน อรหตฺตมธิคนฺตุํ สมตฺถานํ นิเพฺพธิกญาณทสฺสนานํ พาหิยทารุจีริยปฺปภุตีนํ อเญฺญสญฺจ มหากุลปฺปสุตานํ มหาสาวกานํ ปริโภโคฯ เต หิ ตํ ทสฺสนานุตฺตริยสวนานุตฺตริยปาริจริยานุตฺตริยาทีนิ สาเธนฺตา ตถา ตถา ปริภุญฺชนฺติฯ เอวํ อโนมสตฺตปริโภคเชฏฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ

ยมฺปิ ตํ อวิเสสโต **รติชนนเชฏฺฐน รตนํ**ฯ เสยฺยถิทํ – รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จกฺกรตนํฯ ตญฺหิ ทิสฺวา ราชา จกฺกวตฺติ อตฺตมโน โหติ, เอวมฺปิ ตํ รโญฺญ รติํ ชเนติฯ ปุน จปรํ ราชา จกฺกวตฺติ วาเมน หเตฺถน สุวณฺณภิงฺการํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน จกฺกรตนํ อพฺภุกฺกิรติ ''ปวตฺตตุ ภวํ จกฺกรตนํ, อภิวิชินาตุ ภวํ จกฺกรตน''นฺติฯ ตโต จกฺกรตนํ ปญฺจงฺคิกํ วิย ตูริยํ มธุรสฺสรํ นิจฺฉรนฺตํ อากาเสน ปุรตฺถิมํ ทิสํ คจฺฉติ, อนฺวเทว ราชา จกฺกวตฺติ จกฺกานุภาเวน ทฺวาทสโยชนวิตฺถิณฺณาย จตุรงฺคินิยา เสนาย นาติอุจฺจํ นาตินีจํ อุจฺจรุกฺขานํ เหฏฺฐาภาเคน, นีจรุกฺขานํ อุปริภาเคน, รุเกฺขสุ ปุปฺผผลปลฺลวาทิปณฺณาการํ คเหตฺวา อาคตานํ หตฺถโต

ปณฺณาการญฺจ คณฺหโนฺต ‘‘เอหิ โข มหาราชา’’ติเอวมาทินา ปรมนิปจฺจกาเรน อาคเต ปฏิราชาโน ‘‘ปาโณ น หนฺตพฺโพ’’ติอาทินา นเยน อนุสาสโนฺต คจฺฉติฯ ยตฺถ ปน ราชา ภุญฺชิตุกาโม วา ทิวาเสยฺยํ วา กเปฺปตุกาโม โหติ, ตตฺถ จกฺกรตนํ อากาสา โอตริตฺวา อุทกาทิสพฺพกิจฺจกฺขเม สเม ภูมิภาเค อกฺขาหตํ วิย ติฏฺฐติฯ ปุน รโญฺญ คมนจิเตฺต อุปฺปเนฺน ปุริมนเยเนว สทฺทํ กโรนฺตํ คจฺฉติ, ยํ สุตฺวา ทฺวาทสโยชนิกาปิ ปริสา อากาเสน คจฺฉติฯ จกฺกรตนํ อนุปุเพฺพน ปุรตฺถิมํ สมุทฺทํ อโชฺฌคาหติ, ตสฺมิํ อโชฺฌคาหเนฺต อุทกํ โยชนปฺปมาณํ อปคนฺตฺวา ภิตฺตีกตํ วิย ติฏฺฐติฯ มหาชโน ยถากามํ สตฺต รตนานิ คณฺหาติฯ ปุน ราชา สุวณฺณภิงฺการํ คเหตฺวา ‘‘อิโต ปฎฺฐาย มม รชฺช’’นฺติ อุทเกน อพฺภุกฺกิริตฺวา นิวตฺตติฯ เสนา ปุรโต โหติ, จกฺกรตนํ ปจฺฉโต, ราชา มเชฺฌฯ จกฺกรตนสฺส โอสกฺกิโตสกฺกิตฎฺฐานํ อุทกํ ปริปูรติฯ เอเตเนว อุปาเยน ทกฺขิณปจฺฉิมอุตฺตเรปิ สมุเทฺท คจฺฉติฯ

เอวํ จตุทฺทิสํ อนุสํยายิตฺวา จกฺกรตนํ ติโยชนปฺปมาณํ อากาสํ อาโรหติฯ ตตฺถ ฐิโต ราชา จกฺกรตนานุภาเวน วิชิตํ ปญฺจสตปริตฺตทีปปฏิมณฺฑิตํ สตฺตโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํ ปุพฺพวิเทหํ, ตถา อฎฺฐโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํ อุตฺตรกุรุํ, สตฺตโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํเยว อปรโคยานํ, ทสโยชนสหสฺสปริมณฺฑลํ ชมฺพุทีปญฺจาติ เอวํ จตุมหาทีปทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปฏิมณฺฑิตํ เอกํ จกฺกวาฬํ สุผุลฺลปุณฺฑรีกวนํ วิย โอโลเกติฯ เอวํ โอโลกยโต จสฺส อนปฺปิกา รติ อุปฺปชฺชติฯ เอวมฺปิ ตํ จกฺกรตนํ รโญฺญ รติํ ชเนติ, ตมฺปิ พุทฺธรตนสมํ นตฺถิฯ ยทิ หิ รติชนนเฎฺฐน รตนํ, ตถาคโตว รตนํฯ กิํ กริสฺสติ เอตํ จกฺกรตนํ? ตถาคโต หิ ยสฺสา ทิพฺพาย รติยา จกฺกรตนาทีหิ สเพฺพหิปิ ชนิตา จกฺกวตฺติรติ สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุเปติ, ตโตปิ รติโต อุตฺตริตรญฺจ ปณีตตรญฺจ อตฺตโน โอวาทปฺปติกรานํ อสเงฺขยฺยานมฺปิ เทวมนุสฺสานํ ปฐมชฺฌานรติํ, ทุติยตติยจตุตฺถปญฺจมชฺฌานรติํ, อากาสานญฺจายตนรติํ, วิญฺญาณญฺจายตนอากิญฺจญฺญายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนรติํ, โสตาปตฺติมคฺครติํ, โสตาปตฺติผลรติํ, สกทาคามิอนาคามิอรหตฺตมคฺคผลรติญฺจ ชเนติฯ เอวํ รติชนนเฎฺฐนาปิ ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถีติฯ

อปิจ รตนํ นาเมตํ ทุวิธํ โหติ สวิญฺญาณกํ อวิญฺญาณกญฺจฯ ตตฺถ อวิญฺญาณกํ จกฺกรตนํ มณิรตนํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ อนินฺทฺริยพทฺธํ สุวณฺณรชตาทิ, สวิญฺญาณกํ หตฺถิรตนาทิปริณายกรตนปริโยสานํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ อินฺทฺริยพทฺธํฯ เอวํ ทุวิเธ เจตฺถ สวิญฺญาณกรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา อวิญฺญาณกํ สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิรตนํ, สวิญฺญาณกานํ หตฺถิรตนาทีนํ อลงฺการตฺถาย อุปนียติฯ

สวิญฺญาณกรตนมฺปิ ทุวิธํ ติรจฺฉานคตรตนํ, มนุสฺสรตนญฺจฯ ตตฺถ มนุสฺสรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา ติรจฺฉานคตรตนํ มนุสฺสรตนสฺส โอปวยฺหํ โหติฯ มนุสฺสรตนมฺปิ ทุวิธํ อิตฺถิรตนํ, ปุริสรตนญฺจฯ ตตฺถ ปุริสรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา อิตฺถิรตนํ ปุริสรตนสฺส ปริจาริกตฺตํ อาปชฺชติฯ ปุริสรตนมฺปิ ทุวิธํ อคาริกรตนํ, อนคาริกรตนญฺจฯ ตตฺถ อนคาริกรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? ยสฺมา อคาริกรตเนสุ อโคฺค จกฺกวตฺตีปิ สีลาทิคุณยุตฺตํ อนคาริกรตนํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อุปฎฺฐหิตฺวา ปยิรุปาสิตฺวา จ ทิพฺพมานุสิกา สมฺปตฺติโย ปาปุณิตฺวา อเนฺต นิพฺพานสมฺปตฺติํ ปาปุณาติฯ

เอวํ อนคาริกรตนมฺปิ ทุวิธํ – อริยปุถุชฺชนวเสนฯ อริยรตนมฺปิ ทุวิธํ เสกฺขาเสกฺขวเสนฯ อเสกฺขรตนมฺปิ ทุวิธํ สุกฺขวิปสฺสกสมถยานิกวเสน, สมถยานิกรตนมฺปิ ทุวิธํ สาวกปารมิปฺปตฺตํ, อปฺปตฺตญฺจฯ ตตฺถ สาวกปารมิปฺปตฺตํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? คุณมหนฺตตายฯ

สาวกปารมิปฺปตฺตรตนโตปิ ปจฺเจกพุทฺธรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? คุณมหนฺตตายฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานสทิสาปิ หิ อเนกสตา สาวกา เอกสฺส ปจฺเจกพุทฺธสฺส คุณานํ สตภาคมฺปิ น อุเปนฺติฯ ปจฺเจกพุทฺธรตนโตปิ สมฺมาสมฺพุทฺธรตนํ อคฺคมกฺขายติฯ กสฺมา? คุณมหนฺตตายฯ สกลมฺปิ หิ ชมฺพุทีปํ ปูเรตฺวา ปลฺลงฺเกน ปลฺลงฺกํ ฆเฏฺฏนฺตา นิสินฺนา ปจฺเจกพุทฺธา เอกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส คุณานํ เนว สงฺขํ น กลํ น กลภาคํ อุเปนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา – ''ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป…. ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี''ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐)ฯ เอวํ เกนจิปิ ปริยาเยน ตถาคตสมํ รตนํ นตฺถิฯ เตนาห ภควา **''น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนา''**ติฯ

เอวํ ภควา พุทฺธรตนสฺส อเญฺญหิ รตเนหิ อสมตํ วตฺวา อิทานิ เตสํ สตฺตานํ อุปฺปนฺนอุปทฺทววูปสมนตฺถํ เนว ชาตึ น โคตฺตํ น โกลปุตฺติยํ น วณฺณโปกฺขรตาทึ นิสฺสาย, อปิจ โข อวีจิมุปาทาย ภวคฺคปริยเนฺต โลเก สีลสมาธิกฺขนฺธาทีหิ คุเณหิ พุทฺธรตนสฺส อสทิสภาวํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **''อิทมฺปิ พุเทฺธ รตนํ ปณีตํ, เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู''**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – **อิทมฺปิ** อิธ วา หุรํ วา สเคฺคสุ วา ยํกิญฺจิ อตฺถิ วิตฺตํ วา รตนํ วา, เตน สทฺธึ เตหิ เตหิ คุเณหิ อสมตฺตา **พุทฺธรตนํ ปณีตํ**ฯ ยทิ เอตํ สจฺจํ, **เอเตน สเจฺจน** อิเมสํ ปาณีนํ **โสตฺถิ โหตุ,** โสภนานํ อตฺถิตา โหตุ, อโรคตา นิรุปทฺทวตาติฯ เอตฺถ จ ยถา ''จกฺขุํ โข, อานนฺท, สุญฺญํ อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา''ติเอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๕) อตฺตภาเวน วา อตฺตนิยภาเวน วาติ อโตฺถฯ อิตรถา หิ จกฺขุ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วาติ อปฺปฏิสิทฺธเมว สิยาฯ เอวํ **รตนํ ปณีต**นฺติ รตนตฺตํ ปณีตํ, รตนภาโว ปณีโตติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิตรถา หิ พุโทฺธ เนว รตนนฺติ สิเชฺฌยฺยฯ น หิ ยตฺถ รตนํ อตฺถิ, ตํ รตนนฺติ สิชฺฌติฯ ยตฺถ ปน จิตฺตีกตาทิอตฺถสงฺขาตํ เยน วา เตน วา วิธินา สมฺพนฺธคตํ รตนตฺตํ อตฺถิ, ยสฺมา ตํ รตนตฺตมุปาทาย รตนนฺติ ปญฺญาปียติ, ตสฺมา ตสฺส รตนตฺตสฺส อตฺถิตาย รตนนฺติ สิชฺฌติฯ อถ วา **อิทมฺปิ พุเทฺธ รตน**นฺติ อิมินาปิ การเณน พุโทฺธว รตนนฺติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตมตฺถาย จ ภควตา อิมาย คาถาย ราชกุลสฺส โสตฺถิ ชาตา, ภยํ วูปสนฺตํฯ อิมิสฺสา คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๒๗. เอวํ พุทฺธคุเณน สจฺจํ วตฺวา อิทานิ นิพฺพานธมฺมคุเณน วตฺตุมารโทฺธ **''ขยํ วิราค''**นฺติฯ ตตฺถ ยสฺมา นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย ราคาทโย ขีณา โหนฺติ ปริกฺขีณา, ยสฺมา วา ตํ เตสํ อนุปฺปาทนิโรธกฺขยมตฺตํ, ยสฺมา จ ตํ ราคาทิวิยุตฺตํ สมฺปโยคโต จ อารมฺมณโต จ, ยสฺมา วา ตมฺหิ สจฺฉิกเต ราคาทโย อจฺจนฺตํ วิรตฺตา โหนฺติ วิคตา วิทฺธสฺตา , ตสฺมา **''ขย''**นฺติ จ **''วิราค''**นฺติ จ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปนสฺส น อุปฺปาโท ปญฺญายติ, น วโย น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ, ตสฺมา ตํ น ชายติ น ชียติ น มียตีติ กตฺวา **''อมต''**นฺติ วุจฺจติ, อุตฺตมเฏฺฐน ปน อตปฺปกเฏฺฐน จ **ปณีต**นฺติฯ **ยทชฺฌคา**ติ ยํ อชฺฌคา วินฺทิ, ปฏิลภิ, อตฺตโน ญาณพเลน สจฺฉากาสิฯ **สกฺยมุนี**ติ สกฺยกุลปฺปสุตตฺตา สโกฺย, โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคตตฺตา มุนิ, สโกฺย เอว มุนิ สกฺยมุนิฯ **สมาหิโต**ติ อริยมคฺคสมาธินา สมาหิตจิโตฺตฯ **น เตน ธเมฺมน สมตฺถิ กิญฺจี**ติ เตน ขยาทินามเกน สกฺยมุนินา อธิคเตน ธเมฺมน สมํ กิญฺจิ ธมฺมชาตํ นตฺถิฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี''ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอวํ ภควา นิพฺพานธมฺมสฺส อเญฺญหิ ธเมฺมหิ อสมตํ วตฺวา อิทานิ เตสํ สตฺตานํ อุปฺปนฺนอุปทฺทววูปสมนตฺถํ ขยวิราคามตปณีตตาคุเณหิ นิพฺพานธมฺมรตนสฺส อสทิสภาวํ นิสฺสาย

สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุริมคาถาย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๒๘. เอวํ นิพฺพานธมฺมคุเณน สจฺจํ วตฺวา อิทานิ มคฺคธมฺมคุเณน วตฺตุมารโทฺธ **“ยํ พุทฺธเสโฎฺฐ”**ติฯ ตตฺถ ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานี’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) นเยน พุโทฺธ, อุตฺตโม ปสํสนีโย จาติ เสโฎฺฐ, พุโทฺธ จ โส เสโฎฺฐ จาติ **พุทฺธเสโฎฺฐ**ฯ อนุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสงฺขาเตสุ วา พุเทฺธสุ เสโฎฺฐติ พุทฺธเสโฎฺฐฯ โส พุทฺธเสโฎฺฐ **ยํ ปริวณฺณยี,** ‘‘อฎฺฐงฺคิโก จ มคฺคานํ, เขมํ นิพฺพานปฺปตฺติยา’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๑๕) จ ‘‘อริยํ โว, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธึ เทเสสฺสามิ สอุปนิสํ สปริกฺขาร’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๓๖) จ เอวมาทินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ ปสํสิ ปกาสยิฯ **สุจินฺ**ติ กิเลสมลสมุเจฺฉทกรณโต อจฺจนฺตโวทานํฯ **สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหู**ติ ยญฺจ อตฺตโน ปวตฺติสมนนฺตรํ นิยเมเนว ผลทานโต ‘‘อานนฺตริกสมาธี’’ติ อาหุฯ น หิ มคฺคสมาธิมฺหิ อุปฺปเนฺน ตสฺส ผลุปฺปตฺตินิเสธโก โกจิ อนฺตราโย อตฺถิฯ ยถาห –

> ‘‘อยญฺจ ปุคฺคโล โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน อสฺส, กปฺปสฺส จ อุฑฺฑยฺหนเวลา อสฺส, เนว ตาว กโปฺป อุฑฺฑเยฺหยฺย, ยาวายํ ปุคฺคโล น โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกโรติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ฐิตกปฺปีฯ สเพฺพปิ มคฺคสมงฺคิโน ปุคฺคลา ฐิตกปฺปิโน’’ติ (ปุ. ป. ๑๗)ฯ

สมาธินา เตน สโม น วิชฺชตีติ เตน พุทฺธเสฎฺฐปริวณฺณิเตน สุจินา อานนฺตริกสมาธินา สโม รูปาวจรสมาธิ วา อรูปาวจรสมาธิ วา โกจิ น วิชฺชติฯ กสฺมา? เตสํ ภาวิตตฺตา ตตฺถ ตตฺถ พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนสฺสาปิ ปุน นิรยาทีสุ อุปฺปตฺติสมฺภวโต, อิมสฺส จ อรหตฺตสมาธิสฺส ภาวิตตฺตา อริยปุคฺคลสฺส สพฺพุปฺปตฺติสมุคฺฆาตสมฺภวโตฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอวํ ภควา อานนฺตริกสมาธิสฺส อเญฺญหิ สมาธีหิ อสมตํ วตฺวา อิทานิ ปุริมนเยเนว มคฺคธมฺมรตนสฺส อสทิสภาวํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ ธมฺเม…เป…. โหตู”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๒๙. เอวํ มคฺคธมฺมคุเณนาปิ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ สงฺฆคุเณนาปิ วตฺตุมารโทฺธ **“เย ปุคฺคลา”**ติฯ ตตฺถ **เย**ติ อนิยเมตฺวา อุเทฺทโสฯ **ปุคฺคลา**ติ สตฺตาฯ **อฎฺฐา**ติ เตสํ คณนปริเจฺฉโทฯ เต หิ จตฺตาโร จ ปฏิปนฺนา จตฺตาโร จ ผเล ฐิตาติ อฎฺฐ โหนฺติฯ **สตํ ปสตฺถา**ติ สปฺปุริเสหิ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวเกหิ อเญฺญหิ จ เทวมนุเสฺสหิ ปสตฺถาฯ กสฺมา? สหชาตสีลาทิคุณโยคาฯ เตสญฺหิ จมฺปกวกุลกุสุมาทีนํ สหชาตวณฺณคนฺธาทโย วิย สหชาตสีลสมาธิอาทโย คุณาฯ เตน เต วณฺณคนฺธาทิสมฺปนฺนานิ วิย ปุปฺผานิ เทวมนุสฺสานํ สตํ ปิยา มนาปา ปสํสนียา จ โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เย ปุคฺคลา อฎฺฐสตํ ปสตฺถา’’ติฯ

อถ วา **เย**ติ อนิยเมตฺวา อุเทฺทโสฯ **ปุคฺคลา**ติ สตฺตาฯ **อฎฺฐสต**นฺติ เตสํ คณนปริเจฺฉโทฯ เต หิ เอกพีชี โกลํโกโล สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ ตโย โสตาปนฺนา, กามรูปารูปภเวสุ อธิคตปฺผลา ตโย สกทาคามิโน, เต สเพฺพปิ จตุนฺนํ ปฏิปทานํ วเสน จตุวีสติ, อนฺตราปรินิพฺพา

ยี, อุปหจฺจปรินิพฺพายี, สสงฺขารปรินิพฺพายี, อสงฺขารปรินิพฺพายี, อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติ, อวิเหสุ ปญฺจ, ตถา อตปฺปสุทสฺสสุทสฺสีสุฯ อกนิเฏฺฐสุ ปน อุทฺธํโสตวชฺชา จตฺตาโรติ จตุวีสติ อนาคามิโน, สุกฺขวิปสฺสโก สมถยานิโกติ เทฺว อรหนฺโต, จตฺตาโร มคฺคฏฺฐาติ จตุปญฺญาสฯ เต สเพฺพปิ สทฺธาธุรปญฺญาธุรานํ วเสน ทิคุณา หุตฺวา อฏฺฐสตํ โหนฺติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

จตฺตาริ เอตานิ ยุคานิ โหนฺตีติ เต สเพฺพปิ อฏฺฐ วา อฏฺฐสตํ วาติ วิตฺถารวเสน อุทฺทิฏฺฐปุคฺคลา, สเงฺขปวเสน โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ ผลโฏฺฐติ เอกํ ยุคํ, เอวํ ยาว อรหตฺตมคฺคโฏฺฐ ผลโฏฺฐติ เอกํ ยุคนฺติ จตฺตาริ ยุคานิ โหนฺติฯ **เต ทกฺขิเณยฺยา**ติ เอตฺถ **เต**ติ ปุเพฺพ อนิยเมตฺวา อุทฺทิฏฺฐานํ นิยเมตฺวา นิเทฺทโสฯ เย ปุคฺคลา วิตฺถารวเสน อฏฺฐ วา อฏฺฐสตํ วา, สเงฺขปวเสน จตฺตาริ ยุคานิ โหนฺตีติ วุตฺตา, สเพฺพปิ เต ทกฺขิณํ อรหนฺตีติ ทกฺขิเณยฺยาฯ ทกฺขิณา นาม กมฺมญฺจ กมฺมวิปากญฺจ สทฺทหิตฺวา ''เอส เม อิทํ เวชฺชกมฺมํ วา ชงฺฆเปสนิกํ วา กริสฺสตี''ติ เอวมาทีนิ อนเปกฺขิตฺวา ทียมาโน เทยฺยธโมฺม, ตํ อรหนฺติ นาม สีลาทิคุณยุตฺตา ปุคฺคลาฯ อิเม จ ตาทิสา, เตน วุจฺจนฺติ เต ''ทกฺขิเณยฺยา''ติฯ

สุคตสฺส สาวกาติ ภควา โสภเนน คมเนน ยุตฺตตฺตา, โสภนญฺจ ฐานํ คตตฺตา, สุฏฺฐุ จ คตตฺตา สุฏฺฐุ เอว จ คทตฺตา สุคโต, ตสฺส สุคตสฺสฯ สเพฺพปิ เต วจนํ สุณนฺตีติ สาวกาฯ กามญฺจ อเญฺญปิ สุณนฺติ, น ปน สุตฺวา กตฺตพฺพกิจฺจํ กโรนฺติฯ อิเม ปน สุตฺวา กตฺตพฺพํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติํ กตฺวา มคฺคผลานิ ปตฺตา, ตสฺมา ''สาวกา''ติ วุจฺจนฺติฯ **เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานี**ติ เอเตสุ สุคตสาวเกสุ อปฺปกานิปิ ทานานิ ทินฺนานิ ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิภาวํ อุปคตตฺตา มหปฺผลานิ โหนฺติฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ –

> ''ยาวตา, ภิกฺขเว, สงฺฆา วา คณา วา, ตถาคตสาวกสโงฺฆ เตสํ อคฺคมกฺขายติ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสโงฺฆ…เป.… อโคฺค วิปาโก โหตี''ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอวํ ภควา สเพฺพสมฺปิ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐานํ วเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **''อิทมฺปิ สเงฺฆ''**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๐. เอวํ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐานํ วเสน สงฺฆคุเณน สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ตโต เอกจฺจิยานํ ผลสมาปตฺติสุขมนุภวนฺตานํ ขีณาสวปุคฺคลานํเยว คุเณน วตฺตุมารโทฺธ **''เย สุปฺปยุตฺตา''**ติฯ ตตฺถ **เย**ติ อนิยมิตุเทฺทสวจนํฯ **สุปฺปยุตฺตา**ติ สุฏฺฐุ ปยุตฺตา, อเนกวิหิตํ อเนสนํ ปหาย สุทฺธาชีวิตํ นิสฺสาย วิปสฺสนาย อตฺตานํ ปยุญฺชิตุมารทฺธาติ อโตฺถฯ อถ วา **สุปฺปยุตฺตา**ติ ปริสุทฺธกายวจีปโยคสมนฺนาคตาฯ เตน เตสํ สีลกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ **มนสา ทเฬฺหนา**ติ ทเฬฺหน มนสา, ถิรสมาธิยุเตฺตน เจตสาติ อโตฺถฯ เตน เตสํ สมาธิกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ **นิกฺกามิโน**ติ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขา หุตฺวา ปญฺญาธุเรน วีริเยน สพฺพกิเลเสหิ กตนิกฺกมนาฯ เตน เตสํ วีริยสมฺปนฺนํ ปญฺญากฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ

โคตมสาสนมฺหีติ โคตฺตโต โคตมสฺส ตถาคตเสฺสว สาสนมฺหิฯ เตน อิโต พหิทฺธา นานปฺปการมฺปิ อมรตปํ กโรนฺตานํ สุปฺปโยคาทิคุณาภาวโต กิเลเสหิ นิกฺกมนาภาวํ ทีเปติฯ **เต**ติ ปุเพฺพ อุทฺทิฏฺฐานํ นิเทฺทสวจนํฯ **ปตฺติปตฺตา**ติ เอตฺถ ปตฺตพฺพาติ ปตฺติ, ปตฺตพฺพา นาม ปตฺตุํ อรหา, ยํ ปตฺวา อจฺจนฺตโยคเกฺขมิโน โหนฺติ, อรหตฺตผลเสฺสตํ อธิวจนํ, ตํ ปตฺติํ ปตฺตาติ ปตฺติปตฺตาฯ **อมตนฺ**ติ นิพฺพานํฯ **วิคยฺหา**ติ อารมฺมณวเสน วิคาหิตฺวาฯ **ลทฺธา**ติ

ลภิตฺวาฯ **มุธา**ติ อพฺยเยน กากณิกมตฺตมฺปิ พฺยยํ อกตฺวาฯ **นิพฺพุติ**นฺติ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลส ทรถํ ผลสมาปตฺตึฯ **ภุญฺชมานา**ติ อนุภวมานาฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เย อิมสฺมึ โคตมสาสนมฺหิ สีล สมฺปนฺนตฺตา สุปฺปยุตฺตา, สมาธิสมฺปนฺนตฺตา มนสา ทเฬฺหน, ปญฺญาสมฺปนฺนตฺตา นิกฺกามิ โน, เต อิมาย สมฺมาปฏิปทาย อมตํ วิคยฺห มุธา ลทฺธา ผลสมาปตฺติสญฺญิตํ นิพฺพุตึ ภุญฺชมา นา ปตฺติปตฺตา นาม โหนฺตีติฯ

เอวํ ภควา ผลสมาปตฺติสุขมนุภวนฺตานํ ขีณาสวปุคฺคลานํเยว วเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ สเงฺฆ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๑. เอวํ ขีณาสวปุคฺคลานํ คุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ พหุชนปจฺจกฺขน โสตาปนฺนเสฺสว คุเณน วตฺตุมารโทฺธ **“ยถินฺทขีโล”**ติฯ ตตฺถ **ยถา**ติ อุปมาวจนํฯ **อินฺทขีโล**ติ นครทฺวารนิวารณตฺถํ อุมฺมารพฺภนฺตเร อฏฺฐ วา ทส วา หเตฺถ ปถวึ ขณิตฺวา อาโกฏิตสฺส สารทารุมยถมฺภเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปถวินฺ**ติ ภูมึฯ **สิโต**ติ อโนฺต ปวิสิตฺวา นิสฺสิโตฯ **สิยา**ติ ภเวยฺยฯ **จตุพฺภิ วาเตหี**ติ จตูหิ ทิสาหิ อาคตวาเตหิฯ **อสมฺปกมฺปิโย**ติ กเมฺปตุํ วา จาเลตุํ วา อสกฺกุเณยฺโยฯ **ตถูปม**นฺติ ตถาวิธํฯ **สปฺปุริส**นฺติ อุตฺตมปุริสํฯ **วทามี**ติ ภณามิฯ **โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสตี**ติ โย จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปญฺญาย อโชฺฌคาเหตฺวา ปสฺสติฯ ตตฺถ อริยสจฺจานิ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา หิ อินฺทขีโล คมฺภีรเนมตาย ปถวิสฺสิโต จตุพฺภิ วาเตหิ อสมฺปกมฺปิโย สิยา, อิมมฺปิ สปฺปุริสํ ตถูปมเมว วทามิ, โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสติฯ กสฺมา? ยสฺมา โสปิ อินฺทขีโล วิย จตูหิ วาเตหิ สพฺพติตฺถิยวาทวาเตหิ อสมฺปกมฺปิโย โหติ, ตมฺหา ทสฺสนา เกนจิ กเมฺปตุํ วา จาเลตุํ วา อสกฺกุเณยฺโยฯ ตสฺมา สุตฺตนฺตเรปิ วุตฺตํ –

> ‘‘เสยฺยถาปิ , ภิกฺขเว, อโยขีโล วา อินฺทขีโล วา คมฺภีรเนโม สุนิขาโต อจโล อสมฺปกมฺปี, ปุรตฺถิมาย เจปิ ทิสาย อาคเจฺฉยฺย ภุสา วาตวุฏฺฐิ, เนว นํ สงฺกเมฺปยฺย น สมฺปกเมฺปยฺย น สมฺปจาเลยฺยฯ ปจฺฉิมาย…เป.… ทกฺขิณาย… อุตฺตราย เจปิ…เป.… น สมฺปจาเลยฺยฯ ตํ กิสฺส เหตุ? คมฺภีรตฺตา, ภิกฺขเว, เนมสฺส สุนิขาตตฺตา อินฺทขีลสฺสฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, เย จ โข เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา ‘อิทํ ทุกฺขนฺติ…เป.… ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ ปชานนฺติ, เต น อญฺญสฺส สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา มุขํ โอโลเกนฺติ ‘อยํ นูน ภวํ ชานํ ชานาติ ปสฺสํ ปสฺสตี’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สุทิฏฺฐตฺตา, ภิกฺขเว, จตุนฺนํ อริยสจฺจาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๙)ฯ

เอวํ ภควา พหุชนปจฺจกฺขสฺส โสตาปนฺนเสฺสว วเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ สเงฺฆ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๒. เอวํ อวิเสสโต โสตาปนฺนสฺส คุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ เย เต ตโย โสตาปนฺนา เอกพีชี โกลํโกโล สตฺตกฺขตฺตุปรโมติฯ ยถาห –

> ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหติ…เป.… โส เอกํเยว ภวํ นิพฺพตฺติตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ เอกพีชีฯ ตถา เทฺว วา ตีณิ วา กุลา

นิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ โกลํโกโลฯ ตถา สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ สตฺตกฺขตฺตุปรโม''ติ (ปุ. ป. ๓๑-๓๓)ฯ

เตสํ สพฺพกนิฏฺฐสฺส สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส คุเณน วตฺตุมารโทฺธ **"เย อริยสจฺจานี"**ติฯ ตตฺถ **เย อริยสจฺจานี**ติ เอตํ วุตฺตนยเมวฯ **วิภาวยนฺตี**ติ ปญฺญาโอภาเสน สจฺจปฏิจฺฉาทกํ กิเลสนฺธการํ วิธมิตฺวา อตฺตโน ปกาสานิ ปากฏานิ กโรนฺติฯ **คมฺภีรปเญฺญนา**ติ อปฺปเมยฺยปญฺญตาย สเทวกสฺสปิ โลกสฺส ญาเณน อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐปเญฺญน, สพฺพญฺญุนาติ วุตฺตํ โหติฯ **สุเทสิตานี**ติ สมาสพฺยาสสากลฺยเวกลฺยาทีหิ เตหิ เตหิ นเยหิ สุฏฺฐุ เทสิตานิฯ **กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภุสํ ปมตฺตา**ติ เต วิภาวิตอริยสจฺจา ปุคฺคลา กิญฺจาปิ เทวรชฺชจกฺกวตฺติรชฺชาทิปฺปมาทฏฺฐานํ อาคมฺม ภุสํ ปมตฺตา โหนฺติ, ตถาปิ โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรธา ฐเปตฺวา สตฺต ภเว อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ , เตสํ นิรุทฺธตฺตา อตฺถงฺคตตฺตา น อฏฺฐมํ ภวํ อาทิยนฺติ, สตฺตมภเว เอว ปน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺตีติฯ

เอวํ ภควา สตฺตกฺขตฺตุปรมวเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **"อิทมฺปิ สเงฺฆ"**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุสฺเสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๓. เอวํ สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส อฏฺฐมํ ภวํ อนาทิยนคุเณน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ตเสฺสว สตฺต ภเว อาทิยโตปิ อเญฺญหิ อปฺปหีนภวาทาเนหิ ปุคฺคเลหิ วิสิเฏฺฐน คุเณน วตฺตุมารโทฺธ **"สหาวสฺสา"**ติฯ ตตฺถ **สหาวา**ติ สทฺธิํเยวฯ **อสฺสา**ติ ''น เต ภวํ อฏฺฐมมาทิยนฺตี''ติ วุเตฺตสุ อญฺญตรสฺสฯ **ทสฺสนสมฺปทายา**ติ โสตาปตฺติมคฺคสมฺปตฺติยาฯ โสตาปตฺติมโคฺค หิ นิพฺพานํ ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสมฺปทาย สพฺพปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ''ทสฺสน''นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺส อตฺตนิ ปาตุภาโว ทสฺสนสมฺปทา, ตาย ทสฺสนสมฺปทาย สห เอวฯ **ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา ภวนฺตี**ติ เอตฺถ **สุ**อิติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโตฯ ''อิทํสุ เม, สาริปุตฺต, มหาวิกฏโภชนสฺมิํ โหตี''ติเอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๖) วิยฯ ยโต สหาวสฺส ทสฺสนสมฺปทาย ตโย ธมฺมา ชหิตา ภวนฺติ ปหีนา ภวนฺตีติ อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ

อิทานิ ชหิตธมฺมทสฺสนตฺถํ อาห **"สกฺกายทิฏฺฐี วิจิกิจฺฉิตญฺจ, สีลพฺพตํ วาปิ ยทตฺถิ กิญฺจี"**ติฯ ตตฺถ สติ กาเย วิชฺชมาเน อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสงฺขาเต กาเย วีสติวตฺถุกา ทิฏฺฐิ **สกฺกายทิฏฺฐิ,** สตี วา ตตฺถ กาเย ทิฏฺฐีติปิ สกฺกายทิฏฺฐิ, ยถาวุตฺตปฺปกาเร กาเย วิชฺชมานา ทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ สติเยว วา กาเย ทิฏฺฐีติปิ สกฺกายทิฏฺฐิ, ยถาวุตฺตปฺปกาเร กาเย วิชฺชมาเน รูปาทิสงฺขาโต อตฺตาติ เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ ตสฺสา จ ปหีนตฺตา สพฺพทิฏฺฐิคตานิ ปหีนานิเยว โหนฺติฯ สา หิ เนสํ มูลํฯ สพฺพกิเลสพฺยาธิวูปสมนโต ปญฺญา ''จิกิจฺฉิต''นฺติ วุจฺจติ, ตํ ปญฺญาจิกิจฺฉิตํ อิโต วิคตํ, ตโต วา ปญฺญาจิกิจฺฉิตา อิทํ วิคตนฺติ **วิจิกิจฺฉิตํ,** ''สตฺถริ กงฺขตี''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๐๘; วิภ. ๙๑๕) นเยน วุตฺตาย อฏฺฐวตฺถุกาย วิมติยา เอตํ อธิวจนํฯ ตสฺสา ปหีนตฺตา สพฺพวิจิกิจฺฉิตานิ ปหีนานิ โหนฺติฯ ตญฺหิ เนสํ มูลํฯ ''อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธี''ติเอวมาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๒๒; วิภ. ๙๓๘) อาคตํ โคสีลกุกฺกุรสีลาทิกํ สีลํ โควตกุกฺกุรวตาทิกญฺจ วตํ **"สีลพฺพต"**นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺส ปหีนตฺตา สพฺพมฺปิ นคฺคิยมุณฺฑิกาทิ อมรตปํ ปหีนํ โหติฯ ตญฺหิ ตสฺส มูลํฯ เตน สพฺพาวสาเนน วุตฺตํ **"ยทตฺถิ**

กิญฺจี”ติฯ ทุกฺขทสฺสนสมฺปทาย เจตฺถ สกฺกายทิฏฺฐิ, สมุทยทสฺสนสมฺปทาย วิจิกิจฺฉิตํ, มคฺคทสฺสนนิพฺพานทสฺสนสมฺปทาย สีลพฺพตํ ปหียตีติ วิญฺญาตพฺพํฯ

๒๓๔. เอวมสฺส กิเลสวฏฺฏปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺมึ กิเลสวฏฺเฏ สติ เยน วิปากวฏฺเฏน ภวิตพฺพํ, ตปฺปหานา ตสฺสาปิ ปหานํ ทีเปนฺโต อาห **“จตูหปาเยหิ จ วิปฺปมุตฺโต”**ติฯ ตตฺถ จตฺตาโร อปายา นาม นิรยติรจฺฉานเปตฺติวิสยอสุรกายา, เตหิ เอส สตฺต ภเว อุปาทิยนฺโตปิ วิปฺปมุตฺโตติ อโตฺถฯ

เอวมสฺส วิปากวฏฺฏปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยํ อิมสฺส วิปากวฏฺฏสฺส มูลภูตํ กมฺมวฏฺฏํ, ตสฺสาปิ ปหานํ ทเสฺสนฺโต อาห **“ฉจฺจาภิฐานานิ อภพฺพ กาตุ”**นฺติฯ ตตฺถ **อภิฐานานี**ติ โอฬาริกฏฺฐานานิ, ตานิ เอส ฉ อภโพฺพ กาตุํฯ ตานิ จ ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๑.๒๗๑; ม. นิ. ๓.๑๒๘; วิภ. ๘๐๙) นเยน เอกกนิปาเต วุตฺตานิ มาตุฆาตปิตุฆาตอรหนฺตฆาตโลหิตุปฺปาทสงฺฆเภทอญฺญสตฺถารุเทฺทสกมฺมานิ เวทิตพฺพานิฯ ตานิ หิ กิญฺจาปิ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน อริยสาวโก กุนฺถกิปิลฺลิกมฺปิ ชีวิตา น โวโรเปติ, อปิจ โข ปน ปุถุชฺชนภาวสฺส วิครหณตฺถํ วุตฺตานิฯ ปุถุชฺชโน หิ อทิฏฺฐิสมฺปนฺนตฺตา เอวํมหาสาวชฺชานิ อภิฐานานิปิ กโรติ, ทสฺสนสมฺปโนฺน ปน อภโพฺพ ตานิ กาตุนฺติฯ อภพฺพคฺคหณเญฺจตฺถ ภวนฺตเรปิ อกรณทสฺสนตฺถํฯ ภวนฺตเรปิ หิ เอส อตฺตโน อริยสาวกภาวํ อชานโนฺตปิ ธมฺมตาย เอว เอตานิ วา ฉ, ปกติปาณาติปาตาทีนิ วา ปญฺจ เวรานิ อญฺญสตฺถารุเทฺทเสน สห ฉ ฐานานิ น กโรติ, ยานิ สนฺธาย เอกเจฺจ ‘‘ฉฉาภิฐานานี’’ติ ปฐนฺติฯ มตมจฺฉคฺคาหาทโย เจตฺถ อริยสาวกคามทารกานํ นิทสฺสนํฯ

เอวํ ภควา สตฺต ภเว อาทิยโตปิ อริยสาวกสฺส อเญฺญหิ อปฺปหีนภวาทาเนหิ ปุคฺคเลหิ วิสิฏฺฐคุณวเสน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ สเงฺฆ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๕. เอวํ สตฺต ภเว อาทิยโตปิ อเญฺญหิ อปฺปหีนภวาทาเนหิ ปุคฺคเลหิ วิสิฏฺฐคุณวเสน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ‘‘น เกวลํ ทสฺสนสมฺปโนฺน ฉ อภิฐานานิ อภโพฺพ กาตุํ, กึ ปน อปฺปมตฺตกมฺปิ ปาปํ กมฺมํ กตฺวา ตสฺส ปฏิจฺฉาทนายปิ อภโพฺพ’’ติ ปมาทวิหาริโนปิ ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส กตปฏิจฺฉาทนาภาวคุเณน วตฺถุมารโทฺธ **“กิญฺจาปิ โส กมฺมํ กโรติ ปาปก”**นฺติฯ

ตสฺสโตฺถ – โส ทสฺสนสมฺปโนฺน กิญฺจาปิ สติสโมฺมเสน ปมาทวิหารํ อาคมฺม ยํ ตํ ภควตา โลกวชฺชสญฺจิจฺจานติกฺกมนํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (จูฬว. ๓๘๕; อ. นิ. ๘.๑๙; อุทา. ๔๕), ตํ ฐเปตฺวา อญฺญํ กุฏิการสหเสยฺยาทึ วา ปณฺณตฺติวชฺชวีติกฺกมสงฺขาตํ พุทฺธปฏิกุฏฺฐํ **กาเยน ปาปกมฺมํ กโรติ,** ปทโสธมฺมอุตฺตริฉปฺปญฺจวาจาธมฺมเทสนาสมฺผปฺปลาปผรุสวจนาทึ วา **วาจาย, อุท เจตสา** วา กตฺถจิ โลภโทสุปฺปาทนชาตรูปาทิสาทิยนํ จีวราทิปริโภเคสุ อปจฺจเวกฺขณาทึ วา ปาปกมฺมํ กโรติฯ **อภโพฺพ โส ตสฺส ปฏิจฺฉทาย,** น โส ตํ ‘‘อิทํ อกปฺปิยมกรณีย’’นฺติ ชานิตฺวา มุหุตฺตมฺปิ ปฏิจฺฉาเทติ, ตงฺขณเญฺญว ปน สตฺถริ วา วิญฺญูสุ วา สพฺรหฺมจารีสุ อาวิ กตฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ, ‘‘น ปุน กริสฺสามี’’ติ เอวํ สํวริตพฺพํ วา สํวรติฯ กสฺมา? ยสฺมา **อภพฺพตา ทิฏฺฐปทสฺส วุตฺตา,** เอวรูปํ ปาปกมฺมํ กตฺวา ตสฺส ปฏิจฺฉาทาย ทิฏฺฐนิพฺพานปทสฺส ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส อภพฺพตา วุตฺตาติ อโตฺถฯ

กถํ –

“เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทหโร กุมาโร มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก หเตฺถน วา ปาเทน วา องฺคารํ อกฺกมิตฺวา ขิปฺปเมว ปฏิสํหรติ , เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ฌมฺมตา เอสา ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส, กิญฺจาปิ ตถารูปึ อาปตฺตึ อาปชฺชติ, ยถารูปาย อาปตฺติยา วุฏฺฐานํ ปญฺญายติ, อถ โข นํ ขิปฺปเมว สตฺถริ วา วิญฺญูสุ วา สพฺรหฺมจารีสุ เทเสติ วิวรติ อุตฺตานีกโรติ, เทเสตฺวา วิวริตฺวา อุตฺตานีกตฺวา อายตึ สํวรํ อาปชฺชตี”ติ (ม. นิ. ๑.๔๙๖)ฯ

เอวํ ภควา ปมาทวิหาริโนปิ ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส กตปฏิจฺฉาทนาภาวคุเณน สงฺฆรตนสฺส คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ “อิทมฺปิ สเงฺฆ”ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๖. เอวํ สงฺฆปริยาปนฺนานํ ปุคฺคลานํ เตน เตน คุณปฺปกาเรน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ ยฺวายํ ภควตา รตนตฺตยคุณํ ทีเปเนฺตน อิธ สเงฺขเปน อญฺญตฺร จ วิตฺถาเรน ปริยตฺติธโมฺม เทสิโต, ตมฺปิ นิสฺสาย ปุน พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺตุมารโทฺธ **“วนปฺปคุเมฺพ ยถ ผุสฺสิตเคฺค”**ติฯ ตตฺถ อาสนฺนสนฺนิเวสววตฺถิตานํ รุกฺขานํ สมูโห วนํ, มูลสารเผคฺคุตจสาขาปลาเสหิ ปวุโฑฺฒ คุโมฺพ ปคุโมฺพ, วเน ปคุโมฺพ **วนปฺปคุโมฺพ,** สฺวายํ “วนปฺปคุเมฺพ”ติ วุโตฺต ฯ เอวมฺปิ หิ วตฺตุํ ลพฺภติ “อตฺถิ สวิตกฺกสวิจาเร, อตฺถิ อวิตกฺกวิจารมเตฺต, สุเข ทุเกฺข ชีเว”ติ อาทีสุ วิยฯ **ยถา**ติ โอปมฺมวจนํฯ ผุสฺสิตานิ อคฺคานิ อสฺสาติ **ผุสฺสิตโคฺค,** สพฺพสาขาปสาขาสุ สญฺชาตปุโปฺผติ อโตฺถฯ โส ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว “ผุสฺสิตเคฺค”ติ วุโตฺตฯ **คิมฺหาน มาเส ปฐมสฺมึ คิเมฺห**ติ เย จตฺตาโร คิมฺหมาสา, เตสํ จตุนฺนํ คิมฺหานํ เอกสฺมึ มาเสฯ กตมสฺมึ มาเส อิติ เจ? **ปฐมสฺมึ คิเมฺห,** จิตฺรมาเสติ อโตฺถฯ โส หิ “ปฐมคิโมฺห”ติ จ “พาลวสโนฺต”ติ จ วุจฺจติฯ ตโต ปรํ ปทตฺถโต ปากฏเมวฯ

อยํ ปเนตฺถ ปิณฺฑโตฺถ – ยถา ปฐมคิมฺหนามเก พาลวสเนฺต นานาวิธรุกฺขคหเน วเน สุปุปฺผิตคฺคสาโข ตรุณรุกฺขจฺฉปริยายนาโม ปคุโมฺพ อติวิย สสฺสิริโก โหติ, เอวเมวํ ขนฺธายตนาทีหิ สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานาทีหิ สีลสมาธิกฺขนฺธาทีหิ วา นานปฺปกาเรหิ อตฺถปฺปเภทปุเปฺผหิ อติวิย สสฺสิริกตฺตา ตถูปมํ นิพฺพานคามิมคฺคทีปนโต นิพฺพานคามึ ปริยตฺติธมฺมวรํ เนว ลาภเหตุ น สกฺการาทิเหตุ, เกวลญฺหิ มหากรุณาย อพฺภุสฺสาหิตหทโย สตฺตานํ ปรมํหิตาย อเทสยีติฯ **ปรมํหิตายา**ติ เอตฺถ จ คาถาพนฺธสุขตฺถํ อนุนาสิโก, อยํ ปนโตฺถ “ปรมหิตาย นิพฺพานาย อเทสยี”ติฯ

เอวํ ภควา อิมํ สุปุปฺผิตคฺควนปฺปคุมฺพสทิสํ ปริยตฺติธมฺมํ วตฺวา อิทานิ ตเมว นิสฺสาย พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ พุเทฺธ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ, เกวลํ ปน อิทมฺปิ ยถาวุตฺตปฺปการปริยตฺติธมฺมสงฺขาตํ พุเทฺธ รตนํ ปณีตนฺติ โยเชตพฺพํฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๗. เอวํ ภควา ปริยตฺติธเมฺมน พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ โลกุตฺตรธเมฺมน วตฺตุมารโทฺธ **“วโร วรญฺญู”**ติฯ ตตฺถ **วโร**ติ ปณีตาธิมุตฺติเกหิ อิจฺฉิโต “อโห วต มยมฺปิ เอวรูปา อสฺสามา”ติ, วรคุณโยคโต วา วโร, อุตฺตโม เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ **วรญฺญู**ติ นิพฺพานญฺญูฯ นิพฺพานญฺหิ สพฺพธมฺมานํ อุตฺตมเฏฺฐน วรํ, ตเญฺจส โพธิมูเล สยํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา อญฺญาสิฯ

วรโทติ ปญฺจวคฺคิยภทฺทวคฺคิยชฏิลาทีนํ อเญฺญสญฺจ เทวมนุสฺสานํ นิเพฺพธภาคิยวาสนา ภาคิยวรธมฺมทายีติ อโตฺถฯ **วราหโร**ติ วรสฺส มคฺคสฺส อาหฏตฺตา วราหโรติ วุจฺจติฯ โส หิ ภควา ทีปงฺกรโต ปภุติ สมตึส ปารมิโย ปูเรโนฺต ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาตํ ปุราณํ มคฺควรํ อาหริ, เตน วราหโรติ วุจฺจติฯ อปิจ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาเภน วโร, นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย วรญฺญู, สตฺตานํ วิมุตฺติสุขทาเนน วรโท, อุตฺตมปฏิปทาหรเณน วราหโร, เอเตหิ โลกุตฺตรคุเณหิ อธิกสฺส กสฺสจิ อภาวโต **อนุตฺตโร**ฯ

อปโร นโย – วโร อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วรญฺญู ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วรโท จาคาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วราหโร สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรเณน, วรํ มคฺคสจฺจมาหรีติฯ ตถา วโร ปุญฺญุสฺสเยน, วรญฺญู ปญฺญุสฺสเยน, วรโท พุทฺธภาวตฺถิกานํ ตทุปายสมฺปทาเนน, วราหโร ปเจฺจกพุทฺธภาวตฺถิกานํ ตทุปายาหรเณน, อนุตฺตโร ตตฺถ ตตฺถ อสทิสตาย, อตฺตนา วา อนาจริยโก หุตฺวา ปเรสํ อาจริยภาเวน, **ธมฺมวรํ อเทสยิ** สาวกภาวตฺถิกานํ ตทตฺถาย สฺวาขาตตาทิคุณยุตฺตสฺส วรธมฺมสฺส เทสนโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

เอวํ ภควา นววิเธน โลกุตฺตรธเมฺมน อตฺตโน คุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจวจนํ ปยุญฺชติ **“อิทมฺปิ พุเทฺธ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน ยํ วรํ นวโลกุตฺตรธมฺมํ เอส อญฺญาสิ, ยญฺจ อทาสิ, ยญฺจ อาหริ, ยญฺจ อเทสยิ, อิทมฺปิ พุเทฺธ รตนํ ปณีตนฺติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

๒๓๘. เอวํ ภควา ปริยตฺติธมฺมํ โลกุตฺตรธมฺมญฺจ นิสฺสาย ทฺวีหิ คาถาหิ พุทฺธาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺวา อิทานิ เย ตํ ปริยตฺติธมฺมํ อโสฺสสุํ สุตานุสาเรน จ ปฏิปชฺชิตฺวา นวปฺปการมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคมึสุ, เตสํ อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติคุณํ นิสฺสาย ปุน สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจํ วตฺตุมารโทฺธ **“ขีณํ ปุราณ”**นฺติฯ ตตฺถ **ขีณ**นฺติ สมุจฺฉินฺนํฯ **ปุราณ**นฺติ ปุราตนํฯ **นว**นฺติ สมฺปติ วตฺตมานํฯ **นตฺถิสมฺภว**นฺติ อวิชฺชมานปาตุภาวํฯ **วิรตฺตจิตฺตา**ติ วิคตราคจิตฺตาฯ **อายติเก ภวสฺมิ**นฺติ อนาคตมทฺธานํ ปุนพฺภเวฯ **เต**ติ เยสํ ขีณํ ปุราณํ นวํ นตฺถิสมฺภวํ, เย จ อายติเก ภวสฺมึ วิรตฺตจิตฺตา, เต ขีณาสวา ภิกฺขูฯ **ขีณพีชา**ติ อุจฺฉินฺนพีชาฯ **อวิรูฬฺหิฉนฺทา**ติ วิรูฬฺหิฉนฺทวิรหิตาฯ **นิพฺพนฺตี**ติ วิชฺฌายนฺติฯ **ธีรา**ติ ธิติสมฺปนฺนาฯ **ยถายํ ปทีโป**ติ อยํ ปทีโป วิยฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? ยํ ตํ สตฺตานํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธมฺปิ ปุราณํ อตีตกาลิกํ กมฺมํ ตณฺหาสิเนหสฺส อปฺปหีนตฺตา ปฏิสนฺธิอาหรณสมตฺถตาย อขีณํเยว โหติ, ตํ ปุราณํ กมฺมํ เยสํ อรหตฺตมเคฺคน ตณฺหาสิเนหสฺส โสสิตตฺตา อคฺคินา ทฑฺฒพีชมิว อายตึ วิปากทานาสมตฺถตาย ขีณํฯ ยญฺจ เนสํ พุทฺธปูชาทิวเสน อิทานิ ปวตฺตมานํ กมฺมํ นวนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ตณฺหาปหาเนเนว ฉินฺนมูลปาทปปุปฺผมิว อายตึ ผลทานาสมตฺถตาย เยสํ นตฺถิสมฺภวํ, เย จ ตณฺหาปหาเนเนว อายติเก ภวสฺมึ วิรตฺตจิตฺตา, เต ขีณาสวา ภิกฺขู ‘‘กมฺมํ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พีช’’นฺติ (อ. นิ. ๓.๗๗) เอตฺถ วุตฺตสฺส ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส กมฺมกฺขเยเนว ขีณตฺตา ขีณพีชาฯ โยปิ ปุเพฺพ ปุนพฺภวสงฺขาตาย วิรูฬฺหิยา ฉโนฺท อโหสิ, ตสฺสาปิ สมุทยปฺปหาเนเนว ปหีนตฺตา ปุเพฺพ วิย จุติกาเล อสมฺภเวน อวิรูฬฺหิฉนฺทา ธิติสมฺปนฺนตฺตา ธีรา จริมวิญฺญาณนิโรเธน ยถายํ ปทีโป นิพฺพุโต, เอวํ นิพฺพนฺติ, ปุน ‘‘รูปิโน วา อรูปิโน วา’’ติ เอวมาทึ ปญฺญตฺติปถํ อเจฺจนฺตีติฯ ตสฺมึ กิร สมเย นครเทวตานํ ปูชนตฺถาย ชาลิเตสุ ปทีเปสุ เอโก ปทีโป วิชฺฌายิ, ตํ ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘ยถายํ ปทีโป’’ติฯ

เอวํ ภควา เย ตํ ปุริมาหิ ทฺวีหิ คาถาหิ วุตฺตํ ปริยตฺติธมฺมํ อโสฺสสุํ, สุตานุสาเรเนว ปฏิปชฺชิตฺวา นวปฺปการมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคมึสุ, เตสํ อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติคุณํ วตฺวา อิทานิ ตเมว คุณํ นิสฺสาย สงฺฆาธิฏฺฐานํ สจฺจวจนํ ปยุญฺชโนฺต เทสนํ สมาเปสิ **“อิทมฺปิ สเงฺฆ”**ติฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ, เกวลํ ปน อิทมฺปิ ยถาวุเตฺตน ปกาเรน ขีณาสวภิกฺขูนํ นิพฺพานสงฺขาตํ สเงฺฆ รตนํ ปณีตนฺติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย อาณา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อมนุเสฺสหิ ปฏิคฺคหิตาติฯ

เทสนาปริโยสาเน ราชกุลสฺส โสตฺถิ อโหสิ, สพฺพูปทฺทวา วูปสมึสุ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ

๒๓๙-๒๔๑. อถ สโกฺก เทวานมิโนฺท ‘‘ภควตา รตนตฺตยคุณํ นิสฺสาย สจฺจวจนํ ปยุญฺชมาเนน นาครสฺส โสตฺถิ กตา, มยาปิ นาครสฺส โสตฺถิตฺถํ รตนตฺตยคุณํ นิสฺสาย กิญฺจิ วตฺตพฺพ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อวสาเน คาถาตฺตยํ อภาสิ **“ยานีธ ภูตานี”**ติฯ ตตฺถ ยสฺมา พุโทฺธ ยถา โลกหิตตฺถาย อุสฺสุกฺกํ อาปเนฺนหิ อาคเนฺตพฺพํ, ตถา อาคตโต, ยถา จ เอเตหิ คเนฺตพฺพํ, ตถา คตโต, ยถา วา เอเตหิ อาชานิตพฺพํ, ตถา อาชานนโต, ยถา จ ชานิตพฺพํ, ตถา ชานนโต, ยญฺจ ตเถว โหติ, ตสฺส คทนโต จ ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ โส เทวมนุเสฺสหิ ปุปฺผคนฺธาทินา พหินิพฺพเตฺตน อุปกรเณน, ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตาทินา จ อตฺตนิ นิพฺพเตฺตน อติวิย ปูชิโต, ตสฺมา สโกฺก เทวานมิโนฺท สพฺพเทวปริสํ อตฺตนา สทฺธึ สมฺปิเณฺฑตฺวา อาห **“ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, พุทฺธํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู”**ติฯ

ยสฺมา ปน ธเมฺม มคฺคธโมฺม ยถา ยุคนทฺธ สมถวิปสฺสนาพเลน คเนฺตพฺพํ กิเลสปกฺขํ สมุจฺฉินฺทเนฺตน, ตถา คโตติ ตถาคโตฯ นิพฺพานธโมฺมปิ ยถา คโต ปญฺญาย ปฏิวิทฺโธ สพฺพทุกฺขวิฆาตาย สมฺปชฺชติ, พุทฺธาทีหิ ตถา อวคโต, ตสฺมา ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ สโงฺฆปิ ยถา อตฺตหิตาย ปฏิปเนฺนหิ คเนฺตพฺพํ เตน เตน มเคฺคน, ตถา คโต, ตสฺมา ‘‘ตถาคโต’’ เตฺวว วุจฺจติฯ ตสฺมา อวเสสคาถาทฺวเยปิ **ตถาคตํ ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ, ตถาคตํ สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู**ติ วุตฺตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

เอวํ สโกฺก เทวานมิโนฺท อิมํ คาถาตฺตยํ ภาสิตฺวา ภควนฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา เทวปุรเมว คโต สทฺธึ เทวปริสายฯ ภควา ปน ตเทว รตนสุตฺตํ ทุติยทิวเสปิ เทเสสิ, ปุน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เอวํ ภควา ยาว สตฺตมํ ทิวสํ เทเสสิ, ทิวเส ทิวเส ตเถว ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ภควา อฑฺฒมาสเมว เวสาลิยํ วิหริตฺวา ราชูนํ ‘‘คจฺฉามา’’ติ ปฏิเวเทสิฯ ตโต ราชาโน ทิคุเณน สกฺกาเรน ปุน ตีหิ ทิวเสหิ ภควนฺตํ คงฺคาตีรํ นยึสุฯ คงฺคายํ นิพฺพตฺตา นาคราชาโน จิเนฺตสุํ – ‘‘มนุสฺสา ตถาคตสฺส สกฺการํ กโรนฺติ, มยํ กึ น กริสฺสามา’’ติ สุวณฺณรชตมณิมยา นาวาโย มาเปตฺวา สุวณฺณรชตมณิมเย เอว ปลฺลเงฺก ปญฺญาเปตฺวา ปญฺจวณฺณปทุมสญฺฉนฺนํ อุทกํ กริตฺวา ‘‘อมฺหากํ อนุคฺคหํ กโรถา’’ติ ภควนฺตํ อุปคตาฯ ภควา อธิวาเสตฺวา รตนนาวมารูโฬฺห ปญฺจ จ ภิกฺขุสตานิ สกํ สกํ นาวํฯ นาคราชาโน ภควนฺตํ สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน นาคภวนํ ปเวเสสุํฯ ตตฺร สุทํ ภควา สพฺพรตฺตึ นาคปริสาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ทุติยทิวเส ทิเพฺพหิ ขาทนียโภชนีเยหิ มหาทานํ อทํสุฯ ภควา อนุโมทิตฺวา นาคภวนา นิกฺขมิฯ

ภุมฺมฏฺฐา เทวา ‘‘มนุสฺสา จ นาคา จ ตถาคตสฺส สกฺการํ กโรนฺติ, มยํ กึ น กริสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา วนคุมฺพรุกฺขปพฺพตาทีสุ ฉตฺตาติฉตฺตานิ อุกฺขิปึสุฯ เอเตเนว อุปาเยน ยาว อก

นิฏฺฐพฺรหฺมภวนํ, ตาว มหาสกฺการวิเสโส นิพฺพตฺติฯ พิมฺพิสาโรปิ ลิจฺฉวีหิ อาคตกาเล กตสกฺการโต ทิคุณมกาสิ, ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหิ ทิวเสหิ ภควนฺตํ ราชคหํ อาเนสิฯ

ราชคหมนุปฺปเตฺต ภควติ ปจฺฉาภตฺตํ มณฺฑลมาเฬ สนฺนิปติตานํ ภิกฺขูนํ อยมนฺตรกถา อุทปาทิ – ''อโห พุทฺธสฺส ภควโต อานุภาโว, ยํ อุทฺทิสฺส คงฺคาย โอรโต จ ปารโต จ อฎฺฐโยชโน ภูมิภาโค นินฺนญฺจ ถลญฺจ สมํ กตฺวา วาลุกาย โอกิริตฺวา ปุเปฺผหิ สญฺฉโนฺน, โยชนปฺปมาณํ คงฺคาย อุทกํ นานาวเณฺณหิ ปทุเมหิ สญฺฉนฺนํ, ยาว อกนิฏฺฐภวนา ฉตฺตาติฉตฺตานิ อุสฺสิตานี''ติฯ ภควา ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา คนฺธกุฎิโต นิกฺขมิตฺวา ตงฺขณานุรูเปน ปาฏิหาริเยน คนฺตฺวา มณฺฑลมาเฬ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิฯ นิสชฺช โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ''กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา''ติ? ภิกฺขู สพฺพํ อาโรเจสุํฯ ภควา เอตทโวจ – ''น, ภิกฺขเว, อยํ ปูชาวิเสโส มยฺหํ พุทฺธานุภาเวน นิพฺพโตฺต, น นาคเทวพฺรหฺมานุภาเวน, อปิจ โข ปุเพฺพ อปฺปมตฺตกปริจฺจาคานุภาเวน นิพฺพโตฺต''ติฯ ภิกฺขู อาหํสุ – ''น มยํ, ภเนฺต, ตํ อปฺปมตฺตกํ ปริจฺจาคํ ชานาม, สาธุ โน ภควา ตถา กเถตุ, ยถา มยํ ตํ ชาเนยฺยามา''ติฯ

ภควา อาห – ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, ตกฺกสิลายํ สโงฺข นาม พฺราหฺมโณ อโหสิฯ ตสฺส ปุโตฺต สุสีโม นาม มาณโว โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก วเยน, โส เอกทิวสํ ปิตรํ อุปสงฺกมิตฺวา อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิฯ ตํ ปิตา อาห – ''กึ, ตาต สุสีมา''ติ? โส อาห – ''อิจฺฉามหํ, ตาต, พาราณสึ คนฺตฺวา สิปฺปํ อุคฺคเหตุ''นฺติฯ ''เตน หิ, ตาต สุสีม, อสุโก นาม พฺราหฺมโณ มม สหายโก, ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อุคฺคณฺหาหี''ติ กหาปณสหสฺสํ อทาสิฯ โส ตํ คเหตฺวา มาตาปิตโร อภิวาเทตฺวา อนุปุเพฺพน พาราณสึ คนฺตฺวา อุปจารยุเตฺตน วิธินา อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อภิวาเทตฺวา อตฺตานํ นิเวเทสิฯ อาจริโย ''มม สหายกสฺส ปุโตฺต''ติ มาณวํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปาหุเนยฺยมกาสิฯ โส อทฺธานกิลมถํ ปฏิวิโนเทตฺวา ตํ กหาปณสหสฺสํ อาจริยสฺส ปาทมูเล ฐเปตฺวา สิปฺปํ อุคฺคเหตุํ โอกาสํ ยาจิฯ อาจริโย โอกาสํ กตฺวา อุคฺคณฺหาเปสิฯ

โส ลหุญฺจ คณฺหโนฺต พหุญฺจ คณฺหโนฺต คหิตคหิตญฺจ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตมิว สีหเตลํ อวินสฺสมานํ ธาเรโนฺต ทฺวาทสวสฺสิกํ สิปฺปํ กติปยมาเสเนว ปริโยสาเปสิฯ โส สชฺฌายํ กโรโนฺต อาทิมชฺฌํเยว ปสฺสติ, โน ปริโยสานํฯ อถ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ''อิมสฺส สิปฺปสฺส อาทิมชฺฌเมว ปสฺสามิ, ปริโยสานํ น ปสฺสามี''ติฯ อาจริโย อาห – ''อหมฺปิ, ตาต, เอวเมวา''ติฯ ''อถ โก, อาจริย, อิมสฺส สิปฺปสฺส ปริโยสานํ ชานาตี''ติ? ''อิสิปตเน, ตาต, อิสโย อตฺถิ, เต ชาเนยฺยุ''นฺติฯ เต อุปสงฺกมิตฺวา ''ปุจฺฉามิ, อาจริยา''ติฯ ''ปุจฺฉ, ตาต, ยถาสุข''นฺติฯ โส อิสิปตนํ คนฺตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ – ''อาทิมชฺฌปริโยสานํ ชานาถา''ติ? ''อามาวุโส, ชานามา''ติฯ ''ตํ มมฺปิ สิกฺขาเปถา''ติฯ ''เตน, หาวุโส, ปพฺพชาหิ, น สกฺกา อปพฺพชิเตน สิกฺขิตุ''นฺติฯ ''สาธุ, ภเนฺต, ปพฺพาเชถ วา มํ, ยํ วา อิจฺฉถ, ตํ กตฺวา ปริโยสานํ ชานาเปถา''ติฯ เต ตํ ปพฺพาเชตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชตุํ อสมตฺถา ''เอวํ เต นิวาเสตพฺพํ, เอวํ ปารุปิตพฺพ''นฺติอาทินา นเยน อาภิสมาจาริกํ สิกฺขาเปสุํฯ โส ตตฺถ สิกฺขโนฺต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา น จิเรเนว ปเจฺจกโพธึ อภิสมฺพุชฺฌิฯ สกลพาราณสิยํ ''สุสีมปเจฺจกพุโทฺธ''ติ ปากโฏ อโหสิ ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต สมฺปนฺนปริวาโรฯ โส อปฺปายุกสํวตฺตนิกสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา น จิเรเนว ปรินิพฺพายิฯ ตสฺส ปเจฺจกพุทฺธา จ มหาชนกาโย จ สรีรกิจฺจํ กตฺวา ธาตุโต คเหตฺวา นครทฺวาเร ถูปํ ปติฏฺฐาเปสุํฯ

อถ โข สโงฺข พฺราหฺมโณ ''ปุโตฺต เม จิรคโต, น จสฺส ปวตฺตึ ชานามี''ติ ปุตฺตํ ทฏฺฐุกาโม ตกฺกสิลาย นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน พาราณสึ ปตฺวา มหาชนกายํ สนฺนิปติตํ ทิสฺวา ''อทฺธา

พหูสุ เอโกปิ เม ปุตฺตสฺส ปวตฺตึ ชานิสฺสตี’’ติ จิเนฺตโนฺต อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘สุสีโม นาม มาณโว อิธ อาคโต อตฺถิ, อปิ นุ ตสฺส ปวตฺตึ ชานาถา’’ติ? เต ‘‘อาม, พฺราหฺมณ, ชานาม, อสฺมึ นคเร พฺราหฺมณสฺส สนฺติเก ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, อยมสฺส ถูโป ปติฏฺฐาปิโต’’ติ อาหํสุฯ โส ภูมึ หเตฺถน ปหริตฺวา, โรทิตฺวา จ ปริเทวิตฺวา จ ตํ เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา ติณานิ อุทฺธริตฺวา อุตฺตรสาฏเกน วาลุกํ อาเนตฺวา, ปเจฺจกพุทฺธเจติยงฺคเณ อากิริตฺวา, กมณฺฑลุโต อุทเกน สมนฺตโต ภูมึ ปริโปฺผสิตฺวา วนปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา อุตฺตรสาฏเกน ปฏากํ อาโรเปตฺวา ถูปสฺส อุปริ อตฺตโน ฉตฺตํ พนฺธิตฺวา ปกฺกามีติฯ

เอวํ อตีตํ ทเสฺสตฺวา ตํ ชาตกํ ปจฺจุปฺปเนฺนน อนุสเนฺธโนฺต ภิกฺขูนํ ธมฺมกถํ กเถสิ – ‘‘สิยา โข ปน โว, ภิกฺขเว, เอวมสฺส อโญฺญ นูน เตน สมเยน สโงฺข พฺราหฺมโณ อโหสี’’ติ, น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, อหํ เตน สมเยน สโงฺข พฺราหฺมโณ อโหสึ, มยา สุสีมสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส เจติยงฺคเณ ติณานิ อุทฺธฏานิ, ตสฺส เม กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน อฏฺฐโยชนมคฺคํ วิคตขาณุกณฺฏกํ กตฺวา สมํ สุทฺธมกํสุ, มยา ตตฺถ วาลุกา โอกิณฺณา, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน อฏฺฐโยชนมเคฺค วาลุกํ โอกิรึสุฯ มยา ตตฺถ วนกุสุเมหิ ปูชา กตา, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน นวโยชนมเคฺค ถเล จ อุทเก จ นานาปุเปฺผหิ ปุปฺผสนฺถรํ อกํสุฯ มยา ตตฺถ กมณฺฑลุทเกน ภูมิ ปริโปฺผสิตา, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน เวสาลิยํ โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ มยา ตสฺมึ เจติเย ปฏากา อาโรปิตา, ฉตฺตญฺจ พทฺธํ, ตสฺส เม นิสฺสเนฺทน ยาว อกนิฏฺฐภวนา ปฏากา จ อาโรปิตา, ฉตฺตาติฉตฺตานิ จ อุสฺสิตานิฯ อิติ โข, ภิกฺขเว, อยํ มยฺหํ ปูชาวิเสโส เนว พุทฺธานุภาเวน นิพฺพโตฺต, น นาคเทวพฺรหฺมานุภาเวน, อปิจ โข อปฺปมตฺตกปริจฺจาคานุภาเวน นิพฺพโตฺต’’ติฯ ธมฺมกถาปริโยสาเน อิมํ คาถมภาสิ –

> ‘‘มตฺตาสุขปริจฺจาคา, ปเสฺส เจ วิปุลํ สุขํ;
> จเช มตฺตาสุขํ ธีโร, สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๙๐);

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย รตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อามคนฺธสุตฺตวณฺณนา

สามากจิงฺคูลกจีนกานิ จาติ อามคนฺธสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อนุปฺปเนฺน ภควติ อามคโนฺธ นาม พฺราหฺมโณ ปญฺจหิ มาณวกสเตหิ สทฺธึ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา ปพฺพตนฺตเร อสฺสมํ การาเปตฺวา วนมูลผลาหาโร หุตฺวา ตตฺถ ปฏิวสติ, น กทาจิ มจฺฉมํสํ ขาทติฯ อถ เตสํ ตาปสานํ โลณมฺพิลาทีนิ อปริภุญฺชนฺตานํ ปณฺฑุโรโค อุปฺปชฺชิฯ ตโต เต ‘‘โลณมฺพิลาทิเสวนตฺถาย มนุสฺสปถํ คจฺฉามา’’ติ ปจฺจนฺตคามํ สมฺปตฺตาฯ ตตฺถ มนุสฺสา เตสุ ปสีทิตฺวา นิมเนฺตตฺวา โภเชสุํ, กตภตฺตกิจฺจานํ เนสํ มญฺจปีฐปริโภคภาชนปาทมกฺขนาทีนิ อุปเนตฺวา ‘‘เอตฺถ, ภเนฺต, วสถ, มา อุกฺกณฺฐิตฺถา’’ติ วสนฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา ปกฺกมึสุฯ ทุติยทิวเสปิ เนสํ ทานํ ทตฺวา ปุน ฆรปฏิปาฏิยา เอเกกทิวสํ ทานมทํสุฯ ตาปสา จตุมาสํ ตตฺถ วสิตฺวา โลณมฺพิลาทิเสวนาย ถิรภาวปฺปตฺตสรีรา หุตฺวา ‘‘มยํ, อาวุโส, คจฺฉามา’’ติ มนุสฺสานํ อาโรเจสุํฯ มนุสฺสา เตสํ เตลตณฺฑุลาทีนิ อทํสุฯ เต ตานิ อาทาย อตฺตโน อสฺสมเมว อคมํสุฯ ตญฺจ คามํ ตเถว สํวจฺฉเร สํวจฺฉเร อาคมึสุฯ มนุสฺสาปิ เตสํ อาคมนกาลํ วิทิตฺวา ทานตฺถาย ตณฺฑุลาทีนิ สเชฺชตฺวาว อจฺฉนฺติ, อาคเต จ เน ตเถว สมฺมาเนนฺติฯ

อถ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺเพน สาวตฺถึ คนฺตฺวา ตตฺถ วิหรนฺโต เตสํ ตาปสานํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ตโต นิกฺขมฺม ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต จาริกํ จรมาโน อนุปุพฺเพน ตํ คามํ อนุปฺปตฺโตฯ มนุสฺสา ภควนฺตํ ทิสฺวา มหาทานานิ อทํสุฯ ภควา เตสํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เต ตาย ธมฺมเทสนาย อเปฺปกเจฺจ โสตาปนฺนา, เอกเจฺจ สกทาคามิโน, เอกเจฺจ อนาคามิโน อเหสุํ, เอกเจฺจ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ ภควา ปุนเทว สาวตฺถึ ปจฺจาคมาสิฯ อถ เต ตาปสา ตํ คามํ อาคมึสุฯ มนุสฺสา ตาปเส ทิสฺวา น ปุพฺพสทิสํ โกตูหลมกํสุฯ ตาปสา ตํ ปุจฺฉึสุ – ‘‘กึ, อาวุโส, อิเม มนุสฺสา น ปุพฺพสทิสา, กึ นุ โข อยํ คาโม ราชทเณฺฑน อุปทฺทุโต, อุทาหุ ทุพฺภิเกฺขน, อุทาหุ อเมฺหหิ สีลาทิคุเณหิ สมฺปนฺนตโร โกจิ ปพฺพชิโต อิมํ คามมนุปฺปโตฺต’’ติ? เต อาหํสุ – ‘‘น, ภเนฺต, ราชทเณฺฑน, น ทุพฺภิเกฺขนายํ คาโม อุปทฺทุโต, อปิจ พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, โส ภควา พหุชนหิตาย ธมฺมํ เทเสโนฺต อิธาคโต’’ติฯ

ตํ สุตฺวา อามคนฺธตาปโส ‘‘พุโทฺธติ, คหปตโย, วเทถา’’ติ? ‘‘พุโทฺธติ, ภเนฺต, วทามา’’ติ ติกฺขตฺตุํ วตฺวา ‘‘โฆโสปิ โข เอโส ทุลฺลโภ โลกสฺมึ, ยทิทํ พุโทฺธ’’ติ อตฺตมโน อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘กึ นุ โข โส พุโทฺธ อามคนฺธํ ภุญฺชติ, น ภุญฺชตี’’ติ? ‘‘โก, ภเนฺต, อามคโนฺธ’’ติ? ‘‘อามคโนฺธ นาม มจฺฉมํสํ, คหปตโย’’ติฯ ‘‘ภควา, ภเนฺต, มจฺฉมํสํ ปริภุญฺชตี’’ติฯ ตํ สุตฺวา ตาปโส วิปฺปฏิสารี อโหสิ – ‘‘มาเหว โข ปน พุโทฺธ สิยา’’ติ ฯ ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธานํ ปาตุภาโว นาม ทุลฺลโภ, คนฺตฺวา พุทฺธํ ทิสฺวา ปุจฺฉิตฺวา ชานิสฺสามี’’ติฯ ตโต เยน ภควา คโต, ตํ มคฺคํ มนุเสฺส ปุจฺฉิตฺวา วจฺฉคิทฺธินี คาวี วิย ตุริตตุริโต สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสน สาวตฺถึ อนุปฺปตฺวา เชตวนเมว ปาวิสิ สทฺธึ สกาย ปริสายฯ ภควาปิ ตสฺมึ สมเย ธมฺมเทสนตฺถาย อาสเน นิสิโนฺน เอว โหติฯ ตาปสา ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม ตุณฺหีภูตา อนภิวาเทตฺวาว เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ ภควา ‘‘กจฺจิ โว อิสโย ขมนีย’’นฺติอาทินา นเยน เตหิ สทฺธึ ปฏิสโมฺมทิฯ เตปิ ‘‘ขมนียํ, โภ โคตมา’’ติอาทิมาหํสุฯ ตโต อามคโนฺธ ภควนฺตํ ปุจฺฉิ – ‘‘อามคนฺธํ, โภ โคตม, ภุญฺชสิ, น ภุญฺชสี’’ติ? ‘‘โก โส, พฺราหฺมณ, อามคโนฺธ นามา’’ติ? ‘‘มจฺฉมํสํ, โภ โคตมา’’ติฯ ภควา ‘‘น, พฺราหฺมณ, มจฺฉมํสํ อามคโนฺธฯ อปิจ โข อามคโนฺธ นาม สเพฺพ กิเลสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา’’ติ วตฺวา ‘‘น, พฺราหฺมณ, อิทานิ ตฺวเมว อามคนฺธํ ปุจฺฉิ, อตีเตปิ ติโสฺส นาม พฺราหฺมโณ กสฺสปํ ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ เอวญฺจ โส ปุจฺฉิ, เอวญฺจสฺส ภควา พฺยากาสี’’ติ ติเสฺสน จ พฺราหฺมเณน กสฺสเปน จ ภควตา วุตฺตคาถาโย เอว อาเนตฺวา ตาหิ คาถาหิ พฺราหฺมณํ สญฺญาเปโนฺต อาห – ‘‘สามากจิงฺคูลกจีนกานิ จา’’ติฯ อยํ ตาว อิมสฺส สุตฺตสฺส อิธ อุปฺปตฺติฯ

อตีเต ปน กสฺสโป กิร โพธิสโตฺต อฎฺฐาสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส ธนวตี นาม พฺราหฺมณี, ตสฺสา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ อคฺคสาวโกปิ ตํ ทิวสํเยว เทวโลกา จวิตฺวา อนุปุโรหิตพฺราหฺมณสฺส ปชาปติยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติฯ เอวํ เตสํ เอกทิวสเมว ปฏิสนฺธิคฺคหณญฺจ คพฺภวุฎฺฐานญฺจ อโหสิ, เอกทิวสเมว เอเตสํ เอกสฺส กสฺสโป, เอกสฺส ติโสฺสติ นามมกํสุฯ เต สหปํสุกีฬนกา เทฺว สหายา อนุปุเพฺพน วุฑฺฒึ อคมึสุฯ ติสฺสสฺส ปิตา ปุตฺตํ อาณาเปสิ – ‘‘อยํ, ตาต, กสฺสโป นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสติ, ตฺวมฺปิสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ภวนิสฺสรณํ กเรยฺยาสี’’ติฯ โส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘อุโภปิ, สมฺม, ปพฺพชิสฺสามา’’ติ อาหฯ โพธิสโตฺต ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิฯ ตโต วุฑฺฒึ อนุปฺปตฺตกาเลปิ ติโสฺส โพธิสตฺตํ อาห – ‘‘เอหิ, สมฺม, ปพฺพชิสฺสามา’’ติ โพธิสโตฺต น นิกฺขมิฯ ติโสฺส ‘‘น ตาวสฺส ญาณํ ปริปากํ คต’’นฺติ สยํ นิกฺขมฺม อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ ปพฺพตปาเท อสฺสมํ การาเปตฺวา วสติฯ โพธิสโตฺตปิ อปเรน สมเยน ฆเร ฐิโตเยว อานาปานสฺสตึ ปริคฺคเหตฺวา จตฺตาริ ฌานานิ อภิญฺญาโย จ อุปฺปาเทตฺวา ปาสาเทน โพธิมณฺฑสมีปํ คนฺตฺวา ‘‘ปุน ปาสาโท ยถาฐาเนเยว ปติฎฺฐา

ตู’’ติ อธิฏฺฐาสิ, โส สกฏฺฐาเนเยว ปติฏฺฐาสิฯ อปพฺพชิเตน กิร โพธิมณฺฑํ อุปคนฺตุํ น สกฺกาติฯ โส ปพฺพชิตฺวา โพธิมณฺฑํ ปตฺวา นิสีทิตฺวา สตฺต ทิวเส ปธานโยคํ กตฺวา สตฺตหิ ทิวเสหิ สมฺมาสโมฺพธึ สจฺฉากาสิฯ

ตทา อิสิปตเน วีสติสหสฺสา ปพฺพชิตา ปฏิวสนฺติฯ อถ กสฺสโป ภควา เต อามเนฺตตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ สุตฺตปริโยสาเน สเพฺพว อรหโนฺต อเหสุํฯ โส สุทํ ภควา วีสติภิกฺขุสหสฺสปริวุโต ตเตฺถว อิสิปตเน วสติฯ กิกี จ นํ กาสิราชา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐาติฯ อเถกทิวสํ พาราณสิวาสี เอโก ปุริโส ปพฺพเต จนฺทนสาราทีนิ คเวสโนฺต ติสฺสสฺส ตาปสสฺส อสฺสมํ ปตฺวา ตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ ตาปโส ตํ ทิสฺวา ‘‘กุโต อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘พาราณสิโต, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กา ตตฺถ ปวตฺตี’’ติ? ‘‘ตตฺถ, ภเนฺต, กสฺสโป นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติฯ ตาปโส ทุลฺลภวจนํ สุตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต ปุจฺฉิ – ‘‘กิํ โส อามคนฺธํ ภุญฺชติ, น ภุญฺชตี’’ติ? ‘‘โก ภเนฺต, อามคโนฺธ’’ติ? ‘‘มจฺฉมํสํ อาวุโส’’ติฯ ‘‘ภควา, ภเนฺต, มจฺฉมํสํ ภุญฺชตี’’ติฯ ตํ สุตฺวา ตาปโส วิปฺปฏิสารี หุตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘คนฺตฺวา ตํ ปุจฺฉิสฺสามิ, สเจ ‘อามคนฺธํ ปริภุญฺชามี’ติ วกฺขติ, ตโต นํ ‘ตุมฺหากํ, ภเนฺต, ชาติยา จ กุลสฺส จ โคตฺตสฺส จ อนนุจฺฉวิกเมต’นฺติ นิวาเรตฺวา ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ภวนิสฺสรณํ กริสฺสามี’’ติ สลฺลหุกํ อุปกรณํ คเหตฺวา สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสน สายนฺหสมเย พาราณสิํ ปตฺวา อิสิปตนเมว ปาวิสิฯ ภควาปิ ตสฺมิํ สมเย ธมฺมเทสนตฺถาย อาสเน นิสิโนฺนเยว โหติฯ ตาปโส ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม อนภิวาเทตฺวา ตุณฺหีภูโต เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ ภควา ตํ ทิสฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปฏิสโมฺมทิฯ โสปิ ‘‘ขมนียํ, โภ กสฺสปา’’ติอาทีนิ วตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา ภควนฺตํ ปุจฺฉิ – ‘‘อามคนฺธํ, โภ กสฺสป, ภุญฺชสิ, น ภุญฺชสี’’ติ? ‘‘นาหํ, พฺราหฺมณ, อามคนฺธํ ภุญฺชามี’’ติฯ ‘‘สาธุ, สาธุ, โภ กสฺสป, ปรกุณปํ อขาทโนฺต สุนฺทรมกาสิ, ยุตฺตเมตํ โภโต กสฺสปสฺส ชาติยา จ กุลสฺส จ โคตฺตสฺส จา’’ติฯ ตโต ภควา ‘‘อหํ กิเลเส สนฺธาย ‘อามคนฺธํ น ภุญฺชามี’ติ วทามิ, พฺราหฺมโณ มจฺฉมํสํ ปเจฺจติ, ยํนูนาหํ เสฺว คามํ ปิณฺฑาย อปวิสิตฺวา กิกีรโญฺญ เคหา อาภตํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุเญฺชยฺยํ, เอวํ อามคนฺธํ อารพฺภ กถา ปวตฺติสฺสติฯ ตโต พฺราหฺมณํ ธมฺมเทสนาย สญฺญาเปสฺสามี’’ติ ทุติยทิวเส กาลเสฺสว สรีรปริกมฺมํ กตฺวา คนฺธกุฏิํ ปาวิสิฯ ภิกฺขู คนฺธกุฏิทฺวารํ ปิหิตํ ทิสฺวา ‘‘น ภควา อชฺช ภิกฺขูหิ สทฺธิํ ปวิสิตุกาโม’’ติ ญตฺวา คนฺธกุฏิํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปิณฺฑาย ปวิสิํสุฯ

ภควาปิ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ ตาปโสปิ โข ปตฺตสากํ ปจิตฺวา ขาทิตฺวา ภควโต สนฺติเก นิสีทิฯ กิกี กาสิราชา ภิกฺขู ปิณฺฑาย จรเนฺต ทิสฺวา ‘‘กุหิํ ภควา, ภเนฺต’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘วิหาเร, มหาราชา’’ติ จ สุตฺวา นานาพฺยญฺชนรสมเนกมํสวิกติสมฺปนฺนํ โภชนํ ภควโต ปาเหสิฯ อมจฺจา วิหารํ เนตฺวา ภควโต อาโรเจตฺวา ทกฺขิโณทกํ ทตฺวา ปริวิสนฺตา ปฐมํ นานามํสวิกติสมฺปนฺนํ ยาคุํ อทํสุ, ตาปโส ทิสฺวา ‘‘ขาทติ นุ โข โน’’ติ จิเนฺตโนฺต อฏฺฐาสิฯ ภควา ตสฺส ปสฺสโตเยว ยาคุํ ปิวโนฺต มํสขณฺฑํ มุเข ปกฺขิปิฯ ตาปโส ทิสฺวา กุโทฺธฯ ปุน ยาคุปีตสฺส นานารสพฺยญฺชนํ โภชนมทํสุ, ตมฺปิ คเหตฺวา ภุญฺชนฺตํ ทิสฺวา อติวิย กุโทฺธ ‘‘มจฺฉมํสํ ขาทเนฺตเยว ‘น ขาทามี’ติ ภณตี’’ติฯ อถ ภควนฺตํ กตภตฺตกิจฺจํ หตฺถปาเทโธวิตฺวา นิสินฺนํ อุปสงฺกมฺม ‘‘โภ กสฺสป, มุสา ตฺวํ ภณสิ, เนตํ ปณฺฑิตกิจฺจํฯ มุสาวาโท หิ ครหิโต พุทฺธานํ, เยปิ เต ปพฺพตปาเท วนมูลผลาทีหิ ยาเปนฺตา อิสโย วสนฺติ, เตปิ มุสา น ภณนฺตี’’ติ วตฺวา ปุน อิสีนํ คุเณ คาถาย วเณฺณโนฺต อาห **‘‘สามากจิงฺคูลกจีนกานิ จา’’**ติฯ

๒๔๒. ตตฺถ **สามากา**ติ ธุนิตฺวา วา สีสานิ อุจฺจินิตฺวา วา คยฺหูปคา ติณธญฺญชาติฯ ตถา **จิงฺคูลกา** กณวีรปุปฺผสณฺฐานสีสา โหนฺติฯ **จีนกานี**ติ อฏวิปพฺพตปาเทสุ อโรปิตชาตา

จีนมุคฺคาฯ **ปตฺตปุปฺผล**นฺติ ยํกิญฺจิ หริตปณฺณํฯ **มูลผล**นฺติ ยํกิญฺจิ กนฺทมูลํฯ **ควิปฺผล**นฺติ ยํกิญฺจิ รุกฺขวลฺลิผลํฯ มูลคฺคหเณน วา กนฺทมูลํ, ผลคฺคหเณน รุกฺขวลฺลิผลํ, ควิปฺผลคฺคหเณน อุทเก ชาตสิงฺฆาตกกเสรุกาทิผลํ เวทิตพฺพํฯ **ธมฺเมน ลทฺธ**นฺติ ทูเตยฺยปหิณคมนาทิมิจฺฉาชีวํ ปหาย วเน อุญฺฉาจริยาย ลทฺธํฯ **สต**นฺติ สโนฺต อริยาฯ **อสฺนมานา**ติ ภุญฺชมานาฯ **น กามกามา อลิกํ ภณนฺตี**ติ เต เอวํ อมมา อปริคฺคหา เอตานิ สามากาทีนิ ภุญฺชมานา อิสโยยถา ตฺวํ สาทุรสาทิเก กาเม ปตฺถยโนฺต อามคนฺธํ ภุญฺชโนฺตเยว ‘‘นาหํ, พฺราหฺมณ, อามคนฺธํ ภุญฺชามี’’ติ ภณโนฺต อลิกํ ภณสิ, ตถา น กามกามา อลิกํ ภณนฺติ, กาเม กามยนฺตา มุสา น ภณนฺตีติ อิสีนํ ปสํสาย ภควโต นินฺทํ ทีเปติฯ

๒๔๓. เอวํ อิสีนํ ปสํสาปเทเสน ภควนฺตํ นินฺทิตฺวา อิทานิ อตฺตนา อธิเปฺปตํ นินฺทาวตฺถุํ ทเสฺสตฺวา นิปฺปริยาเยเนว ภควนฺตํ นินฺทโนฺต อาห **‘‘ยทสฺนมาโน’’**ติ ตตฺถ ท-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ อยํ ปนโตฺถ – ยํ กิญฺจิเทว สสมํสํ วา ติตฺติรมํสํ วา โธวนเจฺฉทนาทินา ปุพฺพปริกเมฺมน **สุกตํ,** ปจนวาสนาทินา ปจฺฉาปริกเมฺมน **สุนิฏฺฐิตํ,** น มาตรา น ปิตรา, อปิจ โข ปน ‘‘ทกฺขิเณโยฺย อย’’นฺติ มญฺญมาเนหิ ธมฺมกาเมหิ **ปเรหิ ทินฺนํ,** สกฺการกรเณน **ปยตํ** ปณีตมลงฺกตํ, อุตฺตมรสตาย โอชวนฺตตาย ถามพลภรณสมตฺถตาย จ **ปณีตํ อสฺนมาโน** อาหารยมาโน, น เกวลญฺจ ยํกิญฺจิ มํสเมว, อปิจ โข ปน อิทมฺปิ **สาลีนมนฺนํ** วิจิตกาฬกํ สาลิตณฺฑุโลทนํ **ปริภุญฺชมาโน โส ภุญฺชสิ, กสฺสป, อามคนฺธํ,** โส ตฺวํ ยํกิญฺจิ มํสํ ภุญฺชมาโน อิทญฺจ สาลีนมนฺนํ ปริภุญฺชมาโน ภุญฺชสิ, กสฺสป, อามคนฺธนฺติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ

๒๔๔. เอวํ อาหารโต ภควนฺตํ นินฺทิตฺวา อิทานิ มุสาวาทํ อาโรเปตฺวา นินฺทโนฺต อาห **‘‘น อามคโนฺธ…เป…. สุสงฺขเตหี’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ปุเพฺพ มยา ปุจฺฉิโต สมาโน **‘‘น อามคโนฺธ มม กปฺปตี’’ติ อิเจฺจว ตฺวํ ภาสสิ,** เอวํ เอกํเสเนว ตฺวํ ภาสสิ **พฺรหฺมพนฺธุ** พฺราหฺมณคุณวิรหิตชาติมตฺตพฺราหฺมณาติ ปริภาสโนฺต ภณติฯ **สาลีนมนฺน**นฺติ สาลิตณฺฑุโลทนํฯ **ปริภุญฺชมาโน**ติ ภุญฺชมาโนฯ **สกุนฺตมํเสหิ สุสงฺขเตหี**ติ ตทา ภควโต อภิหฏํ สกุณมํสํ นิทฺทิสโนฺต ภณติฯ

เอวํ ภณโนฺต เอว จ ภควโต เหฏฺฐา ปาทตลา ปภุติ ยาว อุปริ เกสคฺคา สรีรมุโลฺลเกโนฺต ทฺวตฺตึสวรลกฺขณาสีติอนุพฺยญฺชนสมฺปทํ พฺยามปฺปภาปริเกฺขปญฺจ ทิสฺวา ‘‘เอวรูโป มหาปุริสลกฺขณาทิปฏิมณฺฑิตกาโย น มุสา ภณิตุํ อรหติฯ อยํ หิสฺส ภวนฺตเรปิ สจฺจวาจานิสฺสเนฺทเนว อุณฺณา ภมุกนฺตเร ชาตา โอทาตา มุทุ ตูลสนฺนิภา, เอเกกานิ จ โลมกูเปสุ โลมานิฯ สฺวายํ กถมิทานิ มุสา ภณิสฺสติฯ อทฺธา อโญฺญ อิมสฺส อามคโนฺธ ภวิสฺสติ, ยํ สนฺธาย เอตทโวจ – ‘นาหํ, พฺราหฺมณ, อามคนฺธํ ภุญฺชามี’ติ, ยํนูนาหํ เอตํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา สญฺชาตพหุมาโน โคเตฺตเนว อาลปโนฺต อิมํ คาถาเสสํ อาห –

‘‘ปุจฺฉามิ ตํ กสฺสป เอตมตฺถํ, กถํปกาโร ตว อามคโนฺธ’’ติฯ

๒๔๕. อถสฺส ภควา อามคนฺธํ วิสฺสเชฺชตุํ **‘‘ปาณาติปาโต’’**ติ เอวมาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาณาติปาโต**ติ ปาณวโธฯ **วธเฉทพนฺธน**นฺติ เอตฺถ สตฺตานํ ทณฺฑาทีหิ อาโกฏนํ วโธ, หตฺถปาทาทีนํ เฉทนํ เฉโท, รชฺชุอาทีหิ พโนฺธ พนฺธนํฯ **เถยฺยํ มุสาวาโท**ติ เถยฺยญฺจ มุสาวาโท จฯ **นิกตี**ติ ‘‘ทสฺสามิ, กริสฺสามี’’ติอาทินา นเยน อาสํ อุปฺปาเทตฺวา นิราสากรณํฯ **วญฺจนานี**ติ อสุวณฺณํ สุวณฺณนฺติ คาหาปนาทีนิฯ **อเชฺฌนกุตฺต**นฺติ นิรตฺถกมเนกคนฺถปริยาปุณนํฯ **ปรทารเสวนา**ติ ปรปริคฺคหิตาสุ จาริตฺตาปชฺชนํฯ **เอสามคโนฺธ น หิ มํสโภชน**นฺติ เอส ปาณาติปาตาทิอกุสลธมฺมสมุทาจาโร อามคโนฺธ วิสฺสคโนฺธ กุณปคโนฺธฯ กึ การณา?

อมนุญฺญตฺตา กิเลสอสุจิมิสฺสกตฺตา สพฺภิ ชิคุจฺฉิตตฺตา ปรมทุคฺคนฺธภาวาวหตฺตา จฯ เย หิ อุสฺสนฺนกิเลสา สตฺตา, เต เตหิ อติทุคฺคนฺธา โหนฺติ, นิกฺกิเลสานํ มตสรีรมฺปิ ทุคฺคนฺธํ น โหติ, ตสฺมา เอสามคนฺโธฯ มํสโภชนํ ปน อทิฏฺฐมสุตมปริสงฺกิตญฺจ อนวชฺชํ, ตสฺมา น หิ มํสโภชนํ อามคนฺโธติฯ

๒๔๖. เอวํ ธมฺมาธิฏฺฐานาย เทสนาย เอเกน นเยน อามคนฺธํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ ยสฺมา เต เต สตฺตา เตหิ เตหิ อามคเนฺธหิ สมนฺนาคตา, น เอโก เอว สเพฺพหิ, น จ สเพฺพ เอเกเนว, ตสฺมา เนสํ เต เต อามคเนฺธ ปกาเสตุํ **“เย อิธ กาเมสุ อสญฺญตา ชนา”**ติอาทินา นเยน ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย ตาว เทสนาย อามคเนฺธ วิสฺสเชฺชโนฺต เทฺว คาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ **เย อิธ กาเมสุ อสญฺญตา ชนา**ติ เย เกจิ อิธ โลเก กามปฏิเสวนสงฺขาเตสุ กาเมสุ มาติมาตุจฺฉาทีสุปิ มริยาทาวิรเหน ภินฺนสํวรตาย อสํยตา ปุถุชฺชนาฯ **รเสสุ คิทฺธา**ติ ชิวฺหาวิเญฺญเยฺยสุ รเสสุ คิทฺธา คธิตา มุจฺฉิตา อโชฺฌสนฺนา อนาทีนวทสฺสาวิโน อนิสฺสรณปญฺญา รเส ปริภุญฺชนฺติฯ **อสุจิภาวมสฺสิตา**ติ ตาย รสคิทฺธิยา รสปฏิลาภตฺถาย นานปฺปการมิจฺฉาชีวสงฺขาตอสุจิภาวมิสฺสิตาฯ **นตฺถิกทิฏฺฐี**ติ “นตฺถิ ทินฺน”นฺติอาทิทสวตฺถุกมิจฺฉาทิฏฺฐิสมนฺนาคตาฯ **วิสมา**ติ วิสเมน กายกมฺมาทินา สมนฺนาคตาฯ **ทุรนฺนยา**ติ ทุวิญฺญาปยา สนฺทิฏฺฐิปรามาสีอาธานคฺคาหีทุปฺปฏินิสฺสคฺคิตาสมนฺนาคตาฯ **เอสามคโนฺธ**ติ เอส เอตาย คาถาย ปุคฺคเล อธิฏฺฐาย นิทฺทิโฏฺฐ “กาเมสุ อสํยตตา รสคิทฺธตา อาชีววิปตฺตินตฺถิกทิฏฺฐิกายทุจฺจริตาทิวิสมตา ทุรนฺนยภาวตา”ติ อปโรปิ ปุเพฺพ วุเตฺตเนวเตฺถน ฉพฺพิโธ อามคโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **น หิ มํสโภชน**นฺติ มํสโภชนํ ปน ยถาวุเตฺตเนวเตฺถน น อามคโนฺธติฯ

๒๔๗. ทุติยคาถายปิ **เย ลูขสา**ติ เย ลูขา นิรสา, อตฺตกิลมถานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ **ทารุณา**ติ กกฺขฬา โทวจสฺสตายุตฺตาฯ **ปิฏฺฐิมํสิกา**ติ ปุรโต มธุรํ ภณิตฺวา ปรมฺมุเข อวณฺณภาสิโน ฯ เอเต หิ อภิมุขํ โอโลเกตุมสโกฺกนฺตา ปรมฺมุขานํ ปิฏฺฐิมํสขาทกา วิย โหนฺติ, เตน “ปิฏฺฐิมํสิกา”ติ วุจฺจนฺติฯ **มิตฺตทุทฺโน**ติ มิตฺตทูหกา, ทารธนชีวิเตสุ วิสฺสาสมาปนฺนานํ มิตฺตานํ ตตฺถ มิจฺฉาปฏิปชฺชนกาติ วุตฺตํ โหติฯ **นิกฺกรุณา**ติ กรุณาวิรหิตา สตฺตานํ อนตฺถกามาฯ **อติมานิโน**ติ “อิเธกโจฺจ ชาติยา วา…เป…. อญฺญตรญฺญตเรน วตฺถุนา ปเร อติมญฺญติ, โย เอวรูโป มาโน เกตุกมฺยตา จิตฺตสฺสา”ติ (วิภ. ๘๘๐) เอวํ วุเตฺตน อติมาเนน สมนฺนาคตาฯ **อทานสีลา**ติ อทานปกติกา, อทานาธิมุตฺตา อสํวิภาครตาติ อโตฺถฯ **น จ เทนฺติ กสฺสจี**ติ ตาย จ ปน อทานสีลตาย ยาจิตาปิ สนฺตา กสฺสจิ กิญฺจิ น เทนฺติ, อทินฺนปุพฺพกกุเล มนุสฺสสทิสา นิชฺฌามตณฺหิกเปตปรายณา โหนฺติฯ เกจิ ปน “อาทานสีลา”ติปิ ปฐนฺติ, เกวลํ คหณสีลา, กสฺสจิ ปน กิญฺจิ น เทนฺตีติฯ **เอสามคโนฺธ น หิ มํสโภชน**นฺติ เอส เอตาย คาถาย ปุคฺคเล อธิฏฺฐาย นิทฺทิโฏฺฐ “ลูขตา, ทารุณตา , ปิฏฺฐิมํสิกตา, มิตฺตทูภิตา, นิกฺกรุณตา, อติมานิตา, อทานสีลตา, อทาน”นฺติ อปโรปิ ปุเพฺพ วุเตฺตเนวเตฺถน อฏฺฐวิโธ อามคโนฺธ เวทิตโพฺพ, น หิ มํสโภชนนฺติฯ

๒๔๘. เอวํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย เทฺว คาถาโย วตฺวา ปุน ตสฺส ตาปสสฺส อาสยานุปริวตฺตนํ วิทิตฺวา ธมฺมาธิฏฺฐานาเยว เทสนาย เอกํ คาถํ อภาสิฯ ตตฺถ **โกโธ** อุรคสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **มโท**ติ “ชาติมโท, โคตฺตมโท, อาโรคฺยมโท”ติอาทินา (วิภ. ๘๓๒) นเยน วิภเงฺค วุตฺตปฺปเภโท จิตฺตสฺส มชฺชนภาโวฯ **ถโมฺภ**ติ ถทฺธภาโวฯ **ปจฺจุปฏฺฐาปนา**ติ ปจฺจนีกฏฺฐาปนา, ธเมฺมน นเยน วุตฺตสฺส ปฏิวิรุชฺฌิตฺวา ฐานํฯ **มายา**ติ “อิเธกโจฺจ กาเยน ทุจฺจริตํ จริตฺวา”ติอาทินา (วิภ. ๘๙๔) นเยน วิภเงฺค วิภตฺตา กตปาปปฏิจฺฉาทนตาฯ **อุสู**

ยาติ ปรลาภสกฺการาทีสุ อิสฺสาฯ **ภสฺสสมุสฺสโย**ติ สมุสฺสิตํ ภสฺสํ, อตฺตุกฺกํสนตาติ วุตฺตํ โหติฯ **มานาติมาโน**ติ ‘‘อิเธกโจฺจ ชาติยา วา…เป.… อญฺญตรญฺญตเรน วตฺถุนา ปุพฺพกาลํ ปเรหิ สทิสํ อตฺตานํ ทหติ, อปรกาลํ อตฺตานํ เสยฺยํ ทหติ, ปเร หีเน ทหติ, โย เอวรูโป มาโน…เป.… เกตุกมฺยตา จิตฺตสฺสา’’ติ (วิภ. ๘๘๐) วิภงฺเค วิภตฺโตฯ **อสพฺภิ สนฺถโว**ติ อสปฺปุริเสหิ สนฺถโวฯ **เอสามคนฺโธ น หิ มํสโภชน**นฺติ เอส โกธาทิ นววิโธ อกุสลราสิ ปุเพฺพ วุตฺตเนวเตฺถน อามคนฺธติ เวทิตโพฺพ, น หิ มํสโภชนนฺติฯ

๒๔๙. เอวํ ธมฺมาธิฏฺฐานาย เทสนาย นววิธํ อามคนฺธํ ทเสฺสตฺวา ปุนปิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย อามคเนฺธ วิสฺสเชฺชโนฺต ติโสฺส คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **เย ปาปสีลา**ติ เย ปาปสมาจารตาย ‘‘ปาปสีลา’’ติ โลเก ปากฏาฯ **อิณฆาตสูจกา**ติ วสลสุเตฺต วุตฺตนเยน อิณํ คเหตฺวา ตสฺส อปฺปทาเนน อิณฆาตา, เปสุเญฺญน สูจกา จฯ **โวหารกูฏา อิธ ปาฏิรูปิกา**ติ ธมฺมฏฺฐฏฺฐาเน ฐิตา ลญฺชํ คเหตฺวา สามิเก ปราเชนฺตา กูเฏน โวหาเรน สมนฺนาคตตฺตา โวหารกูฏา, ธมฺมฏฺฐปฏิรูปกตฺตา ปาฏิรูปิกาฯ อถ วา **อิธา**ติ สาสเนฯ **ปาฏิรูปิกา**ติ ทุสฺสีลาฯ เต หิ ยสฺมา เนสํ อิริยาปถสมฺปทาทีหิ สีลวนฺตปฏิรูปํ อตฺถิ, ตสฺมา ปฏิรูปา, ปฏิรูปา เอว ปาฏิรูปิกาฯ **นราธมา เยธ กโรนฺติ กิพฺพิส**นฺติ เย อิธ โลเก นราธมา มาตาปิตูสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทีสุ จ มิจฺฉาปฏิปตฺติสญฺญิตํ กิพฺพิสํ กโรนฺติฯ **เอสามคนฺโธ น หิ มํสโภชน**นฺติ เอส เอตาย คาถาย ปุคฺคเล อธิฏฺฐาย นิทฺทิโฏฺฐ ‘‘ปาปสีลตา, อิณฆาตตา, สูจกตา, โวหารกูฏตา, ปาฏิรูปิกตา, กิพฺพิสการิตา’’ติ อปโรปิ ปุเพฺพ วุตฺตเนวเตฺถน ฉพฺพิโธ อามคโนฺธ เวทิตโพฺพ, น หิ มํสโภชนนฺติฯ

๒๕๐. **เย อิธ ปาเณสุ อสญฺญตา ชนา**ติ เย ชนา อิธโลเก ปาเณสุ ยถากามจาริตาย สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ มาเรตฺวา อนุทฺทยามตฺตสฺสาปิ อกรเณน อสํยตาฯ **ปเรสมาทาย วิเหสมุยฺยุตา**ติ ปเรสํ สนฺตกํ อาทาย ธนํ วา ชีวิตํ วา ตโต ‘‘มา เอวํ กโรถา’’ติ ยาจนฺตานํ วา นิวาเรนฺตานํ วา ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ วิเหสํ อุยฺยุตาฯ ปเร วา สเตฺต สมาทาย ‘‘อชฺช ทส, อชฺช วีส’’นฺติ เอวํ สมาทิยิตฺวา เตสํ วธพนฺธนาทีหิ วิเหสมุยฺยุตาฯ **ทุสฺสีลลุทฺทา**ติ นิสฺสีลา จ ทุราจารตฺตา , ลุทฺทา จ กุรูรกมฺมนฺตา โลหิตปาณิตาย, มจฺฉฆาตกมิคพนฺธกสากุณิกาทโย อิธาธิเปฺปตาฯ **ผรุสา**ติ ผรุสวาจาฯ **อนาทรา**ติ ‘‘อิทานิ น กริสฺสาม, วิรมิสฺสาม เอวรูปา’’ติ เอวํ อาทรวิรหิตา ฯ **เอสามคนฺโธ น หิ มํสโภชน**นฺติ เอส เอตาย คาถาย ปุคฺคเล อธิฏฺฐาย นิทฺทิโฏฺฐ ‘‘ปาณาติปาโต วธเฉทพนฺธน’’นฺติอาทินา นเยน ปุเพฺพ วุโตฺต จ อวุโตฺต จ ‘‘ปาเณสุ อสํยตตา ปเรสํ วิเหสตา ทุสฺสีลตา ลุทฺทตา ผรุสตา อนาทโร’’ติ ฉพฺพิโธ อามคโนฺธ เวทิตโพฺพ, น หิ มํสโภชนนฺติฯ ปุเพฺพ วุตฺตมฺปิ หิ โสตูนํ โสตุกามตาย อวธารณตาย ทฬฺหีกรณตายาติ เอวมาทีหิ การเณหิ ปุน วุจฺจติฯ เตเนว จ ปรโต วกฺขติ ‘‘อิเจฺจตมตฺถํ ภควา ปุนปฺปุนํ, อกฺขาสิ นํ เวทยิ มนฺตปารคู’’ติฯ

๒๕๑. **เอเตสุ คิทฺธา วิรุทฺธาติปาติโน**ติ เอเตสุ ปาเณสุ เคเธน คิทฺธา, โทเสน วิรุทฺธา, โมเหน อาทีนวํ อปสฺสนฺตา ปุนปฺปุนํ อชฺฌาจารปฺปตฺติยา อติปาติโน, เอเตสุ วา ‘‘ปาณาติปาโต วธเฉทพนฺธน’’นฺติอาทินา นเยน วุเตฺตสุ ปาปกเมฺมสุ ยถาสมฺภวํ เย เคธวิโรธาติปาตสงฺขาตา ราคโทสโมหา, เตหิ คิทฺธา วิรุทฺธา อติปาติโน จฯ **นิจฺจุยฺยุตา**ติ อกุสลกรเณ นิจฺจํ อุยฺยุตา, กทาจิ ปฏิสงฺขาย อปฺปฏิวิรตาฯ **เปจฺจา**ติ อสฺมา โลกา ปรํ คนฺตฺวาฯ **ตมํ วชนฺติ เย, ปตนฺติ สตฺตา นิรยํ อวํสิรา**ติ เย โลกนฺตริกนฺธการสงฺขาตํ นีจกุลตาทิเภทํ วา ตมํ วชนฺติ, เย จ ปตนฺติ สตฺตา อวีจิอาทิเภทํ นิรยํ อวํสิรา อโธคตสีสาฯ **เอสามคนฺธ**ติ เตสํ

สตฺตานํ ตมวชนนิรยปตนเหตุ เอส เคธวิโรธาติปาตเภโท สพฺพามคนฺธมูลภูโต ยถาวุเตฺตน เตฺถน ติวิโธ อามคโนฺธฯ **น หิ มํสโภชน**นฺติ มํสโภชนํ ปน น อามคโนฺธติฯ

๒๕๒. เอวํ ภควา ปรมตฺถโต อามคนฺธํ วิสฺสเชฺชตฺวา ทุคฺคติมคฺคภาวญฺจสฺส ปกาเสตฺวา อิทานิ ยสฺมึ มจฺฉมํสโภชเน ตาปโส อามคนฺธสญฺญี ทุคฺคติมคฺคสญฺญี จ หุตฺวา ตสฺส อโภชเนน สุทฺธิกาโม หุตฺวา ตํ น ภุญฺชติ, ตสฺส จ อญฺญสฺส จ ตถาวิธสฺส โสเธตุํ อสมตฺถภาวํ ทเสฺสโนฺต **“น มจฺฉมํส”**นฺติ อิมํ ฉปฺปทํ คาถมาหฯ ตตฺถ สพฺพปทานิ อนฺติมปาเทน โยเชตพฺพานิ – น มจฺฉมํสํ โสเธติ มจฺจํ อวิติณฺณกงฺขํ, น อาหุติยญฺญมุตูปเสวนา โสเธติ มจฺจํ อวิติณฺณกงฺขนฺติ เอวํฯ เอตฺถ จ **น มจฺฉมํส**นฺติ อขาทิยมานํ มจฺฉมํสํ น โสเธติ, ตถา **อนาสกตฺต**นฺติ เอวํ โปราณา วเณฺณนฺติฯ เอวํ ปน สุนฺทรตรํ สิยา ‘‘น มจฺฉมํสานํ อนาสกตฺตํ น มจฺฉมํสานานาสกตฺตํ, มจฺฉมํสานํ อนาสกตฺตํ น โสเธติ, มจฺจ’’นฺติ อถาปิ สิยา, เอวํ สเนฺต อนาสกตฺตํ โอหียตีติ? ตญฺจ น, อมรตเปน สงฺคหิตตฺตาฯ ‘‘เย วาปิ โลเก อมรา พหู ตปา’’ติ เอตฺถ หิ สโพฺพปิ วุตฺตาวเสโส อตฺตกิลมโถ สงฺคหํ คจฺฉตีติฯ **นคฺคิย**นฺติ อเจลกตฺตํฯ **มุณฺฑิย**นฺติ มุณฺฑภาโวฯ **ชฏาชลฺล**นฺติ ชฏา จ รโชชลฺลญฺจฯ **ขราชินานี**ติ ขรานิ อชินจมฺมานิฯ **อคฺคิหุตฺตสฺสุปเสวนา**ติ อคฺคิปาริจาริยาฯ **อมรา**ติ อมรภาวปตฺถนตาย ปวตฺตกายกิเลสาฯ **พหู**ติ อุกฺกุฎิกปฺปธานาทิเภทโต อเนเกฯ **ตปา**ติ สรีรสนฺตาปาฯ **มนฺตา**ติ เวทาฯ **อาหุตี**ติ อคฺคิโหมกมฺมํฯ **ยญฺญมุตูปเสวนา**ติ อสฺสเมธาทิยญฺญา จ อุตูปเสวนา จฯ อุตูปเสวนา นาม คิเมฺห อาตปฎฺฐานเสวนา, วเสฺส รุกฺขมูลเสวนา, เหมเนฺต ชลปฺปเวสเสวนาฯ **น โสเธนฺติ มจฺจํ อวิติณฺณกงฺข**นฺติ กิเลสสุทฺธิยา วา ภวสุทฺธิยา วา อวิติณฺณวิจิกิจฺฉํ มจฺจํ น โสเธนฺติฯ กงฺขามเล หิ สติ น วิสุโทฺธ โหติ, ตฺวญฺจ สกโงฺขเยวาติฯ เอตฺถ จ ‘‘อวิติณฺณกงฺข’’นฺติ เอตํ ‘‘น มจฺฉมํส’’นฺติอาทีนิ สุตฺวา ‘‘กึ นุ โข มจฺฉมํสานํ อโภชนาทินา สิยา วิสุทฺธิมโคฺค’’ติ ตาปสสฺส กงฺขาย อุปฺปนฺนาย ภควตา วุตฺตํ สิยาติ โน อธิปฺปาโยฯ ยา จสฺส ‘‘โส มจฺฉมํสํ ภุญฺชตี’’ติ สุตฺวาว พุเทฺธ กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๕๓. เอวํ มจฺฉมํสานาสกตฺตาทีนํ โสเธตุํ อสมตฺถภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โสเธตุํ สมเตฺถ ธเมฺม ทเสฺสโนฺต **“โสเตสุ คุโตฺต”**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **โสเตสู**ติ ฉสุ อินฺทฺริเยสุฯ **คุโตฺต**ติ อินฺทฺริยสํวรคุตฺติยา สมนฺนาคโตฯ เอตฺตาวตา อินฺทฺริยสํวรปริวารสีลํ ทเสฺสติฯ **วิทิตินฺทฺริโย จเร**ติ ญาตปริญฺญาย ฉฬินฺทฺริยานิ วิทิตฺวา ปากฏานิ กตฺวา จเรยฺย, วิหเรยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺตาวตา วิสุทฺธสีลสฺส นามรูปปริเจฺฉทํ ทเสฺสติฯ **ธเมฺม ฐิโต**ติ อริยมเคฺคน อภิสเมตพฺพจตุสจฺจธเมฺม ฐิโตฯ เอเตน โสตาปตฺติภูมึ ทเสฺสติฯ **อชฺชวมทฺทเว รโต**ติ อุชุภาเว จ มุทุภาเว จ รโตฯ เอเตน สกทาคามิภูมึ ทเสฺสติฯ สกทาคามี หิ กายวงฺกาทิกรานํ จิตฺตถทฺธภาวกรานญฺจ ราคโทสานํ ตนุภาวา อชฺชวมทฺทเว รโต โหติฯ **สงฺคาติโค**ติ ราคโทสสงฺคาติโคฯ เอเตน อนาคามิภูมึ ทเสฺสติฯ **สพฺพทุกฺขปฺปหีโน**ติ สพฺพสฺส วฎฺฎทุกฺขสฺส เหตุปฺปหาเนน ปหีนสพฺพทุโกฺขฯ เอเตน อรหตฺตภูมึ ทเสฺสติฯ **น ลิปฺปติ ทิฎฺฐสุเตสุ ธีโร**ติ โส เอวํ อนุปุเพฺพน อรหตฺตํ ปโตฺต ธิติสมฺปทาย ธีโร ทิฎฺฐสุเตสุ ธเมฺมสุ เกนจิ กิเลเสน น ลิปฺปติฯ น เกวลญฺจ ทิฎฺฐสุเตสุ, มุตวิญฺญาเตสุ จ น ลิปฺปติ, อญฺญทตฺถุ ปรมวิสุทฺธิปฺปโตฺต โหตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ

๒๕๔-๕. อิโต ปรํ **“อิเจฺจตมตฺถ”**นฺติ เทฺว คาถา สงฺคีติกาเรหิ วุตฺตาฯ ตาสมโตฺถ – **อิติ ภควา** กสฺสโป **เอตมตฺถํ ปุนปฺปุนํ** อเนกาหิ คาถาหิ ธมฺมาธิฎฺฐานาย ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย จ เทสนาย ยาว ตาปโส อญฺญาสิ, ตาว โส **อกฺขาสิ** กเถสิ วิตฺถาเรสิฯ **นํ เวทยิ มนฺตปารคู**ติ โสปิ ตญฺจ อตฺถํ มนฺตปารคู, เวทปารคู, ติโสฺส พฺราหฺมโณ เวทยิ อญฺญาสิฯ กึ การณา? ยสฺ

มา อตฺถโต จ ปทโต จ เทสนานยโต จ **จิตฺราหิ คาถาหิ มุนี ปกาสยิ**ฯ กีทิโส? **นิรามคโนฺธ อสิโต ทุรนฺนโย,** อามคนฺธกิเลสาภาวา นิรามคโนฺธ, ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยาภาวา อสิโต, พาหิรทิฏฺฐิวเสน ''อิทํ เสโยฺย อิทํ วร''นฺติ เกนจิ เนตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ทุรนฺนโยฯ เอวํ ปกาสิตวโต จสฺส **สุตฺวาน พุทฺธสฺส สุภาสิตํ ปทํ** สุกถิตํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา **นิรามคนฺธํ** นิกฺกิเลสโยคํ, **สพฺพทุกฺขปฺปนูทนํ** สพฺพวฏฺฏทุกฺขปฺปนูทนํ, **นีจมโน** นีจจิโตฺต หุตฺวา **วนฺทิ ตถาคตสฺส,** ติโสฺส พฺราหฺมโณ ตถาคตสฺส ปาเท ปญฺจปติฏฺฐิตํ กตฺวา วนฺทิฯ **ตเตฺถว ปพฺพชฺชมโรจยิตฺถา**ติ ตเตฺถว จ นํ อาสเน นิสินฺนํ กสฺสปํ ภควนฺตํ ติโสฺส ตาปโส ปพฺพชฺชมโรจยิตฺถ, อยาจีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ภควา ''เอหิ ภิกฺขู''ติ อาหฯ โส ตงฺขณํเยว อฏฺฐปริกฺขารยุโตฺต หุตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา วสฺสสติกเตฺถโร วิย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา กติปาเหเนว สาวกปารมิญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา **ติโสฺส** นาม อคฺคสาวโก อโหสิ, ปุน ทุติโย **ภารทฺวาโช** นามฯ เอวํ ตสฺส ภควโต ติสฺสภารทฺวาชํ นาม สาวกยุคํ อโหสิฯ

อมฺหากํ ปน ภควา ยา จ ติเสฺสน พฺราหฺมเณน อาทิโต ติโสฺส คาถา วุตฺตา, ยา จ กสฺสเปน ภควตา มเชฺฌ นว, ยา จ ตทา สงฺคีติกาเรหิ อเนฺต เทฺว, ตา สพฺพาปิ จุทฺทส คาถา อาเนตฺวา ปริปุณฺณํ กตฺวา อิมํ อามคนฺธสุตฺตํ อาจริยปฺปมุขานํ ปญฺจนฺนํ ตาปสสตานํ อามคนฺธํ พฺยากาสิฯ ตํ สุตฺวา โส พฺราหฺมโณ ตเถว นีจมโน หุตฺวา ภควโต ปาเท วนฺทิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ สทฺธิํ ปริสายฯ ''เอถ ภิกฺขโว''ติ ภควา อโวจฯ เต ตเถว เอหิภิกฺขุภาวํ ปตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา กติปาเหเนว สเพฺพว อคฺคผเล อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสูติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อามคนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. หิริสุตฺตวณฺณนา

หิริํ ตรนฺตนฺติ หิริสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อนุปฺปเนฺน ภควติ สาวตฺถิยํ อญฺญตโร พฺราหฺมณมหาสาโล อโฑฺฒ อโหสิ อสีติโกฏิธนวิภโวฯ ตสฺส เอกปุตฺตโก อโหสิ ปิโย มนาโปฯ โส ตํ เทวกุมารํ วิย นานปฺปกาเรหิ สุขูปกรเณหิ สํวเฑฺฒโนฺต ตํ สาปเตยฺยํ ตสฺส อนิยฺยาเตตฺวาว กาลมกาสิ สทฺธิํ พฺราหฺมณิยาฯ ตโต ตสฺส มาณวสฺส มาตาปิตูนํ อจฺจเยน ภณฺฑาคาริโก สารคพฺภํ วิวริตฺวา สาปเตยฺยํ นิยฺยาเตโนฺต อาห – ''อิทํ เต, สามิ, มาตาปิตูนํ สนฺตกํ, อิทํ อยฺยกปยฺยกานํ สนฺตกํ, อิทํ สตฺตกุลปริวเฏฺฏน อาคต''นฺติฯ มาณโว ธนํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ''อิทํ ธนํเยว ทิสฺสติ, เยหิ ปน อิทํ สญฺจิตํ, เต น ทิสฺสนฺติ, สเพฺพว มจฺจุวสํ คตาฯ คจฺฉนฺตา จ น อิโต กิญฺจิ อาทาย อคมํสุ, เอวํ นาม โภเค ปหาย คนฺตโพฺพ ปรโลโก, น สกฺกา กิญฺจิ อาทาย คนฺตุํ อญฺญตฺร สุจริเตนฯ ยํนูนาหํ อิมํ ธนํ ปริจฺจชิตฺวา สุจริตธนํ คเณฺหยฺยํ, ยํ สกฺกา อาทาย คนฺตุ''นฺติฯ โส ทิวเส ทิวเส สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชโนฺต ปุน จิเนฺตสิ – ''ปหูตมิทํ ธนํ, กิํ อิมินา เอวมปฺปเกน ปริจฺจาเคน, ยํนูนาหํ มหาทานํ ทเทยฺย''นฺติฯ โส รโญฺญ อาโรเจสิ – ''มหาราช, มม ฆเร เอตฺตกํ ธนํ อตฺถิ, อิจฺฉามิ เตน มหาทานํ ทาตุํฯ สาธุ, มหาราช, นคเร โฆสนํ การาเปถา''ติฯ ราชา ตถา การาเปสิฯ โส อาคตาคตานํ ภาชนานิ ปูเรตฺวา สตฺตหิ ทิวเสหิ สพฺพธนมทาสิ , ทตฺวา จ จิเนฺตสิ – ''เอวํ มหาปริจฺจาคํ กตฺวา อยุตฺตํ ฆเร วสิตุํ, ยํนูนาหํ ปพฺพเชยฺย''นฺติฯ ตโต ปริชนสฺส เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ เต ''มา, ตฺวํ สามิ, 'ธนํ ปริกฺขีณ'นฺติ จินฺตยิ, มยํ อปฺปเกเนว กาเลน นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ธนสญฺจยํ กริสฺสามา''ติ วตฺวา นานปฺปกาเรหิ ตํ ยาจิํสุฯ โส เตสํ ยาจนํ อนาทิยิตฺวาว ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ

ตตฺถ อฏฺฐวิธา ตาปสา – สปุตฺตภริยา, อุญฺฉาจาริกา, สมฺปตฺตกาลิกา, อนคฺคิปกฺกิกา, อสฺมมุฏฺฐิกา, ทนฺตลุยฺยกา, ปวตฺตผลิกา, วณฺฏมุตฺติกา จาติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๘๐)ฯ ตตฺถ **สปุตฺตภริยา**ติ ปุตฺตทาเรน สทฺธึ ปพฺพชิตฺวา กสิวณิชฺชาทีหิ ชีวิกํ กปฺปยมานา เกณิยชฏิลาทโยฯ **อุญฺฉาจาริกา**ติ นครทฺวาเร อสฺสมํ การาเปตฺวา ตตฺถ ขตฺติยพฺราหฺมณกุมาราทโย สิปฺปาทีนิ สิกฺขาเปตฺวา หิรญฺญสุวณฺณํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ติลตณฺฑุลาทิกปฺปิยภณฺฑปฏิคฺคาหกา, เต สปุตฺตภริเยหิ เสฏฺฐตราฯ **สมฺปตฺตกาลิกา**ติ อาหารเวลาย สมฺปตฺตํ อาหารํ คเหตฺวา ยาเปนฺตา, เต อุญฺฉาจาริเกหิ เสฏฺฐตราฯ **อนคฺคิปกฺกิกา**ติ อคฺคินา อปกฺกปตฺตผลานิ ขาทิตฺวา ยาเปนฺตา, เต สมฺปตฺตกาลิเกหิ เสฏฺฐตราฯ **อสฺมมุฏฺฐิกา**ติ มุฏฺฐิปาสาณํ คเหตฺวา อญฺญํ วา กิญฺจิ วาสิสตฺถกาทึ คเหตฺวา วิจรนฺตา ยทา ฉาตา โหนฺติ, ตทา สมฺปตฺตรุกฺขโต ตจํ คเหตฺวา ขาทิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ภาเวนฺติ, เต อนคฺคิปกฺกิเกหิ เสฏฺฐตราฯ **ทนฺตลุยฺยกา**ติ มุฏฺฐิปาสาณาทีนิปิ อคเหตฺวา จรนฺตา ขุทากาเล สมฺปตฺตรุกฺขโต ทเนฺตหิ อุปฺปาเฏตฺวา ตจํ ขาทิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย พฺรหฺมวิหาเร ภาเวนฺติ, เต อสฺมมุฏฺฐิเกหิ เสฏฺฐตราฯ **ปวตฺตผลิกา**ติ ชาตสฺสรํ วา วนสณฺฑํ วา นิสฺสาย วสนฺตา ยํ ตตฺถ สเรภิสมุฬาลาทิ, ยํ วา วนสเณฺฑ ปุปฺผกาเล ปุปฺผํ, ผลกาเล ผลํ, ตเมว ขาทนฺติฯ ปุปฺผผเล อสติ อนฺตมโส ตตฺถ รุกฺขปปฏิกมฺปิ ขาทิตฺวา วสนฺติ, น เตฺวว อาหารตฺถาย อญฺญตฺร คจฺฉนฺติฯ อุโปสถงฺคาธิฏฺฐานํ พฺรหฺมวิหารภาวนํ จ กโรนฺติ, เต ทนฺตลุยฺยเกหิ เสฏฺฐตราฯ **วณฺฏมุตฺติกา** นาม วณฺฏมุตฺตานิ ภูมิยํ ปติตานิ ปณฺณานิเยว ขาทนฺติ, เสสํ ปุริมสทิสเมว, เต สพฺพเสฏฺฐาฯ

อยํ ปน พฺราหฺมณกุลปฺโตฺต ‘‘ตาปสปพฺพชฺชาสุ อคฺคปพฺพชฺชํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติ วณฺฏมุตฺติกปพฺพชฺชเมว ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต เทฺว ตโย ปพฺพเต อติกฺกมฺม อสฺสมํ การาเปตฺวา ปฏิวสติฯ อถ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ คนฺตฺวา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมฯ เตน โข ปน สมเยน สาวตฺถิวาสี เอโก ปุริโส ปพฺพเต จนฺทนสาราทีนิ คเวสโนฺต ตสฺส อสฺสมํ ปตฺวา อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ โส ตํ ทิสฺวา ‘‘กุโต อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘สาวตฺถิโต, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กา ตตฺถ ปวตฺตี’’ติ? ‘‘ตตฺถ, ภเนฺต, มนุสฺสา อปฺปมตฺตา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กโรนฺตี’’ติฯ ‘‘กสฺส โอวาทํ สุตฺวา’’ติ? ‘‘พุทฺธสฺส ภควโต’’ติฯ ตาปโส พุทฺธสทฺทสฺสวเนน วิมฺหิโต ‘‘พุโทฺธติ ตฺวํ, โภ ปุริส, วเทสี’’ติ อามเคฺณฑ วุตฺตนเยเนว ติกฺขตฺตุํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘โฆโสปิ โข เอโส ทุลฺลโภ’’ติ อตฺตมโน ภควโต สนฺติกํ คนฺตุกาโม หุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘น ยุตฺตํ พุทฺธสฺส สนฺติกํ ตุจฺฉเมว คนฺตุํ, กึ นุ โข คเหตฺวา คเจฺฉยฺย’’นฺติฯ ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธา นาม อามิสครุกา น โหนฺติ, หนฺทาหํ ธมฺมปณฺณาการํ คเหตฺวา คจฺฉามี’’ติ จตฺตาโร ปเญฺห อภิสงฺขริ –

‘‘กีทิโส มิโตฺต น เสวิตโพฺพ, กีทิโส มิโตฺต เสวิตโพฺพ;
กีทิโส ปโยโค ปยุญฺชิตโพฺพ, กึ รสานํ อคฺค’’นฺติฯ

โส เต ปเญฺห คเหตฺวา มชฺฌิมเทสาภิมุโข ปกฺกมิตฺวา อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวนํ ปวิโฏฺฐฯ ภควาปิ ตสฺมึ สมเย ธมฺมเทสนตฺถาย อาสเน นิสิโนฺนเยว โหติฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา อวนฺทิตฺวาว เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ ภควา ‘‘กจฺจิ, อิสิ, ขมนีย’’นฺติอาทินา นเยน สโมฺมทิฯ โสปิ ‘‘ขมนียํ, โภ โคตมา’’ติอาทินา นเยน ปฏิสโมฺมทิตฺวา ‘‘ยทิ พุโทฺธ ภวิสฺสติ, มนสา ปุจฺฉิเต ปเญฺห วาจาย เอว วิสฺสเชฺชสฺสตี’’ติ มนสา เอว ภควนฺตํ เต ปเญฺห ปุจฺฉิฯ ภควา พฺราหฺมเณน ปุโฏฺฐ อาทิปญฺหํ ตาว วิสฺสเชฺชตุํ **หิรึ ตรนฺต**นฺติ อารภิตฺวา อฑฺฒเตยฺยา คาถาโย อาหฯ

๒๕๖. ตาสํ อโตฺถ – **หิรึ ตรนฺต**นฺติ หิรึ อติกฺกมนฺตํ อหิริกํ นิลฺลชฺชํฯ **วิชิคุจฺฉมาน**นฺติ อสุจิมิว ปสฺสมานํฯ อหิริโก หิ หิรึ ชิคุจฺฉติ อสุจิมิว ปสฺสติ, เตน นํ น ภชติ น อลฺลียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วิชิคุจฺฉมาน’’นฺติฯ **ตวาหมสฺมิ อิติ ภาสมาน**นฺติ ‘‘อหํ, สมฺม, ตว สหาโย หิตกาโม สุขกาโม, ชีวิตมฺปิ เม ตุยฺหํ อตฺถาย ปริจฺจตฺต’’นฺติ เอวมาทินา นเยน ภาสมานํฯ **สยฺหานิ กมฺมานิ อนาทิยนฺต**นฺติ เอวํ ภาสิตฺวาปิ จ สยฺหานิ กาตุํ สกฺกานิปิ ตสฺส กมฺมานิ อนาทิยนฺตํ กรณตฺถาย อสมาทิยนฺตํฯ อถ วา จิเตฺตน ตตฺถ อาทรมตฺตมฺปิ อกโรนฺตํ, อปิจ โข ปน อุปฺปเนฺนสุ กิเจฺจสุ พฺยสนเมว ทเสฺสนฺตํฯ **เนโส มมนฺติ อิติ นํ วิชญฺญา**ติ ตํ เอวรูปํ ‘‘มิตฺตปฏิรูปโก เอโส, เนโส เม มิโตฺต’’ติ เอวํ ปณฺฑิโต ปุริโส วิชาเนยฺยฯ

๒๕๗. **อนนฺวย**นฺติ ยํ อตฺถํ ทสฺสามิ, กริสฺสามีติ จ ภาสติ, เตน อนนุคตํฯ **ปิยํ วาจํ โย มิเตฺตสุ ปกุพฺพตี**ติ โย อตีตานาคเตหิ ปเทหิ ปฏิสนฺถรโนฺต นิรตฺถเกน สงฺคณฺหโนฺต เกวลํ พฺยญฺชนจฺฉายามเตฺตเนว ปิยํ มิเตฺตสุ วาจํ ปวเตฺตติฯ **อกโรนฺตํ ภาสมานํ, ปริชานนฺติ ปณฺฑิตา**ติ เอวรูปํ ยํ ภาสติ, ตํ อกโรนฺตํ, เกวลํ วาจาย ภาสมานํ ‘‘วจีปรโม นาเมส อมิโตฺต มิตฺตปฏิรูปโก’’ติ เอวํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปณฺฑิตา ชานนฺติฯ

๒๕๘. **น โส มิโตฺต โย สทา อปฺปมโตฺต, เภทาสงฺกี รนฺธเมวานุปสฺสี**ติ โย เภทเมว อาสงฺกมาโน กตมธุเรน อุปจาเรน สทา อปฺปมโตฺต วิหรติ, ยํกิญฺจิ อสฺสติยา อมนสิกาเรน กตํ, อญฺญาณเกน วา อกตํ, ‘‘ยทา มํ ครหิสฺสติ, ตทา นํ เอเตน ปฏิโจเทสฺสามี’’ติ เอวํ รนฺธเมว อนุปสฺสติ, น โส มิโตฺต เสวิตโพฺพติฯ

เอวํ ภควา ‘‘กีทิโส มิโตฺต น เสวิตโพฺพ’’ติ อิมํ อาทิปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา ทุติยํ วิสฺสเชฺชตุํ **‘‘ยสฺมิญฺจ เสตี’’**ติ อิมํ อุปฑฺฒคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ **ยสฺมิญฺจ** มิเตฺต มิโตฺต ตสฺส หทยมนุปวิสิตฺวา สยเนน ยถา นาม ปิตุ **อุรสิ ปุโตฺต** ‘‘อิมสฺส มยิ อุรสิ สยเนฺต ทุกฺขํ วา อนตฺตมนตา วา ภเวยฺยา’’ติอาทีหิ อปริสงฺกมาโน นิพฺพิสโงฺก หุตฺวา **เสติ,** เอวเมวํ ทารธนชีวิตาทีสุ วิสฺสาสํ กโรโนฺต มิตฺตภาเวน นิพฺพิสโงฺก เสติฯ **โย จ ปเรหิ** การณสตํ การณสหสฺสมฺปิ วตฺวา **อเภโชฺช, ส เว มิโตฺต** เสวิตโพฺพติฯ

๒๕๙. เอวํ ภควา ‘‘กีทิโส มิโตฺต เสวิตโพฺพ’’ติ เอวํ ทุติยปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตติยํ วิสฺสเชฺชตุํ ‘‘ปามุชฺชกรณ’’นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปามุชฺชํ กโรตีติ **ปามุชฺชกรณํฯ ฐาน**นฺติ การณํฯ กึ ปน ตนฺติ? วีริยํฯ ตญฺหิ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปีติปาโมชฺชสุขมุปฺปาทนโต ปามุชฺชกรณนฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘สฺวาขาเต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินเย โย อารทฺธวีริโย, โส สุขํ วิหรตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๙)ฯ ปสํสํ อาวหตีติ **ปสํสาวหนํฯ** อาทิโต ทิพฺพมานุสกสุขานํ , ปริโยสาเน นิพฺพานสุขสฺส อาวหนโต ผลูปจาเรน **สุขํ**ฯ ผลํ ปฏิกงฺขมาโน **ผลานิสํโสฯ ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติฯ **วหโนฺต โปริสํ ธุร**นฺติ ปุริสานุจฺฉวิกํ ภารํ อาทาย วิหรโนฺต เอตํ สมฺมปฺปธานวีริยสงฺขาตํ ฐานํ ภาเวติ, อีทิโส ปโยโค เสวิตโพฺพติฯ

๒๖๐. เอวํ ภควา ‘‘กีทิโส ปโยโค ปยุญฺชิตโพฺพ’’ติ ตติยปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา จตุตฺถํ วิสฺสเชฺชตุํ **‘‘ปวิเวกรส’’**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปวิเวโก**ติ กิเลสวิเวกโต ชาตตฺตา อคฺคผลํ วุจฺจติ, ตสฺส รโสติ อสฺสาทนเฎฺฐน ตํสมฺปยุตฺตํ สุขํฯ **อุปสโมปิ** กิเลสูปสมเนฺต ชาตตฺตา นิพฺพานสงฺขาตอุปสมารมฺมณตฺตา วา ตเทว, **ธมฺมปีติรโสปิ** อริยธมฺมโต อนเปตาย นิพฺพานสงฺขาเต ธเมฺม อุปฺปนฺนาย ปีติยา รสตฺตา ตเทวฯ ตํ ปวิเวกรสํ อุปสมสฺส จ รสํ ปิตฺวา ตเทว **ธมฺมปีติรสํ ปิวํ นิทฺทโร โหติ นิปฺปาโป,** ปิวิตฺวาปิ กิเลสปริฬาหาภาเวน นิทฺทโร, ปิวโนฺตปิ ปหีนปาปตฺตา นิปฺปาโป โหติ, ตสฺมา เอตํ รสานมคฺคนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘ฌานนิพฺพานปจฺจเวกฺขณานํ

กายจิตฺตอุปธิวิเวกานญฺจ วเสน ปวิเวกรสาทโย ตโย เอว เอเต ธมฺมา’’ติ โยเชนฺติ , ปุริมเมว สุนฺทรํฯ เอวํ ภควา จตุตฺถปญฺหํ วิสฺสชฺเชนฺโต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน พฺราหฺมโณ ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กติปาเหเนว ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺโต อรหา อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย หิริสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถา

(ทุติโย ภาโค)

๒. จูฬวโคฺค

๔. มงฺคลสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ มงฺคลสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ชมฺพุทีเป กิร ตตฺถ ตตฺถ นครทฺวารสนฺถาคารสภาทีสุ มหาชนา สนฺนิปติตฺวา หิรญฺญสุวณฺณํ ทตฺวา นานปฺปการํ สีตาหรณาทิพาหิรกกถํ กถาเปนฺติ, เอเกกา กถา จตุมาสจฺจเยน นิฏฺฐาติฯ ตตฺถ เอกทิวสํ มงฺคลกถา สมุฏฺฐาสิ – ‘‘กึ นุ โข มงฺคลํ, กึ ทิฏฺฐํ มงฺคลํ, สุตํ มงฺคลํ, มุตํ มงฺคลํ, โก มงฺคลํ ชานาตี’’ติ?

อถ ทิฏฺฐมงฺคลิโก นาเมโก ปุริโส อาห – ‘‘อหํ มงฺคลํ ชานามิ, ทิฏฺฐํ โลเก มงฺคลํ, ทิฏฺฐํ นาม อภิมงฺคลสมฺมตํ รูปํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกจฺโจ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย จาตกสกุณํ วา ปสฺสติ, เพฬุวลฏฺฐึ วา คพฺภินึ วา กุมารเก วา อลงฺกตปฏิยเตฺต ปุณฺณฆฏํ วา อลฺลโรหิตมจฺฉํ วา อาชญฺญํ วา อาชญฺญรถํ วา อุสภํ วา คาวึ วา กปิลํ วา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ เอวรูปํ อภิมงฺคลสมฺมตํ รูปํ ปสฺสติ, อิทํ วุจฺจติ ทิฏฺฐมงฺคล’’นฺติฯ ตสฺส วจนํ เอกเจฺจ อคฺคเหสุํ, เอกเจฺจ นาคฺคเหสุํฯ เย นาคฺคเหสุํ, เต เตน สห วิวทิํสุฯ

อถ สุตมงฺคลิโก นาเมโก ปุริโส อาห – ‘‘จกฺขุ นาเมตํ, โภ, สุจิมฺปิ อสุจิมฺปิ ปสฺสติ, ตถา สุนฺทรมฺปิ อสุนฺทรมฺปิ, มนาปมฺปิ อมนาปมฺปิฯ ยทิ เตน ทิฏฺฐํ มงฺคลํ สิยา, สพฺพมฺปิ มงฺคลํ สิยา, ตสฺมา น ทิฏฺฐํ มงฺคลํ, อปิจ โข ปน สุตํ มงฺคลํ, สุตํ นาม อภิมงฺคลสมฺมโต สโทฺทฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกจฺโจ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย วฑฺฒาติ วา วฑฺฒมานาติ วา ปุณฺณาติ วา ผุสฺสาติ วา สุมนาติ วา สิรีติ วา สิริวฑฺฒาติ วา อชฺช สุนกฺขตฺตํ สุมุหุตฺตํ สุทิวสํ สุมงฺคลนฺติ เอวรูปํ วา ยํกิญฺจิ อภิมงฺคลสมฺมตํ สทฺทํ สุณาติ, อิทํ วุจฺจติ สุตมงฺคล’’นฺติฯ ตสฺสปิ วจนํ เอกเจฺจ อคฺคเหสุํ, เอกเจฺจ นาคฺคเหสุํฯ เย นาคฺคเหสุํ, เต เตน สห วิวทิํสุฯ

อถ มุตมงฺคลิโก นาเมโก ปุริโส อาห – ‘‘โสตมฺปิ หิ นาเมตํ โภ สาธุมฺปิ อสาธุมฺปิ มนาปมฺปิ อมนาปมฺปิ สุณาติฯ ยทิ เตน สุตํ มงฺคลํ สิยา, สพฺพมฺปิ มงฺคลํ สิยา, ตสฺมา น สุตํ มงฺคลํ, อปิจ โข ปน มุตํ มงฺคลํ, มุตํ นาม อภิมงฺคลสมฺมตํ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย ปทุมคนฺธาทิปุปฺผคนฺธํ วา ฆายติ, ผุสฺสทนฺตกฏฺฐํ วา ขาทติ, ปถวึ วา อามสติ, หริตสสฺสํ วา อลฺลโคมยํ วา กจฺฉปํ วา ติลวาหํ วา ปุปฺผํ วา ผลํ วา อามสติ, ผุสฺสมตฺติกาย วา สมฺมา ลิมฺปติ, ผุสฺสสาฏกํ วา นิวาเสติ, ผุสฺสเวฐนํ วา ธาเรติ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ เอวรูปํ อภิมงฺคลสมฺมตํ คนฺธํ วา ฆายติ, รสํ วา สายติ, โผฏฺฐพฺพํ วา ผุสติ, อิทํ วุจฺจติ มุตมงฺคล’’นฺติฯ ตสฺสปิ วจนํ เอกเจฺจ อคฺคเหสุํ, เอกเจฺจ นาคฺคเหสุํฯ

ตตฺถ น ทิฏฺฐมงฺคลิโก สุตมุตมงฺคลิเก อสกฺขิ สญฺญาเปตุํฯ น เตสํ อญฺญตโร อิตเรฯ เตสุ จ มนุเสฺสสุ เย ทิฏฺฐมงฺคลิกสฺส วจนํ คณฺหึสุ, เต ‘‘ทิฏฺฐํเยว มงฺคล’’นฺติ คตาฯ เย สุตมุตมงฺคลิกานํ วจนํ คณฺหึสุ, เต ‘‘สุตํเยว มุตํเยว มงฺคล’’นฺติ คตาฯ เอวมยํ มงฺคลกถา สกลชมฺพุทีเป ปากฏา ชาตาฯ

อถ สกลชมฺพุทีเป มนุสฺสา คุมฺพคุมฺพา หุตฺวา ‘‘กึ นุ โข มงฺคล’’นฺติ มงฺคลานิ จินฺตยึสุ ฯ เตสํ มนุสฺสานํ อารกฺขเทวตา ตํ กถํ สุตฺวา ตเถว มงฺคลานิ จินฺตยึสุฯ ตาสํ เทวตานํ ภุมฺมเทวตา มิตฺตา โหนฺติ, อถ ตโต สุตฺวา ภุมฺมเทวตาปิ ตเถว มงฺคลานิ จินฺตยึสุฯ ตาสมฺปิ เทวตานํ อากาสฏฺฐเทวตา มิตฺตา โหนฺติ, อากาสฏฺฐเทวตานํ จาตุมหาราชิกเทวตาฯ เอเตเนว อุปาเยน ยาว สุทสฺสีเทวตานํ อกนิฏฺฐเทวตา มิตฺตา โหนฺติ, อถ ตโต สุตฺวา อกนิฏฺฐเทวตาปิ ตเถว คุมฺพคุมฺพา หุตฺวา มงฺคลานิ จินฺตยึสุฯ เอวํ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ สพฺพตฺถ มงฺคลจินฺตา อุทปาทิฯ อุปฺปนฺนา จ สา ‘‘อิทํ มงฺคลํ อิทํ มงฺคล’’นฺติ วินิจฺฉิยมานาปิ อปฺปตฺตา เอว วินิจฺฉยํ ทฺวาทส วสฺสานิ อฏฺฐาสิฯ สเพฺพ มนุสฺสา จ เทวา จ พฺรหฺมาโน จ ฐเปตฺวา อริยสาวเก ทิฏฺฐสุตมุตวเสน ติธา ภินฺนาฯ เอโกปิ ‘‘อิทเมว มงฺคล’’นฺติ ยถาภุจฺจโต นิฏฺฐงฺคโต นาโหสิ, มงฺคลโกลาหลํ โลเก อุปฺปชฺชิฯ

โกลาหลํ นาม ปญฺจวิธํ – กปฺปโกลาหลํ, จกฺกวตฺติโกลาหลํ, พุทฺธโกลาหลํ, มงฺคลโกลาหลํ, โมเนยฺยโกลาหลนฺติฯ ตตฺถ กามาวจรเทวา มุตฺตสิรา วิกิณฺณเกสา รุทมฺมุขา อสฺสูนิ หเตฺถหิ ปุญฺฉมานา รตฺตวตฺถนิวตฺถา อติวิย วิรูปเวสธาริโน หุตฺวา, ‘‘วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปุฏฺฐานํ ภวิสฺสติฯ อยํ โลโก วินสฺสิสฺสติ, มหาสมุโทฺท สุสฺสิสฺสติ, อยญฺจ มหาปถวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา อุฑฺฒยฺหิสฺสติ วินสฺสิสฺสติ, ยาว พฺรหฺมโลกา โลกวินาโส ภวิสฺสติฯ เมตฺตํ, มาริสา, ภาเวถ, กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ, มาริสา, ภาเวถ, มาตรํ อุปฏฺฐหถ, ปิตรํ อุปฏฺฐหถ, กุเล เชฏฺฐาปจายิโน โหถ, ชาครถ มา ปมาทตฺถา’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **กปฺปโกลาหลํ** นามฯ

กามาวจรเทวาเยว ‘‘วสฺสสตสฺสจฺจเยน จกฺกวตฺติราชา โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **จกฺกวตฺติโกลาหลํ** นามฯ

สุทฺธาวาสา ปน เทวา พฺรหฺมาภรเณน อลงฺกริตฺวา พฺรหฺมเวฐนํ สีเส กตฺวา ปีติโสมนสฺสชาตา พุทฺธคุณวาทิโน ‘‘วสฺสสหสฺสสฺส อจฺจเยน พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **พุทฺธโกลาหลํ** นามฯ

สุทฺธาวาสา เอว เทวา มนุสฺสานํ จิตฺตํ ญตฺวา ‘‘ทฺวาทสนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน สมฺมาสมฺพุโทฺธ มงฺคลํ กเถสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **มงฺคลโกลาหลํ** นามฯ

สุทฺธาวาสา เอว เทวา ‘‘สตฺตนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควตา สทฺธึ สมาคมฺม โมเนยฺยปฏิปทํ ปุจฺฉิสฺสตี’’ติ มนุสฺสปเถ วิจริตฺวา อาโรเจนฺติฯ อิทํ **โมเนยฺยโกลาหลํ** นามฯ อิเมสุ ปญฺจสุ โกลาหเลสุ ทิฏฺฐมงฺคลาทิวเสน ติธา ภินฺนเนสุ เทวมนุสฺเสสุ อิทํ มงฺคลโกลาหลํ โลเก อุปฺปชฺชิฯ

อถ เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา มงฺคลานิ อลภมาเนสุ ทฺวาทสนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน ตาวตึสกายิกา เทวตา สงฺคมฺม สมาคมฺม เอวํ สมจินฺเตสุํ – ‘‘เสยฺยถาปิ นาม, มาริสา, ฆรสามิโก อโนฺตฆรชนานํ, คามสามิโก คามวาสีนํ, ราชา สพฺพมนุสฺสานํ, เอวเมวํ อยํ สกฺโก เทวานมิโนฺท อมฺหากํ อโคฺค จ เสโฏฺฐ จ ยทิทํ ปุเญฺญน เตเชน อิสฺสริเยน ปญฺญาย ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อธิปติฯ ยํนูน มยํ สกฺกํ เทวานมินฺทํ เอตมตฺถํ ปุจฺเฉยฺยามา’’ติฯ ตา สกฺกสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา สกฺกํ เทวานมินฺทํ ตงฺขณานุรูปนิวาสนาภรณสสฺสิริกสรีรํ อฑฺฒเตยฺยโกฏิอจฺฉราคณปริวุตํ ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลวราสเน นิสินฺนํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐตฺวา เอตทโวจุํ – ‘‘ยเคฺฆ, มาริส, ชาเนยฺยาสิ, เอตรหิ มงฺคลปญฺหา สมุฎฺฐิตา, เอเก ทิฏฺฐํ มงฺคลนฺติ วทนฺติ, เอเก สุตํ มงฺคลนฺติ วทนฺติ, เอเก มุตํ มงฺคลนฺติ วทนฺติฯ ตตฺถ มยญฺจ อเญฺญ จ อนิฏฺฐงฺคตา, สาธุ วต โน ตฺวํ ยาถาวโต พฺยากโรหี’’ติฯ เทวราชา ปกติยาปิ ปญฺญวา ‘‘อยํ มงฺคลกถา กตฺถ ปฐมํ สมุฏฺฐิตา’’ติ อาหฯ ‘‘มยํ เทว จาตุมหาราชิกานํ อสฺสุมฺหา’’ติ อาหํสุฯ ตโต จาตุมหาราชิกา อากาสฏฺฐเทวตานํ, อากาสฏฺฐเทวตา ภุมฺมเทวตานํ, ภุมฺมเทวตา มนุสฺสารกฺขเทวตานํ, มนุสฺสารกฺขเทวตา ‘‘มนุสฺสโลเก สมุฏฺฐิตา’’ติ อาหํสุฯ

อถ เทวานมิโนฺท ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ กตฺถ วสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘มนุสฺสโลเก, เทวา’’ติ อาหํสุฯ ‘‘ตํ ภควนฺตํ โกจิ ปุจฺฉี’’ติ อาหฯ ‘‘น โกจิ เทวา’’ติฯ ‘‘กึ นุ โข นาม ตุเมฺห มาริสา อคฺคึ ฉเฑฺฑตฺวา ขโชฺชปนกํ อุชฺชาเลถ, เย อนวเสสมงฺคลเทสกํ ตํ ภควนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มํ ปุจฺฉิตพฺพํ มญฺญถ? อาคจฺฉถ, มาริสา, ตํ ภควนฺตํ ปุจฺฉาม, อทฺธา สสฺสิริกํ ปญฺหพฺยากรณํ ลภิสฺสามา’’ติ เอกํ เทวปุตฺตํ อาณาเปสิ – ‘‘ตฺวํ ภควนฺตํ ปุจฺฉา’’ติฯ โส เทวปุโตฺต ตงฺขณานุรูเปน อลงฺกาเรน อตฺตานํ อลงฺกริตฺวา วิชฺชุริว วิโชฺชตมาโน เทวคณปริวุโต เชตวนมหาวิหารํ อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐตฺวา มงฺคลปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต คาถาย อชฺฌภาสิฯ ภควา ตสฺส ตํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติอาทีนมโตฺถ สเงฺขปโต กสิภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนายํ วุโตฺต, วิตฺถารํ ปน อิจฺฉเนฺตหิ ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยน คเหตโพฺพฯ กสิภารทฺวาชสุเตฺต **จ** ‘‘มคเธสุ วิหรติ ทกฺขิณาคิริสฺมึ เอกนาฬายํ พฺราหฺมณคาเม’’ติ วุตฺตํ, อิธ ‘‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติฯ ตสฺมา ‘‘สาวตฺถิย’’นฺติ อิมํ ปทํ อาทึ กตฺวา อิธ อปุพฺพปทวณฺณนํ กริสฺสามฯ

เสยฺยถิทํ, **สาวตฺถิย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตํ กิร สวตฺถสฺส นาม อิสิโน นิวาสฏฺฐานํ อโหสิฯ ตสฺมา ยถา กุสมฺพสฺส นิวาโส โกสมฺพี, กากณฺฑสฺส นิวาโส กากณฺฑีติ, เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน ‘‘สาวตฺถี’’ติ วุจฺจติฯ โปราณา ปน วณฺณยนฺติ – ยสฺมา ตสฺมึ ฐาเน สตฺถสมาโยเค ‘‘กิํภณฺฑมตฺถี’’ติ ปุจฺฉิเต ‘‘สพฺพมตฺถี’’ติ อาหํสุ, ตสฺมา ตํ วจนมุปาทาย ‘‘สาวตฺถี’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺสํ สาวตฺถิยํฯ เอเตนสฺส โคจรคาโม ทีปิโต โหติฯ เชโต นาม ราชกุมาโร, เตน โรปิตสํวฑฺฒิตตฺตา ตสฺส เชตสฺส วนนฺติ เชตวนํ, ตสฺมึ **เชตวเน**ฯ อนาถานํ ปิโณฺฑ เอตสฺมึ อตฺถีติ อนาถปิณฺฑิโก, ตสฺส **อนาถปิณฺฑิกสฺส**ฯ อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา จตุปณฺณาส

โกฏิปริจฺจาเคน นิฏฺฐาปิตาราเมติ อโตฺถฯ เอเตนสฺส ปพฺพชิตานุรูปนิวาโสกาโส ทีปิโต โหติฯ

อถาติ อวิเจฺฉทเตฺถ, **โขติ** อธิการนฺตรนิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ เตน อวิจฺฉิเนฺนเยว ตตฺถ ภควโต วิหาเร ''อิทมธิการนฺตรํ อุทปาที''ติ ทเสฺสติฯ กึ ตนฺติ? **อญฺญตรา เทวตา**ติอาทิฯ ตตฺถ **อญฺญตรา**ติ อนิยมิตนิเทฺทโสฯ สา หิ นามโคตฺตโต อปากฏา, ตสฺมา ''อญฺญตรา''ติ วุตฺตาฯ เทโว เอว เทวตา, อิตฺถิปุริสสาธารณเมตํฯ อิธ ปน ปุริโส เอว โส เทวปุโตฺต, กินฺตุ สาธารณนามวเสน ''เทวตา''ติ วุโตฺตฯ

อภิกฺกนฺตาย รตฺติยาติ เอตฺถ **อภิกฺกนฺตสโทฺท** ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ''อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆฯ อุทฺทิสตุ, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข''นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๓๘๓; อ. นิ. ๘.๒๐; อุทา. ๔๕) ขเย ทิสฺสติฯ ''อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา''ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

''โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา''ติฯ (วิ. ว. ๘๕๗) –

เอวมาทีสุ อภิรูเปฯ ''อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตม, อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมา''ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๒.๑๖; ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเนฯ อิธ ปน ขเยฯ เตน อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา, ปริกฺขีณาย รตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกนฺตวณฺณาติ เอตฺถ **อภิกฺกนฺต**สโทฺท อภิรูเป, **วณฺณ**สโทฺท ปน ฉวิถุติกุลวคฺคการณสณฺฐานปฺปมาณรูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ''สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา''ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๓) ฉวิยํฯ ''กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต, คหปติ, อิเม สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา''ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๗) ถุติยํฯ ''จตฺตาโรเม, โภ โคตม, วณฺณา''ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๑๕) กุลวเคฺคฯ ''อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเตฺถโนติ วุจฺจตี''ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) การเณฯ ''มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา''ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) สณฺฐาเนฯ ''ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา''ติ เอวมาทีสุ ปมาเณฯ ''วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา''ติ เอวมาทีสุ รูปายตเนฯ โส อิธ ฉวิยํ ทฎฺฐโพฺพฯ เตน อภิกฺกนฺตวณฺณา อภิรูปจฺฉวีติ วุตฺตํ โหติฯ

เกวลกปฺปนฺติ เอตฺถ **เกวล**สโทฺท อนวเสสเยภุยฺยอพฺยามิสฺสอนติเรกทฬฺหตฺถวิสํโยคาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ''เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริย''นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๕; ปารา. ๑) อนวเสสตา อโตฺถฯ ''เกวลกปฺปา จ องฺคมาคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อุปสงฺกมิสฺสนฺตี''ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๔๓) เยภุยฺยตาฯ ''เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี''ติ เอวมาทีสุ (วิภ. ๒๒๕) อพฺยามิสฺสตาฯ ''เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา''ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๒๔๔) อนติเรกตาฯ ''อายสฺมโต ภเนฺต อนุรุทฺธสฺส พาหิโก นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต''ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๔๓) ทฬฺหตฺถตาฯ ''เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตี''ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕๗) วิสํโยโคฯ อิธ ปนสฺส อนวเสสโต อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ

กปฺปสโทฺท ปนายํ อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเฉทนวิกปฺปเลสสมนฺตภาวาทิ อเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘โอกปฺปนิยเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อภิสทฺทหนมโตฺถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๒๕๐) โวหาโรฯ ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาโลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๙๘; จูฬนิ. กปฺปมาณวปุจฺฉา ๑๑๗) ปญฺญตฺติฯ ‘‘อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๓๖๘) เฉทนํฯ ‘‘กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป’’ติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๔๔๖) วิกโปฺปฯ ‘‘อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๘๐) เลโสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาโวฯ อิธ ปนสฺส สมนฺตภาโว อโตฺถติ อธิเปฺปโตฯ ยโต **เกวลกปฺปํ เชตวน**นฺติ เอตฺถ อนวเสสํ สมนฺตโต เชตวนนฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

โอภาเสตฺวาติ อาภาย ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกปโชฺชตํ กริตฺวาติ อโตฺถฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํ, ยโต ยตฺถ ภควา, ตตฺถ อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เยน วา การเณน ภควา เทวมนุเสฺสหิ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตเนว การเณน อุปสงฺกมีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกน จ การเณน ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพ? นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมาธิปฺปาเยน สาทุผลูปโภคาธิปฺปาเยน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุโกฺข วิยฯ อุปสงฺกมีติ จ คตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา เอวํ คตา ตโต อาสนฺนตรํ ฐานํ ภควโต สมีปสงฺขาตํ คนฺตฺวาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา**ติ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปณมิตฺวา นมสฺสิตฺวาฯ

เอกมนฺตนฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, เอโกกาสํ เอกปสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ภุมฺมเตฺถ วา อุปโยควจนํฯ **อฏฺฐาสี**ติ นิสชฺชาทิปฏิเกฺขโป, ฐานํ กเปฺปสิ, ฐิตา อโหสีติ อโตฺถฯ

กถํ ฐิตา ปน สา เอกมนฺตํ ฐิตา อหูติ?

> ‘‘น ปจฺฉโต น ปุรโต, นาปิ อาสนฺนทูรโต;
> น กเจฺฉ โนปิ ปฏิวาเต, น จาปิ โอณตุณฺณเต;
> อิเม โทเส วิวเชฺชตฺวา, เอกมนฺตํ ฐิตา อหู’’ติฯ

กสฺมา ปนายํ อฏฺฐาสิ เอว, น นิสีทีติ? ลหุํ นิวตฺติตุกามตายฯ เทวตา หิ กญฺจิเทว อตฺถวสํ ปฏิจฺจ สุจิปุริโส วิย วจฺจฏฺฐานํ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉนฺติฯ ปกติยา ปเนตาสํ โยชนสตโต ปภุติ มนุสฺสโลโก ทุคฺคนฺธตาย ปฏิกูโล โหติ, น ตตฺถ อภิรมนฺติฯ เตน สา อาคตกิจฺจํ กตฺวา ลหุํ นิวตฺติตุกามตาย น นิสีทิฯ ยสฺส จ คมนาทิอิริยาปถปริสฺสมสฺส วิโนทนตฺถํ นิสีทนฺติ, โส เทวานํ ปริสฺสโม นตฺถิ, ตสฺมาปิ น นิสีทิฯ เย จ มหาสาวกา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา, เต ปติมาเนสิ, ตสฺมาปิ น นิสีทิฯ อปิจ ภควติ คารเวเนว น นิสีทิฯ เทวานญฺหิ นิสีทิตุกามานํ อาสนํ นิพฺพตฺตติ, ตํ อนิจฺฉมานา นิสชฺชาย จิตฺตมฺปิ อกตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ

เอกมนฺตํ ฐิตา โข สา เทวตาติ เอวํ อิเมหิ การเณหิ เอกมนฺตํ ฐิตา โข สา เทวตาฯ **ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสี**ติ ภควนฺตํ คาถาย อกฺขรปทนิยมิตคนฺถิเตน วจเนน อภาสีติ อโตฺถฯ

๒๖๑. ตตฺถ **พหูติ** อนิยมิตสงฺขฺยานิเทฺทโสฯ เตน อเนกสตา อเนกสหสฺสา อเนกสตสหสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ ทิพฺพนฺตีติ **เทวา,** ปญฺจหิ กามคุเณหิ กีฬนฺติ, อตฺตโน วา สิริยา โชตนฺตีติ อโตฺถฯ อปิจ ติวิธา เทวา สมฺมุติอุปปตฺติวิสุทฺธิวเสนฯ ยถาห –

> ‘‘เทวาติ ตโย เทวา สมฺมุติเทวา, อุปปตฺติเทวา, วิสุทฺธิเทวาฯ ตตฺถ สมฺมุติเทวา นาม ราชาโน, เทวิโย, ราชกุมาราฯ อุปปตฺติเทวา นาม จาตุมหาราชิเก เทเว อุปาทาย ตทุตฺตริเทวาฯ วิสุทฺธิเทวา นาม อรหโนฺต วุจฺจนฺตี’’ติ (จูฬนิ. โธตกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๓๒, ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๑๙)ฯ

เตสุ อิธ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ มนุโน อปจฺจาติ **มนุสฺสา**ฯ โปราณา ปน ภณนฺติ – มนสฺส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสาฯ เต ชมฺพุทีปกา, อปรโคยานกา, อุตฺตรกุรุกา, ปุพฺพวิเทหกาติ จตุพฺพิธาฯ อิธ ชมฺพุทีปกา อธิเปฺปตาฯ มงฺคลนฺติ อิเมหิ สตฺตาติ **มงฺคลานิ,** อิทฺธึ วุทฺธิญฺจ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **อจินฺตยุ**นฺติ จิเนฺตสุํฯ **อากงฺขมานา**ติ อิจฺฉมานา ปตฺถยมานา ปิหยมานาฯ **โสตฺถาน**นฺติ โสตฺถิภาวํ, สเพฺพสํ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ โสภนานํ สุนฺทรานํ กลฺยาณานํ ธมฺมานมตฺถิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **พฺรูหี**ติ เทเสหิ ปกาเสหิ อาจิกฺข วิวร วิภช อุตฺตานีกโรหิฯ **มงฺคล**นฺติ อิทฺธิการณํ วุทฺธิการณํ สพฺพสมฺปตฺติการณํฯ **อุตฺตม**นฺติ วิสิฎฺฐํ ปวรํ สพฺพโลกหิตสุขาวหนฺติ อยํ คาถาย อนุปุพฺพปทวณฺณนาฯ

อยํ ปน ปิณฺฑโตฺถ – โส เทวปุโตฺต ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา มงฺคลปญฺหํ โสตุกามตาย อิมสฺมึ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา เอกวาลคฺคโกฎิโอกาสมเตฺต ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สฎฺฐิปิ สตฺตติปิ อสีติปิ สุขุมตฺตภาเว นิมฺมินิตฺวา สพฺพเทวมารพฺรหฺมาโน สิริยา จ เตชสา จ อธิคยฺห วิโรจมานํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺนํ ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ทิสฺวา ตสฺมึ จ สมเย อนาคตานมฺปิ สกลชมฺพุทีปกานํ มนุสฺสานํ เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย สพฺพเทวมนุสฺสานํ วิจิกิจฺฉาสลฺลสมุทฺธรณตฺถํ อาห – ‘‘พหู เทวา มนุสฺสา จ, มงฺคลานิ อจินฺตยุํ, อากงฺขมานา โสตฺถานํ อตฺตโน โสตฺถิภาวํ อิจฺฉนฺตา, พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตมํ, เตสํ เทวานํ อนุมติยา มนุสฺสานญฺจ อนุคฺคเหน มยา ปุโฎฺฐ สมาโน ยํ สเพฺพสเมว อมฺหากํ เอกนฺตหิตสุขาวหนโต อุตฺตมํ มงฺคลํ, ตํ โน อนุกมฺปํ อุปาทาย พฺรูหิ ภควา’’ติฯ

๒๖๒. เอวเมตํ เทวปุตฺตสฺส วจนํ สุตฺวา ภควา **‘‘อเสวนา จ พาลาน’’**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อเสวนา**ติ อภชนา อปยิรุปาสนาฯ **พาลาน**นฺติ พลนฺติ อสฺสสนฺตีติ พาลา, อสฺสสิตปสฺสสิตมเตฺตน ชีวนฺติ, น ปญฺญาชีวิเตนาติ อธิปฺปาโยฯ เตสํ พาลานํ **ปณฺฑิตาน**นฺติ ปณฺฑนฺตีติ ปณฺฑิตา, สนฺทิฎฺฐิกสมฺปรายิเกสุ อเตฺถสุ ญาณคติยา คจฺฉนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เตสํ ปณฺฑิตานํฯ **เสวนา**ติ ภชนา ปยิรุปาสนา ตํสหายตา ตํสมฺปวงฺกตาฯ **ปูชา**ติ สกฺการครุการมานนวนฺทนาฯ **ปูชเนยฺยาน**นฺติ ปูชารหานํฯ **เอตํ มงฺคลมุตฺตม**นฺติ ยา จ พาลานํ อเสวนา, ยา จ ปณฺฑิตานํ เสวนา, ยา จ ปูชเนยฺยานํ ปูชา, ตํ สพฺพํ สมฺปิเณฺฑตฺวา อาห เอตํ มงฺคลมุตฺตมนฺติฯ ยํ ตยา ปุฎฺฐํ ‘‘พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติ, เอตฺถ ตาว เอตํ มงฺคลมุตฺตมนฺติ คณฺหาหีติ วุตฺตํ โหติฯ อยเมติสฺสา คาถาย ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปนสฺสา เอวํ เวทิตพฺพา – เอวเมตํ เทวปุตฺตสฺส วจนํ สุตฺวา ภควา อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา จตุพฺพิธา กถา ปุจฺฉิตกถา, อปุจฺฉิตกถา, สานุสนฺธิกถา, อนนุสนฺธิกถาติฯ ตตฺถ ‘‘ปุจฺฉามิ ตํ, โคตม, ภูริปญฺญ, กถํกโร สาวโก สาธุ โหตี’’ติ (สุ. นิ. ๓๗๘) จ, ‘‘กถํ นุ ตฺวํ, มาริส, โอฆมตรี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑) จ เอวมาทีสุ ปุจฺฉิเตน กถิกา ปุจฺฉิตกถาฯ ‘‘ยํ ปเร สุขโต อาหุ, ตทริยา อาหุ ทุกฺขโต’’ติ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๗๖๗) อปุจฺฉิเตน อตฺตชฺฌาสยวเสเนว กถิ

ตา อปุจฺฉิตกถาฯ สพฺพาปิ พุทฺธานํ กถา ‘‘สนิทานาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๒๖; กถา. ๘๐๖) วจนโต สานุสนฺธิกถาฯ อนนุสนฺธิกถา อิมสฺมิํ สาสเน นตฺถิฯ เอวเมตาสุ กถาสุ อยํ เทวปุตฺเตน ปุจฺฉิเตน ภควตา กถิตตฺตา ปุจฺฉิตกถาฯ ปุจฺฉิตกถายญฺจ ยถา เฉโก ปุริโส กุสโล มคฺคสฺส, กุสโล อมคฺคสฺส, มคฺคํ ปุฏฺโฐ ปฐมํ วิชหิตพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา ปจฺฉา คเหตพฺพํ อาจิกฺขติ – ‘‘อสุกสฺมิํ นาม ฐาเน เทฺวธาปโถ โหติ, ตตฺถ วามํ มุญฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คณฺหถา’’ติ, เอวํ เสวิตพฺพาเสวิตเพฺพสุ อเสวิตพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา เสวิตพฺพํ อาจิกฺขติฯ ภควา จ มคฺคกุสลปุริสสทิโสฯ ยถาห –

> ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข, ติสฺส, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๔)ฯ

โส หิ กุสโล อิมสฺส โลกสฺส, กุสโล ปรสฺส โลกสฺส, กุสโล มจฺจุเธยฺยสฺส, กุสโล อมจฺจุเธยฺยสฺส, กุสโล มารเธยฺยสฺส, กุสโล อมารเธยฺยสฺสาติฯ ตสฺมา ปฐมํ อเสวิตพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา เสวิตพฺพํ อาจิกฺขนฺโต อาห – ‘‘อเสวนา จ พาลานํ, ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา’’ติฯ วิชหิตพฺพมโคฺค วิย หิ ปฐมํ พาลา น เสวิตพฺพา น ปยิรุปาสิตพฺพา, ตโต คเหตพฺพมโคฺค วิย ปณฺฑิตา เสวิตพฺพา ปยิรุปาสิตพฺพาติฯ

กสฺมา ปน ภควตา มงฺคลํ กเถนฺเตน ปฐมํ พาลานํ อเสวนา ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา กถิตาติ? วุจฺจเต – ยสฺมา อิมํ ทิฏฺฐาทีสุ มงฺคลทิฏฺฐิํ พาลเสวนาย เทวมนุสฺสา คณฺหิํสุ, สา จ อมงฺคลํ, ตสฺมา เนสํ ตํ อิธโลกตฺถปรโลกตฺถภญฺชกํ อกลฺยาณมิตฺตสํสคฺคํ ครหนฺเตน อุภยโลกตฺถสาธกญฺจ กลฺยาณมิตฺตสํสคฺคํ ปสํสนฺเตน ภควตา ปฐมํ พาลานํ อเสวนา ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา กถิตาติฯ

ตตฺถ **พาลา** นาม เย เกจิ ปาณาติปาตาทิอกุสลกมฺมปถสมนฺนาคตา สตฺตาฯ เต ตีหา กาเรหิ ชานิตพฺพาฯ ยถาห – ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, พาลสฺส พาลลกฺขณานี’’ติ (อ. นิ. ๓.๓; ม. นิ. ๓.๒๔๖) สุตฺตํฯ อปิจ ปูรณกสฺสปาทโย ฉ สตฺถาโร เทวทตฺตโกกาลิกกฏโมทกติสฺสขณฺฑเทวิยาปุตฺตสมุทฺททตฺตจิญฺจมาณวิกาทโย อตีตกาเล จ ทีฆวิทสฺส ภาตาติ อิเม อเญฺญ จ เอวรูปา สตฺตา พาลาติ เวทิตพฺพาฯ

เต อคฺคิปทิตฺตมิว องฺคารํ อตฺตนา ทุคฺคหิเตน อตฺตานญฺจ อตฺตโน วจนการเก จ วินาเสนฺติ, ยถา ทีฆวิทสฺส ภาตา จตุพุทฺธนฺตรํ สฏฺฐิโยชนมเตฺตน อตฺตภาเวน อุตฺตาโน ปติโต มหานิรเย ปจฺจติ, ยถา จ ตสฺส ทิฏฺฐิํ อภิรุจิกานิ ปญฺจ กุลสตานิ ตเสฺสว สหพฺยตํ อุปปนฺนานิ นิรเย ปจฺจนฺติฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, นฬาคารา วา ติณาคารา วา อคฺคิ มุโตฺต กูฏาคารานิปิ ฑหติ อุลฺลิตฺตาวลิตฺตานิ นิวาตานิ ผุสิตคฺคฬานิ ปิหิตวาตปานานิ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยานิ กานิจิ ภยานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สพฺพานิ ตานิ พาลโต อุปฺปชฺชนฺติ, โน ปณฺฑิตโตฯ เย เกจิ อุปทฺทวา อุปฺปชฺชนฺติ…เป.… เย เกจิ อุปสคฺคา…เป.… โน ปณฺฑิตโตฯ อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโตฯ สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต, สอุปสโคฺค พาโล, อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติ (อ. นิ. ๓.๑)ฯ

อปิจ ปูติมจฺฉสทิโส พาโล, ปูติมจฺฉพนฺธปตฺตปุฏสทิโส โหติ ตทุปเสวี, ฉฑฺฑนียตํ ชิคุจฺฉนียตญฺจ อาปชฺชติ วิญฺญูนํฯ วุตฺตเญฺจตํ –

“ปูติมจฺฉํ กุสเคฺคน, โย นโร อุปนยฺหติ;
กุสาปิ ปูตี วายนฺติ, เอวํ พาลูปเสวนา”ติฯ (อิติวุ. ๗๖; ชา. ๑.๑๕.๑๘๓; ๒.๒๒.๑๒๕๗);

อกิตฺติปณฺฑิโต จาปิ สเกฺกน เทวานมินฺเทน วเร ทิยฺยมาเน เอวมาห –

“พาลํ น ปเสฺส น สุเณ, น จ พาเลน สํวเส;
พาเลนลฺลาปสลฺลาปํ, น กเร น จ โรจเยฯ

“กินฺนุ เต อกรํ พาโล, วท กสฺสป การณํ;
เกน กสฺสป พาลสฺส, ทสฺสนํ นาภิกงฺขสิฯ

“อนยํ นยติ ทุเมฺมโธ, อธุรายํ นิยุญฺชติ;
ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ, สมฺมา วุโตฺต ปกุปฺปติ;
วินยํ โส น ชานาติ, สาธุ ตสฺส อทสฺสน”นฺติฯ (ชา. ๑.๑๓.๙๐-๙๒);

เอวํ ภควา สพฺพากาเรน พาลูปเสวนํ ครหโนฺต พาลานํ อเสวนํ “มงฺคล”นฺติ วตฺวา อิทานิ ปณฺฑิตเสวนํ ปสํสโนฺต “ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา มงฺคล”นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ปณฺฑิตา** นาม เยเกจิ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทิทสกุสลกมฺมปถสมนฺนาคตา สตฺตา, เต ตีหากาเรหิ ชานิตพฺพาฯ ยถาห – “ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานี”ติ (อ. นิ. ๓.๓; ม. นิ. ๓.๒๕๓) วุตฺตํฯ อปิจ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอสีติมหาสาวกา อเญฺญ จ ตถาคตสฺส สาวกา สุเนตฺตมหาโควินฺทวิธุรสรภงฺคมโหสธสุตโสมนิมิราช- อโยฆรกุมารอกิตฺติปณฺฑิตาทโย จ ปณฺฑิตาติ เวทิตพฺพาฯ

เต ภเย วิย รกฺขา, อนฺธกาเร วิย ปทีโป, ขุปฺปิปาสาทิทุกฺขาภิภเว วิย อนฺนปานาทิปฏิลาโภ, อตฺตโน วจนกรานํ สพฺพภยอุปทฺทวูปสคฺควิทฺธํสนสมตฺถา โหนฺติฯ ตถา หิ ตถาคตํ อาคมฺม อสเงฺขฺยยฺยา อปริมาณา เทวมนุสฺสา อาสวกฺขยํ ปตฺตา, พฺรหฺมโลเก ปติฏฺฐิตา, เทวโลเก ปติฏฺฐิตา, สุคติโลเก อุปฺปนฺนาฯ สาริปุตฺตเตฺถเร จิตฺตํ ปสาเทตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ เถรํ อุปฏฺฐหิตฺวา อสีติ กุลสหสฺสานิ สเคฺค นิพฺพตฺตานิฯ ตถา มหาโมคฺคลฺลานมหากสฺสปปฺปภุตีสุ สพฺพมหาสาวเกสุ, สุเนตฺตสฺส สตฺถุโน สาวกา อเปฺปกเจฺจ พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชิํสุ, อเปฺปกเจฺจ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ เทวานํ สหพฺยตํ…เป.… อเปฺปกเจฺจ คหปติมหาสาลกุลานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชิํสุฯ วุตฺตเญฺจตํ –

“นตฺถิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตโต ภยํ, นตฺถิ ปณฺฑิตโต อุปทฺทโว, นตฺถิ ปณฺฑิตโต อุปสโคฺค”ติ (อ. นิ. ๓.๑)ฯ

อปิจ ตครมาลาทิคนฺธภณฺฑสทิโส ปณฺฑิโต, ตครมาลาทิคนฺธภณฺฑปลิเวฐนปตฺตสทิโส โหติ ตทุปเสวี, ภาวนียตํ มนุญฺญตญฺจ อาปชฺชติ วิญฺญูนํฯ วุตฺตเญฺจตํ –

“ตครญฺจ ปลาเสน, โย นโร อุปนยฺหติ;

ปตฺตาปิ สุรภี วายนฺติ, เอวํ ธีรูปเสวนา''ติฯ (อิติวุ. ๗๖; ชา. ๑.๑๕.๑๘๔; ๒.๒๒.๑๒๕๘);

อกิตฺติปณฺฑิโต จาปิ สเกฺกน เทวานมิเนฺทน วเร ทิยฺยมาเน เอวมาห –

''ธีรํ ปเสฺส สุเณ ธีรํ, ธีเรน สห สํวเส;
ธีเรนลฺลาปสลฺลาปํ, ตํ กเร ตญฺจ โรจเยฯ

''กินฺนุ เต อกรํ ธีโร, วท กสฺสป การณํ;
เกน กสฺสป ธีรสฺส, ทสฺสนํ อภิกงฺขสิฯ

''นยํ นยติ เมธาวี, อธุรายํ น ยุญฺชติ;
สุนโย เสยฺยโส โหติ, สมฺมา วุโตฺต น กุปฺปติ;
วินยํ โส ปชานาติ, สาธุ เตน สมาคโม''ติฯ (ชา. ๑.๑๓.๙๔-๙๖);

เอวํ ภควา สพฺพากาเรน ปณฺฑิตเสวนํ ปสํสโนฺต, ปณฺฑิตานํ เสวนํ ''มงฺคล''นฺติ วตฺวา อิทานิ ตาย พาลานํ อเสวนาย ปณฺฑิตานํ เสวนาย จ อนุปุเพฺพน ปูชเนยฺยภาวํ อุปคตานํ ปูชํ ปสํสโนฺต **''ปูชา จ ปูชเนยฺยานํ เอตํ มงฺคลมุตฺตม''**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ปูชเนยฺยา** นาม สพฺพโทสวิรหิตตฺตา สพฺพคุณสมนฺนาคตตฺตา จ พุทฺธา ภควโนฺต, ตโต ปจฺฉา ปเจฺจกพุทฺธา อริยสาวกา จฯ เตสญฺหิ ปูชา อปฺปกาปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหติ, สุมนมาลาการมลฺลิกาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํฯ

ตเตฺถกํ นิทสฺสนมตฺตํ ภณามฯ ภควา กิร เอกทิวสํ ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถ โข สุมนมาลาการโร รโญฺญ มาคธสฺส เสนิยสฺส พิมฺพิสารสฺส ปุปฺผานิ คเหตฺวา คจฺฉโนฺต อทฺทส ภควนฺตํ นครทฺวารํ อนุปฺปตฺตํ ปาสาทิกํ ปสาทนียํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณาสีตานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตํ พุทฺธสิริยา ชลนฺตํฯ ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ – ''ราชา ปุปฺผานิ คเหตฺวา สตํ วา สหสฺสํ วา ทเทยฺย, ตญฺจ อิธโลกมตฺตเมว สุขํ ภเวยฺย, ภควโต ปน ปูชา อปฺปเมยฺยอสเงฺขยฺยผลา ทีฆรตฺตํ หิตสุขาวหา โหติฯ หนฺทาหํ อิเมหิ ปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชมี''ติ ปสนฺนจิโตฺต เอกํ ปุปฺผมุฏฺฐิํ คเหตฺวา ภควโต ปฏิมุขํ ขิปิ, ปุปฺผานิ อากาเสน คนฺตฺวา ภควโต อุปริ มาลาวิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ มาลาการโร ตํ อานุภาวํ ทิสฺวา ปสนฺนตรจิโตฺต ปุน เอกํ ปุปฺผมุฏฺฐิํ ขิปิ, ตานิ คนฺตฺวา มาลากญฺจุโก หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ เอวํ อฏฺฐ ปุปฺผมุฏฺฐิโย ขิปิ, ตานิ คนฺตฺวา ปุปฺผกูฏาคารํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ ภควา อโนฺตกูฏาคาเร วิย อโหสิ, มหาชนกาโย สนฺนิปติฯ ภควา มาลาการํ ปสฺสโนฺต สิตํ ปาตฺวากาสิฯ อานนฺทเตฺถโร ''น พุทฺธา อเหตุ อปฺปจฺจยา สิตํ ปาตุกโรนฺตี''ติ สิตการณํ ปุจฺฉิฯ ภควา อาห – ''เอโส, อานนฺท, มาลาการโร อิมิสฺสา ปูชาย อานุภาเวน สตสหสฺสกปฺป เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา ปริโยสาเน สุมนิสฺสโร นาม ปเจฺจกพุโทฺธ ภวิสฺสตี''ติฯ วจนปริโยสาเน จ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ คาถํ อภาสิ –

''ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ, ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ;
ยสฺส ปตีโต สุมโน, วิปากํ ปฏิเสวตี''ติฯ (ธ. ป. ๖๘);

คาถาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, เอวํ อปฺปกาปิ เตสํ ปูชา ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหตีติ เวทิตพฺพาฯ สา จ อามิสปูชาว โก ปน วาโท ปฏิปตฺติปู

ชายฯ ยโต เย กุลปุตฺตา สรณคมเนน สิกฺขาปทปฏิคฺคหเณน อุโปสถงฺคสมาทาเนน จตุปาริสุทฺธิสีลาทีหิ จ อตฺตโน คุเณหิ ภควนฺตํ ปูเชนฺติ, โก เตสํ ปูชาย ผลํ วณฺณยิสฺสติฯ เต หิ ตถาคตํ ปรมาย ปูชาย ปูเชนฺตีติ วุตฺตาฯ ยถาห –

> ‘‘โย โข, อานนฺท, ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ สามีจิปฺปฏิปนฺโน อนุธมฺมจารี, โส ตถาคตํ สกฺกโรติ ครุํ กโรติ มาเนติ ปูเชติ อปจิยติ ปรมาย ปูชายา’’ติฯ

เอเตนานุสาเรน ปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกานมฺปิ ปูชาย หิตสุขาวหตา เวทิตพฺพาฯ

อปิจ คหฏฺฐานํ กนิฏฺฐสฺส เชโฏฺฐ ภาตาปิ ภคินีปิ ปูชเนยฺยา, ปุตฺตสฺส มาตาปิตโร, กุลวธูนํ สามิกสสฺสุสสฺสุราติ เอวเมฺปตฺถ ปูชเนยฺยา เวทิตพฺพาฯ เอเตสมฺปิ หิ ปูชา กุสลธมฺมสงฺขาตตฺตา อายุอาทิวฑฺฒิเหตุตฺตา จ มงฺคลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เต มเตฺตยฺยา ภวิสฺสนฺติ เปเตฺตยฺยา สามญฺญา พฺรหฺมญฺญา กุเล เชฏฺฐาปจายิโน, อิทํ กุสลํ ธมฺมํ สมาทาย วตฺติสฺสนฺติฯ เต เตสํ กุสลานํ ธมฺมานํ สมาทานเหตุ อายุนาปิ วฑฺฒิสฺสนฺติ, วเณฺณนปิ วฑฺฒิสฺสนฺตี’’ติอาทิฯ

เอวเมติสฺสา คาถาย พาลานํ อเสวนา ปณฺฑิตานํ เสวนา ปูชเนยฺยานํ ปูชาติ ตีณิ มงฺคลานิ วุตฺตานิฯ ตตฺถ พาลานํ อเสวนา พาลเสวนปจฺจยภยาทิปริตฺตาเณน อุภยโลกหิตเหตุตฺตา ปณฺฑิตานํ เสวนา ปูชเนยฺยานํ ปูชา จ ตาสํ ผลวิภูติวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว นิพฺพานสุคติเหตุตฺตา ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ ตุ มาติกํ อทเสฺสตฺวา เอว ยํ ยตฺถ มงฺคลํ, ตํ ววตฺถเปสฺสาม, ตสฺส จ มงฺคลตฺตํ วิภาวยิสฺสามาติฯ

นิฏฺฐิตา อเสวนา จ พาลานนฺติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๓. เอวํ ภควา ‘‘พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติ เอกํ อเชฺฌสิโตปิ อปฺปํ ยาจิโต พหุทายโก อุฬารปุริโส วิย เอกาย คาถาย ตีณิ มงฺคลานิ วตฺวา ตโต อุตฺตริปิ เทวตานํ โสตุกามตาย มงฺคลานญฺจ อตฺถิตาย เยสํ เยสํ ยํ ยํ อนุกูลํ, เต เต สเตฺต ตตฺถ ตตฺถ มงฺคเล นิโยเชตุกามตาย จ **‘‘ปติรูปเทสวาโส จา’’**ติอาทีหิ คาถาหิ ปุนปิ อเนกานิ มงฺคลานิ วตฺตุมารโทฺธฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **ปติรูโป**ติ อนุจฺฉวิโกฯ **เทโส**ติ คาโมปิ นิคโมปิ นครมฺปิ ชนปโทปิ โย โกจิ สตฺตานํ นิวาโสกาโสฯ **วาโส**ติ ตตฺถ นิวาโสฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุรา อตีตาสุ ชาตีสุฯ **กตปุญฺญตา**ติ อุปจิตกุสลตาฯ **อตฺตา**ติ จิตฺตํ วุจฺจติ, สกโล วา อตฺตภาโวฯ **สมฺมาปณิธี**ติ ตสฺส อตฺตโน สมฺมา ปณิธานํ นิยุญฺชนํ, ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยเมตฺถ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา **ปติรูปเทโส** นาม ยตฺถ จตโสฺส ปริสา วิหรนฺติ, ทานาทีนิ ปุญฺญกิริยาวตฺถูนิ วตฺตนฺติ, นวงฺคํ สตฺถุ สาสนํ ทิปฺปติฯ ตตฺถ นิวาโส สตฺตานํ ปุญฺญกิริยาย ปจฺจยตฺตา ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ สีหฬทีปปวิฏฺฐเกวฏฺฏาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํฯ

อปโร นโย – ปติรูปเทโส นาม ภควโต โพธิมณฺฑปฺปเทโส, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติตปฺปเทโส, ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย มเชฺฌ สพฺพติตฺถิยมตํ ภินฺทิตฺวา ยมกปาฏิหาริยทสฺสิ

ตกณฺฑมฺพรุกฺขมูลปฺปเทโส, เทโวโรหนปฺปเทโส, โย วา ปนโญฺญปิ สาวตฺถิราชคหาทิพุทฺธาทิวาสปฺปเทโสฯ ตตฺถ นิวาโส สตฺตานํ ฉอนุตฺตริยปฏิลาภปจฺจยโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

อปโร นโย – ปุรตฺถิมาย ทิสาย กชงฺคลํ นาม นิคโม, ตสฺส อปเรน มหาสาลา, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ทกฺขิณปุรตฺถิมาย ทิสาย สลฺลวตี นาม นที, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ทกฺขิณาย ทิสาย เสตกณฺณิกํ นาม นิคโม, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ปจฺฉิมาย ทิสาย ถูณํ นาม พฺราหฺมณคาโม, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ อุตฺตราย ทิสาย อุสิรทฺธโช นาม ปพฺพโต, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา , โอรโต มเชฺฌ (มหาว. ๒๕๙)ฯ อยํ มชฺฌิมปฺปเทโส อายาเมน ตีณิ โยชนสตานิ, วิตฺถาเรน อฑฺฒเตยฺยานิ, ปริเกฺขเปน นวโยชนสตานิ โหนฺติ, เอโส ปติรูปเทโส นามฯ

เอตฺถ จตุนฺนํ มหาทีปานํ ทฺวิสหสฺสานํ ปริตฺตทีปานญฺจ อิสฺสริยาธิปจฺจการกา จกฺกวตฺตี อุปฺปชฺชนฺติ, เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สาริปุตฺตมหาโมคฺคลฺลานาทโย มหาสาวกา อุปฺปชฺชนฺติ, เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา ปเจฺจกพุทฺธา, จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธา จ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ สตฺตา จกฺกวตฺติรโญฺญ โอวาทํ คเหตฺวา ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาย สคฺคปรายณา โหนฺติ, ตถา ปเจฺจกพุทฺธานํ โอวาเท ปติฏฺฐายฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสาวกานํ ปน โอวาเท ปติฏฺฐาย สคฺคปรายณา นิพฺพานปรายณา จ โหนฺติฯ ตสฺมา ตตฺถ วาโส อิมาสํ สมฺปตฺตีนํ ปจฺจยโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

ปุเพฺพ กตปุญฺญตา นาม อตีตชาติยํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสเว อารพฺภ อุปจิตกุสลตา, สาปิ มงฺคลํฯ กสฺมา? พุทฺธปเจฺจกพุเทฺธ สมฺมุขโต ทเสฺสตฺวา พุทฺธานํ วา พุทฺธสาวกานํ วา สมฺมุขา สุตาย จตุปฺปทิกายปิ คาถาย ปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาเปตีติ กตฺวาฯ โย จ มนุโสฺส ปุเพฺพ กตาธิกาโร อุสฺสนฺนกุสลมูโล โหติ, โส เตเนว กุสลมูเลน วิปสฺสนํ อุปฺปาเทตฺวา อาสวกฺขยํ ปาปุณาติ ยถา ราชา มหากปฺปิโน อคฺคมเหสี จฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตา มงฺคล’’นฺติฯ

อตฺตสมฺมาปณิธิ นาม อิเธกโจฺจ อตฺตานํ ทุสฺสีลํ สีเล ปติฏฺฐาเปติ, อสฺสทฺธํ สทฺธาสมฺปทาย ปติฏฺฐาเปติ, มจฺฉรึ จาคสมฺปทาย ปติฏฺฐาเปติฯ อยํ วุจฺจติ ‘‘อตฺตสมฺมาปณิธี’’ติฯ เอโส จ มงฺคลํฯ กสฺมา? ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเวรปฺปหานวิวิธานิสํสาธิคมเหตุโตติฯ

เอวํ อิมิสฺสาปิ คาถาย ปติรูปเทสวาโส, ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตา, อตฺตสมฺมาปณิธีติ ตีณิเยว มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ปติรูปเทสวาโส จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๔. อิทานิ **พาหุสจฺจญฺจาติ** เอตฺถ **พาหุสจฺจ**นฺติ พหุสฺสุตภาโวฯ **สิปฺป**นฺติ ยํกิญฺจิ หตฺถโกสลฺลํฯ **วินโย**ติ กายวาจาจิตฺตวินยนํฯ **สุสิกฺขิโต**ติ สุฏฺฐุ สิกฺขิโตฯ **สุภาสิตา**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตาฯ **ยา**ติ อนิยมนิเทฺทโสฯ **วาจา**ติ คิรา พฺยปฺปโถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ อยเมตฺถ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **พาหุสจฺจํ** นาม ยํ ตํ ‘‘สุตธโร โหติ สุตสนฺนิจโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๓๙; อ. นิ. ๔.๒๒) จ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส พหุกํ สุตํ โหติ สุตฺตํ เคยฺ

ยํ เวยฺยากรณ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๖) จ เอวมาทินา นเยน สตฺถุสาสนธรตฺตํ วณฺณิตํ, ตํ อกุสลปฺปหานกุสลาธิคมเหตุโต อนุปุพฺเพน ปรมตฺถสจฺจสจฺฉิกิริยเหตุโต จ ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘สุตวา จ โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗)ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

‘‘ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถมุปปริกฺขติ, อตฺถํ อุปปริกฺขโต ธมฺมา นิชฺฌานํ ขมนฺติ, ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา สติ ฉนฺโท ชายติ, ฉนฺทชาโต อุสฺสหติ, อุสฺสหนฺโต ตุลยติ, ตุลยนฺโต ปทหติ, ปทหนฺโต กาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๔๓๒)ฯ

อปิจ อคาริกพาหุสจฺจมฺปิ ยํ อนวชฺชํ, ตํ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

สิปฺปํ นาม อคาริกสิปฺปญฺจ อนคาริกสิปฺปญฺจฯ ตตฺถ อคาริกสิปฺปํ นาม ยํ ปรูปโรธวิรหิตํ อกุสลวิวชฺชิตํ มณิการสุวณฺณการกมฺมาทิ, ตํ อิธโลกตฺถาวหนโต มงฺคลํฯ อนคาริกสิปฺปํ นาม จีวรวิจารณสิพฺพนาทิ สมณปริกฺขาราภิสงฺขรณํ, ยํ ตํ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยานิ ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กึกรณียานิ, ตตฺถ ทกฺโข โหตี’’ติอาทินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณิตํ, ยํ ‘‘นาถกรโณ ธโมฺม’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๕; อ. นิ. ๑๐.๑๗) จ วุตฺตํ, ตํ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

วินโย นาม อคาริกวินโย จ อนคาริกวินโย จฯ ตตฺถ อคาริกวินโย นาม ทสอกุสลกมฺมปถวิรมณํ, โส ตตฺถ อสํกิเลสาปชฺชเนน อาจารคุณววตฺถาเนน จ สุสิกฺขิโต อุภยโลกหิตสุขาวหนโต มงฺคลํฯ อนคาริกวินโย นาม สตฺตาปตฺติกฺขนฺธ อนาปชฺชนํ, โสปิ วุตฺตนเยเนว สุสิกฺขิโตฯ จตุปาริสุทฺธิสีลํ วา อนคาริกวินโยฯ โส ยถา ตตฺถ ปติฏฺฐาย อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เอวํ สิกฺขเนน สุสิกฺขิโต โลกิยโลกุตฺตรสุขาธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตโพฺพฯ

สุภาสิตา วาจา นาม มุสาวาทาทิโทสวิรหิตา วาจาฯ ยถาห – ‘‘จตูหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหตี’’ติฯ อสมฺผปฺปลาปา วาจา เอว วา สุภาสิตาฯ ยถาห –

‘‘สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สนฺโต,
ธมฺมํ ภเณ นาธมฺมํ ตํ ทุติยํ;
ปิยํ ภเณ นาปฺปิยํ ตํ ตติยํ,
สจฺจํ ภเณ นาลิกํ ตํ จตุตฺถ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๓; สุ. นิ. ๔๕๒);

อยมฺปิ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา จ อยํ วินยปริยาปนฺนา เอว, ตสฺมา วินยคฺคหเณน เอตํ อสงฺคณฺหิตฺวา วินโย สงฺคเหตโพฺพฯ อถวา กึ อิมินา ปริสฺสเมน ปเรสํ ธมฺมเทสนาวาจา อิธ ‘‘สุภาสิตา วาจา’’ติ เวทิตพฺพาฯ สา หิ ยถา ปติรูปเทสวาโส, เอวํ สตฺตานํ อุภยโลกหิตสุขนิพฺพานาธิคมปจฺจยโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ อาห จ –

‘‘ยํ พุโทฺธ ภาสติ วาจํ, เขมํ นิพฺพานปตฺติยา;

ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย, สา เว วาจานมุตฺตมา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๓; สุ. นิ. ๔๕๖);

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย พาหุสจฺจํ, สิปฺปํ, วินโย สุสิกฺขิโต, สุภาสิตา วาจาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา พาหุสจฺจญฺจาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๕. อิทานิ **มาตาปิตุอุปฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ มาตุ จ ปิตุ จาติ **มาตาปิตุ**ฯ **อุปฏฺฐาน**นฺติ อุปฏฺฐหนํฯ ปุตฺตานญฺจ ทารานญฺจาติ **ปุตฺตทารสฺส**ฯ สงฺคณฺหนํ **สงฺคโห**ฯ น อากุลา **อนากุลา**ฯ กมฺมานิ เอว **กมฺมนฺตา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **มาตา** นาม ชนิกา วุจฺจติ, ตถา **ปิตา**ฯ **อุปฏฺฐานํ** นาม ปาทโธวนสมฺพาหนอุจฺฉาทนนฺหาปเนหิ จตุปจฺจยสมฺปทาเนน จ อุปการกรณํฯ ตตฺถ ยสฺมา มาตาปิตโร พหูปการา ปุตฺตานํ อตฺถกามา อนุกมฺปกา, ยํ ปุตฺตเก พหิ กีฬิตฺวา ปํสุมกฺขิตสรีรเก อาคเต ทิสฺวา ปํสุกํ ปุญฺฉิตฺวา มตฺถกํ อุปสิงฺฆายนฺตา ปริจุมฺพนฺตา จ สิเนหํ อุปฺปาเทนฺติ, วสฺสสตมฺปิ มาตาปิตโร สีเสน ปริหรนฺตา ปุตฺตา เตสํ ปฏิการํ กาตุํ อสมตฺถาฯ ยสฺมา จ เต อาปาทกา โปสกา อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโร พฺรหฺมสมฺมตา ปุพฺพาจริยสมฺมตา, ตสฺมา เตสํ อุปฏฺฐานํ อิธ ปสํสํ เปจฺจ สคฺคสุขญฺจ อาวหติ, เตน ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร, ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร;
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ, ปชาย อนุกมฺปกาฯ

‘‘ตสฺมา หิ เน นมเสฺสยฺย, สกฺกเรยฺย จ ปณฺฑิโต;
อเนฺนน อถ ปาเนน, วเตฺถน สยเนน จฯ

‘‘อุจฺฉาทเนน นฺหาปเนน, ปาทานํ โธวเนน จ;
ตาย นํ ปาริจริยาย, มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา;
อิเธว นํ ปสํสนฺติ, เปจฺจ สเคฺค ปโมทตี’’ติฯ (อ. นิ. ๓.๓๑; อิติวุ. ๑๐๖; ชา. ๒.๒๐.๑๘๑-๑๘๓);

อปโร นโย – อุปฏฺฐานํ นาม ภรณกิจฺจกรณกุลวํสฏฺฐปนาทิปญฺจวิธํ, ตํ ปาปนิวารณาทิปญฺจวิธทิฏฺฐธมฺมิกหิตเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘ปญฺจหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา ‘ภโต เน ภริสฺสามิ, กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามิ, กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ, ทายชฺชํ ปฏิปชฺชิสฺสามิ, อถ วา ปน เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสามี’ติ ฯ อิเมหิ โข, คหปติปุตฺต, ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐิตา ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ, ปาปา นิวาเรนฺติ, กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ, สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ, ปติรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ, สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๗)ฯ

อปิจ โย มาตาปิตโร ตีสุ วตฺถูสุ ปสาทุปฺปาทเนน สีลสมาทาปเนน ปพฺพชฺชาย วา อุปฏฺฐหติ, อยํ มาตาปิตุอุปฏฺฐากานํ อโคฺค, ตสฺส ตํ มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ มาตาปิตูหิ กตสฺส อุปกา

รสฺส ปจฺจุปการภูตํ อเนเกสํ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ สมฺปรายิกานญฺจ อตฺถานํ ปทฏฺฐานโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

ปุตฺตทารสฺสาติ เอตฺถ อตฺตนา ชนิตา ปุตฺตาปิ ธีตโรปิ ‘‘ปุตฺตา’’ เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ **ทารา**ติ วีสติยา ภริยานํ ยา กาจิ ภริยาฯ ปุตฺตา จ ทารา จ ปุตฺตทารํ, ตสฺส ปุตฺตทารสฺสฯ **สงฺคโห**ติ สมฺมานนาทีหิ อุปการกรณํฯ ตํ สุสํวิหิตกมฺมนฺตตาทิทิฏฺฐธมฺมิกหิตเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ปจฺฉิมา ทิสา ปุตฺตทารา เวทิตพฺพา’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๖) เอตฺถ อุทฺทิฏฺฐํ ปุตฺตทารํ ภริยาสเทฺทน สงฺคณฺหิตฺวา –

> ‘‘ปญฺจหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ สามิเกน ปจฺฉิมา ทิสา ภริยา ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา, สมฺมานนาย อนวมานนาย อนติจริยาย อิสฺสริยโวสฺสเคฺคน อลงฺการานุปฺปทาเนนฯ อิเมหิ โข, คหปติปุตฺต, ปญฺจหิ ฐาเนหิ สามิเกน ปจฺฉิมา ทิสา ภริยา ปจฺจุปฏฺฐิตา ปญฺจหิ ฐาเนหิ สามิกํ อนุกมฺปติ, สุสํวิหิตกมฺมนฺตา จ โหติ, สงฺคหิตปริชนา จ, อนติจารินี จ, สมฺภตญฺจ อนุรกฺขติ, ทกฺขา จ โหติ อนลสา สพฺพกิจฺจสู’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๙)ฯ

อยํ วา อปโร นโย – **สงฺคโห**ติ ธมฺมิกาหิ ทานปิยวาจอตฺถจริยาหิ สงฺคณฺหนํฯ เสยฺยถิทํ – อุโปสถทิวเสสุ ปริพฺพยทานํ, นกฺขตฺตทิวเสสุ นกฺขตฺตทสฺสาปนํ, มงฺคลทิวเสสุ มงฺคลกรณํ, ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเกสุ อเตฺถสุ โอวาทานุสาสนนฺติฯ ตํ วุตฺตนเยเนว ทิฏฺฐธมฺมิกหิตเหตุโต สมฺปรายิกหิตเหตุโต เทวตาหิปิ นมสฺสนียภาวเหตุโต จ ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห สโกฺก เทวานมิโนฺท –

> ‘‘เย คหฏฺฐา ปุญฺญกรา, สีลวโนฺต อุปาสกา;
> ธเมฺมน ทารํ โปเสนฺติ, เต นมสฺสามิ มาตลี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๖๔);

อนากุลา กมฺมนฺตา นาม กาลญฺญุตาย ปติรูปการิตาย อนลสตาย อุฏฺฐานวีริยสมฺปทาย อพฺยสนียตาย จ กาลาติกฺกมนอปฺปติรูปกรณากรณสิถิลกรณาทิอากุลภาววิรหิตา กสิโครกฺขวณิชฺชาทโย กมฺมนฺตาฯ เอเต อตฺตโน วา ปุตฺตทารสฺส วา ทาสกมฺมกรานํ วา พฺยตฺตตาย เอวํ ปโยชิตา ทิเฎฺฐว ธเมฺม ธนธญฺญวุฑฺฒิปฏิลาภเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุตฺตาฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

> ‘‘ปติรูปการี ธุรวา, อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธน’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๘๙; สํ. นิ. ๑.๒๔๖) จ;
> ‘‘น ทิวา โสปฺปสีเลน, รตฺติมุฏฺฐานเทสฺสินา;
> นิจฺจํ มเตฺตน โสเณฺฑน, สกฺกา อาวสิตุํ ฆรํฯ
>
> ‘‘อติสีตํ อติอุณฺหํ, อติสายมิทํ อหุ;
> อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมเนฺต, อตฺถา อเจฺจนฺติ มาณเวฯ
>
> ‘‘โยธ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิโยฺย น มญฺญติ;
> กรํ ปุริสกิจฺจานิ, โส สุขา น วิหายตี’’ติฯ จ (ที. นิ. ๓.๒๕๓);
>
> ‘‘โภเค สํหรมานสฺส, ภมรเสฺสว อิรียโต;
> โภคา สนฺนิจยํ ยนฺติ, วมฺมิโกวูปจียตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

จ เอวมาทิฯ

เอวํ อิมิสฺสาปิ คาถาย มาตุปฏฺฐานํ, ปิตุปฏฺฐานํ, ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห, อนากุลา จ กมฺมนฺตาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, ปุตฺตทารสฺส สงฺคหํ วา ทฺวิธา กตฺวา ปญฺจ, มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ วา เอกเมว กตฺวา ตีณิฯ มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา มาตาปิตุอุปฏฺฐานนฺติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๖. อิทานิ **ทานญฺจา**ติ เอตฺถ ทียเต อิมินาติ ทานํ, อตฺตโน สนฺตกํ ปรสฺส ปฏิปาทียตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมสฺส จริยา, ธมฺมา วา อนเปตา จริยา **ธมฺมจริยา**ฯ ญายนฺเต ‘‘อมฺหากํ อิเม’’ติ **ญาตกา**ฯ น อวชฺชานิ **อนวชฺชานิ,** อนินฺทิตานิ อครหิตานีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ทานํ** นาม ปรํ อุทฺทิสฺส สุพุทฺธิปุพฺพิกา อนฺนาทิทสทานวตฺถุปริจฺจาคเจตนา ตํสมฺปยุตฺโต วา อโลโภฯ อโลเภน หิ ตํ วตฺถุํ ปรสฺส ปฏิปาเทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทียเต อิมินาติ ทาน’’นฺติฯ ตํ พหุชนปิยมนาปตาทีนํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ ผลวิเสสานํ อธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ทายโก สีห ทานปติ พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป’’ติ เอวมาทีนิ เจตฺถ สุตฺตานิ (อ. นิ. ๕.๓๔) อนุสฺสริตพฺพานิฯ

อปโร นโย – ทานํ นาม ทุวิธํ อามิสทานญฺจ, ธมฺมทานญฺจฯ ตตฺถ อามิสทานํ วุตฺตปฺปการเมวฯ อิธโลกปรโลกทุกฺขกฺขยสุขาวหสฺส ปน สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตสฺส ธมฺมสฺส ปเรสํ หิตกามตาย เทสนา ธมฺมทานํฯ อิเมสญฺจ ทฺวินฺนํ ทานานํ เอตเทว อคฺคํฯ ยถาห –

> ‘‘สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ,
> สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ;
> สพฺพรตึ ธมฺมรตี ชินาติ,
> ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาตี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๕๔);

ตตฺถ อามิสทานสฺส มงฺคลตฺตํ วุตฺตเมวฯ ธมฺมทานํ ปน ยสฺมา อตฺถปฏิสํเวทิตาทีนํ คุณานํ ปทฏฺฐานํ, ตสฺมา ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยถา ยถา, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปเรสํ เทเสติ, ตถา ตถา โส ตสฺมึ ธเมฺม อตฺถปฏิสํเวที จ โหติ ธมฺมปฏิสํเวที จา’’ติ เอวมาทิ (ที. นิ. ๓.๓๕๕; อ. นิ. ๕.๒๖)ฯ

ธมฺมจริยา นาม ทสกุสลกมฺมปถจริยาฯ ยถาห – ‘‘ติวิธํ โข, คหปตโย, กาเยน ธมฺมจริยาสมจริยา โหตี’’ติ เอวมาทิฯ สา ปเนสา ธมฺมจริยา สคฺคโลกูปปตฺติเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ธมฺมจริยาสมจริยาเหตุ โข, คหปตโย, เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๔๑)ฯ

ญาตกา นาม มาติโต วา ปิติโต วา ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา สมฺพนฺธาฯ เตสํ โภคปาริชุเญฺญน วา พฺยาธิปาริชุเญฺญน วา อภิหตานํ อตฺตโน สมีปํ อาคตานํ ยถาพลํ ฆาสจฺฉาทนธนธญฺญาทีหิ สงฺคโห ปสํสาทีนํ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ สุคติคมนาทีนญฺจ สมฺปรายิกานํ วิเสสาธิคมานํ เหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

อนวชฺชานิ กมฺมานิ นาม อุโปสถงฺคสมาทานเวยฺยาวจฺจกรณอารามวนโรปนเสตุกรณาทีนิ กายวจีมโนสุจริตกมฺมานิฯ ตานิ หิ นานปฺปการหิตสุขาธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ, วิสาเข, วิชฺชติ ยํ อิเธกโจฺจ อิตฺถี วา ปุริโส วา อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวสิตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ เอวมาทีนิ เจตฺถ สุตฺตานิ (อ. นิ. ๘.๔๓) อนุสฺสริตพฺพานิฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ทานํ, ธมฺมจริยา, ญาตกานํ สงฺคโห, อนวชฺชานิ กมฺมานีติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ทานญฺจาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๗. อิทานิ **อารตี วิรตี**ติ เอตฺถ **อารตี**ติ อารมณํฯ **วิรตี**ติ วิรมณํ, วิรมนฺติ วา เอตาย สตฺตาติ วิรติฯ **ปาปา**ติ อกุสลาฯ มทนียฏฺเฐน มชฺชํ, มชฺชสฺส ปานํ มชฺชปานํ, ตโต **มชฺชปานา**ฯ สํยมนํ **สํยโม**ฯ อปฺปมชฺชนํ **อปฺปมาโท**ฯ **ธเมฺมสู**ติ กุสเลสุฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – อารติ นาม ปาเป อาทีนวทสฺสาวิโน มนสา เอว อนภิรติฯ **วิรติ** นาม กมฺมทฺวารวเสน กายวาจาหิ วิรมณํฯ สา เจสา วิรติ นาม สมฺปตฺตวิรติ สมาทานวิรติ สมุเจฺฉทวิรตีติ ติวิธา โหติฯ ตตฺถ ยา กุลปุตฺตสฺส อตฺตโน ชาตึ วา กุลํ วา โคตฺตํ วา ปฏิจฺจ ‘‘น เม เอตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ อิมํ ปาณํ หเนยฺยํ, อทินฺนํ อาทิเยยฺย’’นฺติอาทินา นเยน สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรติ, อยํ **สมฺปตฺตวิรติ** นามฯ สิกฺขาปทสมาทานวเสน ปน ปวตฺตา **สมาทานวิรติ** นาม, ยสฺสา ปวตฺติโต ปภุติ กุลปุโตฺต ปาณาติปาตาทีนิ น สมาจรติฯ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา **สมุเจฺฉทวิรติ** นาม, ยสฺสา ปวตฺติโต ปภุติ อริยสาวกสฺส ปญฺจ ภยานิ เวรานิ วูปสนฺตานิ โหนฺติฯ **ปาปํ** นาม ยํ ตํ ‘‘ปาณาติปาโต โข, คหปติปุตฺต, กมฺมกิเลโส อทินฺนาทานํ…เป.… กาเมสุมิจฺฉาจาโร…เป.… มุสาวาโท’’ติ เอวํ วิตฺถาเรตฺวา –

> ‘‘ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ, มุสาวาโท จ วุจฺจติ;
> ปรทารคมนเญฺจว, นปฺปสํสนฺติ ปณฺฑิตา’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๔๕) –

เอวํ คาถาย สงฺคหิตํ กมฺมกิเลสสงฺขาตํ จตุพฺพิธํ อกุสลํ, ตโต ปาปาฯ สพฺพาเปสา อารติ จ วิรติ จ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกภยเวรปฺปหานาทินานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โข, คหปติปุตฺต, อริยสาวโก’’ติอาทีนิ เจตฺถ สุตฺตานิ อนุสฺสริตพฺพานิฯ

มชฺชปานา จ สํยโม นาม ปุเพฺพ วุตฺตสุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณิยาเวตํ อธิวจนํฯ ยสฺมา ปน มชฺชปายี อตฺถํ น ชานาติ, ธมฺมํ น ชานาติ, มาตุปิ อนฺตรายํ กโรติ, ปิตุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธตถาคตสาวกานมฺปิ อนฺตรายํ กโรติ, ทิเฏฺฐว ธเมฺม ครหํ, สมฺปราเย ทุคฺคตึ, อปราปริยาเย อุมฺมาทญฺจ ปาปุณาติฯ มชฺชปานา ปน สํยโต เตสํ โทสานํ วูปสมํ ตพฺพิปรีตคุณสมฺปทญฺจ ปาปุณาติฯ ตสฺมา อยํ มชฺชปานา สํยโม ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตโพฺพฯ

กุสเลสุ **ธเมฺมสุ อปฺปมาโท** นาม ‘‘กุสลานํ วา ธมฺมานํ ภาวนาย อสกฺกจฺจกิริยตา อสาตจฺจกิริยตา อนฏฺฐิตกิริยตา โอลีนวุตฺติตา นิกฺขิตฺตฉนฺทตา นิกฺขิตฺตธุรตา อนาเสวนา อภาวนา อพหุลีกมฺมํ อนธิฏฺฐานํ อนนุโยโค ปมาโทฯ โย เอวรูโป ปมาโท ปมชฺชนา ปมชฺชิต

ตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ปมาโท’’ติ (วิภ. ๘๔๖) เอตฺถ วุตฺตสฺส ปมาทสฺส ปฏิปกฺขนเยน อตฺถโต กุสเลสุ ธเมฺมสุ สติยา อวิปฺปวาโส เวทิตโพฺพฯ โส นานปฺปการกุสลาธิคมเหตุโต อมตาธิคมเหตุโต จ ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ‘‘อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘-๑๙; อ. นิ. ๕.๒๖) จ ‘‘อปฺปมาโท อมตปท’’นฺติ (ธ. ป. ๒๑) จ เอวมาทิ สตฺถุสาสนํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ปาปา วิรติ, มชฺชปานา สํยโม, กุสเลสุ ธเมฺมสุ อปฺปมาโทติ ตีณิ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฎฺฐิตา อารตี วิรตีติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๘. อิทานิ **คารโว จา**ติ เอตฺถ **คารโว**ติ ครุภาโวฯ **นิวาโต**ติ นีจวุตฺติตาฯ **สนฺตุฎฺฐี**ติ สโนฺตโสฯ กตสฺส ชานนตา **กตญฺญุตา**ฯ **กาเลนา**ติ ขเณน สมเยนฯ ธมฺมสฺส สวนํ **ธมฺมสฺสวนํ**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **คารโว** นาม ครุการปโยคารเหสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธตถาคตสาวกอาจริยุปชฺฌายมาตาปิตุเชฎฺฐภาติกภคินิอาทีสุ ยถานุรูปํ ครุกาโร ครุกรณํ สคารวตาฯ สฺวายํ คารโว ยสฺมา สุคติคมนาทีนํ เหตุฯ ยถาห –

> ‘‘ครุกาตพฺพํ ครุํ กโรติ, มาเนตพฺพํ มาเนติ, ปูเชตพฺพํ ปูเชติฯ โส เตน กเมฺมน เอวํ สมเตฺตน เอวํ สมาทิเนฺนน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติฯ โน เจ กายสฺส เภทา…เป.… อุปปชฺชติ, สเจ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถ ปจฺจาชายติ, อุจฺจากุลีโน โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๙๕)ฯ

ยถา จาห – ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, อปริหานิยา ธมฺมาฯ กตเม สตฺต? สตฺถุคารวตา’’ติอาทิ (อ. นิ. ๗.๓๒-๓๓)ฯ ตสฺมา ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

นิวาโต นาม นีจมนตา นิวาตวุตฺติตา, ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล นิหตมาโน นิหตทโปฺป ปาทปุญฺฉนโจฬกสโม ฉินฺนวิสาณุสภสโม อุทฺธฎทาฐสปฺปสโม จ หุตฺวา สโณฺห สขิโล สุขสมฺภาโส โหติ, อยํ นิวาโตฯ สฺวายํ ยสาทิคุณปฎิลาภเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ อาห จ – ‘‘นิวาตวุตฺติ อตฺถโทฺธ, ตาทิโส ลภเต ยส’’นฺติ เอวมาทิ (ที. นิ. ๓.๒๗๓)ฯ

สนฺตุฎฺฐิ นาม อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส, โส ทฺวาทสวิโธ โหติฯ เสยฺยถิทํ – จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติ ติวิโธฯ เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุฯ

ตสฺสายํ ปเภทวณฺณนา – อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ, ครุํ จีวรํ ปารุปโนฺต โอณมติ วา กิลมติ วาฯ โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธึ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ ปณีตปจฺจยลาภี โหติ, โส ปฎฺฎจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆํ จีวรํ ลภิตฺวา ‘‘อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ พหุสฺสุตานญฺจ อนุรูป’’นฺติ เตสํ ทตฺวา อตฺตนา สงฺการกูฎา วา อญฺญโต วา กุโตจิ นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฎึ กตฺวา ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ, ลูขํ

ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา พาฬฺหํ โรคาตงฺกํ ปาปุณาติ, โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ตํ ทตฺวา ตสฺส หตฺถ โต สปฺปิมธุขีราทีนิ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ''อยํ ปิณฺฑปาโต เถรานํ จิรปพฺพ ชิตานํ อเญฺญสญฺจ ปณีตปิณฺฑปาตํ วินา อยาเปนฺตานํ สพฺรหฺมจารีนํ อนุรูโป''ติ เตสํ ทตฺวา อตฺตนา ปิณฺฑาย จริตฺวา มิสฺสกาหารํ ภุญฺชโนฺตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุโน เสนาสนํ ปาปุณาติ, โส เตเนว สนฺตุสฺสติ, ปุน อญฺญํ สุนฺทรตรมฺปิ ปา ปุณนฺตํ น คณฺหาติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาลาภสนฺโตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ, นิวาต เสนาสเน วสโนฺต อติวิย ปิตฺตโรคาทีหิ อาตุรียติ, โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ตํ ทตฺวา ตสฺส ปา ปุณนเก สวาตสีตลเสนาสเน วสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส เสนา สเน **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ สุนฺทรํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติ ''สุนฺทรเสนาสนํ ปมาทฏฺฐานํ, ตตฺร นิสินฺนสฺส ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, นิทฺทาภิภูตสฺส จ ปุน ปฏิพุชฺฌโต กามวิตกฺ กา สมุทาจรนฺตี''ติ, โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโพฺภกาสรุกฺขมูลปณฺณกุฏีสุ ยตฺถ กตฺถจิ นิวสโนฺตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ หรีตกํ วา อามลกํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อเญฺญหิ ลทฺธํ สปฺปิมธุผาณิตาทิมฺปิ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาลาภส นฺโตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก เตเลน อตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตเลน เภสชฺชํ กตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส คิลาน ปจฺจเย **ยถาพลสนฺโตโส**ฯ อปโร ภิกฺขุ เอกสฺมิํ ภาชเน ปูติมุตฺตหรีตกํ ฐเปตฺวา เอกสฺมิํ จตุ มธุรํ ''คณฺหถ, ภเนฺต, ยทิจฺฉสี''ติ วุจฺจมาโน สเจสฺส เตสํ ทฺวินฺนํ อญฺญตเรนปิ พฺยาธิ วูปสมฺ มติ, อถ ''ปูติมุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิตํ, อยญฺจ ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา, ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย''ติ (มหาว. ๑๒๘) วุตฺตนฺติ จิเนฺตโนฺต จตุมธุรเภสชฺชํ ปฏิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีตเกน เภสชฺชํ กโรนฺโตปิ ปรมสนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

เอวํ ปเภโท สโพฺพเปโส สนฺโตโส สนฺตุฏฺฐีติ วุจฺจติฯ สา อตฺริจฺฉตาปาปิจฺฉตามหิจฺฉตา ทีนํ ปาปธมฺมานํ ปหานาธิคมเหตุโต สุคติเหตุโต อริยมคฺคสมฺภารภาวโต จาตุทฺทิสาทิภาว เหตุโต จ ''มงฺคล''นฺติ เวทิตพฺพาฯ อาห จ –

> ''จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,
> สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรนา''ติฯ (สุ. นิ. ๔๒; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘)
> เอวมาทิ;

กตญฺญุตา นาม อปฺปสฺส วา พหุสฺส วา เยน เกนจิ กตสฺส อุปการสฺส ปุนปฺปุนํ อนุสฺ สรณภาเวน ชานนตาฯ อปิจ เนรยิกาทิทุกฺขปริตฺตาณโต ปุญฺญานิ เอว ปาณีนํ พหูปการานิ, ตโต เตสมฺปิ อุปการานุสฺสรณตา ''กตญฺญุตา''ติ เวทิตพฺพาฯ สา สปฺปุริเสหิ ปสํสนียตาทิน านปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต ''มงฺคล''นฺติ วุตฺตาฯ อาห จ – ''เทฺวเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา ทุลฺล ภา โลกสฺมิํฯ กตเม เทฺว? โย จ ปุพฺพการี, โย จ กตญฺญู กตเวที''ติ (อ. นิ. ๒.๑๒๐)ฯ

กาเลน ธมฺมสฺสวนํ นาม ยสฺมิํ กาเล อุทฺธจฺจสหคตํ จิตฺตํ โหติ, กามวิตกฺกาทีนํ วา อญฺญตเรน อภิภูตํ, ตสฺมิํ กาเล เตสํ วิโนทนตฺถํ ธมฺมสฺสวนํฯ อปเร อาหุ – ปญฺจเม ปญฺจเม

ทิวเส ธมฺมสฺสวนํ กาเลน ธมฺมสฺสวนํ นามฯ ยถาห อายสฺมา อนุรุทฺโธ ‘‘ปญฺจาหิกํ โข ปน มยํ, ภนฺเต, สพฺพรตฺติํ ธมฺมิยา กถาย สนฺนิสีทามา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๗; มหาว. ๔๖๖)ฯ

อปิจ ยสฺมิํ กาเล กลฺยาณมิตฺเต อุปสงฺกมิตฺวา สกฺกา โหติ อตฺตโน กงฺขาปฏิวิโนทกํ ธมฺมํ โสตุํ, ตสฺมิํ กาเลปิ ธมฺมสฺสวนํ ‘‘กาเลน ธมฺมสฺสวน’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ‘‘เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๓๕๘)ฯ ตเทตํ กาเลน ธมฺมสฺสวนํ นีวรณปฺปหานจตุรานิสํสอาสวกฺขยาทินานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, สมเย อริยสาวโก อฏฺฐิํ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ปญฺจสฺส นีวรณานิ ตสฺมิํ สมเย น โหนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๑๙) จฯ

‘‘โสตานุคตานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ…เป.… สุปฺปฏิวิทฺธานํ จตฺตาโร อานิสํสา ปาฏิกงฺขา’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๙๑) จฯ

‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา กาเลน กาลํ สมฺมา ภาวิยมานา สมฺมา อนุปริวตฺติยมานา อนุปุเพฺพน อาสวานํ ขยํ ปาเปนฺติฯ กตเม จตฺตาโร? กาเลน ธมฺมสฺสวน’’นฺติ จ เอวมาทีนิ (อ. นิ. ๔.๑๔๗)ฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย คารโว, นิวาโต, สนฺตุฏฺฐิ, กตญฺญุตา, กาเลน ธมฺมสฺสวนนฺติ ปญฺจ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา คารโว จ นิวาโต จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๖๙. อิทานิ **ขนฺตี จา**ติ เอตฺถ ขมนํ ขนฺติฯ ปทกฺขิณคฺคาหิตาย สุขํ วโจ อสฺมินฺติ สุวโจ, สุวจสฺส กมฺมํ โสวจสฺสํ, โสวจสฺสสฺส ภาโว โสวจสฺสตาฯ กิเลสานํ สมิตตฺตา **สมณาฯ ทสฺสน**นฺติ เปกฺขนํฯ ธมฺมสฺส สากจฺฉา **ธมฺมสากจฺฉา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา **ขนฺติ** นาม อธิวาสนกฺขนฺติ, ยาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสเนฺต, วธพนฺธาทีหิ วา วิหิํสเนฺต ปุคฺคเล อสุณโนฺต วิย จ อปสฺสโนฺต วิย จ นิพฺพิกาโร โหติ ขนฺติวาที วิยฯ ยถาห –

‘‘อหู อตีตมทฺธานํ, สมโณ ขนฺติทีปโน;
ตํ ขนฺติยาเยว ฐิตํ, กาสิราชา อเฉทยี’’ติฯ (ชา. ๑.๔.๕๑);

ภทฺทกโต วา มนสิ กโรติ ตโต อุตฺตริ อปราธาภาเวน อายสฺมา ปุณฺณเตฺถโร วิยฯ ยถาห –

‘‘สเจ มํ, ภเนฺต, สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา อโกฺกสิสฺสนฺติ ปริภาสิสฺสนฺติ, ตตฺถ เม เอวํ ภวิสฺสติ ‘ภทฺทกา วติเม สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา, สุภทฺทกา วติเม สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา, ยํ เม นยิเม ปาณินา ปหารํ เทนฺตี’’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๙๖; สํ. นิ. ๔.๘๘)ฯ

ยาย จ สมนฺนาคโต อิสีนมฺปิ ปสํสนีโย โหติฯ ยถาห สรภงฺค อิสิ –

‘‘โกธํ วธิตฺวา น กทาจิ โสจติ,
มกฺขปฺปหานํ อิสโย วณฺณยนฺติ;
สเพฺพสํ วุตฺตํ ผรุสํ ขเมถ,
เอตํ ขนฺตึ อุตฺตมมาหุ สโนฺต’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๔);

เทวตานมฺปิ ปสํสนีโย โหติฯ ยถาห สโกฺก เทวานมิโนฺท –

‘‘โย หเว พลวา สโนฺต, ทุพฺพลสฺส ติติกฺขติ;
ตมาหุ ปรมํ ขนฺตึ, นิจฺจํ ขมติ ทุพฺพโล’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕๐-๒๕๑);

พุทฺธานมฺปิ ปสํสนีโย โหติฯ ยถาห ภควา –

‘‘อโกฺกสํ วธพนฺธญฺจ, อทุโฎฺฐ โย ติติกฺขติ;
ขนฺตีพลํ พลานีกํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๙๙);

สา ปเนสา ขนฺติ เอเตสญฺจ อิธ วณฺณิตานํ อเญฺญสญฺจ คุณานํ อธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ

โสวจสฺสตา นาม สหธมฺมิกํ วุจฺจมาเน วิเกฺขปํ วา ตุณฺหีภาวํ วา คุณโทสจินฺตนํ วา อนาปชฺชิตฺวา อติวิย อาทรญฺจ คารวญฺจ นีจมนตญฺจ ปุรกฺขตฺวา ‘‘สาธู’’ติ วจนกรณตาฯ สา สพฺรหฺมจารีนํ สนฺติกา โอวาทานุสาสนีปฏิลาภเหตุโต โทสปฺปหานคุณาธิคมเหตุโต จ ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

สมณานํ ทสฺสนํ นาม อุปสมิตกิเลสานํ ภาวิตกายวจีจิตฺตปญฺญานํ อุตฺตมทมถสมถสมนฺนาคตานํ ปพฺพชิตานํ อุปสงฺกมนุปฏฺฐานอนุสฺสรณสวนทสฺสนํ, สพฺพมฺปิ โอมกเทสนาย ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ กสฺมา? พหูปการตฺตาฯ อาห จ – ‘‘ทสฺสนมฺปหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหูปการํ วทามี’’ติอาทิ (อิติวุ. ๑๐๔)ฯ ยโต หิตกาเมน กุลปุเตฺตน สีลวเนฺต ภิกฺขู ฆรทฺวารํ สมฺปเตฺต ทิสฺวา ยทิ เทยฺยธโมฺม อตฺถิ, ยถาพลํ เทยฺยธเมฺมน ปติมาเนตพฺพาฯ ยทิ นตฺถิ, ปญฺจปติฏฺฐิตํ กตฺวา วนฺทิตพฺพาฯ ตสฺมึ อสมฺปชฺชมาเน อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา นมสฺสิตพฺพา, ตสฺมิมฺปิ อสมฺปชฺชมาเน ปสนฺนจิเตฺตน ปิยจกฺขูหิ สมฺปสฺสิตพฺพาฯ เอวํ ทสฺสนมูลเกนาปิ หิ ปุเญฺญน อเนกานิ ชาติสหสฺสานิ จกฺขุมฺหิ โรโค วา ทาโห วา อุสฺสทา วา ปิฬกา วา น โหนฺติ, วิปฺปสนฺนปญฺจวณฺณสสฺสิริกานิ โหนฺติ จกฺขูนิ รตนวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิกวาฏสทิสานิ , สตสหสฺสกปฺปมตฺตํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สพฺพสมฺปตฺตีนํ ลาภี โหติฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ มนุสฺสภูโต สปฺปญฺญชาติโก สมฺมา ปวตฺติเตน สมณทสฺสนมเยน ปุเญฺญน เอวรูปํ วิปากสมฺปตฺตึ อนุภเวยฺย, ยตฺถ ติรจฺฉานคตานมฺปิ เกวลํ สทฺธามตฺตกชนิตสฺส สมณทสฺสนสฺส เอวํ วิปากสมฺปตฺตึ วณฺณยนฺติ –

‘‘อุลูโก มณฺฑลกฺขิโก,
เวทิยเก จิรทีฆวาสิโก;
สุขิโต วต โกสิโย อยํ,
กาลุฏฺฐิตํ ปสฺสติ พุทฺธวรํฯ

‘‘มยิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ภิกฺขุสเงฺฆ อนุตฺตเร;
กปฺปานํ สตสหสฺสานิ, ทุคฺคตึ โส น คจฺฉติฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, กุสลกมฺมุน โจทิโต;
ภวิสฺสติ อนนฺตญฺญาโณ, โสมนโสฺสติ วิสฺสุโต’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๔; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๕.๑๐);

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา นาม ปโทเส วา ปจฺจูเส วา เทฺว สุตฺตนฺติกา ภิกฺขู อญฺญมญฺญํ สุตฺตนฺตํ สากจฺฉนฺติ, วินยธรา วินยํ, อาภิธมฺมิกา อภิธมฺมํ , ชาตกภาณกา ชาตกํ, อฏฺฐกถิกา อฏฺฐกถํ, ลีนุทฺธตวิจิกิจฺฉาปเรตจิตฺตวิโสธนตฺถํ วา ตมฺหิ ตมฺหิ กาเล สากจฺฉนฺติ, อยํ กาเลน ธมฺมสากจฺฉาฯ สา อาคมพฺยตฺติอาทีนํ คุณานํ เหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจตีติฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย ขนฺติ, โสวจสฺสตา, สมณทสฺสนํ, กาเลน ธมฺมสากจฺฉาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ขนฺตี จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๗๐. อิทานิ **ตโป จา**ติ เอตฺถ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ตปตีติ **ตโป**ฯ พฺรหฺมํ จริยํ, พฺรหฺมานํ วา จริยํ **พฺรหฺมจริยํ,** เสฏฺฐจริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ **อริยสจฺจาน ทสฺสนํ**ฯ อริยสจฺจานิ ทสฺสนนฺติปิ เอเก, ตํ น สุนฺทรํฯ นิกฺขนฺตํ วานโตติ นิพฺพานํ, สจฺฉิกรณํ สจฺฉิกิริยา, นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา **นิพฺพานสจฺฉิกิริยา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ตโป** นาม อภิชฺฌาโทมนสฺสาทีนํ ตปนโต อินฺทฺริยสํวโร, โกสชฺชสฺส วา ตปนโต วีริยํฯ เตน หิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล อาตาปีติ วุจฺจติฯ สฺวายํ อภิชฺฌาทิปฺปหานฌานาทิปฏิลาภเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตโพฺพฯ

พฺรหฺมจริยํ นาม เมถุนวิรติสมณธมฺมสาสนมคฺคานํ อธิวจนํฯ ตถา หิ ‘‘อพฺรหฺมจริยํ ปหาย พฺรหฺมจารี โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๙๔; ม. นิ. ๑.๒๙๒) เอวมาทีสุ เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ภควติ โน, อาวุโส, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๕๗) สมณธโมฺมฯ ‘‘น ตาวาหํ, ปาปิม, ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ยาว เม อิทํ พฺรหฺมจริยํ น อิทฺธเญฺจว ภวิสฺสติ ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญ’’นฺติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๖๘; สํ. นิ. ๕.๘๒๒; อุทา. ๕๑) สาสนํฯ ‘‘อยเมว โข, ภิกฺขุ, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค พฺรหฺมจริยํฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๖) มโคฺคฯ อิธ ปน อริยสจฺจทสฺสเนน ปรโต มคฺคสฺส คหิตตฺตา อวเสสํ สพฺพมฺปิ วฏฺฏติฯ ตเญฺจตํ อุปรูปริ นานปฺปการวิเสสาธิคมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

อริยสจฺจาน ทสฺสนํ นาม กุมารปเญฺห วุตฺตตฺถานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อภิสมยวเสน มคฺคทสฺสนํฯ ตํ สํสารทุกฺขวีติกฺกมเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ วุจฺจติฯ

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา นาม อิธ อรหตฺตผลํ ‘‘นิพฺพาน’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตมฺปิ หิ ปญฺจคติวานเนน วานสญฺญิตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา ‘‘นิพฺพาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺส ปตฺติ วา ปจฺจเวกฺขณา วา ‘‘สจฺฉิกิริยา’’ติ วุจฺจติฯ อิตรสฺส ปน นิพฺพานสฺส อริยสจฺจานํ ทสฺสเนเนว สจฺฉิกิริยา สิทฺธา, เตเนตํ อิธ น อธิเปฺปตํฯ เอวเมสา นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราทิเหตุโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ อิมิสฺสาปิ คาถาย ตโป, พฺรหฺมจริยํ, อริยสจฺจาน ทสฺสนํ, นิพฺพานสจฺฉิกิริยาติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ตโป จาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๗๑. อิทานิ **ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหีติ** เอตฺถ **ผุฏฺฐสฺสา**ติ ผุสิตสฺส ฉุปิตสฺส สมฺปตฺตสฺสฯ โลเก ธมฺมา **โลกธมฺมา,** ยาว โลกปฺปวตฺติ, ตาว อนิวตฺตกา ธมฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ **จิตฺต**นฺติ มโน มานสํฯ **ยสฺสา**ติ นวสฺส วา มชฺฌิมสฺส วา เถรสฺส วาฯ น **กมฺปตี**ติ น จลติ, น เวธติฯ **อโสก**นฺติ นิโสฺสกํ อพฺพูฬฺหโสกสลฺลํฯ **วิรช**นฺติ วิคตรชํ วิทฺธํสิตรชํฯ **เขม**นฺติ อภยํ นิรุปทฺทวํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยํ ตาว ปทวณฺณนาฯ

อตฺถวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ ยสฺส จิตฺตํ น กมฺปติ,** ยสฺส ลาภาลาภาทีหิ อฏฺฐหิ โลกธมฺเมหิ ผุฏฺฐสฺส อโชฺฌตฺถฏสฺส จิตฺตํ น กมฺปติ, น จลติ, น เวธติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ เกนจิ อกมฺปนียโลกุตฺตรภาวาวหนโต ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

กสฺส ปน เอเตหิ ผุฏฺฐสฺส จิตฺตํ น กมฺปติ? อรหโต ขีณาสวสฺส, น อญฺญสฺส กสฺสจิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เสโล ยถา เอกคฺฆโน, วาเตน น สมีรติ;
> เอวํ รูปา รสา สทฺทา, คนฺธา ผสฺสา จ เกวลาฯ
>
> ‘‘อิฏฺฐา ธมฺมา อนิฏฺฐา จ, น ปเวเธนฺติ ตาทิโน;
> ฐิตํ จิตฺตํ วิปฺปมุตฺตํ, วยญฺจสฺสานุปสฺสตี’’ติฯ (อ. นิ. ๖.๕๕; มหาว. ๒๔๔);

อโสกํ นาม ขีณาสวเสฺสว จิตฺตํฯ ตญฺหิ โย ‘‘โสโก โสจนา โสจิตตฺตํ อโนฺตโสโก อโนฺตปริโสโก เจตโส ปรินิชฺฌายิตตฺต’’นฺติอาทินา (วิภ. ๒๓๗) นเยน วุจฺจติ โสโก, ตสฺส อภาวโต อโสกํฯ เกจิ นิพฺพานํ วทนฺติ, ตํ ปุริมปเทน นานุสนฺธิยติฯ ยถา จ อโสกํ, เอวํ วิรชํ เขมนฺติปิ ขีณาสวเสฺสว จิตฺตํฯ ตญฺหิ ราคโทสโมหรชานํ วิคตตฺตา **วิรชํ,** จตูหิ จ โยเคหิ เขมตฺตา **เขมํ**ฯ ยโต เอตํ เตน เตนากาเรน ตมฺหิ ตมฺหิ ปวตฺติกฺขเณ คเหตฺวา นิทฺทิฏฺฐวเสน ติวิธมฺปิ อปฺปวตฺตกฺขนฺธตาทิโลกุตฺตมภาวาวหนโต อาหุเนยฺยาทิภาวาวหนโต จ ‘‘มงฺคล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ อิมิสฺสา คาถาย อฏฺฐโลกธเมฺมหิ อกมฺปิตจิตฺตํ, อโสกจิตฺตํ, วิรชจิตฺตํ, เขมจิตฺตนฺติ จตฺตาริ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, มงฺคลตฺตญฺจ เนสํ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตเมวาติฯ

นิฏฺฐิตา ผุฏฺฐสฺส โลกธเมฺมหีติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนาฯ

๒๗๒. เอวํ ภควา ‘‘อเสวนา จ พาลาน’’นฺติอาทีหิ ทสหิ คาถาหิ อฏฺฐตึส มงฺคลานิ กเถตฺวา อิทานิ เอตาเนว อตฺตนา วุตฺตมงฺคลานิ ถุนโนฺต **‘‘เอตาทิสานิ กตฺวานา’’**ติ อิมํ อวสานคาถมภาสิฯ

ตสฺสายํ อตฺถวณฺณนา – **เอตาทิสานี**ติ เอตานิ อีทิสานิ มยา วุตฺตปฺปการานิ พาลานํ อเสวนาทีนิฯ **กตฺวานา**ติ กตฺวาฯ กตฺวาน กตฺวา กริตฺวาติ หิ อตฺถโต อนญฺญํฯ **สพฺพตฺถมปราชิตา**ติ สพฺพตฺถ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺตมารปฺปเภเทสุ จตูสุ ปจฺจตฺถิเกสุ เอเกนปิ อปราชิตา หุตฺวา, สยเมว เต จตฺตาโร มาเร ปราเชตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ มกาโร เจตฺถ ปทสนฺธิกรณมตฺตโต วิญฺญาตโพฺพฯ

สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺตีติ เอตาทิสานิ มงฺคลานิ กตฺวา จตูหิ มาเรหิ อปราชิตา หุตฺวา สพฺพตฺถ อิธโลกปรโลเกสุ ฐานจงฺกมนาทีสุ จ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, พาลเสวนาทีหิ เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ อาสวา วิฆาตปริฬาหา , เตสํ อภาวา โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, อนุปทฺทุตา อนุปสฏฺฐา เขมิโน อปฺปฏิภยา คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อนุนาสิโก เจตฺถ คาถาพนฺธสุขตฺถํ วุตฺโตติ เวทิตโพฺพฯ

ตํ เตสํ มงฺคลมุตฺตมนฺติ อิมินา คาถาปาเทน ภควา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ กถํ? เอวํ เทวปุตฺต เย เอตาทิสานิ กโรนฺติ, เต ยสฺมา สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตํ พาลานํ อเสวนาทิ อฏฺฐตฺตึสวิธมฺปิ เตสํ เอตาทิสการกานํ มงฺคลํ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ ปวรนฺติ คณฺหาหีติฯ

เอวญฺจ ภควตา นิฏฺฐาปิตาย เทสนาย ปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปาปุณึสุ, โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลปฺปตฺตานํ คณนา อสเงฺขยฺยยา อโหสิฯ อถ ภควา ทุติยทิวเส อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘อิมํ, อานนฺท, รตฺตึ อญฺญตรา เทวตา มํ อุปสงฺกมิตฺวา มงฺคลปญฺหํ ปุจฺฉิฯ อถสฺสาหํ อฏฺฐตึส มงฺคลานิ อภาสึ, อุคฺคณฺห, อานนฺท, อิมํ มงฺคลปริยายํ, อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขู วาเจหี’’ติฯ เถโร อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขู วาเจสิฯ ตยิทํ อาจริยปรมฺปราภตํ ยาวชฺชตนา ปวตฺตติ, เอวมิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ เอเตเสฺว มงฺคเลสุ ญาณปริจยปาฏวตฺถํ อยํ อาทิโต ปภุติ โยชนา – เอวมิเม อิธโลกปรโลกโลกุตฺตรสุขกามา สตฺตา พาลชนเสวนํ ปหาย, ปณฺฑิเต นิสฺสาย, ปูชเนเยฺย ปูเชนฺตา, ปติรูปเทสวาเสน ปุเพฺพ กตปุญฺญตาย จ กุสลปฺปวตฺติยํ โจทิยมานา, อตฺตานํ สมฺมา ปณิธาย, พาหุสจฺจสิปฺปวินเยหิ อลงฺกตตฺตภาวา, วินยานุรูปํ สุภาสิตํ ภาสมานา , ยาว คิหิภาวํ น วิชหนฺติ, ตาว มาตาปิตุอุปฏฺฐาเนน โปราณํ อิณมูลํ วิโสธยมานา, ปุตฺตทารสงฺคเหน นวํ อิณมูลํ ปโยชยมานา, อนากุลกมฺมนฺตตาย ธนธญฺญาทิสมิทฺธึ ปาปุณนฺตา, ทาเนน โภคสารํ ธมฺมจริยาย ชีวิตสารญฺจ คเหตฺวา, ญาติสงฺคเหน สกชนหิตํ อนวชฺชกมฺมนฺตตาย ปรชนหิตญฺจ กโรนฺตา, ปาปวิรติยา ปรูปฆาตํ มชฺชปานสํยเมน อตฺตูปฆาตญฺจ วิวเชฺชตฺวา, ธเมฺมสุ อปฺปมาเทน กุสลปกฺขํ วเฑฺฒตฺวา, วฑฺฒิตกุสลตาย คิหิพฺยญฺชนํ โอหาย ปพฺพชิตภาเว ฐิตาปิ พุทฺธพุทฺธสาวกุปชฺฌาจริยาทีสุ คารเวน นิวาเตน จ วตฺตสมฺปทํ อาราเธตฺวา, สนฺตุฏฺฐิยา ปจฺจยเคธํ ปหาย, กตญฺญุตาย สปฺปุริสภูมิยํ ฐตฺวา, ธมฺมสฺสวเนน จิตฺตลีนตํ ปหาย, ขนฺติยา สพฺพปริสฺสเย อภิภวิตฺวา, โสวจสฺสตาย สนาถมตฺตานํ กตฺวา, สมณทสฺสเนน ปฏิปตฺติปโยคํ ปสฺสนฺตา, ธมฺมสากจฺฉาย กงฺขาฏฺฐานิเยสุ ธเมฺมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทตฺวา, อินฺทฺริยสํวรตเปน สีลวิสุทฺธึ สมณธมฺมพฺรหฺมจริเยน จิตฺตวิสุทฺธึ ตโต ปรา จ จตโสฺส วิสุทฺธิโย สมฺปาเทนฺตา, อิมาย ปฏิปทาย อริยสจฺจทสฺสนปริยายํ ญาณทสฺสนวิสุทฺธึ ปตฺวา อรหตฺตผลสงฺขาตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติฯ ยํ สจฺฉิกตฺวา สิเนรุปพฺพโต วิย วาตวุฏฺฐีหิ อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ อวิกมฺปมานจิตฺตา อโสกา วิรชา เขมิโน โหนฺติฯ เย จ เขมิโน, เต สพฺพตฺถ เอเกนาปิ อปราชิตา โหนฺติ, สพฺพตฺถ จ โสตฺถึ คจฺฉนฺติฯ เตนาห ภควา –

‘‘เอตาทิสานิ กตฺวาน, สพฺพตฺถมปราชิตา;
สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ, ตํ เตสํ มงฺคลมุตฺตม’’นฺติฯ

อิติ ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย มงฺคลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ สูจิโลมสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อตฺถวณฺณนานเยเนวสฺส อุปฺปตฺติ อาวิ ภวิสฺสติฯ อตฺถวณฺณนายญฺจ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิ วุตฺตตฺถเมวฯ **คยายํ วิหรติ ฏงฺกิตมญฺเจ สูจิโลมสฺส ยกฺขสฺส ภวเน**ติ เอตฺถ ปน กา คยา, โก ฏงฺกิตมญฺโจ, กสฺมา จ ภควา ตสฺส ยกฺขสฺส ภวเน วิหรตีติ? วุจฺจเต – **คยา**ติ คาโมปิ ติตฺถมฺปิ วุจฺจติ, ตทุภยมฺปิ อิธ วฏฺฏติฯ คยาคามสฺส หิ อวิทูเร เทเส วิหรนฺโตปิ ‘‘คยายํ วิหรตี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส จ คามสฺส สมีเป อวิทูเร ทฺวารสนฺติเก โส ฏงฺกิตมญฺโจฯ คยาติตฺเถ วิหรนฺโตปิ ‘‘คยายํ วิหรตี’’ติ วุจฺจติ, คยาติตฺเถ จ โส ฏงฺกิตมญฺโจฯ **ฏงฺกิตมญฺโจ**ติ จตุนฺนํ ปาสาณานํ อุปริ วิตฺถตํ ปาสาณํ อาโรเปตฺวา กโต ปาสาณมญฺโจ ฯ ตํ นิสฺสาย ยกฺขสฺส ภวนํ อาฬวกสฺส ภวนํ วิยฯ ยสฺมา วา ปน ภควา ตํ ทิวสํ ปจฺจูสสมเย มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต สูจิโลมสฺส จ ขรโลมสฺส จาติ ทฺวินฺนมฺปิ ยกฺขานํ โสตาปตฺติผลูปนิสฺสยํ อทฺทส, ตสฺมา ปตฺตจีวรํ อาทาย อโนตอรุเณเยว นานาทิสาหิ สนฺนิปติตสฺส ชนสฺส เขฬสิงฺฆาณิกาทินานปฺปการาสุจินิสฺสนฺทกิลินฺนภูมิภาคมฺปิ ตํ ติตฺถปฺปเทสํ อาคนฺตฺวา ตสฺมึ ฏงฺกิตมญฺเจ นิสีทิ สูจิโลมสฺส ยกฺขสฺส ภวเนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา คยายํ วิหรติ ฏงฺกิตมญฺเจ สูจิโลมสฺส ยกฺขสฺส ภวเน’’ติฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ ยํ สมยํ ภควา ตตฺถ วิหรติ, เตน สมเยนฯ **ขโร จ ยโกฺข สูจิโลโม จ ยโกฺข ภควโต อวิทูเร อติกฺกมนฺตี**ติฯ เก เต ยกฺขา, กสฺมา จ อติกฺกมนฺตีติ? วุจฺจเต – เตสุ ตาว เอโก อตีเต สงฺฆสฺส เตลํ อนาปุจฺฉา คเหตฺวา อตฺตโน สรีรํ มเกฺขสิฯ โส เตน กเมฺมน นิรเย ปจฺจิตฺวา คยาโปกฺขรณิตีเร ยกฺขโยนิยํ นิพฺพตฺโตฯ ตเสฺสว จสฺส กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน วิรูปานิ องฺคปจฺจงฺคานิ อเหสุํ , อิฏฺฐกจฺฉทนสทิสญฺจ ขรสมฺผสฺสํ จมฺมํฯ โส กิร ยทา ปรํ ภึสาเปตุกาโม โหติ, ตทา ฉทนิฏฺฐกสทิสานิ จมฺมกปาลานิ อุกฺขิปิตฺวา ภึสาเปติฯ เอวํ โส ขรสมฺผสฺสตฺตา **ขโร ยโกฺข**เตฺวว นามํ ลภิฯ

อิตโร กสฺสปสฺส ภควโต กาเล อุปาสโก หุตฺวา มาสสฺส อฏฺฐ ทิวเส วิหารํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณาติฯ โส เอกทิวสํ ธมฺมสฺสวเน โฆสิเต สงฺฆารามทฺวาเร อตฺตโน เขตฺตํ เกลายโนฺต อุโคฺฆสนํ สุตฺวา ‘‘สเจ นฺหายามิ, จิรํ ภวิสฺสตี’’ติ กิลิฏฺฐคโตฺตว อุโปสถาคารํ ปวิสิตฺวา มหเคฺฆ ภุมฺมตฺถรเณ อนาทเรน นิปชฺชิตฺวา สุปิฯ ภิกฺขุ เอวายํ, น อุปาสโกติ สํยุตฺตภาณกาฯ โส เตน จ อเญฺญน กเมฺมน จ นิรเย ปจฺจิตฺวา คยาโปกฺขรณิยา ตีเร ยกฺขโยนิยํ นิพฺพโตฺตฯ โส ตสฺส กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน ทุทฺทสิโก อโหสิ, สรีเร จสฺส สูจิสทิสานิ โลมานิ อเหสุํฯ โส หิ ภึสาเปตพฺพเก สเตฺต สูจีหิ วิชฺฌโนฺต วิย ภึสาเปติฯ เอวํ โส สูจิสทิสโลมตฺตา **สูจิโลโม ยโกฺข** เตฺวว นามํ ลภิฯ เต อตฺตโน โคจรตฺถาย ภวนโต นิกฺขมิตฺวา มุหุตฺตํ คนฺตฺวา คตมเคฺคเนว นิวตฺติตฺวา อิตรํ ทิสาภาคํ คจฺฉนฺตา ภควโต อวิทูเร อติกฺกมนฺติฯ

อถ โข ขโรติ กสฺมา เต เอวมาหํสุ? ขโร สมณกปฺปํ ทิสฺวา อาหฯ สูจิโลโม ปน ‘‘โย ภายติ น โส สมโณ, สมณปฏิรูปกตฺตา ปน สมณโก โหตี’’ติ เอวํลทฺธิโกฯ ตสฺมา ตาทิสํ ภควนฺตํ มญฺญมาโน **‘‘เนโส สมโณ, สมณโก เอโส’’**ติ สหสาว วตฺวาปิ ปุน วีมํสิตุกาโม อาห – **‘‘ยาวาหํ ชานามี’’**ติฯ ‘‘อถ โข’’ติ เอวํ วตฺวา ตโตฯ **สูจิโลโม ยโกฺข**ติ อิโต ปภุติ ยาว **อปิจ โข เต สมฺผโสฺส ปาปโกติ,** ตาว อุตฺตานตฺถเมว เกวลเญฺจตฺถ **ภควโต กาย**นฺติ อตฺตโน กายํ ภควโต อุปนาเมสีติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

ตโต อภายนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา **‘‘ปญฺหํ ตํ สมณา’’**ติอาทิมาหฯ กึ การณา? โส หิ จิเนฺตสิ – ‘‘อิมินาปิ นาม เม เอวํ ขเรน อมนุสฺสสมฺผเสฺสน มนุโสฺส สมาโน อยํ น ภายติ, หนฺทาหํ

เอตํ พุทฺธวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉามิ, อทฺธา อยํ ตตฺถ น สมฺปายิสฺสติ, ตโต นํ เอวํ วิเหเฐสฺสามี’’ติฯ ภควา ตํ สุตฺวา ‘‘น ขฺวาหํ ตํ อาวุโส’’ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อาฬวกสุตฺเต วุตฺตนเยเนว สพฺพาการํ เวทิตพฺพํฯ

๒๗๓. **อถ โข สูจิโลโม ยกฺโข ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสิ ‘‘ราโค จ โทโส จา’’**ติฯ ตตฺถ ราคโทสา วุตฺตนยา เอวฯ **กุโตนิทานา**ติ กึนิทานา กึเหตุกาฯ **กุโต**ติ ปจฺจตฺตวจนสฺส โต-อาเทโส เวทิตโพฺพ, สมาเส จสฺส โลปาภาโวฯ อถ วา **นิทานา**ติ ชาตา อุปฺปนฺนาติ อโตฺถ, ตสฺมา กุโตนิทานา, กุโตชาตา, กุโตอุปฺปนฺนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อรตี รตี โลมหํโส กุโตชา**ติ ยายํ ‘‘ปเนฺตสุ วา เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ อรติ อรติตา อนภิรติ อนภิรมณา อุกฺกณฺฐิตา ปริตสฺสิตา’’ติ (วิภ. ๘๕๖) เอวํ วิภตฺตา อรติ, ยา จ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รติ, โย จ โลมหํสสมุฎฺฐาปนโต ‘‘โลมหํโส’’เตฺวว สงฺขฺยํ คโต จิตฺตุตฺราโสฯ อิเม ตโย ธมฺมา กุโตชา กุโตชาตาติ ปุจฺฉติ ฯ **กุโต สมุฎฺฐายา**ติ กุโต อุปฺปชฺชิตฺวาฯ **มโน**ติ กุสลจิตฺตํ, **วิตกฺกา**ติ อุรคสุเตฺต วุตฺตา นว กามวิตกฺกาทโยฯ **กุมารกา ธงฺกมิโวสฺสชนฺตี**ติ ยถา คามทารกา กีฬนฺตา กากํ สุเตฺตน ปาเท พนฺธิตฺวา โอสฺสชนฺติ ขิปนฺติ, เอวํ กุสลมนํ อกุสลวิตกฺกา กุโต สมุฎฺฐาย โอสฺสชนฺตีติ ปุจฺฉติฯ

๒๗๔. อถสฺส ภควา เต ปเญฺห วิสฺสเชฺชโนฺต **‘‘ราโค จา’’**ติ ทุติยคาถมภาสิฯ ตตฺถ **อิโต**ติ อตฺตภาวํ สนฺธายาหฯ อตฺตภาวนิทานา หิ ราคโทสาฯ อรติรติโลมหํสา จ อตฺตภาวโต ชาตา, กามวิตกฺกาทิอกุสลวิตกฺกา จ อตฺตภาวโตเยว สมุฎฺฐาย กุสลมโน โอสฺสชนฺติ, เตน ตทญฺญํ ปกติอาทิการณํ ปฎิกฺขิปโนฺต อาห – **‘‘อิโตนิทานา อิโตชา อิโต สมุฎฺฐายา’’**ติฯ สทฺทสิทฺธิ เจตฺถ ปุริมคาถาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๒๗๕-๖. เอวํ เต ปเญฺห วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ ยฺวายํ ‘‘อิโตนิทานา’’ติอาทีสุ ‘‘อตฺตภาวนิทานา อตฺตภาวโต ชาตา อตฺตภาวโต สมุฎฺฐายา’’ติ อโตฺถ วุโตฺต, ตํ สาเธโนฺต อาห – **‘‘เสฺนหชา อตฺตสมฺภูตา’’**ติฯ เอเต หิ สเพฺพปิ ราคาทโย วิตกฺกปริโยสานา ตณฺหาเสฺนเหน ชาตา, ตถา ชายนฺตา จ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเภเท อตฺตภาวปริยาเย อตฺตนิ สมฺภูตาฯ เตนาห – ‘‘เสฺนหชา อตฺตสมฺภูตา’’ติฯ อิทานิ ตทตฺถโชติกํ อุปมํ กโรติ **‘‘นิโคฺรธเสฺสว ขนฺธชา’’**ติฯ ตตฺถ ขเนฺธสุ ชาตา **ขนฺธชา,** ปาโรหานเมตํ อธิวจนํฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา นิโคฺรธสฺส ขนฺธชา นาม ปาโรหา อาโปรสสิเนเห สติ ชายนฺติ, ชายนฺตา จ ตสฺมิํเยว นิโคฺรเธ เตสุ เตสุ สาขปฺปเภเทสุ สมฺภวนฺติ, เอวเมเตปิ ราคาทโย อชฺฌตฺตตณฺหาเสฺนเห สติ ชายนฺติ, ชายนฺตา จ ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว เตสุ เตสุ จกฺขาทิเภเทสุ ทฺวารารมฺมณวตฺถูสุ สมฺภวนฺติฯ ตสฺมา เวทิตพฺพเมตํ ‘‘อตฺตภาวนิทานา อตฺตภาวชา อตฺตภาวสมุฎฺฐานา จ เอเต’’ติฯ

อวเสสทิยฑฺฒคาถาย ปน อยํ สพฺพสงฺคาหิกา อตฺถวณฺณนา – เอวํ อตฺตสมฺภูตา จ เอเต **ปุถู วิสตฺตา กาเมสุ**ฯ ราโคปิ หิ ปญฺจกามคุณิกาทิวเสน, โทโสปิ อาฆาตวตฺถาทิวเสน, อรติอาทโยปิ ตสฺส ตเสฺสว เภทสฺส วเสนาติ สพฺพถา สเพฺพปิเม กิเลสา ปุถู อเนกปฺปการา หุตฺวา วตฺถุทฺวารารมฺมณาทิวเสน เตสุ เตสุ วตฺถุกาเมสุ ตถา ตถา วิสตฺตา ลคฺคา ลคฺคิตา สํสิพฺพิตฺวา ฐิตาฯ กิมิว? **มาลุวาว วิตตา วเน,** ยถา วเน วิตตา มาลุวา เตสุ เตสุ รุกฺขสฺส สาขปสาขาทิเภเทสุ วิสตฺตา โหติ ลคฺคา ลคฺคิตา สํสิพฺพิตฺวา ฐิตา, เอวํ ปุถุปฺปเภเทสุ วตฺถุกาเมสุ วิสตฺตํ กิเลสคณํ **เย นํ ปชานนฺติ ยโตนิทานํ, เต นํ วิโนเทนฺติ สุโณหิ ยกฺข** ฯ

ตตฺถ **ยโตนิทาน**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, เตน กึ ทีเปติ? เย สตฺตา นํ กิเลสคณํ ‘‘ยโตนิทานํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ ชานนฺติ, เต นํ ‘‘ตณฺหาเสฺนหเสฺนหิเต อตฺตภาเว อุปฺปชฺชตี’’ติ ญตฺวา

ตํ ตณฺหาเสฺนหํ อาทีนวานุปสฺสนาทิภาวนาญาณคฺคินา วิโสเสนฺตา วิโนเทนฺติ ปชหนฺติ พฺยนฺตีกโรนฺติ จ, เอตํ อมฺหากํ สุภาสิตํ สุโณหิ ยกฺขาติฯ เอวเมตฺถ อตฺตภาวชานเนน ทุกฺขปริญฺญํ ตณฺหาเสฺนหราคาทิกิเลสคณวิโนทเนน สมุทยปฺปหานญฺจ ทีเปติฯ

เย จ นํ วิโนเทนฺติ, **เต ทุตฺตรํ โอฆมิมํ ตรนฺติ อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวาย**ฯ เอเตน มคฺคภาวนํ นิโรธสจฺฉิกิริยญฺจ ทีเปติฯ เย หิ นํ กิเลสคณํ วิโนเทนฺติ, เต อวสฺสํ มคฺคํ ภาเวนฺติฯ น หิ มคฺคภาวนํ วินา กิเลสวิโนทนํ อตฺถิฯ เย จ มคฺคํ ภาเวนฺติ, เต ทุตฺตรํ ปกติญาเณน กาโมฆาทึ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆมิมํ ตรนฺติฯ มคฺคภาวนา หิ โอฆตรณํฯ **อติณฺณปุพฺพ**นฺติ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา สุปินนฺเตนปิ อวีติกฺกนฺตปุพฺพํฯ **อปุนพฺภวายา**ติ นิพฺพานายฯ เอวมิมํ จตุสจฺจทีปิกํ คาถํ สุณนฺตา ''สุตฺวา ธมฺมํ ธาเรนฺติ, ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถมุปปริกฺขนฺตี''ติอาทิกํ กถํ สุภาวินิยา ปญฺญาย อนุกฺกมมานา เต เทฺวปิ สหายกา ยกฺขา คาถาปริโยสาเนเยว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ, ปาสาทิกา จ อเหสุํ สุวณฺณวณฺณา ทิพฺพาลงฺการวิภูสิตาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กปิลสุตฺต-(ธมฺมจริยสุตฺต)-วณฺณนา

ธมฺมจริยนฺติ กปิลสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? เหมวตสุเตฺต วุตฺตนเยเนว ปรินิพฺพุเต กสฺสเป ภควติ เทฺว กุลปุตฺตา ภาตโร นิกฺขมิตฺวา สาวกานํ สนฺติเก ปพฺพชึสุฯ เชฏฺโฐ โสธโน นาม, กนิฏฺโฐ กปิโล นามฯ เตสํ มาตา สาธนี นาม, กนิฏฺฐภคินี ตาปนา นามฯ ตาปิ ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชึสุฯ ตโต เต เทฺวปิ เหมวตสุเตฺต วุตฺตนเยเนว ''สาสเน กติ ธุรานี''ติ ปุจฺฉิตฺวา สุตฺวา จ เชฏฺโฐ ''วาสธุรํ ปูเรสฺสามี''ติ ปญฺจ วสฺสานิ อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติเก วสิตฺวา ปญฺจวโสฺส หุตฺวา ยาว อรหตฺตํ, ตาว กมฺมฏฺฐานํ สุตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วายมโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ กปิโล ''อหํ ตาว ตรุโณ, วุฑฺฒกาเล วาสธุรํ ปริปูเรสฺสามี''ติ คนฺถธุรํ อารภิตฺวา เตปิฏโก อโหสิฯ ตสฺส ปริยตฺตึ นิสฺสาย ปริวาโร, ปริวารํ นิสฺสาย ลาโภ จ อุทปาทิฯ

โส พาหุสจฺจมเทน มโตฺต ปณฺฑิตมานี อนญฺญาเตปิ อญฺญาตมานี หุตฺวา ปเรหิ วุตฺตํ กปฺปิยมฺปิ อกปฺปิยํ, อกปฺปิยมฺปิ กปฺปิยํ, สาวชฺชมฺปิ อนวชฺชํ, อนวชฺชมฺปิ สาวชฺชนฺติ ภณติฯ โส เปสเลหิ ภิกฺขูหิ, ''มา, อาวุโส กปิล, เอวํ อวจา''ติอาทินา นเยน โอวทิยมาโน ''ตุเมฺห กึ ชานาถ ริตฺตมุฏฺฐิสทิสา''ติอาทีหิ วจเนหิ ขุํเสโนฺต วเมฺภโนฺตเยว จรติฯ ภิกฺขู ตสฺส ภาตุโน โสธนเตฺถรสฺสาปิ เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ โสปิ นํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ''อาวุโส กปิล, สาสนสฺส อายุ นาม ตุมฺหาทิสานํ สมฺมาปฏิปตฺติฯ มา, อาวุโส กปิล, กปฺปิยมฺปิ อกปฺปิยํ, อกปฺปิยมฺปิ กปฺปิยํ, สาวชฺชมฺปิ อนวชฺชํ, อนวชฺชมฺปิ สาวชฺชนฺติ วเทหี''ติฯ โส ตสฺสปิ วจนํ นาทิยิฯ ตโต นํ โสธนเตฺถโร ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ วตฺวา –

> ''เอกวาจมฺปิ ทฺวิวาจํ, ภเณยฺย อนุกมฺปโก;
> ตตุตฺตริํ น ภาเสยฺย, ทาโสวยฺยสฺส สนฺติเก''ติฯ (ชา. ๒.๑๙.๓๔) –

ปริวเชฺชตฺวา ''ตฺวเมว, อาวุโส, สเกน กเมฺมน ปญฺญายิสฺสสี''ติ ปกฺกามิฯ ตโต ปภุติ นํ เปสลา ภิกฺขู ฉเฑฺฑสุํฯ

โส ทุราจาโร หุตฺวา ทุราจารปริวุโต วิหรโนฺต เอกทิวสํ ‘‘อุโปสถํ โอสาเรสฺสามี’’ติ สีหาสนํ อภิรุยฺห จิตฺรพีชนึ คเหตฺวา นิสิโนฺน ‘‘วตฺตติ, อาวุโส, เอตฺถ ภิกฺขูนํ ปาติโมโกฺข’’ติ ติกฺขตฺตุํ อาหฯ อเถโก ภิกฺขุปิ ‘‘มยฺหํ วตฺตตี’’ติ น อโวจฯ น จ ตสฺส เตสํ วา ปาติโมโกฺข วตฺตติฯ ตโต โส ‘‘ปาติโมเกฺข สุเตปิ อสุเตปิ วินโย นาม นตฺถี’’ติ อาสนา วุฎฺฐาสิฯ เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนํ โอสกฺกาเปสิ วินาเสสิฯ อถ โสธนเตฺถโร ตทเหว ปรินิพฺพายิฯ โสปิ กปิโล เอวํ ตํ สาสนํ โอสกฺกาเปตฺวา กาลกโต อวีจิมหานิรเย นิพฺพตฺติ, สาปิสฺส มาตา จ ภคินี จ ตเสฺสว ทิฎฺฐานุคตึ อาปชฺชิตฺวา เปสเล ภิกฺขู อโกฺกสมานา ปริภาสมานา กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตึสุฯ

ตสฺมึเยว จ กาเล ปญฺจสตา ปุริสา คามฆาตาทีนิ กตฺวา โจริกาย ชีวนฺตา ชนปทมนุเสฺสหิ อนุพทฺธา ปลายมานา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ กิญฺจิ คหนํ วา ปฎิสรณํ วา อปสฺสนฺตา อวิทูเร ปาสาเณ วสนฺตํ อญฺญตรํ อารญฺญิกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘อมฺหากํ, ภเนฺต, ปฎิสรณํ โหถา’’ติ ภณึสุฯ เถโร ‘‘ตุมฺหากํ สีลสทิสํ ปฎิสรณํ นตฺถิ, สเพฺพ ปญฺจ สีลานิ สมาทิยถา’’ติ อาหฯ เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฎิจฺฉิตฺวา สีลานิ สมาทิยึสุฯ เถโร ‘‘ตุเมฺห สีลวโนฺต, อิทานิ อตฺตโน ชีวิตํ วินาเสเนฺตสุปิ มา มโน ปทูสยิตฺถา’’ติ อาหฯ เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฎิจฺฉึสุฯ อถ เต ชานปทา สมฺปตฺตา อิโต จิโต จ มคฺคมานา เต โจเร ทิสฺวา สเพฺพว ชีวิตา โวโรเปสุํฯ เต กาลํ กตฺวา กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ เตสุ เชฎฺฐกโจโร เชฎฺฐกเทวปุโตฺต อโหสิ, อิตเร ตเสฺสว ปริวาราฯ

เต อนุโลมปฎิโลมํ สํสรนฺตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวโลเก เขเปตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล เทวโลกโต จวิตฺวา เชฎฺฐกเทวปุโตฺต สาวตฺถิทฺวาเร เกวฎฺฎคาโม อตฺถิ, ตตฺถ ปญฺจสตกุลเชฎฺฐสฺส เกวฎฺฎสฺส ปชาปติยา กุจฺฉิมฺหิ ปฎิสนฺธึ อคฺคเหสิ, อิตเร อวเสสเกวฎฺฎปชาปตีนํฯ เอวํ เตสํ เอกทิวสํเยว ปฎิสนฺธิคฺคหณญฺจ คพฺภวุฎฺฐานญฺจ อโหสิฯ อถ เกวฎฺฎเชโฎฺฐ ‘‘อตฺถิ นุ โข อิมสฺมึ คาเม อเญฺญปิ ทารกา อชฺช ชาตา’’ติ วิจินโนฺต เต ทารเก ทิสฺวา ‘‘อิเม เม ปุตฺตสฺส สหายกา ภวิสฺสนฺตี’’ติ สเพฺพสํ โปสาวนิกํ อทาสิฯ เต สเพฺพ สหายกา สหปํสุกีฬนฺตา อนุปุเพฺพน วยปฺปตฺตา อเหสุํฯ ยโสโช เตสํ อโคฺค อโหสิฯ

กปิโลปิ ตทา นิรเย ปกฺกาวเสเสน อจิรวติยา สุวณฺณวโณฺณ ทุคฺคนฺธมุโข มโจฺฉ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ อเถกทิวสํ สเพฺพปิ เกวฎฺฎทารกา ชาลานิ คเหตฺวา ‘‘มเจฺฉ พนฺธิสฺสามา’’ติ นทึ คนฺตฺวา ชาลานิ ปกฺขิปึสุฯ เตสํ ชาลํ โส มโจฺฉ ปาวิสิฯ ตํ ทิสฺวา สโพฺพ เกวฎฺฎคาโม อุจฺจาสทฺทมหาสโทฺท อโหสิ – ‘‘อมฺหากํ ปุตฺตา ปฐมํ มเจฺฉ พนฺธนฺตา สุวณฺณมจฺฉํ พนฺธึสุ, วุฑฺฒิเนสํ ทารกานํ, อิทานิ จ โน ราชา ปหูตํ ธนํ ทสฺสตี’’ติฯ อถ เต ปญฺจสตาปิ ทารกสหายกา มจฺฉํ นาวาย ปกฺขิปิตฺวา นาวํ อุกฺขิปิตฺวา รโญฺญ สนฺติกํ อคมํสุฯ ราชา ทิสฺวา ‘‘กึ เอตํ ภเณ’’ติ อาหฯ ‘‘มโจฺฉ เทวา’’ติฯ ราชา สุวณฺณวณฺณํ มจฺฉํ ทิสฺวา ‘‘ภควา เอตสฺส วณฺณการณํ ชานิสฺสตี’’ติ มจฺฉํ คาหาเปตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ มจฺฉสฺส มุขวิวรณกาเล เชตวนํ อติวิย ทุคฺคนฺธํ โหติฯ

ราชา ภควนฺตํ ปุจฺฉิ – ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, มโจฺฉ สุวณฺณวโณฺณ ชาโต, กสฺมา จสฺส มุขโต ทุคฺคโนฺธ วายตี’’ติ? อยํ, มหาราช, กสฺสปสฺส ภควโต ปาวจเน กปิโล นาม ภิกฺขุ อโหสิ, พหุสฺสุโต อาคตาคโมฯ อตฺตโน วจนํ อคณฺหนฺตานํ ภิกฺขูนํ อโกฺกสกปริภาสโกฯ ตสฺส จ ภควโต สาสนวินาสโกฯ ยํ โส ตสฺส ภควโต สาสนํ วินาเสสิ, เตน กเมฺมน อวีจิมหานิรเย นิพฺพตฺติ, วิปากาวเสเสน จ อิทานิ มโจฺฉ ชาโตฯ ยํ ทีฆรตฺตํ พุทฺธวจนํ วาเจสิ, พุทฺธสฺส วณฺณํ กเถสิ,

ตสฺส นิสฺสนฺเทน อีทิสํ วณฺณํ ปฏิลภิฯ ยํ ภิกฺขูนํ อโกฺกสกปริภาสโก อโหสิ, เตนสฺส มุขโต ทุคฺคนฺธ วายติฯ ‘‘อุลฺลปาเปมิ นํ มหาราชา’’ติ? ‘‘อาม ภควา’’ติฯ อถ ภควา มจฺฉํ อาลปิ – ‘‘ตฺวํสิ กปิโล’’ติ? ‘‘อาม ภควา, อหํ กปิโล’’ติฯ ‘‘กุโต อาคโตสี’’ติ? ‘‘อวีจิมหานิรยโต ภควา’’ติฯ ‘‘โสธโน กุหึ คโต’’ติ? ‘‘ปรินิพฺพุโต ภควา’’ติฯ ‘‘สาธนี กุหึ คตา’’ติ? ‘‘มหานิรเย นิพฺพตฺตา ภควา’’ติฯ ‘‘ตาปนา กุหึ คตา’’ติ? ‘‘มหานิรเย นิพฺพตฺตา ภควา’’ติฯ ‘‘อิทานิ ตฺวํ กุหึ คมิสฺสสี’’ติ? ‘‘มหานิรยํ ภควา’’ติฯ ตาวเทว วิปฺปฏิสาราภิภูโต นาวํ สีเสน ปหริตฺวา กาลกโต มหานิรเย นิพฺพตฺติฯ มหาชโน สํวิโคฺค อโหสิ โลมหฏฺฐชาโตฯ อถ ภควา ตตฺถ สมฺปตฺตคหฏฺฐปพฺพชิตปริสาย ตงฺขณานุรูปํ ธมฺมํ เทเสโนฺต อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

๒๗๗-๘. ตตฺถ **ธมฺมจริย**นฺติ กายสุจริตาทิ ธมฺมจริยํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **เอตทาหุ วสุตฺตม**นฺติ เอตํ อุภยมฺปิ โลกิยโลกุตฺตรํ สุจริตํ สคฺคโมกฺขสุขสมฺปาปกตฺตา วสุตฺตมนฺติ อาหุ อริยาฯ วสุตฺตมํ นาม อุตฺตมรตนํ, อนุคามิกํ อตฺตาธีนํ ราชาทีนํ อสาธารณนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เอตฺตาวตา ‘‘คหฏฺฐสฺส วา ปพฺพชิตสฺส วา สมฺมาปฏิปตฺติเยว ปฏิสรณ’’นฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฏิปตฺติวิรหิตาย ปพฺพชฺชาย อสารกตฺตทสฺสเนน กปิลํ อเญฺญ จ ตถารูเป ครหโนฺต **‘‘ปพฺพชิโตปิ เจ โหตี’’**ติ เอวมาทิมาหฯ

ตตฺรายํ อตฺถวณฺณนา – โย หิ โกจิ คิหิพฺยญฺชนานิ อปเนตฺวา ภณฺฑุกาสาวาทิคหณมตฺตํ อุปสงฺกมเนน **ปพฺพชิโตปิ เจ โหติ** ปุเพฺพ วุตฺตตฺถํ **อคารสฺมา อนคาริยํ, โส เจ มุขรชาติโก** โหติ ผรุสวจโน, นานปฺปการาย วิเหสาย อภิรตตฺตา **วิเหสาภิรโต,** หิโรตฺตปฺปาภาเวน มคสทิสตฺตา **มโค, ชีวิตํ ตสฺส ปาปิโย,** ตสฺส เอวรูปสฺส ชีวิตํ อติปาปํ อติหีนํฯ กสฺมา? ยสฺมา อิมาย มิจฺฉาปฏิปตฺติยา ราคาทิมเนกปฺปการํ **รชํ วเฑฺฒติ อตฺตโน**ฯ

๒๗๙. น เกวลญฺจ อิมินาว การเณนสฺส ชีวิตํ ปาปิโย, อปิจ โข ปน อยํ เอวรูโป มุขรชาติกตฺตา **กลหาภิรโต ภิกฺขุ** สุภาสิตสฺส อตฺถวิชานนสโมฺมหเนน **โมหธเมฺมน อาวุโต,** ‘‘มา, อาวุโส กปิล, เอวํ อวจ, อิมินาปิ ปริยาเยน ตํ คณฺหาหี’’ติ เอวมาทินา นเยน เปสเลหิ ภิกฺขูหิ **อกฺขาตมฺปิ น ชานาติ ธมฺมํ พุเทฺธน เทสิตํ**ฯ โย ธโมฺม พุเทฺธน เทสิโต, ตํ นานปฺปกาเรน อตฺตโน วุจฺจมานมฺปิ น ชานาติฯ เอวมฺปิสฺส ชีวิตํ ปาปิโยฯ

๒๘๐. ตถา โส เอวรูโป วิเหสาภิรตตฺตา **วิเหสํ ภาวิตตฺตานํ** ภาวิตเตฺต ขีณาสวภิกฺขู โสธนเตฺถรปฺปภุติเก ‘‘น ตุเมฺห วินยํ ชานาถ, น สุตฺตํ น อภิธมฺมํ, วุฑฺฒปพฺพชิตา’’ติอาทินา นเยน วิเหสโนฺต ฯ อุปโยคปฺปวตฺติยญฺหิ อิทํ สามิวจนํฯ อถ วา ยถาวุเตฺตเนว นเยน ‘‘วิเหสํ ภาวิตตฺตานํ กโรโนฺต’’ติ ปาฐเสโส เวทิตโพฺพฯ เอวํ นิปฺปริยายเมว สามิวจนํ สิชฺฌติฯ **อวิชฺชาย ปุรกฺขโต**ติ ภาวิตตฺตวิเหสเน อาทีนวทสฺสนปฏิจฺฉาทิกาย อวิชฺชาย ปุรกฺขโต เปสิโต ปโยชิโต เสสปพฺพชิตานํ ภาวิตตฺตานํ วิเหสภาเวน ปวตฺตํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม จิตฺตวิพาธเนน **สงฺกิเลสํ,** อายติญฺจ นิรยสมฺปาปเนน **มคฺคํ นิรยคามินํ** น ชานาติฯ

๒๘๑. อชานโนฺต จ เตน มเคฺคน จตุพฺพิธาปายเภทํ **วินิปาตํ สมาปโนฺน**ฯ ตตฺถ จ วินิปาเต **คพฺภา คพฺภํ ตมา ตมํ** เอเกกนิกาเย สตกฺขตฺตุํ สหสฺสกฺขตฺตุมฺปิ มาตุกุจฺฉิโต มาตุกุจฺฉึ จนฺทิมสูริเยหิปิ อวิทฺธํสนียา อสุรกายตมา ตมญฺจ สมาปโนฺนฯ **ส เว ตาทิสโก ภิกฺขุ เปจฺจ** อิโต ปรโลกํ คนฺตฺวา อยํ กปิลมโจฺฉ วิย นานปฺปการํ **ทุกฺขํ นิคจฺฉติ**ฯ

๒๘๒. กึ การณา? **คูถกูโป ยถา อสฺส, สมฺปุโณฺณ คณวสฺสิโก,**ยถา วจฺจกุฏิคูถกูโป คณวสฺสิโก อเนกวสฺสิโก พหูนิ วสฺสานิ มุขโต คูเถน ปูริยมาโน สมฺปุโณฺณ อสฺส, โส อุทกกุมฺภสเตหิ อุทกกุมฺภสหเสฺสหิ โธวิยมาโนปิ ทุคฺคนฺธทุพฺพณฺณิยานปคมา ทุพฺพิโสโธ โหติ, เอวเมว **โย เอวรูโป อสฺส** ทีฆรตฺตํ สํกิลิฏฺฐกมฺมโนฺต คูถกูโป วิย คูเถน ปาเปน สมฺปุณฺณตฺตา สมฺปุโณฺณ ปุคฺคโล, โส **ทุพฺพิโสโธ หิ สางฺคโณ**, จิรกาลํ ตสฺส องฺคณสฺส วิปากํ ปจฺจนุโภโนฺตปิ น สุชฺฌติฯ ตสฺมา วสฺสคณนาย อปริมาณมฺปิ กาลํ ส เว ตาทิสโก ภิกฺขุ เปจฺจ ทุกฺขํ นิคจฺฉตีติฯ อถ วา อยํ อิมิสฺสา คาถาย สมฺพโนฺธ – ยํ วุตฺตํ ‘‘ส เว ตาทิสโก ภิกฺขุ, เปจฺจ ทุกฺขํ นิคจฺฉตี’’ติ, ตตฺร สิยา ตุมฺหากํ ‘‘สกฺกา ปนายํ ตถา กาตุํ, ยถา เปจฺจ ทุกฺขํ น นิคเจฺฉยฺยา’’ติฯ น สกฺกาฯ กสฺมา? ยสฺมา **คูถกูโป…เป…. สางฺคโณ**ติฯ

๒๘๓-๔. ยโต ปฏิกเจฺจว **ยํ เอวรูปํ ชานาถ, ภิกฺขโว เคหนิสฺสิตํ,** ยํ เอวรูปํ ปญฺจกามคุณนิสฺสิตํ ชาเนยฺยาถ อภูตคุณปตฺถนาการปฺปวตฺตาย ปาปิกาย อิจฺฉาย สมนฺนาคตตฺตา **ปาปิจฺฉํ,** กามวิตกฺกาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา **ปาปสงฺกปฺปํ,** กายิกวีติกฺกมาทินา เวฬุทานาทิเภเทน จ ปาปาจาเรน สมนฺนาคตตฺตา **ปาปาจารํ,** เวสิยาทิปาปโคจรโต **ปาปโคจรํ, สเพฺพ สมคฺคา หุตฺวาน อภินิพฺพชฺชิยาถ นํ**ฯ ตตฺถ **อภินิพฺพชฺชิยาถา**ติ วิวเชฺชยฺยาถ มา ภเชยฺยาถ, มา จสฺส อภินิพฺพชฺชนมเตฺตเนว อโปฺปสฺสุกฺกตํ อาปเชฺชยฺยาถ, อปิจ โข ปน **การณฺฑวํ นิทฺธมถ, กสมฺพุํ อปกสฺสถ,** ตํ กจวรภูตํ ปุคฺคลํ กจวรมิว อนเปกฺขา นิทฺธมถ, กสฏภูตญฺจ นํ ขตฺติยาทีนํ มเชฺฌ ปวิฏฺฐํ ปภินฺนปคฺฆริตกุฏฺฐํ จณฺฑาลํ วิย อปกสฺสถ, หเตฺถ วา สีเส วา คเหตฺวา นิกฺกฑฺฒถฯ เสยฺยถาปิ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ ปุคฺคลํ ปาปธมฺมํ พาหาย คเหตฺวา พหิทฺวารโกฏฺฐกา นิกฺขาเมตฺวา สูจิฆฏิกํ อทาสิ, เอวํ อปกสฺสถาติ ทเสฺสติฯ กึการณา? สงฺฆาราโม นาม สีลวนฺตานํ กโต, น ทุสฺสีลานํฯ

๒๘๕-๖. ยโต เอตเทว **ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเน,** ยถา หิ ปลาปา อโนฺต ตณฺฑุลรหิตาปิ พหิ ถุเสหิ วีหี วิย ทิสฺสนฺติ, เอวํ ปาปภิกฺขู อโนฺต สีลาทิวิรหิตาปิ พหิ กาสาวาทิปริกฺขาเรน ภิกฺขู วิย ทิสฺสนฺติฯ ตสฺมา ‘‘ปลาปา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เต ปลาเป วาเหถ, โอปุนาถ, วิธมถ ปรมตฺถโต อสฺสมเณ เวสมเตฺตน สมณมานิเน ฯ เอวํ **นิทฺธมิตฺวาน…เป…. ปติสฺสตา**ฯ ตตฺถ **กปฺปยโวฺห**ติ กเปฺปถ, กโรถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปติสฺสตา**ติ อญฺญมญฺญํ สคารวา สปฺปติสฺสาฯ **ตโต สมคฺคา นิปกา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา**ติ อเถวํ ตุเมฺห สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ กเปฺปนฺตา, ทิฏฺฐิสีลสามญฺญตาย สมคฺคา, อนุปุเพฺพน ปริปากคตาย ปญฺญาย นิปกา, สพฺพเสฺสวิมสฺส วฏฺฏทุกฺขาทิโน ทุกฺขสฺส อนฺตํ กริสฺสถาติ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ

เทสนาปริโยสาเน เต ปญฺจสตา เกวฏฺฏปุตฺตา สํเวคมาปชฺชิตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยํ ปตฺถยมานา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว ทุกฺขสฺสนฺตํ กตฺวา ภควตา สทฺธึ อาเนญฺชวิหารสมาปตฺติธมฺมปริโภเคน เอกปริโภคา อเหสุํฯ สา จ เนสํ เอวํ ภควตา สทฺธึ เอกปริโภคตา อุทาเน วุตฺตยโสชสุตฺตวเสเนว เวทิตพฺพาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย กปิลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยเมว ยาสฺส นิทาเน ‘‘อถ โข สมฺพหุลา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตาฯ ตตฺถ **สมฺพหุลา**ติ พหู อเนเกฯ **โกสลกา**ติ โกสลรฏฺฐวาสิโนฯ **พฺราหฺมณมหาสาลา**ติ ชาติยา พฺราหฺมณา มหาสารตาย มหาสาลาฯ เยสํ กิร นิทหิตฺวา ฐปิตํเยว อสีติโกฏิสงฺขฺยํ ธนมตฺถิ, เต ‘‘พฺราหฺมณมหาสาลา’’ติ วุจฺจนฺติฯ อิเม จ ตาทิสา, เตน วุตฺตํ ‘‘พฺราหฺมณมหาสาลา’’ติฯ **ชิณฺณา**ติ ชชฺชรีภูตา ชราย ขณฺฑิจฺจาทิภาวมาปาทิตาฯ **วุฑฺฒา**ติ องฺคปจฺจงฺคานํ วุฑฺฒิมริยาทํ ปตฺตาฯ **มหลฺลกา**ติ ชาติมหลฺลกตาย สมนฺนาคตา, จิรกาลปฺปสุตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธคตา**ติ อทฺธานํ คตา, เทฺว ตโย ราชปริวฏฺเฏ อตีตาติ อธิปฺปาโยฯ **วโย อนุปฺปตฺตา**ติ ปจฺฉิมวยํ สมฺปตฺตาฯ อปิจ **ชิณฺณา**ติ โปราณา, จิรกาลปฺปวตฺตกุลนฺวยาติ วุตฺตํ โหติฯ **วุฑฺฒา**ติ สีลาจาราทิคุณวุฑฺฒิยุตฺตาฯ **มหลฺลกา**ติ วิภวมหนฺตตาย สมนฺนาคตา มหทฺธนา มหาโภคาฯ **อทฺธคตา**ติ มคฺคปฏิปนฺนา พฺราหฺมณานํ วตจริยาทิมริยาทํ อวีติกฺกมฺม จรมานาฯ **วโย อนุปฺปตฺตา**ติ ชาติวุฑฺฒภาวมฺปิ อนฺติมวยํ อนุปฺปตฺตาติ เอวเมฺปตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

ภควตา สทฺธิํ สโมฺมทิํสูติ ขมนียาทีนิ ปุจฺฉนฺตา อญฺญมญฺญํ สมปฺปวตฺตโมทา อเหสุํฯ ยาย จ ‘‘กจฺจิ โภโต โคตมสฺส ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, อปฺปาพาธํ, อปฺปาตงฺกํ, พลํ, ลหุฏฺฐานํ, ผาสุวิหาโร’’ติอาทิกาย กถาย สโมฺมทิํสุ, ตํ ปีติปาโมชฺชสงฺขาตสโมฺมทชนนโต สโมฺมทิตุํ อรหโต จ **สโมฺมทนียํ,** อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย สุจิรมฺปิ กาลํ สาเรตุํ นิรนฺตรํ ปวเตฺตตุํ อรหโต สริตพฺพภาวโต จ **สารณียํ**ฯ สุยฺยมานสุขโต จ สโมฺมทนียํ, อนุสฺสริยมานสุขโต สารณียํ, ตถา พฺยญฺชนปริสุทฺธตาย สโมฺมทนียํ, อตฺถปริสุทฺธตาย สารณียนฺติ เอวํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ สโมฺมทนียํ **กถํ** สารณียํ **วีติสาเรตฺวา** ปริโยสาเปตฺวา นิฏฺฐาเปตฺวา เยนเตฺถน อาคตา, ตํ ปุจฺฉิตุกามา **เอกมนฺตํ นิสีทิํสุ**ฯ ตํ –

‘‘น ปจฺฉโต น ปุรโต, นาปิ อาสนฺนทูรโต;
น ปเสฺส นาปิ ปฏิวาเต, น จาปิ โอณตุณฺณเต’’ติฯ –

อาทินา นเยน มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ

เอวํ **เอกมนฺตํ นิสินฺนา โข เต พฺราหฺมณมหาสาลา *ภควนฺตํ* เอตทโวจุํ** – ‘‘กิํ ต’’นฺติ? **‘‘สนฺทิสฺสนฺติ นุ โข’’**ติอาทิฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ เกวลเญฺหตฺถ **พฺราหฺมณานํ พฺราหฺมณธเมฺม**ติ เทสกาลาทิธเมฺม ฉเฑฺฑตฺวา โย พฺราหฺมณธโมฺม, ตสฺมิํเยวฯ **เตน หิ พฺราหฺมณา**ติ ยสฺมา มํ ตุเมฺห ยาจิตฺถ, ตสฺมา พฺราหฺมณา สุณาถ, โสตํ โอทหถ, สาธุกํ มนสิ กโรถ, โยนิโส มนสิ กโรถฯ ตถา ปโยคสุทฺธิยา สุณาถ, อาสยสุทฺธิยา สาธุกํ มนสิ กโรถฯ อวิเกฺขเปน สุณาถ, ปคฺคเหน สาธุกํ มนสิ กโรถาติอาทินา นเยน เอเตสํ ปทานํ ปุเพฺพ อวุโตฺตปิ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ อถ ภควตา วุตฺตํ ตํ วจนํ สมฺปฏิจฺฉนฺตา **‘‘เอวํ โภ’’ติ โข เต พฺราหฺมณมหาสาลา *ภควโต* ปจฺจโสฺสสุํ,** ภควโต วจนํ อภิมุขา หุตฺวา อโสฺสสุํฯ อถ วา ปฏิสฺสุณิํสุฯ ‘‘สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถา’’ติ วุตฺตมตฺถํ กตฺตุกามตาย ปฏิชานิํสูติ วุตฺตํ โหติฯ อถ เตสํ เอวํ ปฏิสฺสุตวตํ ภควา เอตทโวจ – ‘‘กิํ ต’’นฺติ? **‘‘อิสโย ปุพฺพกา’’**ติอาทิฯ

๒๘๗. ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **สญฺญตตฺตา**ติ สีลสํยเมน สํยตจิตฺตาฯ **ตปสฺสิโน**ติ อินฺทฺริยสํวรตปยุตฺตาฯ **อตฺตทตฺถมจาริสุ**นฺติ มนฺตชฺฌานพฺรหฺมวิหารภาวนาทิํ อตฺตโน อตฺถํ อกํสุฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๒๘๘. ทุติยคาถาทีสุปิ อยํ สเงฺขปวณฺณนา – **น ปสู พฺราหฺมณานาสุ**นฺติ โปราณานํ พฺราหฺมณานํ ปสู น อาสุํ, น เต ปสุปริคฺคหมกํสุฯ **น หิรญฺญํ น ธานิย**นฺติ หิรญฺญญฺจ พฺราหฺมณานํ อนฺตมโส ชตุมาสโกปิ นาโหสิ , ตถา วีหิสาลิยวโคธูมาทิ ปุพฺพณฺณาปรณฺณเภทํ ธานิยมฺปิ เตสํ นาโหสิฯ เต หิ นิกฺขิตฺตชาตรูปรชตา อสนฺนิธิการกาว หุตฺวา เกวลํ **สชฺฌายธนธญฺญา** อตฺตโน มนฺตชฺฌนสงฺขาเตเนว ธเนน ธเญฺญน จ สมนฺนาคตา อเหสุํฯ โย จายํ เมตฺตาทิวิหาโร เสฏฺฐตฺตา อนุคามิกตฺตา จ พฺรหฺมนิธีติ วุจฺจติ, ตญฺจ **พฺรหฺมํ นิธิมปาลยุํ** สทา ตสฺส ภาวนานุโยเคนฯ

๒๘๙. เอวํ วิหารีนํ **ยํ เนสํ ปกตํ อาสิ,** ยํ เอเตสํ ปกตํ เอเต พฺราหฺมเณ อุทฺทิสฺส กตํ อโหสิฯ **ทฺวารภตฺตํ อุปฏฺฐิต**นฺติ ‘‘พฺราหฺมณานํ ทสฺสามา’’ติ สเชฺชตฺวา เตหิ เตหิ ทายเกหิ อตฺตโน อตฺตโน ฆรทฺวาเร ฐปิตภตฺตํฯ **สทฺธาปกต**นฺติ สทฺธาย ปกตํ, สทฺธาเทยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เอสาน**นฺติ เอสนฺตีติ เอสา, เตสํ เอสานํ, เอสมานานํ ปริเยสมานานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ทาตเว**ติ ทาตพฺพํฯ **ตทมญฺญิสุ**นฺติ ตํ อมญฺญิํสุ, ตํ ทฺวาเร สเชฺชตฺวา ฐปิตํ ภตฺตํ สทฺธาเทยฺยํ ปริเยสมานานํ เอเตสํ พฺราหฺมณานํ ทาตพฺพํ อมญฺญิํสุ ทายกา ชนา, น ตโต ปรํฯ อนตฺถิกา หิ เต อเญฺญน อเหสุํ, เกวลํ ฆาสจฺฉาทนปรมตาย สนฺตุฏฺฐาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๙๐. **นานารเตฺต**หีติ นานาวิธราครเตฺตหิ วเตฺถหิ วิจิตฺรตฺถรณตฺถเตหิ, **สยเนหิ** เอกภูมิกทฺวิภูมิกาทิปาสาทวเรหิฯ **อาวสเถ**หีติ เอวรูเปหิ อุปกรเณหิฯ **ผีตา ชนปทา รฏฺฐา** เอเกกปฺปเทสภูตา ชนปทา จ เกจิ เกจิ สกลรฏฺฐา จ ‘‘นโม พฺราหฺมณาน’’นฺติ สายํ ปาตํ พฺราหฺมเณ เทเว วิย นมสฺสิํสุฯ

๒๙๑. เต เอวํ นมสฺสิยมานา โลเกน **อวชฺฌา พฺราหฺมณา** อาสุํ, น เกวลญฺจ อวชฺฌา, **อเชยฺยา** วิหิํสิตุมฺปิ อนภิภวนียตฺตา อเชยฺยา จ อเหสุํฯ กิํ การณา? **ธมฺมรกฺขิตา,** ยสฺมา ธเมฺมน รกฺขิตาฯ เต หิ ปญฺจ วรสีลธเมฺม รกฺขิํสุ, ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ’’นฺติ (ชา. ๑.๑๐.๑๐๒; ๑.๑๕.๓๘๕) ธมฺมรกฺขิตา หุตฺวา อวชฺฌา อเชยฺยา จ อเหสุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **น เน โกจิ นิวาเรสี**ติ เต พฺราหฺมเณ กุลานํ ทฺวาเรสุ สพฺพโส พาหิเรสุ จ อพฺภนฺตเรสุ จ สพฺพทฺวาเรสุ ยสฺมา เตสุ ปิยสมฺมเตสุ วรสีลสมนฺนาคเตสุ มาตาปิตูสุ วิย อติวิสฺสตฺถา มนุสฺสา อเหสุํ, ตสฺมา ‘‘อิทํ นาม ฐานํ ตยา น ปวิสิตพฺพ’’นฺติ น โกจิ นิวาเรสิฯ

๒๙๒. เอวํ ธมฺมรกฺขิตา กุลทฺวาเรสุ อนิวาริตา จรนฺตา อฏฺฐ จ จตฺตาลีสญฺจาติ **อฏฺฐจตฺตาลีสํ วสฺสานิ** กุมารภาวโต ปภุติ จรเณน **โกมารํ พฺรหฺมจริยํ จริํสุ เต**ฯ เยปิ พฺราหฺมณจณฺฑาลา อเหสุํ, โก ปน วาโท พฺรหฺมสมาทีสูติ เอวเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ เอวํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตา เอว หิ **วิชฺชาจรณปริเยฏฺฐิํ อจรุํ พฺราหฺมณา ปุเร,** น อพฺรหฺมจาริโน หุตฺวาฯ ตตฺถ **วิชฺชาปริเยฏฺฐี**ติ มนฺตชฺฌนํฯ วุตฺตเญฺจตํ ‘‘โส อฏฺฐจตฺตาลีส วสฺสานิ โกมารํ พฺรหฺมจริยํ จรติ มเนฺต อธียมาโน’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๙๒)ฯ **จรณปริเยฏฺฐี**ติ สีลรกฺขณํฯ ‘‘วิชฺชาจรณปริเยฏฺฐุ’’นฺติปิ ปาโฐ, วิชฺชาจรณํ ปริเยสิตุํ อจรุนฺติ อโตฺถฯ

๒๙๓. ยถาวุตฺตญฺจ กาลํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา ตโต ปรํ ฆราวาสํ กเปฺปนฺตาปิ **น พฺราหฺมณา อญฺญมคมุํ** ขตฺติยํ วา เวสฺสาทีสุ อญฺญตรํ วา, เย อเหสุํ เทวสมา วา มริยาทา วาติ อธิปฺปาโยฯ ตถา สตํ วา สหสฺสํ วา ทตฺวา **นปิ ภริยํ กิณิํสุ เต,** เสยฺยถาปิ เอตรหิ เอกเจฺจ กิณนฺติฯ เต หิ ธเมฺมน ทารํ ปริเยสนฺติฯ กถํ? อฏฺฐจตฺตาลีสํ วสฺสานิ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา พฺราหฺมณา กญฺญาภิกฺขํ อาหิณฺฑนฺติ – ‘‘อหํ อฏฺฐจตฺตาลีส วสฺสานิ จิณฺณพฺรหฺมจริโย, ยทิ วยปฺปตฺตา ทาริกา อตฺถิ, เทถ เม’’ติฯ ตโต ยสฺส วยปฺปตฺตา ทาริกา โหติ, โส ตํ อลงฺกริตฺวา

นีหริตฺวา ทฺวาเร ฐิตเสฺสว พฺราหฺมณสฺส หเตฺถ อุทกํ อาสิญฺจโนฺต ‘‘อิมํ เต, พฺราหฺมณ, ภริยํ โปสาวนตฺถาย ทมฺมี’’ติ วตฺวา เทติฯ

กสฺมา ปน เต เอวํ จิรํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวาปิ ทารํ ปริเยสนฺติ, น ยาวชีวํ พฺรหฺมจาริโน โหนฺตีติ? มิจฺฉาทิฎฺฐิวเสนฯ เตสญฺหิ เอวํทิฎฺฐิ โหติ – ‘‘โย ปุตฺตํ น อุปฺปาเทติ, โส กุลวํสเจฺฉทกโร โหติ, ตโต นิรเย ปจฺจตี’’ติฯ จตฺตาโร กิร อภายิตพฺพํ ภายนฺติ คณฺฑุปฺปาโท กิกี กุนฺตนี พฺราหฺมณาติฯ คณฺฑุปฺปาทา กิร มหาปถวิยา ขยภเยน มตฺตโภชิโน โหนฺติ, น พหุํ มตฺติกํ ขาทนฺติฯ กิกี สกุณิกา อากาสปตนภเยน อณฺฑสฺส อุปริ อุตฺตานา เสติฯ กุนฺตนี สกุณิกา ปถวิกมฺปนภเยน ปาเทหิ ภูมึ น สุฎฺฐุ อกฺกมติฯ พฺราหฺมณา กุลวํสูปเจฺฉทภเยน ทารํ ปริเยสนฺติฯ อาห เจตฺถ –

‘‘คณฺฑุปฺปาโท กิกี เจว, กุนฺตี พฺราหฺมณธมฺมิโก;
เอเต อภยํ ภายนฺติ, สมฺมูฬฺหา จตุโร ชนา’’ติฯ

เอวํ ธเมฺมน ทารํ ปริเยสิตฺวาปิ จ **สมฺปิเยเนว สํวาสํ สงฺคนฺตฺวา สมโรจยุํ,** สมฺปิเยเนว อญฺญมญฺญํ เปเมเนว กาเยน จ จิเตฺตน จ มิสฺสีภูตา สงฺฆฎิตา สํสฎฺฐา หุตฺวา สํวาสํ สมโรจยุํ, น อปฺปิเยน น นิคฺคเหน จาติ วุตฺตํ โหติฯ

๒๙๔. เอวํ สมฺปิเยเนว สํวาสํ กโรนฺตาปิ จ **อญฺญตฺร ตมฺหา**ติ, โย โส อุตุสมโย, ยมฺหิ สมเย พฺราหฺมณี พฺราหฺมเณน อุปคนฺตพฺพา, อญฺญตฺร ตมฺหา สมยา ฐเปตฺวา ตํ สมยํ อุตุโตวิรตํ **อุตุเวรมณึ ปติ** ภริยํ, ยาว ปุน โส สมโย อาคจฺฉติ, ตาว อฎฺฐตฺวา อนฺตราเยวฯ **เมถุนํ ธมฺม**นฺติ เมถุนาย ธมฺมายฯ สมฺปทานวจนปตฺติยา กิเรตํ อุปโยควจนํฯ **นาสฺสุ คจฺฉนฺตี**ติ เนว คจฺฉนฺติฯ **พฺราหฺมณา**ติ เย โหนฺติ เทวสมา จ มริยาทา จาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๙๕. อวิเสเสน ปน สเพฺพปิ พฺรหฺมจริยญฺจ…เป…. อวณฺณยุํฯ ตตฺถ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติฯ **สีล**นฺติ เสสานิ จตฺตาริ สิกฺขาปทานิฯ **อชฺชว**นฺติ อุชุภาโว, อตฺถโต อสฐตา อมายาวิตา จฯ **มทฺทว**นฺติ มุทุภาโว, อตฺถโต อตฺถทฺธตา อนติมานิตา จฯ **ตโป**ติ อินฺทฺริยสํวโรฯ **โสรจฺจ**นฺติ สุรตภาโว สุขสีลตา อปฺปฎิกูลสมาจารตาฯ **อวิหึสา**ติ ปาณิอาทีหิ อวิเหสิกชาติกตา สกรุณภาโวฯ **ขนฺตี**ติ อธิวาสนกฺขนฺติฯ อิเจฺจเต คุเณ อวณฺณยุํฯ เยปิ นาสกฺขึสุ สพฺพโส ปฎิปตฺติยา อาราเธตุํ, เตปิ ตตฺถ สารทสฺสิโน หุตฺวา วาจาย วณฺณยึสุ ปสํสึสุฯ

๒๙๖. เอวํ วเณฺณนฺตานญฺจ **โย เนสํ…เป…. นาคมา,** โย เอเตสํ พฺราหฺมณานํ **ปรโม พฺรหฺมา อโหสิ,** พฺรหฺมสโม นาม อุตฺตโม พฺราหฺมโณ อโหสิ, ทเฬฺหน ปรกฺกเมน สมนฺนาคตตฺตา **ทฬฺหปรกฺกโม**ฯ **ส วา**ติ วิภาวเน วา-สโทฺท, เตน โส เอวรูโป พฺราหฺมโณติ ตเมว วิภาเวติฯ **เมถุนํ ธมฺม**นฺติ เมถุนสมาปตฺติํฯ **สุปินเนฺตปิ นาคมา**ติ สุปิเนปิ น อคมาสิฯ

๒๙๗. ตโต **ตสฺส วตฺตํ…เป…. อวณฺณยุํ**ฯ อิมาย คาถาย นวมคาถาย วุตฺตคุเณเยว อาทิอนฺตวเสน นิทฺทิสโนฺต เทวสเม พฺราหฺมเณ ปกาเสติฯ เต หิ วิญฺญุชาติกา ปณฺฑิตา ตสฺส พฺรหฺมสมสฺส พฺราหฺมณสฺส วตฺตํ อนุสิกฺขนฺติ ปพฺพชฺชาย ฌานภาวนาย จ, เต จ อิเม พฺรหฺมจริยาทิคุเณ ปฎิปตฺติยา เอว วณฺณยนฺตีติฯ เต สเพฺพปิ พฺราหฺมณา ปญฺจกนิปาเต โทณสุเตฺต (อ. นิ. ๕.๑๙๒) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๒๙๘. อิทานิ มริยาเท พฺราหฺมเณ ทเสฺสนฺโต อาห – **“ตณฺฑุลํ สยน”**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – เตสุ เย โหนฺติ มริยาทา, เต พฺราหฺมณา สเจ ยญฺญํ กเปฺปตุกามา โหนฺติ, อถ อามกธญฺญปฏิคฺคหณา ปฏิวิรตตฺตา นานปฺปการกํ **ตณฺฑุลญฺจ,** มญฺจปีฐาทิเภทํ **สยนญฺจ,** โขมาทิเภทํ **วตฺถญฺจ,** โคสปฺปิติลเตลาทิเภทํ **สปฺปิเตลญฺจ ยาจิย ธเมฺมน,** ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา’’ติ เอวํ วุเตฺตน อุทฺทิสฺสฐานสงฺขาเตน ธเมฺมน ยาจิตฺวา, อถ โย ยํ อิจฺฉติ ทาตุํ, เตน ตํ ทินฺนตณฺฑุลาทึ **สโมธาเนตฺวา** สํกฑฺฒิตฺวาฯ ‘‘สมุทาเนตฺวา’’ติปิ ปาโฐ, เอโกเยวโตฺถฯ **ตโต ยญฺญมกปฺปยุ**นฺติ ตโต คเหตฺวา ทานมกํสุ ฯ

๒๙๙. กโรนฺตา จ เอวเมตสฺมึ **อุปฏฺฐิตสฺมึ** ทานสงฺขาเต **ยญฺญสฺมึ นาสฺสุ คาโว หนึสุ** เต, น เต คาวิโย หนึสุฯ คาวีมุเขน เจตฺถ สพฺพปาณา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ กึการณา น หนึสูติ? พฺรหฺมจริยาทิคุณยุตฺตตฺตาฯ อปิจ วิเสสโต **ยถา มาตา...เป.... นาสฺสุ คาโว หนึสุ เต**ฯ ตตฺถ **ยาสุ ชายนฺติ โอสธา**ติ ยาสุ ปิตฺตาทีนํ เภสชฺชภูตา ปญฺจ โครสา ชายนฺติฯ

๓๐๐. **อนฺนทา**ติอาทีสุ ยสฺมา ปญฺจ โครเส ปริภุญฺชนฺตานํ ขุทา วูปสมฺมติ, พลํ วฑฺฒติ, ฉวิวโณฺณ วิปฺปสีทติ, กายิกมานสิกํ สุขํ อุปฺปชฺชติ , ตสฺมา อนฺนทา พลทา วณฺณทา สุขทา เจตาติ เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๐๑. เอวํ เต ยเญฺญสุ คาโว อหนนฺตา ปุญฺญปฺปภาวานุคฺคหิตสรีรา **สุขุมาลา...เป.... สุขเมธิตฺถ ยํ ปชา**ฯ ตตฺถ **สุขุมาลา** มุทุตลุณหตฺถปาทาทิตาย, **มหากายา** อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา, **วณฺณวโนฺต** สุวณฺณวณฺณตาย สณฺฐานยุตฺตตาย จ, **ยสสฺสิโน** ลาภปริวารสมฺปทายฯ **เสหิ ธเมฺมหี**ติ สเกหิ จาริเตฺตหิฯ **กิจฺจากิเจฺจสุ อุสฺสุกา**ติ กิเจฺจสุ ‘‘อิทํ กาตพฺพํ’’, อกิเจฺจสุ ‘‘อิทํ น กาตพฺพ’’นฺติ อุสฺสุกฺกมาปนฺนา หุตฺวาติ อโตฺถฯ เอวํ เต โปราณา พฺราหฺมณา เอวรูปา หุตฺวา ทสฺสนียา ปสาทนียา โลกสฺส ปรมทกฺขิเณยฺยา อิมาย ปฏิปตฺติยา **ยาว โลเก อวตฺตึสุ,** ตาว วิคตอีติภยุปทฺทวา หุตฺวา นานปฺปการกํ **สุขํ เอธิตฺถ** ปาปุณิ, สุขํ วา เอธิตฺถ สุขํ วุฑฺฒึ อคมาสิฯ **อยํ ปชา**ติ สตฺตโลกํ นิทเสฺสติฯ

๓๐๒-๓. กาลจฺจเยน ปน สมฺภินฺนมริยาทภาวํ อาปชฺชิตุกามานํ **เตสํ อาสิ วิปลฺลาโส...เป.... ภาคโส มิเต**ฯ ตตฺถ **วิปลฺลาโส**ติ วิปรีตสญฺญาฯ **อณุโต อณุ**นฺติ ลามกเฏฺฐน ปริตฺตเฏฺฐน อปฺปสฺสาทเฏฺฐน อณุภูตโต กามคุณโต อุปฺปนฺนํ ฌานสามญฺญนิพฺพานสุขานิ อุปนิธาย สงฺขฺยมฺปิ อนุปคมเนน อณุํ กามสุขํ, โลกุตฺตรสุขํ วา อุปนิธาย อณุภูตโต อตฺตนา ปฏิลทฺธโลกิยสมาปตฺติสุขโต อณุํ อปฺปกโตปิ อปฺปกํ กามสุขํ ทิสฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ราชิโน จา**ติ รโญฺญ จฯ **วิยาการ**นฺติ สมฺปตฺตึฯ **อาชญฺญสํยุเตฺต**ติ อสฺสาชานียสํยุเตฺตฯ **สุกเต**ติ ทารุกมฺมโลหกเมฺมน สุนิฏฺฐิเตฯ **จิตฺตสิพฺพเน**ติ สีหจมฺมาทีหิ อลงฺกรณวเสน จิตฺรสิพฺพเนฯ **นิเวสเน**ติ ฆรวตฺถูนิฯ **นิเวเส**ติ ตตฺถ ปติฏฺฐาปิตฆรานิฯ **วิภเตฺต**ติ อายามวิตฺถารวเสน วิภตฺตานิฯ **ภาคโส มิเต**ติ องฺคณทฺวารปาสาทกูฏาคาราทิวเสน โกฏฺฐาสํ โกฏฺฐาสํ กตฺวา มิตานิฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เตสํ พฺราหฺมณานํ อณุโต อณุสญฺญิตํ กามสุขญฺจ รโญฺญ พฺยาการญฺจ อลงฺกตนาริโย จ วุตฺตปฺปกาเร รเถ จ นิเวสเน นิเวเส จ ทิสฺวา ทุเกฺขสฺเวว เอเตสุ วตฺถูสุ ‘‘สุข’’นฺติ ปวตฺตตฺตา ปุเพฺพ ปวตฺตเนกฺขมฺมสญฺญาวิปลฺลาสสงฺขาตา วิปรีตสญฺญา อาสิฯ

๓๐๔. เต เอวํ วิปรีตสญฺญา หุตฺวา **โคมณฺฑลปริพฺยูฬฺหํ...เป.... พฺราหฺมณา**ฯ ตตฺถ **โคมณฺฑลปริพฺยูฬฺห**นฺติ โคยูเถหิ ปริกิณฺณํฯ **นารีวรคณายุต**นฺติ วรนารีคณสํยุตฺตํฯ **อุฬาร**นฺติ วิปุลํ ฯ **มานุสํ โภค**นฺติ มนุสฺสานํ นิเวสนาทิโภควตฺถุํฯ **อภิชฺฌายึสู**ติ ‘‘อโห วติทํ อมฺหากํ อสฺสา’’ติ ตณฺหํ วเฑฺฒตฺวา อภิปตฺถยมานา ฌายึสุฯ

๓๐๕. เอวํ อภิชฺฌายนฺตา จ ‘‘เอเต มนุสฺสา สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู อามุตฺตมณิอาภรณา ปญฺจหิ กามคุเณหิ ปริจาเรนฺติ, มยํ ปน เอวํ เตหิ นมสฺสิยมานาปิ เสทมลกิลิฏฺฐคตฺตา ปรูฬฺหกจฺฉนขโลมา โภครหิตา ปรมการุญฺญตํ ปตฺตา วิหรามฯ เอเต จ หตฺถิกฺขนฺธอสฺสปิฏฺฐิสิวิกาสุวณฺณรถาทีหิ วิจรนฺติ, มยํ ปาเทหิฯ เอเต ทฺวิภูมิกาทิปาสาทตเลสุ วสนฺติ, มยํ อรญฺญรุกฺขมูลาทีสุฯ เอเต จ โคนกาทีหิ อตฺถรเณหิ อตฺถตาสุ วรเสยฺยาสุ สยนฺติ, มยํ ตฏฺฏิกาจมฺมขณฺฑาทีนิ อตฺถริตฺวา ภูมิยํฯ เอเต นานารสานิ โภชนานิ ภุญฺชนฺติ, มยํ อุญฺฉาจริยาย ยาเปมฯ กถํ นุ โข มยมฺปิ เอเตหิ สทิสา ภเวยฺยามา’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘ธนํ อิจฺฉิตพฺพํ, น สกฺกา ธนรหิเตหิ อยํ สมฺปตฺติ ปาปุณิตุ’’นฺติ จ อวธาเรตฺวา เวเท ภินฺทิตฺวา ธมฺมยุตฺเต ปุราณมนฺเต นาเสตฺวา อธมฺมยุตฺเต กูฏมนฺเต คนฺถตฺวา ธนตฺถิกา โอกฺกากราชานมุปสงฺกมฺม โสตฺถิวจนาทีนิ ปยุญฺชิตฺวา ‘‘อมฺหากํ, มหาราช, พฺราหฺมณวํเส ปเวณิยา อาคตํ โปราณมนฺตปทํ อตฺถิ, ตํ มยํ อาจริยมุฏฺฐิตาย น กสฺสจิ ภณิมฺหา, ตํ มหาราชา โสตุมรหตี’’ติ จ วตฺวา อสฺสเมธาทิยญฺญํ วณฺณยึสุฯ วณฺณยิตฺวา จ ราชานํ อุสฺสาเหนฺตา ‘‘ยช, มหาราช, เอวํ ปหูตธนธโญฺญ ตฺวํ, นตฺถิ เต ยญฺญสมฺภารเวกลฺลํ, เอวญฺหิ เต ยชโต สตฺตกุลปริวฏฺฏา สเคคอุปฺปชฺชิสฺสนฺตี’’ติ อโวจุํฯ เตน เนสํ ตํ ปวตฺตึ ทเสฺสโนฺต อาห ภควา **‘‘เต ตตฺถ มเนฺต…เป.… พหุ เต ธน’’**นฺติฯ

ตตฺถ **ตตฺถาติ** ตสฺมึ, ยํ โภคมภิชฺฌายึสุ, ตนฺนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ นิมิตฺตเตฺถ หิ เอตํ ภุมฺมวจนํฯ **ตทุปาคมุ**นฺติ ตทา อุปาคมุํฯ **ปหูตธนธโญฺญสี**ติ ปหูตธนธโญฺญ ภวิสฺสสิ, อภิสมฺปรายนฺติ อธิปฺปาโยฯ อาสํสายญฺหิ อนาคเตปิ วตฺตมานวจนํ อิจฺฉนฺติ สทฺทโกวิทาฯ **ยชสฺสู**ติ ยชาหิฯ **วิตฺตํ ธน**นฺติ ชาตรูปาทิรตนเมว วิตฺติการณโต วิตฺตํ, สมิทฺธิการณโต ธนนฺติ วุตฺตํฯ อถ วา **วิตฺต**นฺติ วิตฺติการณภูตเมว อาภรณาทิ อุปกรณํ, ยํ ‘‘ปหูตวิตฺตูปกรโณ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๓๑) อาคจฺฉติฯ **ธน**นฺติ หิรญฺญสุวณฺณาทิฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เต พฺราหฺมณา มเนฺต คเนฺถตฺวา ตทา โอกฺกากํ อุปาคมุํฯ กินฺติ? ‘‘มหาราช, พหู เต วิตฺตญฺจ ธนญฺจ, ยชสฺสุ, อายติมฺปิ ปหูตธนธโญฺญ ภวิสฺสสี’’ติฯ

๓๐๖. เอวํ การณํ วตฺวา สญฺญาเปเนฺตหิ **ตโต จ ราชา…เป.… อทา ธนํ**ฯ ตตฺถ **สญฺญโตฺต**ติ ญาปิโตฯ **รเถสโภ**ติ มหารเถสุ ขตฺติเยสุ อกมฺปิยเฏฺฐน อุสภสทิโสฯ **‘‘อสฺสเมธ’’**นฺติ อาทีสุ อสฺสเมตฺถ เมธนฺตีติ **อสฺสเมโธ,** ทฺวีหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส เอกวีสติยูปสฺส ฐเปตฺวา ภูมิญฺจ ปุริเส จ อวเสสสพฺพวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปุริสเมตฺถ เมธนฺตีติ **ปุริสเมโธ,** จตูหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธึ ภูมิยา อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ สมฺมเมตฺถ ปาสนฺตีติ **สมฺมาปาโส,** ทิวเส ทิวเส สมฺมํ ขิปิตฺวา ตสฺส ปติโตกาเส เวทึ กตฺวา สํหาริเมหิ ยูปาทีหิ สรสฺสตินทิยา นิมุคฺคกาสโต ปภุติ ปฏิโลมํ คจฺฉเนฺตน ยชิตพฺพสฺส สตฺรยาคเสฺสตํ อธิวจนํฯ วาชเมตฺถ ปิวนฺตีติ **วาชเปยฺย**ฯ เอเกน ปริยเญฺญน สตฺตรสหิ ปสูหิ ยชิตพฺพสฺส เพลุวยูปสฺส สตฺตรสกทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ **นิรคฺคโฬ,** นวหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธึ ภูมิยา จ ปุริเสหิ จ อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส สพฺพเมธปริยายนามสฺส อสฺสเมธวิกปฺปเสฺสตํ อธิวจนํฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๓๐๗-๘. อิทานิ ยํ วุตฺตํ ‘‘พฺราหฺมณานมทา ธน’’นฺติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘คาโว สยนญฺจา’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ โส หิ ราชา ‘‘ทีฆรตฺตํ ลูขาหาเรน กิลนฺตา ปญฺจ โครเส ปริภุญฺชนฺตู’’ติ เนสํ สปฺปุงฺควานิ โคยูถาเนว อทาสิ, ตถา ‘‘ทีฆรตฺตํ ถณฺฑิลสายิตาย ถูลสาฏกนิวาสเนน เอกเสยฺยาย ปาทจาเรน รุกฺขมูลาทิวาเสน จ กิลนฺตา โคนกาทิอตฺถตวรสยนาทีสุ สุขํ อนุโภนฺตู’’ติ เนสํ มหคฺฆานิ สยนาทีนิ จ อทาสิฯ เอวเมตํ นานปฺปการกํ อญฺญญฺจ หิรญฺญสุว

ณฺณาทิธนํ อทาสิฯ เตนาห ภควา – ‘‘คาโว สยนญฺจ วตฺถญฺจ…เป.… พฺราหฺมณานมทา ธน’’นฺติฯ

๓๐๙-๑๐. เอวํ ตสฺส รโญฺญ สนฺติกา **เต จ ตตฺถ…เป.… ปุน มุปาคมุํ**ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ตสฺส รโญฺญ สนฺติกา **เต** พฺราหฺมณา เตสฺ ยาเคสุ **ธนํ** ลภิตฺวา ทีฆรตฺตํ ทิวเส ทิวเส เอวเมว ฆาสจฺฉาทนํ ปริเยสิตฺวา นานปฺปการกํ วตฺถุกาม **สนฺนิธิํ สมโรจยุํ**ฯ ตโต **เตสํ อิจฺฉาวติณฺณานํ** ขีราทิปญฺจโครสสฺสาทวเสน รสตณฺหาย โอติณฺณจิตฺตานํ ‘‘ขีราทีนิปิ ตาว คุนฺนํ สาทูนิ, อทฺธา อิมาสํ มํสํ สาทุตรํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ มํสํ ปฏิจฺจ **ภิโยฺย ตณฺหา ปวฑฺฒถ**ฯ ตโต จินฺเตสุํ – ‘‘สเจ มยํ มาเรตฺวา ขาทิสฺสาม, คารยฺหา ภวิสฺสาม, ยํนูน มเนฺต คเนฺถยฺยามา’’ติฯ อถ ปุนปิ เวทํ ภินฺทิตฺวา ตทนุรูเป **เต ตตฺถ มเนฺต คเนฺถตฺวา** เต พฺราหฺมณา ตนฺนิมิตฺตํ กูฏมเนฺต คเนฺถตฺวา โอกฺกากราชานํ ปุน อุปาคมิํสุฯ อิมมตฺถํ ภาสมานา **‘‘ยถา อาโป จ…เป.… พหุ เต ธน**’’นฺติฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? อมฺหากํ, มหาราช, มเนฺตสุ เอตทาคตํ **ยถา อาโป** หตฺถโธวนาทิสพฺพกิเจฺจสุ ปาณีนํ อุปโยคํ คจฺฉติ, นตฺถิ เตสํ ตโตนิทานํ ปาปํฯ กสฺมา? ยสฺมา **ปริกฺขาโร โส หิ ปาณินํ,** อุปกรณตฺถาย อุปฺปโนฺนติ อธิปฺปาโยฯ ยถา จายํ มหาปถวี คมนฏฺฐานาทิสพฺพกิเจฺจสุ กหาปณสงฺขาตํ **หิรญฺญํ** สุวณฺณรชตาทิเภทํ **ธนํ,** ยวโคธูมาทิเภทํ **ธานิยญฺจ,** สํโวหาราทิสพฺพกิเจฺจสุ อุปโยคํ คจฺฉติ, **เอวํ คาโว มนุสฺสานํ** สพฺพกิเจฺจสุ อุปโยคคมนตฺถาย อุปฺปนฺนาฯ ตสฺมา เอตา หนิตฺวา นานปฺปการเก ยาเค **ยชสฺสุ พหุ เต วิตฺตํ, ยชสฺสุ พหุ เต ธน**นฺติฯ

๓๑๑-๑๒. เอวํ ปุริมนเยเนว **ตโต จ ราชา…เป.… อฆาตยิ,** ยํ ตโต ปุเพฺพ กญฺจิ สตฺตํ **น ปาทา…เป.… ฆาตยิ**ฯ ตทา กิร พฺราหฺมณา ยญฺญาวาฏํ คาวีนํ ปูเรตฺวา มงฺคลอุสภํ พนฺธิตฺวา รโญฺญ มูลํ เนตฺวา ‘‘มหาราช, โคเมธยญฺญํ ยชสฺสุ, เอวํ เต พฺรหฺมโลกสฺส มโคฺค วิสุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ อาหํสุฯ ราชา กตมงฺคลกิโจฺจ ขคฺคํ คเหตฺวา ปุงฺคเวน สห อเนกสตสหสฺสา คาโว มาเรสิฯ พฺราหฺมณา ยญฺญาวาเฏ มํสานิ ฉินฺทิตฺวา ขาทิํสุ, ปีตโกทาตรตฺตกมฺพเล จ ปารุปิตฺวา มาเรสุํฯ ตทุปาทาย กิร คาโว ปารุเต ทิสฺวา อุพฺพิชฺชนฺติฯ เตนาห ภควา – ‘‘น ปาทา…เป.… ฆาตยี’’ติฯ

๓๑๓. **ตโต เทวา**ติ เอวํ ตสฺมิํ ราชินิ คาวิโย ฆาเตตฺมารเทฺธ อถ ตทนนฺตรเมว ตํ โคฆาตกํ ทิสฺวา เอเต จาตุมหาราชิกาทโย **เทวา** จ, **ปิตโร**ติ พฺราหฺมเณสุ ลทฺธโวหารา พฺรหฺมาโน จ, สโกฺก **เทวานมิโนฺท** จ, ปพฺพตปาทนิวาสิโน ทานวยกฺขสญฺญิตา **อสุรรกฺขสา** จ **‘‘อธโมฺม อธโมฺม’’**ติ เอวํ วาจํ นิจฺฉาเรนฺตา ‘‘ธิ มนุสฺสา, ธิ มนุสฺสา’’ติ จ วทนฺตา **ปกฺกนฺทุํ**ฯ เอวํ ภูมิโต ปภุติ โส สโทฺท มุหุเตฺตน ยาว พฺรหฺมโลกา อคมาสิ, เอกธิกฺการปริปุโณฺณ โลโก อโหสิฯ กึ การณํ? **ยํ สตฺถํ นิปตี คเว,** ยสฺมา คาวิมฺหิ สตฺถํ นิปตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๑๔. น เกวลญฺจ เทวาทโย ปกฺกนฺทุํ, อยมโญฺญปิ โลเก อนโตฺถ อุทปาทิ – เย หิ เต **ตโย โรคา ปุเร อาสุํ, อิจฺฉา อนสนํ ชรา,** กิญฺจิ กิญฺจิเทว ปตฺถนตณฺหา จ ขุทา จ ปริปากชรา จาติ วุตฺตํ โหติฯ เต **ปสูนญฺจ สมารมฺภา, อฏฺฐานวุติมาคมุํ,** จกฺขุโรคาทินา เภเทน อฏฺฐนวุติภาวํ ปาปุณิํสูติ อโตฺถฯ

๓๑๕. อิทานิ ภควา ตํ ปสุสมารมฺภํ นินฺทโนฺต อาห **‘‘เอโส อธโมฺม’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ **เอโส** ปสุสมารมฺภสงฺขาโต กายทณฺฑาทีนํ ติณฺณํ **ทณฺฑานํ** อญฺญตรทณฺฑภูโต ธมฺมโต อ

เปตฺตา **อธมฺมํ โอกฺกนฺต อหุ,** ปวตฺต อาสิ, โส จ โข ตโต ปภุติ ปวตฺตตฺตา **ปุราโณ,** ยสฺส โอกฺกมนโต ปภุติ เกนจิ ปาทาทินา อหึสนฺโต **อทูสิกาโย** คาโว **หญฺญนฺติ**ฯ ยา ฆา เตนฺตา **ธมฺมา ธํสนฺติ** จวนฺติ ปริหายนฺติ **ยาชกา** ยญฺญยาชิโน ชนาติฯ

๓๑๖. **เอวเมโส อณุธมฺโม**ติ เอวํ เอโส ลามกธมฺโม หีนธมฺโม, อธมฺโมติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺมา วา เอตฺถ ทานธมฺโมปิ อปฺปโก อตฺถิ , ตสฺมา ตํ สนฺธายาห ''อณุธมฺโม''ติฯ **โปราโณ**ติ ตาว จิรกาลโต ปภุติ ปวตฺตตฺตา โปราโณฯ วิญฺญูหิ ปน ครหิตตฺตา **วิญฺญูครหิโต**ติ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา จ วิญฺญุครหิโต, ตสฺมา **ยตฺถ เอทิสกํ ปสฺสติ, ยาชกํ ครหตี ชโน**ฯ กถํ? ''อพฺพุทํ พฺราหฺมเณหิ อุปฺปาทิตํ, คาโว วธิตฺวา มํสํ ขาทนฺตี''ติ เอวมาทีนิ วตฺวาติ อยเมตฺถ อนุสฺสโวฯ

๓๑๗. **เอวํ ธมฺเม วิยาปนฺเน**ติ เอวํ โปราเณ พฺราหฺมณธมฺเม นฏฺเฐฯ ''วิยาวเตฺต''ติปิ ปาโฐ, วิปริวตฺติตฺวา อญฺญถา ภูเตติ อตฺโถฯ **วิภินฺนา สุทฺทเวสฺสิกา**ติ ปุพฺเพ สมคฺคา วิหรนฺตา สุทฺทา จ เวสฺสา จ เต วิภินฺนาฯ **ปุถู วิภินฺนา ขตฺติยา**ติ ขตฺติยาปิ พหู อญฺญมญฺญํ ภินฺนาฯ **ปตึ ภริยาวมญฺญถา**ติ ภริยา จ ฆราวาสตฺถํ อิสฺสริยพเล ฐปิตา ปุตฺตพลาทีหิ อุเปตาหุตฺวา ปตึ อวมญฺญถ, ปริภวิ อวมญฺญิ น สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐาสิฯ

๓๑๘. เอวํ อญฺญมญฺญํ วิภินฺนา สมานา **ขตฺติยา พฺรหฺมพนฺธู จ…เป…. กามานํ วสมนฺวคุ**นฺติฯ ขตฺติยา จ พฺราหฺมณา จ เย จเญฺญ เวสฺสสุทฺทา ยถา สงฺกรํ นาปชฺชนฺติ, เอวํ อตฺตโน อตฺตโน โคเตฺตน รกฺขิตตฺตา **โคตฺตรกฺขิตา**ฯ เต สเพฺพปิ ตํ **ชาติวาทํ นิรํกตฺวา,** ''อหํ ขตฺติโย, อหํ พฺราหฺมโณ''ติ เอตํ สพฺพมฺปิ นาเสตฺวา ปญฺจกามคุณสงฺขาตานํ **กามานํ วสํ อนฺวคุํ** อาสตฺตํ ปาปุณึสุ, กามเหตุ น กิญฺจิ อกตฺตพฺพํ นากํสูติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวเมตฺถ ภควา ''อิสโย ปุพฺพกา''ติอาทีหิ นวหิ คาถาหิ โปราณานํ พฺราหฺมณานํ วณฺณํ ภาสิตฺวา ''โย เนสํ ปรโม''ติ คาถาย พฺรหฺมสมํ, ''ตสฺส วตฺตมนฺสิกฺขนฺตา''ติ คาถาย เทวสมํ, ''ตณฺฑุลํ สยน''นฺติอาทิกาหิ จตูหิ คาถาหิ มริยาทํ, ''เตสํ อาสิ วิปลฺลาโส''ติอาทีหิ สตฺตรสหิ คาถาหิ สมฺภินฺนมริยาทํ, ตสฺส วิปฺปฏิปตฺติยา เทวาทีนํ ปกฺกนฺทนาทิทีปนตฺถญฺจ ทเสฺสตฺวา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ พฺราหฺมณจณฺฑาโล ปน อิธ อวุโตฺตเยวฯ กสฺมา? ยสฺมา วิปตฺติยา อการณํฯ พฺราหฺมณธมฺมสมฺปตฺติยา หิ พฺรหฺมสมเทวสมมริยาทา การณํ โหนฺติ, วิปตฺติยา สมฺภินฺนมริยาโทฯ อยํ ปน โทณสุเตฺต (อ. นิ. ๕.๑๙๒) วุตฺตปฺปกาโร พฺราหฺมณจณฺฑาโล พฺราหฺมณธมฺมวิปตฺติยาปิ อการณํฯ กสฺมา? วิปเนฺน ธเมฺม อุปฺปนฺนตฺตาฯ ตสฺมา ตํ อทเสฺสตฺวาว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เอตรหิ ปน โสปิ พฺราหฺมณจณฺฑาโล ทุลฺลโภฯ เอวมยํ พฺราหฺมณานํ ธโมฺม วินโฏฺฐฯ เตเนวาห โทโณ พฺราหฺมโณ – ''เอวํ สเนฺต มยํ, โภ โคตม, พฺราหฺมณจณฺฑาลมฺปิ น ปูเรมา''ติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ธมฺมสุตฺต-(นาวาสุตฺต)-วณฺณนา

๓๑๙. **ยสฺมา หิ ธมฺมมนฺ**ติ ธมฺมสุตฺตํ, ''นาวาสุตฺต''นฺติปิ วุจฺจติฯ กา อุปฺปตฺติ? อิทํ สุตฺตํ อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตเตฺถรํ อารพฺภ วุตฺตํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ทฺวินฺนํ อคฺคสา

วกานํ อุปฺปตฺติโต ปภุติ เวทิตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ – อนุปฺปเนฺน กิร ภควติ เทฺว อคฺคสาวกา เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ เตสํ ปฐโม จวิตฺวา ราชคหสฺส อวิทูเร อุปติสฺสคาโม นาม พฺราหฺมณานํ โภคคาโม อตฺถิ, ตตฺถ สฎฺฐิอธิกปญฺจ โกฎิสตธนวิภวสฺส คามสามิโน พฺราหฺมณสฺส รูปสารี นาม พฺราหฺมณี, ตสฺสา กุจฺฉิยํ ปฎิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ ทุติโย ตเสฺสวาวิทูเร โกลิตคาโม นาม พฺราหฺมณานํ โภคคาโม อตฺถิฯ ตตฺถ ตถารูปวิภวเสฺสว คามสามิโน พฺราหฺมณสฺส โมคฺคลฺลานี นาม พฺราหฺมณี, ตสฺสา กุจฺฉิยํ ตํ ทิวสเมว ปฎิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ เอวํ เตสํ เอกทิวสเมว ปฎิสนฺธิคฺคหณญฺจ คพฺภวุฎฺฐานญฺจ อโหสิฯ เอกทิวเสเยว จ เนสํ เอกสฺส อุปติสฺสคาเม ชาตตฺตา **อุปติโสฺส**, เอกสฺส โกลิตคาเม ชาตตฺตา **โกลิโต**ติ นามมกํสุฯ

เต สหปํสุํ กีฬนฺตา สหายกา อนุปุเพฺพน วุฑฺฒึ ปาปุณึสุ, เอกเมกสฺส จ ปญฺจปญฺจมาณวกสตานิ ปริวารา อเหสุํฯ เต อุยฺยานํ วา นทีติตฺถํ วา คจฺฉนฺตา สปริวาราเยว คจฺฉนฺติฯ เอโก ปญฺจหิ สุวณฺณสิวิกาสเตหิ, ทุติโย ปญฺจหิ อาชญฺญรถสเตหิฯ ตทา จ ราชคเห กาลานุกาลํ คิรคฺคสมโชฺช นาม โหติฯ สายนฺหสมเย นครเวมเชฺฌ ยตฺถ สกลองฺคมคธวาสิโน อภิญฺญาตา ขตฺติยกุมาราทโย สนฺนิปติตฺวา สุปญฺญเตฺตสุ มญฺจปีฐาทีสุ นิสินฺนา สมชฺชวิภูตึ ปสฺสนฺติฯ อถ เต สหายกา เตน ปริวาเรน สทฺธึ ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทึสุฯ ตโต อุปติโสฺส สมชฺชวิภูตึ ปสฺสโนฺต มหาชนกายํ สนฺนิปติตํ ทิสฺวา ‘‘เอตฺตโก ชนกาโย วสฺสสตํ อปฺปตฺวาว มริสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ตสฺส มรณํ อาคนฺตฺวา นลาฎเนฺต ปติฎฺฐิตํ วิย อโหสิ, ตถา โกลิตสฺสฯ เตสํ อเนกปฺปกาเรสุ นเฎสุ นจฺจเนฺตสุ ทสฺสนมเตฺตปิ จิตฺตํ น นมิ, อญฺญทตฺถุ สํเวโคเยว อุทปาทิฯ

อถ วุฎฺฐิเต สมเชฺช ปกฺกนฺตาย ปริสาย สกปริวาเรน ปกฺกเนฺตสุ เตสุ สหาเยสุ โกลิโต อุปติสฺสํ ปุจฺฉิ – ‘‘กึ, สมฺม, นาฎกาทิทสฺสเนน ตว ปโมทนมตฺตมฺปิ นาโหสี’’ติ? โส ตสฺส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจตฺวา ตมฺปิ ตเถว ปฎิปุจฺฉิฯ โสปิ ตสฺส อตฺตโน ปวตฺตึ อาโรเจตฺวา ‘‘เอหิ, สมฺม, ปพฺพชิตฺวา อมตํ คเวสามา’’ติ อาหฯ ‘‘สาธุ สมฺมา’’ติ อุปติโสฺส ตํ สมฺปฎิจฺฉิฯ ตโต เทฺวปิ ชนา ตํ สมฺปตฺตึ ฉเฑฺฑตฺวา ปุนเทว ราชคหมนุปฺปตฺตาฯ เตน จ สมเยน ราชคเห สญฺจโย นาม ปริพฺพาชโก ปฎิวสติฯ เต ตสฺส สนฺติเก ปญฺจหิ มาณวกสเตหิ สทฺธึ ปพฺพชิตฺวา กติปาเหเนว ตโย เวเท สพฺพญฺจ ปริพฺพาชกสมยํ อุคฺคเหสุํฯ เต เตสํ สตฺถานํ อาทิมชฺฌปริโยสานํ อุปปริกฺขนฺตา ปริโยสานํ อทิสฺวา อาจริยํ ปุจฺฉึสุ – ‘‘อิเมสํ สตฺถานํ อาทิมชฺฌํ ทิสฺสติ, ปริโยสานํ ปน น ทิสฺสติ ‘อิทํ นาม อิเมหิ สเตฺถหิ ปาปุเณยฺยาติ, ยโต อุตฺตริ ปาปุณิตพฺพํ นตฺถี’’’ติฯ โสปิ อาห – ‘‘อหมฺปิ เตสํ ตถาวิธํ ปริโยสานํ น ปสฺสามี’’ติฯ เต อาหํสุ – ‘‘เตน หิ มยํ อิเมสํ ปริโยสานํ คเวสามา’’ติฯ เต อาจริโย ‘‘ยถาสุขํ คเวสถา’’ติ อาหฯ เอวํ เต เตน อนุญฺญาตา อมตํ คเวสมานา อาหิณฺฑนฺตา ชมฺพุทีเป ปากฎา อเหสุํฯ เตหิ ขตฺติยปณฺฑิตาทโย ปญฺหํ ปุฎฺฐา อุตฺตรุตฺตรึ น สมฺปายนฺติฯ ‘‘อุปติโสฺส โกลิโต’’ติ วุเตฺต ปน ‘‘เก เอเต, น โข มยํ ชานามา’’ติ ภณนฺตา นตฺถิ, เอวํ วิสฺสุตา อเหสุํฯ

เอวํ เตสุ อมตปริเยสนํ จรมาเนสุ อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน ราชคหมนุปฺปโตฺตฯ เต จ ปริพฺพาชกา สกลชมฺพุทีปํ จริตฺวา ติฎฺฐตุ อมตํ, อนฺตมโส ปริโยสานปญฺหวิสฺสชฺชนมตฺตมฺปิ อลภนฺตา ปุนเทว ราชคหํ อคมํสุฯ อถ โข อายสฺมา อสฺสชิ ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวาติ ยาว เตสํ ปพฺพชฺชา, ตาว สพฺพํ ปพฺพชฺชากฺขนฺธเก (มหาว. ๖๐) อาคตนเยเนว วิตฺถารโต ทฎฺฐพฺพํฯ

เอวํ ปพฺพชิเตสุ เตสุ ทฺวีสุ สหายเกสุ อายสฺมา สาริปุตฺโต อฑฺฒมาเสน สาวกปารมีญาณํ สจฺฉากาสิฯ โส ยทา อสฺสชิตฺเถเรน สทฺธึ เอกวิหาเร วสติ, ตทา ภควโต อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา อนนฺตรํ เถรสฺส อุปฏฺฐานํ คจฺฉติ ‘‘ปุพฺพาจริโย เม อยมายสฺมา, เอตมหํ นิสฺสาย ภควโต สาสนํ อญฺญาสิ’’นฺติ คารเวนฯ ยทา ปน อสฺสชิตฺเถเรน สทฺธึ เอกวิหาเร น วสติ, ตทา ยสฺสํ ทิสายํ เถโร วสติ, ตํ ทิสํ โอโลเกตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสติฯ ตํ ทิสฺวา เกจิ ภิกฺขู กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ – ‘‘สาริปุตฺโต อคฺคสาวโก หุตฺวา ทิสํ นมสฺสติ, อชฺชาปิ มญฺเญ พฺราหฺมณทิฏฺฐิ อปฺปหีนา’’ติฯ อถ ภควา ทิพฺพาย โสตธาตุยา ตํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺโนเยว อตฺตานํ ทเสฺสนฺโต ภิกฺขู อามนฺเตสิ – ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ ? เต ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขึสุฯ ตโต ภควา ‘‘น, ภิกฺขเว, สาริปุตฺโต ทิสํ นมสฺสติ, ยํ นิสฺสาย สาสนํ อญฺญาสิ, ตํ อตฺตโน อาจริยํ วนฺทติ นมสฺสติ สมฺมาเนติ, อาจริยปูชโก, ภิกฺขเว, สาริปุตฺโต’’ติ วตฺวา ตตฺถ สนฺนิปติตานํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **ยสฺมา หิ ธมฺมํ ปุริโส วิชญฺญา**ติ ยโต ปุคฺคลา ปิฏกตฺตยปฺปเภทํ ปริยตฺติธมฺมํ วา, ปริยตฺตึ สุตฺวา อธิคนฺตพฺพํ นวโลกุตฺตรปฺปเภทํ ปฏิเวธธมฺมํ วา ปุริโส วิชญฺญา ชาเนยฺย เวเทยฺยฯ ‘‘ยสฺสา’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **อินฺทํว นํ เทวตา ปูชเยยฺยา**ติ ยถา สกฺกํ เทวานมินฺทํ ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตา ปูเชนฺติ, เอวํ โส ปุคฺคโล ตํ ปุคฺคลํ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย อุปาหนโอมุญฺจนาทึ สพฺพํ วตฺตปฏิวตฺตํ กโรนฺโต ปูเชยฺย สกฺกเรยฺย ครุกเรยฺยฯ กึ การณํ? **โส ปูชิโต...เป.... ปาตุกโรติ ธมฺมํ,** โส อาจริโย เอวํ ปูชิโต ตสฺมึ อเนฺตวาสิมฺหิ ปสนฺนจิโตฺต ปริยตฺติปฏิเวธวเสน พหุสฺสุโต เทสนาวเสเนว ปริยตฺติธมฺมญฺจ, เทสนํ สุตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพํ ปฏิเวธธมฺมญฺจ ปาตุกโรติ เทเสติ, เทสนาย วา ปริยตฺติธมฺมํ, อุปมาวเสน อตฺตนา อธิคตปฏิเวธธมฺมํ ปาตุกโรติฯ

๓๒๐. **ตทฏฺฐิกตฺวาน นิสมฺม ธีโร**ติ เอวํ ปสเนฺนน อาจริเยน ปาตุกตํ ธมฺมํ อฏฺฐิกตฺวาน สุณิตฺวา อุปธารณสมตฺถตาย ธีโร ปุริโสฯ **ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชมาโน**ติ โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุโลมตฺตา อนุธมฺมภูตํ วิปสฺสนํ ภาวยมาโนฯ **วิญฺญู วิภาวี นิปุโณ จ โหตี**ติ วิญฺญุตาสงฺขาตาย ปญฺญาย อธิคเมน วิญฺญู, วิภาเวตฺวา ปเรสมฺปิ ปากฏํ กตฺวา ญาปนสมตฺถตาย วิภาวี, ปรมสุขุมตฺถปฏิเวธตาย นิปุโณ จ โหติฯ **โย ตาทิสํ ภชติ อปฺปมโตฺต**ติ โย ตาทิสํ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการํ พหุสฺสุตํ อปฺปมโตฺต ตปฺปสาทนปโร หุตฺวา ภชติฯ

๓๒๑. เอวํ ปณฺฑิตาจริยเสวนํ ปสํสิตฺวา อิทานิ พาลาจริยเสวนํ นินฺทโนฺต **‘‘ขุทฺทญฺจ พาล’’**นฺติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ขุทฺท**นฺติ ขุเทฺทน กายกมฺมาทินา สมนฺนาคตํ, ปญฺญาภาวโต พาลํฯ **อนาคตตฺถ**นฺติ อนธิคตปริยตฺติปฏิเวธตฺถํฯ **อุสูยก**นฺติ อิสฺสามนกตาย อเนฺตวาสิกสฺส วุฑฺฒึ อสหมานํฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมว ปทโตฯ อธิปฺปายโต ปน โย พหุจีวราทิลาภี อาจริโย อเนฺตวาสิกานํ จีวราทีนิ น สโกฺกติ ทาตุํ, ธมฺมทาเนน ปน อนิจฺจทุกฺขานตฺตวจนมตฺตมฺปิ น สโกฺกติฯ เอเตหิ ขุทฺทตาทิธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา ตํ ขุทฺทํ พาลํ อนาคตตฺถํ อุสูยกํ อาจริยํ อุปเสวมาโน ‘‘ปูติมจฺฉํ กุสเคฺคนา’’ติ (อิติวุ. ๗๖; ชา. ๑.๑๕.๑๘๓) วุตฺตนเยน สยมฺปิ พาโล โหติฯ ตสฺมา อิธ สาสเน กิญฺจิ อปฺปมตฺตกมฺปิ ปริยตฺติธมฺมํ ปฏิเวธธมฺมํ วา อวิภาวยิตฺวา จ อวิชานิตฺวา จ ยสฺส ธเมฺมสุ กงฺขา, ตํ อตริตฺวา มรณํ อุเปตีติ เอวมสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๒๒-๓. อิทานิ ตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณตฺถํ **‘‘ยถา นโร’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **อาปค**นฺติ นทึฯ **มโหทก**นฺติ พหุอุทกํฯ **สลิล**นฺติ อิโต จิโต จ คตํ, วิตฺถิณฺณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘สริต’’นฺติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **สีฆโสต**นฺติ หารหาริกํ, เวควตินฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กึ โส**ติ เอตฺถ ‘‘โส วุยฺหมาโน’’ติ อิมินา จ โสกาเรน ตสฺส นรสฺส นิทฺทิฏฺฐตฺตา นิปาตมโตฺต โสกาโรฯ กึ สูติ วุตฺตํ โหติ ยถา ‘‘น ภวิสฺสามิ นาม โส, วินสฺสิสฺสามิ นาม โส’’ติฯ **ธมฺม**นฺติ ปุเพฺพ วุตฺตํ ทุวิธเมวฯ **อนิสามยตฺถ**นฺติ อนิสาเมตฺวา อตฺถํฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมว ปทโตฯ

อธิปฺปายโต ปน ยถา โย โกจิเทว นโร วุตฺตปฺปการํ นทึ โอตริตฺวา ตาย นทิยา วุยฺหมาโน อนุโสตคามี โสตเมว อนุคจฺฉโนฺต ปเร ปารตฺถิเก กึ สกฺขติ ปารํ เนตุํฯ ‘‘สกฺกตี’’ติปิ ปาโฐฯ ตเถว ทุวิธมฺปิ ธมฺมํ อตฺตโน ปญฺญาย อวิภาวยิตฺวา พหุสฺสุตานญฺจ สนฺติเก อตฺถํ อนิสาเมตฺวา สยํ อวิภาวิตตฺตา อชานโนฺต อนิสามิตตฺตา จ อวิติณฺณกโงฺข ปเร กึ สกฺขติ นิชฺฌาเปตุํ เปกฺขาเปตุนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘โส วต, จุนฺท, อตฺตนา ปลิปปลิปโนฺน’’ติ อาทิกเญฺจตฺถ (ม. นิ. ๑.๘๗) สุตฺตปทํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๓๒๔-๕. เอวํ พาลเสวนาย พาลสฺส ปรํ นิชฺฌาเปตุํ อสมตฺถตาย ปากฎกรณตฺถํ อุปมํ วตฺวา อิทานิ ‘‘โย ตาทิสํ ภชติ อปฺปมโตฺต’’ติ เอตฺถ วุตฺตสฺส ปณฺฑิตสฺส ปเร นิชฺฌาเปตุํ สมตฺถตาย ปากฎกรณตฺถํ **‘‘ยถาปิ นาว’’**นฺติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **ผิเยนา**ติ ทพฺพิปทเรนฯ **ริเตฺตนา**ติ เวฬุทเณฺฑนฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ นาวายํฯ **ตตฺรูปยญฺญู**ติ ตสฺสา นาวาย อาหรณปฎิหรณาทิอุปายชานเนน มคฺคปฎิปาทเนน อุปายญฺญูฯ สิกฺขิตสิกฺขตาย สุกุสลหตฺถตาย จ **กุสโล**ฯ อุปฺปนฺนุปทฺทวปฎิการสมตฺถตาย **มุตีมา**ฯ **เวทคู**ติ เวทสงฺขาเตหิ จตูหิ มคฺคญาเณหิ คโตฯ **ภาวิตโตฺต**ติ ตาเยว มคฺคภาวนาย ภาวิตจิโตฺตฯ **พหุสฺสุโต**ติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวฯ **อเวธธโมฺม**ติ อฎฺฐหิ โลกธเมฺมหิ อกมฺปนิยสภาโวฯ **โสตาวธานูปนิสูปปเนฺน**ติ โสตโอทหเนน จ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสเยน จ อุปปเนฺนฯ เสสํ อุตฺตานปทตฺถเมวฯ อธิปฺปายโยชนาปิ สกฺกา ปุริมนเยเนว ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตาฯ

๓๒๖. เอวํ ปณฺฑิตสฺส ปเร นิชฺฌาเปตุํ สมตฺถภาวปากฎกรณตฺถํ อุปมํ วตฺวา ตสฺสา ปณฺฑิตเสวนาย นิโยเชโนฺต **‘‘ตสฺมา หเว’’**ติ อิมํ อวสานคาถมาหฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺมา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา ปณฺฑิตเสวเนน วิเสสํ ปาปุณนฺติ, **ตสฺมา หเว สปฺปุริสํ ภเชถ**ฯ กีทิสํ สปฺปุริสํ ภเชถ? **เมธาวินเญฺจว พหุสฺสุตญฺจ,** ปญฺญาสมฺปตฺติยา จ เมธาวินํ วุตฺตปฺปการสุตทฺวเยน จ พหุสฺสุตํฯ ตาทิสญฺหิ ภชมาโน เตน ภาสิตสฺส ธมฺมสฺส **อญฺญาย อตฺถํ** เอวํ ญตฺวา จ ยถานุสิฎฺฐํ **ปฎิปชฺชมาโน** ตาย ปฎิปตฺติยา ปฎิเวธวเสน **วิญฺญาตธโมฺม** โส มคฺคผลนิพฺพานปฺปเภทํ โลกุตฺตร**สุขํ ลเภถ** อธิคเจฺฉยฺย ปาปุเณยฺยาติ อรหตฺตนิกูเฎน เทสนํ สมาเปสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย ธมฺมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. กึสีลสุตฺตวณฺณนา

๓๒๗. **กึสีโล**ติ กึสีลสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส คิหิสหายโก เอโก เถรเสฺสว ปิตุโน วงฺคนฺตพฺราหฺมณสฺส สหายสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต สฎฺฐิโกฎิอธิกํ ปญฺจสตโกฎิธนํ ปริจฺจชิตฺวา อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา สพฺพํ พุทฺธวจนํ ปริยาปุณิฯ ตสฺส เถโร พหุโส โอวทิตฺวา กมฺมฎฺฐานมทาสิ, โส เตน วิเสสํ นาธิคจฺฉติฯ ตโต เถโร ‘‘พุทฺธเวเนยฺโย เอโส’’ติ ญตฺวา ตํ อาทาย ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ตํ ภิกฺขุํ อารพฺภ ปุคฺคลํ อ

นิยเมตฺวา ‘‘กึสีโล’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา ตโต ปรํ อภาสิฯ ตตฺถ **กึสีโล**ติ กีทิเสน วาริตฺตสีเลน สมนฺนาคโต, กีทิสปกติโก วาฯ **กึสมาจาโร**ติ กีทิเสน จาริเตฺตน ยุโตฺตฯ **กานิ กมฺมานิ พฺรูหย**นฺติ กานิ กายกมฺมาทีนิ วเฑฺฒโนฺตฯ **นโร สมฺมา นิวิฎฺฐสฺสา**ติ อภิรโต นโร สาสเน สมฺมา ปติฎฺฐิโต ภเวยฺยฯ **อุตฺตมตฺถญฺจ ปาปุเณ**ติ สพฺพตฺถานํ อุตฺตมํ อรหตฺตญฺจ ปาปุเณยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๒๘. ตโต ภควา ‘‘สาริปุโตฺต อชฺฌาสยสมฺปโนฺน สาวกปารมิปฺปโตฺต, กสฺมา อาทิกมฺมิกปุถุชฺชนปญฺหํ ปุจฺฉตี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ‘‘สทฺธิวิหาริกํ อารพฺภา’’ติ ญตฺวา ปุจฺฉาย วุตฺตํ จาริตฺตสีลํ อวิภชิตฺวาว ตสฺส สปฺปายวเสน ธมฺมํ เทเสโนฺต **‘‘วุฑฺฒาปจายี’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ปญฺญาวุโฑฺฒ, คุณวุโฑฺฒ, ชาติวุโฑฺฒ, วโยวุโฑฺฒติ จตฺตาโร วุฑฺฒาฯ ชาติยา หิ ทหโรปิ พหุสฺสุโต ภิกฺขุ อปฺปสฺสุตมหลฺลกภิกฺขูนมนฺตเร พาหุสจฺจปญฺญาย วุฑฺฒตฺตา **ปญฺญาวุโฑฺฒ**ฯ ตสฺส หิ สนฺติเก มหลฺลกภิกฺขูปิ พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺติ, โอวาทวินิจฺฉยปญฺหวิสฺสชฺชนานิ จ ปจฺจาสีสนฺติฯ ตถา ทหโรปิ ภิกฺขุ อธิคมสมฺปโนฺน **คุณวุโฑฺฒ** นามฯ ตสฺส หิ โอวาเท ปติฎฺฐาย มหลฺลกาปิ วิปสฺสนาคพฺภํ คเหตฺวา อรหตฺตผลํ ปาปุณนฺติฯ ตถา ทหโรปิ ราชา ขตฺติโย มุทฺธาวสิโตฺต พฺราหฺมโณ วา เสสชนสฺส วนฺทนารหโต **ชาติวุโฑฺฒ** นามฯ สโพฺพ ปน ปฐมชาโต **วโยวุโฑฺฒ** นามฯ ตตฺถ ยสฺมา ปญฺญาย สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สทิโส นตฺถิ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ, ตถา คุเณนปิ อชฺฌาสเยน สพฺพสาวกปารมีญาณสฺส ปฎิวิทฺธตฺตาฯ ชาติยาปิ โส พฺราหฺมณมหาสาลกุเล อุปฺปโนฺน, ตสฺมา ตสฺส ภิกฺขุโน วเยน สมาโนปิ โส อิเมหิ ตีหิ การเณหิ วุโฑฺฒฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ ปญฺญาคุเณหิ เอว วุฑฺฒภาวํ สนฺธาย ภควา อาห – ‘‘วุฑฺฒาปจายี’’ติฯ ตสฺมา ตาทิสานํ วุฑฺฒานํ อปจิติกรเณน วุฑฺฒาปจายี, เตสเมว วุฑฺฒานํ ลาภาทีสุ อุสฺสูยวิคเมน อนุสฺสูยโก จ สิยาติ อยมาธิปฺปาโย เอตฺถฯ

กาลญฺญู จสฺสาติ เอตฺถ ปน ราเค อุปฺปเนฺน ตสฺส วิโนทนตฺถาย ครูนํ ทสฺสนํ คจฺฉโนฺตปิ กาลญฺญู, โทเส… โมเห… โกสเชฺช อุปฺปเนฺน ตสฺส วิโนทนตฺถาย ครูนํ ทสฺสนํ คจฺฉโนฺตปิ กาลญฺญู, ยโต เอวํ กาลญฺญู จ อสฺส ครูนํ ทสฺสนายฯ **ธมฺมึ กถ**นฺติ สมถวิปสฺสนายุตฺตํฯ **เอรยิต**นฺติ วุตฺตํฯ **ขณญฺญู**ติ ตสฺสา กถาย ขณเวที, ทุลฺลโภ วา อยํ อีทิสาย กถาย สวนกฺขโณติ ชานโนฺตฯ **สุเณยฺย สกฺกจฺจา**ติ ตํ กถํ สกฺกจฺจํ สุเณยฺยฯ น เกวลญฺจ ตเมว, อญฺญานิปิ พุทฺธคุณาทิปฎิสํยุตฺตานิ สุภาสิตานิ สกฺกจฺจเมว สุเณยฺยาติ อโตฺถฯ

๓๒๙. ‘‘กาลญฺญู จสฺส ครูนํ ทสฺสนายา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนยญฺจ อตฺตโน อุปฺปนฺนราคาทิวิโนทนกาลํ ญตฺวาปิ ครูนํ สนฺติกํ คจฺฉโนฺต **กาเลน คเจฺฉ ครูนํ สกาสํ,** ‘‘อหํ กมฺมฎฺฐานิโก ธุตงฺคธโร จา’’ติ กตฺวา น เจติยวนฺทนโพธิยงฺคณภิกฺขาจารมคฺคอติมชฺฌนฺหิกเวลาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ฐิตมาจริยํ ทิสฺวา ปริปุจฺฉนตฺถาย อุปสงฺกเมยฺย, สกเสนาสเน ปน อตฺตโน อาสเน นิสินฺนํ วูปสนฺตทรถํ สลฺลเกฺขตฺวา กมฺมฎฺฐานาทิวิธิปุจฺฉนตฺถํ อุปสงฺกเมยฺยาติ อโตฺถฯ เอวํ อุปสงฺกมโนฺตปิ จ **ถมฺภํ นิรํกตฺวา นิวาตวุตฺติ** ถทฺธภาวกรํ มานํ วินาเสตฺวา นีจวุตฺติ ปาทปุญฺฉนโจฬฉินฺนวิสาณุสภอุทฺธตทาฐสปฺปสทิโส หุตฺวา อุปสงฺกเมยฺยฯ **อถ** เตน ครุนา วุตฺตํ **อตฺถํ ธมฺมํ…เป…. สมาจเร จฯ อตฺถ**นฺติ ภาสิตตฺถํฯ **ธมฺม**นฺติ ปาฬิธมฺมํฯ **สํยม**นฺติ สีลํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ อวเสสสาสนพฺรหฺมจริยํฯ **อนุสฺสเร เจว สมาจเร จา**ติ อตฺถํ กถิโตกาเส อนุสฺสเรยฺย, ธมฺมํ สํยมํ พฺรหฺมจริยํ กถิโตกาเส อนุสฺสเรยฺย, อนุสฺสรณมเตฺตเนว จ อตฺตสฺส โนฺต ตํ สพฺพมฺปิ สมาจเร สมาจเรยฺย สมาทาย วเตฺตยฺยฯ ตาสํ กถานํ อตฺตนิ ปวตฺตเน อุสฺสุกฺกํ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ เอวํ กโรโนฺต หิ กิจฺจกโร โหติฯ

๓๓๐. ตโต ปรญฺจ **ธมฺมาราโม ธมฺมรโต ธมฺมํ ฐิโต ธมฺมวินิจฺฉยญฺญู** ภเวยฺยฯ สพฺพปเทสุ เจตฺถ **ธโมฺม**ติ สมถวิปสฺสนา, อาราโม รตีติ เอโกว อตฺโถ, ธมฺเม อาราโม อสฺสาติ **ธมฺมาราโม**ฯ ธมฺเม รโต, น อญฺญํ ปิเหตีติ **ธมฺมรโต**ฯ **ธมฺเม ฐิโต** ธมฺมํ วตฺตนฺโตฯ ธมฺมวินิจฺฉยํ ชานาติ ''อิทํ อุทยญาณํ อิทํ วยญาณ''นฺติ **ธมฺมวินิจฺฉยญฺญู,** เอวรูโป อสฺสฯ อถ ยายํ ราชกถาทิติรจฺฉานกถา ตรุณวิปสฺสกสฺส พหิทฺธารูปาทีสุ อภินนฺทนุปฺปาทเนน ตํ สมถวิปสฺสนาธมฺมํ สนฺทูเสติ, ตสฺมา ''ธมฺมสนฺทสวาโท''ติ วุจฺจติ, ตํ **เนวาจเร ธมฺมสนฺทสวาทํ,** อญฺญทตฺถุ อาวาสโคจราทิสปฺปายานิ เสวนฺโต **ตเจฺฉหิ นีเยถ สุภาสิเตหิ**ฯ สมถวิปสฺสนาปฏิสํยุตฺตาเนเวตฺถ ตจฺฉานิ, ตถารูเปหิ สุภาสิเตหิ นีเยถ นีเยยฺย, กาลํ เขเปยฺยาติ อตฺโถฯ

๓๓๑. อิทานิ ''ธมฺมสนฺทสวาท''นฺติ เอตฺถ อติสเงฺขเปน วุตฺตํ สมถวิปสฺสนายุตฺตสฺส ภิกฺขุโน อุปกฺกิเลสํ ปากฏํ กโรนฺโต ตทเนฺญนปิ อุปกฺกิเลเสน สทฺธึ **''หสฺสํ ชปฺป''**นฺติ อิมํ คาถมาหฯ หาสนฺติปิ ปาโฐฯ วิปสฺสเกน หิ ภิกฺขุนา หสนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ สิตมตฺตเมว กาตพฺพํ, นิรตฺถกกถาชปฺโป น ภาสิตโพฺพ, ญาติพฺยสนาทีสุ ปริเทโว น กาตโพฺพ, ขาณุกณฺฏกาทิมฺหิ มโนปโทโส น อุปฺปาเทตโพฺพฯ **มายากต**นฺติ วุตฺตา **มายา,** ติวิธํ **กุหนํ,** ปจฺจเยสุ **คิทฺธิ,** ชาติอาทีหิ **มาโน,** ปจฺจนีกสาตตาสงฺขาโต **สารโมฺภ,** ผรุสวจนลกฺขณํ **กกฺกสฺสํ,** ราคาทโย **กสาวา,** อธิมตฺตตณฺหาลกฺขณา **มุจฺฉา**ติ อิเม จ โทสา สุขกาเมน องฺคารกาสุ วิย, สุจิกาเมน คูถฐานํ วิย, ชีวิตุกาเมน อาสิวิสาทโย วิย จ ปหาตพฺพาฯ หิตฺวา จ อาโรคฺยมทาทิวิคมา วีตมเทน จิตฺตวิเกฺขปาภาวา ฐิตเตฺตน จริตพฺพํฯ เอวํ ปฏิปโนฺน หิ สพฺพุปกฺกิเลสปริสุทฺธาย ภาวนาย น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เตนาห ภควา – ''หสฺสํ ชปฺปํ…เป.… ฐิตโตฺต''ติฯ

๓๓๒. อิทานิ ยฺวายํ ''หสฺสํ ชปฺป''นฺติอาทินา นเยน อุปกฺกิเลโส วุโตฺต, เตน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ยสฺมา สาหโส โหติ อวีมํสการี, รโตฺต ราควเสน ทุโฎฺฐ โทสวเสน คจฺฉติ, ปมโตฺต จ โหติ กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อสาตจฺจการี, ตถารูปสฺส จ ''สุเณยฺย สกฺกจฺจ สุภาสิตานี''ติ อาทินา นเยน วุโตฺต โอวาโท นิรตฺถโก, ตสฺมา อิมสฺส สํกิเลสสฺส ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย สุตาทิวุทฺธิปฏิปกฺขภาวํ ทเสฺสโนฺต **''วิญฺญาตสารานี''**ติ อิมํ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – ยานิ เหตานิ สมถวิปสฺสนาปฏิสํยุตฺตานิ **สุภาสิตานิ,** เตสํ วิชานนํ สาโรฯ ยทิ วิญฺญาตานิ สาธุ, อถ สทฺทมตฺตเมว คหิตํ, น กิญฺจิ กตํ โหติ, เยน เอตานิ สุตมเยน ญาเณน วิญฺญายนฺติ, ตํ **สุตํ,** เอตญฺจ สุตมยญาณํ **วิญฺญาตสมาธิสารํ,** เตสุ วิญฺญาเตสุ ธเมฺมสุ โย สมาธิ จิตฺตสฺสาวิเกฺขโป ตทตฺตาย ปฏิปตฺติ, อยมสฺส สาโรฯ น หิ วิชานนมเตฺตเนว โกจิ อโตฺถ สิชฺฌติฯ โย ปนายํ นโร ราคาทิวเสน วตฺตนฺโต **สาหโส** , กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อสาตจฺจการิตาย **ปมโตฺต,** โส สทฺทมตฺตคฺคาหีเยว โหติฯ เตน ตสฺส อตฺถวิชานนาภาวโต สา สุภาสิตวิชานนปญฺญา จ, ตทตฺตาย ปฏิปตฺติยา อภาวโต สุตญฺจ น วฑฺฒตีติฯ

๓๓๓. เอวํ ปมตฺตานํ สตฺตานํ ปญฺญาปริหานึ สุตปริหานิญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปฺปมตฺตานํ ตทุภยสาราธิคมํ ทเสฺสโนฺต อาห – **''ธเมฺม จ เย…เป.… สารมชฺฌคู''**ติฯ ตตฺถ **อริยปฺปเวทิโต ธโมฺม** นาม สมถวิปสฺสนาธโมฺมฯ เอโกปิ หิ พุโทฺธ สมถวิปสฺสนาธมฺมํ อเทเสตฺวา ปรินิพฺพุโต นาม นตฺถิฯ ตสฺมา เอตสฺมึ **ธเมฺม จ เย อริยปฺปเวทิเต รตา** นิรตา อปฺปมตฺตา สาตจฺจานุโยคิโน, **อนุตฺตรา เต วจสา มนสา กมฺมุนา จ,** เต จตุพฺพิเธน วจีสุจริเตน ติวิเธน มโนสุจริเตน ติวิเธน กายสุจริเตน จ สมนฺนาคตตฺตา วจสา มนสา กมฺมุนา จ อนุตฺตรา, อวเสสสเตฺตหิ อสมา อคฺคาวิสิฏฺฐาฯ เอตฺตาวตา สทฺธึ ปุพฺพภาคสีเลน อริยมคฺคสมฺปยุตฺตํ สีลํ ท

เสฺสติฯ เอวํ ปริสุทฺธสีลา **เต สนฺติโสรจฺจสมาธิสณฺฐิตา, สุตสฺส ปญฺญาย จ สารมชฺฌคู,** เย อริยปฺปเวทิเต ธมฺเม รตา, เต น เกวลํ วาจาทีหิ อนุตฺตรา โหนฺติ, อปิจ โข ปน สนฺติโสรเจฺจ สมาธิมฺหิ จ สณฺฐิตา หุตฺวา สุตสฺส ปญฺญาย จ สารมชฺฌคู อธิคตา อิเจฺจว เวทิตพฺพาฯ อาสํสาย ภูตวจนํฯ ตตฺถ **สนฺตี**ติ นิพฺพานํ, **โสรจฺจ**นฺติ สุนฺทเร รตภาเวน ยถาภูตปฏิเวธิกา ปญฺญา, สนฺติยา โสรจฺจนฺติ **สนฺติโสรจฺจํ,** นิพฺพานารมฺมณาย มคฺคปญฺญาเยตํ อธิวจนํฯ **สมาธี**ติ ตํสมฺปยุโตฺตว มคฺคสมาธิฯ **สณฺฐิตา**ติ ตทุภเย ปติฏฺฐิตาฯ สุตปญฺญานํ สารํ นาม อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ วิมุตฺติสารณฺหิ อิทํ พฺรหฺมจริยํฯ

เอวเมตฺถ ภควา ธเมฺมน ปุพฺพภาคปฏิปทํ, ‘‘อนุตฺตรา วจสา’’ติอาทีหิ สีลกฺขนฺธํ, สนฺติโสรจฺจสมาธีหิ ปญฺญากฺขนฺธสมาธิกฺขเนฺธติ ตีหิปิ อิเมหิ ขเนฺธหิ อปรภาคปฏิปทญฺจ ทเสฺสตฺวา สุตปญฺญาสาเรน อกุปฺปวิมุตฺติํ ทเสฺสโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ สมาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ โส ภิกฺขุ โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ปุน น จิรเสฺสว อคฺคผเล อรหเตฺต ปติฏฺฐาสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย กิํสีลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๓๓๔. **อุฏฺฐหถา**ติ อุฏฺฐานสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรโนฺต รตฺติํ เชตวนวิหาเร วสิตฺวา ปุพฺพณฺหสมยํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครา นิกฺขมิตฺวา มิคารมาตุปาสาทํ อคมาสิ ทิวาวิหารตฺถายฯ อาจิณฺณํ กิเรตํ ภควโต รตฺติํ เชตวนวิหาเร วสิตฺวา มิคารมาตุปาสาเท ทิวาวิหารูปคมนํ, รตฺติญฺจ มิคารมาตุปาสาเท วสิตฺวา เชตวเน ทิวาวิหารูปคมนํฯ กสฺมา? ทฺวินฺนํ กุลานํ อนุคฺคหตฺถาย มหาปริจฺจาคคุณปริทีปนตฺถาย จฯ มิคารมาตุปาสาทสฺส จ เหฏฺฐา ปญฺจ กูฏาคารคพฺภสตานิ โหนฺติ, เยสุ ปญฺจสตา ภิกฺขู วสนฺติฯ ตตฺถ ยทา ภควา เหฏฺฐาปาสาเท วสติ, ตทา ภิกฺขู ภควโต คารเวน อุปริปาสาทํ นารุหนฺติฯ ตํ ทิวสํ ปน ภควา อุปริปาสาเท กูฏาคารคพฺภํ ปาวิสิ, เตน เหฏฺฐาปาสาเท ปญฺจปิ คพฺภสตานิ ปญฺจสตา ภิกฺขู ปวิสิํสุฯ เต จ สเพฺพว นวา โหนฺติ อธุนาคตา อิมํ ธมฺมวินยํ อุทฺธตา อุนฺนฬา ปากตินฺทฺริยาฯ เต ปวิสิตฺวา ทิวาเสยฺยํ สุปิตฺวา สายํ อุฏฺฐาย มหาตเล สนฺนิปติตฺวา ‘‘อชฺช ภตฺตเคฺค ตุยฺหํ กิํ อโหสิ, ตฺวํ กตฺถ อคมาสิ, อหํ อาวุโส โกสลรโญฺญ ฆรํ, อหํ อนาถปิณฺฑิกสฺส, ตตฺถ เอวรูโป จ เอวรูโป จ โภชนวิธิ อโหสี’’ติ นานปฺปการํ อามิสกถํ กเถนฺตา อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา อเหสุํฯ

ภควา ตํ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อิเม มยา สทฺธิํ วสนฺตาปิ เอวํ ปมตฺตา, อโห อยุตฺตการิโน’’ติ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส อาคมนํ จิเนฺตสิฯ ตาวเทว อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ภควโต จิตฺตํ ญตฺวา อิทฺธิยา อาคมฺม ปาทมูเล วนฺทมาโนเยว อโหสิฯ ตโต นํ ภควา อามเนฺตสิ – ‘‘เอเต เต, โมคฺคลฺลาน, สพฺรหฺมจาริโน ปมตฺตา, สาธุ เน สํเวเชหี’’ติฯ ‘‘เอวํ ภเนฺต’’ติ โข โส อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ภควโต ปฏิสฺสุณิตฺวา ตาวเทว อาโปกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา กรีสภูมิยํ ฐิตํ มหาปาสาทํ นาวํ วิย มหาวาโต ปาทงฺคุฏฺฐเกน กเมฺปสิ สทฺธิํ ปติฏฺฐิตปถวิปฺปเทเสนฯ อถ เต ภิกฺขู ภีตา วิสฺสรํ กโรนฺตา สกสกจีวรานิ ฉเฑฺฑตฺวา จตูหิ ทฺวาเรหิ นิกฺขมิํสุฯ ภควา เตสํ อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต อเญฺญน ทฺวาเรน คนฺธกุฏิํ ปวิสโนฺต วิย อโหสิ, เต ภควนฺตํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุ ฯ ภควา ‘‘กิํ, ภิกฺขเว, ภีตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิ, เต ‘‘อยํ, ภเนฺต, มิคารมาตุปาสาโท กมฺปิโต’’ติ อาหํสุ ฯ ‘‘ชานาถ, ภิกฺขเว, เกนา’’ติ? ‘‘น ชานาม, ภเนฺต’’ติฯ อถ ภควา ‘‘ตุมฺหาทิ

สานํ, ภิกฺขเว, มุฏฺฐสฺสตีนํ อสมฺปชานานํ ปมาทวิหารีนํ สํเวคชนนตฺถํ โมคฺคลฺลาเนน กมฺปิโต''ติ วตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **อุฏฺฐหถา**ติ อาสนา อุฏฺฐหถ ฆฏถ วายมถ, มา กุสีตา โหถฯ **นิสีทถา**ติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา กมฺมฏฺฐานานุโยคตฺถาย นิสีทถฯ **โก อโตฺถ สุปิเตน โว**ติ โก ตุมฺหากํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย ปพฺพชิตานํ สุปิเตน อโตฺถฯ น หิ สกฺกา สุปเนฺตน โกจิ อโตฺถ ปาปุณิตุํฯ **อาตุรานญฺหิ กา นิทฺทา, สลฺลวิทฺธาน รุปฺปต**นฺติ ยตฺร จ นาม อปฺปเกปิ สรีรปฺปเทเส อุฏฺฐิเตน จกฺขุโรคาทินา โรเคน อาตุรานํ เอกทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ ปวิเฏฺฐน อยสลฺลอฏฺฐิสลฺลทนฺตสลฺลวิสาณสลฺลกฏฺฐสลฺลานํ อญฺญตเรน สเลฺลน รุปฺปมานานํ มนุสฺสานํ นิทฺทา นตฺถิ, ตตฺถ ตุมฺหากํ สกลจิตฺตสรีรสนฺตานํ ภญฺชิตฺวา อุปฺปเนฺนหิ นานปฺปการกิเลสโรเคหิ อาตุรานญฺหิ กา นิทฺทา ราคสลฺลาทีหิ จ ปญฺจหิ สเลฺลหิ อโนฺตหทยํ ปวิสิย วิทฺธตฺตา สลฺลวิทฺธานํ รุปฺปตํฯ

๓๓๕. เอวํ วตฺวา ปุน ภควา ภิโยฺยโสมตฺตาย เต ภิกฺขู อุสฺสาเหโนฺต สํเวเชโนฺต จ อาห – "**อุฏฺฐหถ…เป.… วสานุเค**"ติฯ ตตฺรายํ สาธิปฺปายโยชนา อตฺถวณฺณนา – เอวํ กิเลสสลฺลวิทฺธานญฺหิ โว, ภิกฺขเว, กาโล ปพุชฺฌิตุํฯ กิํ การณํ? มณฺฑเปยฺยมิทํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยํ, สตฺถา สมฺมุขีภูโต, อิโต ปุเพฺพ ปน โว ทีฆรตฺตํ สุตฺตํ, คิรีสุ สุตฺตํ, นทีสุ สุตฺตํ, สเมสุ สุตฺตํ, วิสเมสุ สุตฺตํ, รุกฺขเคฺคสุปิ สุตฺตํ อทสฺสนา อริยสจฺจานํ, ตสฺมา ตสฺสา นิทฺทาย อนฺตกิริยตฺถํ อุฏฺฐหถ นิสีทถ ทฬฺหํ สิกฺขถ สนฺติยาฯ

ตตฺถ ปุริมปาทสฺสโตฺถ วุตฺตนโย เอวฯ ทุติยปาเท ปน **สนฺตี**ติ ติโสฺส สนฺติโย – อจฺจนฺตสนฺติ, ตทงฺคสนฺติ, สมฺมุติสนฺตีติ, นิพฺพานวิปสฺสนาทิฏฺฐิคตานเมตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน อจฺจนฺตสนฺติ นิพฺพานมธิเปฺปตํ, ตสฺมา นิพฺพานตฺถํ ทฬฺหํ สิกฺขถ, อสิถิลปรกฺกมา หุตฺวา สิกฺขถาติ วุตฺตํ โหติฯ กิํ การณํ? **มา โว ปมเตฺต วิญฺญาย, มจฺจุราชา อโมหยิตฺถ วสานุเค** , มา ตุเมฺห ''ปมตฺตา เอเต''ติ เอวํ ญตฺวา มจฺจุราชปริยายนาโม มาโร วสานุเค อโมหยิตฺถ, ยถา ตสฺส วสํ คจฺฉถ, เอวํ วสานุเค กโรโนฺต มา อโมหยิตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๓๖. ยโต ตสฺส วสํ อนุปคจฺฉนฺตา **ยาย เทวา มนุสฺสา จ…เป.… สมปฺปิตา,** ยาย เทวา จ มนุสฺสา จ อตฺถิกา รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพตฺถิกา, ตํ รูปาทิํ สิตา นิสฺสิตา อลฺลีนา หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, ตรถ สมติกฺกมถ เอตํ นานปฺปกาเรสุ วิสเยสุ วิสฏวิตฺถิณฺณวิสาลตฺตา วิสตฺติกํ ภวโภคตณฺหํฯ **ขโณ โว มา อุปจฺจคา,** อยํ ตุมฺหากํ สมณธมฺมกรณกฺขโณ มา อติกฺกมิฯ เยสญฺหิ อยเมวรูโป ขโณ อติกฺกมติ, เย จ อิมํ ขณํ อติกฺกมนฺติ, เต **ขณาตีตา หิ โสจนฺติ นิรยมฺหิ สมปฺปิตา,** นิรสฺสาทเฏฺฐน นิรยสญฺญิเต จตุพฺพิเธปิ อปาเย ปติฏฺฐิตา ''อกตํ วต โน กลฺยาณ''นฺติอาทินา นเยน โสจนฺติฯ

๓๓๗. เอวํ ภควา เต ภิกฺขู อุสฺสาเหตฺวา สํเวเชตฺวา จ อิทานิ เตสํ ตํ ปมาทวิหารํ วิครหิตฺวา สเพฺพว เต อปฺปมาเท นิโยเชโนฺต "**ปมาโท รโช**"ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปมาโท**ติ สเงฺขปโต สติวิปฺปวาโส, โส จิตฺตมลินเฏฺฐน **รโช**ฯ ตํ ปมาทมนุปติโต **ปมาทานุปติโต,** ปมาทานุปติตตฺตา อปราปรุปฺปโนฺน ปมาโท เอว, โสปิ รโชฯ น หิ กทาจิ ปมาโท นาม อรโช อตฺถิฯ เตน กิํ ทีเปติ? มา ตุเมฺห ''ทหรา ตาว มยํ ปจฺฉา ชานิสฺสามา''ติ วิสฺสาสมาปชฺชิตฺถฯ ทหรกาเลปิ หิ ปมาโท รโช, มชฺฌิมกาเลปิ เถรกาเลปิ ปมาทานุปติตตฺตา มหารโช สงฺการกูโฏ เอว โหติ, ยถา ฆเร เอกเทฺวทิวสิโก รโช รโช เอว, วฑฺฒมาโน ปน คณวสฺสิโก สงฺการกูโฏ เอว โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ปน ปฐมวเย พุทฺธวจนํ ปริยาปุณิตฺวา อิตรวเยสุ สมณธมฺมํ กโรโนฺต, ปฐมวเย วา ปริยาปุณิตฺวา มชฺฌิมวเย สุณิตฺวา ปจฺฉิมวเย สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ ภิกฺขุ

ปมาทวิหารี น โหติ อปฺปมาทานุโลมปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาฯ โย ปน สพฺพวเยสุ ปมาทวิหารี ทิวาเสยฺยํ อามิสกถญฺจ อนุยุตฺโต, เสยฺยถาปิ ตุเมฺห, ตเสฺสว โส ปฐมวเย ปมาโท รโช, อิตรวเยสุ ปมาทานุปติโต มหาปมาโท จ มหารโช เอวาติฯ

เอวํ เตสํ ปมาทวิหารํ วิครหิตฺวา อปฺปมาเท นิโยเชนฺโต อาห – **“อปฺปมาเทน วิชฺชาย, อพฺพเห สลฺลมตฺตโน”**ติ, ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา เอวเมโส สพฺพทาปิ ปมาโท รโช, ตสฺมา สติอวิปฺปวาสสงฺขาเตน อปฺปมาเทน อาสวานํ ขยญาณสงฺขาตาย จ วิชฺชาย ปณฺฑิโต กุลปุโตฺต อุทฺธเร อตฺตโน หทยนิสฺสิตํ ราคาทิปญฺจวิธํ สลฺลนฺติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ สมาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน สํเวคมาปชฺชิตฺวา ตเมว ธมฺมเทสนํ มนสิ กริตฺวา ปจฺจเวกฺขมานา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปญฺจสตาปิ เต ภิกฺขู อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสูติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อุฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ราหุลสุตฺตวณฺณนา

๓๓๘. **กจฺจิ อภิณฺหสํวาสา**ติ ราหุลสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควา สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา โพธิมณฺฑโต อนุปุเพฺพน กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา ตตฺถ ราหุลกุมาเรน ‘‘ทายชฺชํ เม สมณ เทหี’’ติ ทายชฺชํ ยาจิโต สาริปุตฺตเตฺถรํ อาณาเปสิ – ‘‘ราหุลกุมารํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ ตํ สพฺพํ ขนฺธกฏฺฐกถายํ (มหาว. อฏฺฐ. ๑๐๕) วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ เอวํ ปพฺพชิตํ ปน ราหุลกุมารํ วุฑฺฒิปฺปตฺตํ สาริปุตฺตเตฺถโรว อุปสมฺปาเทสิ, มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร อสฺส กมฺมวาจาจริโย อโหสิฯ ตํ ภควา ‘‘อยํ กุมาโร ชาติอาทิสมฺปโนฺน, โส ชาติโคตฺตกุลวณฺณโปกฺขรตาทีนิ นิสฺสาย มานํ วา มทํ วา มา อกาสี’’ติ ทหรกาลโต ปภุติ ยาว น อริยภูมิํ ปาปุณิ, ตาว โอวทโนฺต อภิณฺหํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ ตสฺมา เจตํ สุตฺตปริโยสาเนปิ วุตฺตํ ‘‘อิตฺถํ สุทํ ภควา อายสฺมนฺตํ ราหุลํ อิมาหิ คาถาหิ อภิณฺหํ โอวทตี’’ติฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ อยํ สเงฺขปโตฺถ ‘‘กจฺจิ ตฺวํ, ราหุล, อภิณฺหํ สํวาสเหตุ ชาติอาทีนํ อญฺญตเรน วตฺถุนา น ปริภวสิ ปณฺฑิตํ, ญาณปทีปสฺส ธมฺมเทสนาปทีปสฺส จ ธารณโต **อุกฺกาธาโร มนุสฺสานํ กจฺจิ อปจิโต ตยา**, กจฺจิ นิจฺจํ ปูชิโต ตยา’’ติ อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ สนฺธาย ภณติฯ

๓๓๙. เอวํ วุเตฺต อายสฺมา ราหุโล ‘‘นาหํ ภควา นีจปุริโส วิย สํวาสเหตุ มานํ วา มทํ วา กโรมี’’ติ ทีเปโนฺต อิมํ ปฏิคาถมาห **“นาหํ อภิณฺหสํวาสา”**ติฯ สา อุตฺตานตฺถา เอวฯ

๓๔๐. ตโต นํ ภควา อุตฺตริํ โอวทโนฺต **ปญฺจ กามคุเณ**ติอาทิกา อวเสสคาถาโย อาหฯ ตตฺถ ยสฺมา ปญฺจ กามคุณา สตฺตานํ ปิยรูปา ปิยชาติกา อติวิย สเตฺตหิ อิจฺฉิตา ปตฺถิตา , มโน จ เนสํ รมยนฺติ, เต จายสฺมา ราหุโล หิตฺวา สทฺธาย ฆรา นิกฺขโนฺต, น ราชาภินีโต, น โจราภินีโต, น อิณโฏฺฏ, น ภยโฏฺฏ, น ชีวิกาปกโต, ตสฺมา นํ ภควา **“ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวา, ปิยรูเป มโนรเม, สทฺธาย ฆรา นิกฺขมฺมา”**ติ สมุเตฺตเชตฺวา อิมสฺส เนกฺขมฺมสฺส ปติรูปาย ปฏิปตฺติยา นิโยเชโนฺต อาห – **“ทุกฺขสฺสนฺตกโร ภวา”**ติฯ

ตตฺถ สิยา ‘‘นนุ จายสฺมา ทายชฺชํ ปเตฺถโนฺต พลกฺกาเรน ปพฺพาชิโต, อถ กสฺมา ภควา อาห – ‘สทฺธาย ฆรา นิกฺขมฺมา’’’ติ วุจฺจเต – เนกฺขมฺมาธิมุตฺตตฺตาฯ อยญฺหิ อายสฺมา ทีฆรตฺตํ เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต ปทุมุตฺตรสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุตฺตํ อุปเรวตํ นาม สามเณรํ ทิสฺวา ส

โงฺข นาม นาคราชา หุตฺวา สตฺต ทิวเส ทานํ ทตฺวา ตถาภาวํ ปเตฺถตฺวา ตโต ปภุติ ปตฺถนา สมฺปโนฺน อภินีหารสมฺปโนฺน สตสหสฺสกเปฺป ปารมิโย ปูเรตฺวา อนฺติมภวํ อุปฺปโนฺนฯ เอวํ เนกฺขมฺมาธิมุตฺตตญฺจสฺส ภควา ชานาติฯ ตถาคตพลญฺญตรญฺหิ เอตํ ญาณํฯ ตสฺมา อาห – ‘‘สทฺธาย ฆรา นิกฺขมฺมา’’ติฯ อถ วา ทีฆรตฺตํ สทฺธาเยว ฆรา นิกฺขมฺม อิทานิ ทุกฺขสฺสนฺตกโร ภวาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

๓๔๑. อิทานิสฺส อาทิโต ปภุติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย ปฏิปตฺติํ ทเสฺสตุํ **‘‘มิเตฺต ภชสฺสุ กลฺยาเณ’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สีลาทีหิ อธิกา กลฺยาณมิตฺตา นาม, เต ภชโนฺต หิมวนฺตํ นิสฺสาย มหาสาลา มูลาทีหิ วิย สีลาทีหิ วฑฺฒติฯ เตนาห – ‘‘มิเตฺต ภชสฺสุ กลฺยาเณ’’ติฯ **ปนฺตญฺจ สยนาสนํ, วิวิตฺตํ อปฺปนิโคฺฆส**นฺติ ยญฺจ สยนาสนํ ปนฺตํ ทูรํ วิวิตฺตํ อปฺปากิณฺณํ อปฺปนิโคฺฆสํ, ยตฺถ มิคสูกราทิสเทฺทน อรญฺญสญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตถารูปํ สยนาสนญฺจ ภชสฺสุฯ **มตฺตญฺญู โหหิ โภชเน**ติ ปมาณญฺญู โหหิ, ปฏิคฺคหณมตฺตํ ปริโภคมตฺตญฺจ ชานาหีติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปฏิคฺคหณมตฺตญฺญุนา เทยฺยธเมฺมปิ อเปฺป ทายเกปิ อปฺปํ ทาตุกาเม อปฺปเมว คเหตพฺพํ, เทยฺยธเมฺม อเปฺป ทายเก ปน พหุํ ทาตุกาเมปิ อปฺปเมว คเหตพฺพํ, เทยฺยธเมฺม ปน พหุตเร ทายเกปิ อปฺปํ ทาตุกาเม อปฺปเมว คเหตพฺพํ, เทยฺยธเมฺมปิ พหุตเร ทายเกปิ พหุํ ทาตุกาเม อตฺตโน พลํ ชานิตฺวา คเหตพฺพํฯ อปิจ มตฺตาเยว วณฺณิตา ภควตาติ ปริโภคมตฺตญฺญุนา ปุตฺตมํสํ วิย อกฺขพฺภญฺชนมิว จ โยนิโส มนสิ กริตฺวา โภชนํ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติฯ

๓๔๒. เอวมิมาย คาถาย พฺรหฺมจริยสฺส อุปการภูตาย กลฺยาณมิตฺตเสวนาย นิโยเชตฺวา เสนาสนโภชนมุเขน จ ปจฺจยปริโภคปาริสุทฺธิสีเล สมาทเปตฺวา อิทานิ ยสฺมา จีวราทีสุ ตณฺหาย มิจฺฉาอาชีโว โหติ, ตสฺมา ตํ ปฏิเสเธตฺวา อาชีวปาริสุทฺธิสีเล สมาทเปโนฺต **‘‘จีวเร ปิณฺฑปาเต จา’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปจฺจเย**ติ คิลานปฺปจฺจเยฯ **เอเตสู**ติ เอเตสุ จตูสุ จีวราทีสุ ภิกฺขูนํ ตณฺหุปฺปาทวตฺถูสุฯ **ตณฺหํ มากาสี**ติ ‘‘หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนาทิอตฺถเมว เต จตฺตาโร ปจฺจยา นิจฺจาตุรานํ ปุริสานํ ปฏิการภูตา ชชฺชรฆรเสฺสวิมสฺส อติทุพฺพลสฺส กายสฺส อุปตฺถมฺภภูตา’’ติอาทินา นเยน อาทีนวํ ปสฺสโนฺต ตณฺหํ มา ชเนสิ, อชเนโนฺต อนุปฺปาเทโนฺต วิหราหีติ วุตฺตํ โหติฯ กิํ การณํ? **มา โลกํ ปุนราคมิ**ฯ เอเตสุ หิ ตณฺหํ กโรโนฺต ตณฺหาย อากฑฺฒิยมาโน ปุนปิ อิมํ โลกํ อาคจฺฉติฯ โส ตุวํ เอเตสุ ตณฺหํ มากาสิ, เอวํ สเนฺต น ปุน อิมํ โลกํ อาคมิสฺสสีติฯ

เอวํ วุเตฺต อายสฺมา ราหุโล ‘‘จีวเร ตณฺหํ มากาสีติ มํ ภควา อาหา’’ติ จีวรปฏิสํยุตฺตานิ เทฺว ธุตงฺคานิ สมาทิยิ ปํสุกูลิกงฺคญฺจ, เตจีวริกงฺคญฺจฯ ‘‘ปิณฺฑปาเต ตณฺหํ มากาสีติ มํ ภควา อาหา’’ติ ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ สมาทิยิ – ปิณฺฑปาติกงฺคํ, สปทานจาริกงฺคํ, เอกาสนิกงฺคํ, ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ, ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคนฺติฯ ‘‘เสนาสเน ตณฺหํ มากาสีติ มํ ภควา อาหา’’ติ เสนาสนปฏิสํยุตฺตานิ ฉ ธุตงฺคานิ สมาทิยิ – อารญฺญิกงฺคํ, อโพฺภกาสิกงฺคํ, รุกฺขมูลิกงฺคํ, ยถาสนฺถติกงฺคํ, โสสานิกงฺคํ, เนสชฺชิกงฺคนฺติฯ ‘‘คิลานปฺปจฺจเย ตณฺหํ มากาสีติ มํ ภควา อาหา’’ติ สพฺพปฺปจฺจเยสุ ยถาลาภํ ยถาพลํ ยถาสารุปฺปนฺติ ตีหิ สโนฺตเสหิ สนฺตุโฏฺฐ อโหสิ, ยถา ตํ สุพฺพโจ กุลปุโตฺต ปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนินฺติฯ

๓๔๓. เอวํ ภควา อายสฺมนฺตํ ราหุลํ อาชีวปาริสุทฺธิสีเล สมาทเปตฺวา อิทานิ อวเสสสีเล สมถวิปสฺสนาสุ จ สมาทเปตุํ **‘‘สํวุโต ปาติโมกฺขสฺมิ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สํวุโต ปาติโมกฺขสฺมิ**นฺติ เอตฺถ ภวสฺสูติ ปาฐเสโสฯ **ภวา**ติ อนฺติมปเทน วา สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ, ตถา

ทุติยปเทฯ เอวเมเตหิ ทฺวีหิ วจเนหิ ปาติโมกฺขสํวรสีเล, อินฺทฺริยสํวรสีเล จ สมาทเปสิฯ ปากฎวเสน เจตฺถ ปญฺจินฺทฺริยานิ วุตฺตานิฯ ลกฺขณโต ปน ฉฏฺฐมฺปิ วุตฺตํเยว โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **สติ กายคตา ตฺยตฺถูติ** เอวํ จตุปาริสุทฺธิสีเล ปติฏฺฐิตสฺส ตุยฺหํ จตุธาตุววตฺถานจตุพฺพิธสมฺปชญฺญานาปานสฺสติอาหาเรปฏิกูลสญฺญาภาวนาทิเภทา กายคตา สติ อตฺถุ ภวตุ, ภาเวหิ นนฺติ อโตฺถฯ **นิพฺพิทาพหุโล ภวาติ** สํสารวฏฺฏ อุกฺกณฺฐนพหุโล สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญี โหหีติ อโตฺถฯ

๓๔๔. เอตฺตาวตา นิเพฺพธภาคิยํ อุปจารภูมิํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปฺปนาภูมิํ ทเสฺสโนฺต **''นิมิตฺตํ ปริวเชฺชหี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิมิตฺตนฺติ** ราคฎฺฐานิยํ สุภนิมิตฺตํฯ เตเนว นํ ปรโต วิเสเสโนฺต อาห – **''สุภํ ราคูปสญฺหิต''**นฺติฯ **ปริวเชฺชหีติ** อมนสิกาเรน ปริจฺจชาหิฯ **อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหีติ** ยถา สวิญฺญาณเก อวิญฺญาณเก วา กาเย อสุภภาวนา สมฺปชฺชติ, เอวํ จิตฺตํ ภาเวหิฯ **เอกคฺคํ สุสมาหิตนฺติ** อุปจารสมาธินา เอกคฺคํ, อปฺปนาสมาธินา สุสมาหิตํฯ ยถา เต อีทิสํ จิตฺตํ โหติ, ตถา นํ ภาเวหีติ อโตฺถฯ

๓๔๕. เอวมสฺส อปฺปนาภูมิํ ทเสฺสตฺวา วิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต **''อนิมิตฺต''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหีติ** เอวํ นิเพฺพธภาคิเยน สมาธินา สมาหิตจิโตฺต วิปสฺสนํ ภาเวหีติ วุตฺตํ โหติฯ วิปสฺสนา หิ ''อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจนิมิตฺตโต วิมุจฺจตีติ อนิมิโตฺต วิโมโกฺข''ติอาทินา นเยน ราคนิมิตฺตาทีนํ วา อคฺคหเณน อนิมิตฺตโวหารํ ลภติฯ ยถาห –

> ''โส ขฺวาหํ, อาวุโส, สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธิํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ ตสฺส มยฺหํ, อาวุโส, อิมินา วิหาเรน วิหรโต นิมิตฺตานุสาริ วิญฺญาณํ โหตี''ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๐)ฯ

มานานุสยมุชฺชหาติ อิมาย อนิมิตฺตภาวนาย อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา ''อนิจฺจสญฺญิโน, เมฆิย, อนตฺตสญฺญา สณฺฐาติ, อนตฺตสญฺญี อสฺมิมานสมุคฺฆาตํ ปาปุณาตี''ติ เอวมาทินา (อ. นิ. ๙.๓; อุทา. ๓๑) อนุกฺกเมน มานานุสยํ อุชฺชห ปชห ปริจฺจชาหีติ อโตฺถฯ **ตโต มานาภิสมยา, อุปสโนฺต จริสฺสสีติ** อเถวํ อริยมเคฺคน มานสฺส อภิสมยา ขยา วยา ปหานา ปฏินิสฺสคฺคา อุปสโนฺต นิพฺพุโต สีติภูโต สพฺพทรถปริฬาหวิรหิโต ยาว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพาสิ, ตาว สุญฺญตานิมิตฺตาปฺปณิหิตานํ อญฺญตรญฺญตเรน ผลสมาปตฺติวิหาเรน จริสฺสสิ วิหริสฺสสีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ

ตโต ปรํ ''อิตฺถํ สุทํ ภควา''ติอาทิ สงฺคีติการกานํ วจนํฯ **ตตฺถ อิตฺถํ สุทนฺติ** อิตฺถํ สุ อิทํ, เอวเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ เอวํ โอวทิยมาโน จายสฺมา ราหุโล ปริปากคเตสุ วิมุตฺติปริปาจนิเยสุ ธเมฺมสุ จูฬราหุโลวาทสุตฺตปริโยสาเน อเนเกหิ เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธิํ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย ราหุลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. นิโคฺรธกปฺปสุตฺต-(วงฺคีสสุตฺต)-วณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ นิโคฺรธกปฺปสุตฺตํ, ''วงฺคีสสุตฺต''นฺติปิ วุจฺจติฯ กา อุปฺปตฺติ? อยเมว ยาสฺส นิทาเนน วุตฺตาฯ ตตฺถ **เอวํ เมติ**อาทีนิ วุตฺตตฺถาเนว, ยโต ตานิ อญฺญานิ จ ตถาวิธานิ

ฉเฑฺฑตฺวา อวุตฺตนยเมว วณฺณยิสฺสามฯ **อคฺคาฬเว เจติเย**ติ อาฬวิยํ อคฺคเจติเยฯ อนุปฺปเนฺน หิ ภควติ อคฺคาฬวโคตมกาทีนิ อเนกานิ เจติยานิ อเหสุํ ยกฺขนาคาทีนํ ภวนานิฯ ตานิ อุปฺปเนฺน ภควติ มนุสฺสา วินาเสตฺวา วิหาเร อกํสุ, เตเนว จ นาเมน โวหรึสุฯ ตโต อคฺคาฬวเจติยสงฺขาเต วิหาเร วิหรตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อายสฺมโต วงฺคีสสฺสา**ติ เอตฺถ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํ, **วงฺคีโส**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ โส ชาติโต ปภุติ เอวํ เวทิตโพฺพ – โส กิร ปริพฺพาชกสฺส ปุโตฺต ปริพฺพาชิกาย กุจฺฉิมฺหิ ชาโต อญฺญตรํ วิชฺชํ ชานาติ, ยสฺสานุภาเวน ฉวสีสํ อาโกเฏตฺวา สตฺตานํ คตึ ชานาติฯ มนุสฺสาปิ สุทํ อตฺตโน ญาตีนํ กาลกตานํ สุสานโต สีสานิ อาเนตฺวา ตํ เตสํ คตึ ปุจฺฉนฺติฯ โส ''อสุกนิรเย นิพฺพโตฺต, อสุกมนุสฺสโลเก''ติ วทติฯ เต เตน วิมฺหิตา ตสฺส พหุํ ธนํ เทนฺติฯ เอวํ โส สกลชมฺพุทีเป ปากโฏ อโหสิฯ

โส สตสหสฺสกปฺปํ ปูริตปารมี อภินีหารสมฺปโนฺน ปญฺจหิ ปุริสสหเสฺสหิ ปริวุโต คามนิคมชนปทราชธานีสุ วิจรโนฺต สาวตฺถึ อนุปฺปโตฺตฯ เตน จ สมเยน ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ, สาวตฺถิวาสิโน ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สุนิวตฺถา สุปารุตา ปุปฺผคนฺธาทีนิ คเหตฺวา ธมฺมสฺสวนตฺถาย เชตวนํ คจฺฉนฺติฯ โส เต ทิสฺวา ''มหาชนกาโย กุหึ คจฺฉตี''ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส เต อาจิกฺขึสุ – ''พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, โส พหุชนหิตาย ธมฺมํ เทเสติ, ตตฺถ คจฺฉามา''ติฯ โสปิ เตหิ สทฺธึ สปริวาโร คนฺตฺวา ภควตา สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ อถ นํ ภควา อามเนฺตสิ – ''กึ, วงฺคีส, ชานาสิ กิร ตาทิสํ วิชฺชํ, ยาย สตฺตานํ ฉวสีสานิ อาโกเฏตฺวา คตึ ปเวเทสี''ติ? ''เอวํ, โภ โคตม, ชานามี''ติฯ ภควา นิรเย นิพฺพตฺตสฺส สีสํ อาหราเปตฺวา ทเสฺสสิ, โส นเขน อาโกเฏตฺวา ''นิรเย นิพฺพตฺตสฺส สีสํ โภ โคตมา''ติ อาหฯ เอวํ สพฺพคตินิพฺพตฺตานํ สีสานิ ทเสฺสสิ, โสปิ ตเถว ญตฺวา อาโรเจสิฯ อถสฺส ภควา ขีณาสวสีสํ ทเสฺสสิ, โส ปุนปฺปุนํ อาโกเฏตฺวา น อญฺญาสิฯ ตโต ภควา ''อวิสโย เต เอตฺถ วงฺคีส, มเมเวโส วิสโย, ขีณาสวสีส''นฺติ วตฺวา อิมํ คาถมภาสิ –

> ''คตี มิคานํ ปวนํ, อากาโส ปกฺขินํ คติ;
> วิภโว คติ ธมฺมานํ, นิพฺพานํ อรหโต คตี''ติฯ (ปริ. ๓๓๙);

วงฺคีโส คาถํ สุตฺวา ''อิมํ เม, โภ โคตม, วิชฺชํ เทหี''ติ อาหฯ ภควา ''นายํ วิชฺชา อปพฺพชิตานํ สมฺปชฺชตี''ติ อาหฯ โส ''ปพฺพาเชตฺวา วา มํ, โภ โคตม, ยํ วา อิจฺฉสิ, ตํ กตฺวา อิมํ วิชฺชํ เทหี''ติ อาหฯ ตทา จ ภควโต นิโคฺรธกปฺปเตฺถโร สมีเป โหติ, ตํ ภควา อาณาเปสิ – ''เตน หิ, นิโคฺรธกปฺป, อิมํ ปพฺพาเชหี''ติฯ โส ตํ ปพฺพาเชตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ วงฺคีโส อนุปุเพฺพน ปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต อรหา อโหสิฯ เอตทเคฺค จ ภควตา นิกฺขิโตฺต ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปฏิภานวนฺตานํ ยทิทํ วงฺคีโส''ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๒)ฯ

เอวํ สมุทาคตสฺส อายสฺมโต วงฺคีสสฺส **อุปชฺฌาโย** วชฺชาวชฺชาทิอุปนิชฺฌายเนน เอวํลทฺธโวหาโร **นิโคฺรธกโปฺป** นาม เถโรฯ **กโปฺป**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํ, นิโคฺรธมูเล ปน อรหตฺตํ อธิคตตฺตา **''นิโคฺรธกโปฺป''**ติ ภควตา วุโตฺตฯ ตโต นํ ภิกฺขูปิ เอวํ โวหรนฺติฯ สาสเน ถิรภาวํ ปโตฺตติ **เถโร**ฯ **อคฺคาฬเว เจติเย อจิรปรินิพฺพุโต โหตี**ติ ตสฺมึ เจติเย อจิรปรินิพฺพุโต โหติฯ **รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺสา**ติ คณมฺหา วูปกฏฺฐตฺตา รโหคตสฺส กาเยน, ปฏิสลฺลีนสฺส จิเตฺตน เตหิ เตหิ วิสเยหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลีนสฺสฯ **เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาที**ติ อิมินา อากาเรน วิตโกฺก อุปฺปชฺชิฯ กสฺมา ปน อุทปาทีติฯ อสมฺมุขตฺตา ทิฏฺฐาเสวนตฺตา จฯ อยญฺหิ ตสฺส ปรินิพฺพานกาเล น สมฺมุขา อโหสิ, ทิฏฺฐปุพฺพญฺจาเนน อสฺส หตฺถกุกฺกุจฺจาทิปุพฺพาเสวนํ, ตาทิสญฺจ อขีณาสวานมฺปิ โหติ ขีณาสวานมฺปิ ปุพฺพปริจเยนฯ

ตถา หิ ปิโณฺฑลภารทฺวาโช ปจฺฉาภตฺตํ ทิวาวิหารตฺถาย อุเทนสฺส อุยฺยานเมว คจฺฉติ ปุพฺเพ ราชา หุตฺวา ตตฺถ ปริจาเรสีติ อิมินา ปุพฺพปริจเยน, ควมฺปติเตฺถโร ตาวตึสภวเน สุญฺญํ เทววิมานํ คจฺฉติ เทวปุตฺโต หุตฺวา ตตฺถ ปริจาเรสีติ อิมินา ปุพฺพปริจเยนฯ ปิลินฺทวจฺโฉ ภิกฺขู วสลวาเทน สมุทาจรติ อโพฺพกิณฺณานิ ปญฺจ ชาติสตานิ พฺราหฺมโณ หุตฺวา ตถา อภาสีติ อิมินา ปุพฺพปริจเยนฯ ตสฺมา อสมฺมุขตฺตา ทิฏฺฐาเสวนตฺตา จสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ **“ปรินิพฺพุโต นุ โข เม อุปชฺฌาโย, อุทาหุ โน ปรินิพฺพุโต”**ติฯ ตโต ปรํ อุตฺตานตฺถเมวฯ **เอกํสํ จีวรํ กตฺวา**ติ เอตฺถ ปน ปุน สณฺฐาปเนน เอวํ วุตฺตํฯ เอกํสนฺติ จ วามํสํ ปารุปิตฺวา ฐิต เสฺสตํ อธิวจนํฯ ยโต ยถา วามํสํ ปารุปิตฺวา ฐิตํ โหติ, ตถา จีวรํ กตฺวาติ เอวมสฺสตฺถ เวทิต โพฺพฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๓๔๖. **อโนมปญฺญ**นฺติ โอมํ วุจฺจติ ปริตฺตํ ลามกํ, น โอมปญฺญํ, อโนมปญฺญํ, มหาปญฺญนฺติ อโตฺถฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ ปจฺจกฺขเมว, อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวติ วา อโตฺถฯ **วิจิกิจฺฉาน**นฺติ เอวรูปานํ ปริวิตกฺกานํฯ **ญาโต**ติ ปากโฏฯ **ยสสฺสี**ติ ลาภปริวารสมฺปโนฺน **อภินิพฺพุตโตฺต**ติ คุตฺตจิโตฺต อปริฑยฺหมานจิโตฺต วาฯ

๓๔๗. **ตยา กต**นฺติ นิโคฺรธมูเล นิสิโนฺนตฺตา ‘‘นิโคฺรธกโปฺป’’ติ วทตา ตยา กตนฺติ ยถา อตฺตนา อุปลกฺเขติ, ตถา ภณติฯ ภควา ปน น นิสิโนฺนตฺตา เอว ตํ ตถา อาลปิ, อปิจ โข ตตฺถ อรหตฺตํ ปตฺตตฺตาฯ **พฺราหฺมณสฺสา**ติ ชาติํ สนฺธาย ภณติฯ โส กิร พฺราหฺมณมหาสาลกุลา ปพฺพชิโตฯ **นมสฺสํ อจรี**ติ นมสฺสมาโน วิหาสิฯ **มุตฺยเปกฺโข**ติ นิพฺพานสงฺขาตํ วิมุตฺติํ อเปกฺขมาโน, นิพฺพานํ ปเตฺถโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ทฬฺหธมฺมทสฺสี**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ ทฬฺหธโมฺม หิ นิพฺพานํ อภิชฺชนเฎฺฐน, ตญฺจ ภควา ทเสฺสติฯ ตสฺมา ตํ ‘‘ทฬฺหธมฺมทสฺสี’’ติ อาหฯ

๓๔๘. **สกฺยา**ติปิ ภควนฺตเมว กุลนาเมน อาลปติฯ **มยมฺปิ สเพฺพ**ติ นิรวเสสปริสํ สงฺคณฺหิตฺวา อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต ภณติฯ **สมนฺตจกฺขู**ติปิ ภควนฺตเมว สพฺพญฺญุตญฺญาเณน อาลปติฯ **สมวฏฺฐิตา**ติ สมฺมา อวฏฺฐิตา อาโภคํ กตฺวา ฐิตาฯ **โน**ติ อมฺหากํฯ **สวนายา**ติ อิมสฺส ปญฺหสฺส เวยฺยากรณสฺสวนตฺถายฯ **โสตา**ติ โสตินฺทฺริยานิฯ **ตุวํ โน สตฺถา ตฺวมนุตฺตโรสี**ติ ถุติวจนมตฺตเมเวตํฯ

๓๔๙. **ฉินฺเทว โน วิจิกิจฺฉ**นฺติ อกุสลวิจิกิจฺฉาย นิพฺพิจิกิจฺฉ โส, วิจิกิจฺฉาปติรูปกํ ปน ตํ ปริวิตกฺกํ สนฺธาเยวมาหฯ **พฺรูหิ เมต**นฺติ พฺรูหิ เม เอตํ, ยํ มยา ยาจิโตสิ ‘‘ตํ สาวกํ สกฺย, มยมฺปิ สเพฺพ อญฺญาตุมิจฺฉามา’’ติ, พฺรูวโนฺต จ ตํ **พฺราหฺมณํ ปรินิพฺพุตํ เวทย ภูริปญฺญ มเชฺฌว โน ภาส,** ปรินิพฺพุตํ ญตฺวา มหาปญฺญ ภควา มเชฺฌว อมฺหากํ สเพฺพสํ ภาส, ยถา สเพฺพว มยํ ชาเนยฺยามฯ **สโกฺกว เทวาน สหสฺสเนโตฺต**ติ อิทํ ปน ถุติวจนเมวฯ อปิจสฺส อยํ อธิปฺปาโย – ยถา สโกฺก สหสฺสเนโตฺต เทวานํ มเชฺฌ เตหิ สกฺกจฺจํ สมฺปฏิจฺฉิตวจโน ภาสติ, เอวํ อมฺหากํ มเชฺฌ อเมฺหหิ สมฺปฏิจฺฉิตวจโน ภาสาติฯ

๓๕๐. **เย เกจี**ติ อิมมฺปิ คาถํ ภควนฺตํ ถุนโนฺตเยว วตฺตุกามตํ ชเนตุํ ภณติฯ ตสฺสโตฺถ **เย เกจิ** อภิชฺฌาทโย **คนฺถา** เตสํ อปฺปหาเน โมหวิจิกิจฺฉานํ ปหานาภาวโต **“โมหมคฺคา”**ติ **จ “อญฺญาณปกฺขา”**ติ จ **“วิจิกิจฺฉฏฺฐานา”**ติ จ วุจฺจนฺติฯ สเพฺพ เต **ตถาคตํ ปตฺวา** ตถาคตสฺส เทสนาพเลน วิทฺธํสิตา น ภวนฺติ นสฺสนฺติฯ กิํ การณํ? จกฺขุญฺหิ **เอตํ ปรมํ นรานํ,** ยสฺมา ตถาคโต สพฺพคนฺถวิธมนปญฺญาจกฺขุชนนโต นรานํ ปรมํ จกฺขุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๕๑. **โน เจ หิ ชาตู**ติ อิมมฺปิ คาถํ ถุนโนฺตเยว วตฺตุกามตํ ชเนโนฺตว ภณติฯ ตตฺถ **ชาตู**ติ เอกํสวจนํฯ **ปุริโส**ติ ภควนฺตํ สนฺธายาหฯ **โชติมโนฺต**ติ ปญฺญาโชติสมนฺนาคตา สาริปุตฺตาทโยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทิ ภควา ยถา ปุรตฺถิมาทิเภโท วาโต อพฺภฆนํ วิหนติ, เอวํ เทสนาเวเคน กิเลเส น วิหเนยฺย ฯ ตถา ยถา อพฺภฆเนน นิวุโต โลโก ตโมว โหติ เอกนฺธกาโร, เอวํ อญฺญาณนิวุโตปิ ตโมวสฺสฯ เยปิ อิเม ทานิ โชติมโนฺต ขายนฺติ สาริปุตฺตาทโย, เตปิ นรา น ตเปยฺยุนฺติฯ

๓๕๒. **ธีรา จา**ติ อิมมฺปิ คาถํ ปุริมนเยเนว ภณติฯ ตสฺสโตฺถ **ธีรา** จ ปณฺฑิตา ปุริสา **ปโชฺชตกรา ภวนฺติ,** ปญฺญาปโชฺชตํ อุปฺปาเทนฺติฯ ตสฺมา อหํ ตํ **วีร** ปธานวีริยสมนฺนาคโต ภควา **ตเถว มเญฺญ** ธีโรติ จ ปโชฺชตกโรเตฺวว จ มญฺญามิฯ มยญฺหิ วิปสฺสินํ สพฺพธเมฺม ยถาภูตํ ปสฺสนฺตํ ภควนฺตํ ชานนฺตา เอว อุปาคมฺมฺหา, ตสฺมา **ปริสาสุ โน อาวิกโรหิ กปฺปํ,** นิโคฺรธกปฺปํ อาจิกฺข ปกาเสหีติฯ

๓๕๓. **ขิปฺปน**ฺติ อิมมฺปิ คาถํ ปุริมนเยเนว ภณติฯ ตสฺสโตฺถ **ขิปฺปํ คิรํ เอรย** ลหุํ อจิรายมาโน วจนํ ภาส, **วคฺคุํ** มโนรมํ ภควาฯ ยถา สุวณฺณหํโส โคจรปฏิกฺกโนฺต ชาตสฺสรวนสณฺฑํ ทิสฺวา คีวํ **ปคฺคยฺห** อุจฺจาเรตฺวา รตฺตตุเณฺฑน สณิกํ อตรมาโน วคฺคุํ คิรํ นิกูชติ นิจฺฉาเรติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ **สณิกํ นิกูช,** อิมินา มหาปุริสลกฺขณญฺญูตเรน **พินฺทุสฺสเรน สุวิกปฺปิเตน** สุฏฺฐุวิกปฺปิเตน อภิสงฺขเตนฯ เอเต มยํ **สเพฺพว อุชุคตา** อวิกฺขิตฺตมานสา หุตฺวา ตว นิกูชิตํ **สุโณมา**ติฯ

๓๕๔. **ปหีนชาติมรณ**นฺติ อิมมฺปิ คาถํ ปุริมนเยเนว ภณติฯ ตตฺถ น เสเสตีติ อเสโส, ตํ **อเสสํ**ฯ โสตาปนฺนาทโย วิย กิญฺจิ อเสเสตฺวา ปหีนชาติมรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **นิคฺคยฺหา**ติ สุฏฺฐุ ยาจิตฺวา นิพนฺธิตฺวาฯ **โธน**นฺติ ธุตสพฺพปาปํฯ **วเทสฺสามี**ติ กถาเปสฺสามิ ธมฺมํฯ **น กามกาโร หิ ปุถุชฺชนาน**นฺติ ปุถุชฺชนานเมว หิ กามกาโร นตฺถิ, ยํ ปเตฺถนฺติ ญาตุํ วา วตฺตุํ วา, ตํ น สโกฺกนฺติฯ **สเงฺขยฺยกาโร จ ตถาคตาน**นฺติ ตถาคตานํ ปน วีมํสกาโร ปญฺญาปุพฺพงฺคมา กิริยาฯ เต ยํ ปเตฺถนฺติ ญาตุํ วา วตฺตุํ วา, ตํ สโกฺกนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

๓๕๕. อิทานิ ตํ สเงฺขยฺยการํ ปกาเสโนฺต **"สมฺปนฺนเวยฺยากรณ"**นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ตถา หิ ตว ภควา อิทํ **สมุชฺชุปญฺญสฺส** ตตฺถ ตตฺถ สมุคฺคหีตํ วุตฺตํ ปวตฺติตํ สมฺปนฺนเวยฺยากรณํ, "สนฺตติมหามโตฺต สตฺตตาลมตฺตํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ, สุปฺปพุโทฺธ สโกฺก สตฺตเม ทิวเส ปถวึ ปวิสิสฺสตี"ติ เอวมาทีสุ อวิปรีตํ ทิฏฺฐํฯ ตโต ปน สุฏฺฐุตรํ อญฺชลึ ปณาเมตฺวา อาห – อยมญฺชลี ปจฺฉิโม สุปฺปณามิโต, อยมปโรปิ อญฺชลี สุฏฺฐุตรํ ปณามิโตฯ **มา โมหยี**ติ มา โน อกถเนน โมหยิ ชานํ ชานโนฺต กปฺปสฺส คตึฯ **อโนมปญฺญา**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ

๓๕๖. **ปโรวร**นฺติ อิมํ ปน คาถํ อปเรนปิ ปริยาเยน อโมหนเมว ยาจโนฺต อาหฯ ตตฺถ **ปโรวร**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรวเสน สุนฺทราสุนฺทรํ ทูเรสนฺติกํ วาฯ **อริยธมฺม**นฺติ จตุสจฺจธมฺมํฯ **วิทิตฺวา**ติ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **ชาน**นฺติ สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ชานโนฺตฯ **วาจาภิกงฺขามี**ติ ยถา ฆมฺมนิฆมฺมตโตฺต ปุริโส กิลโนฺต ตสิโต วาริํ, เอวํ เต วาจํ อภิกงฺขามิฯ **สุตํ ปวสฺสา**ติ สุตสงฺขาตํ สทฺทายตนํ ปวสฺส ปคฺฆร มุญฺจ ปวเตฺตหิฯ "สุตสฺส วสฺสา"ติปิ ปาโฐ, วุตฺตปฺปการสฺส สทฺทายตนสฺส วุฏฺฐึ วสฺสาติ อโตฺถฯ

๓๕๗. อิทานิ ยาทิสํ วาจํ อภิกงฺขติ, ตํ ปกาเสโนฺต –

‘‘ยทตฺถิกํ พฺรหฺมจริยํ อจรี,
กปฺปายโน กงฺขิสฺส ตํ อโมฆํ;
นิพฺพายิ โส อาทุ สอุปาทิเสโส,
ยถา วิมุตฺโต อหุ ตํ สุโณมา’’ติฯ –

คาถมาห ฯ ตตฺถ **กปฺปายโน**ติ กปฺปเมว ปูชาวเสน ภณติฯ **ยถา วิมุตฺโต**ติ ‘‘กึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ยถา อเสกฺขา, อุทาหุ อุปาทิเสสาย ยถา เสกฺขา’’ติ ปุจฺฉติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๓๕๘. เอวํ ทฺวาทสหิ คาถาหิ ยาจิโต ภควา ตํ วิยากโรนฺโต –

‘‘อเจฺฉจฺฉิ ตณฺหํ อิธ นามรูเป, (อิติ ภควา)
กณฺหสฺส โสตํ ทีฆรตฺตานุสยิตํ;
อตาริ ชาติํ มรณํ อเสสํ,
อิจฺจพฺรวี ภควา ปญฺจเสโฏฺฐ’’ติฯ –

คาถมาหฯ ตตฺถ ปุริมปทสฺส ตาว อโตฺถ – ยาปิ อิมสฺมิํ นามรูเป กามตณฺหาทิเภทา ตณฺหา ทีฆรตฺตํ อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสยิตา กณฺหนามกสฺส มารสฺส ‘‘โสต’’นฺติปิ วุจฺจติ, ตํ กณฺหสฺส โสตภูตํ ทีฆรตฺตานุสยิตํ อิธ นามรูเป ตณฺหํ กปฺปายโน ฉินฺทีติฯ **อิติ ภควา**ติ อิทํ ปเนตฺถ สงฺคีติการานํ วจนํฯ **อตาริ ชาติํ มรณํ อเสส**นฺติ โส ตํ ตณฺหํ เฉตฺวา อเสสํ ชาติมรณํ อตาริ, อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายีติ ทเสฺสติฯ **อิจฺจพฺรวี ภควา ปญฺจเสโฏฺฐ**ติ วงฺคีเสน ปุโฏฺฐ ภควา เอตทโวจ ปญฺจนฺนํ ปฐมสิสฺสานํ ปญฺจวคฺคิยานํ เสโฏฺฐ, ปญฺจหิ วา สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ, สีลาทีหิ วา ธมฺมกฺขเนฺธหิ อติวิสิเฏฺฐหิ จกฺขูหิ จ เสโฏฺฐติ สงฺคีติการานเมวิทํ วจนํฯ

๓๕๙. เอวํ วุเตฺต ภควโต ภาสิตมภินนฺทมานโส วงฺคีโส **‘‘เอส สุตฺวา’’**ติอาทิคาถาโย อาหฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย **อิสิสตฺตมา**ติ ภควา อิสิ จ สตฺตโม จ อุตฺตมเฏฺฐน วิปสฺสีสิขีเวสฺสภูกกุสนฺธโกณาคมนกสฺสปนามเก ฉ อิสโย อตฺตนา สห สตฺต กโรโนฺต ปาตุภูโตติปิ อิสิสตฺตโม, ตํ อาลปโนฺต อาหฯ **น มํ วเญฺจสี**ติ ยสฺมา ปรินิพฺพุโต, ตสฺมา ตสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ อิจฺฉนฺตํ มํ น วเญฺจสิ, น วิสํวาเทสีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๓๖๐. ทุติยคาถาย ยสฺมา มุตฺยเปกฺข วิหาสิ, ตสฺมา ตํ สนฺธายาห **‘‘ยถาวาที ตถาการี, อหุ พุทฺธสฺส สาวโก’’**ติฯ **มจฺจุโน ชาลํ ตต**นฺติ เตภูมกวเฎฺฏ วิตฺถตํ มารสฺส ตณฺหาชาลํฯ **มายาวิโน**ติ พหุมายสฺสฯ ‘‘ตถา มายาวิโน’’ติปิ เกจิ ปฐนฺติ, เตสํ โย อเนกาหิ มายาหิ อเนกกฺขตฺตุมฺปิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิ, ตสฺส ตถา มายาวิโนติ อธิปฺปาโยฯ

๓๖๑. ตติยคาถาย **อาที**ติ การณํฯ **อุปาทานสฺสา**ติ วฎฺฎสฺสฯ วฎฺฎญฺหิ อุปาทาตพฺพเฎฺฐน อิธ ‘‘อุปาทาน’’นฺติ วุตฺตํ, ตเสฺสว อุปาทานสฺส อาทิํ อวิชฺชาตณฺหาทิเภทํ การณํ อทฺทส กโปฺปติ เอวํ วตฺตุํ วฎฺฎติ ภควาติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **อจฺจคา วตา**ติ อติกฺกโนฺต วตฯ **มจฺจุเธยฺย**นฺติ มจฺจุ เอตฺถ ธิยตีติ มจฺจุเธยฺยํ, เตภูมกวฎฺฎเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ สุทุตฺตรํ มจฺจุเธยฺยํ อจฺจคา วตาติ เวทชาโต ภณติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวาติฯ

๑๓. สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺต-(มหาสมยสุตฺต)-วณฺณนา

๓๖๒. ปุจฺฉามิ มุนึ ปหูตปญฺญนฺติ สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตํ, ‘‘มหาสมยสุตฺต’’นฺติปิ วุจฺจติ มหาสมยทิวเส กถิตตฺตาฯ กา อุปฺปตฺติ? ปุจฺฉาวสิกา อุปฺปตฺติฯ นิมฺมิตพุทฺเธน หิ ปุโฏฺฐ ภควา อิมํ สุตฺตมภาสิ, ตํ สทฺธึ ปุจฺฉาย ‘‘สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ อย เมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน สากิยโกลิยานํ อุปฺปตฺติโต ปภุติ โปราเณหิ วณฺณียติฯ

ตตฺรายํ อุเทฺทสมคฺควณฺณนา – ปฐมกปฺปิกานํ กิร รโญฺญ มหาสมฺมตสฺส โรโช นาม ปุโตฺต อโหสิฯ โรชสฺส วรโรโช, วรโรชสฺส กลฺยาโณ, กลฺยาณสฺส วรกลฺยาโณ, วรกลฺยาณสฺส มนฺธาตา, มนฺธาตุสฺส วรมนฺธาตา, วรมนฺธาตุสฺส อุโปสโถ, อุโปสถสฺส วโร, วรสฺส อุปวโร, อุปวรสฺส มฆเทโว, มฆเทวสฺส ปรมฺปรา จตุราสีติ ขตฺติยสหสฺสานิ อเหสุํฯ เตสํ ปรโต ตโย โอกฺกากวํสา อเหสุํฯ เตสุ ตติยโอกฺกากสฺส ปญฺจ มเหสิโย อเหสุํ – หตฺถา, จิตฺตา, ชนฺตุ, ชาลินี, วิสาขาติฯ เอเกกิสฺสา ปญฺจ ปญฺจ อิตฺถิสตานิ ปริวาราฯ สพฺพเชฏฺฐาย จตฺตาโร ปุตฺตา – โอกฺกามุโข, กรกณฺฑุ, หตฺถินิโก, สินิปุโรติ; ปญฺจ ธีตโร – ปิยา, สุปฺปิยา, อานนฺทา, วิชิตา, วิชิตเสนาติฯ เอวํ สา นว ปุเตฺต ลภิตฺวา กาลมกาสิฯ

อถ ราชา อญฺญํ ทหรํ อภิรูปํ ราชธีตรํ อาเนตฺวา อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สาปิ ชนฺตุํ นาม เอกํ ปุตฺตํ วิชายิฯ ตํ ชนฺตุกุมารํ ปญฺจมทิวเส อลงฺกริตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสิฯ ราชา ตุโฎฺฐ มเหสิยา วรํ อทาสิฯ สา ญาตเกหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวา ปุตฺตสฺส รชฺชํ ยาจิฯ ราชา ‘‘นสฺส วสลิ, มม ปุตฺตานํ อนฺตรายมิจฺฉสี’’ติ นาทาสิฯ สา ปุนปฺปุนํ รโห ราชานํ ปริโตเสตฺวา ‘‘น, มหาราช, มุสาวาโท วฏฺฏตี’’ติอาทีนิ วตฺวา ยาจติ เอวฯ อถ ราชา ปุเตฺต อามเนฺตสิ – ‘‘อหํ, ตาตา, ตุมฺหากํ กนิฏฺฐํ ชนฺตุกุมารํ ทิสฺวา ตสฺส มาตุยา สหสา วรํ อทาสึฯ สา ปุตฺตสฺส รชฺชํ ปริณาเมตุํ อิจฺฉติฯ ตุเมฺห มมจฺจเยน อาคนฺตฺวา รชฺชํ กาเรยฺยาถา’’ติ อฏฺฐหิ อมเจฺจหิ สทฺธึ อุโยฺยเชสิฯ เต ภคินิโย อาทาย จตุรงฺคินิยา เสนาย นครา นิกฺขมึสุฯ ‘‘กุมารา ปิตุอจฺจเยน อาคนฺตฺวา รชฺชํ กาเรสฺสนฺติ, คจฺฉาม เน อุปฏฺฐหามา’’ติ จิเนฺตตฺวา พหู มนุสฺสา อนุพนฺธึสุฯ ปฐมทิวเส โยชนมตฺตา เสนา อโหสิ, ทุติยทิวเส ทฺวิโยชนมตฺตา, ตติยทิวเส ติโยชนมตฺตาฯ กุมารา จิเนฺตสุํ – ‘‘มหา อยํ พลกาโย, สเจ มยํ กญฺจิ สามนฺตราชานํ อกฺกมิตฺวา ชนปทํ คณฺหิสฺสาม, โสปิ โน น ปโหสฺสติ, กึ ปเรสํ ปีฬํ กตฺวา ลทฺธรเชฺชน, มหา ชมฺพุทีโป, อรเญฺญ นครํ มาเปสฺสามา’’ติ หิมวนฺตาภิมุขา อคมึสุฯ

ตตฺถ นครมาปโนกาสํ ปริเยสมานา หิมวติ กปิโล นาม โฆรตโป ตาปโส ปฏิวสติ โปกฺขรณิตีเร มหาสากสเณฺฑ, ตสฺส วสโนกาสํ คตาฯ โส เต ทิสฺวา ปุจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปวตฺตึ สุตฺวา เตสุ อนุกมฺปํ อกาสิฯ โส กิร ภุมฺมชาลํ นาม วิชฺชํ ชานาติ, ยาย อุทฺธํ อสีติหเตฺถ อากาเส จ เหฏฺฐา ภูมิยญฺจ คุณโทเส ปสฺสติฯ อเถกสฺมึ ปเทเส สูกรมิคา สีหพฺยคฺฆาทโย ตาเสตฺวา ปริปาเตนฺติ, มณฺฑูกมูสิกา สเปฺป ภึสาเปนฺติฯ โส เต ทิสฺวา ‘‘อยํ ภูมิปฺปเทโส ปถวีอคฺค’’นฺติ ตสฺมึ ปเทเส อสฺสมํ มาเปสิฯ ตโต โส ราชกุมาเร อาห – ‘‘สเจ มม นาเมน นครํ กโรถ, เทมิ โว อิมํ โอกาส’’นฺติฯ เต ตถา ปฏิชานึสุฯ ตาปโส ‘‘อิมสฺมึ โอกาเส ฐตฺวา จณฺฑาลปุโตฺตปิ จกฺกวตฺตึ พเลน อติเสตี’’ติ วตฺวา ‘‘อสฺสเม รโญฺญ ฆรํ มาเปตฺวา นครํ มาเปถา’’ติ ตํ โอกาสํ ทตฺวา สยํ อวิทูเร ปพฺพตปาเท อสฺสมํ กตฺวา วสิฯ ตโต กุมารา ตตฺถ นครํ มาเปตฺวา กปิลสฺส วุโตฺถกาเส กตตฺตา **‘‘กปิลวตฺถู’’**ติ นามํ อาโรเปตฺวา ตตฺถ นิวาสํ กเปฺปสุํฯ

อถ อมจฺจา ‘‘อิเม กุมารา วยปฺปตฺตา, ยทิ เนสํ ปิตา สนฺติเก ภเวยฺย, โส อาวาหวิวาหํ กาเรยฺยฯ อิทานิ ปน อมฺหากํ ภาโร’’ติ จินฺเตตฺวา กุมาเรหิ สทฺธึ มนฺเตสุํฯ กุมารา ‘‘อมฺหากํ สทิสา ขตฺติยธีตโร น ปสฺสาม, ตาสมฺปิ ภคินีนํ สทิเส ขตฺติยกุมาเร, ชาติสเมฺภทญฺจ น กโรมา’’ติฯ เต ชาติสเมฺภทภเยน เชฏฺฐภคินึ มาตุฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อวเสสาหิ สํวาสํ กเปฺปสุํฯ เตสํ ปิตา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ‘‘สกฺยา วต, โภ กุมารา, ปรมสกฺยา วต, โภ กุมารา’’ติ อุทานํ อุทาเนสิฯ อยํ ตาว สกฺยานํ อุปฺปตฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘อถ โข, อมฺพฏฺฐ, ราชา โอกฺกาโก อมเจฺจ ปาริสเชฺช อามเนฺตสิ – ‘กหํ นุ โข, โภ, เอตรหิ กุมารา สมฺมนฺตี’ติฯ อตฺถิ, เทว, หิมวนฺตปเสฺส โปกฺขรณิยา ตีเร มหาสากสโณฺฑ, ตเตฺถตรหิ กุมารา สมฺมนฺติฯ เต ชาติสเมฺภทภยา สกาหิ ภคินีหิ สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปนฺตีติฯ อถ โข, อมฺพฏฺฐ, ราชา โอกฺกาโก อุทานํ อุทาเนสิ – ‘สกฺยา วต, โภ กุมารา, ปรมสกฺยา วต, โภ กุมารา’ติ, ตทเคฺค โข ปน , อมฺพฏฺฐ, สกฺยา ปญฺญายนฺติ, โส จ สกฺยานํ ปุพฺพปุริโส’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๖๗)ฯ

ตโต เนสํ เชฏฺฐภคินิยา กุฏฺฐโรโค อุทปาทิ, โกวิฬารปุปฺผสทิสานิ คตฺตานิ อเหสุํฯ ราชกุมารา ‘‘อิมาย สทฺธึ เอกโต นิสชฺชฏฺฐานโภชนาทีนิ กโรนฺตานมฺปิ อุปริ เอส โรโค สงฺกมตี’’ติ จินฺเตตฺวา อุยฺยานกีฬํ คจฺฉนฺตา วิย ตํ ยาเนน อาโรเปตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา โปกฺขรณึ ขณาเปตฺวา ตํ ตตฺถ ขาทนียโภชนีเยหิ สทฺธึ ปกฺขิปิตฺวา อุปริ ปทรํ ปฏิจฺฉาทาเปตฺวา ปํสุํ ทตฺวา ปกฺกมิํสุฯ เตน จ สมเยน ราโม นาม ราชา กุฏฺฐโรคี โอโรเธหิ จ นาฏเกหิ จ ชิคุจฺฉิยมาโน เตน สํเวเคน เชฏฺฐปุตฺตสฺส รชฺชํ ทตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ปณฺณมูลผลานิ ปริภุญฺชโนฺต นจิรเสฺสว อโรโค สุวณฺณวโณฺณ หุตฺวา, อิโต จิโต จ วิจรโนฺต มหนฺตํ สุสิรรุกฺขํ ทิสฺวา ตสฺสพฺภนฺตเร โสฬสหตฺถปฺปมาณํ ตํ โกลาปํ โสเธตฺวา, ทฺวารญฺจ วาตปานญฺจ กตฺวา นิเสฺสณึ พนฺธิตฺวา ตตฺถ วาสํ กเปฺปสิฯ โส องฺคารกฏาเห อคฺคึ กตฺวา รตฺติํ วิสฺสรญฺจ สุสฺสรญฺจ สุณโนฺต สยติฯ โส ‘‘อสุกสฺมิํ ปเทเส สีโห สทฺทมกาสิ, อสุกสฺมิํ พฺยโคฺฆ’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ปภาเต ตตฺถ คนฺตฺวา วิฆาสมํสํ อาทาย ปจิตฺวา ขาทติฯ

อเถกทิวสํ โส ปจฺจูสสมเย อคฺคึ ชาเลตฺวา นิสีทิฯ เตน จ สมเยน ตสฺสา ราชธีตาย คนฺธํ ฆายิตฺวา พฺยโคฺฆ ตํ ปเทสํ ขณิตฺวา ปทรตฺถเร วิวรมกาสิฯ เตน วิวเรน สา พฺยคฺฆํ ทิสฺวา ภีตา วิสฺสรมกาสิฯ โส ตํ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อิตฺถิสโทฺท เอโส’’ติ จ สลฺลเกฺขตฺวา ปาโตว ตตฺถ คนฺตฺวา ‘‘โก เอตฺถา’’ติ อาหฯ ‘‘มาตุคาโม สามี’’ติฯ ‘‘นิกฺขมา’’ติฯ ‘‘น นิกฺขมามี’’ติฯ ‘‘กิํ การณา’’ติ? ‘‘ขตฺติยกญฺญา อห’’นฺติฯ เอวํ โสเพฺภ นิขาตาปิ มานเมว กโรติฯ โส สพฺพํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อหมฺปิ ขตฺติโย’’ติ ชาตึ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘เอหิ ทานิ ขีเร ปกฺขิตฺตสปฺปิ วิย ชาต’’นฺติ อาหฯ สา ‘‘กุฏฺฐโรคินีมฺหิ สามิ, น สกฺกา นิกฺขมิตุ’’นฺติ อาหฯ โส ‘‘กตกโมฺม ทานิ อหํ สกฺกา ติกิจฺฉิตุ’’นฺติ นิเสฺสณึ ทตฺวา ตํ อุทฺธริตฺวา อตฺตโน วสโนกาสํ เนตฺวา สยํ ปริภุตฺตเภสชฺชานิ เอว ทตฺวา นจิรเสฺสว อโรคํ สุวณฺณวณฺณมกาสิฯ โส ตาย สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปสิฯ สา ปฐมสํวาเสเนว คพฺภํ คณฺหิตฺวา เทฺว ปุเตฺต วิชายิ, ปุนปิ เทฺวติ เอวํ โสฬสกฺขตฺตุํ วิชายิฯ เอวํ เต ทฺวตฺติํส ภาตโร อเหสุํฯ เต อนุปุเพฺพน วุฑฺฒิปฺปเตฺต ปิตา สพฺพสิปฺปานิ สิกฺขาเปสิฯ

อเถกทิวสํ เอโก รามรโญฺญ นครวาสี ปพฺพเต รตนานิ คเวสโนฺต ตํ ปเทสํ อาคโต ราชานํ ทิสฺวา อญฺญาสิฯ ‘‘ชานามหํ, เทว, ตุเมฺห’’ติ อาหฯ ‘‘กุโต ตฺวํ อาคโตสี’’ติ จ เตน ปุโฏฺฐ ‘‘นครโต เทวา’’ติ อาหฯ ตโต นํ ราชา สพฺพํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิฯ เอวํ เตสุ สมุลฺลปมาเนสุ เต ทารกา อาคมิํสุฯ โส เต ทิสฺวา ‘‘อิเม เก เทวา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปุตฺตา เม ภเณ’’ติฯ ‘‘อิเมหิ

ทานิ, เทว, ทุวตฺตึสกุมาเรหิ ปริวุโต วเน กึ กริสฺสสิ, เอหิ รชฺชมนุสาสา’’ติ? ‘‘อลํ, ภเณ, อิเธว สุข’’นฺติฯ โส ‘‘ลทฺธํ ทานิ เม กถาปาภต’’นฺติ นครํ คนฺตฺวา รโญฺญ ปุตฺตสฺสาโรเจสิฯ รโญฺญ ปุโตฺต ‘‘ปิตรํ อาเนสฺสามี’’ติ จตุรงฺคินิยา เสนาย ตตฺถ คนฺตฺวา นานปฺปกาเรหิ ปิตรํ ยาจิฯ โสปิ ‘‘อลํ, ตาต กุมาร, อิเธว สุข’’นฺติ เนว อิจฺฉิฯ ตโต ราชปุโตฺต ‘‘น ทานิ ราชา อาคนฺตุํ อิจฺฉติ, หนฺทสฺส อิเธว นครํ มาเปมี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตํ โกลรุกฺขํ อุทฺธริตฺวา ฆรํ กตฺวา นครํ มาเปตฺวา โกลรุกฺขํ อปเนตฺวา กตตฺตา ‘‘โกลนคร’’นฺติ จ พฺยคฺฆปเถ กตตฺตา ‘‘พฺยคฺฆปชฺช’’นฺติ จาติ เทฺว นามานิ อาโรเปตฺวา อคมาสิฯ

ตโต วยปฺปเตฺต กุมาเร มาตา อาณาเปสิ – ‘‘ตาตา, ตุมฺหากํ กปิลวตฺถุวาสิโน สกฺยา มาตุลา โหนฺติ, ธีตโร เนสํ คณฺหถา’’ติฯ เต ยํ ทิวสํ ขตฺติยกญฺญาโย นทีกีฬนํ คจฺฉนฺติ, ตํ ทิวสํ คนฺตฺวา นทีติตฺถํ อุปรุนฺธิตฺวา นามานิ สาเวตฺวา ปตฺถิตา ปตฺถิตา ราชธีตโร คเหตฺวา อคมํสุฯ สกฺยราชาโน สุตฺวา ‘‘โหตุ ภเณ, อมฺหากํ ญาตกา เอวา’’ติ ตุณฺหี อเหสุํฯ อยํ โกลิยานํ อุปฺปตฺติฯ

เอวํ เตสํ สากิยโกลิยานํ อญฺญมญฺญํ อาวาหวิวาหํ กโรนฺตานํ อาคโต วํโส ยาว สีหหนุราชา, ตาว วิตฺถารโต เวทิตโพฺพ – สีหหนุรโญฺญ กิร ปญฺจ ปุตฺตา อเหสุํ – สุโทฺธทโน, อมิโตทโน, โธโตทโน, สโกฺกทโน, สุโกฺกทโนติฯ เตสุ สุโทฺธทเน รชฺชํ การยมาเน ตสฺส ปชาปติยา อญฺชนรโญฺญ ธีตาย มหามายาเทวิยา กุจฺฉิมฺหิ ปูริตปารมี มหาปุริโส ชาตกนิทาเน วุตฺตนเยน ตุสิตปุรา จวิตฺวา ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา อนุปุเพฺพน กตมหาภินิกฺขมโน สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อนุกฺกเมน กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา สุโทฺธทนมหาราชาทโย อริยผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ชนปทจาริกํ ปกฺกมิตฺวา ปุนปิ อปเรน สมเยน ปจฺจาคนฺตฺวา ปนฺนรสหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ กปิลวตฺถุสฺมึ วิหรติ นิโคฺรธาราเมฯ

ตตฺถ วิหรเนฺต จ ภควติ สากิยโกลิยานํ อุทกํ ปฏิจฺจ กลโห อโหสิฯ กถํ? เนสํ กิร อุภินฺนมฺปิ กปิลปุรโกลิยปุรานํ อนฺตเร โรหิณี นาม นที ปวตฺตติฯ สา กทาจิ อโปฺปทกา โหติ, กทาจิ มโหทกาฯ อโปฺปทกกาเล เสตุํ กตฺวา สากิยาปิ โกลิยาปิ อตฺตโน อตฺตโน สสฺสปายนตฺถํ อุทกํ อาเนนฺติฯ เตสํ มนุสฺสา เอกทิวสํ เสตุํ กโรนฺตา อญฺญมญฺญํ ภณฺฑนฺตา ‘‘อเร ตุมฺหากํ ราชกุลํ ภคินีหิ สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปสิ กุกฺกุฏโสณสิงฺคาลาทิติรจฺฉานา วิย, ตุมฺหากํ ราชกุลํ สุสิรรุเกฺข วาสํ กเปฺปสิ ปิสาจิลฺลิกา วิยา’’ติ เอวํ ชาติวาเทน ขุํเสตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ราชูนํ อาโรเจสุํฯ เต กุทฺธา ยุทฺธสชฺชา หุตฺวา โรหิณีนทีตีรํ สมฺปตฺตาฯ เอวํ สาครสทิสํ พลํ อฏฺฐาสิฯ

อถ ภควา ‘‘ญาตกา กลหํ กโรนฺติ, หนฺท, เน วาเรสฺสามี’’ติ อากาเสนาคนฺตฺวา ทฺวินฺนํ เสนานํ มเชฺฌ อฏฺฐาสิฯ ตมฺปิ อาวเชฺชตฺวา สาวตฺถิโต อาคโตติ เอเกฯ เอวํ ฐตฺวา จ ปน **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๙๔๑ อาทโย) อภาสิฯ ตํ สุตฺวา สเพฺพ สํเวคปฺปตฺตา อาวุธานิ ฉเฑฺฑตฺวา ภควนฺตํ นมสฺสมานา อฏฺฐํสุ, มหคฺฆญฺจ อาสนํ ปญฺญาเปสุํฯ ภควา โอรุยฺห ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิตฺวา ‘‘กุฐารีหโตฺถ ปุริโส’’ติอาทิกํ **ผนฺทนชาตกํ** (ชา. ๑.๑๓.๑๔), ‘‘วนฺทามิ ตํ กุญฺชรา’’ติอาทิกํ **ลฏุกิกชาตกํ** (ชา. ๑.๕.๓๙)ฯ

‘‘สโมฺมทมานา คจฺฉนฺติ, ชาลมาทาย ปกฺขิโน;
ยทา เต วิวทิสฺสนฺติ, ตทา เอหินฺติ เม วส’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๓๓) –

อิมํ **วฏฺฏกชาตกญฺจ** กเถตฺวา ปุน เตสํ จิรกาลปฺปวตฺตํ ญาติภาวํ ทเสฺสนฺโต อิมํ มหาวํสํ กเถสิฯ เต “ปุเพฺพ กิร มยํ ญาตกา เอวา”ติ อติวิย ปสีทิํสุฯ ตโต สกฺยา อฑฺฒเตยฺยกุมารสเต, โกลิยา อฑฺฒเตยฺยกุมารสเตติ ปญฺจ กุมารสเต ภควโต ปริวารตฺถาย อทํสุฯ ภควา เตสํ ปุพฺพเหตุํ ทิสฺวา “เอถ ภิกฺขโว”ติ อาหฯ เต สเพฺพ อิทฺธิยา นิพฺพตฺตอฎฺฐปริกฺขารยุตฺตา อากาเส อพฺภุคฺคนฺตฺวา อาคมฺม ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อฎฺฐํสุฯ ภควา เต อาทาย มหาวนํ อคมาสิฯ เตสํ ปชาปติโย ทูเต ปาเหสุํ, เต ตาหิ นานปฺปกาเรหิ ปโลภิยมานา อุกฺกณฺฐิํสุฯ ภควา เตสํ อุกฺกณฺฐิตภาวํ ญตฺวา หิมวนฺตํ ทเสฺสตฺวา ตตฺถ **กุณาลชาตกกถาย** (ชา. ๒.๒๑.๒๘๙ กุณาลชาตกํ) เตสํ อนภิรติํ วิโนเทตุกาโม อาห – “ทิฎฺฐปุโพฺพ โว, ภิกฺขเว, หิมวา”ติ? “น ภควา”ติฯ “เอถ, ภิกฺขเว, เปกฺขถา”ติ อตฺตโน อิทฺธิยา เต อากาเสน เนนฺโต “อยํ สุวณฺณปพฺพโต, อยํ รชตปพฺพโต, อยํ มณิปพฺพโต”ติ นานปฺปกาเร ปพฺพเต ทเสฺสตฺวา กุณาลทเห มโนสิลาตเล ปจฺจุฎฺฐาสิฯ ตโต “หิมวเนฺต สเพฺพ จตุปฺปทพหุปฺปทาทิเภทา ติรจฺฉานคตา ปาณา อาคจฺฉนฺตุ, สเพฺพสญฺจ ปจฺฉโต กุณาลสกุโณ”ติ อธิฎฺฐาสิฯ อาคจฺฉเนฺต จ เต ชาตินามนิรุตฺติวเสน วเณฺณนฺโต “เอเต, ภิกฺขเว, หํสา, เอเต โกญฺจา , เอเต จกฺกวากา, กรวีกา, หตฺถิโสณฺฑกา, โปกฺขรสาตกา”ติ เตสํ ทเสฺสสิฯ

เต วิมฺหิตหทยา ปสฺสนฺตา สพฺพปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตํ ทฺวีหิ ทิชกญฺญาหิ มุขตุณฺฑเกน ฑํสิตฺวา คหิตกฎฺฐเวมเชฺฌ นิสินฺนํ สหสฺสทิชกญฺญาปริวารํ กุณาลสกุณํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา ภควนฺตํ อาหํสุ – “กจฺจิ, ภเนฺต, ภควาปิ อิธ กุณาลราชา ภูตปุโพฺพ”ติ? “อาม, ภิกฺขเว, มยาเวส กุณาลวํโส กโตฯ อตีเต หิ มยํ จตฺตาโร ชนา อิธ วสิมฺหา – นารโท เทวิโล อิสิ, อานโนฺท คิชฺฌราชา, ปุณฺณมุโข ผุสฺสโกกิโล, อหํ กุณาโล สกุโณ”ติ สพฺพํ มหากุณาลชาตกํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ ปุราณทุติยิกาโย อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนภิรติ วูปสนฺตาฯ ตโต เตสํ ภควา สจฺจกถํ กเถสิ, กถาปริโยสาเน สพฺพปจฺฉิมโก โสตาปโนฺน, สพฺพอุปริโม อนาคามี อโหสิ, เอโกปิ ปุถุชฺชโน วา อรหา วา นตฺถิฯ ตโต ภควา เต อาทาย ปุนเทว มหาวเน โอรุหิฯ อาคจฺฉมานา จ เต ภิกฺขู อตฺตโนว อิทฺธิยา อาคจฺฉิํสุฯ

อถ เนสํ ภควา อุปริมคฺคตฺถาย ปุน ธมฺมํ เทเสสิฯ เต ปญฺจสตาปิ วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหเตฺต ปติฎฺฐหิํสุฯ ปฐมํ ปตฺตํ ปฐมเมว อคมาสิ “ภควโต อาโรเจสฺสามี”ติฯ อาคนฺตฺวา จ “อภิรมามหํ ภควา, น อุกฺกณฺฐามี”ติ วตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ เอวํ เต สเพฺพปิ อนุกฺกเมน อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุ เชฎฺฐมาสอุโปสถทิวเส สายนฺหสมเยฯ ตโต ปญฺจสตขีณาสวปริวุตํ วรพุทฺธาสเน นิสินฺนํ ภควนฺตํ ฐเปตฺวา อสญฺญสเตฺต จ อรูปพฺรหฺมาโน จ สกลทสสหสฺสจกฺกวาเฬ อวเสสเทวตาทโย มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนเยน สุขุมตฺตภาเว นิมฺมินิตฺวา สมฺปริวาเรสุํ “วิจิตฺรปฎิภานํ ธมฺมเทสนํ โสสฺสามา”ติฯ ตตฺถ จตฺตาโร ขีณาสวพฺรหฺมาโน สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย พฺรหฺมคณํ อปสฺสนฺตา “กุหิํ คตา”ติ อาวเชฺชตฺวา ตมตฺถํ ญตฺวา ปจฺฉา อาคนฺตฺวา โอกาสํ อลภมานา จกฺกวาฬมุทฺธนิ ฐตฺวา ปเจฺจกคาถาโย อภาสิํสุฯ ยถาห –

> “อถ โข จตุนฺนํ สุทฺธาวาสกายิกานํ เทวตานํ เอตทโหสิ – ‘อยํ, โข, ภควา สเกฺกสุ วิหรติ กปิลวตฺถุสฺมิํ มหาวเน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สเพฺพเหว อรหเนฺตหิฯ ทสหิ จ โลกธาตูหิ เทวตา เยภุเยฺยน สนฺนิปติตา โหนฺติ ภควนฺตํ ทสฺสนาย ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ฯ ยํนูน มยมฺปิ เยน ภควา เตนุปสงฺกเมยฺยาม, อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต สนฺติเก ปเจฺจกํ คาถํ ภาเสยฺยามา’”ติ (ที. นิ. ๒.๓๓๑; สํ. นิ. ๑.๓๗)ฯ

สพฺพํ สคาถาวเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ คนฺตฺวา จ ตตฺถ เอโก พฺรหฺมา ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุทฺธนิ โอกาสํ ลภิตฺวา ตตฺถ ฐิโต อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมึ…เป….
> ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

อิมญฺจสฺส คาถํ ภาสมานสฺส ปจฺฉิมจกฺกวาฬปพฺพเต ฐิโต สทฺทํ อโสฺสสิฯ

ทุติโย ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุทฺธนิ โอกาสํ ลภิตฺวา ตตฺถ ฐิโต ตํ คาถํ สุตฺวา อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘ตตฺร ภิกฺขโว สมาทหํสุ…เป….
> อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺฑิตา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

ตติโย ทกฺขิณจกฺกวาฬมุทฺธนิ โอกาสํ ลภิตฺวา ตตฺถ ฐิโต ตํ คาถํ สุตฺวา อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘เฉตฺวา ขีลํ เฉตฺวา ปลิฆํ…เป…. สุสุนาคา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

จตุตฺโถ อุตฺตรจกฺกวาฬมุทฺธนิ โอกาสํ ลภิตฺวา ตตฺถ ฐิโต ตํ คาถํ สุตฺวา อิมํ คาถมภาสิ –

> ‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส…เป….
> เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

ตสฺสปิ ตํ สทฺทํ ทกฺขิณจกฺกวาฬมุทฺธนิ ฐิโต อโสฺสสิฯ เอวํ ตทา อิเม จตฺตาโร พฺรหฺมาโน ปริสํ โถเมตฺวา ฐิตา อเหสุํ, มหาพฺรหฺมาโน เอกจกฺกวาฬํ ฉาเทตฺวา อฏฺฐํสุฯ

อถ ภควา เทวปริสํ โอโลเกตฺวา ภิกฺขูนํ อาโรเจสิ – ‘‘เยปิ เต, ภิกฺขเว, อเหสุํ อตีตมทฺธานํ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสมฺปิ ภควนฺตานํ เอตปฺปรมาเยว เทวตา สนฺนิปติตา อเหสุํฯ เสยฺยถาปิ มยฺหํ เอตรหิ, เยปิ เต, ภิกฺขเว, ภวิสฺสนฺติ อนาคตมทฺธานํ อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสมฺปิ ภควนฺตานํ เอตปฺปรมาเยว เทวตา สนฺนิปติตา ภวิสฺสนฺติ เสยฺยถาปิ มยฺหํ เอตรหี’’ติฯ ตโต ตํ เทวปริสํ ภพฺพาภพฺพวเสน ทฺวิธา วิภชิ ‘‘เอตฺตกา ภพฺพา, เอตฺตกา อภพฺพา’’ติฯ ตตฺถ ‘‘อภพฺพปริสา พุทฺธสเตปิ ธมฺมํ เทเสเนฺต น พุชฺฌติ, ภพฺพปริสา สกฺกา โพเธตุ’’นฺติ ญตฺวา ปุน ภพฺพปุคฺคเล จริยวเสน ฉธา วิภชิ ‘‘เอตฺตกา ราคจริตา, เอตฺตกา โทส-โมห-วิตกฺก-สทฺธา-พุทฺธิจริตา’’ติฯ เอวํ จริยวเสน ปริคฺคเหตฺวา ‘‘อสฺสา ปริสาย กีทิสา ธมฺมเทสนา สปฺปายา’’ติ ธมฺมกถํ วิจินิตฺวา ปุน ตํ ปริสํ มนสากาสิ – ‘‘อตฺตชฺฌาสเยน นุ โข ชาเนยฺย, ปรชฺฌาสเยน, อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน, ปุจฺฉาวเสนา’’ติฯ ตโต ‘‘ปุจฺฉาวเสน ชาเนยฺยา’’ติ ญตฺวา ‘‘ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ สมโตฺถ อตฺถิ, นตฺถี’’ติ ปุน สกลปริสํ อาวเชฺชตฺวา ‘‘นตฺถิ โกจี’’ติ ญตฺวา ‘‘สเจ อหเมว ปุจฺฉิตฺวา อหเมว วิสฺสเชฺชยฺยํ, เอวมสฺสา ปริสาย สปฺปายํ น โหติฯ ยํนูนาหํ นิมฺมิตพุทฺธํ มาเปยฺยนฺติ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย มโนมยิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา นิมฺมิตพุทฺธํ มาเปสิฯ สพฺพงฺคปจฺจงฺคี ลกฺขณสมฺปโนฺน ปตฺตจีวรธโร อาโลกิตวิโลกิตาทิสมฺปโนฺน โหตู’’ติ อธิฏฺฐานจิเตฺตน สห ปาตุรโหสิฯ โส ปาจีนโลกธาตุโต อาคนฺตฺวา ภควโต สมสเม อาสเน นิสิโนฺน เอวํ อาคนฺตฺวา ยานิ ภควตา อิมสฺมิ สมาคเม จริยวเสน ฉ สุตฺตานิ (สุ. นิ. ๘๕๔ อาทโย, ๘๖๘ อาทโย, ๘๘๔ อาทโย, ๙๐๑ อาทโย, ๙๒๑ อาทโย) กถิตานิฯ เสยฺยถิทํ – ปุราเภทสุตฺตํ กลหวิวาทสุตฺตํ จูฬพฺยูหํ มหาพฺยูหํ ตุวฏกํ อิทเมว สมฺมาปริพฺพา

ชนียนฺติฯ เตสุ ราคจริตเทวตานํ สปฺปายวเสน กเถตพฺพสฺส อิมสฺส สุตฺตสฺส ปวตฺตนตฺถํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต **“ปุจฺฉามิ มุนิํ ปหูตปญฺญ”**นฺติ อิมํ คาถมาหฯ

ตตฺถ **ปหูตปญฺญ**นฺติ มหาปญฺญํฯ **ติณฺณ**นฺติ จตุโรฆติณฺณํฯ **ปารงฺคต**นฺติ นิพฺพานํ ปตฺตํฯ **ปรินิพฺพุต**นฺติ สอุปาทิเสสนิพฺพานวเสน ปรินิพฺพุตํฯ **ฐิตตฺต**นฺติ โลกธมฺเมหิ อกมฺปนียจิตฺตํฯ **นิกฺขมฺม ฆรา ปนุชฺช กาเม**ติ วตฺถุกาเม ปนุทิตฺวา ฆราวาสา นิกฺขมฺมฯ **กถํ ภิกฺขุ สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺยา**ติ โส ภิกฺขุ กถํ โลเก สมฺมา ปริพฺพเชยฺย วิหเรยฺย อนุปลิตฺโต โลเกน หุตฺวา, โลกํ อติกฺกเมยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

๓๖๓. อถ ภควา ยสฺมา อาสวกฺขยํ อปฺปตฺวา โลเก สมฺมา ปริพฺพชนฺโต นาม นตฺถิ, ตสฺมา ตสฺมิํ ราคจริตาทิวเสน ปริคฺคหิเต สพฺพปุคฺคลสมูเห ตํ ตํ เตสํ เตสํ สมานโทสานํ เทวตาคณานํ อาจิณฺณโทสปฺปหานตฺถํ **“ยสฺส มงฺคลา”**ติ อารภิตฺวา อรหตฺตนิกูเฏเนว ขีณาสวปฏิปทํ ปกาเสนฺโต ปนฺนรส คาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **มงฺคลา**ติ มงฺคลสุตฺเต วุตฺตานํ ทิฏฺฐมงฺคลาทีนเมตํ อธิวจนํฯ **สมูหตา**ติ สุฏฺฐุ อูหตา ปญฺญาสตฺเถน สมุจฺฉินฺนาฯ **อุปฺปาตา**ติ ‘‘อุกฺกาปาตทิสาฑาหาทโย เอวํ วิปากา โหนฺตี’’ติ เอวํ ปวตฺตา อุปฺปาตาภินิเวสาฯ **สุปินา**ติ ‘‘ปุพฺพณฺหสมเย สุปินํ ทิสฺวา อิทํ นาม โหติ, มชฺฌนฺหิกาทีสุ อิทํ, วามปสฺเสน สยตา ทิเฏฺฐ อิทํ นาม โหติ, ทกฺขิณปสฺสาทีหิ อิทํ, สุปินเนฺต จนฺทํ ทิสฺวา อิทํ นาม โหติ, สูริยาทโย ทิสฺวา อิท’’นฺติ เอวํ ปวตฺตา สุปินาภินิเวสาฯ **ลกฺขณา**ติ ทณฺฑลกฺขณวตฺถลกฺขณาทิปาฐํ ปฐิตฺวา ‘‘อิมินา อิทํ นาม โหตี’’ติ เอวํ ปวตฺตา ลกฺขณาภินิเวสาฯ เต สเพฺพปิ พฺรหฺมชาเล วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **โส มงฺคลโทสวิปฺปหีโน**ติ อฏฺฐตึส มหามงฺคลานิ ฐเปตฺวา อวเสสา มงฺคลโทสา นามฯ ยสฺส ปเนเต มงฺคลาทโย สมูหตา, โส มงฺคลโทสวิปฺปหีโน โหติฯ อถ วา มงฺคลานญฺจ อุปฺปาตาทิโทสานญฺจ ปหีนตฺตา มงฺคลโทสวิปฺปหีโน โหติ, น มงฺคลาทีหิ สุทฺธิํ ปเจฺจติ อริยมคฺคสฺส อธิคตตฺตาฯ ตสฺมา **สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺย,** โส ขีณาสโว สมฺมา โลเก ปริพฺพเชยฺย อนุปลิตฺโต โลเกนาติฯ

๓๖๔. ทุติยคาถาย **ราคํ วินเยถ มานุเสสุ, ทิเพฺพสุ กาเมสุ จาปิ ภิกฺขู**ติ มานุเสสุ จ ทิเพฺพสุ จ กามคุเณสุ อนาคามิมเคฺคน อนุปฺปตฺติธมฺมตํ เนนฺโต ราคํ วินเยถฯ **อติกฺกมฺม ภวํ สเมจฺจ ธมฺม**นฺติ เอวํ ราคํ วิเนตฺวา ตโต ปรํ อรหตฺตมเคฺคน สพฺพปฺปการโต ปริญฺญาภิสมยาทโย สาเธนฺโต จตุสจฺจเภทมฺปิ สเมจฺจ ธมฺมํ อิมาย ปฏิปทาย ติวิธมฺปิ อติกฺกมฺม ภวํฯ **สมฺมา โส**ติ โสปิ ภิกฺขุ สมฺมา โลเก ปริพฺพเชยฺยฯ

๓๖๕. ตติยคาถาย **“อนุโรธวิโรธวิปฺปหีโน”**ติ สพฺพวตฺถูสุ ปหีนราคโทโสฯ เสสํ วุตฺตนยเมว สพฺพคาถาสุ จ ‘‘โสปิ ภิกฺขุ สมฺมา โลเก ปริพฺพเชยฺยา’’ติ โยเชตพฺพํฯ อิโต ปรญฺหิ โยชนมฺปิ อวตฺวา อวุตฺตนยเมว วณฺณยิสฺสามฯ

๓๖๖. จตุตฺถคาถาย สตฺตสงฺขารวเสน ทุวิธํ **ปิยญฺจ อปฺปิยญฺจ** เวทิตพฺพํ, ตตฺถ ฉนฺทราคปฏิฆปฺปหาเนน **หิตฺวาฯ อนุปาทายา**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ กญฺจิ ธมฺมํ อคฺคเหตฺวาฯ **อนิสฺสิโต กุหิญฺจี**ติ อฏฺฐสตเภเทน ตณฺหานิสฺสเยน ทฺวาสฏฺฐิเภเทน ทิฏฺฐินิสฺสเยน จ กุหิญฺจิ รูปาทิธเมฺม ภเว วา อนิสฺสิโตฯ **สํโยชนิเยหิ วิปฺปมุโตฺต**ติ สเพฺพปิ เตภูมกธมฺมา ทสวิธสํโยชนสฺส วิสยตฺตา สํโยชนิยา, เตหิ สพฺพปฺปการโต มคฺคภาวนาย ปริญฺญาตตฺตา จ วิปฺปมุโตฺตติ อโตฺถฯ ปฐมปาเทน เจตฺถ ราคโทสปฺปหานํ วุตฺตํ, ทุติเยน อุปาทานนิสฺสยาภาโว, ตติเยน

เสสากุสเลหิ อกุสลวตฺถูหิ จ วิปฺปโมโกฺขฯ ปฐเมน วา ราคโทสปฺปหานํ, ทุติเยน ตทุปาโย, ตติเยน เตสํ ปหีนตฺตา สํโยชนิเยหิ วิปฺปโมโกฺขติ เวทิตโพฺพฯ

๓๖๗. ปญฺจมคาถาย **อุปธีสูติ** ขนฺธุปธีสุฯ **อาทานนฺติ** อาทาตพฺพเฎฺฐน เตเยว วุจฺจนฺติฯ **อนญฺญเนโยฺยติ** อนิจฺจาทีนํ สุทิฎฺฐตฺตา ‘‘อิทํ เสโยฺย’’ติ เกนจิ อเนตโพฺพฯ เสสํ อุตฺตานปทตฺถเมวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อาทาเนสุ จตุตฺถมเคฺคน สพฺพโส ฉนฺทราคํ วิเนตฺวา โส วินีตฉนฺทราโค, เตสุ อุปธีสุ น สารเมติ, สเพฺพ อุปธี อสารกเตฺตเนว ปสฺสติฯ ตโต เตสุ ทุวิเธนปิ นิสฺสเยน อนิสฺสิโต อเญฺญน วา เกนจิ ‘‘อิทํ เสโยฺย’’ติ อเนตโพฺพ ขีณาสโว ภิกฺขุ สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺยฯ

๓๖๘. ฉฎฺฐคาถาย **อวิรุโทฺธติ** เอเตสํ ติณฺณํ ทุจฺจริตานํ ปหีนตฺตา สุจริเตหิ สทฺธิํ อวิรุโทฺธฯ **วิทิตฺวา ธมฺมนฺติ** มเคฺคน จตุสจฺจธมฺมํ ญตฺวาฯ **นิพฺพานปทาภิปตฺถยาโนติ** อนุปาทิเสสํ ขนฺธปรินิพฺพานปทํ ปตฺถยมาโนฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๖๙. สตฺตมคาถาย **อกฺกุโฎฺฐติ** ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อภิสโตฺตฯ **น สนฺธิเยถาติ** น อุปนเยฺหถ น กุเปฺปยฺยฯ **ลทฺธา ปรโภชนํ น มเชฺชติ** ปเรหิ ทินฺนํ สทฺธาเทยฺยํ ลภิตฺวา ‘‘อหํ ญาโต ยสสฺสี ลาภี’’ติ น มเชฺชยฺยฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๗๐. อฎฺฐมคาถาย **โลภนฺติ** วิสมโลภํฯ **ภวนฺติ** กามภวาทิภวํฯ เอวํ ทฺวีหิ ปเทหิ ภวโภคตณฺหา วุตฺตาฯ ปุริเมน วา สพฺพาปิ ตณฺหา, ปจฺฉิเมน กมฺมภโวฯ **วิรโต เฉทนพนฺธนาจาติ** เอวเมเตสํ กมฺมกิเลสานํ ปหีนตฺตา ปรสตฺตเฉทนพนฺธนา จ วิรโตติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๓๗๑. นวมคาถาย **สารุปฺปํ อตฺตโน วิทิตฺวาติ** อตฺตโน ภิกฺขุภาวสฺส ปติรูปํ อเนสนาทิํ ปหาย สมฺมาเอสนาทิอาชีวสุทฺธิํ อญฺญญฺจ สมฺมาปฎิปตฺติํ ตตฺถ ปติฎฺฐหเนน วิทิตฺวาฯ น หิ ญาตมเตฺตเนว กิญฺจิ โหติฯ **ยถาตถิยนฺติ** ยถาตถํ ยถาภูตํฯ **ธมฺมนฺติ** ขนฺธายตนาทิเภทํ ยถาภูตญาเณน, จตุสจฺจธมฺมํ วา มเคฺคน วิทิตฺวาฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๗๒. ทสมคาถาย **โส นิราโส อนาสิสาโนติ** ยสฺส อริยมเคฺคน วินาสิตตฺตา อนุสยา จ น สนฺติ, อกุสลมูลา จ สมูหตา, โส นิราโส นิตฺตโณฺห โหติฯ ตโต อาสาย อภาเวน กญฺจิ รูปาทิธมฺมํ นาสีสติฯ เตนาห ‘‘นิราโส อนาสิสาโน’’ติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๓๗๓. เอกาทสมคาถาย **อาสวขีโณติ** ขีณจตุราสโวฯ **ปหีนมาโนติ** ปหีนนววิธมาโนฯ **ราคปถนฺติ** ราควิสยภูตํ เตภูมกธมฺมชาตํฯ **อุปาติวโตฺตติ** ปริญฺญาปหาเนหิ อติกฺกโนฺตฯ **ทโนฺตติ** สพฺพทฺวารวิเสวนํ หิตฺวา อริเยน ทมเถน ทนฺตภูมิํ ปโตฺตฯ **ปรินิพฺพุโตติ** กิเลสคฺคิวูปสเมน สีติภูโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๓๗๔. ทฺวาทสมคาถาย **สโทฺธติ** พุทฺธาทิคุเณสุ ปรปฺปจฺจยวิรหิตตฺตา สพฺพาการิสมฺปเนฺนน อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต, น ปรสฺส สทฺธาย ปฎิปตฺติยํ คมนภาเวนฯ ยถาห – ‘‘น ขฺวาหํ เอตฺถ ภเนฺต ภควโต สทฺธาย คจฺฉามี’’ติ (อ. นิ. ๕.๓๔)ฯ **สุตวาติ** โวสิตสุตกิจฺจตฺตา ปรมตฺถิกสุตสมนฺนาคโตฯ **นิยามทสฺสีติ** สํสารกนฺตารมูเฬฺห โลเก อมตปุรคามิโน สมฺมตฺตนิยามภูตสฺส มคฺคสฺส ทสฺสาวี, ทิฎฺฐมโคฺคติ วุตฺตํ โหติฯ **วคฺคคเตสุ น วคฺคสารีติ** วคฺคคตา นาม ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิคติกา อญฺญมญฺญํ ปฎิโลมตฺตา, เอวํ วคฺคาหิ ทิฎฺฐีหิ คเตสุ สเตฺตสุ น วคฺคสารี – ‘‘อิทํ อุจฺฉิชฺชิสฺสติ, อิทํ ตเถว ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ทิฎฺฐิวเสน อคมนโตฯ

ปฎิฆนฺติ ปฏิฆาตกํ, จิตฺตวิฆาตกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โทสวิเสสนเมเวตํฯ **วิเนยฺยา**ติ วิเนตฺวาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๓๗๕. เตรสมคาถาย **สํสุทฺธชิโน**ติ สํสุเทฺธน อรหตฺตมเคฺคน วิชิตกิเลโสฯ **วิวฏฺฏจฺฉโท**ติ วิวฏราคโทสโมหฉทโนฯ **ธเมฺมสุ วสี**ติ จตุสจฺจธเมฺมสุ วสิปฺปโตฺตฯ น หิสฺส สกฺกา เต ธมฺมา ยถา ญาตา เกนจิ อญฺญถา กาตุํ, เตน ขีณาสโว ‘‘ธเมฺมสุ วสี’’ติ วุจฺจติฯ **ปารคู**ติ ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ คโต, สอุปาทิเสสวเสน อธิคโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อเนโช**ติ อปคตตณฺหาจลโนฯ **สงฺขารนิโรธญาณกุสโล**ติ สงฺขารนิโรโธ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตมฺหิ ญาณํ อริยมคฺคปญฺญา, ตตฺถ กุสโล, จตุกฺขตฺตุํ ภาวิตตฺตา เฉโกติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๗๖. จุทฺทสมคาถาย **อตีเตสู**ติ ปวตฺตึ ปตฺวา อติกฺกเนฺตสุ ปญฺจกฺขเนฺธสุฯ **อนาคเตสู**ติ ปวตฺตึ อปฺปเตฺตสุ ปญฺจกฺขเนฺธสุ เอวฯ **กปฺปาตีโต**ติ ‘‘อหํ มม’’นฺติ กปฺปนํ สพฺพมฺปิ วา ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปํ อตีโตฯ **อติจฺจ สุทฺธิปโญฺญ**ติ อตีว สุทฺธิปโญฺญ, อติกฺกมิตฺวา วา สุทฺธิปโญฺญฯ กึ อติกฺกมิตฺวา? อทฺธตฺตยํฯ อรหา หิ ยฺวายํ อวิชฺชาสงฺขารสงฺขาโต อตีโต อทฺธา, ชาติชรามรณสงฺขาโต อนาคโต อทฺธา, วิญฺญาณาทิภวปริยโนฺต ปจฺจุปฺปโนฺน จ อทฺธา, ตํ สพฺพมฺปิ อติกฺกมฺม กงฺขํ วิตริตฺวา ปรมสุทฺธิปฺปตฺตปโญฺญ หุตฺวา ฐิโตฯ เตน วุจฺจติ ‘‘อติจฺจ สุทฺธิปโญฺญ’’ติฯ **สพฺพายตเนหี**ติ ทฺวาทสหายตเนหิฯ อรหา หิ เอวํ กปฺปาตีโตฯ กปฺปาตีตตฺตา อติจฺจ สุทฺธิปญฺญตฺตา จ อายตึ น กิญฺจิ อายตนํ อุเปติฯ เตนาห – ‘‘สพฺพายตเนหิ วิปฺปมุโตฺต’’ติฯ

๓๗๗. ปนฺนรสมคาถาย **อญฺญาย ปท**นฺติ เย เต ‘‘สจฺจานํ จตุโร ปทา’’ติ วุตฺตา, เตสุ เอเกกปทํ ปุพฺพภาคสจฺจววตฺถาปนปญฺญาย ญตฺวาฯ **สเมจฺจ ธมฺม**นฺติ ตโต ปรํ จตูหิ อริยมเคฺคหิ จตุสจฺจธมฺมํ สเมจฺจฯ **วิวฏํ ทิสฺวาน ปหานมาสวาน**นฺติ อถ ปจฺจเวกฺขณญาเณน อาสวกฺขยสญฺญิตํ นิพฺพานํ วิวฏํ ปากฏมนาวฏํ ทิสฺวาฯ **สพฺพุปธีนํ ปริกฺขยา**ติ สเพฺพสํ ขนฺธกามคุณกิเลสาภิสงฺขารเภทานํ อุปธีนํ ปริกฺขีณตฺตา กตฺถจิ อสชฺชมาโน ภิกฺขุ **สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺย** วิหเรยฺย, อนลฺลีโนฺต โลกํ คเจฺฉยฺยาติ เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

๓๗๘. ตโต โส นิมฺมิโต ธมฺมเทสนํ โถเมโนฺต **‘‘อทฺธา หิ ภควา’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **โย โส เอวํ วิหารี**ติ โย โส มงฺคลาทีนิ สมูหนิตฺวา สพฺพมงฺคลโทสปฺปหานวิหารี, โยปิ โส ทิพฺพมานุสเกสุ กาเมสุ ราคํ วิเนยฺย ภวาติกฺกมฺม ธมฺมาภิสมยวิหารีติ เอวํ ตาย ตาย คาถาย นิทฺทิฏฺฐภิกฺขุํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ อยํ ปน โยชนา – อทฺธา หิ ภควา ตเถว เอตํ ยํ ตฺวํ ‘‘ยสฺส มงฺคลา สมูหตา’’ติอาทีนิ วตฺวา ตสฺสา ตสฺสา คาถาย ปริโยสาเน ‘‘สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺยา’’ติ อวจฯ กึ การณํ? โย โส เอวํวิหารี ภิกฺขุ, โส อุตฺตเมน ทมเถน ทโนฺต, สพฺพานิ จ ทสปิ สํโยชนานิ จตุโร จ โยเค วีติวโตฺต โหติฯ ตสฺมา สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺย, นตฺถิ เม เอตฺถ วิจิกิจฺฉาติ อิติ เทสนาโถมนคาถมฺปิ วตฺวา อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ สุตฺตปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺสเทวตานํ อคฺคผลปฺปตฺติ อโหสิ, โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลปฺปตฺตา ปน คณนโต อสเงฺขฺยยฺยาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตวณฺณนา

นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. ธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ ธมฺมิกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ติฏฺฐมาเน กิร ภควติ โลกนาเถ ธมฺมิโก นาม อุปาสโก อโหสิ นาเมน จ ปฏิปตฺติยา จฯ โส กิร สรณสมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโน พหุสฺสุโต ปิฏกตฺตยธโร อนาคามี อภิญฺญาลาภี อากาสจารี อโหสิฯ ตสฺส ปริวารา ปญฺจสตา อุปาสกา, เตปิ ตาทิสา เอว อเหสุํฯ ตเสฺสกทิวสํ อุโปสถิกสฺส รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส มชฺฌิมยามาวสานสมเย เอวํ ปริวิตกฺโก อุทปาทิ – ‘‘ยํนูนาหํ อคาริยอนคาริยานํ ปฏิปทํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติฯ โส ปญฺจหิ อุปาสกสเตหิ ปริวุโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตมตฺถํ ปุจฺฉิ, ภควา จสฺส พฺยากาสิฯ ตตฺถ ปุเพฺพ วณฺณิตสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ, อปุพฺพํ วณฺณยิสฺสามฯ

๓๗๙. ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **กถํกโร**ติ กถํ กโรโนฺต กถํ ปฏิปชฺชโนฺตฯ **สาธุ โหตี**ติ สุนฺทโร อนวโชฺช อตฺถสาธโน โหติฯ **อุปาสกาเส**ติ อุปาสกาอิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ เสสมตฺถโต ปากฏเมวฯ อยํ ปน โยชนา – โย วา อคารา อนคารเมติ ปพฺพชติ, เย วา อคาริโน อุปาสกา, เอเตสุ ทุวิเธสุ สาวเกสุ กถํกโร สาวโก สาธุ โหตีติฯ

๓๘๐-๑. อิทานิ เอวํ ปุฏฺฐสฺส ภควโต พฺยากรณสมตฺถตํ ทีเปโนฺต **‘‘ตุวญฺหี’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **คติ**นฺติ อชฺฌาสยคติํฯ **ปรายณ**นฺติ นิปฺผตฺติํฯ อถ วา **คติ**นฺติ นิรยาทิปญฺจปฺปเภทํฯ **ปรายณ**นฺติ คติโต ปรํ อยนํ คติวิปฺปโมกฺขํ ปรินิพฺพานํ, **น จตฺถิ ตุโลฺย**ติ ตยา สทิโส นตฺถิฯ **สพฺพํ ตุวํ ญาณมเวจฺจ ธมฺมํ, ปกาเสสิ สเตฺต อนุกมฺปมาโน**ติ ตุวํ ภควา ยทตฺถิ เญยฺยํ นาม, ตํ อนวเสสํ อเวจฺจ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สเตฺต อนุกมฺปมาโน สพฺพํ ญาณญฺจ ธมฺมญฺจ ปกาเสสิฯ ยํ ยํ ยสฺส หิตํ โหติ, ตํ ตํ ตสฺส อาวิกาสิเยว เทเสสิเยว, น เต อตฺถิ อาจริยมุฏฺฐีติ วุตฺตํ โหติฯ **วิโรจสิ วิมโล**ติ ธูมรชาทิวิรหิโต วิย จโนฺท, ราคาทิมลาภาเวน วิมโล วิโรจสิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๘๒. อิทานิ เยสํ ตทา ภควา ธมฺมํ เทเสสิ, เต เทวปุเตฺต กิเตฺตตฺวา ภควนฺตํ ปสํสโนฺต **‘‘อาคญฺฉิ เต สนฺติเก’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **นาคราชา เอราวโณ นามา**ติ อยํ กิร เอราวโณ นาม เทวปุโตฺต กามรูปี ทิเพฺพ วิมาเน วสติฯ โส ยทา สโกฺก อุยฺยานกีฬํ คจฺฉติ, ตทา ทิยฑฺฒสตโยชนํ กายํ อภินิมฺมินิตฺวา เตตฺติํส กุเมฺภ มาเปตฺวา เอราวโณ นาม หตฺถี โหติฯ ตสฺส เอเกกสฺมิํ กุเมฺภ เทฺว เทฺว ทนฺตา โหนฺติ, เอเกกสฺมิํ ทเนฺต สตฺต สตฺต โปกฺขรณิโย, เอเกกิสฺสา โปกฺขรณิยา สตฺต สตฺต ปทุมินิโย, เอเกกิสฺสา ปทุมินิยา สตฺต สตฺต ปุปฺผานิ, เอเกกสฺมิํ ปุเปฺผ สตฺต สตฺต ปตฺตานิ, เอเกกสฺมิํ ปเตฺต สตฺต สตฺต อจฺฉราโย นจฺจนฺติ ปทุมจฺฉราโยเตฺวว วิสฺสุตา สกฺกสฺส นาฏกิตฺถิโย, ยา จ วิมานวตฺถุสฺมิมฺปิ ‘‘ภมนฺติ กญฺญา ปทุเมสุ สิกฺขิตา’’ติ (วิ. ว. ๑๐๓๔) อาคตาฯ เตสํ ปน เตตฺติสํกุมฺภานํ มเชฺฌ สุทสฺสนกุโมฺภ นาม ติํสโยชนมโตฺต โหติ, ตตฺถ โยชนปฺปมาโณ มณิปลฺลโงฺก ติโยชนุเพฺพเธ ปุปฺผมณฺฑเป อตฺถรียติฯ ตตฺถ สโกฺก เทวานมิโนฺท อจฺฉราสงฺฆปริวุโต ทิพฺพสมฺปตฺติํ ปจฺจนุโภติฯ สเกฺก ปน เทวานมิเนฺท อุยฺยานกีฬํ คโต ปฏินิวเตฺต ปุน ตํ รูปํ สํหริตฺวาน เทวปุโตฺตว โหติฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘อาคญฺฉิ เต สนฺติเก นาคราชา เอราวโณ นามา’’ติฯ **ชิโนติ สุตฺวา**ติ ‘‘วิชิตปาปธโมฺม เอส ภควา’’ติ เอวํ สุตฺวาฯ **โสปิ ตยา มนฺตยิตฺวา**ติ ตยา สทฺธิํ มนฺตยิตฺวา, ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **อชฺฌคมา**ติ อธิอคมา, คโตติ วุตฺตํ โหติฯ **สาธูติ สุตฺวาน ปตีตรูโป**ติ ตํ ปญฺหํ สุตฺวา ‘‘สาธุ ภเนฺต’’ติ อภินนฺทิตฺวา ตุฏฺฐรูโป คโตติ อโตฺถฯ

๓๘๓. **ราชาปิ ตํ เวสฺสวโณ กุเวโร**ติ เอตฺถ โส ยโกฺข รญฺชนเฏฺฐน **ราชา,** วิสาณาย ราชธานิยา รชฺชํ กาเรตีติ **เวสฺสวโณ,** ปุริมนาเมน **กุเวโร**ติ เวทิตโพฺพฯ โส กิร กุเวโร นาม

พฺราหฺมณมหาสาโล หุตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา วิสาณาย ราชธานิยา อธิปติ หุตฺวา นิพฺพตฺโตฯ ตสฺมา ‘‘กุเวโร เวสฺสวโณ’’ติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺจตํ อาฏานาฏิยสุตฺเต –

> ‘‘กุเวรสฺส โข ปน, มาริส, มหาราชสฺส วิสาณา นาม ราชธานี, ตสฺมา กุเวโร มหาราชา ‘เวสฺสวโณ’ติ ปวุจฺจตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๙๑) –

เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

ตตฺถ สิยา – กสฺมา ปน ทูรตเร ตาวตึสภวเน วสโนฺต เอราวโณ ปฐมํ อาคโต, เวสฺสวโณ ปจฺฉา, เอกนคเรว วสโนฺต อยํ อุปาสโก สพฺพปจฺฉา, กถญฺจ โส เตสํ อาคมนํ อญฺญาสิ, เยน เอวมาหาติ? วุจฺจเต – เวสฺสวโณ กิร ตทา อเนกสหสฺสปวาฬปลฺลงฺกํ ทฺวาทสโยชนํ นาริวาหนํ อภิรุยฺห ปวาฬกุนฺตํ อุจฺจาเรตฺวา ทสสหสฺสโกฏิยกฺเขหิ ปริวุโต ‘‘ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ อากาสฏฺฐกวิมานานิ ปริหริตฺวา มเคฺคน มคฺคํ อาคจฺฉโนฺต เวฬุกณฺฑกนคเร นนฺทมาตาย อุปาสิกาย นิเวสนสฺส อุปริภาคํ สมฺปโตฺตฯ อุปาสิกาย อยมานุภาโว – ปริสุทฺธสีลา โหติ, นิจฺจํ วิกาลโภชนา ปฏิวิรตา, ปิฏกตฺตยธารินี, อนาคามิผเล ปติฏฺฐิตาฯ สา ตมฺหิ สมเย สีหปญฺชรํ อุคฺฆาเฏตฺวา อุตฺตคฺคหณตฺถาย มาลุเตริโตกาเส ฐตฺวา อฏฺฐกปารายนวเคฺค ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหิ มธุเรน สเรน ภาสติฯ เวสฺสวโณ ตเตฺถว ยานานิ ฐเปตฺวา ยาว อุปาสิกา ‘‘อิทมโวจ ภควา มคเธสุ วิหรโนฺต ปาสาณเก เจติเย ปริจารกโสฬสนฺนํ พฺราหฺมณาน’’นฺติ นิคมนํ อภาสิ, ตาว สพฺพํ สุตฺวา วคฺคปริโยสาเน สุวณฺณมุรชสทิสํ มหนฺตํ คีวํ ปคฺคเหตฺวา ‘‘สาธุ สาธุ ภคินี’’ติ สาธุการมทาสิฯ สา ‘‘โก เอตฺถา’’ติ อาหฯ ‘‘อหํ ภคินิ เวสฺสวโณ’’ติฯ อุปาสิกา กิร ปฐมํ โสตาปนฺนา อโหสิ, ปจฺฉา เวสฺสวโณฯ ตํ โส ธมฺมโต สโหทรภาวํ สนฺธาย อุปาสิกํ ภคินิวาเทน สมุทาจรติฯ อุปาสิกาย จ ‘‘วิกาโล, ภาติก ภทฺรมุข, ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญสี’’ติ วุโตฺต ‘‘อหํ ภคินิ ตยิ ปสโนฺน ปสนฺนาการํ กโรมี’’ติ อาหฯ เตน หิ ภทฺรมุข, มม เขเตฺต นิปฺผนฺนํ สาลึ กมฺมกรา อาหริตุํ น สโกฺกนฺติ, ตํ ตว ปริสาย อาณาเปหีติฯ โส ‘‘สาธุ ภคินี’’ติ ยเกฺข อาณาเปสิฯ เต อฑฺฒเตรส โกฏฺฐาคารสตานิ ปูเรสุํฯ ตโต ปภุติ โกฏฺฐาคารํ อูนํ นาม นาโหสิ, ‘‘นนฺทมาตุ โกฏฺฐาคารํ วิยา’’ติ โลเก นิทสฺสนํ อโหสิฯ เวสฺสวโณ โกฏฺฐาคารานิ ปูเรตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ ภควา ‘‘วิกาเล อาคโตสี’’ติ อาหฯ อถ ภควโต สพฺพํ อาโรเจสิฯ อิมินา การเณน อาสนฺนตเรปิ จาตุมหาราชิกภวเน วสโนฺต เวสฺสวโณ ปจฺฉา อาคโตฯ เอราวณสฺส ปน น กิญฺจิ อนฺตรา กรณียํ อโหสิ, เตน โส ปฐมตรํ อาคโตฯ

อยํ ปน อุปาสโก กิญฺจาปิ อนาคามี ปกติยาว เอกภตฺติโก, ตถาปิ ตทา อุโปสถทิวโสติ กตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย สายนฺหสมยํ สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปญฺจสตอุปาสกปริวุโต เชตวนํ คนฺตฺวา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อตฺตโน ฆรํ อาคมฺม เตสํ อุปาสกานํ สรณสีลอุโปสถานิสํสาทิเภทํ อุปาสกธมฺมํ กเถตฺวา เต อุปาสเก อุโยฺยเชสิฯ เตสญฺจ ตเสฺสว ฆเร มุฏฺฐิหตฺถปฺปมาณปาทกานิ ปญฺจ กปฺปิยมญฺจสตานิ ปาเฏโกฺกวรเกสุ ปญฺญตฺตานิ โหนฺติฯ เต อตฺตโน อตฺตโน โอวรกํ ปวิสิตฺวา สมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทึสุ, อุปาสโกปิ ตเถวากาสิฯ เตน จ สมเยน สาวตฺถินคเร สตฺตปญฺญาส กุลสตสหสฺสานิ วสนฺติ, มนุสฺสคณนาย อฏฺฐารสโกฏิมนุสฺสาฯ เตน ปฐมยาเม หตฺถิอสฺสมนุสฺสเภริสทฺทาทีหิ สาวตฺถินครํ มหาสมุโทฺท วิย เอกสทฺทํ โหติฯ มชฺฌิมยามสมนนฺตเร โส สโทฺท ปฏิปฺปสฺสมฺภติ ฯ ตมฺหิ กาเล อุปาสโก สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อตฺตโน คุเณ อาวเชฺชตฺวา ‘‘เยนาหํ มคฺคสุเขน ผลสุเขน สุขิโต วิหรามิ, อิทํ สุขํ กํ นิสฺสาย ลทฺธ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ‘‘ภควนฺตํ นิสฺสายา’’ติ ภควติ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ‘‘ภควา เอตรหิ กตเมน

วิหาเรน วิหรตี''ติ อาวเชฺชโนฺต ทิเพฺพน จกฺขุนา เอราวณเวสฺสวเณ ทิสฺวา ทิพฺพาย โสตธาตุยา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เจโตปริยญาเณน เตสํ ปสนฺนจิตฺตตํ ญตฺวา ''ยํนูนาหมฺปิ ภควนฺตํ อุภยหิตํ ปฏิปทํ ปุเจฺฉยฺย''นฺติ จินฺเตสิฯ ตสฺมา โส เอกนคเร วสโนฺตปิ สพฺพปจฺฉา อาคโต, เอวญฺจ เนสํ อาคมนํ อญฺญาสิฯ เตนาห – ''อาคญฺฉิ เต สนฺติเก นาคราชา…เป.… โส จาปิ สุตฺวาน ปตีตรูโป''ติฯ

๓๘๔. อิทานิ อิโต พหิทฺธา โลกสมฺมเตหิ สมณพฺราหฺมเณหิ อุกฺกฏฺฐภาเวน ภควนฺตํ ปสํสโนฺต **''เย เกจิเม''**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **ติตฺถิยา**ติ นนฺทวจฺฉสํกิเจฺจหิ อาทิปุคฺคเลหิ ตีหิ ติตฺถกเรหิ กเต ทิฏฺฐิติเตฺถ ชาตา, เตสํ สาสเน ปพฺพชิตา ปูรณาทโย ฉ สตฺถาโรฯ ตตฺถ นาฏปุโตฺต นิคโณฺฐ, อวเสสา อาชีวกาติ เต สเพฺพ ทเสฺสโนฺต อาห **''เย เกจิเม ติตฺถิยา วาทสีลา''**ติ, ''มยํ สมฺมา ปฏิปนฺนา, อเญฺญ มิจฺฉา ปฏิปนฺนา''ติ เอวํ วาทกรณสีลา โลกํ มุขสตฺตีหิ วิตุทนฺตา วิจรนฺติฯ **อาชีวกา วา**ติ เต เอกชฺฌมฺทฺทิเฏฺฐ ภินฺทิตฺวา ทเสฺสติฯ **นาติตรนฺตี**ติ นาติกฺกมนฺติฯ **สเพฺพ**ติ อเญฺญปิ เย เกจิ ติตฺถิยสาวกาทโย, เตปิ ปริคฺคณฺหโนฺต อาหฯ **''ฐิโต วชนฺตํ วิยา''**ติ ยถา โกจิ ฐิโต คติวิกโล สีฆคามินํ ปุริสํ คจฺฉนฺตํ นาติตเรยฺย, เอวํ เต ปญฺญาคติยา อภาเวน เต เต อตฺถปฺปเภเท พุชฺฌิตุํ อสโกฺกนฺตา ฐิตา, อติชวนปญฺญํ ภควนฺตํ นาติตรนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๘๕. **พฺราหฺมณา วาทสีลา วุทฺธา จา**ติ เอตฺตาวตา จงฺกีตารุกฺขโปกฺขรสาติชาณุโสฺสณิอาทโย ทเสฺสติ, **อปิ พฺราหฺมณา สนฺติ เกจี**ติ อิมินา มชฺฌิมาปิ ทหราปิ เกวลํ พฺราหฺมณา สนฺติ อตฺถิ อุปลพฺภนฺติ เกจีติ เอวํ อสฺสลายนวาเสฏฺฐอมฺพฏฺฐอุตฺตรมาณวกาทโย ทเสฺสติฯ **อตฺถพทฺธา**ติ ''อปิ นุ โข อิมํ ปญฺหํ พฺยากเรยฺย, อิมํ กงฺขํ ฉินฺทยฺยา''ติ เอวํ อตฺถพทฺธา ภวนฺติฯ **เย จาปิ** อเญฺญติ อเญฺญปิ เย ''มยํ วาทิโน''ติ เอวํ มญฺญมานา วิจรนฺติ ขตฺติยปณฺฑิตพฺราหฺมณพฺรหฺมเทวยกฺขาทโย อปริมาณาฯ เตปิ สเพฺพ ตยิ อตฺถพทฺธา ภวนฺตีติ ทเสฺสติฯ

๓๘๖-๗. เอวํ นานปฺปกาเรหิ ภควนฺตํ ปสํสิตฺวา อิทานิ ธเมฺมเนว ตํ ปสํสิตฺวา ธมฺมกถํ ยาจโนฺต **''อยญฺหิ ธโมฺม''**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **อยญฺหิ ธโมฺม**ติ สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธเมฺม สนฺธายาหฯ **นิปุโณ**ติ สโณฺห ทุปฺปฏิวิโชฺฌฯ **สุโข**ติ ปฏิวิโทฺธ สมาโน โลกุตฺตรสุขมาวหติ, ตสฺมา สุขาวหตฺตา ''สุโข''ติ วุจฺจติฯ **สุปฺปวุโตฺต**ติ สุเทสิโตฯ **สุสฺสูสมานา**ติ โสตุกามมฺหาติ อโตฺถฯ **ตํ โน วทา**ติ ตํ ธมฺมํ อมฺหากํ วทฯ ''ตฺวํ โน''ติปิ ปาโฐ, ตฺวํ อมฺหากํ วทาติ อโตฺถฯ **สเพฺพปิเม ภิกฺขโว**ติ ตงฺขณํ นิสินฺนานิ กิร ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ โหนฺติ, ตานิ ทเสฺสโนฺต ยาจติฯ **อุปาสกา จาปี**ติ อตฺตโน ปริวาเร อเญฺญ จ ทเสฺสติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๓๘๘. อถ ภควา อนคาริยปฏิปทํ ตาว ทเสฺสตุํ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา **''สุณาถ เม ภิกฺขโว''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธมฺมํ ธุตํ ตญฺจ จราถ สเพฺพ**ติ กิเลเส ธุนาตีติ ธุโต, เอวรูปํ กิเลสธุนกํ ปฏิปทาธมฺมํ สาวยามิ โว, ตญฺจ มยา สาวิตํ สเพฺพ จรถ ปฏิปชฺชถ, มา ปมาทิตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ **อิริยาปถ**นฺติ คมนาทิจตุพฺพิธํฯ **ปพฺพชิตานุโลมิก**นฺติ สมณสารุปฺปํ สติสมฺปชญฺญยุตฺตํฯ อรเญฺญ กมฺมฏฺฐานานุโยควเสน ปวตฺตเมวาติ อปเรฯ **เสเวถ น**นฺติ ตํ อิริยาปถํ ภเชยฺยฯ **อตฺถทโส**ติ หิตานุปสฺสีฯ **มุตีมา**ติ พุทฺธิมาฯ เสสเมตฺถ คาถาย ปากฏเมวฯ

๓๘๙. **โน เว วิกาเล**ติ เอวํ ปพฺพชิตานุโลมิกํ อิริยาปถํ เสวมาโน จ ทิวามชฺฌนฺหิกวีติกฺกมํ อุปาทาย วิกาเล น จเรยฺย ภิกฺขุ, ยุตฺตกาเล เอว ปน คามํ ปิณฺฑาย จเรยฺยฯ กึ การณํ? **อกาลจาริญฺหิ สชนฺติ สงฺคา,** อกาลจารึ ปุคฺคลํ ราคสงฺคาทโย อเนเก สงฺคา สชนฺติ ปริสุส

ชนฺติ อุปคฺหนฺติ อลฺลียนฺติฯ **ตสฺมา วิกาเล น จรนฺติ พุทฺธา,** ตสฺมา เย จตุสจฺจพุทฺธา อริยปุคฺคลา, น เต วิกาเล ปิณฺฑาย จรนฺตีติฯ เตน กิร สมเยน วิกาลโภชนสิกฺขาปทํ อปฺปญฺญตฺตํ โหติ, ตสฺมา ธมฺมเทสนาวเสเนเวตฺถ ปุถุชฺชนานํ อาทีนวํ ทเสฺสนฺโต อิมํ คาถมาหฯ อริยา ปน สห มคฺคปฏิลาภา เอว ตโต ปฏิวิรตา โหนฺติ, เอสา ธมฺมตาฯ

๓๙๐. เอวํ วิกาลจริยํ ปฏิเสเธตฺวา ‘‘กาเล จรเนฺตนปิ เอวํ จริตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘รูปา จ สทฺทา จา’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – เย เต รูปาทโย นานปฺปการกํ มทํ ชเนนฺตา สเตฺต สมฺมทยนฺติ, เตสุ ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๓.๔๓๘ อาทโย) วุตฺตนเยน ฉนฺทํ วิโนเทตฺวา ยุตฺตกาเลเนว ปาตราสํ ปวิเสยฺยาติฯ เอตฺถ จ ปาโต อสิตโพฺพติ **ปาตราโส,** ปิณฺฑปาตเสฺสตํ นามํฯ โย ยตฺถ ลพฺภติ, โส ปเทโสปิ ตํ โยเคน ‘‘ปาตราโส’’ติ อิธ วุโตฺตฯ ยโต ปิณฺฑปาตํ ลภติ, ตํ โอกาสํ คเจฺฉยฺยาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๙๑. เอวํ ปวิโฏฺฐ –

‘‘ปิณฺฑญฺจ ภิกฺขุ สมเยน ลทฺธา,
เอโก ปฏิกฺกมฺม รโห นิสีเท;
อชฺฌตฺตจินฺตี น มโน พหิทฺธา,
นิจฺฉารเย สงฺคหิตตฺตภาโว’’ฯ

ตตฺถ **ปิณฺฑ**นฺติ มิสฺสกภิกฺขํ, สา หิ ตโต ตโต สโมธาเนตฺวา สมฺปิณฺฑิตเฏฺฐน ‘‘ปิโณฺฑ’’ติ วุจฺจติฯ **สมเยนา**ติ อโนฺตมชฺฌนฺหิกกาเลฯ **เอโก ปฏิกฺกมฺมา**ติ กายวิเวกํ สมฺปาเทโนฺต อทุติโย นิวตฺติตฺวาฯ **อชฺฌตฺตจินฺตี**ติ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ขนฺธสนฺตานํ จิเนฺตโนฺตฯ **น มโน พหิทฺธา นิจฺฉารเย**ติ พหิทฺธา รูปาทีสุ ราควเสน จิตฺตํ น นีหเรฯ **สงฺคหิตตฺตภาโว**ติ สุฏฺฐุ คหิตจิโตฺตฯ

๓๙๒. เอวํ วิหรโนฺต จ –

‘‘สเจปิ โส สลฺลเป สาวเกน,
อเญฺญน วา เกนจิ ภิกฺขุนา วา;
ธมฺมํ ปณีตํ ตมุทาหเรยฺย,
น เปสุณํ โนปิ ปรูปวาทํ’’ฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? โส โยคาวจโร กิญฺจิเทว โสตุกามตาย อุปคเตน สาวเกน วา เกนจิ อญฺญติตฺถิยคหฏฺฐาทินา วา อิเธว ปพฺพชิเตน ภิกฺขุนา วา สทฺธึ สเจปิ สลฺลเป, อถ ยฺวายํ มคฺคผลาทิปฏิสํยุโตฺต ทสกถาวตฺถุเภโท วา อตปฺปกเฏฺฐน ปณีโต ธโมฺมฯ ตํ ธมฺมํ ปณีตํ อุทาหเรยฺย, อญฺญํ ปน ปิสุณวจนํ วา ปรูปวาทํ วา อปฺปมตฺตกมฺปิ น อุทาหเรยฺยาติฯ

๓๙๓. อิทานิ ตสฺมึ ปรูปวาเท โทสํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘วาทญฺหิ เอเก’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – อิเธกเจฺจ โมฆปุริสา ปรูปวาทสญฺหิตํ นานปฺปการํ วิคฺคาหิกกถาเภทํ **วาทํ ปฏิเสนิย**นฺติ วิรุชฺฌนฺติ, ยุชฺฌิตุกามา หุตฺวา เสนาย ปฏิมุขํ คจฺฉนฺตา วิย โหนฺติ, **เต** มยํ ลามกปเญฺญ น **ปสํสาม**ฯ กึ การณํ? **ตโต ตโต เน ปสชนฺติ สงฺคา,** ยสฺมา เต ตาทิสเก ปุคฺคเล ตโต ตโต วจนปถโต สมุฏฺฐาย วิวาทสงฺคา สชนฺติ อลฺลียนฺติฯ กึ การณา สชนฺตีติ? **จิตฺตญฺหิ เต ตตฺถ ค**

เมนฺติ ทูเร, ยสฺมา เต ปฏิเสนิยนฺตา จิตฺตํ ตตฺถ คเมนฺติ, ยตฺถ คตํ สมถวิปสฺสนานํ ทูเร โหตีติฯ

๓๙๔-๕. เอวํ ปริตฺตปญฺญานํ ปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ มหาปญฺญานํ ปวตฺตึ ทเสฺสนฺโต อาห **“ปิณฺฑํ วิหารํ…เป…. สาวโก”**ติฯ ตตฺถ วิหาเรน ปติสฺสโย, สยนาสเนน มญฺจปีฐนฺติ ตีหิปิ ปเทหิ เสนาสนเมว วุตฺตํฯ **อาป**นฺติ อุทกํฯ **สงฺฆาฏิรชูปวาหน**นฺติ ปํสุมลาทิโน สงฺฆาฏิรชสฺส โธวนํฯ **สุตฺวาน ธมฺมํ สุคเตน เทสิต**นฺติ สพฺพาสวสํวราทีสุ ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ สุตฺวาฯ **สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโก**ติ เอตํ อิธ ปิณฺฑนฺติ วุตฺตํ ปิณฺฑปาตํ, วิหาราทีหิ วุตฺตํ เสนาสนํ, อาปมุเขน ทสฺสิตํ คิลานปจฺจยํ, สงฺฆาฏิยา จีวรนฺติ จตุพฺพิธมฺปิ ปจฺจยํ สงฺขาย ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน ปจฺจเวกฺขิตฺวา เสเว วรปญฺญสาวโก, เสวิตุํ สกฺกุเณยฺย วรปญฺญสฺส ตถาคตสฺส สาวโก เสโกฺข วา ปุถุชฺชโน วา, นิปฺปริยาเยน จ อรหาฯ โส หิ จตุราปเสฺสโน ‘‘สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ, สงฺขาเยกํ อธิวาเสติ, สงฺขาเยกํ ปริวเชฺชติ, สงฺขาเยกํ วิโนเทตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๒.๑๖๘; อ. นิ. ๑๐.๒๐) วุโตฺตฯ ยสฺสา จ สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโก, **ตสฺมา หิ ปิเณฺฑ… เป…. ยถา โปกฺขเร วาริพินฺทุ,** ตถา โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

๓๙๖. เอวํ ขีณาสวปฏิปตฺตึ ทเสฺสนฺโต อรหตฺตนิกูเฏน อนคาริยปฏิปทํ นิฏฺฐาเปตฺวา อิทานิ อคาริยปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **“คหฏฺฐวตฺตํ ปน โว”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว **สาวโก**ติ อคาริยสาวโกฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อยํ ปน โยชนา – โย มยา อิโต ปุเพฺพ เกวโล อพฺยามิโสฺส สกโล ปริปุโณฺณ ภิกฺขุธโมฺม กถิโตฯ เอส เขตฺตวตฺถุอาทิปริคฺคเหหิ สปริคฺคเหน น ลพฺภา ผเสฺสตุํ น สกฺกา อธิคนฺตุนฺติฯ

๓๙๗. เอวํ ตสฺส ภิกฺขุธมฺมํ ปฏิเสเธตฺวา คหฏฺฐธมฺมเมว ทเสฺสนฺโต อาห **“ปาณํ น หเน”**ติฯ ตตฺถ ปุริมเฑฺฒน ติโกฏิปริสุทฺธา ปาณาติปาตาเวรมณิ วุตฺตา, ปจฺฉิมเฑฺฒน สเตฺตสุ หิตปฏิปตฺติฯ ตติยปาโท เจตฺถ ขคฺควิสาณสุเตฺต (สุ. นิ. ๓๕ อาทโย) จตุตฺถปาเท ถาวรตสเภโท เมตฺตสุตฺตวณฺณนายํ (สุ. นิ. ๑๔๓ อาทโย) สพฺพปฺปการโต วณฺณิโตฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อุปฺปฏิปาฏิยา ปน โยชนา กาตพฺพา – ตสถาวเรสุ สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ น หเน น ฆาตเยยฺย นานุชญฺญาติฯ ‘‘นิธาย ทณฺฑ’’นฺติ อิโต วา ปรํ ‘‘วเตฺตยฺยา’’ติ ปาฐเสโส อาหริตโพฺพฯ อิตรถา หิ น ปุเพฺพนาปรํ สนฺธิยติฯ

๓๙๘. เอวํ ปฐมสิกฺขาปทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทุติยสิกฺขาปทํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตโต อทินฺน”**นฺติฯ ตตฺถ **กิญฺจี**ติ อปฺปํ วา พหุํ วาฯ **กฺวจี**ติ คาเม วา อรเญฺญ วาฯ **สาวโก**ติ อคาริยสาวโกฯ **พุชฺฌมาโน**ติ ‘‘ปรสนฺตกมิท’’นฺติ ชานมาโนฯ **สพฺพํ อทินฺนํ ปริวชฺชเยยฺยา**ติ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชมาโน สพฺพํ อทินฺนํ ปริวเชฺชยฺย, โน อญฺญถาติ ทีเปติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยญฺจ ปากฏญฺจาติฯ

๓๙๙. เอวํ ทุติยสิกฺขาปทมฺปิ ติโกฏิปริสุทฺธํ ทเสฺสตฺวา อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต ปภุติ ตติยํ ทเสฺสโนฺต อาห **“อพฺรหฺมจริย”**นฺติฯ ตตฺถ **อสมฺภุณโนฺต**ติ อสโกฺกโนฺตฯ

๔๐๐. อิทานิ จตุตฺถสิกฺขาปทํ ทเสฺสโนฺต อาห **“สภคฺคโต วา”**ติฯ ตตฺถ **สภคฺคโต**ติ สนฺถาคาราทิคโตฯ **ปริสคฺคโต**ติ ปูคมชฺฌคโตฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยญฺจ ปากฏญฺจาติฯ

๔๐๑. เอวํ จตุตฺถสิกฺขาปทมฺปิ ติโกฏิปริสุทฺธํ ทเสฺสตฺวา ปญฺจมํ ทเสฺสโนฺต อาห **“มชฺชญฺจ ปาน”**นฺติฯ ตตฺถ **มชฺชญฺจ ปาน**นฺติ คาถาพนฺธสุขตฺถํ เอวํ วุตฺตํฯ อยํ ปนโตฺถ ‘‘มชฺชปานญฺจ น สมาจเรยฺยา’’ติฯ **ธมฺมํ อิม**นฺติ อิมํ มชฺชปานเวรมณีธมฺมํฯ **อุมฺมาทนนฺต**นฺติ อุมฺมาทนปริโยสานํฯ โย หิ สพฺพลหุโก มชฺชปานสฺส วิปาโก, โส มนุสฺสภูตสฺส อุมฺมตฺตกสํวตฺตนิโก โหติฯ **อิติ นํ วิทิตฺวา**ติ อิติ นํ มชฺชปานํ ญตฺวาฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยญฺจ ปากฏญฺจาติฯ

๔๐๒. เอวํ ปญฺจมสิกฺขาปทมฺปิ ติโกฏิปริสุทฺธํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปุริมสิกฺขาปทานมฺปิ มชฺชปานเมว สํกิเลสกรณญฺจ เภทกรณญฺจ ทเสฺสตฺวา ทฬฺหตรํ ตโต เวรมณิยํ นิโยเชโนฺต อาห **“มทา หิ ปาปานิ กโรนฺตี”**ติฯ ตตฺถ **มทา**ติ มทเหตุฯ **หิ**กาโร ปทปูรณมเตฺต นิปาโตฯ **ปาปานิ กโรนฺตี**ติ ปาณาติปาตาทีนิ สพฺพากุสลานิ กโรนฺติฯ **อุมฺมาทนํ โมหน**นฺติ ปรโลเก อุมฺมาทนํ อิหโลเก โมหนํฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๔๐๓-๔. เอตฺตาวตา อคาริยสาวกสฺส นิจฺจสีลํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อุโปสถงฺคานิ ทเสฺสโนฺต **“ปาณํ น หเน”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **อพฺรหฺมจริยา**ติ อเสฏฺฐจริยภูตาฯ **เมถุนา**ติ เมถุนธมฺมสมาปตฺติโตฯ **รตฺตึ น ภุเญฺชยฺย วิกาลโภชน**นฺติ รตฺติมฺปิ น ภุเญฺชยฺย, ทิวาปิ กาลาติกฺกนฺตโภชนํ น ภุเญฺชยฺยฯ **น จ คนฺธ**นฺติ เอตฺถ คนฺธคฺคหเณน วิเลปนจุณฺณาทีนิปิ คหิตาเนวาติ เวทิตพฺพานิฯ **มเญฺจ**ติ กปฺปิยมเญฺจฯ **สนฺถเต**ติ ตฏฺฏิกาทีหิ กปฺปิยตฺถรเณหิ อตฺถเตฯ ฉมายํ ปน โคนกาทิสนฺถตายปิ วฏฺฏติฯ **อฏฺฐงฺคิก**นฺติ ปญฺจงฺคิกํ วิย ตูริยํ, น องฺควินิมุตฺตํฯ **ทุกฺขนฺตคุนา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตคเตนฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ ปจฺฉิมฑฺฒํ ปน สงฺคีติการเกหิ วุตฺตนฺติปิ อาหุฯ

๔๐๕. เอวํ อุโปสถงฺคานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อุโปสถกาลํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตโต จ ปกฺขสฺสา”**ติฯ ตตฺถ **ตโต**ติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโตฯ **ปกฺขสฺสุปวสฺสุโปสถ**นฺติ เอวํ ปรปเทน โยเชตพฺพํ ‘‘ปกฺขสฺส จาตุทฺทสึ ปญฺจทสึ อฏฺฐมินฺติ เอเต ตโย ทิวเส อุปวสฺส อุโปสถํ, เอตํ อฏฺฐงฺคิกอุโปสถํ อุปคมฺม วสิตฺวา’’ติฯ **ปาฏิหาริยปกฺขญฺจา**ติ เอตฺถ ปน วสฺสูปนายิกาย ปุริมภาเค อาสาฬฺหมาโส, อโนฺตวสฺสํ ตโย มาสา, กตฺติกมาโสติ อิเม ปญฺจ มาสา ‘‘ปาฏิหาริยปโกฺข’’ติ วุจฺจนฺติฯ อาสาฬฺหกตฺติกผคฺคุณมาสา ตโย เอวาติ อปเรฯ ปกฺขุโปสถทิวสานํ ปุริมปจฺฉิมทิวสวเสน ปเกฺข ปเกฺข เตรสีปาฏิปทสตฺตมีนวมีสงฺขาตา จตฺตาโร จตฺตาโร ทิวสาติ อปเรฯ ยํ รุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพํฯ สพฺพํ วา ปน ปุญฺญกามีนํ ภาสิตพฺพํฯ เอวเมตํ ปาฏิหาริยปกฺขญฺจ ปสนฺนมานโส สุสมตฺตรูปํ สุปริปุณฺณรูปํ เอกมฺปิ ทิวสํ อปริจฺจชโนฺต อฏฺฐงฺคุเปตํ อุโปสถํ อุปวสฺสาติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

๔๐๖. เอวํ อุโปสถกาลํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตสุ กาเลสุ เอตํ อุโปสถํ อุปวสฺส ยํ กาตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตโต จ ปาโต”**ติฯ เอตฺถาปิ **ตโต**ติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโต, อนนฺตรเตฺถ วา, อถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาโต**ติ อปรชฺชุทิวสปุพฺพภาเคฯ **อุปวุตฺถุโปสโถ**ติ อุปวสิตอุโปสโถฯ **อเนฺนนา**ติ ยาคุภตฺตาทินาฯ **ปาเนนา**ติ อฏฺฐวิธปาเนนฯ **อนุโมทมาโน**ติ อนุปโมทมาโน, นิรนฺตรํ โมทมาโนติ อโตฺถฯ **ยถารหน**ฺติ อตฺตโน อนุรูเปน, ยถาสตฺติ ยถาพลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สํวิภเชถา**ติ ภาเชยฺย ปติมาเนยฺยฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๔๐๗. เอวํ อุปวุตฺถุโปสถสฺส กิจฺจํ วตฺวา อิทานิ ยาวชีวิกํ ครุวตฺตํ อาชีวปาริสุทฺธิญฺจ กเถตฺวา ตาย ปฏิปทาย อธิคนฺตพฺพฏฺฐานํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ธเมฺมน มาตาปิตโร”**ติฯ ตตฺถ **ธเมฺมนา**ติ ธมฺมลทฺเธน โภเคน ฯ **ภเรยฺยา**ติ โปเสยฺยฯ **ธมฺมิกํ โส วณิชฺช**นฺติ สตฺตวณิชฺ

ชา, สตฺถวณิชฺชา, วิสวณิชฺชา, มํสวณิชฺชา, สุราวณิชฺชาติ อิมา ปญฺจ อธมฺมวณิชฺชา วเชฺชตฺวา อวเสสา ธมฺมิกวณิชฺชาฯ วณิชฺชามุเขน เจตฺถ กสิโครกฺขาทิ อปโรปิ ธมฺมิโก โวหาโร สงฺคหิโตฯ เสสมฺตฺตานตฺถเมวฯ อยํ ปน โยชนา – โส นิจฺจสีลอุโปสถสีลทานธมฺมสมนฺนาคโต อริยสาวโก ปโยชเย ธมฺมิกํ วณิชฺชํ, ตโต ลเทฺธน จ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธเมฺมน โภเคน มาตาปิตโร ภเรยฺยฯ อถ โส คิหี เอวํ อปฺปมตฺโต อาทิโต ปภุติ วุตฺตํ อิมํ วตฺตํ วตฺตยนฺโต กายสฺส เภทา เย เต อตฺตโน อาภาย อนฺธการํ วิธเมตฺวา อาโลกกรเณน สยมฺปภาติ ลทฺธนามา ฉ กามาวจรเทวา, เต สยมฺปเภ นาม เทเว อุเปติ ภชติ อลฺลียติ, เตสํ นิพฺพตฺตฏฺฐาเน นิพฺพตฺตตีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จ ทุติโย วโคฺค อตฺถวณฺณนานยโต, นาเมน

จูฬวโคฺคติฯ

๓. มหาวโคฺค

๑. ปพฺพชฺชาสุตฺตวณฺณนา

๔๐๘. **ปพฺพชฺชํ กิตฺตยิสฺสามี**ติ ปพฺพชฺชาสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต อายสฺมโต อานนฺทสฺส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ – ‘‘สาริปุตฺตาทีนํ มหาสาวกานํ ปพฺพชฺชา กิตฺติตา, ตํ ภิกฺขู จ อุปาสกา จ ชานนฺติฯ ภควโต ปน อกิตฺติตา, ยํนูนาหํ กิเตฺตยฺย’’นฺติฯ โส เชตวนวิหาเร อาสเน นิสีทิตฺวา จิตฺตพีชนิํ คเหตฺวา ภิกฺขูนํ ภควโต ปพฺพชฺชํ กิเตฺตโนฺต อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ ยสฺมา ปพฺพชฺชํ กิเตฺตเนฺตน ยถา ปพฺพชิ, ตํ กิเตฺตตพฺพํฯ ยถา จ ปพฺพชิ, ตํ กิเตฺตเนฺตน ยถา วีมํสมาโน ปพฺพชฺชํ โรเจสิ, ตํ กิเตฺตตพฺพํฯ ตสฺมา ‘‘ปพฺพชฺชํ กิตฺตยิสฺสามี’’ติ วตฺวา **‘‘ยถา ปพฺพชี’’**ติอาทิมาหฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา จกฺขุสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ เสสมาทิคาถาย อุตฺตานเมวฯ

๔๐๙. อิทานิ ‘‘ยถา วีมํสมาโน’’ติ ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต อาห **‘‘สมฺพาโธย’’**นฺติฯ ตตฺถ **สมฺพาโธ**ติ ปุตฺตทาราทิสมฺปีฬเนน กิเลสสมฺปีฬเนน จ กุสลกิริยาย โอกาสรหิโตฯ **รชสฺสายตน**นฺติ กโมฺพชาทโย วิย อสฺสาทีนํ, ราคาทิรชสฺส อุปฺปตฺติเทโสฯ **อโพฺภกาโส**ติ วุตฺตสมฺพาธปฏิปกฺขภาเวน อากาโส วิย วิวฏาฯ **อิติ ทิสฺวาน ปพฺพชี**ติ อิติ ฆราวาสปพฺพชฺชาสุ พฺยาธิชรามรเณหิ สุฏฺฐุตรํ โจทิยมานหทโย อาทีนวมานิสํสญฺจ วีมํสิตฺวา, มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา , อโนมานทีตีเร ขเคฺคน เกเส ฉินฺทิตฺวา, ตาวเทว จ ทฺวงฺคุลมตฺตสณฺฐิตสมณสารุปฺปเกสมสฺสุ หุตฺวา ฆฏิกาเรน พฺรหฺมุนา อุปนีเต อฏฺฐ ปริกฺขาเร คเหตฺวา ‘‘เอวํ นิวาเสตพฺพํ ปารุปิตพฺพ’’นฺติ เกนจิ อนนุสิโฏฺฐ อเนกชาติสหสฺสปวตฺติเตน อตฺตโน ปพฺพชฺชาจิเณฺณเนว สิกฺขาปิยมาโน ปพฺพชิฯ เอกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา เอกํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา เอกํ จีวรํ ขเนฺธ กริตฺวา มตฺติกาปตฺตํ อํเส อาลเคฺคตฺวา ปพฺพชิตเวสํ อธิฏฺฐาสีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๔๑๐. เอวํ ภควโต ปพฺพชฺชํ กิเตฺตตฺวา ตโต ปรํ ปพฺพชิตปฏิปตฺติํ อโนมานทีตีรํ หิตฺวา ปธานาย คมนญฺจ ปกาเสตุํ **‘‘ปพฺพชิตฺวาน กาเยนา’’**ติอาทิํ สพฺพมภาสิฯ ตตฺถ **กาเยน ปาปกมฺมํ วิวชฺชยี**ติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ วเชฺชสิฯ **วจีทุจฺจริต**นฺติ จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํฯ **อาชีวํ ปริโสธยี**ติ มิจฺฉาชีวํ หิตฺวา สมฺมาชีวเมว ปวตฺตยิฯ

๔๑๑. เอวํ อาชีวฏฺฐมกสีลํ โสเธตฺวา อโนมานทีตีรโต ติํสโยชนปฺปมาณํ สตฺตาเหน **อคมา ราชคหํ พุโทฺธ**ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ยทา ราชคหํ อคมาสิ, ตทา พุโทฺธ น โหติ, ตถาปิ พุทฺธสฺส ปุพฺพจริยาติ กตฺวา เอวํ วตฺตุํ ลพฺภติ – ‘‘อิธ ราชา ชาโต, อิธ รชฺชํ อคฺคเหสี’’ติอาทิโลกิยโวหารวจนํ วิยฯ **มคธาน**นฺติ มคธานํ ชนปทสฺส นครนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **คิริพฺพช**นฺติ อิทมฺปิ ตสฺส นามํฯ ตญฺหิ ปณฺฑวคิชฺฌกูฏเวภารอิสิคิลิเวปุลฺลนามกานํ ปญฺจนฺนํ คิรีนํ มเชฺฌ วโช วิย ฐิตํ, ตสฺมา ‘‘คิริพฺพช’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปิณฺฑาย อภิหาเรสี**ติ ภิกฺขตฺถาย ตสฺมิํ นคเร จริฯ โส กิร นครทฺวาเร ฐตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘สจาหํ รโญฺญ พิมฺพิสารสฺส อตฺตโน อาคมนํ นิเวเทยฺยํ, ‘สุโทฺธทนสฺส ปุโตฺต สิทฺธโตฺถ นาม กุมาโร อาคโต’ติ พหุมฺปิ เม ปจฺจยํ อภิหเรยฺยฯ น โข ปน เม ตํ ปติรูปํ ปพฺพชิตสฺส อาโรเจตฺวา ปจฺจยคหณํ, หนฺทาหํ ปิณฺฑาย จรามี’’ติ เทวทตฺติยํ ปํสุกูลจีวรํ ปารุปิตฺวา มตฺติกาปตฺตํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครํ ปวิสิตฺวา อนุฆรํ ปิณฺฑาย อจริฯ เตนาห อายสฺมา อานโนฺท – ‘‘ปิณฺฑาย อภิหาเรสี’’ติฯ **อา**

กิณฺณวรลกฺขโณติ สรีเร อากิริตฺวา วิย ฐปิตวรลกฺขโณ วิปุลวรลกฺขโณ วาฯ วิปุลมฺปิ หิ ‘‘อากิณฺณ’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘อากิณฺณลุโทฺท ปุริโส, ธาติเจลํว มกฺขิโต’’ติ (ชา. ๑.๖.๑๑๘; ๑.๙.๑๐๖)ฯ วิปุลลุโทฺทติ อโตฺถฯ

๔๑๒. **ตมทฺทสา**ติ ตโต กิร ปุริมานิ สตฺต ทิวสานิ นคเร นกฺขตฺตํ โฆสิตํ อโหสิฯ ตํ ทิวสํ ปน ‘‘นกฺขตฺตํ วีติวตฺตํ, กมฺมนฺตา ปโยเชตพฺพา’’ติ เภริ จริฯ อถ มหาชโน ราชงฺคเณ สนฺนิปติฯ ราชาปิ ‘‘กมฺมนฺตํ สํวิทหิสฺสามี’’ติ สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา พลกายํ ปสฺสโนฺต ตํ ปิณฺฑาย อภิหาเรนฺตํ มหาสตฺตํ อทฺทสฯ เตนาห อายสฺมา อานโนฺท – ‘‘ตมทฺทสา พิมฺพิสาโร, ปาสาทสฺมิํ ปติฎฺฐิโต’’ติฯ **อิมมตฺถํ อภาสถา**ติ อิมํ อตฺถํ อมจฺจานํ อภาสิฯ

๔๑๓. อิทานิ ตํ เตสํ อมจฺจานํ ภาสิตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘อิมํ โภโนฺต’’**ติฯ ตตฺถ **อิม**นฺติ โส ราชา โพธิสตฺตํ ทเสฺสติ, **โภโนฺต**ติ อมเจฺจ อาลปติฯ **นิสาเมถา**ติ ปสฺสถฯ **อภิรูโป**ติ ทสฺสนียงฺคปจฺจโงฺคฯ **พฺรหฺมา**ติ อาโรหปริณาหสมฺปโนฺนฯ **สุจี**ติ ปริสุทฺธฉวิวโณฺณฯ **จรเณนา**ติ คมเนนฯ

๔๑๔-๕. **นีจกุลามิวา**ติ นีจกุลา อิว ปพฺพชิโต น โหตีติ อโตฺถฯ มกาโร ปทสนฺธิกโรฯ **กุหิํ ภิกฺขุ คมิสฺสตี**ติ อยํ ภิกฺขุ กุหิํ คมิสฺสติ, อชฺช กตฺถ วสิสฺสตีติ ชานิตุํ ราชทูตา สีฆํ คจฺฉนฺตุฯ ทสฺสนกามา หิ มยํ อสฺสาติ อิมินา อธิปฺปาเยน อาหฯ **คุตฺตทฺวาโร** โอกฺขิตฺตจกฺขุตาย, **สุสํวุโต** สติยาฯ คุตฺตทฺวาโร วา สติยา, สุสํวุโต ปาสาทิเกน สงฺฆาฎิจีวรธารเณนฯ

๔๑๖. **ขิปฺปํ ปตฺตํ อปูเรสี**ติ สมฺปชานตฺตา ปติสฺสตตฺตา จ อธิกํ อคณฺหโนฺต ‘‘อลํ เอตฺตาวตา’’ติ อชฺฌาสยปูรเณน ขิปฺปํ ปตฺตํ อปูเรสิฯ **มุนี**ติ โมนตฺถาย ปฎิปนฺนตฺตา อปฺปตฺตมุนิภาโวปิ มุนิอิเจฺจว วุโตฺต, โลกโวหาเรน วาฯ โลกิยา หิ อโมนสมฺปตฺตมฺปิ ปพฺพชิตํ ‘‘มุนี’’ติ ภณนฺติฯ **ปณฺฑวํ อภิหาเรสี**ติ ตํ ปพฺพตํ อภิรุหิฯ โส กิร มนุเสฺส ปุจฺฉิ ‘‘อิมสฺมิํ นคเร ปพฺพชิตา กตฺถ วสนฺตี’’ติฯ อถสฺส เต ‘‘ปณฺฑวสฺส อุปริ ปุรตฺถาภิมุขปพฺภาเร’’ติ อาโรเจสุํฯ ตสฺมา ตเมว ปณฺฑวํ อภิหาเรสิ ‘‘เอตฺถ วาโส ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ จิเนฺตตฺวาฯ

๔๑๙-๒๓. **พฺยคฺฆุสโภว สีโหว คิริคพฺภเร**ติ คิริคุหายํ พฺยโคฺฆ วิย อุสโภ วิย สีโห วิย จ นิสิโนฺนติ อโตฺถฯ เอเต หิ ตโย เสฎฺฐา วิคตภยเภรวา คิริคพฺภเร นิสีทนฺติ, ตสฺมา เอวํ อุปมํ อกาสิฯ **ภทฺทยาเนนา**ติ หตฺถิอสฺสรถสิวิกาทินา อุตฺตมยาเนนฯ **สยานภูมิํ ยายิตฺวา**ติ ยาวติกา ภูมิ หตฺถิอสฺสาทินา ยาเนน สกฺกา คนฺตุํ, ตํ คนฺตฺวาฯ **อาสชฺชา**ติ ปตฺวา, สมีปมสฺส คนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **อุปาวิสี**ติ นิสีทิฯ **ยุวา**ติ โยพฺพนสมฺปโนฺนฯ **ทหโร**ติ ชาติยา ตรุโณฯ **ปฐมุปฺปตฺติโก สุสู**ติ ตทุภยวิเสสนเมวฯ **ยุวา สุสู**ติ อติโยพฺพโนฯ **ปฐมุปฺปตฺติโก**ติ ปฐมเนว โยพฺพนเวเสน อุฎฺฐิโตฯ **ทหโร จาสี**ติ สติ จ ทหรเตฺต สุสุ พาลโก วิย ขายสีติฯ

๔๒๔-๕. **อนีกคฺค**นฺติ พลกายํ เสนามุขํฯ **ททามิ โภเค ภุญฺชสฺสู**ติ เอตฺถ ‘‘อหํ เต องฺคมคเธสุ ยาวิจฺฉสิ, ตาว ททามิ โภเคฯ ตํ ตฺวํ โสภยโนฺต อนีกคฺคํ นาคสงฺฆปุรกฺขโต ภุญฺชสฺสู’’ติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **อุชุํ ชนปโท ราชา**ติ ‘‘ททามิ โภเค ภุญฺชสฺสุ, ชาติํ อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต’’ติ เอวํ กิร วุโตฺต มหาปุริโส จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ อหํ รเชฺชน อตฺถิโก อสฺสํ, จาตุมหาราชิกาทโยปิ มํ อตฺตโน อตฺตโน รเชฺชน นิมเนฺตยฺยุํ, เคเห ฐิโต เอว วา จกฺกวตฺติรชฺชํ กาเรยฺยํฯ อยํ ปน ราชา อชานโนฺต เอวมาห – ‘หนฺทาหํ, ตํ ชานาเปมี’’’ติ พาหํ อุจฺจาเรตฺวา อตฺตโน อาคตทิสาภาคํ นิทฺทิสโนฺต ‘‘อุชุํ ชนปโท ราชา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หิมวนฺตสฺส ปสฺสโต**ติ ภณโนฺต สสฺสสมฺปตฺติเวกลฺลาภาวํ ทเสฺสติฯ หิมวนฺตญฺหิ นิสฺสาย ปาสาณวิว

รสมฺภวา มหาสาลาปิ ปญฺจหิ วุทฺธีหิ วฑฺฒนฺติ, กิมงฺคํ ปน เขเตฺต วุตฺตานิ สสฺสานิฯ **ธนวีริเยน สมฺปนฺโน**ติ ภณนฺโต สตฺตหิ รตเนหิ อเวกลฺลตฺตํ, ปรราชูหิ อตกฺกนียํ วีรปุริสาธิฏฺฐิตภาวญฺจสฺส ทเสฺสติฯ **โกสเลสุ นิเกติโน**ติ ภณนฺโต นวกราชภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ นวกราชา หิ นิเกตีติ น วุจฺจติฯ ยสฺส ปน อาทิกาลโต ปภุติ อนฺวยวเสน โส เอว ชนปโท นิวาโส, โส นิเกตีติ วุจฺจติฯ ตถารูโป จ ราชา สุโทฺธทโน, ยํ สนฺธายาห ‘‘โกสเลสุ นิเกติโน’’ติฯ เตน อนฺวยาคตมฺปิ โภคสมฺปตฺตึ ทีเปติฯ

๔๒๖. เอตฺตาวตา อตฺตโน โภคสมฺปตฺตึ ทีเปตฺวา ‘‘อาทิจฺจา นาม โคเตฺตน, สากิยา นาม ชาติยา’’ติ อิมินา ชาติสมฺปตฺติญฺจ อาจิกฺขิตฺวา ยํ วุตฺตํ รญฺญา ‘‘ททามิ โภเค ภุญฺชสฺสู’’ติ, ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต อาห – **‘‘ตมฺหา กุลา ปพฺพชิโตมฺหิ, น กาเม อภิปตฺถย’’**นฺติฯ ยทิ หิ อหํ กาเม อภิปตฺถเยยฺยํ, น อีทิสํ ธนวีริยสมฺปนฺนํ ทฺวาสีติสหสฺสวีรปุริสสมากุลํ กุลํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพเชยฺยนฺติ อยํ กิเรตฺถ อธิปฺปาโยฯ

๔๒๗. เอวํ รโญฺญ วจนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตโต ปรํ อตฺตโน ปพฺพชฺชาเหตุํ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘กาเมสฺวาทีนวํ ทิสฺวา, เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต’’**ติฯ เอตํ ‘‘ปพฺพชิโตมฺหี’’ติ อิมินา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตตฺถ **ทฏฺฐุ**ติ ทิสฺวา ฯ เสสเมตฺถ อิโต ปุริมคาถาสุ จ ยํ ยํ น วิจาริตํ, ตํ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถตฺตา เอว น วิจาริตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อตฺตโน ปพฺพชฺชาเหตุํ วตฺวา ปธานตฺถาย คนฺตุกาโม ราชานํ อามเนฺตโนฺต อาห – **‘‘ปธานาย คมิสฺสามิ, เอตฺถ เม รญฺชตี มโน’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมาหํ, มหาราช, เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต ปพฺพชิโต, ตสฺมา ตํ ปรมตฺถเนกฺขมฺมํ นิพฺพานามตํ สพฺพธมฺมานํ อคฺคเฏฺฐน ปธานํ ปเตฺถโนฺต ปธานตฺถาย คมิสฺสามิ, เอตฺถ เม ปธาเน รญฺชติ มโน, น กาเมสูติฯ เอวํ วุเตฺต กิร ราชา โพธิสตฺตํ อาห – ‘‘ปุเพฺพว เมตํ, ภเนฺต, สุตํ ‘สุโทฺธทนรโญฺญ กิร ปุโตฺต สิทฺธตฺถกุมาโร จตฺตาริ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา ปพฺพชิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสตี’ติ, โสหํ, ภเนฺต, ตุมฺหากํ อธิมุตฺตึ ทิสฺวา เอวํปสโนฺน ‘อทฺธา พุทฺธตฺตํ ปาปุณิสฺสถา’ติฯ สาธุ, ภเนฺต, พุทฺธตฺตํ ปตฺวา ปฐมํ มม วิชิตํ โอกฺกเมยฺยาถา’’ติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปพฺพชฺชาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๔๒๘. **ตํ มํ ปธานปหิตตฺต**นฺติ ปธานสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ‘‘ปธานาย คมิสฺสามิ, เอตฺถ เม รญฺชตี มโน’’ติ อายสฺมา อานโนฺท ปพฺพชฺชาสุตฺตํ นิฏฺฐาเปสิฯ ภควา คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺน จิเนฺตสิ – ‘‘มยา ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปตฺถยมาเนน ทุกฺกรการิกา กตา, ตํ อชฺช ภิกฺขูนํ กเถสฺสามี’’ติฯ อถ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา พุทฺธาสเน นิสิโนฺน ‘‘ตํ มํ ปธานปหิตตฺต’’นฺติ อารภิตฺวา อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **ตํ ม**นฺติ ทฺวีหิปิ วจเนหิ อตฺตานเมว นิทฺทิสติฯ **ปธานปหิตตฺต**นฺติ นิพฺพานตฺถาย เปสิตจิตฺตํ ปริจฺจตฺตอตฺตภาวํ วาฯ **นทึ เนรญฺชรํ ปตี**ติ ลกฺขณํ นิทฺทิสติฯ ลกฺขณญฺหิ ปธานปหิตตฺตาย เนรญฺชรา นทีฯ เตเนว เจตฺถ อุปโยควจนํฯ อยํ ปนโตฺถ ‘‘นทิยา เนรญฺชราย’’ติ, เนรญฺชราย ตีเรติ วุตฺตํ โหติฯ **วิปรกฺกมฺมา**ติ อตีว ปรกฺกมิตฺวาฯ **ฌายนฺต**นฺติ อปฺปาณกชฺฌานมนุยุญฺชนฺตํ ฯ **โยคเกฺขมสฺส ปตฺติยา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมสฺส นิพฺพานสฺส อธิคมตฺถํฯ

๔๒๙. **นมุจี**ติ มาโรฯ โส หิ อตฺตโน วิสยา นิกฺขมิตุกาเม เทวมนุสฺเส น มุญฺจติ, อนฺตรายํ เนสํ กโรติ, ตสฺมา ‘‘นมุจี’’ติ วุจฺจติฯ **กรุณํ วาจ**นฺติ อนุทฺทยายุตฺตํ วาจํฯ **ภาสมาโน อุปาคมี**ติ อิทํ อุตฺตานเมวฯ กสฺมา ปน อุปาคโต? มหาปุริโส กิร เอกทิวสํ จินฺเตสิ – ‘‘สพฺพทา อาหารํ ปริเยสมาโน ชีวิเต สาเปกฺโข โหติ, น จ สกฺกา ชีวิเต สาเปกฺเขน อมตํ อธิคนฺตุ’’นฺติ ฯ ตโต อาหารุปจฺเฉทาย ปฏิปชฺชิ, เตน กิโส ทุพฺพโณฺณ จ อโหสิฯ อถ มาโร ‘‘อยํ สโมฺพธาย มโคฺค โหติ, น โหตีติ อชานโนฺต อติโฆรํ ตปํ กโรติ, กทาจิ มม วิสยํ อติกฺกเมยฺยา’’ติ ภีโต ‘‘อิทญฺจิทญฺจ วตฺวา วาเรสฺสามี’’ติ อาคโตฯ เตเนวาห – **‘‘กิโส ตฺวมสิ ทุพฺพโณฺณ, สนฺติเก มรณํ ตวา**’’ติฯ

๔๓๐. เอวญฺจ ปน วตฺวา อถสฺส มรณสนฺติกภาวํ สาเวโนฺต อาห – **‘‘สหสฺสภาโค มรณสฺส, เอกํโส ตว ชีวิต**’’นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – สหสฺสํ ภาคานํ อสฺสาติ สหสฺสภาโคฯ โก โส ? มรณสฺส ปจฺจโยติ ปาฐเสโสฯ เอโก อํโสติ เอกํโสฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อยํ อปฺปาณกชฺฌานาทิ สหสฺสภาโค ตว มรณสฺส ปจฺจโย, ตโต ปน เต เอโก เอว ภาโค ชีวิตํ, เอวํ สนฺติเก มรณํ ตวาติฯ เอวํ มรณสฺส สนฺติกภาวํ สาเวตฺวา อถ นํ ชีวิเต สมุสฺสาเหโนฺต อาห **‘‘ชีว โภ ชีวิตํ เสโยฺย**’’ติฯ กถํ เสโยฺยติ เจฯ **ชีวํ ปุญฺญานิ กาหสี**ติฯ

๔๓๑. อถ อตฺตนา สมฺมตานิ ปุญฺญานิ ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘จรโต จ เต พฺรหฺมจริย’’นฺติฯ ตตฺถ **พฺรหฺมจริย**นฺติ กาเลน กาลํ เมถุนวิรตึ สนฺธายาห, ยํ ตาปสา กโรนฺติฯ **ชูหโต**ติ ชุหนฺตสฺสฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๔๓๒. **ทุโคฺค มโคฺค**ติ อิมํ ปน อฑฺฒคาถํ ปธานวิจฺฉนฺทํ ชเนโนฺต อาหฯ ตตฺถ อปฺปาณกชฺฌานาทิคหนตฺตา ทุเกฺขน คนฺตโพฺพติ **ทุโคฺค,** ทุกฺขิตกายจิเตฺตน กตฺตพฺพตฺตา **ทุกฺกโร,** สนฺติกมรเณน ตาทิเสนาปิ ปาปุณิตุํ อสกฺกุเณยฺยโต **ทุรภิสมฺภโว**ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรํ **อิมา คาถา ภณํ มาโร, อฎฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก**ติ อยมฑฺฒคาถา สงฺคีติกาเรหิ วุตฺตาฯ สกลคาถาปีติ เอเกฯ ภควตา เอว ปน ปรํ วิย อตฺตานํ นิทฺทิสเนฺตน สพฺพเมตฺถ เอวํชาติกํ วุตฺตนฺติ อยมมฺหากํ ขนฺติฯ ตตฺถ **อฎฺฐา**ติ อฎฺฐาสิฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

๔๓๓. ฉฎฺฐคาถาย **เยนเตฺถนา**ติ เอตฺถ ปเรสํ อนฺตรายกรเณน อตฺตโน อเตฺถน ตฺวํ, ปาปิม, อาคโตสีติ อยมธิปฺปาโย ฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

๔๓๔. ‘‘ชีวํ ปุญฺญานิ กาหสี’’ติ อิทํ ปน วจนํ ปฏิกฺขิปโนฺต **‘‘อณุมเตฺตปี’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปุเญฺญนา**ติ วฎฺฎคามิํ มาเรน วุตฺตํ ปุญฺญํ สนฺธาย ภณติฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

๔๓๕. อิทานิ ‘‘เอกํโส ตว ชีวิต’’นฺติ อิทํ วจนํ อารพฺภ มารํ สนฺตเชฺชโนฺต **‘‘อตฺถิ สทฺธา’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – อเร, มาร, โย อนุตฺตเร สนฺติวรปเท อสฺสโทฺธ ภเวยฺย, สโทฺธปิ วา กุสีโต, สโทฺธ อารทฺธวีริโย สมาโนปิ วา ทุปฺปโญฺญ, ตํ ตฺวํ ชีวิตมนุปุจฺฉมาโน โสเภยฺยาสิ, มยฺหํ ปน อนุตฺตเร สนฺติวรปเท โอกปฺปนสทฺธา อตฺถิ, ตถา กายิกเจตสิกมสิถิลปรกฺกมตาสงฺขาตํ วีริยํ, วชิรูปมา ปญฺญา จ มม วิชฺชติ, โส ตฺวํ เอวํ มํ ปหิตตฺตํ อุตฺตมชฺฌาสยํ กิํ ชีวมนุปุจฺฉสิ, กสฺมา ชีวิตํ ปุจฺฉสิฯ **ปญฺญา จ มมา**ติ เอตฺถ จ สเทฺทน สติสมาธิ จฯ เอวํ สเนฺต เยหิ ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตา นิพฺพานํ ปาปุณนฺติ, เตสุ เอเกนาปิ อวิรหิตํ เอวํ มํ ปหิตตฺตํ กิํ ชีวมนุปุจฺฉสิ? นนุ – เอกาหํ ชีวิตํ เสโยฺย, วีริยมารภโต ทฬฺหํ (ธ. ป. ๑๑๒)ฯ ปญฺญวนฺตสฺส ฌายิโน, ปสฺสโต อุทยพฺพยนฺติ (ธ. ป. ๑๑๑, ๑๑๓)ฯ

๔๓๖-๘. เอวํ มารํ สนฺตชฺชตฺวา อตฺตโน เทหจิตฺตปฺปวตฺตึ ทเสฺสนฺโต **“นทีนมปิ”**ปิ คาถาตฺตยมาหฯ ตมตฺถโต ปากฏเมวฯ อยํ ปน อธิปฺปายวณฺณนา – ยฺวายํ มม สรีเร อปฺปาณกชฺฌานวีริยเวคสมุฏฺฐิโต วาโต วตฺตติ, โลเก คงฺคายมุนาทีนํ นทีนมฺปิ โสตานิ อยํ วิโสสเย, กิญฺจ เม เอวํ ปหิตตฺตสฺส จตุนาฬิมตฺตํ โลหิตํ น อุปโสเสยฺยฯ น เกวลญฺจ เม โลหิตเมว สุสฺสติ, อปิจ โข ปน ตมฺหิ โลหิเต สุสฺสมานมฺหิ พทฺธาพทฺธเภทํ สรีรานุคตํ ปิตฺตํ, อสิตปีตาทิปฏิจฺฉาทกํ จตุนาฬิมตฺตเมว เสมฺหญฺจ, กิญฺจาปรํ ตตฺตกเมว มุตฺตญฺจ โอชญฺจ สุสฺสติ, เตสุ จ สุสฺสมาเนสุ มํสานิปิ ขียนฺติ, ตสฺส เม เอวํ อนุปุพฺเพน **มํเสสุ ขียมาเนสุ ภิโยฺย จิตฺตํ ปสีทติ,** น เตวว ตปฺปจฺจยา สํสีทติฯ โส ตฺวํ อีทิสํ จิตฺตมชานนฺโต สรีรมตฺตเมว ทิสฺวา ภณสิ ‘‘กิโส ตฺวมสิ ทุพฺพโณฺณ, สนฺติเก มรณํ ตวา’’ติฯ น เกวลญฺจ เม จิตฺตเมว ปสีทติ, อปิจ โข ปน **ภิโยฺย สติ จ ปญฺญา จ สมาธิ มม ติฏฺฐติ,** อณุมตฺโตปิ ปมาโท วา สโมฺมโห วา จิตฺตวิเกฺขโป วา นตฺถิ, ตสฺส มยฺหํ เอวํ วิหรโต เย เกจิ สมณพฺราหฺมณา อตีตํ วา อทฺธานํ อนาคตํ วา เอตรหิ วา โอปกฺกมิกา เวทนา เวทยนฺติ, ตาสํ นิทสฺสนภูตํ **ปตฺตสฺส อุตฺตมเวทนํ**ฯ ยถา อเญฺญสํ ทุเกฺขน ผุฏฺฐานํ สุขํ, สีเตน อุณฺหํ, อุเณฺหน สีตํ, ขุทาย โภชนํ, ปิปาสาย ผุฏฺฐานํ อุทกํ อเปกฺขเต จิตฺตํ, เอวํ ปญฺจสุ กามคุเณสุ เอกกามมฺปิ **นาเปกฺขเต** จิตฺตํฯ ‘‘อโห วตาหํ สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา สุขเสยฺยํ สเยยฺย’’นฺติ อีทิเสนากาเรน มม จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, **ปสฺส,** ตฺวํ มาร, **สตฺตสฺส สุทฺธต**นฺติฯ

๔๓๙-๔๑. เอวํ อตฺตโน สุทฺธตํ ทเสฺสตฺวา ‘‘นิวาเรสฺสามิ ต’’นฺติ อาคตสฺส มารสฺส มโนรถภญฺชนตฺถํ มารเสนํ กิเตฺตตฺวา ตาย อปราชิตภาวํ ทเสฺสนฺโต **“กามา เต ปฐมา เสนา”**ติ อาทิกา ฉ คาถาโย อาหฯ

ตตฺถ ยสฺมา อาทิโตว อคาริยภูเต สเตฺต วตฺถุกาเมสุ กิเลสกามา โมหยนฺติ, เต อภิภุยฺย อนคาริยภาวํ อุปคตานํ ปเนฺตสุ วา เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ **อรติ** อุปฺปชฺชติฯ วุตฺตเญฺจตํ ‘‘ปพฺพชิเตน โข, อาวุโส, อภิรติ ทุกฺกรา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๓๑)ฯ ตโต เต ปรปฏิพทฺธชีวิกตฺตา **ขุปฺปิปาสา** พาเธติ, ตาย พาธิตานํ ปริเยสน**ตณฺหา** จิตฺตํ กิลมยติ, อถ เนสํ กิลนฺตจิตฺตานํ **ถินมิทฺธํ** โอกฺกมติฯ ตโต วิเสสมนธิคจฺฉนฺตานํ ทุรภิสมฺภเวสุ อรญฺญวนปเตฺถสุ เสนาสเนสุ วิหรตํ อุตฺราสสญฺญิตา **ภีรุ** ชายติ, เตสํ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตานํ ทีฆรตฺตํ วิเวกรสมนสฺสาทยมานานํ วิหรตํ ‘‘น สิยา นุ โข เอส มโคฺค’’ติ ปฏิปตฺติยํ **วิจิกิจฺฉา** อุปฺปชฺชติ, ตํ วิโนเทตฺวา วิหรตํ อปฺปมตฺตเกน วิเสสาธิคเมน **มานมกฺขถมฺภา** ชายนฺติ, เตปิ วิโนเทตฺวา วิหรตํ ตโต อธิกตรํ วิเสสาธิคมํ นิสฺสาย **ลาภสกฺการสิโลกา** อุปฺปชฺชนฺติ, ลาภาทิมุจฺฉิตา ธมฺมปติรูปกานิ ปกาเสนฺตา **มิจฺฉายสํ** อธิคนฺตฺวา ตตฺถ ฐิตา ชาติอาทีหิ **อตฺตานํ อุกฺกํเสนฺติ, ปรํ วเมฺภนฺติ,** ตสฺมา กามาทีนํ ปฐมเสนาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

๔๔๒-๓. เอวเมตํ ทสวิธํ เสนํ อุทฺทิสิตฺวา ยสฺมา สา กณฺหธมฺมสมนฺนาคตตฺตา กณฺหสฺส นมุจิโน อุปการาย สํวตฺตติ, ตสฺมา นํ ตว เสนาติ นิทฺทิสโนฺต อาห – **“เอสา นมุจิ เต เสนา, กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี”**ติฯ ตตฺถ **อภิปฺปหารินี**ติ สมณพฺราหฺมณานํ ฆาตนี นิโปฺปถนี, อนฺตรายกรีติ อโตฺถฯ **น นํ อสูโร ชินาติ, เชตฺวา จ ลภเต สุข**นฺติ เอวํ ตว เสนํ อสูโร กาเย จ ชีวิเต จ สาเปโกฺข ปุริโส น ชินาติ, สูโร ปน ชินาติ, เชตฺวา จ มคฺคสุขํ ผลสุขญฺจ อธิคจฺฉติฯ ยสฺมา จ ลภเต สุขํ, ตสฺมา สุขํ ปตฺถยมาโน อหมฺปิ **เอส มุญฺชํ ปริหเร**ติฯ สงฺคามาวจรา อนิวตฺติโน ปุริสา อตฺตโน อนิวตฺตนกภาววิญฺญาปนตฺถํ สีเส วา ธเช วา อาวุเธ วา มุญฺชติณํ พนฺธนฺติ, ตํ อยมฺปิ ปริหรติเจฺจว มํ ธาเรหิฯ ตว เสนาย ปราชิตสฺส **ธิรตฺถุ มม ชีวิตํ,** ตสฺมา เอวํ ธาเรหิ – **สงฺคาเม เม มตํ เสโยฺย, ยเญฺจ ชีเว ปราชิโต,** เยน ชีวิเตน ปราชิโต

ชีเว, ตสฺมา ชีวิตา ตยา สมฺมาปฏิปนฺนานํ อนฺตรายกเรน สทฺธึ สงฺคาเม มตํ มม เสยฺยติ อ
โตฺถฯ

๔๔๔. กสฺมา มตํ เสยฺยติ เจ? ยสฺมา **ปคาเฬฺหตฺถ...เป.... สุพฺพตา,** เอตฺถ กามาทิ
กาย อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนปริโยสานาย ตว เสนาย ปคาฬฺหา นิมุคฺคา อนุปวิฏฺฐา เอเก สมณพฺ
ราหฺมณา น ทิสฺสนฺติ, สีลาทีหิ คุเณหิ นปฺปกาสนฺติ, อนฺธการํ ปวิฏฺฐา วิย โหนฺติฯ เอเต เอวํ
ปคาฬฺหา สมานา สเจปิ กทาจิ อุมฺมุชฺชิตฺวา นิมฺมุชฺชนปุริโส วิย ‘‘สาหุ สทฺธา’’ติอาทินา นเยน
อุมฺมุชฺชนฺติ, ตถาปิ ตาย เสนาย อโชฺฌตฺถฏตฺตา **ตญฺจ มคฺคํ น ชานนฺติ** เขมํ นิพฺพานคา
มีนํ, สเพฺพปิ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทโย **เยน คจฺฉนฺติ สุพฺพตา**ติฯ อิมํ ปน คาถํ สุตฺวา มาโร
ปุน กิญฺจิ อวตฺวา เอว ปกฺกามิฯ

๔๔๕-๖. ปกฺกเนฺต ปน ตสฺมึ มหาสโตฺต ตาย ทุกฺกรการิกาย กิญฺจิปิ วิเสสํ อนธิคจฺฉ
โนฺต อนุกฺกเมน ‘‘สิยา นุ โข อโญฺญ มโคฺค โพธายา’’ติอาทีนิ จิเนฺตตฺวา โอฬาริกาหารํ อา
หาเรตฺวา, พลํ คเหตฺวา, วิสาขปุณฺณมทิวเส ปเคว สุชาตาย ปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา, ภทฺรวน
สเณฺฑ ทิวาวิหารํ นิสีทิตฺวา, ตตฺถ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตโนฺต ทิวสํ วีตินาเมตฺวา สาย
นฺหสมเย มหาโพธิมณฺฑาภิมุโข คนฺตฺวา โสตฺถิเยน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย โพธิมูเล วิกิริตฺ
วา ทสสหสฺสโลกธาตุเทวตาหิ กตสกฺการพหุมาโน –

‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ;
อุปสุสฺสตุ นิเสฺสสํ, สรีเร มํสโลหิต’’นฺติฯ –

จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา ‘‘น ทานิ พุทฺธตฺตํ อปาปุณิตฺวา ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญํ กตฺ
วา อปราชิตปลฺลเงฺก นิสีทิฯ ตํ ญตฺวา มาโร ปาปิมา ‘‘อชฺช สิทฺธโตฺถ ปฏิญฺญํ กตฺวา นิสิโนฺน,
อเชฺชว ทานิสฺส สา ปฏิญฺญา ปฏิพาหิตพฺพา’’ติ โพธิมณฺฑโต ยาว จกฺกวาฬมายตํ ทฺวาทส
โยชนวิตฺถารํ อุทฺธํ นวโยชนมุคฺคตํ มารเสนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสตปฺปมาณํ คิริเม
ขลํ หตฺถิราชานํ อารุยฺห พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา นานาวุธานิ คเหตฺวา ‘‘คณฺหถ, หนถ, ปห
รถา’’ติ ภณโนฺต อาฬวกสุเตฺต วุตฺตปฺปการา วุฏฺฐิโย มาเปสิ, ตา มหาปุริสํ ปตฺวา ตตฺถ วุตฺตปฺ
ปการา เอว สมฺปชฺชึสุฯ ตโต วชิรงฺกุเสน หตฺถึ กุเมฺภ ปหริตฺวา มหาปุริสสฺส สมีปํ เนตฺวา
‘‘อุเฏฺฐหิ, โภ สิทฺธตฺถ, ปลฺลงฺกา’’ติ อาหฯ มหาปุริโส ‘‘น อุฏฺฐหามิ มารา’’ติ วตฺวา ตํ ธชินึ
สมนฺตา วิโลเกโนฺต อิมา คาถาโย อภาสิ **‘‘สมนฺตา ธชินิ’’**นฺติฯ

ตตฺถ **ธชินิ**นฺติ เสนํฯ **ยุตฺต**นฺติ อุยฺยุตฺตํฯ **สวาหน**นฺติ คิริเมขลนาคราชสหิตํฯ **ปจฺ
จุคฺคจฺฉามี**ติ อภิมุโข อุปริ คมิสฺสามิ, โส จ โข เตเชเนว, น กาเยนฯ กสฺมา? **มา มํ ฐานา อ
จาวยิ,** มํ เอตสฺมา ฐานา อปราชิตปลฺลงฺกา มาโร มา จาเลสีติ วุตฺตํ โหติฯ **นปฺปสหตี**ติ สหิตุํ
น สโกฺกติ, นาภิภวติ วาฯ **อามํ ปตฺต**นฺติ กาจชาตํ มตฺติกาภาชนํฯ **อสฺมนา**ติ ปาสาเณนฯ เส
สเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๔๔๗-๘. อิทานิ ‘‘เอตํ เต มารเสนํ ภินฺทิตฺวา ตโต ปรํ วิชิตสงฺคาโม สมฺปตฺตธมฺมราชา
ภิเสโก อิทํ กริสฺสามี’’ติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘วสีกริตฺวา’’**ติฯ ตตฺถ **วสีกริตฺวา สงฺกปฺป**นฺติ
มคฺคภาวนาย สพฺพํ มิจฺฉาสงฺกปฺปํ ปหาย สมฺมาสงฺกปฺปเสฺสว ปวตฺตเนน วสีกริตฺวา สงฺกปฺปํฯ
สติญฺจ สูปติฏฺฐิตนฺติ กายาทีสุ จตูสุ ฐาเนสุ อตฺตโน สติญฺจ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตํ กริตฺวา เอวํ วสี
กตสงฺกโปฺป สุปฺปติฏฺฐิตสฺสติ **รฏฺฐา รฏฺฐํ วิจริสฺสามิ** เทวมนุสฺสเภเท **ปุถู สาวเก วินย**

โนฺตฯ อถ มยา วินียมานา **เต อปฺปมตฺตา…เป…. น โสจเร,** ตํ นิพฺพานมฺตเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

๔๔๙-๕๑. อถ มาโร อิมา คาถาโย สุตฺวา อาห – ‘‘เอวรูปํ ปกฺขํ ทิสฺวา น ภายสิ ภิกฺขู’’ติ? ‘‘อาม, มาร, น ภายามี’’ติฯ ‘‘กสฺมา น ภายสี’’ติ? ‘‘ทานาทีนํ ปารมิปุญฺญานํ กตตฺตา’’ติฯ ‘‘โก เอตํ ชานาติ ทานาทีนิ ตฺวมกาสี’’ติ? ‘‘กึ เอตฺถ ปาปิม สกฺขิกิเจฺจน, อปิจ เอกสฺมึเยว ภเว เวสฺสนฺตโร หุตฺวา ยํ ทานมทาสึ, ตสฺสานุภาเวน สตฺตกฺขตฺตุํ ฉหิ ปกาเรหิ สญฺชาตกมฺปา อยํ มหาปถวีเยว สกฺขี’’ติฯ เอวํ วุเตฺต อุทกปริยนฺตํ กตฺวา มหาปถวี กมฺปิ เภรวสทฺทํ มุญฺจมานา, ยํ สุตฺวา มาโร อสนิหโต วิย ภีโต ธชํ ปณาเมตฺวา ปลายิ สทฺธึ ปริสายฯ อถ มหาปุริโส ตีหิ ยาเมหิ ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉิกตฺวา อรุณุคฺคมเน ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป…. ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ มาโร อุทานสเทฺทน อาคนฺตฺวา ‘‘อยํ‘พุโทฺธ อห’นฺติ ปฏิชานาติ, หนฺท นํ อนุพนฺธามิ อาภิสมาจาริกํ ปสฺสิตุํฯ สจสฺส กิญฺจิ กาเยน วา วาจาย วา ขลิตํ ภวิสฺสติ, วิเหเฐสฺสามิ น’’นฺติ ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูมิยํ ฉพฺพสฺสานิ อนุพนฺธิตฺวา พุทฺธตฺตํ ปตฺตํ เอกํ วสฺสํ อนุพนฺธิฯ ตโต ภควโต กิญฺจิ ขลิตํ อปสฺสโนฺต **‘‘สตฺต วสฺสานี’’**ติ อิมา นิเพฺพชนียคาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ **โอตาร**นฺติ รนฺธํ วิวรํฯ **นาธิคจฺฉิสฺส**นฺติ นาธิคมึฯ **เมทวณฺณ**นฺติ เมทปิณฺฑสทิสํฯ **อนุปริยคา**ติ ปริโต ปริโต อคมาสิฯ **มุทุ**นฺติ มุทุกํฯ **วิเนฺทมา**ติ อธิคเจฺฉยฺยามฯ **อสฺสาทนา**ติ สาทุภาโวฯ **วายเสโตฺต**ติ วายโส เอโตฺตฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

อยํ ปน โยชนา – สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ โอตาราเปโกฺข อนุพนฺธึ กตฺถจิ อวิชหโนฺต ปทาปทํ, เอวํ อนุพนฺธิตฺวาปิ จ โอตารํ นาธิคมึฯ โสหํ ยถา นาม เมทวณฺณํ ปาสาณํ เมทสญฺญี วายโส เอกสฺมึ ปเสฺส มุขตุณฺฑเกน วิชฺฌิตฺวา อสฺสาทํ อวินฺทมาโน ‘‘อเปฺปว นาม เอตฺถ มุทุ วิเนฺทม, อปิ อิโต อสฺสาทนา สิยา’’ติ สมนฺตา ตเถว วิชฺฌโนฺต อนุปริยายิตฺวา กตฺถจิ อสฺสาทํ อลทฺธา ‘‘ปาสาโณวาย’’นฺติ นิพฺพิชฺช ปกฺกเมยฺย, เอวเมวาหํ ภควนฺตํ กายกมฺมาทีสุ อตฺตโน ปริตฺตปญฺญามุขตุณฺฑเกน วิชฺฌโนฺต สมนฺตา อนุปริยคา ‘‘อเปฺปว นาม กตฺถจิ อปริสุทฺธกายสมาจาราทิมุทุภาวํ วิเนฺทม, กุโตจิ อสฺสาทนา สิยา’’ติ, เต ทานิ มยํ อสฺสาทํ อลภมานา **กาโกว เสลมาสชฺช นิพฺพิชฺชาเปม โคตมํ** อาสชฺช ตโต โคตมา นิพฺพิชฺช อเปมาติฯ เอวํ วทโต กิร มารสฺส สตฺต วสฺสานิ นิปฺผลปริสฺสมํ นิสฺสาย พลวโสโก อุทปาทิฯ เตนสฺส วิสีทมานงฺคปจฺจงฺคสฺส เพลุวปณฺฑุ นาม วีณา กจฺฉโต ปติตาฯ ยา สกึ กุสเลหิ วาทิตา จตฺตาโร มาเส มธุรสฺสรํ มุญฺจติ, ยํ คเหตฺวา สโกฺก ปญฺจสิขสฺส อทาสิฯ ตํ โส ปตมานมฺปิ น พุชฺฌิฯ เตนาห ภควา –

๔๕๒. ‘‘ตสฺส โสกปเรตสฺส, วีณา กจฺฉา อภสฺสถ;
ตโต โส ทุมฺมโน ยโกฺข, ตเตฺถวนฺตรธายถา’’ติฯ

สงฺคีติการกา อาหํสูติ เอเก, อมฺหากํ ปเนตํ นกฺขมตีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย ปธานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ สุภาสิตสุตฺตํฯ อตฺตชฺฌาสยโต จสฺส อุปฺปตฺติฯ ภควา หิ สุภาสิตปฺปิโย, โส อตฺตโน สุภาสิตสมุทาจารปฺปกาสเนน สตฺตานํ ทุพฺภาสิตสมุทาจารํ ปฏิเสเธนฺโต อิมํ สุตฺตมภาสิฯ ตตฺถ **เอวํ เม สุตนฺ**ติอาทิ สงฺคีติการวจนํฯ ตตฺถ **ตตฺร โข ภควา...เป.... ภทนฺเตติ เต ภิกฺขู**ติ เอตํ อปุพฺพํ, เสสํ วุตฺตนยเมวฯ ตสฺมา อปุพฺพปทวณฺณนตฺถมิทํ วุจฺจติ – **ตตฺรา**ติ เทสกาลปริทีปนํฯ ตญฺหิ ยํ สมยํ วิหรติ, ตตฺร สมเย, ยสฺมิญฺจ อาราเม วิหรติ, ตตฺร อาราเมติ ทีเปติฯ ภาสิตพฺพยุตฺเต วา เทสกาเล ทีเปติฯ น หิ ภควา อยุตฺเต เทเส กาเล วา ธมฺมํ ภาสติฯ ‘‘อกาโล โข, ตาว, พาหิยา’’ติอาทิ (อุทา. ๑๐) เจตฺถ สาธกํฯ **โข**ติ ปทปูรณมตฺเต อวธารณาทิกาลตฺเถ วา นิปาโตฯ **ภควา**ติ โลกครุปริทีปนํฯ ภิกฺขูติ กถาสวนยุตฺตปุคฺคลปริทีปนํฯ **อามนฺเตสี**ติ อาลปิ อภาสิ สโมฺพเธสิฯ

ภิกฺขโวติ อามนฺตนาการปริทีปนํฯ ตญฺจ ภิกฺขนสีลตาทิคุณโยคสิทฺธตฺตา วุตฺตํฯ เตน เนสํ หีนาธิกชนเสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสนฺโต อุทฺธตทีนภาวนิคฺคหํ กโรติฯ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ อิมินา จ กรุณาวิปฺผารโสมฺมหทยนยนนิปาตปุพฺพงฺคเมน วจเนน เต อตฺตโน มุขาภิมุเข กริตฺวา เตเนว กเถตุกมฺยตาทีปเกน วจเนน เตสํ โสตุกมฺยตํ ชเนติ, เตเนว จ สโมฺพธนเตฺถน วจเนน สาธุกสวนมนสิกาเรปิ เต นิโยเชติฯ สาธุกสวนมนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺติฯ อปเรสุปิ เทวมนุสฺเสสุ วิชฺชมาเนสุ กสฺมา ภิกฺขู เอว อามเนฺตสีติ เจ? เชฏฺฐเสฏฺฐาสนฺนสทาสนฺนิหิตภาวโตฯ สพฺพปริสสาธารณา หิ อยํ ธมฺมเทสนา, น ปาฏิปุคฺคลิกาฯ ปริสาย จ เชฏฺฐา ภิกฺขู ปฐมุปฺปนฺนตฺตา, เสฏฺฐา อนคาริยภาวํ อาทึ กตฺวา สตฺถุ จริยานุวิธายกตฺตา สกลสาสนปฏิคฺคาหกตฺตา จฯ อาสนฺนา ตตฺถ นิสิเนฺนสุ สตฺถุ สนฺติกตฺตา, สทา สนฺนิหิตา สตฺถุ สนฺติกาวจรตฺตาฯ เตน ภควา สพฺพปริสสาธารณํ ธมฺมํ เทเสนฺโต ภิกฺขู เอว อามเนฺตสิฯ อปิจ ภาชนํ เต อิมาย กถาย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติสพฺภาวโตติปิ เต เอว อามเนฺตสิฯ **ภทเนฺต**ติ คารวาธิวจนเมตํฯ **เต ภิกฺขู**ติ เย ภควา อามเนฺตสิ, เต เอวํ ภควนฺตํ อาลปนฺตา ภควโต ปจฺจโสฺสสุนฺติฯ

จตูหิ องฺเคหีติ จตูหิ การเณหิ อวยเวหิ วาฯ มุสาวาทาเวรมณิอาทีนิ หิ จตฺตาริ สุภาสิตวาจาย การณานิฯ สจฺจวจนาทโย จตฺตาโร อวยวา, การณเตฺถ จ องฺคสทฺโทฯ **จตูหี**ติ นิสฺสกฺกวจนํ โหติ, อวยวเตฺถ กรณวจนํฯ **สมนฺนาคตา**ติ สมนฺอาคตา ปวตฺตา ยุตฺตา จฯ **วาจา**ติ สมุลฺลปนวาจาฯ ยา สา ‘‘วาจา คิรา พฺยปฺปโถ’’ติ (ธ. ส. ๖๓๖) จ, ‘‘เนลา กณฺณสุขา’’ติ (ที. นิ. ๑.๙; ม. นิ. ๓.๑๔) จ เอวมาทีสุ อาคจฺฉติฯ ยา ปน ‘‘วาจาย เจ กตํ กมฺม’’นฺติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กายกมฺมทฺวาร) เอวํ วิญฺญตฺติ จ, ‘‘ยา จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ วิรติ...เป.... อยํ วุจฺจติ สมฺมาวาจา’’ติ (ธ. ส. ๒๙๙; วิภ. ๒๐๖) เอวํ วิรติ จ, ‘‘ผรุสวาจา, ภิกฺขเว, อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา นิรยสํวตฺตนิกา โหตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๔๐) เอวํ เจตนา จ วาจาติ อาคจฺฉติ, สา อิธ น อธิเปฺปตาฯ กสฺมา? อภาสิตพฺพโตฯ **สุภาสิตา โหตี**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตา โหติฯ เตนสฺสา อตฺถาวหนตํ ทีเปติฯ **น ทุพฺภาสิตา**ติ น ทุฏฺฐุ ภาสิตาฯ เตนสฺสา อนตฺถานาวหนตํ ทีเปติฯ **อนวชฺชา**ติ วชฺชสงฺขาตราคาทิโทสวิรหิตาฯ เตนสฺสา การณสุทฺธึ วุตฺตโทสาภาวญฺจ ทีเปติฯ **อนนุวชฺชา จา**ติ อนุวาทวิมุตฺตาฯ เตนสฺสา สพฺพาการสมฺปตฺตึ ทีเปติฯ **วิญฺญูน**นฺติ ปณฺฑิตานํฯ เตน นินฺทาปสํสาสุ พาลา อปฺปมาณาติ ทีเปติฯ

กตเมหิ จตูหีติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **ภิกฺขเว**ติ เยสํ กเถตุกาโม, ตทาลปนํฯ **ภิกฺขู**ติ วุตฺตปฺปการวาจาภาสนกปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **สุภาสิตํเยว ภาสตี**ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย จตูสุ วาจงฺเคสุ อญฺญตรงฺคนิเทฺทสวจนํฯ **โน ทุพฺภาสิต**นฺติ ตเสฺสว วาจงฺคสฺส ปฏิปกฺขภาสนนิวารณํฯ เตน ‘‘มุสาวาทาทโยปิ กทาจิ วตฺตพฺพา’’ติ ทิฏฺฐึ นิเสเธติฯ ‘‘โน ทุพฺภาสิต’’นฺติ อิมินา วา มิจฺฉาวาจปฺปหานํ ทีเปติ, ‘‘สุภาสิต’’นฺติ อิมินา ปหีนมิจฺ

ฉาวาเจน สตา ภาสิตพฺพวจนลกฺขณํฯ ตถา ปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทํ ฯ องฺคปริหีปนตฺถํ ปน อภาสิตพฺพํ ปุพฺเพ อวตฺวา ภาสิตพฺพเมวาหฯ เอส นโย **ธมฺมํเยวา**ติอาทีสุปิฯ

เอตฺถ จ ‘‘สุภาสิตํเยว ภาสติ โน ทุพฺภาสิต’’นฺติ อิมินา ปิสุณโทสรหิตํ สมคฺคกรณวจนํ วุตฺตํ, ‘‘ธมฺมํเยว ภาสติ โน อธมฺม’’นฺติ อิมินา สมฺผโทสรหิตํ ธมฺมโต อนเปตํ มนฺตาวจนํ วุตฺตํ, อิตเรหิ ทฺวีหิ ผรุสาลิกรหิตานิ ปิยสจฺจวจนานิ วุตฺตานิฯ **อิเมหิ โข**ติอาทินา ปน ตานิ องฺคานิ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสโนฺต ตํ วาจํ นิคเมติฯ วิเสสโต เจตฺถ ‘‘อิเมหิ โข, ภิกฺขเว , จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหตี’’ติ ภณโนฺต ยทเญฺญ ปฏิญฺญาทีหิ อวยเวหิ นามาทีหิ ปเทหิ ลิงฺควจนวิภตฺติกาลการกาทีหิ สมฺปตฺตีหิ จ สมนฺนาคตํ วาจํ ‘‘สุภาสิต’’นฺติ มญฺญนฺติ, ตํ ธมฺมโต ปฏิเสเธติฯ อวยวาทิสมฺปนฺนาปิ หิ เปสุญฺญาทิสมนฺนาคตา วาจา ทุพฺภาสิตาว โหติ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนตฺถาวหตฺตาฯ อิเมหิ ปน จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตา สเจปิ มิลกฺขุภาสาปริยาปนฺนา ฆฏเจฏิกาคีติกปริยาปนฺนา วา โหติ, ตถาปิ สุภาสิตา เอว โลกิยโลกุตฺตรหิตสุขาวหตฺตาฯ สีหฬทีเป มคฺคปเสฺส สสฺสํ รกฺขนฺติยา สีหฬเจฏิกาย สีหฬเกเนว ชาติชรามรณปฏิสํยุตฺตํ คีตํ คายนฺติยา สุตฺวา มคฺคํ คจฺฉนฺตา สฏฺฐิมตฺตา วิปสฺสกภิกฺขู เจตฺถ อรหตฺตํ ปตฺตา นิทสฺสนํฯ ตถา ติโสฺส นาม อารทฺธวิปสฺสโก ภิกฺขุ ปทุมสรสมีเปน คจฺฉโนฺต ปทุมสเร ปทุมานิ ภญฺชิตฺวา ภญฺชิตฺวา –

> ‘‘ปาโต ผุลฺลํ โกกนทํ, สูริยาโลเกน ภชฺชิยเต;
> เอวํ มนุสฺสตฺตคตา สตฺตา, ชราภิเวเคน มทฺทียนฺตี’’ติฯ –

อิมํ คีตํ คายนฺติยา เจฏิกาย สุตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต, พุทฺธนฺตเร จ อญฺญตโร ปุริโส สตฺตหิ ปุเตฺตหิ สทฺธึ วนา อาคมฺม อญฺญตราย อิตฺถิยา มุสเลน ตณฺฑุเล โกเฏฺฏนฺติยา –

> ‘‘ชราย ปริมทฺทิตํ เอตํ, มิลาตฉวิจมฺมนิสฺสิตํ;
> มรเณน ภิชฺชติ เอตํ, มจฺจุสฺส ฆสมามิสํฯ
>
> ‘‘กิมีนํ อาลยํ เอตํ, นานากุณเปน ปูริตํ;
> อสุจิสฺส ภาชนํ เอตํ, กทลิกฺขนฺธสมํ อิท’’นฺติฯ –

อิมํ คีติกํ สุตฺวา สห ปุเตฺตหิ ปเจฺจกโพธึ ปโตฺต, อเญฺญ จ อีทิเสหิ อุปาเยหิ อริยภูมึ ปตฺตา นิทสฺสนํฯ อนจฺฉริยํ ปเนตํ, ยํ ภควตา อาสยานุสยกุสเลน ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา คาถาโย สุตฺวา ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณึสุ, อเญฺญ จ ขนฺธายตนาทิปฏิสํยุตฺตา กถา สุตฺวา อเนเก เทวมนุสฺสาติฯ เอวํ อิเมหิ จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตา วาจา สเจปิ มิลกฺขุภาสาปริยาปนฺนา, ฆฏเจฏิกาคีติกปริยาปนฺนา วา โหติ, ตถาปิ ‘‘สุภาสิตา’’ติ เวทิตพฺพาฯ สุภาสิตตฺตา เอว จ อนวชฺชา จ อนนุวชฺชา จ วิญฺญูนํ อตฺถตฺถิกานํ กุลปุตฺตานํ อตฺถปฏิสรณานํ, โน พฺยญฺชนปฏิสรณานนฺติฯ

อิทมโวจ ภควาติ อิทํ สุภาสิตลกฺขณํ ภควา อโวจฯ **อิทํ วตฺวาน สุคโต, อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา**ติ อิทญฺจ ลกฺขณํ วตฺวา อถ อญฺญมฺปิ เอตํ อโวจ สตฺถาฯ อิทานิ วตฺตพฺพคาถํ ทเสฺสตฺวา สพฺพเมตํ สงฺคีติการกา อาหํสุฯ ตตฺถ **อปร**นฺติ คาถาพนฺธวจนํ สนฺธาย วุจฺจติฯ ตํ ทุวิธํ โหติ – ปจฺฉา อาคตปริสํ อสฺสวนสุสฺสวนอาธารณทฬฺหีกรณาทีนิ วา สนฺธาย ตทตฺถทีปกเมว จฯ ปุเพฺพ เกนจิ การเณน ปริหาปิตสฺส อตฺถสฺส ทีปเนน อตฺถวิเสสทีปกญฺจ ‘‘ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส, กุฐารี ชายเต มุเข’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๖๖๒) วิยฯ อิธ ปน ตทตฺถทีปกเมวฯ

๔๕๓. ตตฺถ **สโนฺต**ติ พุทฺธาทโยฯ เต หิ สุภาสิตํ ‘‘อุตฺตมํ เสฏฺฐ’’นฺติ วณฺณยนฺติฯ **ทุติยํ ตติยํ จตุตฺถ**นฺติ อิทํ ปน ปุเพฺพ นิทฺทิฏฺฐกฺกมํ อุปาทาย วุตฺตํฯ คาถาปริโยสาเน ปน วงฺคีส เตฺถโร ภควโต สุภาสิเต ปสีทิฯ

โส ยํ ปสนฺนาการํ อกาสิ, ยญฺจ วจนํ ภควา อภาสิ, ตํ ทเสฺสนฺตา สงฺคีติการกา **‘‘อถ โข อายสฺมา’’**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **ปฏิภาติ ม**นฺติ มม ภาโค ปกาสติ ฯ **ปฏิภาตุ ต**นฺติ ตว ภาโค ปกาสตุฯ **สารุปฺปาหี**ติ อนุจฺฉวิกาหิฯ **อภิตฺถวี**ติ ปสํสิฯ

๔๕๔. **น ตาปเย**ติ วิปฺปฏิสาเรน น ตาเปยฺยฯ **น วิหิํเสยฺยา**ติ อญฺญมญฺญํ ภินฺทโนฺต น พาเธยฺยฯ **สา เว วาจา**ติ สา วาจา เอกํเสเนว สุภาสิตาฯ เอตฺตาวตา อปิสุณวาจาย ภควนฺตํ โถเมติฯ

๔๕๕. **ปฏินนฺทิตา**ติ หเฏฺฐน หทเยน ปฏิมุขํ คนฺตฺวา นนฺทิตา สมฺปิยายิตาฯ **ยํ อนาทาย ปาปานิ, ปเรสํ ภาสเต ปิย**นฺติ ยํ วาจํ ภาสโนฺต ปเรสํ ปาปานิ อปฺปิยานิ ปฏิกฺกูลานิ ผรุสวจนานิ อนาทาย อตฺถพฺยญฺชนมธุรํ ปิยเมว วจนํ ภาสติ, ตํ ปิยวาจเมว ภาเสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ อิมาย คาถาย ปิยวจเนน ภควนฺตํ อภิตฺถวิฯ

๔๕๖. **อมตา**ติ อมตสทิสา สาทุภาเวนฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘สจฺจํ หเว สาทุตรํ รสาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๓; สุ. นิ. ๑๘๔)ฯ นิพฺพานามตปจฺจยตฺตา วา อมตาฯ **เอส ธโมฺม สนนฺตโน**ติ ยายํ สจฺจวาจา นาม, เอส โปราโณ ธโมฺม จริยา ปเวณี, อิทเมว หิ โปราณานํ อาจิณฺณํ, น เต อลิกํ ภาสิํสุฯ เตเนวาห – **‘‘สเจฺจ อเตฺถ จ ธเมฺม จ, อหุ สโนฺต ปติฏฺฐิตา’’**ติฯ ตตฺถ สเจฺจ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อเตฺถ ปติฏฺฐิตาฯ อเตฺถ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว จ ธเมฺม ปติฏฺฐิตา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ปรํ วา ทฺวยํ สจฺจวิเสสนเมเวฺจว เวทิตพฺพํฯ สเจฺจ ปติฏฺฐิตาฯ กีทิเส? **อเตฺถ จ ธเมฺม จ,** ยํ ปเรสํ อตฺถโต อนเปตตฺตา อตฺถํ อนุปโรธํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ สติปิ จ อนุปโรธกรเตฺต ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ, ยํ ธมฺมิกเมว อตฺถํ สาเธตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิมาย คาถาย สจฺจวจเนน ภควนฺตํ อภิตฺถวิฯ

๔๕๗. **เขม**นฺติ อภยํ นิรุปทฺทวํฯ เกน การเณนาติ เจ? **นิพฺพานปฺปตฺติยา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย,** ยสฺมา กิเลสนิพฺพานํ ปาเปติ, วฏฺฏทุกฺขสฺส จ อนฺตกิริยาย สํวตฺตตีติ อโตฺถฯ อถ วา ยํ พุโทฺธ นิพฺพานปฺปตฺติยา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยายาติ ทฺวินฺนํ นิพฺพานธาตูนมตฺถาย เขมมคฺคปฺปกาสนโต เขมํ วาจํ ภาสติ, **สา เว วาจานมุตฺตมา**ติ สา วาจา สพฺพวาจานํ เสฏฺฐาติ เอวเมเตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมาย คาถาย มนฺตาวจเนน ภควนฺตํ อภิตฺถวโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสีติ อยเมเตฺถ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปูรฬาสสุตฺต-(สุนฺทริกภารทฺวาชสุตฺต)-วณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ ปูรฬาสสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควา ปจฺฉาภตฺตกิจฺจาวสาเน พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต สุนฺทริกภารทฺวาชพฺราหฺมณํ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘ตตฺถ มยิ คเต กถา ปวตฺติสฺสติ, ตโต กถาวสาเน ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เอส พฺราหฺมโณ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ จ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติอาทิ สงฺคีติการกานํ วจนํฯ **กึชโจฺจ ภว**นฺติอาทิ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส, **น พฺราหฺมโณ โนมฺหี**ติอาทิ ภควโตฯ ตํ สพฺพมฺปิ สโมธาเนตฺวา ‘‘ปูรฬาสสุตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ วุตฺตสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ, อวุตฺตํ วณฺณยิสฺสาม, ตญฺจ โข อุตฺตานตฺถานิ ปทานิ อนามสนฺตาฯ **โกสเลสู**ติ โกสลา นาม ชานปทิโน ราชกุมาราฯ เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหิสเทฺทน ‘‘โกสลา’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ โกสเลสุ ชนปเทฯ เกจิ ปน ‘‘ยสฺมา ปุเพฺพ มหาปนาทํ ราชกุมารํ นานานาฏกาทีนิ ทิสฺวา สิตมตฺตมฺปิ อกโรนฺตํ สุตฺวา ราชา อาณาเปสิ ‘โย มม ปุตฺตํ หสาเปติ, สพฺพาภรเณหิ นํ อลงฺกโรมี’ติฯ ตโต นงฺคลานิ ฉเฑฺฑตฺวา มหาชนกาโย สนฺนิปติฯ เต จ มนุสฺสา อติเรกสตฺตวสฺสานิ นานากีฬิกาทโย ทเสฺสนฺตาปิ ตํ นาสกฺขึสุ หสาเปตุํฯ ตโต สโกฺก เทวนฏํ เปเสสิ, โส ทิพฺพนาฏกํ ทเสฺสตฺวา หสาเปสิฯ อถ เต มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน วสโนกาสาภิมุขา ปกฺกมึสุฯ เต ปฏิปเถ มิตฺตสุหชฺชาทโย ทิสฺวา ปฏิสนฺถารมกํสุ ‘กจฺจิ โภ กุสลํ, กจฺจิ โภ กุสล’นฺติ ฯ ตสฺมา ตํ ‘กุสล’นฺติ สทฺทํ อุปาทาย โส ปเทโส ‘โกสโล’ติ วุจฺจตี’’ติ วณฺณยนฺติฯ **สุนฺทริกาย นทิยา ตีเร**ติ สุนฺทริกาติ เอวํนามิกาย นทิยา ตีเรฯ

เตน โข ปนาติ เยน สมเยน ภควา ตํ พฺราหฺมณํ วิเนตุกาโม คนฺตฺวา ตสฺสา นทิยา ตีเร สสีสํ ปารุปิตฺวา รุกฺขมูเล นิสชฺชาสงฺขาเตน อิริยาปถวิหาเรน วิหรติฯ **สุนฺทริกภารทฺวาโช**ติ โส พฺราหฺมโณ ตสฺสา นทิยา ตีเร วสติ อคฺคิญฺจ ชุหติ, ภารทฺวาโชติ จสฺส โคตฺตํ, ตสฺมา เอวํ วุจฺจติฯ **อคฺคึ ชุหตี**ติ อาหุติปกฺขิปเนน ชาเลติฯ **อคฺคิหุตฺตํ ปริจรตี**ติ อคฺยายตนํ สมฺมชฺชนูปเลปนพลิกมฺมาทินา ปยิรุปาสติฯ **โก นุ โข อิมํ หพฺยเสสํ ภุเญฺชยฺยา**ติ โส กิร พฺราหฺมโณ อคฺคิมฺหิ ชุหิตฺวา อวเสสํ ปายาสํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อคฺคิมฺหิ ตาว ปกฺขิตฺตปายาโส มหาพฺรหฺมุนา ภุโตฺต, อยํ ปน อวเสโส อตฺถิฯ ตํ ยทิ พฺรหฺมุโน มุขโต ชาตสฺส พฺราหฺมณเสฺสว ทเทยฺยํ, เอวํ เม ปิตรา สห ปุโตฺตปิ สนฺตปฺปิโต ภเวยฺย, สุวิโสธิโต จ พฺรหฺมโลกคามิมโคฺคอสฺส, หนฺทาหํ พฺราหฺมณํ คเวสามี’’ติฯ ตโต พฺราหฺมณทสฺสนตฺถํ อุฏฺฐายาสนา จตุทฺทิสา อนุวิโลเกสิ – ‘‘โก นุ โข อิมํ หพฺยเสสํ ภุเญฺชยฺยา’’ติฯ

อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเลติ ตสฺมึ วนสเณฺฑ เสฏฺฐรุกฺขมูเลฯ **สสีสํ ปารุต**นฺติ สห สีเสน ปารุตกายํฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมกาสิ, กึ นารายนสงฺขาตพโลปิ หุตฺวา นาสกฺขิ หิมปาตํ สีตวาตญฺจ ปฏิพาหิตุนฺติ? อเตฺถตํ การณํฯ น หิ พุทฺธา สพฺพโส กายปฏิชคฺคนํ กโรนฺติ เอว, อปิจ ภควา ‘‘อาคเต พฺราหฺมเณ สีสํ วิวริสฺสามิ, มํ ทิสฺวา พฺราหฺมโณ กถํ ปวเตฺตสฺสติ, อถสฺส กถานุสาเรน ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติ กถาปวตฺตนตฺถํ เอวมกาสิฯ **ทิสฺวาน วาเมน...เป.... เตนุปสงฺกมี**ติ โส กิร ภควนฺตํ ทิสฺวา พฺราหฺมโณ ‘‘อยํ สสีสํ ปารุปิตฺวา สพฺพรตฺตึ ปธานมนุยุโตฺต, อิมสฺส ทกฺขิโณทกํ ทตฺวา อิมํ หพฺยเสสํ ทสฺสามี’’ติ พฺราหฺมณสญฺญี หุตฺวา เอว อุปสงฺกมิฯ **มุโณฺฑ อยํ ภวํ, มุณฺฑโก อยํ ภว**นฺติ สีเส วิวริตมเตฺตว เกสนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มุโณฺฑ’’ติ อาหฯ ตโต สุฏฺฐุตรํ โอโลเกโนฺต ปริตฺตมฺปิ สิขํ อทิสฺวา หีเฬโนฺต ‘‘มุณฺฑโก’’ติ อาหฯ เอวรูปา หิ เนสํ พฺราหฺมณานํ ทิฏฺฐิฯ **ตโต วา**ติ ยตฺถ ฐิโต อทฺทส, ตมฺหา ปเทสา **มุณฺฑาปี**ติ เกนจิ การเณน มุณฺฑิตสีสาปิ โหนฺติฯ

๔๕๘. **น พฺราหฺมโณ โนมฺหี**ติ เอตฺถ **น**กาโร ปฏิเสเธ, **โน**กาโร อวธารเณ ‘‘น โน สม’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๖.๓; สุ. นิ. ๒๒๖) วิยฯ เตน เนวมฺหิ พฺราหฺมโณติ ทเสฺสติฯ **น ราชปุโตฺต**ติ ขตฺติโย นมฺหิฯ **น เวสฺสายโน**ติ เวโสฺสปิ นมฺหิฯ **อุท โกจิ โนมฺหี**ติ อโญฺญปิ สุโทฺทวา จณฺฑาโล วา โกจิ น โหมีติ เอวํ เอกํเสเนว ชาติวาทสมุทาจารํ ปฏิกฺขิปติฯ กสฺมา? มหาสมุทฺทํ ปตฺตา วิย หิ นทิโย ปพฺพชฺชูปคตา กุลปุตฺตา ชหนฺติ ปุริมานิ นามโคตฺตานิฯ ปหาร

าทสุตฺตเณฺจตฺถ (อ. นิ. ๘.๑๙) สาธกํฯ เอวํ ชาติวาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ยถาภูตมตฺตานํ อาวิกโรโนฺต อาห – **“โคตฺตํ ปริญฺญาย ปุถุชฺชนานํ, อกิญฺจโน มนฺต จรามิ โลเก”**ติฯ กถํ โคตฺตํ ปริญฺญาสีติ เจ? ภควา หิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปญฺจกฺขเนฺธ ปริญฺญาสิ, เตสุ จ ปริญฺญาเตสุ โคตฺตํ ปริญฺญาตเมว โหติฯ ราคาทิกิญฺจนานํ ปน อภาเวน โส อกิญฺจโน มนฺตา ชานิตฺวา ญาณานุปริวตฺตีหิ กายกมฺมาทีหิ จรติฯ เตนาห – ‘‘โคตฺตํ…เป…. โลเก’’ติฯ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย เจส จรติฯ เตเนวาห – ‘‘มนฺตํ จรามิ โลเก’’ติ ฉนฺทวเสน รสฺสํ กตฺวาฯ

๔๕๙-๖๐. เอวํ อตฺตานํ อาวิกตฺวา อิทานิ ‘‘เอวํ โอฬาริกํ ลิงฺคมฺปิ ทิสฺวา ปุจฺฉิตพฺพา ปุจฺฉิตพฺพํ น ชานาสี’’ติ พฺราหฺมณสฺส อุปารมฺภํ อาโรเปโนฺต อาห – ‘‘สงฺฆาฏิวาสี…เป…. โคตฺตปญฺห’’นฺติฯ เอตฺถ จ ฉินฺนสงฺฆฏิตเฏฺฐน ตีณิปิ จีวรานิ ‘‘สงฺฆาฏี’’ติ อธิเปฺปตานิ, ตานิ นิวาเสติ ปริทหตีติ **สงฺฆาฏิวาสีฯ อคโห**ติ อเคโห, นิตฺตโณฺหติ อธิปฺปาโยฯ นิวาสาคารํ ปน ภควโต เชตวเน มหาคนฺธกุฏิกเรริมณฺฑลมาฬโกสมฺพกุฏิจนฺทนมาลาทิอเนกปฺปการํ, ตํ สนฺธาย น ยุชฺชติฯ **นิวุตฺตเกโส**ติ อปนีตเกโส, โอหาริตเกสมสฺสูติ วุตฺตํ โหติฯ **อภินิพฺพุตโตฺต**ติ อตีว วูปสนฺตปริฬาหจิโตฺต, คุตฺตจิโตฺต วาฯ **อลิปฺปมาโน อิธ มาณเวหี**ติ อุปกรณสิเนหสฺส ปหีนตฺตา มนุเสฺสหิ อลิโตฺต อสํสโฏฺฐ เอกนฺตวิวิโตฺตฯ **อกลฺลํ มํ พฺราหฺมณา**ติ ยฺวาหํ เอวํ สงฺฆาฏิวาสี…เป…. อลิปฺปมาโน อิธ มาณเวหิ, ตํ มํ ตฺวํ, พฺราหฺมณ, ปากติกานิ นามโคตฺตานิ อตีตํ ปพฺพชิตํ สมานํ อปฺปติรูปํ โคตฺตปญฺหํ ปุจฺฉสีติฯ

เอวํ วุเตฺต อุปารมฺภํ โมเจโนฺต พฺราหฺมโณ อาห – **ปุจฺฉนฺติ เว, โภ พฺราหฺมณา, พฺราหฺมเณภิ สห “พฺราหฺมโณ โน ภว”**นฺติฯ ตตฺถ **พฺราหฺมโณ โน**ติ พฺราหฺมโณ นูติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – นาหํ โภ อกลฺลํ ปุจฺฉามิฯ อมฺหากญฺหิ พฺราหฺมณสมเย พฺราหฺมณา พฺราหฺมเณหิ สห สมาคนฺตฺวา ‘‘พฺราหฺมโณ นุ ภวํ, ภารทฺวาโช นุ ภว’’นฺติ เอวํ ชาติมฺปิ โคตฺตมฺปิ ปุจฺฉนฺติ เอวาติฯ

๔๖๑-๒. เอวํ วุเตฺต ภควา พฺราหฺมณสฺส จิตฺตมุทุภาวกรณตฺถํ มเนฺตสุ อตฺตโน ปกตญฺญุตํ ปกาเสโนฺต อาห – **“พฺราหฺมโณ หิ เจ ตฺวํ พฺรูสิ…เป…. จตุวีสตกฺขร”**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – สเจ ตฺวํ ‘‘พฺราหฺมโณ อหํ’’ติ พฺรูสิ, มญฺจ อพฺราหฺมณํ พฺรูสิ, ตสฺมา ภวนฺตํ สาวิตฺติํ ปุจฺฉามิ ติปทํ จตุวีสตกฺขรํ, ตํ เม พฺรูหีติฯ เอตฺถ จ ภควา ปรมตฺถเวทานํ ติณฺณํ ปิฏกานํ อาทิภูตํ ปรมตฺถพฺราหฺมเณหิ สพฺพพุเทฺธหิ ปกาสิตํ อตฺถสมฺปนฺนํ พฺยญฺชนสมฺปนฺนญฺจ ‘‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ อิมํ อริยสาวิตฺติํ สนฺธาย ปุจฺฉติฯ ยทิปิ หิ พฺราหฺมโณ อญฺญํ วเทยฺย, อทฺธา นํ ภควา ‘‘นายํ, พฺราหฺมณ, อริยสฺส วินเย สาวิตฺตีติ วุจฺจตี’’ติ ตสฺส อสารกตฺตํ ทเสฺสตฺวา อิเธว ปติฏฺฐาเปยฺยฯ พฺราหฺมโณ ปน ‘‘สาวิตฺติํ ปุจฺฉามิ ติปทํ จตุวีสตกฺขร’’นฺติ อิทํ อตฺตโน สมยสิทฺธํ สาวิตฺติลกฺขณพฺยญฺชนกํ พฺรหฺมสฺสเรน นิจฺฉาริตวจนํ สุตฺวาว ‘‘อทฺธายํ สมโณ พฺราหฺมณสมเย นิฏฺฐํ คโต, อหํ ปน อญฺญาเณน ‘อพฺราหฺมโณ อย’นฺติ ปริภวิํ, สาธุรูโป มนฺตปารคู พฺราหฺมโณว เอโส’’ติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ‘‘หนฺท นํ ยญฺญวิธิํ ทกฺขิเณยฺยวิธิญฺจ ปุจฺฉามี’’ติ ตมตฺถํ ปุจฺฉโนฺต **“กิํนิสฺสิตา…เป…. โลเก”**ติ อิมํ วิสมคาถาปทตฺตยมาหฯ ตสฺสโตฺถ – กิํนิสฺสิตา กิมธิปฺปายา กิํ ปเตฺถนฺตา อิสโย จ ขตฺติยา จ พฺราหฺมณา จ อเญฺญ จ มนุชา เทวตานํ อตฺถาย ยญฺญํ อกปฺปยิํสุฯ **ยญฺญมกปฺปยิํสู**ติ มกาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อกปฺปยิํสู**ติ สํวิทหิํสุ อกํสุฯ **ปุถู**ติ พหู อนฺนปานทานาทินา เภเทน อเนกปฺปกาเร ปุถู วา อิสโย มนุชา ขตฺติยา พฺราหฺมณา จ กิํนิสฺสิตา ยญฺญมกปฺปยิํสุฯ กถํ เนสํ ตํ กมฺมํ สมิชฺฌตีติ อิมินาธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ

๔๖๓. อถสฺส ภควา ตมตฺถํ พฺยากโรนฺโต **“ยทนฺตคู เวทคู ยญฺญกาเล ฯ ยสฺสาหุตึ ลเภ ตสฺสิชฺฌติ พฺรูมี”**ติ อิทํ เสสปททฺวยมาห ฯ ตตฺถ **ยทนฺตคู**ติ โย อนฺตคู, โอการสฺส อกาโร, ทกาโร จ ปทสนฺธิกโร ‘‘อสาธารณมเญฺญส’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๘.๙) มกาโร วิย ฯ อยํ ปน อโตฺถ – โย วฏฺฏทุกฺขสฺส ตีหิ ปริญฺญาหิ อนฺตคตตฺตา **อนฺตคู,** จตูหิ จ มคฺคญาณเวเทหิ กิเลเส วิชฺฌิตฺวา คตตฺตา **เวทคู,** โส **ยสฺส** อิสิมนุชขตฺติยพฺราหฺมณานํ อญฺญตรสฺส ยญฺญกาเล ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ อาหาเร ปจฺจุปฏฺฐิเต อนฺตมโส วนปณฺณมูลผลาทิมฺหิปิ **อาหุตึ ลเภ,** ตโต กิญฺจิ เทยฺยธมฺมํ ลเภยฺย, **ตสฺส** ตํ ยญฺญกมฺมํ **อิชฺฌ** สมิชฺฌเยฺย, มหปฺผลํ ภเวยฺยาติ **พฺรูมี**ติ ฯ

๔๖๔. อถ พฺราหฺมโณ ตํ ภควโต ปรมตฺถโยคคมฺภีรํ อติมธุรคิรนิพฺพิการสรสมฺปนฺนํ เทสนํ สุตฺวา สรีรสมฺปตฺติสูจิตญฺจสฺส สพฺพคุณสมฺปตฺตึ สมฺภาวยมาโน ปีติโสมนสฺสชาโต **“อทฺธา หิ ตสฺสา”**ติ คาถมาห ฯ ตตฺถ **อิติ พฺราหฺมโณ**ติ สงฺคีติการานํ วจนํ, เสสํ พฺราหฺมณสฺส ฯ ตสฺสโตฺถ – **อทฺธา หิ ตสฺส** มยฺหํ **หุตมิชฺฌ,** อยํ อชฺช เทยฺยธโมฺม อิชฺฌิสฺสติ สมิชฺฌิสฺสติ มหปฺผโล ภวิสฺสติ **ยํ ตาทิสํ เวทคุมทฺทสาม,** ยสฺมา ตาทิสํ ภวนฺตรูปํ เวทคุํ อทฺทสามฯ ตฺวเญฺญว หิ โส เวทคู, น อโญฺญ ฯ อิโต ปุเพฺพ ปน **ตุมฺหาทิสานํ** เวทคูนํ อนฺตคูนญฺจ **อทสฺสเนน** อมฺหาทิสานํ ยเญฺญ ปฏิยตฺตํ **อโญฺญ ชโน ภุญฺชติ ปูรฬาสํ** จรุกญฺจ ปูวญฺจาติ ฯ

๔๖๕. ตโต ภควา อตฺตนิ ปสนฺนํ วจนปฏิคฺคหณสชฺชํ พฺราหฺมณํ วิทิตฺวา ยถาสฺส สุฏฺฐุ ปากฏา โหนฺติ, เอวํ นานปฺปกาเรหิ ทกฺขิเณเยฺย ปกาเสตุกาโม **“ตสฺมาติห ตฺว”**นฺติ คาถมาห ฯ ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา มยิ ปสโนฺนสิ, **ตสฺมา** ปน **อิห ตฺวํ, พฺราหฺมณ, อุปสงฺกมฺม ปุจฺฉา**ติ อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต อาห ฯ อิทานิ อิโต ปุพฺพํ อเตฺถนอตฺถิกปทํ ปรปเทน สมฺพนฺธิตพฺพํ – อเตฺถน อตฺถิโก ตสฺส อตฺถตฺถิกภาวสฺส อนุรูปํ กิเลสคฺคิวูปสเมน **สนฺตํ,** โกธธูมวิคเมน **วิธูมํ,** ทุกฺขาภาเวน **อนีฆํ,** อเนกวิธอาสาภาเวน **นิราสํ อเปฺปวิธ** เอกํเสน อิธ ฐิโตว อิธ วา สาสเน **อภิวิเนฺท** ลจฺฉสิ อธิคจฺฉิสฺสสิ **สุเมธํ** วรปญฺญํ ขีณาสวทกฺขิเณยฺยนฺติ ฯ อถ วา ยสฺมา มยิ ปสโนฺนสิ, ตสฺมาติห, ตฺวํ พฺราหฺมณ, อเตฺถน อตฺถิโก สมาโน อุปสงฺกมฺม ปุจฺฉ สนฺตํ วิธูมํ อนีฆํ นิราสนฺติ อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต อาห ฯ เอวํ ปุจฺฉโนฺต อเปฺปวิธ อภิวิเนฺท สุเมธํ ขีณาสวทกฺขิเณยฺยนฺติ เอวเมฺปตฺถ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ

๔๖๖. อถ พฺราหฺมโณ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาโน ภควนฺตํ อาห – **“ยเญฺญ รโตหํ...เป. ... พฺรูหิ เมต”**นฺติ ฯ ตตฺถ ยโญฺญ ยาโค ทานนฺติ อตฺถโต เอกํ ฯ ตสฺมา ทานรโต อหํ, ตายเอว ทานารามตาย ทานํ ทาตุกาโม, น ปน ชานามิ, เอวํ อชานนฺตํ อนุสาสตุ มํ ภวํ ฯ อนุสาสโนฺต จ อุตฺตาเนเนว นเยน ยตฺถ หุตํ อิชฺฌเต พฺรูหิ เมตนฺติ เอวเมตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพา ฯ ‘‘ยถาหุต’’นฺติปิ ปาโฐ ฯ

๔๖๗. อถสฺส ภควา วตฺตุกาโม อาห – **“เตน หิ...เป.... เทเสฺสามี”**ติ ฯ โอหิตโสตสฺส จสฺส อนุสาสนตฺถํ ตาว ‘‘มา ชาตึ ปุจฺฉี’’ติ คาถมาห ฯ ตตฺถ **มา ชาตึ ปุจฺฉี**ติ ยทิ หุตสมิทฺธึ ทานมหปฺผลตํ ปจฺจาสีสสิ, ชาตึ มา ปุจฺฉ ฯ อการณญฺหิ ทกฺขิเณยฺยวิจารณาย ชาติ ฯ **จรณญฺจ ปุจฺฉา**ติ อปิจ โข สีลาทิคุณเภทํ จรณํ ปุจฺฉ ฯ เอตญฺหิ ทกฺขิเณยฺยวิจารณาย การณํ ฯ

อิทานิสฺส ตมตฺถํ วิภาเวโนฺต นิทสฺสนมาห – **“กฏฺฐา หเว ชายติ ชาตเวโท”**ติอาทิ ฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – อิธ กฏฺฐา อคฺคิ ชายติ, น จ โส สาลาทิกฏฺฐา ชาโต เอว อคฺคิกิจฺจํ กโร

ติ, สาปานโทณิอาทิกฏฺฐา ชาโต น กโรติ, อปิจ โข อตฺตโน อจฺจิอาทิคุณสมฺปนฺนตฺตา เอว กโรติฯ เอวํ น พฺราหฺมณกุลาทีสุ ชาโต เอว ทกฺขิเณยฺโย โหติ, จณฺฑาลกุลาทีสุ ชาโต น โหติ, อปิจ โข **นีจากุลีโนปิ** อุจฺจากุลีโนปิ ขีณาสว**มุนิ ธิติมา หิรีนิเสโธ อาชานิโย โหติ,** อิมาย ธิติหิริปมุขาย คุณสมฺปตฺติยา ชาติมา อุตฺตมทกฺขิเณยฺโย โหติฯ โส หิ ธิติยา คุเณ ธารยติ, หิริยา โทเส นิเสเธติฯ วุตฺตเญฺจตํ ''หิริยา หิ สนฺโต น กโรนฺติ ปาป''นฺติฯ เตน เต พฺรูมิ –

> ''มา ชาตึ ปุจฺฉี จรณญฺจ ปุจฺฉ,
> กฏฺฐา หเว ชายติ ชาตเวโท;
> นีจากุลีโนปิ มุนี ธิตีมา,
> อาชานิโย โหติ หิรีนิเสโธ''ติฯ –

เอส สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อสฺสลายนสุตฺตานุสาเรน (ม. นิ. ๒.๔๐๑ อาทโย) เวทิตโพฺพฯ

๔๖๘. เอวเมตํ ภควา จาตุวณฺณิสุทฺธิยา อนุสาสิตฺวา อิทานิ ยตฺถ หุตํ อิชฺฌเต, ยถา จ หุตํ อิชฺฌเต, ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **''สเจฺจน ทนฺโต''**ติอาทิคาถมาหฯ ตตฺถ **สเจฺจนา**ติ ปรมตฺถสเจฺจนฯ ตญฺหิ ปโตฺต ทนฺโต โหติฯ เตนาห – ''สเจฺจน ทนฺโต''ติฯ **ทมสา อุเปโต**ติ อินฺทฺริยทเมน สมนฺนาคโตฯ **เวทนฺตคู**ติ เวเทหิ วา กิเลสานํ อนฺตํ คโต, เวทานํ วา อนฺตํ จตุตฺถมคฺคญาณํ คโตฯ **วูสิตพฺรหฺมจริโย**ติ ปุน วสิตพฺพาภาวโต วุตฺถมคฺคพฺรหฺมจริโยฯ **กาเลน ตมฺหิ หพฺยํ ปเวเจฺฉ**ติ อตฺตโน เทยฺยธมฺมฏฺฐิตกาลํ ตสฺส สมฺมุขีภาวกาลญฺจ อุปลเกฺขตฺวา เตน กาเลน ตาทิเส ทกฺขิเณเยฺย เทยฺยธมฺมํ ปเวเจฺฉยฺย, ปเวเสยฺย ปฏิปาเทยฺยฯ

๔๖๙-๗๑. **กาเม**ติ วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จฯ **สุสมาหิตินฺทฺริยา**ติ สุฏฺฐุ สมาหิตอินฺทฺริยา, อวิกฺขิตฺตอินฺทฺริยาติ วุตฺตํ โหติฯ **จโนฺทว ราหุคฺคหณา ปมุตฺตา**ติ ยถา จโนฺท ราหุคฺคหณา, เอวํ กิเลสคฺคหณา ปมุตฺตา เย อตีว ภาสนฺติ เจว ตปนฺติ จฯ **สตา**ติ สติสมฺปนฺนาฯ **มมายิตานี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิมมายิตานิฯ

๔๗๒. **โย กาเม หิตฺวา**ติ อิโต ปภุติ อตฺตานํ สนฺธาย วทติฯ ตตฺถ **กาเม หิตฺวา**ติ กิเลสกาเม ปหายฯ **อภิภุยฺยจารี**ติ เตสํ ปหีนตฺตา วตฺถุกาเม อภิภุยฺยจารีฯ **ชาติมรณสฺส อนฺตํ** นาม นิพฺพานํ วุจฺจติ, ตญฺจ **โย เวทิ** อตฺตโน ปญฺญาพเลน อญฺญาสิฯ **อุทกรหโท วา**ติ เย อิเม อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห มนฺทากินิทโห สีหปฺปปาตทโหติ หิมวติ สตฺต มหารหทา อคฺคิสุริยสนฺตาเปหิ อสมฺผุฏฺฐตฺตา นิจฺจํ สีตลา, เตสํ อญฺญตโร อุทกรหโทว สีโต ปรินิพฺพุตกิเลสปริฬาหตฺตาฯ

๔๗๓. **สโม**ติ ตุโลฺยฯ **สเมหี**ติ วิปสฺสิอาทีหิ พุเทฺธหิฯ เต หิ ปฏิเวธสมตฺตา ''สมา''ติ วุจฺจนฺติฯ นตฺถิ เตสํ ปฏิเวธนาธิคนฺตเพฺพสุ คุเณสุ, ปหาตเพฺพสุ วา โทเสสุ เวมตฺตตา , อทฺธานอายุกุลปฺปมาณาภินิกฺขมนปธานโพธิรสฺมีหิ ปน เนสํ เวมตฺตตา โหติฯ ตถา หิ เต เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน จตูหิ อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปสตสหเสฺสน จ ปารมิโย ปูเรนฺติ, อุปริมปริเจฺฉเทน โสฬสหิ อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปสตสหเสฺสน จฯ อยํ เนสํ **อทฺธานเวมตฺตตา**ฯ เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน จ วสฺสสตายุกกาเล อุปฺปชฺชนฺติ, อุปริมปริเจฺฉเทน วสฺสสตสหสฺสายุกกาเลฯ อยํ เนสํ **อายุเวมตฺตตา**ฯ ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา อุปฺปชฺชนฺติฯ อยํ **กุลเวมตฺตตา**ฯ อุจฺจา วา โหนฺติ อฏฺฐาสีติหตฺถปฺปมาณา, นีจา วา ปนฺนรสอฏฺฐารสหตฺถปฺปมาณาฯ อยํ **ปมาณเวมตฺตตา**ฯ หตฺถิอสฺสรถสิวิกาทีหิ นิกฺขมนฺติ เวหาเสน วาฯ ตถา หิ วิปสฺสิกกุสนฺธา

อสฺสรเถน นิกฺขมึสุ, สิขีโกณาคมนา หตฺถิกฺขเนฺธน, เวสฺสภู สิวิกาย, กสฺสโป เวหาเสน, สกฺยมุนิ อสฺสปิฏฺฐิยาฯ อยํ **เนกฺขมฺมเวมตฺตตา**ฯ สตฺตาหํ วา ปธานมนุยุญฺชนฺติ, อฑฺฒมาสํ, มาสํ, เทฺวมาสํ, เตมาสํ, จตุมาสํ, ปญฺจมาสํ, ฉมาสํ, เอกวสฺสํ ทฺวิติจตุปญฺจฉวสฺสานิ วาฯ อยํ **ปธานเวมตฺตตา**ฯ อสฺสตฺถ วา โพธิรุกฺโข โหติ นิโคฺรธาทีนํ วา อญฺญตโรฯ อยํ **โพธิเวมตฺตตา**ฯ พฺยามาสีติอนนฺตปภายุตฺตา โหนฺติฯ ตตฺถ พฺยามปฺปภา วา อสีติปฺปภา วา สเพฺพสํ สมานา, อนนฺตปฺปภา ปน ทูรมฺปิ คจฺฉติ อาสนฺนมฺปิ, เอกคาวุตํ ทฺวิคาวุตํ โยชนํ อเนกโยชนํ จกฺกวาฬปริยนฺตมฺปิ, มงฺคลสฺส พุทฺธสฺส สรีรปฺปภา ทสสหสฺสจกฺกวาฬํ อคมาสิฯ เอวํ สเนฺตปิ มนสา จินฺตายตฺตาว สพฺพพุทฺธานํ, โย ยตฺตกมิจฺฉติ, ตสฺส ตตฺตกํ คจฺฉติฯ อยํ **รสฺมิเวมตฺตตา**ฯ อิมา อฏฺฐ เวมตฺตตา ฐเปตฺวา อวเสเสสุ ปฏิเวเธนาธิคนฺตเพฺพสุ คุเณสุ, ปหาตเพฺพสุ วา โทเสสุ นตฺถิ เนสํ วิเสโส, ตสฺมา ‘‘สมา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เอวเมเตหิ สโม สเมหิฯ

วิสเมหิ ทูเรติ น สมา วิสมา, ปเจฺจกพุทฺธาทโย อวเสสสพฺพสตฺตาฯ เตหิ วิสเมหิ อสทิสตาย ทูเรฯ สกลชมฺพุทีปํ ปูเรตฺวา ปลฺลเงฺกน ปลฺลงฺกํ สงฺฆเฏฺฏตฺวา นิสินฺนา ปเจฺจกพุทฺธาปิ หิ คุเณหิ เอกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ , โก ปน วาโท สาวกาทีสุฯ เตนาห – ‘‘วิสเมหิ ทูเร’’ติฯ **ตถาคโต โหตี**ติ อุภยปเทหิ ทูเรติ โยเชตพฺพํฯ **อนนฺตปโญฺญ**ติ อปริมิตปโญฺญฯ โลกิยมนุสฺสานญฺหิ ปญฺญํ อุปนิธาย อฏฺฐมกสฺส ปญฺญา อธิกา, ตสฺส ปญฺญํ อุปนิธาย โสตาปนฺนสฺสฯ เอวํ ยาว อรหโต ปญฺญํ อุปนิธาย ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปญฺญา อธิกา, ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปญฺญํ ปน อุปนิธาย ตถาคตสฺส ปญฺญา อธิกาติ น วตฺตพฺพา, อนนฺตา อิเจฺจว ปน วตฺตพฺพาฯ เตนาห – ‘‘อนนฺตปโญฺญ’’ติฯ **อนูปลิโตฺต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปหิ อลิโตฺตฯ **อิธ วา หุรํ วา**ติ อิธโลเก วา ปรโลเก วาฯ โยชนา ปเนตฺถ – สโม สเมหิ วิสเมหิ ทูเร ตถาคโต โหติฯ กสฺมา? ยสฺมา อนนฺตปโญฺญ อนุปลิโตฺต อิธ วา หุรํ วา, เตน ตถาคโต อรหติ ปูรฬาสนฺติฯ

๔๗๔. **ยมฺหิ น มายา**ติ อยํ ปน คาถา อญฺญา จ อีทิสา มายาทิโทสยุเตฺตสุ พฺราหฺมเณสุ ทกฺขิเณยฺยสญฺญาปหานตฺถํ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **อมโม**ติ สตฺตสงฺขาเรสุ ‘‘อิทํ มมา’’ติ ปหีนมมายิตภาโวฯ

๔๗๕. **นิเวสน**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐินิเวสนํฯ เตน หิ มโน ตีสุ ภเวสุ นิวิสติ, เตน ตํ ‘‘นิเวสนํ มนโส’’ติ วุจฺจติฯ ตเตฺถว วา นิวิสติ ตํ หิตฺวา คนฺตุํ อสมตฺถตายฯ เตนปิ ‘‘นิเวสน’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปริคฺคหา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิโย เอว, ตาหิ ปริคฺคหิตธมฺมา วาฯ **เกจี**ติ อปฺปมตฺตกาปิฯ **อนุปาทิยาโน**ติ เตสํ นิเวสนปริคฺคหานํ อภาวา กญฺจิ ธมฺมํ อนุปาทิยมาโนฯ

๔๗๖. **สมาหิโต** มคฺคสมาธินาฯ **อุทตารี**ติ อุตฺติโณฺณฯ **ธมฺมํ จญฺญาสี**ติ สพฺพญฺเญยฺยธมฺมํ อญฺญาสิฯ **ปรมาย ทิฏฺฐิยา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณนฯ

๔๗๗. **ภวาสวา**ติ ภวตณฺหาฌานนิกนฺติสสฺสตทิฏฺฐิสหคตา ราคาฯ **วจี**ติ วาจาฯ **ขรา**ติ กกฺขฬา ผรุสาฯ **วิธูปิตา**ติ ทฑฺฒาฯ **อตฺถคตา**ติ อตฺถงฺคตาฯ **น สนฺตี**ติ วิธูปิตตฺตา อตฺถงฺคตตฺตา จฯ อุภเยหิ ปน อุภยํ โยเชตพฺพํ **สพฺพธี**ติ สเพฺพสุ ขนฺธายตนาทีสุฯ

๔๗๘. **มานสเตฺตสู**ติ มาเนน ลเคฺคสุฯ **ทุกฺขํ ปริญฺญายา**ติ วฏฺฏทุกฺขํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **สเขตฺตวตฺถุ**นฺติ สเหตุปจฺจยํ, สทฺธึ กมฺมกิเลเสหีติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๗๙. **อาสํ อนิสฺสายา**ติ ตณฺหํ อนลฺลียิตฺวาฯ **วิเวกทสฺสี**ติ นิพฺพานทสฺสีฯ **ปรเวทิยนฺ**ติ ปเรหิ ญาเปตพฺพํฯ **ทิฏฺฐิมุปาติวตฺโต**ติ ทฺวาสฏฺฐิเภทมฺปิ มิจฺฉาทิฏฺฐึ อติกฺกนฺโตฯ **อารมฺมณา**ติ ปจฺจยา, ปุนพฺภวการณานีติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๘๐. **ปโรปรา**ติ วราวรา สุนฺทราสุนฺทราฯ ปรา วา พาหิรา, อปรา อชฺฌตฺติกาฯ **สเมจฺจา**ติ ญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **ธมฺมา**ติ ขนฺธายตนาทโย ธมฺมาฯ **อุปาทานขเย วิมุตฺโต**ติ นิพฺพาเน นิพฺพานารมฺมณโต วิมุตฺโต, นิพฺพานารมฺมณวิมุตฺติลาภีติ อโตฺถฯ

๔๘๑. **สํโยชนํชาติขยนฺตทสฺสี**ติ สํโยชนกฺขยนฺตทสฺสี ชาติกฺขยนฺตทสฺสี จฯ สํโยชนกฺขยเนฺตน เจตฺถ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ, ชาติกฺขยเนฺตน อนุปาทิเสสา วุตฺตาฯ ขยโนฺตติ หิ อจฺจนฺตขยสฺส สมุเจฺฉทปฺปหานเสฺสตํ อธิวจนํฯ อนุนาสิกโลโป เจตฺถ ‘‘วิเวกชํ ปีติสุข’’นฺติอาทีสุ วิย น กโตฯ **โยปานุที**ติ โย อปนุทิฯ **ราคปถนฺ**ติ ราคารมฺมณํ, ราคเมว วาฯ ราโคปิ หิ ทุคฺคตีนํ ปถตฺตา ‘‘ราคปโถ’’ติ วุจฺจติ กมฺมปโถ วิยฯ **สุโทฺธ นิโทโส วิมโล อกาโจ**ติ ปริสุทฺธกายสมาจาราทิตาย **สุโทฺธ**ฯ เยหิ ‘‘ราคโทสา อยํ ปชา, โทสโทสา, โมหโทสา’’ติ วุจฺจติฯ เตสํ อภาวา **นิโทโส**ฯ อฏฺฐปุริสมลวิคมา **วิมโล,** อุปกฺกิเลสาภาวโต อกาโจฯ อุปกฺกิลิโฏฺฐ หิ อุปกฺกิเลเสน ‘‘สกาโจ’’ติ วุจฺจติฯ สุโทฺธ วา ยสฺมา นิโทฺทโส, นิโทฺทสตาย วิมโล, พาหิรมลาภาเวน วิมลตฺตา อกาโจฯ สมโล หิ ‘‘สกาโจ’’ติ วุจฺจติฯ วิมลตฺตา วา อาคุํ น กโรติ, เตน อกาโจฯ อาคุกิริยา หิ อุปฆาตกรณโต ‘‘กาโจ’’ติ วุจฺจติฯ

๔๘๒. **อตฺตโน อตฺตานํ นานุปสฺสตี**ติ ญาณสมฺปยุเตฺตน จิเตฺตน วิปสฺสโนฺต อตฺตโน ขเนฺธสุ อญฺญํ อตฺตานํ นาม น ปสฺสติ, ขนฺธมตฺตเมว ปสฺสติฯ ยา จายํ ‘‘อตฺตนาว อตฺตานํ สญฺชานามี’’ติ ตสฺส สจฺจโต เถตโต ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, ตสฺสา อภาวา อตฺตโน อตฺตานํ นานุปสฺสติ, อญฺญทตฺถุ ปญฺญาย ขเนฺธ ปสฺสติฯ มคฺคสมาธินา **สมาหิโต,** กายวงฺกาทีนํ อภาวา **อุชฺชุคโต,** โลกธเมฺมหิ อกมฺปนียโต **ฐิตโตฺต,** ตณฺหาสงฺขาตาย เอชาย, ปญฺจนฺนํ เจโตขิลานญฺจ อฏฺฐฏฺฐานาย กงฺขาย จ อภาวา **อเนโช อขิโล อกโงฺข**ฯ

๔๘๓. **โมหนฺตรา**ติ โมหการณา โมหปจฺจยา, สพฺพกิเลสานเมตํ อธิวจนํฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสุ จ ญาณทสฺสี**ติ สจฺฉิกตสพฺพญฺญุตญฺญาโณฯ ตญฺหิ สเพฺพสุ ธเมฺมสุ ญาณํ, ตญฺจ ภควา ปสฺสิ, ‘‘อธิคตํ เม’’ติ สจฺฉิกตฺวา วิหาสิฯ เตน วุจฺจติ ‘‘สเพฺพสุ ธเมฺมสุ จ ญาณทสฺสี’’ติฯ **สโมฺพธินฺ**ติ อรหตฺตํฯ **อนุตฺตรนฺ**ติ ปเจฺจกพุทฺธสาวเกหิ อสาธารณํฯ **สิวนฺ**ติ เขมํ นิรุปทฺทวํ สสฺสิริกํ วาฯ **ยกฺขสฺสา**ติ ปุริสสฺสฯ **สุทฺธี**ติ โวทานตาฯ เอตฺถ หิ โมหนฺตราภาเวน สพฺพโทสาภาโว, เตน สํสารการณสมุเจฺฉโท อนฺติมสรีรธาริตา, ญาณทสฺสิตาย สพฺพคุณสมฺภโวฯ เตน อนุตฺตรา สโมฺพธิปตฺติ, อิโต ปรญฺจ ปหาตพฺพมธิคนฺตพฺพํ วา นตฺถิฯ เตนาห – ‘‘เอตฺตาวตา ยกฺขสฺส สุทฺธี’’ติฯ

๔๘๔. เอวํ วุเตฺต พฺราหฺมโณ ภิโยฺยโสมตฺตาย ภควติ ปสโนฺน ปสนฺนาการํ กโรโนฺต อาห **‘‘หุตญฺจ มยฺห’’**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ยมหํ อิโต ปุเพฺพ พฺรหฺมานํ อารพฺภ อคฺคิมฺหิ อชุหํ, ตํ เม หุตํ สจฺจํ วา โหติ, อลิกํ วาติ น ชานามิฯ อชฺช ปน อิทํ **หุตญฺจ มยฺหํ หุตมตฺถุ สจฺจํ,** สจฺจหุตเมว อตฺถูติ ยาจโนฺต ภณติฯ **ยํ ตาทิสํ เวทคุนํ อลตฺถํ,** ยสฺมา อิเธว ฐิโต ภวนฺตรูปํ เวทคุํ อลตฺถํฯ **พฺรหฺมา หิ สกฺขิ,** ปจฺจกฺขเมว หิ ตฺวํ พฺรหฺมา, ยโต **ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภควา,** ปฏิคฺคเหตฺวา จ **ภุญฺชตุ เม ภควา ปูรฬาส**นฺติ ตํ หพฺยเสสํ อุปนาเมโนฺต อาหฯ

๔๘๗. อถ ภควา กสิภารทฺวาชสุตฺเต วุตฺตนเยน คาถาทฺวยมภาสิฯ ตโต พฺราหฺมโณ ‘‘อยํ อตฺตนา น อิจฺฉติ, กมฺปิ จญฺญํ สนฺธาย ‘เกวลินํ มเหสิํ ขีณาสวํ กุกฺกุจฺจวูปสนฺตํ อเนฺนน ปาเนน อุปฏฺฐหสฺสู’ติ ภณตี’’ติ เอวํ คาถาย อตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา ตํ ญาตุกาโม อาห **‘‘สาธาหํ ภควา’’**ติฯ ตตฺถ **สาธู**ติ อายาจนเตฺถ นิปาโตฯ **ตถา**ติ เยน ตฺวมาห, เตน ปกาเรนฯ **วิชญฺญู**นฺติ ชาเนยฺยํฯ **ย**นฺติ ยํ ทกฺขิเณยฺยํ ยญฺญกาเล ปริเยสมาโน อุปฏฺฐเหยฺยนฺติ ปาฐเสโสฯ **ปปฺปุยฺยา**ติ ปตฺวาฯ **ตว สาสน**นฺติ ตว โอวาทํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติฯ สาธาหํ ภควา ตว โอวาทํ อาคมฺม ตถา วิชญฺญํ อาโรเจหิ เม ตํ เกวลินนฺติ อธิปฺปาโยฯ โย ทกฺขิณํ ภุเญฺชยฺย มาทิสสฺส, ยํ จาหํ ยญฺญกาเล ปริเยสมาโน อุปฏฺฐเหยฺยํ, ตถารูปํ เม ทกฺขิเณยฺยํ ทเสฺสหิ, สเจ ตฺวํ น ภุญฺชสีติฯ

๔๘๘-๙๐. อถสฺส ภควา ปากเฏน นเยน ตถารูปํ ทกฺขิเณยฺยํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สารมฺภา ยสฺสา’’**ติ คาถาตฺตยมาหฯ ตตฺถ **สีมนฺตานํ วินตาร**นฺติ **สีมา**ติ มริยาทา สาธุชนวุตฺติ, ตสฺสา อนฺตา ปริโยสานา อปรภาคาติ กตฺวา สีมนฺตา วุจฺจนฺติ กิเลสา, เตสํ วินตารนฺติ อโตฺถฯ สีมนฺตาติ พุทฺธเวเนยฺยา เสกฺขา จ ปุถุชฺชนา จ, เตสํ วินตารนฺติปิ เอเกฯ **ชาติมรณโกวิท**นฺติ ‘‘เอวํ ชาติ เอวํ มรณ’’นฺติ เอตฺถ กุสลํฯ **โมเนยฺยสมฺปนฺน**นฺติ ปญฺญาสมฺปนฺนํ, กายโมเนยฺยาทิสมฺปนฺนํ วาฯ **ภกุฏิํ วินยิตฺวานา**ติ ยํ เอกเจฺจ ทุพฺพุทฺธิโน ยาจกํ ทิสฺวา ภกุฏิํ กโรนฺติ, ตํ วินยิตฺวา, ปสนฺนมุขา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ปญฺชลิกา**ติ ปคฺคหิตอญฺชลิโน หุตฺวาฯ

๔๙๑. อถ พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ โถมยมาโน **‘‘พุโทฺธ ภว’’**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อายาโค**ติ อายชิตโพฺพ, ตโต ตโต อาคมฺม วา ยชิตพฺพเมตฺถาติปิ อายาโค, เทยฺยธมฺมานํ อธิฏฺฐานภูโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ เสสเมตฺถ อิโต ปุริมคาถาสุ จ ยํ น วณฺณิตํ, ตํ สกฺกา อวณฺณิตมฺปิ ชานิตุนฺติ อุตฺตานตฺถตฺตาเยว น วณฺณิตํฯ อิโต ปรํ ปน กสิภารทฺวาชสุตฺเต วุตฺตนยเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปูรฬาสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มาฆสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ มาฆสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยเมว ยาสฺส นิทาเน วุตฺตาฯ อยญฺหิ มาโฆ มาณโว ทายโก อโหสิ ทานปติฯ ตเสฺสตทโหสิ – ‘‘สมฺปตฺตกปณทฺธิกาทีนํ ทานํ ทินฺนํ มหปฺผลํ โหติ, อุทาหุ โนติ สมณํ โคตมํ เอตมตฺถํ ปุจฺฉิสฺสามิ, สมโณ กิร โคตโม อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ชานาตี’’ติฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิฯ ภควา จสฺส ปุจฺฉานุรูปํ พฺยากาสิฯ ตยิทํ สงฺคีติการานํ พฺราหฺมณสฺส ภควโตติ ติณฺณมฺปิ วจนํ สโมธาเนตฺวา ‘‘มาฆสุตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ

ตตฺถ **ราชคเห**ติ เอวํนามเก นคเรฯ ตญฺหิ มนฺธาตุมหาโควินฺทาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา ‘‘ราชคห’’นฺติ วุจฺจติฯ อเญฺญเปตฺถ ปกาเร วณฺณยนฺติฯ กิํ เตหิ, นามเมตํ ตสฺส นครสฺส? ตํ ปเนตํ พุทฺธกาเล จ จกฺกวตฺติกาเล จ นครํ โหติ, เสสกาเล สุญฺญํ โหติ ยกฺขปริคฺคหิตํ, เตสํ วสนฺตวนํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ เอวํ โคจรคามํ ทเสฺสตฺวา นิวาสฏฺฐานมาห – **‘‘คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต’’**ติฯ โส จ คิชฺฌา ตสฺส กูเฏสุ วสิํสุ, คิชฺฌสทิสานิ วาสฺส กูฏานิ, ตสฺมา ‘‘คิชฺฌกูโฏ’’ติ วุจฺจตีติ เวทิตโพฺพฯ

อถ โข…เป…. อโวจาติ เอตฺถ **มาโฆ**ติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส นามํฯ **มาณโว**ติ อเนฺตวาสิวาสํ อนตีตภาเวน วุจฺจติ, ชาติยา ปน มหลฺลโกฯ ‘‘ปุพฺพาจิณฺณวเสนา’’ติ เอเก ปิงฺคิโย มาณโว วิยฯ โส หิ วีสวสฺสสติโกปิ ปุพฺพาจิณฺณวเสน ‘‘ปิงฺคิโย มาณโว’’ เตฺวว สงฺขํ อคมาสิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อหญฺหิ , **โภ โคตม…เป…. ปสวามี**ติ เอตฺถ **ทายโก ทานปตี**ติ ทายโก เจว ทานปติ จฯ โย หิ อญฺญสฺส สนฺตกํ เตนาณโตฺต เทติ, โสปิ ทายโก โหติ, ตสฺมึ ปน ทาเน อิสฺสริยาภาวโต น ทานปติฯ อยํ ปน อตฺตโน สนฺตกํเยว เทติฯ เตนาห – ‘‘อหญฺหิ, โภ โคตม , ทายโก ทานปตี’’ติฯ อยเมว หิ เอตฺถ อโตฺถ, อญฺญตฺร ปน อนฺตรนฺตรา มเจฺฉเรน อภิภุยฺยมาโน ทายโก อนภิภูโต ทานปตีติอาทินาปิ นเยน วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **วทญฺญู**ติ ยาจกานํ วจนํ ชานามิ วุตฺตมเตฺตเยว ‘‘อยมิทมรหติ อยมิท’’นฺติ ปุริสวิเสสาวธารเณน พหูปการภาวคหเณน วาฯ **ยาจโยโค**ติ ยาจิตุํ ยุโตฺตฯ โย หิ ยาจเก ทิสฺวาว ภกุฎึ กตฺวา ผรุสวจนาทีนิ ภณติ, โส น ยาจโยโค โหติฯ อหํ ปน น ตาทิโสติ ทีเปติฯ **ธเมฺมนา**ติ อทินฺนาทานนิกติวญฺจนาทีนิ วเชฺชตฺวา ภิกฺขาจริยาย, ยาจนายาติ อโตฺถฯ ยาจนา หิ พฺราหฺมณานํ โภคปริเยสเน ธโมฺม, ยาจมานานญฺจ เนสํ ปเรหิ อนุคฺคหกาเมหิ ทินฺนา โภคา ธมฺมลทฺธา นาม ธมฺมาธิคตา จ โหนฺติ, โส จ ตถา ปริเยสิตฺวา ลภิฯ เตนาห – **‘‘ธเมฺมน โภเค ปริเยสามิ…เป…. ธมฺมาธิคเตหี’’**ติฯ ***ภิโยฺยปิ ททามี***ติ ตโต อุตฺตริปิ ททามิ, ปมาณํ นตฺถิ, เอตฺถ ลทฺธโภคปฺปมาเณน ททามีติ ทเสฺสติฯ

ตคฺฆาติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ เอกํเสเนว หิ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวเกหิ ปสตฺถํ ทานํ อนุตฺตมโส ติรจฺฉานคตานมฺปิ ทียมานํฯ วุตฺตเญฺจตํ ‘‘สพฺพตฺถ วณฺณิตํ ทานํ, น ทานํ ครหิตํ กฺวจี’’ติฯ ตสฺมา ภควาปิ เอกํเสเนว ตํ ปสํสโนฺต อาห – **‘‘ตคฺฆ ตฺวํ มาณว…เป…. ปสวสี’’**ติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ เอวํ ภควตา ‘‘พหุํ โส ปุญฺญํ ปสวตี’’ติ วุเตฺตปิ ทกฺขิเณยฺยโต ทกฺขิณาวิสุทฺธึ โสตุกาโม พฺราหฺมโณ อุตฺตริ ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ เตนาหุ สงฺคีติการา – **‘‘อถ โข มาโฆ มาณโว ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสี’’**ติฯ ตํ อตฺถโต วุตฺตนยเมวฯ

๔๙๒. **ปุจฺฉามหนฺ**ติอาทิคาถาสุ ปน **วทญฺญุ**นฺติ วจนวิทุํ, สพฺพากาเรน สตฺตานํ วุตฺตวจนาธิปฺปายญฺญุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สุเชฺฌ**ติ ทกฺขิเณยฺยวเสน สุทฺธํ มหปฺผลํ ภเวยฺยฯ โยชนา ปเนตฺถ – โย ยาจโยโค ทานปติ คหโฎฺฐ ปุญฺญตฺถิโก หุตฺวา ปเรสํ อนฺนปานํ ททํ ยชติ, น อคฺคิมฺหิ อาหุติมตฺตํ ปกฺขิปโนฺต, ตญฺจ โข ปุญฺญเปโกฺขว น ปจฺจุปการกลฺยาณกิตฺติสทฺทาทิอเปโกฺข, ตสฺส เอวรูปสฺส ยชมานสฺส หุตํ กถํ สุเชฺฌยฺยาติ?

๔๙๓. **อาราธเย ทกฺขิเณเยฺยภิ ตาที**ติ ตาทิโส ยาจโยโค ทกฺขิเณเยฺยหิ อาราธเย สมฺปาทเย โสธเย, มหปฺผลํ ตํ หุตํ กเรยฺย, น อญฺญถาติ อโตฺถฯ อิมินาสฺส ‘‘กถํ หุตํ ยชมานสฺส สุเชฺฌ’’ อิเจฺจตํ พฺยากตํ โหติฯ

๔๙๔. ***อกฺขาหิ เม ภควา ทกฺขิเณเยฺย***ติ เอตฺถ โย ยาจโยโค ททํ ปเรสํ ยชติ, ตสฺส เม ภควา ทกฺขิเณเยฺย อกฺขาหีติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๔๙๕. อถสฺส ภควา นานปฺปกาเรหิ นเยหิ ทกฺขิเณเยฺย ปกาเสโนฺต **‘‘เย เว อสตฺตา’’**ติ อาทิกา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **อสตฺตา**ติ ราคาทิสงฺควเสน อลคฺคาฯ **เกวลิโน**ติ ปรินิฎฺฐิตกิจฺจาฯ **ยตตฺตา**ติ คุตฺตจิตฺตาฯ

๔๙๖-๗. **ทนฺตา** อนุตฺตเรน ทมเถน, **วิมุตฺตา** ปญฺญาเจโตวิมุตฺตีหิ, **อนีฆา** อายตึ วฏฺฏทุกฺขาภาเวน, **นิราสา** สมฺปติ กิเลสาภาเวนฯ อิมิสฺสา ปน คาถาย ทุติยคาถา ภาวนานุภาวปฺปกาสนนเยน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘ภาวนานุโยคมนุยุตฺตสฺส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน วิหรโต กิญฺจาปิ น เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺเชยฺย ‘อโห วต เม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺเจยฺยา’ติ (อ. นิ. ๗.๗๑), อถ ขฺวาสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติ อิทํ เจตฺถ สุตฺตํ สาธกํฯ

๔๙๘-๕๐๒. **ราคญฺจ...เป.... เยสุ น มายา...เป.... น ตณฺหาสุ อุปาติปนฺนา**ติ กามตณฺหาทีสุ นาธิมุตฺตาฯ **วิตเรยฺยา**ติ วิตริตฺวาฯ **ตณฺหา**ติ รูปตณฺหาทิฉพฺพิธา ฯ **ภวาภวายา**ติ สสฺสตาย วา อุเจฺฉทาย วาฯ อถ วา ภวสฺส อภวาย ภวาภวาย, ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ **อิธ วา หุรํ วา**ติ อิทํ ปน **‘‘กุหิญฺจิ โลเก’’**ติ อิมสฺส วิตฺถารวจนํฯ

๕๐๔. **เย วีตราคา...เป.... สมิตาวิโน**ติ สมิตวนฺโต, กิเลสวูปสมการิโนติ อโตฺถฯ สมิตาวิตตฺตา จ **วีตราคา อโกปาฯ อิธ วิปฺปหายา**ติ อิธโลเก วตฺตมาเน ขเนฺธ วิหาย, ตโต ปรํ เยสํ คมนํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ อิโต ปรํ **‘‘เย กาเม หิตฺวา อคหา จรนฺติ, สุสญฺญตตฺตา ตสรํว อุชฺชุ’’**นฺติ อิมมฺปิ คาถํ เกจิ ปฐนฺติฯ

๕๐๖-๘. **ชหิตฺวา**ติ หิตฺวาฯ ‘‘ชหิตฺวานา’’ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **อตฺตทีปา**ติ อตฺตโน คุเณ เอว อตฺตโน ทีปํ กตฺวา วิจรนฺตา ขีณาสวา วุจฺจนฺติฯ **เย เหตฺถา**ติ หกาโร นิปาโต ปทปูรณมเตฺตฯ อยํ ปนโตฺถ – เย เอตฺถ ขนฺธายตนาทิสนฺตาเน ยถา อิทํ ขนฺธายตนาทิ ตถา ชานนฺติ, ยํสภาวํ ตํสภาวํเยว สญฺชานนฺติ อนิจฺจาทิวเสน ชานนฺตาฯ **อยมนฺติมา นตฺถิ ปุนพฺภโว**ติ อยํ โน อนฺติมา ชาติ, อิทานิ นตฺถิ ปุนพฺภโวติ เอวญฺจ เย ชานนฺตีติฯ

๕๐๙. โย **เวทคู**ติ อิทานิ อตฺตานํ สนฺธาย ภควา อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **สติมา**ติ ฉสตตวิหารสติยา สมนฺนาคโตฯ **สโมฺพธิปโตฺต**ติ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตฯ **สรณํ พหูน**นฺติ พหูนํ เทวมนุสฺสานํ ภยวิหึสเนน สรณภูโตฯ

๕๑๐. เอวํ ทกฺขิเณเยฺย สุตฺวา อตฺตมโน พฺราหฺมโณ อาห – **‘‘อทฺธา อโมฆา’’**ติฯ ตตฺถ **ตุวเญฺหตฺถ ชานาสิ ยถา ตถา อิท**นฺติ ตฺวญฺหิ เอตฺถ โลเก อิทํ สพฺพมฺปิ เญยฺยํ ยถา ตถา ชานาสิ ยาถาวโต ชานาสิ, ยาทิสํ ตํ ตาทิสเมว ชานาสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถา หิ เต วิทิโต เอส ธโมฺม**ติ ตถา หิ เต เอสา ธมฺมธาตุ สุปฺปฏิวิทฺธา, ยสฺสา สุปฺปฏิวิทฺธตา ยํ ยํ อิจฺฉสิ, ตํ ตํ ชานาสีติ อธิปฺปาโยฯ

๕๑๑. เอวํ โส พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ ปสํสิตฺวา ทกฺขิเณยฺยสมฺปทาย ยญฺญสมฺปทํ ญตฺวา ทายกสมฺปทายปิ ตํ ฉฬงฺคปริปูรํ ยญฺญสมฺปทํ โสตุกาโม **‘‘โย ยาจโยโค’’**ติ อุตฺตริปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ตตฺรายํ โยชนา – โย ยาจโยโค ททํ ปเรสํ ยชติ, ตสฺส อกฺขาหิ เม ภควา ยญฺญสมฺปทนฺติฯ

๕๑๒. อถสฺส ภควา ทฺวีหิ คาถาหิ อกฺขาสิฯ ตตฺถายํ อตฺถโยชนา – ยชสฺสุ มาฆ, ยชมาโน จ สพฺพตฺถ วิปฺปสาเทหิ จิตฺตํ, ตีสุปิ กาเลสุ จิตฺตํ ปสาเทหิฯ เอวํ เต ยายํ –

> ‘‘ปุเพฺพว ทานา สุมโน, ททํ จิตฺตํ ปสาทเย;
> ทตฺวา อตฺตมโน โหติ, เอสา ยญฺญสฺส สมฺปทา’’ติฯ (อ. นิ. ๖.๓๗; เป. ว. ๓๐๕) –

ยญฺญสมฺปทา วุตฺตา, ตาย สมฺปนฺนํ ยโญฺญ ภวิสฺสติฯ ตตฺถ สิยา ‘‘กถํ จิตฺตํ ปสาเทตพฺพ’’นฺติ? โทสปฺปหาเนนฯ กถํ โทสปฺปหานํ โหติ? ยญฺญารมฺมณตายฯ อยญฺหิ **อารมฺมณํ ยชมานสฺส ยโญฺญ เอตฺถ ปติฏฺฐาย ชหาติ โทสํ,** อยญฺหิ สเตฺตสุ เมตฺตาปุพฺพงฺคเมน สมฺมาทิฏฺฐิปทีปวิหตโมหนฺธกาเรน จิเตฺตน ยชมานสฺส เทยฺยธมฺมสงฺขาโต ยโญฺญ อารมฺมณํ โหติ, โส เอตฺถ ยเญฺญ อารมฺมณวเสน ปวตฺติยา ปติฏฺฐาย เทยฺยธมฺมปจฺจยํ โลภํ, ปฏิคฺคาหกปจฺจยํ โกธํ, ตทุภยนิทานํ โมหนฺติ เอวํ ติวิธมฺปิ ชหาติ โทสํฯ โส เอวํ โภเคสุ **วีตราโค,** สเตฺตสุ จ **ปวิเนยฺย โทสํ** ตปฺปหาเนเนว ปหีนปญฺจนีวรโณ อนุกฺกเมน อุปจารปฺปนาเภทํ อปริมาณสตฺตผรเณน เอกสเตฺต วา อนวเสสผรเณน อปฺปมาณํ **เมตฺตํ จิตฺตํ** ภาเวนฺโต ปุน ภาวนาเวปุลฺลตฺถํ, **รตฺตินฺทิวํ สตตํ** สพฺพอิริยาปเถสุ อปฺปมโตฺต หุตฺวา ตเมว เมตฺตชฺฌานสงฺขาตํ **สพฺพา ทิสา ผรเต อปฺปมญฺญ**นฺติฯ

๕๑๔. อถ พฺราหฺมโณ ตํ เมตฺตํ ‘‘พฺรหฺมโลกมโคฺค อย’’นฺติ อชานโนฺต เกวลํ อตฺตโน วิสยาตีตํ เมตฺตาภาวนํ สุตฺวา สุฏฺฐุตรํ สญฺชาตสพฺพญฺญุสมฺภาวโน ภควติ อตฺตนา พฺรหฺมโลกาธิมุตฺตตฺตา พฺรหฺมโลกูปปตฺติเมว จ สุทฺธิํ มุตฺติญฺจ มญฺญมาโน พฺรหฺมโลกมคฺคํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘โก สุชฺฌตี’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺร จ พฺรหฺมโลกคามิํ ปุญฺญํ กโรนฺตํ สนฺธายาห – **‘‘โก สุชฺฌติ มุจฺจตี’’**ติ, อกโรนฺตํ สนฺธาย **‘‘พชฺฌตี จา’’**ติฯ **เกนตฺตนา**ติ เกน การเณนฯ **สกฺขิ พฺรหฺมชฺชทิโฏฺฐ**ติ พฺรหฺมา อชฺช สกฺขิ ทิโฏฺฐฯ **สจฺจ**นฺติ ภควโต พฺรหฺมสมตฺตํ อารพฺภ อจฺจาทเรน สปถํ กโรติฯ **กถํ อุปฺปชฺชตี**ติ อจฺจาทเรเนว ปุนปิ ปุจฺฉติฯ **ชุติมา**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ

ตตฺถ ยสฺมา โย ภิกฺขุ เมตฺตาย ติกจตุกฺกชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเมว ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โส สุชฺฌติ มุจฺจติ จ, ตถารูโป จ พฺรหฺมโลกํ น คจฺฉติฯ โย ปน เมตฺตาย ติกจตุกฺกชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘สนฺตา เอสา สมาปตฺตี’’ติอาทินา นเยน ตํ อสฺสาเทติ, โส พชฺฌติฯ อปริหีนชฺฌาโน จ เตเนว ฌาเนน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติ, ตสฺมา ภควา โย สุชฺฌติ มุจฺจติ จ, ตสฺส พฺรหฺมโลกคมนํ อนนุชานโนฺต อนามสิตฺวาว ตํ ปุคฺคลํ โย พชฺฌติฯ ตสฺส เตน ฌาเนน พฺรหฺมโลกคมนํ ทเสฺสโนฺต พฺราหฺมณสฺส สปฺปาเยน นเยน **‘‘โย ยชตี’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ

๕๑๕. ตตฺถ **ติวิธ**นฺติ ติกาลปฺปสาทํ สนฺธายาหฯ เตน ทายกโต องฺคตฺตยํ ทเสฺสติฯ **อาราธเย ทกฺขิเณเยฺยภิ ตาที**ติ ตญฺจ โส ตาทิโส ติวิธสมฺปตฺติสาธโก ปุคฺคโล ติวิธํ ยญฺญสมฺปทํ ทกฺขิเณเยฺยหิ ขีณาสเวหิ สาเธยฺย สมฺปาเทยฺยฯ อิมินา ปฏิคฺคาหกโต องฺคตฺตยํ ทเสฺสติฯ **เอวํ ยชิตฺวา สมฺมา ยาจโยโค**ติ เอวํ เมตฺตชฺฌานปทฏฺฐานภาเวน ฉฬงฺคสมนฺนาคตํ ยญฺญํ สมฺมา ยชิตฺวา โส ยาจโยโค เตน ฉฬงฺคยญฺญูปนิสฺสเยน เมตฺตชฺฌาเนน **อุปปชฺชติ พฺรหฺมโลกนฺติ พฺรูมี**ติ พฺราหฺมณํ สมฺสฺสาเหโนฺต เทสนํ สมาเปสิฯ เสสํ สพฺพคาถาสุ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิโต ปรญฺจ ปุเพฺพ วุตฺตนยเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย มาฆสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สภิยสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ สภิยสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยเมว ยาสฺส นิทาเน วุตฺตาฯ อตฺถวณฺณนากฺกเมปิ จสฺส ปุพฺพสทิสํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน อปุพฺพํ, ตํ อุตฺตานตฺถานิ ปทานิ

ปริหรนฺตา วณฺณยิสฺสามฯ **เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป**ติ **เวฬุวน**นฺติ ตสฺส อุยฺยานสฺส นามํฯ ตํ กิร เวฬูหิ จ ปริกฺขิตฺตํ อโหสิ อฏฺฐารสหตฺเถน จ ปากาเรน, โคปุรฏฺฏาลกยุตฺตํ นีโลภาสํ มโนรมํ, เตน ‘‘เวฬุวน’’นฺติ วุจฺจติฯ กลนฺทกานเญฺจตฺถ นิวาปํ อทํสุ, เตน ‘‘กลนฺทกนิวาโป’’ติ วุจฺจติฯ กลนฺทกา นาม กาฬกา วุจฺจนฺติฯ ปุเพฺพ กิร อญฺญตโร ราชา ตตฺถ อุยฺยานกีฬนตฺถํ อาคโต สุรามเทน มตฺโต ทิวาเสยฺยํ สุปิฯ ปริชโนปิสฺส ‘‘สุตฺโต ราชา’’ติ ปุปฺผผลาทีหิ ปโลภิยมาโน อิโต จิโต จ ปกฺกามิฯ อถ สุราคเนฺธน อญฺญตรสฺมา สุสิรรุกฺขา กณฺหสโปฺป นิกฺขมิตฺวา รโญฺญ อภิมุโข อาคจฺฉติฯ ตํ ทิสฺวา รุกฺขเทวตา ‘‘รโญฺญ ชีวิตํ ทสฺสามี’’ติ กาฬกเวเสน อาคนฺตฺวา กณฺณมูเล สทฺทมกาสิฯ ราชา ปฏิพุชฺฌิ, กณฺหสโปฺป นิวตฺโตฯ โส ตํ ทิสฺวา ‘‘อิมาย มม กาฬกาย ชีวิตํ ทินฺน’’นฺติ กาฬกานํ ตตฺถ นิวาปํ ปฏฺฐเปสิ, อภยโฆสนญฺจ โฆสาเปสิฯ ตสฺมา ตํ ตโต ปภุติ ‘‘กลนฺทกนิวาโป’’ติ สงฺขํ คตํฯ

สภิยสฺส ปริพฺพาชกสฺสาติ **สภิโย**ติ ตสฺส นามํ, **ปริพฺพาชโก**ติ พาหิร ปพฺพชฺชํ อุปาทาย วุจฺจติฯ **ปุราณสาโลหิตาย เทวตายา**ติ น มาตา น ปิตา, อปิจ โข ปนสฺส มาตา วิย ปิตา วิย จ หิตชฺฌาสยตฺตา โส เทวปุโตฺต ‘‘ปุราณสาโลหิตา เทวตา’’ติ วุโตฺตฯ ปรินิพฺพุเต กิร กสฺสเป ภควติ ปติฏฺฐิเต สุวณฺณเจติเย ตโย กุลปุตฺตา สมฺมุขสาวกานํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา จริยานุรูปานิ กมฺมฏฺฐานานิ คเหตฺวา ปจฺจนฺตชนปทํ คนฺตฺวา อรญฺญายตเน สมณธมฺมํ กโรนฺติ, อนฺตรนฺตรา จ เจติยวนฺทนตฺถาย ธมฺมสฺสวนตฺถาย จ นครํ คจฺฉนฺติฯ อปเรน จ สมเยน ตาวตกมฺปิ อรเญฺญ วิปฺปวาสํ อโรจยมานา ตเตฺถว อปฺปมตฺตา วิหริํสุ, เอวํ วิหรนฺตาปิ น จ กิญฺจิ วิเสสํ อธิคมิํสุฯ ตโต เนสํ อโหสิ – ‘‘มยํ ปิณฺฑาย คจฺฉนฺตา ชีวิเต สาเปกฺขา โหม, ชีวิเต สาเปเกฺขน จ น สกฺกา โลกุตฺตรธโมฺม อธิคนฺตุํ, ปุถุชฺชนกาลกิริยาปิ ทุกฺขา, หนฺท มยํ นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ปพฺพตํ อภิรุยฺห กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขา สมณธมฺมํ กโรมา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ

อถ เนสํ มหาเถโร อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา ตทเหว ฉฬภิญฺญาปริวารํ อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ โส อิทฺธิยา หิมวนฺตํ คนฺตฺวา อโนตเตฺต มุขํ โธวิตฺวา อุตฺตรกุรุสฺ ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ ปุน อญฺญมฺปิ ปเทสํ คนฺตฺวา ปตฺตํ ปูเรตฺวา อโนตตฺตอุทกญฺจ นาคลตาทนฺตโปณญฺจ คเหตฺวา เตสํ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา อาห – ‘‘ปสฺสถาวุโส มมานุภาวํ, อยํ อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาโต, อิทํ หิมวนฺตโต อุทกทนฺตโปณํ อาภตํ, อิมํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรถ, เอวาหํ ตุเมฺห สทา อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติฯ เต ตํ สุตฺวา อาหํสุ – ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, กตกิจฺจา, ตุเมฺหหิ สห สลฺลาปมตฺตมฺปิ อมฺหากํ ปปโญฺจ, มา ทานิ ตุเมฺห ปุน อมฺหากํ สนฺติกํ อาคมิตฺถา’’ติฯ โส เกนจิ ปริยาเยน เต สมฺปฏิจฺฉาเปตุํ อสโกฺกโนฺต ปกฺกามิฯ

ตโต เตสํ เอโก ทฺวีหตีหจฺจเยน ปญฺจาภิโญฺญ อนาคามี อโหสิฯ โสปิ ตเถว อกาสิ, อิตเรน จ ปฏิกฺขิโตฺต ตเถว อคมาสิฯ โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา วายมโนฺต ปพฺพตํ อารุหนทิวสโต สตฺตเม ทิวเส กิญฺจิ วิเสสํ อนธิคนฺตฺวาว กาลกโต เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ขีณาสวเตฺถโรปิ ตํ ทิวสเมว ปรินิพฺพายิ, อนาคามี สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชิฯ เทวปุโตฺต ฉสุ กามาวจรเทวโลเกสุ อนุโลมปฏิโลเมน ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล เทวโลกา จวิตฺวา อญฺญตริสฺสา ปริพฺพาชิกาย กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิฯ สา กิร อญฺญตรสฺส ขตฺติยสฺส ธีตา, ตํ มาตาปิตโร ‘‘อมฺหากํ ธีตา สมยนฺตรํ ชานาตู’’ติ เอกสฺส ปริพฺพาชกสฺส นิยฺยาเตสุํฯ ตเสฺสโก อเนฺตวาสิโก ปริพฺพาชโก ตาย สทฺธิํ วิปฺปฏิปชฺชิฯ สา เตน คพฺภํ คณฺหิฯ ตํ คพฺภินิํ ทิสฺวา ปริพฺพาชิกา นิกฺกฑฺฒิํสุฯ สา อญฺญตฺถ คจฺฉนฺตี อนฺตรามเคฺค สภายํ วิชายิ, เตนสฺส **‘‘สภิโย’’**เตฺวว นามํ อกาสิฯ โสปิ สภิโย วฑฺฒิตฺวา ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา นานาสตฺถานิ

อุคฺคเหตฺวา มหาวาที หุตฺวา วาทกฺขิตฺตตาย สกลชมฺพุทีเป วิจรนฺโต อตฺตโน สทิสํ วาทึ อทิสฺวา นครทฺวาเร อสฺสมํ การาเปตฺวา ขตฺติยกุมาราทโย สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺโต ตตฺถ วสติฯ

อถ ภควา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺเพน ราชคหํ อาคนฺตฺวา เวฬุวเน วิหรติ กลนฺทกนิวาเปฯ สภิโย ปน พุทฺธุปฺปาทํ น ชานาติฯ อถ โส สุทฺธาวาสพฺรหฺมา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ‘‘อิมาหํ วิเสสํ กสฺสานุภาเวน ปโตฺต’’ติ อาวเชฺชนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สมณธมฺมกิริยํ เต จ สหาเย อนุสฺสริตฺวา ‘‘เตสุ เอโก ปรินิพฺพุโต, เอโก อิทานิ กตฺถา’’ติ อาวเชฺชนฺโต ‘‘เทวโลกา จวิตฺวา ชมฺพุทีเป อุปฺปโนฺน พุทฺธุปฺปาทมฺปิ น ชานาตี’’ติ ญตฺวา ‘‘หนฺท นํ พุทฺธุปเสวนาย นิโยเชมี’’ติ วีสติ ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา รตฺติภาเค ตสฺส อสฺสมมาคมฺม อากาเส ฐตฺวา ‘‘สภิย, สภิยา’’ติ ปโกฺกสิฯ โส นิทฺทายมาโน ติกฺขตฺตุํ ตํ สทฺทํ สุตฺวา นิกฺขมฺม โอภาสํ ทิสฺวา ปญฺชลิโก อฏฺฐาสิฯ ตโต ตํ พฺรหฺมา อาห – ‘‘อหํ สภิย ตวตฺถาย วีสติ ปเญฺห อาหรึ, เต ตฺวํ อุคฺคณฺหฯ โย จ เต สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิเม ปเญฺห ปุโฏฺฐ พฺยากโรติ, ตสฺส สนฺติเก พฺรหฺมจริยํ จเรยฺยาสี’’ติฯ อิมํ เทวปุตฺตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ‘‘ปุราณสาโลหิตาย เทวตาย ปญฺหา อุทฺทิฏฺฐา โหนฺตี’’ติฯ **อุทฺทิฏฺฐา**ติ อุเทฺทสมเตฺตเนว วุตฺตา, น วิภเงฺคนฯ

เอวํ วุเตฺต จ เน สภิโย เอกวจเนเนว ปทปฏิปาฏิยา อุคฺคเหสิฯ อถ โส พฺรหฺมา ชานโนฺตปิ ตสฺส พุทฺธุปฺปาทํ นาจิกฺขิฯ ‘‘อตฺถํ คเวสมาโน ปริพฺพาชโก สยเมว สตฺถารํ ญสฺสติฯ อิโต พหิทฺธา จ สมณพฺราหฺมณานํ ตุจฺฉภาว’’นฺติ อิมินา ปนาธิปฺปาเยน เอวมาห – ‘‘โย เต สภิย...เป.... จเรยฺยาสี’’ติฯ เถรคาถาสุ ปน จตุกฺกนิปาเต สภิยเตฺถราปทานํ วเณฺณนฺตา ภณนฺติ ‘‘สา จสฺส มาตา อตฺตโน วิปฺปฏิปตฺตึ จิเนฺตตฺวา ตํ ชิคุจฺฉมานา ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนา, ตาย พฺรหฺมเทวตาย เต ปญฺหา อุทฺทิฏฺฐา’’ติฯ

เย เตติ อิทานิ วตฺตพฺพานํ อุเทฺทสปจฺจุเทฺทโสฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคมเนน โลกสมฺมุติยา จ สมณา เจว พฺราหฺมณา จฯ **สงฺฆิโน**ติ คณวโนฺตฯ **คณิโน**ติ สตฺถาโร, ‘‘สพฺพญฺญุโน มย’’นฺติ เอวํ ปฏิญฺญาตาโรฯ **คณาจริยา**ติ อุเทฺทสปริปุจฺฉาทิวเสน ปพฺพชิตคหฏฺฐคณสฺส อาจริยาฯ **ญาตา**ติ อภิญฺญาตา, วิสฺสุตา ปากฏาติ วุตฺตํ โหติฯ **ยสสฺสิโน**ติ ลาภปริวารสมฺปนฺนาฯ **ติตฺถกรา**ติ เตสํ ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชเนฺตหิ โอตริตพฺพานํ โอคาหิตพฺพานํ ทิฏฺฐิติตฺถานํ กตฺตาโรฯ **สาธุสมฺมตา พหุชนสฺสา**ติ ‘‘สาธโว เอเต สโนฺต สปฺปุริสา’’ติ เอวํ พหุชนสฺส สมฺมตาฯ

เสยฺยถิทนฺติ กตเม เตติ เจ-อิเจฺจตสฺมึ อเตฺถ นิปาโตฯ **ปูรโณ**ติ นามํ, **กสฺสโป**ติ โคตฺตํฯ โส กิร ชาติยา ทาโส, ทาสสตํ ปูเรโนฺต ชาโตฯ เตนสฺส ‘‘ปูรโณ’’ติ นามมกํสุฯ ปลายิตฺวา ปน นเคฺคสุ ปพฺพชิตฺวา ‘‘กสฺสโป อห’’นฺติ โคตฺตํ อุทฺทิสิ, สพฺพญฺญุตญฺจ ปจฺจญฺญาสิฯ **มกฺขลี**ติ นามํ, โคสาลาย ชาตตฺตา **โคสาโล**ติปิ วุจฺจติฯ โสปิ กิร ชาติยา ทาโส เอว, ปลายิตฺวา ปพฺพชิ, สพฺพญฺญุตญฺจ ปจฺจญฺญาสิฯ **อชิโต**ติ นามํ, อปฺปิจฺฉตาย เกสกมฺพลํ ธาเรติ, เตน **เกสกมฺพโล**ติปิ วุจฺจติ, โสปิ สพฺพญฺญุตํ ปจฺจญฺญาสิ ฯ **ปกุโธ**ติ นามํ, **กจฺจายโน**ติ โคตฺตํฯ อปฺปิจฺฉวเสน อุทเก ชีวสญฺญาย จ นฺหานมุขโธวนาทิ ปฏิกฺขิโตฺต, โสปิ สพฺพญฺญุตํ ปจฺจญฺญาสิฯ **สญฺจโย**ติ นามํ, เพลโฏฺฐ ปนสฺส ปิตา, ตสฺมา **เพลฏฺฐปุโตฺต**ติ วุจฺจติ, โสปิ สพฺพญฺญุตํ ปจฺจญฺญาสิฯ **นิคโณฺฐ**ติ ปพฺพชฺชานาเมน, **นาฏปุโตฺต**ติ ปิตุนาเมน วุจฺจติฯ นาโฏติ กิร นามสฺส ปิตา, ตสฺส ปุโตฺตติ นาฏปุโตฺต, โสปิ สพฺพญฺญุตํ ปจฺจญฺญาสิฯ สเพฺพปิ ปญฺจสตปญฺจสตสิสฺสปริวารา อเหสุํฯ **เต**ติ เต ฉ สตฺถาโรฯ **เต ปเญฺห**ติ เต วีสติ ปเญฺหฯ **เต**ติ เต ฉ สตฺถาโรฯ **น สมฺปาเยนฺตี**ติ น สมฺปาเทนฺติฯ **โกปน**ฺติ จิตฺ

ตเจตสิกานํ อาวิลภาวํฯ **โทส**นฺติ ปทุฏฺฐจิตฺตตํ, ตทุภยเมฺปตํ มนฺทติกฺขเภทสฺส โกธเสฺสวาธิวจนํฯ **อปฺปจฺจย**นฺติ อปฺปตีตตา, โทมนสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาตุกโรนฺตี**ติ กายวจีวิกาเรน ปกาเสนฺติ, ปากฏํ กโรนฺติฯ

หีนายาติ คหฏฺฐภาวายฯ คหฏฺฐภาโว หิ ปพฺพชฺชํ อุปนิธาย สีลาทิคุณหีนโต หีนกามสุขปฏิเสวนโต วา ''หีโน''ติ วุจฺจติฯ อุจฺจา ปพฺพชฺชาฯ **อาวตฺติตฺวา**ติ โอสกฺกิตฺวาฯ **กาเม ปริภุเญฺชยฺย**นฺติ กาเม ปฏิเสเวยฺยํฯ อิติ กิรสฺส สพฺพญฺญุปฏิญฺญานมฺปิ ปพฺพชิตานํ ตุจฺฉกตฺตํ ทิสฺวา อโหสิฯ อุปฺปนฺนปริวิตกฺกวเสเนว จ อาคนฺตฺวา ปุนปฺปุนํ วีมํสมานสฺส **อถ โข สภิยสฺส ปริพฺพาชกสฺส เอตทโหสิ – ''อยมฺปิ โข สมโณ''**ติ จ **''เยปิ โข เต โภนฺโต''**ติ จ **''สมโณ โข ทหโรติ น อุญฺญาตโพฺพ''**ติ จาติ เอวมาทิฯ ตตฺถ **ชิณฺณา**ติอาทีนิ ปทานิ วุตฺตนยาเนวฯ **เถรา**ติ อตฺตโน สมณธเมฺม ถิรภาวปฺปตฺตาฯ **รตฺตญฺญู**ติ รตนญฺญู, ''นิพฺพานรตนํ ชานาม มย''นฺติ เอวํ สกาย ปฏิญฺญาย โลเกนาปิ สมฺมตา, พหุรตฺติวิทู วาฯ จิรํ ปพฺพชิตานํ เอเตสนฺติ **จิรปพฺพชิตา**ฯ **น อุญฺญาตโพฺพ**ติ น อวชานิตโพฺพ, น นีจํ กตฺวา ชานิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ **น ปริโภตโพฺพ**ติ น ปริภวิตโพฺพ, ''กิเมส ญสฺสตี''ติ เอวํ น คเหตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

๕๑๖. **กงฺขี เวจิกิจฺฉี**ติ สภิโย ภควตา สทฺธึ สโมฺมทมาโน เอวํ ภควโต รูปสมฺปตฺติทมูปสมสูจิตํ สพฺพญฺญุตํ สมฺภาวยมาโน วิคตุทฺธโจฺจ หุตฺวา อาห – ''กงฺขี เวจิกิจฺฉี''ติฯ ตตฺถ ''ลเภยฺยํ นุ โข อิเมสํ พฺยากรณ''นฺติ เอวํ ปญฺหานํ พฺยากรณกงฺขาย **กงฺขี**ฯ ''โก นุ โข อิมสฺสิมสฺส จ ปญฺหสฺส อโตฺถ''ติ เอวํ วิจิกิจฺฉาย **เวจิกิจฺฉี**ฯ ทุพฺพลวิจิกิจฺฉาย วา เตสํ ปญฺหานํ อเตฺถ กงฺขนโต กงฺขี, พลวติยา วิจินโนฺต กิจฺฉติเยว, น สโกฺกติ สนฺนิฏฺฐาตุนฺติ เวจิกิจฺฉีฯ **อภิกงฺขมาโน**ติ อติวิย ปตฺถยมาโนฯ **เตสนฺตกโร**ติ เตสํ ปญฺหานํ อนฺตกโรฯ ภวโนฺตว เอวํ ภวาหีติ ทเสฺสโนฺต อาห **''ปเญฺห เม ปุโฏฺฐ...เป.... พฺยากโรหิ เม''**ติฯ ตตฺถ **ปเญฺห เม**ติ ปเญฺห มยาฯ **ปุโฏฺฐ**ติ ปุจฺฉิโตฯ **อนุปุพฺพ**นฺติ ปญฺหปฏิปาฏิยา **อนุธมฺม**นฺติ อตฺถานุรูปํ ปาฬึ อาโรเปโนฺตฯ **พฺยากโรหิ เม**ติ มยฺหํ พฺยากโรหิฯ

๕๑๗. **ทูรโต**ติ โส กิร อิโต จิโต จาหิณฺฑโนฺต สตฺตโยชนสตมคฺคโต อาคโตฯ เตนาห – ภควา **''ทูรโต อาคโตสี''**ติ, กสฺสปสฺส ภควโต วา สาสนโต อาคตตฺตา ''ทูรโต อาคโตสี''ติ นํ อาหฯ

๕๑๘. **ปุจฺฉ ม**นฺติ อิมาย ปนสฺส คาถาย สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรติฯ ตตฺถ **มนสิจฺฉสี**ติ มนสา อิจฺฉสิฯ

ยํ วตาหนฺติ ยํ วต อหํฯ **อตฺตมโน**ติ ปีติปาโมชฺชโสมนเสฺสหิ ผุฏฺจิโตฺตฯ **อุทโคฺค**ติ กาเยน จิเตฺตน จ อพฺภุนฺนโต ฯ อิทํ ปน ปทํ น สพฺพปาเฐสุ อตฺถิฯ อิทานิ เยหิ ธเมฺมหิ อตฺตมโน, เต ทเสฺสโนฺต อาห – **''ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต''**ติฯ

๕๑๙. **กึ ปตฺติน**นฺติ กึ ปตฺตํ กิมธิคตํฯ **โสรต**นฺติ สุวูปสนฺตํฯ ''สุรต''นฺติปิ ปาโฐ, สุฏฺฐุ อุปรตนฺติ อโตฺถฯ **ทนฺต**นฺติ ทมิตํฯ **พุโทฺธ**ติ วิพุโทฺธ, พุทฺธโพทฺธโพฺพ วาฯ เอวํ สภิโย เอเกกาย คาถาย จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา ปญฺจหิ คาถาหิ วีสติ ปเญฺห ปุจฺฉิฯ ภควา ปนสฺส เอกเมกํ ปญฺหํ เอกเมกาย คาถาย กตฺวา อรหตฺตนิกูเฏเนว วีสติยา คาถาหิ พฺยากาสิฯ

๕๒๐. ตตฺถ ยสฺมา ภินฺนกิเลโส ปรมตฺถภิกฺขุ, โส จ นิพฺพานปฺปตฺโต โหติ, ตสฺมา อสฺส ‘‘กึ ปตฺตินมาหุ ภิกฺขุน’’นฺติ อิมํ ปญฺหํ พฺยากโรนฺโต **‘‘ปเชฺชนา’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสตฺโถ – โย อตฺตนา ภาวิเตน มคฺเคน **ปรินิพฺพานคโต** กิเลสปรินิพฺพานํ ปตฺโต, ปรินิพฺพานคตตฺตา เอว จ **วิติณฺณกโงฺข** วิปตฺติสมฺปตฺติหานิวุฑฺฒิอุเจฺฉทสสฺสตอปุญฺญปุญฺญเภทํ **วิภวญฺจ ภวญฺจ วิปฺปหาย,** มคฺควาสํ **วุสิตวา ขีณปุนพฺภโว**ติ จ เอเตสํ ถุติวจนานํ อรโห, โส ภิกฺขูติฯ

๕๒๑. ยสฺมา ปน วิปฺปฏิปตฺติโต สุฏฺฐุ อุปรตภาเวน นานปฺปการกิเลสวูปสเมน จ โสรโต โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สพฺพตฺถ อุเปกฺขโก’’**ติอาทินา นเยน ทุติยปญฺหพฺยากรณมาหฯ ตสฺสตฺโถ – โย **สพฺพตฺถ** รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ, น ทุมฺมโน’’ติ เอวํ ปวตฺตาย ฉฬงฺคุเปกฺขาย **อุเปกฺขโก,** เวปุลฺลปฺปตฺตาย สติยา **สติมา, น โส หึสติ** เนว หึสติ **กญฺจิ** ตสถาวราทิเภทํ สตฺตํ **สพฺพโลเก** สพฺพสฺมิมฺปิ โลเก, ติโณฺณฆตฺตา **ติโณฺณ,** สมิตปาปตฺตา **สมโณ,** อาวิลสงฺกปฺปปฺปหานา **อนาวิโล**ฯ **ยสฺส** จิเม ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิกิเลสทุจฺจริตสงฺขาตา **สตฺตุสฺสทา** เกจิ โอฬาริกา วา สุขุมา วา **น สนฺติ, โส** อิมาย อุเปกฺขาวิหาริตาย สติเวปุลฺลตาย อหึสกตาย จ วิปฺปฏิปตฺติโต สุฏฺฐุ อุปรตภาเวน อิมินา โอฆาทินานปฺปการกิเลสวูปสเมน จ **โสรโต**ติฯ

๕๒๒. ยสฺมา จ ภาวิตินฺทฺริโย นิพฺภโย นิพฺพิการโร ทโนฺต โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยสฺสินฺทฺริยานี’’**ติ คาถาย ตติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสตฺโถ – **ยสฺส จกฺขาทีนิ ฉฬินฺทฺริยานิ** โคจรภาวนาย อนิจฺจาทิติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วาสนาภาวนาย สติสมฺปชญฺญคนฺธํ คาหาเปตฺวา **จ ภาวิตานิ,** ตานิ จ โข ยถา **อชฺฌตฺตํ** โคจรภาวนาย, เอวํ ปน **พหิทฺธา จ สพฺพโลเก**ติ ยตฺถ ยตฺถ อินฺทฺริยานํ เวกลฺลตา เวกลฺลตาย วา สมฺภโว, ตตฺถ ตตฺถ นาภิชฺฌาทิวเสน **ภาวิตานี**ติ เอวํ **นิพฺพิชฺฌ** ญตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา **อิมํ ปรญฺจ โลกํ** สกสนฺตติกฺขนฺธโลกํ ปรสนฺตติกฺขนฺธโลกญฺจ อทนฺธมรณํ มริตุกาโม **กาลํ กงฺขติ,** ชีวิตกฺขยกาลํ อาคเมติ ปติมาเนติ, น ภายติ มรณสฺสฯ ยถาห เถโร –

‘‘มรเณ เม ภยํ นตฺถิ, นิกนฺติ นตฺถิ ชีวิเต’’; (เถรคา. ๒๐);
‘‘นาภิกงฺขามิ มรณํ, นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถา’’ติฯ (เถรคา. ๖๐๖);

ภาวิโต ส ทโนฺตติ เอวํ ภาวิตินฺทฺริโย โส ทโนฺตติฯ

๕๒๓. ยสฺมา ปน พุโทฺธ นาม พุทฺธิสมฺปโนฺน กิเลสนิทฺทา วิพุโทฺธ จ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘กปฺปานี’’**ติ คาถาย จตุตฺถปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตตฺถ **กปฺปานี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิโยฯ ตา หิ ตถา ตถา วิกปฺปนโต ‘‘กปฺปานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **วิเจยฺยา**ติ อนิจฺจาทิภาเวน สมฺมสิตฺวาฯ **เกวลานี**ติ สกลานิฯ **สํสาร**นฺติ โย จายํ –

‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

เอวํ ขนฺธาทิปฏิปาฏิสงฺขาโต สํสาโร, ตํ สํสารญฺจ เกวลํ วิเจยฺยฯ เอตฺตาวตา ขนฺธานํ มูลภูเตสุ กมฺมกิเลเสสุ ขเนฺธสุ จาติ เอวํ ตีสุปิ วฏฺเฏสุ วิปสฺสนํ อาหฯ **ทุภยํ จุตูปปาต**นฺติ สตฺตานํ จุตึ อุปปาตนฺติ อิมญฺจ อุภยํ วิเจยฺย ญตฺวาติ อโตฺถฯ เอเตน จุตูปปาตญาณํ อาหฯ **วิคตรชมนงฺคณํ วิสุทฺธ**นฺติ ราคาทิรชานํ วิคมา องฺคณานํ อภาวา มลานญฺจ วิคมา วิคตรชมนงฺคณํ วิ

สุทฺธํฯ **ปตฺตํ ชาติขย**นฺติ นิพฺพานํ ปตฺตํฯ **ตมาหุ พุทฺธ**นฺติ ตํ อิมาย โลกุตฺตรวิปสฺสนาย จุตูปปาตญาณเภทาย พุทฺธิยา สมฺปนฺนตฺตา อิมาย จ วิคตรชาทิตาย กิเลสนิทฺทา วิพุทฺธตฺตาตาย ปฏิปทาย ชาติกฺขยํ ปตฺตํ พุทฺธมาหุฯ

อถ วา **กปฺปานิ วิเจยฺย เกวลานี**ติ ‘‘อเนเกปิ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺเป อมุตฺราสิ’’นฺติอาทินา (อิติวุ. ๙๙; ปารา. ๑๒) นเยน วิจินิตฺวาติ อโตฺถฯ เอเตน ปฐมวิชฺชมาหฯ **สํสารํ ทุภยํ จุตูปปาต**นฺติ สตฺตานํ จุตึ อุปปาตนฺติ อิมญฺจ อุภยํ สํสารํ ‘‘อิเม วต โภโนฺต สตฺตา’’ติอาทินา นเยน วิจินิตฺวาติ อโตฺถฯ เอเตน ทุติยวิชฺชมาหฯ อวเสเสน ตติยวิชฺชมาหฯ อาสวกฺขยญาเณน หิ วิคตรชาทิตา จ นิพฺพานปฺปตฺติ จ โหตีติฯ **ตมาหุ พุทฺธ**นฺติ เอวํ วิชฺชตฺตยเภทพุทฺธิสมฺปนฺนํ ตํ พุทฺธมาหูติฯ

๕๒๕. เอวํ ปฐมคาถาย วุตฺตปเญฺห วิสฺสเชฺชตฺวา ทุติยคาถาย วุตฺตปเญฺหสฺุปิ ยสฺมา พฺรหฺมภาวํ เสฏฺฐภาวํ ปโตฺต ปรมตฺถพฺราหฺมโณ พาหิตสพฺพปาโป โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘พาหิตฺวา’’**ติ คาถาย ปฐมํ ปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสโตฺถ – โย จตุตฺถมเคฺคน **พาหิตฺวา สพฺพปาปกานิ ฐิตโตฺต,** ฐิโต อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ พาหิตปาปตฺตา เอว จ **วิมโล,** วิมลภาวํ พฺรหฺมภาวํ เสฏฺฐภาวํ ปโตฺต, ปฏิปฺปสฺสทฺธสมาธิวิเกฺขปกรกิเลสมเลน อคฺคผลสมาธินา **สาธุ สมาหิโต,** สํสารเหตุสมติกฺกเมน **สํสารมติจฺจ** ปรินิฏฺฐิตกิจฺจตาย **เกวลี, โส** ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อนิสฺสิตตฺตา **อสิโต,** โลกธเมฺมหิ นิพฺพิการตฺตา **‘‘ตาที’’**ติ จ ปวุจฺจติฯ เอวํ ถุติรโห **ส พฺรหฺมา** โส พฺราหฺมโณติฯ

๕๒๖. ยสฺมา ปน สมิตปาปตาย สมโณ, นฺหาตปาปตาย นฺหาตโก, อาคุํ อกรเณน จ นาโคติ ปวุจฺจติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ตโต อปราหิ ตีหิ คาถาหิ ตโย ปเญฺห พฺยากาสิฯ ตตฺถ **สมิตาวี**ติ อริยมเคฺคน กิเลเส สเมตฺวา ฐิโตฯ **สมโณ ปวุจฺจเต ตถตฺตา**ติ ตถารูโป สมโณ ปวุจฺจตีติฯ เอตฺตาวตา ปโญฺห พฺยากโต โหติ, เสสํ ตสฺมิํ สมเณ สภิยสฺส พหุมานชนนตฺถํ ถุติวจนํฯ โย หิ สมิตาวี, โส ปุญฺญปาปานํ อปฏิสนฺธิกรเณน ปหาย ปุญฺญปาปํ รชานํ วิคเมน วิรโช, อนิจฺจาทิวเสน ญตฺวา อิมํ ปรญฺจ โลกํ ชาติมรณํ อุปาติวโตฺต ตาทิ จ โหติฯ

๕๒๗. **นินฺหาย…เป.… นฺหาตโก**ติ เอตฺถ ปน โย อชฺฌตฺตพหิทฺธาสงฺขาเต สพฺพสฺมิมฺปิ อายตนโลเก อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณวเสน อุปฺปตฺติรหานิ สพฺพปาปกานิ มคฺคญาเณน นินฺหาย โธวิตฺวา ตาย นินฺหาตปาปกตาย ตณฺหาทิฏฺฐิกเปฺปหิ กปฺปิเยสุ เทวมนุเสฺสสุ กปฺปํ น เอติ, ตํ นฺหาตกมาหูติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๕๒๘. จตุตฺถคาถายปิ **อาคุํ น กโรติ กิญฺจิ โลเก**ติ โย โลเก อปฺปมตฺตกมฺปิ ปาปสงฺขาตํ อาคุํ น กโรติ, นาโค ปวุจฺจเต ตถตฺตาติ ฯ เอตฺตาวตา ปโญฺห พฺยากโต โหติ, เสสํ ปุพฺพนเยเนว ถุติวจนํฯ โย หิ มเคฺคน ปหีนอาคุตฺตา อาคุํ น กโรติ, โส กามโยคาทิเก สพฺพโยเค ทสสโญฺญชนเภทานิ จ สพฺพพนฺธนานิ วิสชฺช ชหิตฺวา สพฺพตฺถ ขนฺธาทีสุ เกนจิ สเงฺคน น สชฺชติ, ทฺวีหิ จ วิมุตฺตีหิ วิมุโตฺต, ตาทิ จ โหตีติฯ

๕๓๐. เอวํ ทุติยคาถาย วุตฺตปเญฺห วิสฺสเชฺชตฺวา ตติยคาถาย วุตฺตปเญฺหสฺุปิ ยสฺมา ‘‘เขตฺตานี’’ติ อายตนานิ วุจฺจนฺติฯ ยถาห – ‘‘จกฺขุเปตํ จกฺขายตนํเปตํ…เป.… เขตฺตเมฺปตํ วตฺถุเปต’’นฺติ (ธ. ส. ๕๙๖-๕๙๘)ฯ ตานิ วิเชยฺย วิเชตฺวา อภิภวิตฺวา, **วิเจยฺย** วา อนิจฺจาทิภาเวน วิจินิตฺวา อุปปริกฺขิตฺวา **เกวลานิ** อนวเสสานิ, วิเสสโต ปน สงฺคเหตุภูตํ **ทิพฺพํ มานุสกญฺจ พฺรหฺมเขตฺตํ,** ยํ ทิพฺพํ ทฺวาทสายตนเภทํ ตถา มานุสกญฺจ, ยญฺจ พฺรหฺมเขตฺตํ

ฉฬายตเน จกฺขายตนาทิทฺวาทสายตนเภทํ, ตํ สพฺพมฺปิ วิเชยฺย วิเจยฺย วาฯ ยโต ยเทตํ ส เพฺพสํ เขตฺตานํ มูลพนฺธนํ อวิชฺชาภวตณฺหาทิ, ตสฺมา **สพฺพเขตฺตมูลพนฺธนา ปมุโตฺต**ฯ เอวเมเตสํ เขตฺตานํ วิชิตตฺตา วิจินิตตฺตา วา **เขตฺตชิโน** นาม โหติ, ตสฺมา **“เขตฺตานี”**ติ อิมาย คาถาย ปฐมปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตตฺถ เกจิ ‘‘กมฺมํ เขตฺตํ, วิญฺญาณํ พีชํ, ตณฺหา เสฺนโห’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๗) วจนโต กมฺมานิ เขตฺตานีติ วทนฺติฯ **ทิพฺพํ มานุสกญฺจ พฺรหฺมเขตฺต**นฺติ เอตฺถ จ เทวูปคํ กมฺมํ ทิพฺพํ, มนุสฺสูปคํ กมฺมํ มานุสกํ, พฺรหฺมูปคํ กมฺมํ พฺรหฺมเขตฺตนฺติ วณฺณยนฺติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๕๓๑. ยสฺมา ปน สกเฏฺฐน โกสสทิสตฺตา ‘‘โกสานี’’ติ กมฺมานิ วุจฺจนฺติ, เตสญฺจ ลุนนา สมุเจฺฉทนา กุสโล โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“โกสานี”**ติ คาถาย ทุติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสโตฺถ – โลกิยโลกุตฺตรวิปสฺสนาย วิสยโต กิจฺจโต จ อนิจฺจาทิภาเวน กุสลากุสลกมฺมสงฺขาตานิ **โกสานิ วิเจยฺย เกวลานิ,** วิเสสโต ปน สงฺคเหตุภูตํ อฏฺฐกามาวจรกุสลเจตนาเภทํ **ทิพฺพํ มานุสกญฺจ** นวมหคฺคตกุสลเจตนาเภทญฺจ **พฺรหฺมโกสํ** วิเจยฺยฯ ตโต อิมาย มคฺคภาวนาย อวิชฺชาภวตณฺหาทิเภทา สพฺพโกสานํ มูลพนฺธนา ปมุโตฺต, เอวเมเตสํ โกสานํ ลุนนา **“กุสโล”**ติ ปวุจฺจติ, **ตถตฺตา ตาที** จ โหตีติฯ อถ วา สตฺตานํ ธมฺมานญฺจ นิวาสเฏฺฐน อสิโกสสทิสตฺตา ‘‘โกสานี’’ติ ตโย ภวา ทฺวาทสายตนานิ จ เวทิตพฺพานิฯ เอวเมตฺถ โยชนา กาตพฺพาฯ

๕๓๒. ยสฺมา จ น เกวลํ ปณฺฑตีติ อิมินาว ‘‘ปณฺฑิโต’’ติ วุจฺจติ, อปิจ โข ปน ปณฺฑรานิ อิโต อุปคโต ปวิจยปญฺญาย อลฺลีโนติปิ ‘‘ปณฺฑิโต’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ทุภยานี”**ติ คาถาย ตติยปญฺหํ พฺยากาสิ ฯ ตสฺสโตฺถ – **อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จา**ติ เอวํ **อุภยานิ** อนิจฺจาทิภาเวน **วิเจยฺยฯ ปณฺฑรานี**ติ อายตนานิฯ ตานิ หิ ปกติปริสุทฺธตฺตา รุฬฺหิยา จ เอวํ วุจฺจนฺติ, ตานิ วิเจยฺย อิมาย ปฏิปตฺติยา นิทฺธนฺตมลตฺตา **สุทฺธิปโญฺญ ปณฺฑิโต**ติ **ปวุจฺจติ ตถตฺตา,** ยสฺมา ตานิ ปณฺฑรานิ ปญฺญาย อิโต โหติ, เสสมสฺส ถุติวจนํฯ โส หิ ปาปปุญฺญสงฺขาตํ กณฺหสุกฺกํ อุปาติวโตฺต ตาที จ โหติ, ตสฺมา เอวํ ถุโตฯ

๕๓๓. ยสฺมา ปน ‘‘โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิ, เตน ญาเณน สมนฺนาคโต มุนี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อสตญฺจา”**ติ คาถาย จตุตฺถปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ อกุสลกุสลปฺปเภโท อสตญฺจ สตญฺจ ธโมฺม, ตํ **อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา**ติ อิมสฺมิํ **สพฺพโลเก** ปวิจยญาเณน **อสตญฺจ สตญฺจ ญตฺวา ธมฺมํ** ตสฺส ญาตตฺตา เอว ราคาทิเภทโต สตฺตวิธํ **สงฺคํ** ตณฺหาทิฏฺฐิเภทโต ทุวิธํ **ชาลญฺจ อติจฺจ** อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ โส เตน โมนสงฺขาเตน ปวิจยญาเณน สมนฺนาคตตฺตา **มุนิฯ เทวมนุเสฺสหิ ปูชนีโย**ติ อิทํ ปนสฺส ถุติวจนํฯ โส หิ ขีณาสวมุนิตฺตา เทวมนุสฺสานํ ปูชารโห โหติ, ตสฺมา เอวํ ถุโตฯ

๕๓๕. เอวํ ตติยคาถาย วุตฺตปเญฺห วิสฺสเชฺชตฺวา จตุตฺถคาถาย วุตฺตปเญฺหสุปิ ยสฺมา โย จตูหิ มคฺคญาณเวเทหิ กิเลสกฺขยํ กโรโนฺต คโต, โส ปรมตฺถโต **เวทคู** นาม โหติฯ โย จ สพฺพสมณพฺราหฺมณานํ สตฺถสญฺญิตานิ **เวทานิ,** ตาเยว มคฺคภาวนาย กิจฺจโต อนิจฺจาทิวเสน **วิเจยฺย**ฯ ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ตเมว **สพฺพํ เวทมติจฺจ** ยา เวทปจฺจยา วา อญฺญถา วา อุปฺปชฺชนฺติ เวทนา , ตาสุ **สพฺพเวทนาสุ วีตราโค** โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘อิทํ ปตฺติน’’นฺติ อวตฺวา **“เวทานี”**ติ คาถาย ปฐมปญฺหํ พฺยากาสิฯ ยสฺมา วา โย ปวิจยปญฺญาย เวทานิ วิเจยฺย, ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน สพฺพํ เวทมติจฺจ วตฺตติ, โส สตฺถสญฺญิตานิ เวทานิ

คโต ญาโต อติกฺกนฺโต จ โหติฯ โย เวทนาสุ วีตราโค, โสปิ เวทนาสญฺญิตานิ เวทานิ คโต อติกฺกนฺโต จ โหติฯ เวทานิ คโตติปิ เวทคู, ตสฺมา ตมฺปิ อตฺถํ ทเสฺสนฺโต ''อิทํ ปตฺติน''นฺติ อวตฺวา อิมาย คาถาย ปฐมปญฺหํ พฺยากาสิฯ

๕๓๖. ยสฺมา ปน ทุติยปเญฺห **''อนุวิทิโต''**ติ อนุพุโทฺธ วุจฺจติ, โส จ **อนุวิจฺจ ปปญฺจนามรูปํ อชฺฌตฺตํ** อตฺตโน สนฺตาเน ตณฺหามานทิฎฺฐิเภทํ ปปญฺจํ ตปฺปจฺจยา นามรูปญฺจ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ อนุวิจฺจ อนุวิทิตฺวา, น เกวลญฺจ **อชฺฌตฺตํ, พหิทฺธา จ โรคมูลํ,** ปรสนฺตาเน จ อิมสฺส นามรูปโรคสฺส มูลํ อวิชฺชาภวตณฺหาทิํ, ตเมว วา ปปญฺจํ อนุวิจฺจ ตาย ภาวนาย สเพฺพสํ โรคานํ มูลพนฺธนา, สพฺพสฺมา วา โรคานํ มูลพนฺธนา, อวิชฺชาภวตณฺหาทิเภทา, ตสฺมา เอว วา ปปญฺจา ปมุโตฺต โหติ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสนฺโต ''อนุวิจฺจา''ติ คาถาย ทุติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ

๕๓๗. ''กถญฺจ วีริยวา''ติ เอตฺถ ปน ยสฺมา โย อริยมเคฺคน สพฺพปาปเกหิ วิรโต, ตถา วิรตตฺตา จ อายติํ อปฏิสนฺธิตาย **นิรยทุกฺขํ อติจฺจ** ฐิโต วีริยวาโส วีริยนิเกโต, โส ขีณาสโว ''วีริยวา''ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสนฺโต **''วิรโต''**ติ คาถาย ตติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ **ปธานวา ธีโร ตาที**ติ อิมานิ ปนสฺส ถุติวจนานิฯ โส หิ ปธานวา มคฺคฌานปธาเนน, ธีโร กิเลสาริวิทฺธํสนสมตฺถตาย, ตาที นิพฺพิการตาย, ตสฺมา เอวํ ถุโตฯ เสสํ โยเชตฺวา วตฺตพฺพํฯ

๕๓๘. ''อาชานิโย กินฺติ นาม โหตี''ติ เอตฺถ ปน ยสฺมา ปหีนสพฺพวงฺกโทโส การณาการณญฺญู อโสฺส วา หตฺถี วา ''อาชานิโย โหตี''ติ โลเก วุจฺจติ, น จ ตสฺส สพฺพโส เต โทสา ปหีนา เอว, ขีณาสวสฺส ปน เต ปหีนา, ตสฺมา โส ''อาชานิโย''ติ ปรมตฺถโต วตฺตพฺพตํ อรหตีติ ทเสฺสนฺโต **''ยสฺสา''**ติ คาถาย จตุตฺถปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสโตฺถ – **อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จาติ** เอวํ อชฺฌตฺตพหิทฺธาสโญฺญชนสงฺขาตานิ **ยสฺส อสฺสุ ลุนานิ พนฺธนานิ** ปญฺญาสเตฺถน ฉินฺนานิ ปทาลิตานิฯ **สงฺคมูล**นฺติ ยานิ เตสุ เตสุ วตฺถูสุ สงฺคสฺส สชฺชนาย อนติกฺกมนาย มูลํ โหนฺติ, อถ วา ยสฺส อสฺสุ ลุนานิ ราคาทีนิ พนฺธนานิ ยานิ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ สงฺคมูลานิ โหนฺติ, โส สพฺพสฺมา สงฺคานํ มูลภูตา สพฺพสงฺคานํ วา มูลภูตา พนฺธนา ปมุโตฺต **''อาชานิโย''**ติ วุจฺจติ, ตถตฺตา ตาทิ จ โหตีติฯ

๕๔๐. เอวํ จตุตฺถคาถาย วุตฺตปเญฺห วิสฺสเชฺชตฺวา ปญฺจมคาถาย วุตฺตปเญฺหสุปิ ยสฺมา ยํ ฉนฺทเชฺฌนมเตฺตน อกฺขรจินฺตกา โสตฺติยํ วณฺณยนฺติ, โวหารมตฺตโสตฺติโย โสฯ อริโย ปน พาหุสเจฺจน นิสฺสุตปาปตาย จ ปรมตฺถโสตฺติโย โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสนฺโต ''อิทํ ปตฺติน''นฺติ อวตฺวา **''สุตฺวา''**ติ คาถาย ปฐมปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสโตฺถ – โย อิมสฺมิํ โลเก สุตมยปญฺญากิจฺจวเสน **สุตฺวา** กาตพฺพกิจฺจวเสน วา สุตฺวา วิปสฺสนูปคํ **สพฺพธมฺมํ** อนิจฺจาทิวเสน **อภิญฺญาย สาวชฺชานวชฺชํ ยทตฺถิ กิญฺจิ,** อิมาย ปฏิปทาย กิเลเส กิเลสฎฺฐานิเย จ ธเมฺม อภิภวิตฺวา อภิภูติ สงฺขํ คโต, ตํ สุตฺวา สพฺพธมฺมํ อภิญฺญาย โลเก สาวชฺชานวชฺชํ ยทตฺถิ กิญฺจิ, **อภิภุํ** สุตวตฺตา **โสตฺติโยติ อาหุ**ฯ ยสฺมา จ โย อกถํกถี กิเลสพนฺธเนหิ วิมุโตฺต, ราคาทีหิ อีเฆหิ อนีโฆ จ โหติ สพฺพธิ สเพฺพสุ ธเมฺมสุ ขนฺธายตนาทีสุ, ตสฺมา ตํ **อกถํกถิํ วิมุตฺตํ อนีฆํ สพฺพธิ** นิสฺสุตปาปกตฺตาปิ ''โสตฺติโย''ติ อาหูติฯ

๕๔๑. ยสฺมา ปน หิตกาเมน ชเนน อรณียโต อริโย โหติ, อภิคมนียโตติ อโตฺถฯ ตสฺมา เยหิ คุเณหิ โส อรณีโย โหติ, เต ทเสฺสนฺตา **''เฉตฺวา''**ติ คาถาย ทุติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตสฺสโตฺถ – จตฺตาริ **อาสวานิ** เทฺว จ **อาลยานิ** ปญฺญาสเตฺถน **เฉตฺวา วิทฺวา** วิญฺญู วิภาวี จตุมคฺค

ญาณี **โส** ปุนพฺภววเสน **น อุเปติ คพฺภเสยฺยํ,** กญฺจิ โยนึ น อุปคจฺฉติ, กามาทิเภทญฺจ **สญฺญํ ติวิธํ**ฯ กามคุณสงฺขาตญฺจ **ปงฺกํ ปนุชฺช** ปนุทิตฺวา ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปานํ อญฺญตรมฺปิ **กปฺปํ น เอติ,** เอวํ อาสวเจฺฉทาทิคุณสมนฺนาคตํ **ตมาหุ อริโย**ติฯ ยสฺมา วา ปาปเกหิ อารกตฺตา อริโย โหติ อนเย จ อนิรียนา, ตสฺมา ตมฺปิ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อิมาย คาถาย ทุติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ อาสวาทโย หิ ปาปกา ธมฺมา อนยสมฺมตา, เต จาเนน ฉินฺนา ปนุนฺนา, น จ เตหิ กมฺปติ, อิจฺจสฺส เต อารกา โหนฺติ, น จ เตสุ อิรียติ ตสฺมา อารกาสฺส โหนฺติ ปาปกา ธมฺมาติ อิมินาปเตฺถนฯ อนเย น อิรียตีติ อิมินาปเตฺถน ตมาหุ อริโยติ จ เอวเมฺปตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ ‘‘วิทฺวา โส น อุเปติ คพฺภเสยฺย’’นฺติ อิทํ ปน อิมสฺมึ อตฺถวิกเปฺป ถุติวจนเมว โหติฯ

๕๔๒. ‘‘กถํ จรณวา’’ติ เอตฺถ ปน ยสฺมา จรเณหิ ปตฺตพฺพํ ปโตฺต ‘‘จรณวา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โย อิธา’’**ติ คาถาย ตติยปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตตฺถ **โย อิธา**ติ โย อิมสฺมึ สาสเนฯ **จรเณสู**ติ สีลาทีสุ เหมวตสุเตฺต (สุ. นิ. ๑๕๓ อาทโย) วุตฺตปนฺนรสธเมฺมสุฯ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ **ปตฺติปโตฺต**ติ ปตฺตพฺพํ ปโตฺตฯ โย จรณนิมิตฺตํ จรณเหตุ จรณปจฺจยา ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ ปโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **จรณวา โส**ติ โส อิมาย จรเณหิ ปตฺตพฺพปตฺติยา จรณวา โหตีติฯ เอตฺตาวตา ปโญฺห พฺยากโต โหติ, เสสมสฺส ถุติวจนํฯ โย หิ จรเณหิ ปตฺติปโตฺต, โส **กุสโล** จ โหติ เฉโก, **สพฺพทา** จ **อาชานาติ นิพฺพานธมฺมํ** , นิจฺจํ นิพฺพานนินฺนจิตฺตตาย **สพฺพตฺถ** จ ขนฺธาทีสุ **น สชฺชติ**ฯ ทฺวีหิ จ วิมุตฺตีหิ **วิมุตฺตจิโตฺต** โหติ, **ปฏิฆา ยสฺส น สนฺตี**ติฯ

๕๔๓. ยสฺมา ปน กมฺมาทีนํ ปริพฺพาชเนน ปริพฺพาชโก นาม โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทุกฺขเวปกฺก’’**นฺติ คาถาย จตุตฺถปญฺหํ พฺยากาสิฯ ตตฺถ วิปาโก เอว เวปกฺกํ, ทุกฺขํ เวปกฺกมสฺสาติ **ทุกฺขเวปกฺกํ**ฯ ปวตฺติทุกฺขชนนโต สพฺพมฺปิ เตธาตุกกมฺมํ วุจฺจติฯ **อุทฺธ**นฺติ อตีตํฯ **อโธ**ติ อนาคตํฯ **ติริยํ วาปิ มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ ตญฺหิ น อุทฺธํ น อโธ, ติริยํ อุภินฺนญฺจ อนฺตรา, เตน ‘‘มเชฺฌ’’ติ วุตฺตํฯ **ปริพฺพาชยิตฺวา**ติ นิกฺขาเมตฺวา นิทฺธเมตฺวา ฯ **ปริญฺญจารี**ติ ปญฺญาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา จรโนฺตฯ อยํ ตาว อปุพฺพปทวณฺณนาฯ อยํ ปน อธิปฺปาย โยชนา – โย ติยทฺธปริยาปนฺนมฺปิ ทุกฺขชนกํ ยทตฺถิ กิญฺจิ กมฺมํ, ตํ สพฺพมฺปิ อริยมเคฺคน ตณฺหาวิชฺชาสิเนเห โสเสโนฺต อปฏิสนฺธิชนกภาวกรเณน ปริพฺพาชยิตฺวา ตถา ปริพฺพาชิตตฺตา เอว จ ตํ กมฺมํ ปริญฺญาย จรณโต ปริญฺญจารีฯ น เกวลญฺจ กมฺมเมว, มายํ มานมโถปิ โลภโกธํ อิเมปิ ธเมฺม ปหานปริญฺญาย ปริญฺญจารี, ปริยนฺตมกาสิ นามรูปํ, นามรูปสฺส จ ปริยนฺตมกาสิ ปริพฺพาเชสิ อิเจฺจวโตฺถฯ อิเมสํ กมฺมาทีนํ ปริพฺพาชเนน ตํ ปริพฺพาชกมาหุฯ ปตฺติปตฺตนฺติ อิทํ ปนสฺส ถุติวจนํฯ

๕๔๔. เอวํ ปญฺหพฺยากรเณน ตุฎฺฐสฺส ปน สภิยสฺส **‘‘ยานิ จ ตีณี’’**ติอาทีสุ อภิตฺถวน คาถาสุ **โอสรณานี**ติ โอคหณานิ ติตฺถานิ, ทิฏฺฐิโยติ อโตฺถฯ ตานิ ยสฺมา สกฺกายทิฏฺฐิยา สห พฺรหฺมชาเล วุตฺตทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิ คเหตฺวา เตสฏฺฐิ โหนฺติ, ยสฺมา จ ตานิ อญฺญติตฺถิยสมณานํ ปวาทภูตานิ สตฺถานิ สิตานิ อุปทิสิตพฺพวเสน, น อุปฺปตฺติวเสนฯ อุปฺปตฺติวเสน ปน ยเทตํ ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ สญฺญกฺขรํ โวหารนามํ, ยา จายํ มิจฺฉาปริวิตกฺกานุสฺสวาทิวเสน ‘‘เอวรูเปน อตฺตนา ภวิตพฺพ’’นฺติ พาลานํ วิปรีตสญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตทุภยนิสฺสิตานิ เตสํ วเสน อุปฺปชฺชนฺติ, น อตฺตปจฺจกฺขานิฯ ตานิ จ ภควา **วิเนยฺย** วินยิตฺวา **โอฆตมคา** โอฆตมํ โอฆนฺธการํ อคา อติกฺกโนฺตฯ ‘‘โอฆนฺตมคา’’ติปิ ปาโฐ, โอฆานํ อนฺตํ อคา, ตสฺมา อาห ‘‘ยานิ จ ตีณิ…เป…. ตมคา’’ติฯ

๕๔๕. ตโต ปรํ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ ปารญฺจ นิพฺพานํ ตปฺปตฺติยา ทุกฺขาภาวโต ตปฺปฏิปกฺขโต จ ตํ สนฺธายาห, ‘‘อนฺตคูสิ ปารคู ทุกฺขสฺสา’’ติฯ อถ วา ปารคู ภควา นิพฺพานํ คตตฺตา, ตํ อาลปนฺโต อาห, ‘‘ปารคู อนฺตคูสิ ทุกฺขสฺสา’’ติ อยเมตฺถ สมฺพนฺโธฯ สมฺมา จ พุทฺโธ สามญฺจ พุทฺโธติ **สมฺมาสมฺพุทฺโธฯ ตํ มเญฺญ**ติ ตเมว มญฺญามิ, น อญฺญนฺติ อจฺจาทเรน ภณติฯ **ชุติมา**ติ ปเรสมฺปิ อนฺธการวิธมเนน ชุติสมฺปนฺโนฯ **มุติมา**ติ อปรปฺปจฺจยเญยฺยญาณสมตฺถาย มุติยา ปญฺญาย สมฺปนฺโนฯ **ปหูตปโญฺญ**ติ อนนฺตปโญฺญฯ อิธ สพฺพญฺญุตญฺญาณมธิเปฺปตํฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกรา**ติ อามเนฺตนฺโต อาหฯ **อตาเรสิ มนฺ**ติ กงฺขาโต มํ ตาเรสิฯ

๕๔๖-๙. **ยํ เม**ติอาทิคาถาย นมกฺการกรณํ ภณติฯ ตตฺถ **กงฺขิตนฺ**ติ วีสติปญฺหนิสฺสิตํ อตฺถํ สนฺธายาหฯ โส หิ เตน กงฺขิโต อโหสิฯ **โมนปเถสู**ติ ญาณปเถสุฯ **วินฬีกตา**ติ วิคตนฬา กตา, อุจฺฉินฺนาติ วุตฺตํ โหติฯ **นาค นาคสฺสา**ติ เอกํ อามนฺตนวจนํ, เอกสฺส ‘‘ภาสโต อนุโมทนฺตี’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ ‘‘ธมฺมเทสน’’นฺติ ปาฐเสโสฯ **สเพฺพ เทวา**ติ อากาสฏฺฐา จ ภูมฏฺฐา จฯ **นารทปพฺพตา**ติ เตปิ กิร เทฺว เทวคณา ปญฺญวนฺโต, เตปิ อนุโมทนฺตีติ สพฺพํ ปสาเทน จ นมกฺการกรณํ ภณติ ฯ

๕๕๐-๕๓. อนุโมทนารหํ พฺยากรณสมฺปทํ สุตฺวา **‘‘นโม เต’’**ติ อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา อาหฯ **ปุริสาชญฺญา**ติ ปุริเสสุ ชาติสมฺปนฺนํฯ **ปฏิปุคฺคโล**ติ ปฏิภาโค ปุคฺคโล ตฺวํ พุทฺธ จตุสจฺจปฏิเวเธน, **สตฺถา** อนุสาสนิยา สตฺถวาหตาย จ, **มาราภิภู** จตุมาราภิภเวน, **มุนิ** พุทฺธมุนิฯ **อุปธี**ติ ขนฺธกิเลสกามคุณาภิสงฺขารเภทา จตฺตาโรฯ **วคฺคู**ติ อภิรูปํฯ **ปุเญฺญ จา**ติ โลกิเยน **ลิมฺปสิ** เตสํ อกรเณน, ปุเพฺพ กตานมฺปิ วา อายตึ ผลูปโภคาภาเวนฯ ตํนิมิเตฺตน วา ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปนฯ **วนฺทติ สตฺถุโน**ติ เอวํ ภณนฺโต โคปฺผเกสุ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิตํ วนฺทิฯ

อญฺญติตฺถิยปุโพฺพติ อญฺญติตฺถิโย เอวฯ **อากงฺขตี**ติ อิจฺฉติฯ **อารทฺธจิตฺตา**ติ อภิราธิตจิตฺตาฯ **อปิจ เมตฺถ ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา**ติ อปิจ มยา เอตฺถ อญฺญติตฺถิยานํ ปริวาเส ปุคฺคลนานตฺตํ วิทิตํ, น สเพฺพเนว ปริวสิตพฺพนฺติฯ เกน ปน น ปริวสิตพฺพํ? อคฺคิเยหิ ชฏิเลหิ, สากิเยน ชาติยา, ลิงฺคํ วิชหิตฺวา อาคเตนฯ อวิชหิตฺวา อาคโตปิ จ โย มคฺคผลปฏิลาภาย เหตุสมฺปโนฺน โหติ, ตาทิโสว สภิโย ปริพฺพาชโกฯ ตสฺมา ภควา ‘‘ตว ปน, สภิย, ติตฺถิยวตฺตปูรณตฺถาย ปริวาสกรณํ นตฺถิ, อตฺถตฺถิโก ตฺวํ ‘มคฺคผลปฏิลาภาย เหตุสมฺปโนฺน’ติ วิทิตเมตํ มยา’’ติ ตสฺส ปพฺพชฺชํ อนุชานนฺโต อาห – ‘‘อปิจ เมตฺถ ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา’’ติฯ สภิโย ปน อตฺตโน อาทรํ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘สเจ ภเนฺต’’**ติฯ ตํ สพฺพํ อญฺญญฺจ ตถารูปํ อุตฺตานตฺถตฺตา ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา จ อิธ น วณฺณิตํ, ยโต ปุเพฺพ วณฺณิตานุสาเรน เวทิตพฺพนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สภิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เสลสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ เสลสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยเมว ยาสฺส นิทาเน วุตฺตาฯ อตฺถวณฺณนากฺกเมปิ จสฺส ปุพฺพสทิสํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน อปุพฺพํ, ตํ อุตฺตานตฺถานิ ปทานิ ปริหรนฺตา วณฺณยิสฺสามฯ **องฺคุตฺตราเปสู**ติ องฺคา เอว โส ชนปโท, คงฺคาย ปน ยา อุตฺตเรน

อาโป, ตาสํ อวิทูรตฺตา ‘‘อุตฺตราโป’’ติปิ วุจฺจติฯ กตรคงฺคาย อุตฺตเรน ยา อาโปติ? มหามหีคงฺคายฯ

ตตฺรายํ ตสฺสา นทิยา อาวิภาวตฺถํ อาทิโต ปภุติ วณฺณนา – อยํ กิร ชมฺพุทีโป ทสสหสฺสโยชนปริมาโณฯ ตตฺถ จตุสหสฺสโยชนปริมาโณ ปเทโส อุทเกน อโชฺฌตฺถโฏ ‘‘สมุทฺโท’’ติ สงฺขํ คโตฯ ติสหสฺสโยชนปมาเณ มนุสฺสา วสนฺติฯ ติสหสฺสโยชนปมาเณ หิมวา ปติฏฺฐิโต อุพฺเพเธน ปญฺจโยชนสติโก จตุราสีติสหสฺสกูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโต สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจสตนทีวิจิโตฺตฯ ยตฺถ อายามวิตฺถาเรน คมฺภีรตาย จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชนา ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑลา ปูรฬาสสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตา อโนตตฺตาทโย สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตาฯ

เตสุ **อโนตโตฺต** สุทสฺสนกูฏํ, จิตฺรกูฏํ, กาฬกูฏํ, คนฺธมาทนกูฏํ, เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิโตฺตฯ ตตฺถ สุทสฺสนกูฏํ สุวณฺณมยํ ทฺวิโยชนสตุเพฺพธํ อโนฺตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํ, จิตฺรกูฏํ สพฺพรตนมยํ, กาฬกูฏํ อญฺชนมยํ, คนฺธมาทนกูฏํ สานุมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ นานปฺปการโอสธสญฺฉนฺนํ กาฬปกฺขุโปสถทิวเส อาทิตฺตมิว องฺคารํ ชลนฺตํ ติฏฺฐติ, เกลาสกูฏํ รชตมยํฯ สพฺพานิ สุทสฺสเนน สมานุเพฺพธสณฺฐานานิ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตานิฯ สพฺพานิ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ วสฺสนฺติ, นทิโย จ เตสุ สนฺทนฺติฯ ตํ สพฺพมฺปิ อุทกํ อโนตตฺตเมว ปวิสติฯ จนฺทิมสูริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตํ โอภาเสนฺติ, อุชุํ คจฺฉนฺตา น โอภาเสนฺติฯ เตเนวสฺส ‘‘อโนตตฺต’’นฺติ สงฺขา อุทปาทิฯ

ตตฺถ มโนหรสิลาตลานิ นิมฺมจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกสทิสนิมฺมลูทกานิ นหานติตฺถานิ สุปฺปฏิยตฺตานิ โหนฺติ, เยสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา อิสิคณา จ นฺหายนฺติ, เทวยกฺขาทโย จ อุยฺยานกีฬิกํ กีฬนฺติฯ

จตูสุ จสฺส ปเสฺสสุ สีหมุขํ, หตฺถิมุขํ, อสฺสมุขํ, อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ มุขานิ โหนฺติ, เยหิ จตโสฺส นทิโย สนฺทนฺติฯ สีหมุเขน นิกฺขนฺตนทีตีเร สีหา พหุตรา โหนฺติ, หตฺถิมุขาทีหิ หตฺถิอสฺสอุสภาฯ ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตนที อโนตตฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อิตรา ติโสฺส นทิโย อนุปคมฺม ปาจีนหิมวเนฺตเนว อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสติฯ ปจฺฉิมทิสโต จ อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตนทิโยปิ ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา ปจฺฉิมหิมวเนฺตเนว อุตฺตรหิมวเนฺตเนว จ อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ ทกฺขิณทิสโต นิกฺขนฺตนที ปน ตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิเณน อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐเนว สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา วุฏฺฐาย ปริณาเหน ติคาวุตปมาณา อุทกธารา หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา ติยคฺคเฬ นาม ปาสาเณ ปติตา, ปาสาโณ อุทกธาราเวเคน ภิโนฺนฯ ตตฺร ปญฺญาสโยชนปมาณา ติยคฺคฬา นาม โปกฺขรณี ชาตาฯ โปกฺขรณิยา กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิย สฏฺฐิ โยชนานิ คตาฯ ตโต ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อุมเงฺคน สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลิสทิสา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตติฯ สา ติกฺขตฺตุํ อโนตตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน **‘‘อาวฏฺฏคงฺคา’’**ติ วุจฺจติ ฯ อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **‘‘กณฺหคงฺคา’’**ติ วุจฺจติฯ อากาเสน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **‘‘อากาสคงฺคา’’**ติ วุจฺจติฯ ติยคฺคฬปาสาเณ ปญฺญาสโยชโนกาเส **‘‘ติยคฺคฬโปกฺขรณี’’**ติ วุจฺจติฯ กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิย สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **‘‘พหลคงฺคา’’**ติ วุจฺจติฯ ปถวึ ภินฺทิตฺวา อุมเงฺคน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **‘‘อุมงฺคคงฺคา’’**ติ วุจฺจติฯ วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตฏฺฐาเน ‘‘คงฺคา, ยมุนา, อจิรวตี, สรภู, มหี’’ติ ปญฺจธา วุจฺจติฯ เอว

เมตา ปญฺจ มหาคงฺคา หิมวตา สมฺภวนฺติฯ ตาสุ ยา อยํ ปญฺจมี มหี นาม, สา อิธ ‘‘มหามหีคงฺคา’’ติ อธิเปฺปตาฯ ตสฺสา คงฺคาย อุตฺตเรน ยา อาโป, ตาสํ อวิทูรตฺตา โส ชนปโท ‘‘องฺคุตฺตราโป’’ติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมิํ ชนปเท องฺคุตฺตราเปสุฯ

จาริกํ จรมาโนติ อทฺธานคมนํ กุรฺมาโน ฯ ตตฺถ ภควโต ทุวิธา จาริกา ตุริตจาริกา, อตุริตจาริกา จฯ ตตฺถ ทูเรปิ ภพฺพปุคฺคเล ทิสฺวา สหสา คมนํ ตุริตจาริกาฯ สา มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพาฯ ตํ ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต หิ ภควา มุหุเตฺตเนว ติคาวุตํ อคมาสิ, อาฬวกทมนตฺถํ ติํสโยชนํ, ตถา องฺคุลิมาลสฺสตฺถายฯ ปุกฺกุสาติสฺส ปน ปญฺจตฺตาลีสโยชนํ, มหากปฺปินสฺส วีสโยชนสตํ, ธนิยสฺสตฺถาย สตฺตโยชนสตํ อทฺธานํ อคมาสิฯ อยํ **ตุริตจาริกา** นามฯ คามนิคมนครปฏิปาฏิยา ปน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส คมนํ **อตุริตจาริกา** นามฯ อยํ อิธ อธิเปฺปตาฯ เอวํ จาริกํ จรมาโนฯ **มหตา**ติ สงฺขฺยามหตา คุณมหตา จฯ **ภิกฺขุสเงฺฆนา**ติ สมณคเณนฯ **อฑฺฒเตฬเสหี**ติ อเฑฺฒน เตฬสหิ, ทฺวาทสหิ สเตหิ ปญฺญาสาย จ ภิกฺขูหิ สทฺธินฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เยน…เป…. ตทวสรี**ติ อาปณพหุลตาย โส นิคโม ‘‘อาปโณ’’ เตฺวว นามํ ลภิฯ ตสฺมิํ กิร วีสติอาปณมุขสหสฺสานิ วิภตฺตานิ อเหสุํฯ เยน ทิสาภาเคน มเคฺคน วา โส องฺคุตฺตราปานํ รฏฺฐสฺส นิคโม โอสริตโพฺพ, เตน อวสริ ตทวสริ อคมาสิ, ตํ นิคมํ อนุปาปุณีติ วุตฺตํ โหติฯ

เกณิโย ชฏิโลติ เกณิโยติ นาเมน, ชฏิโลติ ตาปโสฯ โส กิร พฺราหฺมณมหาสาโล, ธนรกฺขณตฺถาย ปน ตาปสปพฺพชฺชํ สมาทาย รโญฺญ ปณฺณาการํ ทตฺวา ภูมิภาคํ คเหตฺวา ตตฺถ อสฺสมํ กาเรตฺวา วสติ กุลสหสฺสสฺส นิสฺสโย หุตฺวาฯ อสฺสเมปิ จสฺส เอโก ตาลรุโกฺข ทิวเส ทิวเส เอกํ สุวณฺณผลํ มุญฺจตีติ วทนฺติฯ โส ทิวา กาสายานิ ธาเรติ ชฏา จ พนฺธติ, รตฺติํ ยถาสุขํ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติฯ **สกฺยปุโตฺต**ติ อุจฺจากุลปริทีปนํฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ สทฺธาย ปพฺพชิตภาวปริทีปนํ, เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนภิภูโต อปริกฺขีณํเยว ตํ กุลํ ปหาย สทฺธาย ปพฺพชิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ โข ปนา**ติ อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ อุปโยควจนํ, ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อโตฺถฯ **กลฺยาโณ**ติ กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต, เสโฏฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ **กิตฺติสโทฺท**ติ กิตฺติเยว ถุติโฆโส วาฯ

อิติปิ โส ภควาติ อาทิมฺหิ ปน อยํ ตาว โยชนา – โส ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ…เป…. อิติปิ ภควาติ, อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ อารกตฺตา, อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ โส ภควา **อรหนฺ**ติ เวทิตโพฺพฯ อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ มเคฺคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ อารกตฺตา อรหํฯ เต จาเนน กิเลสารโย มเคฺคน หตาติ อรีนํ หตตฺตาปิ อรหํฯ ยเญฺจตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิ, ปุญฺญาทิอภิสงฺขารานํ ชรามรณเนมิ, อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา ติภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปวตฺตํ สํสารจกฺกํฯ ตสฺสาเนน โพธิมเณฺฑ วีริยปาเทหิ สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหเตฺถน กมฺมกฺขยกรญาณผรสุํ คเหตฺวา สเพฺพ อรา หตาติ อรานํ หตตฺตาติปิ อรหํ ฯ อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา จ จีวราทิปจฺจเย สกฺการครุการาทีนิ จ อรหตีติ ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรหํฯ ยถา จ โลเก เกจิ ปณฺฑิตมานิโน พาลา อสิโลกภเยน รโห ปาปํ กโรนฺติ, เอวํ นายํ กทาจิ กโรตีติ ปาปกรเณ รหาภาวโตปิ อรหํฯ โหติ เจตฺถ –

‘‘อารกตฺตา หตตฺตา จ, กิเลสารีน โส มุนิ;
หตสํสารจกฺกาโร, ปจฺจยาทีน จารโห;
น รโห กโรติ ปาปานิ, อรหํ เตน ปวุจฺจตี’’ติฯ

สมฺมา สามญฺจ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุทฺโธ**ฯ อติสยวิสุทฺธาหิ วิชฺชาหิ อพฺภุตฺตเมน จรเณน จ สมนฺนาคตตฺตา **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน**ฯ โสภนคมนตฺตา สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา สุฏฺฐุ คตตฺตา สมฺมา คทตฺตา จ **สุคโต**ฯ สพฺพถาปิ วิทิตโลกตฺตา **โลกวิทู**ฯ โส หิ ภควา สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตติ สพฺพถา ขนฺธายตนาทิเภทํ สงฺขารโลกํ อเวทิ, ‘‘เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาฯ เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจฯ ตโย โลกา ติสฺโส เวทนาฯ จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหาราฯ ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ อฏฺฐ โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมาฯ นว โลกา นว สตฺตาวาสาฯ ทส โลกา ทสายตนานิฯ ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิฯ อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโย’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๒) เอวํ สพฺพถา สงฺขารโลกํ อเวทิฯ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺติํ ชานาติ, อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย ภพฺเพ อภพฺเพ สตฺเต ชานาตีติ สพฺพถา สตฺตโลกํ อเวทิฯ ตถา เอกํ จกฺกวาฬํ อายามโต วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทส สตสหสฺสานิ ตีณิ สหสฺสานิ อฑฺฒปญฺจมานิ จ สตานิ, ปริกฺเขปโต ฉตฺติํส สตสหสฺสานิ ทส สหสฺสานิ อฑฺฒุฑฺฒานิ จ สตานิฯ

ตตฺถ –

ทุเว สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลตฺเตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธราฯ

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ, อเฏฺฐว นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลตฺเตน, ชลํ วาเต ปติฏฺฐิตํฯ

นว สตสหสฺสานิ, มาลุโต นภมุคฺคโต;
สฏฺฐิ เจว สหสฺสานิ, เอสา โลกสฺส สณฺฐิติ’’ฯ

เอวํ สณฺฐิเต เจตฺถ โยชนานํ –

จตุราสีติ สหสฺสานิ, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเว;
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโมฯ

ตโต อุปฑฺฒุปเฑฺฒน, ปมาเณน ยถากฺกมํ;
อโชฺฌคาฬฺหุคฺคตา ทิพฺพา, นานารตนจิตฺติตาฯ

ยุคนฺธโร อีสธโร, กรวีโก สุทสฺสโน;
เนมินฺธโร วินตโก, อสฺสกโณฺณ คิริ พฺรหาฯ

เอเต สตฺต มหาเสลา, สิเนรุสฺส สมนฺตโต;
มหาราชานมาวาสา, เทวยกฺขนิเสวิตาฯ

โยชนานํ สตานุโจฺจ, หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต;
โยชนานํ สหสฺสานิ, ตีณิ อายตวิตฺถโตฯ

จตุราสีติสหเสฺสหิ, กูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโต;

ติปญฺจโยชนกฺขนฺธ-ปริเกฺขปา นควฺหยาฯ

ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธ-สาขายามา สมนฺตโต;
สตฺตโยชนวิตฺถิณฺณา, ตาวเทว จ อุคฺคตาฯ

ชมฺพู ยสฺสานุภาเวน, ชมฺพุทีโป ปกาสิโต;
เทฺว อสีติสหสฺสานิ, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเวฯ

อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, จกฺกวาฬสิลุจฺจโย;
ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ, จกฺกวาฬมยํ ฐิโต''ฯ

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลํ เอกูนปญฺญาสโยชนํ, สูริยมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชนํ, ตาวตึสภวนํ ทส สหสฺสโยชนํ, ตถา อสุรภวนํ อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จฯ อปรโคยานํ สตฺตสหสฺสโยชนํ, ตถา ปุพฺพวิเทโห, อุตฺตรกุรุ อฏฺฐสหสฺสโยชโนฯ เอกเมโก เจตฺถ มหาทีโป ปญฺจสตปญฺจสต ปริตฺตทีปปริวาโรฯ ตํ สพฺพมฺปิ เอกํ จกฺกวาฬํ เอกา โลกธาตุฯ จกฺกวาฬนฺตเรสุ โลกนฺตริกนิรยาฯ เอวํ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ อนนฺตา โลกธาตุโย, อนนฺเตน พุทฺธญาเณน อญฺญาสีติ สพฺพถา โอกาสโลกํ อเวทิฯ เอวํ โส ภควา สพฺพถาฯ วิทิตโลกตฺตา โลกวิทูติ เวทิตโพฺพฯ

อตฺตโน ปน คุเณหิ วิสิฏฺฐตรสฺส กสฺสจิ อภาวา **อนุตฺตโร**ฯ วิจิเตฺตหิ วินยนูปาเยหิ ปุริสทเมฺม สาเรตีติ **ปุริสทมฺมสารถิ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ อนุสาสติ นิตฺถาเรติ จาติ **สตฺถา**ฯ เทวมนุสฺสคฺคหณํ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน ภพฺพปุคฺคลปริคฺคหวเสน จ กตํ, นาคาทิเกปิ ปน เอส โลกิยเตฺถน อนุสาสติฯ ยทตฺถิ เนยฺยํ นาม, สพฺพสฺส พุทฺธตฺตา วิโมกฺขนฺติกญาณวเสน **พุโทฺธ**ฯ ยโต ปน โส –

''ภคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต''ติฯ

อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนตานิ ปทานิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๔-๑๒๕) วุตฺตานิฯ

โส อิมํ โลกนฺติ โส ภควา อิมํ โลกํฯ อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสติฯ **สเทวก**นฺติอาทีนิ กสิภารทฺวาชอาฬวกสุเตฺตสุ วุตฺตนยาเนวฯ **สยน**ฺติ สามํ อปรเนยฺโย หุตฺวาฯ **อภิญฺญา**ติ อภิญฺญายฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **ปเวเทตี**ติ โพเธติ ญาเปติ ปกาเสติฯ **โส ธมฺมํ เทเสติ...เป.... ปริโยสานกลฺยาณ**นฺติ โส ภควา สเตฺตสุ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ หิตฺวาปิ ธมฺมํ เทเสติฯ ตญฺจ โข อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสติฯ กถํ? เอกคาถาปิ หิ สมนฺตภทฺทกตฺตา ธมฺมสฺส ปฐมปาเทน อาทิกลฺยาณา, ทุติยตติยปาเทหิ มเชฺฌกลฺยาณา, ปจฺฉิมปาเทน ปริโยสานกลฺยาณาฯ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ, นิคมเนน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสน มเชฺฌกลฺยาณํฯ นานานุสนฺธิกํ ปฐมานุสนฺธินา อาทิกลฺยาณํ, ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสหิ มเชฺฌกลฺยาณํฯ สกโลปิ สาสนธโมฺม อตฺตโน อตฺถภูเตน สีเลน อาทิกลฺยาโณ, สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณฯ สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ, วิปสฺสนามเคฺคหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณฯ พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณ, ธมฺมสุธมฺมตาย มเชฺฌกลฺยาโณ, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปเนฺนน อธิ

คนฺตพฺพาย อภิสโมฺพธิยา วา อาทิกลฺยาโณ, ปเจฺจกโพธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ, สาวกโพธิยา ปริโยสานกลฺยาโณ ฯ สุยฺยมาโน เจส นีวรณาทิวิกฺขมฺภนโต สวเนนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ อาทิกลฺยาโณ, ปฏิปชฺชมาโน สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ มเชฺฌกลฺยาโณ, ตถา ปฏิปโนฺน จ ปฏิปตฺติผเล นิฏฺฐิเต ตาทิภาวาวหนโต ปฏิปตฺติผเลนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ ปริโยสานกลฺยาโณฯ นาถปฺปภวตฺตา จ ปภวสุทฺธิยา อาทิกลฺยาโณ, อตฺถสุทฺธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ, กิจฺจสุทฺธิยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ ยโต อปฺปํ วา พหุํ วา เทเส โนฺต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสตีติ เวทิตโพฺพฯ

สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ เอวมาทีสุ ปน ยสฺมา อิมํ ธมฺมํ เทเสโนฺต สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ, นานานเยหิ ทีเปติ, ตญฺจ ยถาสมฺภวํ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ,** พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํ**ฯ สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติ อตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถํ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํฯ อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถํ, ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนํฯ อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถํ, ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนํฯ ปณฺฑิตเวทนียโต สริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ สาตฺถํ, สเทฺธยฺยโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนํฯ คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถํ, อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชนํฯ อุปเนตพฺพสฺสาภาวโต สกลปริปุณฺณภาเวน **เกวลปริปุณฺณํ,** อปเนตพฺพสฺส อภาวโต นิโทฺทสภาเวน **ปริสุทฺธํ**ฯ สิกฺขตฺตยปริคฺคหิตตฺตา พฺรหฺมภูเตหิ เสเฏฺฐหิ จริตพฺพโต เตสญฺจ จริยภาวโต **พฺรหฺมจริยํ**ฯ ตสฺมา ''สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ...เป.... พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตี''ติ วุจฺจติฯ

อปิจ ยสฺมา สนิทานํ สอุปฺปตฺติกญฺจ เทเสโนฺต อาทิกลฺยาณํ เทเสติ, วิเนยฺยานํ อนุรูปโต อตฺถสฺส อวิปรีตตาย เหตุทาหรณโยคโต จ มเชฺฌกลฺยาณํ , โสตูนํ สทฺธาปฏิลาเภน นิคมเนน จ ปริโยสานกลฺยาณํฯ เอวํ เทเสโนฺต จ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติฯ ตญฺจ ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต สาตฺถํ, ปริยตฺติยา อาคมพฺยตฺติโต สพฺยญฺชนํ, สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต เกวลปริปุณฺณํ, นิรุปกฺกิเลสโต นิตฺถรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิสนิรเปกฺขโต จ ปริสุทฺธํ, เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมภูตานํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ จริยโต พฺรหฺมจริยนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมาปิ ''โส ธมฺมํ เทเสติ...เป.... พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตี''ติ วุจฺจติฯ

สาธุ โข ปนาติ สุนฺทรํ โข ปน, อตฺถาวหํ สุขาวหนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ ปานกานิสํสปฏิสํยุตฺตายฯ อยญฺหิ เกณิโย สายนฺหสมเย ภควโต อาคมนํ อโสฺสสิฯ ''ตุจฺฉหโตฺถ ภควนฺตํ ทสฺสนาย คนฺตุํ ลชฺชมาโน วิกาลโภชนา วิรตานมฺปิ ปานกํ กปฺปตี''ติ จิเนฺตตฺวา ปญฺจหิ กาชสเตหิ สุสงฺขตํ พทรปานํ คาหาเปตฺวา อคมาสิฯ ยถาห เภสชฺชกฺขนฺธเก ''อถ โข เกณิยสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ, กิํ นุ โข อหํ สมณสฺส โคตมสฺส หราเปยฺย''นฺติ (มหาว. ๓๐๐) สพฺพํ เวทิตพฺพํฯ ตโต นํ ภควา ยถา เสกฺขสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๒๒ อาทโย) สากิเย อาวสถานิสํสปฏิสํยุตฺตาย กถาย, โคสิงฺคสาลวเน (ม. นิ. ๑.๓๒๕ อาทโย) ตโย กุลปุเตฺต สามคฺคิรสานิสํสปฏิสํยุตฺตาย, รถวินีเต (ม. นิ. ๑.๒๕๒ อาทโย) ชาติภูมเก ภิกฺขู ทสกถาวตฺถุปฏิสํยุตฺตาย, เอวํ ตงฺขณานุรูปาย ปานกานิสํสปฏิสํยุตฺตาย กถาย ปานกทานานิสํสํ สนฺทเสฺสสิ, ตถา รูปานํ ปุญฺญานํ ปุนปิ กตฺตพฺพตาย นิโยเชโนฺต สมาทเปสิ, อพฺภุสฺสาหํ ชเนโนฺต สมุเตฺตเชสิ, สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิเกน ผลวิเสเสน ปหํเสโนฺต สมฺปหํเสสิฯ เตนาห **''ธมฺมิยา กถาย... เป.... สมฺปหํเสสี**''ติฯ โส ภิโยฺยโสมตฺตาย ภควติ ปสโนฺน ภควนฺตํ นิมเนฺตสิ, ภควา จสฺส ติกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อธิวาเสสิฯ เตนาห **''อถ โข เกณิโย ชฏิโล...เป.... อธิวาเสสิ** ภควา ตุณฺหีภาเวนา''ติฯ

กิมตฺถํ ปน ปฏิกฺขิปิ ภควาติ? ปุนปฺปุนํ ยาจนาย จสฺส ปุญฺญวุฑฺฒิ ภวิสฺสติ, พหุตรญฺจ ปฏิยาเทสฺสติ, ตโต อฑฺฒเตลสานํ ภิกฺขุสตานํ ปฏิยตฺตํ อฑฺฒโสฬสนฺนํ ปาปุณิสฺสตีติฯ กุโต อปรานิ ตีณิ สตานีติ เจ? อปฺปฏิยตฺตเยว หิ ภตฺต เสโล พฺราหฺมโณ ตีหิ มาณวกสเตหิ สทฺธึ ปพฺพชิสฺสติ, ตํ ทิสฺวา ภควา เอวมาหาติฯ **มิตฺตามเจฺจ**ติ มิเตฺต จ กมฺมกเร จฯ **ญาติสาโลหิเต**ติ สมานโลหิเต เอกโยนิสมฺพเนฺธ ปุตฺตธีตาทโย อวเสสพนฺธเว จฯ เยนาติ ยสฺมาฯ **เม**ติ มยฺหํฯ **กายเวยฺยาวฏิกนฺ**ติ กาเยน เวยฺยาวจฺจํฯ **มณฺฑลมาฬํ ปฏิยาเทตี**ติ เสตวิตานมณฺฑปํ กโรติฯ

ติณฺณํ เวทานนฺติ อิรุเพฺพทยชุเพฺพทสามเวทานํฯ สห นิฆณฺฑุนา จ เกฏุเภน จ **สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ**ฯ **นิฆณฺฑู**ติ นามนิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปฺปกาสกํ สตฺถํฯ **เกฏุภนฺ**ติ กิริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการาย สตฺถํฯ สห อกฺขรปฺปเภเทน **สากฺขรปฺปเภทานํ**ฯ **อกฺขรปฺปเภโท**ติ สิกฺขา จ นิรุตฺติ จฯ **อิติหาสปญฺจมานนฺ**ติ อถพฺพนเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา ‘‘อิติห อาส อิติห อาสา’’ติ อีทิสวจนปฏิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมาฯ เตสํ อิติหาสปญฺจมานํฯ ปทํ ตทวเสสญฺจ พฺยากรณํ อเชฺฌติ เวเทติ จาติ **ปทโก เวยฺยากรโณ**ฯ โลกายเต วิตณฺฑวาทสเตฺถ มหาปุริสลกฺขณาธิกาเร จ ทฺวาทส สหเสฺส มหาปุริสลกฺขณสเตฺถ อนูโน ปริปูรการีติ **โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย,** อวโย น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ อวโย นาม โย ตานิ อตฺถโต จ คนฺถโต จ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติฯ

ชงฺฆาย หิตํ วิหารํ **ชงฺฆาวิหารํ,** จิราสนาทิชนิตํ ปริสฺสมํ วิโนเทตุํ ชงฺฆาปสารณตฺถํ อทีฆจาริกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนุจงฺกมมาโน**ติ จงฺกมมาโน เอวฯ **อนุวิจรมาโน**ติ อิโต จิโต จ จรมาโนฯ **เกณิยสฺส ชฏิลสฺส อสฺสโม**ติ เกณิยสฺส อสฺสมํ นิเวสนํฯ **อาวาโห**ติ กญฺญาคหณํฯ **วิวาโห**ติ กญฺญาทานํฯ **มหายโญฺญ**ติ มหายชนํฯ **มาคโธ**ติ มคธานํ อิสฺสโรฯ มหติยา เสนาย สมนฺนาคตตฺตา **เสนิโย**ฯ พิมฺพีติ สุวณฺณํ, ตสฺมา สารสุวณฺณสทิสวณฺณตาย **พิมฺพิสาโรฯ โส เม นิมนฺติโต**ติ โส มยา นิมนฺติโตฯ

อถ พฺราหฺมโณ ปุเพฺพ กตาธิการตฺตา พุทฺธสทฺทํ สุตฺวาว อมเตเนวาภิสิโตฺต วิมฺหยรูปตฺตา อาห – **‘‘พุโทฺธติ, โภ เกณิย, วเทสี’’**ติฯ อิตโร ยถาภูตํ อาจิกฺขโนฺต อาห – **‘‘พุโทฺธติ, โภ เสล, วทามี’’**ติฯ ตโต นํ ปุนปิ ทฬฺหีกรณตฺถํ ปุจฺฉิ, อิตโรปิ ตเถว อาโรเจสิฯ อถ กปฺปสตสหเสฺสหิปิ พุทฺธสทฺทสฺส ทุลฺลภภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘โฆโสปิ โข เอโส ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ยทิทํ พุโทฺธ’’**ติฯ ตตฺถ **ยทิทนฺ**ติ นิปาโต, โย เอโสติ วุตฺตํ โหติฯ

อถ พฺราหฺมโณ พุทฺธสทฺทํ สุตฺวา ‘‘กึ นุ โข โส สจฺจเมว พุโทฺธ, อุทาหุ นามมตฺตเมวสฺส พุโทฺธ’’ติ วีมํสิตุกาโม จิเนฺตสิ, อภาสิ เอว วา **‘‘อาคตานิ โข ปน…เป.… วิวฏจฺฉโท’’**ติฯ ตตฺถ **‘‘มเนฺตสู’’**ติ เวเทสุฯ ‘‘ตถาคโต กิร อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ปฏิกเจฺจว สุทฺธาวาสเทวา พฺราหฺมณเวเสน ลกฺขณานิ ปกฺขิปิตฺวา เวเท วาเจนฺติ ‘‘ตทนุสาเรน มเหสกฺขา สตฺตา ตถาคตํ ชานิสฺสนฺตี’’ติฯ เตน ปุเพฺพ เวเทสุ มหาปุริสลกฺขณานิ อาคจฺฉนฺติฯ ปรินิพฺพุเต ปน ตถาคเต กเมน อนฺตรธายนฺติ, เตน เอตรหิ นตฺถิฯ **มหาปุริสสฺสา**ติ ปณิธิสมาทานญาณสมาทานกรุณาทิคุณมหโต ปุริสสฺส ฯ **เทฺวว คติโย**ติ เทฺว เอว นิฏฺฐาฯ กามญฺจายํ คติสโทฺท ‘‘ปญฺจ โข อิมา, สาริปุตฺต, คติโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๓) ภวเภเท, ‘‘คตี มิคานํ ปวน’’นฺติอาทีสุ (ปริ. ๓๓๙) นิวาสฏฺฐาเน, ‘‘เอวํ อธิมตฺตคติมโนฺต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๖๑) ปญฺญายํ, ‘‘คติคต’’นฺติอาทีสุ (จูฬว. ๒๐๔) วิสฏภาเว วตฺตติ, อิธ ปน นิฏฺฐายํ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ

เยหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต ราชา โหติ จกฺกวตฺติ, น เตหิ เอว พุทฺโธฯ ชาติสามญฺญโต ปน ตานิเยว ตานีติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘เยหิ สมนฺนาคตสฺสา’’ติฯ

สเจ อคารํ อชฺฌาวสตีติ ยทิ อคาเร วสติฯ **ราชา โหติ จกฺกวตฺตี**ติ จตูหิ อจฺฉริยธมฺมหิ สงฺคหวตฺถูหิ จ โลกํ รญฺชนฺโต ราชาฯ จกฺกรตนํ วเตฺตติ, จตูหิ สมฺปตฺติจเกฺกหิ, วตฺตติ, เตหิ จ ปรํ วเตฺตติ, ปรหิตาย จ อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต เอตสฺมิํ อตฺถีติ จกฺกวตฺติฯ เอตฺถ จ ราชาติ สามญฺญํ, จกฺกวตฺตีติ วิเสสนํฯ ธเมฺมน จรตีติ **ธมฺมิโก,** ญาเยน สเมน วตฺตตีติ อโตฺถฯ ธเมฺมน รชฺชํ ลภิตฺวา ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชา**ฯ ปรหิตธมฺมกรเณน วา ธมฺมิโก, อตฺตหิตธมฺมกรเณน **ธมฺมราชา**ฯ จตุรนฺตาย อิสฺสโรติ **จาตุรโนฺต,** จตุสมุทฺทนฺตาย จตุพฺพิธทีปวิภูสิตาย จ ปถวิยา อิสฺสโรติ อโตฺถฯ อชฺฌตฺตํ โกธาทิปจฺจตฺถิเก พหิทฺธา จ สพฺพราชาโน วิเชสีติ **วิชิตาวีฯ ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ติ ชนปเท ธุวภาวํ ถาวรภาวํ ปโตฺต, น สกฺกา เกนจิ จาเลตุํ, ชนปโท วา ตมฺหิ ถาวริยปฺปโตฺต อนุสฺสุโกฺก สกมฺมนิรโต อจโล อสมฺปเวธีติปิ ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺตฯ

เสยฺยถิทนฺติ นิปาโต, ตสฺส เอตานิ กตมานีติ อโตฺถฯ **จกฺกรตนํ...เป.... ปริณายกรตนเมว สตฺตม**นฺติ ตานิ สพฺพปฺปการโต รตนสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตานิฯ เตสุ อยํ จกฺกวตฺติราชา จกฺกรตเนน อชิตํ ชินาติ, หตฺถิอสฺสรตเนหิ วิชิเต ยถาสุขมนุวิจรติ, ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ, เสเสหิ อุปโภคสุขมนุภวติฯ ปฐเมน จสฺส อุสฺสาหสตฺติโยโค, หตฺถิอสฺสคหปติรตเนหิ ปภุสตฺติโยโค, ปริณายกรตเนน มนฺตสตฺติโยโค สุปริปุโณฺณ โหติ, อิตฺถิมณิรตเนหิ จ ติวิธสตฺติโยคผลํฯ โส อิตฺถิมณิรตเนหิ โภคสุขมนุโภติ, เสเสหิ อิสฺสริยสุขํฯ วิเสสโต จสฺส ปุริมานิ ตีณิ อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ, มชฺฌิมานิ อโลภกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน, ปจฺฉิมเมกํ อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนาติ เวทิตพฺพํฯ

ปโรสหสฺสนฺติ อติเรกสหสฺสํฯ **สูรา**ติ อภีรุกชาติกาฯ **วีรงฺครูปา**ติ เทวปุตฺตสทิสกายา, เอวํ ตาเวเกฯ อยํ ปเนตฺถ สภาโว **วีรา**ติ อุตฺตมสูรา วุจฺจนฺติ, วีรานํ องฺคํ วีรงฺคํ, วีรการณํ วีริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วีรงฺคํ รูปํ เอเตสนฺติ **วีรงฺครูปา,** วีริยมยสรีรา วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปรเสนปฺปมทฺทนา**ติ สเจ ปฏิมุขํ ติเฏฺฐยฺย ปรเสนา, ตํ ปมทฺทิตุํ สมตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ **ธเมฺมนา**ติ ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๒๔๔; ม. นิ. ๓.๒๕๗) ปญฺจสีลธเมฺมนฯ **อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท**ติ เอตฺถ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิอวิชฺชาทุจฺจริตฉทเนหิ สตฺตหิ ปฏิจฺฉเนฺน กิเลสนฺธกาเร โลเก ตํ ฉทนํ วิวเฏฺฏตฺวา สมนฺตโต สญฺชาตาโลโก หุตฺวา ฐิโตติ วิวฏฺฏจฺฉโทฯ ตตฺถ ปฐเมน ปเทน ปูชารหตา, ทุติเยน ตสฺสา เหตุ ยสฺมา สมฺมาสมฺพุโทฺธติฯ ตติเยน พุทฺธตฺตเหตุ วิวฏฺฏจฺฉทตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา วิวโฏฺฏ จ วิจฺฉโท จาติ วิวฏฺฏจฺฉโท, วฏฺฏรหิโต ฉทนรหิโต จาติ วุตฺตํ โหติฯ เตน อรหํ วฏฺฏาภาเวน สมฺมาสมฺพุโทฺธ ฉทนาภาเวนาติ เอวํ ปุริมปททฺวยเสฺสว เหตุทฺวยํ วุตฺตํ โหติฯ ทุติเยน เวสารเชฺชน เจตฺถ ปุริมสิทฺธิ, ปฐเมน ทุติยสิทฺธิ, ตติยจตุเตฺถหิ ตติยสิทฺธิ โหติฯ ปุริมญฺจ ธมฺมจกฺขุํ, ทุติยํ พุทฺธจกฺขุํ, ตติยํ สมนฺตจกฺขุํ สาเธตีติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ภควโต สนฺติกํ คนฺตุกาโม อาห – ‘‘**กหํ ปน โภ...เป.... สมฺมาสมฺพุโทฺธ**’’ติฯ **เอวํ วุเตฺต**ติอาทีสุ **เยเนสา**ติ เยน ทิสาภาเคน เอสาฯ **นีลวนราชี**ติ นีลวณฺณรุกฺขปนฺติฯ วนํ กิร เมฆปนฺติสทิสํฯ ยตฺถ ภควา ตทา วิหาสิ, ตํ นิทฺทิสโนฺต อาห – ‘‘เยเนสา โภ, เสล, นีลวนราชี’’ติฯ ตตฺถ ‘‘โส วิหรตี’’ติ อยํ ปเนตฺถ ปาฐเสโส, ภุมฺมเตฺถ วา กรณวจนํฯ **ปเท ปท**นฺติ ปทสมีเป ปทํฯ เตน ตุริตคมนํ ปฏิเสเธติฯ **ทุราสทา หี**ติ การณํ อาห, ยสฺมา เต ทุราสทา,

ตสฺมา เอวํ โภโนฺต อาคจฺฉนฺตูติฯ กึ ปน การณา ทุราสทาติ เจ? **สีหาว เอกจราฯ ยถา** หิ สีหา สหายกิจฺจาภาวโต เอกจรา, เอวํ เตปิ วิเวกกามตายฯ **“ยทา จาห”**นฺติอาทินา ปน เต มาณวเก อุปจารํ สิกฺขาเปติฯ ตตฺถ **มา โอปาเตถา**ติ มา ปเวเสถ, มา กเถถาติ วุตฺตํ โหติฯ **อาคเมนฺตู**ติ ปฏิมาเนนฺตุ, ยาว กถา ปริโยสานํ คจฺฉติ, ตาว ตุณฺหี ภวนฺตูติ อโตฺถฯ

สมเนฺนสีติ คเวสิฯ **เยภุเยฺยนา**ติ พหุกานิ อทฺทส, อปฺปกานิ นาทฺทสฯ ตโต ยานิ น อทฺทส , ตานิ ทีเปโนฺต อาห **“ฐเปตฺวา เทฺว”**ติฯ **กงฺขตี**ติ กงฺขํ อุปฺปาเทติ ปตฺถนํ ‘‘อโห วต ปเสฺสยฺย’’นฺติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ ตโต ตโต ตานิ วิจินโนฺต กิจฺฉติ น สโกฺกติ ทฏฺฐุํฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ ตาย วิจิกิจฺฉาย สนฺนิฏฺฐานํ น คจฺฉติฯ **น สมฺปสีทตี**ติ ตโต ‘‘ปริปุณฺณลกฺขโณ อย’’นฺติ ภควติ ปสาทํ นาปชฺชติฯ กงฺขาย วา สุทุพฺพลวิมติ วุตฺตา, วิจิกิจฺฉาย มชฺฌิมา, อนธิมุจฺจนตาย พลวตี, อสมฺปสาเทน เตหิ ตีหิ ธเมฺมหิ จิตฺตสฺส กาลุสฺสิยภาโวฯ

โกโสหิเตติ วตฺถิโกเสน ปฏิจฺฉเนฺนฯ **วตฺถคุเยฺห**ติ องฺคชาเตฯ ภควโต หิ วรวารณเสฺสว โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ สุวณฺณวณฺณํ ปทุมคพฺภสมานํฯ ตํ โส วตฺถปฏิจฺฉนฺนตฺตา อปสฺสโนฺต อโนฺตมุขคตาย จ ชิวฺหาย ปหูตภาวํ อสลฺลเกฺขโนฺต เตสุ ทฺวีสุ ลกฺขเณสุ กงฺขี อโหสิ วิจิกิจฺฉีฯ **ตถารูป**นฺติ กถํ รูปํ? กิเมตฺถ อเมฺหหิ วตฺตพฺพํ, วุตฺตเมตํ นาคเสนเตฺถเรเนว มิลินฺทรญฺญา ปุเฏฺฐน (มิ. ป. ๔.๓.๓) –

> ‘‘ทุกฺกรํ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา กตนฺติฯ กึ, มหาราชาติ? มหาชเนน หิริกรโณกาสํ พฺรหฺมายุพฺราหฺมณสฺส จ อเนฺตวาสิอุตฺตรสฺส จ พาวริสฺส อเนฺตวาสีนํ โสฬสนฺนํ พฺราหฺมณานญฺจ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส อเนฺตวาสีนํ ติสตมาณวานญฺจ ทเสฺสสิ, ภเนฺตติฯ น, มหาราช, ภควา คุยฺหํ ทเสฺสติ, ฉายํ ภควา ทเสฺสติ, อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา นิวาสนนิวตฺถํ กายพนฺธนพทฺธํ จีวรปารุตํ ฉายารูปกมตฺตํ ทเสฺสติ, มหาราชาติฯ ฉายารูเป ทิเฏฺฐ สติ ทิโฏฺฐ เอว นนุ, ภเนฺตติฯ ติฏฺฐเตตํ, มหาราช, หทยรูปํ ทิสฺวา พุชฺฌนกสโตฺต ภเวยฺย, หทยมํสํ นีหริตฺวา ทเสฺสยฺย สมฺมาสมฺพุโทฺธติฯ กโลฺลสิ, ภเนฺต, นาคเสนา’’ติ (มิ. ป. ๔.๓.๓)ฯ

นินฺนาเมตฺวาติ นีหริตฺวาฯ กณฺณโสตานุมสเนน เจตฺถ ทีฆภาโว, นาสิกาโสตานุมสเนน ตนุภาโว, นลาฏจฺฉาทเนน ปุถุลภาโว ปกาสิโตติ เวทิตโพฺพฯ **อาจริยปาจริยาน**นฺติ อาจริยานเญฺจว อาจริยาจริยานญฺจฯ **สเก วเณฺณ**ติ อตฺตโน คุเณฯ

๕๕๔. **ปริปุณฺณกาโย**ติ ลกฺขเณหิ ปริปุณฺณตาย อหีนงฺคปจฺจงฺคตาย จ ปริปุณฺณสรีโร ฯ **สุรุจี**ติ สุนฺทรสรีรปฺปโภฯ **สุชาโต**ติ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา สณฺฐานสมฺปตฺติยา จ สุนิพฺพโตฺตฯ **จารุทสฺสโน**ติ สุจิรมฺปิ ปสฺสนฺตานํ อติตฺติชนกํ อปฺปฏิกูลํ รมณียํ จารุ เอว ทสฺสนํ อสฺสาติ จารุทสฺสโนฯ เกจิ ปน ภณนฺติ ‘‘จารุทสฺสโนติ สุนฺทรเนโตฺต’’ติฯ **สุวณฺณวโณฺณ**ติ สุวณฺณสทิสวโณฺณฯ **อสี**ติ ภวสิฯ เอตํ สพฺพปเทหิ โยเชตพฺพํฯ **สุสุกฺกทาโฐ**ติ สุฏฺฐุ สุกฺกทาโฐฯ ภควโต หิ ทาฐาหิ จนฺทกิรณา วิย อติวิย ปณฺฑรรํสิโย นิจฺฉรนฺติฯ เตนาห – ‘‘สุสุกฺกทาโฐสี’’ติฯ

๕๕๕. **มหาปุริสลกฺขณา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตพฺยญฺชนาเนว วจนนฺตเรน นิคเมโนฺต อาหฯ

๕๕๖. อิทานิ เตสุ ลกฺขเณสุ อตฺตโน อภิรุจิเตหิ ลกฺขเณหิ ภควนฺตํ ถุนโนฺต อาห – **“ปสนฺนเนโตฺต”**ติอาทิฯ ภควา หิ ปญฺจวณฺณปสาทสมฺปตฺติยา **ปสนฺนเนโตฺต,** ปริปุณฺณจนฺ

ทมณฺฑลสทิสมุขตฺตา **สุมุโข,** อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา **พฺรหา,** พหุมุชุคตฺตตาย **อุชุ,** ชุติมนฺตตาย ปตาปวาฯ ยมฺปิ เจตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตํ, ตํ **“มชฺเฌ สมณสงฺฆสฺสา”**ติ อิมินา ปริยาเยน ถุนตา ปุน วุตฺตํฯ อีทิโส หิ เอวํ วิโรจติฯ เอส นโย อุตฺตรคาถายปิฯ

๕๕๗-๘. **อุตฺตมวณฺณิโน**ติ อุตฺตมวณฺณสมฺปนฺนสฺสฯ **ชมฺพุสณฺฑสฺสา**ติ ชมฺพุทีปสฺสฯ ปากเฏน อิสฺสริยํ วณฺณยนฺโต อาห, อปิจ จกฺกวตฺติ จตุนฺนมฺปิ ทีปานํ อิสฺสโร โหติฯ

๕๕๙. **ขตฺติยา**ติ ชาติขตฺติยาฯ **โภชา**ติ โภคิยาฯ **ราชาโน**ติ เย เกจิ รชฺชํ กาเรนฺตาฯ **อนุยนฺตา**ติ อนุคามิโน เสวกาฯ **ราชาภิราชา**ติ ราชูนํ ปูชนิโย ราชา หุตฺวา, จกฺกวตฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **มนุชินฺโท**ติ มนุสฺสาธิปติ ปรมิสฺสโร หุตฺวาฯ

๕๖๐. เอวํ วุเตฺต ภควา ‘‘เย เต ภวนฺติ อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา, เต สเก วเณฺณ ภญฺญมาเน อตฺตานํ ปาตุกโรนฺตี’’ติ อิมํ เสลสฺส มโนรถํ ปูเรนฺโต อาห **“ราชาหมสฺมี”**ติฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยํ โข มํ ตฺวํ เสล ยาจสิ ‘‘ราชา อรหสิ ภวิตุํ จกฺกวตฺตี’’ติ, เอตฺถ อโปฺปสฺสุโกฺก โหติ, **ราชาหมสฺมิ,** สติ จ ราชเตฺต ยถา อโญฺญ ราชา สมาโนปิ โยชนสตํ วา อนุสาสติ, เทฺว ตีณิ วา จตฺตาริ วา ปญฺจ วา โยชนสตานิ โยชนสหสฺสํ วา จกฺกวตฺติ หุตฺวาปิ จตุทีปปริยนฺตมตฺตํ วา, นาหเมวํ ปริจฺฉินฺนวิสโยฯ อหญฺหิ **ธมฺมราชา อนุตฺตโร ภวคฺคโต** อวีจิปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปฺปเมยฺยา โลกธาตุโย อนุสาสามิฯ ยาวตา หิ อปททฺวิปทาทิเภทา สตฺตา, อหํ เตสํ อโคฺคฯ น หิ เม โกจิ สีเลน วา…เป…. วิมุตฺติญาณทสฺสเนน วา ปฏิภาโค อตฺถิฯ สฺวาหํ เอวํ ธมฺมราชา อนุตฺตโร อนุตฺตเรเนว จตุสติปฏฺฐานาทิเภทโพธิปกฺขิยสงฺขาเตน **ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ** ‘‘อิทํ ปชหถ, อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหรถา’’ติอาทินา อาณาจกฺกํ, ‘‘อิทํ โข ปน, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจ’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๔) ปริยตฺติธเมฺมน ธมฺมจกฺกเมว วาฯ **จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ยํ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ โหติ สมเณน วา…เป…. เกนจิ โลกสฺมินฺติฯ

๕๖๑-๒. เอวํ อตฺตานํ อาวิกโรนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต เสโล ทฬฺหิกรณตฺถํ **“สมฺพุโทฺธ ปฏิชานาสี”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **โก นุ เสนาปตี**ติ ธมฺมรโญฺญ โภโต, ธเมฺมน ปวตฺติตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส อนุปฺปวตฺตโก เสนาปติ โกติ ปุจฺฉิฯ

๕๖๓. เตน จ สมเยน ภควโต ทกฺขิณปเสฺส อายสฺมา สาริปุเตฺต นิสิโนฺน โหติ สุวณฺณปุโญฺช วิย สิริยา โสภมาโน, ตํ ทเสฺสโนฺต ภควา **“มยา ปวตฺติต”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อนุชาโต ตถาคต**นฺติ ตถาคตเหตุ อนุชาโต, ตถาคเตน เหตุนา ชาโตติ อโตฺถฯ

๕๖๔. เอวํ ‘‘โก นุ เสนาปตี’’ติ ปญฺหํ พฺยากริตฺวา ยํ เสโล อาห – ‘‘สมฺพุโทฺธ ปฏิชานาสี’’ติ, ตตฺร นํ นิกฺกงฺขํ กาตุกาโม ‘‘นาหํ ปฏิญฺญามเตฺตเนว ปฏิชานามิ, อปิจาหํ อิมินา การเณน พุโทฺธ’’ติ ญาเปตุํ **“อภิเญฺญยฺย”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จฯ มคฺคสจฺจสมุทยสจฺจานิ ปน ภาเวตพฺพปหาตพฺพานิ, เหตุวจเนน ปน ผลสิทฺธิโต เตสํ ผลานิ นิโรธสจฺจทุกฺขสจฺจานิปิ วุตฺตาเนว ภวนฺติฯ ยโต สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกตํ, ปริเญฺญยฺยํ ปริญฺญาตนฺติ เอวเมฺปตฺถ วุตฺตเมว โหติฯ เอวํ จตุสจฺจภาวนาผลญฺจ วิชฺชาวิมุตฺตึ ทเสฺสโนฺต ‘‘พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌิตฺวา พุโทฺธ ชาโตสฺมี’’ติ ยุเตฺตน เหตุนา พุทฺธตฺตํ สาเธติฯ

๕๖๕-๗. เอวํ นิปฺปริยาเยน อตฺตานํ ปาตุกตฺวา อตฺตนิ กงฺขาวิตรณตฺถํ พฺราหฺมณํ อภิตฺถรยมาโน **“วินยสฺสู”**ติ คาถาตฺตยมาหฯ ตตฺถ **สลฺลกโตฺต**ติ ราคสลฺลาทิสตฺตสลฺลกตฺต

โนฯ **พฺรหฺมภูโต**ติ เสฏฺฐภูโตฯ **อติตุโล**ติ ตุลํ อตีโต อุปมํ อตีโต, นิรูปโมติ อโตฺถฯ **มารเสนปฺปมทฺทโน**ติ ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทิกาย ‘‘ปเร จ อวชานาตี’’ติ (สุ. นิ. ๔๔๐; มหานิ. ๒๘; จูฬนิ. นนฺทมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔๗) เอวํ วุตฺตาย มารปริสสงฺขาตาย มารเสนาย ปมทฺทโนฯ **สพฺพามิเตฺต**ติ ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารมจฺจุเทวปุตฺตมาราทิเก สพฺพปจฺจตฺถิเกฯ **วสีกตฺวา**ติ อตฺตโน วเส วเตฺตตฺวาฯ **อกุโตภโย**ติ กุโตจิ อภโยฯ

๕๖๘-๗๐. เอวํ วุเตฺต เสโล พฺราหฺมโณ ตาวเทว ภควติ สญฺชาตปฺปสาโท ปพฺพชฺชาเปโกฺข หุตฺวา ‘‘**อิมํ ภวโนฺต**’’ติ คาถาตฺตยมาห ยถา ตํ ปริปากคตาย อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา สมฺมา โจทิยมาโนฯ ตตฺถ **กณฺหาภิชาติโก**ติ จณฺฑาลาทินีจกุเล ชาโตฯ

๕๗๑. ตโต เตปิ มาณวกา ตเถว ปพฺพชฺชาเปกฺขา หุตฺวา ‘‘**เอตเญฺจ รุจฺจติ โภโต**’’ติ คาถมาหํสุ ยถา ตํ เตน สทฺธึ กตาธิการา กุลปุตฺตาฯ

๕๗๒. อถ เสโล เตสุ มาณวเกสุ ตุฏฺฐจิโตฺต เต ทเสฺสโนฺต ปพฺพชฺชํ ยาจมาโน ‘‘**พฺราหฺมณา**’’ติ คาถมาหฯ

๕๗๓. ตโต ภควา ยสฺมา เสโล อตีเต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาสเน เตสํเยว ติณฺณํ ปุริสสตานํ คณเสโฏฺฐ หุตฺวา เตหิ สทฺธึ ปริเวณํ การาเปตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ จ กตฺวา กเมน เทวมนุสฺสสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน ปจฺฉิเม ภเว เตสํเยว อาจริโย หุตฺวา นิพฺพโตฺต, ตญฺจ เนสํ กมฺมํ วิมุตฺติปริปากาย ปริปกฺกํ เอหิภิกฺขุภาวสฺส จ อุปนิสฺสยภูตํ, ตสฺมา เต สเพฺพว เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชโนฺต ‘‘**สฺวากฺขาต**’’นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **สนฺทิฎฺฐิก**นฺติ ปจฺจกฺขํฯ **อกาลิก**นฺติ มคฺคานนฺตรผลุปฺปตฺติโต น กาลนฺตเร ปตฺตพฺพผลํฯ **ยตฺถา**ติ ยนฺนิมิตฺตาฯ มคฺคพฺรหฺมจริยนิมิตฺตา หิ ปพฺพชฺชา อปฺปมตฺตสฺส สติวิปฺปวาสวิรหิตสฺส ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขโต อโมฆา โหติฯ เตนาห – ‘‘สฺวากฺขาตํ…เป.… สิกฺขโต’’ติฯ

เอวญฺจ วตฺวา ‘‘เอถ ภิกฺขโว’’ติ ภควา อโวจฯ เต สเพฺพ ปตฺตจีวรธรา หุตฺวา อากาเสนา คมฺม ภควนฺตํ อภิวาเทสุํฯ เอวมิมํ เตสํ เอหิภิกฺขุภาวํ สนฺธาย สงฺคีติการา ‘‘**อลตฺถ โข เสโล…เป.… อุปสมฺปท**’’นฺติ อาหํสุฯ

ภุตฺตาวินฺติ ภุตฺตวนฺตํฯ **โอนีตปตฺตปาณิ**นฺติ ปตฺตโต โอนีตปาณึ, อปนีตหตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ‘‘อุปคนฺตฺวา’’ติ ปาฐเสโส ทฎฺฐโพฺพฯ อิตรถา หิ ภควนฺตํ เอกมนฺตํ นิสีทีติ น ยุชฺชติฯ

๕๗๔. **อคฺคิหุตฺตมุขา**ติ ภควา เกณิยสฺส จิตฺตานุกูลวเสน อนุโมทโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ อคฺคิปริจริยํ วินา พฺราหฺมณานํ ยญฺญาภาวโต ‘‘อคฺคิหุตฺตมุขา ยญฺญา’’ติ วุตฺตํฯ อคฺคิหุตฺตเสฎฺฐา อคฺคิหุตฺตปธานาติ อโตฺถฯ เวเท สชฺฌายเนฺตหิ ปฐมํ สชฺฌายิตพฺพโต สาวิตฺตี ‘‘ฉนฺทโส มุข’’นฺติ วุตฺตาฯ มนุสฺสานํ เสฏฺฐโต ราชา ‘‘มุข’’นฺติ วุโตฺตฯ นทีนํ อาธารโต ปฎิสรณโต จ สาคโร ‘‘มุข’’นฺติ วุโตฺตฯ จนฺทโยควเสน ‘‘อชฺช กตฺติกา อชฺช โรหินี’’ติ สญฺชานนโต อาโลกกรณโต โสมฺมภาวโต จ ‘‘นกฺขตฺตานํ มุขํ จโนฺท’’ติ วุโตฺตฯ ตปนฺตานํ อคฺคตฺตา อาทิโจฺจ ‘‘ตปตํ มุข’’นฺติ วุโตฺตฯ ทกฺขิเณยฺยานํ ปน อคฺคตฺตา วิเสเสน ตสฺมึ สมเย พุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ สนฺธาย ‘‘ปุญฺญํ อากงฺขมานานํ, สโงฺฆ เว ยชตํ มุข’’นฺติ วุโตฺตฯ เตน สโงฺฆ ปุญฺญสฺส อายมุขนฺติ ทเสฺสติฯ

๕๗๖. **ยํ ตํ สรณ**นฺติ อญฺญพฺยากรณคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา ภควา, ยสฺมา มยํ อิโต อฏฺฐเม ทิวเส ตํ สรณํ อคมมฺห, ตสฺมา สตฺตรเตฺตน ตว สาสเน อนุตฺตเรน ทมเถน ทนฺตมฺหฯ อโห เต สรณสฺส อานุภาโวติฯ

๕๗๗-๘. ตโต ปรํ ภควนฺตํ ทฺวีหิ คาถาหิ ถุนิตฺวา ตติยาย วนฺทนํ ยาจติ –

๕๗๙. ‘‘ภิกฺขโว ติสตา อิเม, ติฏฺฐนฺติ ปญฺชลีกตา;
ปาเท วีร ปสาเรหิ, นาคา วนฺทนฺตุ สตฺถุโน’’ติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย เสลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สลฺลสุตฺตวณฺณนา

๕๘๐. **อนิมิตฺต**นฺติ สลฺลสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควโต กิร อุปฏฺฐาโก เอโก อุปาสโก, ตสฺส ปุโตฺต กาลมกาสิฯ โส ปุตฺตโสกาภิภูโต สตฺตาหํ นิราหาโร อโหสิฯ ตํ อนุกมฺปโนฺต ภควา ตสฺส ฆรํ คนฺตฺวา โสกวิโนทนตฺถํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **อนิมตฺต**นฺติ กิริยาการนิมิตฺตวิรหิตํฯ ยถา หิ ‘‘ยทาหํ อกฺขึ วา นิขณิสฺสามิ, ภมุกํ วา อุกฺขิปิสฺสามิ, เตน นิมิเตฺตน ตํ ภณฺฑํ อวหรา’’ติอาทีสุ กิริยาการนิมิตฺตมตฺถิ, น เอวํ ชีวิเตฯ น หิ สกฺกา ลทฺธุํ ‘‘ยาวาหํ อิทํ วา อิทํ วา กโรมิ, ตาว ตฺวํ ชีว, มา มียา’’ติฯ **อนญฺญาต**นฺติ อโต เอว น สกฺกา เอกํเสน อญฺญาตุํ ‘‘เอตฺตกํ วา เอตฺตกํ วา กาลํ อิมินา ชีวิตพฺพ’’นฺติ คติยา อายุปริยนฺตวเสน วาฯ ยถา หิ จาตุมหาราชิกาทีนํ ปริมิตํ อายุ, น ตถา มจฺจานํ, เอวมฺปิ เอกํเสน อนญฺญาตํฯ

กสิรนฺติ อเนกปจฺจยปฏิพทฺธวุตฺติภาวโต กิจฺฉํ น สุขยาปนียํฯ ตถา หิ ตํ อสฺสาสปฏิพทฺธญฺจ, ปสฺสาสปฏิพทฺธญฺจ, มหาภูตปฏิพทฺธญฺจ, กพฬีการาหารปฏิพทฺธญฺจ, อุสฺมาปฏิพทฺธญฺจ, วิญฺญาณปฏิพทฺธญฺจฯ อนสฺสสโนฺตปิ หิ น ชีวติ อปสฺสสโนฺตปิฯ จตูสุ จ ธาตูสุ กฏฺฐมุขาทิอาสีวิสทโฏฺฐ วิย กาโย ปถวีธาตุปฺปโกเปน ตาว ถทฺโธ โหติ กลิงฺครสทิโสฯ ยถาห –

‘‘ปตฺถทฺโธ ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ กฏฺฐมุเขน วา;
ปถวีธาตุปฺปโกเปน, โหติ กฏฺฐมุเขว โส’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔);

อาโปธาตุปฺปโกเปน ปูติภาวํ อาปชฺชิตฺวา ปคฺฆริตปุพฺพมํสโลหิโต อฏฺฐิจมฺมาวเสโส โหติฯ ยถาห –

‘‘ปูติโก ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ ปูติมุเขน วา;
อาโปธาตุปฺปโกเปน, โหติ ปูติมุเขว โส’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔);

เตโชธาตุปฺปโกเปน องฺคารกาสุยํ ปกฺขิโตฺต วิย สมนฺตา ปริฑยฺหติฯ ยถาห –

‘‘สนฺตโตฺต ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ อคฺคิมุเขน วา;
เตโชธาตุปฺปโกเปน, โหติ อคฺคิมุเขว โส’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔);

วาโยธาตุปฺปโกเปน สญฺฉิชฺชมานสนฺธิพนฺธโน ปาสาเณหิ โกเฏฺฏตฺวา สญฺจุณฺณิยมานฏฺฐิโก วิย จ โหติฯ ยถาห –

> ‘‘สญฺฉิโนฺน ภวตี กาโย, ทโฎฺฐ สตฺถมฺเขน วา;
> วาโยธาตุปฺปโกเปน, โหติ สตฺถมฺเขว โส’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔);

ธาตุปฺปโกปพฺยาปนฺนกาโยปิ จ น ชีวติฯ ยทา ปน ตา ธาตุโย อญฺญมญฺญํ ปติฎฺฐานาทิกิจฺจํ สาเธนฺตาปิ สมํ วหนฺติ, ตทา ชีวิตํ ปวตฺตติฯ เอวํ มหาภูตปฏิพทฺธญฺจ ชีวิตํฯ ทุพฺภิกฺขาทีสุ ปน อาหารุปเจฺฉเทน สตฺตานํ ชีวิตกฺขโย ปากโฎ เอวฯ เอวํ กพฬีการาหารปฏิพทฺธญฺจ ชีวิตํฯ ตถา อสิตปีตาทิปริปาเก กมฺมชเตเช ขีเณ สตฺตา ชีวิตกฺขยํ ปาปุณนฺตาปิ ปากฏา เอวฯ เอวํ อุสฺมาปฏิพทฺธญฺจ ชีวิตํฯ วิญฺญาเณ ปน นิรุเทฺธ นิรุทฺธโต ปภุติ สตฺตานํ น โหติ ชีวิตนฺติ เอวมฺปิ โลเก ปากฏเมวฯ เอวํ วิญฺญาณปฏิพทฺธญฺจ ชีวิตํฯ เอวํ อเนกปจฺจยปฏิพทฺธวุตฺติภาวโต กสิรํ เวทิตพฺพํฯ

ปริตฺตญฺจาติ อปฺปกํ, เทวานํ ชีวิตํ อุปนิธาย ติณเคฺค อุสฺสาวพินฺทุสทิสํ, จิตฺตกฺขณโต อุทฺธํ อภาเวน วา ปริตฺตํฯ อตีทีฆายุโกปิ หิ สโตฺต อตีเตน จิเตฺตน ชีวิตฺถ น ชีวติ น ชีวิสฺสติ, อนาคเตน ชีวิสฺสติ น ชีวติ น ชีวิตฺถ, ปจฺจุปฺปเนฺนน ชีวติ น ชีวิตฺถ น ชีวิสฺสติฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘ชีวิตํ อตฺตภาโว จ, สุขทุกฺขา จ เกวลา;
> เอกจิตฺตสมายุตฺตา, ลหุโส วตฺตเต ขโณฯ

> ‘‘จุลฺลาสีติสหสฺสานิ , กปฺปา ติฎฺฐนฺติ เย มรู;
> นเตฺวว เตปิ ชีวนฺติ, ทฺวีหิ จิเตฺตหิ สํยุตา’’ติฯ (มหานิ. ๑๐);

ตญฺจ ทุเกฺขน สํยุตนฺติ ตญฺจ ชีวิตํ เอวํ อนิมิตฺตมนญฺญาตํ กสิรํ ปริตฺตญฺจ สมานมฺปิ สีตุณฺหฑํสมกสาทิสมฺผสฺสขุปฺปิปาสาสงฺขารทุกฺขวิปริณามทุกฺขทุกฺขทุเกฺขหิ สํยุตํฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมา อีทิสํ มจฺจานํ ชีวิตํ, ตสฺมา ตฺวํ ยาว ตํ ปริกฺขยํ น คจฺฉติ, ตาว ธมฺมจริยเมว พฺรูหย, มา ปุตฺตมนุโสจาติฯ

๕๘๑. อถาปิ มเญฺญยฺยาสิ ‘‘สพฺพูปกรเณหิ ปุตฺตํ อนุรกฺขนฺตสฺสาปิ เม โส มโต, เตน โสจามี’’ติ, เอวมฺปิ มา โสจิฯ **น หิ โส อุปกฺกโม อตฺถิ, เยน ชาตา น มิยฺยเร,** น หิ สกฺกาเกนจิ อุปกฺกเมน ชาตา สตฺตา มา มรนฺตูติ รกฺขิตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตโต ยสฺมา โส ‘‘ชรํ ปตฺวา นาม, ภเนฺต, มรณํ อนุรูปํ, อติทหโร เม ปุโตฺต มโต’’ติ จิเนฺตสิ, ตสฺมา อาห **‘‘ชรมฺปิ ปตฺวา มรณํ, เอวํธมฺมา หิ ปาณิโน**’’ติ, ชรํ ปตฺวาปิ อปฺปตฺวาปิ มรณํ, นตฺถิ เอตฺถ นิยโมติ วุตฺตํ โหติฯ

๕๘๒. อิทานิ ตมตฺถํ นิทสฺสเนน สาเธโนฺต **‘‘ผลานมิว ปกฺกาน**’’นฺติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา ผลานํ ปกฺกานํ ยสฺมา สูริยุคฺคมนโต ปภุติ สูริยาตเปน สนฺตปฺปมาเน รุเกฺข ปถวิรโส จ อาโปรโส จ ปตฺตโต สาขํ สาขโต ขนฺธํ ขนฺธโต มูลนฺติ เอวํ อนุกฺกเมน มูลโต ปถวิเมว ปวิสติ, โอคมนโต ปภุติ ปน ปถวิโต มูลํ มูลโต ขนฺธนฺติ เอวํ อนุกฺกเมน สาขาปตฺตปลฺลวาทีนิ ปุน อาโรหติ, เอวํ อาโรหโนฺต จ ปริปากคเต ผเล วณฺฏมูลํ น ปวิสติฯ อถ สูริยาตเปน ตปฺปมาเน วณฺฏมูเล ปริฬาโห อุปฺปชฺชติฯ เตน ตานิ ผลานิ ปาโต ปาโต นิจฺจกาลํ ปตนฺติ, เนสํ

ปาโต ปตนโต ภยํ โหติ, ปตนา ภยํ โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ ชาตานํ มจฺจานํ นิจฺจํ มรณโต ภยํ ฯ ปกฺกผลสทิสา หิ สตฺตาติฯ

๕๘๓-๖. กิญฺจ ภิโยฺย “**ยถาปิ กุมฺภการสฺส...เป.... ชีวิต**”นฺติฯ ตสฺมา “**ทหรา จ...เป.... ปรายณา**”ติ เอวํ คณฺห, เอวญฺจ คเหตฺวา “**เตสํ มจฺจุ...เป.... ญาตี วา ปน ญาตเก**”ติ เอวมฺปิ คณฺหฯ ยสฺมา จ น ปิตา ตายเต ปุตฺตํ, ญาตี วา ปน ญาตเก, ตสฺมา **เปกฺขตํเยว...เป.... นียติ**ฯ

ตตฺถ อยํ โยชนา – ปสฺสมานานํเยว ญาตีนํ ‘‘อมฺม, ตาตา’’ติอาทินา นเยน ปุถุ อเนกปฺปการกํ ลาลปตํเยว มจฺจานํ เอกเมโก มโจฺจ ยถา โค วโชฺฌ เอวํ นียติ, เอวํ ปสฺส, อุปาสก, ยาว อตาโณ โลโกติฯ

๕๘๗. ตตฺถ เย พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทโย ธิติสมฺปนฺนา, เต “**เอวมพฺภาหโต โลโก มจฺจุนา จ ชราย จ,** โส น สกฺกา เกนจิ ปริตฺตาณํ กาตุ’’นฺติ ยสฺมา ชานนฺติ, **ตสฺมา ธีรา น โสจนฺติ วิทิตฺวา โลกปริยายํ**ฯ อิมํ โลกสภาวํ ญตฺวา น โสจนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๕๘๘. ตฺวํ ปน **ยสฺส มคฺคํ...เป.... ปริเทวสิ**ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยสฺส มาตุกุจฺฉึ อาคตสฺส อาคตมคฺคํ วา อิโต จวิตฺวา อญฺญตฺถ คตสฺส คตมคฺคํ วา น ชานาสิ, ตสฺส อิเม อุโภ อเนฺต อสมฺปสฺสํ นิรตฺถํ ปริเทวสิฯ ธีรา ปน เต ปสฺสนฺตา วิทิตฺวา โลกปริยายํ น โสจนฺตีติฯ

๕๘๙. อิทานิ ‘‘นิรตฺถํ ปริเทวสี’’ติ เอตฺถ วุตฺตปริเทวนาย นิรตฺถกภาวํ สาเธโนฺต “**ปริเทวยมาโน เจ**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุทพฺพเห**ติ อุพฺพเหยฺย ธาเรยฺย, อตฺตนิ สญฺชเนยฺยาติ อโตฺถฯ **สมฺมูโฬฺห หึสมตฺตาน**นฺติ สมฺมูโฬฺห หุตฺวา อตฺตานํ พาเธโนฺตฯ **กยิรา เจ นํ วิจกฺขโณ**ติ ยทิ ตาทิโส กญฺจิ อตฺถํ อุทพฺพเห, วิจกฺขโณปิ นํ ปริเทวํ กเรยฺยฯ

๕๙๐. **น หิ รุเณฺณนา**ติ เอตฺถายํ โยชนา – น ปน โกจิ **รุเณฺณน** วา **โสเกน** วา **เจตโส สนฺตึ ปโปฺปติ,** อปิจ โข ปน โรทโต โสจโต จ ***ภิโยฺย* อสฺส อุปฺปชฺชเต ทุกฺขํ, สรีรญฺจ** ทุพฺพณฺณิยาทีหิ **อุปหญฺญตี**ติฯ

๕๙๑. **น เตน เปตา**ติ เตน ปริเทวเนน กาลกตา น ปาเลนฺติ น ยาเปนฺติ, น ตํ เตสํ อุปการาย โหติฯ ตสฺมา นิรตฺถา ปริเทวนาติฯ

๕๙๒. น เกวลญฺจ นิรตฺถา, อนตฺถมฺปิ อาวหติฯ กสฺมา? ยสฺมา **โสกมปฺปชหํ ...เป.... วสมนฺวคู**ฯ ตตฺถ **อนุตฺถุนโนฺต**ติ อนุโสจโนฺตฯ **วสมนฺวคู**ติ วสํ คโตฯ

๕๙๓. เอวมฺปิ นิรตฺถกตฺตํ อนตฺถาวหตฺตญฺจ โสกสฺส ทเสฺสตฺวา อิทานิ โสกวินยตฺถํ โอวทโนฺต “**อเญฺญปิ ปสฺสา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คมิเน**ติ คมิเก, ปรโลกคมนสเชฺช ฐิเตติ วุตฺตํ โหติฯ **ผนฺทเนฺตวิธ ปาณิโน**ติ มรณภเยน ผนฺทมาเนเยว อิธ สเตฺตฯ

๕๙๔. **เยน เยนา**ติ เยนากาเรน มญฺญนฺติ ‘‘ทีฆายุโก ภวิสฺสติ, อโรโค ภวิสฺสตี’’ติฯ ตโต ตํ อญฺญถาเยว โหติ, โส เอวํ มญฺญิโต มรติปิ, โรคีปิ โหติฯ เอตาทิโส อยํ วินาภาโว มญฺญิตปฺปจฺจนีเกน โหติ, ปสฺส, อุปาสก, โลกสภาวนฺติ เอวเมตฺถ อธิปฺปายโยชนา เวทิตพฺพาฯ

๕๙๖. **อรหโต สุตฺวา**ติ อิมํ เอวรูปํ อรหโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวาฯ **เนโส ลพฺภา มยา อิตี**ติ โส เปโต ‘‘อิทานิ มยา ปุน ชีวตู’’ติ น ลพฺภา อิติ ปริชานนฺโต, วิเนยฺย ปริเทวิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๕๙๗. กิญฺจ ภิโยฺย – **‘‘ยถา สรณมาทิตฺตํ...เป.... ธํสเย’’**ติฯ ตตฺถ **ธีโร** ธิติสมฺปทาย, **สปฺโญฺญ** สาภาวิกปญฺญาย, **ปณฺฑิโต** พาหุสจฺจปญฺญาย, **กุสโล** จินฺตกชาติกตาย เวทิตพฺโพฯ จินฺตามยสุตมยภาวนามยปญฺญาหิ วา โยเชตพฺพํฯ

๕๙๘-๙. น เกวลญฺจ โสกเมว, **ปริเทวํ...เป.... สลฺลมตฺตโนฯ ตตฺถ ปชปฺป**นฺติ **ตณฺหํฯ โทมนสฺส**นฺติ เจตสิกทุกฺขํฯ **อพฺพเห**ติ อุทฺธเรฯ **สลฺล**นฺติ เอตเมว ติปฺปการํ ทุนฺนีหรณฏฺเฐน อโนฺตวิชฺฌนฏฺเฐน จ สลฺลํฯ ปุเพฺพ วุตฺตํ สตฺตวิธํ ราคาทิสลฺลํ วาฯ เอตสฺมิญฺหิ อพฺพูเฬฺห สเลฺล อพฺพูฬฺหสโลฺล…เป…. นิพฺพุโตติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ ตตฺถ **อสิโต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อนิสฺสิโตฯ **ปปฺปุยฺยา**ติ ปาปุณิตฺวาฯ เสสํ อิธ อิโต ปุเพฺพ วุตฺตตฺตา อุตฺตานตฺถเมว, ตสฺมา น วณฺณิตํฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สลฺลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ วาเสฏฺฐสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยเมว ยาสฺส นิทาเน วุตฺตา อตฺถวณฺณนํ ปนสฺส วุตฺตนยานิ อุตฺตานตฺถานิ จ ปทานิ ปริหรนฺตา กริสฺสามฯ **อิจฺฉานงฺคโล**ติ คามสฺส นามํฯ พฺราหฺมณมหาสาลานํ **จงฺกี ตารุโกฺข โตเทโยฺย**ติ โวหารนามเมตํฯ **โปกฺขรสาติ ชาณุโสฺสณี**ติ เนมิตฺติกํฯ เตสุ กิร เอโก หิมวนฺตปเสฺส โปกฺขรณิยา ปทุเม นิพฺพโตฺต, อญฺญตโร ตาปโส ตํ ปทุมํ คเหตฺวา ตตฺถ สยิตํ ทารกํ ทิสฺวา สํวเฑฺฒตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสิฯ โปกฺขเร สยิตตฺตา ‘‘โปกฺขรสาตี’’ติ จสฺส นามมกาสิฯ เอกสฺส ฐานนฺตเร เนมิตฺติกํฯ เตน กิร ชาณุโสฺสณินามกํ ปุโรหิตฏฺฐานํ ลทฺธํ, โส เตเนว ปญฺญายิฯ

เต สเพฺพปิ อเญฺญ จ อภิญฺญาตา อภิญฺญาตา พฺราหฺมณมหาสาลา กสฺมา อิจฺฉานงฺคเล ปฏิวสนฺตีติ? เวทสชฺฌายนปริวีมํสนตฺถํฯ เตน กิร สมเยน โกสลชนปเท เวทกา พฺราหฺมณา เวทานํ สชฺฌายกรณตฺถญฺจ อตฺถูปปริกฺขณตฺถญฺจ ตสฺมิํเยว คาเม สนฺนิปตนฺติฯ เตน เตปิ อนฺตรนฺตรา อตฺตโน โภคคามโต อาคมฺม ตตฺถ ปฏิวสนฺติฯ

วาเสฏฺฐภารทฺวาชานนฺติ วาเสฏฺฐสฺส จ ภารทฺวาชสฺส จฯ **อยมนฺตรากถา**ติ ยํ อตฺตโน สหายกภาวานุรูปํ กถํ กเถนฺตา อนฺวิจริํสุ, ตสฺสา กถาย อนฺตรา เวมเชฺฌเยว อยํ อญฺญา กถา อุทปาทีติ วุตฺตํ โหติฯ **สํสุทฺธคหณิโก**ติ สํสุทฺธกุจฺฉิโก, สํสุทฺธาย พฺราหฺมณิยา เอว กุจฺฉิสฺมิํ นิพฺพโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘สมเวปากินิยา คหณิยา’’ติอาทีสุ หิ อุทรคฺคิ ‘‘คหณี’’ติ วุจฺจติฯ อิธ ปน มาตุกุจฺฉิฯ **ยาว สตฺตมา**ติ มาตุ มาตา, ปิตุ ปิตาติ เอวํ ปฏิโลเมน ยาว สตฺตชาติโยฯ เอตฺถ จ ปิตามโห จ ปิตามหี จ ปิตามหา, ตถา มาตามโห จ มาตามหี จ มาตามหา, ปิตามหา จ มาตามหา จ ปิตามหาเยวฯ ปิตามหานํ ยุคํ **ปิตามหยุคํฯ ยุค**นฺติ อายุปฺปมาณํฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํ, อตฺถโต ปน ปิตามหาเยว ปิตามหยุคํฯ **อกฺขิโตฺต**ติ ชาติํ อารพฺภ ‘‘กิํ โส’’ติ เกนจิ อนวญฺญาโต ฯ **อนุปกฺกุโฏฺฐ**ติ ชาติสโนฺทสวาเทน อนุปกฺกุฏฺฐปุโพฺพฯ **วต**

สมฺปโนฺนติ อาจารสมฺปโนฺนฯ **สญฺญาเปตุ**นฺติ ญาเปตุํ โพเธตุํ, นิรนฺตรํ กาตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อายามา**ติ คจฺฉามฯ

๖๐๐. **อนุญฺญาตปฏิญฺญาตา**ติ ''เตวิชฺชา ตุเมฺห''ติ เอวํ มยํ อาจริเยหิ จ อนุญฺญาตา อตฺตนา จ ปฏิชานิมฺหาติ อโตฺถฯ **อสฺมา**ติ ภวามฯ **อุโภ**ติ เทฺวปิ ชนาฯ **อหํ โปกฺขรสาติสฺส, ตารุกฺขสฺสายํ มาณโว**ติ อหํ โปกฺขรสาติสฺส เชฎฺฐเนฺตวาสี อคฺคสิโสฺส, อยํ ตารุกฺขสฺสาติ อธิปฺปาเยน ภณติ อาจริยสมฺปตฺติํ อตฺตโน สมฺปตฺติญฺจ ทีเปโนฺตฯ

๖๐๑. **เตวิชฺชาน**นฺติ ติเวทานํฯ **เกวลิโน**ติ นิฎฺฐงฺคตาฯ **อสฺมเส**ติ อมฺห ภวามฯ อิทานิ ตํ เกวลิภาวํ วิตฺถาเรโนฺต อาห – **''ปทกสฺมา...เป.... สาทิสา''**ติฯ ตตฺถ **ชเปฺป**ติ เวเทฯ **กมฺมุนา**ติ ทสวิเธน กุสลกมฺมปถกมฺมุนาฯ อยญฺหิ ปุเพฺพ สตฺตวิธํ กายวจีกมฺมํ สนฺธาย ''ยโต โข โภ สีลวา โหตี''ติ อาหฯ ติวิธํ มโนกมฺมํ สนฺธาย ''วตสมฺปโนฺน''ติ อาหฯ เตน สมนฺนาคโต หิ อาจารสมฺปโนฺน โหติฯ

๖๐๒-๕. อิทานิ ตํ วจนนฺตเรน ทเสฺสโนฺต อาห – **''อหญฺจ กมฺมุนา พฺรูมี''**ติฯ **ขยาตีต**นฺติ อูนภาวํ อตีตํ, ปริปุณฺณนฺติ อโตฺถฯ **เปจฺจา**ติ อุปคนฺตฺวาฯ **นมสฺสนฺตี**ติ นโม กโรนฺติฯ **จกฺขุํ โลเก สมุปฺปนฺน**นฺติ อวิชฺชนฺธกาเร โลเก, ตํ อนฺธการํ วิธมิตฺวา โลกสฺส ทิฎฺฐธมฺมิกาทิอตฺถสนฺทสฺสเนน จกฺขุ หุตฺวา สมุปฺปนฺนํฯ

๖๐๖. เอวํ อภิตฺถวิตฺวา วาเสเฎฺฐน ยาจิโต ภควา เทฺวปิ ชเน สงฺคณฺหโนฺต อาห – **''เตสํ โว อหํ พฺยกฺขิสฺส''**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **พฺยกฺขิสฺส**นฺติ พฺยากริสฺสามิฯ **อนุปุพฺพ**นฺติ ติฎฺฐตุ ตาว พฺราหฺมณจินฺตา, กีฎปฏงฺคติณรุกฺขโต ปภุติ โว อนุปุพฺพํ พฺยกฺขิสฺสนฺติ เอวเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพ, เอวํ วิตฺถารกถาย วิเนตพฺพา หิ เต มาณวกาฯ **ชาติวิภงฺค**นฺติ ชาติวิตฺถารํฯ **อญฺญมญฺญา หิ ชาติโย**ติ เตสํ เตสญฺหิ ปาณานํ ชาติโย อญฺญา อญฺญา นานปฺปการาติ อโตฺถฯ

๖๐๗. ตโต ปาณานํ ชาติวิภเงฺค กเถตเพฺพ **''ติณรุเกฺขปิ ชานาถา''**ติ อนุปาทินฺนกานํ ตาว กเถตุํ อารโทฺธฯ ตํ กิมตฺถมิติ เจ? อุปาทิเนฺนสุ สุขญาปนตฺถํฯ อนุปาทิเนฺนสุ หิ ชาติเภเท คหิเต อุปาทิเนฺนสุ โส ปากฎตโร โหติฯ ตตฺถ **ติณานิ** นาม อโนฺตเผคฺคูนิ พหิสารานิฯ ตสฺมา ตาลนาฬิเกราทโยปิ ติณสงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ **รุกฺขา** นาม พหิเผคฺคู อโนฺตสาราฯ ติณานิ จ รุกฺขา จ ติณรุกฺขาฯ เต อุปโยคพหุวจเนน ทเสฺสโนฺต อาห – **''ติณรุเกฺขปิ ชานาถา''**ติฯ **น จาปิ ปฏิชานเร**ติ ''มยํ ติณา, มยํ รุกฺขา''ติ เอวมฺปิ น ปฏิชานนฺติฯ **ลิงฺคํ ชาติมย**นฺติ อปฏิชานนฺตานมฺปิ จ เตสํ ชาติมยเมว สณฺฐานํ อตฺตโน มูลภูตติณาทิสทิสเมว โหติฯ กิํ การณํ? **อญฺญมญฺญา หิ ชาติโย,** ยสฺมา อญฺญา ติณชาติ, อญฺญา รุกฺขชาติ; ติเณสุปิ อญฺญา ตาลชาติ, อญฺญา นาฬิเกรชาตีติ เอวํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

เตน กิํ ทีเปติ? ยํ ชาติวเสน นานา โหติ, ตํ อตฺตโน ปฏิญฺญํ ปเรสํ วา อุปเทสํ วินาปิ อญฺญชาติโต วิเสเสน คยฺหติฯ ยทิ จ ชาติยา พฺราหฺมโณ ภเวยฺย, โสปิ อตฺตโน ปฏิญฺญํ ปเรสํ วา อุปเทสํ วินา ขตฺติยโต เวสฺสสุทฺทโต วา วิเสเสน คเยฺหยฺย, น จ คยฺหติ, ตสฺมา น ชาติยา พฺราหฺมโณติฯ ปรโต ปน ''ยถา เอตาสุ ชาตีสู''ติ อิมาย คาถาย เอตมตฺถํ วจีเภเทเนว อาวิกริสฺสติฯ

๖๐๘. เอวํ อนุปาทิเนฺนสุ ชาติเภทํ ทเสฺสตฺวา อุปาทิเนฺนสุ ตํ ทเสฺสนฺโต **“ตโต กีเฏ”**ติ เอวมาทิมาหฯ ตตฺถ **กีฏา**ติ กิมโยฯ **ปฏงฺคา**ติ ปฏงฺคาเยวฯ **ยาว กุนฺถกิปิลฺลิเก**ติ กุนฺถกิปิลฺลิกํ ปริยนฺตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

๖๐๙. **ขุทฺทเก**ติ กาฬกกณฺฑกาทโยฯ **มหลฺลเก**ติ สสพิฬาราทโยฯ สเพฺพ หิ เต อเนกวณฺณาฯ

๖๑๐. **ปาทูทเร**ติ อุทรปาเท, อุทรํเยว เยสํ ปาทาติ วุตฺตํ โหติฯ **ทีฆปิฏฺฐิเก**ติ สปฺปานญฺหิ สีสโต ยาว นงฺคุฏฺฐา ปิฏฺฐิ เอว โหติ, เตน เต ‘‘ทีฆปิฏฺฐิกา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตปิ อเนกปฺปการา อาสีวิสาทิเภเทนฯ

๖๑๑. **โอทเก**ติ อุทกมฺหิ ชาเตฯ มจฺฉาปิ อเนกปฺปการา โรหิตมจฺฉาทิเภเทนฯ

๖๑๒. **ปกฺขี**ติ สกุเณฯ เต หิ ปกฺขานํ อตฺถิตาย ‘‘ปกฺขี’’ติ วุจฺจนฺติฯ ปเตฺตหิ ยนฺตีติ **ปตฺตยานา**ฯ เวหาเส คจฺฉนฺตีติ **วิหงฺคมา**ฯ เตปิ อเนกปฺปการา กากาทิเภเทนฯ

๖๑๓. เอวํ ถลชลากาสโคจรานํ ปาณานํ ชาติเภทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เยนาธิปฺปาเยน ตํ ทเสฺสสิ, ตํ อาวิกโรนฺโต **“ยถา เอตาสู”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ สเงฺขปโต ปุเพฺพ วุตฺตาธิปฺปายวณฺณนาวเสเนว เวทิตโพฺพฯ

๖๑๔-๖. วิตฺถารโต ปเนตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สยเมว ทเสฺสนฺโต **“น เกเสหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ โยชนา – ยํ วุตฺตํ ‘‘นตฺถิ มนุเสฺสสุ ลิงฺคํ ชาติมยํ ปุถู’’ติ, ตํ เอวํ นตฺถีติ เวทิตพฺพํฯ เสยฺยถิทํ, **น เกเสหี**ติฯ น หิ ‘‘พฺราหฺมณานํ อีทิสา เกสา โหนฺติ, ขตฺติยานํ อีทิสา’’ติ นิยโม อตฺถิ ยถา หตฺถิอสฺสมิคาทีนนฺติ อิมินา นเยน สพฺพํ โยเชตพฺพํฯ **ลิงฺคํ ชาติมยํ เนว, ยถา อญฺญาสุ ชาติสู**ติ อิทํ ปน วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส โยชนา – ตเทว ยสฺมา อิเมหิ เกสาทีหิ นตฺถิ มนุเสฺสสุ ลิงฺคํ ชาติมยํ ปุถุ, ตสฺมา เวทิตพฺพเมตํ ‘‘พฺราหฺมณาทิเภเทสุ มนุเสฺสสุ ลิงฺคํ ชาติมยํ เนว ยถา อญฺญาสุ ชาตีสู’’ติฯ

๖๑๗. อิทานิ เอวํ ชาติเภเท อสเนฺตปิ พฺราหฺมโณ ขตฺติโยติ อิทํ นานตฺตํ ยถา ชาตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปจฺจตฺต”**นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – เอตํ ติรจฺฉานานํ วิย โยนิสิทฺธเมว เกสาทิสณฺฐานานตฺตํ มนุเสฺสสุ พฺราหฺมณาทีนํ อตฺตโน อตฺตโน สรีเรสุ น วิชฺชติฯ อวิชฺชมาเนปิ ปน เอตสฺมิํ ยเทตํ พฺราหฺมโณ ขตฺติโยติ นานตฺตวิธานปริยายํ โวการํ, ตํ โวการญฺจ มนุเสฺสสุ **สมญฺญาย ปวุจฺจติ, โวหารมเตฺตน** วุจฺจตีติฯ

๖๑๙-๖๒๕. เอตฺตาวตา ภควา ภารทฺวาชสฺส วาทํ นิคฺคเหตฺวา อิทานิ ยทิ ชาติยา พฺราหฺมโณ ภเวยฺย, อาชีวสีลาจารวิปโนฺนปิ พฺราหฺมโณ ภเวยฺยฯ ยสฺมา ปน โปราณา พฺราหฺมณา ตสฺส พฺราหฺมณภาวํ น อิจฺฉนฺติ โลเก จ อเญฺญปิ ปณฺฑิตมนุสฺสา, ตสฺมา วาเสฏฺฐสฺส วาทปคฺคหณตฺถํ ตํ ทเสฺสนฺโต **“โย หิ โกจิ มนุเสฺสสู”**ติอาทิกา อฏฺฐ คาถาโย อาหฯ ตตฺถ **โครกฺข**นฺติ เขตฺตรกฺขํ, กสิกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปถวี หิ ‘‘โค’’ติ วุจฺจติ, ตปฺปเภโท จ เขตฺตํฯ **ปุถุสิเปฺปนา**ติ ตนฺตวายกมฺมาทินานาสิเปฺปนฯ **โวหาร**นฺติ วณิชฺชํฯ **ปรเปสฺสนา**ติ ปเรสํ เวยฺยาวเจฺจนฯ **อิสฺสตฺถ**นฺติ อาวุธชีวิกํ, อุสุญฺจ สตฺติญฺจาติ วุตฺตํ โหติฯ **โปโรหิเจฺจนา**ติ ปุโรหิตกเมฺมนฯ

๖๒๖. เอวํ พฺราหฺมณสมเยน จ โลกโวหาเรน จ อาชีวสีลาจารวิปนฺนสฺส อพฺราหฺมณภาวํ สาเธตฺวา เอวํ สเนฺต น ชาติยา พฺราหฺมโณ, คุเณหิ ปน พฺราหฺมโณ โหติฯ ตสฺมา ยตฺถ ยตฺถ กุเล ชาโต โย คุณวา, โส พฺราหฺมโณ, อยเมตฺถ ญาโยติ เอวเมตํ ญายํ อตฺถโต อาปาเทตฺวา ปุน ตเทว ญายํ วจีเภเทน ปกาเสเนฺต อาห **“น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺรูมี”**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – อหํ ปน ยฺวายํ จตูสุ โยนีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ชาโต, ตตฺราปิ วา วิเสเสน โย พฺราหฺมณสมญฺญิตาย มาตริ สมฺภูโต, ตํ **โยนิชํ มตฺติสมฺภวํ** ยา จายํ ‘‘อุภโต สุชาโต’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๐๓; ม. นิ. ๒.๔๒๔) นเยน พฺราหฺมเณหิ พฺราหฺมณสฺส ปริสุทฺธอุปฺปตฺติมคฺคสงฺขาตา โยนิ กถียติ, ‘‘สํสุทฺธคหณิโก’’ติ อิมินา จ มาตุสมฺปตฺติ, ตโตปิ ชาตสมฺภูตตฺตา ‘‘โยนิโช มตฺติสมฺภโว’’ติ จ วุจฺจติ, ตมฺปิ โยนิชํ มตฺติสมฺภวํ อิมินา จ โยนิชมตฺติสมฺภวมเตฺตน **พฺราหฺมณํ น พฺรูมิ** ฯ กสฺมา? ยสฺมา ‘‘โภ โภ’’ติ วจนมเตฺตน อเญฺญหิ สกิญฺจเนหิ วิสิฎฺฐตฺตา **โภวาที นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน**ฯ โย ปนายํ ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ชาโตปิ ราคาทิกิญฺจนาภาเวน อกิญฺจโน, สพฺพคหณปฏินิสฺสเคฺคน จ อนาทาโน, **อกิญฺจนํ อนาทานํ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ**ฯ กสฺมา? ยสฺมา พาหิตปาโปติฯ

๖๒๗. กิญฺจ ภิโยฺย – **“สพฺพสํโยชนํ เฉตฺวา”**ติอาทิกา สตฺตวีสติ คาถาฯ ตตฺถ **สพฺพสํโยชน**นฺติ ทสวิธํ สํโยชนํฯ **น ปริตสฺสตี**ติ ตณฺหาย น ตสฺสติฯ **ตมหน**ฺติ ตํ อหํ ราคาทีนํ สงฺคานํ อติกฺกนฺตตฺตา **สงฺคาติคํ,** จตุนฺนมฺปิ โยคานํ อภาเวน **วิสํยุตฺตํ พฺราหฺมณํ** วทามีติ อโตฺถฯ

๖๒๘. **นทฺธิ**นฺติ นยฺหนภาเวน ปวตฺตํ โกธํฯ **วรตฺต**นฺติ พนฺธนภาเวน ปวตฺตํ ตณฺหํฯ **สนฺทานํ สหนุกฺกม**นฺติ อนุสยานุกฺกมสหิตํ ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิสนฺทานํ, อิทํ สพฺพมฺปิ ฉินฺทิตฺวา ฐิตํ อวิชฺชาปลิฆสฺส อุกฺขิตฺตตฺตา **อุกฺขิตฺตปลิฆํ** จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา **พุทฺธํ** อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๒๙. **อทุโฎฺฐ**ติ เอวํ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ **อโกฺกสญฺจ** ปาณิอาทีหิ โปถนญฺจ อนฺทุพนฺธนาทีหิ **พนฺธนญฺจ** โย อกุทฺธมานโส หุตฺวา อธิวาเสสิ, ขนฺติพเลน สมนฺนาคตตฺตา **ขนฺตีพลํ,** ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติยา อนีกภูเตน เตเนว ขนฺตีพลานีเกน สมนฺนาคตตฺตา **พลานีกํ ตํ** เอวรูปํ อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๐. **วตนฺต**นฺติ ธุตวเตน สมนฺนาคตํ, จตุปาริสุทฺธิสีเลน **สีลวนฺตํ,** ตณฺหาอุสฺสทาภาเวน **อนุสฺสทํ,** ฉฬินฺทฺริยทมเนน **ทนฺตํ,** โกฏิยํ ฐิเตน อตฺตภาเวน **อนฺติมสารีรํ** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๑. **โย น ลิมฺปตี**ติ เอวเมว โย อพฺภนฺตเร ทุวิเธปิ กาเม น ลิมฺปติ, ตสฺมึ กาเม น สณฺฐาติ, ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๒. **ทุกฺขสฺสา**ติ ขนฺธทุกฺขสฺสฯ **ปนฺนภาร**นฺติ โอหิตกฺขนฺธภารํ จตูหิ โยเคหิ สพฺพกิเลเสหิ วา **วิสํยุตฺตํ** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๓. **คมฺภีรปญฺญ**นฺติ คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย ปญฺญาย สมนฺนาคตํ, ธโมฺมชปญฺญาย **เมธาวึ,** ‘‘อยํ ทุคฺคติยา, อยํ สุคติยา, อยํ นิพฺพานสฺส มโคฺค, อยํ อมโคฺค’’ติ

เอวํ มเคฺค อมเคฺค จ เฉกตาย **มคฺคามคฺคสฺส โกวิทํ,** อรหตฺตสงฺขาตํ **อุตฺตมตฺถมนุปฺปตฺตํ** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๔. **อสํสฏฺฐ**นฺติ ทสฺสนสวนสมุลฺลาปปริโภคกายสํสคฺคานํ อภาเวน อสํสฏฺฐํฯ **อุภย**นฺติ คิหีหิ จ อนคาเรหิ จาติ อุภเยหิปิ อสํสฏฺฐํฯ **อโนกสาริ**นฺติ อนาลยจาริํ, **ตํ** เอวรูปํ อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๕. **นิธายา**ติ นิกฺขิปิตฺวา โอโรเปตฺวาฯ **ตเสสุ ถาวเรสุ จา**ติ ตณฺหาตาเสน ตเสสุ ตณฺหาภาเวน ถิรตาย ถาวเรสุฯ **โย น หนฺตี**ติ โย เอวํ สพฺพสเตฺตสุ วิคตปฏิฆตาย นิกฺขิตฺตทโณฺฑ เนว กญฺจิ สยํ หนติ, น อเญฺญน ฆาเตติ, ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๖. **อวิรุทฺธ**นฺติ อาฆาตวเสน วิรุเทฺธสุปิ โลกิยมหาชเนสุ อาฆาตาภาเวน อวิรุทฺธํ, หตฺถคเต ทเณฺฑ วา สเตฺถ วา อวิชฺชมาเนปิ ปเรสํ ปหารทานโต อวิรตตฺตา **อตฺตทเณฺฑสุ** ชเนสุ **นิพฺพุตํ** นิกฺขิตฺตทณฺฑํ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ''อหํ มม''นฺติ คหิตตฺตา **สาทาเนสุ,** ตสฺส คหณสฺส อภาเวน **อนาทานํ ตํ** เอวรูปํ อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๗. **อารคฺคา**ติ ยเสฺสเต ราคาทโย อยญฺจ ปรคุณมกฺขณลกฺขโณ มโกฺข อารคฺคา สาสโป วิย ปปติโต, ยถา สาสโป อารเคฺค น สนฺติฏฺฐติ, เอวํ จิเตฺต น ติฏฺฐติ, ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๘. **อกกฺกส**นฺติ อผรุสํฯ **วิญฺญาปนิ**นฺติ อตฺถวิญฺญาปนิํฯ **สจฺจ**นฺติ ภูตํฯ **นาภิสเช**ติ ยาย คิราย อญฺญํ กุชฺฌาปนวเสน น ลเคฺคเปยฺยฯ ขีณาสโว นาม เอวรูปเมว คิรํ ภาเสยฺยฯ ตสฺมา ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๓๙. สาฏกาภรณาทีสุ **ทีฆํ วา รสฺสํ วา,** มณิมุตฺตาทีสุ **อณุํ** วา **ถูลํ** วา มหคฺฆอปฺปคฺฆวเสน **สุภํ** วา **อสุภํ** วา โย ปุคฺคโล อิมสฺมิํ **โลเก** ปรปริคฺคหิตํ **นาทิยติ,** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๐. **นิราสาส**นฺติ นิตฺตณฺหํฯ **วิสํยุตฺต**นฺติ สพฺพกิเลเสหิ วิยุตฺตํ ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๑. **อาลยา**ติ ตณฺหาฯ **อญฺญาย อกถํกถี**ติ อฏฺฐ วตฺถูนิ ยถาภูตํ ชานิตฺวา อฏฺฐวตฺถุกาย วิจิกิจฺฉาย นิพฺพิจิกิโจฺฉฯ **อมโตคธมนุปฺปตฺต**นฺติ อมตํ นิพฺพานํ โอคเหตฺวา อนุปฺปตฺตํ ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๒. **อุโภ**ติ เทฺวปิ ปุญฺญานิ ปาปานิ จ ฉเฑฺฑตฺวาติ อโตฺถฯ **สงฺค**นฺติ ราคาทิเภทํ สงฺคํฯ **อุปจฺจคา**ติ อติกฺกโนฺตฯ ตมหํ วฏฺฏมูลโสเกน **อโสกํ,** อพฺภนฺตเร ราครชาทีนํ อภาเวน **วิรชํ,** นิรุปกฺกิเลสตาย **สุทฺธํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๓. **วิมล**นฺติ อพฺภาทิมลวิรหิตํฯ **สุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **วิปฺปสนฺน**นฺติ ปสนฺนจิตฺตํฯ **อนาวิล**นฺติ กิเลสาวิลตฺตวิรหิตํฯ **นนฺทีภวปริกฺขีณ**นฺติ ตีสุ ภเวสุ ปริกฺขีณตณฺหํ ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๔. **โย** ภิกฺขุ **อิมํ ราคปลิปถ**เญฺจว กิเลส**ทุคฺค**ญฺจ **สํสาร**วฏฺฏญฺจ จตุนฺนํ สจฺจานํ อปฺปฏิวิชฺฌนก**โมห**ญฺจ อตีโต, จตฺตาโร โอเฆ **ติโณฺณ** หุตฺวา ปารํ อนุปฺปตฺโต, ทุวิเธน ฌาเนน **ฌายี,** ตณฺหาย อภาเวน **อเนโช,** กถํกถาย อภาเวน **อกถํกถี,** อุปาทานานํ อภาเวน อนุปาทิยิตฺวา กิเลสนิพฺพาเนน **นิพฺพุโต,** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๕. **โย** ปุคฺคโล, **อิธ** โลเก, อุโภปิ **กาเม** หิตฺวา **อนาคาโร** หุตฺวา ปริพฺพชติ, ตํ ปริกฺขีณกามเญฺจว ปริกฺขีณภวญฺจ อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๖. **โย อิธ** โลเก ฉทฺวาริกํ **ตณฺหํ** ชหิตฺวา ฆราวาเสน อนตฺถิโก **อนาคาโร** หุตฺวา ปริพฺพชติ, ตณฺหาย เจว ภวสฺส จ ปริกฺขีณตฺตา **ตณฺหาภวปริกฺขีณํ** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๗. **มานุสกํ โยค**นฺติ มานุสกํ อายุเญฺจว ปญฺจวิธกามคุเณ จฯ ทิพฺพโยเคปิ เอเสว นโยฯ **อุปจฺจคา**ติ โย มานุสกํ โยคํ หิตฺวา ทิพฺพํ อติกฺกโนฺต, ตํ สเพฺพหิ จตูหิ โยเคหิ วิสํยุตฺตํ อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๘. **รติ**นฺติ ปญฺจกามคุณรติํฯ **อรติ**นฺติ อรญฺญวาเส อุกฺกณฺฐิตตฺตํฯ **สีติภูต**นฺติ นิพฺพุตํ, **นิรุปธิ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํ, **วีร**นฺติ ตํ เอวรูปํ สพฺพํ ขนฺธโลกํ อภิภวิตฺวา ฐิตํ วีริยวนฺตํ อหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๔๙. **โย เวที**ติ โย สตฺตานํ สพฺพากาเรน จุติญฺจ ปฏิสนฺธิญฺจ ปากฏํ กตฺวา ชานาติ, **ตมหํ** อลคฺคตาย **อสตฺตํ,** ปฏิปตฺติยา สุฏฺฐุ คตตฺตา **สุคตํ,** จตุนฺนํ สจฺจานํ พุทฺธตาย **พุทฺธํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๕๐. **ยสฺสา**ติ ยเสฺสเต เทวาทโย คติํ น ชานนฺติ, **ตมหํ** อาสวานํ ขีณตาย **ขีณาสวํ,** กิเลเสหิ อารกตฺตา **อรหนฺตํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๕๑. **ปุเร**ติ อตีตกฺขเนฺธสุฯ **ปจฺฉา**ติ อนาคเตสุฯ **มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนสุฯ **กิญฺจน**นฺติ ยเสฺสเตสุ ฐาเนสุ ตณฺหาคาหสงฺขาตํ กิญฺจนํ นตฺถิฯ **ตมหํ** ราคกิญฺจนาทีหิ **อกิญฺจนํ**ฯ กสฺสจิ คหณสฺส อภาเวน **อนาทานํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๕๒. อจฺฉมฺภิตเตฺตน อุสภสทิสตาย **อุสภํ,** อุตฺตมเฏฺฐน **ปวรํ,** วีริยสมฺปตฺติยา **วีรํ,** มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสิตตฺตา **มเหสิํ**, ติณฺณํ มารานํ วิชิตตฺตา **วิชิตาวินํ**, นินฺหาตกิเลสตาย **นฺหาตกํ,** จตุสจฺจพุทฺธตาย **พุทฺธํ ตํ** เอวรูปํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๕๓. **โย ปุเพฺพนิวาสํ** ปากฏํ กตฺวา ชานาติ, ฉพฺพีสติเทวโลกเภทํ **สคฺคํ,** จตุพฺพิธํ **อปายญฺจ** ทิพฺพจกฺขุนา **ปสฺสติ, อโถ ชาติกฺขย**สงฺขาตํ อรหตฺตํ **ปโตฺต,** ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

๖๕๔. เอวํ ภควา คุณโต พฺราหฺมณํ วตฺวา ''เย 'ชาติโต พฺราหฺมโณ'ติ อภินิเวสํ กโรนฺติ, เต อิทํ โวหารมตฺตํ อชานนฺตา, สา จ เนสํ ทิฏฺฐิ ทุทฺทิฏฺฐี''ติ ทเสฺสโนฺต **''สมญฺญา เหสา''**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ''ยทิทํ พฺราหฺมโณ ขตฺติโย ภารทฺวาโช วาเสโฎฺฐ''ติ **นามโคตฺตํ ปกปฺปิตํ, สมญฺญา เหสา โลกสฺมิํ,** ปญฺญตฺติโวหารมตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ กสฺมา? ยสฺมา **สมฺมุจฺจา สมุทาคตํ** สมนฺนฺญาย อาคตํฯ ตญฺหิ **ตตฺถ ตตฺถ** ชาตกาเลเยวสฺส

ญาติสาโลหิเตหิ **ปกปฺปิตํ** กตํฯ โน เจตํ เอวํ ปกเปฺปยฺยุํ, น โกจิ กญฺจิ ทิสฺวา ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ’’ติ วา ‘‘ภารทฺวาโช’’ติ วา ชาเนยฺยฯ

๖๕๕. เอวํ ปกปฺปิตเญฺจตํ **ทีฆรตฺตมนุสยิตํ ทิฏฺฐิคตมชานตํ,** ‘‘ปกปฺปิตํ นามโคตฺตํ, นามโคตฺตมตฺตเมตํ สํโวหารตฺถํ ปกปฺปิต’’นฺติ อชานนฺตานํ สตฺตานํ หทเย ทีฆรตฺตํ ทิฏฺฐิคตมนุสยิตํ, ตสฺส อนุสยิตตฺตา ตํ นามโคตฺตํ **อชานนฺตา เต ปพฺรุวนฺติ ‘‘ชาติยา โหติ พฺราหฺมโณ’’**ติ, อชานนฺตาเยว เอวํ วทนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๖๕๖-๗. เอวํ ‘‘เย ‘ชาติโต พฺราหฺมโณ’ติ อภินิเวสํ กโรนฺติ, เต อิทํ โวหารมตฺตมชานนฺตา, สา จ เนสํ ทิฏฺฐิ ทุทฺทิฏฺฐี’’ติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิปฺปริยายเมว ชาติวาทํ ปฏิกฺขิปโนฺต กมฺมวาทญฺจ นิโรเปโนฺต **‘‘น ชจฺจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘กมฺมุนา พฺราหฺมโณ โหติ, กมฺมุนา โหติ อพฺราหฺมโณ’’ติ อิมิสฺสา อุปฑฺฒคาถาย อตฺถวิตฺถารณตฺถํ **‘‘กสฺสโก กมฺมุนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กมฺมุนา**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนน กสิกมฺมาทินิพฺพตฺตกเจตนากมฺมุนาฯ

๖๕๙. **ปฏิจฺจสมุปฺปาททสฺสา**ติ ‘‘อิมินา ปจฺจเยน เอวํ โหตี’’ติ เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาททสฺสาวิโนฯ **กมฺมวิปากโกวิทา**ติ สมฺมานาวมานารเห กุเล กมฺมวเสน อุปฺปตฺติ โหติ, อญฺญาปิ หีนปณีตตา หีนปณีเต กเมฺม วิปจฺจมาเน โหตีติ เอวํ กมฺมวิปากกุสลาฯ

๖๖๐. **‘‘กมฺมุนาวตฺตตี’’**ติ คาถาย ปน **‘‘โลโก’’**ติ วา **‘‘ปชา’’**ติ วา **‘‘สตฺตา’’**ติ วา เอโกเยว อโตฺถ, วจนมตฺตเมว นานํฯ ปุริมปเทน เจตฺถ ‘‘อตฺถิ พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา…เป.… เสโฏฺฐ สชิตา วสี ปิตา ภูตภพฺยาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๔๒) อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา นิเสโธ เวทิตโพฺพฯ กมฺมุนา หิ วตฺตติ ตาสุ ตาสุ คตีสุ อุปฺปชฺชติ โลโก, ตสฺส โก สชิตาติ? ทุติเยน ‘‘เอวํ กมฺมุนา อุปฺปโนฺนปิ จ ปวตฺติยมฺปิ อตีตปจฺจุปฺปนฺนเภเทน กมฺมุนา เอว ปวตฺตติ, สุขทุกฺขานิ ปจฺจนุโภโนฺต หีนปณีตาทิภาวํ อาปชฺชโนฺต ปวตฺตตี’’ติ ทเสฺสติฯ ตติเยน ตเมวตฺถํ นิคเมติ ‘‘เอวํ สพฺพถาปิ กมฺมนิพนฺธนา สตฺตา กเมฺมเนว พทฺธา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, น อญฺญถา’’ติฯ จตุเตฺถน ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวติ **รถสฺสาณีว ยายโต**ติฯ ยถา รถสฺส ยายโต อาณิ นิพนฺธนํ โหติ, น ตาย อนิพโทฺธ ยาติ, เอวํ โลกสฺส อุปฺปชฺชโต จ ปวตฺตโต จ กมฺมํ นิพนฺธนํ, น เตน อนิพโทฺธ อุปฺปชฺชติ นปฺปวตฺตติฯ

๖๖๑. อิทานิ ยสฺมา เอวํ กมฺมนิพนฺธโน โลโก, ตสฺมา เสเฏฺฐน กมฺมุนา เสฏฺฐภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตเปนา’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **ตเปนา**ติ อินฺทฺริยสํวเรนฯ **พฺรหฺมจริเยนา**ติ สิกฺขานิสฺสิเตน วุตฺตาวเสสเสฏฺฐจริเยนฯ **สํยเมนา**ติ สีเลนฯ **ทเมนา**ติ ปญฺญายฯ **เอเตน** เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมภูเตน กมฺมุนา **พฺราหฺมโณ โหติ**ฯ กสฺมา? ยสฺมา **เอตํ พฺราหฺมณมุตฺตมํ,** ยสฺมา เอตํ กมฺมํ อุตฺตโม พฺราหฺมณภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘พฺรหฺมาน’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ – พฺรหฺมํ อาเนตีติ พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมภาวํ อาเนติ อาวหติ เทตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๖๖๒. ทุติยคาถาย **สโนฺต**ติ สนฺตกิเลโสฯ **พฺรหฺมา สโกฺก**ติ พฺรหฺมา จ สโกฺก จฯ โย เอวรูโป, โส น เกวลํ พฺราหฺมโณ, อปิจ โข พฺรหฺมา จ สโกฺก จ โส วิชานตํ ปณฺฑิตานํ, เอวํ วา เสฏฺฐ ชานาหีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ โกกาลิกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิมสฺส สุตฺตสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถวณฺณนาย เมว อาวิ ภวิสฺสติฯ อตฺถวณฺณนาย จสฺส **เอวํ เม สุตนฺ**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ **อถ โข โกกาลิโก**ติ เอตฺถ ปน โก อยํ โกกาลิโก, กสฺมา จ อุปสงฺกมีติ? วุจฺจเต – อยํ กิร โกกาลิกรฏฺเฐ โกกาลิกนคเร โกกาลิกเสฏฺฐิสฺส ปุโตฺต ปพฺพชิตฺวา ปิตรา การาปิเต วิหาเรเยว ปฏิวสติ ‘‘จูฬโกกาลิโก’’ติ นาเมน, น เทวทตฺตสฺส สิโสฺสฯ โส หิ พฺราหฺมณปุโตฺต ‘‘มหาโกกาลิโก’’ติ ปญฺญายิฯ

ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต เทฺว อคฺคสาวกา ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ ชนปทจาริกํ จรมานา อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย วิเวกวาสํ วสิตุกามา เต ภิกฺขู อุโยฺยเชตฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย ตสฺมิํ ชนปเท ตํ นครํ ปตฺวา ตํ วิหารํ อคมํสุฯ ตตฺถ เต โกกาลิเกน สทฺธิํ สโมฺมทิตฺวา ตํ อาหํสุ – ‘‘อาวุโส, มยํ อิธ เตมาสํ วสิสฺสาม, มา กสฺสจิ อาโรเจยฺยาสี’’ติฯ โส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา เตมาเส อตีเต อิตรทิวสํ ปเคว นครํ ปวิสิตฺวา อาโรเจสิ – ‘‘ตุเมฺห อคฺคสาวเก อิธาคนฺตฺวา วสมาเน น ชานิตฺถ, น เต โกจิ ปจฺจเยนาปิ นิมเนฺตตี’’ติฯ นครวาสิโน ‘‘กสฺมา โน, ภเนฺต, นาโรจยิตฺถา’’ติฯ กิํ อาโรจิเตน, กิํ นาทฺทสถ เทฺว ภิกฺขู วสเนฺต, นนุ เอเต อคฺคสาวกาติฯ เต ขิปฺปํ สนฺนิปติตฺวา สปฺปิคุฬวตฺถาทีนิ อาเนตฺวา โกกาลิกสฺส ปุรโต นิกฺขิปิํสุฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘ปรมปฺปิจฺฉา อคฺคสาวกา ‘ปยุตฺตวาจาย อุปฺปโนฺน ลาโภ’ติ ญตฺวา น สาทิยิสฺสนฺติ, อสาทิยนฺตา อทฺธา ‘อาวาสิกสฺส เทถา’ติ ภณิสฺสนฺติ, หนฺทาหํ อิมํ ลาภํ คาหาเปตฺวา คจฺฉามี’’ติ ฯ โส ตถา อกาสิ, เถรา ทิสฺวาว ปยุตฺตวาจาย อุปฺปนฺนภาวํ ญตฺวา ‘‘อิเม ปจฺจยา เนว อมฺหากํ น โกกาลิกสฺส วฏฺฏนฺตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อาวาสิกสฺส เทถา’’ติ อวตฺวา ปฏิกฺขิปิตฺวา ปกฺกมิํสุฯ เตน โกกาลิโก ‘‘กถญฺหิ นาม อตฺตนา อคฺคณฺหนฺตา มยฺหมฺปิ น ทาเปสุ’’นฺติ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทสิฯ

เต ภควโต สนฺติกํ อคมํสุฯ ภควา จ ปวาเรตฺวา สเจ อตฺตนา ชนปทจาริกํ น คจฺฉติ, อคฺคสาวเก เปเสติ – ‘‘จรถ, ภิกฺขเว, จาริกํ พหุชนหิตายา’’ติอาทีนิ (มหาว. ๓๒) วตฺวา ฯ อิทมาจิณฺณํ ตถาคตานํฯ เตน โข ปน สมเยน อตฺตนา อคนฺตุกาโม โหติฯ อถ โข อิเม ปุนเทว อุโยฺยเชสิ – ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, จรถ จาริก’’นฺติฯ เต ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ จาริกํ จรมานา อนุปุเพฺพน ตสฺมิํ รเฏฺฐ ตเมว นครํ อคมํสุฯ นาครา เถเร สญฺชานิตฺวา สห ปริกฺขาเรหิ ทานํ สเชฺชตฺวา นครมเชฺฌ มณฺฑปํ กตฺวา ทานํ อทํสุ, เถรานญฺจ ปริกฺขาเร อุปนาเมสุํฯ เถรา คเหตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทํสุฯ ตํ ทิสฺวา โกกาลิโก จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม ปุเพฺพ อปฺปิจฺฉา อเหสุํ, อิทานิ โลภาภิภูตา ปาปิจฺฉา ชาตา, ปุเพฺพปิ อปฺปิจฺฉสนฺตุฏฺฐปวิวิตฺตสทิสา มเญฺญ, อิเม ปาปิจฺฉา อสนฺตคุณปริทีปกา ปาปภิกฺขู’’ติฯ โส เถเร อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห ปุเพฺพ อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา วิย อหุวตฺถ, อิทานิ ปนตฺถ ปาปภิกฺขู ชาตา’’ติ วตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ตาวเทว ตรมานรูโป นิกฺขมิตฺวา คนฺตฺวา ‘‘ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสฺสามี’’ติ สาวตฺถาภิมุโข คนฺตฺวา อนุปุเพฺพน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ อยเมตฺถ โกกาลิโก, อิมินา การเณน อุปสงฺกมิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อถ โข โกกาลิโก ภิกฺขุ เยน ภควา เตนุปสงฺกมี’’**ติอาทิฯ

ภควา ตํ ตุริตตุริตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวาว อาวเชฺชตฺวา อญฺญาสิ – ‘‘อคฺคสาวเก อโกฺกสิตุกาโม อาคโต’’ติฯ ‘‘สกฺกา นุ โข ปฏิเสเธตุ’’นฺติ จ อาวเชฺชโนฺต ‘‘น สกฺกา, เถเรสุ อปรชฺฌิตฺวา อาคโต, เอกํเสน ปทุมนิรเย อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อทฺทสฯ เอวํ ทิสฺวาปิ ปน ‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนปิ นาม ครหนฺตํ สุตฺวา น นิเสเธตี’’ติ ปรูปวาทโมจนตฺถํ อริยูปวาทสฺส มหาสาวชฺชภาว

ทสฺสนตฺถญฺจ **“มา เหว”**นฺติอาทินา นเยน ติกฺขตฺตุํ ปฏิเสเธสิฯ ตตฺถ **มา เหว**นฺติ มา เอว มาห, มา เอวํ อภณีติ อโตฺถฯ **เปสลา**ติ ปิยสีลาฯ **สทฺธายิโก**ติ สทฺธาคมกโร, ปสาทาวโหติ วุตฺตํ โหติฯ **ปจฺจยิโก**ติ ปจฺจยกโร, ‘‘เอวเมต’’นฺติ สนฺนิฏฺฐาวโหติ วุตฺตํ โหติฯ

อจิรปกฺกนฺตสฺสาติ ปกฺกนฺตสฺส สโต น จิเรเนว **สโพฺพ กาโย ผุโฏ อโหสี**ติ เกสคฺคมตฺตมฺปิ โอกาสํ อวเชฺชตฺวา สกลสรีรํ อฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตาหิ ปีฬกาหิ อโชฺฌตฺถฎํ อโหสิฯ ตตฺถ ยสฺมา พุทฺธานุภาเวน ตถารูปํ กมฺมํ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว วิปากํ น เทติ, ทสฺสนูปจาเร ปน วิชหิตมเตฺต เทติ, ตสฺมา ตสฺส อจิรปกฺกนฺตสฺส ปีฬกา อุฏฺฐหิํสุฯ เตเนว วุตฺตํ ‘‘อจิรปกฺกนฺตสฺส จ โกกาลิกสฺสา’’ติฯ อถ กสฺมา ตเตฺถว น อฏฺฐาสีติ เจ? กมฺมานุภาเวนฯ โอกาสกตญฺหิ กมฺมํ อวสฺสํ วิปจฺจติ, ตํ ตสฺส ตตฺถ ฐาตุํ น เทติฯ โส กมฺมานุภาเวน โจทิยมาโน อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ **กฬายมตฺติโย**ติ จณกมตฺติโย ฯ **เพลุวสลาฏุกมตฺติโย**ติ ตรุณเพลุวมตฺติโยฯ **ปภิชฺชิํสู**ติ ภิชฺชิํสุฯ ตาสุ ภินฺนาสุ สกลสรีรํ ปนสปกฺกํ วิย อโหสิฯ โส ปเกฺกน คเตฺตน อนยพฺยสนํ ปตฺวา ทุกฺขาภิภูโต เชตวนทฺวารโกฏฺฐเก สยิฯ อถ ธมฺมสฺสวนตฺถํ อาคตาคตา มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา ‘‘ธิ โกกาลิก, ธิ โกกาลิก, อยุตฺตมกาสิ, อตฺตโนเยว มุขํ นิสฺสาย อนยพฺยสนํ ปโตฺตสี’’ติ อาหํสุฯ เตสํ สุตฺวา อารกฺขเทวตา ธิกฺการํ อกํสุ, อารกฺขเทวตานํ อากาสฏฺฐเทวตาติ อิมินา อุปาเยน ยาว อกนิฏฺฐภวนา เอกธิกฺกาโร อุทปาทิฯ

ตทา จ ตุรู นาม ภิกฺขุ โกกาลิกสฺส อุปชฺฌาโย อนาคามิผลํ ปตฺวา สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพโตฺต โหติฯ โสปิ สมาปตฺติยา วุฏฺฐิโต ตํ ธิกฺการํ สุตฺวา อาคมฺม โกกาลิกํ โอวทิ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ จิตฺตปฺปสาทชนนตฺถํฯ โส ตสฺสาปิ วจนํ อคฺคเหตฺวา อญฺญทตฺถุ ตเมว อปราเธตฺวา กาลํ กตฺวา ปทุมนิรเย อุปฺปชฺชิฯ เตนาห – **“อถ โข โกกาลิโก ภิกฺขุ เตเนวาพาเธน…เป…. อาฆาเตตฺวา”**ติฯ

อถ โข พฺรหฺมา สหมฺปตีติ โก อยํ พฺรหฺมา, กสฺมา จ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจาติ? อยํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม ภิกฺขุ อนาคามี หุตฺวา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปโนฺน, ตตฺถ นํ ‘‘สหมฺปติ พฺรหฺมา’’ติ สญฺชานนฺติฯ โส ปน ‘‘อหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปทุมนิรยํ กิเตฺตสฺสามิ, ตโต ภควา ภิกฺขูนํ อาโรเจสฺสติฯ กถานุสนฺธิกุสลา ภิกฺขู ตตฺถายุปฺปมาณํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ, ภควา อาจิกฺขโนฺต อริยูปวาเท อาทีนวํ ปกาเสสฺสตี’’ติ อิมินา การเณน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจฯ ภควา ตเถว อกาสิ, อญฺญตโรปิ ภิกฺขุ ปุจฺฉิฯ เตน จ ปุโฏฺฐ **“เสยฺยถาปิ ภิกฺขู”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วีสติขาริโก**ติ มาคธเกน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา โกสลรเฎฺฐ เอโก ปโตฺถ โหติ, เตน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา อาฬฺหกํ, จตฺตาริ อาฬฺหกานิ โทณํ, จตุโทณา มานิกา, จตุมานิกา ขารี, ตาย ขาริยา วีสติขาริโกฯ **ติลวาโห**ติ ติลสกฏํฯ **อพฺพุโท นิรโย**ติ อพฺพุโท นาม โกจิ ปเจฺจกนิรโย นตฺถิ, อวีจิมฺหิเยว อพฺพุทคณนาย ปจฺจโนกาโส ปน ‘‘อพฺพุโท นิรโย’’ติ วุโตฺตฯ เอส นโย **นิรพฺพุทา**ทีสุฯ

ตตฺถ วสฺสคณนาปิ เอวํ เวทิตพฺพา – ยเถว หิ สตํ สตสหสฺสานิ โกฏิ โหติ, เอวํ สตํ สตสหสฺสโกฏิโย ปโกฏิ นาม โหติ, สตํ สตสหสฺสปโกฏิโย โกฏิปฺปโกฏิ นาม, สตํ สตสหสฺสโกฏิปฺปโกฏิโย นหุตํ, สตํ สตสหสฺสนหุตานิ นินฺนหุตํ, สตํ สตสหสฺสนินฺนหุตานิ เอกํ อพฺพุทํ, ตโต วีสติคุณํ นิรพฺพุทํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘ตตฺถ ตตฺถ ปริเทวนานเตฺตนปิ กมฺมกรณนานเตฺตนปิ อิมานิ นามานิ ลทฺธานี’’ติ วทนฺติ, อปเร ‘‘สีตนรกา เอว เอเต’’ติฯ

อถาปรนฺติ ตทตฺถวิเสสตฺถทีปกํ คาถาพนฺธํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปาฐวเสน วุตฺตวีสติคาถาสุ หิ เอตฺถ ''สตํ สหสฺสาน''นฺติ อยเมกา เอว คาถา วุตฺตตฺถทีปิกา, เสสา วิเสสตฺถทีปิกา เอว, อวสาเน คาถาทฺวยเมว ปน มหาอฏฺฐกถายํ วินิจฺฉิตปาเฐ นตฺถิฯ เตนาโวจุมฺห ''วีสติคาถาสู''ติฯ

๖๖๓. ตตฺถ **กุฐารี**ติ อตฺตเจฺฉทกเฏฺฐน กุฐาริสทิสา ผรุสวาจาฯ **ฉินฺทตี**ติ กุสลมูลสงฺขาตํ อตฺตโน มูลํเยว นิกนฺตติฯ

๖๖๔. **นินฺทิย**นฺติ นินฺทิตพฺพํฯ **ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย**ติ โย อุตฺตมเฏฺฐน ปสํสารโห ปุคฺคโล, ตํ วา โส ปาปิจฺฉตาทีนิ อาโรเปตฺวา ครหติฯ **วิจินาตี**ติ อุปจินาติฯ **กลิ**นฺติ อปราธํฯ

๖๖๕. **อยํ กลี**ติ อยํ อปราโธฯ **อเกฺขสู**ติ ชูตกีฬนอเกฺขสุฯ **สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนา**ติ สเพฺพน อตฺตโน ธเนนปิ อตฺตนาปิ สทฺธิํฯ **สุคเตสู**ปิ สุฏฺฐุ คตตฺตา, สุนฺทรญฺจ ฐานํ คตตฺตา สุคตนามเกสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวเกสุฯ **มนํ ปโทสเย**ติ โย มนํ ปทูเสยฺยฯ ตสฺสายํ มโนปโทโส เอว มหตฺตโร กลีติ วุตฺตํ โหติฯ

๖๖๖. กสฺมา? ยสฺมา **สตํ สหสฺสานํ...เป.... ปาปกํ,** ยสฺมา วสฺสคณนาย เอตฺตโก โส กาโล, **ยํ** กาลํ **อริยครหี วาจํ มนญฺจ ปณิธาย ปาปกํ นิรยํ อุเปติ,** ตตฺถ ปจฺจตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิทญฺหิ สเงฺขเปน ปทุมนิรเย อายุปฺปมาณํฯ

๖๖๗. อิทานิ อปเรนปิ นเยน ''อยเมว มหตฺตโร กลิ, โย สุคเตสุ มนํ ปทูสเย''ติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **''อภูตวาที''**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **อภูตวาที**ติ อริยูปวาทวเสน อลิกวาทีฯ **นิรย**นฺติ ปทุมาทิํฯ **เปจฺจ สมา ภวนฺตี**ติ อิโต ปฏิคนฺตฺวา นิรยูปปตฺติยา สมา ภวนฺติฯ **ปรตฺถา**ติ ปรโลเกฯ

๖๖๘. กิญฺจ ภิโยฺย – **โย อปฺปทุฏฺฐสฺสา**ติฯ ตตฺถ มโนปโทสาภาเวน **อปฺปทุโฎฺฐ,** อวิชฺชามลาภาเวน **สุโทฺธ,** ปาปิจฺฉาภาเวน **อนงฺคโณ**ติ เวทิตโพฺพฯ อปฺปทุฏฺฐตฺตา วา สุทฺธสฺส, สุทฺธตฺตา อนงฺคณสฺสาติ เอวเมฺปตฺถ โยเชตพฺพํฯ

๖๖๙. เอวํ สุคเตสุ มโนปโทสสฺส มหตฺตรกลิภาวํ สาเธตฺวา อิทานิ วาริตวตฺถุคาถานาม จุทฺทส คาถา อาหฯ อิมา กิร โกกาลิกํ มียมานเมว โอวทเนฺตนายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลาเนน วุตฺตา, ''มหาพฺรหฺมุนา''ติ เอเกฯ ตาสํ อิมินา สุเตฺตน สทฺธิํ เอกสงฺคหตฺถํ อยมุเทฺทโส **''โย โลภคุเณ อนุยุโตฺต''**ติอาทิฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว ''คุโณ''ติ นิทฺทิฏฺฐตฺตา อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตตฺตา วา โลโภเยว **โลภคุโณ,** ตณฺหาเยตํ อธิวจนํฯ **อวทญฺญู**ติ อวจนญฺญู พุทฺธานมฺปิ โอวาทํ อคฺคหเณนฯ **มจฺฉรี**ติ ปญฺจวิธมจฺฉริเยนฯ **เปสุณิยํ อนุยุโตฺต**ติ อคฺคสาวกานํ เภทกามตายฯ เสสํ ปากฏเมวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย, อาวุโส โกกาลิก, ตุมฺหาทิโส อนุยุตฺตโลภตณฺหาย โลภคุเณ อนุยุโตฺต อสฺสโทฺธ กทริโย อวทญฺญู มจฺฉรี เปสุณิยํ อนุยุโตฺต, โส วจสา ปริภาสติ อญฺญํ อภาสเนยฺยมฺปิ ปุคฺคลํฯ เตน ตํ วทามิ ''มุขทุคฺคา''ติ คาถาตฺตยํฯ

๖๗๐. ตสฺสายํ อนุตฺตานปทโตฺถ – **มุขทุคฺค** มุขวิสม, **วิภูต** วิคตภูต, อลิกวาทิ, **อนริย** อสปฺปุริส, **ภูนหุ** ภูติหนก, วุฑฺฒินาสก, **ปุริสนฺต** อนฺติมปุริส, **กลิ** อลกฺขิปุริส, **อวชาต** พุทฺธสฺส อวชาตปุตฺตฯ

๖๗๑. **รชมากิรสี**ติ กิเลสรชํ อตฺตนิ ปกฺขิปสิฯ **ปปต**นฺติ โสพฺภํฯ ‘‘ปปาต’’นฺติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ ‘‘ปปท’’นฺติปิ ปาโฐ, มหานิรยนฺติ อโตฺถฯ

๖๗๒. **เอติ หต**นฺติ เอตฺถ **ห**-อิติ นิปาโต, **ต**นฺติ ตํ กุสลากุสลกมฺมํฯ อถ วา **หต**นฺติ คตํ ปฏิปนฺนํ, อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ **สุวามี**ติ สามิ ตสฺส กมฺมสฺส กตฺตาฯ โส หิ ตํ กมฺมํ ลภเตว, นาสฺส ตํ นสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺมา จ ลภติ, ตสฺมา **ทุกฺขํ มโนฺท...เป.... กิพฺพิสการี**ฯ

๖๗๓. อิทานิ ยํ ทุกฺขํ มโนฺท ปสฺสติ, ตํ ปกาเสโนฺต **‘‘อโยสงฺกุสมาหตฏฺฐาน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปุริมอุปฑฺฒคาถาย ตาว อโตฺถ – ยํ ตํ อโยสงฺกุสมาหตฏฺฐานํ สนฺธาย ภควตา ‘‘ตเมนํ, ภิกฺขเว, นิรยปาลา ปญฺจวิธพนฺธนํ นาม การณํ กโรนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๐; อ. นิ. ๓.๓๖) วุตฺตํ, ตํ อุเปติ, เอวํ อุเปโนฺต จ ตเตฺถว อาทิตฺตาย โลหปถวิยา นิปชฺชาเปตฺวา นิรยปาเลหิ ปญฺจสุ ฐาเนสุ อาโกฏิยมานํ ตตฺตํ ขิลสงฺขาตํ **ติณฺหธารมยสูลมุเปติ,** ยํ สนฺธาย ภควตา วุตฺตํ ‘‘ตตฺตํ อโยขิลํ หเตฺถ คเมนฺตี’’ติอาทิฯ ตโต ปรา อุปฑฺฒคาถา อเนกานิ วสฺสสหสฺสานิ ตตฺถ ปจฺจิตฺวา ปกฺกาวเสสานุภวนตฺถํ อนุปุเพฺพน ขาโรทกนทีตีรํ คตสฺส ยํ ตํ ‘‘ตตฺตํ อโยคุฬํ มุเข ปกฺขิปนฺติ, ตตฺตํ ตมฺพโลหํ มุเข อาสิญฺจนฺตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ตตฺถ **อโย**ติ โลหํฯ **คุฬสนฺนิภ**นฺติ เพลุวสณฺฐานํฯ อโยคหเณน เจตฺถ ตมฺพโลหํ, อิตเรน อโยคุฬํ เวทิตพฺพํฯ **ปติรูป**นฺติ กตกมฺมานุรูปํฯ

๖๗๔. ตโต ปราสุ คาถาสุ **น หิ วคฺคู**ติ ‘‘คณฺหถ, ปหรถา’’ติอาทีนิ วทนฺตา นิรยปาลา มธุรวาจํ น วทนฺติฯ **นาภิชวนฺตี**ติ น สุมุขภาเวน อภิมุขา ชวนฺติ, น สุมุขา อุปสงฺกมนฺติ, อนยพฺยสนมาวหนฺตา เอว อุปสงฺกมนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **น ตาณมุเปนฺตี**ติ ตาณํ เลณํ ปฏิสรณํ หุตฺวา น อุปคจฺฉนฺติ, คณฺหนฺตา หนนฺตา เอว อุเปนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **องฺคาเร สนฺถเต สยนฺตี**ติ องฺคารปพฺพตํ อาโรปิตา สมานา อเนกานิ วสฺสสหสฺสานิ สนฺถเต องฺคาเร เสนฺติฯ **คินิสมฺปชฺชลิต**นฺติ สมนฺตโต ชลิตํ สพฺพทิสาสุ จ สมฺปชฺชลิตํ อคฺคิํฯ **ปวิสนฺตี**ติ มหานิรเย ปกฺขิตฺตา สมานา โอคาหนฺติฯ มหานิรโย นาม โย โส ‘‘จตุกฺกโณฺณ’’ติ (อ. นิ. ๓.๓๖) วุโตฺต, นํ โยชนสเต ฐตฺวา ปสฺสตํ อกฺขีนิ ภิชฺชนฺติฯ

๖๗๕. **ชาเลน จ โอนหิยานา**ติ อโยชาเลน ปลิเวเฐตฺวา มิคลุทฺทกา มิคํ วิย หนนฺติฯ อิทํ เทวทูเต อวุตฺตกมฺมการณํฯ **อนฺธํว ติมิสมายนฺตี**ติ อนฺธกรเณน อนฺธเมว พหลนฺธการตฺตา ‘‘ติมิส’’นฺติ สญฺญิตํ ธูมโรรุวํ นาม นรกํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺร กิร เนสํ ขรธูมํ ฆายิตฺวา อกฺขีนิ ภิชฺชนฺติ, เตน ‘‘อนฺธํวา’’ติ วุตฺตํฯ **ตํ วิตตญฺหิ ยถา มหิกาโย**ติ ตญฺจ อนฺธติมิสํ มหิกาโย วิย วิตตํ โหตีติ อโตฺถฯ ‘‘วิตฺถต’’นฺติปิ ปาโฐฯ อิทมฺปิ เทวทูเต อวุตฺตกมฺมการณเมวฯ

๖๗๖. **อถ โลหมย**นฺติ อยํ ปน โลหกุมฺภี ปถวิปริยนฺติกา จตุนหุตาธิกานิ เทฺวโยชนสตสหสฺสานิ คมฺภีรา สมติตฺติกา ตตฺรโลหปูรา โหติฯ **ปจฺจนฺติ หิ ตาสุ จิรรตฺต**นฺติ ตาสุ กุมฺภีสุ ทีฆรตฺตํ ปจฺจนฺติฯ **อคฺคินิสมาสู**ติ อคฺคิสมาสุ ฯ **สมุปฺปิลวาเต**ติ สมุปฺปิลวนฺตา , สกิมฺปิ อุทฺธํ สกิมฺปิ อโธ คจฺฉมานา เผณุเทฺทหกํ ปจฺจนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เทวทูเต วุตฺตนเยเนว ตํ เวทิตพฺพํฯ

๖๗๗. **ปุพฺพโลหิตมิเสฺส**ติ ปุพฺพโลหิตมิสฺสาย โลหกุมฺภิยาฯ **ตตฺถ กิ**นฺติ ตตฺถฯ **ยํ ยํ ทิสก**นฺติ ทิสํ วิทิสํฯ **อธิเสตี**ติ คจฺฉติฯ ‘‘อภิเสตี’’ติปิ ปาโฐ, ตตฺถ ยํ ยํ ทิสํ อลฺลียติ อปสฺสยตีติ อโตฺถฯ **กิลิสฺสตี**ติ พาธียติฯ ‘‘กิลิชฺชตี’’ติปิ ปาโฐ, ปูติ โหตีติ อโตฺถฯ **สมฺผุสมาโน**ติ เตน ปุพฺพโลหิเตน ผุโฎฺฐ สมาโนฯ อิทมฺปิ เทวทูเต อวุตฺตกมฺมการณํฯ

๖๗๘. **ปุฬฺวาวสเถ**ติ ปุฬฺวานํ อาวาเสฯ อยมฺปิ โลหกุมฺภีเยว เทวทูเต ‘‘คูถนิรโย’’ติ วุตฺตา, ตตฺถ ปติตสฺส สูจิมุขปาณา ฉวิอาทีนิ ฉินฺทิตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ ขาทนฺติฯ **คนฺตุํ น หิ ตีรม ปตฺถี**ติ อปคนฺตุํ น หิ ตีรํ อตฺถิฯ ‘‘ตีรวมตฺถี’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ ตีรเมว เอตฺถ ‘‘ตีรว’’นฺติ วุตฺตํฯ **สพฺพสมา หิ สมนฺตกปลฺลา**ติ ยสฺมา ตสฺสา กุมฺภิยา อุปริภาเคปิ นิกุชฺชิตตฺตา สพฺพตฺถ สมา สมนฺตโต กฏาหา, ตสฺมา อปคนฺตุํ ตีรํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ

๖๗๙. **อสิปตฺตวนํ** เทวทูเต วุตฺตนยเมวฯ ตญฺหิ ทูรโต รมณียํ อมฺพวนํ วิย ทิสฺสติ, อเถตฺถ โลเภน เนรยิกา ปวิสนฺติ, ตโต เนสํ วาเตริตานิ ปตฺตานิ ปติตฺวา องฺคปจฺจงฺคานิ ฉินฺทนฺติฯ เตนาห – **‘‘ตํ ปวิสนฺติ สมุจฺฉิทคตฺตา’’**ติฯ ตํ ปวิสนฺติ ตโต สุฏฺฐุ ฉินฺนคตฺตา โหนฺตีติฯ **ชิวฺหํ พฬิเสน คเหตฺวา อารชยารชยา วิหนนฺตี**ติ ตตฺถ อสิปตฺตวเน เวเคน ธาวิตฺวา ปติตานํ มุสาวาทีนํ เนรยิกานํ นิรยปาลา ชิวฺหํ พฬิเสน นิกฺกฑฺฒิตฺวา ยถา มนุสฺสา อลฺลจมฺมํ ภูมิยํ ปตฺถริตฺวา ขิเลหิ อาโกเฏนฺติ, เอวํ อาโกเฏตฺวา ผรสูหิ ผาเลตฺวา ผาเลตฺวา เอกเมกํ โกฏฺฐํ ฉินฺทิตฺวา วิหนนฺติ, ฉินฺนฉินฺนา โกฏฺฐิ ปุนปฺปุนํ สมุฏฺฐาติฯ ‘‘อารจยารจยา’’ติปิ ปาโฐ, อาวิญฺฉิตฺวา อาวิญฺฉิตฺวาติ อโตฺถฯ เอตมฺปิ เทวทูเต อวุตฺตกมฺมการณํฯ

๖๘๐. **เวตรณิ**นฺติ เทวทูเต ‘‘มหตี ขาโรทกา นที’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๖๙) วุตฺตนทึฯ สา กิร คงฺคา วิย อุทกภริตา ทิสฺสติฯ อเถตฺถ นฺหายิสฺสาม ปิวิสฺสามาติ เนรยิกา ปตนฺติฯ **ติณฺหธาร ขุรธาร**นฺติ ติณฺหธารํ ขุรธารํ, ติกฺขธารขุรธารวตินฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺสา กิร นทิยา อุทฺธมโธ อุภยตีเรสุ จ ติณฺหธารา ขุรา ปฏิปาฏิยา ฐปิตา วิย ติฏฺฐนฺติ, เตน สา ‘‘ติณฺหธารา ขุรธารา’’ติ วุจฺจติฯ ตํ ติณฺหธารขุรธารํ อุทกาสาย อุเปนฺติ อลฺลียนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ อุเปนฺตา จ ปาปกเมฺมน โจทิตา **ตตฺถ มนฺทา ปปตนฺติ** พาลาติ อโตฺถฯ

๖๘๑. **สามา สพลา**ติ เอตํ ปรโต ‘‘โสณา’’ติ อิมินา โยเชตพฺพํฯ สามวณฺณา กมฺมาส วณฺณา จ โสณา ขาทนฺตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ **กาโกลคณา**ติ กณฺหกากคณาฯ **ปฏิคิทฺธา**ติ สุฏฺฐุ สญฺชาตเคธา หุตฺวา, **‘‘มหาคิชฺฌา’’**ติ เอเกฯ **กุลลา**ติ กุลลปกฺขิโน, ‘‘เสนานเมตํ นาม’’นฺติ เอเกฯ **วายสา**ติ อกณฺหกากาฯ อิทมฺปิ เทวทูเต อวุตฺตกมฺมการณํฯ ตตฺถ วุตฺตานิปิ ปน กานิจิ อิธ น วุตฺตานิ, ตานิ เอเตสํ ปุริมปจฺฉิมภาคตฺตา วุตฺตาเนว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ

๖๘๒. อิทานิ สพฺพเมเวตํ นรกวุตฺตึ ทเสฺสตฺวา โอวทโนฺต **‘‘กิจฺฉา วตาย’’**นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **กิจฺฉา วต อยํ อิธ** นรเก นานปฺปการกมฺมกรณเภทา **วุตฺติ, ยํ ชโน ผุสติ กิพฺพิสการีฯ ตสฺมา อิธ ชีวิตเสเส** ชีวิตสนฺตติยา วิชฺชมานาย อิธ โลเก ฐิโตเยว สมาโน สรณคมนาทิกุสลธมฺมานุฏฺฐาเนน **กิจฺจกโร นโร สิยา** ภเวยฺยฯ กิจฺจกโร ภวโนฺตปิ จ สาตจฺจการิตาวเสเนว ภเวยฺย, **น ปมเชฺช** มุหุตฺตมฺปิ น ปมาทมาปเชฺชยฺยาติ อยเมตฺถ สมุจฺจยวณฺณนาฯ ยสฺมา ปน วุตฺตาวเสสานิ ปทานิ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยาเนว, ตสฺมา อนุปทวณฺณนา น กตาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. นาลกสุตฺตวณฺณนา

๖๘๕. **อานนฺทชาเต**ติ นาลกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ปทุมุตฺตรสฺส กิร ภควโต สาวกํ โมเนยฺยปฏิปทํ ปฏิปนฺนํ ทิสฺวา ตถตฺตํ อภิกงฺขมาโน ตโต ปภุติ กปฺปสตสหสฺสํ ปารมิโย ปูเรตฺวา อสิตสฺส อิสิโน ภาคิเนยฺโย นาลโก นาม ตาปโส ภควนฺตํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส ''อญฺญาตเมต''นฺติอาทีหิ ทฺวีหิ คาถาหิ โมเนยฺยปฏิปทํ ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา ''โมเนยฺยํ เต อุปญฺญิสฺส''นฺติอาทินา นเยน ตํ พฺยากาสิฯ ปรินิพฺพุเต ปน ภควติ สงฺคีตึ กโรนฺตนายสฺมตา มหากสฺสเปน อายสฺมา อานนฺโท ตเมว โมเนยฺยปฏิปทํ ปุฏฺโฐ เยน ยทา จ สมาทปิโต นาลโก ภควนฺตํ ปุจฺฉิ ฯ ตํ สพฺพํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุกาโม ''อานนฺทชาเต''ติอาทิกา วีสติ วตฺถุคาถาโย วตฺวา อภาสิฯ ตํ สพฺพมฺปิ ''นาลกสุตฺต''นฺติ วุจฺจติฯ

ตตฺถ **อานนฺทชาเต**ติ สมิทฺธิชาเต วุทฺธิปฺปเตฺตฯ **ปตีเต**ติ ตุเฏฺฐฯ อถ วา **อานนฺทชาเต**ติ ปมุทิเตฯ **ปตีเต**ติ โสมนสฺสชาเตฯ **สุจิวสเน**ติ อกิลิฏฺฐวสเนฯ เทวานญฺหิ กปฺปรุกฺขนิพฺพตฺตานิ วสนานิ รชํ วา มลํ วา น คณฺหนฺติฯ **ทุสฺสํ คเหตฺวา**ติ อิธ ทุสฺสสทิสตฺตา ''ทุสฺส''นฺติ ลทฺธโวหารํ ทิพฺพวตฺถํ อุกฺขิปิตฺวาฯ **อสิโต อิสี**ติ กณฺหสรีรวณฺณตฺตา เอวํลทฺธนาโม อิสิฯ **ทิวาวิหาเร**ติ ทิวาวิหารฏฺฐาเนฯ เสสํ ปทโต อุตฺตานเมวฯ

สมฺพนฺธโต ปน – อยํ กิร สุโทฺธทนสฺส ปิตุ สีหหนุรโญฺญ ปุโรหิโต สุโทฺธทนสฺสปิ อนภิสิตฺตกาเล สิปฺปาจริโย หุตฺวา อภิสิตฺตกาเล ปุโรหิโตเยว อโหสิฯ ตสฺส สายํ ปาตํ ราชุปฏฺฐานํ อาคตสฺส ราชา ทหรกาเล วิย นิปจฺจการํ อกตฺวา อญฺชลิกมฺมมตฺตเมว กโรติฯ ธมฺมตา กิเรสา ปตฺตาภิเสกานํ สกฺยราชูนํฯ ปุโรหิโต เตน นิพฺพิชฺชิตฺวา ''ปพฺพชฺชามหํ มหาราชา''ติ อาหฯ ราชา ตสฺส นิจฺฉยํ ญตฺวา ''เตน หิ, อาจริย, มเมว อุยฺยาเน วสิตพฺพํ, ยถา เต อหํ อภิณฺหํ ปเสฺสยฺย''นฺติ ยาจิฯ โส ''เอวํ โหตู''ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา รญฺญา อุปฏฺฐหิยมาโน อุยฺยาเนเยว วสโนฺต กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจาภิญฺญาโย จ นิพฺพเตฺตสิฯ โส ตโต ปภุติ ราชกุเล ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา หิมวนฺตจาตุมหาราชิกภวนาทีนํ อญฺญตรํ คนฺตฺวา ทิวาวิหารํ กโรติฯ อเถกทิวสํ ตาวตึสภวนํ คนฺตฺวา รตนวิมานํ ปวิสิตฺวา ทิพฺพรตนปลฺลเงฺก นิสิโนฺน สมาธิสุขํ อนุภวิตฺวา สายนฺหสมยํ วุฏฺฐาย วิมานทฺวาเร ฐตฺวา อิโต จิโต จ วิโลเกโนฺต สกฺกปฺปมุเข เทเว อทฺทสฯ เตนาห อายสฺมา อานโนฺท – ''อานนฺทชาเต…เป.… ทิวาวิหาเร''ติฯ

๖๘๖. ตโต โส เอวํ **ทิสฺวาน เทเว…เป.… กึ ปฏิจฺจ**ฯ ตตฺถ **อุทเคฺค**ติ อพฺภุนฺนตกาเยฯ **จิตฺตึ กริตฺวานา**ติ อาทรํ กตฺวาฯ **กลฺยรูโป**ติ ตุฏฺฐรูโปฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๖๘๗. อิทานิ **''ยทาปิ อาสี''**ติอาทิคาถา อุตฺตานสมฺพนฺธา เอวฯ ปทโตฺถ ปน ปฐมคาถาย ตาว **สงฺคโม**ติ สงฺคาโมฯ **ชโย สุราน**นฺติ เทวานํ ชโยฯ

ตสฺสาวิภาวตฺถํ อยมนุปุพฺพิกถา เวทิตพฺพา – สโกฺก กิร มคธรเฏฺฐ มจลคามวาสี เตตฺตึสมนุสฺสเสฏฺโฐ มโฆ นาม มาณโว หุตฺวา สตฺต วตฺตปทานิ ปูเรตฺวา ตาวตึสภวเน นิพฺพตฺติ สทฺธึ ปริสายฯ ตโต ปุพฺพเทวา ''อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตา, สกฺการํ เนสํ กริสฺสามา''ติ วตฺวา ทิพฺพปทุมานิ อุปนาเมสุํ, อุปฑฺฒรชฺชน จ นิมเนฺตสุํฯ สโกฺก อุปฑฺฒรชฺชน อสนฺตุโฏฺฐ สกปริสํ สญฺญาเปตฺวา เอกทิวสํ สุรามทมเตฺต เต ปาเท คเหตฺวา สิเนรุปพฺพตปาเท ขิปิฯ เตสํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล ทสสหสฺสโยชนํ อสุรภวนํ นิพฺพตฺติ ปาริจฺฉตฺตกปฏิจฺฉนฺนภูตาย จิตฺรปาฏลิยา อุปโสภิตํฯ ตโต เต สตึ ปฏิลภิตฺวา ตาวตึสภวนํ อปสฺสนฺตา ''อโห เร นฏฺฐามยํ ปานมทโทเสน, น ทานิ มยํ สุรํ ปิวิมฺหา, อสุรํ ปิวิมฺหา, น ทานิมฺหา สุรา, อสุรา ทานิ ชา

ตมฺหา’’ติฯ ตโต ปภุติ ‘‘อสุรา’’อิเจฺจว อุปฺปนฺนสมญฺญา หุตฺวา ‘‘หนฺท ทานิ เทเวหิ สทฺธึ สงฺคาเมมา’’ติ สิเนรุํ ปริโต อาโรหึสุฯ ตโต สโกฺก อสุเร ยุเทฺธน อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุนปิ สมุเทฺท ปกฺขิปิตฺวา จตูสุ ทฺวาเรสุ อตฺตนา สทิสํ อินฺทปฏิมํ มาเปตฺวา ฐเปสิฯ ตโต อสุรา ‘‘อปฺปมโตฺต วตายํ สโกฺก นิจฺจํ รกฺขโนฺต ติฏฺฐตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปุนเทวฺ นครํ อคมํสุฯ ตโต เทวา อตฺตโน ชยํ โฆเสนฺตา มหาวีถิยํ เจลุเกฺขปํ กโรนฺตา นกฺขตฺตํ กีฬึสุฯ อถ อสิโต อตีตานาคเต จตฺตาลีสกเปฺป อนุสฺสริตุํ สมตฺถตาย ‘‘กึ นุ โข อิเมหิ ปุเพฺพปิ เอวํ กีฬิตปุพฺพ’’นฺติ อาวเชฺชโนฺต ตํ เทวาสุรสงฺคาเม เทววิชยํ ทิสฺวา อาห –

> ‘‘ยทาปิ อาสี อสุเรหิ สงฺคโม,
> ชโย สุรานํ อสุรา ปราชิตา;
> ตทาปิ เนตาทิโส โลมหํสโน’’ติฯ

ตสฺมิมฺปิ กาเล เอตาทิโส โลมหํสโน ปโมโท น อาสิฯ **กิมพฺภุตํ ทฏฺฐุ มรู ปโมทิตา**ติ อชฺช ปน กึ อพฺภุตํ ทิสฺวา เอวํ เทวา ปมุทิตาติฯ

๖๘๘. ทุติยคาถาย **เสเฬนฺตี**ติ มุเขน อุเสฺสฬนสทฺทํ มุญฺจนฺติฯ **คายนฺติ** นานาวิธานิ คีตานิ, **วาทยนฺติ** อฏฺฐสฏฺฐิ ตูริยสหสฺสานิ, **โผเฏนฺตี**ติ อโปฺผเฏนฺติฯ **ปุจฺฉามิ โวหนฺ**ติ อตฺตนา อาวเชฺชตฺวา ญาตุํ สมโตฺถปิ เตสํ วจนํ โสตุกามตาย ปุจฺฉติฯ **เมรุมุทฺธวาสิเน**ติ สิเนรุมุทฺธนิ วสเนฺตฯ สิเนรุสฺส หิ เหฏฺฐิมตเล ทสโยชนสหสฺสํ อสุรภวนํ, มชฺฌิมตเล ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปริวารา จตฺตาโร มหาทีปา, อุปริมตเล ทสโยชนสหสฺสํ ตาวตึสภวนํฯ ตสฺมา เทวา ‘‘เมรุมุทฺธวาสิโน’’ติ วุจฺจนฺติฯ **มาริสา**ติ เทเว อามเนฺตติ, นิทฺทุกฺขา นิราพาธาติ วุตฺตํ โหติฯ

๖๘๙. อถสฺส ตมตฺถํ อาโรเจเนฺตหิ เทเวหิ วุตฺตาย ตติยคาถาย **โพธิสโตฺต**ติ พุชฺฌนกสโตฺต, สมฺมาสโมฺพธึ คนฺตุํ อรโห สโตฺต **รตนวโร**ติ วรรตนภูโตฯ **เตนมฺห ตุฏฺฐา**ติ เตน การเณน มยํ ตุฏฺฐาฯ โส หิ พุทฺธตฺตํ ปตฺวา ตถา ธมฺมํ เทเสสฺสติ, ยถา มยญฺจ อเญฺญ จ เทวคณา เสกฺขาเสกฺขภูมึ ปาปุณิสฺสามฯ มนุสฺสาปิสฺส ธมฺมํ สุตฺวา เย น สกฺขิสฺสนฺติ ปรินิพฺพาตุํ, เต ทานาทีนิ กตฺวา เทวโลเก ปริปูเรสฺสนฺตีติ อยํ กิร เนสํ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ **‘‘ตุฏฺฐา กลฺยรูปา’’**ติ กิญฺจาปิ อิทํ ปททฺวยํ อตฺถโต อภินฺนํ, ตถาปิ ‘‘กิมพฺภุตํ ทฏฺฐุ มรู ปโมทิตา, กึ เทวสโงฺฆ อติริว กลฺยรูโป’’ติ อิมสฺส ปญฺหทฺวยสฺส วิสฺสชฺชนตฺถํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๖๙๐. อิทานิ เยน อธิปฺปาเยน โพธิสเตฺต ชาเต ตุฏฺฐา อเหสุํ, ตํ อาวิกโรเนฺตหิ วุตฺตาย จตุตฺถคาถาย สตฺตคฺคหเณน เทวมนุสฺสคฺคหณํ, ปชาคหเณน เสสคติคฺคหณํฯ เอวํ ทฺวีหิ ปเทหิ ปญฺจสุปิ คตีสุ เสฏฺฐภาวํ ทเสฺสติฯ ติรจฺฉานาปิ หิ สีหาทโย อสนฺตาสาทิคุณยุตฺตา, เตปิ อยเมว อติเสติฯ ตสฺมา **‘‘ปชานมุตฺตโม’’**ติ วุโตฺตฯ เทวมนุเสฺสสุ ปน เย อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทโย จตฺตาโร ปุคฺคลา, เตสุ อุภยหิตปฏิปโนฺน **อคฺคปุคฺคโล** อยํ, นเรสุ จ อุสภสทิสตฺตา **นราสโภ**ฯ เตนสฺส ถุตึ ภณนฺตา อิทมฺปิ ปททฺวยมาหํสุฯ

๖๙๑. ปญฺจมคาถาย **ตํ สทฺทนฺ**ติ ตํ เทเวหิ วุตฺตวจนสทฺทํฯ **อวสรี**ติ โอตริฯ **ตท ภวนฺ**ติ ตทา ภวนํฯ

๖๙๒. ฉฏฺฐคาถาย **ตโต**ติ อสิตสฺส วจนโต อนนฺตรํฯ **อุกฺกามุเขวา**ติ อุกฺกามุเข เอว, มูสามุเขติ วุตฺตํ โหติฯ **สุกุสลสมฺปหฏฺฐนฺ**ติ สุกุสเลน สุวณฺณกาเรน สงฺฆฏฺฏิตํ, สงฺฆเฏฺฏเนฺตน

ตาปีตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ททฺทลฺลมาน**นฺติ วิโชฺชตมานํฯ **อสิตวฺหยสฺสา**ติ อสิตนามสฺส ทุติเยน นาเมน กณฺหเทวิลสฺส อิสิโนฯ

๖๙๓. สตฺตมคาถาย **ตาราสภํ วา**ติ ตารานํ อุสภสทิสํ, จนฺทนฺติ อธิปฺปาโยฯ **วิสุทฺธ**นฺติ อพฺภาทิอุปกฺกิเลสรหิตํฯ **สรทริวา**ติ สรเท อิวฯ **อานนฺทชาโต**ติ สวนมเตฺตเนว อุปฺปนฺนาย ปีติยา ปีติชาโตฯ **อลตฺถ ปีติ**นฺติ ทิสฺวา ปุนปิ ปีตึ ลภิฯ

๖๙๔. ตโต ปรํ โพธิสตฺตสฺส เทเวหิ สทา ปยุชฺชมานสกฺการทีปนตฺถํ วุตฺตอฏฺฐมคาถาย **อเนกสาข**นฺติ อเนกสลากํฯ **สหสฺสมณฺฑล**นฺติ รตฺตสุวณฺณมยสหสฺสมณฺฑลยุตฺตํฯ **ฉตฺต**นฺติ ทิพฺพเสตจฺฉตฺตํฯ **วีติปตนฺตี**ติ สรีรํ พีชมานา ปตนุปฺปตนํ กโรนฺติฯ

๖๙๕. นวมคาถาย **ชฏี**ติ ชฏิโลฯ **กณฺหสิริวฺหโย**ติ กณฺหสเทฺทน จ สิริสเทฺทน จ อวฺหยมาโนฯ ตํ กิร ‘‘สิริกโณฺห’’ติปิ อวฺหยนฺติ อามเนฺตนฺติ, อาลปนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปณฺฑุกมฺพเล**ติ รตฺตกมฺพเลฯ อธิการโต เจตฺถ ‘‘กุมาร’’นฺติ วตฺตพฺพํ, ปาฐเสโส วา กาตโพฺพฯ ปุริมคาถาย จ อหตฺถปาสคตํ สนฺธาย ‘‘ทิสฺวา’’ติ วุตฺตํฯ อิธ ปน หตฺถปาสคตํ ปฏิคฺคหณตฺถํ อุปนีตํ, ตสฺมา ปุน วจนํ ‘‘ทิสฺวา’’ติฯ ปุริมํ วา ทสฺสนปีติลาภาเปกฺขํ คาถาวสาเน ‘‘วิปุลมลตฺถ ปีติ’’นฺติ วจนโต, อิทํ ปฏิคฺคหาเปกฺขํ อวสาเน ‘‘สุมโน ปฏิคฺคเห’’ติ วจนโตฯ ปุริมญฺจ กุมารสมฺพนฺธเมว, อิทํ เสตจฺฉตฺตสมฺพนฺธมฺปิฯ **ทิสฺวา**ติ สตสหสฺสคฺฆนเก คนฺธารรตฺตกมฺพเล สุวณฺณนิกฺขํ วิย กุมารํ ‘‘ฉตฺตํ มรู’’ติ เอตฺถ วุตฺตปฺปการํ เสตจฺฉตฺตํ ธาริยนฺตํ มุทฺธนิ ทิสฺวาฯ เกจิ ปน ‘‘อิทํ มานุสกํ ฉตฺตํ สนฺธาย วุตฺต’’นฺติ ภณนฺติฯ ยเถว หิ เทวา, เอวํ มนุสฺสาปิ ฉตฺตจามรโมรหตฺถตาลวณฺฏวาฬพีชนิหตฺถา มหาปุริสํ อุปคจฺฉนฺตีติฯ เอวํ สเนฺตปิ น ตสฺส วจเนน โกจิปิ อติสโย อตฺถิ, ตสฺมา ยถาวุตฺตเมว สุนฺทรํฯ **ปฏิคฺคเห**ติ อุโภหิ หเตฺถหิ ปฏิคฺคเหสิฯ อิสึ กิร วนฺทาเปตุํ กุมารํ อุปเนสุํฯ อถสฺส ปาทา ปริวตฺติตฺวา อิสิสฺส มตฺถเก ปติฏฺฐหึสุฯ โส ตมฺปิ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อุทคฺคจิโตฺต สุมโน ปฏิคฺคเหสิฯ

๖๙๖. ทสมคาถายํ **ชิคีสโก**ติ ชิคีสโนฺต มคฺคโนฺต ปริเยสโนฺต, อุปปริกฺขโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ลกฺขณมนฺตปารคู**ติ ลกฺขณานํ เวทานญฺจ ปารํ คโตฯ **อนุตฺตราย**นฺติ อนุตฺตโร อยํฯ โส กิร อตฺตโน อภิมุขาคเตสุ มหาสตฺตสฺส ปาทตเลสุ จกฺกานิ ทิสฺวา ตทนุสาเรน เสสลกฺขณานิ ชิคีสโนฺต สพฺพํ ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘อทฺธายํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา เอวมาหฯ

๖๙๗. เอกาทสายํ **อถตฺตโน คมน**นฺติ ปฏิสนฺธิวเสน อรูปคมนํฯ **อกลฺยรูโป คฬยติ อสฺสุกานี**ติ ตํ อตฺตโน อรูปูปปตฺตึ อนุสฺสริตฺวา ‘‘น ทานาหํ อสฺส ธมฺมเทสนํ โสตุํ ลจฺฉามี’’ติ อตุฏฺฐรูโป พลวโสกาภิภเวน โทมนสฺสชาโต หุตฺวา อสฺสูนิ ปาเตติ คฬยติฯ ‘‘ครยตี’’ติปิ ปาโฐฯ ยทิ ปเนส รูปภเว จิตฺตํ นเมยฺย, กึ ตตฺถ น อุปฺปเชฺชยฺย, เยเนวํ โรทตีติ? น น อุปฺปเชฺชยฺย, อกุสลตาย ปเนตํ วิธึ น ชานาติฯ เอวํ สเนฺตปิ โทมนสฺสุปฺปตฺติเยวสฺส อยุตฺตา สมาปตฺติลาเภน วิกฺขมฺภิตตฺตาติ เจ? น, วิกฺขมฺภิตตฺตา เอวฯ มคฺคภาวนาย สมุจฺฉินฺนา หิ กิเลสา น อุปฺปชฺชนฺติ, สมาปตฺติลาภีนํ ปน พลวปจฺจเยน อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปเนฺนน กิเลเสน ปริหีนชฺฌานตฺตา กุตสฺส อรูปคมนนฺติ เจ? อปฺปกสิเรน ปุนาธิคมโตฯ สมาปตฺติลาภิโน หิ อุปฺปเนฺนน กิเลเส พลววีติกฺกมํ อนาปชฺชนฺตา วูปสนฺตมเตฺตเยว กิเลสเวเค ปุน ตํ วิเสสํ อปฺปกสิเรเนวาธิคจฺฉนฺติ, ‘‘ปริหีนวิเสสา อิเม’’ติปิ ทุวิเญฺญยฺยา โหนฺติ, ตาทิโส จ เอโสฯ **โน เจ กุมาเร ภวิสฺสติ อนฺตราโย**ติ น ภวิสฺสติ นุ โข อิมสฺมึ กุมาเร อนฺตราโยฯ

๖๙๘. ทฺวาทสายํ **น โอรกายนฺ**ติ อยํ โอรโก ปริโตฺต น โหติฯ อุตฺตรคาถาย วตฺตพฺพํ พุทฺธภาวํ สนฺธายาหฯ

๖๙๙. เตรสายํ **สโมฺพธิยคฺค**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ตญฺหิ อวิปรีตภาเวน สมฺมา พุชฺฌนโต สโมฺพธิ, กตฺถจิ อาวรณาภาเวน สพฺพญฺญุตฺตมโต ‘‘อคฺค’’นฺติ วุจฺจติฯ **ผุสิสฺสตี**ติ ปาปุณิสฺสติฯ **ปรมวิสุทฺธทสฺสี**ติ นิพฺพานทสฺสีฯ ตญฺหิ เอกนฺตวิสุทฺธตฺตา ปรมวิสุทฺธํฯ **วิตฺถาริกสฺสา**ติ วิตฺถาริกํ อสฺสฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ สาสนํฯ

๗๐๐. จุทฺทสายํ **อถนฺตรา**ติ อนฺตราเยว อสฺส, สโมฺพธิปฺปตฺติโต โอรโต เอวาติ วุตฺตํ โหติฯ **น โสสฺส**นฺติ น สุณิสฺสํฯ **อสมธุรสฺสา**ติ อสมวีริยสฺสฯ **อโฏฺฏ**ติ อาตุโรฯ **พฺยสนํ คโต**ติ สุขวินาสํ ปโตฺตฯ **อฌาวี**ติ ทุกฺขิโต, สพฺพํ โทมนสฺสุปฺปาทเมว สนฺธายาหฯ โทมนเสฺสน หิ โส อาตุโรฯ ตญฺจสฺส สุขพฺยสนโต พฺยสนํ, สุขวินาสนโตติ วุตฺตํ โหติฯ เตน จ โส เจตสิกอฌภูเตน อฌาวีฯ

๗๐๑. ปนฺนรสายํ **วิปุลํ ชเนตฺวานา**ติ วิปุลํ ชเนตฺวาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **นิคฺคมา**ติ นิคฺคโตฯ เอวํ นิคฺคโต จ **โส ภาคิเนยฺยํ สยนฺ**ติ สกํ ภาคิเนยฺยํ, อตฺตโน ภคินิยา ปุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สมาทเปสี**ติ อตฺตโน อปฺปายุกภาวํ ญตฺวา กนิฎฺฐภคินิยา จ ปุตฺตสฺส นาลกสฺส มาณวกสฺส อุปจิตปุญฺญตํ อตฺตโน พเลน ญตฺวา ‘‘วุฑฺฒิปฺปโตฺต ปมาทมฺปิ อาปเชฺชยฺยา’’ติ นํ อนุกมฺปมาโน ภคินิยา ฆรํ คนฺตฺวา ‘‘กหํ นาลโก’’ติฯ ‘‘พหิ, ภเนฺต, กีฬตี’’ติฯ ‘‘อาเนถ น’’นฺติ อาณาเปตฺวา ตงฺขณํเยว ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพาเชตฺวา สมาทเปสิ โอวทิ อนุสาสิฯ กถํ? **‘‘พุโทฺธติ โฆสํ...เป.... พฺรหฺมจริย’’**นฺติ โสฬสมคาถมาหฯ

๗๐๒. ตตฺถ **ยท ปรโต**ติ ยทา ปรโตฯ **ธมฺมมคฺค**นฺติ ปรมธมฺมสฺส นิพฺพานสฺส มคฺคํ, ธมฺมํ วา อคฺคํ สห ปฏิปทาย นิพฺพานํฯ **ตสฺมิ**นฺติ ตสฺส สนฺติเกฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ สมณธมฺมํฯ

๗๐๓. สตฺตรสายํ **ตาทินา**ติ ตสฺสณฺฐิเตน, ตสฺมิํ สมเย กิเลสวิกฺขมฺภเน สมาธิลาเภ จ สติ วิกฺขมฺภิตกิเลเสน สมาหิตจิเตฺตน จาติ อธิปฺปาโยฯ **อนาคเต ปรมวิสุทฺธทสฺสินา**ติ ‘‘อยํ นาลโก อนาคเต กาเล ภควโต สนฺติเก ปรมวิสุทฺธํ นิพฺพานํ ปสฺสิสฺสตี’’ติ เอวํ ทิฎฺฐตฺตา โส อิสิ อิมินา ปริยาเยน ‘‘อนาคเต ปรมวิสุทฺธทสฺสี’’ติ วุโตฺตฯ เตน อนาคเต ปรมวิสุทฺธทสฺสินาฯ **อุปจิตปุญฺญสญฺจโย**ติ ปทุมุตฺตรโต ปภุติ กตปุญฺญสญฺจโยฯ **ปติกฺข**นฺติ อาคมยมาโนฯ **ปริวสี**ติ ปพฺพชิตฺวา ตาปสเวเสน วสิฯ **รกฺขิตินฺทฺริโย**ติ รกฺขิตโสตินฺทฺริโย หุตฺวาฯ โส กิร ตโต ปภุติ อุทเก น นิมุชฺชิ ‘‘อุทกํ ปวิสิตฺวา โสตินฺทฺริยํ วินาเสยฺย, ตโต ธมฺมสฺสวนพาหิโร ภเวยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวาฯ

๗๐๔. อฎฺฐารสายํ **สุตฺวาน โฆส**นฺติ โส นาลโก เอวํ ปริวสโนฺต อนุปุเพฺพน ภควตา สโมฺพธิํ ปตฺวา พาราณสิยํ ธมฺมจเกฺก ปวตฺติเต ตํ ‘‘ภควตา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา อุปฺปโนฺน’’ติอาทินา นเยน **ชินวรจกฺกวตฺตเน** ปวตฺตโฆสํ อตฺตโน อตฺถกามาหิ เทวตาหิ อาคนฺตฺวา อาโรจิตํ สุตฺวาฯ **คนฺตฺวาน ทิสฺวา อิสินิสภ**นฺติ สตฺตาหํ เทวตาหิ โมเนยฺยโกลาหเล กยิรมาเน สตฺตเม ทิวเส อิสิปตนํ คนฺตฺวา ‘‘นาลโก อาคมิสฺสติ, ตสฺส ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติ อิมินา จ อภิสนฺธินา วรพุทฺธาสเน นิสินฺนํ ทิสฺวา นิสภสทิสํ อิสินิสภํ ภควนฺตํฯ **ปสโนฺน**ติ สห ทสฺสเนเนว ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวาฯ **โมเนยฺยเสฎฺฐ**นฺติ ญาณุตฺตมํ, มคฺคญาณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สมาคเต อสิตาวฺหยสฺส สาสเน**ติ อสิตสฺส อิสิโน โอวาทกาเล อนุปฺปเตฺตฯ เตน หิ – ‘‘ยทา วิวรติ ธมฺมมคฺคํ, ตทา คนฺตฺวา สมยํ ปริปุจฺฉมาโน จรสฺสุ ตสฺมิํ ภควติ พฺรหฺม

จริย’’นฺติ อนุสิโฏฺฐ, อยญฺจ โส กาโลฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สมาคเต อสิตาวฺหยสฺส สาสเน’’ติฯ เสส เมตฺถ ปากฏเมวฯ

อยํ ตาว วตฺถุคาถาวณฺณนาฯ

๗๐๕. ปุจฺฉาคาถาทฺวเย **อญฺญาตเมต**นฺติ วิทิตํ มยา เอตํฯ **ยถาตถ**นฺติ อวิปรีตํฯ โก อธิปฺปาโย? ยํ อสิโต ‘‘สโมฺพธิยคฺคํ ผุสิสฺสตายํ กุมาโร’’ติ ญตฺวา ‘‘พุโทฺธติ โฆสํ ยท ปรโต สุโณสิ, สโมฺพธิปฺปโตฺต วิวรติ ธมฺมมคฺค’’นฺติ มํ อวจ, ตเทตํ มยา อสิตสฺส วจนํ อชฺช ภควนฺตํ สกฺขิํ ทิสฺวา ‘‘ยถาตถเมวา’’ติ อญฺญาตนฺติฯ **ตํ ตนฺ**ติ ตสฺมา ตํฯ **สพฺพธมฺมาน ปารคุ**นฺติ เหม วตสุเตฺต วุตฺตนเยน ฉหิ อากาเรหิฯ สพฺพธมฺมานํ ปารคตํฯ

๗๐๖. **อนคาริยุเปตสฺสา**ติ อนคาริยํ อุเปตสฺส, ปพฺพชิตสฺสาติ อโตฺถฯ ***ภิกฺขาจริยํ ชิคีสโต***ติ อริเยหิ อาจิณฺณํ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ ภิกฺขาจริยํ ปริเยสมานสฺสฯ **โมเนยฺย**นฺติ มุนีนํ สนฺตกํฯ **อุตฺตมํ ปท**นฺติ อุตฺตมปฏิปทํฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

๗๐๗. อถสฺส เอวํ ปุโฏฺฐ ภควา **‘‘โมเนยฺยํ เต อุปญฺญิสฺส**’’นฺติอาทินา นเยน โมเนยฺยปฏิปทํ พฺยากาสิฯ ตตฺถ **อุปญฺญิสฺส**นฺติ อุปญฺญาเปยฺยํ, วิวเรยฺยํ ปญฺญาเปยฺยนฺติ อโตฺถฯ **ทุกฺกรํ ทุรภิสมฺภว**นฺติ กาตุญฺจ ทุกฺขํ กยิรมานญฺจ สมฺภวิตุํ สหิตุํ ทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – อหํ เต โมเนยฺยํ ปญฺญาเปยฺยํ, ยทิ นํ กาตุํ วา อภิสโมฺภตุํ วา สุขํ ภเวยฺย, เอวํ ปน ทุกฺกรํ ทุรภิสมฺภวํ ปุถุชฺชนกาลโต ปภุติ กิลิฏฺฐจิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา ปฏิปชฺชิตพฺพโตฯ ตถา หิ นํ เอกสฺส พุทฺธสฺส เอโกว สาวโก กโรติ จ สโมฺภติ จาติฯ

เอวํ ภควา โมเนยฺยสฺส ทุกฺกรภาวํ ทุรภิสมฺภวตญฺจ ทเสฺสโนฺต นาลกสฺส อุสฺสาหํ ชเนตฺวา ตมสฺส วตฺตุกาโม อาห **‘‘หนฺท เต นํ ปวกฺขามิ, สนฺถมฺภสฺสุ ทโฬฺห ภวา**’’ติฯ ตตฺถ **หนฺทา**ติ พฺยวสายเตฺถ นิปาโตฯ **เต นํ ปวกฺขามี**ติ ตุยฺหํ ตํ โมเนยฺยํ ปวกฺขามิฯ **สนฺถมฺภสฺสู**ติ ทุกฺกรกรณสมเตฺถน วีริยูปตฺถเมฺภน อตฺตานํ อุปตฺถมฺภยฯ **ทโฬฺห ภวา**ติ ทุรภิสมฺภวสหนสมตฺถาย อสิถิลปรกฺกมตาย ถิโร โหติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมา ตฺวํ อุปจิตปุญฺญสมฺภาโร, ตสฺมาหํ เอกนฺตพฺยวสิโตว หุตฺวา เอวํ ทุกฺกรํ ทุรภิสมฺภวมฺปิ สมานํ ตุยฺหํ ตํ โมเนยฺยํ ปวกฺขามิ, สนฺถมฺภสฺสุ ทโฬฺห ภวาติฯ

๗๐๘. เอวํ ปรมสเลฺลขํ โมเนยฺยวตฺตํ วตฺตุกาโม นาลกํ สนฺถมฺภเน ทฬฺหีภาเว จ นิโยเชตฺวา ปฐมํ ตาว คามูปนิพทฺธกิเลสปฺปหานํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมานภาค**’’นฺติ อุปฑฺฒคาถมาหฯ ตตฺถ **สมานภาค**นฺติ สมภาคํ เอกสทิสํ นินฺนานากรณํฯ **อกฺกุฏฺฐวนฺทิต**นฺติ อโกฺกสญฺจ วนฺทนญฺจฯ

อิทานิ ยถา ตํ สมานภาคํ กยิรติ, ตํ อุปายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘มโนปโทส**’’นฺติ อุปฑฺฒคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – อกฺกุโฏฺฐ **มโนปโทสํ รเกฺขยฺย,** วนฺทิโต **สโนฺต อนุณฺณโต จเร,** รญฺญาปิ วนฺทิโต สมาโน ‘‘มํ วนฺทตี’’ติ อุทฺธจฺจํ นาปชฺชยฺยฯ

๗๐๙. อิทานิ อรญฺญูปนิพทฺธกิเลสปฺปหานํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อุจฺจาวจา**’’ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – อรญฺญสญฺญิเต **ทาเยปิ** อิฏฺฐานิฏฺฐวเสน **อุจฺจาวจา** นานปฺปการา อารมฺมณา **นิจฺฉรนฺติ,** จกฺขาทีนํ อาปาถมาคจฺฉนฺติ, เต จ โข **อคฺคิสิขูปมา** ปริฬาหชนกเฏฺฐนฯ ยถา วา ฑยฺหมาเน วเน อคฺคิสิขา นานปฺปการตาย อุจฺจาวจา นิจฺฉรนฺติ, สธูมาปิ, วิธูมาปิ, นีลาปิ, ปี

ตาปิ, รตฺตาปิ, ขุทฺทกาปิ, มหนฺตาปิ, เอวํ สีหพฺยคฺฆมนุสฺสามนุสฺสวิวิธวิหงฺควิรุตปุปฺผผลปลฺลวาทิเภทวเสน นานปฺปการตาย ทาเย อุจฺจาวจา อารมฺมณา นิจฺฉรนฺติ ภึสนกาปิ, รชนียาปิ, โทสนียาปิ, โมหนียาปิฯ เตนาห – ''อุจฺจาวจา นิจฺฉรนฺติ, ทาเย อคฺคิสิขูปมา''ติฯ เอวํ นิจฺฉรนฺเตสุ จ อุจฺจาวเจสุ อารมฺมเณสุ ยา กาจิ อุยฺยานวนจาริกํ คตา สมานา ปกติยา วา วนจาริ นิโย กฏฺฐหาริกาทโย รโหคตํ ทิสฺวา หสิตลปิตรุทิตทุนฺนิวตฺถาทีหิ **นาริโย มุนึ ปโลเภนฺติ, ตา สุ ตํ มา ปโลภยุํ,** ตา นาริโย ตํ มา ปโลภยุํฯ ยถา น ปโลเภนฺติ, ตถา กโรหีติ วุตฺตํ โหติฯ

๗๑๐-๑๑. เอวมสฺส ภควา คาเม จ อรเญฺญ จ ปฏิปตฺติวิธึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สีลสํวรํ ทเสฺสนฺโต **''วิรโต เมถุนา ธมฺมา''**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **หิตฺวา กาเม ปโรปเร**ติ เมถุนธมฺมโต อวเสเสปิ สุนฺทเร จ อสุนฺทเร จ ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวาฯ ตปฺปหาเนน หิ เมถุนวิรติ สุสมฺปนฺนา โหติฯ เตนาห – ''หิตฺวา กาเม ปโรปเร''ติฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ **''อวิรุทฺโธ''**ติอาทีนิ ปน ปทานิ ''น หเนยฺย, น ฆาตเย''ติ เอตฺถ วุตฺตาย ปาณาติปาตาเวรมณิยา สมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ ตตฺรายํ สเงฺขปวณฺณนา – ปรปกฺขิเยสุ **ปาเณสุ อวิรุทฺโธ,** อตฺตปกฺขิเยสุ **อสารตฺโต,** สเพฺพปิ สตณฺหนิตฺตณฺหตาย **ตสถาวเร** ปาเณ ชีวิตุกามตาย อมริตุกามตาย สุขกามตาย ทุกฺขปฏิกูลตาย จ **''ยถา อหํ ตถา เอเต''**ติ อตฺตสมานตาย เตสุ วิโรธํ วิเนนฺโต เตเนว ปกาเรน **''ยถา เอเต ตถา อห''**นฺติ ปเรสํ สมานตาย จ อตฺตนิ อนุโรธํ วิเนนฺโต เอวํ อุภยถาปิ อนุโรธวิโรธวิปฺปหีโน หุตฺวา มรณปฏิกูลตาย **อตฺตานํ อุปมํ กตฺวา** ปาเณสุ เยเกจิ ตเส วา ถาวเร วา ปาเณ **น หเนยฺย** สาหตฺถิกาทีหิ ปโยเคหิ, **น ฆาตเย** อาณตฺติกาทีหีติฯ

๗๑๒. เอวมสฺส เมถุนวิรติปาณาติปาตวิรติมุเขน สเงฺขปโต ปาติโมกฺขสํวรสีลํ วตฺวา ''หิตฺวา กาเม''ติอาทีหิ อินฺทฺริยสํวรญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อาชีวปาริสุทฺธึ ทเสฺสนฺโต **''หิตฺวา อิจฺฉญฺจา''**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยายํ ตณฺหา เอกํ ลทฺธา ทุติยํ อิจฺฉติ, เทฺว ลทฺธา ตติยํ, สตสหสฺสํ ลทฺธา ตทุตฺตริมฺปิ อิจฺฉตีติ เอวํ อปฺปฏิลทฺธวิสยํ อิจฺฉนโต **''อิจฺฉา''**ติ วุจฺจติ, โยจายํ ปฏิลทฺธวิสยลุพฺภโน โลโภฯ ตํ **หิตฺวา อิจฺฉญฺจ โลภญฺจ ยตฺถ สโตฺต ปุถุชฺชโน,** ยสฺมึ จีวราทิปจฺจเย เตหิ อิจฺฉาโลเภหิ ปุถุชฺชโน สโตฺต ลโคฺค ปฏิพโทฺธ ติฏฺฐติ, ตตฺถ ตํ อุภยมฺปิ หิตฺวา ปจฺจยตฺถํ อาชีวปาริสุทฺธึ อวิโรเธนฺโต ญาณจกฺขุนา **จกฺขุมา** หุตฺวา อิมํ โมเนยฺยปฏิปทํ **ปฏิปเชฺชยฺย**ฯ เอวญฺหิ ปฏิปโนฺน **ตเรยฺย นรกํ อิมํ,** ทุปฺปูรณฏฺเฐน นรกสญฺญิตํ มิจฺฉาชีวเหตุภูตํ อิมํ ปจฺจยตณฺหํ ตเรยฺย, อิมาย วา ปฏิปทาย ตเรยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

๗๑๓. เอวํ ปจฺจยตณฺหาปหานมุเขน อาชีวปาริสุทฺธึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โภชเน มตฺตญฺญุตามุเขน ปจฺจยปริโภคสีลํ ตทนุสาเรน จ ยาว อรหตฺตปฺปตฺติ, ตาว ปฏิปทํ ทเสฺสนฺโต **''อูนูทโร''**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ธเมฺมน สเมน ลเทฺธสุ อิตรีตรจีวราทีสุ ปจฺจเยสุ อาหารํ ตาว อาหาเรนฺโต –

> ''จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน''ติฯ (เถรคา. ๙๘๓) –

วุตฺตนเยน **อูนอุทโร** อสฺส, น วาตภริตภสฺตา วิย อุทฺธุมาตุทโร, ภตฺตสมฺมทปจฺจยา ถินมิทฺธํ ปริหเรยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ อูนูทโร โหโนฺตปิ จ **มิตาหาโร** อสฺส โภชเน มตฺตญฺญู, ''เนว ทวายา''ติอาทินา ปจฺจเวกฺขเณน คุณโต โทสโต จ ปริจฺฉินฺนาหาโรฯ เอวํ มิตาหาโร สมาโนปิ ปจฺจยธุตงฺคปริยตฺติอธิคมวเสน จตุพฺพิธาย อปฺปิจฺฉตาย **อปฺปิโจฺฉ อสฺส**ฯ เอกํเสน หิ โมเนยฺยปฏิปทํ ปฏิปเนฺนน ภิกฺขุนา เอวํ อปฺปิเจฺฉน ภวิตพฺพํฯ ตตฺถ เอเกกสฺมึ ปจฺจเย ตีหิ สโนฺต

เสหิ สนฺตุสฺสนา **ปจฺจยปฺปิจฺฉตา**ฯ ธุตงฺคธรเสฺสว สโต ‘‘ธุตวาติ มํ ปเร ชานนฺตู’’ติ อนิจฺฉน ตา **ธุตงฺคปฺปิจฺฉตา**ฯ พหุสฺสุตเสฺสว สโต ‘‘พหุสฺสุโตติ มํ ปเร ชานนฺตู’’ติ อนิจฺฉนตา **ปริยตฺติอปฺปิจฺฉตา** มชฺฌนฺติกเตฺถรสฺส วิยฯ อธิคมสมฺปนฺนเสฺสว สโต ‘‘อธิคโต อยํ กุสลํ ธมฺมนฺติ มํ ปเร ชานนฺตู’’ติ อนิจฺฉนตา **อธิคมปฺปิจฺฉตา**ฯ สา จ อรหตฺตาธิคมโต โอรํ เวทิตพฺพาฯ อรหตฺตาธิคมตฺถญฺหิ อยํ ปฏิปทาติฯ เอวํ อปฺปิโจฺฉปิ จ อรหตฺตมเคฺคน ตณฺหาโลลุปฺปํ หิตฺวา **อโลลุโป** อสฺสฯ เอวํ อโลลุโป หิ **สทา อิจฺฉาย นิจฺฉาโต อนิโจฺฉ โหติ นิพฺพุโต,** ยาย อิจฺฉาย ฉาตา โหนฺติ สตฺตา ขุปฺปิปาสาตุรา วิย อตฺติตา, ตาย อิจฺฉาย อนิโจฺฉ โหติ อนิจฺฉตฺตา จ นิจฺฉาโต โหติ อนาตุโร ปรมตฺติตฺติปฺปโตฺตฯ เอวํ นิจฺฉาตตฺตา นิพฺพุโต โหติ วูปสนฺตสพฺพกิเลสปริฬาโหติ เอวเมตฺถ อุปฺปฏิปาฏิยา โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๗๑๔. เอวํ ยาว อรหตฺตปฺปตฺติ, ตาวปฏิปทํ กเถตฺวา อิทานิ ตํ ปฏิปทํ ปฏิปนฺนสฺส ภิกฺขุโน อรหตฺตปฺปตฺตินิฏฺฐํ ธุตงฺคสมาทานํ เสนาสนวตฺตญฺจ กเถโนฺต **‘‘ส ปิณฺฑจาร’’**นฺติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **ส ปิณฺฑจารํ จริตฺวา**ติ โส ภิกฺขุ ภิกฺขํ จริตฺวา ภตฺตกิจฺจํ วา กตฺวาฯ **วนนฺตมภิหารเย**ติ อปปญฺจิโต คิหิปปเญฺจน วนํ เอว คเจฺฉยฺยฯ **อุปฏฺฐิโต รุกฺขมูลสฺมิ**นฺติ รุกฺขมูเล ฐิโต วา หุตฺวาฯ **อาสนูปคโต**ติ อาสนํ อุปคโต วา หุตฺวา, นิสิโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ **มุนี**ติ โมเนยฺยปฏิปทํ ปฏิปโนฺนฯ เอตฺถ จ ‘‘ปิณฺฑจารํ จริตฺวา’’ติ อิมินา ปิณฺฑปาติกงฺคํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติโก สปทานจารี เอกาสนิโก ปตฺตปิณฺฑิโก ขลุปจฺฉาภตฺติโก จ โหติเยว, เตจีวริกปํสุกูลมฺปิ จ สมาทิยเตว, ตสฺมา อิมานิปิ ฉ วุตฺตาเนว โหนฺติฯ ‘‘วนนฺตมภิหารเย’’ติ อิมินา ปน อารญฺญิกงฺคํ วุตฺตํ, ‘‘อุปฏฺฐิโต รุกฺขมูลสฺมิ’’นฺติ อิมินา รุกฺขมูลิกงฺคํ, ‘‘อาสนูปคโต’’ติ อิมินา เนสชฺชิกงฺคํฯ ยถากฺกมํ ปน เอเตสํ อนุโลมตฺตา อโพฺภกาสิกยถาสนฺถติกโสสานิกงฺคานิ วุตฺตานิเยว โหนฺตีติ เอวเมตาย คาถาย เตรส ธุตงฺคานิ นาลกเตฺถรสฺส กเถสิฯ

๗๑๕. ส ฌานปสุโต ธีโรติ โส อนุปฺปนฺนสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทเนน อุปฺปนฺนสฺส อาวชฺชนสมาปชฺชนาธิฏฺฐานวุฏฺฐานปจฺจเวกฺขเณหิ จ ฌาเนสุ ปสุโต อนุยุโตฺตฯ **ธีโร**ติ ธิติสมฺปโนฺนฯ **วนเนฺต รมิโต สิยา**ติ วเน อภิรโต สิยา, คามนฺตเสนาสเน นาภิรเมยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ฌาเยถ รุกฺขมูลสฺมึ, อตฺตานมภิโตสย**นฺติ น เกวลํ โลกิยชฺฌานปสุโตเยว สิยา, อปิจ โข ตสฺมึเยว รุกฺขมูเล โสตาปตฺติมคฺคาทิสมฺปยุเตฺตน โลกุตฺตรชฺฌาเนนาปิ อตฺตานํ อตีว โตเสโนฺต ฌาเยถฯ ปรมสฺสาสปฺปตฺติยา หิ โลกุตฺตรชฺฌาเนเนว จิตฺตํ อตีว ตุสฺสติ, น อเญฺญนฯ เตนาห – ‘‘อตฺตานมภิโตสย’’นฺติฯ เอวมิมาย คาถาย ฌานปสุตตาย วนนฺตเสนาสนาภิรตึ อรหตฺตญฺจ กเถสิฯ

๗๑๖. อิทานิ ยสฺมา อิมํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา นาลกเตฺถโร วนนฺตมภิหาเรตฺวา นิราหาโรปิ ปฏิปทาปูรเณ อตีว อุสฺสุโกฺก อโหสิ, นิราหาเรน จ สมณธมฺมํ กาตุํ น สกฺกาฯ ตถา กโรนฺตสฺส หิ ชีวิตํ นปฺปวตฺตติ, กิเลสา ปน อนุปฺปาเทเนฺตน อาหาโร ปริเยสิตโพฺพ, อยเมตฺถ ญาโยฯ ตสฺมา ตสฺส ภควา อปราปเรสุปิ ทิวเสสุ ปิณฺฑาย จริตพฺพํ, กิเลสา ปน น อุปฺปาเทตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ อรหตฺตปฺปตฺตินิฏฺฐํเยว ภิกฺขาจารวตฺตํ กเถโนฺต **‘‘ตโต รตฺยา วิวสาเน’’**ติอาทิกา ฉ คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **ตโต**ติ ‘‘ส ปิณฺฑจารํ จริตฺวา, วนนฺตมภิหารเย’’ติ เอตฺถ วุตฺตปิณฺฑจารวนนฺตาภิหารโต อุตฺตริปิฯ **รตฺยา วิวสาเน**ติ รตฺติสมติกฺกเม, ทุติยทิวเสติ วุตฺตํ โหติฯ **คามนฺตมภิหารเย**ติ อาภิสมาจาริกวตฺตํ กตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว วิเวกมนุพฺรูเหตฺวา คตปจฺจาคตวเตฺต วุตฺตนเยน กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรโนฺต คามํ คเจฺฉยฺยฯ **อวฺหานํ นาภินเนฺทยฺยา**ติ ‘‘ภเนฺต, อมฺหากํ ฆเร ภุญฺชิตพฺพ’’นฺติ นิมนฺตนํ, ‘‘เทติ นุ โข น เทติ

นุ โข สุนฺทรํ นุ โข เทติ อสุนฺทรํ นุ โข เทตี’’ติ เอวรูปํ วิตกฺกํ โภชนญฺจ ปฏิปทาปูรโก ภิกฺขุ นาภินเนฺทยฺย, นปฺปฏิคฺคเณฺหยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ ยทิ ปน พลกฺกาเรน ปตฺตํ คเหตฺวา ปูเรตฺวา เทนฺติ, ปริภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กาตพฺพํ, ธุตงฺคํ น กุปฺปติ, ตทุปาทาย ปน ตํ คามํ น ปวิสิตพฺพํฯ **อภิหารญฺจ คามโต**ติ สเจ คามํ ปวิฏฺฐสฺส ปาติสเตหิปิ ภตฺตํ อภิหรนฺติ , ตมฺปิ นาภินเนฺทยฺย, ตโต เอกสิตฺถมฺปิ นปฺปฏิคฺคเณฺหยฺย, อญฺญทตฺถุ ฆรปฏิปาฏิยา ปิณฺฑปาตเมว จเรยฺยาติฯ

๗๑๗. **น มุนี คามมาคมฺม, กุเลสุ สหสา จเร**ติ โส จ โมนตฺถาย ปฏิปนฺนโก มุนิ คามํ คโต สมาโน กุเลสุ สหสา น จเร, สหโสกิตาทิอนนุโลมิกํ คิหิสํสคฺคํ น อาปเชฺชยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ, น วาจํ ปยุตํ ภเณ**ติ ฉินฺนกโถ วิย หุตฺวา โอภาสปริกถานิมิตฺตวิญฺญตฺติปยุตฺตํ ฆาเสสนวาจํ น ภเณยฺยฯ สเจ อากเงฺขยฺย, คิลาโน สมาโน เคลญฺญปฏิพาหนตฺถาย ภเณยฺยฯ เสนาสนตฺถาย วา วิญฺญตฺตึ ฐเปตฺวา โอภาสปริกถานิมิตฺตปยุตฺตํ, อวเสสปจฺจยตฺถาย ปน อคิลาโน เนว กิญฺจิ ภเณยฺยาติฯ

๗๑๘-๙. **อลตฺถํ ยทิทนฺ**ติ อิมิสฺสา ปน คาถาย อยมโตฺถ – คามํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ อปฺปมตฺตเกปิ กิสฺมิญฺจิ ลเทฺธ **“อลตฺถํ ยํ อิทํ สาธู”**ติ จิเนฺตตฺวา อลเทฺธ **“นาลตฺถํ กุสล”**นฺติ ตมฺปิ ‘‘สุนฺทร’’นฺติ จิเนฺตตฺวา **อุภเยเนว** ลาภาลาเภน **โส ตาที** นิพฺพิกาโร หุตฺวา **รุกฺขํวุปนิวตฺตติ,** ยถาปิ ปุริโส ผลคเวสี รุกฺขํ อุปคมฺม ผลํ ลทฺธาปิ อลทฺธาปิ อนนุนีโต อปฺปฏิหโต มชฺฌโตฺตเยว หุตฺวา คจฺฉติ, เอวํ กุลํ อุปคมฺม ลาภํ ลทฺธาปิ อลทฺธาปิ มชฺฌโตฺตว หุตฺวา คจฺฉตีติฯ **ส ปตฺตปาณี** ติ คาถา อุตฺตานตฺถาวฯ

๗๒๐. **อุจฺจาวจา**ติ อิมิสฺสา คาถาย สมฺพโนฺธ – เอวํ ภิกฺขาจารวตฺตสมฺปโนฺน หุตฺวาปิ ตาวตเกเนว ตุฏฺฐึ อนาปชฺชิตฺวา ปฏิปทํ อาโรเธยฺยฯ ปฏิปตฺติสารญฺหิ สาสนํฯ สา จายํ **อุจฺจาวจา...เป.... มุต**นฺติฯ ตสฺสโตฺถ – สา จายํ มคฺคปฏิปทา อุตฺตมนิหีนเภทโต **อุจฺจาวจา พุทฺธสมเณน ปกาสิตา**ฯ สุขาปฏิปทา หิ ขิปฺปาภิญฺญา อุจฺจา, ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา อวจาฯ อิตรา เทฺว เอเกนงฺคเน อุจฺจา, เอเกน อวจาฯ ปฐมา เอว วา อุจฺจา, อิตรา ติโสฺสปิ อวจาฯ ตาย เจตาย อุจฺจาย อวจาย วา ปฏิปทาย **น ปารํ ทิคุณํ ยนฺติ**ฯ ‘‘ทิคุณ’’นฺติ วา ปาโฐ, เอกมเคฺคน ทฺวิกฺขตฺตุํ นิพฺพานํ น ยนฺตีติ อโตฺถฯ กสฺมา? เยน มเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เตสํ ปุน อปฺปหาตพฺพโตฯ เอเตน ปริหานธมฺมาภาวํ ทีเปติฯ **นยิทํ เอกคุณํ มุต**นฺติ ตญฺจ อิทํ ปารํ เอกกฺขตฺตุํเยว ผุสนารหมฺปิ น โหติฯ กสฺมา? เอเกน มเคฺคน สพฺพกิเลสปฺปหานาภาวโตฯ เอเตน เอกมเคฺคเนว อรหตฺตาภาวํ ทีเปติฯ

๗๒๑. อิทานิ ปฏิปทานิสํสํ ทเสฺสโนฺต **“ยสฺส จ วิสตา”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยสฺส จ** เอวํ ปฏิปนฺนสฺส ภิกฺขุโน ตาย ปฏิปทาย ปหีนตฺตา อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตภาเวน วิสตตฺตา **วิสตา** ตณฺหา **นตฺถิ,** ตสฺส กิเลสโสตเจฺฉทเน **ฉินฺนโสตสฺส** กุสลากุสลปฺปหาเนน **กิจฺจากิจฺจปฺปหีนสฺส** ราคโช วา โทสโช วา อปฺปมตฺตโกปิ **ปริฬาโห น วิชฺชตี**ติฯ

๗๒๒. อิทานิ ยสฺมา อิมา คาถาโย สุตฺวา นาลกเตฺถรสฺส จิตฺตํ อุทปาทิ – ‘‘ยทิ เอตฺตกํ โมเนยฺยํ สุกรํ น ทุกฺกรํ, สกฺกา อปฺปกสิเรน ปูเรตุ’’นฺติ, ตสฺมาสฺส ภควา ‘‘ทุกฺกรเมว โมเนยฺย’’นฺติ ทเสฺสโนฺต ปุน **“โมเนยฺยํ เต อุปญฺญิสฺส”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปญฺญิสฺส**นฺติ อุปญฺญาเปยฺยํ, กถยิสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ขุรธารา อุปมา อสฺสาติ **ขุรธารูปโม** ฯ **ภเว**ติ ภเวยฺยฯ โก อธิปฺปาโย? โมเนยฺยํ ปฏิปโนฺน ภิกฺขุ ขุรธารํ อุปมํ กตฺวา ปจฺจเยสุ วเตฺตยฺยฯ ยถา มธุทิทฺธํ ขุรธารํ ลิหโนฺต, เฉทโต, ชิวฺหํ รกฺขติ, เอวํ ธเมฺมน ลเทฺธ ปจฺจเย ปริภุญฺชโนฺต จิตฺตํ

กิเลสุปฺปตฺติโต รเกฺขยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ ปจฺจยา หิ ปริสุเทฺธน ญาเยน ลทฺธุญฺจ อนวชฺชปริโภเคน ปริภุญฺชิตุญฺจ น สุเขน สกฺกาติ ภควา ปจฺจยนิสฺสิตเมว พหุโส ภณติฯ **ชิวฺหาย ตาลุมาหจฺจ, อุทเร สญฺญโต สิยา**ติ ชิวฺหาย ตาลุํ อุปฺปีเฬตฺวาปิ รสตณฺหํ วิโนเทโนฺต กิลิเฏฺฐนมเคฺคน อุปฺปนฺนปจฺจเย อเสวโนฺต อุทเร สํยโต สิยาฯ

๗๒๓. **อลีนจิโตฺต จ สิยา**ติ นิจฺจํ กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อฎฺฐิตการิตาย อกุสีตจิโตฺต จ ภเวยฺยฯ **น จาปิ พหุ จินฺตเย**ติ ญาติชนปทามรวิตกฺกวเสน จ พหุํ น จิเนฺตยฺยฯ **นิรามคโนฺธ อสิโต, พฺรหฺมจริยปรายโณ**ติ นิกฺกิเลโส จ หุตฺวา ตณฺหาทิฎฺฐีหิ กิสฺมิญฺจิ ภเว อนิสฺสิโต สิกฺขาตฺตยสกลสาสนพฺรหฺมจริยปรายโณ เอว ภเวยฺยฯ

๗๒๔-๕. **เอกาสนสฺสา**ติ วิวิตฺตาสนสฺสฯ อาสนมุเขน เจตฺถ สพฺพอิริยาปถา วุตฺตาฯ ยโต สพฺพอิริยาปเถสุ เอกีภาวสฺส สิเกฺขยฺยาติ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ เอกาสนสฺสาติ จ สมฺปทานวจนเมตํฯ **สมณูปาสนสฺส จา**ติ สมเณหิ อุปาสิตพฺพสฺส อฎฺฐตึสารมฺมณภาวนานุโยคสฺส, สมณานํ วา อุปาสนภูตสฺส อฎฺฐตึสารมฺมณเภทเสฺสวฯ อิทมฺปิ สมฺปทานวจนเมว, อุปาสนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ เอกาสเนน กายวิเวโก, สมณูปาสเนน จิตฺตวิเวโก วุโตฺต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **เอกตฺตํ โมนมกฺขาต**นฺติ เอวมิทํ กายจิตฺตวิเวกวเสน ‘‘เอกตฺตํ โมน’’นฺติ อกฺขาตํฯ **เอโก เจ อภิรมิสฺสสี**ติ อิทํ ปน อุตฺตรคาถาเปกฺขํ ปทํ, ‘‘อถ ภาหิสิ ทสทิสา’’ติ อิมินา อสฺส สมฺพโนฺธฯ

ภาหิสีติ ภาสิสฺสสิ ปกาเสสฺสสิฯ อิมํ ปฎิปทํ ภาเวโนฺต สพฺพทิสาสุ กิตฺติยา ปากโฎ ภวิสฺสสีติ วุตฺตํ โหติฯ **สุตฺวา ธีราน**นฺติอาทีนํ ปน จตุนฺนํ ปทานํ อยมโตฺถ – เยน จ กิตฺติโฆเสน ภาหิสิ ทสทิสา ตํ **ธีรานํ ฌายีนํ กามจาคินํ นิโฆสํ สุตฺวา** อถ ตฺวํ เตน อุทฺธจฺจํ อนาปชฺชิตฺวา ***ภิโยฺย หิริญฺจ สทฺธญฺจ*** กเรยฺยาสิ, เตน โฆเสน หรายมาโน ‘‘นิยฺยานิกปฎิปทา อย’’นฺติ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา อุตฺตริ ปฎิปตฺติเมว พฺรูเหยฺยาสิฯ **มามโก**ติ เอวญฺหิ สเนฺต มม สาวโก โหตีติฯ

๗๒๖. **ตํ นทีหี**ติ ยํ ตํ มยา ‘‘หิริญฺจ สทฺธญฺจ ภิโยฺย กุเพฺพถา’’ติ วทตา ‘‘อุทฺธจฺจํ น กาตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ อิมินา นทีนิทสฺสเนนาปิ ชานาถ, ตพฺพิปริยายญฺจ **โสเพฺภสุ** จ **ปทเรสุ**จ ชานาถฯ **โสเพฺภสู**ติ มาติกาสุ ฯ **ปทเรสู**ติ ทรีสุฯ กถํ? **สณนฺตา ยนฺติ กุโสพฺภา, ตุณฺหี ยนฺติ มโหทธี**ติฯ กุโสพฺภา หิ โสพฺภปทราทิเภทา สพฺพาปิ กุนฺนทิโย สณนฺตา สทฺทํ กโรนฺตา อุทฺธตา หุตฺวา ยนฺติ, คงฺคาทิเภทา ปน มหานทิโย ตุณฺหี ยนฺติ, เอวํ ‘‘โมเนยฺยํ ปูเรมี’’ติ อุทฺธโต โหติ อมามโก, มามโก ปน หิริญฺจ สทฺธญฺจ อุปฺปาเทตฺวา นีจจิโตฺตว โหติฯ

๗๒๗-๙. กิญฺจ ภิโยฺย – **ยทูนกํ...เป.... ปณฺฑิโต**ติฯ ตตฺถ สิยา – สเจ อฑฺฒกุมฺภูปโม พาโล สณนฺตตาย, รหโท ปูโรว ปณฺฑิโต สนฺตตาย, อถ กสฺมา พุทฺธสมโณ เอวํ ธมฺมเทสนาพฺยาวโฎ หุตฺวา พหุํ ภาสตีติ อิมินา สมฺพเนฺธน **‘‘ยํ สมโณ’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยํ พุทฺธสมโณ พหุํ ภาสติ อุเปตํ อตฺถสญฺหิตํ,** อตฺถุเปตํ ธมฺมุเปตญฺจ หิเตน จ สํหิตํ, ตํ น อุทฺธเจฺจน, อปิจ โข **ชานํ โส ธมฺมํ เทเสติ** ทิวสมฺปิ เทเสโนฺต นิปฺปปโญฺจว หุตฺวาฯ ตสฺส หิ สพฺพํ วจีกมฺมํ ญาณานุปริวตฺติฯ เอวํ เทเสโนฺต จ ‘‘อิทมสฺส หิตํ อิทมสฺส หิต’’นฺติ นานปฺปการโต **ชานํ โส พหุ ภาสติ,** น เกวลํ พหุภาณิตายฯ อวสานคาถาย สมฺพโนฺธ – เอวํ ตาว สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺนาคโต พุทฺธสมโณ ชานํ โส ธมฺมํ เทเสติ, ชานํ โส พหุ ภาสติฯ เตน เทสิตํ ปน ธมฺมํ นิเพฺพธภาคิเยเนว ญาเณน โย จ ชานํ สํยตโตฺต, ชานํ น พหุ ภาสติ, ส มุนิ โมนมรหติ, ส มุนิ โมนมชฺฌคาติฯ ตสฺสโตฺถ – ตํ ธมฺมํ ชานโนฺต **สํยตโตฺต** คุตฺตจิโตฺต

หุตฺวา ยํ ภาสิตํ สตฺตานํ หิตสุขาวหํ น โหติ, ตํ **ชานํ น พหุ ภาสติ**ฯ โส เอวํวิโธ โมนตฺถํ ปฏิปนฺนโก มุนิ โมเนยฺยปฏิปทาสงฺขาตํ **โมนํ อรหติ**ฯ น เกวลญฺจ อรหติเยว, อปิจ โข ปน **ส มุนิ** อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาตํ **โมนํ อชฺฌคา** อิเจฺจว เวทิตโพฺพติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

ตํ สุตฺวา นาลกเตฺถโร ตีสุ ฐาเนสุ อปฺปิโจฺฉ อโหสิ ทสฺสเน สวเน ปุจฺฉายาติฯ โส หิ เทสนาปริโยสาเน ปสนฺนจิโตฺต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา วนํ ปวิโฏฺฐ, ปุน ‘‘อโห วตาหํ ภควนฺตํ ปเสฺสยฺย’’นฺติ โลลภาวํ น ชเนสิฯ อยมสฺส ทสฺสเน อปฺปิจฺฉตาฯ ตถา ‘‘อโห วตาหํ ปุน ธมฺมเทสนํ สุเณยฺย’’นฺติ โลลภาวํ น ชเนสิฯ อยมสฺส สวเน อปฺปิจฺฉตาฯ ตถา ‘‘อโห วตาหํ ปุน โมเนยฺยปฏิปทํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติ โลลภาวํ น ชเนสิฯ อยมสฺส ปุจฺฉาย อปฺปิจฺฉตาฯ

โส เอวํ อปฺปิโจฺฉ สมาโน ปพฺพตปาทํ ปวิสิตฺวา เอกวนสเณฺฑ เทฺว ทิวสานิ น วสิ , เอกรุกฺขมูเล เทฺว ทิวสานิ น นิสีทิ, เอกคาเม เทฺว ทิวสานิ ปิณฺฑาย น ปาวิสิฯ อิติ วนโต วนํ, รุกฺขโต รุกฺขํ, คามโต คามํ อาหิณฺฑโนฺต อนุรูปปฏิปทํ ปฏิปชฺชิตฺวา อคฺคผเล ปติฏฺฐาสิฯ อถ ยสฺมา โมเนยฺยปฏิปทํ อุกฺกฏฺฐํ กตฺวา ปูเรโนฺต ภิกฺขุ สเตฺตว มาสานิ ชีวติ, มชฺฌิมํ กตฺวา ปูเรโนฺต สตฺต วสฺสานิ, มนฺทํ กตฺวา ปูเรโนฺต โสฬส วสฺสานิฯ อยญฺจ อุกฺกฏฺฐํ กตฺวา ปูเรสิ, ตสฺมา สตฺต มาเส ฐตฺวา อตฺตโน อายุสงฺขารปริกฺขยํ ญตฺวา นฺหายิตฺวา นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา ทิคุณํ สงฺฆาฏิํ ปารุปิตฺวา ทสพลาภิมุโข ปญฺจปติฏฺฐิตํ วนฺทิตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา หิงฺคุลกปพฺพตํ นิสฺสาย ฐิตโกว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ ตสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา ภควา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ตตฺถ คนฺตฺวา สรีรกิจฺจํ กตฺวา ธาตุโย คาหาเปตฺวา เจติยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา อคมาสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย นาลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทฺวยตานุปสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

เอวํ เม สุตนฺติ ทฺวยตานุปสฺสนาสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิมสฺส สุตฺตสฺส อตฺตชฺฌาสยโต อุปฺปตฺติฯ อตฺตชฺฌาสเยน หิ ภควา อิมํ สุตฺตํ เทเสสิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปนสฺส อตฺถวณฺณนายเมว อาวิ ภวิสฺสติฯ ตตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติอาทีนิ วุตฺตนยาเนวฯ **ปุพฺพาราเม**ติ สาวตฺถินครสฺส ปุรตฺถิมทิสายํ อาราเมฯ **มิคารมาตุ ปาสาเท**ติ เอตฺถ วิสาขา อุปาสิกา อตฺตโน สสฺเรน มิคาเรน เสฏฺฐินา มาตุฏฺฐาเน ฐปิตตฺตา ‘‘มิคารมาตา’’ติ วุจฺจติฯ ตาย มิคารมาตุยา นวโกฏิอคฺฆนกํ มหาลตาปิฬนฺธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา การาปิโต ปาสาโท เหฏฺฐา จ อุปริ จ ปญฺจ ปญฺจ คพฺภสตานิ กตฺวา สหสฺสกูฏาคารคโพฺภ, โส ‘‘มิคารมาตุปาสาโท’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ มิคารมาตุ ปาสาเทฯ

เตน โข ปน สมเยน ภควาติ ยํ สมยํ ภควา สาวตฺถิํ นิสฺสาย ปุพฺพาราเม มิคารมาตุ ปาสาเท วิหรติ, เตน สมเยนฯ **ตทหุโปสเถ**ติ ตสฺมิํ อหุ อุโปสเถ, อุโปสถทิวเสติ วุตฺตํ โหติฯ **ปนฺนรเส**ติ อิทํ อุโปสถคฺคหเณน สมฺปตฺตาวเสสุโปสถปฏิเกฺขปวจนํฯ **ปุณฺณาย ปุณฺณมาย รตฺติยา**ติ ปนฺนรสทิวสตฺตา ทิวสคณนาย อพฺภาทิอุปกฺกิเลสวิรหตฺตา รตฺติคุณสมฺปตฺติยา จ ปุณฺณตฺตา ปุณฺณาย, ปริปุณฺณจนฺทตฺตา ปุณฺณมาย จ รตฺติยาฯ **ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต**ติ ภิกฺขุสเงฺฆน ปริวุโตฯ **อโพฺภกาเส นิสิโนฺน โหตี**ติ มิคารมาตุ รตนปาสาทปริเวเณ อโพฺภกา

เส อุปริ อปฺปฏิจฺฉเนฺน โอกาเส ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน โหติฯ **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ อตีว ตุณฺหีภูตํ, ยโต ยโต วา อนุวิโลเกติ , ตโต ตโต ตุณฺหีภูตํ, ตุณฺหีภูตํ วาจาย, ปุน ตุณฺหีภูตํ กาเยนฯ ***ภิกฺขุสงฺฆํ อนุวิโลเกตฺวา***ติ ตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนํ อเนกสหสฺสภิกฺขุปริมาณํ ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ‘‘เอตฺตกา เอตฺถ โสตาปนฺนา, เอตฺตกา สกทาคามิโน, เอตฺตกา อนาคามิโน เอตฺตกา อารทฺธวิปสฺสกา กลฺยาณปุถุชฺชนา, อิมสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส กีทิสี ธมฺมเทสนา สปฺปายา’’ติ สปฺปายธมฺมเทสนาปริจฺเฉทนตฺถํ อิโต จิโต จ วิโลเกตฺวาฯ

เย เต, *ภิกฺขเว,* กุสลา ธมฺมาติ เย เต อาโรคฺยเฏฺฐน อนวชฺชเฏฺฐน อิฏฺฐผลเฏฺฐน โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน จ กุสลา สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมา, ตโชฺชตกา วา ปริยตฺติธมฺมาฯ **อริยา นิยฺยานิกา สโมฺพธคามิโน**ติ อุปคนฺตพฺพเฏฺฐน อริยา, โลกโต นิยฺยานเฏฺฐน นิยฺยานิกา, สโมฺพธสงฺขาตํ อรหตฺตํ คมนเฏฺฐน สโมฺพธคามิโนฯ **เตสํ โว *ภิกฺขเว*…เป.... สวนาย,** เตสํ ภิกฺขเว กุสลานํ…เป.... สโมฺพธคามีนํ กา อุปนิสา, กึ การณํ, กึ ปโยชนํ ตุมฺหากํ สวนาย, กิมตฺถํ ตุเมฺห เต ธเมฺม สุณาถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ยาวเทว ทฺวยตานํ ธมฺมานํ ยถาภูตํ ญาณายา**ติ เอตฺถ **ยาวเทวา**ติ ปริเจฺฉทาวธารณวจนํฯ เทฺว อวยวา เอเตสนฺติ ทฺวยา, ทฺวยา เอว ทฺวยตา, เตสํ ทฺวยตานํฯ ‘‘ทฺวยาน’’นฺติปิ ปาโฐฯ **ยถาภูตํ ญาณายา**ติ อวิปรีตญาณายฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยเทตํ โลกิยโลกุตฺตราทิเภเทน ทฺวิธา ววตฺถิตานํ ธมฺมานํ วิปสฺสนาสงฺขาตํ ยถาภูตญาณํ, เอตทตฺถาย น อิโต ภิโยฺยติ, สวเนน หิ เอตฺตกํ โหติ, ตทุตฺตริ วิเสสาธิคโม ภาวนายาติฯ **กิญฺจ ทฺวยตํ วเทถา**ติ เอตฺถ ปน สเจ, โว ภิกฺขเว, สิยา, กิญฺจ ตุเมฺห, ภเนฺต, ทฺวยตํ วเทถาติ อยมธิปฺปาโยฯ ปทโตฺถ ปน ‘‘กิญฺจ ทฺวยตาภาวํ วเทถา’’ติฯ

(๑) ตโต ภควา ทฺวยตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิทํ ทุกฺข’’**นฺติ เอวมาทิมาหฯ ตตฺถ ทฺวยตานํ จตุสจฺจธมฺมานํ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ เอวํ โลกิยสฺส เอกสฺส อวยวสฺส สเหตุกสฺส วา ทุกฺขสฺส ทสฺสเนน **อยํ เอกานุปสฺสนา,** อิตรา โลกุตฺตรสฺส ทุติยสฺส อวยวสฺส สอุปายสฺส วา นิโรธสฺส ทสฺสเนน **ทุติยานุปสฺสนา**ฯ ปฐมา เจตฺถ ตติยจตุตฺถวิสุทฺธีหิ โหติ, ทุติยา ปญฺจมวิสุทฺธิยาฯ **เอวํ สมฺมา ทฺวยตานุปสฺสิโน**ติ อิมินา วุตฺตนเยน สมฺมา ทฺวยธเมฺม อนุปสฺสนฺตสฺส สติยา อวิปฺปวาเสน **อปฺปมตฺตสฺส,** กายิกเจตสิกวีริยาตาเปน **อาตาปิโน** กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขตฺตา , **ปหิตตฺตสฺส**ฯ **ปาฏิกงฺข**นฺติ อิจฺฉิตพฺพํฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม อญฺญา**ติ อสฺมิํเยว อตฺตภาเว อรหตฺตํฯ **สติ วา อุปาทิเสเส อนาคามิตา**ติ ‘‘อุปาทิเสส’’นฺติ ปุนพฺภววเสน อุปาทาตพฺพกฺขนฺธเสสํ วุจฺจติ, ตสฺมิํ วา สติ อนาคามิภาโว ปาฏิกโงฺขติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ เหฏฺฐิมผลานิปิ เอวํ ทฺวยตานุปสฺสิโนว โหนฺติ, อุปริมผเลสุ ปน อุสฺสาหํ ชเนโนฺต เอวมาหฯ

อิทมโวจาติอาทิ สงฺคีติการานํ วจนํฯ ตตฺถ **อิท**นฺติ ‘‘เย เต, ภิกฺขเว’’ติอาทิวุตฺตนิทสฺสนํฯ **เอต**นฺติ อิทานิ ‘‘เย ทุกฺข’’นฺติ เอวมาทิวตฺตพฺพคาถาพนฺธนิทสฺสนํฯ อิมา จ คาถา จตุสจฺจทีปกตฺตา วุตฺตตฺถทีปิกา เอว, เอวํ สเนฺตปิ คาถารุจิกานํ ปจฺฉา อาคตานํ ปุเพฺพ วุตฺตํ อสมตฺถตาย อนุคฺคเหตฺวา ‘‘อิทานิ ยทิ วเทยฺย สุนฺทร’’นฺติ อากงฺขนฺตานํ วิกฺขิตฺตจิตฺตานญฺจ อตฺถาย วุตฺตาฯ วิเสสตฺถทีปิกา วาติ อวิปสฺสเก วิปสฺสเก จ ทเสฺสตฺวา เตสํ วฏฺฏวิวฏฺฏทสฺสนโต, ตสฺมา วิเสสตฺถทสฺสนตฺถเมว วุตฺตาฯ เอส นโย อิโต ปรมฺปิ คาถาวจเนสุฯ

๗๓๐. ตตฺถ **ยตฺถ จา**ติ นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ นิพฺพาเนน หิ ทุกฺขํ สพฺพโส อุปรุชฺฌติ, สพฺพปฺปการํ อุปรุชฺฌติ, สเหตุกํ อุปรุชฺฌติ, อเสสญฺจ อุปรุชฺฌติฯ **ตญฺจ มคฺค**นฺติ ตญฺจ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํฯ

๗๓๑-๓. เจโตวิมุตฺติหีนา เต, อโถ ปญฺญาวิมุตฺติยาติ เอตฺถ อรหตฺตผลสมาธิ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, อรหตฺตผลปญฺญา อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ตณฺหาจริเตน วา อปฺปนาฌานพเลน กิเลเส วิกฺขมฺเภตฺวา อธิคตํ อรหตฺตผลํ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, ทิฏฺฐิจริเตน อุปจารชฺฌานมตฺตํ นิพฺพเตฺตตฺวา วิปสฺสิตฺวา อธิคตํ อรหตฺตผลํ อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ อนาคามิผลํ วา กามราคํ สนฺธาย ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, อรหตฺตผลํ สพฺพปฺปการโต อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตีติฯ **อนฺตกิริยายา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกรณตฺถาย ฯ **ชาติชรูปคา**ติ ชาติชรํ อุปคตา, ชาติชราย วา อุปคตา, น ปริมุจฺจนฺติ ชาติชรายาติ เอวํ เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อาทิโต ปภุติ ปากฏเมวฯ คาถาปริโยสาเน จ สฏฺฐิมตฺตา ภิกฺขู ตํ เทสนํ อุคฺคเหตฺวา วิปสฺสิตฺวา ตสฺมิํเยว อาสเน อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สพฺพวาเรสุฯ

(๒) อโต เอว ภควา **''สิยา อเญฺญนปิ ปริยาเยนา''**ติอาทินา นเยน นานปฺปการโต ทฺวยตานุปสฺสนํ อาหฯ ตตฺถ ทุติยวาเร **อุปธิปจฺจยา**ติ สาสวกมฺมปจฺจยาฯ สาสวกมฺมญฺหิ อิธ ''อุปธี''ติ อธิเปฺปตํฯ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ อเสสํ วิราเคน นิโรธา, อเสสวิราคสงฺขาตา วา นิโรธาฯ

๗๓๔. อุปธินิทานาติ กมฺมปจฺจยาฯ **ทุกฺขสฺส ชาติปฺปภวานุปสฺสี**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ชาติการณํ ''อุปธี''ติ อนุปสฺสโนฺตฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ เอวํ อยมฺปิ วาโร จตฺตาริ สจฺจานิ ทีเปตฺวา อรหตฺตนิกูเฏเนว วุโตฺตฯ ยถา จายํ, เอวํ สพฺพวาราฯ

(๓) ตตฺถ ตติยวาเร **อวิชฺชาปจฺจยา**ติ ภวคามิกมฺมสมฺภารอวิชฺชาปจฺจยาฯ ทุกฺขํ ปน สพฺพตฺถ วฏฺฏทุกฺขเมวฯ

๗๓๕. ชาติมรณสํสารนฺติ ขนฺธนิพฺพตฺติํ ชาติํ ขนฺธเภทํ มรณํ ขนฺธปฏิปาฏิํ สํสารญฺจฯ **วชนฺตี**ติ คจฺฉนฺติ อุเปนฺติฯ **อิตฺถภาวญฺญถาภาว**นฺติ อิมํ มนุสฺสภาวํ อิโต อวเสสอญฺญนิกายภาวญฺจฯ **คตี**ติ ปจฺจยภาโวฯ

๗๓๖. อวิชฺชา หายนฺติ อวิชฺชา หิ อยํฯ **วิชฺชาคตา จ เย สตฺตา**ติ เย จ อรหตฺตมคฺควิชฺชาย กิเลเส วิชฺฌิตฺวา คตา ขีณาสวสตฺตาฯ เสสมุตฺตานตฺถเมวฯ

(๔) จตุตฺถวาเร **สงฺขารปจฺจยา**ติ ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารปจฺจยาฯ

๗๓๘-๙. เอตมาทีนวํ ญตฺวาติ ยทิทํ ทุกฺขํ สงฺขารปจฺจยา, เอตํ อาทีนวนฺติ ญตฺวาฯ **สพฺพสงฺขารสมถา**ติ สเพฺพสํ วุตฺตปฺปการานํ สงฺขารานํ มคฺคญาเณน สมถา, อุปหตตาย ผลสมตฺถตายาติ วุตฺตํ โหติฯ **สญฺญาน**นฺติ กามสญฺญาทีนํ มเคฺคเนว อุปโรธนาฯ **เอตํ ญตฺวา ยถาตถ**นฺติ เอตํ ทุกฺขกฺขยํ อวิปรีตํ ญตฺวาฯ **สมฺมทฺทสา**ติ สมฺมาทสฺสนาฯ **สมฺมทญฺญายา**ติ สงฺขตํ อนิจฺจาทิโต, อสงฺขตญฺจ นิจฺจาทิโต ญตฺวาฯ **มารสํโยค**นฺติ เตภูมกวฏฺฏํฯ เสสมุตฺตานตฺถเมวฯ

(๕) ปญฺจมวาเร **วิญฺญาณปจฺจยา**ติ กมฺมสหชาตอภิสงฺขารวิญฺญาณปจฺจยาฯ

๗๔๑. นิจฺฉาโตติ นิตฺตโณฺหฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต โหติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

(๖) ฉฏฺฐวาเร **ผสฺสปจฺจยา**ติ อภิสงฺขารวิญฺญาณสมฺปยุตฺตผสฺสปจฺจยาติ อโตฺถฯ เอวํ เอตฺถ ปทปฏิปาฏิยา วตฺตพฺพานิ นามรูปสฬายตนานิ อวตฺวา ผโสฺส วุโตฺตฯ ตานิ หิ รูปมิสฺสกตฺตา กมฺมสมฺปยุตฺตาเนว น โหนฺติ, อิทญฺจ วฏฺฏทุกฺขํ กมฺมโต วา สมฺภเวยฺย กมฺมสมฺปยุตฺตธมฺมโต วาติฯ

๗๔๒-๓. ***ภวโสตานุสาริน***นฺติ ตณฺหานุสารินํฯ **ปริญฺญายา**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **อญฺญายา**ติ อรหตฺตมคฺคปญฺญาย ญตฺวาฯ **อุปสเม รตา**ติ ผลสมาปตฺติวเสน นิพฺพาเน รตาฯ **ผสฺสาภิสมยา**ติ ผสฺสนิโรธาฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

(๗) สตฺตมวาเร **เวทนาปจฺจยา**ติ กมฺมสมฺปยุตฺตเวทนาปจฺจยาฯ

๗๔๔-๕. **อทุกฺขมสุขํ สหา**ติ อทุกฺขมสุเขน สหฯ **เอตํ ทุกฺขนฺติ ญตฺวานา**ติ เอตํ สพฺพํ เวทยิตํ ‘‘ทุกฺขการณ’’นฺติ ญตฺวา, วิปริณามฏฺฐิติอญฺญาณทุกฺขตาหิ วา ทุกฺขํ ญตฺวาฯ **โมสธมฺม**นฺติ นสฺสนธมฺมํฯ **ปโลกิน**นฺติ ชรามรเณหิ ปลุชฺชนธมฺมํฯ **ผุสฺส ผุสฺสา**ติ อุทยพฺพยญาเณน ผุสิตฺวา ผุสิตฺวาฯ **วยํ ปสฺส**นฺติ อเนฺต ภงฺคเมว ปสฺสโนฺตฯ **เอวํ ตตฺถ วิชานตี**ติ เอวํ ตา เวทนา วิชานาติ, ตตฺถ วา ทุกฺขภาวํ วิชานาติฯ **เวทนานํ ขยา**ติ ตโต ปรํ มคฺคญาเณน กมฺมสมฺปยุตฺตานํ เวทนานํ ขยาฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๘) อฏฺฐมวาเร **ตณฺหาปจฺจยา**ติ กมฺมสมฺภารตณฺหาปจฺจยา ฯ

๗๔๗. **เอตมาทีนวํ ญตฺวา, ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภว**นฺติ เอตํ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ ตณฺหาย อาทีนวํ ญตฺวาฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๙) นวมวาเร **อุปาทานปจฺจยา**ติ กมฺมสมฺภารอุปาทานปจฺจยาฯ

๗๔๘-๙. ***ภโว***ติ วิปากภโว ขนฺธปาตุภาโวฯ **ภูโต ทุกฺข**นฺติ ภูโต สมฺภูโต วฏฺฏทุกฺขํ นิคจฺฉติฯ **ชาตสฺส มรณ**นฺติ ยตฺราปิ ‘‘ภูโต สุขํ นิคจฺฉตี’’ติ พาลา มญฺญนฺติ, ตตฺราปิ ทุกฺขเมว ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘ชาตสฺส มรณํ โหตี’’ติฯ ทุติยคาถาย โยชนา – อนิจฺจาทีหิ สมฺมทญฺญาย ปณฺฑิตา อุปาทานกฺขยา ชาติกฺขยํ นิพฺพานํ อภิญฺญาย น คจฺฉนฺติ ปุนพฺภวนฺติฯ

(๑๐) ทสมวาเร **อารมฺภปจฺจยา**ติ กมฺมสมฺปยุตฺตวีริยปจฺจยาฯ

๗๕๑. **อนารเมฺภ วิมุตฺติโน**ติ อนารเมฺภ นิพฺพาเน วิมุตฺตสฺสฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๑๑) เอกาทสมวาเร **อาหารปจฺจยา**ติ กมฺมสมฺปยุตฺตาหารปจฺจยาฯ อปโร นโย – จตุพฺพิธา สตฺตา รูปูปคา, เวทนูปคา, สญฺญูปคา, สงฺขารูปคาติฯ ตตฺถ เอกาทสวิธาย กามธาตุยา สตฺตา **รูปูปคา** กพฬีการาหารเสวนโตฯ รูปธาตุยา สตฺตา อญฺญตฺร อสเญฺญหิ **เวทนูปคา** ผสฺสาหารเสวนโตฯ เหฏฺฐา ติวิธาย อรูปธาตุยา สตฺตา **สญฺญูปคา** สญฺญาภินิพฺพตฺตมโนสเญฺจตนาหารเสวนโต ฯ ภวเคฺค สตฺตา **สงฺขารูปคา** สงฺขาราภินิพฺพตฺตวิญฺญาณาหารเสวนโตติฯ เอวมฺปิ ยํ กิญฺจิ ทุกฺขํ สโมฺภติ, สพฺพํ อาหารปจฺจยาติ เวทิตพฺพํฯ

๗๕๕. **อาโรคฺย**นฺติ นิพฺพานํฯ **สงฺขาย เสวี**ติ จตฺตาโร ปจฺจเย ปจฺจเวกฺขิตฺวา เสวมาโน, ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารสธาตุโย’’ติ เอวํ วา โลกํ สงฺขาย ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ

อนตฺตา''ติ ญาเณน เสวมาโนฯ **ธมฺมโฏฺฐ**ติ จตุสจฺจธมฺเม ฐิโตฯ **สงฺขฺยํ โนเปตี**ติ ''เทโว''ติ วา ''มนุโสฺส''ติ วา อาทิกํ สงฺขฺยํ น คจฺฉติฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๑๒) ทฺวาทสมวาเร **อิญฺชิตปจฺจยา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิกมฺมกิเลสอิญฺชิเตสุ ยโต กุโตจิ กมฺมสมฺภาริญฺชิตปจฺจยาฯ

๗๕๗. เอชํ โวสฺสชฺชาติ ตณฺหํ จชิตฺวาฯ **สงฺขาเร อุปรุนฺธิยา**ติ กมฺมํ กมฺมสมฺปยุตฺเต จ สงฺขาเร นิโรเธตฺวาฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๑๓) เตรสมวาเร **นิสฺสิตสฺส จลิต**นฺติ ตณฺหาย ตณฺหาทิฏฺฐิมาเนหิ วา ขเนฺธ นิสฺสิตสฺส สีหสุเตฺต (สํ. นิ. ๓.๗๘) เทวานํ วิย ภยจลนํ โหติฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๑๔) จุทฺทสมวาเร **รูเปหี**ติ รูปภเวหิ รูปสมาปตฺตีหิ วาฯ **อรูปา**ติ อรูปภวา อรูปสมาปตฺติโย วาฯ **นิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ

๗๖๑. มจฺจุหายิโนติ มรณมจฺจุ กิเลสมจฺจุ เทวปุตฺตมจฺจุหายิโน, ติวิธมฺปิ ตํ มจฺจุํ หิตฺวา คามิโนติ วุตฺตํ โหติฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๑๕) ปนฺนรสมวาเร **ยน**ฺติ นามรูปํ สนฺธายาหฯ ตญฺหิ โลเกน ธุวสุภสุขตฺตวเสน ''อิทํ สจฺจ''นฺติ อุปนิชฺฌายิตํ ทิฏฺฐมาโลกิตํฯ **ตทมริยาน**นฺติ อิทํ อริยานํ, อนุนาสิกอิการโลปํ กตฺวา วุตฺตํฯ **เอตํ มุสา**ติ เอตํ ธุวาทิวเสน คหิตมฺปิ มุสา, น ตาทิสํ โหตีติฯ ปุน **ยน**ฺติ นิพฺพานํ สนฺธายาหฯ ตญฺหิ โลเกน รูปเวทนาทีนมภาวโต ''อิทํ มุสา นตฺถิ กิญฺจี''ติ อุปนิชฺฌายิตํฯ **ตทมริยานํ เอตํ สจฺจ**นฺติ ตํ อิทํ อริยานํ เอตํ นิกฺกิเลสสงฺขาตา สุภภาวา, ปวตฺติทุกฺขปฏิปกฺขสงฺขาตา สุขภาวา, อจฺจนฺตสนฺติสงฺขาตา นิจฺจภาวา จ อนปคมเนน ปรมตฺถโต ''สจฺจ''นฺติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํฯ

๗๖๒-๓. อนตฺตนิ อตฺตมานินฺติ อนตฺตนิ นามรูเป อตฺตมานิํฯ **อิทํ สจฺจนฺติ มญฺญตี**ติ อิทํ นามรูปํ ธุวาทิวเสน ''สจฺจ''นฺติ มญฺญติฯ **เยน เยน หี**ติ เยน เยน รูเปน วา เวทนาย วา ''มม รูปํ, มม เวทนา''ติอาทินา นเยน มญฺญนฺติฯ **ตโต ต**นฺติ ตโต มญฺญิตาการา ตํ นามรูปํ **โหติ อญฺญถา**ฯ กึ การณํ? **ตญฺหิ ตสฺส มุสา โหติ,** ยสฺมา ตํ ยถามญฺญิตาการา มุสา โหติ, ตสฺมา อญฺญถา โหตีติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน มุสา โหตีติ? **โมสธมฺมญฺหิ อิตฺตรํ,** ยสฺมา ยํ อิตฺตรํ ปริตฺตปจฺจุปฏฺฐานํ, ตํ โมสธมฺมํ นสฺสนธมฺมํ โหติ, ตถารูปญฺจ นามรูปนฺติฯ **สจฺจาภิสมยา**ติ สจฺจาวโพธาฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

(๑๖) โสฬสมวาเร **ยน**ฺติ ฉพฺพิธมิฏฺฐารมฺมณํ สนฺธายาหฯ ตญฺหิ โลเกน สลภมจฺฉมกฺกฏาทีหิ ปทีปพฬิสเลปาทโย วิย ''อิทํ สุข''นฺติ อุปนิชฺฌายิตํฯ **ตทมริยานํ เอตํ ทุกฺข**นฺติ ตํ อิทํ อริยานํ ''กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺต''นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๕๐; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๓๖) นเยน ''เอตํ ทุกฺข''นฺติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํฯ ปุน **ยน**ฺติ นิพฺพานเมว สนฺธายาหฯ ตญฺหิ โลเกน กามคุณาภาวา ''ทุกฺข''นฺติ อุปนิชฺฌายิตํฯ **ตทมริยาน**นฺติ ตํ อิทํ อริยานํ ปรมตฺถสุขโต ''เอตํ สุข''นฺติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํฯ

๗๖๕-๖. เกวลาติ อนวเสสาฯ **อิฏฺฐา**ติ อิจฺฉิตา ปตฺถิตาฯ **กนฺตา**ติ ปิยาฯ **มนาปา**ติ มนวฑฺฒนิกราฯ **ยาวตตฺถีติ วุจฺจตี**ติ ยาวตา เอเต ฉ อารมฺมณา อตฺถีติ วุจฺจนฺติฯ วจนพฺยตฺต

โย เวทิตโพฺพฯ **เอเต โว**ติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํฯ

๗๖๗-๘. **สุขนฺติ ทิฏฺฐมริเยหิ, สกฺกายสฺสุปโรธน**นฺติ ‘‘สุข’’มิติ อริเยหิ ปญฺจกฺขนฺธนิโรโธ ทิโฏฺฐ, นิพฺพานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปจฺจนีกมิทํ โหตี**ติ ปฏิโลมมิทํ ทสฺสนํ โหติฯ **ปสฺสต**นฺติ ปสฺสนฺตานํ, ปณฺฑิตานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยํ ปเร**ติ เอตฺถ **ย**นฺติ วตฺถุกาเม สนฺธายาหฯ ปุน **ยํ ปเร**ติ เอตฺถ นิพฺพานํฯ

๗๖๙-๗๑. **ปสฺสา**ติ โสตารํ อาลปติฯ **ธมฺม**นฺติ นิพฺพานธมฺมํฯ **สมฺปมูเฬฺหตฺถวิทฺทสู**ติ สมฺปมูฬฺหา เอตฺถ อวิทฺทสู พาลาฯ กึการณํ สมฺปมูฬฺหา? **นิวุตานํ ตโม โหติ , อนฺธกาโร อปสฺสตํ** , พาลานํ อวิชฺชาย นิวุตานํ โอตฺถฏานํ อนฺธภาวกรโณ ตโม โหติ, เยน นิพฺพานธมฺมํ ทฏฺฐุํ น สโกฺกนฺติฯ **สตญฺจ วิวฏํ โหติ, อาโลโก ปสฺสตามิวา**ติ สตญฺจ สปฺปุริสานํ ปญฺญาทสฺสเนน ปสฺสตํ อาโลโกว วิวฏํ โหติ นิพฺพานํฯ **สนฺติเก น วิชานนฺติ, มคา ธมฺมสฺสโกวิทา**ติ ยํ อตฺตโน สรีเร ตจปญฺจกมตฺตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนนฺตรเมว อธิคนฺตพฺพโต, อตฺตโน ขนฺธานํ วา นิโรธมตฺตโต สนฺติเก นิพฺพานํ, ตํ เอวํ สนฺติเก สนฺตมฺปิ น วิชานนฺติ มคภูตา ชนา มคฺคามคฺคธมฺมสฺส สจฺจธมฺมสฺส วา อโกวิทา, สพฺพถา **ภวราค…เป…. สุสมฺพุโธ**ฯ ตตฺถ **มารเธยฺยานุปเนฺนหี**ติ เตภูมกวฏฺฏํ อนุปเนฺนหิฯ

๗๗๒. ปจฺฉิมคาถาย สมฺพโนฺธ ‘‘เอวํ อสุสมฺพุธํ **โก นุ อญฺญตฺร มริเยหี’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ฐเปตฺวา อริเย โก นุ อโญฺญ นิพฺพานปทํ ชานิตุํ อรหติ, ยํ ปทํ จตุเตฺถน อริยมเคฺคน สมฺมทญฺญาย อนนฺตรเมว อนาสวา หุตฺวา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพนฺติ, สมฺมทญฺญาย วา อนาสวา หุตฺวา อเนฺต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพนฺตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อตฺตมนาติ ตุฏฺฐมนาฯ **อภินนฺทุ**นฺติ อภินนฺทึสุฯ **อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมิ**นฺติ อิมสฺมึ โสฬสเม เวยฺยากรเณฯ **ภญฺญมาเน**ติ ภณิยมาเนฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

เอวํ สเพฺพสฺวปิ โสฬสสุ เวยฺยากรเณสุ สฏฺฐิมเตฺต สฏฺฐิมเตฺต กตฺวา สฏฺฐิอธิกานํ นวนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจิํสุ, โสฬสกฺขตฺตุํ จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา จตุสฏฺฐิสจฺจาเนตฺถ เวเนยฺยวเสน นานปฺปการโต เทสิตานีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ทฺวยตานุปสฺสนาสุตฺตวณฺณนา

นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จ ตติโย วโคฺค อตฺถวณฺณนานยโต, นาเมน

มหาวโคฺคติฯ

๔. อฏฺฐกวคฺค

๑. กามสุตฺตวณฺณนา

๗๗๓. **กามํ กามยมานสฺสา**ติ กามสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรนฺเต อญฺญตโร พฺราหฺมโณ สาวตฺถิยา เชตวนสฺส จ อนฺตเร อจิรวตีนทีตีเร ‘‘ยวํ วปิสฺสามี’’ติ เขตฺตํ กสติฯ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย ปวิสนฺโต ตํ ทิสฺวา อาวชฺชนฺโต อทฺทส – ‘‘อสฺส พฺราหฺมณสฺส ยวา วินสฺสิสฺสนฺตี’’ติ, ปุน อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ อาวชฺชนฺโต จสฺส โสตาปตฺติผลสฺส อุปนิสฺสยํ อทฺทสฯ ‘‘กทา ปาปุเณยฺยา’’ติ อาวชฺชนฺโต ‘‘สเสฺส วินฏฺเฐ โสกาภิภูโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา’’ติ อทฺทสฯ ตโต จินฺเตสิ – ‘‘สจาหํ ตทา เอว พฺราหฺมณํ อุปสงฺกมิสฺสามิ, น เม โอวาทํ โสตพฺพํ มญฺญิสฺสติฯ นานารุจิกา หิ พฺราหฺมณา, หนฺท, นํ อิโต ปภุติเยว สงฺคณฺหามิ, เอวํ มยิ มุทุจิตฺโต หุตฺวา ตทา โอวาทํ โสสฺสตี’’ติ พฺราหฺมณํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ‘‘กึ, พฺราหฺมณ, กโรสี’’ติฯ พฺราหฺมโณ ‘‘เอวํ อุจฺจากุลีโน สมโณ โคตโม มยา สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กโรตี’’ติ ตาวตเกเนว ภควติ ปสนฺนจิตฺโต หุตฺวา ‘‘เขตฺตํ, โภ โคตม, กสามิ ยวํ วปิสฺสามี’’ติ อาหฯ อถ สาริปุตฺตตฺเถโร จินฺเตสิ – ‘‘ภควา พฺราหฺมเณน สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ อกาสิ, น จ อเหตุ อปฺปจฺจยา ตถาคตา เอวํ กโรนฺติ, หนฺทาหมฺปิ เตน สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กโรมี’’ติ พฺราหฺมณํ อุปสงฺกมิตฺวา ตเถว ปฏิสนฺถารมกาสิฯ เอวํ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร เสสา จ อสีติ มหาสาวกาฯ พฺราหฺมโณ อตีว อตฺตมโน อโหสิฯ

อถ ภควา สมฺปชฺชมาเนปิ สเสฺส เอกทิวสํ กตภตฺตกิจฺโจ สาวตฺถิโต เชตวนํ คจฺฉนฺโต มคฺคา โอกฺกมฺม พฺราหฺมณสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อาห – ‘‘สุนฺทรํ เต, พฺราหฺมณ, ยวเกฺขตฺต’’นฺติฯ ‘‘เอวํ, โภ โคตม, สุนฺทรํ, สเจ สมฺปชฺชิสฺสติ, ตุมฺหากมฺปิ สํวิภาคํ กริสฺสามี’’ติฯ อถสฺส จตุมาสจฺจเยน ยวา นิปฺผชฺชึสุฯ ตสฺส ‘‘อชฺช วา เสฺว วา ลายิสฺสามี’’ติ อุสฺสุกฺกํ กุรุมานเสฺสว มหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา สพฺพรตฺตึ วสฺสิฯ อจิรวตี นที ปูรา อาคนฺตฺวา สพฺพํ ยวํ วหิฯ พฺราหฺมโณ สพฺพรตฺตึ อนตฺตมโน หุตฺวา ปภาเต นทีตีรํ คโต สพฺพํ สสฺสวิปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘วินโฏฺฐมฺหิ, กถํ ทานิ ชีวิสฺสามี’’ติ พลวโสกํ อุปฺปาเทสิ ฯ ภควาปิ ตเมว รตฺตึ ปจฺจูสสมเย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต ‘‘อชฺช พฺราหฺมณสฺส ธมฺมเทสนากาโล’’ติ ญตฺวา ภิกฺขาจารวเตฺตน สาวตฺถึ ปวิสิตฺวา พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ ทิสฺวา ‘‘โสกาภิภูตํ มํ อสฺสาเสตุกาโม สมโณ โคตโม อาคโต’’ติ จินฺเตตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา ภควนฺตํ นิสีทาเปสิฯ ภควา ชานนฺโตว พฺราหฺมณํ ปุจฺฉิ – ‘‘กึ พฺราหฺมณ ปทุฏฺฐจิตฺโต วิหาสี’’ติ? อาม, โภ โคตม, สพฺพํ เม ยวเกฺขตฺตํ อุทเกน วูฬฺหนฺติฯ อถ ภควา ‘‘น, พฺราหฺมณ, วิปเนฺน โทมนสฺสํ, สมฺปเนฺน จ โสมนสฺสํ กาตพฺพํฯ กามา หิ นาม สมฺปชฺชนฺติปิ วิปชฺชนฺติปี’’ติ วตฺวา ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สปฺปายํ ญตฺวา ธมฺมเทสนาวเสน อิมํ สุตฺตมภาสิฯ ตตฺถ สเงฺขปโต ปทตฺถสมฺพนฺธมตฺตเมว วณฺณยิสฺสาม, วิตฺถาโร ปน นิเทฺทเส (มหานิ. ๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยถา จ อิมสฺมึ สุเตฺต, เอวํ อิโต ปรํ สพฺพสุเตฺตสุฯ

ตตฺถ **กาม**นฺติ มนาปิยรูปาทิเตภูมกธมฺมสงฺขาตํ วตฺถุกามํ, **กามยมานสฺสา**ติ อิจฺฉมานสฺสฯ **ตสฺส เจ ตํ สมิชฺฌตี**ติ ตสฺส กามยมานสฺส สตฺตสฺส ตํ กามสงฺขาตํ วตฺถุ สมิชฺฌติ เจ, สเจ โส ตํ ลภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธา ปีติมโน โหตี**ติ เอกํสํ ตุฏฺฐจิตฺโต โหติฯ **ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ **มโจฺจ**ติ สโตฺตฯ **ยทิจฺฉตี**ติ ยํ อิจฺฉติฯ

๗๗๔. **ตสฺส เจ กามยานสฺสา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส กาเม อิจฺฉมานสฺส, กาเมน วา ยายมานสฺสฯ **ฉนฺทชาตสฺสา**ติ ชาตตณฺหสฺสฯ **ชนฺตุโน**ติ สตฺตสฺสฯ **เต กามา ปริหายนฺตี**ติ เต กามา ปริหายนฺติ เจฯ **สลฺลวิโทฺธว รุปฺปตี**ติ อถ อโยมยาทินา สเลฺลน วิโทฺธ วิย ปีฬียติฯ

๗๗๕. ตติยคาถาย สเงฺขปโตฺถ – **โย** ปน อิเม **กาเม** ตตฺถ ฉนฺทราควิกฺขมฺภเนน วา สมุเจฺฉเทน วา อตฺตโน ปาเทน **สปฺปสฺส** สิรํ อิว **ปริวเชฺชติฯ โส** ภิกฺขุ สพฺพํ โลกํ วิสริตฺวา ฐิตตฺตา **โลเก วิสตฺติกา**สงฺขาตํ ตณฺหํ **สโต** หุตฺวา **สมติวตฺตตี**ติฯ

๗๗๖-๘. ตโต ปราสํ ติสฺสนฺนํ คาถานํ อยํ สเงฺขปโตฺถ – **โย** เอตํ สาลิเกฺขตฺตาทึ **เขตฺตํ** วา ฆรวตฺถาทึ **วตฺถุํ** วา กหาปณสงฺขาตํ **หิรญฺญํ** วา โคอสฺสเภทํ **ควาสฺสํ** วา อิตฺถิสญฺญิกา **ถิโย** วา ญาติพนฺธวาที **พนฺธู** วา อเญฺญ วา มนาปิยรูปาที **ปุถุ กาเม อนุคิชฺฌติ,** ตํ ปุคฺคลํ **อพล**สงฺขาตา กิเลสา **พลียนฺติ** สหนฺติ มทฺทนฺติ, สทฺธาพลาทิวิรเหน วา อพลํ ตํ ปุคฺคลํ อพลา กิเลสา พลียนฺติ, อพลตฺตา พลียนฺตีติ อโตฺถฯ อถ ตํ กามคิทฺธํ กาเม รกฺขนฺตํ ปริเยสนฺตญฺจ สีหาทโย จ ปากฏ**ปริสฺสยา** กายทุจฺจริตาทโย จ อปากฏ**ปริสฺสยา มทฺทนฺติ, ตโต** อปากฏปริสฺสเยหิ อภิภูตํ **ตํ** ปุคฺคลํ ชาติอาทิ**ทุกฺขํ ภินฺนํ นาวํ อุทกํ วิย อเนฺวติฯ ตสฺมา** กายคตาสติอาทิภาวนาย **ชนฺตุ สทา สโต** หุตฺวา วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวเสน รูปาทีสุ วตฺถุกาเมสุ สพฺพปฺปการมฺปิ กิเลสกามํ ปริวเชฺชโนฺต **กามานิ ปริวชฺชเย**ฯ เอวํ **เต** กาเม **ปหาย** ตปฺปหานกรมเคฺคเนว จตุพฺพิธมฺปิ **ตเร โอฆํ** ตเรยฺย ตริตุํ สกฺกุเณยฺยฯ ตโต ยถา ปุริโส อุทกครุกํ **นาวํ สิญฺจิตฺวา** ลหุกาย นาวาย อปฺปกสิเรเนว **ปารคู** ภเวยฺย, ปารํ คเจฺฉยฺย, เอวเมว อตฺตภาวนาวํ กิเลสูทกครุกํ สิญฺจิตฺวา ลหุเกน อตฺตภาเวน ปารคู ภเวยฺย, สพฺพธมฺมปารํ นิพฺพานํ คโต ภเวยฺย, อรหตฺตปฺปตฺติยา คเจฺฉยฺย จ, อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพาตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน พฺราหฺมโณ จ พฺราหฺมณี จ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหิํสูติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย กามสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. คุหฎฺฐกสุตฺตวณฺณนา

๗๗๙. **สโตฺต คุหาย**นฺติ คุหฎฺฐกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต อายสฺมา ปิโณฺฑลภารทฺวาโช โกสมฺพิยํ คงฺคาตีเร อาวฎฺฎกํ นาม อุเตนสฺส อุยฺยานํ, ตตฺถ อคมาสิ สีตเล ปเทเส ทิวาวิหารํ นิสีทิตุกาโมฯ อญฺญทาปิ จายํ คจฺฉเตว ตตฺถ ปุพฺพาเสวเนน ยถา ควมฺปติเตฺถโร ตาวติํสภวนนฺติ วุตฺตนยเมตํ วงฺคีสสุตฺตวณฺณนายํฯ โส ตตฺถ คงฺคาตีเร สีตเล รุกฺขมูเล สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา ทิวาวิหารํ นิสีทิฯ ราชาปิ โข อุเตโน ตํ ทิวสํเยว อุยฺยานกีฬิกํ คนฺตฺวา พหุเทว ทิวสภาคํ นจฺจคีตาทีหิ อุยฺยาเน กีฬิตฺวา ปานมทมโตฺต เอกิสฺสา อิตฺถิยา อเงฺก สีสํ กตฺวา สยิฯ เสสิตฺถิโย ‘‘สุโตฺต ราชา’’ติ อุฎฺฐหิตฺวา อุยฺยาเน ปุปฺผผลาทีนิ คณฺหนฺติโย เถรํ ทิสฺวา หิโรตฺตปฺปํ อุปฎฺฐาเปตฺวา ‘‘มา สทฺทํ อกตฺถา’’ติ อญฺญมญฺญํ นิวาเรตฺวา อปฺปสทฺทา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เถรํ สมฺปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุฯ เถโร สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย ตาสํ ธมฺมํ เทเสสิ, ตา ตุฎฺฐา ‘‘สาธุ สาธู’’ติ วตฺวา สุณนฺติฯ

รโญฺญ สีสํ อเงฺกนาทาย นิสินฺนิตฺถี ‘‘อิมา มํ โอหาย กีฬนฺตี’’ติ ตาสุ อิสฺสาปกตา อูรุํ จาเลตฺวา ราชานํ ปโพเธสิฯ ราชา ปฎิพุชฺฌิตฺวา อิตฺถาคารํ อปสฺสโนฺต ‘‘กุหิํ อิมา วสลิโย’’ติ

อาหฯ สา อาห – ‘‘ตุเมฺหสุ อพหุกตา ‘สมณํ รมยิสฺสามา’ติ คตา’’ติฯ โส กุโทฺธ เถราภิมุโข อคมาสิฯ ตา อิตฺถิโย ราชานํ ทิสฺวา เอกจฺจา อุฏฺฐหึสุ, เอกจฺจา ‘‘มหาราช, ปพฺพชิตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุณามา’’ติ น อุฏฺฐหึสุฯ โส เตน ภิโยฺยโสมตฺตาย กุโทฺธ เถรํ อวนฺทิตฺวาว ‘‘กิมตฺถํ อาคโตสี’’ติ อาหฯ ‘‘วิเวกตฺถํ มหาราชา’’ติฯ โส ‘‘วิเวกตฺถาย อาคตา เอวํ อิตฺถาคารปริวุตา นิสีทนฺตี’’ติ วตฺวา ‘‘ตว วิเวกํ กเถหี’’ติ อาหฯ เถโร วิสารโทปิ วิเวกกถาย ‘‘นายํ อญฺญาตุกาโม ปุจฺฉตี’’ติ ตุณฺหี อโหสิฯ ราชา ‘‘สเจ น กเถสิ, ตมฺพกิปิลฺลิเกหิ ตํ ขาทาเปสฺสามี’’ติ อญฺญตรสฺมิํ อโสกรุเกฺข ตมฺพกิปิลฺลิกปุฏํ คณฺหโนฺต อตฺตโนว อุปริ วิกิริฯ โส สรีรํ ปุญฺฉิตฺวา อญฺญํ ปุฏํ คเหตฺวา เถราภิมุโข อคมาสิฯ เถโร ‘‘สจายํ ราชา มยิ อปรเชฺฌยฺย , อปายาภิมุโข ภเวยฺยา’’ติ ตํ อนุกมฺปมาโน อิทฺธิยา อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา คโตฯ

ตโต อิตฺถิโย อาหํสุ – ‘‘มหาราช, อเญฺญ ราชาโน อีทิสํ ปพฺพชิตํ ทิสฺวา ปุปฺผคนฺธาทีหิ ปูเชนฺติ, ตฺวํ ตมฺพกิปิลฺลิกปุเฏน อาสาเทตุํ อารโทฺธ อโหสิ, กุลวํสํ นาเสตุํ อุฏฺฐิโต’’ติฯ โส อตฺตโน โทสํ ญตฺวา ตุณฺหี หุตฺวา อุยฺยานปาลํ ปุจฺฉิ – ‘‘อญฺญมฺปิ ทิวสํ เถโร อิธาคจฺฉตี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ เตน หิ ยทา อาคจฺฉติ, ตทา เม อาโรเจยฺยาสีติฯ โส เอกทิวสํ เถเร อาคเต อาโรเจสิฯ ราชาปิ เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ปาเณหิ สรณํ คโต อโหสิฯ ตมฺพกิปิลฺลิกปุเฏน อาสาทิตทิวเส ปน เถโร อากาเสนาคนฺตฺวา ปุน ปถวิยํ นิมฺมุชฺชิตฺวา ภควโต คนฺธกุฎิยํ อุมฺมุชฺชิฯ ภควาปิ โข ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ กปฺปยมาโน เถรํ ทิสฺวา ‘‘กิํ, ภารทฺวาช, อกาเล อาคโตสี’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘อาม ภควา’’ติ วตฺวา สพฺพํ ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสิฯ ตํ สุตฺวา ภควา ‘‘กิํ กริสฺสติ ตสฺส วิเวกกถา กามคุณคิทฺธสฺสา’’ติ วตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปโนฺนว เถรสฺส ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **สโตฺต**ติ ลโคฺคฯ **คุหายนฺ**ติ กาเยฯ กาโย หิ ราคาทีนํ วาฬานํ วสโนกาสโต ‘‘คุหา’’ติ วุจฺจติฯ **พหุนาภิฉโนฺน**ติ พหุนา ราคาทิกิเลสชาเลน อภิจฺฉโนฺนฯ เอเตน อชฺฌตฺตพนฺธนํ วุตฺตํฯ **ติฎฺฐนฺ**ติ ราคาทิวเสน ติฎฺฐโนฺตฯ **นโร**ติ สโตฺตฯ **โมหนสฺมิํ ปคาโฬฺห**ติ โมหนํ วุจฺจติ กามคุณาฯ เอตฺถ หิ เทวมนุสฺสา มุยฺหนฺติ, เตสุ อโชฺฌคาโฬฺห หุตฺวาฯ เอเตน พหิทฺธาพนฺธนํ วุตฺตํฯ **ทูเร วิเวกา หิ ตถาวิโธ โส**ติ โส ตถารูโป นโร ติวิธาปิ กายวิเวกาทิกา วิเวกา ทูเร อนาสเนฺนฯ กิํการณา? **กามา หิ โลเก น หิ สุปฺปหายา,** ยสฺมา โลเก กามา สุปฺปหายา น โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๗๘๐. เอวํ ปฐมคาถาย ‘‘ทูเร วิเวกา ตถาวิโธ’’ติ สาเธตฺวา ปุน ตถาวิธานํ สตฺตานํ ธมฺมตํ อาวิกโรโนฺต **‘‘อิจฺฉานิทานา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อิจฺฉานิทานา**ติ ตณฺหาเหตุกาฯ **ภวสาตพทฺธา**ติ สุขเวทนาทิมฺหิ ภวสาเต พทฺธาฯ **เต ทุปฺปมุญฺจา**ติ เต ภวสาตวตฺถุภูตา ธมฺมา, เต วา ตตฺถ พทฺธา อิจฺฉานิทานา สตฺตา ทุปฺปโมจยาฯ **น หิ อญฺญโมกฺขา**ติ อเญฺญน จ โมเจตุํ น สโกฺกนฺติฯ การณวจนํ วา เอตํ, เต สตฺตา ทุปฺปมุญฺจาฯ กสฺมา? ยสฺมา อเญฺญน โมเจตพฺพา น โหนฺติฯ ยทิ ปน มุเญฺจยฺยุํ, สเกน ถาเมน มุเญฺจยฺยุนฺติ อยมสฺส อโตฺถฯ **ปจฺฉา ปุเร วาปิ อเปกฺขมานา**ติ อนาคเต อตีเต วา กาเม อเปกฺขมานาฯ **อิเมว กาเม ปุริเมว ชปฺปนฺติ** อิเม วา ปจฺจุปฺปเนฺน กาเม ปุริเม วา ทุวิเธปิ อตีตานาคเต พลวตณฺหาย ปตฺถยมานาฯ อิเมสญฺจ ทฺวินฺนํ ปทานํ ‘‘เต ทุปฺปมุญฺจา น หิ อญฺญโมกฺขา’’ติ อิมินา สห สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ, อิตรถา ‘‘อเปกฺขมานา ชปฺปํ กิํ กโรนฺติ กิํ วา กตา’’ติ น ปญฺญาเยยฺยุํฯ

๗๘๑-๒. เอวํ ปฐมคาถาย ‘‘ทูเร วิเวกา ตถาวิโธ’’ติ สาเธตฺวา ทุติยคาถาย จ ตถาวิธานํ สตฺตานํ ธมฺมตํ อาวิกตฺวา อิทานิ เนสํ ปาปกมฺมกรณํ อาวิกโรโนฺต **‘‘กาเมสุ คิทฺธา’’**ติ

คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **เต** สตฺตา **กาเมสุ** ปริโภคตณฺหาย **คิทฺธา** ปริเยสนาทิมนุยุตฺตตฺตา **ปสุตา** สโมฺมหมาปนฺนตฺตา **ปมูฬฺหา** อวคมนตาย มจฺฉริตาย พุทฺธาทีนํ วจนํ อนาทิยนตาย จ **อวทานิยา**ฯ กายวิสมาทิมฺหิ **วิสเม นิวิฏฺฐา** อนฺตกาเล **มรณทุกฺขูปนีตา "กึสู ภวิสฺสาม อิโต จุตาเส"**ติ **ปริเทวยนฺตี**ติฯ ยสฺมา เอตเทว, **ตสฺมา หิ สิเกฺขถ...เป.... มาหุ ธีรา**ติฯ ตตฺถ **สิเกฺขถา**ติ ติโสฺส สิกฺขา อาปเชฺชยฺยฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว สาสเนฯ เสสมุตฺตานเมวฯ

๗๘๓. อิทานิ เย ตถา น กโรนฺติ, เตสํ พฺยสนปฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต **"ปสฺสามี"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปสฺสามี**ติ มํสจกฺขุอาทีหิ เปกฺขามิฯ **โลเก**ติ อปายาทิมฺหิฯ **ปริผนฺทมานนฺ**ติ อิโต จิโต จ ผนฺทมานํฯ **ปชํ อิมนฺ**ติ อิมํ สตฺตกายํฯ **ตณฺหคตนฺ**ติ ตณฺหาย คตํ อภิภูตํ, นิปาติตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ภเวสู**ติ กามภวาทีสุฯ **หีนา นรา**ติ หีนกมฺมนฺตา นราฯ **มจฺจุมุเข ลปนฺตี**ติ อนฺตกาเล สมฺปเตฺต มรณมุเข ปริเทวนฺติฯ **อวีตตณฺหาเส**ติ อวิคตตณฺหาฯ **ภวาภเวสู**ติ กามภวาทีสุฯ อถ วา **ภวาภเวสู**ติ ภวภเวสุ, ปุนปฺปุนภเวสูติ วุตฺตํ โหติฯ

๗๘๔. อิทานิ ยสฺมา อวีตตณฺหา เอวํ ผนฺทนฺติ จ ลปนฺติ จ, ตสฺมา ตณฺหาวินเย สมาทเปโนฺต **"มมายิเต"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **มมายิเต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีมมเตฺตหิ ''มม''นฺติ ปริคฺคหิเต วตฺถุสฺมิํฯ **ปสฺสถา**ติ โสตาเร อาลปโนฺต อาหฯ **เอตมฺปี**ติ เอตมฺปิ อาทีนวํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๗๘๕. เอวเมตฺถ ปฐมคาถาย อสฺสาทํ, ตโต ปราหิ จตูหิ อาทีนวญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สอุปายํ นิสฺสรณํ นิสฺสรณานิสํสญฺจ ทเสฺสตุํ สพฺพาหิ วา เอตาหิ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ทเสฺสตุํ **"อุโภสุ อเนฺตสู"**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **อุโภสุ** อเนฺตสูติ ผสฺสผสฺสสมุทยาทีสุ ทฺวีสุ ปริเจฺฉเทสุฯ **วิเนยฺย ฉนฺทนฺ**ติ ฉนฺทราคํ วิเนตฺวาฯ **ผสฺสํ ปริญฺญายา**ติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิผสฺสํ, ผสฺสานุสาเรน วา ตํสมฺปยุเตฺต สเพฺพปิ อรูปธเมฺม, เตสํ วตฺถุทฺวารารมฺมณวเสน รูปธเมฺม จาติ สกลมฺปิ นามรูปํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **อนานุคิโทฺธ**ติ รูปาทีสุ สพฺพธเมฺมสุ อคิโทฺธฯ **ยทตฺตครหี ตทกุพฺพมาโน**ติ ยํ อตฺตนา ครหติ, ตํ อกุรฺมาโนฯ **นลิปฺปตี ทิฏฺฐสุเตสุ ธีโร**ติ โส เอวรูโป ธิติสมฺปโนฺน ธีโร ทิเฏฺฐสุ จ สุเตสุ จ ธเมฺมสุ ทฺวินฺนํ เลปานํ เอเกนปิ เลเปน น ลิปฺปติฯ อากาสมิว นิรุปลิโตฺต อจฺจนฺตโวทานปฺปโตฺต โหติฯ

๗๘๖. **สญฺญํ ปริญฺญา**ติ คาถาย ปน อยํ สเงฺขปโตฺถ – น เกวลญฺจ ผสฺสเมว, อปิจ โข ปน กามสญฺญาทิเภทํ **สญฺญมฺปิ,** สญฺญานุสาเรน วา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว นามรูปํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวา อิมาย ปฏิปทาย จตุพฺพิธมฺปิ **วิตเรยฺย โอฆํ,** ตโต โส ติโณฺณโฆ ตณฺหาทิฏฺฐิ**ปริคฺคเหสุ** ตณฺหาทิฏฺฐิเลปปฺปหาเนน **โนปลิโตฺต** ขีณาสว**มุนิ** ราคาทิสลฺลานํ อพฺพูฬฺหตฺตา **อพฺพูฬฺหสโลฺล** สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา **อปฺปมโตฺต จรํ,** ปุพฺพภาเค วา อปฺปมโตฺต จรํ เตน อปฺปมาทจาเรน อพฺพูฬฺหสโลฺล หุตฺวา สกปรตฺตภาวาทิเภทํ **นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจ,** อญฺญทตฺถุ จริมจิตฺตนิโรธา นิรุปาทาโน ชาตเวโทว ปรินิพฺพาตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ ธมฺมเนตฺติฏฺฐปนเมว กโรโนฺต, น อุตฺตริํ อิมาย เทสนาย มคฺคํ วา ผลํ วา อุปฺปาเทสิ ขีณาสวสฺส เทสิตตฺตาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย คุหฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทุฏฺฐภฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา

๗๘๗. **วทนฺติ เว ทุฏฺฐมนาปี**ติ ทุฏฺฐภฏฺฐกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อาทิคาถาย ตาว อุปฺปตฺติ – มุนิสุตฺตนเยน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุปฺปนฺนลาภสกฺการํ อสหมานา ติตฺถิยา สุนฺทริํ ปริพฺพาชิกํ อุโยฺยเชสุํฯ สา กิร ชนปทกลฺยาณี เสตวตฺถปริพฺพาชิกาว อโหสิฯ สา สุนฺหาตา สุนิวตฺถา มาลาคนฺธวิเลปนวิภูสิตา ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา สาวตฺถิวาสีนํ เชตวนโต นิกฺขมนเวลาย สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา เชตวนาภิมุขี คจฺฉติฯ มนุสฺเสหิ จ ‘‘กุหิํ คจฺฉสี’’ติ ปุจฺฉิตา ‘‘สมณํ โคตมํ สาวเก จสฺส รมยิตุํ คจฺฉามี’’ติ วตฺวา เชตวนทฺวารโกฏฺฐเก วิจริตฺวา เชตวนทฺวารโกฏฺฐเก ปิทหิเต นครํ ปวิสิตฺวา ปภาเต ปุน เชตวนํ คนฺตฺวา คนฺธกุฏิสมีเป ปุปฺผานิ วิจินนฺตี วิย จรติ ฯ พุทฺธุปฏฺฐานํ อาคเตหิ จ มนุสฺเสหิ ‘‘กิมตฺถํ อาคตาสี’’ติ ปุจฺฉิตา ยํกิญฺจิเทว ภณติฯ เอวํ อฑฺฒมาสมตฺเต วีติกฺกนฺเต ติตฺถิยา ตํ ชีวิตา โวโรเปตฺวา ปริขาตเฎ นิกฺขิปิตฺวา ปภาเต ‘‘สุนฺทริํ น ปสฺสามา’’ติ โกลาหลํ กตฺวา รโญฺญ จ อาโรเจตฺวา เตน อนุญฺญาตา เชตวนํ ปวิสิตฺวา วิจินนฺตา วิย ตํ นิกฺขิตฺตฏฺฐานา อุทฺธริตฺวา มญฺจกํ อาโรเปตฺวา นครํ อภิหริตฺวา อุปโกฺกสํ อกํสุฯ สพฺพํ ปาฬิยํ (อุทา. ๓๘) อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ภควา ตํ ทิวสํ ปจฺจูสสมเย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต ‘‘ติตฺถิยา อชฺช อยสํ อุปฺปาเทสฺสนฺตี’’ติ ญตฺวา ‘‘เตสํ สทฺทหิตฺวา มาทิเส จิตฺตํ ปโกเปตฺวา มหาชโน อปายาภิมุโข มา อโหสี’’ติ คนฺธกุฏิทฺวารํ ปิทหิตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํเยว อจฺฉิ, น นครํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ภิกฺขู ปน ทฺวารํ ปิทหิตํ ทิสฺวา ปุพฺพสทิสเมว ปวิสิํสุฯ มนุสฺสา ภิกฺขู ทิสฺวา นานปฺปกาเรหิ อโกฺกสิํสุฯ อถ อายสฺมา อานโนฺท ภควโต ตํ ปวตฺติํ อาโรเจตฺวา ‘‘ติตฺถิเยหิ, ภเนฺต, มหาอยโส อุปฺปาทิโต, น สกฺกา อิธ วสิตุํ, วิปุโล ชมฺพุทีโป, อญฺญตฺถ คจฺฉามา’’ติ อาหฯ ตตฺถปิ อยเส อุฏฺฐิเต กุหิํ คมิสฺสสิ อานนฺทาติ? ‘‘อญฺญํ นครํ ภควา’’ติฯ อถ ภควา ‘‘อาคเมหิ, อานนฺท, สตฺตาหเมวายํ สโทฺท ภวิสฺสติ, สตฺตาหจฺจเยน เยหิ อยโส กโต, เตสํเยว อุปริ ปติสฺสตี’’ติ วตฺวา อานนฺทเตฺถรสฺส ธมฺมเทสนตฺถํ **‘‘วทนฺติ เว’’**ติ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตตฺถ **วทนฺตี**ติ ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุปวทนฺติฯ **ทุฏฺฐมนาปิ เอเก อโถปิ เว สจฺจมนา**ติ เอกเจฺจ ทุฏฺฐจิตฺตา, เอกเจฺจ ตถสญฺญิโนปิ หุตฺวา, ติตฺถิยา ทุฏฺฐจิตฺตา, เย เตสํ วจนํ สุตฺวา สทฺทหิํสุ, เต สจฺจมนาติ อธิปฺปาโยฯ **วาทญฺจ ชาต**นฺติ เอตํ อโกฺกสวาทํ อุปฺปนฺนํฯ **มุนิ โน อุเปตี**ติ อการกตาย จ อกุปฺปนตาย จ พุทฺธมุนิ น อุเปติฯ **ตสฺมา มุนี นตฺถิ ขิโล กุหิญฺจี**ติ เตน การเณน อยํ มุนิ ราคาทิขิเลหิ นตฺถิ ขิโล กุหิญฺจีติ เวทิตโพฺพฯ

๗๘๘. อิมญฺจ คาถํ วตฺวา ภควา อานนฺทเตฺถรํ ปุจฺฉิ, ‘‘เอวํ ขุํเสตฺวา วเมฺภตฺวา วุจฺจมานา ภิกฺขู, อานนฺท, กิํ วทนฺตี’’ติฯ น กิญฺจิ ภควาติฯ ‘‘น, อานนฺท, ‘อหํ สีลวา’ติ สพฺพตฺถ ตุณฺหี ภวิตพฺพํ, โลเก หิ นาภาสมานํ ชานนฺติ มิสฺสํ พาเลหิ ปณฺฑิต’’นฺติ วตฺวา, ‘‘ภิกฺขู, อานนฺท, เต มนุเสฺส เอวํ ปฏิโจเทนฺตู’’ติ ธมฺมเทสนตฺถาย ‘‘อภูตวาที นิรยํ อุเปตี’’ติ อิมํ คาถมภาสิฯ เถโร ตํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขู อาห – ‘‘มนุสฺสา ตุเมฺหหิ อิมาย คาถาย ปฏิโจเทตพฺพา’’ติฯ ภิกฺขู ตถา อกํสุฯ ปณฺฑิตมนุสฺสา ตุณฺหี อเหสุํฯ ราชาปิ ราชปุริเส สพฺพโต เปเสตฺวา เยสํ ธุตฺตานํ ลญฺชํ ทตฺวา ติตฺถิยา ตํ มาราเปสุํ, เต คเหตฺวา นิคฺคยฺห ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา ติตฺถิเย ปริภาสิฯ มนุสฺสาปิ ติตฺถิเย ทิสฺวา เลฑฺฑุนา ปหรนฺติ, ปํสุนา โอกิรนฺติ ‘‘ภควโต อยสํ อุปฺปาเทสุ’’นฺติฯ อานนฺทเตฺถโร ตํ ทิสฺวา ภควโต อาโรเจสิ, ภควา เถรสฺส อิมํ คาถมภาสิ **‘‘สกญฺหิ ทิฏฺฐิํ... เป.... วเทยฺยา’’**ติฯ

ตสฺสโตฺถ – ยายํ ทิฏฺฐิ ติตฺถิยชนสฺส ''สุนฺทริํ มาเรตฺวา สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ อวณฺณํ ปกาเสตฺวา เอเตนุปาเยน ลทฺธํ สกฺการํ สาทิยิสฺสามา''ติ, โส ตํ ทิฏฺฐิํ กถํ อติกฺกเมยฺย, อถ โข โส อยโส ตเมว ติตฺถิยชนํ ปจฺจาคโต ตํ ทิฏฺฐิํ อเจฺจตุํ อสโกฺกนฺตํฯ โย วา สสฺสตาทิวาที, โสปิ **สกํ ทิฏฺฐิํ กถํ อจฺจเยยฺย** เตน **ทิฏฺฐิจฺฉเนฺทน อนุนีโต** ตาย จ **ทิฏฺฐิรุจิยา นิวิโฏฺฐ,** อปิจ โข ปน **สยํ สมตฺตานิ ปกุพฺพมาโน** อตฺตนาว ปริปุณฺณานิ ตานิ ทิฏฺฐิคตานิ กโรโนฺต **ยถา ชาเนยฺย, ตเถว วเทยฺยา**ติฯ

๗๘๙. อถ ราชา สตฺตาหจฺจเยน ตํ กุณปํ ฉฑฺฑาเปตฺวา สายนฺหสมยํ วิหารํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา อาห – ''นนุ, ภเนฺต, อีทิเส อยเส อุปฺปเนฺน มยฺหมฺปิ อาโรเจตพฺพํ สิยา''ติฯ เอวํ วุเตฺต ภควา, ''น, มหาราช, 'อหํ สีลวา คุณสมฺปโนฺน'ติ ปเรสํ อาโรเจตุํ อริยานํ ปติรูป''นฺติ วตฺวา ตสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยํ **''โย อตฺตโน สีลวตานี''**ติ อวเสสคาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ **สีลวตานี**ติ ปาติโมกฺขาทีนิ สีลานิ อารญฺญิกาทีนิ ธุตงฺควตานิ จฯ **อนานุปุโฏฺฐ**ติ อปุจฺฉิโตฯ **ปาวา**ติ วทติฯ **อนริยธมฺมํ กุสลา ตมาหุ, โย อาตุมานํ สยเมว ปาวา**ติ โย เอวํ อตฺตานํ สยเมว วทติ, ตสฺส ตํ วาทํ ''อนริยธโมฺม เอโส''ติ กุสลา เอวํ กเถนฺติฯ

๗๙๐. **สโนฺต**ติ ราคาทิกิเลสวูปสเมน สโนฺต, ตถา **อภินิพฺพุตโตฺตฯ อิติหนฺติ สีเลสุ อกตฺถมาโน**ติ ''อหมสฺมิ สีลสมฺปโนฺน''ติอาทินา นเยน อิติ สีเลสุ อกตฺถมาโน, สีลนิมิตฺตํ อตฺตูปนายิกํ วาจํ อภาสมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ **ตมริยธมฺมํ กุสลา วทนฺตี**ติ ตสฺส ตํ อกตฺถนํ ''อริยธโมฺม เอโส''ติ พุทฺธาทโย ขนฺธาทิกุสลา วทนฺติฯ **ยสฺสุสฺสทา นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก**ติ ยสฺส ขีณาสวสฺส ราคาทโย สตฺต อุสฺสทา กุหิญฺจิ โลเก นตฺถิ, ตสฺส ตํ อกตฺถนํ ''อริยธโมฺม เอโส''ติ เอวํ กุสลา วทนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๗๙๑. เอวํ ขีณาสวปฏิปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทิฏฺฐิคติกานํ ติตฺถิยานํ ปฏิปตฺติํ รโญฺญ ทเสฺสโนฺต อาห – **''ปกปฺปิตา สงฺขตา''**ติฯ ตตฺถ **ปกปฺปิตา**ติ ปริกปฺปิตาฯ **สงฺขตา**ติ ปจฺจยาภิสงฺขตาฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส กสฺสจิ ทิฏฺฐิคติกสฺสฯ **ธมฺมา**ติ ทิฏฺฐิโยฯ **ปุรกฺขตา**ติ ปุรโตกตาฯ **สนฺตี**ติ สํวิชฺชนฺติฯ **อวีวทาตา**ติ อโวทาตาฯ **ยทตฺตนิ ปสฺสติ อานิสํสํ, ตํ นิสฺสิโต กุปฺปปฏิจฺจสนฺติ**นฺติ ยเสฺสเต ทิฏฺฐิธมฺมา ปุรกฺขตา อโวทาตา สนฺติ, โส เอวํวิโธ ยสฺมา อตฺตนิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิธมฺมิกญฺจ สกฺการาทิํ, สมฺปรายิกญฺจ คติวิเสสาทิํ อานิสํสํ ปสฺสติ, ตสฺมา ตญฺจ อานิสํสํ, ตญฺจ กุปฺปตาย จ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตาย จ สมฺมุติสนฺติตาย จ กุปฺปปฏิจฺจสนฺติสงฺขาตํ ทิฏฺฐิํ นิสฺสิโตว โหติ, โส ตนฺนิสฺสิตตฺตา อตฺตานํ วา อุกฺกํเสยฺย ปเร วา วเมฺภยฺย อภูเตหิปิ คุณโทเสหิฯ

๗๙๒. เอวํ นิสฺสิเตน จ **ทิฏฺฐีนิเวสา...เป.... อาทิยตี จ ธมฺม**นฺติฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐีนิเวสา**ติ อิทํสจฺจาภินิเวสสงฺขาตานิ ทิฏฺฐินิเวสนานิฯ **น หิ สฺวาติวตฺตา**ติ สุเขน อติวตฺติตพฺพา น โหนฺติฯ **ธเมฺมสุ นิเจฺฉยฺย สมุคฺคหีต**นฺติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิธเมฺมสุ ตํ ตํ สมุคฺคหิตํ อภินิวิฏฺฐํ ธมฺมํ นิจฺฉินิตฺวา ปวตฺตตฺตา ทิฏฺฐินิเวสา น หิ สฺวาติวตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตสฺมา นโร เตสุ นิเวสเนสุ, นิรสฺสตี อาทิยตี จ ธมฺม**นฺติ ยสฺมา น หิ สฺวาติวตฺตา , ตสฺมา นโร เตสฺเวว ทิฏฺฐินิเวสเนสุ อชสีลโคสีลกุกฺกุรสีลปญฺจาตปมรุปฺปปาตอุกฺกุฏิกปฺปธานกณฺฏกาปสฺสยาทิเภทํ สตฺถารธมฺมกฺขานคณาทิเภทญฺจ ตํ ตํ ธมฺมํ นิรสฺสติ จ อาทิยติ จ ชหติ จ คณฺหาติ จ วนมกฺกโฏวิย ตํ ตํ สาขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ นิรสฺสโนฺต จ อาทิยโนฺต จ อนวฏฺฐิตจิตฺตตฺตา อสเนฺตหิปิ คุณโทเสหิ อตฺตโน วา ปรสฺส วา ยสายสํ อุปฺปาเทยฺยฯ

๗๙๓. โย ปนายํ สพฺพทิฏฺฐิคตาทิโทสธุนนาย ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา โธโน, ตสฺส **โธนสฺส หิ…เป…. อนูปโย โส**ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โธนธมฺมสมนฺนาคมา **โธนสฺส** ธุตสพฺพปาปสฺส อรหโต **กตฺถจิ โลเก** เตสุ เตสุ **ภเวสุ ปกปฺปิตา ทิฏฺฐิ นตฺถิ,** โส ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อภาเวน, ยาย จ อตฺตนา กตํ ปาปกมฺมํ ปฏิจฺฉาเทนฺตา ติตฺถิยา มายาย มาเนน วา เอตํ อคตึ คจฺฉนฺติ, ตมฺปิ **มายญฺจ มานญฺจ ปหาย โธโน** ราคาทีนํ โทสานํ **เกน คเจฺฉยฺย,** ทิฏฺฐธมฺเม สมฺปราเย วา นิรยาทีสุ คติวิเสเสสุ เกน สงฺขํ คเจฺฉยฺย, **อนูปโย โส,** โส หิ ตณฺหาทิฏฺฐิอุปยานํ ทฺวินฺนํ อภาเวน อนูปโยติฯ

๗๙๔. โย ปน เตสํ ทฺวินฺนํ ภาเวน อุปโย โหติ, โส **อุปโย หิ…เป…. ทิฏฺฐิมิเธว สพฺพนฺ**ติฯ ตตฺถ **อุปโย**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสิโตฯ **ธเมฺมสุ อุเปติ วาท**นฺติ ‘‘รโตฺต’’ติ วา ‘‘ทุโฏฺฐ’’ติ วา เอวํ เตสุ เตสุ ธเมฺมสุ อุเปติ วาทํฯ **อนูปยํ เกน กถํ วเทยฺยา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิปหาเนน อนูปยํ ขีณาสวํ เกน ราเคน วา โทเสน วา กถํ ‘‘รโตฺต’’ติ วา ‘‘ทุโฏฺฐ’’ติ วา วเทยฺย, เอวํ อนุปวโชฺช จ โส กึ ติตฺถิยา วิย กตปฏิจฺฉาทโก ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **อตฺตา นิรตฺตา น หิ ตสฺส อตฺถี**ติ ตสฺส หิ อตฺตทิฏฺฐิ วา อุเจฺฉททิฏฺฐิ วา นตฺถิ, คหณํ มุญฺจนํ วาปิ อตฺตนิรตฺตสญฺญิตํ นตฺถิฯ กึการณา นตฺถีติ เจ? **อโธสิ โส ทิฏฺฐิมิเธว สพฺพํ,** ยสฺมา โส อิเธว อตฺตภาเว ญาณวาเตน สพฺพํ ทิฏฺฐิคตํ อโธสิ, ปชหิ, วิโนเทสีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา อตฺตมโน ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปกฺกามีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ทุฏฺฐฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สุทฺธฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา

๗๙๕. **ปสฺสามิ สุทฺธ**นฺติ สุทฺธฏฺฐกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อตีเต กิร กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พาราณสิวาสี อญฺญตโร กุฏุมฺพิโก ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ปจฺจนฺตชนปทํ อคมาสิ ภณฺฑํ คหณตฺถํฯ ตตฺถ วนจรเกน สทฺธึ มิตฺตํ กตฺวา ตสฺส ปณฺณาการํ ทตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘กจฺจิ, เต สมฺม, จนฺทนสารํ ทิฏฺฐปุพฺพ’’นฺติ? ‘‘อาม สามี’’ติ จ วุเตฺต เตเนว สทฺธึ จนฺทนวนํ ปวิสิตฺวา สพฺพสกฏานิ จนฺทนสารสฺส ปูเรตฺวา ตมฺปิ วนจรกํ ‘‘ยทา, สมฺม, พาราณสึ อาคจฺฉสิ, ตทา จนฺทนสารํ คเหตฺวา อาคเจฺฉยฺยาสี’’ติ วตฺวา พาราณสึเยว อคมาสิฯ อถาปเรน สมเยน โสปิ วนจรโก จนฺทนสารํ คเหตฺวา ตสฺส ฆรํ อคมาสิฯ โส ตํ ทิสฺวา สพฺพํ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา สายนฺหสมเย จนฺทนสารํ ปิสาเปตฺวา สมุคฺคํ ปูเรตฺวา ‘‘คจฺฉ, สมฺม, นฺหายิตฺวา อาคจฺฉา’’ติ อตฺตโน ปุริเสน สทฺธึ นฺหานติตฺถํ เปเสสิฯ เตน จ สมเยน พาราณสิยํ อุสฺสโว โหติฯ อถ พาราณสิวาสิโน ปาโตว ทานํ ทตฺวา สายํ สุทฺธวตฺถนิวตฺถา มาลาคนฺธาทีนิ คเหตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต มหาเจติยํ วนฺทิตุํ คจฺฉนฺติฯ โส วนจรโก เต ทิสฺวา ‘‘มหาชโน กุหึ คจฺฉตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘วิหารํ เจติยวนฺทนตฺถายา’’ติ จ สุตฺวา สยมฺปิ อคมาสิฯ ตตฺถ มนุเสฺส หริตาลมโนสิลาทีหิ นานปฺปกาเรหิ เจติเย ปูชํ กโรเนฺต ทิสฺวา กิญฺจิ จิตฺรํ กาตุํ อชานโนฺต ตํ จนฺทนํ คเหตฺวา มหาเจติเย สุวณฺณิฏฺฐกานํฯ อุปริ กํสปาติมตฺตํ มณฺฑลํ อกาสิฯ อถ ตตฺถ สูริยุคฺคมนเวลายํ สูริยรสฺมิโย อุฏฺฐหึสุฯ โส ตํ ทิสฺวา ปสีทิ, ปตฺถนญฺจ อกาสิ ‘‘ยตฺถ ยตฺถ นิพฺพตฺตามิ, อีทิสา เม รสฺมิโย อุเร อุฏฺฐหนฺตู’’ติฯ โส กาลํ กตฺวา ตาวตึเสสุ นิพฺพตฺติฯ ตสฺส อุเร รสฺมิโย อุฏฺฐหึสุ, จนฺทมณฺฑลํ วิยสฺส อุรมณฺฑลํ วิโรจติ, ‘‘จนฺทาโภ เทวปุโตฺต’’เตฺวว จ นํ สญฺชานึสุฯ

โส ตาย สมฺปตฺติยา ฉสุ เทวโลเกสุ อนุโลมปฏิโลมโต เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปตฺวา อมฺหากํ ภควติ อุปฺปนฺเน สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ, ตเถวสฺส อุเร จนฺทมณฺฑลสทิสํ รสฺมิมณฺฑลํ อโหสิฯ นามกรณทิวเส จสฺส มงฺคลํ กตฺวา พฺราหฺมณา ตํ มณฺฑลํ ทิสฺวา ‘‘ธญฺญปุญฺญลกฺขโณ อยํ กุมาโร’’ติ วิมฺหิตา ‘‘จนฺทาโภ’’ เตฺวว นามํ อกํสุฯ ตํ วยปฺปตฺตํ พฺราหฺมณา คเหตฺวา อลงฺกริตฺวา รตฺตกญฺจุกํ ปารุปาเปตฺวา รเถ อาโรเปตฺวา ‘‘มหาพฺรหฺมา อย’’นฺติ ปูเชตฺวา ‘‘โย จนฺทาภํ ปสฺสติ, โส ยสธนาทีนิ ลภติ, สมฺปรายญฺจ สคฺคํ คจฺฉตี’’ติ อุคฺโฆเสนฺตา คามนิคมราชธานีสุ อาหิณฺฑนฺติฯ คตคตฏฺฐาเน มนุสฺสา ‘‘เอส กิร โภ จนฺทาโภ นาม, โย เอตํ ปสฺสติ, โส ยสธนสคฺคาทีนิ ลภตี’’ติ อุปรูปริ อาคจฺฉนฺติ, สกลชมฺพุทีโป จลิฯ พฺราหฺมณา ตุจฺฉหตฺถกานํ อาคตานํ น ทเสฺสนฺติ, สตํ วา สหสฺสํ วา คเหตฺวา อาคตานเมว ทเสฺสนฺติฯ เอวํ จนฺทาภํ คเหตฺวา อนุวิจรนฺตา พฺราหฺมณา กเมน สาวตฺถึ อนุปฺปตฺตาฯ

เตน จ สมเยน ภควา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺเพน สาวตฺถึ อาคนฺตฺวา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน พหุชนหิตาย ธมฺมํ เทเสโนฺตฯ อถ จนฺทาโภ สาวตฺถึ ปตฺวา สมุทฺทปกฺขนฺตกุนฺนที วิย อปากโฏ อโหสิ, จนฺทาโภติ ภณโนฺตปิ นตฺถิฯ โส สายนฺหสมเย มหาชนกายํ มาลาคนฺธาทีนิ อาทาย เชตวนาภิมุขํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘กุหิํ คจฺฉถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, โส พหุชนหิตาย ธมฺมํ เทเสติ, ตํ โสตุํ เชตวนํ คจฺฉามา’’ติ จ เตสํ วจนํ สุตฺวา โสปิ พฺราหฺมณคณปริวุโต ตเตฺถว อคมาสิฯ ภควา จ ตสฺมิํ สมเย ธมฺมสภายํ วรพุทฺธาสเน นิสิโนฺนว โหติฯ จนฺทาโภ ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม มธุรปฏิสนฺถารํ กตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, ตาวเทว จสฺส โส อาโลโก อนฺตรหิโตฯ พุทฺธาโลกสฺส หิ สมีเป อสีติหตฺถพฺภนฺตเร อโญฺญ อาโลโก นาภิโภติฯ โส ‘‘อาโลโก เม นโฏฺฐ’’ติ นิสีทิตฺวาว อุฏฺฐาสิ, อุฏฺฐหิตฺวา จ คนฺตุมารโทฺธฯ อถ นํ อญฺญตโร ปุริโส อาห – ‘‘กิํ โภ จนฺทาภ, สมณสฺส โคตมสฺส ภีโต คจฺฉสี’’ติฯ นาหํ ภีโต คจฺฉามิ, อปิจ เม อิมสฺส เตเชน อาโลโก น สมฺปชฺชตีติ ปุนเทว ภควโต ปุรโต นิสีทิตฺวา ปาทตลา ปฏฺฐาย ยาว เกสคฺคา รูปรํสิลกฺขณาทิสมฺปตฺติํ ทิสฺวา ‘‘มเหสโกฺข สมโณ โคตโม, มม อุเร อปฺปมตฺตโก อาโลโก อุฏฺฐิโต, ตาวตเกนปิ มํ คเหตฺวา พฺราหฺมณา สกลชมฺพุทีปํ วิจรนฺติฯ เอวํ วรลกฺขณสมฺปตฺติสมนฺนาคตสฺส สมณสฺส โคตมสฺส เนว มาโน อุปฺปโนฺน, อทฺธา อยํ อโนมคุณสมนฺนาคโต ภวิสฺสติ สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ อติวิย ปสนฺนจิโตฺต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ภควา อญฺญตรํ เถรํ อาณาเปสิ – ‘‘ปพฺพาเชหิ น’’นฺติฯ โส ตํ ปพฺพาเชตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ โส วิปสฺสนํ อารภิตฺวา น จิเรเนว อรหตฺตํ ปตฺวา ‘‘จนฺทาภเตฺถโร’’ติ วิสฺสุโต อโหสิฯ ตํ อารพฺภ ภิกฺขู กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ ‘‘กิํ นุ โข, อาวุโส, เย จนฺทาภํ อทฺทสํสุฯ เต ยสํ วา ธนํ วา ลภิํสุ, สคฺคํ วา คจฺฉิํสุ, วิสุทฺธิํ วา ปาปุณิํสุ เตน จกฺขุทฺวาริกรูปทสฺสเนนา’’ติฯ ภควา ตสฺสํ อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาวโตฺถ – น, ภิกฺขเว, เอวรูเปน ทสฺสเนน สุทฺธิ โหติฯ อปิจ โข กิเลสมลินตฺตา อสุทฺธํ, กิเลสโรคานํ อวิคมา สโรคเมว จนฺทาภํ พฺราหฺมณํ อญฺญํ วา เอวรูปํ ทิสฺวา ทิฏฺฐิคติโก พาโล อภิชานาติ **‘‘ปสฺสามิ สุทฺธํ ปรมํ อโรคํ,** เตน จ ทิฏฺฐิสงฺขาเตน ทสฺสเนน **สํสุทฺธิ นรสฺส โหตี’’**ติ, โส เอวํ อภิชานโนฺต ตํ ทสฺสนํ **‘‘ปรม’’นฺติ ญตฺวา** ตสฺมิํ ทสฺสเน **สุทฺธานุปสฺสี** สมาโน ตํ ทสฺสนํ ‘‘มคฺคญาณ’’นฺติ **ปเจฺจติ**ฯ ตํ ปน มคฺคญาณํ น โหติฯ เตนาห – **‘‘ทิเฏฺฐน เจ สุทฺธี’’**ติ ทุติยคาถํฯ

๗๙๖. ตสฺสโตฺถ – เตน รูปทสฺสนสงฺขาเตน **ทิเฏฺฐน** ยทิ กิเลส**สุทฺธิ นรสฺส โหติ**ฯ เตน วา **ญาเณน โส** ยทิ ชาติอาทิ**ทุกฺขํ ปชหาติ**ฯ เอวํ สเนฺต อริยมคฺคโต **อเญฺญน** อสุทฺธิมเคฺคเนว **โส สุชฺฌติ,** ราคาทีหิ อุปธีหิ สอุปธิโก เอว สมาโน สุชฺฌตีติ อาปนฺนํ โหติ, น

จ เอวํวิโธ สุชฺฌติฯ ตสฺมา **ทิฏฺฐี หิ นํ ปาว ตถา วทานํ,** สา นํ ทิฏฺฐิเยว ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิโก อย’’นฺติ กเถติ ทิฏฺฐิอนุรูปํ ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทินา นเยน ตถา ตถา วทนฺติฯ

๗๙๗. **น พฺราหฺมโณ**ติ ตติยคาถาฯ ตสฺสตฺโถ – โย ปน พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมโณ** โหติ, โส มคฺเคน อธิคตาสวกฺขโย ขีณาสวพฺราหฺมโณ อริยมคฺคญาณโต อญฺญฺเน อภิมงฺคล สมฺมตรูปสงฺขาเต **ทิเฏฺฐ** ตถาวิธสทฺทสงฺขาเต **สุเต** อวีติกฺกมสงฺขาเต **สีเล** หตฺถิวตาทิเภเท **วเต** ปถวิอาทิเภเท **มุเต** จ อุปฺปเนฺนน มิจฺฉาญาเณน **สุทฺธึ น อาห**ฯ เสสมสฺส พฺราหฺมณสฺส วณฺณภณนตฺถํ วุตฺตํฯ โส หิ เตธาตุก**ปุเญฺญ** สพฺพสฺมิญฺจ **ปาเป อนูปลิโตฺต,** ตสฺส ปหีนตฺตา อตฺตทิฏฺฐิยา ยสฺส กสฺสจิ วา คหณสฺส ปหีนตฺตา **อตฺตญฺชโห,** ปุญฺญาภิสงฺขาราทีนํ อกรณ โต **นยิธ ปกุพฺพมาโน**ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา นํ เอวํ ปสํสโนฺต อาหฯ สพฺพเสฺสว จสฺส ปุริมปาเทน สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ – ปุเญฺญ จ ปาเป จ อนูปลิโตฺต, อตฺตญฺชโห นยิธ ปกุพฺพมาโน, น พฺราหฺมโณ อญฺญโต สุทฺธิมาหาติฯ

๗๙๘. เอวํ น พฺราหฺมโณ อญฺญโต สุทฺธิมาหาติ วตฺวา อิทานิ เย ทิฏฺฐิคติกา อญฺญโต สุทฺธึ พฺรุวนฺติ, เตสํ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อนิพฺพาหกภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปุริมํ ปหาย’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสตฺโถ – เต หิ อญฺญโต สุทฺธิวาทา สมานาปิ ยสฺสา ทิฏฺฐิยา อปฺปหีนตฺตา คหณมุญฺจนํ โหติฯ ตาย **ปุริมํ** สตฺถาราทึ **ปหาย อปรํ** นิสฺสิตา **เอชา**สงฺขาตาย ตณฺหาย **อนุคตา** อภิภู ตา ราคาทิเภทํ **น ตรนฺติ สงฺคํ,** ตญฺจ อตรนฺตา ตํ ตํ ธมฺมํ อุคฺคณฺหนฺติ จ **นิรสฺสชนฺติ** จ มกฺกโฏว **สาข**นฺติฯ

๗๙๙. ปญฺจมคาถาย สมฺพโนฺธ – โย จ โส ‘‘ทิฏฺฐี หิ นํ ปาว ตถา วทาน’’นฺติ วุโตฺต, โส สยํ สมาทายาติฯ ตตฺถ **สย**นฺติ สามํฯ **สมาทายา**ติ คเหตฺวาฯ **วตานี**ติ หตฺถิวตาทีนิฯ **อุจฺจาวจ**นฺติ อปราปรํ หีนปณีตํ วา สตฺถารโต สตฺถาราทึฯ **สญฺญสโตฺต**ติ กามสญฺญาทีสุ ลโคฺคฯ **วิทฺวา จ เวเทหิ สเมจฺจ ธมฺม**นฺติ ปรมตฺถวิทฺวา จ อรหา จตูหิ มคฺคญาณเวเทหิ จตุสจฺจธมฺมํ อภิสเมจฺจาติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๘๐๐. **ส สพฺพธเมฺมสุ วิเสนิภูโต, ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํว สุตํ มุตํ วา**ติ โสภูริปโญฺญ ขีณาสโว ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํ วา สุตํ วา มุตํ วา เตสุ สพฺพธเมฺมสุ มารเสนํ วินาเสตฺวา ฐิตภาเวน วิเสนิภูโตฯ **ตเมวทสฺสิ**นฺติ ตํ เอวํ วิสุทฺธทสฺสึฯ **วิวฏํ จรนฺต**นฺติ ตณฺหจฺฉทนาทิวิคเมน วิวฏํ หุตฺวา จรนฺตํฯ **เกนีธ โลกสฺมิํ วิกปฺปเยยฺยา**ติ เกน อิธ โลเก ตณฺหากเปฺปน วา ทิฏฺฐิกเปฺปน วา โกจิ วิกเปฺปยฺย, เตสํ วา ปหีนตฺตา ราคาทินา ปุเพฺพ วุเตฺตนาติฯ

๘๐๑. **น กปฺปยนฺตี**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – กิญฺจ ภิโยฺย? เต หิ ตาทิสา สโนฺต ทฺวินฺนํ กปฺปานํ ปุเรกฺขารานญฺจ เกนจิ **น กปฺปยนฺติ น ปุเรกฺขโรนฺติ,** ปรมตฺถอจฺจนฺตสุทฺธิ อธิคตตฺตา อนจฺจนฺตสุทฺธึเยว อกิริยสสฺสตทิฏฺฐึ **อจฺจนฺต สุทฺธีติ น เต วทนฺติฯ อาทานคนฺถํ คถิตํ วิสชฺชา**ติ จตุพฺพิธมฺปิ รูปาทีนํ อาทายกตฺตา อาทานคนฺถํ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน คถิตํ พทฺธํ อริยมคฺคสเตฺถน วิสชฺช ฉินฺทิตฺวาฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๘๐๒. **สีมาติโค**ติ คาถา เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย วุตฺตาฯ ปุพฺพสทิโส เอว ปนสฺสา สมฺพโนฺธ, โส เอวํ อตฺถวณฺณนาย สทฺธึ เวทิตโพฺพ – กิญฺจ ภิโยฺย โส อีทิโส ภูริปโญฺญ จตุนฺนํ กิเลสสีมานํ อตีตตฺตา **สีมาติโค** พาหิตปาปตฺตา จ **พฺราหฺมโณ,** อิตฺถมฺภูตสฺส จ **ตสฺส นตฺถิ** ปรจิตฺตปุเพฺพนิวาสญาเณหิ **ญตฺวา วา** มํสจกฺขุทิพฺพจกฺขูหิ **ทิสฺวา วา** กิญฺจิ **สมุคฺคหีตํ,** อภินิวิฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โส จ กามราคาภาวโต **น ราคราคี,** รูปารูปราคา

ภาวโต **น วิราครโตฺต** ฯ ยโต เอวํวิธสฺส ‘‘อิทํ ปร’’นฺติ กิญฺจิ **อิธ อุคฺคหิตํ นตฺถี**ติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สุทฺธฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปรมฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา

๘๐๓. **ปรมนฺติ ทิฏฺฐีสู**ติ ปรมฏฺฐกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรนฺเต นานาติตฺถิยา สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ทิฏฺฐึ ทีเปนฺตา ‘‘อิทํ ปรมํ, อิทํ ปรม’’นฺติ กลหํ กตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา สมฺพหุเล ชจฺจเนฺธ สนฺนิปาตาเปตฺวา ‘‘อิเมสํ หตฺถึ ทเสฺสถา’’ติ อาณาเปสิฯ ราชปุริสา อเนฺธ สนฺนิปาตาเปตฺวา หตฺถึ ปุรโต สยาเปตฺวา ‘‘ปสฺสถา’’ติ อาหํสุฯ เต หตฺถิสฺส เอกเมกํ องฺคํ ปรามสึสุฯ ตโต รญฺญา ‘‘กีทิโส, ภเณ, หตฺถี’’ติ ปุโฏฺฐ โย โสณฺฑํ ปรามสิ, โส ‘‘เสยฺยถาปิ, มหาราช, นงฺคลีสา’’ติ ภณิฯ เย ทนฺตาทีนิ ปรามสึสุ, เต อิตรํ ‘‘มา โภ รโญฺญ ปุรโต มุสา ภณี’’ติ ปริภาสิตฺวา ‘‘เสยฺยถาปิ, มหาราช, ภิตฺติขิโล’’ติอาทีนิ อาหํสุฯ ราชา ตํ สพฺพํ สุตฺวา ‘‘อีทิโส ตุมฺหากํ สมโย’’ติ ติตฺถิเย อุยฺโยเชสิฯ อญฺญตโร ปิณฺฑจาริโก ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา ภควโต อาโรเจสิฯ ภควา ตสฺสํ อฏฺฐุปฺปตฺติยํ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา ‘‘ยถา, ภิกฺขเว, ชจฺจนฺธา หตฺถึ อชานนฺตา ตํ ตํ องฺคํ ปรามสิตฺวา วิวทึสุ, เอวํ ติตฺถิยา วิโมกฺขนฺติกธมฺมํ อชานนฺตา ตํ ตํ ทิฏฺฐึ ปรามสิตฺวา วิวทนฺตี’’ติ วตฺวา ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **ปรมนฺติ ทิฏฺฐีสุ ปริพฺพสาโน**ติ ‘‘อิทํ ปรม’’นฺติ คเหตฺวา สกาย สกาย ทิฏฺฐิยา วสมาโนฯ **ยทุตฺตริ กุรุเต**ติ ยํ อตฺตโน สตฺถาราทึ เสฏฺฐํ กโรติฯ **หีนาติ อเญฺญ ตโต สพฺพมาหา**ติ ตํ อตฺตโน สตฺถาราทึ ฐเปตฺวา ตโต อเญฺญ สเพฺพ ‘‘หีนา อิเม’’ติ อาหฯ **ตสฺมา วิวาทานิ อวีติวโตฺต**ติ เตน การเณน โส ทิฏฺฐิกลเห อวีติวโตฺต โหติฯ

๘๐๔. ทุติยคาถาย อโตฺถ – เอวํ อวีติวโตฺต จ ยํ **ทิเฏฺฐ สุเต สีลวเต มุเต**ติ เอเตสุ วตฺถูสุ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิสงฺขาเต **อตฺตนิ** ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการํ **อานิสํสํ ปสฺสติ**ฯ ตเทว โส ตตฺถ สกาย ทิฏฺฐิยา อานิสํสํ ‘‘อิทํ เสฏฺฐ’’นฺติ อภินิวิสิตฺวา **อญฺญํ สพฺพํ** ปรสตฺถาราทิกํ **นิหีนโต ปสฺสติ**ฯ

๘๐๕. ตติยคาถาย อโตฺถ – เอวํ ปสฺสโต จสฺส **ยํ** อตฺตโน สตฺถาราทึ **นิสฺสิโต อญฺญํ** ปรสตฺถาราทึ **หีนํ ปสฺสติ ตํ** ปน ทสฺสนํ **คนฺถเมว กุสลา วทนฺติ,** พนฺธนนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ยสฺมา เอตเทว, **ตสฺมา หิ ทิฏฺฐํว สุตํ มุตํ วา สีลพฺพตํ ภิกฺขุ น นิสฺสเยยฺย,** นาภินิเวเสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

๘๐๖. จตุตฺถคาถาย อโตฺถ – น เกวลํ ทิฏฺฐสุตาทึ น นิสฺสเยยฺย, อปิจ โข ปน อสณฺชาตํ อุปรูปริ **ทิฏฺฐิมฺปิ โลกสฺมึ น กปฺปเยยฺย,** น ชเนยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ กีทิสํ? **ญาเณน วา สีลวเตน วาปิ,** สมาปตฺติญาณาทินา ญาเณน วา สีลวเตน วา ยา กปฺปิยติ, เอตํ ทิฏฺฐึ น กเปฺปยฺยฯ น เกวลญฺจ ทิฏฺฐึ น กปฺปเยยฺย, อปิจ โข ปน มาเนนปิ ชาติอาทีหิ วตฺถูหิ **สโมติ อตฺตานมนูปเนยฺย, หีโน น มเญฺญถ วิเสสิ วาปี**ติฯ

๘๐๗. ปญฺจมคาถาย อโตฺถ – เอวญฺหิ ทิฏฺฐึ อกเปฺปโนฺต อมญฺญมาโน จ **อตฺตํ ปหาย อนุปาทิยาโน** อิธ วา ยํ ปุเพฺพ คหิตํ, ตํ ปหาย อปรํ อคฺคณฺหโนฺต ตสฺมิมฺปิ วุตฺตปฺปกาเร

ญาเณ ทุวิธํ **นิสฺสยํ โน กโรติ**ฯ อกโรโนฺต จ **ส เว วิยเตฺตสุ** นานาทิฏฺฐิวเสน ภิเนฺนสุ สเตฺตสุ **น วคฺคสารี** ฉนฺทาทิวเสน อคจฺฉนฺโต หุตฺวา ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีสุ **กิญฺจิปิ ทิฏฺฐึ น ปเจฺจติ,** น ปจฺจาคจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๘๐๘-๑๐. อิทานิ โย โส อิมาย คาถาย วุโตฺต ขีณาสโว, ตสฺส วณฺณภณนตฺถํ **''ยสฺสูภยเนฺต''**ติอาทิกา ติโสฺส คาถาโย อาหฯ ตตฺถ **อุภยเนฺต**ติ ปุเพฺพ วุตฺตผสฺสาทิเภเทฯ **ปณิธี**ติ ตณฺหาฯ **ภวาภวายา**ติ ปุนปฺปุนภวายฯ **อิธ วา หุรํ วา**ติ สกตฺตภาวาทิเภเท อิธ วา ปรตฺตภาวาทิเภเท ปรตฺถ วาฯ **ทิเฏฺฐ วา**ติ ทิฏฺฐสุทฺธิยา วาฯ เอส นโย สุตาทีสุฯ **สญฺญา**ติ สญฺญาสมุฏฺฐาปิกา ทิฏฺฐิฯ **ธมฺมาปิ เตสํ น ปฏิจฺฉิตาเส**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตธมฺมาปิ เตสํ ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ เอวํ น ปฏิจฺฉิตาฯ **ปารงฺคโต น ปเจฺจติ ตาที**ติ นิพฺพานปารํ คโต เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส ปุน นาคจฺฉติ, ปญฺจหิ จ อากาเรหิ ตาที โหตีติฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปรมฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ชราสุตฺตวณฺณนา

๘๑๑. **อปฺปํ วต ชีวิต**นฺติ ชราสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วสฺสํ วสิตฺวา ยานิ ตานิ พุทฺธานํ สรีราโรคฺยสมฺปาทนํ อนุปฺปนฺนสิกฺขาปทปญฺญาปนํ เวเนยฺยทมนํ ตถารูปาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา ชาตกาทิกถนนฺติอาทีนิ ชนปทจาริกานิมิตฺตานิ, ตานิ สมเวกฺขิตฺวา ชนปทจาริกํ ปกฺกามิฯ อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน สายํ สาเกตํ อนุปฺปโตฺต อญฺชนวนํ ปาวิสิฯ สาเกตวาสิโน สุตฺวา ''อกาโล อิทานิ ภควนฺตํ ทสฺสนายา''ติ วิภาตาย รตฺติยา มาลาคนฺธาทีนิ คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ปูชนวนฺทนสโมฺมทนาทีนิ กตฺวา ปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุ ยาว ภควโต คามปฺปเวสนเวลา, อถ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตํ อญฺญตโร สาเกตโก พฺราหฺมณมหาสาโล นครา นิกฺขโนฺต นครทฺวาเร อทฺทสฯ ทิสฺวา ปุตฺตสิเนหํ อุปฺปาเทตฺวา ''จิรทิโฏฺฐสิ, ปุตฺต, มยา''ติ ปริเทวยมาโน อภิมุโข อคมาสิฯ ภควา ภิกฺขู สญฺญาเปสิ – ''อยํ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมโณ ยํ อิจฺฉติ, ตํ กโรตุ, น วาเรตโพฺพ''ติฯ

พฺราหฺมโณปิ วจฺฉคิทฺธินีว คาวี อาคนฺตฺวา ภควโต กายํ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ ทกฺขิณโต จ วามโต จาติ สมนฺตา อาลิงฺคิ ''จิรทิโฏฺฐสิ, ปุตฺต, จิรํ วินา อโหสี''ติ ภณโนฺตฯ ยทิ ปน โส ตถา กาตุํ น ลเภยฺย, หทยํ ผาเลตฺวา มเรยฺยฯ โส ภควนฺตํ อโวจ – ''ภควา ตุเมฺหหิ สทฺธึ อาคตภิกฺขูนํ อหเมว ภิกฺขํ ทาตุํ สมโตฺถ, มเมว อนุคฺคหํ กโรถา''ติฯ อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวนฯ พฺราหฺมโณ ภควโต ปตฺตํ คเหตฺวา ปุรโต คจฺฉโนฺต พฺราหฺมณิยา เปเสสิ – ''ปุโตฺต เม อาคโต, อาสนํ ปญฺญาเปตพฺพ''นฺติฯ สา ตถา กตฺวา อาคมนํ ปสฺสนฺตี ฐิตา ภควนฺตํ อนฺตรวีถิยํเยว ทิสฺวา ปุตฺตสิเนหํ อุปฺปาเทตฺวา ''จิรทิโฏฺฐสิ, ปุตฺต, มยา''ติ ปาเทสุ คเหตฺวา โรทิตฺวา ฆรํ อติเนตฺวา สกฺกจฺจํ โภเชสิฯ ภุตฺตาวิโน พฺราหฺมโณ ปตฺตํ อปนาเมสิฯ ภควา เตสํ สปฺปายํ วิทิตฺวา ธมฺมํ เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน อุโภปิ โสตาปนฺนา อเหสุํฯ อถ ภควนฺตํ ยาจึสุ – ''ยาว, ภเนฺต, ภควา อิมํ นครํ อุปนิสฺสาย วิหรติ, อมฺหากํเยว ฆเร ภิกฺขา คเหตพฺพา''ติฯ ภควา ''น พุทฺธา เอวํ เอกํ นิพทฺธฏฺฐานํเยว คจฺฉนฺตี''ติ ปฏิกฺขิปิฯ เต อาหํสุ – ''เตน หิ, ภเนฺต, ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ ปิณฺฑาย จริตฺวาปิ ตุเมฺห อิเธว ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสตฺวา วิ

หารํ คจฺฉถา’’ติฯ ภควา เตสํ อนุคฺคหตฺถาย ตถา อกาสิฯ มนุสฺสา พฺราหฺมณญฺจ พฺราหฺมณิญฺจ ‘‘พุทฺธปิตา พุทฺธมาตา’’ เตฺวว โวหรึสุฯ ตมฺปิ กุลํ ‘‘พุทฺธกุล’’นฺติ นามํ ลภิฯ

อานนฺทตฺเถโร ภควนฺตํ ปุจฺฉิ – ‘‘อหํ ภควโต มาตาปิตโร ชานามิ, อิเม ปน กสฺมา วทนฺติ ‘อหํ พุทฺธมาตา อหํ พุทฺธปิตา’’’ติฯ ภควา อาห – ‘‘นิรนฺตรํ เม, อานนฺท, พฺราหฺมณี จ พฺราหฺมโณ จ ปญฺจ ชาติสตานิ มาตาปิตโร อเหสุํ, ปญฺจ ชาติสตานิ มาตาปิตูนํ เชฏฺฐกา, ปญฺจ ชาติสตานิ กนิฏฺฐกาฯ เต ปุพฺพสิเนเหเนว กเถนฺตี’’ติ อิมญฺจ คาถมภาสิ –

‘‘ปุพฺเพว สนฺนิวาเสน, ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา;
เอวํ ตํ ชายเต เปมํ, อุปฺปลํว ยโถทเก’’ติฯ (ชา. ๑.๒.๑๗๔);

ตโต ภควา สาเกเต ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา ปุน จาริกํ จรมาโน สาวตฺถิเมว อคมาสิฯ โสปิ พฺราหฺมโณ จ พฺราหฺมณี จ ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ปติรูปํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เสสมคฺเค ปาปุณิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายึสุฯ นคเร พฺราหฺมณา สนฺนิปตึสุ ‘‘อมฺหากํ ญาตเก สกฺกริสฺสามา’’ติฯ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโน อุปาสกาปิ สนฺนิปตึสุ อุปาสิกาโย จ ‘‘อมฺหากํ สหธมฺมิเก สกฺกริสฺสามา’’ติฯ เต สพฺพปิ กมฺพลกูฏาคารํ อาโรเปตฺวา มาลาคนฺธาทีหิ ปูเชนฺตา นครา นิกฺขาเมสุํฯ

ภควาปิ ตํ ทิวสํ ปจฺจูสสมเย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต เตสํ ปรินิพฺพานภาวํ ญตฺวา ‘‘ตตฺถ มยิ คเต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา พหุชนสฺส ธมฺมาภิสมโย ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สาวตฺถิโต อาคนฺตฺวา อาฬาหนเมว ปาวิสิฯ มนุสฺสา ทิสฺวา ‘‘มาตาปิตูนํ สรีรกิจฺจํ กาตุกาโม ภควา อาคโต’’ติ วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุฯ นาคราปิ กูฏาคารํ ปูเชนฺตา อาฬาหนํ อาเนตฺวา ภควนฺตํ ปุจฺฉึสุ – ‘‘คหฏฺฐอริยสาวกา กถํ ปูเชตพฺพา’’ติฯ ภควา ‘‘ยถา อเสกฺขา ปูชิยนฺติ, ตถา ปูเชตพฺพา อิเม’’ติ อธิปฺปาเยน เตสํ อเสกฺขมุนิภาวํ ทีเปนฺโต อิมํ คาถมาห –

‘‘อหึสกา เย มุนโย, นิจฺจํ กาเยน สํวุตา;
เต ยนฺติ อจฺจุตํ ฐานํ, ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร’’ติฯ (ธ. ป. ๒๒๕);

ตญฺจ ปริสํ โอโลเกตฺวา ตงฺขณานุรูปํ ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **อปฺปํ วต ชีวิตํ อิท**นฺติ ‘‘อิทํ วต มนุสฺสานํ ชีวิตํ อปฺปํ ปริตฺตํ ฐิติปริตฺตตาย สรสปริตฺตตายา’’ติ สลฺลสุตฺเตปิ วุตฺตนยเมตํฯ **โอรํ วสฺสสตาปิ มิยฺยตี**ติ วสฺสสตา โอรํ กลลาทิกาเลปิ มิยฺยติฯ **อติจฺจา**ติ วสฺสสตํ อติกฺกมิตฺวาฯ **ชรสาปิ มิยฺยตี**ติ ชรายปิ มิยฺยติฯ

๘๑๒-๖. **มมายิเต**ติ มมายิตวตฺถุการณาฯ **วินาภาวสนฺตเมวิท**นฺติ สนฺตวินาภาวํ วิชฺชมานวินาภาวเมว อิทํ, น สกฺกา อวินาภาเวน ภวิตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มามโก**ติ มม อุปาสโก ภิกฺขุ วาติ สงฺขํ คโต, พุทฺธาทีนิ วา วตฺถูนิ มมายมาโนฯ **สงฺคต**นฺติ สมาคตํ ทิฏฺฐปุพฺพํ วาฯ **ปิยายิต**นฺติ ปิยํ กตํฯ **นามํเยวาวสิสฺสติ อเกฺขยฺย**นฺติ สพฺพํ รูปาทิธมฺมชาตํ ปหียติ, นามมตฺตเมว ตุ อวสิสฺสติ ‘‘พุทฺธรกฺขิโต, ธมฺมรกฺขิโต’’ติ เอวํ สงฺขาตุํ กเถตุํฯ **มุนโย**ติ ขีณาสวมุนโยฯ **เขมทสฺสิโน**ติ นิพฺพานทสฺสิโนฯ

๘๑๗. สตฺตมคาถา เอวํ มรณพฺภาหเต โลเก อนุรูปปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ ตตฺถ **ปติลีนจรสฺสา**ติ ตโต ตโต ปติลีนํ จิตฺตํ กตฺวา จรนฺตสฺสฯ ***ภิกฺขุโน***ติ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส เสกฺขสฺส วาฯ **สามคฺคิยมาหุ ตสฺส ตํ, โย อตฺตานํ *ภวเน* น ทสฺสเย**ติ ตเสฺสตํ ปติรูปมาหุ,

โย เอวํปฏิปนฺโน นิรยาทิเภเท ภวเน อตฺตานํ น ทเสฺสยฺยฯ เอวญฺหิ โส อิมมฺหา มรณา มุเจฺจยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

๘๑๘-๒๐. อิทานิ โย ‘‘อตฺตานํ ภวเน น ทสฺสเย’’ติ เอวํ ขีณาสโว วิภาวิโต, ตสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิโต ปรา ติโสฺส คาถาโย อาหฯ ตตฺถ **สพฺพตฺถา**ติ ทฺวาทสสุ อายตเนสุฯ **ยทิทํ ทิฏฺฐสุตํ มุเตสุ วา**ติ เอตฺถ ปน ยทิทํ ทิฏฺฐสุตํ, เอตฺถ วา มุเตสุ วา ธเมฺมสุ เอวํ มุนิ น อุปลิมฺปตีติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **โธโน น หิ เตน มญฺญติ, ยทิทํ ทิฏฺฐสุตํ มุเตสุ วา**ติ อตฺราปิ ยทิทํ ทิฏฺฐสุตฺตํ, เตน วตฺถุนา น มญฺญติ, มุเตสุ วา ธเมฺมสุ น มญฺญตีติ เอวเมว สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **น หิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชตี**ติฯ พาลปุถุชฺชนา วิย น รชฺชติ, กลฺยาณปุถุชฺชนเสกฺขา วิย น วิรชฺชติ, ราคสฺส ปน ขีณตฺตา ‘‘วิราโค’’เตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ เทสนาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ชราสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๘๒๑. **เมถุนมนุยุตฺตสฺสา**ติ ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต ติสฺสเมเตฺตยฺยา นาม เทฺว สหายา สาวตฺถึ อคมํสุฯ เต สายนฺหสมยํ มหาชนํ เชตวนาภิมุขํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘กุหึ คจฺฉถา’’ติ ปุจฺฉึสุฯ ตโต เตหิ ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, พหุชนหิตาย ธมฺมํ เทเสติ, ตํ โสตุํ เชตวนํ คจฺฉามา’’ติ วุเตฺต ‘‘มยมฺปิ โสสฺสามา’’ติ อคมํสุฯ เต อวญฺญธมฺมเทสกสฺส ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปริสนฺตเร นิสินฺนาว จิเนฺตสุํ – ‘‘น สกฺกา อคารมเชฺฌ ฐิเตนายํ ธโมฺม ปริปูเรตุ’’นฺติฯ อถ ปกฺกเนฺต มหาชเน ภควนฺตํ ปพฺพชฺชํ ยาจึสุฯ ภควา ‘‘อิเม ปพฺพาเชหี’’ติ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อาณาเปสิฯ โส เต ปพฺพาเชตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา อรญฺญวาสํ คนฺตุมาโรโทฺธฯ เมเตฺตโยฺย ติสฺสํ อาห – ‘‘อาวุโส, อุปชฺฌาโย อรญฺญํ คจฺฉติ, มยมฺปิ คจฺฉามา’’ติฯ ติโสฺส ‘‘อลํ อาวุโส, ภควโต ทสฺสนํ ธมฺมสฺสวนญฺจ อหํ ปิเหมิ, คจฺฉ ตฺว’’นฺติ วตฺวา น อคมาสิฯ เมเตฺตโยฺย อุปชฺฌาเยน สห คนฺตฺวา อรเญฺญ สมณธมฺมํ กโรเนฺต น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิ สทฺธึ อาจริยุปชฺฌาเยหิฯ ติสฺสสฺสาปิ เชฏฺฐภาตา พฺยาธินา กาลมกาสิฯ โส ตํ สุตฺวา อตฺตโน คามํ อคมาสิ, ตตฺร นํ ญาตกา ปโลเภตฺวา อุปฺปพฺพาเชสุํฯ เมเตฺตโยฺยปิ อาจริยุปชฺฌาเยหิ สทฺธึ สาวตฺถึ อาคโตฯ อถ ภควา วุตฺถวโสฺส ชนปทจาริกํ จรมาโน อนุปุเพฺพน ตํ คามํ ปาปุณิฯ ตตฺถ เมเตฺตโยฺย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘อิมสฺมึ, ภเนฺต, คาเม มม คิหิสหาโย อตฺถิ, มุหุตฺตํ ตาว อาคเมถ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติ วตฺวา คามํ ปวิสิตฺวา ตํ ภควโต สนฺติกํ อาเนตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต ตสฺสตฺถาย อาทิคาถาย ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา พฺยากโรเนฺต อวเสสคาถาโย อภาสิฯ อยมสฺส สุตฺตสฺส อุปฺปตฺติฯ

ตตฺถ **เมถุนมนุยุตฺตสฺสา**ติ เมถุนธมฺมสมายุตฺตสฺสฯ **อิตี**ติ เอวมาหฯ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํ, **ติโสฺส**ติ นามํ ตสฺส เถรสฺสฯ โส หิ ติโสฺสติ นาเมนฯ **เมเตฺตโยฺย**ติ โคตฺตํ, โคตฺตวเสเนว เจส ปากโฏ อโหสิฯ ตสฺมา อฏฺฐุปฺปตฺติยํ วุตฺตํ ‘‘ติสฺสเมเตฺตยฺยา นาม เทฺว สหายา’’ติฯ **วิฆาต**นฺติ อุปฆาตํฯ **พฺรูหี**ติ อาจิกฺขฯ **มาริสา**ติ ปิยวจนเมตํ, นิทฺทุกฺขาติ วุตฺตํ โหติฯ **สุตฺวาน ตว สาสน**นฺติ ตว วจนํ สุตฺวาฯ **วิเวเก สิกฺขิสฺสามเส**ติ สหายํ อารพฺภ ธมฺมเทสนํ ยาจโนฺต ภณติฯ โส ปน สิกฺขิตสิโกฺขเยวฯ

๘๒๒. **มุสฺสเต วาปิ สาสน**นฺติ ปริยตฺติปฏิปตฺติโต ทุวิธมฺปิ สาสนํ นสฺสติฯ **วาปี**ติ ปทปูรณมตฺตํฯ **เอตํ ตสฺมึ อนาริย**นฺติ ตสฺมึ ปุคฺคเล เอตํ อนริยํ, ยทิทํ มิจฺฉาปฏิปทาฯ

๘๒๓. **เอโก ปุเพฺพ จริตฺวานา**ติ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน วา คณโวสฺสคฺคเฏฺฐน วา ปุเพฺพ เอโก วิหริตฺวาฯ **ยานํ ภนฺตํว ตํ โลเก, หีนมาหุ ปุถุชฺชน**นฺติ ตํ วิพฺภนฺตกํ ปุคฺคลํ ยถา หตฺถิยานาทิยานํ อทนฺตํ วิสมํ อาโรหติ, อาโรหกมฺปิ ภญฺชติ, ปปาเตปิ ปปตติฯ เอวํ กายทุจฺจริตาทิวิสมาโรหเนน นรกาทีสุ, อตฺตภญฺชเนน ชาติปปาตาทีสุ ปปตเนน จ ยานํ ภนฺตํว อาหุ หีนํ ปุถุชฺชนญฺจ อาหูติฯ

๘๒๔-๕. **ยโส กิตฺติ จา**ติ ลาภสกฺกาโร ปสํสา จฯ **ปุเพฺพ**ติ ปพฺพชิตภาเวฯ **หายเต วาปิ ตสฺส สา**ติ ตสฺส วิพฺภนฺตกสฺส สโต โส จ ยโส สา จ กิตฺติ หายติฯ **เอตมฺปิ ทิสฺวา**ติ เอตมฺปิ ปุเพฺพ ยสกิตฺตีนํ ภาวํ ปจฺฉา จ หานึ ทิสฺวาฯ **สิเกฺขถ เมถุนํ วิปฺปหาตเว**ติ ติโสฺส สิกฺขา สิเกฺขถฯ กึ การณํ? **เมถุนํ วิปฺปหาตเว,** เมถุนปฺปหานตฺถายาติ วุตฺตํ โหติฯ โย หิ เมถุนํ น วิปฺปชหติ, **สงฺกเปฺปหิ...เป.... ตถาวิโธ** ฯ ตตฺถ **ปเรโต**ติ สมนฺนาคโตฯ **ปเรสํ นิโคฺฆส**นฺติ อุปชฺฌายาทีนํ นินฺทาวจนํฯ **มงฺกุ โหตี**ติ ทุมฺมโน โหติฯ

๘๒๖. อิโต ปรา คาถา ปากฏสมฺพนฺธา เอวฯ ตาสุ **สตฺถานี**ติ กายทุจฺจริตาทีนิฯ ตานิ หิ อตฺตโน ปเรสญฺจ เฉทนเฏฺฐน ‘‘สตฺถานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตสุ จายํ วิเสสโต โจทิโต มุสาวจนสตฺถาเนว กโรติ – ‘‘อิมินา การเณนาหํ วิพฺภโนฺต’’ติ ภณโนฺตฯ เตเนวาห – **‘‘เอส ขฺวสฺส มหาเคโธ, โมสวชฺชํ ปคาหตี’’**ติฯ ตตฺถ **เอส ขฺวสฺสา**ติ เอส โข อสฺสฯ **มหาเคโธ**ติ มหาพนฺธนํฯ กตโมติ เจ? ยทิทํ โมสวชฺชํ ปคาหติ, สฺวาสฺส มุสาวาทโชฺฌคาโห มหาเคโธติ เวทิตโพฺพฯ

๘๒๗. **มโนฺทว ปริกิสฺสตี**ติ ปาณวธาทีนิ กโรโนฺต ตโตนิทานญฺจ ทุกฺขมนุโภโนฺต โภคปริเยสนรกฺขนานิ จ กโรโนฺต โมมูโห วิย ปริกิลิสฺสติฯ

๘๒๘-๙. **‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, มุนิ ปุพฺพาปเร อิธา’’**ติ เอตํ ‘‘ยโส กิตฺติ จ ยา ปุเพฺพ, หายเตวาปิ ตสฺส สา’’ติ อิโต ปภุติ วุตฺต ปุพฺพาปเร อิธ อิมสฺมึ สาสเน ปุพฺพโต อปเร สมณภาวโต วิพฺภนฺตกภาเว อาทีนวํ มุนิ ญตฺวาฯ **เอตทริยานมุตฺตม**นฺติ ยทิทํ วิเวกจริยา , เอตํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อุตฺตมํ, ตสฺมา วิเวกเญฺญว สิเกฺขถาติ อธิปฺปาโยฯ **น เตน เสโฏฺฐ มเญฺญถา**ติ เตน จ วิเวเกน น อตฺตานํ ‘‘เสโฏฺฐ อห’’นฺติ มเญฺญยฺย, เตน ถโทฺธ น ภเวยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

๘๓๐. **ริตฺตสฺสา**ติ วิวิตฺตสฺส กายทุจฺจริตาทีหิ วิรหิตสฺสฯ **โอฆติณฺณสฺส ปิหยนฺติ, กาเมสุ คธิตา ปชา**ติ วตฺถุกาเมสุ ลคฺคา สตฺตา ตสฺส จตุโรฆติณฺณสฺส ปิหยนฺติ อิณายิกา วิย อาณณฺยสฺสาติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน ติโสฺส โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปสูรสุตฺตวณฺณนา

๘๓๑. อิเธว สุทฺธีติ ปสูรสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? ภควติ กิร สาวตฺถิยํ วิหรนฺเต ปสูโร นาม ปริพฺพาชโก มหาวาที, โส ‘‘อหมสฺมิ สกลชมฺพุทีเป วาเทน อโคฺค, ตสฺมา ยถา ชมฺพุทีปสฺส ชมฺพุปญฺญาณํ, เอวํ มมาปิ ภวิตุํ อรหตี’’ติ ชมฺพุสาขํ ธชํ กตฺวา สกลชมฺพุทีเป ปฏิวาทํ อนาสาเทนฺโต อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ อาคนฺตฺวา นครทฺวาเร วาลิกตฺถลํ กตฺวา ตตฺถ สาขํ อุสฺสาเปตฺวา ‘‘โย มยา สทฺธึ วาทํ กาตุํ สมโตฺถ, โส อิมํ สาขํ ภญฺชตู’’ติ วตฺวา นครํ ปาวิสิฯ ตํ ฐานํ มหาชโน ปริวาเรตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตน จ สมเยน อายสฺมา สาริปุโตฺต ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา สาวตฺถิโต นิกฺขมติฯ โส ตํ ทิสฺวา สมฺพหุเล คามทารเก ปุจฺฉิ – ‘‘กึ เอตํ ทารกา’’ติ, เต สพฺพํ อาจิกฺขึสุฯ ‘‘เตน หิ นํ ตุเมฺห อุทฺธริตฺวา ปาเทหิ ภญฺชถ, ‘วาทตฺถิโก วิหารํ อาคจฺฉตู’ติ จ ภณถา’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ

ปริพฺพาชโก ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ อาคนฺตฺวา อุทฺธริตฺวา ภคฺคํ สาขํ ทิสฺวา ‘‘เกนิทํ การิต’’นฺติ ปุจฺฉิฯ ‘‘พุทฺธสาวเกน สาริปุเตฺตนา’’ติ จ วุเตฺต ปมุทิโต หุตฺวา ‘‘อชฺช มม ชยํ สมณสฺส จ ปราชยํ ปณฺฑิตา ปสฺสนฺตู’’ติ ปณฺหวีมํสเก การณิเก อาเนตุํ สาวตฺถึ ปวิสิตฺวา วีถิสิงฺฆาฏกจจฺจเรสุ วิจรโนฺต ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส อคฺคสาวเกน สห วาเท ปญฺญาปฏิภานํ โสตุกามา โภโนฺต นิกฺขมนฺตู’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ ‘‘ปณฺฑิตานํ วจนํ โสสฺสามา’’ติ สาสเน ปสนฺนาปิ อปฺปสนฺนาปิ พหู มนุสฺสา นิกฺขมึสุฯ ตโต ปสูโร มหาชนปริวุโต ‘‘เอวํ วุเตฺต เอวํ ภณิสฺสามี’’ติอาทีนิ วิตเกฺกโนฺต วิหารํ อคมาสิฯ เถโร ‘‘วิหาเร อุจฺจาสทฺทมหาสโทฺท ชนพฺยากุลญฺจ มา อโหสี’’ติ เชตวนทฺวารโกฏฺฐเก อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา นิสีทิฯ

ปริพฺพาชโก เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตฺวํ, โภ, ปพฺพชิต, มยฺหํ ชมฺพุธชํ ภญฺชาเปสี’’ติ อาหฯ ‘‘อาม ปริพฺพาชกา’’ติ จ วุเตฺต ‘‘โหตุ โน, โภ, กาจิ กถาปวตฺตี’’ติ อาหฯ ‘‘โหตุ ปริพฺพาชกา’’ติ จ เถเรน สมฺปฏิจฺฉิเต ‘‘ตฺวํ, สมณ, ปุจฺฉ, อหํ วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ อาหฯ ตโต นํ เถโร อวจ ‘‘กึ, ปริพฺพาชก, ทุกฺกรํ ปุจฺฉา, อุทาหุ วิสฺสชฺชน’’นฺติฯ วิสฺสชฺชนํ โภ, ปพฺพชิต, ปุจฺฉาย กึ ทุกฺกรํฯ ตํ โย หิ โกจิ ยํกิญฺจิ ปุจฺฉตีติฯ ‘‘เตน หิ, ปริพฺพาชก, ตฺวํ ปุจฺฉ, อหํ วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ เอวํ วุเตฺต ปริพฺพาชโก ‘‘สาธุรูโป ภิกฺขุ ฐาเน สาขํ ภญฺชาเปสี’’ติ วิมฺหิตจิโตฺต หุตฺวา เถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘โก ปุริสสฺส กาโม’’ติฯ ‘‘สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) เถโร อาหฯ โส ตํ สุตฺวา เถเร วิรุทฺธสญฺญี หุตฺวา ปราชยํ อาโรเปตุกาโม อาห – ‘‘จิตฺรวิจิตฺรารมฺมณํ ปน โภ, ปพฺพชิต, ปุริสสฺส กามํ น วเทสี’’ติ? ‘‘อาม, ปริพฺพาชก, น วเทมี’’ติฯ ตโต นํ ปริพฺพาชโก ยาว ติกฺขตฺตุํ ปฏิญฺญํ การาเปตฺวา ‘‘สุณนฺตุ โภโนฺต สมณสฺส วาเท โทส’’นฺติ ปณฺหวีมํสเก อาลปิตฺวา อาห – ‘‘โภ, ปพฺพชิต, ตุมฺหากํ สพฺรหฺมจาริโน อรเญฺญ วิหรนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ปริพฺพาชก, วิหรนฺตี’’ติฯ ‘‘เต ตตฺถ วิหรนฺตา กามวิตกฺกาทโย วิตเกฺก วิตเกฺกนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ปริพฺพาชก, ปุถุชฺชนา สหสา วิตเกฺกนฺตี’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ เตสํ สมณภาโว กุโต? นนุ เต อคาริกา กามโภคิโน โหนฺตี’’ติ เอวญฺจ ปน วตฺวา อถาปรํ เอตทโวจ –

‘‘น เต เว กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก,
สงฺกปฺปราคญฺจ วเทสิ กามํ;
สงฺกปฺปยํ อกุสเล วิตเกฺก,
ภิกฺขุปิ เต เหสฺสติ กามโภคี’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๔);

อถ เถโร ปริพฺพาชกสฺส วาเท โทสํ ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘กึ, ปริพฺพาชก, สงฺกปฺปราคํ ปุริสสฺส กามํ น วเทสิ, จิตฺรวิจิตฺรารมฺมณํ วเทสี’’ติ? ‘‘อาม, โภ, ปพฺพชิตา’’ติฯ ตโต นํ เถโร ยาว ติกฺขตฺตุํ ปฏิญฺญํ การาเปตฺวา ‘‘สุณาถ, อาวุโส, ปริพฺพาชกสฺส วาเท โทส’’นฺติ ปณฺหวี

มํสเก อาลปิตฺวา อาห – ‘‘อาวุโส ปสูร, ตว สตฺถา อตฺถี’’ติ? ‘‘อาม, ปพฺพชิต, อตฺถี’’ติฯ ‘‘โส จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปารมฺมณํ ปสฺสติ สทฺทารมฺมณาทีนิ วา เสวตี’’ติ? ‘‘อาม, ปพฺพชิต, เสวตี’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ ตสฺส สตฺถุภาโว กุโต, นนุ โส อคาริโก กามโภคี โหตี’’ติ เอวญฺจ ปน วตฺวา อถาปรํ เอตทโวจ –

‘‘เต เว กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก,
สงฺกปฺปราคํ น วเทสิ กามํ;
ปสฺสโนฺต รูปานิ มโนรมานิ,
สุณโนฺต สทฺทานิ มโนรมานิฯ

‘‘ฆายโนฺต คนฺธานิ มโนรมานิ,
สายโนฺต รสานิ มโนรมานิ;
ผุสโนฺต ผสฺสานิ มโนรมานิ,
สตฺถาปิ เต เหสฺสติ กามโภคี’’ติฯ

เอวํ วุเตฺต นิปฺปฏิภาโน ปริพฺพาชโก ‘‘อยํ ปพฺพชิโต มหาวาที, อิมสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วาทสตฺถํ สิกฺขิสฺสามี’’ติ สาวตฺถิํ ปวิสิตฺวา ปตฺตจีวรํ ปริเยสิตฺวา เชตวนํ ปวิโฏฺฐ ตตฺถ ลาลุทายิํ สุวณฺณวณฺณํ กายูปปนฺนํ สรีราการากเปฺปสุ สมนฺตปาสาทิกํ ทิสฺวา ‘‘อยํ ภิกฺขุ มหาปเญฺญ มหาวาที’’ติ มนฺตฺวา ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตํ วาเทน นิคฺคเหตฺวา สลิเงฺคน ตํเยว ติตฺถายตนํ ปกฺกมิตฺวา ปุน ‘‘สมเณน โคตเมน สทฺธิํ วาทํ กริสฺสามี’’ติ สาวตฺถิยํ ปุริมนเยเนว อุโคฺฆเสตฺวา มหาชนปริวุโต ‘‘เอวํ สมณํ โคตมํ นิคฺคเหสฺสามี’’ติอาทีนิ วทโนฺต เชตวนํ อคมาสิฯ เชตวนทฺวารโกฏฺฐเก อธิวตฺถา เทวตา ‘‘อยํ อภาชนภูโต’’ติ มุขพนฺธมสฺส อกาสิฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มูโค วิย นิสีทิฯ มนุสฺสา ‘‘อิทานิ ปุจฺฉิสฺสติ, อิทานิ ปุจฺฉิสฺสตี’’ติ ตสฺส มุขํ อุโลฺลเกตฺวา ‘‘วเทหิ, โภ ปสูร, วเทหิ, โภ ปสูรา’’ติ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา อเหสุํฯ อถ ภควา ‘‘กิํ ปสูโร วทิสฺสตี’’ติ วตฺวา ตตฺถ สมฺปตฺตปริสาย ธมฺมเทสนตฺถํ อิมํ สุตฺตํ อภาสิฯ

ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาว อยํ สเงฺขโป – อิเม ทิฏฺฐิคติกา อตฺตโน ทิฏฺฐิํ สนฺธาย **อิเธว สุทฺธี อิติ วาทยนฺติ นาเญฺญสุ ธเมฺมสุ วิสุทฺธิมาหุ**ฯ เอวํ สเนฺต อตฺตโน สตฺถาราทีนิ **นิสฺสิตา** ตเตฺถว ‘‘เอส วาโท สุโภ’’ติ เอวํ **สุภํ วทานา** หุตฺวา **ปุถู** สมณพฺราหฺมณา ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทีสุ **ปเจฺจกสเจฺจสุ นิวิฏฺฐา**ฯ

๘๓๒. เอวํ นิวิฏฺฐา จ – **เต วาทกามา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **พาลํ ทหนฺตี มิถุ อญฺญมญฺญ**นฺติ ‘‘อยํ พาโล อยํ พาโล’’ติ เอวํ เทฺวปิ ชนา อญฺญมญฺญํ พาลํ ทหนฺติ, พาลโต ปสฺสนฺติฯ **วทนฺติ เต อญฺญสิตา กโถชฺช**นฺติ เต อญฺญมญฺญํ สตฺถาราทิํ นิสฺสิตา กลหํ วทนฺติฯ **ปสํสกามา กุสลา วทานา**ติ ปสํสตฺถิกา อุโภปิ ‘‘มยํ กุสลวาทา ปณฺฑิตวาทา’’ติ เอวํสญฺญิโน หุตฺวาฯ

๘๓๓. เอวํ วทาเนสุ จ เตสุ เอโก นิยมโต เอว – **ยุโตฺต กถาย**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **ยุโตฺต กถาย**นฺติ วิวาทกถาย อุสฺสุโกฺกฯ **ปสํสมิจฺฉํ วินิฆาติ โหตี**ติ อตฺตโน ปสํสํ อิจฺฉโนฺต ‘‘กถํ นุ โข นิคฺคเหสฺสามี’’ติอาทินา นเยน ปุเพฺพว สลฺลาปา กถํกถี วินิฆาตี โหติฯ **อปาหตสฺมิ**นฺติ ปญฺหวีมํสเกหิ ‘‘อตฺถาปคตํ เต ภณิตํ, พฺยญฺชนาปคตํ เต ภณิต’’นฺติอาทินา นเยน อปหาริเต วาเทฯ **นินฺทาย โส กุปฺปตี**ติ เอวํ อปาหตสฺมิญฺจ วาเท อุปฺปนฺนาย นินฺทาย โส กุปฺปติฯ **รนฺธเมสี**ติ ปรสฺส รนฺธเมว คเวสโนฺตฯ

๘๓๔. น เกวลญฺจ กุปฺปติ, อปิจ โข ปน **ยมสฺส วาท**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **ปริหีนมาหุ อปาหต**นฺติ อตฺถพฺยญฺชนาทิโต อปาหตํ ปริหีนํ วทนฺติฯ **ปริเทวตี**ติ ตโต นิมิตฺตํ โส ‘‘อญฺญํ มยา อาวชฺชิต’’นฺติอาทีหิ วิปฺปลปติฯ **โสจตี**ติ ‘‘ตสฺส ชโย’’ติอาทีนิ อารพฺภ โสจติฯ **อุปจฺจคา มนฺติ อนุตฺถุนาตี**ติ ‘‘โส มํ วาเทน วาทํ อติกฺกนฺโต’’ติอาทินา นเยน สุฏฺฐุตรํ วิปฺปลปติฯ

๘๓๕. **เอเต วิวาทา สมเณสู**ติ เอตฺถ ปน **สมณา** วุจฺจนฺติ พาหิรปริพฺพาชกาฯ **เอเตสุ อุคฺฆาติ นิฆาติ โหตี**ติ เอเตสุ วาเทสุ ชยปราชยาทิวเสน จิตฺตสฺส อุคฺฆาตํ นิฆาตญฺจ ปาปุณนฺโต อุคฺฆาตี นิฆาตี จ โหติฯ **วิรเม กโถชฺชน**ฺติ ปชเหยฺย กลหํฯ **น หญฺญทตฺถตฺถิ ปสํสลาภา**ติ น หิ เอตฺถ ปสํสลาภโต อโญฺญ อโตฺถ อตฺถิฯ

๘๓๖-๗. ฉฏฺฐคาถาย อโตฺถ – ยสฺมา จ น หญฺญทตฺถตฺถิ ปสํสลาภา, ตสฺมา ปรมํ ลาภํ ลภโนฺตปิ ‘‘สุนฺทโร อย’’นฺติ **ตตฺถ** ทิฏฺฐิยา **ปสํสิโต วา ปน โหติ** ตํ **วาทํ ปริสาย มเชฺฌ** ทีเปตฺวา, ตโต **โส เตน** ชยเตฺถน ตุฏฺฐิํ วา ทนฺตวิทํสกํ วา อาปชฺชโนฺต **หสติ,** มาเนน จ **อุณฺณมติ**ฯ กิํ การณํ? ยสฺมา **ตํ** ชยตฺถํ **ปปฺปุยฺย ยถามาโน** ชาโต, เอวํ อุณฺณมโต จ **ยา อุณฺณตี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **มานาติมานํ วทเต ปเนโส**ติ เอโส ปน ตํ อุณฺณติํ ‘‘วิฆาตภูมี’’ติ อพุชฺฌมาโน มานญฺจ อติมานญฺจ วทติเยวฯ

๘๓๘. เอวํ วาเท โทสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส วาทํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต **‘‘สูโร’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ราชขาทายา**ติ ราชขาทนีเยน, ภตฺตเวตเนนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อภิคชฺชเมติ ปฏิสูรมิจฺฉ**นฺติ ยถา โส ปฏิสูรํ อิจฺฉโนฺต อภิคชฺชโนฺต เอติ, เอวํ ทิฏฺฐิคติโก ทิฏฺฐิคติกนฺติ ทเสฺสติฯ **เยเนว โส, เตน ปเลหี**ติ เยน โส ตุยฺหํ ปฏิสูโร, เตน คจฺฉฯ **ปุเพฺพว นตฺถิ ยทิทํ ยุธายา**ติ ยํ ปน อิทํ กิเลสชาตํ ยุทฺธาย สิยา, ตํ เอตํ ปุเพฺพว นตฺถิ, โพธิมูเลเยว ปหีนนฺติ ทเสฺสติฯ เสสคาถา ปากฏสมฺพนฺธาเยวฯ

๘๓๙-๔๐. ตตฺถ **วิวาทยนฺตี**ติ วิวทนฺติฯ **ปฏิเสนิกตฺตา**ติ ปฏิโลมการโกฯ **วิเสนิกตฺวา**ติ กิเลสเสนํ วินาเสตฺวาฯ **กิํ ลเภโถ**ติ ปฏิมลฺลํ กิํ ลภิสฺสสิฯ **ปสูรา**ติ ตํ ปริพฺพาชกํ อาลปติฯ **เยสีธ นตฺถี**ติ เยสํ อิธ นตฺถิฯ

๘๔๑. **ปวิตกฺก**นฺติ ‘‘ชโย นุ โข เม ภวิสฺสตี’’ติ อาทีนิ วิตเกฺกโนฺตฯ **โธเนน ยุคํ สมาคมา**ติ ธุตกิเลเสน พุเทฺธน สทฺธิํ ยุคคฺคาหํ สมาปโนฺนฯ **น หิ ตุวํ สกฺขสิ สมฺปยาตเว**ติ โกตฺถุกาทโย วิย สีหาทีหิ, โธเนน สห ยุคํ คเหตฺวา เอกปทมฺปิ สมฺปยาตุํ ยุคคฺคาหเมว วา สมฺปาเทตุํ น สกฺขิสฺสสีติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปสูรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. มาคณฺฑิยสุตฺตวณฺณนา

๘๔๒. **ทิสฺวาน ตณฺห**นฺติ มาคณฺฑิยสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรโนฺต ปจฺจูสสมเย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต กุรูสุ กมฺมาสธมฺมนิคมวาสิโน มาคณฺฑิยสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส สปชาปติกสฺส อรหตฺตูปนิสฺสยํ ทิสฺวา ตาวเทว สาวตฺถิโต ตตฺถ คนฺตฺวา กมฺมาสธมฺมสฺส อวิทูเร อญฺญตรสฺมิํ วนสเณฺฑ นิสีทิ สุวโณฺณภาสํ มุญฺจมาโนฯ มาคณฺฑิโยปิ ตงฺขณํ ตตฺถ มุขโธวนตฺถํ คโต สุวโณฺณภาสํ ทิสฺวา ‘‘กิํ อิท’’นฺติ อิโต จิโต จ

เปกฺขมาโน ภควนฺตํ ทิสฺวา อตฺตมโน อโหสิฯ ตสฺส กิร ธีตา สุวณฺณวณฺณา, ตํ พหู ขตฺติยกุมาราทโย วารยนฺตา น ลภนฺติฯ พฺราหฺมโณ เอวํลทฺธิโก โหติ ‘‘สมณเสฺสว นํ สุวณฺณวณฺณสฺส ทสฺสามี’’ติฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ เม ธีตาย สมานวโณฺณ, อิมสฺส นํ ทสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตสฺมา ทิสฺวาว อตฺตมโน อโหสิฯ โส เวเคน ฆรํ คนฺตฺวา พฺราหฺมณิํ อาห – ‘‘โภติ โภติ มยา ธีตาย สมานวโณฺณ ปุริโส ทิโฎฺฐ, อลงฺกโรหิ ทาริกํ, ตสฺส นํ ทสฺสามา’’ติฯ พฺราหฺมณิยา ทาริกํ คโนฺธทเกน นฺหาเปตฺวา วตฺถปุปฺผาลงฺการาทีหิ อลงฺกโรนฺติยาเอว ภควโต ภิกฺขาจารเวลา สมฺปตฺตาฯ อถ ภควา กมฺมาสธมฺมํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ

เตปิ โข ธีตรํ คเหตฺวา ภควโต นิสิโนฺนกาสํ อคมํสุฯ ตตฺถ ภควนฺตํ อทิสฺวา พฺราหฺมณี อิโต จิโต จ วิโลเกนฺตี ภควโต นิสชฺชฎฺฐานํ ติณสนฺถารกํ อทฺทสฯ พุทฺธานญฺจ อธิฎฺฐานพเลน นิสิโนฺนกาโส ปทนิเกฺขโป จ อพฺยากุลา โหนฺติฯ สา พฺราหฺมณํ อาห – ‘‘เอส, พฺราหฺมณ, ตสฺส ติณสนฺถาโร’’ติ? ‘‘อาม, โภตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, พฺราหฺมณ, อมฺหากํ อาคมนกมฺมํ น สมฺปชฺชิสฺสตี’’ติฯ ‘‘กสฺมา โภตี’’ติ? ‘‘ปสฺส, พฺราหฺมณ, อพฺยากุโล ติณสนฺถาโร, เนโส กามโภคิโน ปริภุโตฺต’’ติฯ พฺราหฺมโณ ‘‘มา, โภติ มงฺคเล ปริเยสิยมาเน อวมงฺคลํ อภณี’’ติ อาหฯ ปุนปิ พฺราหฺมณี อิโต จิโต จ วิจรนฺตี ภควโต ปทนิเกฺขปํ ทิสฺวา พฺราหฺมณํ อาห ‘‘อยํ ตสฺส ปทนิเกฺขโป’’ติ? ‘‘อาม, โภตี’’ติฯ ‘‘ปสฺส, พฺราหฺมณ, ปทนิเกฺขปํ, นายํ สโตฺต กาเมสุ คธิโต’’ติฯ ‘‘กถํ ตฺวํ โภติ ชานาสี’’ติ จ วุตฺตา อตฺตโน ญาณพลํ ทเสฺสนฺตี อาห –

‘‘รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฎิกํ ปทํ ภเว,
ทุฎฺฐสฺส โหติ อนุกฑฺฒิตํ ปทํ;
มูฬฺหสฺส โหติ สหสานุปีฬิตํ,
วิวฎฺฎจฺฉทสฺส อิทมีทิสํ ปท’’นฺติฯ (อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๒๖๐-๒๖๑; ธ. ป. อฎฺฐ. ๑.๒ สามาวตีวตฺถุ; วิสุทฺธิ. ๑.๔๕);

อยญฺจรหิ เตสํ กถา วิปฺปกตา, อถ ภควา กตภตฺตกิโจฺจ ตเมว วนสณฺฑํ อาคโตฯ พฺราหฺมณี ภควโต วรลกฺขณขจิตํ พฺยามปฺปภาปริกฺขิตฺตํ รูปํ ทิสฺวา พฺราหฺมณํ อาห – ‘‘เอส ตยา, พฺราหฺมณ, ทิโฎฺฐ’’ติ? ‘‘อาม โภตี’’ติฯ ‘‘อาคตกมฺมํ น สมฺปชฺชิสฺสเตว, เอวรูโป นาม กาเม ปริภุญฺชิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติฯ เตสํ เอวํ วทนฺตานเญฺญว ภควา ติณสนฺถารเก นิสีทิฯ อถ พฺราหฺมโณ ธีตรํ วาเมน หเตฺถน คเหตฺวา กมณฺฑลุํ ทกฺขิเณน หเตฺถน คเหตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘โภ, ปพฺพชิต, ตฺวญฺจ สุวณฺณวโณฺณ อยญฺจ ทาริกา, อนุจฺฉวิกา เอสา ตว, อิมาหํ โภโต ภริยํ โปสาวนตฺถาย ทมฺมี’’ติ วตฺวา ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ทาตุกาโม อฎฺฐาสิฯ ภควา พฺราหฺมณํ อนาลปิตฺวา อเญฺญน สทฺธิํ สลฺลปมาโน วิย **‘‘ทิสฺวาน ตณฺห’’**นฺติ อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – อชปาลนิโคฺรธมูเล นานารูปานิ นิมฺมินิตฺวา อภิกามมาคตํ มารธีตรํ **ทิสฺวาน ตณฺหํ อรติํ รคญฺจ** ฉนฺทมตฺตมฺปิ เม **เมถุนสฺมิํ นาโหสิ, กิเมวิทํ** อิมิสฺสา ทาริกาย **มุตฺตกรีสปุณฺณํ** รูปํ ทิสฺวา ภวิสฺสติ สพฺพถา **ปาทาปิ นํ สมฺผุสิตุํ น อิจฺฉ,** กุโตเนน สํวสิตุนฺติฯ

๘๔๓. ตโต มาคณฺฑิโย ‘‘ปพฺพชิตา นาม มานุสเก กาเม ปหาย ทิพฺพกามตฺถาย ปพฺพชนฺติ, อยญฺจ ทิเพฺพปิ กาเม น อิจฺฉติ, อิทมฺปิ อิตฺถิรตนํ, กา นุ อสฺส ทิฎฺฐี’’ติ ปุจฺฉิตุํ ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **เอตาทิสํ เจ รตน**นฺติ ทิพฺพิตฺถิรตนํ สนฺธาย ภณติ, **นาริ**นฺติ อตฺตโน ธีตรํ สนฺธายฯ **ทิฎฺฐิคตํ สีลวตํ นุ ชีวิต**นฺติ ทิฎฺฐิญฺจ สีลญฺจ วตญฺจ ชีวิตญฺจฯ **ภวูปปตฺติญฺจ วเทสิ กีทิส**นฺติ อตฺตโน ภวูปปตฺติญฺจ กีทิสํ วทสีติฯ

๘๔๔. อิโต ปรา เทฺว คาถา วิสชฺชนปุจฺฉานเยน ปวตฺตตฺตา ปากฏสมฺพนฺธาเยวฯ ตาสุ ปฐมคาถาย สเงฺขปโตฺถ – **ตสฺส** มยฺหํ, มาคณฺฑิย, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคต**ธเมฺมสุ** นิจฺฉินิตฺวา ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ เอวํ **อิทํ วทามีติ สมุคฺคหิตํ น โหติ** นตฺถิ น วิชฺชติฯ กึการณา ? อหญฺหิ ปสฺสโนฺต **ทิฏฺฐีสุ** อาทีนวํ กญฺจิ ทิฏฺฐึ อคฺคเหตฺวา สจฺจานิ ปวิจินโนฺต อชฺฌตฺตํ ราคาทีนํ สนฺติภาเวน **อชฺฌตฺตสนฺติ**สงฺขาตํ นิพฺพานเมว อทฺทสนฺติฯ

๘๔๕. ทุติยคาถาย สเงฺขปโตฺถ – **ยานิ**มานิ ทิฏฺฐิคตานิ เตหิ เตหิ สเตฺตหิ วินิจฺฉินิตฺวา คหิตตฺตา **วินิจฺฉยา**ติ จ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตภาวาทินา นเยน **ปกปฺปิตานิ** จาติ วุจฺจนฺติฯ **เต ตฺวํ มุนิ** ทิฏฺฐิคตธเมฺม อคฺคเหตฺวา **อชฺฌตฺตสนฺตีติ ยเมตมตฺถํ พฺรูสิ,** อาจิกฺข เม, **กถํ นุ ธีเรหิ ปเวทิตํ** กถํ ปกาสิตํ ธีเรหิ ตํ ปทนฺติฯ

๘๔๖. อถสฺส ภควา ยถา เยน อุปาเยน ตํ ปทํ ธีเรหิ ปกาสิตํ, ตํ อุปายํ สปฏิปกฺขํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น ทิฏฺฐิยา’’**ติ คาถมาหฯ ตโตฺถ ‘‘น ทิฏฺฐิยา’’ติอาทีหิ ทิฏฺฐิสฺสุติอฏฺฐสมาปตฺติญาณพาหิรสีลพฺพตานิ ปฏิกฺขิปติฯ **‘‘สุทฺธิมาหา’’**ติ เอตฺถ วุตฺตํ **อาห**-สทฺทํ สพฺพตฺถ นกาเรน สทฺธึ โยเชตฺวา ปุริสพฺยตฺตยํ กตฺวา ‘‘ทิฏฺฐิยา สุทฺธึ นาหํ กเถมี’’ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุตฺตรปเทสุปิฯ ตตฺถ จ **อทิฏฺฐิยา นาหา**ติ ทสวตฺถุกํ สมฺมาทิฏฺฐึ วินา น กเถมิฯ ตถา **อสฺสุติยา**ติ นวงฺคํ สวนํ วินาฯ **อญาณา**ติ กมฺมสฺส กตสจฺจานุโลมิกญาณํ วินาฯ **อสีลตา**ติ ปาติโมกฺขสํวรํ วินาฯ **อพฺพตา**ติ ธุตงฺควตํ วินาฯ **โนปิ เตนา**ติ เตสุ เอกเมเกน ทิฏฺฐิอาทิมเตฺตนาปิ โน กเถมีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอเต จ นิสฺสชฺช อนุคฺคหายา**ติ เอเต จ ปุริเม ทิฏฺฐิอาทิเภเท กณฺหปกฺขิเย ธเมฺม สมุคฺฆาตกรเณน นิสฺสชฺช, ปจฺฉิเม อทิฏฺฐิอาทิเภเท สุกฺกปกฺขิเย อตมฺมยตาปชฺชเนน อนุคฺคหายฯ **สโนฺต อนิสฺสาย ภวํ น ชเปฺป**ติ อิมาย ปฏิปตฺติยา ราคาทิวูปสเมน สโนฺต จกฺขาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนิสฺสาย เอกมฺปิ ภวํ อปิเหตุํ อปเตฺถตุํ สมโตฺถ สิยา, อยมสฺส อชฺฌตฺตสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

๘๔๗. เอวํ วุเตฺต วจนตฺถํ อสลฺลเกฺขโนฺต มาคณฺฑิโย **‘‘โน เจ กิรา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ ทิฏฺฐาทีนิ วุตฺตนยาเนวฯ กณฺหปกฺขิยานิเยว ปน สนฺธาย อุภยตฺราปิ อาหฯ อาห-สทฺทํ ปน โนเจกิร-สเทฺทน โยเชตฺวา **‘‘โน เจ กิราห** โน เจ กิร กเถสี’’ติ เอวํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **โมมุหนฺ**ติ อติมูฬฺหํ, โมหนํ วาฯ **ปเจฺจนฺตีติ** ชานนฺติฯ

๘๔๘. อถสฺส ภควา ตํ ทิฏฺฐึ นิสฺสาย ปุจฺฉํ ปฏิกฺขิปโนฺต **‘‘ทิฏฺฐิญฺจ นิสฺสายา’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ตฺวํ, มาคณฺฑิย, **ทิฏฺฐึ นิสฺสาย** ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉมาโน ยานิ เต ทิฏฺฐิคตานิ สมุคฺคหิตานิ, เตเสฺวว **สมุคฺคหีเตสุ** เอวํ **ปโมหํ** อาคโต, **อิโต จ** มยา วุตฺตอชฺฌตฺตสนฺติโต ปฏิปตฺติโต ธมฺมเทสนโต วา **อณุมฺปิ** ยุตฺตสญฺญํ น ปสฺสสิ, เตน การเณน ตฺวํ อิมํ ธมฺมํ **โมมุหโต** ปสฺสสีติฯ

๘๔๙. เอวํ สมุคฺคหิเตสุ ปโมเหน มาคณฺฑิยสฺส วิวาทาปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตสุ อเญฺญสุ จ ธเมฺมสุ วิคตปฺปโมหสฺส อตฺตโน นิพฺพิวาทตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สโม วิเสสี’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **โย** เอวํ ติวิธมาเนน วา ทิฏฺฐิยา วา **มญฺญติ, โส เตน** มาเนน ตาย ทิฏฺฐิยา เตน วา ปุคฺคเลน วิวเทยฺยฯ โย ปน อมฺหาทิโส อิมาสุ **ตีสุ วิธาสุ อวิกมฺปมาโน, สโม วิเสสีติ น ตสฺส โหติ,** น จ หีโนติ ปาฐเสโสฯ

๘๕๐. กิญฺจ ภิโยฺย – **สจฺจนฺติ โส**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – **โส** เอวรูโป ปหีนมานทิฏฺฐิโก มาทิโส พาหิตปาปตฺตาทินา นเยน **พฺราหฺมโณ** ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ **กึ วเทยฺย** กึ วตฺถุํ

ภเณยฺย, เกน วา การเณน ภเณยฺย, ‘‘มยฺหํ สจฺจํ, ตุยฺหํ มุสา’’ติ วา **เกน** มาเนน ทิฏฺฐิยา ปุคฺคเลน วา วิวเทยฺย? **ยสฺมิํ** มาทิเส ขีณาสเว ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ ปวตฺติยา **สมํ** วา, อิตรทฺวยภาเวน ปวตฺติยา **วิสมํ วา** มญฺญิตํ **นตฺถิ, โส** สมานาทีสุ **เกน วาทํ ปฏิสํยุเชยฺย** ปฏิปฺผเรยฺยาติฯ นนุ เอกํเสเนว เอวรูโป ปุคฺคโล – **โอกํ ปหายา**ติ คาถา?

๘๕๑. ตตฺถ **โอกํ ปหายา**ติ รูปวตฺถาทิวิญฺญาณสฺส โอกาสํ ตตฺร ฉนฺทราคปฺปหาเนน ฉเฑฺฑตฺวาฯ **อนิเกตสารี**ติ รูปนิมิตฺตนิเกตาทีนิ ตณฺหาวเสน อสรนฺโตฯ **คาเม อกุพฺพํ มุนิ สนฺถวานี**ติ คาเม คิหิสนฺถวานิ อกโรนฺโตฯ **กาเมหิ ริตฺโต**ติ กาเมสุ ฉนฺทราคาภาเวน สพฺพกาเมหิ ปุถุภูโตฯ **อปุเรกฺขราโน**ติ อายติํ อตฺตภาวํ อนภินิพฺพตฺเตนฺโตฯ **กถํ น วิคฺคยฺห ชเนน กยิรา**ติ ชเนน สทฺธิํ วิคฺคาหิกกถํ น กเถยฺยฯ โส เอวรูโป – **เยหิ วิวิตฺโต**ติ คาถาฯ

๘๕๒. ตตฺถ **เยหี**ติ เยหิ ทิฏฺฐิคเตหิฯ **วิวิตฺโต วิจเรยฺยา**ติ ริตฺโต จเรยฺยฯ **น ตานิ อุคฺคยฺห วเทยฺย นาโค**ติ ‘‘อาคุํ น กโรตี’’ติอาทินา (จูฬนิ. ภทฺราวุธมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๗๐; ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๒) นเยน นาโค ตานิ ทิฏฺฐิคตานิ อุคฺคเหตฺวา น วเทยฺยฯ **ชลมฺพุช**นฺติ ชลสญฺญิเต อมฺพุมฺหิ ชาตํ กณฺฏกนาฬํ วาริชํ, ปทุมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา ชเลน ปงฺกน จ นูปลิตฺต**นฺติ ตํ ปทุมํ ยถา ชเลน จ ปงฺกน จ อนุปลิตฺตํ โหติ, **เอวํ มุนิ สนฺติวาโท อคิโทฺธ**ติ เอวํ อชฺฌตฺตสนฺติวาโท มุนิ เคธาภาเวน อคิโทฺธฯ **กาเม จ โลเก จ อนูปลิตฺโต**ติ ทุวิเธปิ กาเม อปายาทิเก จ โลเก ทฺวีหิปิ เลเปหิ อนุปลิตฺโต โหติฯ

๘๕๓. กิญฺจ ภิโยฺย – **น เวทคู**ติ คาถาฯ ตตฺถ **น เวทคู ทิฏฺฐิยายโก**ติ จตุมคฺคเวทคู มาทิโส ทิฏฺฐิยายโก น โหติ, ทิฏฺฐิยา คจฺฉนฺโต วา, ตํ สารโต ปเจฺจนฺโต วา น โหติฯ ตตฺถ วจนโตฺถ – ยายตีติ ยายโก, กรณวจเนน ทิฏฺฐิยา ยาตีติ ทิฏฺฐิยายโกฯ อุปโยคเตฺถ สามิวจเนน ทิฏฺฐิยา ยาตีติปิ ทิฏฺฐิยายโกฯ **น มุติยา ส มานเมตี**ติ มุตรูปาทิเภทาย มุติยาปิ โส มานํ น เอติฯ **น หิ ตมฺมโย โส**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ตมฺมโย โหติ ตปฺปรายโณ, อยํ ปน น ตาทิโสฯ **น กมฺมุนา โนปิ สุเตน เนโยฺยติ** ปุญฺญาภิสงฺขาราทินา กมฺมุนา วา สุตสุทฺธิอาทินา สุเตน วา โส เนตโพฺพ น โหติฯ **อนูปนีโต ส นิเวสเนสู**ติ โส ทฺวินฺนมฺปิ อุปยานํ ปหีนตฺตา สเพฺพสุ ตณฺหาทิฏฺฐินิเวสเนสุ อนูปนีโตฯ ตสฺส จ เอวํวิธสฺส – **สญฺญาวิรตฺตสฺสา**ติ คาถาฯ

๘๕๔. ตตฺถ **สญฺญาวิรตฺตสฺสา**ติ เนกฺขมฺมสญฺญาปุพฺพงฺคมาย ภาวนาย ปหีนกามาทิสญฺญสฺสฯ อิมินา ปเทน อุภโตภาควิมุโตฺต สมถยานิโก อธิเปฺปโตฯ **ปญฺญาวิมุตฺตสฺสา**ติ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมาย ภาวนาย สพฺพกิเลเสหิ วิมุตฺตสฺสฯ อิมินา สุกฺขวิปสฺสโก อธิเปฺปโตฯ **สญฺญญฺจ ทิฏฺฐิญฺจ เย อคฺคเหสุํ, เต ฆฏฺฏยนฺตา วิจรนฺติ โลเก**ติ เย กามสญฺญาทิกํ สญฺญํ อคฺคเหสุํ, เต วิเสสโต คหฏฺฐา กามาธิกรณํ, เย จ ทิฏฺฐิํ อคฺคเหสุํ, เต วิเสสโต ปพฺพชิตา ธมฺมาธิกรณํ อญฺญมญฺญํ ฆเฏฺฏนฺตา วิจรนฺตีติฯ เสสเมตฺถ ยํ อวุตฺตํ, ตํ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ เทสนาปริโยสาเน พฺราหฺมโณ จ พฺราหฺมณี จ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย มาคณฺฑิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปุราเภทสุตฺตวณฺณนา

๘๕๕. **กถํทสฺสี**ติ ปุราเภทสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิมสฺส สุตฺตสฺส อิโต ปเรสญฺจ ปญฺจนฺนํ กลหวิวาทจูฬพฺยูหมหาพฺยูหตุวฏกอตฺตทณฺฑสุตฺตานํ สมฺมาปริพฺพาชนียสฺส อุปฺปตฺติยํ วุตฺตนเยเนว สามญฺญโต อุปฺปตฺติ วุตฺตาฯ วิเสสโต ปน ยเถว ตสฺมิํ มหาสมเย ราคจริตเทวตานํ สปฺปายวเสน ธมฺมํ เทเสตุํ นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตมภาสิ, เอวํ ตสฺมิํเยว มหาสมเย ''กิํ นุ โข ปุรา สรีรเภทา กตฺตพฺพ''นฺติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เทวตานํ จิตฺตํ ญตฺวา ตาสํ อนุคฺคหตฺถํ อฑฺฒเตฬสภิกฺขุสตปริวารํ นิมฺมิตพุทฺธํ อากาเสน อาเนตฺวา เตน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ ปุจฺฉาย ตาว โส นิมฺมิโต **กถํทสฺสี**ติ อธิปญฺญํ **กถํสีโล**ติ อธิสีลํ, **อุปสนฺโต**ติ อธิจิตฺตํ ปุจฺฉติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๘๕๖. วิสฺสชฺชเน ปน ภควา สรูเปน อธิปญฺญาทีนิ อวิสฺสชฺเชตฺวาว อธิปญฺญาทิปฺปภาเวน เยสํ กิเลสานํ อุปสมา ''อุปสนฺโต''ติ วุจฺจติ, นานาเทวตานํ อาสยานุโลเมน เตสํ อุปสมเมว ทีเปนฺโต **''วีตตโณฺห''**ติอาทิกา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ อาทิโต อฏฺฐนฺนํ คาถานํ ''ตํ พฺรูมิ อุปสนฺโต''ติ อิมาย คาถาย สมฺพนฺโธ เวทิตโพฺพฯ ตโต ปราสํ ''ส เว สนฺโตติ วุจฺจตี''ติ อิมินา สพฺพปจฺฉิเมน ปเทนฯ

อนุปทวณฺณนานเยน จ – **วีตตโณฺห ปุรา เภทา**ติ โย สรีรเภทา ปุพฺพเมว ปหีนตโณฺหฯ **ปุพฺพมนฺตมนิสฺสิโต**ติ อตีตทฺธาทิเภทํ ปุพฺพนฺตมนิสฺสิโตฯ **เวมเชฺฌนุปสงฺขโยฺย**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนปิ อทฺธนิ ''รโตฺต''ติอาทินา นเยน น อุปสงฺขาตโพฺพฯ **ตสฺส นตฺถิ ปุรกฺขต**นฺติ ตสฺส อรหโต ทฺวินฺนํ ปุเรกฺขารานํ อภาวา อนาคเต อทฺธนิ ปุรกฺขตมฺปิ นตฺถิ, ตํ พฺรูมิ อุปสนฺโตติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อิโต ปรํ ปน โยชนํ อทเสฺสตฺวา อนุตฺตานปทวณฺณนํเยว กริสฺสามฯ

๘๕๗. **อสนฺตาสี**ติ เตน เตน อลาภเกน อสนฺตสนฺโตฯ **อวิกตฺถี**ติ สีลาทีหิ อวิกตฺถนสีโล ฯ **อกุกฺกุโจ**ติ หตฺถกุกฺกุจฺจาทิวิรหิโต ฯ **มนฺตภาณีติ** มนฺตาย ปริคฺคเหตฺวา วาจํ ภาสิตาฯ **อนุทฺธโต**ติ อุทฺธจฺจวิรหิโตฯ **ส เว วาจายโต**ติ โส วาจาย ยโต สํยโต จตุโทสวิรหิตํ วาจํ ภาสิตา โหติฯ

๘๕๘. **นิราสตฺตี**ติ นิตฺตโณฺหฯ **วิเวกทสฺสี ผเสฺสสู**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ จกฺขุสมฺผสฺสาทีสุ อตฺตาทิภาววิเวกํ ปสฺสติฯ **ทิฏฺฐีสุ จ น นียตี**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐีสุ กายจิ ทิฏฺฐิยา น นียติฯ

๘๕๙. **ปติลีโน**ติ ราคาทีนํ ปหีนตฺตา ตโต อปคโตฯ **อกุหโก**ติ อวิมฺหาปโก ตีหิ กุหนวตฺถูหิฯ **อปิหาลู**ติ อปิหนสีโล, ปตฺถนาตณฺหาย รหิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อมจฺฉรี**ติ ปญฺจมเจฺฉรวิรหิโตฯ **อปฺปคโพฺภ**ติ กายปาคพฺภิยาทิวิรหิโตฯ **อเชคุโจฺฉ**ติ สมฺปนฺนสีลาทิตาย อเชคุจฺฉนีโย อเสจนโก มนาโปฯ **เปสุเณเยฺย จ โน ยุโต**ติ ทฺวีหิ อากาเรหิ อุปสํหริตเพฺพ ปิสุณกเมฺม อยุโตฯ

๘๖๐. **สาติเยสุ อนสฺสาวี**ติ สาตวตฺถูสุ กามคุเณสุ ตณฺหาสนฺถววิรหิโตฯ **สโณฺห**ติ สเณฺหหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคโตฯ **ปฏิภานวา**ติ ปริยตฺติปริปุจฺฉาธิคมปฏิภาเนหิ สมนฺนาคโตฯ **น สโทฺธ**ติ สามํ อธิคตธมฺมํ น กสฺสจิ สทฺทหติฯ **น วิรชฺชตี**ติ ขยา ราคสฺส วิรตฺตตฺตา อิทานิ น วิรชฺชติฯ

๘๖๑. **ลาภกมฺยา น สิกฺขตี**ติ น ลาภปตฺถนาย สุตฺตนฺตาทีนิ สิกฺขติฯ **อวิรุทฺโธ จ ตณฺหาย, รเสสุ นานุคิชฺฌตี**ติ วิโรธาภาเวน จ อวิรุทฺโธ หุตฺวา ตณฺหาย มูลรสาทีสุ เคธํ นาปชฺชติฯ

๘๖๒. **อุเปกฺขโก**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคโตฯ **สโต**ติ กายานุปสฺสนาทิสติยุตฺโตฯ

๘๖๓. **นิสฺสยนา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยาฯ **ญตฺวา ธมฺมํ**ติ อนิจฺจาทีหิ อาการเรหิ ธมฺมํ ชานิตฺวาฯ **อนิสฺสิโต**ติ เอวํ เตหิ นิสฺสเยหิ อนิสฺสิโตฯ เตน อญฺญตฺร ธมฺมญาณา นตฺถิ นิสฺสยานํ อภาโวติ ทีเปติ **ภวาย วิภวาย วา**ติ สสฺสตาย อุจฺเฉทาย วาฯ

๘๖๔. **ตํ พฺรูมิ อุปสนฺโต**ติ ตํ เอวรูปํ เอเกกคาถาย วุตฺตํ อุปสนฺโตติ กเถมิฯ **อตรี โส วิสตฺติกํ**ติ โส อิมํ วิสตาทิภาเวน วิสตฺติกาสงฺขาตํ มหาตณฺหํ อตริฯ

๘๖๕. อิทานิ ตเมว อุปสนฺตํ ปสํสนฺโต อาห **“น ตสฺส ปุตฺตา”**ติ เอวมาทิฯ ตตฺถ ปุตฺตา อตฺรชาทโย จตฺตาโรฯ เอตฺถ จ ปุตฺตปริคฺคหาทโย ปุตฺตาทินาเมน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เตหิสฺส น วิชฺชนฺติ, เตสํ วา อภาเวน ปุตฺตาทโย น วิชฺชนฺตีติฯ

๘๖๖. **เยน นํ วชฺชุํ ปุถุชฺชนา, อโถ สมณพฺราหฺมณา**ติ เยน ตํ ราคาทินา วเชฺชน ปุถุชฺชนา สเพฺพปิ เทวมนุสฺสา อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณา จ รโตฺต วา ทุโฏฺฐ วาติ, วเทยฺยุํฯ **ตํ ตสฺส อปุรกฺขต**นฺติ ตํ ราคาทิวชฺชํ ตสฺส อรหโต อปุรกฺขตํ **ตสฺมา วาเทสุ เนชตี**ติ ตํ การณา นินฺทาวจเนสุ น กมฺปติฯ

๘๖๗. **น อุเสฺสสุ วทเต**ติ วิสิเฏฺฐสุ อตฺตานํ อโนฺตกตฺวา ‘‘อหํ วิสิโฏฺฐ’’ติ อติมานวเสน น วทติฯ เอส นโย อิตเรสุ ทฺวีสุฯ **กปฺปํ เนติ อกปฺปิโย**ติ โส เอวรูโป ทุวิธมฺปิ กปฺปํ น เอติฯ กสฺมา? ยสฺมา อกปฺปิโย, ปหีนกโปฺปติ วุตฺตํ โหติฯ

๘๖๘. **สก**นฺติ มยฺหนฺติ ปริคฺคหิตํฯ **อสตา จ น โสจตี**ติ อวิชฺชมานาทินา อสตา จ น โสจติฯ **ธเมฺมสุ จ น คจฺฉตี**ติ สเพฺพสุ ธเมฺมสุ ฉนฺทาทิวเสน น คจฺฉติฯ **ส เว สโนฺตติ วุจฺจตี**ติ โส เอวรูโป นรุตฺตโม ‘‘สโนฺต’’ติ วุจฺจตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺสเทวตานํ อรหตฺตปฺปตฺติ อโหสิ, โสตาปนฺนาทีนํ คณนา นตฺถีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปุราเภทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. กลหวิวาทสุตฺตวณฺณนา

๘๖๙. **กุโต ปหูตา กลหา วิวาทา**ติ กลหวิวาทสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิทมฺปิ ตสฺมิํเยว มหาสมเย ‘‘กุโต นุ, โข, กลหาทโย อฏฺฐ ธมฺมา ปวตฺตนฺตี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ เต ธเมฺม อาวิกาตุํ ปุริมนเยเนว นิมฺมิตพุเทฺธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํ ตตฺถ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนกฺกเมน ฐิตตฺตา สพฺพคาถา ปากฏสมฺพนฺธาเยวฯ

อนุตฺตานปทวณฺณนา ปเนตาสํ เอวํ เวทิตพฺพา – **กุโตปหูตา กลหา วิวาทา**ติ กลโห จ ตสฺส ปุพฺพภาโค วิวาโท จาติ อิเม กุโต ชาตาฯ **ปริเทวโสกา สหมจฺฉรา จา**ติ ปริเทว

โสกา จ มจฺฉรา จ กุโตปหูตาฯ **มานาติมานา สหเปสุณา จา**ติ มานา จ อติมานา จ เปสุณา จ กุโตปหูตาฯ **เต**ติ เต สเพฺพปิ อฎฺฐ กิเลสธมฺมาฯ **ตทิงฺฆ พฺรูหี**ติ ตํ มยา ปุจฺฉิตมตฺถํ พฺรูหิ ยาจามิ ตํ อหนฺติฯ ยาจนโตฺถ หิ **อิงฺฆา**ติ นิปาโตฯ

๘๗๐. **ปิยปฺปหูตา**ติ ปิยวตฺถุโต ชาตาฯ ยุตฺติ ปเนตฺถ นิเทฺทเส (มหานิ. ๙๘) วุตฺตา เอวฯ **มเจฺฉรยุตฺตา กลหา วิวาทา**ติ อิมินา กลหวิวาทาทีนํ น เกวลํ ปิยวตฺถุเมว, มจฺฉริยมฺปิ ปจฺจยํ ทเสฺสติฯ กลหวิวาทสีเสน เจตฺถ สเพฺพปิ เต ธมฺมา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ยถา จ เอเตสํ มจฺฉริยํ, ตถา เปสุณานญฺจ วิวาทํฯ เตนาห – ‘‘**วิวาทชาเตสุ จ เปสุณานี**’’ติฯ

๘๗๑. **ปิยาสุ โลกสฺมิํ กุโตนิทานา เย จาปิ โลภา วิจรนฺติ โลเก**ติ ‘‘ปิยา ปหูตา กลหา’’ติ เย เอตฺถ วุตฺตาฯ เต ปิยา โลกสฺมิํ กุโตนิทานา, น เกวลญฺจ ปิยา, เย จาปิ ขตฺติยาทโย โลภา วิจรนฺติ โลภเหตุกา โลเภนาภิภูตา วิจรนฺติ, เตสํ โส โลโภ จ กุโตนิทาโนติ เทฺว อเตฺถ เอกาย ปุจฺฉาย ปุจฺฉติฯ **อาสา จ นิฎฺฐา จา**ติ อาสา จ ตสฺสา อาสาย สมิทฺธิ จฯ **เย สมฺปรายาย นรสฺส โหนฺตี**ติ เย นรสฺส สมฺปรายาย โหนฺติ, ปรายนา โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอกา เอวายมฺปิ ปุจฺฉาฯ

๘๗๒. **ฉนฺทานิทานานี**ติ กามจฺฉนฺทาทิฉนฺทนิทานานิฯ **เย จาปิ โลภา วิจรนฺตี**ติ เย จาปิ ขตฺติยาทโย โลภา วิจรนฺติ เตสํ โลโภปิ ฉนฺทนิทาโนติ เทฺวปิ อเตฺถ เอกโต วิสฺสเชฺชติฯ **อิโตนิทานา**ติ ฉนฺทนิทานา เอวาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘กุโตนิทานา กุโตนิทานา’’ติ (สุ. นิ. ๒๗๓) เอเตสุ จ สทฺทสิทฺธิ สูจิโลมสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๘๗๓. **วินิจฺฉยา**ติ ตณฺหาทิฎฺฐิวินิจฺฉยาฯ **เย วาปิ ธมฺมา สมเณน วุตฺตา**ติ เย จ อเญฺญปิ โกธาทีหิ สมฺปยุตฺตา, ตถารูปา วา อกุสลา ธมฺมา พุทฺธสมเณน วุตฺตา, เต กุโตปหูตาติฯ

๘๗๔. **ตมูปนิสฺสาย ปโหติ ฉโนฺท**ติ ตํ สุขทุกฺขเวทนํฯ ตทุภยวตฺถุสงฺขาตํ สาตาสาตํ อุปนิสฺสาย สํโยควิโยคปตฺถนาวเสน ฉโนฺท ปโหติฯ เอตฺตาวตา ‘‘ฉโนฺท นุ โลกสฺมิํ กุโตนิทาโน’’ติ อยํ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติฯ **รูเปสุ ทิสฺวา วิภวํ ภวญฺจา**ติ รูเปสุ วยญฺจ อุปฺปาทญฺจ ทิสฺวาฯ **วินิจฺฉยํ กุพฺพติ ชนฺตุ โลเก**ติ อปายาทิเก โลเก อยํ ชนฺตุ โภคาธิคมนตฺถํ ตณฺหาวินิจฺฉยํ ‘‘อตฺตา เม อุปฺปโนฺน’’ติอาทินา นเยน ทิฎฺฐิวินิจฺฉยญฺจ กุรุเตฯ ยุตฺติ ปเนตฺถ นิเทฺทเส (มหานิ. ๑๐๒) วุตฺตา เอวฯ เอตฺตาวตา ‘‘วินิจฺฉยา จาปิ กุโตปหูตา’’ติ อยํ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติฯ

๘๗๕. **เอเตปิ ธมฺมา ทฺวยเมว สเนฺต**ติ เอเตปิ โกธาทโย ธมฺมา สาตาสาตทฺวเย สเนฺต เอว ปโหนฺติ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปตฺติ จ เนสํ นิเทฺทเส (มหานิ. ๑๐๓) วุตฺตาเยวฯ เอตฺตาวตา ตติยปโญฺหปิ วิสฺสชฺชิโต โหติฯ อิทานิ โย เอวํ วิสฺสชฺชิเตสุ เอเตสุ ปเญฺหสุ กถํกถี ภเวยฺย, ตสฺส กถํกถาปหานูปายํ ทเสฺสโนฺต อาห – ‘‘**กถํกถี ญาณปถาย สิเกฺข**’’ติ, ญาณทสฺสนญาณาธิคมนตฺถํ ติโสฺส สิกฺขา สิเกฺขยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ กิํ การณํ? **ญตฺวา ปวุตฺตา สมเณน ธมฺมา**ฯ พุทฺธสมเณน หิ ญตฺวาว ธมฺมา วุตฺตา, นตฺถิ ตสฺส ธเมฺมสุ อญฺญาณํฯ อตฺตโน ปน ญาณาภาเวน เต อชานโนฺต น ชาเนยฺย, น เทสนา โทเสน, ตสฺมา กถํกถี ญาณปถาย สิเกฺข, ญตฺวา ปวุตฺตา สมเณน ธมฺมาติฯ

๘๗๖-๗. สาตํ อสาตญฺจ กุโตนิทานาติ เอตฺถ สาตํ อสาตนฺติ สุขทุกฺขเวทนา เอว อธิเปฺปตาฯ **น ภวนฺติ เหเต**ติ น ภวนฺติ เอเตฯ **วิภวํ ภวญฺจาปิ ยเมตมตฺถํ เอตํ เม ปพฺรูหิ ยโตนิทาน**นฺติ สาตาสาตานํ วิภวํ ภวญฺจ เอตมฺปิ ยํ อตฺถํฯ ลิงฺคพฺยตฺตโย เอตฺถ กโตฯ อิทํ ปน วุตฺตํ โหติ – สาตาสาตานํ วิภโว ภโว จาติ โย เอส อโตฺถ, เอวํ เม ปพฺรูหิ ยโตนิทานนฺติฯ เอตฺถ จ สาตาสาตานํ วิภวภววตฺถุกา วิภวภวทิฎฺฐิโย เอว วิภวภวาติ อตฺถโต เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ อิมสฺส ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชนปเกฺข ‘‘ภวทิฎฺฐิปิ ผสฺสนิทานา, วิภวทิฎฺฐิปิ ผสฺสนิทานา’’ติ นิเทฺทเส (มหานิ. ๑๐๕) วุตฺตํฯ **อิโตนิทาน**นฺติ ผสฺสนิทานํฯ

๘๗๘. กิสฺมิํ วิภูเต น ผุสนฺติ ผสฺสาติ กิสฺมิํ วีติวเตฺต จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ปญฺจ ผสฺสา น ผุสนฺติฯ

๘๗๙. นามญฺจ รูปญฺจ ปฎิจฺจาติ สมฺปยุตฺตกนามํ วตฺถารมฺมณรูปญฺจ ปฎิจฺจฯ **รูเป วิภูเต น ผุสนฺติ ผสฺสา**ติ รูเป วีติวเตฺต ปญฺจ ผสฺสา น ผุสนฺติฯ

๘๘๐. กถํ สเมตสฺสาติ กถํ ปฎิปนฺนสฺสฯ **วิโภติ รูป**นฺติ รูปํ วิภวติ, น ภเวยฺย วาฯ **สุขํ ทุขญฺจา**ติ อิฎฺฐานิฎฺฐํ รูปเมว ปุจฺฉติฯ

๘๘๑. น สญฺญสญฺญีติ ยถา สเมตสฺส วิโภติ รูปํ, โส ปกติสญฺญาย สญฺญีปิ น โหติฯ **น วิสญฺญสญฺญี**ติ วิสญฺญายปิ วิรูปาย สญฺญาย สญฺญี น โหติ อุมฺมตฺตโก วา ขิตฺตจิโตฺต วาฯ **โนปิ อสญฺญี**ติ สญฺญาวิรหิโตปิ น โหติ นิโรธสมาปโนฺน วา อสญฺญสโตฺต วาฯ **น วิภูตสญฺญี**ติ ‘‘สพฺพโส รูปสญฺญาน’’นฺติอาทินา (ธ ส. ๒๖๕; วิภ. ๖๐๒) นเยน สมติกฺกนฺตสญฺญีปิ น โหติ อรูปชฺฌานลาภีฯ **เอวํ สเมตสฺส วิโภติ รูป**นฺติ เอตสฺมิํ สญฺญสญฺญิตาทิภาเว อฎฺฐตฺวา ยเทตํ วุตฺตํ ‘‘โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต…เป.… อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติปฎิลาภตฺถาย จิตฺตํ อภินีหรตี’’ติฯ เอวํ สเมตสฺส อรูปมคฺคสมงฺคิโน วิโภติ รูปํฯ **สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา**ติ เอวํ ปฎิปนฺนสฺสาปิ ยา สญฺญา, ตนฺนิทานา ตณฺหาทิฎฺฐิปปญฺจา อปฺปหีนา เอว โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ

๘๘๒-๓. เอตฺตาวตคฺคํ นุ วทนฺติ, เหเก ยกฺขสฺส สุทฺธิํ อิธ ปณฺฑิตาเสฯ อุทาหุ อญฺญมฺปิ วทนฺติ เอโตฺตติ เอตฺตาวตา นุ อิธ ปณฺฑิตา สมณพฺราหฺมณา อคฺคํ สุทฺธิํ สตฺตสฺส วทนฺติ, อุทาหุ อญฺญมฺปิ เอโตฺต อรูปสมาปตฺติโต อธิกํ วทนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **เอตฺตาวตคฺคมฺปิ วทนฺติ เหเก**ติ เอเก สสฺสตวาทา สมณพฺราหฺมณา ปณฺฑิตมานิโน เอตฺตาวตาปิ อคฺคํ สุทฺธิํ วทนฺติฯ **เตสํ ปเนเก สมยํ วทนฺตี**ติ เตสํเยว เอเก อุเจฺฉทวาทา สมยํ อุเจฺฉทํ วทนฺติฯ **อนุปาทิเสเส กุสลา วทานา**ติ อนุปาทิเสเส กุสลวาทา สมานาฯ

๘๘๔. เอเต จ ญตฺวา อุปนิสฺสิตาติ เอเต จ ทิฎฺฐิคติเก สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิโย นิสฺสิตาติ ญตฺวาฯ **ญตฺวา มุนี นิสฺสเย โส วิมํสี**ติ นิสฺสเย จ ญตฺวา โส วีมํสี ปณฺฑิโต พุทฺธมุนิฯ **ญตฺวา วิมุโตฺต**ติ ทุกฺขานิจฺจาทิโต ธเมฺม ญตฺวา วิมุโตฺตฯ ***ภวาภวาย น สเมตี***ติ ปุนปฺปุนํ อุปปตฺติยา น สมาคจฺฉตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต วุตฺตสทิโสเยวาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย กลหวิวาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. จูฬพฺยูหสุตฺตวณฺณนา

๘๘๕-๖. **สกํสกํทิฏฺฐิปริพฺพสานา**ติ จูฬพฺยูหสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิทมฺปิ ตสฺมึเยว มหาสมเย ‘‘สเพฺพปิ อิเม ทิฏฺฐิคติกา ‘สาธุรูปมฺหา’ติ ภณนฺติ, กึ นุ โข สาธุรูปาว อิเม อตฺตโนเยว ทิฏฺฐิยา ปติฏฺฐหนฺติ, อุทาหุ อญฺญมฺปิ ทิฏฺฐึ คณฺหนฺตี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ ปุริมนเยเนว นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํฯ

ตตฺถ อาทิโต เทฺวปิ คาถา ปุจฺฉาคาถาเยวฯ ตาสุ **สกํสกํทิฏฺฐิปริพฺพสานา**ติ อตฺตโน อตฺตโน ทิฏฺฐิยา วสมานาฯ **วิคฺคยฺห นานา กุสลา วทนฺตี**ติ ทิฏฺฐิพลคฺคาหํ คเหตฺวา, ตตฺถ ‘‘กุสลามฺหา’’ติ ปฏิชานมานา ปุถุ ปุถุ วทนฺติ เอกํ น วทนฺติฯ **โย เอวํ ชานาติ ส เวทิ ธมฺมํ อิทํ ปฏิกฺโกสมเกวลี โส**ติ ตญฺจ ทิฏฺฐึ สนฺธาย โย เอวํ ชานาติ, โส ธมฺมํ เวทิฯ อิทํ ปน ปฏิกฺโกสนฺโต หีโน โหตีติ วทนฺติฯ **พาโล**ติ หีโนฯ **อกุสโล**ติ อวิทฺวาฯ

๘๘๗-๘. อิทานิ ติโสฺส วิสฺสชฺชนคาถา โหนฺติฯ ตา ปุริมเฑฺฒน วุตฺตมตฺถํ ปจฺฉิมเฑฺฒน ปฏิพฺยูหิตฺวา ฐิตาฯ เตน พฺยูเหน อุตฺตรสุตฺตโต จ อปฺปกตฺตา อิทํ สุตฺตํ ‘‘จูฬพฺยูห’’นฺติ นามํ ลภติฯ ตตฺถ **ปรสฺส เจ ธมฺมม**นฺติ ปรสฺส ทิฏฺฐึฯ **สเพฺพว พาลา**ติ เอวํ สเนฺต สเพฺพว อิเม พาลา โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ กึ การณํ? **สเพฺพวิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานาติ สนฺทิฏฺฐิยา เจว น วีวทาตาฯ สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุตีมา**ติ สกาย ทิฏฺฐิยา น วิวทาตา น โวทาตา สํกิลิฏฺฐาว สมานา สํสุทฺธปญฺญา จ กุสลา จ มุติมโนฺต จ เต โหนฺติ เจฯ อถ วา ‘‘สนฺทิฏฺฐิยา เจ ปน วีวทาตา’’ ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – สกาย ปน ทิฏฺฐิยา โวทาตา สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุติมโนฺต โหนฺติ เจฯ **น เตสํ โกจี**ติ เอวํ สเนฺต เตสํ เอโกปิ หีนปโญฺญ น โหติฯ กึการณา? **ทิฏฺฐี หิ เตสมฺปิ ตถา สมตฺตา,** ยถา อิตเรสนฺติฯ

๘๘๙. **น วาหเมต**นฺติ คาถาย สเงฺขปโตฺถ – **ยํ** เต **มิถุ** เทฺว เทฺว ชนา **อญฺญมญฺญํ** ‘‘พาโล’’ติ อาหุ, อหํ **เอตํ ตถิยํ** ตจฺฉนฺติ **เนว พฺรูมิ**ฯ กึการณา? ยสฺมา สเพฺพ เต **สกํ สกํ ทิฏฺฐึ** ‘‘อิทเมว **สจฺจํ** โมฆมญฺญ’’นฺติ **อกํสุ**ฯ เตน จ การเณน **ปรํ ‘‘พาโล’’ติ ทหนฺติ**ฯ เอตฺถ จ ‘‘ตถิย’’นฺติ ‘‘กถิว’’นฺติ เทฺวปิ ปาฐาฯ

๘๙๐. **ยมาหูติ** ปุจฺฉาคาถาย **ยํ ทิฏฺฐิสจฺจํ ตถิยนฺติ เอเก อาหุ**ฯ

๘๙๑. **เอกญฺหิ สจฺจ**นฺติ วิสฺสชฺชนคาถาย เอกํ สจฺจํ นิโรโธ มโคฺค วาฯ **ยสฺมึ ปชา โน วิวเท ปชาน**นฺติ ยมฺหิ สเจฺจ ปชานโนฺต ปชา โน วิวเทยฺยฯ **สยํ ถุนนฺตี**ติ อตฺตนา วทนฺติฯ

๘๙๒. **กสฺมา นู**ติ ปุจฺฉาคาถาย **ปวาทิยาเส**ติ วาทิโนฯ **อุทาหุ เต ตกฺกมนุสฺสรนฺตี**ติ เต วาทิโน อุทาหุ อตฺตโน ตกฺกมตฺตํ อนุคจฺฉนฺติฯ

๘๙๓. **น เหวา**ติ วิสฺสชฺชนคาถาย **อญฺญตฺร สญฺญาย นิจฺจานี**ติ ฐเปตฺวา สญฺญามเตฺตน นิจฺจนฺติ คหิตคฺคหณานิฯ **ตกฺกญฺจ ทิฏฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา**ติ อตฺตโน มิจฺฉาสงฺกปฺปมตฺตํ ทิฏฺฐีสุ ชเนตฺวาฯ ยสฺมา ปน ทิฏฺฐีสุ วิตกฺกํ ชเนนฺตา ทิฏฺฐิโยปิ ชเนนฺติ, ตสฺมา นิเทฺทเส วุตฺตํ ‘‘ทิฏฺฐิคตานิ ชเนนฺติ สญฺชเนนฺตี’’ติอาทิ (มหานิ. ๑๒๑)ฯ

๘๙๔-๕. อิทานิ เอวํ นานาสเจฺจสุ อสเนฺตสุ ตกฺกมตฺตมนุสฺสรนฺตานํ ทิฏฺฐิคติกานํ วิปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘ทิเฏฺฐ สุเต’’**ติอาทิกา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **ทิเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐํ, ทิฏฺฐสุทฺธินฺติ อธิปฺปาโยฯ เอส นโย สุตาทีสุฯ **เอเต จ นิสฺสาย วิมานทสฺสี**ติ เอเต ทิฏฺฐิธเมฺม

นิสฺสยิตฺวา สุทฺธิภาวสงฺขาตํ วิมานํ อสมฺมานํ ปสฺสโนฺตปิฯ **วินิจฺฉเย ฐตฺวา ปหสฺสมาโน, พาโล ปโร อกฺกุสโลติ จาหา**ติ เอวํ วิมานทสฺสีปิ ตสฺมึ ทิฏฺฐิวินิจฺฉเย ฐตฺวา ตุฏฺฐิชาโต หาสชาโต หุตฺวา ‘‘ปโร หีโน จ อวิทฺวา จา’’ติ เอวํ วทติเยวฯ เอวํ สเนฺต **เยเนวา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สยมตฺตนา**ติ สยเมว อตฺตานํฯ **วิมาเนตี**ติ ครหติฯ **ตเทว ปาวา**ติ ตเทว วจนํ ทิฏฺฐึ วทติ, ตํ วา ปุคฺคลํฯ

๘๙๖. **อติสารทิฏฺฐิยา**ติ คาถายโตฺถ – **โส** เอวํ ตาย ลกฺขณาติสารินิยา **อติสารทิฏฺฐิยา สมโตฺต** ปุโณฺณ อุทฺธุมาโต, เตน จ ทิฏฺฐิมาเนน มโตฺต ‘‘ปริปุโณฺณ อหํ เกวลี’’ติ เอวํ **ปริปุณฺณมานี สยเมว** อตฺตานํ **มนสา** ‘‘อหํ ปณฺฑิโต’’ติ อภิสิญฺจติฯ กิํการณา? **ทิฏฺฐี หิ สา ตสฺส ตถา สมตฺตา**ติฯ

๘๙๗. **ปรสฺส เจ**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – กิญฺจ ภิโยฺย? โย โส วินิจฺฉเย ฐตฺวา ปหสฺสมาโน ‘‘พาโล ปโร อกฺกุสโล’’ติ จาหฯ ตสฺส **ปรสฺส เจ หิ วจสา** โส เตน วุจฺจมาโน **นิหีโน** โหติฯ **ตุโม สหา โหติ นิหีนปโญฺญ,** โสปิ เตเนว สห นิหีนปโญฺญ โหติฯ โสปิ หิ นํ ‘‘พาโล’’ติ วทติฯ อถสฺส วจนํ อปฺปมาณํ, โส ปน **สยเมว เวทคู จ ธีโร จ โหติ**ฯ เอวํ สเนฺต **น โกจิ พาโล สมเณสุ อตฺถิ**ฯ สเพฺพปิ หิ เต อตฺตโน อิจฺฉาย ปณฺฑิตาฯ

๘๙๘. **อญฺญํ อิโต**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – ‘‘อถ เจ สยํ เวทคู โหติ ธีโร, น โกจิ พาโล สมเณสุ อตฺถี’’ติ เอวญฺหิ วุเตฺตปิ สิยา กสฺสจิ ‘‘กสฺมา’’ติฯ ตตฺถ วุจฺจเต – ยสฺมา **อญฺญํ อิโต ยาภิวทนฺติ ธมฺมํ อปรทฺธา สุทฺธิมเกวลี เต, เอวมฺปิ ติตฺถิยา ปุถุโส วทนฺติ,** เย อิโต อญฺญํ ทิฏฺฐึ อภิวทนฺติ, เย อปรทฺธา วิรทฺธา สุทฺธิมคฺคํ, อเกวลิโน จ เตติ เอวํ ปุถุ ติตฺถิยา ยสฺมา วทนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา ปเนวํ วทนฺตีติ เจ? **สนฺทิฏฺฐิราเคน หิ เต ภิรตฺตา,** ยสฺมา สเกน ทิฏฺฐิราเคน อภิรตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ

๘๙๙-๙๐๐. เอวํ อภิรตฺตา จ – **อิเธว สุทฺธิ**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **สกายเน**ติ สกมเคฺค **ทฬฺหํ วทานา**ติ ทฬฺหวาทาฯ เอวญฺจ ทฬฺหวาเทสุ เตสุ โย โกจิ ติตฺถิโย สกายเน วาปิ ทฬฺหํ วทาโน **กเมตฺถ พาโลติ ปรํ ทเหยฺย,** สเงฺขปโต ตตฺถ สสฺสตุเจฺฉทสงฺขาเต วิตฺถารโต วา นตฺถิกอิสฺสรการณนิยตาทิเภเท สเก อายตเน ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ ทฬฺหํ วทาโน กํ ปรํ เอตฺถ ทิฏฺฐิคเต ‘‘พาโล’’ติ สห ธเมฺมน ปเสฺสยฺย, นนุ สโพฺพปิ ตสฺส มเตน ปณฺฑิโต เอว สุปฺปฏิปโนฺน เอว จฯ เอวํ สเนฺต จ **สยเมว โส เมธคมาวเหยฺย ปรํ วทํ พาลมสุทฺธิธมฺมํ,** โสปิ ปรํ ‘‘พาโล จ อสุทฺธิธโมฺม จ อย’’นฺติ วทโนฺต อตฺตนาว กลหํ อาวเหยฺยฯ กสฺมา? ยสฺมา สโพฺพปิ ตสฺส มเตน ปณฺฑิโต เอว สุปฺปฏิปโนฺน เอว จฯ

๙๐๑. เอวํ สพฺพถาปิ **วินิจฺฉเย ฐตฺวา สยํ ปมาย อุทฺธํส โลกสฺมึ วิวาทเมติ,** ทิฏฺฐิยํ ฐตฺวา สยญฺจ สตฺถาราทีนิ มินิตฺวา โส ภิโยฺย วิวาทเมตีติฯ เอวํ ปน วินิจฺฉเยสุ อาทีนวํ ญตฺวา อริยมเคฺคน **หิตฺวาน สพฺพานิ วินิจฺฉยานิ น เมธคํ กุพฺพติ ชนฺตุ โลเก**ติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต วุตฺตสทิโส เอวาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย จูฬพฺยูหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. มหาพฺยูหสุตฺตวณฺณนา

๙๐๒. **เย เกจิเม**ติ มหาพฺยูหสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิทมฺปิ ตสฺมิํเยว มหาสมเย ‘‘กิํ นุ โข อิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา วิญฺญูนํ สนฺติกา นินฺทเมว ลภนฺติ, อุทาหุ ปสํสมฺปี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ อาวิกาตุํ ปุริมนเยน นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนฺวานยนฺตี**ติ อนุ อานยนฺติ, ปุนปฺปุนํ อาหรนฺติฯ

๙๐๓. อิทานิ ยสฺมา เต ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ วทนฺตา ทิฏฺฐิคติกา วาทิโน กทาจิ กตฺถจิ ปสํสมฺปิ ลภนฺติ, ยํ เอตํ ปสํสาสงฺขาตํ วาทผลํ, ตํ อปฺปํ ราคาทีนํ สมาย สมตฺถํ น โหติ, โก ปน วาโท ทุติเย นินฺทาผเล, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสนฺโต อิมํ ตาว วิสฺสชฺชนคาถมาหฯ **‘‘อปฺปญฺหิ เอตํ น อลํ สมาย, ทุเว วิวาทสฺส ผลานิ พฺรูมี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทุเว วิวาทสฺส ผลานี**ติ นินฺทา ปสํสา จ, ชยปราชยาทีนิ วา ตํสภาคานิฯ **เอตมฺปิ ทิสฺวา**ติ ‘‘นินฺทา อนิฏฺฐา เอว, ปสํสา นาลํ สมายา’’ติ เอตมฺปิ วิวาทผเล อาทีนวํ ทิสฺวาฯ **เขมาภิปสฺสํ อวิวาทภูมิ**นฺติ อวิวาทภูมิํ นิพฺพานํ ‘‘เขม’’นฺติ ปสฺสมาโนฯ

๙๐๔. เอวญฺหิ อวิวทมาโน – **ยา กาจิมา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สมฺมุติโย**ติ ทิฏฺฐิโยฯ **ปุถุชฺชา**ติ ปุถุชฺชนสมฺภวาฯ **โส อุปยํ กิเมยฺยา**ติ โส อุปคนฺตพฺพเฏฺฐน อุปยํ รูปาทีสุ เอกมฺปิ ธมฺมํ กิํ อุเปยฺย, เกน วา การเณน อุเปยฺยฯ **ทิเฏฺฐ สุเต ขนฺติมกุพฺพมาโน**ติ ทิฏฺฐสุตสุทฺธีสุ เปมํ อกโรนฺโตฯ

๙๐๕. อิโต พาหิรา ปน – **สีลุตฺตมา**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – สีลํเยว ‘‘อุตฺตม’’นฺติ มญฺญมานา **สีลุตฺตมา** เอเก โภโนฺต สํยมมเตฺตน **สุทฺธิํ** วทนฺติ, หตฺถิวตาทิญฺจ **วตํ สมาทาย อุปฏฺฐิตา, อิเธว** ทิฏฺฐิยํ **อสฺส** สตฺถุโน **สุทฺธินฺติ ภวูปนีตา** ภวโชฺฌสิตา สมานา วทนฺติ, อปิจ เต **กุสลา วทานา** ‘‘กุสลา มย’’นฺติ เอวํ วาทาฯ

๙๐๖. เอวํ สีลุตฺตเมสุ จ เตสุ ตถา ปฏิปโนฺน โย โกจิ – **สเจ จุโต**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – **สเจ** ตโต **สีลวตโต** ปรวิจฺฉนฺทเนน วา อนภิสมฺภุณโนฺต วา **จุโต โหติ,** โส ตํ สีลพฺพตาทิกมฺมํ ปุญฺญาภิสงฺขาราทิกมฺมํ วา **วิราธยิตฺวา ปเวธตี**ฯ น เกวลญฺจ เวธติ, อปิจ โข ตํ สีลพฺพตสุทฺธิํ **ปชปฺปตี** จ วิปฺปลปติ **ปตฺถยตี** จฯ กิมิว? **สตฺถาว หีโน ปวสํ ฆรมฺหา**ฯ ฆรมฺหา ปวสโนฺต สตฺถโต หีโน ยถา ตํ ฆรํ วา สตฺถํ วา ปเตฺถยฺยาติฯ

๙๐๗. เอวํ ปน สีลุตฺตมานํ เวธการณํ อริยสาวโก – **สีลพฺพตํ วาปิ ปหาย สพฺพ**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **สาวชฺชนวชฺช**นฺติ สพฺพากุสลํ โลกิยกุสลญฺจฯ **เอตํ สุทฺธิํ อสุทฺธินฺติ อปตฺถยาโน**ติ ปญฺจกามคุณาทิเภทํ เอตํ สุทฺธิํ, อกุสลาทิเภทํ อสุทฺธิญฺจ อปตฺถยมาโนฯ **วิรโต จเร**ติ สุทฺธิยา อสุทฺธิยา จ วิรโต จเรยฺยฯ **สนฺติมนุคฺคหายา**ติ ทิฏฺฐิํ อคเหตฺวาฯ

๙๐๘. เอวํ อิโต พาหิรเก สีลุตฺตเม สํยเมน วิสุทฺธิวาเท เตสํ วิฆาตํ สีลพฺพตปฺปหายิโน อรหโต จ ปฏิปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อญฺญถาปิ สุทฺธิวาเท พาหิรเก ทเสฺสโนฺต **‘‘ตมูปนิสฺสายา’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – สนฺตเญฺญปิ สมณพฺราหฺมณา, เต **ชิคุจฺฉิตํ** อมรนฺตปํ วา ทิฏฺฐสุทฺธิอาทีสุ วา อญฺญตรญฺญตรํ **อุปนิสฺสาย** อกิริยทิฏฺฐิยา วา **อุทฺธํสรา** หุตฺวา **ภวาภเวสุ อวีตตณฺหาเส สุทฺธิมนุตฺถุนนฺติ** วทนฺติ กเถนฺตีติฯ

๙๐๙. เอวํ เตสํ อวีตตณฺหานํ สุทฺธิํ อนุตฺถุนนฺตานํ โยปิ สุทฺธิปฺปตฺตเมว อตฺตานํ มเญฺญยฺย, ตสฺสปิ อวีตตณฺหตฺตา ภวาภเวสุ ตํ ตํ วตฺถุํ **ปตฺถยมานสฺส หิ ชปฺปิตานิ** ปุนปฺปุนํ โหนฺติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ ตณฺหา หิ อาเสวิตา ตณฺหํ วฑฺฒยเตวฯ น เกวลญฺจ ชปฺปิตานิ,

ปเวธิตํ วาปิ ปกปฺปิเตสุ, ตณฺหาทิฏฺฐีหิ จสฺส ปกปฺปิเตสุ วตฺถูสุ ปเวธิตมฺปิ โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ ภวาภเวสุ ปน วีตตณฺหตฺตา อายตึ **จุตูปปาโต อิธ ยสฺส นตฺถิ, สเกน เวเธยฺย กุหึว ชเปฺปฺป**ติ อยเมตสฺสา คาถาย สมฺพนฺโธฯ เสสํ นิเทฺทเส วุตฺตนยเมวฯ

๙๑๐-๑๑. **ยมาหู**ติ ปุจฺฉาคาถาฯ อิทานิ ยสฺมา เอโกปิ เอตฺถ วาโท สโจฺจ นตฺถิ, เกวลํ ทิฏฺฐิมตฺตเกน หิ เต วทนฺติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“สกญฺหี”**ติ อิมํ ตาว วิสฺสชฺชนคาถมาหฯ ตตฺถ **สมฺมุติ**นฺติ ทิฏฺฐึฯ

๙๑๒. เอวเมเตสุ สกํ ธมฺมํ ปริปุณฺณํ พฺรุวเนฺตสุ อญฺญสฺส ปน ธมฺมํ ‘‘หีน’’นฺติ วทเนฺตสุ ยสฺส กสฺสจิ – **ปรสฺส เจ วมฺภยิเตน หีโน**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิ **ปรสฺส** นินฺทิตการณา **หีโน** ภเวยฺย, **น โกจิ ธเมฺมสุ วิเสสิ** อโคฺค ภเวยฺยฯ กึ การณํ? **ปุถู หิ อญฺญสฺส วทนฺติ ธมฺมํ, นิหีนโต** สเพฺพว เต **สมฺหิ ทฬฺหํ วทานา** สกธเมฺม ทฬฺหวาทา เอวฯ

๙๑๓. กิญฺจ ภิโยฺย – **สทฺธมฺมปูชา**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – เต จ ติตฺถิยา **ยถา ปสํสนฺติ สกายนานิ, สทฺธมฺมปูชาปิ เนสํ ตเถว** วตฺตติฯ เต หิ อติวิย สตฺถาราทีนิ สกฺกโรนฺติฯ ตตฺถ ยทิ เต ปมาณา สิยุํ, เอวํ สเนฺต **สเพฺพว วาทา ตถิยา ภเวยฺยุํ**ฯ กึ การณํ? **สุทฺธี หิ เนสํ ปจฺจตฺตเมว,** น สา อญฺญตฺร สิชฺฌติ, นาปิ ปรมตฺถโตฯ อตฺตนิ ทิฏฺฐิคาหมตฺตเมว หิ ตํ เตสํ ปรปจฺจยเนยฺยพุทฺธีนํฯ

๙๑๔. โย วา ปน วิปรีโต พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมโณ, ตสฺส – **น พฺราหฺมณสฺส ปรเนยฺยมตฺถี**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – **พฺราหฺมณสฺส** หิ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗; เนตฺติ. ๕) นเยน สุทิฏฺฐตฺตา ปเรน เนตพฺพํ ญาณํ นตฺถิ, ทิฏฺฐิ**ธเมฺมสุ** ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ นิจฺฉินิตฺวา **สมุคฺคหีต**มฺปิ นตฺถิฯ ตํการณา โส ทิฏฺฐิกลหานิ อตีโต, น จ โส **เสฏฺฐโต ปสฺสติ ธมฺมมญฺญํ** อญฺญตฺร สติปฏฺฐานาทีหิฯ

๙๑๕. **ชานามี**ติ คาถาย สมฺพนฺธ อโตฺถ จ – เอวํ ตาว ปรมตฺถพฺราหฺมโณ น หิ เสฏฺฐโต ปสฺสติ ธมฺมมญฺญํ, อเญฺญ ปน ติตฺถิยา ปรจิตฺตญาณาทีหิ ชานนฺตา ปสฺสนฺตาปิ **“ชานามิ ปสฺสามิ ตเถว เอต”**นฺติ เอวํ วทนฺตาปิ จ **ทิฏฺฐิยา สุทฺธึ ปเจฺจนฺติ**ฯ กสฺมา? ยสฺมา เตสุ เอโกปิ **อทฺทกฺขิ เจ** อทฺทส เจปิ **เตน** ปรจิตฺตญาณาทินา ยถาภูตํ อตฺถํ, **กิญฺหิ ตุมฺสฺส เตน** ตสฺส เตน ทสฺสเนน กึ กตํ, กึ ทุกฺขปริญฺญา สาธิตา, อุทาหุ สมุทยปหานาทีนํ อญฺญตรํ, ยโต สพฺพถาปิ อติกฺกมิตฺวา อริยมคฺคํ เต ติตฺถิยา อเญฺญเนว **วทนฺติ สุทฺธึ,** อติกฺกมิตฺวา วา เต ติตฺถิเย พุทฺธาทโย อเญฺญเนว วทนฺติ สุทฺธินฺติฯ

๙๑๖. **ปสฺสํ นโร**ติ คาถาย สมฺพนฺธ อโตฺถ จฯ กิญฺจ ภิโยฺย? ยฺวายํ ปรจิตฺตญาณาทีหิ อทฺทกฺขิ, โส **ปสฺสํ นโร ทกฺขติ นามรูปํ,** น ตโต ปรํ **ทิสฺวาน วา ญสฺสติ ตานิเมว** นามรูปานิ นิจฺจโต สุขโต วา น อญฺญถาฯ โส เอวํ ปสฺสโนฺต **กามํ พหุํ ปสฺสตุ อปฺปกํ วา** นามรูปํ นิจฺจโต สุขโต จ, อถสฺส เอวรูเปน ทสฺสเนน **น หิ เตน สุทฺธึ กุสลา วทนฺตี**ติฯ

๙๑๗. **นิวิสฺสวาที**ติ คาถาย สมฺพนฺธ อโตฺถ จ – เตน จ ทสฺสเนน สุทฺธิยา อสติยาปิ โย ‘‘ชานามิ ปสฺสามิ ตเถว เอต’’นฺติ เอวํ นิวิสฺสวาที, เอตํ วา ทสฺสนํ ปฏิจฺจ ทิฏฺฐิยา สุทฺธึ ปเจฺจโนฺต ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ เอวํ นิวิสฺสวาที, โส **สุพฺพินโย** น โหติ ตํ ตถา **ปกปฺปิตํ** อภิสงฺขตํ **ทิฏฺฐึ ปุเรกฺขราโน**ฯ โส หิ ยํ สตฺถาราทึ **นิสฺสิโต, ตเตฺถว สุภํ วทาโน สุทฺธึ วโท,** ‘‘ปริสุทฺธวาโท ปริสุทฺธทสฺสโน วา อห’’นฺติ อตฺตานํ มญฺญมาโน ตตฺถ ตถทฺทสา โส, ตตฺถ

สกาย ทิฏฺฐิยา อวิปรีตเมว โส อทฺทสฯ ยถา สา ทิฏฺฐิ ปวตฺตติ, ตเถว นํ อทฺทส, น อญฺญถา ปสฺสิตุํ อิจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ

๙๑๘. เอวํ ปกปฺปิตํ ทิฏฺฐึ ปุเรกฺขราเนสุ ติตฺถิเยสุ – **น พฺราหฺมโณ กปฺปมุเปติ สงฺขา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สงฺขา**ติ สงฺขาย, ชานิตฺวาติ อโตฺถฯ **นปิ ญาณพนฺธู**ติ สมาปตฺติญาณาทินา อกตตณฺหาทิฏฺฐิพนฺธุฯ ตตฺถ วิคฺคโห – นาปิ อสฺส ญาเณน กโต พนฺธุ อตฺถีติ นปิ ญาณพนฺธุฯ **สมฺมุติโย**ติ ทิฏฺฐิสมฺมุติโยฯ **ปุถุชฺชา**ติ ปุถุชฺชนสมฺภวาฯ **อุคฺคหณนฺติ มเญฺญ**ติ อุคฺคหณนฺติ อเญฺญ, อเญฺญ ตา สมฺมุติโย อุคฺคณฺหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๙๑๙. กิญฺจ ภิโยฺย – **วิสฺสชฺช คนฺถานี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อนุคฺคโห**ติ อุคฺคหณวิรหิโต, โสปิ นาสฺส อุคฺคโหติ อนุคฺคโห, น วา อุคฺคณฺหาตีติ อนุคฺคโหฯ

๙๒๐. กิญฺจ ภิโยฺย – โส เอวรูโป – **ปุพฺพาสเว**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ปุพฺพาสเว**ติ อตีตรูปาทีนิ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานธเมฺม กิเลเสฯ **นเว**ติ ปจฺจุปฺปนฺนรูปาทีนิ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานธเมฺมฯ **น ฉนฺทคู**ติ ฉนฺทาทิวเสน น คจฺฉติฯ **อนตฺตครหี**ติ กตากตวเสน อตฺตานํ อครหโนฺตฯ

๙๒๑. เอวํ อนตฺตครหี จ – **ส สพฺพธเมฺมสู**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สพฺพธเมฺมสู**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิธเมฺมสุ ''ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํ วา''ติ เอวํปเภเทสุฯ **ปนฺนภาโร**ติ ปติตภาโรฯ น กเปฺปตีติ **น กปฺปิโย,** ทุวิธมฺปิ กปฺปํ น กโรตีติ อโตฺถฯ **นูปรโต**ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณกเสกฺขา วิย อุปรติสมงฺคีปิ น โหติฯ **น ปตฺถิโย**ติ นิตฺตโณฺหฯ ตณฺหา หิ ปตฺถิยตีติ ปตฺถิยา, นาสฺส ปตฺถิยาติ น ปตฺถิโยติฯ เสสํ ตตฺถ ตตฺถ ปากฏเมวาติ น วุตฺตํฯ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต วุตฺตสทิโส เอวาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย มหาพฺยูหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. ตุวฏกสุตฺตวณฺณนา

๙๒๒. **ปุจฺฉามิ ต**นฺติ ตุวฏกสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? อิทมฺปิ ตสฺมึเยว มหาสมเย ''กา นุ โข อรหตฺตปฺปตฺติยา ปฏิปตฺตี''ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ ปุริมนเยเนว นิมฺมิตพุเทฺธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํฯ

ตตฺถ อาทิคาถาย ตาว **ปุจฺฉามี**ติ เอตฺถ อทิฏฺฐโชตนาทิวเสน ปุจฺฉา วิภชิตาฯ **อาทิจฺจพนฺธุ**นฺติ อาทิจฺจสฺส โคตฺตพนฺธุํฯ **วิเวกํ สนฺติปทญฺจา**ติ วิเวกญฺจ สนฺติปทญฺจฯ **กถํ ทิสฺวา**ติ เกน การเณน ทิสฺวา, กถํ ปวตฺตทสฺสโน หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

๙๒๓. อถ ภควา ยสฺมา ยถา ปสฺสโนฺต กิเลเส อุปรุนฺธติ, ตถา ปวตฺตทสฺสโน หุตฺวา ปรินิพฺพาติ, ตสฺมา ตมตฺถํ อาวิกโรโนฺต นานปฺปกาเรน ตํ เทวปริสํ กิเลสปฺปหาเน นิโยเชโนฺต **''มูลํ ปปญฺจสงฺขายา''**ติ อารภิตฺวา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ อาทิคาถาย ตาว สเงฺขปโตฺถ – ปปญฺจาติ สงฺขาตตฺตา ปปญฺจา เอว ปปญฺจสงฺขาฯ ตสฺสา อวิชฺชาทโย กิเลสา มูลํ, ตํ ปปญฺจสงฺขาย มูลํ **อสฺมี**ติ ปวตฺตมานญฺจ **สพฺพํ** มนฺ

ตาย **อุปรุเนฺธฯ ยา กาจิ อชฺฌตฺตํ ตณฺหา** อุปฺปชฺเชยฺย, **ตาสํ วินยา สทา สโต สิเกฺข** อุปฏฺฐิตสฺสติ หุตฺวา สิเกฺขยฺยาติฯ

๙๒๔. เอวํ ตาว ปฐมคาถาย เอว ติสิกฺขายุตฺตํ เทสนํ อรหตฺตนิกูเฏน เทเสตฺวา ปุน มานปฺปหานวเสน เทเสตุํ **"ยํ กิญฺจี"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ยํ กิญฺจิ ธมฺมมภิชญฺญา อชฺฌตฺตนฺ**ติ ยํ กิญฺจิ อุจฺจากุลีนตาทิกํ อตฺตโน คุณํ ชาเนยฺย **อถ วาปิ พหิทฺธา**ติ อถ วา พหิทฺธาปิ อาจริยุปชฺฌายานํ วา คุณํ ชาเนยฺยฯ **น เตน ถามํ กุพฺเพถา**ติ เตน คุเณน ถามํ น กเรยฺยฯ

๙๒๕. อิทานิสฺส อกรณวิธึ ทเสฺสโนฺต **"เสโยฺย น เตนา"**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **เตน** จ มาเนน ''เสโยฺยห''นฺติ วา ''นีโจห''นฺติ วา ''สริโกฺขห''นฺติ วาปิ **น มเญฺญยฺย,** เตหิ จ อุจฺจากุลีนตาทีหิ คุเณหิ **ผุโฏฺฐ อเนกรูเปหิ** ''อหํ อุจฺจากุลา ปพฺพชิโต''ติอาทินา นเยน **อตฺตานํ วิกเปฺปโนฺต น ติเฏฺฐยฺย**ฯ

๙๒๖. เอวํ มานปฺปหานวเสนปิ เทเสตฺวา อิทานิ สพฺพกิเลสูปสมวเสนปิ เทเสตุํ **"อชฺฌตฺตเมวา"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺตเมวุปสเม**ติ อตฺตนิ เอว ราคาทิสพฺพกิเลเส อุปสเมยฺยฯ **น อญฺญโต ภิกฺขุ สนฺติเมเสยฺยา**ติ ฐเปตฺวา จ สติปฏฺฐานาทีนิ อเญฺญน อุปาเยน สนฺตึ น ปริเยเสยฺยฯ **กุโต นิรตฺตา วา**ติ นิรตฺตา กุโต เอวฯ

๙๒๗. อิทานิ อชฺฌตฺตํ อุปสนฺตสฺส ขีณาสวสฺส ตาทิภาวํ ทเสฺสโนฺต **"มเชฺฌ ยถา"**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยถา มหาสมุทฺทสฺส** อุปริมเหฏฺฐิมภาคานํ เวมชฺฌสงฺขาเต จตุโยชนสหสฺสปฺปมาเณ **มเชฺฌ** ปพฺพตนฺตเร ฐิตสฺส วา มเชฺฌ สมุทฺทสฺส **อูมิ น ชายติ, ฐิโตว** โส **โหติ** อวิกมฺปมาโน, **เอวํ** อเนโช ขีณาสโว ลาภาทีสุ **ฐิโต** อสฺส อวิกมฺปมาโน, โส ตาทิโส ราคาทิ**อุสฺสทํ ภิกฺขุ น กเรยฺย กุหิญฺจี**ติฯ

๙๒๘. อิทานิ เอตํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสิตํ ธมฺมเทสนํ อพฺภนุโมทโนฺต ตสฺส จ อรหตฺตสฺส อาทิปฏิปทํ ปุจฺฉโนฺต นิมฺมิตพุโทฺธ **"อกิตฺตยี"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อกิตฺตยี**ติ อาจิกฺขิฯ **วิวฏจกฺขู**ติ วิวเฏหิ อนาวรเณหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ สมนฺนาคโตฯ **สกฺขิธมฺมนฺ**ติ สยํ อภิญฺญาตํ อตฺตปจฺจกฺขํ ธมฺมํฯ **ปริสฺสยวินยนฺ**ติ ปริสฺสยวินยนํฯ **ปฏิปทํ วเทหี**ติ อิทานิ ปฏิปตฺตึ วเทหิฯ **ภทฺทเนฺต**ติ ''ภทฺทํ ตว อตฺถู''ติ ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาหฯ อถ วา ภทฺทํ สุนฺทรํ ตว ปฏิปทํ วเทหีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาติโมกฺขํ อถ วาปิ สมาธินฺ**ติ ตเมว ปฏิปทํ ภินฺทิตฺวา ปุจฺฉติฯ ปฏิปทนฺติ เอเตน วา มคฺคํ ปุจฺฉติฯ อิตเรหิ สีลํ สมาธิญฺจ ปุจฺฉติฯ

๙๒๙-๓๐. อถสฺส ภควา ยสฺมา อินฺทฺริยสํวโร สีลสฺส รกฺขา , ยสฺมา วา อิมินา อนุกฺกเมน เทสิยมานา อยํ เทสนา ตาสํ เทวตานํ สปฺปายา, ตสฺมา อินฺทฺริยสํวรโต ปภุติ ปฏิปทํ ทเสฺสโนฺต **"จกฺขูหี"**ติอาทิมารทฺธฯ ตตฺถ **จกฺขูหิ เนว โลลสฺสา**ติ อทิฏฺฐทกฺขิตพฺพาทิวเสน จกฺขูหิ โลโล เนวสฺสฯ **คามกถาย อาวรเย โสตนฺ**ติ ติรจฺฉานกถาโต โสตํ อาวเรยฺยฯ **ผเสฺสน ผุฏฺฐสฺสา**ติ โรคผเสฺสนฯ **ภวญฺจ นาภิชเปฺปยฺยา**ติ ตสฺส ผสฺสสฺส วิโนทนตฺถาย กามภวาทิภวญฺจ น ปเตฺถยฺยฯ **เภรเวสุ จ น สมฺปเวเธยฺยา**ติ ตสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจยภูเตสุ สีหพฺยคฺฆาทีสุ เภรเวสุ จ น สมฺปเวเธยฺย, อวเสเสสุ วา ฆานินฺทฺริยมนินฺทฺริยวิสเยสุ นปฺปเวเธยฺยฯ เอวํ ปริปูโร อินฺทฺริยสํวโร วุโตฺต โหติฯ ปุริเมหิ วา อินฺทฺริยสํวรํ ทเสฺสตฺวา อิมินา ''อรเญฺญ วสตา เภรวํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา น เวธิตพฺพ''นฺติ ทเสฺสติฯ

๙๓๑. **ลทฺธา น สนฺนิธึ กยิรา**ติ เอเตสํ อนฺนาทีนํ ยํกิญฺจิ ธมฺเมน ลภิตฺวา ‘‘อรญฺญ จ เสนาสเน วสตา สทา ทุลฺลภ’’นฺติ จินฺตตฺวา สนฺนิธึ น กเรยฺยฯ

๙๓๒. **ฌายี น ปาทโลลสฺสา**ติ ฌานาภิรโต จ น ปาทโลโล อสฺสฯ **วิรเม กุกฺกุจฺจา นปฺปมเชฺชยฺยา**ติ หตฺถกุกฺกุจฺจาทิกุกฺกุจฺจํ วิโนเทยฺยฯ สกฺกจฺจการิตาย เจตฺถ นปฺปมเชฺชยฺยฯ

๙๓๓. **ตนฺทึ มายํ หสฺสํ ขิฑฺฑ**นฺติ อาลสิยญฺจ มายญฺจ หสฺสญฺจ กายิกเจตสิกขิฑฺฑญฺจฯ **สวิภูส**นฺติ สทฺธึ วิภูสายฯ

๙๓๔-๗. **อาถพฺพณ**นฺติ อาถพฺพณิกมนฺตปฺปโยคํฯ **สุปิน**นฺติ สุปินสตฺถํฯ **ลกฺขณ**นฺติ มณิลกฺขณาทึฯ **โน วิทเห**ติ นปฺปโยเชยฺยฯ **วิรุต**นฺติ มิคาทีนํ วสฺสิตํฯ **เปสุณิย**นฺติ เปสุญฺญํฯ **กยวิกฺกเย**ติ ปญฺจหิ สหธมฺมิเกหิ สทฺธึ วญฺจนาวเสน วา อุทยปตฺถนาวเสน วา น ติเฏฺฐยฺยฯ **อุปวาทํ ภิกฺขุ น กเรยฺยา**ติ อุปวาทกเร กิเลเส อนิพฺพเตฺตโนฺต อตฺตนิ ปเรหิ สมณพฺราหฺมเณหิ อุปวาทํ น ชเนยฺยฯ **คาเม จ นาภิสเชฺชยฺยา**ติ คาเม จ คิหิสํสคฺคาทีหิ นาภิสเชฺชยฺยฯ **ลาภกมฺยา ชนํ น ลปเยยฺยา**ติ ลาภกามตาย ชนํ นาลปเยยฺยฯ **ปยุตฺต**นฺติ จีวราทีหิ สมฺปยุตฺตํ , ตทตฺถํ วา ปโยชิตํฯ

๙๓๘-๙. **โมสวเชฺช น นีเยถา**ติ มุสาวาเท น นีเยถฯ **ชีวิเตนา**ติ ชีวิกายฯ **สุตฺวา รุสิโต พหุํ วาจํ, สมณานํ วา ปุถุชนาน**นฺติ รุสิโต ฆฏฺฏิโต ปเรหิ เตส สมณานํ วา ขตฺติยาทิเภทานํ วา อเญฺญสํ ปุถุชนานํ พหุมฺปิ อนิฏฺฐวาจํ สุตฺวาฯ **น ปฏิวชฺชา**ติ น ปฏิวเทยฺยฯ กึ การณํ? **น หิ สโนฺต ปฏิเสนิกโรนฺติ**ฯ

๙๔๐. **เอตญฺจ ธมฺมมญฺญายา**ติ สพฺพเมตํ ยถาวุตฺตํ ธมฺมํ ญตฺวาฯ **วิจิน**นฺติ วิจินโนฺตฯ **สนฺตีติ นิพฺพุตึ ญตฺวา**ติ นิพฺพุตึ ราคาทีนํ สนฺตีติ ญตฺวาฯ

๙๔๑. กึการณา นปฺปมเชฺชอิติ เจ – **อภิภู หิ โส**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อภิภู**ติ รูปาทีนํ อภิภวิตาฯ **อนภิภูโต**ติ เตหิ อนภิภูโตฯ **สกฺขิธมฺมมนีติหมทสฺสี**ติ ปจฺจกฺขเมว อนีติหํ ธมฺมมทฺทกฺขิฯ **สทา นมสฺสมนุสิเกฺข**ติ สทา นมสฺสโนฺต ติโสฺส สิกฺขาโย สิเกฺขยฺยฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เกวลํ ปน เอตฺถ ‘‘จกฺขูหิ เนว โลโล’’ติอาทีหิ อินฺทฺริยสํวโร, ‘‘อนฺนานมโถ ปานาน’’นฺติ อาทีหิ สนฺนิธิปฏิเกฺขปมุเขน ปจฺจยปฏิเสวนสีลํ, เมถุนโมสวชฺชเปสุณิยาทีหิ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ, ‘‘อาถพฺพณํ สุปินํ ลกฺขณ’’นฺติอาทีหิ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ, ‘‘ฌายี อสฺสา’’ติ อิมินา สมาธิ, ‘‘วิจินํ ภิกฺขู’’ติ อิมินา ปญฺญา, ‘‘สทา สโต สิเกฺข’’ติ อิมินา ปุน สเงฺขปโต ติโสฺสปิ สิกฺขา, ‘‘อถ อาสเนสุ สยเนสุ, อปฺปสเทฺทสุ ภิกฺขุ วิหเรยฺย, นิทฺทํ น พหุลีกเรยฺยา’’ติอาทีหิ สีลสมาธิปญฺญานํ อุปการาปการสงฺคณฺหนวิโนทนานิ วุตฺตานีติฯ เอวํ ภควา นิมฺมิตสฺส ปริปุณฺณปฏิปทํ วตฺวา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต วุตฺตสทิโสเยวาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ตุวฏฺฏกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. อตฺตทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๙๔๒. **อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาต**นฺติ อตฺตทณฺฑสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? โย โส สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตสฺส อุปฺปตฺติยํ วุจฺจมานาย สากิยโกลิยานํ อุทกํ ปฏิจฺจ กลโห วณฺณิโต, ตํ ญตฺวา ภควา ‘‘ญาตกา กลหํ กโรนฺติ, หนฺท เน วาเรสฺสามี’’ติ ทฺวินฺนํ เสนานํ มชฺฌํ ฐตฺวา อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ ปฐมคาถายโตฺถ – ยํ โลกสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกํ วา สมฺปรายิกํ วา ภยํ ชาตํ, ตํ สพฺพํ **อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาตํ** อตฺตโน ทุจฺจริตการณา ชาตํ, เอวํ สเนฺตปิ **ชนํ ปสฺสถ เมธคํ**, อิมํ สากิยาทิชนํ ปสฺสถ อญฺญมญฺญํ เมธคํ หิํสกํ พาธกนฺติฯ เอวํ ตํ ปฏิวิรุทฺธํ วิปฺปฏิปนฺนํ ชนํ ปริภาสิตฺวา อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติทสฺสเนน ตสฺส สํเวคํ ชเนตุํ อาห **‘‘สํเวคํ กิตฺตยิสฺสามิ, ยถา สํวิชิตํ มยา’’**ติ, ปุเพฺพ โพธิสเตฺตเนว สตาติ อธิปฺปาโยฯ

๙๔๓. อิทานิ ยถาเนน สํวิชิตํ, ตํ ปการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ผนฺทมาน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผนฺทมาน**นฺติ ตณฺหาทีหิ กมฺปมานํฯ **อโปฺปทเก**ติ อปฺปอุทเกฯ **อญฺญมเญฺญหิ พฺยารุเทฺธ ทิสฺวา**ติ นานาสเตฺต จ อญฺญมเญฺญหิ สทฺธิํ วิรุเทฺธ ทิสฺวาฯ **มํ ภยมาวิสี**ติ มํ ภยํ ปวิฏฺฐํฯ

๙๔๔. **สมนฺตมสาโร โลโก**ติ นิรยํ อาทิํ กตฺวา สมนฺตโต โลโก อสาโร นิจฺจสาราทิรหิโตฯ **ทิสา สพฺพา สเมริตา**ติ สพฺพา ทิสา อนิจฺจตาย กมฺปิตาฯ **อิจฺฉํ ภวนมตฺตโน**ติ อตฺตโน ตาณํ อิจฺฉโนฺตฯ **นาทฺทสาสิํ อโนสิต**นฺติ กิญฺจิ ฐานํ ชราทีหิ อนชฺฌาวุตฺถํ นาทฺทกฺขิํฯ

๙๔๕. **โอสาเนเตฺวว พฺยารุเทฺธ, ทิสฺวา เม อรตี อหู**ติ โยพฺพญฺญาทีนํ โอสาเน เอว อนฺตคมเก เอว วินาสเก เอว ชราทีหิ พฺยารุเทฺธ อาหตจิเตฺต สเตฺต ทิสฺวา อรติ เม อโหสิฯ **อเถตฺถ สลฺล**นฺติ อถ เอเตสุ สเตฺตสุ ราคาทิสลฺลํฯ **หทยนิสฺสิต**นฺติ จิตฺตนิสฺสิตํฯ

๙๔๖. ‘‘กถํอานุภาวํ สลฺล’’นฺติ เจ – **เยน สเลฺลน โอติโณฺณ**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ทิสา สพฺพา วิธาวตี**ติ สพฺพา ทุจฺจริตทิสาปิ ปุรตฺถิมาทิทิสาวิทิสาปิ ธาวติฯ **ตเมว สลฺลมพฺพุยฺห, น ธาวติ น สีทตี**ติ ตเมว สลฺลํ อุทฺธริตฺวา ตา จ ทิสา น ธาวติ, จตุโรเฆ จ น สีทตีติฯ

๙๔๗. เอวํมหานุภาเวน สเลฺลน โอติเณฺณสฺวปิ จ สเตฺตสุ – **ตตฺถ สิกฺขานุคียนฺติ, ยานิ โลเก คธิตานี**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – เย **โลเก** ปญฺจ กามคุณา ปฏิลาภาย คิชฺฌนฺตีติ กตฺวา ‘‘คธิตานี’’ติ วุจฺจนฺติ, จิรกาลาเสวิตตฺตา วา ‘‘คธิตานี’’ติ วุจฺจนฺติ, **ตตฺถ** ตํ นิมิตฺตํ หตฺถิสิกฺขาทิกา อเนกา **สิกฺขา** กถียนฺติ อุคฺคยฺหนฺติ วาฯ ปสฺสถ ยาว ปมโตฺต วายํ โลโก, ยโต ปณฺฑิโต กุลปุโตฺต **เตสุ** วา คธิเตสุ ตาสุ วา สิกฺขาสุ อธิมุโตฺต **น สิยา,** อญฺญทตฺถุ อนิจฺจาทิทสฺสเนน **นิพฺพิชฺฌ สพฺพโส กาเม อตฺตโน นิพฺพานเมว สิเกฺข**ติฯ

๙๔๘. อิทานิ ยถา นิพฺพานาย สิกฺขิตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สโจฺจ สิยา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สโจฺจ**ติ วาจาสเจฺจน ญาณสเจฺจน มคฺคสเจฺจน จ สมนฺนาคโตฯ **ริตฺตเปสุโณ**ติ ปหีนเปสุโณฯ **เววิจฺฉ**นฺติ มจฺฉริยํฯ

๙๔๙. **นิทฺทํ ตนฺทิํ สเห ถีน**นฺติ ปจลายิกญฺจ กายาลสิยญฺจ จิตฺตาลสิยญฺจาติ อิเม ตโย ธเมฺม อภิภเวยฺยฯ **นิพฺพานมนโส**ติ นิพฺพานนินฺนจิโตฺตฯ

๙๕๐-๕๑. **สาหสา**ติ รตฺตสฺส ราคจริยาทิเภทา สาหสกรณาฯ **ปุราณํ นาภินนฺทย ยา**ติ อตีตรูปาทึ นาภินนฺทยฺยฯ **นเว**ติ ปจฺจุปฺปนฺเนฯ **หิยฺยมาเน**ติ วินสฺสมาเนฯ **อากาสํ น สิโต สิยา**ติ ตณฺหานิสฺสิโต น ภเวยฺยฯ ตณฺหา หิ รูปาทีนํ อากาสนโต ‘‘อากาโส’’ติ วุจฺจติฯ

๙๕๒. ‘‘กิํการณา อากาสํ น สิโต สิยา’’ติ เจ – ‘‘**เคธํ พฺรูมี**’’ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – อหญฺหิ อิมํ อากาสสงฺขาตํ ตณฺหํ รูปาทีสุ คิชฺฌนโต **เคธํ พฺรูมิ** ‘‘เคโธ’’ติ วทามิฯ กิญฺจ ภิโยฺย – อวหนนเฏฺฐน **‘‘โอโฆ’’**ติ จ อาชวนเฏฺฐน **‘‘อาชว’’**นฺติ จ ‘‘อิทํ มยฺหํ, อิทํ มยฺห’’นฺติ ชปฺปการณโต **‘‘ชปฺปน’’**นฺติ จ ทุมฺมุญฺจนเฏฺฐน **‘‘อารมฺมณ’’**นฺติ จ กมฺปกรเณน **‘‘ปกมฺปน’’**นฺติ จ พฺรูมิ, เอสา จ โลกสฺส ปลิโพธเฏฺฐน ทุรติกฺกมนียเฏฺฐน จ **กามปโงฺก ทุรจฺจโย** ติฯ ‘‘อากาสํ น สิโต สิยา’’ติ เอวํ วุเตฺต วา ‘‘กิเมตํ อากาส’’นฺติ เจ? **เคธํ พฺรูมี**ติฯ เอวมฺปิ ตสฺสา คาถาย สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปทโยชนา – อากาสนฺติ เคธํ พฺรูมีติฯ ตถา ยฺวายํ มโหโฆติ วุจฺจติฯ ตํ พฺรูมิ, อาชวํ พฺรูมิ, ชปฺปนํ พฺรูมิ, ปกมฺปนํ พฺรูมิ, ยฺวายํ สเทวเก โลเก กามปโงฺก ทุรจฺจโย, ตํ พฺรูมีติฯ

๙๕๓. เอวเมตํ เคธาทิปริยายํ อากาสํ อนิสฺสิโต – **สจฺจา อโวกฺกมฺมา**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – ปุเพฺพ วุตฺตา ติวิธาปิ **สจฺจา อโวกฺกมฺม** โมเนยฺยปฺปตฺติยา **มุนี**ติ สงฺขยํ คโต นิพฺพานตฺถเล **ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ,** ส เว เอวรูโป สพฺพานิ อายตนานิ นิสฺสชฺชิตฺวา **‘‘สโนฺต’’**ติ วุจฺจตีติฯ

๙๕๔. กิญฺจ ภิโยฺย – **ส เว วิทฺวา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ญตฺวา ธมฺม**นฺติ อนิจฺจาทินเยน สงฺขตธมฺมํ ญตฺวาฯ **สมฺมา โส โลเก อิริยาโน**ติ อสมฺมาอิริยนกรานํ กิเลสานํ ปหานา สมฺมา โส โลเก อิริยมาโนฯ

๙๕๕. เอวํ อปิเหโนฺต จ – **โยธ กาเม**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สงฺค**นฺติ สตฺตวิธํ สงฺคญฺจ โย อจฺจตริ **นาเชฺฌตี**ติ นาภิชฺฌายติฯ

๙๕๖. ตสฺมา ตุเมฺหสุปิ โย เอวรูโป โหตุมิจฺฉติ, ตํ วทามิ – **ยํ ปุเพฺพ**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ยํ ปุเพฺพ**ติ อตีเต สงฺขาเร อารพฺภ อุปฺปชฺชนธมฺมํ กิเลสชาตํ อตีตกมฺมญฺจฯ **ปจฺฉา เต มาหุ กิญฺจน**นฺติ อนาคเตปิ สงฺขาเร อารพฺภ อุปฺปชฺชนธมฺมํ ราคาทิกิญฺจนํ มาหุฯ **มเชฺฌ เจ โน คเหสฺสสี**ติ ปจฺจุปฺปเนฺน รูปาทิธเมฺมปิ น คเหสฺสสิ เจฯ

๙๕๗. เอวํ ‘‘อุปสโนฺต จริสฺสสี’’ติ อรหตฺตปฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อรหโต ถุติวเสน อิโต ปรา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **สพฺพโส**ติ คาถาย **มมายิต**นฺติ มมตฺตกรณํ, ‘‘มม อิท’’นฺติ คหิตํ วา วตฺถุฯ **อสตา จ น โสจตี**ติ อวิชฺชมานการณา อสนฺตการณา น โสจติฯ **น ชียตี**ติ ชานิมฺปิ น คจฺฉติฯ

๙๕๘-๙. กิญฺจ ภิโยฺย – **ยสฺส นตฺถี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **กิญฺจน**นฺติ กิญฺจิ รูปาทิธมฺมชาตํฯ กิญฺจ ภิโยฺย – **อนิฏฺฐุรี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อนิฏฺฐุรี**ติ อนิสฺสุกีฯ ‘‘อนิทฺธุรี’’ติปิ เกจิ ปฐนฺติฯ **สพฺพธี สโม**ติ สพฺพตฺถ สโม, อุเปกฺขโกติ อธิปฺปาโยฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? โย โส ‘‘นตฺถิ เม’’ติ น โสจติ, ตมหํ อวิกมฺปินํ ปุคฺคลํ ปุโฏฺฐ สมาโน อนิฏฺฐุรี อนนุคิโทฺธ อเนโช สพฺพธิ สโมติ อิมํ ตสฺมิํ ปุคฺคเล จตฺพฺพิธมานิสํสํ พฺรูมีติฯ

๙๖๐. กิญฺจ ภิโยฺย – **อเนชสฺสา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **นิสงฺขตี**ติ ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสุ โย โกจิ สงฺขาโรฯ โส หิ ยสฺมา นิสงฺขริยติ นิสงฺขโรติ วา, ตสฺมา ‘‘นิสงฺขตี’’ติ วุจฺจติฯ **วิยารมฺภา**ติ วิวิธา ปุญฺญาภิสงฺขาราทิกา อารมฺภาฯ **เขมํ ปสฺสติ สพฺพธี**ติ สพฺพตฺถ อภยเมว ปสฺสติฯ

๙๖๑. เอวํ ปสฺสโนฺต **น สเมสู**ติ คาถาฯ ตตฺถ **น วทเต**ติ ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติอาทินา มานวเสน สเมสุปิ อตฺตานํ น วทติ โอเมสุปิ อุเสฺสสุปิฯ **นาเทติ น นิรสฺสตี**ติ รูปาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ น คณฺหาติ; น นิสฺสชฺชติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปญฺจสตา สากิยกุมารา จ โกลิยกุมารา จ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตา, เต คเหตฺวา ภควา มหาวนํ ปาวิสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อตฺตทณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๖๒. **น เม ทิโฏฺฐ**ติ สาริปุตฺตสุตฺตํ, ‘‘เถรปญฺหสุตฺต’’นฺติปิ วุจฺจติฯ กา อุปฺปตฺติ? อิมสฺส สุตฺตสฺส อุปฺปตฺติ – ราชคหกสฺส เสฏฺฐิสฺส จนฺทนฆฏิกาย ปฏิลาภํ อาทึ กตฺวา ตาย จนฺทนฆฏิกาย กตสฺส ปตฺตสฺส อากาเส อุสฺสาปนํ อายสฺมโต ปิโณฺฑลภารทฺวาชสฺส อิทฺธิยา ปตฺตคฺคหณํ, ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ สาวกานํ อิทฺธิปฏิเกฺขโป, ติตฺถิยานํ ภควตา สทฺธึ ปาฏิหาริยํ กตฺตุกามตา, ปาฏิหาริยกรณํ, ภควโต สาวตฺถิคมนํ, ติตฺถิยานุพนฺธนํ, สาวตฺถิยํ ปเสนทิโน พุทฺธูปคมนํ กณฺฑมฺพปาตุภาโว, จตุนฺนํ ปริสานํ ติตฺถิยชยตฺถํ ปาฏิหาริยกรณสฺสุกฺกนิวารณํ, ยมกปาฏิหาริยกรณํ, กตปาฏิหาริยสฺส ภควโต ตาวตึสภวนคมนํ, ตตฺถ เตมาสํ ธมฺมเทสนา, อายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลานเตฺถเรน ยาจิตสฺส เทวโลกโต สงฺกสฺสนคเร โอโรหณนฺติ อิมานิ วตฺถูนิ อนฺตรนฺตเร จ ชาตกานิ วิตฺถาเรตฺวา ยาว ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ ปูชิยมาโน ภควา มเชฺฌ มณิมเยน โสปาเนน สงฺกสฺสนคเร โอรุยฺห โสปานกเฬวเร อฏฺฐาสิ –

> ‘‘เย ฌานปฺปสุตา ธีรา, เนกฺขมฺมูปสเม รตา;
> เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ, สมฺพุทฺธานํ สตีมต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๘๑) –

อิมิสฺสา ธมฺมปทคาถาย วุจฺจมานาย วุตฺตาฯ โสปานกเฬวเร ฐิตํ ปน ภควนฺตํ สพฺพปฐมํ อายสฺมา สาริปุโตฺต วนฺทิ, ตโต อุปฺปลวณฺณา ภิกฺขุนี, อถาปโร ชนกาโยฯ ตตฺร ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘อิมิสฺสํ ปริสติ โมคฺคลฺลาโน อิทฺธิยา อโคฺคติ ปากโฏ, อนุรุโทฺธ ทิพฺพจกฺขุนา, ปุโณฺณ ธมฺมกถิกเตฺตน, สาริปุตฺตํ ปนายํ ปริสา น เกนจิ คุเณน เอวํ อโคฺคติ ชานาติ, ยํนูนาหํ สาริปุตฺตํ ปญฺญาคุเณน ปกาเสยฺย’’นฺติฯ อถ เถรํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เถโร ภควตา ปุจฺฉิตํ ปุจฺฉิตํ ปุถุชฺชนปญฺหํ, เสกฺขปญฺหํ, อเสกฺขปญฺหญฺจ, สพฺพํ วิสฺสเชฺชสิฯ ตทา นํ ชโน ‘‘ปญฺญาย อโคฺค’’ติ อญฺญาสิ ฯ อถ ภควา ‘‘สาริปุโตฺต น อิทาเนว ปญฺญาย อโคฺค, อตีเตปิ ปญฺญาย อโคฺค’’ติ ชาตกํ อาเนสิฯ

อตีเต ปโรสหสฺสา อิสโย วนมูลผลาหารา ปพฺพตปาเท วสนฺติฯ เตสํ อาจริยสฺส อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, อุปฏฺฐานานิ วตฺตนฺติฯ เชฏฺฐเนฺตวาสี ‘‘สปฺปายเภสชฺชํ อาหริสฺสามิ, อาจริยํ อปฺปมตฺตา อุปฏฺฐหถา’’ติ วตฺวา มนุสฺสปถํ อคมาสิฯ ตสฺมึ อนาคเตเยว อาจริโย กาลมกาสิฯ

ตํ ‘‘อิทานิ กาลํ กริสฺสตี’’ติ อเนฺตวาสิกา สมาปตฺติมารพฺภ ปุจฺฉึสุฯ โส อากิญฺจญฺญายตน สมาปตฺตึ สนฺธายาห – ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ, อเนฺตวาสิโน ‘‘นตฺถิ อาจริยสฺส อธิคโม’’ติ อคฺคเห สุํฯ อถ เชฎฺฐเนฺตวาสี เภสชฺชํ อาทาย อาคนฺตฺวา ตํ กาลกตํ ทิสฺวา อาจริยํ ‘‘กิญฺจิ ปุจฺฉิตฺถา’’ติ อาหฯ อาม ปุจฺฉิมฺหา, ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ อาห, น กิญฺจิ อาจริเยน อธิคตนฺติฯ นตฺถิ กิญฺจีติ วทโนฺต อาจริโย อากิญฺจญฺญายตนํ ปเวเทสิ, สกฺกาตโพฺพ อาจริโยติฯ

‘‘ปโรสหสฺสมฺปิ สมาคตานํ,
กเนฺทยฺยุํ เต วสฺสสตํ อปญฺญา;
เอโกปิ เสโยฺย ปุริโส สปโญฺญ,
โย ภาสิตสฺส วิชานาติ อตฺถ’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๙๙);

กถิเต จ ปน ภควตา ชาตเก อายสฺมา สาริปุโตฺต อตฺตโน สทฺธิวิหาริกานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานมตฺถาย สปฺปายเสนาสนโคจรสีลวตาทีนิ ปุจฺฉิตุํ **‘‘น เม ทิโฎฺฐ อิโต ปุเพฺพ’’**ติ อิมํ ถุติคาถํ อาทึ กตฺวา อฎฺฐ คาถาโย อภาสิฯ ตมตฺถํ วิสฺสเชฺชโนฺต ภควา ตโต ปรา เสสคาถาติฯ

ตตฺถ **อิโต ปุเพฺพ**ติ อิโต สงฺกสฺสนคเร โอตรณโต ปุเพฺพฯ **วคฺคุวโท**ติ สุนฺทรวโทฯ **ตุสิตา คณิมาคโต**ติ ตุสิตกายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ อาคตตฺตา ตุสิตา อาคโต, คณาจริยตฺตา คณีฯ สนฺตุฎฺฐเฎฺฐน วา ตุสิตสงฺขาตา เทวโลกา คณึ อาคโต ตุสิตานํ วา อรหนฺตานํ คณึ อาคโตติฯ

๙๖๓. ทุติยคาถาย **สเทวกสฺส โลกสฺส ยถา ทิสฺสตีติ** สเทวกสฺส โลกสฺส วิย มนุสฺสานมฺปิ ทิสฺสติฯ ยถา วา ทิสฺสตีติ ตจฺฉโต อวิปรีตโต ทิสฺสติ **จกฺขุมา**ติ อุตฺตมจกฺขุฯ **เอโก**ติ ปพฺพชฺชาสงฺขาตาทีหิ เอโกฯ **รตึ**นฺติ เนกฺขมฺมรติอาทึฯ

๙๖๔. ตติยคาถาย **พหูนมิธ พทฺธาน**นฺติ อิธ พหูนํ ขตฺติยาทีนํ สิสฺสานํฯ สิสฺสา หิ อาจริเย ปฎิพทฺธวุตฺติตฺตา ‘‘พทฺธา’’ติ วุจฺจนฺติ **อตฺถิ ปเญฺหน อาคม**นฺติ อตฺถิโก ปเญฺหน อาคโตมฺหิ, อตฺถิกานํ วา ปเญฺหน อาคมนํ, ปเญฺหน อตฺถิ อาคมนํ วาติฯ

๙๖๕. จตุตฺถคาถาย **วิชิคุจฺฉโต**ติ ชาติอาทีหิ อฎฺฎียโต **ริตฺตมาสน**นฺติ วิวิตฺตํ มญฺจปีฐํฯ **ปพฺพตานํ คุหาสุ วา**ติ ปพฺพตคุหาสุ วา ริตฺตมาสนํ ภชโตติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

๙๖๖. ปญฺจมคาถาย **อุจฺจาวเจสู**ติ หีนปณีเตสุฯ **สยเนสู**ติ วิหาราทีสุ เสนาสเนสุฯ **กีวโนฺต ตตฺถ เภรวา**ติ กิตฺตกา ตตฺถ ภยการณาฯ ‘‘กุวโนฺต’’ติปิ ปาโฐ, กูชโนฺตติ จสฺส อโตฺถฯ น ปน ปุเพฺพนาปรํ สนฺธิยติฯ

๙๖๗. ฉฎฺฐคาถาย **กตี ปริสฺสยา**ติ กิตฺตกา อุปทฺทวาฯ **อคตํ ทิส**นฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ อคตปุพฺพตฺตา อคตํ ตถา นิทฺทิสิตพฺพโต ทิสา จาติ ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อคตํ ทิส’’นฺติฯ **อภิสมฺภเว**ติ อภิภเวยฺยฯ **ปนฺตมฺหี**ติ ปริยเนฺตฯ

๙๖๘-๙. สตฺตมคาถาย **กฺยาสฺส พฺยปฺปถโย อสฺสู**ติ กีทิสานิ ตสฺส วจนานิ อสฺสุฯ อฎฺฐมคาถาย **เอโกทิ นิปโก**ติ เอกคฺคจิโตฺต ปณฺฑิโตฯ

๙๗๐. เอวํ อายสฺมตา สาริปุตฺเตน ตีหิ คาถาหิ ภควนฺตํ โถเมตฺวา ปญฺจหิ คาถาหิ – ปญฺจสตานํ สิสฺสานมตฺถาย เสนาสนโคจรสีลวตาทีนิ ปุจฺฉิโต ภควา ตมตฺถํ ปกาเสตุํ **“วิชิคุจฺฉมานสฺสา”**ติอาทินา นเยน วิสฺสชฺชนมารโทฺธฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาวโตฺถ – ชาติอาทีหิ **วิชิคุจฺฉมานสฺส ริตฺตาสนํ สยนํ เสวโต เจ สโมฺพธิกามสฺส** สาริปุตฺต, ภิกฺขุโน **ยทิทํ ผาสุ** โย ผาสุวิหาโร **ยถานุธมฺมํ** โย จ อนุธโมฺม, **ตํ เต ปวกฺขามิ ยถา ปชานํ** ยถา ปชานโนฺต วเทยฺย, เอวํ วทามีติฯ

๙๗๑. ทุติยคาถาย **ปริยนฺตจารี**ติ สีลาทีสุ จตูสุ ปริยเนฺตสุ จรมาโนฯ **ฑํสาธิปาตาน**นฺติ ปิงฺคลมกฺขิกานญฺจ เสสมกฺขิกานญฺจฯ เสสมกฺขิกา หิ ตโต ตโต อธิปติตฺวา ขาทนฺติ, ตสฺมา ‘‘อธิปาตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **มนุสฺสผสฺสาน**นฺติ โจราทิผสฺสานํฯ

๙๗๒. ตติยคาถาย **ปรธมฺมิกา** นาม สตฺต สหธมฺมิกวชฺชา สเพฺพปิ พาหิรกาฯ **กุสลานุเอสี**ติ กุสลธเมฺม อเนฺวสมาโนฯ

๙๗๓. จตุตฺถคาถาย **อาตงฺกผเสฺสนา**ติ โรคผเสฺสนฯ **สีตํ อตุณฺหนฺ**ติ สีตญฺจ อุณฺหญฺจฯ **โส เตหิ ผุโฏฺฐ พหุธา**ติ โส เตหิ อาตงฺกาทีหิ อเนเกหิ อากาเรหิ ผุโฏฺฐ สมาโนปิฯ **อโนโก**ติ อภิสงฺขารวิญฺญาณาทีนํ อโนกาสภูโตฯ

๙๗๔. เอวํ ‘‘ภิกฺขุโน วิชิคุจฺฉโต’’ติอาทีหิ ตีหิ คาถาหิ ปุฏฺฐมตฺถํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ ‘‘กฺยาสฺส พฺยปฺปถโย’’ติอาทินา นเยน ปุฏฺฐํ วิสฺสเชฺชโนฺต **“เถยฺยํ น กาเร”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผเสฺส**ติ ผเรยฺย ฯ **ยทาวิลตฺตํ มนโส วิชญฺญา**ติ ยํ จิตฺตสฺส อาวิลตฺตํ วิชาเนยฺย, ตํ สพฺพํ **“กณฺหสฺส ปโกฺข”**ติ วิโนทเยยฺยฯ

๙๗๕. **มูลมฺปิ เตสํ ปลิขญฺญ ติเฏฺฐ**ติ เตสํ โกธาติมานานํ ยํ อวิชฺชาทิกํ มูลํ, ตมฺปิ ปลิขณิตฺวา ติเฏฺฐยฺยฯ **อทฺธา ภวโนฺต อภิสมฺภเวยฺยา**ติ เอวํ ปิยปฺปิยํ อภิภวโนฺต เอกํเสเนว อภิภเวยฺย, น ตตฺร สิถิลํ ปรกฺกเมยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

๙๗๖. **ปญฺญํ ปุรกฺขตฺวา**ติ ปญฺญํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวาฯ **กลฺยาณปีตี**ติ กลฺยาณาย ปีติยา สมนฺนาคโตฯ **จตุโร สเหถ ปริเทวธเมฺม**ติ อนนฺตรคาถาย วุจฺจมาเน ปริเทวนียธเมฺม สเหยฺยฯ

๙๗๗. **กิํสู อสิสฺสามี**ติ กิํ ภุญฺชิสฺสามิฯ **กุวํ วา อสิสฺส**นฺติ กุหิํ วา อสิสฺสามิฯ **ทุกฺขํ วต เสตฺถ กฺวชฺช เสสฺส**นฺติ อิมํ รตฺติํ ทุกฺขํ สยิํ, อชฺช อาคมนรตฺติํ กตฺถ สยิสฺสํฯ **เอเต วิตเกฺก**ติ เอเต ปิณฺฑปาตนิสฺสิเต เทฺว, เสนาสนนิสฺสิเต เทฺวติ จตฺตาโร วิตเกฺกฯ **อนิเกตจารี**ติ อปลิโพธจารี นิตฺตณฺหจารีฯ

๙๗๘. **กาเล**ติ ปิณฺฑปาตกาเล ปิณฺฑปาตสงฺขาตํ อนฺนํ วา จีวรกาเล จีวรสงฺขาตํ วสนํ วา ลทฺธา ธเมฺมน สเมนาติ อธิปฺปาโยฯ **มตฺตํ โส ชญฺญา**ติ ปฏิคฺคหเณ จ ปริโภเค จ โส ปมาณํ ชาเนยฺยฯ **อิธา**ติ สาสเน, นิปาตมตฺตเมว วา เอตํฯ **โตสนตฺถ**นฺติ สโนฺตสตฺถํ, เอตทตฺถํ มตฺตํ ชาเนยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **โส เตสุ คุโตฺต**ติ โส ภิกฺขุ เตสุ ปจฺจเยสุ คุโตฺตฯ **ยตจารี**ติ สํยตวิหาโร , รกฺขิติริยาปโถ รกฺขิตกายวจีมโนทฺวาโร จาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ยติจารี’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **รุสิโต**ติ โรสิโต, ฆฏฺฏิโตติ วุตฺตํ โหติฯ

๙๗๙. **ฌานานุยุโตฺต**ติ อนุปนฺนุปฺปาทเนน อุปฺปนฺนาเสวเนน จ ฌาเน อนุยุโตฺตฯ **อุเปกฺขมารพฺภ สมาหิตโตฺต**ติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํ อุปฺปาเทตฺวา สมาหิตจิโตฺตฯ **ตกฺกาสยํ กุกฺกุจฺจิยูปฉิเนฺท**ติ กามวิตกฺกาทิํ ตกฺกญฺจ , กามสญฺญาทิํ ตสฺส ตกฺกสฺส อาสยญฺจ, หตฺถกุกฺกุจฺจาทิํ กุกฺกุจฺจิยญฺจ อุปจฺฉิเนฺทยฺยฯ

๙๘๐. **จุทิโต วจีภิ สติมาภินเนฺท**ติ อุปชฺฌายาทีหิ วาจาหิ โจทิโต สมาโน สติมา หุตฺวา ตํ โจทนํ อภินเนฺทยฺยฯ **วาจํ ปมุเญฺจ กุสล**นฺติ ญาณสมุฏฺฐิตํ วาจํ ปมุเญฺจยฺยฯ **นาติเวล**นฺติ อติเวลํ ปน วาจํ กาลเวลญฺจ สีลเวลญฺจ อติกฺกนฺตํ นปฺปมุเญฺจยฺยฯ **ชนวาทธมฺมายา**ติ ชนวาทกถายฯ **น เจตเยยฺยา**ติ เจตนํ น อุปฺปาเทยฺยฯ

๙๘๑. **อถาปร**นฺติ อถ อิทานิ อิโต ปรมฺปิฯ **ปญฺจ รชานี**ติ รูปราคาทีนิ ปญฺจ รชานิฯ **เยสํ สตีมา วินยาย สิเกฺข**ติ เยสํ อุปฏฺฐิตสฺสติ หุตฺวา วินยนตฺถํ ติโสฺส สิกฺขา สิเกฺขยฺยฯ เอวํ สิกฺขโนฺต หิ **รูเปสุ...เป.... ผเสฺสสุ สเหถ ราคํ**, น อเญฺญติฯ

๙๘๒. ตโต โส เตสํ วินยาย สิกฺขโนฺต อนุกฺกเมน – **เอเตสุ ธเมฺมสู**ติ คาถาฯ ตตฺถ **เอเตสู**ติ รูปาทีสุฯ **กาเลน โส สมฺมา ธมฺมํ ปริวีมํสมาโน**ติ โส ภิกฺขุ ยฺวายํ ‘‘อุทฺธเต จิเตฺต สมาธิสฺส กาโล’’ติอาทินา นเยน กาโล วุโตฺต, เตน กาเลน สพฺพํ สงฺขตธมฺมํ อนิจฺจาทินเยน ปริวีมํสมาโนฯ **เอโกทิภูโต วิหเน ตมํ โส**ติ โส เอกคฺคจิโตฺต สพฺพํ โมหาทิตมํ วิหเนยฺยฯ นตฺถิ เอตฺถ สํสโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตา, ติํสโกฏิสงฺขฺยานญฺจ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จ จตุโตฺถ วโคฺค อตฺถวณฺณนานยโต, นาเมน

อฏฺฐกวโคฺคติฯ

๕. ปารายนวโคฺค

วตฺถุคาถาวณฺณนา

๙๘๓. โกสลานํ ปุรา รมฺมาติ ปารายนวคฺคสฺส วตฺถุคาถาฯ ตาสํ อุปฺปตฺติ – อตีเต กิร พาราณสิวาสี เอโก รุกฺขวฑฺฒกี สเก อาจริยเก อทุติโย, ตสฺส โสฬส สิสฺสา, เอกเมกสฺส สหสฺสํ อเนฺตวาสิกาฯ เอวํ เต สตฺตรสาธิกโสฬสสหสฺสา อาจริยเนฺตวาสิโน สเพฺพปิ พาราณสึ อุปนิสฺสาย ชีวิกํ กเปฺปนฺตา ปพฺพตสมีปํ คนฺตฺวา รุเกฺข คเหตฺวา ตเตฺถว นานาปาสาทวิกติโย นิฏฺฐาเปตฺวา กุลฺลํ พนฺธิตฺวา คงฺคาย พาราณสึ อาเนตฺวา สเจ ราชา อตฺถิโก โหติ, รโญฺญ, เอกภูมิกํ วา…เป…. สตฺตภูมิกํ วา ปาสาทํ โยเชตฺวา เทนฺติฯ โน เจ, อเญฺญสมฺปิ วิกิณิตฺวา ปุตฺตทารํ โปเสนฺติฯ อถ เนสํ เอกทิวสํ อาจริโย ''น สกฺกา วฑฺฒกิกเมฺมน นิจฺจํ ชีวิกํ กเปฺปตุํ, ทุกฺกรญฺหิ ชรากาเล เอตํ กมฺม''นฺติ จิเนฺตตฺวา อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ''ตาตา, อุทุมฺพราทโย, อปฺปสารรุเกฺข อาเนถา''ติฯ เต ''สาธู''ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา อานยึสุฯ โส เตหิ กฏฺฐสกุณํ กตฺวา ตสฺส อพฺภนฺตรํ ปวิสิตฺวา ยนฺตํ ปูเรสิฯ กฏฺฐสกุโณ สุปณฺณราชา วิย อากาสํ ลงฺฆิตฺวา วนสฺส อุปริ จริตฺวา อเนฺตวาสีนํ ปุรโต โอรุหิฯ อถ อาจริโย สิเสฺส อาห – ''ตาตา, อีทิสานิ กฏฺฐวาหนานิ กตฺวา สกฺกา สกลชมฺพุทีเป รชฺชํ คเหตุํ, ตุเมฺหปิ, ตาตา, เอตานิ กโรถ, รชฺชํ คเหตฺวา ชีวิสฺสาม, ทุกฺขํ วฑฺฒกิสิเปฺปน ชีวิตุ''นฺติฯ เต ตถา กตฺวา อาจริยสฺส ปฏิเวเทสุํฯ ตโต เน อาจริโย อาห – ''กตมํ, ตาตา, รชฺชํ คณฺหามา''ติ? ''พาราณสิรชฺชํ อาจริยา''ติฯ ''อลํ, ตาตา, มา เอตํ รุจฺจิ, มยญฺหิ ตํ คเหตฺวาปิ 'วฑฺฒกิราชา วฑฺฒกิยุวราชา'ติ วฑฺฒกิวาทา น มุจฺจิสฺสาม, มหโนฺต ชมฺพุทีโป, อญฺญตฺถ คจฺฉามา''ติฯ

ตโต สปุตฺตทารา กฏฺฐวาหนานิ , อภิรุหิตฺวา สชฺชาวุธา หุตฺวา หิมวนฺตาภิมุขา คนฺตฺวา หิมวติ อญฺญตรํ นครํ ปวิสิตฺวา รโญฺญ นิเวสเนเยว ปจฺจุฏฺฐหํสุฯ เต ตตฺถ รชฺชํ คเหตฺวา อาจริยํ รเชฺช อภิสิญฺจึสุฯ โส ''กฏฺฐวาหโน ราชา''ติ ปากโฏ อโหสิฯ ตมฺปิ นครํ เตน คหิตตฺตา ''กฏฺฐวาหนนคร''เนฺตฺวว นามํ ลภิ, ตถา สกลรฏฺฐมฺปิ ฯ กฏฺฐวาหโน ราชา ธมฺมิโก อโหสิ, ตถา ยุวราชา อมจฺจฏฺฐาเนสุ จ ฐปิตา โสฬส สิสฺสาฯ ตํ รฏฺฐํ รญฺญา จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคยฺหมานํ อติวิย อิทฺธํ ผีตํ นิรุปทฺทวญฺจ อโหสิฯ นาครา ชานปทา ราชานญฺจ ราชปริสญฺจ อติวิย มมายึสุ ''ภทฺทโก โน ราชา ลโทฺธ, ภทฺทิกา ราชปริสา''ติฯ

อเถกทิวสํ มชฺฌิมเทสโต วาณิชา ภณฺฑํ คเหตฺวา กฏฺฐวาหนนครํ อาคมํสุ ปณฺณาการญฺจ คเหตฺวา ราชานํ ปสฺสึสุฯ ราชา ''กุโต อาคตตฺถา''ติ สพฺพํ ปุจฺฉิฯ ''พาราณสิโต เทวา''ติฯ โส ตตฺถ สพฺพํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา – ''ตุมฺหากํ รญฺญา สทฺธึ มม มิตฺตภาวํ กโรถา''ติ อาหฯ เต ''สาธู''ติ สมฺปฏิจฺฉึสุฯ โส เตสํ ปริพฺพยํ ทตฺวา คมนกาเล สมฺปเตฺต ปุน อาทเรน วตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ เต พาราณสึ คนฺตฺวา ตสฺส รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา ''กฏฺฐวาหนรฏฺฐา อาคตานํ วาณิชกานํ อชฺชตเคฺค สุงฺกํ มุญฺจามี''ติ เภรึ จราเปตฺวา ''อตฺถุ เม กฏฺฐวาหโน มิโตฺต''ติ เทฺวปิ อทิฏฺฐมิตฺตา อเหสุํฯ กฏฺฐวาหโนปิ จ สกนคเร เภรึ จราเปสิ – ''อชฺชตเคฺค พาราณสิโต อาคตานํ วาณิชกานํ สุงฺกํ มุญฺจามิ, ปริพฺพโย จ เนสํ ทาตโพฺพ''ติฯ ตโต พาราณสิราชา กฏฺฐวาหนสฺส เลขํ เปเสสิ ''สเจ ตสฺมึ ชนปเท ทฏฺฐุํ วา โสตุํ วา อรหรูปํ กิญฺจิ อจฺฉริยํ อุปฺปชฺชติ, อเมฺหปิ ทกฺขาเปตุ จ สาเวตุ จา''ติฯ โสปิสฺส ตเถว ปฏิเลขํ เปเสสิฯ เอวํ เตสํ กติกํ กตฺวา วสนฺตานํ กทาจิ กฏฺฐวาหนสฺส อติมหคฺฆา อจฺจนฺตสุขุมา กมฺพลา อุปฺปชฺชึสุ พาลสูริยรสฺมิสทิสา วเณฺณนฯ เต ทิสฺวา ราชา ''มม สหายสฺส เปเสมี''ติ ทนฺตกาเรหิ อฏฺฐ ทนฺตกรณฺฑเก ลิขาเปตฺวา เตสุ กรณฺฑเกสุ เต กมฺพเล ปกฺขิปิตฺวา ลาขาจริเยหิ พหิ ลาขา

โคฬกสทิเส การาเปตฺวา อฏฺฐปิ ลาขาโคฬเก สมุคฺเค ปกฺขิปิตฺวา วเตฺถน เวเฐตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลญฺฉตฺวา ‘‘พาราณสิรญฺโญ เทถา’’ติ อมจฺเจ เปเสสิฯ เลขญฺจ อทาสิ ‘‘อยํ ปณฺณาการ นครมชฺเฌ อมจฺจปริวุเตน เปกฺขิตพฺโพ’’ติฯ

เต คนฺตฺวา พาราณสิรญฺโญ อทํสุฯ โส เลขํ วาเจตฺวา อมจฺเจ สนฺนิปาเตตฺวา นครมชฺเฌ ราชงฺคเณ ลญฺฉนํ ภินฺทิตฺวา ปลิเวฐนํ อปเนตฺวา สมุคฺคํ วิวริตฺวา อฏฺฐ ลาขาโคฬเก ทิสฺวา ‘‘มม สหาโย ลาขาโคฬเกหิ กีฬนกพาลกานํ วิย มยฺหํ ลาขาโคฬเก เปเสสี’’ติ มงฺกุ หุตฺวา เอกํ ลาขาโคฬกํ อตฺตโน นิสินฺนาสเน ปหริฯ ตาวเทว ลาขา ปริปติ, ทนฺตกรณฺฑโก วิวรํ ทตฺวา เทฺวภาโค อโหสิฯ โส อพฺภนฺตเร กมฺพลํ ทิสฺวา อิตเรปิ วิวริ สพฺพตฺถ ตเถว อโหสิฯ เอกเมโก กมฺพโล ทีฆโต โสฬสหตฺโถ วิตฺถารโต อฏฺฐหตฺโถฯ ปสาริเต กมฺพเล ราชงฺคณํ สูริยปฺปภาย โอภาสิตมิว อโหสิฯ ตํ ทิสฺวา มหาชโน องฺคุลิโย วิธุนิ, เจลุกฺเขปญฺจ อกาสิ, ‘‘อมฺหากํ รญฺโญ อทิฏฺฐสหาโย กฏฺฐวาหนราชา เอวรูปํ ปณฺณาการํ เปเสสิ, ยุตฺตํ เอวรูปํ มิตฺตํ กาตุ’’นฺติ อตฺตมโน อโหสิฯ ราชา โวหาริเก ปโกฺกสาเปตฺวา เอกเมกํ กมฺพลํ อคฺฆาเปสิ, สเพฺพปิ อนคฺฆา อเหสุํฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘ปจฺฉา เปเสเนฺตน ปฐมํ เปสิตปณฺณาการโต อติเรกํ เปเสตุํ วฏฺฏติ, สหาเยน จ เม อนโคฺฆ ปณฺณาการโร เปสิโต, กิํ นุ, โข, อหํ สหายสฺส เปเสยฺย’’นฺติ? เตน จ สมเยน กสฺสโป ภควา อุปฺปชฺชิตฺวา พาราณสิยํ วิหรติฯ อถ รญฺโญ เอตทโหสิ – ‘‘วตฺถุตฺตยรตนโต อญฺญํ อุตฺตมรตนํ นตฺถิ, หนฺทาหํ วตฺถุตฺตยรตนสฺส อุปฺปนฺนภาวํ สหายสฺส เปเสมี’’ติฯ โส –

‘‘พุโทฺธ โลเก สมุปฺปโนฺน, หิตาย สพฺพปาณินํ;
ธโมฺม โลเก สมุปฺปโนฺน, สุขาย สพฺพปาณินํ;
สโงฺฆ โลเก สมุปฺปโนฺน, ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตร’’นฺติฯ –

อิมํ คาถํ, ยาว อรหตฺตํ, ตาว เอกภิกฺขุสฺส ปฏิปตฺติญฺจ สุวณฺณปเฏฺฏ ชาติหิงฺคุลเกน ลิขาเปตฺวา สตฺตรตนมเย สมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา ตํ สมุคฺคํ มณิมเย สมุเคฺค, มณิมยํ มสารคลฺลมเย, มสารคลฺลมยํ โลหิตงฺคมเย, โลหิตงฺคมยํ, สุวณฺณมเย, สุวณฺณมยํ รชตมเย, รชตมยํ ทนฺตมเย, ทนฺตมยํ สารมเย, สารมยํ สมุคฺคํ เปฬาย ปกฺขิปิตฺวา เปฬํ ทุเสฺสน เวเฐตฺวา ลญฺฉตฺวา มตฺตวรวารณํ โสวณฺณทฺธชํ โสวณฺณาลงฺการ เหมชาลสญฺฉนฺนํ กาเรตฺวา ตสฺสุปริ ปลฺลงฺกํ ปญฺญาเปตฺวา ปลฺลเงฺก เปฬํ อาโรเปตฺวา เสตจฺฉเตฺตน ธาริยมาเนน สพฺพคนฺธปุปฺผาทีหิ ปูชาย กริยมานาย สพฺพตาฬาวจเรหิ ถุติสตานิ คายมาเนหิ ยาว อตฺตโน รชฺชสีมา, ตาว มคฺคํ อลงฺการาเปตฺวา สยเมว เนสิฯ ตตฺร จ ฐตฺวา สามนฺตราชูนํ ปณฺณาการํ เปเสสิ – ‘‘เอวํ สกฺกโรเนฺตหิ อยํ ปณฺณาการโร เปเสตโพฺพ’’ติ ฯ ตํ สุตฺวา เต เต ราชาโน ปฏิมคฺคํ อาคนฺตฺวา ยาว กฏฺฐวาหนสฺส รชฺชสีมา, ตาว นยิํสุฯ

กฏฺฐวาหโนปิ สุตฺวา ปฏิมคฺคํ อาคนฺตฺวา ตเถว ปูเชโนฺต นครํ ปเวเสตฺวา อมจฺเจ จ นาคเร จ สนฺนิปาตาเปตฺวา ราชงฺคเณ ปลิเวฐนทุสฺสํ อปเนตฺวา เปฬํ วิวริตฺวา เปฬาย สมุคฺคํ ปสฺสิตฺวา อนุปุเพฺพน สพฺพสมุเคฺค วิวริตฺวา สุวณฺณปเฏฺฏ เลขํ ปสฺสิตฺวา ‘‘กปฺปสตสหเสฺสหิ อติทุลฺลภํ มม สหาโย ปณฺณาการรตนํ เปเสสี’’ติ อตฺตมโน หุตฺวา ‘‘อสฺสุตปุพฺพํ วต สุณิมฺหา ‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’ติ, ยํนูนาหํ คนฺตฺวา พุทฺธญฺจ ปเสฺสยฺยํ ธมฺมญฺจ สุเณยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อมเจฺจ อามเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธธมฺมสงฺฆรตนานิ กิร โลเก อุปฺปนฺนานิ, กิํ กาตพฺพํ มญฺญถา’’ติ ฯ เต อาหํสุ – ‘‘อิเธว ตุเมฺห, มหาราช, โหถ, มยํ คนฺตฺวา ปวตฺติํ ชานิสฺสามา’’ติฯ

ตโต โสฬสสหสฺสปริวารา โสฬส อมจฺจา ราชานํ อภิวาเทตฺวา ‘‘ยทิ พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน ปุน ทสฺสนํ นตฺถิ, ยทิ น อุปฺปโนฺน, อาคมิสฺสามา’’ติ นิคฺคตาฯ รโญฺญ ปน ภาคิเนโยฺย ปจฺฉา ราชานํ วนฺทิตฺวา ‘‘อหมฺปิ คจฺฉามี’’ติ อาหฯ ตาต, ตฺวํ ตตฺถ พุทฺธุปฺปาทํ ญตฺวา ปุน อาคนฺตฺวา มม อาโรเจหีติฯ โส ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อคมาสิฯ เต สเพฺพปิ สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสน คนฺตฺวา พาราณสิํ ปตฺตาฯ อสมฺปเตฺตเสฺวว จ เตสุ ภควา ปรินิพฺพายิฯ เต ‘‘โก พุโทฺธ, กุหิํ พุโทฺธ’’ติ สกลวิหารํ อาหิณฺฑนฺตา สมฺมุขสาวเก ทิสฺวา ปุจฺฉิํสุฯ เต เนสํ ‘‘พุโทฺธ ปรินิพฺพุโต’’ติ อาจิกฺขิํสุฯ เต ‘‘อโห ทูรทฺธานํ อาคนฺตฺวา ทสฺสนมตฺตมฺปิ น ลภิมฺหา’’ติ ปริเทวมานา ‘‘กิํ, ภเนฺต, โกจิ ภควตา ทิโนฺนวาโท อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ อาม, อุปาสกา อตฺถิ, สรณตฺตเย ปติฏฺฐาตพฺพํ, ปญฺจสีลานิ สมาทาตพฺพานิ, อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต อุโปสโถ อุปวสิตโพฺพ, ทานํ ทาตพฺพํ, ปพฺพชิตพฺพนฺติฯ เต สุตฺวา ตํ ภาคิเนยฺยํ อมจฺจํ ฐเปตฺวา สเพฺพ ปพฺพชิํสุฯ ภาคิเนโยฺย ปริโภคธาตุํ คเหตฺวา กฏฺฐวาหนรฏฺฐาภิมุโข ปกฺกามิฯ ปริโภคธาตุ นาม โพธิรุกฺขปตฺตจีวราทีนิฯ อยํ ปน ภควโต ธมฺมกรณํ ธมฺมธรํ วินยธรเมกํ เถรญฺจ คเหตฺวา ปกฺกามิ, อนุปุเพฺพน จ นครํ คนฺตฺวา ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน จ ปรินิพฺพุโตฺต จา’’ติ รโญฺญ อาโรเจตฺวา ภควตา ทิโนฺนวาทํ อาจิกฺขิฯ ราชา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา วิหารํ การาเปตฺวา เจติยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา โพธิรุกฺขํ โรเปตฺวา สรณตฺตเย ปญฺจสุ จ นิจฺจสีเลสุ ปติฏฺฐาย อฏฺฐงฺคุเปตํ อุโปสถํ อุปวสโนฺต ทานาทีนิ เทโนฺต ยาวตายุกํ ฐตฺวา กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺติฯ เตปิ โสฬสสหสฺสา ปพฺพชิตฺวา ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กตฺวา ตเสฺสว รโญฺญ ปริวารา สมฺปชฺชิํสุฯ

เต เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวโลเก เขเปตฺวา อมฺหากํ ภควติ อนุปฺปเนฺนเยว เทวโลกโต จวิตฺวา อาจริโย ปเสนทิรโญฺญ ปิตุ ปุโรหิตสฺส ปุโตฺต ชาโต นาเมน ‘‘พาวรี’’ติ, ตีหิ มหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู, ปิตุโน จ อจฺจเยน ปุโรหิตฏฺฐาเน อฏฺฐาสิฯ อวเสสาปิ โสฬสาธิกโสฬสสหสฺสา ตเตฺถว สาวตฺถิยา พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺตาฯ เตสุ โสฬส เชฏฺฐเนฺตวาสิโน พาวริสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคเหสุํ, อิตเร โสฬสสหสฺสา เตสํเยว สนฺติเกติ เอวํ เต ปุนปิ สเพฺพ สมาคจฺฉิํสุฯ มหาโกสลราชาปิ กาลมกาสิ, ตโต ปเสนทิํ รเชฺช อภิสิญฺจิํสุฯ พาวรี ตสฺสาปิ ปุโรหิโต อโหสิฯ ราชา ปิตรา ทิโนฺนญฺจ อโญฺญญฺจ โภคํ พาวริสฺส อทาสิฯ โส หิ ทหรกาเล ตเสฺสว สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคเหสิฯ ตโต พาวรี รโญฺญ อาโรเจสิ – ‘‘ปพฺพชิสฺสามหํ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘อาจริย, ตุเมฺหสุ ฐิเตสุ มม ปิตา ฐิโต วิย โหติ, มา ปพฺพชิตฺถา’’ติฯ ‘‘อลํ, มหาราช, ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ราชา วาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘สายํ ปาตํ มม ทสฺสนฏฺฐาเน ราชุยฺยาเน ปพฺพชถา’’ติ ยาจิฯ อาจริโย โสฬสสหสฺสปริวาเรหิ โสฬสหิ สิเสฺสหิ สทฺธิํ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ราชุยฺยาเน วสิ, ราชา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหติฯ สายํ ปาตญฺจสฺส อุปฏฺฐานํ คจฺฉติฯ

อเถกทิวสํ อเนฺตวาสิโน อาจริยํ อาหํสุ – ‘‘นครสมีเป วาโส นาม มหาปลิโพโธ, วิชนสมฺปาตํ อาจริย โอกาสํ คจฺฉาม, ปเนฺตเสนาสนวาโส นาม พหูปกาโร ปพฺพชิตาน’’นฺติฯ อาจริโย ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ติกฺขตฺตุํ วาเรตฺวา วาเรตุํ อสโกฺกโนฺต เทฺวสตสหสฺสานิ กหาปณานิ ทตฺวา เทฺว อมเจฺจ อาณาเปสิ ‘‘ยตฺถ อิสิคโณ วาสํ อิจฺฉติ, ตตฺถ อสฺสมํ กตฺวา เทถา’’ติฯ ตโต อาจริโย โสฬสาธิกโสฬสสหสฺสชฏิลปริวุโต อมเจฺจหิ อนุคฺคหมาโน อุตฺตรชนปทา ทกฺขิณชนปทาภิมุโข อคมาสิฯ ตมตฺถํ คเหตฺวา อายสฺมา อานโนฺท สงฺคีติกาเล ปารายนวคฺคสฺส นิทานํ อาโรเปโนฺต อิมา คาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ **โกสลานํ ปุรา**ติ โกสลรฏฺฐสฺส นครา, สาวตฺถิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อากิญฺจญฺญ**นฺติ อกิญฺจนภาวํ, ปริคฺคหูปกรณวิเวกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๙๘๔. **โส อสฺสกสฺส วิสเย** , **อฬกสฺส สมาสเน**ติ โส พฺราหฺมโณ อสฺสกสฺส จ อฬกสฺส จาติ ทฺวินฺนมฺปิ ราชูนํ สมาสเนน วิสเย อาสเนน รเฏฺฐ, ทฺวินฺนมฺปิ รฏฺฐานํ มเชฺฌติ อธิปฺปาโยฯ **โคธาวรี กูเล**ติ โคธาวริยา นทิยา กูเลฯ ยตฺถ โคธาวรี ทฺวิธา ภิชฺชิตฺวา ติโยชนปฺปมาณํ อนฺตรทีปมกาสิ สพฺพํ กปิฏฺฐวนสญฺฉนฺนํ, ยตฺถ ปุเพฺพสรภงฺคาทโย วสึสุ, ตสฺมึ เทเสติ อธิปฺปาโยฯ โส กิร ตํ ปเทสํ ทิสฺวา ‘‘อยํ ปุพฺพสมณาลโย ปพฺพชิตสารุปฺป’’นฺติ อมจฺจานํ นิเวเทสิฯ อมจฺจา ภูมิคฺคหณตฺถํ อสฺสกรโญฺญ สตสหสฺสํ, อฬกรโญฺญ สตสหสฺสํ อทํสุฯ เต ตญฺจ ปเทสํ อญฺญญฺจ ทฺวิโยชนมตฺตนฺติ สพฺพมฺปิ ปญฺจโยชนมตฺตํ ปเทสํ อทํสุฯ เตสํ กิร รชฺชสีมนฺตเร โส ปเทโส โหติฯ อมจฺจา ตตฺถ อสฺสมํ กาเรตฺวา สาวตฺถิโต จ อญฺญมฺปิ ธนํ อาหราเปตฺวา โคจรคามํ นิเวเสตฺวา อคมํสุฯ **อุเญฺฉน จ ผเลน จา**ติ อุญฺฉาจริยาย จ วนมูลผเลน จฯ ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ตเสฺสว อุปนิสฺสาย, คาโม จ วิปุโล อหู’’**ติฯ

๙๘๕. ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ตสฺส โคธาวรีกูลสฺส, ตสฺส วา พฺราหฺมณสฺส อุปโยคเตฺถ เจตํ สามิวจนํ, ตํ อุปนิสฺสายาติ อโตฺถฯ **ตโต ชาเตน อาเยน, มหายญฺญมกปฺปยี**ติ ตสฺมึ คาเม กสิกมฺมาทินา สตสหสฺสํ อาโย อุปฺปชฺชิ, ตํ คเหตฺวา กุฎุมฺพิกา รโญฺญ อสฺสกสฺส สนฺติกํ อคมํสุ ‘‘สาทิยตุ เทโว อาย’’นฺติฯ โส ‘‘นาหํ สาทิยามิ, อาจริยเสฺสว อุปเนถา’’ติ อาหฯ อาจริโยปิ ตํ อตฺตโน อคฺคเหตฺวา ทานยญฺญํ อกปฺปยิฯ เอวํ โส สํวจฺฉเร สํวจฺฉเร ทานมทาสิฯ

๙๘๖. **มหายญฺญ**นฺติ คาถายโตฺถ – โส เอวํ สํวจฺฉเร สํวจฺฉเร ทานยญฺญํ ยชโนฺต เอกสฺมึ สํวจฺฉเร ตํ **มหายญฺญํ** ยชิตฺวา ตโต คามา นิกฺขมฺม **ปุน ปาวิสิ อสฺสมํ**ฯ ปวิโฏฺฐ จ ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา ‘‘สุฎฺฐุ ทินฺน’’นฺติ ทานํ อนุมชฺชโนฺต นิสีทิฯ เอวํ **ตสฺมึ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ** ตรุณาย พฺราหฺมณิยา ฆเร กมฺมํ อกาตุกามาย ‘‘เอโส, พฺราหฺมณ, พาวรี โคธาวรีตีเร อนุสํวจฺฉรํ สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชติ, คจฺฉ ตโต ปญฺจสตานิ ยาจิตฺวา ทาสึ เม อาเนหี’’ติ เปสิโต **อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ**ติฯ

๙๘๗-๘. **อุคฺฆฏฺฏปาโท**ติ มคฺคคมเนน ฆฏฺฏปาทตโล, ปณฺหิกาย วา ปณฺหิกํ, โคปฺผเกน วา โคปฺผกํ, ชณฺณุเกน วา ชณฺณุกํ อาหจฺจ ฆฏฺฏปาโทฯ **สุขญฺจ กุสลํ ปุจฺฉี**ติ สุขญฺจ กุสลญฺจ ปุจฺฉิ ‘‘กจฺจิ เต, พฺราหฺมณ, สุขํ, กจฺจิ กุสล’’นฺติฯ

๙๘๙-๙๑. **อนุชานาหี**ติ อนุมญฺญาหิ สทฺทหาหิฯ **สตฺตธา**ติ สตฺตวิเธนฯ **อภิสงฺขริตฺวา**ติ โคมยวนปุปฺผกุสติณาทีนิ อาทาย สีฆํ สีฆํ พาวริสฺส อสฺสมทฺวารํ คนฺตฺวา โคมเยน ภูมึ อุปลิมฺปิตฺวา ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา ติณานิ สนฺถริตฺวา วามปาทํ กมณฺฑลูทเกน โธวิตฺวา สตฺตปาทมตฺตํ คนฺตฺวา อตฺตโน ปาทตเล ปรามสโนฺต เอวรูปํ กุหนํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **เภรวํ โส อกิตฺตยี**ติ ภยชนกํ วจนํ อกิตฺตยิ, ‘‘สเจ เม ยาจมานสฺสา’’ติ อิมํ คาถมภาสีติ อธิปฺปาโยฯ **ทุกฺขิโต**ติ โทมนสฺสชาโตฯ

๙๙๒-๔. **อุสฺสุสฺสตี**ติ ตสฺส ตํ วจนํ กทาจิ สจฺจํ ภเวยฺยาติ มญฺญมาโน สุสฺสติ ฯ **เทวตา**ติ อสฺสเม อธิวตฺถา เทวตา เอวฯ **มุทฺธนิ มุทฺธปาเต วา**ติ มุเทฺธ วา มุทฺธปาเต วาฯ

๙๙๕-๖. **โภตี จรหิ ชานาตี**ติ โภตี เจ ชานาติฯ **มุทฺธาธิปาตญฺจา**ติ มุทฺธปาตญฺจฯ **ญาณเมตฺถา**ติ ญาณํ เม เอตฺถฯ

๙๙๘. **ปุรา**ติ เอกูนตึสวสฺสวยกาเลฯ พาวริพฺราหฺมเณ ปน โคธาวรีตีเร วสมาเน อฏฺฐนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน พุโทฺธ โลเก อุทปาทิฯ **อปโจฺจ**ติ อนฺวํโสฯ

๙๙๙. **สพฺพาภิญฺญาพลปฺปโตฺต**ติ สพฺพาภิญฺญาย พลปฺปโตฺต, สพฺพา วา อภิญฺญาโย จ พลานิ จ ปโตฺตฯ **วิมุโตฺต**ติ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺติยา วิมุตฺตจิโตฺตฯ

๑๐๐๑-๓. **โสกสฺสา**ติ โสโก อสฺสฯ **ปหูตปโญฺญ**ติ มหาปโญฺญฯ **วรภูริเมธโส**ติ อุตฺตมวิปุลปโญฺญ ภูเต อภิรตวรปโญฺญ วาฯ **วิธุโร**ติ วิคตธุโร, อปฺปฏิโมติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐๐๔-๙. **มนฺตปารเค**ติ เวทปารเคฯ **ปสฺสโวฺห**ติ ปสฺสถ **อชานต**นฺติ อชานนฺตานํฯ **ลกฺขณา**ติ ลกฺขณานิฯ **พฺยากฺขาตา**ติ กถิตานิ, วิตฺถาริตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **สมตฺตา**ติ สมตฺตานิ, ปริปุณฺณานีติ วุตฺตํ โหติฯ **ธเมฺมน มนุสาสตี**ติ ธเมฺมน อนุสาสติฯ

๑๐๑๑. **ชาติํ โคตฺตญฺจ ลกฺขณ**นฺติ ''กีว จิรํ ชาโต''ติ มม ชาติญฺจ โคตฺตญฺจ ลกฺขณญฺจฯ **มเนฺต สิเสฺส**ติ มยา ปริจิตเวเท จ มม สิเสฺส จฯ **มนสาเยว ปุจฺฉถา**ติ อิเม สตฺต ปเญฺห จิเตฺตเนว ปุจฺฉถฯ

๑๐๑๓-๘. **ติสฺสเมเตฺตโยฺย**ติ เอโกเยว เอส นามโคตฺตวเสน วุโตฺตฯ **ทุภโย**ติ อุโภฯ **ปเจฺจกคณิโน**ติ วิสุํ วิสุํ คณวโนฺตฯ **ปุพฺพวาสนวาสิตา**ติ ปุเพฺพ กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวาฯ คตปจฺจาคตวตฺตปุญฺญวาสนาย วาสิตจิตฺตาฯ **ปุรมาหิสฺสติ**นฺติ มาหิสฺสตินามิกํ ปุรํ, นครนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตญฺจ นครํ ปวิฏฺฐาติ อธิปฺปาโย, เอวํ สพฺพตฺถฯ **โคนทฺธ**นฺติ โคธปุรสฺส นามํฯ **วนสวฺหย**นฺติ ปวนนครํ วุจฺจติ, ''วนสาวตฺถิ''นฺติ เอเกฯ เอวํ วนสาวตฺถิโต โกสมฺพิํ, โกสมฺพิโต จ สาเกตํ อนุปฺปตฺตานํ กิร เตสํ โสฬสนฺนํ ชฏิลานํ ฉโยชนมตฺตา ปริสา อโหสิฯ

๑๐๑๙. อถ ภควา ''พาวริสฺส ชฏิลา มหาชนํ สํวเฑฺฒนฺตา อาคจฺฉนฺติ, น จ ตาว เนสํ อินฺทฺริยานิ ปริปากํ คจฺฉนฺติ, นาปิ อยํ เทโส สปฺปาโย, มคธเขเตฺต ปน เตสํ ปาสาณกเจติยํ สปฺปายํฯ ตตฺร หิ มยิ ธมฺมํ เทเสเนฺต มหาชนสฺส ธมฺมาภิสมโย ภวิสฺสติ, สพฺพนครานิ จ ปวิสิตฺวา อาคจฺฉนฺตา พหุตเรน ชเนน อาคมิสฺสนฺตี''ติ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต สาวตฺถิโต ราชคหาภิมุโข อคมาสิฯ เตปิ ชฏิลา สาวตฺถิํ อาคนฺตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา ''โก พุโทฺธ, กุหิํ พุโทฺธ''ติ วิจินนฺตา คนฺธกุฏิมูลํ คนฺตฺวา ภควโต ปทนิเกฺขปํ ทิสฺวา ''รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฏิกํ ปทํ ภเว…เป.… วิวฏฺฏจฺฉทสฺส อิทมีทิสํ ปท''นฺติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๖๐-๒๖๑; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒๐ สามาวตีวตฺถุ; วิสุทฺธิ. ๑.๔๕) ''สพฺพญฺญุ พุโทฺธ''ติ นิฏฺฐํ คตาฯ ภควาปิ อนุปุเพฺพน เสตพฺยกปิลวตฺถุอาทีนิ นครานิ ปวิสิตฺวา มหาชนํ สํวเฑฺฒโนฺต ปาสาณกเจติยํ คโตฯ ชฏิลาปิ ตาวเทว สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา สพฺพานิ ตานิ นครานิ ปวิสิตฺวา ปาสาณกเจติยเมว อคมํสุฯ เตน วุตฺตํ **''โกสมฺพิญฺจาปิ สาเกตํ, สาวตฺถิญฺจ ปุรุตฺตมํฯ เสตพฺยํ กปิลวตฺถุ''**นฺติอาทิฯ

๑๐๒๐. ตตฺถ **มาคธํ ปุร**นฺติ มคธปุรํ ราชคหนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ปาสาณกํ เจติย**นฺติ มหโต ปาสาณสฺส อุปริ ปุเพฺพ เทวฏฺฐานํ อโหสิฯ อุปฺปเนฺน ปน ภควติ วิหาโร ชาโตฯ โส เตเนว ปุริมโวหาเรน ''ปาสาณกํ เจติย''นฺติ วุจฺจติฯ

๑๐๒๑. **ตสิโตวุทก**นฺติ เต หิ ชฏิลา เวคสา ภควนฺตํ อนุพนฺธมานา สายํ คตมคฺคํ ปาโต, ปาโต คตมคฺคญฺจ สายํ คจฺฉนฺตา ''เอตฺถ ภควา''ติ สุตฺวา อติวิย ปีติปาโมชฺชชาตา ตํ เจติยํ อภิรุหิํสุฯ เตน วุตฺตํ **''ตุริตา ปพฺพตมารุหุ''**นฺติฯ

๑๐๒๔. **เอกมนฺตํ ฐิโต หโฏฐ**ติ ตสฺมึ ปาสาณเก เจติเย สเกฺกน มาปิตมหามณฺฑเป นิสินฺนํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ‘‘กจฺจิ อิสโย ขมนีย’’นฺติอาทินา นเยน ภควตา ปฏิสโมฺมทนีเย กเต ‘‘ขมนียํ โภ โคตมา’’ติอาทีหิ สยมฺปิ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา อชิโต เชฏฺฐเนฺตวาสี เอกมนฺตํ ฐิโต หฏฺฐจิโตฺต หุตฺวา มโนปเญฺห ปุจฺฉิฯ

๑๐๒๕. ตตฺถ **อาทิสฺสา**ติ ‘‘กติวโสฺส’’ติ เอวํ อุทฺทิสฺสฯ **ชมฺมน**นฺติ ‘‘อมฺหากํ อาจริยสฺส ชาตึ พฺรูหี’’ติ ปุจฺฉติฯ **ปารมิ**นฺติ นิฏฺฐาคมนํฯ

๑๐๒๖-๗. **วีสํ วสฺสสต**นฺติ วีสติวสฺสาธิกํ วสฺสสตํฯ **ลกฺขเณ**ติ มหาปุริสลกฺขเณฯ เอตสฺมึ อิโต ปเรสุ จ อิติหาสาทีสุ อนวโยติ อธิปฺปาโย ปรปทํ วา อาเนตฺวา เตสุ ปารมึ คโตติ โยเชตพฺพํฯ **ปญฺจสตานิ วาเจตี**ติ ปกติอลสทุเมฺมธมาณวกานํ ปญฺจสตานิ สยํ มเนฺต วาเจติฯ **สธเมฺม**ติ เอเก พฺราหฺมณธเมฺม, เตวิชฺชเก ปาวจเนติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐๒๘. **ลกฺขณานํ ปวิจย**นฺติ ลกฺขณานํ วิตฺถารํ, ‘‘กตมานิ ตานิสฺส คเตฺต ตีณิ ลกฺขณานี’’ติ ปุจฺฉติฯ

๑๐๓๐-๓๑. **ปุจฺฉญฺหี**ติ ปุจฺฉมานํ **กเมตํ ปฏิภาสตี**ติ เทวาทีสุ กํ ปุคฺคลํ เอตํ ปญฺหวจนํ ปฏิภาสตีติฯ

๑๐๓๒-๓๓. เอวํ พฺราหฺมโณ ปญฺจนฺนํ ปญฺหานํ เวยฺยากรณํ สุตฺวา อวเสเส เทว ปุจฺฉโนฺต **‘‘มุทฺธํ มุทฺธาธิปาตญฺจา’’**ติ อาหฯ อถสฺส ภควา เต พฺยากโรโนฺต **‘‘อวิชฺชา มุทฺธา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณภูตา อวิชฺชา สํสารสฺส สีสํ, ตสฺมา ‘‘อวิชฺชา มุทฺธา’’ติ อาหฯ ยสฺมา จ อรหตฺตมคฺควิชฺชา อตฺตนา สหชาเตหิ สทฺธาสติสมาธิกตฺตุกมฺยตาฉนฺทวีริเยหิ สมนฺนาคตา อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺฐภาวมุปคตตฺตา ตํ มุทฺธํ อธิปาเตติ, ตสฺมา **‘‘ธิชฺชา มุทฺธาธิปาตินี’’**ติอาทิมาหฯ

๑๐๓๔-๘. **ตโต เวเทน มหตา**ติ อถ อิมํ ปญฺหเวยฺยากรณํ สุตฺวา อุปฺปนฺนาย มหาปีติยา สนฺถมฺภิตฺวา อลีนภาวํ, กายจิตฺตานํ อุทคฺคํ ปตฺวาติ อโตฺถฯ ปติตฺวา จ **‘‘พาวรี’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ อถ นํ อนุกมฺปมาโน ภควา **‘‘สุขิโต’’**ติ คาถมาหฯ วตฺวา จ **‘‘พาวริสฺส จา’’**ติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิฯ ตตฺถ **สเพฺพส**นฺติ อนวเสสานํ โสฬสสหสฺสานํฯ **ตตฺถ ปุจฺฉิตถาคต**นฺติ ตตฺถ ปาสาณเก เจติเย, ตตฺถ วา ปริสาย, เตสุ วา ปวาริเตสุ อชิโต ปฐมํ ปญฺหํ ปุจฺฉีติฯ เสสํ สพฺพคาถาสุ ปากฏเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย วตฺถุคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. อชิตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๙. ตสฺมึ ปน ปเญฺห **นิวุโต**ติ ปฏิจฺฉาทิโตฯ **กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี**ติ กึ อสฺส โลกสฺส อภิเลปนํ วเทสิฯ

๑๐๔๐. **เววิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี**ติ มจฺฉริยเหตุ จ ปมาทเหตุ จ นปฺปกาสติฯ มจฺฉริยํ หิสฺส ทานาทิคุเณหิ ปกาสิตุํ น เทติ, ปมาโท สีลาทีหิฯ **ชปฺปาภิเลปน**นฺติ ตณฺหา อสฺส

โลกสฺส มกฺกฏเลโป วิย มกฺกฏสฺส อภิเลปนํฯ **ทุกฺข**นฺติ ชาติอาทิกํ ทุกฺขํฯ

๑๐๔๑. **สวนฺติ สพฺพธิ โสตา**ติ สเพฺพสุ รูปาทิอายตเนสุ ตณฺหาทิกา โสตา สนฺทนฺติฯ **กึ นิวารณ**นฺติ เตสํ กึ อาวรณํ กา รกฺขาติ? **สํวรํ พฺรูหี**ติ ตํ เตสํ นิวารณสงฺขาตํ สํวรํ พฺรูหิฯ เอเตน สาวเสสปฺปหานํ ปุจฺฉติฯ **เกน โสตา ปิธิยฺยเร**ติ เกน ธเมฺมน เอเต โสตา ปิธิยฺยนฺติ ปจฺฉิชฺชนฺติฯ เอเตน อนวเสสปฺปหานํ ปุจฺฉติฯ

๑๐๔๒. **สติ เตสํ นิวารณ**นฺติ วิปสฺสนายุตฺตาฯ กุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺนสมานา สติ เตสํ โสตานํ นิวารณํฯ **โสตานํ สํวรํ พฺรูมี**ติ ตเมวาหํ สตึ โสตานํ สํวรํ พฺรูมีติ อธิปฺปาโยฯ **ปญฺญาเยเต ปิธิยฺยเร**ติ รูปาทีสุ ปน อนิจฺจตาทิปฏิเวธสาธิกาย มคฺคปญฺญาย เอเต โสตา สพฺพโส ปิธิยฺยนฺตีติฯ

๑๐๔๓. **ปญฺญา เจวา**ติ ปญฺหคาถาย, ยา จายํ ตยา วุตฺตา ปญฺญา ยา จ **สติ,** ยญฺจ ตทวเสสํ **นามรูปํ, เอตํ** สพฺพมฺปิ **กตฺถ** นิรุชฺฌติ, **เอตํ เม** ปญฺหํ **ปุโฏฺฐ พฺรูหี**ติ เอวํ สเงฺขปโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๐๔๔. วิสฺสชฺชนคาถาย ปนสฺส ยสฺมา ปญฺญาสติโย นาเมเนว สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมาตา วิสุํ น วุตฺตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถ – **ยํ มํ** ตฺวํ, **อชิต, เอตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ** ‘‘กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติ, ตํ เต **ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ,** ตํ วทโนฺต **วทามิ** , ตสฺส, ตสฺส หิ **วิญฺญาณสฺส นิโรเธน** สเหว อปุพฺพํ อจริมํ **เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌติ**ฯ เอเตฺถว วิญฺญาณนิโรเธ นิรุชฺฌติ เอตํ, วิญฺญาณนิโรธา ตสฺส นิโรโธ โหติฯ ตํ นาติวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐๔๕. เอตฺตาวตา จ ‘‘ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’นฺติ อิมินา ปกาสิตํ ทุกฺขสจฺจํ, ‘‘ยานิ โสตานี’’ติ อิมินา สมุทยสจฺจํ ปญฺญาเยเต ปิธิยฺยเรติ อิมินา มคฺคสจฺจํ, ‘‘อเสสํ อุปรุชฺฌตี’’ติ อิมินา นิโรธสจฺจนฺติ เอวํ จตฺตาริ สจฺจานิ สุตฺวาปิ อริยภูมึ อนธิคโต ปุน เสขาเสขปฏิปทํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘เย จ สงฺขาตธมฺมาเส’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **สงฺขาตธมฺมา**ติ อนิจฺจาทิวเสน ปริวีมํสิตธมฺมา, อรหตํ เอตํ อธิวจนํฯ **เสขา**ติ สีลาทีนิ สิกฺขมานา อวเสสา อริยปุคฺคลาฯ **ปุถู**ติ พหู สตฺตชนาฯ **เตสํ เม นิปโก อิริยํ ปุโฏฺฐ ปพฺรูหี**ติ เตสํ เม เสขาเสขานํ นิปโก ปณฺฑิโต ตฺวํ ปุโฏฺฐ ปฏิปตฺตึ พฺรูหีติฯ

๑๐๔๖. อถสฺส ภควา ยสฺมา เสเขน กามจฺฉนฺทนีวรณํ อาทึ กตฺวา สพฺพกิเลสา ปหาตพฺพา เอว, ตสฺมา **‘‘กาเมสู’’**ติ อุปฑฺฒคาถาย เสขปฏิปทํ ทเสฺสติฯ ตสฺสโตฺถ – วตฺถุ **‘‘กาเมสุ’’** กิเลสกาเมน **นาภิคิเชฺฌยฺย** กายทุจฺจริตาทโย จ มนโส อาวิลภาวกเร ธเมฺม ปชหโนฺต **มนสา นาวิโล สิยา**ติฯ ยสฺมา ปน อเสโข อนิจฺจาทิวเสน สพฺพสงฺขาราทีนํ ปริตุลิตตฺตา กุสโล สพฺพธเมฺมสุ กายานุปสฺสนาสติอาทีหิ จ สโต สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํ ภินฺนตฺตา ภิกฺขุภาวํ ปโตฺต จ หุตฺวา สพฺพิริยาปเถสุ **ปริพฺพชติ,** ตสฺมา **‘‘กุสโล’’**ติ อุปฑฺฒคาถาย อเสขปฏิปทํ ทเสฺสติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน อชิโต อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิ สทฺธึ อเนฺตวาสิสหเสฺสน, อเญฺญสญฺจ อเนกสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิฯ สห อรหตฺตปฺปตฺติยา จ อายสฺมโต อชิตสฺส อเนฺตวาสิสหสฺสสฺส จ อชินชฏาวากจีราทีนิ อนฺตรธายึสุฯ สเพฺพว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา, ทฺวงฺคุลเกสา เอหิภิกฺขู หุตฺวา ภควนฺตํ นมสฺสมานา ปญฺชลิกา นิสีทึสูติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อชิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๗. **โกธ สนฺตุสฺสิโต**ติ ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? สพฺพสุตฺตานํ ปุจฺฉาวสิกา เอว อุปฺปตฺติฯ เต หิ พฺราหฺมณา ‘‘กตาวกาสา ปุจฺฉโวฺห’’ติ ภควตา ปวาริตตฺตา อตฺตโน อตฺตโน สํสยํ ปุจฺฉิํสุฯ ปุโฏฺฐ ปุโฏฺฐ จ เตสํ ภควา พฺยากาสิฯ เอวํ ปุจฺฉาวสิกาเนเวตานิ สุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

นิฏฺฐิเต ปน อชิตปเญฺห ‘‘กถํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ, มจฺจุราชา น ปสฺสตี’’ติ (สุ. นิ. ๑๑๒๔; จูฬนิ. ปิงฺคิยมาณวปุจฺฉา ๑๔๔) เอวํ โมฆราชา ปุจฺฉิตุํ อารภิฯ ตํ ‘‘น ตาวสฺส อินฺทฺริยานิ ปริปากํ คตานี’’ติ ญตฺวา ภควา ‘‘ติฏฺฐ ตฺวํ, โมฆราช, อโญฺญ ปุจฺฉตู’’ติ ปฏิกฺขิปิฯ ตโต ติสฺสเมเตฺตโยฺย อตฺตโน สํสยํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘โกธา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **โกธ สนฺตุสฺสิโต**ติ โก อิธ ตุโฎฺฐฯ **อิญฺชิตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตานิฯ **อุภนฺตมภิญฺญายา**ติ อุโภ อเนฺต อภิชานิตฺวาฯ **มนฺตา น ลิปฺปตี**ติ ปญฺญาย น ลิปฺปติฯ

๑๐๔๘-๙. ตเสฺสตมตฺถํ พฺยากโรโนฺต ภควา **‘‘กาเมสู’’**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **กาเมสุ พฺรหฺมจริยวา**ติ กามนิมิตฺตํ พฺรหฺมจริยวา, กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา มคฺคพฺรหฺมจริเยน สมนฺนาคโตติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺตาวตา สนฺตุสิตํ ทเสฺสติ, ‘‘วีตตโณฺห’’ติอาทีหิ อนิญฺชิตํ ฯ ตตฺถ **สงฺขาย นิพฺพุโต**ติ อนิจฺจาทิวเสน ธเมฺม วีมํสิตฺวา ราคาทินิพฺพาเนน นิพฺพุโตฯ เสสํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน อยมฺปิ พฺราหฺมโณ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิ สทฺธิํ อเนฺตวาสิสหเสฺสน, อเญฺญสญฺจ อเนกสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิฯ เสสํ ปุพฺพสทิสเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปุณฺณกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๐. **อเนช**นฺติ ปุณฺณกสุตฺตํฯ อิมมฺปิ ปุริมนเยเนว โมฆราชานํ ปฏิกฺขิปิตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ **มูลทสฺสาวิ**นฺติ อกุสลมูลาทิทสฺสาวิํฯ **อิสโย**ติ อิสินามกา ชฏิลาฯ **ยญฺญ**นฺติ เทยฺยธมฺมํฯ **อกปฺปยิํสู**ติ ปริเยสนฺติฯ

๑๐๕๑. **อาสีสมานา**ติ รูปาทีนิ ปตฺถยมานาฯ **อิตฺถตฺต**นฺติ อิตฺถภาวญฺจ ปตฺถยมานา, มนุสฺสาทิภาวํ อิจฺฉนฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ชรํ สิตา**ติ ชรํ นิสฺสิตาฯ ชรามุเขน เจตฺถ สพฺพวฏฺฏทุกฺขํ วุตฺตํฯ เตน วฏฺฏทุกฺขนิสฺสิตา ตโต อปริมุจฺจมานา เอว กปฺปยิํสูติ ทีเปติฯ

๑๐๕๒. **กจฺจิสฺสุ เต ภควา ยญฺญปเถ อปฺปมตฺตา, อตารุํ ชาติญฺจ ชรญฺจ มาริสา**ติ เอตฺถ ยโญฺญเยว ยญฺญปโถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กจฺจิ เต ยเญฺญ อปฺปมตฺตา หุตฺวา ยญฺญํ

กปฺปยนฺตา วฏฺฏทุกฺขมตริํสูติฯ

๑๐๕๓. **อาสีสนฺตีติ** รูปปฏิลาภาทโย ปเตฺถนฺติฯ **โถมยนฺตีติ** ‘‘สุยิฏฺฐํ สุจิ ทินฺน’’นฺติ อาทินา นเยน ยญฺญาทีนิ ปสํสนฺติฯ **อภิชปฺปนฺตีติ** รูปาทิปฏิลาภาย วาจํ ภินฺทนฺติฯ **ชุหนฺตีติ** เทนฺติฯ **กามาภิชปฺปนฺติ ปฏิจฺจ ลาภ**นฺติ รูปาทิปฏิลาภํ ปฏิจฺจ ปุนปฺปุนํ กาเม เอว อภิชปฺปนฺติ, ‘‘อโห วต อมฺหากํ สิยุ’’นฺติ วทนฺติ, ตณฺหญฺจ ตตฺถ วเฑฺฒนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยาชโยคาติ** ยาคาธิมุตฺตาฯ **ภวราครตฺตาติ** เอวมิเมหิ อาสีสนาทีหิ ภวราเคเนว รตฺตา, ภวราครตฺตา วา หุตฺวา เอตานิ อาสีสนาทีนิ กโรนฺตา **นาตริํสุ** ชาติอาทิวฏฺฏทุกฺขํ น อุตฺตริํสูติฯ

๑๐๕๔-๕. **อถโกจรหีติ** อถ อิทานิ โก อโญฺญ อตารีติฯ **สงฺขายาติ** ญาเณน วีมํสิตฺวาฯ **ปโรปรานีติ** ปรานิ จ โอรานิ จ, ปรตฺตภาวสกตฺตภาวาทีนิ ปรานิ จ โอรานิ จาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิธูโมติ** กายทุจฺจริตาทิธูมวิรหิโตฯ **อนีโฆติ** ราคาทิอีฆวิรหิโต ฯ **อตาริ โสติ** โส เอวรูโป อรหา ชาติชรํ อตาริฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน อยมฺปิ พฺราหฺมโณ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิ สทฺธิํ อเนฺตวาสิสหเสฺสน, อเญฺญสญฺจ อเนกสตานํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวาติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปุณฺณกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เมตฺตคูสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๖. **ปุจฺฉามิ ตนฺติ** เมตฺตคุสุตฺตํฯ ตตฺถ **มญฺญามิ ตํ เวทคุํ ภาวิตตฺตนฺติ** ‘‘อยํ เวทคู’’ติ จ ‘‘ภาวิตโตฺต’’ติ จ เอวํ ตํ มญฺญามิฯ

๑๐๕๗. **อปุจฺฉสีติ** เอตฺถ **อ**-อิติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโต, ปุจฺฉสิเจฺจว อโตฺถฯ **ปวกฺขามิ ยถา ปชานนฺติ** ยถา ปชานโนฺต อาจิกฺขติ, เอวํ อาจิกฺขิสฺสามิฯ **อุปธินิทานา ปภวนฺติ ทุกฺขาติ** ตณฺหาทิอุปธินิทานา ชาติอาทิทุกฺขวิเสสา ปภวนฺติฯ

๑๐๕๘. เอวํ อุปธินิทานโต ปภวเนฺตสุ ทุเกฺขสุ – **โย เว อวิทฺวาติ** คาถาฯ ตตฺถ **ปชานนฺติ** สงฺขาเร อนิจฺจาทิวเสน ชานโนฺตฯ **ทุกฺขสฺส ชาติปฺปภวานุปสฺสีติ** วฏฺฏทุกฺขสฺส ชาติการณํ ‘‘อุปธี’’ติ อนุปสฺสโนฺตฯ

๑๐๕๙. **โสกปริทฺทวญฺจาติ** โสกญฺจ ปริเทวญฺจฯ **ตถา หิ เต วิทิโต เอส ธโมฺมติ** ยถา ยถา สตฺตา ชานนฺติ, ตถา ตถา ปญฺญาปนวเสน วิทิโต เอส ธโมฺมติฯ

๑๐๖๐-๖๑. **กิตฺตยิสฺสามิ เต ธมฺมนฺติ** นิพฺพานธมฺมํ นิพฺพานคามินิปฏิปทาธมฺมญฺจ เต เทสยิสฺสามิฯ **ทิเฏฺฐ ธเมฺมติ** ทิเฏฺฐ ทุกฺขาทิธเมฺม, อิมสฺมิํเยว วา อตฺตภาเวฯ **อนีติหนฺติ** อตฺตปจฺจกฺขํฯ **ยํ วิทิตฺวาติ** ยํ ธมฺมํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา นเยน สมฺมสโนฺต วิทิตฺวาฯ **ตญฺจาหํ อภินนฺทามีติ** ตํ วุตฺตปการธมฺมโชตกํ ตว วจนํ อหํ ปตฺถยามิฯ **ธมฺมมุตฺตมนฺติ** ตญฺจ ธมฺมมุตฺตมํ อภินนฺทามีติฯ

๑๐๖๒. **อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ**ติ เอตฺถ **อุทฺธ**นฺติ อนาคตทฺธา วุจฺจติ, **อโธ**ติ อตีตทฺธา, **ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปนฺนทฺธาฯ **เอเตสุ นนฺทิญฺจ นิเวสนญฺจ, ปนุชฺช วิญฺญาณ**นฺติ เอเตสุ อุทฺธาทีสุ ตณฺหญฺจ ทิฏฺฐินิเวสนญฺจ อภิสงฺขารวิญฺญาณญฺจ ปนุเทหิ, ปนุทิตฺวา จ **ภเว น ติเฏฺฐ,** เอวํ สเนฺต ทุวิเธปิ ภเว น ติเฏฺฐยฺยฯ เอวํ ตาว ปนุชฺชสทฺทสฺส ปนุเทหีติ อิมสฺมึ อตฺถวิกเปฺป สมฺพโนฺธ, ปนุทิตฺวาติ เอตสฺมึ ปน อตฺถวิกเปฺป ภเว น ติเฏฺฐติ อยเมว สมฺพโนฺธฯ เอตานิ นนฺทินิเวสนวิญฺญาณานิ ปนุทิตฺวา ทุวิเธปิ ภเว น ติเฏฺฐยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐๖๓-๔. เอตานิ วิโนเทตฺวา ภเว อติฏฺฐโนฺต เอโส – **เอวํวิหารี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อิเธว**าติ อิมสฺมิํเยว สาสเน, อิมสฺมิํเยว วา อตฺตภาเวฯ **สุกิตฺติตํ โคตมนูปธีก**นฺติ เอตฺถ **อนุปธิก**นฺติ นิพฺพานํฯ ตํ สนฺธาย ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาห – ‘‘สุกิตฺติตํ โคตมนูปธีก’’นฺติฯ

๑๐๖๕. น เกวลํ ทุกฺขเมว ปหาสิ – **เต จาปี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อฎฺฐิต**นฺติ สกฺกจฺจํ, สทาวาฯ **ตํ ตํ นมสฺสามี**ติ ตสฺมา ตํ นมสฺสามิฯ **สเมจฺจา**ติ อุปคนฺตฺวาฯ **นาคา**ติ ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาหฯ

๑๐๖๖. อิทานิ ตํ ภควา ‘‘อทฺธา หิ ภควา ปหาสิ ทุกฺข’’นฺติ เอวํ เตน พฺราหฺมเณน วิทิโตปิ อตฺตานํ อนุปเนตฺวาว ปหีนทุเกฺขน ปุคฺคเลน โอวทโนฺต **“ยํ พฺราหฺมณ”**นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยํ** ตฺวํ อภิชานโนฺต ‘‘อยํ พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมโณ,** เวเทหิ คตตฺตา **เวทคู,** กิญฺจนาภาเวน **อกิญฺจโน,** กาเมสุ จ ภเวสุ จ อสตฺตตฺตา **กามภเว อสโตฺต**’’ติ ชเญฺญา ชาเนยฺยาสิฯ **อทฺธา หิ โส อิมํ โอฆํ อตาริ, ติโณฺณ จ ปารํ อขิโล อกโงฺขฯ**

๑๐๖๗. กิญฺจ ภิโยฺย – **วิทฺวา จ โย**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเน, อตฺตภาเววาฯ **วิสชฺชา**ติ โวสฺสชฺชิตฺวาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย เมตฺตคูสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. โธตกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖๘-๙. **ปุจฺฉามิ ต**นฺติ โธตกสุตฺตํฯ ตตฺถ **วาจาภิกงฺขามี**ติ วาจํ อภิกงฺขามิฯ **สิเกฺข นิพฺพานมตฺตโน**ติ อตฺตโน ราคาทีนํ นิพฺพานตฺถาย อธิสีลาทีนิ สิเกฺขยฺยฯ **อิโต**ติ มม มุขโตฯ

๑๐๗๐. เอวํ วุเตฺต อตฺตมโน โธตโก ภควนฺตํ อภิตฺถวมาโน กถํกถาปโมกฺขํ ยาจโนฺต **“ปสฺสามห”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปสฺสามหํ เทวมนุสฺสโลเก**ติ ปสฺสามิ อหํ เทวมนุสฺสโลเกฯ **ตํ ตํ นมสฺสามี**ติ ตํ เอวรูปํ นมสฺสามิฯ **ปมุญฺจา**ติ ปโมเจหิฯ

๑๐๗๑. อถสฺส ภควา อตฺตาธีนเมว กถํกถาปโมกฺขํ โอฆตรณมุเขน ทเสฺสโนฺต **“นาห”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **นาหํ สหิสฺสามี**ติ อหํ น สหิสฺสามิ น สกฺขิสฺสามิ, น วายมิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปโมจนายา**ติ ปมาเจตุํฯ **กถํกถิ**นฺติ สกงฺขํฯ **ตเรสี**ติ ตเรยฺยาสิฯ

๑๐๗๒-๕. เอวํ วุเตฺต อตฺตมนตโร โธตโก ภควนฺตํ อภิตฺถวมาโน อนุสาสนิํ ยาจนฺโต **“อนุสาส พฺรเหฺม”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **พฺรหฺมา**ติ เสฏฺฐวจนเมตํฯ เตน ภควนฺตํ อามนฺตยมาโน อาห – ‘‘อนุสาส พฺรเหฺม’’ติ ฯ **วิเวกธมฺม**นฺติ สพฺพสงฺขารวิเวกนิพฺพานธมฺมํฯ **อพฺยาปชฺชมาโน**ติ นานปฺปการตํ อนาปชฺชมาโนฯ **อิเธว สนฺโต**ติ อิเธว สมาโนฯ **อสิโต**ติ อนิสฺสิโตฯ อิโต ปรา เทฺว คาถา เมตฺตคูสุเตฺต วุตฺตนยา เอวฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ธมฺมํ, อิธ สนฺตินฺติ อยํ วิเสโสฯ ตติยคาถายปิ ปุพฺพฑฺฒํ ตตฺถ วุตฺตนยเมว อปรฑฺฒํ **สโงฺค**ติ สชฺชนฏฺฐานํ, ลคฺคนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย โธตกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อุปสีวสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗๖. **เอโก อห**นฺติ อุปสีวสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหนฺตโมฆ**นฺติ มหนฺตํ โอฆํฯ **อนิสฺสิโต**ติ ปุคฺคลํ วา ธมฺมํ วา อนิสฺสิโตฯ **โน วิสหามี**ติ น สโกฺกมิฯ **อารมฺมณ**นฺติ นิสฺสยํฯ **ยํ นิสฺสิโต**ติ ยํ ปุคฺคลํ วา ธมฺมํ วา นิสฺสิโตฯ

๑๐๗๗. อิทานิ ยสฺมา โส พฺราหฺมโณ อากิญฺจญฺญายตนลาภี ตญฺจ สนฺตมฺปิ นิสฺสยํ น ชานาติ, เตนสฺส ภควา ตญฺจ นิสฺสยํ อุตฺตริ จ นิยฺยานปถํ ทเสฺสนฺโต **“อากิญฺจญฺญ”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เปกฺขมาโน**ติ ตํ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติํ สโต สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐหิตฺวา จ อนิจฺจาทิวเสน ปสฺสมาโนฯ **นตฺถีติ นิสฺสายา**ติ ตํ ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ ปวตฺตสมาปตฺติํ อารมฺมณํ กตฺวาฯ **ตรสฺสุ โอฆ**นฺติ ตโต ปภุติ ปวตฺตาย วิปสฺสนาย ยถานุรูปํ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตรสฺสุฯ **กถาหี**ติ กถํกถาหิฯ **ตณฺหกฺขยํ นตฺตมหาภิปสฺสา**ติ รตฺตินฺทิวํ นิพฺพานํ วิภูตํ กตฺวา ปสฺสฯ เอเตนสฺส ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ กเถติฯ

๑๐๗๘-๙. อิทานิ ‘‘กาเม ปหายา’’ติ สุตฺวา วิกฺขมฺภนวเสน อตฺตนา ปหีเน กาเม สมฺปสฺสมาโน **“สเพฺพสู”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **หิตฺวา มญฺญ**นฺติ อญฺญํ ตโต เหฏฺฐา ฉพฺพิธมฺปิ สมาปตฺติํ หิตฺวาฯ **สญฺญาวิโมเกฺข ปรเม**ติ สตฺตสุ สญฺญาวิโมเกฺขสุ อุตฺตเม อากิญฺจญฺญายตเนฯ **ติเฏฺฐ นุ โส ตตฺถ อนานุยายี**ติ โส ปุคฺคโล ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนพฺรหฺมโลเก อวิคจฺฉมาโน ติเฏฺฐยฺย นูติ ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา สฏฺฐิกปฺปสหสฺสมตฺตํเยว ฐานํ อนุชานนฺโต ตติยคาถมาหฯ

๑๐๘๐. เอวํ ตสฺส ตตฺถ ฐานํ สุตฺวา อิทานิสฺส สสฺสตุเจฺฉทภาวํ ปุจฺฉนฺโต **“ติเฏฺฐ เจ”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปูคมฺปิ วสฺสาน**นฺติ อเนกสงฺขฺยมฺปิ วสฺสานํ, คณราสินฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปูคมฺปิ วสฺสานี’’ติปิ ปาโฐ, ตตฺถ วิภตฺติพฺยตฺตเยน สามิวจนสฺส ปจฺจตฺตวจนํ กตฺตพฺพํ, ปูคนฺติ วา เอตสฺส พหูนีติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ ‘‘ปูคานี’’ติ วาปิ ปฐนฺติ, ปุริมปาโฐเยว สพฺพสุนฺทโรฯ **ตเตฺถว โส สีติ สิยา วิมุโตฺต**ติ โส ปุคฺคโล ตเตฺถวากิญฺจญฺญายตเน นานาทุเกฺขหิ วิมุโตฺต สีติภาวปฺปโตฺต ภเวยฺย, นิพฺพานปฺปโตฺต สสฺสโต หุตฺวา ติเฏฺฐยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **จเวถ วิญฺ**

ญาณํ ตถาวิธสฺสาติ อุทาหุ ตถาวิธสฺส วิญฺญาณํ อนุปาทาย ปรินิพฺพาเยยฺยาติ อุจฺเฉทํ ปุจฺฉติ, ปฏิสนฺธิคฺคหณตฺถํ วาปิ ภเวยฺยาติ ปฏิสนฺธิมฺปิ ตสฺส ปุจฺฉติฯ

๑๐๘๑. อถสฺส ภควา อุจฺเฉทสสฺสตํ อนุปคมฺม ตตฺถ อุปฺปนฺนสฺส อริยสาวกสฺส อนุปาทาย ปรินิพฺพานํ ทเสฺสนฺโต **“อจฺจี ยถา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อตฺถํ ปเลตี**ติ อตฺถํ คจฺฉติฯ **น อุเปติ สงฺข**นฺติ ‘‘อสุกํ นาม ทิสํ คโต’’ติ โวหารํ น คจฺฉติฯ **เอวํ มุนี นามกายา วิมุตฺโต**ติ เอวํ ตตฺถ อุปฺปโนฺน เสกฺขมุนิ ปกติยา ปุเพฺพว รูปกายา วิมุโตฺต ตตฺถ จตุตฺถมคฺคํ นิพฺพเตฺตตฺวา ธมฺมกายสฺส ปริญฺญาตตฺตา ปุน นามกายาปิ วิมุโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต ขีณาสโว หุตฺวา อนุปาทาปรินิพฺพานสงฺขาตํ อตฺถํ ปเลติ, น อุเปติ สงฺขํ ‘‘ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา’’ติ เอวมาทิกํฯ

๑๐๘๒. อิทานิ ‘‘อตฺถํ ปเลตี’’ติ สุตฺวา ตสฺส โยนิโส อตฺถํ อสลฺลเกฺขโนฺต **“อตฺถงฺคโต โส”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โส อตฺถงฺคโต อุทาหุ นตฺถิ, อุทาหุ เว สสฺสติยา สสฺสตภาเวน **อโรโค** อวิปริณามธโมฺม โสติ เอวํ ตํ เม มุนี สาธุ วิยากโรหิฯ กึ การณํ? **ตถา หิ เต วิทิโต เอส ธโมฺม**ติฯ

๑๐๘๓. อถสฺส ภควา ตถา อวตฺตพฺพตํ ทเสฺสโนฺต **“อตฺถงฺคตสฺสา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อตฺถงฺคตสฺสา**ติ อนุปาทาปรินิพฺพุตสฺสฯ **น ปมาณมตฺถี**ติ รูปาทิปฺปมาณํ นตฺถิฯ **เยน นํ วชฺชุ**นฺติ เยน ราคาทินา นํ วเทยฺยุํฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสู**ติ สเพฺพสุ ขนฺธาทิธเมฺมสุฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมํ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อุปสีวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๔-๕. **สนฺติ โลเก**ติ นนฺทสุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย อโตฺถ – **โลเก** ขตฺติยาทโย **ชนา** อาชีวกนิคณฺฐาทิเก สนฺธาย ‘‘สนฺติ มุนโย’’ติ วทนฺติ, **ตยิทํ กถํสู**ติ กึ นุ โข เต สมาปตฺติญาณาทินา ญาเณน อุปฺปนฺนตฺตา ญาณูปปนฺนํ **โน มุนึ วทนฺติ,** เอวํวิธํ นุ วทนฺติ, **อุทาหุ** เวนานปฺปการเกน ลูขชีวิตสงฺขาเตน **ชีวิเตนูปปนฺน**นฺติ อถสฺส ภควา ตทุภยํ ปฏิกฺขิปิตฺวา มุนึ ทเสฺสโนฺต **“น ทิฏฺฐิยา”**ติ คาถมาหฯ

๑๐๘๖-๗. อิทานิ ‘‘ทิฏฺฐาทีหิ สุทฺธี’’ติ วทนฺตานํ วาเท กงฺขาปหานตฺถํ **“เย เกจิเม”**ติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **อเนกรูเปนา**ติ โกตูหลมงฺคลาทินาฯ **ตตฺถ ยตา จรนฺตา**ติ ตตฺถ สกาย ทิฏฺฐิยา คุตฺตา วิหรนฺตาฯ อถสฺส ตถา สุทฺธิอภาวํ ทีเปโนฺต ภควา ทุติยํ คาถมาหฯ

๑๐๘๘-๙๐. เอวํ ‘‘นาตริํสู’’ติ สุตฺวา อิทานิ โย อตริ, ตํ โสตุกาโม **“เย เกจิเม”**ติ ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา โอฆติณฺณมุเขน ชาติชราติเณฺณ ทเสฺสโนฺต ตติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **นิวุตา**ติ โอวุฏา ปริโยนทฺธาฯ **เยสีธา**ติ เยสุ อิธฯ เอตฺถ จ **สุ**-อิติ นิปาตมตฺตํฯ **ตณฺหํ ปริญฺญายา**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ตณฺหํ ปริชานิตฺวาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปน นนฺโท ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทมาโน **“เอตาภินนฺทามี”**ติ คาถมาหฯ อิธาปิ จ ปุเพฺพ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย นนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เหมกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๑-๔. **เย เม ปุเพฺพ**ติ เหมกสุตฺตํฯ ตตฺถ **เย เม ปุเพฺพ วิยากํสู**ติ เย พาวริอาทโย ปุเพฺพ มยฺหํ สกํ ลทฺธึ วิยากํสุฯ **หุรํ โคตมสาสนา**ติ โคตมสาสนา ปุพฺพตรํฯ **สพฺพํ ตํ ตกฺกวฑฺฒน**นฺติ สพฺพํ ตํ กามวิตกฺกาทิวฑฺฒนํฯ **ตณฺหานิคฺฆาตน**นฺติ ตณฺหาวินาสนํฯ อถสฺส ภควา ตํ ธมฺมํ อาจิกฺขโนฺต **“อิธา”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **เอตทญฺญาย เย สตา**ติ เอตํ นิพฺพานปทมจฺจุตํ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา นเยน วิปสฺสนฺตา อนุปุเพฺพน ชานิตฺวา เย กายานุปสฺสนาสติอาทีหิ สตาฯ **ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา**ติ วิทิตธมฺมตฺตา, ทิฏฺฐธมฺมตฺตา, ราคาทินิพฺพาเนน จ อภินิพฺพุตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย เหมกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โตเทยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๕. **ยสฺมิํ กามา**ติ โตเทยฺยสุตฺตํฯ ตตฺถ **วิโมโกฺข ตสฺส กีทิโส**ติ ตสฺส กีทิโส วิโมโกฺข อิจฺฉิตโพฺพติ ปุจฺฉติ ฯ อิทานิ ตสฺส อญฺญวิโมกฺขาภาวํ ทเสฺสโนฺต ภควา ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิโมโกฺข ตสฺส นาปโร**ติ ตสฺส อโญฺญ วิโมโกฺข นตฺถิฯ

๑๐๙๗-๘. เอวํ ‘‘ตณฺหกฺขโย เอว วิโมโกฺข’’ติ วุเตฺตปิ ตมตฺถํ อสลฺลเกฺขโนฺต **“นิราสโส โส อุท อาสสาโน”**ติ ปุน ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **อุท ปญฺญกปฺปี**ติ อุทาหุ สมาปตฺติญาณาทินา ญาเณน ตณฺหากปฺปํ วา ทิฏฺฐิกปฺปํ วา กปฺปยติฯ อถสฺส ภควา ตํ อาจิกฺขโนฺต ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **กามภเว**ติ กาเม จ ภเว จฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย โตเทยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. กปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๙. **มเชฺฌ สรสฺมินฺ**ติ กปฺปสุตฺตํฯ ตตฺถ **มเชฺฌ สรสฺมินฺ**ติ ปุริมปจฺฉิมโกฏิปญฺญาณาภาวโต มชฺฌภูเต สํสาเรติ วุตฺตํ โหติฯ **ติฏฺฐตนฺ**ติ ติฏฺฐมานานํฯ **ยถายิทํ นาปรํ สิยา**ติ ยถา อิทํ ทุกฺขํ ปุน น ภเวยฺยฯ

๑๑๐๑-๒. อถสฺส ภควา ตมตฺถํ พฺยากโรนฺโต ติโสฺส คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **อกิญฺจนนฺ**ติ กิญฺจนปฏิปกฺขํฯ **อนาทานนฺ**ติ อาทานปฏิปกฺขํ, กิญฺจนาทานวูปสมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนาปรนฺ**ติ อปรปฏิภาคทีปวิรหิตํ, เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **น เต มารสฺส ปทฺธคู**ติ เต มารสฺส ปทฺธจรา ปริจารกา สิสฺสา น โหนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย กปฺปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ชตุกณฺณิสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๓-๔. **สุตฺวานหนฺ**ติ ชตุกณฺณิสุตฺตํฯ ตตฺถ **สุตฺวานหํ วีรมกามกามินฺ**ติ อหํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา นเยน วีรํ กามานํ อกามนโต อกามกามิํ พุทฺธํ สุตฺวาฯ **อกามมาคมนฺ**ติ นิกฺกามํ ภควนฺตํ ปุจฺฉิตุํ อาคโตมฺหิฯ **สหชเนตฺตา**ติ สหชาตสพฺพญฺญุตญฺญาณจกฺขุฯ **ยถาตจฺฉนฺ**ติ ยถาตถํฯ **พฺรูหิ เม**ติ ปุน ยาจโนฺต ภณติฯ ยาจโนฺต หิ สหสฺสกฺขตฺตุมฺปิ ภเณยฺย, โกปน วาโท ทฺวิกฺขตฺตุํฯ **เตชี เตชสา**ติ เตเชน สมนฺนาคโต เตชสา อภิภุยฺยฯ **ยมหํ วิชญฺญํ ชาติชราย อิธ วิปฺปหานนฺ**ติ ยมหํ ชาติชรานํ ปหานภูตํ ธมฺมํ อิเธว ชาเนยฺยํฯ

๑๑๐๕-๗. อถสฺส ภควา ตํ ธมฺมมาจิกฺขโนฺต ติโสฺส คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต**ติ นิพฺพานญฺจ นิพฺพานคามินิญฺจ ปฏิปทํ ‘‘เขม’’นฺติ ทิสฺวาฯ **อุคฺคหิตนฺ**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน คหิตํฯ **นิรตฺตํ วา**ติ นิรสฺสิตพฺพํ วา, มุญฺจิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มา เต วิชฺชิตฺถา**ติ มา เต อโหสิฯ **กิญฺจนนฺ**ติ ราคาทิกิญฺจนํ วาปิ เต มา วิชฺชิตฺถฯ **ปุเพฺพ**ติ อตีเต สงฺขาเร อารพฺภ อุปฺปนฺนกิเลสาฯ **พฺราหฺมณา**ติ ภควา ชตุกณฺณิํ อาลปติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ชตุกณฺณิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ภทฺราวุธสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๘-๙. **โอกญฺชหนฺ**ติ ภทฺราวุธสุตฺตํฯ ตตฺถ **โอกญฺชหนฺ**ติ อาลยํ ชหํฯ **ตณฺหจฺฉิทนฺ**ติ ฉตณฺหากายจฺฉิทํฯ **อเนชนฺ**ติ โลกธเมฺมสุ นิกฺกมฺปํฯ **นนฺทิญฺชหนฺ**ติ อนาคตรูปาทิปตฺถนาชหํฯ เอกา เอว หิ ตณฺหา ถุติวเสน อิธ นานปฺปการโต วุตฺตาฯ **กปฺปญฺชหนฺ**ติ ทุวิธกปฺปชหํฯ **อภิยาเจ**ติ อติวิย ยาจามิฯ **สุตฺวาน นาคสฺส อปนมิสฺสนฺติ อิโต**ติ นาคสฺส

ตว ภควา วจนํ สุตฺวา อิโต ปาสาณกเจติยโต พหู ชนา ปกฺกมิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **ชนปเทหิ สงฺคตา**ติ องฺคาทีหิ ชนปเทหิ อิธ สมาคตาฯ **วิยากโรหี**ติ ธมฺมํ เทเสหิฯ

๑๑๑๐. อถสฺส อาสยานุโลเมน ธมฺมํ เทเสนฺโต ภควา เทฺว คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **อาทานตณฺหนฺ**ติ รูปาทีนํ อาทายิกํ คหณตณฺหํ, ตณฺหุปาทานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยํ ยญฺหิ โลกสฺมิมุปาทิยนฺตี**ติ เอเตสุ อุทฺธาทิเภเทสุ ยํ ยํ คณฺหนฺติฯ **เตเนว มาโร อเนฺวติ ชนฺตุนฺ**ติ เตเนว อุปาทานปจฺจยนิพฺพตฺตกมฺมาภิสงฺขารนิพฺพตฺตวเสน ปฏิสนฺธิกฺขนฺธมาโร ตํ สตฺตํ อนุคจฺฉติฯ

๑๑๑๑. **ตสฺมา ปชานนฺ**ติ ตสฺมา เอตมาทีนวํ อนิจฺจาทิวเสน วา สงฺขาเร ชานนฺโตฯ **อาทานสตฺเต อิติ เปกฺขมาโน, ปชํ อิมํ มจฺจุเธยฺเย วิสตฺตนฺ**ติ อาทาตพฺพเฏฺฐน อาทาเนสุ รูปาทีสุ สตฺเต สพฺพโลเก อิมํ ปชํ มจฺจุเธยฺเย ลคฺคํ เปกฺขมาโนฯ อาทานสตฺเต วา อาทานาภินิวิเฏฺฐ ปุคฺคเล อาทานสงฺคเหตุญฺจ อิมํ ปชํ มจฺจุเธยฺเย ลคฺคํ ตโต วีติกฺกมิตุํ อสมตฺถํ อิติ เปกฺขมาโน กิญฺจนํ สพฺพโลเก น อุปฺปาทิเยถาติ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ภทฺราวุธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. อุทยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๒-๓. **ฌายิ**นฺติ อุทยสุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญาวิโมกฺข**นฺติ ปญฺญานุภาวนิชฺฌาตํ วิโมกฺขํ ปุจฺฉติฯ อถ ภควา ยสฺมา อุทโย จตุตฺถชฺฌานลาภี, ตสฺมาสฺส ปฏิลทฺธชฺฌานวเสน นานปฺปการโต อญฺญาวิโมกฺขํ ทเสฺสนฺโต คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **ปหานํ กามจฺฉนฺทาน**นฺติ ยมิทํ ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตนฺตสฺส กามจฺฉนฺทปฺปหานํ, ตมฺปิ อญฺญาวิโมกฺขํ ปพฺรูมิฯ เอวํ สพฺพปทานิ โยเชตพฺพานิฯ

๑๑๑๔. **อุเปกฺขาสติสํสุทฺธ**นฺติ จตุตฺถชฺฌานอุเปกฺขาสตีหิ สํสุทฺธํฯ **ธมฺมตกฺกปุเรชว**นฺติ อิมินา ตสฺมึ จตุตฺถชฺฌานวิโมเกฺข ฐตฺวา ฌานงฺคานิ วิปสฺสิตฺวา อธิคตํ อรหตฺตวิโมกฺขํ วทติฯ อรหตฺตวิโมกฺขสฺส หิ มคฺคสมฺปยุตฺตสมฺมาสงฺกปฺปาทิเภโท ธมฺมตโกฺก ปุเรชโว โหติฯ เตนาห – ‘‘ธมฺมตกฺกปุเรชว’’นฺติฯ **อวิชฺชาย ปเภทน**นฺติ เอตเมว จ อญฺญาวิโมกฺขํ อวิชฺชาปเภทนสงฺขาตํ นิพฺพานํ นิสฺสาย ชาตตฺตา การโณปจาเรน ‘‘อวิชฺชาย ปเภทน’’นฺติ ปพฺรูมีติฯ

๑๑๑๕-๖. เอวํ อวิชฺชาปเภทนวจเนน วุตฺตํ นิพฺพานํ สุตฺวา ‘‘ตํ กิสฺส วิปฺปหาเนน วุจฺจตี’’ติ ปุจฺฉนฺโต **‘‘กิํสุ สํโยชโน’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **กิํสุ สํโยชโน**ติ กึ สํโยชโนฯ **วิจารณ**นฺติ วิจรณการณํฯ **กิสฺสสฺส วิปฺปหาเนนา**ติ กึ นามกสฺส อสฺส ธมฺมสฺส วิปฺปหาเนนฯ อถสฺส ภควา ตมตฺถํ พฺยากโรนฺโต **‘‘นนฺทิสํโยชโน’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิตกฺกสฺสา**ติ กามวิตกฺกาทิโก วิตโกฺก อสฺสฯ

๑๑๑๗-๘. อิทานิ ตสฺส นิพฺพานสฺส มคฺคํ ปุจฺฉนฺโต **‘‘กถํ สตสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณ**นฺติ อภิสงฺขารวิญฺญาณํฯ อถสฺส มคฺคํ กเถนฺโต ภควา **‘‘อชฺฌตฺตญฺจา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เอวํ สตสฺสา**ติ เอวํ สตสฺส สมฺปชานสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย อุทยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. โปสาลสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๙-๒๐. **โย อตีต**นฺติ โปสาลสุตฺตํฯ ตตฺถ **โย อตีตํ อาทิสตี**ติ โย ภควา อตฺตโน จ ปเรสญฺจ ‘‘เอกมฺปิ ชาติ’’นฺติอาทิเภทํ อตีตํ อาทิสติฯ **วิภูตรูปสญฺญิสฺสา**ติ สมติกฺกนฺตรูปสญฺญิสฺสฯ **สพฺพกายปฺปหายิโน**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวเสน สพฺพรูปกายปฺปหายิโน, ปหีนรูปภวปฏิสนฺธิกสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **นตฺถิ กิญฺจีติ ปสฺสโต**ติ วิญฺญาณาภาววิปสฺสเนน ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ ปสฺสโต, อากิญฺจญฺญายตนลาภิโนติ วุตฺตํ โหติฯ **ญาณํ สกฺกานุปุจฺฉามี**ติ สกฺกาติ ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาหฯ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ญาณํ ปุจฺฉามิ, กีทิสํ ปุจฺฉิตพฺพนฺติฯ **กถํ เนยฺโย**ติ กถํ โส เนตพฺโพ, กถมสฺส อุตฺตริญาณํ อุปฺปาเทตพฺพนฺติฯ

๑๑๒๑. อถสฺส ภควา ตาทิเส ปุคฺคเล อตฺตโน อปฺปฏิหตญาณตํ ปกาเสตฺวา ตํ ญาณํ พฺยากาตุํ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณฏฺฐิติโย สพฺพา, อภิชานํ ตถาคโต**ติ อภิสงฺขารวเสน จตโสฺส ปฏิสนฺธิวเสน สตฺตาติ เอวํ สพฺพา วิญฺญาณฏฺฐิติโย อภิชานโนฺต ตถาคโตฯ **ติฏฺฐนฺตเมนํ ชานาตี**ติ กมฺมาภิสงฺขารวเสน ติฏฺฐนฺตํ เอตํ ปุคฺคลํ ชานาติ ‘‘อายตึ อยํ เอวํคติโก ภวิสฺสตี’’ติฯ **วิมุตฺต**นฺติ อากิญฺจญฺญายตนาทีสุ อธิมุตฺตํฯ **ตปฺปรายณ**นฺติ ตมฺมยํฯ

๑๑๒๒. **อากิญฺจญฺญสมฺภวํ ญตฺวา**ติ อากิญฺจญฺญายตนชนกํ กมฺมาภิสงฺขารํ ญตฺวา ‘‘กินฺติ ปลิโพโธ อย’’นฺติฯ **นนฺที สํโยชนํ อิตี**ติ ยา จ ตตฺถ อรูปราคสงฺขาตา นนฺที, ตญฺจ สํโยชนํ อิติ ญตฺวาฯ **ตโต ตตฺถ วิปสฺสตี**ติ ตโต อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา ตํ สมาปตฺตึ อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสติฯ **เอตํ ญาณํ ตถํ ตสฺสา**ติ เอตํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส เอวํ วิปสฺสโต อนุกฺกเมเนว อุปฺปนฺนํ อรหตฺตญาณํ อวิปรีตํฯ **วุสีมโต**ติ วุสิตวนฺตสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปุพฺพสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย โปสาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. โมฆราชสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒๓. **ทฺวาหํ สกฺก**นฺติ โมฆราชสุตฺตํฯ ตตฺถ **ทฺวาห**นฺติ เทฺว วาเร อหํฯ โส หิ ปุเพฺพ อชิตสุตฺตสฺส จ ติสฺสเมตฺเตยฺยสุตฺตสฺส จ อวสาเน ทฺวิกฺขตฺตุํ ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ ภควา ปนสฺส อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน น พฺยากาสิฯ เตนาห – ‘‘ทฺวาหํ สกฺกํ อปุจฺฉิสฺส’’นฺติฯ **ยาวตติยญฺจ เทวีสิ, พฺยากโรตีติ เม สุต**นฺติ ยาวตติยญฺจ สหธมฺมิกํ ปุฏฺโฐ วิสุทฺธิเทวภูโต อิสิ ภควา

สมฺมาสมฺพุโทฺธ พฺยากโรตีติ เอวํ เม สุตํฯ โคธาวรีตีเรเยว กิร โส เอวมโสฺสสิฯ เตนาห – ‘‘พฺยากโรตีติ เม สุต’’นฺติฯ

๑๑๒๔. **อยํ โลโก**ติ มนุสฺสโลโกฯ **ปโร โลโก**ติ ตํ ฐเปตฺวา อวเสโสฯ **สเทวโก**ติ พฺรหฺมโลกํ ฐเปตฺวา อวเสโส อุปปตฺติเทวสมฺมุติเทวยุโตฺต, ‘‘พฺรหฺมโลโก สเทวโก’’ติ เอตํ วา ‘‘สเทวเก โลเก’’ติอาทินยนิทฺทสนมตฺตํ, เตน สโพฺพปิ ตถาวุตฺตปฺปกาโร โลโก เวทิตโพฺพฯ

๑๑๒๕. เอวํ **อภิกฺกนฺตทสฺสาวิ**นฺติ เอวํ อคฺคทสฺสาวิํ, สเทวกสฺส โลกสฺส อชฺฌาสยาธิมุตฺติคติปรายณาทีนิ ปสฺสิตุํ สมตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ

๑๑๒๖. **สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู**ติ อวสิยปวตฺตสลฺลกฺขณวเสน วา ตุจฺฉสงฺขารสมนุปสฺสนาวเสน วาติ ทฺวีหิ การเณหิ สุญฺญโต โลกํ ปสฺสฯ **อตฺตานุทิฎฺฐิํ อูหจฺจา**ติ สกฺกายทิฎฺฐิํ อุทฺธริตฺวาฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฎเมวฯ

เอวํ ภควา อิมมฺปิ สุตฺตํ อรหตฺตนิกูเฎเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ วุตฺตสทิโส เอว ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฎฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฎฺฐกถาย โมฆราชสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๖. ปิงฺคิยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒๗. **ชิโณฺณหมสฺมี**ติ ปิงฺคิยสุตฺตํฯ ตตฺถ **ชิโณฺณหมสฺมิ อพโล วีตวโณฺณ**ติ โส กิร พฺราหฺมโณ ชราภิภูโต วีสวสฺสสติโก ชาติยา, ทุพฺพโล จ ‘‘อิธ ปทํ กริสฺสามี’’ติ อญฺญเตฺถว กโรติ, วินฎฺฐปุริมจฺฉวิวโณฺณ จ ฯ เตนาห – ‘‘ชิโณฺณหมสฺมิ อพโล วีตวโณฺณ’’ติฯ **มาหํ นสฺสํ โมมุโห อนฺตราวา**ติ มาหํ ตุยฺหํ ธมฺมํ อสจฺฉิกตฺวา อนฺตราเยว อวิทฺวา หุตฺวา อนสฺสิํฯ **ชาติชราย อิธ วิปฺปหาน**นฺติ อิเธว ตว ปาทมูเล ปาสาณเก วา เจติย ชาติชราย วิปฺปหานํ นิพฺพานธมฺมํ ยมหํ วิชญฺญํ, ตํ เม อาจิกฺขฯ

๑๑๒๘. อิทานิ ยสฺมา ปิงฺคิโย กาเย สาเปกฺขตาย ‘‘ชิโณฺณหมสฺมี’’ติ คาถมาห เตนสฺส ภควา กาเย สิเนหปฺปหานตฺถํ **‘‘ทิสฺวาน รูเปสุ วิหญฺญมาเน’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **รูเปสู**ติ รูปเหตุ รูปปจฺจยาฯ **วิหญฺญมาเน**ติ กมฺมการณาทีหิ อุปหญฺญมาเนฯ **รุปฺปนฺติ รูเปสู**ติ จกฺขุโรคาทีหิ จ รูปเหตุเยว ชนา รุปฺปนฺติ พาธียนฺติฯ

๑๑๒๙-๓๐. เอวํ ภควตา ยาว อรหตฺตํ ตาว กถิตํ ปฎิปตฺติํ สุตฺวาปิ ปิงฺคิโย ชราทุพฺพลตาย วิเสสํ อนธิคนฺตฺวาว ปุน **‘‘ทิสา จตโสฺส’’**ติ อิมาย คาถาย ภควนฺตํ โถเมโนฺต เทสนํ ยาจติฯ อถสฺส ภควา ปุนปิ ยาว อรหตฺตํ, ตาว ปฎิปทํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตณฺหาธิปเนฺน’’**ติ คาถมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฎเมวฯ

อิมมฺปิ สุตฺตํ ภควา อรหตฺตนิกูเฎเนว เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน จ ปิงฺคิโย อนาคามิผเล ปติฎฺฐาสิฯ โส กิร อนฺตรนฺตรา จิเนฺตสิ – ‘‘เอวํ วิจิตฺรปฎิภานํ นาม เทสนํ น ลภิ มยฺหํ มา

ตุโล พาวรี สวนายา’’ติฯ เตน สิเนหวิเกฺขเปน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ นาสกฺขิฯ อเนฺตวาสิโน ปนสฺส สหสฺสชฏิลา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ สเพฺพว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา เอหิภิกฺขโว อเหสุํติฯ

ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย ปิงฺคิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปารายนตฺถุติคาถาวณฺณนา

อิโต ปรํ สงฺคีติการา เทสนํ โถเมนฺตา **“อิทมโวจ ภควา”**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **อิทมโวจาติ** อิทํ ปรายนํ อโวจฯ **ปริจารกโสฬสานนฺติ** พาวริสฺส ปริจารเกน ปิงฺคิเยน สห โสฬสนฺนํ พุทฺธสฺส วา ภควโต ปริจารกานํ โสฬสนฺนนฺติ ปริจารกโสฬสนฺนํฯ เต เอว จ **พฺราหฺมณา**ฯ ตตฺถ โสฬสปริสา ปน ปุรโต จ ปจฺฉโต จ วามปสฺสโต จ ทกฺขิณปสฺสโต จ ฉ ฉ โยชนานิ นิสินฺนา อุชุเกน ทฺวาทสโยชนิกา อโหสิฯ **อชฺฌิโฏฺฐ**ติ ยาจิโต **อตฺถมญฺญายา**ติ ปาฬิอตฺถมญฺญายฯ **ธมฺมมญฺญายา**ติ ปาฬิมญฺญายฯ **ปารายนนฺติ** เอวํ อิมสฺส ธมฺมปริยายสฺส อธิวจนํ อาโรเปตฺวา เตสํ พฺราหฺมณานํ นามานิ กิตฺตยนฺตา **“อชิโต ติสฺสเมเตฺตยฺย…เป.… พุทฺธเสฏฺฐํ อุปาคมุ”**นฺติ อาหํสุฯ

๑๑๓๑-๗. ตตฺถ **สมฺปนฺนจรณนฺติ** นิพฺพานปทฏฺฐานภูเตน ปาติโมกฺขสีลาทินา สมฺปนฺนํฯ **อิสินฺติ** มเหสิํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ ตโต ปรํ **พฺรหฺมจริยมจริํสู**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ อจริํสุฯ **ตสฺมา ปารายนนฺติ** ตสฺส ปารภูตสฺส นิพฺพานสฺส อยนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ปารายนานุคีติคาถาวณฺณนา

๑๑๓๘. **ปารายนมนุคายิสฺสนฺติ** อสฺส อยํ สมฺพโนฺธ – ภควตา หิ ปารายเน เทสิเต โสฬสสหสฺสา ชฏิลา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุ, อวเสสานญฺจ จุทฺทสโกฏิสงฺขานํ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘ตโต ปาสาณเก รเมฺม, ปารายนสมาคเม;
> อมตํ ปาปยี พุโทฺธ, จุทฺทส ปาณโกฏิโย’’ติฯ

นิฏฺฐิตาย ปน ธมฺมเทสนาย ตโต ตโต อาคตา มนุสฺสา ภควโต อานุภาเวน อตฺตโน อตฺตโน คามนิคมาทีเสฺวว ปาตุรเหสุํฯ ภควาปิ สาวตฺถิเมว อคมาสิ ปริจารกโสฬสาทีหิ อเนเกหิ ภิกฺขุสหเสฺสหิ ปริวุโตฯ ตตฺถ ปิงฺคิโย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘คจฺฉามหํ, ภเนฺต, พาวริสฺส พุทฺธุปฺปาทํ อาโรเจตุํ, ปฏิสฺสุตญฺหิ ตสฺส มยา’’ติฯ อถ ภควตา อนุญฺญาโต ญาณคมเนเนว โคธาวรีตีรํ คนฺตฺวา ปาทคมเนน อสฺสมาภิมุโข อคมาสิฯ ตเมนํ พาวรี พฺราหฺมโณ มคฺคํ โอโลเกโนฺต นิสิโนฺน ทูรโตว ขาริชฏาทิวิรหิตํ ภิกฺขุเวเสน อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ นิฏฺฐํ อคมาสิฯ สมฺปตฺตญฺจาปิ นํ ปุจฺฉิ – ‘‘กิํ, ปิงฺคิย, พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติฯ ‘‘อาม, พฺราหฺมณ, อุปฺปโนฺน, ปาสาณเก เจติเย นิสิโนฺน อมฺหากํ ธมฺมํ เทเสสิ, ตมหํ ตุยฺหํ เทเสสฺสามี’’ติฯ ตโต พาวรี มหตา สกฺกาเรน สปริโส ตํ ปูเชตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปสิฯ ตตฺถ นิสีทิตฺวา ปิงฺคิโย **“ปารายนมนุคายิสฺส”**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อนุคายิสฺสนฺติ** ภควตา คีตํ อนุคายิสฺสํฯ **ยถาทฺทกฺขีติ** ยถา สามํ สจฺจาภิสโมฺพเธน อสาธารณญาเณน จ อทฺทกฺขิฯ **นิกฺกาโมติ** ปหีนกาโม ฯ ‘‘นิกฺกโม’’ติปิ ปาโฐ, วีริ

ยวาติ อโตฺถ นิกฺขนฺต วา อกุสลปกฺขาฯ **นิพฺพโน**ติ กิเลสวนวิรหิโต, ตณฺหาวิรหิโต เอว วาฯ **กิสฺส เหตุ มุสา ภเณ**ติ เยหิ กิเลเสหิ มุสา ภเณยฺย, เอเต ตสฺส ปหีนาติ ทเสฺสติฯ เอเตน พฺราหฺมณสฺส สวเน อุสฺสาหํ ชเนติฯ

๑๑๓๙-๔๑. **วณฺณูปสญฺหิต**นฺติ คุณูปสญฺหิตํฯ **สจฺจวฺหโย**ติ ‘‘พุโทฺธ’’ติ สเจฺจเนว อวฺหาเนน นาเมน ยุโตฺตฯ **พฺรเหฺมติ** ตํ พฺราหฺมณํ อาลปติฯ **กุพฺพนก**นฺติ ปริตฺตวนํฯ **พหุปฺผลํ กานนมาวเสยฺยา**ติ อเนกผลาทิวิกติภริตํ กานนํ อาคมฺม วเสยฺยฯ **อปฺปทเสฺส**ติ พาวริปฺภุติเก ปริตฺตปเญฺญฯ **มโหทธิ**นฺติ อโนตตฺตาทิํ มหนฺตํ อุทกราสิํฯ

๑๑๔๒-๔. **เยเม ปุเพฺพ**ติ เย อิเม ปุเพฺพฯ **ตมนุทาสิโน**ติ ตโมนุโท อาสิโนฯ **ภูริปญฺญาโณ**ติ ญาณธโชฯ **ภูริเมธโส**ติ วิปุลปเญฺญฯ **สนฺทิฎฺฐิกมกาลิก**นฺติ สามํ ปสฺสิตพฺพผลํ, น จ กาลนฺตเร ปตฺตพฺพผลํฯ **อนีติก**นฺติ กิเลสอีติวิรหิตํฯ

๑๑๔๕-๕๐. อถ นํ พาวรี อาห **‘‘กิํ นุ ตมฺหา’’**ติ เทฺว คาถาฯ ตโต ปิงฺคิโย ภควโต สนฺติกา อวิปฺปวาสเมว ทีเปโนฺต **‘‘นาหํ ตมฺหา’’**ติอาทิมาหฯ **ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนาวา**ติ ตํ พุทฺธํ อหํ จกฺขุนา วิย มนสา ปสฺสามิ ฯ **นมสฺสมาโน วิวเสมิ รตฺติ**นฺติ นมสฺสมาโนว รตฺติํ อตินาเมมิฯ **เตน เตเนว นโต**ติ เยน ทิสาภาเคน พุโทฺธ, เตน เตเนวาหมฺปิ นโต ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณติ ทเสฺสติฯ

๑๑๕๑. **ทุพฺพลถามกสฺสา**ติ อปฺปถามกสฺส, อถ วา ทุพฺพลสฺส ทุตฺถามกสฺส จ พลวีริยหีนสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **เตเนว กาโย น ปเลตี**ติ เตเนว ทุพฺพลถามกเตฺตน กาโย น คจฺฉติ, เยน วา พุโทฺธ, เตน น คจฺฉติฯ ‘‘น ปเรตี’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ พุทฺธสฺส สนฺติเกฯ **สงฺกปฺปยนฺตายา**ติ สงฺกปฺปคมเนนฯ **เตน ยุโตฺต**ติ เยน พุโทฺธ, เตน ยุโตฺต ปยุโตฺต อนุยุโตฺตติ ทเสฺสติฯ

๑๑๕๒. **ปเงฺก สยาโน**ติ กามกทฺทเม สยมาโนฯ **ทีปา ทีปํ อุปปฺลวิ**นฺติ สตฺถาราทิโต สตฺถาราทิํ อภิคจฺฉิํฯ **อถทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธ**นฺติ โสหํ เอวํ ทุทฺทิฎฺฐิํ คเหตฺวา อนฺวาหิณฺฑโนฺต อถ ปาสาณเก เจติเย พุทฺธมทฺทกฺขิํฯ

๑๑๕๓. อิมิสฺสา คาถาย อวสาเน ปิงฺคิยสฺส จ พาวริสฺส จ อินฺทฺริยปริปากํ วิทิตฺวา ภควา สาวตฺถิยํ ฐิโตเยว สุวโณฺณภาสํ มุญฺจิฯ ปิงฺคิโย พาวริสฺส พุทฺธคุเณ วณฺณยโนฺต นิสิโนฺน เอว ตํ โอภาสํ ทิสฺวา ‘‘กิํ อิท’’นฺติ วิโลเกโนฺต ภควนฺตํ อตฺตโน ปุรโต ฐิตํ วิย ทิสฺวา พาวริพฺราหฺมณสฺส ‘‘พุโทฺธ อาคโต’’ติ อาโรเจสิ, พฺราหฺมโณ อุฎฺฐายาสนา อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา อฎฺฐาสิฯ ภควาปิ โอภาสํ ผริตฺวา พฺราหฺมณสฺส อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต อุภินฺนมฺปิ สปฺปายํ วิทิตฺวา ปิงฺคิยเมว อาลปมาโน **‘‘ยถา อหู วกฺกลี’’**ติ อิมํ คาถมภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – **ยถา วกฺกลิ**เตฺถโร สทฺธาธิมุโตฺต อโหสิ, สทฺธาธุเรน จ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ยถา จ โสฬสนฺนํ เอโก **ภทฺราวุโธ** นาม ยถา จ **อาฬวิ โคตโม, เอวเมว ตฺวมฺปิ ปมุญฺจสฺสุ สทฺธํ**ฯ ตโต สทฺธาย อธิมุจฺจโนฺต ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา นเยน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา **มจฺจุเธยฺยสฺส ปารํ** นิพฺพานํ คมิสฺสสีติ อรหตฺตนิกูเฎเนว เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน ปิงฺคิโย อรหเตฺต พาวรี อนาคามิผเล ปติฎฺฐหิฯ พาวริพฺราหฺมณสฺส สิสฺสา ปน ปญฺจสตา โสตาปนฺนา อเหสุํฯ

๑๑๕๔-๕. อิทานิ ปิงฺคิโย อตฺตโน ปสาทํ ปเวเทนฺโต **“เอส ภิโยฺย”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปฏิภานวา**ติ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาย อุเปโตฯ **อธิเทเว อภิญฺญายา**ติ อธิเทวกเร ธเมฺม ญตฺวาฯ **ปโรวร**นฺติ หีนปณีตํ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ อธิเทวตฺตกรํ สพฺพํ ธมฺมชาตํ เวทีติ วุตฺตํ โหติฯ **กงฺขีนํ ปฏิชานต**นฺติ กงฺขีนํเยว สตํ ‘‘นิกฺกงฺขมฺหา’’ติ ปฏิชานนฺตานํฯ

๑๑๕๖. **อสํหีร**นฺติ ราคาทีหิ อสํหาริยํฯ **อสํกุปฺป**นฺติ อกุปฺปํ อวิปริณามธมฺมํฯ ทฺวีหิปิ ปเทหิ นิพฺพานํ ภณติฯ **อทฺธา คมิสฺสามี**ติ เอกํเสเนว ตํ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํ คมิสฺสามิฯ **น เมตฺถ กงฺขา**ติ นตฺถิ เม เอตฺถ นิพฺพาเน กงฺขาฯ **เอวํ มํ ธาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺต**นฺติ ปิงฺคิโย ‘‘เอวเมว ตฺวมฺปิ ปมุญฺจสฺสุ สทฺธ’’นฺติฯ อิมินา ภควโต โอวาเทน อตฺตนิ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา สทฺธาธุเรเนว จ วิมุญฺจิตฺวา ตํ สทฺธาธิมุตฺตตํ ปกาเสนฺโต ภควนฺตํ อาห – ‘‘เอวํ มํ ธาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺต’’นฺติฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย ‘‘ยถา มํ ตฺวํ อวจ, เอวเมว อธิมุตฺตํ ธาเรหี’’ติฯ

อิติ ปรมตฺถโชติกาย ขุทฺทก-อฏฺฐกถาย

สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถาย โสฬสพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จ ปญฺจโม วโคฺค อตฺถวณฺณนานยโต, นาเมน

ปารายนวโคฺคติฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ ยํ วุตฺตํ –

‘‘อุตฺตมํ วนฺทเนยฺยานํ, วนฺทิตฺวา รตนตฺตยํ;
โย ขุทฺทกนิกายมฺหิ, ขุทฺทาจารปฺปหายินาฯ

‘‘เทสิโต โลกนาเถน, โลกนิตฺถรเณสินา;
ตสฺส สุตฺตนิปาตสฺส, กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติฯ

เอตฺถ อุรควคฺคาทิปญฺจวคฺคสงฺคหิตสฺส อุรคสุตฺตาทิสตฺตติสุตฺตปฺปเภทสฺส สุตฺตนิปาตสฺส อตฺถวณฺณนา กตา โหติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘อิมํ สุตฺตนิปาตสฺส, กโรเนฺตนตฺถวณฺณนํ;
สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน, ยํ ปตฺตํ กุสลํ มยาฯ

‘‘ตสฺสานุภาวโต ขิปฺปํ, ธเมฺม อริยปฺปเวทิเต;
วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ, ปาปุณาตุ อยํ ชโน’’ติฯ

(ปริยตฺติปฺปมาณโต จตุจตฺตาลีสมตฺตา ภาณวาราฯ)

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฺปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา

ฉฬภิญฺญาปฏิสมฺภิทาทิปฺปเภทคุณปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธยฺเยน เถเรน กตา อยํ **ปรมตฺถโชติกา** นาม สุตฺตนิปาต-อฏฺฐกถา –

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ ปญฺญาวิสุทฺธิยาฯ

ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

สุตฺตนิปาต-อตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ